کشف الباری
عما فی
صحیح البخاری
تصنیف
حضرت مولانا سلیم اللہ خان

كشف البارى

عما فى

صحيح البخارى

كتاب التفسير

تاليف ← صدر وفاق المدارس مولانا سليم الله خان مدظله العالى
شيخ الحديث جامعه فاروقيه كراچى
ترتيب وتحقيق ← مولانا ابن الحسن عباسى استاذ جامعه فاروقيه كراچى
ترجمه ← مولانا شاه فيصل فاضل وفاق المدارس، امداد العلوم

خصوصيات

① داحاديثو تخريج
② د تعليقات بخارى تخريج كول
③ د اسماء الرجال مختصر تعارف
④ دگرانو لغاتو لغوى صرفى او نحوى حل
⑤ ماقبل باب سره د ربط په باره كښې پوره تحقيق
⑥ د شرحې د هرې خبرې په حاشيه كښې حواله وركول
⑦ د ترجمة الباب مقصد په بيانولو كښې پوره تحقيق
⑧ د مختلفو مذاهبو تحقيقى بيان او بيا د مذهب حنفى ترجيح
⑨ دحديث اطراف بيانول چه په بخارى كښې داحديث په كوم كوم ځائې كښې دې.

جلد ⑪

خورونكى فيصل كتب خانه محله جنگى پيښور
موبائل:- ۰۳۲۱۹۰۹۱۸۳۵

دكتاب نوم:- كشف الباري عما في صحيح البخاري

جلد: كتاب التفسير

شارح: صدر وفاق المدارس شيخ الحديث مولانا سليم الله خان مدظله العالي

ترتيب وتحقيق: مولانا ابن الحسن عباسي استاذ جامعه فاروقيه كراچي

پښتو مترجم: مولانا شاه فيصل فاضل امداد العلوم و وفاق المدارس
ايم اے اسلاميات وعربي پيښور يونيورسټي

د ملاويدو پتې د فيصل كتب خانه پېښور څخه علاوه

- رشيديه كتب خانه اكوړه ختك
- علميه كتب خانه اكوړه ختك ۰۹۲۳۶۳۰۵۹۴
- مكتبه رشيديه كوئټه ۰۸۱۲۶۶۲۲۶۳
- مكتبه عثمانيه كانسي روډ كوئټه ۰۳۰۱۳۷۳۷۰۳۰
- مكتبه يوسفيه كانسي روډ كوئټه ۰۳۲۱۰۸۲۸۹۳۰
- راشد كتب خانه چمن ۰۳۰۰۳۸۹۶۳۵۳
- مكتبه عمريه تاج مير روډ چمن بلوچستان
- مكتبه علوم اسلاميه تاج مير روډ چمن بلوچستان ۰۳۳۳۷۹۵۸۶۹۶
- مكتبه حقانيه چمن ۰۳۳۳۷۷۵۲۲۱۹
- صداقت كتب خانه قندهار افغانستان ۰۷۸۷۷۴۲۳۲۱
- مكتبۀ رحمانيه قندهار افغانستان ۰۷۹۷۷۳۵۲۸۱
- مكتبه عبد الحي قندهار افغانستان ۰۷۰۰۸۲٤۳۳٤
- اسد الله كتب خانه قندهار افغانستان ۰۷۰۷٤۷۷۶۲۷
- مكتبۀ غفاريه قندهار افغانستان ۰۷۰۰۳٤۱۷٤۹
- مكتبۀ رشيديه قندهار افغانستان ۰۷۷۲۲۱۰۷۰۹
- مكتبۀ حبيبيه قندهار افغانستان ۰۷۹۹٤٤۷٤۱۲
- مكتبۀ القدس قندهار افغانستان ۰۷۰۷۹٤۸۵۵۹
- قدرت كتب خانه كابل افغانستان ۰۷۹۹۲۱۹۲۰۳
- عبد المجيد كتب خانه جلال آباد ۰۷۰۸۱۹۷۷۴۹
- شاهين كتب خانه خوست افغانستان
- بلال كتب خانه خوست افغانستان
- اسلامي كتب خانه خوست افغانستان ۰۷۹۹۳۱۰۲۴۷

فهرست مضامین

شمیره	مضمون	صفحه

شمیره	مضمون	صفحه

تفسیر سورة المَائِدَةِ

شمیره	مضمون	صفحه

تفسیر سورة الکهف

تفسیر سورة مریم

شمیره	مضمون	صفحه

تفسیر سُورَةُ طٰهٰ

تفسیر سُورَةُ الْأَنْبِيَاءِ

تفسیر سُورَةُ الْحَجِّ

تفسیر سُورَةُ الْمُؤْمِنُونَ

تفسیر سُورَةُ النُّورِ

شمیره	مضمون	صفحه

تفسير سُورَةُ الْفُرْقَانِ

تفسير سُورَةُ الشُّعَرَاءِ

تفسير سُورَةُ النَّمْلِ

شمیره	مضمون	صفحه

تفسیر سُورَةُ الطّلَاق

تفسیر سُورَةُ التَّحْرِيمِ

تفسیر سُورَةُ الْمُلْكِ

تفسیر سُورَةُ نٓ وَالْقَلَمِ

تفسیر سُورَةُ الْحَاقَّةِ

تفسیر سورة المعارج "سال سائل"

تفسیر سورة نوح "انا ارسلنا"

تفسیر سورة الجن "قل أُوحِيَ إِلَيَّ"

تفسیر سُورَةُ الْمُزَّمِّلِ

تفسیر سُورَةُ الْمُدَّثِّرِ

شمیره	مضمون	صفحه

عرض د مرتب

باسمه الکریم حمدًا ومصلیًا: د حضرت شیخ الحدیث زید مجدهم د اخلاص ،او په نیمې صدئ باندې مشتمل د هغوی د اوږد تدریسی ژوند د برکته او د ټولو نه زیات د الله جل شانه په فضل او کرم سره . کشف الباری. ته چه په علمی حلقو کښې کوم مقبولیت حاصل شو په دې سره زمونږ حوصله اوچته او د محنت جذبه تازه شوه،د کتاب المغازی نه تقریبا درې کاله پس کتاب التفسیر ستاسو په خدمت کښې پیش کولې شی ،د ترتیب او تدوین او تحقیق او مراجعت مرحله تقریبا په کال یا ددې نه په زیاته موده کښې مکمل کیږی.خو ددې نه پس د کتابت تصحیح او نور طباعتی لوازمات هم دومره موده اخلی ،د کومو حضراتو چې د کشف الباری جلدونو ته ډیر انتظار دې.مونږ ته د هغې پوره احساس دې خو د تاخیر څه وجوهات څه داسې دی چه د معیار برقرار ساتلو په صورت کښې ددې نه بغیر بله لار نشته،خو بیا هم زمونږ کوشش اراده او د الله جل شانه نه هم دا دعا ده چه د دوو جلدونو په مینځ کښې د انتظار دا وقفه کم نه کمه شی.

د کشف الباری په دې جلد کښې د ترتیب او تحقیق هم هغه انداز دې کوم چې په کتاب المغازی کښې ذکر شوې وو.البته څو څیزونه داسې دی کوم چې د کتاب التفسیر ددې جلد سره مخصوص دی.او د کتابت د مطالعې نه وړاندې هغه د نظر وړاندې ساتل پکار دی.

① امام بخاری رحمه الله په کتاب التفسیر کښې د قرانی الفاظو انتخاب کوی خو پوره آیت نه ذکر کوی مونږ چې د متن په طور کومه نسخه اختیار کړې ده په هغې کښې د هر قرانی لفظ ته مخامخ د هغې لفظ آیت نمبر مو لیکلې دې ،او ددې نه پس د امام بخاری رحمه الله تشریح لیکلې شوې ده. بیا وړاندې هغه قرانی لفظ چې په کوم آیت کښې واقع شوې وو ،نو د هغه پوره آیت یا د هغې ضروری حصه او د هغې ترجمه لیکلې شوې ده،کومه چې زیاته د بیان القران نه اخستې شوې ده. ددې نه پس امام بخاری رحمه الله چې ددغه لفظ کومه معنی بیان کړې وی د هغې تشریح شوې ده ،ددې سره عام طور د دغه آیت سره متعلق تفسیر عثمانی رحمه الله فوائد هم د فائدې پوره کولو د پاره لیکلې شوې دی.

② امام بخاری د هر آیت تفسیر نه دې کړې بلکه د خپل مخصوص مزاج مطابق ئې د منتخب آیاتونو او الفاظو تفسیر کړې دې.په دې کښې چې کوم الفاظ او ایتونه گران وو یا د هغې په تفسیر کښې د مفسیرنو رائې گانې مختلف دی هلته په خصوصیت سره په هغې کښې اهمو رائې گانو او قول راجح جمع کولو کوشش شوې دې

③..امام بخاری که چرته مرجوع تفسیر کړې وی نو هغه هم په ننبه کړې شوې دې،

④..کوم احادیث چه تیر شوې دی د هغې د تشریح التزام نه دې کړې شوې او اکثر خودلې شوې دی چې دا حدیث په فلانکی خانې کښې تیر شوې دې .

⑤..یو اهم کار دا کړې شوې دې (کوم چه په کتاب المغازی کښې نه دې کړې شوې) چه په کتاب التفسیر کښې امام بخاری رحمه الله کوم حدیث په اول ځل ذکر کړې وی،او په صحیح بخاری کښې وړاندې د هغې ذکر نه وی راغلې نو مونږ په حاشیه کښې د هغه حدیث تخریج

کړې دي او دا مو خودلی دی چې دا حديث په صحيح بخاری کښې کوم کوم ځائې کښې موجود دي. او په اصحابو سته کښې نورو کومو حضراتو دا ذکر کړې دي .که په اصحاب سته کښې د امام بخاری نه سوا بل چا دا نه وی ذکر کړې صرف امام بخاری ذکر کړې وی.نو د هغې هم وضاحت کړې شوې دې.

⑥ په ابتداء کښې د امام بخاری رحمه الله په کتاب التفسير باندې يو نظر .په عنوان سره احقر د کتاب التفسير يو تعارف ليکلې دې.په کوم کښې چې د کتاب التفسير په مآخذ او اسلوب او انداز باندې رنړا اچولې شوې ده

د شيخ الحديث دامت برکاتهم وجود باسعادت زمونږ د پاره ددې کار ګرانې لارې روښانه کوي .لوستونکو ته د حضرت شيخ د صحت او د عافيت او د عمر اوږدوالی د پاره د خصوصی دعاګانو درخواست دې چې دا کار ددوی د شفقت او د سيوری لاندې مکمل شي.د خپل مستقبل نه هر وخت بې خبره انسان د همت او دعا نه سوا نور څه کولې شي .عزم او همت او د رب العزت په دربار کښې د توفيق دعا کول د انسان د پاره د يو کار د تکميل سرمايه او په فانی ژوند کښې د اميد د رنړاګانو آواز جوړيدې شی چه...

ہمیں خبر ہے کہ ہم ہیں چراغ آخر شب ہماری بعد اندھیرا نہیں اجالا ہے

ابن الحسن عباسی ۲۵شوال۱۴۱۸

....

د امام بخاری په کتاب التفسير باندې يو نظر[ازمرتب]

د حديث په کتابونو کښې د صحيح بخاری يو منفرد انداز دې ،امام بخاری رحمه الله په خپل صحيح کتاب کښې دکتاب التفسير دپاره يو لويه حصه خاص کړې ده،او په يو خاص اسلوب او مخصوص انداز کښې ئې د قرانی آياتونو او د کلماتو مفرداتو تفسير او تشريح ئې کړې ده.مونږ دلته د امام بخاری رحمه الله د کتاب التفسير په څو اړخونو باندې يو تعارفی نظر اچوو.

① د امام بخاری د کتاب التفسير ماخذ څه دې؟

② په فن تفسير کښې ددې حيثيت او مرتبه څه ده؟ ③ د امام اسلوب او انداز څه دې؟

د امام بخاری د کتاب التفسير ماخذ: د امام بخاری د کتاب لوئې ماخذ احاديث صحيحه دی.امام ته چې د خپلو شرطونو مطابق د قرانی آيتونو او تفسير متعلق کوم احاديث ميلاؤ شوې دی امام هغه په کتاب التفسير کښې ذکر کړې دی. او څه احاديث ئې د خپل عادت مطابق د معمولی مناسبت سره هم ذکر کړی دی. د صحيح البخاری په کتاب التفسير کښې پنځه سوه اته څلويښت مرفوع احاديث دی .په دې کښې څلورسوه او پنځه شپيته احاديث موصول او باقی تعليقات دی.په دې کښې څلور سوه اته څلويښت احاديث مکرر دی.او سل حديثونه هغه دی کوم چې په اول ځل راغلي دی .د امام بخاری د کتاب التفسير د احاديثو په ذخيره کښې شپږ شپيته احاديث متفق عليها دې.يعنی امام بخاری هم د هغې تخريج کړې دې او د صحابو او تابعينو وغيره پنځه سوه او اتيا آثار په دې کښې راغلې دی[1]

[1]) فتح البخاری(۷٤۳/۸)-

تر څو چې د قرانی الفاظو د تشریح او د کلمات مفرده د تفسیر تعلق دې .نو په دې حصه کښې ددوی زیات تر ماخذ د دویمې او دریمې صدئی مشهور امام لغت ابوعبیده معمر بن المثنی کتاب مجاز القران دې.

مولانا انورشاه کشمیری رحمه الله فرمائی: «كان عنده مجاز القرآن لابی عبيدة معمر بن المثنی فاخذ منه تفسير المفردات وذلك ايضا بدون ترتيب وتهذيب فصار كتابه ايضا على وزن كتاب ابى عبيدة فى سؤ الترتيب، والركة ،والاتيان بالاقوال المرجوحة و الانتقال من مادة الى مادة ومن سورة الى سورة فصعب على الطالبين فهمه، ومن لايدرى حقيقة الحال يظن ان المصنف اتى بها اشارة الى اختياره تلك الاقوال المرجوحة مع انه رتب كتاب التفسير كله من كلام ابى عبيدة، ولم يعرج الى النقد اصلا»[1]

تقریبا دا خبره مولانا د بدر عالم میرټهی په ،ترجمان السنة . کښې لیکلې ده هغوی لیکی امام بخاری چې په کتاب التفسیر کښې چې کوم لغات نحو او تراکیب نحویه نقل کړې دی په خپله د هغوی د طرف نه نه دی بلکه د هغوی د طرفه هغه حصه ده کوم چې هغوی په خپلو اسنادو سره روایت کړې دی.اصلی خبره داده چې امام بخاری سره د ابوعبیده کتاب التفسیر موجود وو .امام موصوف دا ټول کتاب التفسیر د څه تنقید او انتخاب نه بغیر بجنسه راوچت کړو او په خپل کتاب کښې ئې ذکر کړو .نو څومره اقوال مرجوحه چې په اصل کتاب کښې موجود وو نو هغه هم ټول دلته نقل شو.اهل علمو ته ښه معلومه ده چې په کتاب التفسیر کښې په ډیر مقاماتو کښې په حل لغات کښې تسامح هم شوې دې اقوال مرجوحه هم نقل شوې دی.او ددې په ترتیب کښې هم ډیر اختلاف واقع شوې دې ،خو امام بخاری په خپله ددې جمله تناقضو نه بری دې که په هغوی باندې ذمه واری راځی نو په ابوعبیده باندې راځی .د امام بخاری د کتاب د علو صحت په باره کښې چه کومه دعوی ده.دا د هغه احادیث مرفوعه متعلق ده کوم چه په دې کښې په اسناد سره امام پخپله روایت کړې دی، د هغه اقوالو متعلق نه ده کوم چه د اسناد نه بغیر د یو طرف نه په کتاب کښې نقل شوې دی۔

[ترجمان السنة ۳/۵۵۸،۵۵۷]

دې دواړو عبارتونو حاصل دا راووتلو چې امام بخاری د کلمات مفرده په تفسیری حصه کښې بعینه د ابوعبیده کتاب ..مجاز القران.. اخستې دې .خو دا خبره د وضاحت محتاج ده .ددې وضاحت نه وړاندې مناسب معلومیږی چې د ابوعبیده معمر بن المثنی په کتاب ..مجاز القران .. باندې یو نظر واچولې شی.

ابوعبیده معمر بن المثنی او د هغوی تفسیر،،مجازالقران د ابو عبیده پیدائش په ۱۱۰ ھ کښې په هغه شپه شوې وو په کومه شپه چې د حضرت حسن بصری رحمه الله وفات شوې وو،[2] یعنی په کومه شپه چې د علم او زهد مایه فخر یو عظیم انسان دنیا ته الوداع اووئیل.هم هغه

---

[1] فیض الباری (۴/۱۴۹)۔

[2] سیر اعلام النبلاء ۹/۴۴۵)۔

شپه د علم او لغت یو بل لوې انسان د راتلو مطلع جوړا شوه،د الوداع او استقبال دا نظام ددې فاني دنیا هغه ربنتیني او ابدي حقیقت دې کوم چې همیشه د پاره د انسانو د سترګو نه پټ وی ،د رجالو په کتابونو کښې د ابوعبیده نسب‹معمر بن المثنی ابوعبیده التیمی البصری النحوی العلامة مولی بنی تیم بن مرة› [۱]
د ابوعبیده په شیوخو کښې هشام بن عروة ،روبه بن العجاج او ابی عمر بن العلاء داخل دی او علی بن المدینی ابو عبید قاسم بن سلام او عمر بن شبه د ابوعبیده نه روایت اخستې دې [۲] ابو عبیده معمر مقدم دې ،او ابو عبیده قاسم د دوی نه مؤخر دې [۳] د حضرت کشمیری رحمه الله په تقریر ،،فیض الباری،، کښې ابوعبید قاسم لیکلې شوې دې [۴] دا تسامح دې ،په فیض الباری کښې څه تسامحات دی ددې تصحیح ددې مرتب مولانابدر عالم میرټهی رحمه الله کول غوښتل خو هغه د تصحیح نه وړاندې د آخرت په مسافرو کښې شامل شو [۵]-
د ابوعبیده معمر بن مثنی په علم او فضل کښې شک نشته خو په علم حدیث کښې هغوی ته څه اوچت مقام نه دې حاصل ،علامه ذهبی رحمه الله په ،،سیر اعلام النبلاء،، کښې ددوی تذکره کړې ده او ورسره ئې دا هم لیکلې دی چې ‹لم یکن صاحب حدیث وانما اوردته لتوسعه فی علم اللسان وایام الناس› [۶]
یعنی ابوعبیده محدث نه وو ما دده تذکره ددې وجه اوکړه چې دوی په لغت او د خلقو په تاریخ کښې وسیع علم لرلو .
علامه جاحظ ددوی په باره کښې فرمائی ‹لم یکن فی الارض جماعی ولا خارجی اعلم بجمیع علوم من ابی عبیدة› [۷] یحیی بن معین فرمائی لیس به باس [۸]

---

[۱] تهذیب الکمال (۳۱/۲۷، ۳۱۷) وسیر اعلام النبلاء(۹/۴۴۵) وفیات الاعیان (۵/۲۳۵)-
[۲] سیر اعلام النبلاء(۹/۴۴۵و۴۴۶)-
[۳] د ابوعبیده قاسم بن سلام پیدائش په ۱۵۰ هـ انظر وفیات الاعیان ۴/۶۲) د ابوعبیده د پیدائش کال ۱۱۰هجری دې-
[۴] فیض الباری (۴/۱۴۹)-
[۵] مولانا محمد منظور نعمانی رحمه الله لیکی ،راقم مسطور ته ذاتی طور معلوم دې چې په خپله حضرت مولانا بدر عالم رحمه الله ته ددې احساس وو چې په دې کښې تسامحات دی ،او هغوی د مدینې طیبې د قیام په زمانه په دې باندې د نظر ثانی د اصلاح او تصحیح کار شروع کړې ووخو لږ کار یې کړې وو چې په دې کښې د آخرت کور طرف ته منتقل شو ،اوګورئی شیخ محمد عبد الوهاب او د هندوستان علمائې حق (۱۱۱)
[۶] سیر اعلام النبلاء (۹/۴۴۵)-
[۷] تاریخ بغداد ۱۳/۲۵۲) وسیراعلام النبلاء(۹/۴۴۶) وتهذیب الکمال (۲۸/۳۱۸) والبیان والتبیین (۱/۳۳۱)
[۸] میزان اعتدال ۴/۱۵۵ وفی السیر ۹/۴۴۸ ،وقیل کان یمیل الی المرد،وفی حاشیة بغیة الوعاة ۲/۲۹۵ قال الاصمعی دخلت انا وابوعبیدة یوما المسجد فاذا علی السنوانة التی یجلس...[بقیه حاشیه په راروانه صفحه..

دارقطني فرمائي: لا بأس به الا انه يتهم بشئ من راى بالخوارج ويتهم بالاحداث[1]
ابوالعباس مبرد فرمائي. ابوعبيده د خوارجو نظريه لرله[2]
ابوحاتم سجستاني فرمائي. ابو عبيده به په ما باندې خاص نظر كولو چې هغه څه د سجستان خارجي گڼړلم[3]
علي بن مديني ددوى د روايت صحت منل[4] او ابن حبان په كتاب الثقات كښې ددوى ذكر كړې دې[5]
د جرح او تعديل تله كښې ددوى تله خو درنه نه ده البته ددوى تبحر. علمي وسعت. معلومات او لغوى مهارت باندې د ټولو اتفاق دې علامه ذهبى ددوى د تذكرې په آخر كښې ليكلي دى.

قلت قد كان هذا المرء من بحور العلم و مع ذلك فلم يكن بالماهر بكتاب الله ولا العارف بالسنة رسول الله ﷺ ولا البصير بالفقه، واختلاف ائمة الاجتهاد بلى وكان معانى معرفة حكمة الاوائل والمنطق واقسام الفلسفة[6]
په عربۍ كښې ددوى مهارت منلې شوې وو خو عجيبه داده چې په خپل خان باندې د اعتماد په وجه به ئې بعضې وخت قران كريم او شعر غلط لوستل. وئيل يې (نحو محدوده)[7]
د عربو سره ددوى څه محبت نه وو. چا ددوى نه تپوس اوكړو چې ته د هر چا په نسب كښې خبرې كوې نو ستا پلار څوك وو؟ نو وئيل ئې چې زما پلار به وئيل چې د هغوى پلار د باجروان[8] يهودى وو[9] د ابوعبيده په طبيعت كښې سختى دومره زياته وه چې ددوى اكثر معاصرين

...بقيه ازحاشيه گذشته] عليها ابوعبيدة مكتوب على نحو من سبعة اذرع:

صلى الاله على لوط وشيعته اباعبيدة قل بالله امينا

فقال لي يا اصمعي امح هذا فركبت ظهره ومحوته بعد ان اثقلته الى ان قال اثقلتني وقطعت ظهرى فقلت له قد بقي..لوط..فقال من هذا نفر به ثم قلت قد بقيت الطاء هى شر الحروف هذا البيتوكان الذي كتب هذا ابونواس. بعده بيت ثان: فانت عندى بلا شك بقية منذ احتملت وقد جاوزت سبعينا)-

[1]) وانظر وفيات الاعيان (٥/٢٤٢)-
[2]) فهرست ابن نديم (٥٩)-
[3]) سير اعلام النبلاء (٩/٤٤٧) وانباء الرواة (٣/٢٨١)-
[4]) تاريخ بغداد (١٣/٢٥٧)_.
[5]) (٩/١٩٦)-
[6]) سير اعلام النبلاء ٩/٤٤٨) -
[7]) فهرست ابن نديم ٥٩ وفيات الاعيان (٥/٢٣٥).
[8]) باجروان قرية من ديار مضر بالجزيره من اعمال البليغ .باجروان ايضا مدينة من نواحى باب الابواب قرب شيروان عندها عين حياة التى وجدها الخضر عليه السلام وقال هى قرية التى استطعم موسى والخضر عليهما السلام اهلها (وانظر معجم البلدان (١/٣١٣) -
[9]) تهذيب الكمال ٢٨/٣١٧ والفهرست لابن النديم ٥٩ وبغية الوعاة (٢/٢٩٥)-

ددوی نه خفه وو او چې کله ددوی وفات اوشو نو ددوی په هم عصرو کښې څوک دده جنازې ته لاړل[۱]ددوی په تاریخ وفات کښې مختلف اقوال دی کال ۲۱۳،۲۱۱،۲۱۰،۲۰۹ هجری[۲]او د تصنیفاتو شمیر ئې تقریبا دوه سوه دې[۳]ابن الندیم په ،،الفهرست،، کښې د یو سل پنځوؤ کتابونو نومونه شمارلې دی[۴]

مجاز القران: په مجاز القران کښې هغوی د قران کریم د الفاظو مفرده تشریح او لغوی معنی بیان کړې دی.په دې باره کښې هغوی لغت او عربی تعبیراتو بنیاد جوړ کړې دې ددې وجه ددوی د زمانې څه اهل علمو دا په تفسیر بالرائی کښې داخل ګڼړل ،د اصمعی ،ابوحاتم و زجاج او ازهری وغیره هم دا موقف وو[۵]

علامه ابن خلکان په وفیات الاعیان کښې لیکلې دی چې امام اصمعی به د ابوعبیده په باره کښې فرمائیل چې دا کس د کتاب الله تفسیر بالرای کوی یو ځل ابوعبیده د اصمعی مجلس ته حاضر شو او وې وئیل چې (خبز) څه شې دې؟ اصمعی جواب ورکړو **هو الذی تخبزه وتاکله** یعنی څه چې ته خورې او هغه خبز دې .ابو عبیده اوونیل چې تاسو د کتاب الله تفسیر په رائې باندې کړې دې په قران کریم کښې دې (انی ارانی احمل فوق راسی خبزا) کښې تا د خبز تشریح په خپلې رائې سره کړې دد اصمعی اوفرمائیل چې دا تفسیر بالرائې نه دې بلکه زما په نیز یو څیز ښکاره وو کوم چې ما بیان کړې دې.ابوعبیده اوفرمائیل تا چې په مونږ باندې د تفسیر بالرائې کوم عیب لګولې هغه هم زمونږ په نیز یو ښکاره څیز وی کوم چه مونږ بیان کوو[۶]

د معاصرینو د تنقید باوجود په دې کښې شک نشته چې د ابوعبیده ،،مجاز القران،، د اول نه مصدر او مرجع پاتې شوې دې، هم دا وجه ده چې ابن قتیبه په ،،مشکل القران،، کښې طبری په ،،تفسیر،، کښې ،ابن النحاس په ،،معانی القران،، کښې ،ابن درید په ،،الجمهرة،، کښې ،جوهری په ،،صحاح،، کښې او امام بخاری په کتاب التفسیر کښې د ،،مجاز القران،، نه استفاده کړې ده.

یو غلط فهمی د مجاز القران،، په نوم باندې څه خلقو ته دا غلط فهمی کیږی چې په دې کښې د قران کریم هغه مقامات بیان شوې دې په کومو کښې چې الفاظ د حقیقی معنی په ځائې په مجازی معنی کښې مستعمل دی[۷]خو دا صحیح نه ده بلکه ابوعبیده د قرانی ایاتونو تفسیر کوی او داسې الفاظ استعمالوی (مجازه کذا) تفسیره کذا ،،معناه کذا) نو د

---

[۱]) شرح مقامات لشریشی (۲)-
[۲]) وفیات الاعیان ۲٤٦/۵ وبغیة الوعاة ۲۹٦/۲)-
[۳]) وفیات الاعیان ۲۳۸/۵)-
[٤]) فهرست ابن الندیم ۵۹-٦۰)-
[۵]) مقدمة جاز القران ۱٦-۱۷)-
[٦]) وفیات الاعیان (۲۳۷/۵)-
[۷]) تاریخ تفسیر ومفسرین ،انظر صفحه ٦۲)-

مجاز د کلمې نه د لفظ مورد استعمال ،طریقه تعبیر او د هغې مصداق مراد دې د متاخرینو په نیز د مجاز اصطلاحی معنی مراد نه ده هم دا وجه ده چې حضرت کشمیری رحمه الله فرمائی

(ثم ان المجاز فی مصطلح القدماء لیس هو المجاز المعروف عندنا بل هو عبارة عن موارد استعمالات اللفظ ومن ههنا سمی ابوعبیدة تفسیره بمجاز القران)[1]

په مجاز باندې د تحقیق او تعلیق کار کونکی د ترکی علامه فواد لیکلی:

(وان کلمة المجاز عنده عبارة عن الطرق التی یسلکها القران فی تعبیراته وهذا المعنی اعم بطبیعة الحال من المعنی الذی حدده علماء البلاغة لکلمة المجاز فیما بعد)[2]

د ابوعبیده په مجاز القران او د بخاری په کتاب التفسیر کښې وجوه فرق

①: قرانی الفاظو د تشریح او کلمات مفرده په تفسیر کښې د امام بخاری زیات تر ماخذ هم دا "مجاز القران" دې خو ددې مطلب هر گز دا نه دې چې امام د ابوعبیده د "مجاز القران" نه سوا د بل څه نه استفاده نه ده کړې، امام بخاری د کلمات مفرده په تفسیری حصه کښې د حضرت ابن عباس ،سعید بن المسیب، مجاهد، عکرمه، ابوالعالیه، زید بن اسلم، ابومیسره، حضرت حسن بصری وغیره اقوال هم ذکر کړې دی،دلته ددې صرف یو مثال اوگورئی په سوره هود کښې د کلمات مفرده په تشریح کښې امام بخاری لیکی:

قال ابن عباس رضی الله عنه عصیب: شدید..وقال مجاهد (فلا تبتئس) تحزن ،وقال ابومیسرة (لاواه) الرحیم بالحبشیة، وقال الحسن (انك لانت الحلیم الرشید) یستهزؤن به، قال ابن عباس رضی الله عنه (اقلعی) امسکی و (وفار التنور) نبع الماء وقال عکرمة وجهه الارض)

② دابوعبیده په مجاز القرآن کښې په استشهاد کښې کثرت سره اشعار کوی لیکن امام بخاری په استشهاد کښې صرف یوڅو ځایونو کښې اشعار ذکر کړی دی.

③ د ډیرو کلماتو تشریح امام بخاری کړې ده خو ابو عبیده نه ده کړې او څه الفاظ ابو عبیده بیان کړې دی خو امام بخاری هغه نه دی اخستې،مثلا په سورة هود کښې (من لدن حکیم) کښې د (لدن) تشریح په "مجاز القران" کښې شته خو په بخاری کښې نشته،ددې په عکس هم په سورة عد کښې په آیت نمبر ۱۲ کښې د (السحاب الثقال) تشریح په بخاری کښې شته خو په مجاز القران کښې نشته. د سورة ابراهیم د آیت نمبر ۷ کښې (واذکروا نعمت الله علیکم) امام بخاری د ابن عیینه نه نقل کړې دی او په آیت ۳۴ د (من کل ما سالتموه) تفسیر ئې د مجاهد نه نقل کړې دې خو په مجاز القران کښې دا دواړه نشته.

---

[1]) فیض الباری (۶/۱۶۹)-
[2]) مقدمة مجاز القران ..۱۹)-

⑥ د مجاز القران او كتاب التفسير په تعبيراتو كښې هم څو ځايه فرق موجود يږي. د طوالت د وجه نه مثالونه پريښودلې شي.
د فرق ددې وجوه په وجه خو دا وئيل محل د نظر دې چه امام بخاري د ابوعبيده ..مجاز القران،، بعينه راوچت كړې دې البته دا وئيلې شي چې امام بخاري زياته استفاده د ابوعبيده د مجاز القران نه كړې ده هم دا وجه ده چې په څو ځايونو كښې د ابوعبيده په تقليد كښې د امام بخاري نه هم د لغات په حل كښې تسامح شوې دې.
په سورة بنى اسرائيل كښې دى (ان قتلهم كان خطا كبيرا) په دې كښې د لفظ (خطا) تشريح كوى ،امام بخارى ليكى (خطئا اثما وهو اسم من خطئت الخطاء، مفتوح مصدره، من الاثم بمعنى اخطات) امام دلته درې خبرې د ابوعبيده په اتباع كښې كړې دى او په درې وارو كښې غلطى شوې ده ①(خطا) د خا كسرې سره دې ته دوى اسم مصدر وئيلې دى حالانكه دا مصدر دې ②(خطا) د خا فتحې سره دې ته دوى مصدر وئيلې دى حالانكه دا اسم مصدر دې ③ او خطئت ته هم دوى د (خطآت) معنى وركړې ده ،حالانكه د اولنى معنى په قصد سره د ګناه كولو .او د دويم معنى بغير د قصد سره ګناه كولو راځى.([1])
په سورة يوسف كښې (واعتدت لهن متكا) كښې په لفظ د (متكا) كښې يو قراءت د حضرت مجاهد نه د تاء د سكون سره (متكا) منقول دې ددې معنى اترج او وړه سنګتره ده. امام بخارى د ابوعبيده په اتباع كښې ددې قراءت ترديد كړې دې او فرمائى چې د (متكا) معنى د عربو كلام كښې وړه سنګتره نه راځى حالانكه حقيقت دادې چې ددې معنى سنګتره راځى ،علامه عينى رحمه الله په دې باندې تبصره كوى او فرمائى (وقلد اباعبيدة والافة من التقليد) امام بخارى د ابوعبيده تقليد كړې دې او د غلطۍ دا آفت د تقليد د وجه راغلې دې([2])
د امام بخارى د كتاب التفسير اسلوب او انداز: ① دصحيح بخارى د كتاب التفسير مجموعى اسلوب څه داسې دې چې په شروع كښې عام طور امام د سورة د منتخب كلمات مفرده تشريح او لغوى معنى كوى بيا د مختلف آيات كريمه لاندې بابونه قائموى او احاديث ذكر كوى خو په دې كښې ددوى څه متعين اصول نشته،د كلمات مفرده تشريح كله ځنګه چې په ابتدا كښې كوى دغه شان د څو بابونو او احاديثو ذكر كولو نه پس هم كوى.
② د قرانى كلماتو په تشريح كښې د آياتو د ترتيب خيال نه كوى بلكه بغير د څه ترتيب نه كلمات ذكر كوى نو د روستو آياتونو د كلماتو تشريح وړاندې او د وړاندې آياتونو تشريح روسته راځى.
③ داسې هم كيږى چې د يو سورة د كلماتو مفرده په تشريح كښې د بل سورة كلماتو ته منتقل شى په دې انتقال كښې بيا دوه قسمه الفاظ ميلاويږى يو هغه په كوم كښې چې د

[1]) عمدة القارى (۱۸/۳۱۰)-
[2]) عمدة القارى ۱۹/۲۰)-

منتقل کیدو څه وجه او مناسبت موجود وی او بل هغه چې په هغې کښې څه مناسبت او وجه په پوهه کښې نه راځی د دواړو مثالونه اوګورئ:

(الف) د سورة مائده په تفسير کښې د سورة آل عمران د آيت نمبر ۵۵ کښې واقع لفظ (متوفيك) معنى بيانوى.د سورة مائده د ايت نمبر ۱۱۷ کښې دى (فلما توفيتنى فكنت انت الرقيب عليهم) په دې کښې د (توفيتنى) مناسبت سره امام د سورة ال عمران لفظ (متوفيك) طرف ته منتقل شوې دې،

په سورة انعام کښې (فان استطعت ان تبتغى نفقا فى الارض) په دې لفظ د (نفقا) تشريح امام بخارى په سورة نساء کښې ذکر کړې ده ،ځکه چې په سورة نساء کښې دى (ان المنافقين فى الدرك الاسفل من النار) چونکه (نفق) د منافقين مشتق منه دې ،په دې مناسبت سره سورة نساء نه سورة انعام طرف ته منتقل شوې دې

په سورة حجر کښې دى (كما انزلنا من المقتسمين) د (المقتسمين) تشريح کوى او په دې کښې د سورة اعراف د آيت (وقاسمهما انى لكما لمن الناصحين) کښې د لفظ (قاسمهما) تشريح کوى ،هم په دې مناسبت سره بيا د سورة نمل آيت (قالو تقاسمو بالله لنبيتنه) کښې د (تقاسمو) کلمه راوړى.

په (تبت يدا ابى لهب وتب) د (تبت) معنى بيانوى بيا فرمائى (تباب: خسران،وتتبيب: تدمير) تباب د سورة غافر په ايت کښې واقع شوې دې (وما كيد فرعون الا فى تباب) او تتبيب د سورة هود په ايت نمبر ۱۰۱ کښې دې (وما زادوهم غير تتبيب) غرض دا چې امام بخارى د کلمات مفرده په تشريح کښې د يو سورة نه بل سورة ته په مختلفو مناسبتونو سره منتقل کيږى خو څه مقامات داسې هم دى چې هلته د منتقل کيدو مناسب او څه وجه په پوهه کښې نه راځى.

(ب) مثلاً د سورة انعام تفسير کوى (سرمدا) دائما حال دا چه دا د سورة قصص آيت ۷۱ کښې واقع دې (قل ارايتم ان جعل الله عليكم النهار سرمدا الى يوم القيامة) د سورة قصص دا الفاظ چه ئې په سورة انعام کښې راوړې دى ،د دې متعلق علامه عينى فرمائى (لا مناسبة لذكر هذا ههنا لانه لم يقع هذا الا فى سورة القصص)[1]

په سورة نحل کښې دى (شاكلته ناحيته) حال دا چه دا لفظ د سورة بنى اسرائيل په ايت ۸۴ کښې دې (قل كل يعمل على شاكلته) په سورة نحل کښې د دې ذکر کولو وجه او مناسبت ښکاره نه دې ،هم دا وجه ده چه په بعضې نسخو کښې دا لفظ نشته.

د کلمات مفرده تشريح چه کوى نو کله کله د جمهورو د قراءت په ځائې بل قراءت ذکر کوى په سورة اعراف ايت نمبر ۵۷ (هو الذى يرسل الرياح بشرا بين يدى رحمته) کښې د جمهورو قراءت

---

[1] عمدة القارى (۱۸/۲۲۱)-

(بشرا) دې د امام بخاری د (نشراً) قراءت نقل کړې دې هم ددې سورة په آيت نمبر ۲۴ کښې (قد انزلنا لباسا يواری سوأتکم وريشا) دې ،امام د (ريشا) قراءت منتقل کړې دې[1]

⑤په بعضې رواياتو کښې شاذ اقوال هم راغلې دی د حضرت حسن بصری رحمه الله نه ئې د سورة علق په ابتدا کښې يو قول نقل کړې دې (عن الحسن قال اکتب فی المصحف فی اول الامام بسم الله الرحمن الرحيم ،واجعل بين السورتين خطا) يعنی د سورة فاتحې په شروع کښې بسم الله اوليکه او د باقی سورتو په مينځ کښې صرف يو خط راکاږه،دا قول شاذ دې[2]

دا خو د الفاظ مفرده د تشريح په باره کښې د امام اسلوب او انداز وو ترکومې پورې چه د بابونو او احاديثو تعلق دې نو په دې کښې د امام بخاری هم هغه طريقه ده کومه چه په ټول صحيح بخاری کښې ده، امام په کتاب التفسير کښې په مختلفو آياتونو او سورتونو باندې ۷۷۳ بابونه قائم کړې دی ،د احاديثو او رواياتو شمار په ماقبل کښې مونږ ليکلې دی.

په فن تفسير کښې ددې حيثيت او مرتبه: پاتې شوه دا خبره چه په فن تفسير کښې د امام بخاری د کتاب التفسير څه مرتبه او حيثيت دې .؟نو په دې باره کښې چه ترڅو پورې د تفسير په باره کښې کوم تعلق دې نو د امام بخاری په احاديثو کښې چاته شک کيدې شی ځکه چه د صحيح بخاری احاديث د ټولو نه زيات صحيح دی او د حديث په کتابونو کښې د اوچت معيار په وجه هم صحيح بخاری ته (د اصح الکتب بعد کتاب الله) اعزاز حاصل دی ،ددې وجې د بخاری د کتاب التفسير دا حصه د فن تفسير صحيح ترينه سرمايه ده.

البته هغه حصه په کومو کښې چه د الفاظو لغوی تشريح شوې ده په دې حصه کښې امام بخاری چونکه زيات اعتماد د ابوعبيده په ،،مجاز القران باندې کړې دې دې وجې دلته هغه اوچت معيار برقرار نه دې پاتې شوې او په دې حصه کښې بعض تسامحات او مرجوح اقوال راغلې دی د کوم چې څه نمونې په ماقبل کښې تاسو اوکتلې.

د ابوعبيده مجاز القران هم چاپ شوې دې د قاهره مشهور اشاعتی اداره مکتبه خانجی د يو ترکی عالم محمد فواد سزکين تحقيق سره په دوو جلدونو کښې شائع کړې دی،محمد فواد پنځه مخطوطه نسخې خان ته کيخودې دی او مرتب کړې دی، او د تحقيق او مراجعت سره سره ئې د الفاظو په تشريح کښې چه کومه بې ترتيبی شوې ده، هغه ئې هم ختمه کړې ده،او د الفاظو لغوی تشريح ئې د آياتونو د ترتيب مطابق کړې ده.

[1]) عمدة القاری ۳۳۱/۲۸)-

[2]) عمدة القاری ۳۰۳/۱۹)-

بسم الله الرحمٰن الرّحیم

کتاب التفسیر

الرحمٰن الرحیم: اسمان من الرحمة، الرحیم والراحم بمعنی واحد، کالعلیم والعالم

کتاب التفسیر:

په اصحاب صحاح کښې امام بخاری، امام ترمذی امام ابوداود او امام مسلم کتاب التفسیر پیش کړې دې، په مسلم کښې د کتاب التفسیر حصه ډیره کمه ده ددې وجې بعضې حضراتو دا په جوامع کښې نه دې داخل کړې امام ابوداود د کتاب الحروف په نوم باندې یو بحث کړې دې او د هغې تعلق هم د تفسیر سره دې [1] امام ترمذی کتاب التفسیر مفصل پیش کړې دې [2] امام بخاری د امام ترمذی نه هم زیات تفصیل سره کتاب التفسیر بیان کړې دې.

د تفسیر لغوی معنی: تفسیر د فسر نه مشتق دې چه معنی ئې ده پرانستل، په تفسیر کښې چونکه د الفاظو مغلقاتو او د قران کریم مفهوم واضحه بیانولې شی ددې وجې دې ته تفسیر وئیلې شی.

بعضې حضرات وائی چه دا د (سفر) نه ماخوذ دې ددې قلب ئې کړې دې او (فسر) ترې جوړ کړې شوې دې بیا ددې نه تفسیر مشتق دې د سفر معنی هم د پرانستلو راځی سفر ته سفر ددې وجې وائې چه دا د ډیرو پټو کارونو د پاره کاشف وی[3]

د تفسیر اصطلاحی معنی: علامه زرکشی د علم تفسیر تعریف کړې دې (علم یعرف به فهم کتاب الله المنزل علی نبیه محمد ﷺ وبیان معانیه واستخراج احکامه وحکمه)[4]

علم تفسیر هغه علم دې چه په کوم سره د قران کریم فهم حاصلیږی، ددې د معانو وضاحت او ددې احکامو او حکمتونو استنباط کولې شی.

علامه آلوسی په روح المعانی کښې د علم تفسیري تعریف کړې دې

(علم یبحث فیه عن کیفیة النطق بالفاظ القران مدلولاتها واحکامها الافرادیة والترکیبیة ومعانیها التی تحمل علیها حالة الترکیب وتتمات لذالك کمعرفة النسخ وسبب النزول وقصة توضح ما ابهم فی القران)[5]

علم تفسیري هغه علم دې په کوم کښې چه د قران د الفاظو دا ادا کولو کیفیت ددې مفهوم

---

[1] سنن ابی داود (۳۱/٤) کتاب حروف القراءات)-
[2] سنن ترمذی کتاب التفسیر (۱۹۹/۵-٤۵٤)-
[3] قال السیوطی فی الاتقان التفسیر تفعیل من الفسر و هو البیان و الکشف و یقال: هو مقلوب السفر تقول اسفر الصبح: اذا ضاء وانظر الاتقان فی علوم القران (۲۲۱/۲) وروح المعانی ۶/۱)-
[4] البرهان (۱۳/۱)-
[5] روح المعانی ۶/۱)-

ددې افرادي او ترکيبي احکام او ددې د معانيو نه بحث کولې شي کوم چه ددې الفاظو نه په ترکيبي حالت کښې مراد اخستې شي، دغه شان ددې معانيو د تتمې نه بحث کيږي. لکه ناسخ او منسوخ ،شان نزول او د قران د هغه مبهمو قصو معرفت د کومو چه وضاحت نيې نه وي شوې۔

په تفسير او تاويل کښې فرق: د متقدمينو په نيز په تفسير او تاويل کښې څه فرق نشته امام ابوعبيده تصريح کړې ده چه دا دواړه الفاظ بيخي مترادف دي [1] خو روستو عالمانو په دې دواړو کښې فرق کړې دې او د دواړو په مينځ کښې فرق بيانولو کښې ئې مختلف رائيګانې ظاهرې کړې دي،مثلاً څو اقوال دا دي.

① تفسير نوم دې د بيان المراد بالفظ او تاويل نوم دې بيان المراد بالمعنى [2]

② د تفسير تعلق د نقل او روايت سره دې او د تاويل تعلق د عقل او درايت سره دې [3]

③ تفسير د هغه لفظ د تشريح نوم دې په کوم کښې چه د يو نه زياتومعنو احتمال نه وي او تاويل وائې په لفظ کښې چه کوم مختلف معاني محتمل دي د قرائنو او دلائلو په ذريعه په کښې يو اختيارولې شي [4]

④ تفسير په يقين سره تشريح کولو ته وئيلې شي او تاويل په تردد سره تشريح کولو ته وئيلې شي [5] ⑤ تفسير د الفاظو د مفهوم نوم دې او تاويل ددې مفهوم نه د راوتلو نتيجو د وضاحت نوم دې [6]

ددې نه پس پوهه شئ چه د ټولو نه اولنې مفسر د قران رسول الله ﷺ دې او بيا د دوی نه پس په حضراتو صحابه کرامو کښې مفسرين تير شوې دي په صحابه کرامو رضي الله عنهم کښې د ټولو نه مشهور مفسر حضرت عبدالله بن عباس(رض) دې چه رئيس المفسرين ورته وئيلې شي، تابعينو هم په خپلو دورونو کښې تفسيرونه کړې دي او د هغوی نه تفسيری اقوال منقول دي او بيا د دوی نه پس راتلونکې امامان.

د نحو امامانو خاص کر د قران پاک لوې خدمت کړې دې ابو عبيده معمر بن مثنى او فراء وغيره د قران پاک په معانيو باندې کتابونه ليکلې دي ابوعبيده ،،مجاز القران،، او فراء ،،معاني القران،،تاليف کړې دي.

دغه شان حضراتو محدثينو کرامو د قران په تفسير باندې مشتمل کتابونه ليکلې دي او د آياتونودتفسيرمتعلق چه کوم روايات مرفوعا اوموقوفا منقول دي هغه ئې يو ځائې کړې دي،

---

[1] الاتقان فی علوم القرآن ۲/۲۲۱(وروح المعانی ۱/۶ وفتح الباری ۸/۱۵۵)-
[2] فتح الباری ۸/۱۵۵)-
[3] روح المعانی ۱/۶) والاتقان فی علم القرآن ۲/۲۲)-
[4] الاتقان ۲/۲۲۱)-
[5] علوم القرآن (۳۲۶)-
[6] علوم القرآن ۳۲۶)-

په دې سلسله کښې دننه د ټولو نه جامع او مستند تفسیر د ابو جعفر بن جریر طبری دې په یو زمانه کښې په دیرش جلدونو کښې چهاپ شوې وو.
په کتاب التفسیر کښې د امام بخاری رحمه الله انداز: امام بخاری په کتاب التفسیر کښې د ابن جریر طبری طریقه نه ده اختیار کړې بلکه دوی د ابوعبیده معمر بن مثنی کتاب مجاز القرآن خان ته ایخودې دې او تفسیر ئې کړې دې امام بخاری د مفرداتو معانی هم ددې نه نقل کوی او چونکه ابوعبیده په مجاز القرآن کښې د یوې مادې تشریح کوی او دې سره د بلې ماده تشریح شروع کوی د یو سورة نه بل سورة طرف ته منتقل کیږی دغه شان په دې کښې اقوال مرجوحه هم دی ددې وجې د سوء ترتیب او اقوال مرجوحه په وجه د امام بخاری په کتاب التفسیر کښې د امام بخاری مختلف انداز دې.
که څه مشکل لفظ وی نو اکثر د هغې تشریح کوی
که د آیت شان نزول او پس منظر څه واقعه سره متعلق وی نو هغه واقعه بیانوی
که د څه ایت فضیلت په روایت سره ثابت وی نو د هغې ایت لاندې هغه روایت ذکر کوی.
بعضې وخت داسې کیږی چه په ایت قرانیه کښې څه لفظ راغلې وی او بعینه هم هغه لفظ په حدیث کښې هم راغلې وی نو امام بخاری دغه حدیث ددې ایت لاندې ذکر کوی ځکه چه بعضې وخت د حدیث د پوره کلام نه د ایت مراد او د هغې د معنی تعیین کیږی
رسول اکرم ﷺ که د یو سورة په اختتام باندې د بعضې کلماتو د وئیلو تلقین کړې وی نو امام بخاری د هغه سورة ذکر کولو نه پس هغه کلمات بیانوی
دغه شان د امام بخاری یو عادت دا هم دې که د یو شان نزول په وخت ګڼ آیتونه هم په یو وخت کښې نازل شوې وی نو امام بخاری په دغه ایاتونو کښې د هر لاندې هغه روایت په کوم کښې چه شان نزول مذکور وی بار بار مکرر اسانیدو سره ذکر کوی، لکه څنګه چه د سورة بقره په آیت ۱۴۳ ﴿وما جعلنا القبلة التی کنت علیها﴾ نه واخله تر د ایت ۱۵۰ ﴿ومن حیث خرجت فول وجهك شطر المسجد الحرام﴾ پورې د هر یو لاندې ئې د قبلې روایت کوم چه د حضرت ابن عمر او حضرت براء بن عازب نه منقول دې ذکر کړې دې.

قوله: الرحمن الرحیم اسمان من الرحمة الرحیم والراحم بمعنی واحد کالعلیم والعالم: امام بخاری فرمائی چه رحمان او رحیم دواړه اسمونه دی د رحمت نه مشتق دی په رحمن او رحیم دواړو کښې د معنی په اعتبار سره فرق دې رحمن د رحیم نه ابلغ دې ځکه چې قاعده ده ﴿زیادة المبنی تدل علی زیادة المعنی﴾ په رحمان کښې الفاظ د رحیم نه زیات دی ددې وجې د رحمن نه د الله تعالی هغه صفت مراد دې کوم چه د ټول مخلوق د پاره عام وی او د رحیم نه هغه صفت د رحمت مراد دې کوم چه صرف مومنانو سره خاص دې [1]
بعضو وئیلې دی چې د رحمن نه مراد عام معنی الرحمة او د رحیم معنی تام الرحمة دې ، د

---

[1]) عمدة القاری (۷۹/۱۷)-

عام الرحمة مطلب دادې چه هغه ذات د چا رحمت چه ټول عالم او ټولو كائناتو باندې حاوى او شامل دې او د تام الرحمة مطلب دادې چه دده رحم كامل او مكمل دې او بعضې حضراتو وئيلې دى «الرحمن من تعم الدنيا والاخرة، والرحيم من تخص رحمته بالاخرة»[1]

مبرد او ثعلب وئيلې دى چه رحمان د عبرانې لفظ دې او رحيم د عربئ لفظ دې خو ابن الانبارى او زجاج وغيره ددې ترديد كړې دې [2] او حقيقت هم دادې چې د رحيم په شان رحمان هم د رحمت نه مشتق دې په ترمذى شريف كښې د رسول الله ﷺ ارشاد دې چه الله تعالى فرمائى «انا الرحمن خلقت الرحم وشققت لها من اسمى فمن وصلها وصلته ومن قطعها بتته»[3]

امام بخارى چه دا كوم فرمائيلې دى چه «الرحيم والراحم بمعنى واحد» يعنى رحيم او راحم په يو معنى دى ددې نه مقصد دادې چه د دواړو ماده يوه ده ،او نفس معنى د دواړو يوه ده، يعنى رحمت كښې رحيم د مبالغې يا د صفت مشبه صيغه ده او راحم اسم فاعل دې او د مبالغې صيغه د معنې په زيادت باندې دلالت كوې دغه شان د صفت مشبه صيغه په ثبوت اودوام باندې دلالت كوى او د اسم فاعل د په نفس حدوث فعل باندې دلالت كوى ددې وجې د صيغې په اعتبار سره په رحيم او راحم كښې فرق شته البته نفس معنى په دواړو كښې يوه ده او امام بخارى په دې اعتبار سره دواړو ته بمعنى واحد وئيلې دى [4]

١ - باب: مَا جَاءَ فِي فَاتِحَةِ الْكِتَابِ

وَسُمِّيَتْ أُمَّ الْكِتَابِ أَنَّهُ يُبْدَأُ بِكِتَابَتِهَا فِي الْمَصَاحِفِ، وَيُبْدَأُ بِقِرَاءَتِهَا فِي الصَّلَاةِ. وَالدِّينُ الْجَزَاءُ فِي الْخَيْرِ وَالشَّرِّ، كَمَا تَدِينُ تُدَانُ. وَقَالَ مُجَاهِدٌ بِالدِّينِ بِالْحِسَابِ (مَدِينِينَ) مُحَاسَبِينَ.

سورة فاتحه ته ''ام الكتاب،، ولې وائى؟: امام بخارى فرمائى چه سورة فاتحې ته ،،ام الكتاب،، هم وائې يو خو ددې وجې چه دا د مصاحف په ابتداء كښې ليكلې شى دويم ددې وجې چه په مانځه كښې هم ددې د قراءت نه ابتدا كيږى د امام بخارى د بيان كړې ذكر شووو دواړو وجوهو نه په ظاهره د فاتحة الكتاب وجه تسميه معلوميږى ،ام الكتاب نه خو حقيقت دادې چه د دواړو وجه تسميه ده ،د فاتحه الكتاب وجه تسميه خو ښكاره ده او د ام الكتاب وجه ددې وجې ده چه مور هم د بچى نه وړاندې وى او د ولد مبداء وى [5]

[1]) قال ابن قتيبه فى المحرر الوجيز ٩٧/١ ان اباسعيد وابن مسعود رويا ان الرسول قال الرحمان رحمان الدنيا والرحيم رحيم الاخرة وانظر مجمع البحرين ٢١/١ و تفسير النسفى ٥/١)-
[2]) فتح البارى ١٥٥/٨)-
[3]) بحواله بالا
[4]) حاشية لامع الدرى ٣/٩)-
[5]) عمدة القارى ٨٠/١٨)-

بعضې حضراتو وئیلي دی چه د ام الشئ معنی اصل الشئ او سورة فاتحه هم اصل الکتاب ده، د قران ټول بنیادی مضامین په دې کښې اجمالا جمع دی [1]
علامه ابن سیرین او تقی الدین بن مخلد فرمائیلي دی چه دفاتحة الکتاب ته ام الکتاب وئیل مکروه دی، ځکه چې ام الکتاب لوح محفوظ ته وائی په قران کریم کښې دی «وعنده ام الکتاب» [2]، «وانه فی ام الکتاب» [3] په دې ایتونو کښې د ام الکتاب نه لوح محفوظ مراد دې دغه شان د یو حدیث نه هم دوی استدلال کوی «لایقولن احدکم بام الکتاب ولیقل فاتحة الکتاب» [4]،
خو حقیقت دادې چه سورة فاتحه نوم ،،ام الکتاب،، په صحیح حدیث کښې مروی دې دار قطنی صحیح حدیث نقل کړې دې «اذا قراتم الحمد فاقرؤا بسم الله الرحمن الرحیم انها ام القران وام الکتاب والسبع المثانی» [5]
باقی ابن سیرین او تقی الدین چه په استدلال کښې کوم حدیث پیش کړې دې هغه صحیح نه دې، علامه سیوطی رحمه الله ددې متعلق فرمائی «هذا لا اصل له فی شئی من کتب الحدیث» [6]
د سورة فاتحه نومونه: د سورة فاتحه څو نومونه دی علامه سیوطی په الاتقان کښې د سورة فاتحه پنځویشت نومونه نقل کړې دی
① فاتحة الکتاب ② فاتحة القران ③ ام الکتاب ④ ام القران ⑤القران العظیم، ⑥السبع المثانی،⑦ الوافیة، ⑧ الکنز ، ⑨ الکافیة ،⑩ الاساس، ⑪النور، ⑫ سورة الحمد، ⑬ سورة الشکر، ⑭ سورة الحمد الاولی، ⑮ سورة الحمد القصری، ⑯الراقیة، ⑰ الشفاء، ⑱ الشافیة، ⑲ سورة الصلاة، ⑳ سورة الدعاء، ㉑ سورة السوال، ㉒ سورة تعلیم المسئلة، ㉓ سورة المناجاة، ㉔ سورة التفویض [7]

قوله: الصَّلَاةِ. وَالدِّينُ الْجَزَاءُ فِي الْخَيْرِ وَالشَّرِّ، كَمَا تَدِينُ تُدَانُ:

د لفظ ``دین،، معنی: یعنی په مالك یوم الدین کښې د دین معنی جزاء او بدله ده که د خیر وی او که د شر وی، دین دواړو ته شامل دې لکه چې وئیلي شی کما تدین تدان چې څنګه کوې هغه

[1] الاتقان فی علوم القران ١/ ٨٤)-
[2] الرعد ٣٩)-
[3] الزحرف : ٤ کل ایة (وانه فی ام الکتاب لدینا لعلی حکیم)-
[4] الاتقان فی علوم القران ١/ ٧٠)-
[5] الاتقان فی علوم القران ١/ ٧٠ وسنن دارقطنی کتاب الصلاة باب وجوب قراتم بسم الله الرحمن الرحیم فی الصلاة ١/ ٣١٢)-
[6] الاتقان فی علوم القران ١/ ٧٠)-
[7] الاتقان فی علوم القران ١/ ٧٠، ٧١)-

شان به بیا مومي، دا حدیث مرسل دې عبدالرزاق ذ ابوقلابه نه مرسلا نقل کړې دې[1] په کما تدين تدان کښې کاف د مثل په معنی کښې دې او ما تدين د مصدر په معنی کښې دې ددې نه وړاندې (دينا) محذوف دې کوم چې د تدان د پاره مفعول مطلق واقع شوې دې اصل عبارت دادې (تدان دينا مثل دينك) يعنی ته چې څنګه عمل کوې هم هغه شان جزا به تاته درکولې شی.

قوله: وقال المجاهد بالدين (الماعون: ۱) بالحساب مدينين (الواقعه ۸۶)

محاسبين: امام بخاری د سورة فاتحې نه د سورة ماعون او سورة انفطار ايت (اَرَءَيْتَ الَّذِىْ يُكَذِّبُ بِالدِّيْنِ) او (كَلَّا بَلْ تُكَذِّبُوْنَ بِالدِّيْنِ) طرف ته منتقل شوې دې څکه چې په دې دواړو ايتونو کښې د دين معنی حساب ده ،دغه شان د سورة واقعه په ايت (فَلَوْلَآ اِنْ كُنْتُمْ غَيْرَ مَدِيْنِيْنَ) ([2]) کښې د مدينين معنی (محاسبين) ده

ددين د لفظ نورې هم څو معانې راځی ،عادت، عمل ، حکم ، حال، حق ، طاعت ،قهر ،ملت، شريعت ،ورع ، سياست.([3])

[۴۲۰۴] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ شُعْبَةَ قَالَ حَدَّثَنِي خُبَيْبُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ حَفْصِ بْنِ عَاصِمٍ عَنْ أَبِي سَعِيدِ بْنِ الْمُعَلَّى قَالَ: كُنْتُ أُصَلِّي فِي الْمَسْجِدِ فَدَعَانِي رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- فَلَمْ أُجِبْهُ، فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي كُنْتُ أُصَلِّي. فَقَالَ « أَلَمْ يَقُلِ اللَّهُ (اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمْ) ثُمَّ قَالَ لِي لأُعَلِّمَنَّكَ سُورَةً هِيَ أَعْظَمُ السُّوَرِ فِي الْقُرْآنِ قَبْلَ أَنْ تَخْرُجَ مِنَ الْمَسْجِدِ ». ثُمَّ أَخَذَ بِيَدِي، فَلَمَّا أَرَادَ أَنْ يَخْرُجَ قُلْتُ لَهُ أَلَمْ تَقُلْ « لأُعَلِّمَنَّكَ سُورَةً هِيَ أَعْظَمُ سُورَةٍ فِي الْقُرْآنِ ». قَالَ « (الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ) هِيَ السَّبْعُ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنُ الْعَظِيمُ الَّذِي أُوتِيتُهُ.» [۴۳۷۰، ۴۴۲۶، ۴۷۲۰]

قوله: فَقَالَ «أَلَمْ يَقُلِ اللَّهُ (اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمْ):

د نبی کريم ﷺ په اواز باندې د لبيک ويونکی مونځ کونکی مونځ به فاسد وی يا نه؟: په دې خبره خو اتفاق دې که نبی ﷺ يو کس راوبلی او هغه د مانځه په حالت کښې وی نو د نبی ﷺ د بلنې اجابت پکار دې خو په دې لبيک سره به د دغه کس مونځ باطليږی که نه ؟ په دې کښې د احنافو ،مالکيانو او حضراتو شوافعو دوه قولونه دی ،د مالکيانو او شوافعو په نيز راجع قول عدم فساد دې او د احنافو په نيز مشهورقول د فساد دې،امام بخاری هم دا اختيارکړې دې([4])

---

[1] عمدة القاری (۸۰/۱۸)-
[2] سورة الواقعه ۸۶)-
[3] عمدة القاری (۸۰/۱۸)-
[4] اوجز المسالک(۸۸/۲) باب ما جاء فی القران)-

بعضې حضرات وائي چه مونځ نه فاسیدیږی([1])

قوله: هِيَ السَّبْعُ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنُ الْعَظِيمُ الَّذِي أُوتِيتُهُ:

سورة فاتحه ته د ''سبع مثانی،، وئیلو وجوه: سورة فاتحې ته سبع مثانی هم وائی ،سبع خو ورته ددې وجه وائې چې د سورة فاتحې اووه ایاتونه دی ،په اووه ایاتونو کیدو کښې خو څه اختلاف نشته،البته ددې په تعین کښې اختلاف دې د احنافو په نیز (صراط الذین انعمت علیهم) یو آیت دې او بسم الله د سورة فاتحې آیت نه دې.

د شوافعو په نیز (صراط الذین انعمت علیهم) مستقل یو ایت نه دې بلکه (صراط الذین) نه واخله تر (ولا الضالین) پورې اووه ایاتونه دې او د سورة فاتحې اولنې ایت (بسم الله) دې([2])

مثانی د مثنی جمع ده د مثنی معنی ده دوه دوه ،د مثانی مختلف وجوه تسمیه بیان شوې دی

① ددې نزول دوه ځله شوې دې یو ځل په مکه کښې او په دویم ځل مدینه کښې

② (لانها تثنی فی کل رکعة ای تعاد) یعنی په هر رکعت کښې ددې اعاده کولې شی.

③ (لانها یثنی بها علی الله تعالی) یعنی په دې کښې د الله تعالی تعریف ثناء بیان شوې وی.

④ (لانها استثنیت له الامة لم تنزل علی من قبلها) یعنی دا سورت امت محمدیه ته استثنائی او خصوصی طور ورکړې شوې دې([3])

خو حقیقت دا دې ،برابره ده که د ثناء نه ماخوذ وی یا د تثنیه نه ماخوذ وی یا د استثناء نه ماخوذ وی ،نو په دې کښې څه تعارض نشته ددې ټولو وجوهو په بنیاد باندې دې سورت ته مثانی وائی.

سورة فاتحه ته د ''قران عظیم،، وئیلو وجه: سورة فاتحې ته قران عظیم هم وائی ځکه چې د قران بنیادی مضامین په دې سورت کښې اجمالا راغلې دی ددې وجې د عظمت او اهمیت بنکاره کولو د پاره (تسمیة الکل باسم الجزء) په طور سورة فاتحې ته القران العظیم وائی.

د قران بنیادی مضامین د مبدا او معاد سره متعلق دی په مبدا کښې د الله تعالی ذات، صفات او احکام راځی په معاد کښې حشر نشر جزاء او سزا راځی،د سورة فاتحې په اولنی دوو آیتونو کښې د الله تعالی د ذات او صفاتو ذکر دې په ایاك نعبد کښې احکامو طرف ته اشاره ده،نو د مبداء ذکر راغلو ،او په (اهدنا الصراط..) د حشر نشر او جزاء سزا تذکره ده،کوم چې د معاد سره متعلق دی۔

---

[1]) قال العینی فی شرح البخاری :قال صاحب التوضیح : صرح اصحابنا ،فقالو ،من خصائص النبی ﷺ لو دعا انسانا وهوفی الصلاة وجب علیه الاجابة ولا تبطل صلاته وانظر اوجز المسالک الی موطا الامام مالک (٨١/٢)-

[2]) عمدة القاری ٨١/١٨)-

[3]) الاتقان فی علوم القران ٧١/١)-

۲ باب (غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ)

[۴۲۰۵] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ أَخْبَرَنَا مَالِكٌ عَنْ سُمَيٍّ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ۔ رضي الله عنه۔ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ۔ صلى الله عليه وسلم۔ قَالَ «إِذَا قَالَ الإِمَامُ (غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ) فَقُولُوا آمِينَ. فَمَنْ وَافَقَ قَوْلُهُ قَوْلَ الْمَلاَئِكَةِ غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ»

د (غير المغضوب عليهم) مصداق يهوديان دی او د (الضالين) مصداق نصاری دی.

ترجمة الباب سره د روايت باب مناسبت: ددې روايت تعلق د تفسير سره نه دې، تفسير خو ددې هغه دې کوم چه امام ترمذی بيان کړې دې چه د (المغضوب عليهم) نه يهود او د (الضالين) نه نصاری مراد دی، ([1]) علامه عينی ددې روايت په دې ځائې کښې ذکر کولو باندې اعتبار کړې دې چې ددوی د تفسير سره څه تعلق نشته، دا د فضائل القران په بابونو کښې ذکر کول پکار وو،([2]) خو لکه څنګه چې بيان شوې دی چې امام بخاری د ادنی مناسبت په وجه هم روايت ذکر کوی.

تفسير سورة البقرة

بقره طرف ته د سورة اضافت کولوکې اختلاف او قول راجح: ددې نه دا معلومه شوه چې سورة بقره طرف ته اضافت کولو کښې څه حرج نشته، بيهقی په شعب الايمان کښې يو روايت نقل کړې دې په هغې کښې دی (لا تقولوا: سورة بقرة ولا سورة عمران ولا سورة نساء ولكن قولوا السورة التي تذكر فيها البقرة والسورة التي يذكر فيها ال عمران)

خو دا روايت صحيح نه دې ددې روايت کښې يحيى بن ميمون خواص يو ضعيف راوی دې په صحيحينو کښې د حضرت عبدالله بن مسعود نه يو روايت منقول دې په هغې کښې دی (هذا المقام الذی انزلت عليه سورة البقرة) دغه شان حضرت عائشه رضي الله عنها نه بيهقی يو روايت نقل کړې دې په هغې کښې دی (كنت اقوم مع رسول الله ﷺ في الليل، فيقرا بالبقرة وال عمران والنساء) دغه شان امام ترمذی په شمائل کښې د عوف بن مالک نه روايت نقل کوی چه په هغې کښې (قمت مع رسول الله ﷺ ليلة فقام، فقرا سورة البقرة ولا يمر باية رحمة الا وقف)

ددې احاديثو نه معلومه شوه چې سورة بقره او سورة نساء وغيره وئيل صحيح دی ([3])

سورة بقره مدنی دې په دې کښې څلويښت رکوع ګانې، دوه سوه شپږ اتيا آيتونه، شپږ زره او يو سل يوويشت کلمات، او پنځويشت زره پنځه سوه حروف دی، په سورة بقره کښې پنځلس

---

[1] سنن الترمذی كتاب تفسير القران رقم الحديث ٢٨٥٤)-
[2] عمدة القاری ١٨/٨١)-
[3] فتح القدير (١/٢٩٢٨)-

امثال ،پنځه سوه حکمتونه او درې سوه شپېته رحمتونه دی.(١)

③باب قَوْلِ اللّٰهِ (وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا)

حضرت ادم علیہ السلام ته د کومو څیزونو نومونه ښودلی شوی وو؟: په دې کښې اختلاف دې چې دغه نومونه د کومو څیزونو وو ،بعضې حضراتو وئیلې دی چې د ادم علیہ السلام د اولاد نومونه وو ،بعضو وئیلې دی چې د فرشتو نومونه وو ،بعضو وئیلې دی چه د اجناس اشیاء نومونه وو ، او بعضو وئیلې دی چې د اشیاء مافی الارض نومونه وو(٢)مولانا انور شاه کشمیری رحمہ اللہ فرمائیلې دی چې ددې نه د هغه څیزونو نومونه مراد دی د کومو علم چې ضروری دې.(٣)

یو اشکال او د هغې جواب: دلته اشکال کیږی چې الله تعالی د امتحان اخستلو په وخت حضرت ادم علیہ السلام په فرشتو باندې د غلبې دا صورت ښکاره کړو چې دوی ته نې نومونه اوښودل، او د فرشتو نه ئې سوال اوکړو نو هغوی اوونیل (لاعلم لنا الا ما علمتنا)چې د حضرت ادم علیہ السلام نه ئې سوال اوکړو نو هغوی نومونه اوخودل،الله تعالی فرشتو ته اوفرمائیل (قال الم اقل لکم انی اعلم غیب السموات والارض واعلم ما تبدون وما کنتم تکتمون)سوال دا دې چه حضر ت ادم علیہ السلام ته الله تعالی تعلیم ورکړې وو او فرشتو ته ئې ددې نومونو تعلیم نه وو ورکړې ،نو د فرشتو دا امتحان پاس کول به څنګه ممکن وو؟ که فرشتو ته ئې دغه نومونو خودنه کړې ده نو هغوی به هم بیان کړې وو.

ددې جواب دادې چه ددې سوال او جواب نه مقصود په فرشتو باندې دا حقیقت ښکاره کول وو چه د خورې په دې قالب کښې دومره لوئې صلاحیت او استعداد موجود دې که مونږ اوغواړو نو دد ته به په دنیا کښې په تاسو باندې فوقیت ورکړو او بعضې داسې علوم به ورته اوښایو چې د هغې تاسو ته هم علم نشته نو په دې امتحان کښې د حضرت ادم علیہ السلام علمی صلاحیت ښکاره شو(٤)

[۴۲۰۶]حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا هِشَامٌ حَدَّثَنَا قَتَادَةُ عَنْ أَنَسٍ - رضى الله عنه - عَنِ النَّبِىِّ - صلى الله عليه وسلم - . وَقَالَ لِى خَلِيفَةُ حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ حَدَّثَنَا سَعِيدٌ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسٍ - رضى الله عنه - عَنِ النَّبِىِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ « يَجْتَمِعُ الْمُؤْمِنُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَيَقُولُونَ لَوِ اسْتَشْفَعْنَا إِلَى رَبِّنَا فَيَأْتُونَ آدَمَ فَيَقُولُونَ أَنْتَ أَبُو النَّاسِ ، خَلَقَكَ اللَّهُ بِيَدِهِ وَأَسْجَدَ لَكَ مَلاَئِكَتَهُ ، وَعَلَّمَكَ أَسْمَاءَ كُلِّ شَىْءٍ ، فَاشْفَعْ لَنَا عِنْدَ رَبِّكَ حَتَّى يُرِيحَنَا مِنْ مَكَانِنَا هَذَا . فَيَقُولُ لَسْتُ هُنَاكُمْ - وَيَذْكُرُ ذَنْبَهُ فَيَسْتَحِى - ائْتُوا نُوحًا فَإِنَّهُ أَوَّلُ رَسُولٍ بَعَثَهُ

---

(١) عمدة القاری ٨١/١٨)-
(٢) عمدة القاری ٨٣/١٨) وفتح الباری ١٢٠/٨)-
(٣) فیض الباری ١٥٥/٤)-
(٤) روح المعانی ٢٢٧/١ ،٢٢٥)-

اللّٰهُ إِلَى أَهْلِ الأَرْضِ . فَيَأْتُونَهُ فَيَقُولُ لَسْتُ هُنَاكُمْ . وَيَذْكُرُ سُؤَالَهُ رَبَّهُ مَا لَيْسَ لَهُ بِهِ عِلْمٌ فَيَسْتَحِي ، فَيَقُولُ ائْتُوا خَلِيلَ الرَّحْمَنِ . فَيَأْتُونَهُ فَيَقُولُ لَسْتُ هُنَاكُمْ ، ائْتُوا مُوسَى عَبْدًا كَلَّمَهُ اللّٰهُ وَأَعْطَاهُ التَّوْرَاةَ . فَيَأْتُونَهُ فَيَقُولُ لَسْتُ هُنَاكُمْ . وَيَذْكُرُ قَتْلَ النَّفْسِ بِغَيْرِ نَفْسٍ فَيَسْتَحِي مِنْ رَبِّهِ فَيَقُولُ ائْتُوا عِيسَى عَبْدَ اللّٰهِ وَرَسُولَهُ ، وَكَلِمَةَ اللّٰهِ وَرُوحَهُ . فَيَقُولُ لَسْتُ هُنَاكُمْ ، ائْتُوا مُحَمَّدًا - صلى الله عليه وسلم - عَبْدًا غَفَرَ اللّٰهُ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ وَمَا تَأَخَّرَ . فَيَأْتُونِي فَأَنْطَلِقُ حَتَّى أَسْتَأْذِنَ عَلَى رَبِّي فَيُؤْذَنُ { لِي } فَإِذَا رَأَيْتُ رَبِّي وَقَعْتُ سَاجِدًا ، فَيَدَعُنِي مَا شَاءَ اللّٰهُ ثُمَّ يُقَالُ ارْفَعْ رَأْسَكَ ، وَسَلْ تُعْطَهُ ، وَقُلْ يُسْمَعْ ، وَاشْفَعْ تُشَفَّعْ . فَأَرْفَعُ رَأْسِي فَأَحْمَدُهُ بِتَحْمِيدٍ يُعَلِّمُنِيهِ ، ثُمَّ أَشْفَعُ ، فَيَحُدُّ لِي حَدًّا ، فَأُدْخِلُهُمُ الْجَنَّةَ ، ثُمَّ أَعُودُ إِلَيْهِ ، فَإِذَا رَأَيْتُ رَبِّي - مِثْلَهُ - ثُمَّ أَشْفَعُ ، فَيَحُدُّ لِي حَدًّا ، فَأُدْخِلُهُمُ الْجَنَّةَ { ثُمَّ أَعُودُ الثَّالِثَةَ } ثُمَّ أَعُودُ الرَّابِعَةَ فَأَقُولُ مَا بَقِيَ فِي النَّارِ إِلاَّ مَنْ حَبَسَهُ الْقُرْآنُ وَوَجَبَ عَلَيْهِ الْخُلُودُ » . قَالَ أَبُو عَبْدِ اللّٰهِ « إِلاَّ مَنْ حَبَسَهُ الْقُرْآنُ » . يَعْنِي قَوْلَ اللّٰهِ تَعَالَى (خَالِدِينَ فِيهَا) .

قوله: فَيَقُولُونَ أَنْتَ أَبُو النَّاسِ ، خَلَقَكَ اللّٰهُ بِيَدِهِ:

په ''خلقک الله بيده،، کې د ''يد،، نه څه مراد دي؟: بعضو وئيلي دي چې دلته د (يد)نه مراد قدرت دې که قدرت مراد وی نو بيا د حضرت ادم عليه السلام فضيلت څه شو ابليس هم الله تعالى په خپل قدرت پيدا کړې دې ددې وجې اکثر عالمان فرمائی چې د يد نه مراد د الله تعالى صفت ذاتيه دې الله تعالى د حضرت ادم عليه السلام په تخليق کښې خپل خاص صفت ذاتيه داسې استعمال کړو چې په دې کښې ئې څه قسمه واسطه حائله نکړه[1]

قوله: وَأَسْجَدَ لَكَ مَلاَئِكَتَهُ:

د سجود ادم نه کومه سجده مراد ده؟: دلته دوه خبرې دی يو دا چې ددې سجدې نه کومه سجده مراد ده .دويمه دا چې سجده ټولو فرشتو کړې وه که بعضو.؟

د سجود په باره کښې خو د بعضې رائې داده چې ددې نه خضوع او تذلل مراد دې حقيقى سجده (وضع الجبهة على الارض)مراد نه ده[2]

خو مشهوره هم داده چې ددې نه حقيقى سجده مراد ده[3]

بيا ددې په نوعيت کښې اختلاف دې شيخ الاسلام حافظ ابن تيميه اوحافظ ابن کثير رحمهما الله

---

[1] قال ابى فى شرح المسلم//٣٥٥)قوله خلق الله بيده،،اى بقدرته وهو تنبيه على ان خلقه ليس كخلق بنيه من تقلبهم فى الرحام وغير ذلک من الوسائط ولا فكل شئ بقدرته عزوجل..وفى فتح الملهم ١/٣٦٢) خلقک الله بيده اى بلا واسطة او بقدرته الكاملة او ارادته الشاملة)-

[2] الجامع الاحكام القران ١/٢٩٣)-

[3] الجامع لاحكام القران (١/٢٩٣)-

فرمائی چې دا سجده تحیه او سجده د تعظیم وه او حضرت ادم علیه السلام حقیقت کښې مسجود وو[١] او بعضې عالمان فرمائی چې سجده د عبادت وه معبود برحق الله تعالی ذات گرامی وو د حضرت ادم علیه السلام حیثیت د قبلې وو، مجدد الف ثانی رحمه الله دا اختیار کړې ده.

دا سجده ټولو ملائکو کړې وه یا بعضو؟: د دویمې خبرې په باره کښې ابن حزم او حافظ ابن کثیر فرمائی چې دا سجده ټولو فرشتو کړې وه[٢] او بعضو وئیلې دی چې صرف هغه فرشتو سجده کړې وه چې د کومو تعلق د زمکې سره وو [٣]

قوله: قَوْلِ اللّٰهِ (وَعَلَّمَ آدَمَ الأَسْمَاءَ كُلَّهَا): ددې روایت نه دادې مقصود بالترجمه.

قوله: ائتوا نوحا فانه اول رسول بعثه الله الى اهل الارض:

حضرت نوح ''اول رسول'' په کوم حیثیت سره دې؟: اولنې رسول خو حضرت ادم علیه السلام دې حضرت نوح علیه السلام ته اول رسول د طوفان نوح نه پس حیثیت سره وئیلې شوې دې چې د طوفان نه پس هم نوح علیه السلام په مخ د زمکې د ټولو نه اولنې رسول وو.

قوله: فَيَقُولُ لَسْتُ هُنَاكُمْ): زه ددې درجې سړې نه یم حضرت ادم علیه السلام دا خبره د عاجزئی د وجې کړې وه گنی هغه د الله تعالی نبی ﷺ دې او ددې خبرې یقینا قابل او لائق دې چې د رب العزت په دربار کښې سفارش اوکړی.

او ددې معنی دا هم کیدې شی چې دا کار د بل چا د پاره مقرر دې ،الله تعالی د وړاندې نه دا فیصله کړې ده چه دا سفارش به څوک کوی نو زه دا کار نشم کولې [٤]

قوله: فانه رایت ربی مثله:

د کلماتو تشریح: یعنی (افعل مثل ما سبق من السجود ورفع الراس وغیره) یعنی دوباره به د وړاندې په شان سجده او دعا دغیره اوکړم ،په بعضې روایتونو کښې دی چې ددې سجدې موده به یو هفته وی [٥]

٤ - باب

قَالَ مُجَاهِدٌ (إِلَى شَيَاطِينِهِمْ) أَصْحَابِهِمْ مِنَ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُشْرِكِينَ (مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ) اللّٰهُ جَامِعُهُمْ (عَلَى الْخَاشِعِينَ) عَلَى الْمُؤْمِنِينَ حَقًّا . قَالَ مُجَاهِدٌ (بِقُوَّةٍ) يَعْمَلُ بِمَا فِيهِ . وَقَالَ أَبُو الْعَالِيَةِ (مَرَضٌ) شَكٌّ ، (وَمَا خَلْفَهَا) عِبْرَةٌ لِمَنْ بَقِيَ . (لاَ شِيَةَ) لاَ

---

[١]) تفسیر ابن کثیر ٧٨/١)-
[٢]) تفسیر قرطبی ٢٩٣/١)-
[٣]) تفسیر ابن کثیر ٢٣٨/١)-
[٤]) فتح الباری ٤٣٣/١١) کتاب الرقاق باب صفة الجنة والنار واکمال اکمال المعلم ٣٥٥/١) ومکمل اکمال الاکمال ٣٥٥/١)_
[٥]) فتح الباری ٤٣٧/١١) کتاب الرقاق باب صفة الجنة والنار)-

بَيَاضٍ. وَقَالَ غَيْرُهُ (يَسُومُونَكُمْ) يُولُونَكُمْ. (الْوَلَايَةُ) مَفْتُوحَةٌ مَصْدَرُ الْوَلَاءِ، وَهِيَ الرُّبُوبِيَّةُ، إِذَا كُسِرَتِ الْوَاوُ فَهِيَ الإِمَارَةُ. وَقَالَ بَعْضُهُمُ الْحُبُوبُ الَّتِي تُؤْكَلُ كُلُّهَا فُومٌ. وَقَالَ قَتَادَةُ (فَبَاءُوا) فَانْقَلَبُوا. وَقَالَ غَيْرُهُ (يَسْتَفْتِحُونَ) يَسْتَنْصِرُونَ. (شَرَوْا) بَاعُوا. (رَاعِنَا) مِنَ الرُّعُونَةِ إِذَا أَرَادُوا أَنْ يُحَمِّقُوا إِنْسَانًا قَالُوا رَاعِنًا. (لَا يَجْزِي) لَا يُغْنِي. (خُطُوَاتِ) مِنَ الْخَطْوِ، وَالْمَعْنَى آثَارَهُ.

قوله: قَالَ مُجَاهِدٌ (إِلَى شَيَاطِينِهِمْ): یعنی په ﴿وَإِذَا خَلَوْا إِلَىٰ شَيَاطِينِهِمْ﴾ کښې د شياطين نه مراد منافقين او مشرکان دی، چې دا خلق هم د شيطانانو پشان حرکات کوی او خلق د ايمان نه د لرې ساتلو کوششونو کښې لګيدلی دی.

قوله: مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ) اللَّهُ جَامِعُهُمْ): د سورة بقرة ايت دې ﴿أَوْ كَصَيِّبٍ مِّنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ ۚ يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِم مِّنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ ۚ وَاللَّهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ﴾ مجاهد د ﴿مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ﴾ تفسير کړې دې ﴿الله جامعهم﴾ الله ددې ټولو جمع کونکې دې، د الله د رانيولو نه دوی نشی بچ کيدې.

قوله: صبغة: دين: يعنی ﴿صِبْغَةَ اللَّهِ ۖ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً﴾ کښې د ﴿صِبْغَةَ﴾ نه مراد دين دې د ﴿صِبْغَةَ اللَّهِ﴾ معنی ده. د الله دين مضبوط اونسئ، د مجاهد نه د ﴿صِبْغَةَ اللَّهِ﴾ تفسير په ﴿فطرة الله﴾ سره هم منقول دې [1]

قوله: عَلَى الْخَاشِعِينَ) عَلَى الْمُؤْمِنِينَ حَقًّا: يعنی ﴿وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ ۚ وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ﴾ کښې د خاشعين نه حقيقی مومنان مراد دی په دې کښې دې خبرې طرف ته اشاره ده چه په حقيقی مومن کښې به خشوع وی، د خاشعين تفسير په خائفين او متواضعين سره هم شوې دې[2]

قوله: قَالَ مُجَاهِدٌ (بِقُوَّةٍ) يَعْمَلُ بِمَا فِيهِ: د سورة بقرة په ايت ﴿خُذُوا مَا آتَيْنَاكُم بِقُوَّةٍ﴾ کښې د قوت نه مراد عمل دې په دې قوت سره د نيولو مطلب دادې چه په دې باندې عمل کونی بعضې حضراتو د ﴿قوت﴾ نه مراد طاعت او بعضو کوشش اومحنت هم مراد اخستې دې [3]

قوله: وَقَالَ أَبُو الْعَالِيَةِ (مَرَضٌ) شَكٌّ: ابوا العاليه فرمانی چه په ﴿فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٌ﴾ کښې د مرض نه مراد شک دې. ددې نه معلومه شوه چه دلته د مرض نه روحانی مرض مراد دې، جسمانی مرض نه دې.

قوله: وَمَا خَلْفَهَا) عِبْرَةٌ لِمَنْ بَقِيَ: د ﴿فَجَعَلْنَاهَا نَكَالًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا وَمَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِينَ﴾

---

[1] عمدة القاری ۸۳/۱۸)-

[2] عمدة القاری ۸۳/۱۸)-

[3] عمدة القاری (۸۳/۱۸) روح المعانی (۲۸۱/۱)-

معنى بيان كړې ده (عبرة لمن بقى) يعنى دا واقعه مونږ عبرت جوړ كړو، د هغه خلقو د پاره كوم چه روسته باقى پاتې كيدونكې وى او د راروانو د پاره، مراد ددې نه د بنى اسرائيلو نه د شادوګانو جوړولو واقعه ده.

قوله: (لَاشِيَةَ) لَابَيَاضَ: (إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَّا ذَلُولٌ تُثِيرُ الْأَرْضَ وَلَا تَسْقِي الْحَرْثَ مُسَلَّمَةٌ لَّا شِيَةَ فِيهَا) تفسير ئې د (لا بياض) سره كړې دې، يعنى چه په كومه كښې سپينوالې نه وى (شية) مصدر دې، (وشى يشى) ددې معنى ده، د يو رنګ سره بل رنګ ملاوول، منقش كول، مطلب دا دې، چه د غوا رنګ خالص زيړ وى چه په هغې كښې څه قسم سپينوالې او داغ نه وى.

قوله: . وَقَالَ غَيْرُهُ: د غيره ضمير ابوالعاليه طرف ته راجع دې يعنى د ابوالعاليه نه غير ونيلې دى، ددې نه ابوعبيد قاسم بن سلام او ابوعبيده معمر بن المثنى مراد دې [1] د امام بخارى رحمه الله مقصد دا دې چه تردې ځائې پورې د الفاظو تفسير ابوالعاليه نه منقول وو، راروان تفسير د نورو حضراتو نه منقول دې.

قوله: يَسُومُونَكُمْ) يُولُونَكُمْ) : (يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ) (سام فلانا الامر) پابند جوړول، مكلف جوړول، (سام الشئ) د يو څيز په طلب كښې تلل، دلته دا تولې معانى كيدې شى يعنى هغه به تاسو د سخت عذاب مكلف جوړولئ يا هغه به د سخت عذاب په طلب او لټون كښې تاسو ته راتلو، بعضې حضراتو د (يسومونكم) ترجمه په (يذيقونكم) سره كړې ده يعنى هغه به تاسو ته سخت عذاب دركولو [2]

دلته د په بخارى كښې د (يَسُومُونَكُمْ) تفسيرپه (يولونكم) سره شوې دې، (يولونكم: اولى، يولى ايلاء) نه د جمعې صيغه ده (اولى فلانا الامر) په كار باندې والى مقرر كول، په دې صورت كښې به د (يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ) ترجمه وى، هغه به تاسو ته د سخت عذاب دركولو د پاره والى مقرر كولو چونكه د (يولونكم) ماده (ولى) دې، ددې وجې امام بخارى سورة كهف طرف ته منتقل شوې دې او فرمائى:

قوله: (الْوَلَايَةُ) مَفْتُوحَةٌ مَصْدَرُ الْوَلَاءِ، وَهِيَ الرُّبُوبِيَّةُ، إِذَا كُسِرَتِ الْوَاوُ فَهِيَ الْإِمَارَةُ: په سورة كهف كښې دى، (هُنَالِكَ الْوَلَايَةُ لِلَّهِ الْحَقِّ) [3] امام فرمائى چې د (ولاية) د واو په فتحې سره دې، د (ولاء) مصدر دې، ددې معنى ربوبيت ده او (ولاية) د واو په كسرې سره هم مصدر دې، خو ددې معنى امارت او سيادت راځى. د امام بخارى دا تشريح خو د ابوعبيده معمر بن المثنى د كلام نه ماخوذ ده، هغوى په سورة كهف كښې ددې ايت لاندې ليكلې دى (الولاية

[1] عمدة القارى (١٨/٨٥)-
[2] فتح البارى ٨/١٦٢)-
[3] (سورة كهف ٤٤)-

بالفتح مصدر الولى وبالكسر مصدر وليت الامر والعمل تليه)[1]

قوله: وَقَالَ بَعْضُهُمُ الْحُبُوبُ الَّتِي تُؤْكَلُ كُلُّهَا فُومٌ: د بعضو نه عطاء او قتاده مراد دى. هغوى وئيلي دى چې په ايت «فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ مِنْ بَقْلِهَا وَقِثَّائِهَا وَفُومِهَا وَعَدَسِهَا وَبَصَلِهَا» كښې د «فوم» نه هغه ټوله غله او دانې مراد دى كومې چه دخوراك د پاره استعماليږى .لكه چنړه. اوربشې .وريږې وغيره .حضرت ابن عباس رضي الله عنهما او مجاهد نه منقول شوې دى چې د «فوم» نه غنم مراد دى.[2]

قوله: وَقَالَ قَتَادَةُ (فَبَاءُوا) فَانْقَلَبُوا: «فَبَآءُوْ بِغَضَبٍ عَلٰى غَضَبٍ» هغه خلق بيا راغلل په شوى غضب كښې د پاسه غضب .قتاده فرمائى چه «فباءوا» په معنى د «انقلبوا» دى

قوله: فَادارأتم اختلفتم: «وَاِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَادّٰرَءْتُمْ فِيْهَا»[3] طرف ته اشاره ده يعنى كله چه تاسو كښې يو كس قتل كړو او بيا مو اختلاف كړو .او په يو بل باندې مو الزام لګولو.

قوله: (يَسْتَفْتِحُونَ) يَسْتَنْصِرُونَ: «وَكَانُوْا مِنْ قَبْلُ يَسْتَفْتِحُوْنَ عَلَى الَّذِيْنَ كَفَرُوْا» په دې كښې «يستفتحون» د مدد په طلب كولو په معنى كښې دې .يعنى د رسول الله صلى الله عليه وسلم د بعثت نه وړاندې يهودو به نبى صلى الله عليه وسلم وسيله جوړولو او د الله تعالى نه به ئې مدد غوښتلو «اللهم انا نسالك بحق نبيك الذى وعدتنا ان تبعثه فى آخر الزمان ان تنصرنا اليوم على عدونا»[4]

قوله: (شَرَوْا) بَاعُوا: اشاره ده «وَلَبِئْسَ مَا شَرَوْا بِهٖۤ اَنْفُسَهُمْ» طرف ته چه دې كښې «شروا» د «باعوا» په معنى كښې دې.

قوله: (رَاعِنَا) مِنَ الرُّعُونَةِ إِذَا أَرَادُوا أَنْ يُحَمِّقُوا إِنْسَانًا قَالُوا رَاعِنَا: [5]

د راعنا معنى او په دې كې مختلف قراءتونه: امام بخارى فرمائى چه په دې آيت كښې «راعنا» تنوين سره د رعونيت نه مشتق دې .د رعونيت معنى حماقت دې ،راعن د اسم فاعل صيغه ده په معنى د بيوقوف[6] يهودو چه به كله څوك حماقت طرف ته منسوب غوښتل نو راعنا به

---

[1] فتح البارى (۱۶۲/۸) عمدة القارى (۸۵/۱۸)_

[2] عمدة القارى ۸۵/۱۸)-

[3] فاداراتم فيها اصله تداراتم من الدر وهو الدفع فاجتمعت التاء والدال مع تقارب مخرجيها واريد الادغام فقلبت التاء دالاء وسكنت للادغام فاجتلبت همزة الوصل للتوصل للابتداء بها وهذا مطرد فى كل فعل على تفاعل او تفعل فاؤه : تاء او طاء او ظاء او صاد، او ضاد، والتدارو، اما مجاز عن الاختلاف والاختصام ..او مستعمل فى حقيقته اعنى التدافع بان طرح قتلها كل عن نفسه الى صاحبه(وانظر روح المعانى (۳۲۰/۱)-

[4] روح المعانى ۳۲۰/۱)-

[5] سورة البقرة ۱۰۴)-

[6] روح المعانى ۳۴۹/۱)-

نې وئیل یعنی (قال قولا راعنا) هغه د بیوقوف توب خبره اوکړه یهود به راتلل د حضورپاکﷺ په مجلس کښې به کیناستل.چې کومې خبرې به نې مکرر تحقیق کولو نو راعنا به ئې وئیل او ددې نه به ئې غلطه معنی مراد اخستله چه معاذالله رسول الله احمقانه خبره اوکړه.صحابو کرامو ګنړل چې د مراعاة نه ماخوذ دې او د امر صیغه ده.د (نا) ضمیر مفعول به منصوب متصل دې.یعنی زمونږ رعایت اوکړه زمونږ خیال اوساته نوهغوی هم چه یهود اوکتل دا لفظ استعمالولو شروع کړو.حضرات صحابه کرامو ته د الفاظو ادب اوخودلې شو چې داسې لفظ چې د غلطې معنې وهم پکښې پیدا کیږي.نه دی وئیل پکار.(راعنا)مه وایئ(انظرنا) وایئ.

قوله: (لَا تَجْزِي) لَا يُغْنِي : (وَاتَّقُوا يَوْمًا لَّا تَجْزِيْ نَفْسٌ عَنْ نَّفْسٍ شَيْئًا) کښې د (لاتجزی) معنی ده (لاتغنی) یعنی فائده به ورنکړی هیڅ نفس ته بل نفس د هیڅ څه؟

قوله: ابتلى اختبر : (وَاِذِ ابْتَلٰٓى اِبْرٰهٖمَ رَبُّهٗ بِكَلِمٰتٍ فَاَتَمَّهُنَّ) په ایت کریمه کښې د ابْتَلٰی معنی د (اختبر) ده یعنی امتحان واخستلو اوزمائیلې شو.

قوله: (خُطُوَاتِ) مِنَ الْخَطْوِ، وَالْمَعْنَى آثَارُهُ : (يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوا ادْخُلُوْا فِى السِّلْمِ كَآفَّةً وَّلَا تَتَّبِعُوْا خُطُوٰتِ الشَّيْطٰنِ) په ایت کریمه کښې (خُطُوٰتِ) د (خطو) نه ماخوذ دې او دا مصدر دې (خطاء یخطو) چې معنی ئې ده د قدمونو مینځنۍ حصه ارتول او تلل، د (خطوا) معنی ده قدم.ددې جمع (خطوا) راځی (ولاتتبعوا خطوات الشیطن)معنی شوه .د شیطان په نقش قدم باندې مه ځئ.

۵- باب : قَوْلُهُ تَعَالَى : فَلَا تَجْعَلُوا لِلّٰهِ أَنْدَادًا وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ

[۴۲۰۷] حَدَّثَنِي عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ عَمْرِو بْنِ شُرَحْبِيلَ عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ قَالَ سَأَلْتُ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - أَيُّ الذَّنْبِ أَعْظَمُ عِنْدَ اللّٰهِ قَالَ « أَنْ تَجْعَلَ لِلّٰهِ نِدًّا وَهُوَ خَلَقَكَ ». قُلْتُ إِنَّ ذٰلِكَ لَعَظِيمٌ، قُلْتُ ثُمَّ أَيُّ قَالَ « وَأَنْ تَقْتُلَ وَلَدَكَ تَخَافُ أَنْ يَطْعَمَ مَعَكَ ». قُلْتُ ثُمَّ أَيُّ قَالَ « أَنْ تُزَانِيَ حَلِيلَةَ جَارِكَ ».

د حدیث د الفاظو تشریح: (انداد) د (ند) جمع ده په معنی د نظیر یعنی الله سره تاسو څوک مه شریکوئی په داسې حال کښې چه تاسو پوهیږئی

قوله: قُلْتُ ثُمَّ أَيُّ قَالَ « وَأَنْ تَقْتُلَ وَلَدَكَ تَخَافُ أَنْ يَطْعَمَ مَعَكَ : ما تپوس اوکړو بیا کومه ګناه لویه ده نو حضورپاکﷺ اوفرمائیل چې خپل ځوئې قتل کړې ددې وجې نه چه هغه به تاسره خوراک کوی .دا ګناه په حقیقت کښې په څو ګناهونو باندې مشتمله ده ،اول بې ګناه قتل کول، او بیا قتل کول د خپل ځوئی،دریمه دداسې کس قتل کول چې مدافعت نشی کولې .څلورم ددې ویرې نه قتل کول چې زمونږ سره به خوراک کوی.لکه چې ته روزی رسان ئې .د الله په روزئی رسولو باندې دې اعتماد او توکل نشته

قوله: قُلْتُ ثُمَّ أَيُّ قَالَ « أَنْ تُزَانِيَ حَلِيلَةَ جَارِكَ : (ان تزانی) فرمائی چې (تزانی د مزاناة

نه ماخوذ دې کوم چې باب مفاعله مصدر دې چې معنی ئې مشارکت دې .مطلب دادې چې د خپل ګاونډی ښځه په دهوکه په زنا باندې آماده کړي،دا یو ګناه په اصل کښې په څو ګناهونو باندې مشتمل ده ،اولنې ګناه زنا کول دی ،دویمه ګناه د بل ښځه دهوکه کول.دریمه ګناه دخپل ګاونډی سره خیانت کول. حال دا چې ګاونډی ددې خبرې امید ساتی چې ده به د خپل ګاونډ نه راحت میلاؤ شی.څلورم ګناه په دې کښې د هغه نسب خرابول دی.

۶- باب: وَقَوْلُهُ تَعَالَى (وَظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ وَأَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوَى كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَمَا ظَلَمُونَا وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ).(۲)

وَقَالَ مُجَاهِدٌ الْمَنُّ صَمْغَةٌ. وَالسَّلْوَى الطَّيْرُ.

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ الْمَنُّ صَمْغَةٌ. وَالسَّلْوَى الطَّيْرُ:

د ''من'' **تفسیر**: د مجاهد په نیز (من) د (صمغة) نه ماخوذ دې صمغة ګوند ته وائی ،مراد د ګوند سره مشابه څه څیز دی،بعینه ګوند مراد نه دی،ځکه چې ګوند د اونې نه اوخی،او دا څیز د ونې نه نه راوخی. او د ګوند په شان په اونه باندې جام کیږی([1])

اردو کښې د (مَنّ) ترجمه په ترنجبین سره کوی او سلوٰی د یوې مرغۍ نوم دې چه په پښتو کښې ورته مرز وائی.

[۴۲۰۸] حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ عَنْ عَمْرِو بْنِ حُرَيْثٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ زَيْدٍ - رضى الله عنه - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «الْكَمْأَةُ مِنَ الْمَنِّ، وَمَاؤُهَا شِفَاءٌ لِلْعَيْنِ»

نبیﷺ فرمائیلې دی چه (کماة) یعنی د مار چترئی د (من) د قسم څنی ده اوددې اوبه د سترګو د بیمارئی د پاره شفا دی.

(الکماة) د کاف په فتحه د میم په سکون او همزه په فتحې سره، جمع ده ددې مفرد (کما) دې (په وزن د قلب) سیبویه ونیلې دی چې (الکماة) جمع نه ده بلکه اسم جمع ده([2])دې ته خریړې او د مارچترئی وائی. دا د باران په موسم کښې راټوکیږی، او د اګۍ په شان سپین وی.

یو اشکال او د هغې جواب: دلته په روایت کښې (الکماة من المن) وئیلې شوې دې سوال دا پیدا کیږی چې بنی اسرائیلو ته خو دا مارچترئی د خوراک د پاره نشو ورکولو کیدې ، ددې

---

[1]) وفی الامع ۷۰۶/۹) قوله المن صمغة ای شبهة بها فی انجمادها علی اغصان الشجر وان لم یکن عین الصمغة فان الصمغة تخرج من نفس الشجر ولیس.الترنجبین بهذا المثابة فانه شئ یحصل بانجماد ما ینزل من الطل علی شجرة مخصوصة لا توجد فی دیارنا هذه)-

[2]) عمدة القاری ۸۸/۱۸)-

وجې علامه خطابی اعتراض کړی دی چې دا روایت د ترجمة الباب سره مطابقت نه لری ځکه چې په ترجمة الباب کښې د هغه (من) ذکر دې کوم چې الله تعالی په بنی اسرائیلو باندې د اسمان نه نازلولو، او مارچترئی خو ئې د اسمان نه نازل کړې نه ده بلکه دا په زمکه کښې پیدا کیږی؟[۱]

ددې جواب دادې چه امام مسلم په کتاب الاشربة کښې دا حدیث ذکر کړې دې، د هغې الفاظ دی (الكماة من المن الذى انزل الله تبارك وتعالى على بنى اسرائيل وماؤها شفاء للعين)[۲]

د مسلم شریف ددې روایت نه معلومیږی چې د حدیث باب د ترجمة الباب سره تعلق شته چونکه د علامه خطابی نظر د مسلم شریف روایت ته نه وو تلې ددې وجې هغوی د ترجمة الباب سره د حدیث د عدم مطابقت اشکال کړې دې.

خو دا سوال هم په خپل ځائې باقې دې چې مارچترئی په هر حال د هغه منزل من الله مصداق خو نه دې.

ددې جواب دادې چه دلته په اصل کښې تشبیه ده لکه څنګه چې دا د مارچترئی د باران په موسم کښې بغیر د څه مشقت او تدبیر نه الله تعالی پیدا کوی نو دغه شان هغه (من) ووکوم چې الله تعالی حضرت موسی علیه السلام او د هغه قوم ته ورکول ددې د پاره هم هغوی ته د څه محنت او مشقت زغمل نه وو[۳] بعضې حضراتو وئیلې دی (الكماة من المن يعنى مما من الله على عباده بانعامه ذلك عليهم)[۴]

قوله: وَمَاؤُهَا شِفَاءٌ لِلْعَيْنِ :

د مار د چترئ اوبه سترګې دپاره مفید دی: د مار د چترئی اوبه د سترګو د پاره ډیرې فائده مند دی عالمانو لیکلې دی که په سترګو باندې امراض حاره (ګرم مرضونه) راشی نو صرف د مار د چترئی د سترګو د پاره بنیګړه کونکې او فائده مندې دی او که ګرم مرضونه نه وی نو بیا ددې اوبه د نورو دوایانو سره شاملول د سترګو د پاره استعمالولې شی او دا مفید وی[۵]

حافظ ابن حجر لیکلې دی چې مونږ سره یو پرهیزګار عالم وو .د هغه نظر ختم شو نو هغه د مارچترئی د علاج په توګه استعمال کړو الله تعالی د هغه د سترګو نظر واپس راوستلو[۶]

---

[۱] عمدة القاری ۱۸/۸۸)-
[۲] کتاب الاشربة باب فضل الكماة ومداومة العين بها ۱۶۳/۳)-
[۳] عمدة القاری ۱۸/۸۹)-
[۴] حواله بالا
[۵] عمدة القاری ۱۸/۸۸)-
[۶] فتح الباری ۹)-

٧- باب (وَإِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ فَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَدًا وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةٌ نَغْفِرْ لَكُمْ خَطَايَاكُمْ وَسَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ).(٥٨)

قوله: رَغَدًا وَاسِعٌ كَثِيرٌ: او کله چې مونږ اوونیل چې داخل شئ دې ښار ته او خوراک کوئی او په دې کښې د کوم ځائې نه چې مو خوښه وی په پراخئی سره ، او داخل شئی دروازې ته سجده کونکې او وایئ چې معاف کړه ،نو معاف به کړو مونږ ستاسو قصور. او زیاتی به هم ورکړو نیکانو ته.

دا واقعه د وادی تیه د زمانې ده بنی اسرائیلو چې کله من او سلوی خوړل نو ستومانه شول او د خپل معمولی خوراک درخواست ئې اوکړو نو هغوی ته یو ښار ته د داخلیدو حکم اوشو، بعضو ونیلې دی چې دغه ښار بیت المقدس وو او بعضو ونیلې دی چې د شام په ملک کښې اریحا ښار وو(١)

[٤٢٠٩] حَدَّثَنِي مُحَمَّدٌ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ عَنِ ابْنِ الْمُبَارَكِ عَنْ مَعْمَرٍ عَنْ هَمَّامِ بْنِ مُنَبِّهٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ -رضي الله عنه- عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ « قِيلَ لِبَنِي إِسْرَائِيلَ (ادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةٌ) فَدَخَلُوا يَزْحَفُونَ عَلَى أَسْتَاهِهِمْ، فَبَدَّلُوا وَقَالُوا حِطَّةٌ، حَبَّةٌ فِي شَعَرَةٍ»

د حدیث باب تشریح: بنی اسرائیلو د الله د احکامو سره ټوقې اوکړې هغوی ته ونیلې شوی وو تاسو دروازې ته د سجدې په حالت کښې داخل شئی او «حطة» وایئ، «حطة» یا خو خبر دې او ددې مبتداء محذوف ده یعنی «شانك حطة» ستاسو شان د ګناهونو ساقط کونکې او معاف کونکې دې، د «حطیحط» معنی ساقط کول راځی، او یا دا منصوب دې د مفعول مطلق کیدو په وجه. یعنی «حط عنا ذنوبنا حطة» اې الله زمونږ ګناه ساقط کړه.

بنی اسرائیلو د سجدې په حالت کښې د داخلیدو په ځائې کوناتی راښکونکې په زمکه باندې تلیدو تلیدو باندې داخل شو او د «حطة» ونیلو په ځائې ئې د ټوقو په ډول «حطة فی شعرة» (په ویختوکښې دانه ده) ونیل شروع کړل،په بعضې کښې د «حبة»په ځائې د «حنطة» لفظ راغلې دې.(٢)

۶-باب: قَوْلُهُ (مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ).(٩٠)

وَقَالَ عِكْرِمَةُ جَبْرَ، وَمِيكَ، وَسَرَافِ عَبْدٌ. إِيلْ اللَّهُ.

د جبرئیل او میکائیل معنی: عکرمه فرمائی چې د جبر ،میک او سراف معنی د عبد او بنده ده، او د ایل معنی ده الله، نو د جبرائیل ،میکائیل او اسرافیل معنی شوه عبدالله.

---

(١) عمدة القاری ١٨/٨٩)-

(٢) روح المعانی ١/٢۶۶)-

[۴۲۱۰] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُنِيرٍ سَمِعَ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ بَكْرٍ حَدَّثَنَا حُمَيْدٌ عَنْ أَنَسٍ قَالَ سَمِعَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَلاَمٍ بِقُدُومِ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَهُوَ فِي أَرْضٍ يَخْتَرِفُ، فَأَتَى النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - فَقَالَ إِنِّي سَائِلُكَ عَنْ ثَلاَثٍ لاَ يَعْلَمُهُنَّ إِلاَّ نَبِيٌّ فَمَا أَوَّلُ أَشْرَاطِ السَّاعَةِ وَمَا أَوَّلُ طَعَامِ أَهْلِ الْجَنَّةِ وَمَا يَنْزِعُ الْوَلَدَ إِلَى أَبِيهِ أَوْ إِلَى أُمِّهِ قَالَ «أَخْبَرَنِي بِهِنَّ جِبْرِيلُ آنِفًا». قَالَ جِبْرِيلُ قَالَ «نَعَمْ». قَالَ ذَاكَ عَدُوُّ الْيَهُودِ مِنَ الْمَلاَئِكَةِ. فَقَرَأَ هَذِهِ الآيَةَ (مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ) أَمَّا أَوَّلُ أَشْرَاطِ السَّاعَةِ فَنَارٌ تَحْشُرُ النَّاسَ مِنَ الْمَشْرِقِ إِلَى الْمَغْرِبِ، وَأَمَّا أَوَّلُ طَعَامِ أَهْلِ الْجَنَّةِ فَزِيَادَةُ كَبِدِ حُوتٍ، وَإِذَا سَبَقَ مَاءُ الرَّجُلِ مَاءَ الْمَرْأَةِ نَزَعَ الْوَلَدَ، وَإِذَا سَبَقَ مَاءُ الْمَرْأَةِ نَزَعَتْ». قَالَ أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ، وَأَشْهَدُ أَنَّكَ رَسُولُ اللَّهِ. يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ الْيَهُودَ قَوْمٌ بُهُتٌ، وَإِنَّهُمْ إِنْ يَعْلَمُوا بِإِسْلاَمِي قَبْلَ أَنْ تَسْأَلَهُمْ يَبْهَتُونِي. فَجَاءَتِ الْيَهُودُ فَقَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «أَيُّ رَجُلٍ عَبْدُ اللَّهِ فِيكُمْ». قَالُوا خَيْرُنَا وَابْنُ خَيْرِنَا، وَسَيِّدُنَا وَابْنُ سَيِّدِنَا. قَالَ «أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَسْلَمَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَلاَمٍ». فَقَالُوا أَعَاذَهُ اللَّهُ مِنْ ذَلِكَ. فَخَرَجَ عَبْدُ اللَّهِ فَقَالَ أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ، وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ. فَقَالُوا شَرُّنَا وَابْنُ شَرِّنَا. وَانْتَقَصُوهُ. قَالَ فَهَذَا الَّذِي كُنْتُ أَخَافُ يَا رَسُولَ اللَّهِ.

۷- باب: قَوْلِهِ (مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنْسَأْهَا)

[۴۲۱۱] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ حَدَّثَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ حَبِيبٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ قَالَ عُمَرُ - رضى الله عنه - أَقْرَؤُنَا أُبَيٌّ، وَأَقْضَانَا عَلِيٌّ، وَإِنَّا لَنَدَعُ مِنْ قَوْلِ أُبَيٍّ، وَذَاكَ أَنَّ أُبَيًّا يَقُولُ لاَ أَدَعُ شَيْئًا سَمِعْتُهُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَقَدْ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى (مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنْسَأْهَا)

حضرت عمر رضی اللہ عنہ فرمائی چې مونږ کښې د ټولو نه اولنې قاری ابی ابن کعب دې او د ټولو نه لوئې قاضی او فیصله کونکې حضرت علی رضی اللہ عنہ دې خو ددې باوجود مونږ د ابی ابن کعب یوه خبره پرېږدو او هغه نه منو او هغه دا چې ابی وائی چه ما د رسول الله نه اوریدلې دی څه په آیتونو کښې هیڅ یو آیت نه پرېږدم، حال دا چه الله سبحانه وتعالی فرمائیلې دی ‹ما ننسخ من آية او ننسها› یعنی الله تعالی پخپله بعضې آیاتونه منسوخ کړې دی، نو بیا د ابی ابن کعب دا وئیل چې زه هیڅ نه پرېږدم . دهغه دا خبره مونږ نه منو.

د نسخ لغوی او اصطلاحی معنی : د نسخې معنی په لغت کښې زائل کول نقل کول او لیکل راځی وائی ‹نسخت الشمس الظل› یعنی نمر سیوری زائله کړو او وائی ‹نسخت الکتاب› ما کتاب اولیکلو په اصطلاح کښې د نسخ مختلف تعریفونه شوی دی.

① هو الخطاب الدال على ارتفاع الحکم الثابت بالخطاب المتقدم على وجه لولاه لکان ثابتا مع تراخیه عنه یعنی نسخ هغه خطاب ته وائی کوم چه په اولنی خطاب سره د ثابت شوی حکم ختمیدو باندې

دلالت کوی دغه شان دا دویم خطاب (کوم چې د اولنی حکم نه پس راغلې وو) نو د اولنی خطاب حکم به ثابت او برقرار وو.

② یو تعریف دا هم شوې دې (هو الخطاب الدال علی ان مثل الحکم الثابت بالنص المتقدم زائل علی وجه لولاه لکان ثابتا) ③ هو الخطاب الدال علی ظهور انتفاء شرط دوام الحکم الاول)

④ الخطاب الدال علی انتهاء امد الحکم الشرعی مع التاخر عن مورده

صاحب د کشف الاسرار دا څلور تعریفونه نقل کړې دی او ددې نه پس فرمائی چه دا ټول تعریفونه د ناسخ دی د نسخې نه دی، ددې نه پس هغوی د نسخې تعریفونه نقل کړې دی.

⑤ هو ازالة مثل الحکم الثابت بقول منقول عن الله تعالی او عن رسوله علیه السلام مع تراخیه عنه علی وجه لولاه لکان ثابتا) ⑥ په متاخرینو کښې بعضې عالمانو دا تعریف کړې دې (انه عبارة عن الرفع الحکم الشرعی بدلیل شرعی متاخر)[1]

د نسخ په مفهوم کښې د متقدمینو او متاخرینو په اصطلاحاتو کښې فرق: د متقدمینو په نیز د نسخ د اصطلاح دائره وسیع ده، یو حکم د بل حکم په ذریعه بیخی منسوخ کول یا د دویم حکم په ذریعه په وړاندېنی حکم کښې تخصیص کول، څه قید یا شرط لګول. دا ټول په نسخ کښې داخل دی[2]

او د متاخرینو په نیز نسخ صرف د هغه تبدیلۍ نوم دې کوم چې اولنې حکم بیخی منسوخ کړی. هم دا وجه ده چې د متقدمینو په نیز د قران په آیاتونو کښې د نسخ شمار تقریبا پنځه سوره دې. او د متاخرینو په نیز تعداد کم دې، علامه سیوطی رحمه الله صرف شل آیاتونه منسوخ ګرځولې دی[3]

او حضرت شاه ولی الله رحمه الله صرف پنځه ایاتونه منسوخ ګرځولې دی[4]

د شریعت په احکامو کښې د نسخ کیدل څه عیب نه دې: د یهودیانو خیال دې چه د شریعت په احکامو کښې نسخ بیخی جائز نه ده. دوی وائی چه په اسمانی شریعتونو کښې د نسخ تسلیمولو سره (بداء) لازمیږی او بداء مستلزم ده جهل لره، او الله تعالی د جهل نه پاک او منزه دې بداء وائی (حدوث رأی لم یکن) یعنی اول نه هغه رائې نه وه روستو هغه رائې قائمه کړې شی،

[1]) انظر کشف الاسرار (۱۵۵.۱۵۶/۳) و شرح الکوکب المنیر(۵۲۶) والاعتبار للحازمی(۸)-

[2]) قال الزرکشی فی البرهان (۳۳/۲) اعلم ان سورة القران تنقسم بحسب ما دخله النسخ وما لم یدخل الی اقسام احدها ما لیس فیه ناسخ ولا منسوخ وهی ثلاث واربعون سورة الثانی ما فیه ناسخ ولیس فیه منسوخ وهی ست سور، الثالث: ما فیه منسوخ ولیس فیه ناسخ : وهی اربعون : الرابع ما اجتمع فیه ناسخ والمنسوخ وهی احدی وثلاثون سورة)-

[3]) الاتقان ۳۰/۲)-

[4]) الفوز الکبیر(۴۰)-

ددې نه معلومېږي چه د اول د رائې علم نه وو، روسته د هغې علم حاصل شو او دا جهالت لره مستلزم دې،([1])
خو د اسلام د امامانو په نيز نسخ بالاجماع په احکام سماويه کښې جائز ده.فخر الاسلام بزدوي رحمه الله ليکي: «والنسخ في احكام الشرع جائز صحيح عند المسلمين اجمع»([2])
باقي د يهوديانو دا وينا چه نسخ جهالت لره مستلزم ده ،بيخي غلطه ده ځکه چې يو حکم منسوخ کول او د هغې په ځائې بل حکم نافذ کول دا مطلب نه دې چې د دويم حکم دوراندې نه علم نه وو، او اوس د هغې علم حاصل شو، بلکه يو حکم د يو خاصې مودې پورې د څه خاص زمانې د پاره د څه خاص مصلحت په بنياد باندې مفيد وو، هم د هغه مودې پورې هغه برقرار پاتې کړې شو ددغه مودې نه پس د مصلحت په تقاضا سره هغه حکم منسوخ کړې شو او بل حکم جاري کړې شو ددې مثال ټيک هم داسې دې چې يو حکيم يا ډاکټر د مريض موجوده حالات اوګوري او يوه دوائي ورته ورکړي هغه ته معلومه وي چه دوه ورځې ددې دوائي استعمال سره به د مريض په حالت کښې فرق راشي او بيا به بله دوئي خودل وي، دا هر څه پيژندي او هغه په اوله ورځ يوه دوائي تجويز کړي کومه چه د دغه ورځې مناسب وي ،او دوه ورځې پس د حالاتو په بدليدو باندې دويمه دوائي تجويز کړي ([3])
په مسلمانانو کښې ابو مسلم اصفهاني ته دا قول منسوب دې چې په قران او احکام الهية کښې د نسخ امکان خو شته خو په ټول قران کښې د نسخې وقوع چرته نه ده شوې ([4])خو د اهل سنت عالمانو د دوی په دې قول باندې انکار کړې دې او دا ئې نه دې تسليم کړې .علامه قرطبي رحمه الله ليکي:

معرفة هذا الباب اكيدة وفائدته عظيمة لا تستغنى عن معرفته العلماء ولا ينكره الا الجهلة الاغبياء»([5])

د نسخ قسمونه :د نسخ څلور قسمونه دي:

(۱)نسخ القران بالقران (۲)نسخ السنة بالسنة (۳)نسخ القرآن بالسنة (۴)نسخ السنة بالقران

بيا د نسخ القران بالقران درې صورتونه دي:(الف)اولنې صورت دادې چه تلاوت او حکم دواړه منسوخ وي د حضرت عائشې رضي الله عنها روايت دې «كان فيما انزل عشر رضعات معلومات فنسخن بخمس

---

[1]) الاتقان فى علوم القران ۲۷/۲) وفى شرح الكوكب ۵۳۶: قال ابن الزاغونى : البداء هو ان يريد شنيا دائما هم ينتقل عن الدوام لامر حادث لا يعلم سابقا)-
[2]) اصول فخر الاسلام على هامش الاسرار(۱۵۷/۳)-
[3]) وفى اصول فخر الاسلام البزدوى (۱۵۶/۳۱) وهو فى حق صاحب الشرع محض لمدة الحكم المطلق الذى كان معلوما عند الله تعالى الا انه اطلقه فصار ظاهرة البقاء فى حق البشر مكان تبديلا فى حقنا بيانا محضا فى حق صاحب الشرع)-
[4]) روح المعانى ۳۵۲/۱)-
[5]) تفسير قرطبى ۵۵/۱)-

معلومات فتوفی رسول الله ﷺ وهن مما یقراء من القران) [۱]
یعنی په ابتدا کښې په لس رضعاتو حرمت رضاعت د ثبوت حکم وو بیا په پنځو رضعاتو سره ددې د ثبوت حکم اوشو .حضرت عائشه رضی الله عنها فرمائی چې د رسول الله ﷺ وفات ته نزدې پورې د هغې تلاوت کیدلو. خو اوس د لسو او پینځو رضعاتو حکم او تلاوت دواړه منسوخ دې ،د قران کریم ایت (وامهاتکم التی ارضعنکم) [۲] سره .
(ب) دویم صورت دا چې حکم خو باقی وی خو تلاوت منسوخ شی لکه درجم په باره کښې دا ایت منسوخ التلاوة دې خو حکم ئې باقې دې (الشیخ والشیخوخة اذا زنیا فارجموهما البته نکالا من الله والله عزیز حکیم) [۳]
(ج) دریم صورت دادې چې تلاوت باقی وی او حکم منسوخ شی لکه (وَعَلَى الَّذِيْنَ يُطِيْقُوْنَهٗ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِيْنٍ) [۴] د حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما او نورو عالمانو رائې ددې ایت په باره کښې دا ده چې ددې حکم منسوخ شوې دې البته ددې تلاوت باقې دې.ددې ایت د پاره ناسخ یو بل آیت دې (فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ) البته بعضې حضراتو دا ایت منسوخ نه دې منلې ،وائی چې (یطیقونه) د (لا یطیقونه) په معنی کښې دې [۵]
دغه شان د متوفی عنها زوجها د عدت موده په یو روایت کښې یو کال بیان شوې ده.(وَالَّذِيْنَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُوْنَ اَزْوَاجًا ۚ وَّصِيَّةً لِّاَزْوَاجِهِمْ مَّتَاعًا اِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ اِخْرَاجٍ) [۶] خو بل ایت دا حکم منسوخ کړو او د عدت موده ئې څلور میاشتې او لس ورځې بیان کړې(وَالَّذِيْنَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُوْنَ اَزْوَاجًا يَّتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ اَرْبَعَةَ اَشْهُرٍ وَّعَشْرًا) [۷]
② دویم قسم دې(نسخ السنة بالسنة)بیا ددې څلور قسمونه دی.
(الف) نسخ المتواتر بالمتواتر: یعنی د یو متواتر حدیث حکم په بل حدیث متواتر باندې منسوخ کول .دا په اتفاق سره جائز دی.
(ب) نسخ الاحاد بالمتواتر: دا هم بالاتفاق جائز دې [۸]

---

[۱] الاتقان فی علوم القران ۲/۲۸)-
[۲] النساء ۲۳)-
[۳] الاتقان فی علوم القران ۲/۳۲)-
[۴] البقرة ۲۴۰)-
[۵] روح المعانی ۲/۸۳)فی علوم القران ۲/۲۹۰)-
[۶] البقیرة ۲۳۴)-
[۷] حواله بالا
[۸] یرقم مولانا عبدالحق بعد ذکر اقسام الثلاثة (تلک الاقسام جائزة بالاتفاق) النامی شرح الحسامی(۱۸۳)-

(د) نسخ المتواتر بالاحاد: په دې کښې اختلاف دې بعضې اهل ظاهر ددې د جواز قائل دی خو د جمهورو په نیز دا جائز نه دی

③ د نسخ دریم قسم (نسخ القران بالسنة): د احنافو په نیز دا جائز ده ،د جمهورو فقهاؤ او اکثرو متکلمینو هم دا مذهب دې،د امام شافعی اکثرو محدثینو او امام احمد بن حنبل په نیز دا صورت جائز نه دې[1]

دا حضرات وائی چې سنت د قران شرح او تفسیر دې ،دا د قران د پاره څنګه ناسخ کیدې شی. دویمه دا چې د ناسخ د پاره ضروری ده چه هغه د منسوخ سره کم ازکم برابر وی او ښکاره ده چه سنت د قران برابر نه دې

دریمه خبره دا ده چې په قران مجید کښې فرمائیلې شوی دی (قُلْ مَا يَكُونُ لِيٓ أَنْ أُبَدِّلَهُ مِن تِلْقَآءِ نَفْسِيٓ) که تاسو سنت د قران د پاره ناسخ تسلیم کړئ نو ددې معنی به دا شی چې نبی ﷺ د خپل طرف نه تبدیلی کوی،او ددې ایت په رڼړا کښې دا جائز نه ده

دغه شان دا حضرات د دارقطنی ددې روایت نه دا استدلال (کلامی لاینسخ کلام الله، وکلام الله ینسخ کلامی، کلام الله ینسخ بعضه بعضا)[2]

ددې مفهوم د یو بل حدیث نه هم دا حضرات استدلال کوی ،روایت دې (اذا روی لکم عنی حدیث فاعرضوه علی کتاب الله تعالی فان وافق الکتاب فاقبلوه والا فردوه)[3]

احناف حضرات فرمائی چې په قران کښې د رسول الله ﷺ په باره کښې فرمائیلې شوی دی (وَمَا يَنطِقُ عَنِ الْهَوَىٰٓ ۝ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ ۝)[4] ددې نه ښکاره معلومیږی چې د شریعت یو حکم کله نبی ﷺ بیانوی نو نبی ﷺ هغه د خپل طرف نه نه بیانوی ،هغه په حقیقت کښې د الله تعالی د طرف نه وی نو د وحی غیر متلو په ذریعه د قران یو حکم منسوخ کیدې

ترکومې چې د ایت کریمه نه د استدلال خبره ده ددې جواب دادې چې ددې ایت په رڼړا کښې سنت د قران د پاره په هغه وخت کښې ناسخ نشی کیدې شی کله چې نبی ﷺ د خپل طرف نه څه تبدیلی اوکړی د ایت کریمه معنی دا ده چې نبی ﷺ په خپل اختیار سره د قران مجید په څه حکم کښې څه تبدیلی نشی کولې،خو که دوی ته وحی غیر متلو راشی او د نبی ﷺ د اختیار په هغې کښې څه دخل نه وی نو بیا د ایت په رڼړا کښې د حدیث ناسخ جوړولو کښې څه اشکال کیدې شی[5]

---

[1]) کشف الاسرار علی اصول فخر الاسلام (۱۷۷/۳) باب تقسیم الناسخ)-

[2]) انظر الکامل فی ضعفاء الرجال (۱۸/۲)-

[3]) اصول فخر الاسلام البزدوی علی هامش الکشف (۱۷۷/۳)-

[4]) النجم ۳-۴)-

[5]) قال الزرکشی فی البرهان (۳۱/۲)السنة اذا کان من امر الله من طریق الوحی نسخت وان کان بالاجتهاد فلا تنسخه، حکاه ابن احبیب النیسابوری فی تفسیره)-

باقي د دار قطني په کوم روايت سره کوم استدلال شوې دې دا روايت بعضو حضراتو موضوع بعضومنکراو بعضو ډېرضعيف ګرځولې دې، ددې وجې په هغې باندې استدلال نشي کولې[1]
دغه شان په استدلال کښې چې هغوی کوم دويم حديث پيش کړې وو عالمانو دا ضعيف ګرځولې دې هغه قابل استدلال او قابل اعتبار نه دې
احناف حضرات فرمائي چه په قران شريف کښې فرمائيلې شوې دی ﴿لَا يَحِلُّ لَكَ النِّسَآءُ مِنْۢ بَعْدُ﴾ او حضرت عائشه رضي الله عنها فرمائي ﴿ما قبض رسول الله حتى اباح الله تعالى له من النساء ما شاء﴾ معلومه شوه چې وحی غير متلو د سنت په ذريعه د قران دغه حکم منسوخ اوګرځولې شو[2]
④ څلورم قسم ﴿نسخ السنة بالقران﴾ دې دا د احنافو په نيز جائز دې البته د امام شافعي رحمه الله په نيز دا صورت هم جائز نه دې
احناف وائي چې په ابتدا کښې رسول کريم ﷺ بيت المقدس طرف ته متوجه مونځ کولو ،نو د بيت المقدس طرف ته دا توجه په سنت سره ثابت شو، ، خو قران دا منسوخ کړه او ايت نازل شو ﴿فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ﴾ دې ايت د سنت حکم منسوخ کړو[3]

۱۰- باب: وَقَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ

[۴۲۱۲] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي حُسَيْنٍ حَدَّثَنَا نَافِعُ بْنُ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ -رضي الله عنهما- عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «قَالَ اللَّهُ كَذَّبَنِي ابْنُ آدَمَ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ ذَلِكَ، وَشَتَمَنِي وَلَمْ يَكُنْ لَهُ ذَلِكَ، فَأَمَّا تَكْذِيبُهُ إِيَّايَ فَزَعَمَ أَنِّي لَا أَقْدِرُ أَنْ أُعِيدَهُ كَمَا كَانَ، وَأَمَّا شَتْمُهُ إِيَّايَ فَقَوْلُهُ لِي وَلَدٌ، فَسُبْحَانِي أَنْ أَتَّخِذَ صَاحِبَةً أَوْ وَلَدًا».
دا ايت د هغه يهوديانو او نصاری او مشرکانو په باره کښې نازل شوې دې څوک چې دالله تعالی د پاره د ځوئي يا د لور قائل وو.

۱۱- باب: وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى

د مقام ابراهيم نه څه مراد دې؟: د مقام ابراهيم په تفسير کښې مختلف اقوال دی ،بعضې

---

[1]) الكامل في ضعفاء الرجال لابن عدى ۱۴۰/۲)رقم الترجمة ۳۶۸/۷۳) ميزان الاعتدال ۳۸۸/۱)رقم الترجمة ۱۴۳۵)-

[2]) اصول فخر الاسلام البزدوى ۱۸۲/۳) ولكن ضعف صاحب كشف الاسرار هو يقول ان ناسخ لاية المذكورة (انا احللنا لک ازواجک الاتى اتيت اجورهن .فهذا نسخ القران بالقران. لا يصح الاستدلال نسخ القران بالسنة بهذا. كشف الاسرار ۸۳/۳)-

[3]) اخرجه البخارى فى كتاب التفسير باب: وقالو اتخذ الله سبحانه. رقم الحديث ۴۲۱۲. والحديث من افراده قاله العينى فى العمدة ۹۱/۱۸)-

وائي چې ټول حرم مقام ابراهيم دې، څوک وائي چې مشاهد حج، خو مشهوره دا ده چې ددې نه مراد هغه کاڼړې دې په کوم باندې چې حضرت ابراهيم عليه السلام ولاړ ووا و کعبه ئې جوړه کړې وه او کوم چې تر اوسه پورې موجود دې[1]

قوله: مثابة [۱۲۵] يثوبون يرجعون: ﴿وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِلنَّاسِ﴾ مَثَابَةً وائي «الموضع الذى يرجع اليه مرة بعد اخرى» يعنى هغه ځائې کوم طرف ته چې بار بار واپس کيدل کولې شى، د «ثاب، يثوب» معنى ده «واپس کيدل، د ايت ترجمه ده «مونږ بيت الله د خلقو د پاره بار بار د راتلو ځائې جوړ کړې دې»

[۴۲۱۳] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ عَنْ حُمَيْدٍ عَنْ أَنَسٍ قَالَ قَالَ عُمَرُ وَافَقْتُ اللَّهَ فِي ثَلَاثٍ- أَوْ وَافَقَنِي رَبِّي فِي ثَلَاثٍ- قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، لَوِ اتَّخَذْتَ مَقَامَ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى وَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ يَدْخُلُ عَلَيْكَ الْبَرُّ وَالْفَاجِرُ، فَلَوْ أَمَرْتَ أُمَّهَاتِ الْمُؤْمِنِينَ بِالْحِجَابِ فَأَنْزَلَ اللَّهُ آيَةَ الْحِجَابِ قَالَ وَبَلَغَنِي مُعَاتَبَةُ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - بَعْضَ نِسَائِهِ، فَدَخَلْتُ عَلَيْهِنَّ قُلْتُ إِنِ انْتَهَيْتُنَّ أَوْ لَيُبَدِّلَنَّ اللَّهُ رَسُولَهُ - صلى الله عليه وسلم - خَيْرًا مِنْكُنَّ . حَتَّى أَتَيْتُ إِحْدَى نِسَائِهِ، قَالَتْ يَا عُمَرُ، أَمَا فِي رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - مَا يَعِظُ نِسَاءَهُ حَتَّى تَعِظَهُنَّ أَنْتَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ (عَسَى رَبُّهُ إِنْ طَلَّقَكُنَّ أَنْ يُبَدِّلَهُ أَزْوَاجًا خَيْرًا مِنْكُنَّ مُسْلِمَاتٍ وَقَالَ ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ أَخْبَرَنَا يَحْيَى بْنُ أَيُّوبَ حَدَّثَنِي حُمَيْدٌ سَمِعْتُ أَنَسًا عَنْ عُمَرَ.

قوله: إِحْدَى نِسَائِهِ: د بعضې «نسائه» مصداق حضرت زينب بنت جحش رضي الله عنها ده، د «احدى نسائه» مصداق حضرت ام سلمه رضي الله عنها ده[2]

۱۲: باب: - باب قَوْلُهُ تَعَالَى (وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ).(۱۰)

قوله: الْقَوَاعِدُ أَسَاسُهُ ، وَاحِدَتُهَا قَاعِدَةٌ ، وَالْقَوَاعِدُ مِنَ النِّسَاءِ وَاحِدُهَا قَاعِدٌ:
قواعد د بنياد په معنى کښې استعماليږى په دغه وخت ددې مفرد قاعده راځى او قواعد د هغه ښځو د پاره هم استعماليږى کومې چې د حيض وغيره په وجه ناستې وى په دغه وخت کښې ددې مفرد «قاعد» راځى لکه څنګه چې په سورة نور کښې دى ﴿وَالْقَوَاعِدُ مِنَ النِّسَاءِ اللَّاتِي لَا يَرْجُونَ نِكَاحًا﴾

---

[1] تصريحه من هذا الحديث(حتى اذا اتينا البيت معه استلم الركن فرمل ثلاثا ومشى اربعا ثم تقدم الى مقام ابراهيم. وقرا(واتخذوا من مقام ابراهيم مصلى) صحيح مسلم كتاب الحج باب حجة النبى صلى الله عليه وسلم ۳۹۴/۱) علم ان مقام ابراهيم ليس كل الحرم)-
[2] عمدة القارى ۹۲/۸)-

[۴۲۱۴] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ أَخْبَرَ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ عَنْ عَائِشَةَ - رضي الله عنها - زَوْجِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «أَلَمْ تَرَيْ أَنَّ قَوْمَكِ بَنَوُا الْكَعْبَةَ وَاقْتَصَرُوا عَنْ قَوَاعِدِ إِبْرَاهِيمَ». فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَلاَ تَرُدُّهَا عَلَى قَوَاعِدِ إِبْرَاهِيمَ قَالَ «لَوْلاَ حِدْثَانُ قَوْمِكِ بِالْكُفْرِ».
فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ لَئِنْ كَانَتْ عَائِشَةُ سَمِعَتْ هَذَا مِنْ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - مَا أُرَى رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - تَرَكَ اسْتِلاَمَ الرُّكْنَيْنِ اللَّذَيْنِ يَلِيَانِ الْحِجْرَ، إِلاَّ أَنَّ الْبَيْتَ لَمْ يُتَمَّمْ عَلَى قَوَاعِدِ إِبْرَاهِيمَ.

نبی علیہ السلام حضرت عائشه رضي الله عنها ته اوفرمائیل :ولې تا نه دی کتلي چې ستا قوم قریشو د کعبې تعمیر کړې دې، او د حضرت ابراهیم علیه السلام د بنیادونو نه ئې دا ابادې ورکوټې کړې دې،حضرت عائشه رضي الله عنها فرمائی چې ما رسول اکرم ﷺ ته عرض اوکړو چې یا رسول الله:تاسو دا د حضرت ابراهیم علیه السلام په بنیادونو باندې ولې دوباره نه جوړوئی،نو نبی کریم ﷺ اوفرمائیل (لولا حدثان قومك بالکفر) یعنی که ستا قوم د کفر نه اوس نوې نه وی راوتلي نو ما به دا د حضرت ابراهیم علیه السلام په بنیادونو باندې جوړ کړې وو،مطلب دا دې چې قریش اوس اوس مسلمانان شوی دی ،او ددوی د کفر د زمانې سره اوس تعلق ختم شوکه د کعبې موجوده ابادې بدل کړو ،او د حضرت ابراهیم علیه السلام په بنیادونو باندې دا اباد کړې شی نو په دې سره د دوی په ذهنونو کښې شکوک او شبهات پیدا شی.

حضرت عبدالله ابن عمر رضي الله عنهما فرمائی که عائشې رضي الله عنها دا خبره د رسول الله ﷺ نه اوریدلې وی (او یقینی چې اوریدلې به وی) نو خه دا گنړم چې ددې وجې نه د حجر یعنی د حطیم سره متصل د رکنینو عراقیینو استیلام پریخودې دې،حطیم سره متصل چې د عراق او شام طرف ته د کعبې دیوالونو سرد د کوم گوټونه دی دهغې استیلام نبی کریم ﷺ نه کولو ځکه چې دا دواړه گوټونه د حضرت ابراهیم علیه السلام د جوړ کړې آبادئ د گوټونو په ځائې باندې نه دی او بل طرف ته د رکن یمانی او حجر اسود استیلام به ئې کولو ځکه چې د حضرت ابراهیم علیه السلام د آبادئ مطابق وو.د ابراهیم علیه السلام په آبادئ کښې حطیم په کعبه کښې داخل وو،قریشو د حلال مال د کمی په وجه د خانه کعبې تعمیر مختصر کړو او حطیم ئې د خانه کعبې نه بهر کړو.

۱۳ - باب: قُولُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْنَا

[۴۲۱۵] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ عُمَرَ أَخْبَرَنَا عَلِيُّ بْنُ الْمُبَارَكِ عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضى الله عنه قَالَ كَانَ أَهْلُ الْكِتَابِ يَقْرَءُونَ التَّوْرَاةَ بِالْعِبْرَانِيَّةِ، وَيُفَسِّرُونَهَا بِالْعَرَبِيَّةِ لأَهْلِ الإِسْلاَمِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم «لاَ تُصَدِّقُوا أَهْلَ الْكِتَابِ وَلاَ تُكَذِّبُوهُمْ، وَقُولُوا (آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلَ) الآيَةَ».

امام بخاري هم دا حدیث هم په دې سند سره او متن سره په کتاب الاعتصام او کتاب التوحید کښې تخریج کړې دی[1]

اهل کتابو به تورات په عبراني ژبه کښې لوستلو او په عربي ژبه کښې به ئې د هغې تفسیر کولو، رسول الله اوفرمائیل تاسو مه ددوی تصدیق کوئی او مه ددوی تکذیب کوئی، ځکه چې معلومه نه ده چې هغوی په عربۍ کښې صحیح تفسیر کوی او که نه، کیدې شی چې غلط تفسیر اوکړی او تاسو ئې تصدیق اوکړئی نو غیر کلام به په کلام الله اومنئی، او ممکن ده چې هغوی صحیح تفسیر اوکړی او تاسو ئې تکذیب اوکړئ نو د کلام الله تکذیب به لازم شی ،ددې وجې تاسو وائې (امنا بالله وما انزل الینا)

۱۴- باب: قوله تعالی: (سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلَّاهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا قُلْ لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ) [۱۴۲]

اوس به بې وقوف خلق خامخا وائی چې مسلمانان څه څیز واړولو د دې قبلې نه (یعنی بیت المقدس) په کوم چې دوی وو، تاسو ورته اوفرمائې چې مشرق او مغرب ټول هم د الله په ملک کښې دې هغه چې څوک غواړی نیغه لار ورته ښائی.

قوله: السُّفَهَاءُ: السفهاء د (سفیه) جمع ده، ددې معنی ده کم عقل، بیوقوف

د سفهاء نه څوک مراد دی؟: د (من الناس) نه یهود مراد دی، ځکه چې د قبلې په تحویل باندې د ټولو نه زیات هغوی هنګامه جوړه کړې وه او د یهودیانو خیال وو چې د بیت المقدس قبله کله هم منسوخ کیدې نشی، د بعضو په نیز منافقان مراد دی، ځکه چې هغوی به همیشه د پاره په مسلمانانو باندې د اعتراضونه کولو په فکر کښې وو، او بعضې مبصرینو ددې مصداق مشرکان ګرځولی دی ځکه چې د قبلې په تحویل باندې هغوی وئیلې وو چه د محمد ﷺ عجیبه معامله ده چې خپل د مور پلار قبله یعنی د ابراهیم او اسماعیل (علیهما السلام) قبله بیت الله ئې پرخودې ده، او بیا هم دې خپلې د مور پلار قبلې ته دوباره راوړیلو، ددې نه معلومیږی چه زړ ده ،چې دې به د خپل مور پلار دین ته هم راواوړی.

[۴۲۱۶] حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ سَمِعَ زُهَيْرًا عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنِ الْبَرَاءِ رضی الله عنه أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلی الله علیه وسلم - صَلَّى إِلَى بَيْتِ الْمَقْدِسِ سِتَّةَ عَشَرَ شَهْرًا أَوْ سَبْعَةَ عَشَرَ شَهْرًا، وَكَانَ يُعْجِبُهُ أَنْ تَكُونَ قِبْلَتُهُ قِبَلَ الْبَيْتِ، وَإِنَّهُ صَلَّى - أَوْ صَلَّاهَا - صَلَاةَ الْعَصْرِ، وَصَلَّى مَعَهُ قَوْمٌ، فَخَرَجَ رَجُلٌ مِمَّنْ كَانَ صَلَّى مَعَهُ، فَمَرَّ عَلَى أَهْلِ الْمَسْجِدِ وَهُمْ رَاكِعُونَ قَالَ أَشْهَدُ بِاللَّهِ لَقَدْ صَلَّيْتُ مَعَ النَّبِيِّ - صلی الله علیه وسلم - قِبَلَ مَكَّةَ، فَدَارُوا كَمَا هُمْ قِبَلَ الْبَيْتِ، وَكَانَ

[1] عمدة القاری ۱۸/۹۵) واخرجه النسائی فی التفسیر ایضا عن محمد بن المثنی عمدة القاری ۱۸/۹۴۹)-

الَّذِي مَاتَ عَلَى الْقِبْلَةِ قَبْلَ أَنْ تُحَوَّلَ قِبَلَ الْبَيْتِ رِجَالٌ قُتِلُوا لَمْ نَدْرِ مَا نَقُولُ فِيهِمْ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ (وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرَءُوفٌ رَحِيمٌ)

١٥٠-باب: قوله تعالى: وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا

[٤٢١٧] حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ رَاشِدٍ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ وَأَبُو أُسَامَةَ -وَاللَّفْظُ لِجَرِيرٍ- عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ أَبِي صَالِحٍ وَقَالَ أَبُو أُسَامَةَ حَدَّثَنَا أَبُو صَالِحٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ- صلى الله عليه وسلم -» يُدْعَى نُوحٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَيَقُولُ لَبَّيْكَ وَسَعْدَيْكَ يَا رَبِّ. فَيَقُولُ هَلْ بَلَّغْتَ فَيَقُولُ نَعَمْ. فَيُقَالُ لِأُمَّتِهِ هَلْ بَلَّغَكُمْ فَيَقُولُونَ مَا أَتَانَا مِنْ نَذِيرٍ. فَيَقُولُ مَنْ يَشْهَدُ لَكَ فَيَقُولُ مُحَمَّدٌ وَأُمَّتُهُ. فَتَشْهَدُونَ أَنَّهُ قَدْ بَلَّغَ «. (وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا) فَذَلِكَ قَوْلُهُ جَلَّ ذِكْرُهُ (وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا) وَالْوَسَطُ الْعَدْلُ.

د يوسف بن راشد دلته دوه استاذان دي جرير او اسامه، په حديث كښې د جرير الفاظ نقل كړې شوي دى او جرير د ابوصالح نه په (عن) سره نقل كړې دې، او اسامه په (حدثنا ابوصالح) سره روايت نقل كړې دې د ابوصالح نوم ذكوان دې [١]

په روايت كښې دى چې د حضرت نوح عليه السلام قوم به انكار اوكړى او اوبه وائى چې مونږ ته څوك ويرونكې نه وو راغلې .د حضرت محمد ﷺ امت به د حضرت نوح عليه السلام په حق كښې ګواهى وركړى چې دوى خپل قوم ته د الله تعالى پيغام رسولې وو .او نبى ﷺ به په خپل قوم ګواه وى چې دې خلقو رښتينې ګواهى وركړه .(وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا) هم دا مطلب دې.

بعضې حضراتو ددې آيت نه د نبى كريم ﷺ په حاضرناضر باندې استدلال كړې دې، خو ددې استدلال ضعف ښكاره واضح دې چې د نبى ﷺ او ددوى د امت دا ګواهى د وحى الهى په بنياد باندې ده ،الله تعالى د وحى په ذريعه نبى ﷺ او د نبى ﷺ ته خودلې ده چې حضرت نوح عليه السلام تبليغ كړې وو ،په دې بنياد باندې به ذا ګواهى وركولې شى.

كه ددې څوک د نبى ﷺ په حاضر ناضر باندې استدلال كوى نو بيا صرف نبى ﷺ حاضر ناضر نه دې بلكه پكار ده چې ټول امت حاضر ناضر تسليم كړې شى.

[١] عمدة القارى ١٨/٩٥)-

۱۶-باب: قوله تعالیٰ: (وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَى عَقِبَيْهِ وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرَءُوفٌ رَحِيمٌ) (۱۴۳)

[۴۲۱۸] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ سُفْيَانَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ رضی الله عنهما بَيْنَا النَّاسُ يُصَلُّونَ الصُّبْحَ فِي مَسْجِدِ قُبَاءٍ إِذْ جَاءَ جَاءٍ فَقَالَ أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَى النَّبِيِّ صلی الله علیه وسلم قُرْآنًا أَنْ يَسْتَقْبِلَ الْكَعْبَةَ فَاسْتَقْبِلُوهَا. فَتَوَجَّهُوا إِلَى الْكَعْبَةِ

امام بخاری ددې ایت نه واخله تر ایت کریمه (وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ) پورې ایاتونو باندې جدا جدا تراجم قائم کړې دی او ددې لاندې ئې هم دغه د قبلې د تحویل روایت د حضرت ابن عمر، د حضرت ابراء ابن عازب او حضرت انس رضی الله عنهم نه نقل کړې دی په دې کښې دې طرف ته اشاره ده چې ددې ټولو ایاتونو تعلق قبلې سره دې او د ټولو شان نزول یودې. د تحویل قبلې سره متعلق بحث په کتاب الصلاة (باب ما جاء فی القبلة) لاندې تیر شوې دې.

۱۷-باب: قوله تعالیٰ: قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ) إِلَى (عَمَّا تَعْمَلُونَ)

[۴۲۱۹] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا مُعْتَمِرٌ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَنَسٍ - رضی الله عنه - قَالَ لَمْ يَبْقَ مِمَّنْ صَلَّى الْقِبْلَتَيْنِ غَيْرِي.

د حضرت انس رضی الله عنه نه روایت دې چې په هغه صحابو کښې چا چې دواړو قبلو ته مونځ کړې وو، خما نه سوا بل څوک باقی پاتې نه دی، مطلب دادې چې په مهاجرینو او انصارو کښې اوس په بصره کښې صرف څه باقی یم، نور ټول وفات شوی، د حضرت انس رضی الله عنه عمر د سلو کالو نه زیات وو او په کال ۹۰ یا ۹۱ هجرئی کښې دوی وفات شوی وو.

۱۸. باب: قوله تعالیٰ: وَلَئِنْ أَتَيْتَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ بِكُلِّ آيَةٍ مَا تَبِعُوا قِبْلَتَكَ) إِلَى قَوْلِهِ (إِنَّكَ إِذًا لَمِنَ الظَّالِمِينَ) (۱۴۵)

[۴۲۲۰] حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ مَخْلَدٍ حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ دِينَارٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ - رضی الله عنهما - بَيْنَمَا النَّاسُ فِي الصُّبْحِ بِقُبَاءٍ جَاءَهُمْ رَجُلٌ فَقَالَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلی الله علیه وسلم - قَدْ أُنْزِلَ عَلَيْهِ اللَّيْلَةَ قُرْآنٌ، وَأُمِرَ أَنْ يَسْتَقْبِلَ الْكَعْبَةَ أَلَا فَاسْتَقْبِلُوهَا. وَكَانَ وَجْهُ النَّاسِ إِلَى الشَّأْمِ فَاسْتَدَارُوا بِوُجُوهِهِمْ إِلَى الْكَعْبَةِ.

١٩. باب قوله تعالى: اَلَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ وَإِنَّ فَرِيقًا مِنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ) إِلَى قَوْلِهِ (مِنَ الْمُمْتَرِينَ) [١٤٦، ١٤٧]

[٤٢٢١] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ قَزَعَةَ حَدَّثَنَا مَالِكٌ عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ دِينَارٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ قَالَ بَيْنَا النَّاسُ بِقُبَاءٍ فِي صَلَاةِ الصُّبْحِ إِذْ جَاءَهُمْ آتٍ فَقَالَ إِنَّ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- قَدْ أُنْزِلَ عَلَيْهِ اللَّيْلَةَ قُرْآنٌ، وَقَدْ أُمِرَ أَنْ يَسْتَقْبِلَ الْكَعْبَةَ فَاسْتَقْبِلُوهَا. وَكَانَتْ وُجُوهُهُمْ إِلَى الشَّأْمِ فَاسْتَدَارُوا إِلَى الْكَعْبَةِ.

٢٠- باب: وَلِكُلٍّ وِجْهَةٌ هُوَ مُوَلِّيهَا فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ أَيْنَمَا تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمُ اللّٰهُ جَمِيعًا إِنَّ اللّٰهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

[٤٢٢٢] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ سُفْيَانَ حَدَّثَنِي أَبُو إِسْحَاقَ قَالَ سَمِعْتُ الْبَرَاءَ -رضي الله عنه- قَالَ صَلَّيْنَا مَعَ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- نَحْوَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ سِتَّةَ عَشَرَ -أَوْ سَبْعَةَ عَشَرَ- شَهْرًا، ثُمَّ صَرَفَهُ نَحْوَ الْقِبْلَةِ.

٢٠- باب: قوله تعالى: (وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِنَّهُ لَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ) [١٤٩]

شَطْرُهُ تِلْقَاؤُهُ.

[٤٢٢٣] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ مُسْلِمٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ دِينَارٍ قَالَ سَمِعْتُ ابْنَ عُمَرَ -رضي الله عنهما- يَقُولُ بَيْنَا النَّاسُ فِي الصُّبْحِ بِقُبَاءٍ إِذْ جَاءَهُمْ رَجُلٌ فَقَالَ أُنْزِلَ اللَّيْلَةَ قُرْآنٌ، فَأُمِرَ أَنْ يَسْتَقْبِلَ الْكَعْبَةَ، فَاسْتَقْبِلُوهَا. وَاسْتَدَارُوا كَهَيْئَتِهِمْ، فَتَوَجَّهُوا إِلَى الْكَعْبَةِ وَكَانَ وَجْهُ النَّاسِ إِلَى الشَّأْمِ.

٢١- باب: قوله تعالى: (وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُمَا كُنْتُمْ) إِلَى قَوْلِهِ (وَلَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ)

[٤٢٢٤] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ عَنْ مَالِكٍ عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ دِينَارٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ قَالَ بَيْنَمَا النَّاسُ فِي صَلَاةِ الصُّبْحِ بِقُبَاءٍ إِذْ جَاءَهُمْ آتٍ فَقَالَ إِنَّ رَسُولَ اللّٰهِ -صلى الله عليه وسلم- قَدْ أُنْزِلَ عَلَيْهِ اللَّيْلَةَ، وَقَدْ أُمِرَ أَنْ يَسْتَقْبِلَ الْكَعْبَةَ، فَاسْتَقْبِلُوهَا. وَكَانَتْ وُجُوهُهُمْ إِلَى الشَّأْمِ فَاسْتَدَارُوا إِلَى الْقِبْلَةِ. الْكَعْبَةِ

۲۲.باب قوله تعالى: إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ [۱۵۸].

شَعَائِرُ عَلَامَاتٌ، وَاحِدَتُهَا شَعِيرَةٌ. وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ الصَّفْوَانُ الْحَجَرُ. وَيُقَالُ الْحِجَارَةُ الْمُلْسُ الَّتِي لَا تُنْبِتُ شَيْئًا، وَالْوَاحِدَةُ صَفْوَانَةٌ بِمَعْنَى الصَّفَا، وَالصَّفَا لِلْجَمِيعِ.۶/۲۸

د شعائر مفرد شعيرة دې زمونږ په هندوستانى نسخو كښې شعرة ليكلې دې،او د شعيرة معنى علامت راځى.

[۴۲۲۵] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ أَخْبَرَنَا مَالِكٌ عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ أَنَّهُ قَالَ قُلْتُ لِعَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - وَأَنَا يَوْمَئِذٍ حَدِيثُ السِّنِّ أَرَأَيْتِ قَوْلَ اللَّهِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى (إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا) فَمَا أُرَى عَلَى أَحَدٍ شَيْئًا أَنْ لَا يَطَّوَّفَ بِهِمَا. فَقَالَتْ عَائِشَةُ كَلَّا لَوْ كَانَتْ كَمَا تَقُولُ كَانَتْ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ لَا يَطَّوَّفَ بِهِمَا، إِنَّمَا أُنْزِلَتْ هَذِهِ الآيَةُ فِي الأَنْصَارِ، كَانُوا يُهِلُّونَ لِمَنَاةَ، وَكَانَتْ مَنَاةُ حَذْوَ قُدَيْدٍ، وَكَانُوا يَتَحَرَّجُونَ أَنْ يَطُوفُوا بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ، فَلَمَّا جَاءَ الإِسْلَامُ سَأَلُوا رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - عَنْ ذَلِكَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ (إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا

[۴۲۲۶] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ عَاصِمِ بْنِ سُلَيْمَانَ قَالَ سَأَلْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ - رضى الله عنه - عَنِ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ. فَقَالَ كُنَّا نَرَى أَنَّهُمَا مِنْ أَمْرِ الْجَاهِلِيَّةِ، فَلَمَّا كَانَ الإِسْلَامُ أَمْسَكْنَا عَنْهُمَا، فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى (إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ) إِلَى قَوْلِهِ (أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا)

قوله: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ: دا روايت په كتاب الحج كښې تير شوې دې[۱] حضرت عروه رضي الله عنه د حضرت عائشه رضي الله عنها نه ددې ايت په باره كښې تپوس اوكړو (إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا) خضرت عروه رضي الله عنه اوفرمائيل ځما خيال دې كه څوک د صفا او مروه طواف او ددې په مينځ كښې سعى اونكړى نو په ده باندې به څه ګناه نه وى ځكه چې په ايت كښې فرمائيلې شوى دى چه څا د صفا اومروه طواف اوكړو په هغه باندې څه ګناه نشته.رفع د جناح د اباحت دليل دې ځكه چې كوم څيز مباح وى د هغې په نه كولو كښې څه ګناه نه وى.

حضرت عائشه رضي الله عنها ورته ډير عجيبه جواب وركړو وې فرمائيل هرګز نه ، كه مسئله داسې وه لكه څنګه چه ته وائې نو (فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا) رفع د جناح په ځائې دليل د اباحت نه وى

[۱]) صحيح البخارى كتاب الحج باب وجوب الصفاء والمروة (۲۲۲/۱)-

که یو کس د فعل تارک شی او دا اوونیلې شی چه په دې ترک باندې ګناه نشته نو بیا اباحت ثابتیږی، خو که د فاعل په باره کښې که دا اوونیلې شی چه کوم کس دا فعل اوکړی په هغه باندې څه ګناه نشته،ددې اباحت نه ثابتیږی مثلاً اووائی،کوم کس چې د ماسخوتن مونځ اوکړی په هغه باندې ګناه نشته په دې سره د ماسخوتن د مانځه اباحت نه ثابتیږی،مباح کیدل به هله ثابتیږی چه کله اوونیلی شی کوم کس چه د ماسخوتن مونځ اونکړی په هغه باندې ګناه نشته.

حضرت عائشې رضی الله عنها اوفرمائیل چه د قران مجید په ایت کښې په تارک سعی باندې د ګناه نه نفی نه ده شوې،سعی کونکی ته وئیلی شی چه ده د پاره څه ګناه نشته.

اوس سوال دا پیدا کیږی چه د سعی کونکی نه دګناه د نفی ضرورت ولې پیښ شو؟ ددې جواب دا ورکولې شی چه د انصارو یوه ډله وه،دا واقعه په اولنی روایت کښې بیان شوې ده،او بله ډله د قریشو وه، دا واقعه په دریم روایت کښې بیان شوې ده،د انصارو ډلې خلقو به د منات بت په نوم باندې احرام تړل او د صفا مروه سعی به ئې نه کوله بلکه دا به ئې ګناه ګڼړله،کله چې اسلام راغلو او د حاجی او معتمر د پاره د صفا او مروه په مینځ کښې د سعی مسئله پیښه شوه نو اوفرمائیلې شو﴿فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا﴾په دې عنوان سره انصارو ته بیان شو چه د صفا او مروه په مینځ کښې سعی څه قباحت نه دې او نه په دې باندې د جاهلیت د زمانې خیال کوئی چه د صفا اومروه سعی ګناه ده ،دا غلطه ده.

بل طرف ته د قریشو معامله دا وه چه هغوی به په صفا او مروه باندې د کیخودې شوې بتانو د وجې سعی کوله کله چه اسلام هم د سعی حکم ورکړو نو هغوی ته تنګی محسوس شوه چه دا خو زمونږ د جاهلیت رسم وو. کوم چې به مونږ د بتانو د پاره کولو.اوس خو مونږ بت پرستی پرخودې ده نو آیا اوس به هم مونږ د جاهلیت دا رسم برقرار ساتو.قران د ﴿فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا﴾تعبیر اختیار کړو او هغوی ته ئې اوونیل چه تنګی مه محسوسوئی. بهرحال د انصارو او قریشو ددې پس منظر په بنیادباندې قران دا اسلوب اختیار کړې دې. خو ددې نه د فعل اباحت نه لازمیږی بلکه سعی بین الصفا والمروة واجب ده .

که د یو کار د فعل اوترک طرفونه دواړه سره برابر وی نو هغه کار به مباح وی او که د فعل طرف مطلوب وی او د ترک طرف غیر مطلوب وی نو بیا به کتلې شی چه د فعل د طرف د مطلوبیت څه حیثیت لری؟که هغه په دې اعتبار سره مطلوب وی چه اولی او افضل دې او طرف د ترک غیر مطلوب دې.په دې معنی چه هغه خلاف اولی او افضل دې او طرف د ترک غیر مطلوب دې،په دې معنی چه هغه خلاف اولی او ناخوښه دې نو په داسې صورت کښې به دفعل د طرف استحباب اوسنت ثابتیږی او که د ترک طرف مکروه وی او د فعل طرف مطلوب وی په دې طریقه چه دهغې د کولو تاکید هم وی او طرف د ترک غیر مطلوب وی.

په دې طریقه چې په هغې باندې وعید راغلې وی نو په داسې صورت کښې به د فعل طرف فرض یا واجب وی او طرف د ترک به حرام یا مکروه تحریمی وی.(۱)

(۱) توضیح تلویح ۱/۳۶)-

د سعی بین الصفا والمروة هم دا نوعیت دې چه د فعل طرف مطلوب بالتاکید دې او د ترک طرف ممنوع دې،نو په دې باندې وعید راغلې دې.

قوله: قُدَيْد: د مدينې منورې نه مکې طرف ته د تلو په لاره کښې د يو ځائې نوم دې.

۲۴-باب: قوله تعالى: (وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْدَادًا)

(۲۲) أَضْدَادًا، وَاحِدُهَا نِدٌّ

[۴۲۲۷] حَدَّثَنَا عَبْدَانُ عَنْ أَبِي حَمْزَةَ عَنِ الأَعْمَشِ عَنْ شَقِيقٍ عَنْ عَبْدِاللَّهِ قَالَ قَالَ النَّبِي -صلى الله عليه وسلم- كَلِمَةً وَقُلْتُ أُخْرَى قَالَ النَّبِي -صلى الله عليه وسلم- «مَنْ مَاتَ وَهُوَ يَدْعُو مِنْ دُونِ اللَّهِ نِدًّا دَخَلَ النَّارَ». وَقُلْتُ أَنَا مَنْ مَاتَ وَهُوَ لاَ يَدْعُو لِلَّهِ نِدًّا دَخَلَ الْجَنَّةَ. [ر: ۱۱۸۱]

نبی کریم ﷺ فرمائیلي دی (من مات وهو يدعو من دون الله ندا دخل النار) کوم کس چې د الله تعالى نه سوا بل څوک رابلي او دالله سره شرک کوی هغه به اور ته داخليږی، حضرت عبدالله بن مسعود د نبی کریم ﷺ د دې حدیث نقل کولو نه پس دا جمله اووئیله (من مات وهو لا يدعو الله ندا دخل الجنة) (وهو لا يدعو الله ندا) د مسلمان کیدو نه کنایه ده،مطلب دادې چه کورونه بس دوه دی،يو جنت او يو دوزخ، شرک کونکې به دوزخ ته ليږلې شی.ددې نه دا خبره پخپله په پوهه کښې راځی،چه څوک مشرک نه وی او مسلمان اومومن وی هغه به جنت ته ځی.

۲۵.باب: قوله تعالى: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَى الْحُرُّ بِالْحُرِّ) إِلَى قَوْلِهِ (عَذَابٌ أَلِيمٌ) (۱۷۸)

عفي: [۱۷۸] ترك

په قصاص کې د نفس په بدله کې نفس دې د ازاد او غلام هيڅ تفريق په دې کې نشته: په دې ایت کښې د ازاد مقابله د ازاد سره او د غلام مقابله د غلام سره ده، ددې تقابل تقاضه دا ده که ازاد غلام لره قتل کړی نو دده نه به قصاص نشی اخستې او هم دا مذهب دې د امام مالک او امام شافعی (۱)

د احنافو مذهب دادې چه د نفس په بدله کښې دنفس اعتبار دې په قصاص کښې د ازادئی او غلامئ څه اعتبار نشته نو د غلام په بدله کښې به ازاد قتل کولې شی (۲)

ترکومې پورې چې د ايت کريمه تعلق دې په دې کښې صرف دومره خبره بيان شوې ده چه دازاد په مقابله کښې به ازاد او غلام په مقابله کښې به غلام قتل کولې شی، دغه شان د ښځې

---

۱) احکام القران للجصاص (۱۳۵/۱)-
۲) حواله بالا

په مقابله کښې به ښځه قتل کولې شي باقي دا چه غلام به ازاد په مقابله کښې قتل کولې شي يا آزاد به د غلام په مقابله کښې قتلولې شي که نه؟ ايت د دې نه چپ دې.
بل طرف ته په سورة مائده کښې د نفس په مقابله کښې د نفس تصريح ده ﴿وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَآ أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ﴾ .
دغه شان د نبی کريم ﷺ ارشاد دې (المسلمون تتكافا دماؤهم)[۱] چه د مسلمانانو وينه په خپل مينځ کښې برابر ده.
باقی په ذکر شوی ايت کريمه کښې ازادد ازاد او غلام د غلام په مقابله کښې راوړلې شوې دې. ددې وجې په حقيقت کښې ددې د شان نزول هغه واقعه ده کومه چې حافظ ابن کثير او علامه آلوسی رحمه الله په خپل تفسيرونو کښې بيان کړې ده.چه په جاهليت کښې د دوو قبيلو په مينځ کښې د وينې تويولو او قتل او قصاص مسئله راروانه وه،په دې کښې يوه قبيله دشان او شوکت خاونده وه، هغې وئيلې وو چې مونږ به د غلام په بدله کښې ازاد او د ښځې په بدله کښې سړې قتل کوو،کله چې اسلام راغلو نو دادوړه قبيلې د خپلې فيصلې د پاره د نبی کريم ﷺ په خدمت کښې حاضرې شوې نو الله تعالی دا ايت کريمه نازل کړو په دې کښې وئيلې شوی دی ،چې د ازاد په مقابله کښې به ازاد او غلام په مقابله کښې به غلام قتل کولې شی، د غلام په مقابله کښې څوک بې قصوره ازاد يا د ښځې په قصاص کښې څوک بې گناه سړې قتل کول تيک نه دی (۲)د ايت دا مطلب نه دې که د ښځې قاتل سړې وی يا د غلام قاتل ازاد وی نو قاتل به نشی قتلولې، والله اعلم
[۴۲۲۸] حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِي حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا عَمْرٌو قَالَ سَمِعْتُ مُجَاهِدًا قَالَ سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ -رضي الله عنهما- يَقُولُ كَانَ فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ الْقِصَاصُ ، وَلَمْ تَكُنْ فِيهِمُ الدِّيَةُ فَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى لِهَذِهِ الأُمَّةِ (كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَى الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالأُنْثَى بِالأُنْثَى فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ) فَالْعَفْوُ أَنْ يَقْبَلَ الدِّيَةَ فِي الْعَمْدِ (فَاتِّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ) يَتَّبِعُ بِالْمَعْرُوفِ وَيُؤَدِّي بِإِحْسَانٍ ، (ذَلِكَ تَخْفِيفٌ مِنْ رَبِّكُمْ) وَرَحْمَةٌ مِمَّا كُتِبَ عَلَى مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ. (فَمَنِ اعْتَدَى بَعْدَ ذَلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ) قَتَلَ بَعْدَ قَبُولِ الدِّيَةِ.
حضرت ابن عباس رضي الله عنهما فرمائی چې په بنی اسرائيلو کښې د قصاص حکم وو او ديت نه وو. او د حضرت عيسی (ع) په شريعت کښې د ديت حکم وو او د قصاص نه وو. الله تعالی ددې امت د پاره قصاص او ديت دواړه مشروع اوګرځول .په قتل عمد کښې قصاص او د قتل په نورو قسمونو کښې ديت، په ايت کريمه کښې د ﴿فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ﴾ مطلب دادې چې په قتل

[۱]) حواله بالا
[۲]) تفسيير ابن كثير (۲۰۹/۱) وروح المعانی (۴۹/۲)-

عمد کښې قصاص معاف کړی او دیت قبول کړی (که د مقتول وارثان قصاص او دیت دواړه معاف کول اوغواړی نو دواړه معاف کیږی.

[۴۲۲۹] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الأَنْصَارِي حَدَّثَنَا حُمَيْدٌ أَنَّ أَنَسًا حَدَّثَهُمْ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «كِتَابُ اللَّهِ الْقِصَاصُ».

دا روایت ثلاثی دې ددې نه وړاندې پنځلس ثلاثی روایات تیر شوی دی.

[۴۲۳۰] حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُنِيرٍ سَمِعَ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ بَكْرٍ السَّهْمِي حَدَّثَنَا حُمَيْدٌ عَنْ أَنَسٍ أَنَّ الرُّبَيِّعَ عَمَّتَهُ كَسَرَتْ ثَنِيَّةَ جَارِيَةٍ، فَطَلَبُوا إِلَيْهَا الْعَفْوَ فَأَبَوْا، فَعَرَضُوا الأَرْشَ فَأَبَوْا، فَأَتَوْا رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- وَأَبَوْا إِلاَّ الْقِصَاصَ، فَأَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- بِالْقِصَاصِ، فَقَالَ أَنَسُ بْنُ النَّضْرِ يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَتُكْسَرُ ثَنِيَّةُ الرُّبَيِّعِ لاَ وَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ لاَ تُكْسَرُ ثَنِيَّتُهَا. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم «يَا أَنَسُ كِتَابُ اللَّهِ الْقِصَاصُ» فَرَضِيَ الْقَوْمُ فَعَفَوْا، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- «إِنَّ مِنْ عِبَادِ اللَّهِ مَنْ لَوْ أَقْسَمَ عَلَى اللَّهِ لأَبَرَّهُ».

د حضرت ربیع د یوې جینئ د غاښ ماتولو واقعه: د حضرت انس ﷺ ترور (د پلار خور) ربیع د یوې جینئ غاښ مات کړو خلقو ددغه جینئ نه معافی اوغوښتله خو د جینئ کسانو نه منله .دیت ني ورته پیش کړو نو ددیت اخستلو نه ئې انکار اوکړو رسول الله ﷺ ته راغلل او د قصاص مطالبه ئې اوکړه.نبی کریم ﷺ د قصاص حکم اوکړو په دې باندې د ربیع ورور حضرت انس بن النضر اوونیل ،یا رسول الله ﷺ آیا څما د خور ربیع غاښ به ماتولې شی نو په هغه ذات مې دې قسم وی چې ته ئې رالیږلې ،ددې غاښ به نشی ماتولې،انس ابن نضیر دالله په بهروسه باندې قسم اوکړو ،ددې مطلب دادې چې څما د الله په ذات باندې کامل یقین دې چې هغه به د غاښ ماتولو نوبت نه رواولی ،او هم دا اوشوه چې د جینئ کسان په دیت باندې راضی شول او قصاص ئې معاف کړو، په دې باندې رسول الله ﷺ اوفرمائیل د الله داسې بندیګان دی که د الله په نوم باندې قسم اوکړی نو الله به د هغوی قسم پوره کړی.

امام مسلم په کتاب القسامة کښې د ثابت بن انس په طریقه سره دا روایت نقل کړې دې چه الفاظ یې دا دی (ان اخت الربیع ام حارثة جرحت انسانا فاختصموا الی النبی ﷺ فقال رسول الله : القصاص القصاص.فقالت ام الربیع :یا رسول الله ایقتص من فلانة؟ والله لایقتص منها فقال النبی ﷺ سبحان الله،یا ام الربیع القصاص کتاب الله قالت: فقال لا والله لا یقتص منها ابدا)[۱] قال فما زالت حتی قبلوا الدیة فقال رسول الله ان من عباد الله من لو اقسم علی الله لابره.

د روایاتو تعارض او دهغې حل :د امام بخاری په حدیث باب او د امام مسلم په ذکر شوی

---

[۱] واستشکل هذا الانکار منهامع ما سمعت من رسول الله ﷺ من الامر بالقصاص واجابوا عنه بوجوده احسنها عندی انه لم یکن اعتراضا علی الحکم وانما کان علی طریق الثقة بالله تعالی والتوکل علیه تکملة فتح الملهم ۳۵۳/۲)

روایت کښې په څو څیزونو کښې تعارض دې.
①اولنې تعارض دادې چې د مسلم په روایت کښې جنایت کونکې د ربیع خور وه او د بخاری په روایت باب کښې جانی پخپله ربیع ده.
②دویم تعارض دادې چې د مسلم په روایت کښې قسم خوړونکې د ربیع مور ده او د بخاری په روایت کښې حالف حضرت انس بن النضر دې.
امام نووی فرمائیلې دی چه دا دواړه جدا جدا واقعات دی [۱]نو د تعارض اشکال صحیح نه دې،د علامه عینی او د مسلم د شارح ابی رحمه الله میلان هم دې طرف ته دې [۲]
خو مولانا ظفر احمد عثمانی په اعلاء السنن کښې په دې خبره باندې جزم کړې دې چې داجدا جدا واقعات نه دی بلکه هم یوه واقعه ده [۳]
په اصل کښې د امام مسلم د ذکر شوی روایت د راوی ته وهم شوې دې،اصل عبارت دادې (عن انس عن اخته الربیع جرحت انسانا)یعنی د انس خور ربیع یو انسان زخمی کړې وو په غلطی سره عبارت داسې شو (عن انس ان اخت الربیع جرحت انسانا)د ربیع خور یو سړې زخمې کړې وو ،کاتب (اخته الربیع)نه (اخت الربیع)جوړ کړې دې ددې وجې تعارض پیدا شوې دې [۴]
باقی پاتې شو دویم تعارض چه د حالف د تعیین په باره کښې دمسلم په روایت کښې تصحیح طرف ته د حافظ ابن حجر میلان معلومیږی [۵]
بهرحال د نومونو د تعیین په باره کښې بعضې وخت د روایاتو نه یو قسم وهم واقع کیږی خو په دې سره داصل حدیث په ثبوت باندې څه اشکال نه راځی.

۲۶-باب:قوله تعالی:﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ﴾(۱۸۳)

د ایت کریمه متعلق مفسرینو دا بحث کړې دې چه دلته کومه تشبیه ورکړې شوې ده دا تشبیه په نفس صیام کښې ده،یا په موده د صیام کښې راجح او ظاهر هم دا ده چې دا تشبیه په نفس صیام کښې ده،د بعضې حضراتو رائې داده چې دا په مودې او مقدار کښې تشبیه ده.
د یوې میاشتې روژې لکه څنګه چې په دې امت باندې فرض شوې دی دغه شان په یهودو او نصارو باندې هم فرض کړې شوې وې.یهودیانو د دیرشو ورځو په ځائې په پوره کال کښې صرف یوه روژه نیول شروع کړله او نصارو دا زیاتې کړې،پنځوس ورځې روژې ئې نیول شروع

[۱] انظر شرح مسلم للنووی (۵۹/۲) صحیح مسلم ۵۹۱/۲) کتاب القسامة باب اثبات القصاص فی الاسنان وما فی معناها)-
[۲] عمدة القاری ۲۰۳/۱۱) وشرح المسلم للابی ٤١٧/٠٤)-
[۳] اعلاء السنن ١١٠/١٨)-
[۴] تکملة فتح الملهم ۳۵۵/۲)-
[۵] فتح الباری ۲۱۵/۱۲)-

کړل بیا کله چې په ګرمۍ کښې د پنځوس روژو نیول ګران شو نو نصارو د روژو وخت بدل کړلو ،د ګرمۍ په ځائې به ئې په معتدل موسم کښې روژې نیولې (۱)

[۴۲۳۱] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ قَالَ أَخْبَرَنِي نَافِعٌ عَنِ ابْنِ عُمَرَ - رضى الله عنهما - قَالَ كَانَ عَاشُورَاءُ يَصُومُهُ أَهْلُ الْجَاهِلِيَّةِ، فَلَمَّا نَزَلَ رَمَضَانُ قَالَ «مَنْ شَاءَ صَامَهُ، وَمَنْ شَاءَ لَمْ يَصُمْهُ».

[۴۲۳۲] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ عُرْوَةَ عَنْ عَائِشَةَ - رضى الله عنها - كَانَ عَاشُورَاءُ يُصَامُ قَبْلَ رَمَضَانَ، فَلَمَّا نَزَلَ رَمَضَانُ قَالَ «مَنْ شَاءَ صَامَ، وَمَنْ شَاءَ أَفْطَرَ».

[۴۲۳۳] حَدَّثَنِي مَحْمُودٌ أَخْبَرَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ عَنْ إِسْرَائِيلَ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَلْقَمَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ دَخَلَ عَلَيْهِ الأَشْعَثُ وَهْوَ يَطْعَمُ فَقَالَ الْيَوْمُ عَاشُورَاءُ. فَقَالَ كَانَ يُصَامُ قَبْلَ أَنْ يَنْزِلَ رَمَضَانُ، فَلَمَّا نَزَلَ رَمَضَانُ تُرِكَ، فَادْنُ فَكُلْ.

[۴۲۳۴] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى حَدَّثَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا هِشَامٌ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبِي عَنْ عَائِشَةَ رضى الله عنها قَالَتْ كَانَ يَوْمُ عَاشُورَاءَ تَصُومُهُ قُرَيْشٌ فِي الْجَاهِلِيَّةِ، وَكَانَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم - يَصُومُهُ، فَلَمَّا قَدِمَ الْمَدِينَةَ صَامَهُ وَأَمَرَ بِصِيَامِهِ، فَلَمَّا نَزَلَ رَمَضَانُ كَانَ رَمَضَانُ الْفَرِيضَةَ، وَتُرِكَ عَاشُورَاءُ، فَكَانَ مَنْ شَاءَ صَامَهُ، وَمَنْ شَاءَ لَمْ يَصُمْهُ.

په دې سلسله کې د روایاتو تعارض او ددې حل: په ذکر شوې څلور واړه روایاتو کښې دا خبره بیان شوې ده چه د رمضان د فضیلت نه وړاندې د عاشورې یعنی د لسم محرم روژه به خلقونیوله کله چې رمضان راغلو نو د عاشورې روژه پریخودې شوه اوس اختیار دې که څوک غواړي نو نیسي دې او که څوک غواړي نو نه دې نیسي.

د رمضان د فرضیت نه مخکې د عاشورې د ورځې د روژې حیثیت: په دې خبرو باندې خو د ټولو عالمانو اتفاق دې چه د عاشورې روژه اوس واجب نه ده خو په دې کښې اختلاف دې چه د رمضان نه وړاندې د عاشورې روژه فرض وه که مستحب؟د شوافعو نه خو په دې باره کښې دوه روایتونه راغلي دی خو د هغوی مشهور روایت دادې چه د عاشورې روژه فرض نه ده احناف وائی چې د رمضان نه وړاندې د عاشورې روژه فرض وه.(۲)

د احادیثو نه د احنافو تائید کیږی دلته په حدیث کښې دی (کان النبی ﷺ یصومه فلما قدم المدینة

---

(۱) روح المعانی ۷۹،۸۰/۲) اخرجه البخاری کتاب التفسیر باب (یا ایها الذین آمنوا کتب علیکم الصیام کما کتب علی الذین من قبلکم) رقم حدیث ۴۲۳۴. واخرجه مسلم فی کتاب الصیام باب صوم یو عاشوراء رقم الحدیث ۱۱۲۶)-

(۲) عمدة القاری ۱۸/۱۱) باب صیام یوم عاشوره)-

صام وامر بصیامه فلما نزل رمضان کان رمضان الفریضة وترك عاشوراء›› ددې نه معلومیږی چه وړاندې د عاشورې روژه فرض وه کله چه د رمضان د روژو حکم راغلو نو د عاشورې روژه پریښودلې شوه. امام بخاری په کتاب الصوم کښې هم یو روایت نقل کړې دې ‹‹صام النبی ﷺ عاشوراء وامر بصیامه فلما فرض رمضان ترکه›› (۱)

ددې روایت نه هم د رمضان نه وړاندې د صوم عاشوره فرضیت معلومیږی. ددې سره متعلق نور مباحث په کتاب الصوم کښې د ‹‹باب صیام یوم العاشوراء›› لاندې تیر شوی دی.

قوله: دَخَلَ عَلَيْهِ الْأَشْعَثُ:

اشعث بن قیس: دلته په دریم روایت کښې دی چې عبدالله بن مسعود ته اشعث راغلو دا اشعث بن قیس بن معدی کرب بن معاویه بن جبله دې، په کال ۱۰ هجرئی کښې د وفد کنده سره د رسول الله په خدمت کښې حاضر شوې وو، علامه عینی لیکی ‹‹وکان فی الجاهلیة رئیسا مطاعا فی کندة وکان فی الاسلام وجیها فی قومه الا انه کان ممن ارتد عن الاسلام بعد النبی ﷺ ثم راجع الاسلام فی خلافة ابی بکر›› (۲)

حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه د خپلې خور دده سره واده کړې وو، په جنګ صفین کښې دې د حضرت علی رضی الله عنه سره وو، په کال ۴۰ هجرئی کښې د حضرت علی رضی الله عنه د وفات نه څلوینبت ورځې پس په کوفه کښې دوی وفات شول. حضرت حسن بن علی رضی الله عنه ددوی د جنازې مونځ وزکړو (۳)

باب قوله تعالی: أَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ

وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ [۱۸۳]

وَقَالَ عَطَاءٌ يُفْطِرُ مِنَ الْمَرَضِ كُلِّهِ كَمَا قَالَ اللَّهُ تَعَالَى. وَقَالَ الْحَسَنُ وَإِبْرَاهِيمُ فِي الْمُرْضِعِ وَالْحَامِلِ إِذَا خَافَتَا عَلَى أَنْفُسِهِمَا أَوْ وَلَدِهِمَا تُفْطِرَانِ ثُمَّ تَقْضِيَانِ. وَأَمَّا الشَّيْخُ الْكَبِيرُ إِذَا لَمْ يُطِقِ الصِّيَامَ، فَقَدْ أَطْعَمَ أَنَسٌ بَعْدَ مَا كَبِرَ عَامًا أَوْ عَامَيْنِ كُلَّ يَوْمٍ مِسْكِينًا خُبْزًا وَلَحْمًا وَأَفْطَرَ. قِرَاءَةُ الْعَامَّةِ (يُطِيقُونَهُ) وَهُوَ أَكْثَرُ.

---

(۱) عمدة الباری ۱۱۹/۱۱ باب صیام یوم عاشوره)-

(۲) عمدة القاری ۱۰۳/۱۸)-

(۳) سیر اعلام النبلاء ۲/۳۷،۴۷) واسد الغابة ۱/۱۱۸) وتهذیب التهذیب ۳۵۹/۱، والاصابة ۷۹/۱)-

[۴۲۳۵]-۵۰۰۵-حَدَّثَنِى إِسْحَاقُ أَخْبَرَنَا رَوْحٌ حَدَّثَنَا زَكَرِيَّاءُ بْنُ إِسْحَاقَ حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ دِينَارٍ عَنْ عَطَاءٍ سَمِعَ ابْنَ عَبَّاسٍ يَقْرَأُ (وَعَلَى الَّذِينَ يُطَوَّقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ). قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ لَيْسَتْ بِمَنْسُوخَةٍ ، هُوَ الشَّيْخُ الْكَبِيرُ وَالْمَرْأَةُ الْكَبِيرَةُ لاَ يَسْتَطِيعَانِ أَنْ يَصُومَا ، فَلْيُطْعِمَانِ مَكَانَ كُلِّ يَوْمٍ مِسْكِينًا.

قوله: أَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ : نه مراد رمضان المبارک دي نو دا منصوب دي دفعل مقدر د (صوموا) د وجې (۱)

قوله: وَقَالَ عَطَاءٌ يُفْطِرُ مِنَ الْمَرَضِ كُلِّهِ كَمَا قَالَ اللَّهُ تَعَالَى :

د معمولي مرض په وجه د روژې ماتولو متعلق د امام بخاري اود جمهورو مسلک: د عطاء ابن ابی رباح ابن سیرین او اهل ظاهر مذهب دادې که څوک معمولي غوندې بیمار هم وی هغه افطار کولې شی ددوی دلیل دا دې چې (فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا) مطلق دې په دې کښې قید نشته چه مرض سخت وی ، ددې وجې که مرض سخت وی او که معمولي ، مریض ته د افطار اجازت دې. (۲)

هم دا مذهب د امام بخاری هم دې حافظ بن حجر د فتح الباری په مقدمه کښې د ابوحیان په حوالې سره نقل کړې دی چه یو ځل امام بخاری په نیشاپوری کښې معمولي غوندې بیمار شو نو ددوی استاد اسحق بن راهویه د خپل شاگردانو د یوې ډلې په ملګرتیا کښې ددوی بیمار پرسئ له لاړل چې وئې کتل نو امام بخاری روژه ماته کړې ده او مرض ئې څه سخت نه وو، اسحق بن راهویه چې کله په دې باره کښې خبرې اوکړې نو امام بخاری رحمه الله هغوی ته د عطاء بن ابی رباح ذکر شوې تعلیق واورولو، د اسحق ابن راهویه سره دا تعلیق موجود نه وو. (۳)

عبدالرزاق دا تعلیق موصولاً ذکر کړې دې (۴) هم دا مذهب د ابن سیرین هم دې .یو ځل هغوی ته څه کسان راغلل نو هغوی د گوتې د تکلیف په وجه روژه نه وه نیولې (۵)

خو د جمهورو فقهاؤ په نیز د مرض نه سخت مرض مراد دې. یا دا چه د روژې نیولو سره د مرض د زیاتیدو ویره وی.وړاندې په (ولايريد بكم العسر) کښې دې طرف ته اشاره موجود ده.

قوله: وَقَالَ الْحَسَنُ وَإِبْرَاهِيمُ فِي الْمُرْضِعِ وَالْحَامِلِ :

د مرضعه او حامله د روژو نه نیولو متعلق د ائمه و مذاهب: د حضرت حسن بصری ،ابراهیم نخعی او احنافو رحمهم الله دا مذهب دې که مرضعې یا حاملې ته په خپل ځان یا په خپل بچی

---

(۱) روح المعانی (۸۱/۱)-

(۲) حواله بالا

(۳) مقدمة فتح الباری (۶۷۳)-

(۴) عمدة القاری ۱۸/۱۰۴)-

(۵) روح المعانی (۸۱/۱)-

باندې د هلاکت ویره وی نو روژه پرېښودلې شی خو روسته به دهغې قضا راوړی او په دې باندې کفاره نشته،
امام شافعی او امام احمد بن حنبل رحمهما الله فرمائی که د دوی په خپل ځان باندې ویره وی نو افطار نه پس به قضا راوړی خو که دې ته په خپل بچی باندې ویره وه نو د قضا سره سره به د کفارې په ډول فدیه هم ورکوی.
امام مالک رحمه الله فرمائی که مرضعه په خپل بچی باندې د هلاکت د ویرې د وجې افطار اوکړی نو دقضا سره به فدیه ادا کول وی خود حاملې په باره کښې د دوی مذهب د احنافو سره دې[۱]
قوله: قِرَاءَةُ الْعَامَّةِ (يُطِيقُونَهُ) وَهُوَ أَكْثَرُ: د سورة بقرة په آیت ﴿وَعَلَى الَّذِيْنَ يُطِيقُوْنَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِيْنٍ﴾[۲] کښې مختلف قراءتونه شوی دی:
① مشهور او د جمهورو قراءت ﴿وَعَلَى الَّذِيْنَ يُطِيقُوْنَهُ﴾ دې، د ایت کریمه مطلب دادې چه کم کسان د روژې نیولو استطاعت او طاقت لری خو روژه نه نیسی د هغوی په ذمه د فدیه ادا کول واجب دی ښکاره دا چې دا مذهب اوس د چا هم نه دې، ددې وجې ددې قراءت مختلف توجیهات شوی دی.
(الف): د حضرت سلمه بن الاکوع، عبدالله بن عمر رضی الله عنهم او جمهورو قول دادې چه دا ایت منسوخ دې وړاندې د حضرت سلمه بن الاکوع رضی الله عنه روایت راغی چه کله دا ایت نازل شو نو چه کوم کس به غوښتله روژه به ئې نیوله او چا چه به افطار کول غوښتل نو د روژې نه نیولو فدیه به ئې ورکوله خو چه کله ددې نه روسته ایت ﴿فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ﴾ نازل شو نو د ﴿وَعَلَى الَّذِيْنَ يُطِيقُوْنَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِيْنٍ﴾ حکم منسوخ شو.
(ب) بعضې حضرات وائی چې (یطیقونه) د باب افعال نه دې او د باب افعال یو خاصیت سلب ماخذ دې دلته هم دا خاصیت موجود دې نو په دې صورت کښې به د ایت کریمه دا مطلب وی چه کوم کسان د روژې نیولو طاقت نه لری د هغوی نه طاقت سلب شوې دې داسې کسان به فدیه ادا کوی[۳]
(ج) بعضې حضرات فرمائی چې دلته لا نافیه محذوف ده بلکه د حضرت حفصه رضی الله عنها نه د ﴿وَعَلَى الَّذِيْنَ يُطِيقُوْنَهُ﴾ قراءت مروی دې[۴].
(د) بعضې عالمانو ددې قراءت یو بله نفیس توجیه کړې ده چې دلته د یطیقونه صیغه استعمال شوې ده او طاقت وائی (القدرة مع المشقة والشدة) یعنی د مشقت او تکلیف سره په یو

[۱] الجامع لاحکام القران ۱/۱۸۰)-
[۲] سورة بقرة ۱۸٤)-
[۳] روح المعانی ۸۲،۸۳/۱)-
[۴] حواله بالا

ځيز باندې طاقت لرلو ته ،نو د ﴿وَعَلَى الَّذِيْنَ يُطِيْقُوْنَهٗ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِيْنٍ﴾ نو ددې مطلب دا شو﴿وعلى الذين يصومونه مع الشدة المشقة﴾ هغه خلق چې په مشقت او تكليف سره روژې نيسى په اسانۍ سره هغوى روژه نشى نيولې هغوى ته اجازت دې چې فديه ادا كړى او روژه اونه نيسى،او دا كيفيت د شيخ كبير وى ،او د شيخ كبير د پاره هم دا حكم دې چه هغه به د روژې په بدله كښې فديه وركوى ،ددې توجيه مطابق هم دا ايت منسوخ نه دې[1]

③: حضرت ابن عباس رضي الله عنهما قراءت په روايت باب كښې ذكر شوې دې ﴿وَعَلَى الَّذِيْنَ يُطَيَّقُوْنَهٗ﴾ دباب تفعيل نه د جمع غائب مجهول صيغه ده په دې صورت كښې به معنى وى چې په هغه كسانو چې د روژې د وجې په تكليف كښې اخته وى،نو فديه ده، د تطويق معنى ده د څه كار تكليف وركولو دې.

حضرت ابن عباس رضي الله عنهما فرمائى چه دا ايت منسوخ نه دې په ايت كښې داسې بوډاګانو سړو او بوډيګانو ښځو ذكر دې كومې چې د روژې ساتلو طاقت نه لرى، د هغوى د پاره هم دا حكم دې چې هغوى به فديه وركوى.

د حضرت مولانا انورشاه كشميرى رحمه الله هم دا رائې ده چې دا ايت بالكليه منسوخ نه دې هغوى فرمائى چې د څلور واړو امامانو په نيز د فديې كوم احكام په بعضې صورتونو كښې موجوديږى د هغې اصل هم دا ايت دې كه دا ايت بيخى منسوخ كړې شى نو بيا به په قران كښې د فديې څه بنياد پاتې نه شى ددې ايت تلاوت باقى ساتلو كښې هم دا راز معلوميږى[2]

امام ابوداود په سنن ابى داود كښې دوه بابونه قائم كړې دى يو باب دې ﴿باب نسخ قوله وَعَلَى الَّذِيْنَ يُطِيْقُوْنَهٗ فِدْيَةٌ﴾ په دې كښې هغوى د حضرت سلمه بن اكوع رضي الله عنه روايت نقل كړې دې كوم چې دلته په باب كښې موجود دې او دويم باب هغوى قائم كړې دې ﴿باب من قال هى مثبتة للشيخ والحبلى﴾ او په دې كښې هغوى د حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهما روايت نقل كړې دې [3] امام ابوداود هم چې دا دوه بابونه قائم كړې دې نو اشاره ئې كړې ده چې ذكر شوې ايت بلكليه منسوخ نه دې.

صاحب د تفسير مظهرى فرمائيلې دى چې په ابتداء د اسلام كښې د روژې او فديې دواړو اختيار وو كم كس چې د روژې نيولو طاقت نه لرلو نو د ﴿وَعَلَى الَّذِيْنَ يُطِيْقُوْنَهٗ﴾ ايت د هغوى په حق كښې د عبارة النص په ډول دال دې، دوى ته اختيار حاصل دې كه غواړى نو روژه دې اونيسى او كه غواړى نو د روژې نيولو په ځاې دې فديه ادا كړى.

البته كوم كسان چې د روژې نيولو طاقت نه لرى نو ذكر شوې ايت د هغوى په حق كښې د

---

[1]) حواله بالا)-

[2]) فيض البارى ٤/١٦٠،١٥٩)-

[3]) سنن ابى داود ٢/٢٩٦) كتاب الصوم)-

دلالة النص په ډول دلالت کوي چې دوی ته په روژه او فدیه کښې اختیار دې ،ځکه چې کله طاقت لرونکو ته اختیار ورکړې شوې دې نو چې په چا کښې طاقت نه وي نو هغوی ته خو به په طریق اولی سره اختیار وی.

بیا چې کله روستني ایت ﴿فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ﴾ نازل شو نو کومو ته چې په آسانئ سره د روژې نیولو طاقت وی د هغوی په حق کښې د فدیې حکم منسوخ شو، د روژې نیولو طاقت برابره ده که فی الحال وی لکه صحتمند یا مقیم، او یا فی المال وی لکه مریض او مسافر.

خو هغه کسان چې د روژې نیولو طاقت نه فی الحال لري او نه فی المال لکه شیخ فانی ، نو د هغوی په حق کښې د فدیې حکم اوس هم باقی دې ،

حاصل دا چې مذکوره ایت د بعضو خلقو په حق کښې په وړاندنی ایت سره منسوخ دې او د بعضې آفرادو په حق کښې ددې حکم اوس هم باقی دې منسوخ نه دې.

ددې نه تاسو په نورو الفاظو کښې داسې تعبیر کولې شئ چې د وړاندنی ایت سره ددې ایت په حکم سره تخصیص اوشو.

مطلق لره مقید کول یا عام کښې تخصیص کول د بعضې متقدمینو په اصطلاح کښې نسخ ده او متاخرین ورته نسخ نه وائی، دغه شان عبدالله بن عباس رضي الله عنهما او بعضې حضرات کوم چې د عدم نسخ قائل دی د هغوي قول د هغه حضراتو قول سره متعارض نه دې ځوک چه ایت ته منسوخ وائی ځکه چه دا د اصطلاح فرق دې (ولا مشاحة فی الاصطلاح)

۲۸-باب: قوله تعالى: فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ [۱۸۵]

[۴۲۳۶] -حَدَّثَنَا عَيَّاشُ بْنُ الْوَلِيدِ حَدَّثَنَا عَبْدُ الأَعْلَى حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ-رضی الله عنهما-أَنَّهُ قَرَأَ (فِدْيَةٌ طَعَامُ مَسَاكِينَ) قَالَ هِيَ مَنْسُوخَةٌ.

[۴۲۳۷] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ حَدَّثَنَا بَكْرُ بْنُ مُضَرَ عَنْ عَمْرِو بْنِ الْحَارِثِ عَنْ بُكَيْرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ يَزِيدَ مَوْلَى سَلَمَةَ بْنِ الأَكْوَعِ عَنْ سَلَمَةَ قَالَ:

لَمَّا نَزَلَتْ (وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ) كَانَ مَنْ أَرَادَ أَنْ يُفْطِرَ وَيَفْتَدِي حَتَّى نَزَلَتِ الآيَةُ الَّتِي بَعْدَهَا فَنَسَخَتْهَا. مَاتَ بُكَيْرٌ قَبْلَ يَزِيدَ.

دا روایت بکیر بن عبدالله د یزید نه کوی امام بخاری فرمائی چې د بکیر وفات وړاندې شوې وو ، دبکیر وفات په ۱۲۰ هجرئی کښې شوې وو او د یزید وفات په ۱۴۲ کښې شوې دې،

حضرت گنگوهی رحمه الله فرمانیلي دی دا د (روایة الاکابر عن الاصاغر) د قبیلې څخه دې.[1]

خو حضرت شیخ الحدیث فرمائی چې څوک وړاندې وفات شی ددې نه دا نه لازمیږی چې هغه به په عمر کښې هم مشر وی نو تر څو پورې چې ددوی د ولادت تاریخ معلوم نه وی تر هغه

---

[1]) لامع الدراری ۹/۱۶)-

وخته پورې دې .دې لره ،روایة الاکابر عن الاصاغر، د قبیلې نه نشی گرځولې،او حضرت شیخ الحدیث فرمائی چې د دوې تاریخ ولادت تر اوسه پورې ماته معلوم نشو [۱]

باب: قوله تعالى: أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ فَالْآنَ بَاشِرُوهُنَّ وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ.

او ستاسو د پاره جائز کړې شوی دی د روژو په شپو کښې د خپلو بیبیانو سره کوروالې . هغوی ستاسو د پاره او تاسو د هغوی د پاره جامې یئ الله تعالی ته معلومه ده چې تاسو خپل خان په خیانت کښې اخته کولو نو الله ستاسو توبه قبوله کړه او تاسو ئې معاف کړئ نو اوس تاسو د دوی سره شپه تیروئی او څه چه ستاسو د پاره الله لیکلې دی هغه طلب کوئی

[۴۲۳۸] حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ عَنْ إِسْرَائِيلَ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنِ الْبَرَاءِ. وَحَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عُثْمَانَ حَدَّثَنَا شُرَيْحُ بْنُ مَسْلَمَةَ قَالَ حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ يُوسُفَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ قَالَ سَمِعْتُ الْبَرَاءَ - رضی الله عنه - . لَمَّا نَزَلَ صَوْمُ رَمَضَانَ كَانُوا لاَ يَقْرَبُونَ النِّسَاءَ رَمَضَانَ كُلَّهُ، وَكَانَ رِجَالٌ يَخُونُونَ أَنْفُسَهُمْ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ (عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ).

په روژه کې تدریجاً درې تبدیلئ اوشوې: حضرت براء بن عازب رضی الله عنه فرمائی کله چې د رمضان شریف د روژو حکم نازل شو نو مسلمانان به په ټول رمضان کښې خپلو بیبیانو ته نه ورتلل .یعنی هغوی سره د جماع کولو اجازت نه وو ،خو د بعضې خلقو نه په دې باره کښې کوتاهی کیدله په دې باندې الله تعالی (عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ.....) ایت نازل کړو او په رمضان کښې د شپې د خپلو بیبیانو سره د مباشرت اجازت ورکړې شو

دا روایت مختصر دې امام احمد بن حنبل رحمه الله د حضرت معاذ نه یو تفصیلی روایت نقل کړې دې د هغې نه د ذکر شوی ایت شان نزول او پس منظر ښکاره کیږی د هغه روایت حاصل دا دې چه په روژو کښې درې تبدیلئ شوی دی

① رسول الله ﷺ چې کله مدینې منورې ته تشریف یوړلو نو په هره میاشت کښې به ئې درې روژې نیولې او د عاشورې روژه به ئې هم نیوله

② بیا د رمضان فرضیت نازل شو حکم دا وو چه روژه نیسئ یا فدیه ورکوئ ،په دې کښې اختیار ورکړې شوې وو خو د افطار نه پس دا اکل او شرب او جماع اجازت صرف په هغه وخت کښې وو تر څو چې به سړې اوده شوې نه وو. او د ماسخوتن مونځ ئې کړې نه وی، خو که اوده شو یا ئې د ماخستن مونځ اوکړو نو ددې نه پس بیا د اکل شرب او جماع اجازت نه وو، دا حکم ډیر گران او شاق وو.بعضې صحابه کرامو نه ددې پابندی نشوه کیدې او هغوی د

---

[۱] تعلیقات لامع الدراری ۹/۱۶)-

ماخسوتن نه پس د خپلو بيبيانو سره جماع اوكړه، په ذكر شوى ايت كښې په ﴿عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنتُمْ تَخْتَانُونَ أَنفُسَكُمْ﴾ سره دې ته اشاره اوكړه.

④دريمه تبديلئ كښې ذكر شوې حكم هم منسوخ كړې شو او الله په ذكر شوې ايت سره د شپې د اكل شرب او جماع اجازت وركړو.

٣٠-باب: قوله تعالى: (وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ أَتِمُّوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ) إِلَى قَوْلِهِ (تَتَّقُونَ). (٢٨)

الْعَاكِفُ الْمُقِيمُ [١٨٧] ا [الحج: ٢٥]

[٤٢٣٩] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ حُصَيْنٍ عَنِ الشَّعْبِيِّ عَنْ عَدِيٍّ قَالَ أَخَذَ عَدِيٌّ عِقَالاً أَبْيَضَ وَعِقَالاً أَسْوَدَ حَتَّى كَانَ بَعْضُ اللَّيْلِ نَظَرَ فَلَمْ يَسْتَبِينَا، فَلَمَّا أَصْبَحَ قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، جَعَلْتُ تَحْتَ وِسَادَتِي. قَالَ «إِنَّ وِسَادَكَ إِذًا لَعَرِيضٌ أَنْ كَانَ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ وَالْأَسْوَدُ تَحْتَ وِسَادَتِكَ

[٤٢٤٠] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ مُطَرِّفٍ عَنِ الشَّعْبِيِّ عَنْ عَدِيِّ بْنِ حَاتِمٍ رضى الله عنه قَالَ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ أَهُمَا الْخَيْطَانِ قَالَ «إِنَّكَ لَعَرِيضُ الْقَفَا إِنْ أَبْصَرْتَ الْخَيْطَيْنِ». ثُمَّ قَالَ «لَا بَلْ هُوَ سَوَادُ اللَّيْلِ وَبَيَاضُ النَّهَارِ».

[٤٢٤١] حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ حَدَّثَنَا أَبُو غَسَّانَ مُحَمَّدُ بْنُ مُطَرِّفٍ حَدَّثَنِي أَبُو حَازِمٍ عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ قَالَ وَأُنْزِلَتْ (وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ) وَلَمْ يُنْزَلْ (مِنَ الْفَجْرِ) وَكَانَ رِجَالٌ إِذَا أَرَادُوا الصَّوْمَ رَبَطَ أَحَدُهُمْ فِي رِجْلَيْهِ الْخَيْطَ الْأَبْيَضَ وَالْخَيْطَ الْأَسْوَدَ، وَلَا يَزَالُ يَأْكُلُ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَهُ رُؤْيَتُهُمَا، فَأَنْزَلَ اللَّهُ بَعْدَهُ (مِنَ الْفَجْرِ) فَعَلِمُوا أَنَّمَا يَعْنِي اللَّيْلَ مِنَ النَّهَارِ.

كله چې د قران دا ايت نازل شو په كوم كښې چې د اكل شرب او جماع اجازت وركړې شوې دې، تردې چې سپين مزې د تور مزى نه ښكاره نشى. په ايت كريمه كښې د خيط ابيض نه د ورځې سپينوالې او د خيط اسود نه د شپې تياره مراد ده، نو حضرت عدى بن حاتم ﷺ د خيط ابيض او خيط اسود حقيقى معنى مراد واخسته او د خپلې تكيه د لاندې ئې سپين او تور مزې كيخودو او ترڅو پورې چه هغه ښكاره په نظر رانغلو نو هغوى خوراك څښاك جارى اوساتلو، چې صبا شو نو دنبى ﷺ په خدمت كښې حاضر شو او بيان ئې ورته اوكړو، نبى ﷺ ورته په ټوقه كښې اوونيل ستا تكيه خو به ډيره پلنه وى چې ددې لاندې سپين او تور مزې راتلې شى.

قوله: إِنَّ وِسَادَكَ إِذًا لَعَرِيضٌ: علامه خطابی رحمه الله په معالم السنن کښې ددې جملې دوه مقصدونه بیان کړې دی.

① یوداچې ته ډیر کثیرالنوم ئې. وساد.د خوب نه کنایه ده،په وساده باندې انسان سر کیږدی او اوده کیږی نو وساده د خوب ذریعه ده ،ددې وجې وساده ئې اوونیله او خوب ترې مراد اخستې شوې دې او یا دا مطلب دې چې بیا خو به ستا شپه ډیره اوږده وی چې ترڅو پورې سپین مزې د تور مزی نه جدا په نظر نه راځی، تر هغه وخته پورې به ته خوراک څښاک کوې.(۱)

②:دویم مطلب ئې دا بیان کړې دې چه دې جمله کښې نبی ﷺ د حضرت عدی کم فهمئ طرف ته اشاره کړې ده دلته د باب په دویم روایت کښې د «انک لعریض القفا» الفاظ راغلې دی علامه خطابی فرمائی چه کله د یو کس د ذهن کمزوری او غفلت بیانول وی نو عرب وائی «فلان لعریض القفا» قفا څټ ته وائی «عرض القفا» هغه کس ته وائی چه د هغه څټ پلن وی او عام طور د پلن څټ سړی کم فهم وی.(۲)

خو علامه قرطبی دا قول رد کړې دې هغوی فرمائیلې دی چه په دې کښې د ناپوهئ څه خبره ده، د حضرت عدی په نیز د خیط ابیض اطلاق په بیاض نهار باندې او د خیط اسود اطلاق په ظلمت لیل باندې نه کیدل نو بیا به هغه څنګه پوهه شوې وو، نو ځکه دا په کم پوهئ باندې حمل کول صحیح نه دی.(۳)

بیا سوال کیږی چې نبی کریم ﷺ هغه ته «انک لعریض القفا» وونیل نو ددې څه مطلب دې.؟
ددې مطلب دادې چې ته زیات اوده کیږې او د خوب غټه تکیه استعمالوې او داې قسم تکلفات عام طور سره هغه کسانو کوی څوک چې په بې فکرئ سره اوده کیږی او دا وآئی چه کله مو سترګې پرانستې شی نو پرانستې به وی.د څه نظام پابند نه وی،سپین مزې چې د تور مزی نه ترڅو پورې په نظر جدا نه وی راغلې تر هغه وخته پورې ته د روژې اهتمام نه کوې

۳۱-باب قوله تعالى: وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقَى وَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ [۱۸۹]

[۴۲۴۲] حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى عَنْ إِسْرَائِيلَ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنِ الْبَرَاءِ قَالَ كَانُوا إِذَا أَحْرَمُوا فِي الْجَاهِلِيَّةِ أَتَوُا الْبَيْتَ مِنْ ظَهْرِهِ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ (وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ

---

(۱) قال الخطابی یرید ان نومک اذن لکثیر وکنی بالوساد عن النوم اذاکان النائم یتوسده او یکون اراد ان لیلک اذن لطویل :اذ کنت لا تمسک عن الاکل والشرب حتی یتبین لک سواد العقال من بیاضه: (وانظر معالم السنن)۳/۲۳۲)-
(۲) معالم السنن ۳/۲۳۲ باب وقت السحور)-
(۳) تعلیقات لامع الدراری ۹/۱۷)-

مِنْ ظُهُورِهَا وَلَٰكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقَىٰ وَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا).

په زمانه د جاهلیت کښې عربو داسې رسم جوړ کړې وو چه کله به ئې د حج د پاره احرام اوتړلو نو کور یا خیمې ته به د دوازې نه د داخلیدو په ځائې شاته په دیوال کښې کړکئ شان اوکړه او په هغې به داخلیدل او یا به ئې دیوال اوکنستلو او داخلیدل به او دا به ئې نیکي ګڼړله ،الله تعالی په دې ایت کښې زورنه ورکړه چه د خپل طرف نه مو دا کوم رسمونه جوړ کړې دی په دې کښې نیکي نشته.[1]

۳۲-باب: قوله تعالی: (وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّىٰ لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ فَإِنِ انْتَهَوْا فَلَا عُدْوَانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ) [۱۹۳]

[۴۲۴۳] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ- رضي الله عنهما- أَتَاهُ رَجُلَانِ فِي فِتْنَةِ ابْنِ الزُّبَيْرِ فَقَالَا إِنَّ النَّاسَ قَدْ ضُيِّعُوا، وَأَنْتَ ابْنُ عُمَرَ وَصَاحِبُ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- فَمَا يَمْنَعُكَ أَنْ تَخْرُجَ فَقَالَ يَمْنَعُنِي أَنَّ اللَّهَ حَرَّمَ دَمَ أَخِي. فَقَالَا أَلَمْ يَقُلِ اللَّهُ (وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّىٰ لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ) فَقَالَ قَاتَلْنَا حَتَّىٰ لَمْ تَكُنْ فِتْنَةٌ، وَكَانَ الدِّينُ لِلَّهِ، وَأَنْتُمْ تُرِيدُونَ أَنْ تُقَاتِلُوا حَتَّىٰ تَكُونَ فِتْنَةٌ، وَيَكُونَ الدِّينُ لِغَيْرِ اللَّهِ.

وَزَادَ عُثْمَانُ بْنُ صَالِحٍ عَنِ ابْنِ وَهْبٍ قَالَ أَخْبَرَنِي فُلَانٌ وَحَيْوَةُ بْنُ شُرَيْحٍ عَنْ بَكْرِ بْنِ عَمْرٍو الْمَعَافِرِيِّ أَنَّ بُكَيْرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَهُ عَنْ نَافِعٍ أَنَّ رَجُلاً أَتَى ابْنَ عُمَرَ فَقَالَ يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَٰنِ مَا حَمَلَكَ عَلَىٰ أَنْ تَحُجَّ عَامًا وَتَعْتَمِرَ عَامًا، وَتَتْرُكَ الْجِهَادَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ، وَقَدْ عَلِمْتَ مَا رَغَّبَ اللَّهُ فِيهِ قَالَ يَا ابْنَ أَخِي بُنِيَ الْإِسْلَامُ عَلَىٰ خَمْسٍ إِيمَانٍ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ، وَالصَّلَاةِ الْخَمْسِ، وَصِيَامِ رَمَضَانَ، وَأَدَاءِ الزَّكَاةِ، وَحَجِّ الْبَيْتِ. قَالَ يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَٰنِ، أَلَا تَسْمَعُ مَا ذَكَرَ اللَّهُ فِي كِتَابِهِ (وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا) (إِلَىٰ أَمْرِ اللَّهِ) (قَاتِلُوهُمْ حَتَّىٰ لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ) قَالَ فَعَلْنَا عَلَىٰ عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- وَكَانَ الْإِسْلَامُ قَلِيلاً، فَكَانَ الرَّجُلُ يُفْتَنُ فِي دِينِهِ إِمَّا قَتَلُوهُ، وَإِمَّا يُعَذِّبُوهُ، حَتَّىٰ كَثُرَ الْإِسْلَامُ فَلَمْ تَكُنْ فِتْنَةٌ.

قَالَ فَمَا قَوْلُكَ فِي عَلِيٍّ وَعُثْمَانَ قَالَ أَمَّا عُثْمَانُ فَكَأَنَّ اللَّهَ عَفَا عَنْهُ، وَأَمَّا أَنْتُمْ فَكَرِهْتُمْ أَنْ تَعْفُوا عَنْهُ، وَأَمَّا عَلِيٌّ فَابْنُ عَمِّ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- وَخَتَنُهُ. وَأَشَارَ بِيَدِهِ فَقَالَ هَٰذَا بَيْتُهُ حَيْثُ تَرَوْنَ. [۴۳۷۳، ۴۳۷۴، ۶۶۸۲، وانظر: ۸]

---

[1] تفسیر مظهری (۲۱۱/۱)-

په کال ۷۳ هجرئی کښې حجاج بن یوسف ثقفی د حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنه محاصره اوکړه حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنه د چا سره نه وو او کناره کش وو.دوه سړي عبدالله بن عمر ته ورغلل او د هغوی نه ئې تپوس اوکړو چې تاسو ولې نه راوځئ ابن عمر رضی الله عنه اوفرمائیل څما د پاره دا څیز مانع دې چې الله تعالی د خپل مسلمان ورور وینه حرام کړې ده.په دې باندې هغوی دواړو د قران په دې ایت باندې استدلال اوکړو ﴿وَقٰتِلُوْهُمْ حَتّٰى لَا تَكُوْنَ فِتْنَةٌ﴾ حضرت ابن عمر رضی الله عنه جواب ورکړو چې مونږ خو د کافرانو سره جنګیدلي یو، تر دې چې فتنه باقي پاتې نه شوه او دین خالص د الله د پاره شو خو اوس تاسو په خپل مینځ کښې قتال کول غواړئ چې فتنه پیدا شی او دین د غیرالله شی.

عثمان بن صالح زیادت کړې دې چې یو سړې عبدالله بن عمر ته راغلو اودوی نه ئې تپوس اوکړو چې تاسو یو کال حج کوئی او یو کال عمره کوئی خو جهاد فی سبیل الله تاسو پریخودې دې حال دادې چې د جهاد کوم ترغیب ورکړې شوې دې هغه تاسو ته معلوم دې. کله چې عبدالله بن عمر رضی الله عنه په جواب کښې اوفرمائیل چې د اسلام بنیاد په پنځو څیزونو باندې دې،ایمان،مونځ، روژه، زکاة او حج، مطلب دا چې د جهاد فضیلت په خپل ځائې دې خو بهرحال دا د اسلام په بنیادی ارکانو کښې نه دې په دې باندې هغه کس د سوره حجرات ایت ﴿وَاِنْ طَآىِٕفَتٰنِ مِنَ الْمُؤْمِنِيْنَ﴾ او ﴿وَقٰتِلُوْهُمْ حَتّٰى لَا تَكُوْنَ فِتْنَةٌ﴾ اولوستلو.

حضرت ابن عمر رضی الله عنه هم هغه جواب ورکړو چې مونږ د رسول الله ﷺ په زمانه کښې جهاد کړې وو تر دې چې اسلام غالب شو او فتنه باقي پاتې نشوه.

د حضرت ابن عمر رضی الله عنه د وئیلو مقصد دا دې چې د کوم جهاد ترغیب ورکړې شوې دې هغه جهاد مع الکفار دې او مونږ هغه کړې دې خو موجوده قتال جهاد مع الکفار نه دې.

په دې کښې شک نشته چې د باغیانو سره په قتال کولو کښې هم ثواب شته خو ترغیب چې کوم ورکړې شوې دې هغه جهاد مع الکفار دې نو بیا د باغیانو سره د قتال صورتحال غیر واضح دې بعضې وخت دا پته نه لګی چې حق د چاسره دې د قتال کولو دنیت هم صحیح علم نه وی چې داقتدار حصول مقصود دې او که داسلامی نظام حکومت د قیام په لاره کښې رکاوټ ختمول مقصود دې په دې وجه د حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنه خیال وو چې عافیت هم په دې کښې دې چې چاسره هم ملګرتیا اونشی او د دین په بنیادی احکامو او خبرو باندې عمل اوشی.

قوله: أَتَاهُ رَجُلَانِ فِي فِتْنَةِ ابْنِ الزُّبَيْرِ: په دوو سړو کښې یو علاء بن عرار وو او بل حبان وو [۱].

قوله: أَخْبَرَنِي فُلَانٌ وَحَيْوَةُ بْنُ شُرَيْحٍ:

عبیدالله بن لهیعه ضعیف راوی دې: علامه عینی لیکلې دی چې دفلان نه عبید الله بن لهیعه

---

[۱] فتح الباری ۸/۱۸٤)-

مراد دي کوم چې د مصر قاضي وو او په کال ۱۹۴ کښې وفات شوې وو (۱)
علامه بيهقي ليکلي دي چې دعبدالله بن لهيعه په ضعف باندې د عالمانو اجماع ده کله چې يو حديث هغه ځانله ذکر کړې نو د هغه حديث نه استدلال نشي کولې (۲)
چونکه دې ضعيف دې ددې وجې امام بخاري رحمه الله ددوی نوم ذکر نه کړلو او دده سره ئې حيوة بن شريح، ملاؤ کړو، حيوة بن شريح دوه دی. يو مصري دې اوبل حضرمي دې، دلته مصري مراد دې (۳)

قوله: اما عثمان فكان الله عفا عنه: يعني د احد په ورځ حضرت عثمان رضي الله عنه د ميدان نه تلونکې وو او د ميدان نه تلونکو په باره کښې الله تعالی دا ارشاد فرمائيلې دې «ولقد عفا الله عنه» (۴) ددې ايت په رڼا کښې حضرت ابن عمر رضي الله عنه دا جمله اوفرمائيله.

۳۳-باب قوله: (وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ وَأَحْسِنُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ) (۳۱)

التَّهْلُكَةُ وَالْهَلَاكُ وَاحِدٌ [۱۹۵]

[۴۲۴۴] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ أَخْبَرَنَا النَّضْرُ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ سُلَيْمَانَ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا وَائِلٍ عَنْ حُذَيْفَةَ (وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ) قَالَ نَزَلَتْ فِي النَّفَقَةِ.

۳۴-باب قوله: (فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ) [۱۹۶]

[۴۲۴۵] حَدَّثَنَا آدَمُ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْأَصْبَهَانِيِّ قَالَ سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ مَعْقِلٍ قَالَ قَعَدْتُ إِلَى كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ فِي هَذَا الْمَسْجِدِ -يَعْنِي مَسْجِدَ الْكُوفَةِ- فَسَأَلْتُهُ عَنْ فِدْيَةٍ مِنْ صِيَامٍ فَقَالَ حُمِلْتُ إِلَى النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- وَالْقَمْلُ يَتَنَاثَرُ عَلَى وَجْهِي فَقَالَ «مَا كُنْتُ أُرَى أَنَّ الْجَهْدَ قَدْ بَلَغَ بِكَ هَذَا، أَمَا تَجِدُ شَاةً». قُلْتُ لَا. قَالَ «صُمْ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ، أَوْ أَطْعِمْ سِتَّةَ مَسَاكِينَ، لِكُلِّ مِسْكِينٍ نِصْفُ صَاعٍ مِنْ طَعَامٍ، وَاحْلِقْ رَأْسَكَ». فَنَزَلَتْ فِيَّ خَاصَّةً وَهْيَ لَكُمْ عَامَّةً.

د احرام په حالت کښې داسې عذرونه که پيښ شی د کومو په وجه چې د حلق راس ضروري وی نو په شريعت کښې د حلق اجازت شته البته فديه ورکول به وی.

دا روايت په کتاب الحج کښې «باب الاطعام فی الفدية» لاندې تير شوې دې.

---

(۱) عمدة القاری ۱۸/۱۰۹)-
(۲) حواله بالا)-
(۳) حواله بالا)-
(۴) ال عمران ۱۵۵)وهذا الحديث لم يخرجه احد من اصحاب السته سوی البخاری)-

۳۵-باب: قوله تعالى: فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ [۱۹۲]

[۴۲۴۶] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ عِمْرَانَ أَبِي بَكْرٍ حَدَّثَنَا أَبُو رَجَاءٍ عَنْ عِمْرَانَ بْنِ حُصَيْنٍ رضی الله عنهما قَالَ أُنْزِلَتْ آيَةُ الْمُتْعَةِ فِي كِتَابِ اللَّهِ فَفَعَلْنَاهَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه وسلم، وَلَمْ يُنْزَلْ قُرْآنٌ يُحَرِّمُهُ، وَلَمْ يَنْهَ عَنْهَا حَتَّى مَاتَ قَالَ رَجُلٌ بِرَأْيِهِ مَا شَاءَ.

قوله: قَالَ رَجُلٌ بِرَأْيِهِ مَا شَاءَ: دا تعرض یا حضرت عمر رضی الله عنه باندې دې یا په حضرت عثمان رضی الله عنه باندې دې چې حضرت عمر او عثمان رضی الله عنهما په خپل خپل دور کښې د تمتع نه منع کړې وه.[۱]

تفصيل ئې په كتاب الحج كښې تير شوې دې.

۳۶-باب: قوله تعالى: لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ [۱۹۸]

[۴۲۴۷] حَدَّثَنِي مُحَمَّدٌ قَالَ أَخْبَرَنِي ابْنُ عُيَيْنَةَ عَنْ عَمْرٍو عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ - رضی الله عنهما - قَالَ كَانَتْ عُكَاظٌ وَمَجَنَّةُ وَذُو الْمَجَازِ أَسْوَاقًا فِي الْجَاهِلِيَّةِ فَتَأَثَّمُوا أَنْ يَتَّجِرُوا فِي الْمَوَاسِمِ فَنَزَلَتْ (لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ) فِي مَوَاسِمِ الْحَجِّ.

مطلب دادې چې په زمانه د جاهليت كښې عكاظ. مجنه او ذوالمجاز نومې بازارونه لګيدل اوخلقو به په دې كښې لوئې لوئې كاروبارونه كول او د حج په لويه مجمع كښې به هم داسې قسم بازار لګيدلو خلقو ته سوچ پيدا شو چې چرته ددې تجارت حيثيت د جاهليت د زمانې د تجارت په شان نه وی. الله تعالى اجازت وركړو چې په ايام حج كښې په مجمع د حاجيانو كښې تجارت كولې شی د انسانو دضرورت خيال ئې اوساتلو.

دا حديث په كتاب الحج كښې د «باب التجارة ايام الموسم» لاندې تير شوې دې.[۲]

۳۷-باب: قوله تعالى: ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ [۱۹۹]

[۴۲۴۸] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خَازِمٍ حَدَّثَنَا هِشَامٌ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ - رضی الله عنها - كَانَتْ قُرَيْشٌ وَمَنْ دَانَ دِينَهَا يَقِفُونَ بِالْمُزْدَلِفَةِ، وَكَانُوا يُسَمَّوْنَ الْحُمْسَ، وَكَانَ سَائِرُ الْعَرَبِ يَقِفُونَ بِعَرَفَاتٍ، فَلَمَّا جَاءَ الإِسْلاَمُ أَمَرَ اللَّهُ نَبِيَّهُ - صلی الله علیه وسلم - أَنْ يَأْتِيَ عَرَفَاتٍ، ثُمَّ يَقِفَ بِهَا ثُمَّ يُفِيضَ مِنْهَا، فَذَلِكَ قَوْلُهُ تَعَالَى (ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ).

په زمانه د جاهليت كښې چه به عام عرب كله حج د پاره تلل نو عرفات ته به رسيدل او د هغه

---

[۱] عمدة القاری ۱۸/۱۱۱)-

[۲] صحيح البخاری كتاب الحج باب التجاره ايام الموسم ۱/۲۳۸)-

ځائي نه به د مزدلفې په لاره واپس کيدل خو قريش به عرفات ته د تلو په ځاې هم مزدلفه کښې حصاريدل او ووئيل به ئې چې مونږ چونکه د بيت الله او د حرم مجاور يو . ددې وجې د حرم د حدودو نه زمونږ د پاره بهر وتل مناسب نه دی.خپل ځان ته به ئې حمس وئيل. حمس د احمس جمع ده .احمس بهادر او متشدد ته وائي، ددې مطلب دا وو چې مونږ به په دين کښې متشدد او بهادر يو.ددې وجې د حدود حرم نه مونږ نه اوځو.چونکه عرفات د حدود نه بهر دې او مزدلفه دننه ده ددې وجې به قريش عرفات ته نه تلل.په حقيقت کښې د قريشو ددېنه مقصود د خپل امتياز او فخر او غرور مظاهره وه. الله تعالى دوی ته تنبيه ورکړه چې هم هلته ځئ چرته چې ټول خلق ځي.

قوله: وَمَنْ دَانَ دِينَهَا : يعنى کوم خلق چې په حج کښې د قريشو طريقه اختياروی او د هغوی اتباع کوی ددې نه بنو عامر. بنوثقيف او بنو خزاعه مراد دی.(١)

[۴۲۴۹] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي بَكْرٍ حَدَّثَنَا فُضَيْلُ بْنُ سُلَيْمَانَ حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ عُقْبَةَ أَخْبَرَنِي كُرَيْبٌ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ يَطَّوَّفُ الرَّجُلُ بِالْبَيْتِ مَا كَانَ حَلاَلاً حَتَّى يُهِلَّ بِالْحَجِّ، فَإِذَا رَكِبَ إِلَى عَرَفَةَ فَمَنْ تَيَسَّرَ لَهُ هَدِيَّةٌ مِنَ الإِبِلِ أَوِ الْبَقَرِ أَوِ الْغَنَمِ، مَا تَيَسَّرَ لَهُ مِنْ ذَلِكَ أَيَّ ذَلِكَ شَاءَ، غَيْرَ إِنْ لَمْ يَتَيَسَّرْ لَهُ فَعَلَيْهِ ثَلاَثَةُ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ، وَذَلِكَ قَبْلَ يَوْمِ عَرَفَةَ، فَإِنْ كَانَ آخِرُ يَوْمٍ مِنَ الأَيَّامِ الثَّلاَثَةِ يَوْمَ عَرَفَةَ فَلاَ جُنَاحَ عَلَيْهِ، ثُمَّ لِيَنْطَلِقْ حَتَّى يَقِفَ بِعَرَفَاتٍ مِنْ صَلاَةِ الْعَصْرِ إِلَى أَنْ يَكُونَ الظَّلاَمُ، ثُمَّ لِيَدْفَعُوا مِنْ عَرَفَاتٍ إِذَا أَفَاضُوا مِنْهَا حَتَّى يَبْلُغُوا جَمْعًا الَّذِي يُتَبَرَّرُ فِيهِ، ثُمَّ لِيَذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا، أَوْ أَكْثِرُوا التَّكْبِيرَ وَالتَّهْلِيلَ قَبْلَ أَنْ تُصْبِحُوا ثُمَّ أَفِيضُوا، فَإِنَّ النَّاسَ كَانُوا يُفِيضُونَ، وَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى (ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ) حَتَّى تَرْمُوا الْجَمْرَةَ.

قوله: ثُمَّ لِيَنْطَلِقْ حَتَّى يَقِفَ بِعَرَفَاتٍ مِنْ صَلاَةِ الْعَصْرِ إِلَى أَنْ يَكُونَ الظَّلاَمُ:

دلته په (من صلاة العصر) کښې دوه احتمالات دی ،يو دا چې ددې نه اول وخت مراد دې او د مثل اول نه پس دمازيګر اول وخت شروع کيږی او د وقوف عرفه هم دا وخت مستحبه دې هسې خو د نمر د زوال نه پس د وقوف عرفه وخت شروع کيږی او دويم احتمال دا دې چې ددې نه د مازيګر نه پس وخت مراد دې.اګرچې په يوم عرفه کښې د ماسپښن او مازيګر مونځ د جمع تقديم په طريقه ادا کولې شی او ددې نه پس د وقوف عرفه رکن ادا کولې شی په اولنی صورت کښې دوخت د استحباب بيان دې اوپه دويم صورت کښې به د جواز دوخت بيان وی(٢)

قوله: يطوف الرجل بالبيت ما كان حلالا حتى يهل بالحج: د (ما كان حلالا) مطلب

---

(١) عمدة القاری ١١٢/١٨)-

(٢) عمدة القاری ١١٣/١٨)-

دادي که څوک په مکه کښې د وړاندې نه مقیم وی نو ښکاره ده چې په احرام کښې نه وی . حلال وی یا د بهر نه راغلې وی او د عمرې کولو نه پس حلال شوې وی او تر اوسه پورې هغه د حج احرام نه وی تړلې او هغه دبیت الله شریف طواف کوی او بیا ده د حج احرام اوتړلو . نو په وړاندینې حدیث کښې ددې صورت بیان شوې دې.

۳۸-باب: قوله تعالى: وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ) [۲۰۱]

[۴۲۵۰] حَدَّثَنَا أَبُومَعْمَرٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ عَنْ أَنَسٍ قَالَ كَانَ النَّبِي صلى الله عليه وسلم يَقُولُ «اللَّهُمَّ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ».

دلته په روایت کښې «اللهم ربنا» دې او په آیت کښې «اللهم» نشته ،معلومه شوه که په دعا کښې د «اللهم» زیادت اوکړې شی نو څه باک او حرج نشته.

۳۹-باب: قوله تعالى: وَهُوَ أَلَدُّ الْخِصَامِ [۲۰۴]

وَقَالَ عَطَاءٌ النَّسْلُ الْحَيَوَانُ.

[۴۲۵۱] حَدَّثَنَا قَبِيصَةُ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ عَنْ عَائِشَةَ تَرْفَعُهُ قَالَ «أَبْغَضُ الرِّجَالِ إِلَى اللَّهِ الأَلَدُّ الْخَصِمُ».

وَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنِي ابْنُ جُرَيْجٍ عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ عَنْ عَائِشَةَ - رضى الله عنها - عَنِ النَّبِي - صلى الله عليه وسلم -.

د «وَهُوَ أَلَدُّ الْخِصَامِ» معنی ده «شدید الخصومة» سخت جګړالو

قوله: وَقَالَ عَطَاءٌ النَّسْلُ الْحَيَوَانُ : یعنی د قران شریف په ایت «وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ» کښې د نسل نه حیوان مراد دې طبری دعطاء دا تعلیق د ابن جریج سره موصولا نقل کړې دې[1]

۴۰-باب: قوله تعالى: أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ مَسَّتْهُمُ الْبَأْسَاءُ وَالضَّرَّاءُ) إِلَى (قَرِيبٌ) [۲۱۴]

[۴۲۵۲] حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا هِشَامٌ عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ قَالَ سَمِعْتُ ابْنَ أَبِي مُلَيْكَةَ يَقُولُ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ - رضى الله عنهما - (حَتَّى إِذَا اسْتَيْأَسَ الرُّسُلُ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِبُوا) خَفِيفَةً، ذَهَبَ بِهَا هُنَاكَ، وَتَلاَ (حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ مَتَى نَصْرُ اللَّهِ أَلاَ إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ).

---

[1]) عمدة القاری ۱۸/ ۱۱٤)-

فَلَقِيتُ عُرْوَةَ بْنَ الزُّبَيْرِ فَذَكَرْتُ لَهُ ذٰلِكَ فَقَالَ قَالَتْ عَائِشَةُ مَعَاذَ اللّٰهِ، وَاللّٰهِ مَا وَعَدَ اللّٰهُ رَسُولَهُ مِنْ شَيْءٍ قَطُّ إِلَّا عَلِمَ أَنَّهُ كَائِنٌ قَبْلَ أَنْ يَمُوتَ، وَلٰكِنْ لَمْ يَزَلِ الْبَلَاءُ بِالرُّسُلِ حَتّٰى خَافُوا أَنْ يَكُونَ مَنْ مَعَهُمْ يُكَذِّبُونَهُمْ، فَكَانَتْ تَقْرَؤُهَا (وَظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِّبُوا) مُثَقَّلَةً.

ابن ابی ملیکه فرمائي چې ابن عباس رضي الله عنهما د سورة یوسف ایت ﴿حَتّٰى إِذَا اسْتَيْئَسَ الرُّسُلُ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِبُوا﴾ په تخفیف سره اولوستلو او د سورة یوسف دا ایت ئې د سورة بقره ایت طرف ته راواړلو او د بقره ددې ﴿حَتّٰى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ مَتٰى نَصْرُ اللّٰهِ ۗ أَلَا إِنَّ نَصْرَ اللّٰهِ قَرِيبٌ﴾ ایت تلاوت ئې اوکړو.

د ابن ابی ملیکه د ارشاد مطلب دادې چې حضرت ابن عباس رضي الله عنهما د دواړو ایتونو مطلب یو ګرخولې دې دواړه ایتونه هم په یو مفهوم باندې دلالت کوی د سورة یوسف په ایت کښې د یاس او مایوسئ ذکر دې ،د سوره بقره په ایت کښې ﴿متی نصر الله﴾ استفهام استبعادی دې . په مایوسئ کښې هم استبعاد وی نو دواړه ایتونه د استبعاد په معنی کښې دی.

د سورة یوسف په ذکر شوی ایت کښې دوه قراتونه دی: ① یو قرات د عائشې رضي الله عنها دې چې په ﴿وَظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِّبُوا﴾ کښې ﴿کذبوا﴾ د ذال د تشدید سره دې د ایت مطلب دادې چې کله پیغمبرانو ته د الله په مددراتلو کښې د تاخیر احساس اوشو نو هغوی مایوسه شول او ګمان ئې اوکړو چې ددوی تکذیب به اوشی ،مطلب دادې چې الله تعالی د مدد د تاخیر په وخت کښې انبیاءؑ ته دا ویره شوه که د الله مدد رانغلو نو کومو کسانو چې ددوی تصدیق کړې دې چرته هغوی ددوی تکذیب اونکړی.

ددې قراءت مطابق د ایت معنی بیخی ښکاره ده او بې غباره ده او څه قسم اشکال نه پاتې کیږی

② دویم قراءت د حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهما دې په ذکر شوی ایت ﴿وَظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِبُوا﴾ کښې ﴿كُذِبُوا﴾ په تخفیف سره دې ،په دې صورت کښې د ایت ظاهری مطلب دا په پوهه کښې راځی چه کله د پیغمبرانو په نصرت کښې تاخیر اوشو،تردې چې هغوی مایوسه شول او دا ګمان ئې اوکړو چې دوی ته دروغ ونیلې شوی وو یعنی دوی ته دا خیال راغلو چې د الله د نصرت وعده چې شوې وه هغه ربښتونې نه وه او دوی ته دروغ ونیلې شوی وو.

خو د ایت په دې مطلب باندې دا اشکال دې چې پیغمبران دا بدګمانی چرته کولې شی چې الله تعالی د نصرت کومه دوی سره کړې وه هغه دروغ وه.

ددې وجې حضرت عائشې رضي الله عنها فرمائیلې دی چې قراءت ﴿کذبوا﴾ په تشدید سره دې ځکه چې د تخفیف په صورت کښې ذکر شوې اشکال نه لازمیږی او دا مسلمه حقیقت دې چې الله تعالی د خپلو پیغمبرانو سره کومه وعده اوکړی نو پیغمبرانو ته کامل یقین وی چې هغه به د مرګ نه مخکښې ضرور پورا کیږی، ددې وجې ددغه وعدې په پورا کیدو کښې پیغمبرانو ته درد برابر تردد نه وی البته هغوی ته دا خیال راتلې شی که نصرت رانغلو نو ددوی تصدیق کونکی چرته د دوی تکذیب اونکړی نو دا ﴿كُذِّبُوا﴾ په تشدید سره دې ،دا په تخفیف سره

صحيح نه دي.

خو حضرت ابن عباس رضي الله عنهما بهرحال رئيس المفسرين دي فرمائي چې (كُذِبُوْا) په تخفيف سره دې ددې نه دا خبره په يقين سره مخامخ راځي چې هغوى هغه مطلب نه دې اخستې کوم چې حضرت عائشې رضي الله عنها ګنړلې دې ،او اعتراض کوى او د کوم په بنياد چه ئې د هغوى قراءت رد کړې دې،

اوس سوال دادې چې د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما د قراءت په صورت کښې به د ايت داسې کوم مطلب وى چې په هغې باندې د حضرت عائشې رضي الله عنها اشکال نه واردېږى . عالمانو ددې قرآءت په صورت کښې مختلف مطالب بيان کړې دى.

①علامه زمخشرى فرمائي چې د (ظَنُّوْا) نه د وسوسې معنى مراد ده .د وسوسې يو قسم (هاجس) دې بې اختياره خيال راشي او لاړشي پاتې کيږى نه، دلته د ظن نه د وسوسې هم دا قسم مراد دې ،او د بشريت په بناء که په نصرت کښې د تاخير د وجې داسې وسوسه راشى نو په دې کښې څه حرج نشته او نه په دې باندې څه موخذه شته[1]

②علامه خطابى رحمه الله فرمائي چه په (وَظَنُّوْٓا اَنَّهُمْ قَدْ كُذِبُوْا) کښې (كُذِبُوْا) په خپله حقيقى معنى کښې نه دې دا د غلط په معنى کښې دې او مطلب دا دې چې انبياء عليهم السلام ته دا خيال راغلو چې مونږ ته چې الله تعالى د وحى او الهام په ذريعه د خپل نصرت يقين راکړې وو او هغه نصرت عنقريب راتلونکې دې کله چې د نصرت په راتلو کښې تاخير اوشو او د مايوسئ کيفيت پيدا شو نو زمونږ نفسونو مونږ ته غلط باور راکړې وو چې هغه الهام او وحى ده، نو کذب په معنى د غلط،ددې نسبت د الله تعالى وعدې طرف ته نه دې بلکه انبياء عليهم السلام خپلې نفسونو ته ددې نسبت کړې دې ([2])

خو د علامه خطابى په دې توجيه زړه نه مطمئن کيږى وجه داده چې د پيغمبرانو په باره کښې دا وئيل چې هغوى ته په وحى الهى کښې اشتباه شوې وه او د زړه خيال هغوى الهام خداوندى ګنړلو، مناسب نه دى.

حضرت انورشاه کشميرى رحمه الله يو ډيره ښکلې توجيه کړې ده هغوى فرمائي چې د نصرت خداوندى د تاخير په صورت کښې تشويش اوشو او تشويش د علم اويقين سره جمع کيدې شى دا بيخى ممکن ده چې يو کس ته د يو څيز دواقع کيدو متعلق يقين وى خو د هغې د واقع کيدو نه وړاندې وړاندې د مختلفو حالاتو په بناء باندې د دهغه څيز د وقوع په باره کښې په ذهن کښې تشويش پيدا شى ، ټيک هم دغه شان پيغمبرانو عليهم السلام ته د نصرت خدواندى په واقع کيدو باندې يقين وو خو کله چې په هغې کښې روستوالې راغلو نو حالات سنګين او سخت شول او ورته تشويش او پريشانى لاحق شوه او چونکه د انبياؤ شان اوچت او شان ارفع وى نو ځکه دا تشويش او پريشانى د هغوى په حق کښې د کذب په منزله اوګرځولې

---

[1]) تفسيز کشاف ٢/٥١٠)-

[2]) البدر السارى الى فيض البارى ٤/١٦٢)-

شوه د ‹تلقيا للمخاطب بمالا يترقب› اسلوب اختيار وی.
الله تعالى هغوی سره هغه خبره اوکړه کومه چې د هغوی په وهم او ګمان کښې هم نه وه . الله تعالى اوفرمائيل چې آيا ستاسو دا ګمان دې چې مونږ تاسو سره غلطه وعده کړې وه؟ حالانکه دا د هغوی ګمان نه وو هغوی ته خو تشويش وو چې الله تعالى اوفرمائيل چې دا دومره پريشاني ولې ده مطلب دا دې چې تاسو څما وعده ولې صحيح نه ګنړله
دا هم د محبوب سره د لطف او کرم يو انداز دې په دې باندې د مثال په رنړا کښې داسې پوهه شئ چې کله يو وفادار محب د خپل محبوب سره وعده اوکړی چې زه به صبا تاسره ميلاويږم او چې کله د ميلاويدلو د پاره لاړ شی نو هغه په انتظار کولو کښې پريشانه بيا مومی او هغه ته وائی چې تا په ما باندې د دروغژن ګمان کړې وو چې زما د راتلو په انتظار کولو کښې پريشانه شوې حال دا چې هغه دروغژن نه وی ګنړلې خو د هغه ذهن مشکوک شوې وو او محب د هغه د تشويش په منزله کښې دا تکذيب اوګرځوی او دا جمله ورته اووائی..
په قران شريف کښې د حضرت يونس عليه السلام په باره کښې راغلې دی ‹فَظَنَّ اَنْ لَّنْ نَّقْدِرَ› آيا څوک وئيلې شی چې د يونس عليه السلام به دا ګمان وو چې د الله تعالى قدرت به په هغه باندې نه وی هرګز نشی وئيلې هغه د الله تعالى پيغمبر وو د هغه د خيال په يو طرف کښې هم دا خبره نه راتله چې هغه دالله د قدرت د دائرې نه بهر وی. هغوی د هغوی د طرز عمل په وجه هلته ‹تلقيا للمخاطب بمالا يترقب› اصول او اسلوب اختيار کړې شوې دې [1]
د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما ددې قراءت يو تفسير په خپله د هغوی نه امام نسائی نقل کړې دې ددې نه پس د بلې توجيه ضرورت نشته هغه دا دې چې ‹استياس الرسل من ايمان وقومهم و ظن قومهم ان الرسل قد کذبوهم› يعنی پيغمبران دخپل قوم د ايمان راوړو نه مايوسه شوې وو، او قوم دا ګمان کړې وو چې پيغمبرانو(عليهم السلام) سره چې د نصرت کومه وعده کړې وه هغه صحيح نه وه، په دې وخت کښې د ‹وَظَنُّوْٓا› ضمير قوم طرف ته راجح دې او د کذبوا ضمير پيغمبرانو ته . او په وړاندينی توجيهاتو کښې دواړه ضميرونه پيغمبران عليهم السلام ته راجع دی او د قوم په دې خيال کولو سره د پيغمبرانو په عظمت څه داغ نه لګی
دا توجيه چونکه په خپله د ابن عباس رضي الله عنهما نه مروی ده. ددې وجه د ټولو نه زياته راجحه معلوميږی او په دې باندې اشکال هم نشته.

قوله: حَتّٰى يَقُوْلَ الرَّسُوْلُ وَالَّذِيْنَ اٰمَنُوْا مَعَهٗ مَتٰى نَصْرُ اللّٰهِ اَلَآ اِنَّ نَصْرَ اللّٰهِ قَرِيْبٌ):
په دې کښې درې احتمالات دی.
① يو دا چې ‹مَتٰى نَصْرُ اللّٰهِ› رسول او اهل ايمان ټولو وئيلې دی او الله فرمائيلې دی ‹اَلَآ اِنَّ نَصْرَ اللّٰهِ قَرِيْبٌ›

[1]) فيض البارى ٤/١٦٢،١٦١)-

۲ دويم دا چې اهل ايمان ونيلي دى ﴿مَتٰى نَصۡرُ اللّٰهِ﴾ او رسول ونيلي دى ﴿اَلَاۤ اِنَّ نَصۡرَ اللّٰهِ قَرِيۡبٌ﴾
۳ دريم احتمال دادې چې دواړو ونيلي وى ﴿مَتٰى نَصۡرُ اللّٰهِ﴾ بيا چې كله ورته هوش راغلې وى نو دواړو ونيلي وى ﴿اَلَاۤ اِنَّ نَصۡرَ اللّٰهِ قَرِيۡبٌ﴾

قوله: ذَهَبَ بِهَا هُنَالِكَ: يعنى حضرت ابن عباس رضي الله عنهما د سورة يوسف ايت هلته ﴿د سورة بقره آيت باب طرف﴾ ته اوړې دې ځكه چې د دواړو مفهوم او مصداق يو دې لكه څنګه چې تيرشو.

۴۱-باب: قوله تعالى: (نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ وَقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ)

[۴۲۵۳] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ أَخْبَرَنَا النَّضْرُ بْنُ شُمَيْلٍ أَخْبَرَنَا ابْنُ عَوْنٍ عَنْ نَافِعٍ قَالَ كَانَ ابْنُ عُمَرَ - رضى الله عنهما - إِذَا قَرَأَ الْقُرْآنَ لَمْ يَتَكَلَّمْ حَتَّى يَفْرُغَ مِنْهُ، فَأَخَذْتُ عَلَيْهِ يَوْمًا، فَقَرَأَ سُورَةَ الْبَقَرَةِ حَتَّى انْتَهَى إِلَى مَكَانٍ قَالَ تَدْرِي فِيمَا أُنْزِلَتْ. قُلْتُ لاَ. قَالَ أُنْزِلَتْ فِي كَذَا وَكَذَا. ثُمَّ مَضَى. وَعَنْ عَبْدِ الصَّمَدِ حَدَّثَنِي أَبِي حَدَّثَنِي أَيُّوبُ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ (فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ) قَالَ يَأْتِيهَا فِي. رَوَاهُ مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ.

[۴۲۵۴] حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنِ ابْنِ الْمُنْكَدِرِ سَمِعْتُ جَابِرًا - رضى الله عنه - قَالَ كَانَتِ الْيَهُودُ تَقُولُ إِذَا جَامَعَهَا مِنْ وَرَائِهَا جَاءَ الْوَلَدُ أَحْوَلَ. فَنَزَلَتْ (نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ).

ښځې سره د وطى فى الدبر مسئله: د ايت كريمه سبب نزول په روايت كښې دا بيان شوې دې چې يهوديانو به ونيل چې سړې كله د خپلې ښځې د شاه طرف نه د هغې په فرج كښې جماع اوكړى نو بچې احول يعنى كاڼړې پيدا كيږى، په دې باندې ذكر شوې ايت نازل شو، د ايت مطلب دادې چې ستاسو ښځې پټى دى نو تاسو خپل پټى ته څنګه چې مو خوښه وى نو راځئ.
په ايت كښې د ﴿انى﴾ لفظ راغلې دې. د ﴿انى﴾ لفظ د ﴿اين﴾ ﴿كيف﴾ او ﴿متى﴾ په معنى كښې استعماليږى، كله چې د ﴿اين﴾ په معنى كښې استعمال وى نو په هغه وخت كښې به ﴿من﴾ ضرور وى برابره ده كه ظاهر وى او كه محذوف وى.
ضحاک فرمائيلي دى چې دلته ﴿انى﴾ د ﴿متى﴾ په معنى كښې دې يعنى ﴿متى شئتم﴾ مجاهد فرمائيلي دى چې د كيف په معنى كښې دې او قتاده او ربيع فرمائيلي دى چه د ﴿من اين﴾ په معنى كښې دې [۱]
بعضې محققينو د ﴿من اين﴾ معنى ته ترجيح وركړې ده يعنى د كوم طرف نه چې تاسو غواړئ

---

[۱] روح المعانى ۲/۱۷۷ والجامع لاحكام القران ۳/۹۳)-

خپلو بیبیانو ته راځئ، د مخکښې نه ، شا نه، پورته نه، ښکته نه، ، البته وطی فی القبل پکار دې . دلته د جهت تعلیم مراد دې د مکان تعمیم مراد نه دې [۱]

ښځې سره په دبر کښې وطی کولو کښې د عالمانو اختلاف دې: ①حضرت عبدالله بن عمر ، محمد بن کعب قرظی، سعید بن یسار، امام مالک او امام شافعی په قول قدیم کښې .د اباحت قائل دی [۲]

د امام مازری او ابن العربی رجحان هم دې طرف ته معلومیږی، ابوبکر جصاص په احکام القران کښې لیکلې دی چې د امام مالک مشهور قول د اباحت دې خو مالکیانو ددې قول تردید کړې دې ، صحیح خبره دا ده چه امام مالک نه د اباحت قول منقول دې [۳]

البته ابویعلی خلیلی په (الارشاد) کښې د امام مالک نه ددې قول رجوع نقل کړې ده.

د امام شافعی رحمه الله په باره کښې منقول دی چې کله د هغوی نه ددې باره کښې تپوس اوشو نو هغوی اوفرمائیل چې په دې باره کښې څه صحیح حدیث راغلې نه دې البته د قیاس تقاضه داده چې دا حلال دې [۴] حاکم او بیهقی وغیره د امام محمد او امام شافعی نه په دې مسئله کښې مناظره هم نقل کړې ده امام محمد فرمائی چې په موضع حرث کښې وطی کول جائز دی او په موضع فرث(د ګندګئ ځائې) کښې وطی کول جائز نه دی ، په دې باندې امام شافعی د امام محمد نه تپوس اوکړو چې سړې د خپلې بی بی سره د هغې په پتون کښې وطی اوکړی نو دا جائزه ده؟ امام محمد اوفرمائیل او دا جائزه ده، نو امام شافعی اووئیل (**فکیف تحتج بما تقول به**) ځکه چې پتون وغیره هم د حرث ځائې نه دې [۵]

خو د امام شافعی قول قدیم وو روستو هغه ددې د حرمت تصریح کړې ده او د شوافعو مذهب د تحریم دې [۶]

①احناف، شوافع ،حنابله او جمهور امت د ښځې سره په دبر کښې وطی ته حرام وائی ځکه چې دا موضع حرث نه دې [۷]

ابن حزیمه د رسول الله ﷺ نه روایت نقل کړې دې (**ان الله لا یستحی من الحق لا تاتوالنساء فی ادبارهن**) [۸]

---

[۱] روح المعانی ۱۷۷/۲)-
[۲] تفسیری مظهری ۲۸۰/۱) والجامع ۹۳/۳) وعمدة القاری ۱۱۷/۱۸)-
[۳] احکام القران للجصاص ۳۵۲/۱)-
[۴] عمدة القاری ۱۱۷/۱۸) وتفسیر مظهری ۲۸۰،۲۸۱/۱)ورح المعانی ۱۷۸/۲)-
[۵] روح المعانی ۱۷۸/۲) وتفسیر مظهری ۲۸۱/۱)-
[۶] عمدة القاری ۱۱۷/۱۸)-
[۷] تفسیر مظهري ۲۸۰/۱)-
[۸] عمدة القاری ۱۱۷/۱۸)-

دغه شان د عمرو بن شعيب روايت دې (هى اللواطة الصغرى يعنى وطى النساء فى ادبارهن)——
امام طحاوى . امام محمد . او ابن شيبة روايت نقل كړې دې چې نبى ﷺ فرمائيلې دى (لاينظر الله تعالى الى رجل وطى امراة فى دبرها)([1])
حضرت ابن عمر رضی الله عنهما ته د اباحت نسبت هم مشكوک دې امام طحاوى روايت نقل كړې دې چې د ابن عمر رضی الله عنهما نه د وطى فى الدبر په بارد كښې تپوس اوشو نو هغوى اوونيل (اويفعله مسلم) ايا مسلمان داسې كولې شى ددې وجې هغوى طرف ته د جواز د قول نسبت صحيح نه دې ([2])
علامه ابن القيم په زاد المعاد كښې تصريح كړې ده چې د سلفو نه په كوم كوم ځائې كښې د (اتيان فى الدبر) جواز منقول دې نو د هغې نه (اتيان فى القبل من جهة الدبر) مراد دې .بعضې راويان په دې مفهوم باندې بنه نه دى پوهه شوې او (اتيان فى نفس الدبر) ئې مراد اخستې دې .او ددې فعل شنيع د جواز قول ئې ذكر كړې دې ([3])هم دا حق او صواب دې .او هم دا مقتضا د عقل اوشرع ده .او ددې نه خلاف كنړل او وئيل تجاوز عن الحد دې.
اسماعيلى ديحيى ابن زاهد په طريق سره د سفيان نه روايت نقل كړې دې (بارکة مدبرة فى فرجها من ورائها) دلته (من ورائها) سره د (فى فرجها) تصريح ده ([4])
دغه شان په صحيح مسلم كښې دى (اذا اتى الرجل امراته من دبرها فى قبلها)([5])او د روايت په الفاظو كښې (اذا اتى المراة من دبرها فى قبلها ثم حملت)([6])حامله كيدل هله ممكن دى چې وطى فى القبل وى .ددې وجې به د (جماع من الوراء) نه مراد (وطى فى القبل) وى.
قوله: ياتيها فى : دلته په باب كښې په دويم روايت كښې دا الفاظ راغلې دى (فى) د حرف جر ذكر دې خو د مجرور ذكر نشته.
ابن جرير په تفسير كښې د ابوقلابه په طريق سره دا روايت نقل كړې دې په دې كښې ئې د مجرور ذكر كړې دې (ياتيها فى الدبر)([7])
حميدى په (الجمع بين الصحيحن) كښې د (ياتيها فى الفرج) الفاظ نقل كړې دې ([8])

---

[1]) حواله بالا)_
[2]) عمدة القارى ۱۱۷/۱۸)تفسير ابن كثير ۲۶۲،۲۶۳/۱) وشرح معانى الاثار ۲۲،۲۳/۲)كتاب النكاح باب وطى النساء فى ادبارهن)_
[3]) فيض البارى ۱۶۳/٤)-
[4]) فتح البارى كتاب التفسير ۱۹۲/۸)-
[5]) الصحيح المسلم ۴۶۳/۱)-
[6]) حواله بالا)_
[7]) عمدة القارى ۱۱۶/۱۸)-
[8]) حواله بالا)-

امام بخاري د مجرور ذکر نه دې کړې عام طور کله چې امام ته د څه لفظ متعلق اشکال کيږي نو هغه هلته بياض پريږدي چې روستو کله اطمينان اوشي نو ګوري به. خو بعضې وخت هغه بياض هم پاتې نه شي .دلته هم داسې ده (1)

۴۲-باب: قوله تعالى: وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ [۲۳۲]

[۴۲۵۵] حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا أَبُو عَامِرٍ الْعَقَدِيُّ حَدَّثَنَا عَبَّادُ بْنُ رَاشِدٍ حَدَّثَنَا الْحَسَنُ قَالَ حَدَّثَنِي مَعْقِلُ بْنُ يَسَارٍ قَالَ كَانَتْ لِي أُخْتٌ تُخْطَبُ إِلَيَّ. وَقَالَ إِبْرَاهِيمُ عَنْ يُونُسَ عَنِ الْحَسَنِ حَدَّثَنِي مَعْقِلُ بْنُ يَسَارٍ. حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ حَدَّثَنَا يُونُسُ عَنِ الْحَسَنِ أَنَّ أُخْتَ مَعْقِلِ بْنِ يَسَارٍ طَلَّقَهَا زَوْجُهَا، فَتَرَكَهَا حَتَّى انْقَضَتْ عِدَّتُهَا، فَخَطَبَهَا فَأَبَى مَعْقِلٌ، فَنَزَلَتْ (فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ).

د ايت کريمه نه په عبارة النساء سره په نکاح باندې استدلال: ددې ايت نه امام ترمذى ،ابن جرير طبرى اوقاضى ابن عربى وغيره په دې خبره باندې استدلال کړې دې چې دنکاح په معامله کښې د ښځو اعتبار نشته بلکه دا اولياؤ ته حواله دې ، ګنى که ښځو ته اعتبار وې نو بيا حضرت معقل بن يسار خپله خور د نکاح نه ولې منع کوله او ددوى په دې منع کولو باندې به (فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ) (2)

خو کوم حضرات چې د نکاح بعبارة النساء د معتبر کيدو قائل دى هغوى وائى چې ايت خو زمونږ دليل دې ځکه چې حضرت معقل بن يسار د نکاح بعبارة النساء باندې نصيحت اوکړو او خپله خور ئې دنکاح نه منع کړه نو الله تعالى په دې باندې انکار اوکړو ،ددې نه معلومه شوه چې ښځې په خپله نکاح کولې شي.(3)

۴۳-باب: قوله تعالى: (وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا) إِلَى (بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ) [۴۱]

[۴۲۵۶] حَدَّثَنِي أُمَيَّةُ بْنُ بِسْطَامٍ حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ عَنْ حَبِيبٍ عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ قَالَ ابْنُ الزُّبَيْرِ قُلْتُ لِعُثْمَانَ بْنِ عَفَّانَ (وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا) قَالَ قَدْ نَسَخَتْهَا الْآيَةُ الْأُخْرَى فَلِمَ تَكْتُبُهَا أَوْ تَدَعُهَا قَالَ يَا ابْنَ أَخِي، لَا أُغَيِّرُ شَيْئًا مِنْهُ مِنْ مَكَانِهِ.

[۴۲۵۷] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ حَدَّثَنَا رَوْحٌ حَدَّثَنَا شِبْلٌ عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ عَنْ مُجَاهِدٍ (وَالَّذِينَ

---

(1) حواله بالا)-

(2) جامع الابيان فى تفسير القران ۲/۲۹۹،۳۰۰) وسنن ترمذى ۲۱۶،۲۱۷/۵) کتاب تفسير القران)-

(3) التفسير المظهرى ۳۱۶-۳۱۷)-

يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا) قَالَ كَانَتْ هَذِهِ الْعِدَّةُ تَعْتَدُّ عِنْدَ أَهْلِ زَوْجِهَا وَاجِبٌ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ (وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ مَتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ إِخْرَاجٍ فَإِنْ خَرَجْنَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ مِنْ مَعْرُوفٍ) قَالَ جَعَلَ اللَّهُ لَهَا تَمَامَ السَّنَةِ سَبْعَةَ أَشْهُرٍ وَعِشْرِينَ لَيْلَةً وَصِيَّةً، إِنْ شَاءَتْ سَكَنَتْ فِي وَصِيَّتِهَا، وَإِنْ شَاءَتْ خَرَجَتْ، وَهُوَ قَوْلُ اللَّهِ تَعَالَى (غَيْرَ إِخْرَاجٍ فَإِنْ خَرَجْنَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ) فَالْعِدَّةُ كَمَا هِيَ وَاجِبٌ عَلَيْهَا. زَعَمَ ذَلِكَ عَنْ مُجَاهِدٍ. وَقَالَ عَطَاءٌ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ نَسَخَتْ هَذِهِ الْآيَةُ عِدَّتَهَا عِنْدَ أَهْلِهَا، فَتَعْتَدُّ حَيْثُ شَاءَتْ، وَهُوَ قَوْلُ اللَّهِ تَعَالَى (غَيْرَ إِخْرَاجٍ). قَالَ عَطَاءٌ إِنْ شَاءَتِ اعْتَدَّتْ عِنْدَ أَهْلِهِ وَسَكَنَتْ فِي وَصِيَّتِهَا، وَإِنْ شَاءَتْ خَرَجَتْ لِقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى (فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا فَعَلْنَ). قَالَ عَطَاءٌ ثُمَّ جَاءَ الْمِيرَاثُ فَنَسَخَ السُّكْنَى فَتَعْتَدُّ حَيْثُ شَاءَتْ، وَلَا سُكْنَى لَهَا. وَعَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يُوسُفَ حَدَّثَنَا وَرْقَاءُ عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ عَنْ مُجَاهِدٍ بِهَذَا. وَعَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ عَنْ عَطَاءٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ نَسَخَتْ هَذِهِ الْآيَةُ عِدَّتَهَا فِي أَهْلِهَا، فَتَعْتَدُّ حَيْثُ شَاءَتْ لِقَوْلِ اللَّهِ (غَيْرَ إِخْرَاجٍ) نَحْوَهُ.

قوله: يَعْفُونَ يَهَبْنَ : يعنى (وَإِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمَسُّوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ أَوْ يَعْفُوَ الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ) په دې ايت کښې يعفون په معنى د (يهبن) دې يعنى هبه کول.

د متوفى عنها زوجها (کونډې) عدت څلور مياشتې او لس ورځې دې.د عدت تيريدو نه وړاندې هغه نه نکاح کولې شى او نه د نکاح خبرې کولې شى نه به خوشبو لګوى او نه به ډول او سنګار کوى او نه به رنګينې جامې اغوندى.د زينت د اسبابو استعمال ددې د پاره ممنوع دې هم دا حکم د مطلقه بائنه دې کله چې د خاوند د پاره د رجوع حق نه وى[1]

د خاوند په کور کښې اوسيدل مطلقه بائنه د پاره هم ضرورى دى او د کونډې د پاره هم واجب دى ، خو دا وجوب من الجهة الاحداد (ماتم) دې ،ددې وجې نه نه دې چې ددې د پاره سکنى لازم ده ، خو د ميراث په ايت سره ساقطه شوې ده البته د ابن عباس رضي الله عنه په نيز دمعمولى ضرورت د پاره هم وتل جائز دى .که د خاوند وفات د سپوږمۍ په شپه کښې وى نود عدت مياشت به د سپوږمۍ د حساب نه پورا کولې شى برابره ده که سپوږمۍ د يو کم ديرش وى او که د ديرشو وى ،خو که وفات د سپوږمۍ د شپې نه پس وى نو ټولې مياشتې به د ديرشو ورځو په حساب سره پوره کولې شى،په دې صورت کښې د څلورو مياشتو ۱۲۰ ورځې شوې ، او چې نورې لس ورځې ورسره ملاؤ شى نو د عدت ټولې يو سل ديرش ورځې شوې.

---

[1]) بدائع الصنائع ۲۰۸،۲۰۹/۳) البحرالرائق ۱۶۲/٤) الباب ۸۵/۳) انلدر المختار.۸٤/۲) واعانة الطالبين للسيد البكرى ٤٣/٤)والمقنع ۲۹۱/۳) والفقه الاسلامى وادلته ٦٥٣/۷) عند الاحناف لايحوز ان يخرج مطلقه من البيت فى الليل ولافى نهار،والمتوفى عنها يجوز ان يخرج فى النهار للحاجة ولا يجوز ان يخرج فى الليل)

قوله: حَدَّثَنِي أُمَيَّةُ بْنُ بِسْطَامٍ : دلته دوه آياتونه دي﴿وَالَّذِيْنَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُوْنَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَّعَشْرًا﴾دا ايت دتربص دې او ناسخ دې او په قراني ترتيب كښې مقدم دې.

دويم ايت دې ﴿وَالَّذِيْنَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُوْنَ أَزْوَاجًا وَّصِيَّةً لِّأَزْوَاجِهِمْ مَّتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ إِخْرَاجٍ فَإِنْ خَرَجْنَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيْ مَا فَعَلْنَ فِيْ أَنْفُسِهِنَّ مِنْ مَّعْرُوْفٍ﴾نو دا ايت الحول منسوخ دې او په قراني ترتيب كښې موخر واقع شوي دې.

ابن زبير ﷠ ته دا اشكال پيښ شوې دې، چې كله د وصيت ايت منسوخ شو نو دائې په قران كښې ولې ليكلې دې نو حضرت عثمان ﷠ اوفرمائيل ددې ايت حكم منسوخ شوې دې تلاوت ئې نه دې منسوخ شوې ،ددې وجې دا باقي پريخودې شوې دې ،نبي ﷺ دا باقي پريخودې دې او په مونږ باندې د نبي ﷺ اتباع لازم ده ،ددې وجې زه په دې كښې څه تبديلي نشم كولې.

پاتې شو دا سوال چې كله د ايت الحول حكم په ايت التربص باندې منسوخ شوې دې نو په تلاوت برقرار پاتې كولو كښې څه فائده ده؟

ددې جواب يو خو دادې چې په دې باندې ثواب ميلاويږي ،دويم د نبي ﷺ د تابعدارئي او اتباع ثواب به ملاويږي چې څنګه دا نبي ﷺ په مصحف كښې برقرار پريخودې دې نو چې مونږ هم د هغوي په اتباع كښې هم داسې اوكړو.

د ايت په باره كښې يو اشكال او د هغې جواب: ددې نه پس دا سوال كيږي چې هر كله ايت الحول منسوخ دې نو پكار وه چې دا مقدم وې او ايت د تربص ددې د پاره ناسخ وې نو چې هغه مؤخر وې څكه چې منسوخ هميشه د پاره مقدم وې او ناسخ مؤخر وې خو دلته قران كريم كښې په ترتيب كښې ايت د تربص چې ناسخ دې مقدم واقع شوې دې او ايت الحول منسوخ ايت په قران كريم كښې ورسته واقع شوې دې.

ددې اشكال جواب دادې چې يو ترتيب نزول دې په دې كښې خو هم دا وي چه منسوخ ايت مقدم وي او ناسخ مؤخر وي، ددې نه خلاف متصور نه دې نو د نزول ايت په ترتيب كښې يقينا د ايت الحول نزول وړاندې دې او د ايت تربص نزول روسته دې خو يو ترتيب هغه دې كوم چه دې وخت كښې په قران كريم كښې موجود دې دا ترتيب د لوح محفوظ د ترتيب مطابق دې او دا ترتيب توقيفي دې ، د رسول الله ﷺ نه ترتيب د آياتونو هم داسې منقول دې په دې كښې د تبديلئ كولو چاته حق نشته ،په دغه ترتيب توقيفي كښې ايت د تربص كوم چې ناسخ دې مقدم دې او ايت الحول كوم چې منسوخ دې مؤخر دې (اګر چې عام طور باندې په دې توقيفي ترتيب كښې هم منسوخ مقدم او مؤخر دې ،خو دلته داسې نه ده)نو موجوده ترتيب چونكه توقيفي دې په دې وجه دغه په لوح محفوظ كښې په دې ترتيب سره د كيدو په وجه هم پابند يو چه ناسخ اول او منسوخ روستو اوګرځوو[1]

---

[1]) الاتقان فى علوم القران ١٥٥)-

چې دا ترتیب نې اوکتلو نو مجاهداو عطاء دا دعوی اوکړه چې ایت الحول کوم چې مؤخر دې منسوخ نه دې ځکه چې منسوخ ایت خو د ناسخ نه وړاندې وی ځکه چې په ترتیب نزول کښې واقعی هم داسې وو خو د تلاوت په ترتیب کښې دا ضروری نه دې .موجوده چې د ایاتونو کوم ترتیب د تلاوت په وخت کښې ملحوظ ساتلې شی دا توقیفی دی .په دې کښې د رائې او قیاس دخل نشته ،ددې وجه د جمهورو په دې باندې اتفاق دې چې ایت الحول منسوخ دې او ایت د تربص ددې د پاره ناسخ دې اول به ښځې د ګوندتوب په عدت کښې یو کال تیرولو .د جاهلیت د زمانې طریقه هم دا وه بیا د رسول اللهﷺ تقریر دې ته حاصل شو.دغه شان د ایت الحول په ذریعه د بیبیانو د پاره حکم راغلو چې د مرګ د اثارو ښکاره کیدو په وخت کښې که دوی بیبیانې پریږدی او وفات کیږی نو د دوی د پاره دې د یو کال د نفقې او سکنی وصیت کوی ځکه چې اول په اسلام کښې د عدت یو کال ددې نه پس د تربص ایت نازل شو او د کال په ځائې څلور میاشتې او لس ورځې مقرر شوې.

مجاهد او عطاء د ابن عباس رضی الله عنهما نه ددې خلاف نقل کړې دی چې ایت الحول منسوخ نه دې د وصیت حکم په ایت الحول کښې د څلورو میاشتو او لسو ورځو عدت مقرر کیدو نه پس راغلې دې،بیا بیبیانو ته اختیار ورکړې شوې دې که هغوی غواړی ددې وصیت نه فائده واخلی او یاکه د دوی مرضی د استفادې نه وی نو نه دې اخلی. اوس دلته په دې پوهه شئ چه دلته درې څیزونه دی.

① متوفی عنها زوجها د پاره څلور میاشتې او لس ورځې عدت دې

② د متوفی عنها زوجها د پاره د خاوند په کور کښې د سکونت لزوم

③ په خاوندانو باندې د وصیت وجوب

امام بخاری یو قول د مجاهد نه نقل کړې دې او یو قول د عطاء نه او دا دواړه د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما شاګردان دی لکه چې دوی د ابن عباس رضی الله عنهما پیش کړې ده ،حضرت مجاهد دا ونیلې دی،﴿وَالَّذِيْنَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُوْنَ اَزْوَاجًا ۖ وَّصِيَّةً لِّاَزْوَاجِهِمْ﴾ چې د څلورو میاشتو او لس ورځو د عدت سره څه تعلق نشته.

د ایت الحول د نزول نه پس د څلورو میاشتو او لسو ورځو عدت هم داسې واجب دې څنګه چې وړاندې وو.په ایت الحول کښې خاوندان ددې پابند کړې شوی دی، چه هغوی بیبیانو ته د نورو اووه میاشتو او شلوورځو وصیت اوکړی، د متاع او سکنی د پاره چه پوره کال شو او بیبیانو ته دا اختیار ورکړې شو که هغوی ددې وصیت مطابق د خاوند په کور کښې اوسیدل خوښوی نو اوسیږی دې او که نه خوښوی نه دې اوسیږی.

عطاء وائی چې په ﴿وصیة لازواجهم﴾ ایت الحول کښې په امور ثلاثه کښې امرثانی منسوخ کړې شوې دې او د ښځې د پاره د خاوند په کور کښې عدت تیرول ضروری نه دی پاتې شوې .عطاء فرمائی چې نه څلور میاشتې او لس ورځې د خاوند په کور کښې عدت تیرول ضروری دی او نه په موده د وصیت کښې د خاوند په کور کښې سکونت اختیارول ضروری دی،د عطاء په نیز د څلور میاشتو او لسو ورځو د عدت حکم په خپل ځائې باندې باقی دې د ایت الحول د

نزول سره د سکوت فی بیت الزوج وجوب ختم شو نه په موده د عدت کښې څلورمیاشتې او لس ورځو کښې دا وجوب باقي پاتې شو او نه په موده د وصیت کښې چې اووه میاشتې او شل ورځې دی.
مجاهد په موده د وصیت کښې خو د ښځې د اختیار ذکر کړې دې خو د عدت په موده څلور میاشتو او لس ورځو په باره کښې مجاهد سکوت اختیار کړې دې خو ظاهره دا ده چې د مجاهد په نیز هم لکه څنګه چې په موده د وصیت کښې د ښځې د پاره د خاوند په کور کښې سکونت واجب نه دې دغه شان د عدت په موده څلورمیاشتې او لسو ورځو کښې هم سکونت فی بیت الزوج واجب نه دې ،اګرچې هغوی ددې ذکر نه دې کړې خکه چې کله موده د وصیت کښې ډیره موده ده سکونت فی بیت الزوج ضروری نه دې نو په موده د عدت کښې چه څلور میاشتې او لس ورځې کومه موده ده .په هم سکونت ضروری نه وی. نو که دا اومنلې شی چه مجاهد هم سکونت فی بیت الزوج نه په موده د وصیت کښې ضروری ګنړی او نه په موده د عدت کښې نو بیا په عطاء او مجاهد کښې اختلاف باقي نه پاتې کیږی.

د لامع الدراری په غلطئ باندې تنبیه: دلته په (لامع الدراری) کښې غلطی واقع شوې ده په هغې کښې د مجاهد قول ددې عکس نقل کړې شوې دې چه هغه په موده د عدت څلورمیاشتې او لسو ورځو کښې د تخیر قائل د وصیت د مودې په باره کښې هغوی سکونت اختیار کړې دې (۱)حال دا چې حقیقت ددې په خلاف دې خکه چې هغوی د ښځې د اختیار ذکر د وصیت د مودې په باره کښې کړې دې او په موده د عدت کښې چه څورمیاشتې او لس ورځې دی په هغې کښې ئې د سکونت ذکر کړې دې.
ددې نه پس عطاء فرمائیلې دی چه د میراث د ایت د نزول نه پس د ښځې د پاره د خاوند په کور کښې د اوسیدو اختیار ختم شو ،نه هغه څلور میاشتې لس ورځې د عدت په موده کښې هلته حصاریدې شی او نه په موده د وصیت کښې چه اووه میاشتې او شل ورځې اوسیدې شی .که اوسیږی نو کرایه به ورکوی میراث دې ته ملاؤ شو .پیسې دې سره شته نو که اوسیدل غواړی کرایه دې ورکوی. بلکه د میراث د ایت نه پس خو دا وصیت هم جائز نه دې خکه چې میراث ایت الحول منسوخ کړې دې .په ایت د تربص سره هغه نه دې منسوخ شوې خکه چې ایت تربص په نزول کښې مقدم دې او ایت الحول مؤخر دې خو د میراث ایت ددې نه هم مؤخر دې ،نو د ایت الحول د پاره ناسخ شو.
په دې دریمه مسئله کښې هم چه ایت الحول په ایت د میراث سره منسوخ شوې دې د عطاء او مجاهد اختلاف نشته ،دواړه ددې نسخ قائل دی.
ددې تفصیل نه معلومه شوه چې د مجاهد او عطاء په بیان کښې د ابن عباس رضی الله عنهما د مذهب په بیانولو کښې اختلاف نشته خو د ابن عباس رضی الله عنهما په روایاتو کښې اختلاف واقع شوې دې د بعضې روایاتو نه عدم نسخ معلومیږی لکه څنګه امام بخاری نقل کړې دی او د هغې تفصیل

---

(۱) لامع الدراری ۹/۲۶)-

ستاسو وراندې پيش کړې شو او بعضې رواياتو نه نسخ معلوميږي علامه سيوطی په درمنثور کښې فرمانيلې دی «اخرج ابوداود والنسائی والبيهقی من طريق عكرمة عن ابن عباس رضي الله عنهما فی قوله «وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا ۖ وَصِيَّةً لِّأَزْوَاجِهِم مَّتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ إِخْرَاجٍ» قال نسخ الله ذلك باية الميراث بما فرض الله لهن من الربع والثمن ونسخ اجل الحول بان جعل اجلها اربعة اشهر وعشرا»[1]

د داسې قسم رواياتو نه د ابن عباس رضي الله عنهما رائې د جمهورو سره موافق معلوميږي چې هغوی عدت الحول په «أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا» ايت باندې منسوخ منی.

د متوفی عنها زوجها د نفقه او سکنی حکم: د احنافو په نيز د متوفی عنها زوجها «کونډې» د پاره نه نفقه شته او نه سکنی. که حامله وی يا غير حامله وی ځکه چه د زوج د وفات نه پس د هغه مالونه وارثانو ته منتقل شول نو دوارثانو د مال نه به نه نفقه ادا کولې شی او نه سکنی[2]

د علامه نووی مطابق د شوافعو په نيز نفقه خو واجب نه ده که حامله وی او که غير حامله وی البته د سکنی د پاره امام نووی رحمه الله فرمائی «والاصح عندنا وجوب السكنى»[3] لکه چې په بل روايت کښې ددې د پاره د هغوی په نيز سکنی نشته.

د حنابله په نيز که هغه غير حامله وی نو نه نفقه شته او نه سکنی شته. او که حامله وی نو دوارو روايتونه دی په يو روايت کښې د حاملې د پاره هم نفقه او سکنی شته او بل روايت کښې د حاملې د پاره نفقه او سکنی شته «وكذا قال الموفق»[4]

د مالکيانو په نيز د متوفی عنها زوجها د پاره نفقه نشته که حامله وی او که غير حامله وی البته سکنی په دې صورت کښې شته چه کله کور د خاوند ملکيت وی يا د کرايه وی او خاوند د وفات نه وړاندې کرايه ادا کړې وی گنی نشته «وكذا قال الباجی»[5]

قوله: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ حَدَّثَنَا رَوْحٌ: په دې حديث کښې ئې د ايت تربص د نقل کولو نه پس وئيلې دی «قال كانت هذه العدة تعتد عند اهل زوجها واجب» ددې نه عدت د وفات څلور مياشتې او لس ورځې مراد دی او مطلب دا دې چه د آيت الحول د نزول نه پس په دې عدت کښې څه تبديلی نه ده راغلې، دا عدت د ايت الحول نه پس هم هغه شان واجب دې ځنګه چې وړاندې وو البته په ايت الحول کښې خاوندانو ته د وصيت حکم ورکړې شوې وو او ښځو ته د

---

[1]) درمنثور (۳۰۹/۱) وتعليقات لامع الدراری ۲۶/۹)-
[2]) بدائع الصنائع ۲۱۱/۳) واوجز المسالک ۱۸۵/۱۰)-
[3]) الصحيح المسلم مع شرحه الکامل للنووی (۴۸۲/۱)-
[4]) اوجز المسالک ۱۸۵/۱۰) والمقنع فی فقه الامام احمد كتاب النفقات ۳۱۱۹/۳ والعدة شرح العمدة للمقدسی(۴۳۳ باب نفقة المتعتدات والانصاف فی معرفة الراجح من الخلاف للمرداری ۳۶۸،۴۶۹/۰۹)-
[5]) اوجز المسالک ۱۸۵/۱۰) والفقه الاسلامی وادلته (۶۵۹۹ والشرح الصغير للدردير ۶۸۶/۰۲) باب العدة والمنتقی شرح موطا للباجی(۱۳۴،۱۳۶/۴) وبلغة المسالک لاقرب المسلک للصاوی ۲۵۰/۱)-

وصيت مطابق عمل كولو او نه عمل كولو اختيار وركړې شوې وو. وړاندې بيان وائى (فالعدة كما هي واجب عليها) دلته هم هغه د څلورمياشتو او لس ورځو عدت وجوب مراد دې.

قوله: زَعَمَ ذَلِكَ عَنْ مُجَاهِدٍ: يعنى ابن ابى نجيح د مجاهد نه هم دغه شان نقل كړې دى وړاندې د عطاء قول دې د كوم تشريح چه شوې ده، وړاندې بيا (وعن محمد بن يوسف قال حدثنا ورقاء عن ابن ابى نجيح عن مجاهد : بهذا) سره د مجاهد هم هغه ذكر شوې قول په بل سند سره بيانوى بيا (عن ابن ابى نجيح، عن عطاء، عن ابن عباس، قال نسخت هذه الاية عدتها فى اهلها فتعتد حيث شاءت) سره ئې د ابن عباس رضي الله عنه قول نقل كړې دې چې په ايت الحول سره ايت التربص منسوخ شو خو عدت منسوخ نه دې ځكه چې هغه خو (فتعتد حيث شاءت) كښې د عدت تيرولو ذكر كوى البته د بيت زوج لزوم ختم شو ددې وجې چه چرته غواړى عدت دې تير كړى.

[۴۲۵۸] حَدَّثَنَا حِبَّانُ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَوْنٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ قَالَ جَلَسْتُ إِلَى مَجْلِسٍ فِيهِ عُظْمٌ مِنَ الأَنْصَارِ وَفِيهِمْ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي لَيْلَى، فَذَكَرْتُ حَدِيثَ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ فِي شَأْنِ سُبَيْعَةَ بِنْتِ الْحَارِثِ، فَقَالَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ وَلَكِنَّ عَمَّهُ كَانَ لاَ يَقُولُ ذَلِكَ. فَقُلْتُ إِنِّي لَجَرِيءٌ إِنْ كَذَبْتُ عَلَى رَجُلٍ فِي جَانِبِ الْكُوفَةِ. وَرَفَعَ صَوْتَهُ، قَالَ ثُمَّ خَرَجْتُ فَلَقِيتُ مَالِكَ بْنَ عَامِرٍ أَوْ مَالِكَ بْنَ عَوْفٍ قُلْتُ كَيْفَ كَانَ قَوْلُ ابْنِ مَسْعُودٍ فِي الْمُتَوَفَّى عَنْهَا زَوْجُهَا وَهْيَ حَامِلٌ فَقَالَ قَالَ ابْنُ مَسْعُودٍ أَتَجْعَلُونَ عَلَيْهَا التَّغْلِيظَ، وَلاَ تَجْعَلُونَ لَهَا الرُّخْصَةَ لَنَزَلَتْ سُورَةُ النِّسَاءِ الْقُصْرَى بَعْدَ الطُّولَى. وَقَالَ أَيُّوبُ عَنْ مُحَمَّدٍ لَقِيتُ أَبَا عَطِيَّةَ مَالِكَ بْنَ عَامِرٍ.

د حاملې متوفى عنها زوجها عدت: حضرت ابن سيرين رحمه الله فرمائى چه زه په كوفه كښې په يو مجلس كښې ناستووم په هغې كښې د انصارو لوئې خلق ناست وو، په هغوى كښې عبدالرحمان بن ابى ليلى هم وو. ما دسبيعه بنت الحارث متعلق د عبدالله بن عتبه حديث نقل كړلو.
د هغه حديث مفهوم دادې چې د سبيعه بنت حارث خاوند وفات شو او دا حامله وه ،اوس لا څلورمياشتې او لس ورځې نه وې تيرې شوې چه دا د حمل نه فارغه شوه نو د نبى ﷺ په خدمت كښې حاضره شوه او د خپل عدت په باره كښې ئې تپوس اوكړو ،نبى ﷺ اوفرمائيل :په وضع د حمل سره عدت ختم شو.
دا حديث چې ئې واوريدلو نو عبدالرحمن بن ابى ليله اوفرمائيل، ته د عبدالله بن عتبه بن مسعود په حوالې سره حديث نقل كوې حالانكه چې دهغه تره عبدالله بن مسعود دابعد الاجلين قائل وو[1] د عبدالرحمن ابن ابى ليله مطلب دادې چې عبدالله بن عتبه د حضرت عبدالله بن

[1]) ابن ابى ليلى د حضرت عبدالله بن مسعود هم دا مذهب اختيار كړې دې هغوى د ابعد الاجلين قائل وو خو دا صحيح نه ده لكه ځنگه چې وړاندې راځى او دا هم ممكن ده چې اول كښې هغوى د ابعد الاجلين قائل وو-

مسعود وراره دي او شاګرد ئې هم دې هغه د خپل استاذ خلاف څنګه وئيلې شي عبدالرحمان بن ابى ليلى د ابن سيرين حديث باندې يو قسم د خپل عدم اطمينان اظهار اوکړو.په دې ابن سيرين اووئيل كه ما په داسې كس باندې دروغ وئيلې وى كوم چې په كوفه كښې موجود دې نوبيا خو به زه ډير زړه ور يم ، مطلب دا دې چې عبدالله بن عتبه په كوفه كښې موجود ډې او د هغه په حواله حديث بيانوم نو په هغې باندې دروغ او هغه ته د حديث غلط نسبت څنګه كولې شم.

قوله: فَلَقِيتُ مَالِكَ بْنَ عَامِرٍ أَوْمَالِكَ بْنَ عَوْفٍ : حضرت ابن سيرين ددې مجلس نه پاسيدلو فرمائى بيا زه د مالک بن عامر سره ملاؤشوم. دلته راوى ته د مالک بن عامر او مالک بن عوف په باره كښې شک دې ، صحيح مالک بن عامر دې لكه وړاندې چې د ايوب په تعليق كښې تصريح ده.

چونكه مالک بن عامر هم د حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه شاګرد وو نو څكه د زيات اطيمنان حاصلولو د پاره ابن سيرين د هغه نه تپوس اوکړو چه حضرت عبدالله بن مسعود د هغه ښځې په باره كښې څه قول دې چې د چا خاوند مړ شى او هغه حامله وى.مالک بن عامر د عبدالله بن مسعود رضي الله عنه قول نقل كړو(اتجعلون عليها التغليظ،ولا تجعلون لها الرخصة) يعنى تاسو خو په دغه كونډه باندې سختى كوئى كه موده د څلورمياشتو او لسو ورځو نه زياته هم وى نو بيا ښځې د پاره دا حكم دې چې د وضع حمل نه وړاندې د هغې عدت نه پوره كيږى ،برابره ده كه موده د حمل نهه مياشتو پورې اوږده شى.او هغې ته رخصت نه وركوى(كه وضع د حمل د څلورومياشتو او لس ورځونه كمه موده كښې اوشى نو په وضع سره دهغې عدت پوره نه منى) مطلب دا چه د وضع حمل موده اوږده شى نو په دې صورت كښې تاسو ښځې ته د انتظار كولو حكم كوئى نو د وضع حمل موده مختصره شى په دې صورت كښې هم هغې ته د تخفيف حق ملاويدل پكار دى ،بيا اوفرمائيل چې سورة قصرى يعنى سورة طلاق د سورة طولى يعنى سورة بقره نه پس نازل شوې دې مطلب دادې چې د سورة طلاق ايت (وَأُولَاتُ الْأَحْمَالِ أَجَلُهُنَّ أَن يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ) روستو نازل شوې دې ايت سره د سورة بقره ايت (وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا) كښې تخصيص كړې دې.د سورة بقره د ايت حكم اوس صرف د غير حامله د پاره دې اوس درې صورتونه راوخى.

① يو صورت دادې چې ښځه متوفى عنهازوجها وى او حامله نه وى ددې عدت څلورمياشتې او لس ورځې دې.

② دويم شكل دادې چه ښځه حامله وى مطلقه وى او متوفى عنها زوجها نه وى،ددې عدت وضع د حمل ده.

③ دريم صورت دادې چې ښځه متوفى عنها زوجها هم وى او حامله هم وى.په دې كښې اختلاف دې چې ددې عدت ابعدالاجلين دې او كه وضع د حمل؟

د حضرت علی رضی الله عنه نه منقول دی (تعتد بابعد الاجلین) [1]
ابن ابی لیلی هم دا قول د حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه طرف ته منسوب کړې دې خو دا نسبت صحیح نه دې جمهور فرمائی چې ددې عدت وضع د حمل دې [2]

باب قوله تعالى: حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى

[۴۲۵۹] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا يَزِيدُ أَخْبَرَنَا هِشَامٌ عَنْ مُحَمَّدٍ عَنْ عَبِيدَةَ عَنْ عَلِيٍّ - رضى الله عنه - قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - . حَدَّثَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ قَالَ هِشَامٌ حَدَّثَنَا قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ عَنْ عَبِيدَةَ عَنْ عَلِيٍّ - رضى الله عنه - أَنَّ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ يَوْمَ الْخَنْدَقِ « حَبَسُونَا عَنْ صَلاَةِ الْوُسْطَى حَتَّى غَابَتِ الشَّمْسُ مَلأَ اللَّهُ قُبُورَهُمْ وَبُيُوتَهُمْ أَوْ أَجْوَافَهُمْ - شَكَّ يَحْيَى - نَارًا ».

امام بخاری چې دلته کوم روایت پیش کړې دې ،ددې نه معلومیږی چه د امام بخاری په په نیز د صلاة وسطی نه دمازیگر مونځ مراد دې .
په روایت کښې د صلاة وسطی په باره کښې د اهل علمو مختلف اقوال دی حافظ شرف الدین دمیاطی ددې په باره کښې یو مستقله رساله (کشف العطاء عن الصلاة الوسطی) لیکلې ده [3]

د صلاة وسطی په باره کښې د عالمانو اقوال: ① د حضرت انس، حضرت جابر رضی الله عنهما او عکرمه او مجاهد وغیره رائې دا ده چې د صلاة وسطی نه د صبا مونځ مراد دې د امام مالک او امام شافعی رحمهما الله هم دا قول دې.

② د حضرت عائشې رضی الله عنها، حضرت زید بن ثابت او حضرت ابوسعید رضی الله عنهم نه نقل دی چې ددې نه د ماسپخین مونځ مراد دې او د امام ابوحنیفه یو روایت هم دادې .

③ د حضرت ابن عباس رضی الله عنه نه نقل دی چې ددې نه د ماښام مونځ مراد دې .

④ د حضرت معاذ بن جبل او عبدالله بن عمر رضی الله عنهم نه نقل دی چې ددې نه ټول مونځونه مراد دی.دا حضرات وائی چه په (حٰفِظُوْا عَلَى الصَّلَوٰتِ) کښې فرائض او نوافل ټول شامل دی او چه (وَالصَّلٰوةِ الْوُسْطٰى) ئې اووئیل نو د پنځو مونځونو تاکید ئې اوکړوعلامه عبدالبر هم دا قول اختیار کړې دې.

⑤ د ابن حبیب مالک او ابواثامه رائې دا ده چه ددې نه د جمعې مونځ مراد دې

⑥ ابن التین او علامه قرطبی نقل کړې دی چې ددې نه دماسخوتن مونځ مراد دې.

---

[1] احکام القران للجصاص ۱/۱۵۹-٤۱٤ .
[2] احکام القران للجصاص ۱/٤۱۸،٤۱٤)-
[3] قال الحافظ فی الفتح۸/۱۹٦۹ وجمع الدمیاطی فی ذلک جزاء مشهورا اسماء کشف العطآء عن الصلاة الوسطی..بلغ تسعة عشرا قولا)-

⑦ بعضو وئیلي دی چې ددې نه د ماز یګر مونځ مراد دې
⑧ د بعضو رائې ده چې ددې نه د صبا او ماسخوتن مونځونه مراد دی.
⑨ علم الدین سخاوی او تقی الدین اخنائی فرمائی چې ددې نه د وترو مونځ مراد دې.
⑩ بعضو وئیلي دی چې صلاة الخوف ترې مراد دې.
⑪ بعضو ترې اشراق مونځ مراد اخستې دې.
⑫ بعضو ترې نه د څاښت مونځ مراد اخستې دې.
⑬ د سعید بن جبیر او امام الحرمین رائې دا ده چې ددې نه لا علی التعیین پنځو مونځونو کښې یو مراد دې.
⑭ بعضو ددې نه د تهجدو مونځ مراد اخستې دې.
⑮ خو د اکثرو حضراتو رائې دا ده چې ددې نه د ماز یګر مونځ مراد دې.هم دا قول د احنافو او حنابلو دې [1]امام ترمذی فرمائی «هو قول اکثر علماء الصحابة» [2]

ماوردی وائی چه «هو قول الجمهور التابعین» [3]او علامه ابن عبد البر وائی «هو قول اکثر اهل الاثر» [4]
د امام بخاری هم دا رائې ده نو د سورة رحمن په تفسیر کښې ئې ددې تصریح کړې ده. فرمائی «فیهما فاکهة ونخل و رمان» قال بعضهم: لیس الرمان والنخل بالفاکهة اما العرب فانها تعدهما فاکهة کقوله عزوجل «حافظوا الصلوات والصلاة الوسطی» فامر بالمحافظة علی کلا الصلوات ثم اعاد العصر تشدیدا لها کما اعید النخل والرمان» [5]
حضرت شاه صاحب رحمه الله فرمائی چه دا صلاة وسطی سابقه امتونو ته پیش شوې ووهغوی دا ضائع کړلو ددې وجې دې امت ته په خصوصیت سره ددې د محافظت تاکید شوې دې،د امام مسلم د روایت مطابق په دې باندې دوه اجرونه ملاویږی.
شاه صاحب داهم فرمائیلې دی چې امام شافع د صلاة وسطی تفسیر د صبا په مونځ باندې کړې دې ،کیدې شی ددې وجې چه ددې ایت آخری حصه ده «وقوموا لله قانتین» او چونکه ددوی په نیز قنوت د صبا په مانځه کښې وی،ددې وجې هغوی د ایت دا اخری حصه ددې خبرې قرینه جوړه کړې چه دصلاة وسطی مصداق صلاة فجر دې [6]

---

[1]) فتح الباری ۱۹۶/۸)-
[2]) سنن ترمذی ابواب الصلاة باب ما جاء فی صلاة الوسطی ۳٤۲/۱)-
[3]) فتح الباری ۱۹۶/۸)-
[4]) حواله بالا)-
[5]) صحیح البخاری مع فتح الباری ۶۶۰/۸)-
[6]) فیض الباری ۱۶۵/٤)_

٤٥- باب (وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ) مُطِيعِينَ.

[٤٢٢٠] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أَبِي خَالِدٍ عَنِ الْحَارِثِ بْنِ شُبَيْلٍ عَنْ أَبِي عَمْرٍو الشَّيْبَانِيِّ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَرْقَمَ قَالَ كُنَّا نَتَكَلَّمُ فِي الصَّلَاةِ يُكَلِّمُ أَحَدُنَا أَخَاهُ فِي حَاجَتِهِ حَتَّى نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ (حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ) فَأُمِرْنَا بِالسُّكُوتِ.

امام بخاری د قانتین تفسیر په مطیعین سره کړې دې دا تفسیر د حضرت عبدالله بن مسعود او عبدالله بن عباس رضي الله عنهما نه منقول دې (١)

حضرت گنګوهی رحمه الله فرمائی چې کمال طاعت دادې چې انسان د هر داسې څیز نه منع شی کوم چې په قرب او حضور کښې حائل وی او کلام هم چونکه په حضور کښې مخل دې ددې وجې نه د ایت کریمه نه د کلام فی الصلاة ممانعت مستفاد کیږی، هم ددې نکتې په وجه امام بخاری هغه روایت ذکر کړې دې، په کوم کښې چې د کلام فی الصلاة نه منع شوې ده(٢) دا روایت په کتاب الصلاة کښې د «باب ماینهی عن الکلام فی الصلوٰة» لاندې تیر شوې دې(٣)

باب قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ (فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا فَإِذَا أَمِنْتُمْ فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَمَا عَلَّمَكُمْ مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ) (٢٣)

وَقَالَ ابْنُ جُبَيْرٍ (كُرْسِيُّهُ) عِلْمُهُ يُقَالُ (بَسْطَةً) زِيَادَةً وَفَضْلًا (أَفْرِغْ) أَنْزِلْ (وَلَا يَئُودُهُ) لَا يُثْقِلُهُ. آدَنِي أَثْقَلَنِي. وَالْآدُ وَالْأَيْدُ الْقُوَّةُ، السِّنَةُ نُعَاسٌ. (يَتَسَنَّهْ) يَتَغَيَّرْ. (فَبُهِتَ) ذَهَبَتْ حُجَّتُهُ. (خَاوِيَةٌ) لَا أَنِيسَ فِيهَا. عُرُوشُهَا أَبْنِيَتُهَا. نُنْشِرُهَا نُخْرِجُهَا (إِعْصَارٌ) رِيحٌ عَاصِفٌ تَهُبُّ مِنَ الْأَرْضِ إِلَى السَّمَاءِ كَعَمُودٍ فِيهِ نَارٌ. وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (صَلْدًا) لَيْسَ عَلَيْهِ شَيْءٌ. وَقَالَ عِكْرِمَةُ (وَابِلٌ) مَطَرٌ شَدِيدٌ. الطَّلُّ النَّدَى، وَهَذَا مَثَلُ عَمَلِ الْمُؤْمِنِ. (يَتَسَنَّهْ) يَتَغَيَّرْ.

قوله: وَقَالَ ابْنُ جُبَيْرٍ (كُرْسِيُّهُ) عِلْمُهُ:

په وسع کرسیه کې د کرسی نه څه مراد دې؟: یعنی د سورة بقره ایت «وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضَ» کښې د کرسۍ نه علم مراد دې، علامه قسطلانی فرمائی «فیه اشارة الی انه لا کرسی فی الحقیقة ولا قاعد وانما هو مجاز عن علمه»(٤)

---

(١) عمدة القاری ١٢٥/١٨)-

(٢) لامع الدراری ٣٠/٩)-

(٣) صحیح البخاری کتاب الصلاة ١٦٠/١٠)-

(٤) ارشاد الساری ٧٣/١٠)تعلیقات لامع الدراری ٣١٩/٩-

علامه سندهي رحمه الله فرمائي چه عام طور عالم دين په كرسئ باندې كيني او د علم نشر واشاعت كوي نو كرسئ يو قسم د علم محل شو او دلته ذكر د محل دې مراد ترې حال دې.(١)
او بل مناسبت هغوى دا بيان كړې دې چه لكه څنګه په كرسئ باندې صاحب د كرسئ اعتماد كوي او كيني دغه شان عالم په خپل علم اعتماد كوي او مسائل بيانوى نو په اعتماد د علم او كرسئ دواړو كښې قدر مشترک دې ،ددې مناسبت په وجه ئې كرسئ وئيلې ده ،او مراد ترې علم اخستې شى.(٢)

د كلماتو تشريح:

قوله: يُقَالُ (بَسْطَةً) زِيَادَةً وَفَضْلاً:

د سورة بقرې دې ايت طرف ته اشاره ده (إِنَّ اللّٰهَ اصْطَفٰهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ) فرمائي دلته د (بَسْطَةً) معنى فضيلت او زياتې ده

قوله: أَفْرِغْ) أَنْزِلْ: يعنى ايت كريمه (وَلَمَّا بَرَزُوا لِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ قَالُوا رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا) كښې (افرغ د انزل په معنى دې،

قوله: (وَلَا يَئُودُهُ) لَا يُثْقِلُهُ: يعنى په ايت كرسئ كښې د (وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا) معنى ده ،الله تعالى د اسمان او زمكې حفاظت ګران او مشكل نه معلوميږى (اد ، يؤده) په وزن د قال يقول معنى ئې درنيدل او ستړې كيدل راځى

قوله: (لَمْ يَتَسَنَّهْ) يَتَغَيَّرْ: (فَانْظُرْ إِلٰى طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ لَمْ يَتَسَنَّهْ) فرمائى د (يتسن) معنى تعبير كيدل او تبديل كيدل دې.

قوله: خَاوِيَةٌ) لَا أَنِيسَ فِيهَا: (أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلٰى قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلٰى عُرُوشِهَا) كښې د (خاوية) معنى ده (چرته چه څوک مونس او غمخوار نه وى، خالي وى.

قوله: عُرُوشُهَا أَبْنِيَتُهَا: (أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلٰى قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلٰى عُرُوشِهَا) كښې د عروش معنى ده ،چتونه بنيادونه.

قوله: نُنْشِزُهَا نُخْرِجُهَا: (وَانْظُرْ إِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنْشِزُهَا) په دې كښې د ننشز معنى (نخرج) ده يعنى هډوكو طرف ته اوګوره چه مونږ دا څنګه راپورته كوو او جوړوو.

قوله: (إِعْصَارٌ) رِيحٌ عَاصِفٌ تَهُبُّ مِنَ الْأَرْضِ إِلَى السَّمَاءِ كَعَمُودٍ فِيهِ نَارٌ: (وَلَهُ ذُرِّيَّةٌ ضُعَفَاءُ فَأَصَابَهَا إِعْصَارٌ) تشريح كوى او فرمائى چه داسې تيزه هواچې هغه د زمكې نه اسمان طرف ته چليږى د ستنې په شان په هغې كښې اور وى.

---

(١) حاشية السندى ٢/٦٥٠)-
(٢) حواله بالا)-

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (صَلْدًا) لَيْسَ عَلَيْهِ شَيْءٌ: (كَمَثَلِ صَفْوَانٍ عَلَيْهِ تُرَابٌ فَأَصَابَهُ وَابِلٌ فَتَرَكَهُ صَلْدًا) يعني څنګه چې يو ښويدونکې کانړې وي چې په هغې باندې خاوره وي نو په هغې باندې تيز باران اوشي او هغه صفا کړي، حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمائي چې د (صلدا) معنی ده (چې په هغې باندې څه نه وي بيخي صفا وي د (وابل) معنی بيانوی حضرت عکرمه رحمه الله فرمائي (مطر شديد) سخت باران.

قوله: الطَّلُّ النَّدَى: (فان لم يصبها وابل فطل) د (طل) معنی ده معمولی باران، پرخه

قوله: وهذا مثل عمل المؤمن: په قران کريم کښې په دې ايت کښې د مومن عمل يو مثال بيان شوې دې پوره ايت دادې (وَمَثَلُ الَّذِينَ يُنفِقُونَ أَمْوَالَهُمُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَتَثْبِيتًا مِّنْ أَنفُسِهِمْ كَمَثَلِ جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ أَصَابَهَا وَابِلٌ فَآتَتْ أُكُلَهَا ضِعْفَيْنِ فَإِن لَّمْ يُصِبْهَا وَابِلٌ فَطَلٌّ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ)

يعنی کوم خلق چې د الله د رضا په غرض خرچ کوی چې د خپلو نفسونو کښې (د ګرانو اعمالو برداشت کولو د پاره) پوخوالې پيدا کړي، ددوی مثال داسې دې چې يو باغ په يوه ډيرئی باندې واقع وي او په هغې باندې تيز باران اوشي او هغه دوچنده ميوه اوکړي او که تيز باران پرې هم اونشی نو (د زمکې د ښه والی او د موقع موافقت په وجه) معمولی پرخه (او لږ باران) هم د هغې د پاره کافی وي.

په دې ايت کښې د مومن عمل په يو مثال سره واضح کړې دې مقصد دا دې چې په اخلاص سره مومن څه ډير خرچ هم اونکړي او لږ غوندې خرچ اوکړي بيا هم هغه ته دوچنده اجر او ثواب ملاويږي.

[۴۲۲۱] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا مَالِكٌ عَنْ نَافِعٍ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ -رضى الله عنهما- كَانَ إِذَا سُئِلَ عَنْ صَلاَةِ الْخَوْفِ قَالَ يَتَقَدَّمُ الإِمَامُ وَطَائِفَةٌ مِنَ النَّاسِ فَيُصَلِّي بِهِمُ الإِمَامُ رَكْعَةً، وَتَكُونُ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ الْعَدُوِّ لَمْ يُصَلُّوا، فَإِذَا صَلَّوُا الَّذِينَ مَعَهُ رَكْعَةً اسْتَأْخَرُوا مَكَانَ الَّذِينَ لَمْ يُصَلُّوا وَلاَ يُسَلِّمُونَ، وَيَتَقَدَّمُ الَّذِينَ لَمْ يُصَلُّوا فَيُصَلُّونَ مَعَهُ رَكْعَةً، ثُمَّ يَنْصَرِفُ الإِمَامُ وَقَدْ صَلَّى رَكْعَتَيْنِ، فَيَقُومُ كُلُّ وَاحِدٍ مِنَ الطَّائِفَتَيْنِ فَيُصَلُّونَ لأَنْفُسِهِمْ رَكْعَةً بَعْدَ أَنْ يَنْصَرِفَ الإِمَامُ، فَيَكُونُ كُلُّ وَاحِدٍ مِنَ الطَّائِفَتَيْنِ قَدْ صَلَّى رَكْعَتَيْنِ، فَإِنْ كَانَ خَوْفٌ هُوَ أَشَدَّ مِنْ ذَلِكَ صَلَّوْا رِجَالاً، قِيَامًا عَلَى أَقْدَامِهِمْ، أَوْ رُكْبَانًا مُسْتَقْبِلِي الْقِبْلَةِ أَوْ غَيْرَ مُسْتَقْبِلِيهَا. قَالَ مَالِكٌ قَالَ نَافِعٌ لاَ أُرَى عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ ذَكَرَ ذَلِكَ إِلاَّ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم-.

۴۵- باب: (وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا)

[۴۲۲۲] حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي الأَسْوَدِ حَدَّثَنَا حُمَيْدُ بْنُ الأَسْوَدِ وَيَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ قَالاَ حَدَّثَنَا حَبِيبُ بْنُ الشَّهِيدِ عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ قَالَ قَالَ ابْنُ الزُّبَيْرِ قُلْتُ لِعُثْمَانَ هَذِهِ الآيَةُ الَّتِي

فِي الْبَقَرَةِ (وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا) إِلَى قَوْلِهِ (غَيْرَ إِخْرَاجٍ) قَدْ نَسَخَتْهَا الأُخْرَى، فَلِمَ تَكْتُبُهَا قَالَ تَدَعُهَا. يَا ابْنَ أَخِي لاَ أُغَيِّرُ شَيْئًا مِنْهُ مِنْ مَكَانِهِ. قَالَ حُمَيْدٌ أَوْ نَحْوَ هَذَا.
دلته اشكال كيږي چې په دې ايت باندې خو ترجمه قائمه شوې ده نو امام بخاري ترجمه دوباره ولې قائمه کړه.وئيلې شي چې اوله ترجمه په ايت ناسخه باندې وه او دلته په ايت منسوخه باندې نو تکرار نشته

۴۶-باب: (وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَى)

[۴۲۲۳] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ أَخْبَرَنِي يُونُسُ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ وَسَعِيدٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رضى الله عنه - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «نَحْنُ أَحَقُّ بِالشَّكِّ مِنْ إِبْرَاهِيمَ إِذْ قَالَ (رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَى قَالَ أَوَلَمْ تُؤْمِنْ قَالَ بَلَى وَلَكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِي)

کله چې دا يت نازل شو نو بعضې صحابو اوفرمائيل (شك ابراهيم ،لم يشك نبينا) نو نبى ﷺ هغوى ته اوفرمائيل (نحن احق بالشك من ابراهيم)
علامه کرمانى دلته اشکال کړې دې چې دابراهيم علیه السلام څنګه شک کړې وو حال دادې چې ابراهيم علیه السلام د الله تعالى جليل القدر پيغمبر وو؟

بيا خپله جواب ورکوى او فرمائى چې د نبى ﷺ د قول (ونحن احق بالشك من ابراهيم) مطلب خو دادې چې شک خو مونږ ته کول پکار وو خو زمونږ شک نشته نو حضرت ابراهيم علیه السلام ته به په طريقه اولى شک نه وى شوې نبى ﷺ افضل الانبياء دې هغوى دا جمله د عاجزئى په ډول اوفرمائيله (۱)

حضرت ابراهيم علیه السلام دا سوال ولې اوکړو؟: اوس سوال دادې چې ابراهيم علیه السلام ته هرکله د الله تعالى په صفت احياء کښې شک نه وو نو بيا ئې د الله تعالى نه سوال ولې کولو؟ چې (رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَى)

① بعضې حضراتو وئيلې دى چې د حضرت ابراهيم علیه السلام د الله تعالى په صفت احياء باندې قدرت کښې څه شک نه وو بلکه د احياء د کيفيت ليدو شوق ئې وو چې څنګه ورته ژوند ورکوى..ددې کيفيت مشاهده کولو ئې غوښتل ددې وجې ئې د الله نه سوال اوکړو.(۲)

② بعضې حضراتو وئيلې دى چې حضرت ابراهيم ته علم حصولى حاصل وواو د هغه د ايمان د پاره کافى دې.حضرت ابراهيم علیه السلام غوښتل چې علم حضورى ورته حاصل شى.(۳)

---

(۱) شرحالکرمانى ۴۳/۱۷)-
(۲) شرح الکرمانى ۴۳/۱۷) وفيض البارى ۱۴۶/۱۴۵/۴) تفسير قرطبى ۲۹۱/۳)-
(۳) قال الامام رازى فى تفسير الکبير وعلى قول المتکلمين العلم الاستدلالى مما يتطرق اليه الشبهات والشکوک فطلب علما ضروريا يستقرالقلب معه استقرارا لا يتعالجه شئ من الشکوک والشبهات ۴۱/۰۸)

بعضې ونیلي دی چې حضرت ابراهیم علیه السلام ته علم یقینی حاصل وو هغوی عین الیقین غوښتل[1]

۴۹- باب قَوْلِهِ (أَيَوَدُّ أَحَدُكُمْ أَنْ تَكُونَ لَهُ جَنَّةٌ) إِلَى قَوْلِهِ (تَتَفَكَّرُونَ)

[۴۲۲۴] حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ أَخْبَرَنَا هِشَامٌ عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ أَبِي مُلَيْكَةَ يُحَدِّثُ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ. قَالَ وَسَمِعْتُ أَخَاهُ أَبَا بَكْرِ بْنَ أَبِي مُلَيْكَةَ يُحَدِّثُ عَنْ عُبَيْدِ بْنِ عُمَيْرٍ قَالَ قَالَ عُمَرُ -رضي الله عنه- يَوْمًا لأَصْحَابِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- فِيمَ تَرَوْنَ هَذِهِ الآيَةَ نَزَلَتْ (أَيَوَدُّ أَحَدُكُمْ أَنْ تَكُونَ لَهُ جَنَّةٌ) قَالُوا اللَّهُ أَعْلَمُ. فَغَضِبَ عُمَرُ فَقَالَ قُولُوا نَعْلَمُ أَوْ لاَ نَعْلَمُ. فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ فِي نَفْسِي مِنْهَا شَىْءٌ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ. قَالَ عُمَرُ يَا ابْنَ أَخِي قُلْ وَلاَ تَحْقِرْ نَفْسَكَ. قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ ضُرِبَتْ مَثَلاً لِعَمَلٍ. قَالَ عُمَرُ أَىُّ عَمَلٍ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ لِعَمَلٍ. قَالَ عُمَرُ لِرَجُلٍ غَنِيٍّ يَعْمَلُ بِطَاعَةِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ، ثُمَّ بَعَثَ اللَّهُ لَهُ الشَّيْطَانَ فَعَمِلَ بِالْمَعَاصِي حَتَّى أَغْرَقَ أَعْمَالَهُ..

حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمائی چې حضرت عمر رضی الله عنه یو ځل د حضرات صحابه کرامو نه تپوس اوکړو چې (أَيَوَدُّ أَحَدُكُمْ أَنْ تَكُونَ لَهُ جَنَّةٌ) دا ایت په څه باره کښې نازل شوې دې؟ صحابه اوونیل تاسو (تعلم) یا (لاتعلم) اووائې، یعنی چې مونږ ته علم دې یا داقرار اوکړئی چې مونږ ته علم نشته. حضرت ابن عباس (رض) اوونیل زما په زړه کښې ددې په باره کښې څه شته. حضرت عمر رضی الله عنه اوفرمائیل ته اووایه او (د خپلې کم عمرئی په وجه خپل ځان حقیر مه ګڼړه. حضرت ابن عباس رضی الله عنهما اوفرمائیل په دې کښې د یو عمل مثال بیان شوې دې. حضرت عمر رضی الله عنه اوفرمائیل د کوم عمل ؟ حضرت ابن عباس رضی الله عنهما د عمل تعیین اونکړو او وئې وئیل د څه عمل؟ نو حضرت عمر رضی الله عنه په خپله تفسیر بیان کړو او وئې وئیل چه په دې کښې د یو مالدار سړی مثال بیان شوې دې هغه د الله تعالی اطاعت او عبادت کولو، بیا الله تعالی هغه طرف ته شیطان راولیږلو نو هغه په ګناهونو کښې اخته شو تردې چه د هغه نیک عمل ئې غرق کړل.

یو اشکال او د هغې جواب: دلته دا اشکال کیږی چې د حضرت عمر رضی الله عنه د سوال په جواب کښې صحابه رضی الله عنهم (والله اعلم) او فرمائیل نو حضرت عمر رضی الله عنه په دې باندې خفه شوحال دا چې صحابو رضی الله عنهم به د نبی صلی الله علیه وسلم په جواب کښې وئیل (والله ورسوله اعلم) او نبی صلی الله علیه وسلم په دې باندې نه خفه کیدلو.

ددې جواب دادې چې نبی صلی الله علیه وسلم به د صحاًبه کرامو د متوجه کولو د پاره سوال کولو. کله چې به هغوی په جواب کښې (الله ورسوله اعلم) اوفرمائیل نو لکه چې هغوی به متوجه شول. د نبی صلی الله علیه وسلم د صحابو رضی الله عنهم نه داسې قسم سوال کول امتحان نه وو ځکه چې نبی صلی الله علیه وسلم خو استاذ رالیږلې شوې

[1]) تفسیر القرطبی ۳/۲۹۹)-

وو او حضرات صحابه كرامو رضي الله عنهم به د نبی ﷺ نه علم زده كولو، نو د صحابو رضي الله عنهم د متوجه كولو په غرض به نبی ﷺ به كله د صحابو رضي الله عنهم تپوس اوكړو نو هغوی به په جواب كښې «والله ورسوله اعلم» وئيل.
خو دلته خبره داسې نه ده دلته حضرت عمر رضي الله عنه په خپله معلومول غواړی او دا كتل ئې مقصود دی چه صحابو ته ددې په باره كښې علم شته كه نه، ددې وجې په داسې موقع د «والله اعلم» وئيل د سوال سره مطابق نه دی. هم دا وجه وه چه حضرت عمر رضي الله عنه خفا شو.[۱]

قوله: فَعَمِلَ بِالْمَعَاصِي: بعضې حضرات وائی چې ددې نه د معتزلو تائيد كيږی چې يو كس د ګناه كبيره ارتكاب اوكړی او د هغه ټول اعمال خبط شول.
ددې جواب دادې چې اغراق ، احباط لره مستلزم نه دې دلته د اغراق اعمال نه د اعمال صالحه قلت مراد كيدې شی، دغه شان د معاصی نه كفر او شرک نه پس اعمال صالحه باندې څه اخروی فائده نشته.[۲]

۴۸- باب: (لَا يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِلْحَافًا)

يُقَالُ أَلْحَفَ عَلَيَّ وَأَلَحَّ عَلَيَّ، وَأَحْفَانِي بِالْمَسْأَلَةِ، (فَيُحْفِكُمْ) يُجْهِدْكُمْ.

[۴۲۲۵] حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ قَالَ حَدَّثَنِي شَرِيكُ بْنُ أَبِي نَمِرٍ أَنَّ عَطَاءَ بْنَ يَسَارٍ وَعَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ أَبِي عَمْرَةَ الأَنْصَارِيَّ قَالاَ سَمِعْنَا أَبَا هُرَيْرَةَ - رضى الله عنه - يَقُولُ قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «لَيْسَ الْمِسْكِينُ الَّذِي تَرُدُّهُ التَّمْرَةُ وَالتَّمْرَتَانِ، وَلاَ اللُّقْمَةُ وَلاَ اللُّقْمَتَانِ . إِنَّمَا الْمِسْكِينُ الَّذِي يَتَعَفَّفُ وَاقْرَءُوا إِنْ شِئْتُمْ يَعْنِي قَوْلَهُ (لاَ يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِلْحَافًا). [ر: ۱۴۰۶]

پوره ايت دې «لِلْفُقَرَآءِ الَّذِيْنَ اُحْصِرُوْا فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ لَا يَسْتَطِيْعُوْنَ ضَرْبًا فِي الْاَرْضِ يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ اَغْنِيَآءَ مِنَ التَّعَفُّفِ تَعْرِفُهُمْ بِسِيْمٰهُمْ لَا يَسْئَلُوْنَ النَّاسَ اِلْحَافًا»
يعنی په صدقاتو كښې اصل حق د حاجتمندو دې كوم چې مقيد شوې وی د الله په لار كښې يعنی د دين په خدمت كښې ،هغه خلق په طلب معاش د پاره په زمكه كښې د ګرځيدلو طاقت نه لری.د سوال نه د ځان ساتلو په وجه ناواقف خلق په هغوی باندې د مالدارانو خيال كوی،تاسو د هغوی د مخونو نه پيژندلې شئ (چه د فقر او فاقه نه ددوی په مخونو او بدنونو كښې د كمزورئی آثار په نظر راځی.هغوی په خلقو پورې انخلی نه، چه څه ترې اغواړی (يعنی د نورو نه هډو غواړی نه، څكه چې كوم خلق د غوښتلو عادتيان وی عموما هغوی په انختيدلو سره غوښتل كوی.

---

[۱]) لامع الدراری (۳۳/۹)-
[۲]) عمدة القاری (۱۲۹/۱۸)-

قوله: يُقَالُ أَلْحَفَ عَلَيَّ وَأَلَحَّ عَلَيَّ، وَأَحْفَانِي بِالْمَسْأَلَةِ: مقصد دادې چې (الحف علی ، الح علی) او (احفانی بالمسئالة) د يوې معنې د پاره راځي يعنی اصرار کول.

قوله: فَيُحْفِكُمْ) يُجْهِدُكُمْ: په دې سره د سورة محمد ايت (وَلَا يَسْئَلْكُمْ أَمْوَالَكُمْ ۝ إِنْ يَسْئَلْكُمُوهَا فَيُحْفِكُمْ تَبْخَلُوا) طرف ته اشاره ده يعنی الله تعالى نه غواړي ستاسو نه ستاسو مال او که غواړي ستاسو نه هغه مال او تاسو په مشقت کښې واچوي نو تاسو به بخل اوکړئی په دې کښې (يحفكم) معنى د (يجهد كم) ده (ای يجهد كم فى السوال بالالحاح)

قوله: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ: حضرت ابوهريره رضی الله عنه ارشاد فرمائی چې نبی کريم ﷺ ارشاد فرمائيلي دې چې مسکين هغه نه دې کوم چې په سوال کولو باندې يو يا دوه کهجورې يا دوه نمرئ واخلي او واپس شی او د هغه د واپس کولو د پاره دومره کافی وی ،مسکين خو هغه دې کوم چې د حاجت نه باوجود د سوال نه بچ کيږی که تاسو غواړئی نو د قران دا ايت اولولئ (لَا يَسْئَلُونَ النَّاسَ إِلْحَافًا) مطلب دا دې چې د صدقاتو او خيراتونو مستحق صرف هغه خلق نه دی څوک چې دربه در ګرځي او خير غواړي، بلکه اصل مسکين او د صدقاتو حقدار هغه خلق دی څوک چې محتاجئ نه باوجود سوال نه کوي، د سوالګرو طريقه په انختلو سره سوال کول وی.

۵۱- باب: (وَأَحَلَّ اللّٰهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا)

الْمَسُّ الْجُنُونُ.

[۴۲۶۶] حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصِ بْنِ غِيَاثٍ حَدَّثَنَا أَبِي حَدَّثَنَا الأَعْمَشُ حَدَّثَنَا مُسْلِمٌ عَنْ مَسْرُوقٍ عَنْ عَائِشَةَ - رضی الله عنها - قَالَتْ لَمَّا نَزَلَتِ الآيَاتُ مِنْ آخِرِ سُورَةِ الْبَقَرَةِ فِي الرِّبَا قَرَأَهَا رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - عَلَى النَّاسِ، ثُمَّ حَرَّمَ التِّجَارَةَ فِي الْخَمْرِ.

قوله: الْمَسُّ الْجُنُونُ: په ايت کريمه کښې دی (لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ) فرمائی چې په دې کښې (مس) په معنی د ليونتوب دې.

ددې باب نه واخله تر د (وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ) پورې ټول ايتونه د حرمت ربا په باره کښې نازل شوی دی ددې وجې امام بخاری دهر ايت لاندې صرف يو حديث د حرمت ربا نقل کړې دې کوم چې د حضرت عائشې رضی الله عنها نه مروی دې.

حضرت عائشه رضی الله عنها فرمائی چې کله د سود په باره کښې د سورة بقره ايتونه نازل شول نو رسول الله ﷺ دا اولوستل او خلقو ته ئې واورول، او بيا ئې د شرابو تجارت حرام کړو.

يو اشکال او د هغې جواب: دلته دا اشکال کيږی چې د سود د حرمت په باره کښې نازليدونکی دسورة بقره ايتونه خو بيخی په آخره کښې نازل شوی وو او د شرابو حرمت خو د غزوه احد نه پس شوې وو ،او په هغه وخت کښې ددې تجارت هم ممنوع ګرځولې شوې وو نو بيا دا څه خبره ده چې کله رسول الله ﷺ د سود د ايتونو نه د سود د حرمت اعلان اوکړو نو د شرابو دحرمت اعلان ئې هم اوکړو په دغه وخت کښې ددې څه موقع وه؟

ددې جواب دادې چې د سود د حرمت د اعلان سره ئې د شرابو د تجارت د حرمت اعلان ددې د قباحت شناعت او شدت حرمت ظاهرولود پاره وو، چونکه په شدت حرمت او قباحت کښې دواړه یو شان یا نژدې دی ،دا هم ممکن ده چه په دغه وخت کښې د نبی ﷺ په مجمع کښې داسې خلق محسوس کړې وی چاته چې د تجارت خمر د حرمت علم نه وو ددې وجې نبی کریم ﷺ ددې اعاده او تکرار اوکړلو.[1]

۵۲-باب: (يَمْحَقُ اللّٰهُ الرِّبَا) يذهبه

[۴۲۶۷] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ خَالِدٍ أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ عَنْ شُعْبَةَ عَنْ سُلَيْمَانَ سَمِعْتُ أَبَا الضُّحَى يُحَدِّثُ عَنْ مَسْرُوقٍ عَنْ عَائِشَةَ أَنَّهَا قَالَتْ لَمَّا أُنْزِلَتِ الآيَاتُ الأَوَاخِرُ مِنْ سُورَةِ الْبَقَرَةِ خَرَجَ رَسُولُ اللّٰهِ -صلى الله عليه وسلم- فَتَلاَهُنَّ فِي الْمَسْجِدِ، فَحَرَّمَ التِّجَارَةَ فِي الْخَمْرِ.

۵۳- باب: (فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ) فَاعْلَمُوا.

[۴۲۶۸] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ أَبِي الضُّحَى عَنْ مَسْرُوقٍ عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ لَمَّا أُنْزِلَتِ الآيَاتُ مِنْ آخِرِ سُورَةِ الْبَقَرَةِ قَرَأَهُنَّ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- فِي الْمَسْجِدِ، وَحَرَّمَ التِّجَارَةَ فِي الْخَمْرِ.

۵۴-باب: (وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلَى مَيْسَرَةٍ)

[۴۲۶۹] وَقَالَ لَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ عَنْ سُفْيَانَ عَنْ مَنْصُورٍ وَالأَعْمَشِ عَنْ أَبِي الضُّحَى عَنْ مَسْرُوقٍ عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ لَمَّا أُنْزِلَتِ الآيَاتُ مِنْ آخِرِ سُورَةِ الْبَقَرَةِ قَامَ رَسُولُ اللّٰهِ -صلى الله عليه وسلم- فَقَرَأَهُنَّ عَلَيْنَا، ثُمَّ حَرَّمَ التِّجَارَةَ فِي الْخَمْرِ.

په روایت باب او ایت باب کې مناسبت: اسماعیلی اعتراض کړې دې چې د روایت الباب او ترجمة الباب کښې څه مناسبت نشته ځکه چې د ایت تعلق د قرض سره دې او د روایت تعلق د سود اوتجارت خمرد حرمت سره دې ،ددې وجې د سود په ایتونو کښې ددې ذکربې موقعې دې.[2] مونږ ددې جواب ورکړې دې چې ذکر شوې ایت هم د سود د ایتونو سره نازل شوې دې ددې وجې امام بخاری په دې مناسبت سره دا دلته ذکر کړو.

حضرت گنگوهی رحمه الله د باب د روایت سره مناسبت بیانوی او فرمائی «**مناسبة برواية الواردة فيه من حيث ان المامور به هو الانظار والتصديق فكيف بمن يأخذ زيادة على اصله ماله**»[3] یعنی په ایت باب کښې مدیون ته مهلت ورکولو په هغه باندې صدقه کول او قرض معاف کولو حکم ترغیب دې

---

[1]) عمدة القاری ۲۰۰/۱۱ کتاب البیوع باب اکل الرباء وشاهده وکاتبه)-
[2]) عمدة القاری ۱۳۲/۱۸)-
[3]) لامع الدراری ۳٤/۹)-

نو هر كله چې د اصل راس المال په باره كښې دا حكم دې نو ددې نه زياتى د سود په ډول اخستلو به څنګه اجازت وركولې شى د حضرت ګنګوهى ددې توجيه حاصل دادې چې د ذكر شوى ايت نه د سود حرمت اګرچه په عبارت النص سره ثابت دې د دلالت النص په طور سره ددې ايت نه د سود حرمت ثابتيږى، ددې وجې د باب د ايت ذكر دلته بې موقعې نه دې.

۵۵- باب: (وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ).

[۴۲۷۰] حَدَّثَنَا قَبِيصَةُ بْنُ عُقْبَةَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ عَاصِمٍ عَنِ الشَّعْبِيِّ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ -رضى الله عنهما- قَالَ آخِرُ آيَةٍ نَزَلَتْ عَلَى النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- آيَةُ الرِّبَا.

د روايت باب متعلق يو اشكال او دهغې جواب: دلته اشكال كيږى چې په روايت باب كښې ئې د سود ايت د نزول په اعتبار سره آخرى ايت ګرځولې دې او ابن جرير طبرى رحمه الله د حضرت ابن عباس رضى الله عنه نه دا نقل كړې دى چه آخرى ايت (وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ) دې او دا د سود ايت نه دې.

ددې جواب دادې چې د (احل الله آلبيع وحر م الربا) نه واخله تر د (وَاتَّقُوا يَوْمًا) پورې ټول ايتونه د سود په باره كښې يو ځل نازل شوى وو، حضرت ابن عباس رضى الله عنه د بخارى په روايت كښې د ابتدائى ايتونو ذكر كړې دې او د ابن جرير طبرى په روايت كښې هغوى د آخرى ايت ذكر كړې دې[1]، يو بل تعارض د حضرت براء ابن عازب د روايت سره دې په هغې كښې دى چې اخرى ايت د كلاله دې او ابن عباس رضى الله عنه (وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ) ته اخرى ايت وائى.

علامه كرمانى ددې جواب دا وركړې دې چې دواړو حضراتو د خپل خپل علم مطابق وئيلې دى[2]

بعضو حضراتو جواب وركړې دې چې د ميراث په باره كښې آخر ى ايت د كلاله دې او د حضرت براء ابن عازب په روايت كښې هم په دې اعتبار سره دې ته اخرى ايت وئيلې شوې دې او د حضرت ابن عباس رضى الله عنه په روايت كښې د سود ايت د عامو اياتونو په اعتبار سره اخرى ايت وئيلې شوې دې نو څه تعارض نشته.[3]

۵۶- باب: وَإِنْ تُبْدُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللَّهُ فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

[۴۲۷۱] حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ حَدَّثَنَا النُّفَيْلِيُّ حَدَّثَنَا مِسْكِينٌ عَنْ شُعْبَةَ عَنْ خَالِدٍ الْحَذَّاءِ عَنْ مَرْوَانَ الأَصْفَرِ عَنْ رَجُلٍ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- وَهُوَ ابْنُ عُمَرَ أَنَّهَا قَدْ

[1] فتح البارى ۸/۲۰۵)-
[2] شرح الكرمانى ۱۷/۴۶،۴۷)-
[3] شرح الكرمانى ۱۸/۴۷،۴۶، و فتح البارى ۸/۲۰۵)-

نسخت (وَإِنْ تُبْدُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ) الآیة.

په دې ایت کښې دی چه څه ستاسو په زړونو کښې دی برابره ده که تاسو ئې ښکاره کوئی او که تاسو ئې پټوئی د هغې په باره کښې الله تعالی ستاسو محاسبه کوی بیا ددې نه پس چې چاته غواړی بخښنه به اوکړی او چې چاته غواړی عذاب به ورکړی.

د ایت کریمه تفسیر: کله چې دا ایت نازل شو نو صحابه ﷺ ډیر پریشانه شول چې غیر اختیاری وسوسې او خیالات که په دې باندې نیول کیږی نو څوک به بیا نجات مومی. صحابه کرام د نبی ﷺ په خدمت کښې حاضر شول او د خپلې پریشانئی ذکر ئې اوکړو ، نبی ﷺ اوفرمائیل دا د الله حکم دې او تاسو (سمعنا واطعنا) وائی ی.(۱)

ددې نه یو کال پس آیت کریمه (لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا) نازل شو نو دې اولنې ایت منسوخ کړو لکه څنګه چې په روایت باب کښې تصریح ده .

خو امام مادری په دې باندې اشکال کړې دې چې د نسخې ضرورت به هله وی کله چې جمع بین الایتین ممکن نه وی حال دا دې چې دلته دواړه جمع کولې شی او دا وئیلې شی چې (وَإِنْ تُبْدُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللَّهُ) کښې هغه خیالاتو باندې د نیولو ذکر دې کوم چې اختیار وی او په (لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ) دا بیان شوی دی چې په غیر اختیاری خیالاتو باندې نیول نشته (۲)

خو د امام مادری په خپله دا شکال محل د نظر دې څکه چرته په اولنی ایت کښې صرف د اختیاری خیالاتو او وسوسو د نیولو ذکر وو نو بیا صحابه په دې باندې ولې پریشانه شوې وو او که هغوی پریشانه شوې وو نو نبی ﷺ به هغوی ته ښودلې وو چې د محاسبې ذکر په اختیاری خیالاتو باندې دې په غیر اختیاری خیالاتو باندې نه دې .نو هم دا وئیلې شی چې په اولنی ایت کښې په اختیاری او غیر اختیاری هر قسم خیالاتو باندې د نیولو ذکر وو او په نورو ایاتونو کښې دا اوئیلې شو چې په غیر اختیاری خیالاتو باندې نیول نشته.صرف په اختیاری خیالاتو باندې به نیول وی او د نیول به هم هغه وخت کښې وی کله چې د ا ختیاری خیالات سرې په سوچ کښې راولی او دې سره سره بیا د هغې مطابق په زړه باندې د هغې اظهار هم شروع کړی باقی که چرته داسې په زړه کښې څه خبره راشی او د هغې اظهار اونکړی او پکښې زیات سوچ او فکر نه کار وانخستلې شی نو په دې باندې به څه مواخذه او نیول نه وی.(۳)

قوله: حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ: دلته محمد غیر منسوب دې د والد نوم ئې ذکر نه دې حافظ ابن حجر په

---

[1]) فتح الباری ۲۰۶/۸، والدر المنثور فی تفسیر بالماثور ۳۴۰/۱) تفسیر ابن کثیر ۳۳۸/۱) تفسیر کبیر ۱۲۵/۷)-

[2]) تفسیر المنیر ۲۲۰/۳)-

[3]) المرقات شرح مشکوة ۱۳۴/۱)-

فتح البارى كښې (۱)ددې په تعيين كښې درې اقوال ذكر كړې دې . د كلاباذى قول دې چې ددې نه محمد بن يحيى ذهلى مراد دې حاكم فرمائى چې ددې نه محمد بن ابراهيم بوشنجى مراد دې او ابونعيم د كلام نه معلوميږى ددې نه محمد بن ادريس ابو حاتم رازى مراد دې.

ابوجعفر عبدالله بن محمد نفيلى: د (محمد) شيخ نفيلى دې دده نوم عبدالله بن محمد بن على او ابوجعفر دده كنيت دې .

امام ابوداود رحمه الله ددوى په باره كښې فرمائى (ما رايت احفظ من النفيلى)

امام نسائى فرمائى (ثقة) دارقطنى فرمائى (ثقة مامون محتج)

ددوى وفات په كال ۲۳۲ هجرئي كښې شوې وو. د امام مسلم نه علاوه باقى حضراتو دده نه روايات نقل كړې دى او په بخارى شريف كښې ددوى صرف دا يو روايت دې .(۲) د نفيلى شيخ مسكين ابن بكر حرانى دې، دوى د سفيان ثورى، شعبه بن الحجاج او مالك بن انس وغيره نه روايات نقل كوى او ددوى روايات امام بخارى، مسلم ، امام ابوداود امام نسائي نقل كړې دى.په بخارى شريف كښې ددوى صرف دا يو حديث دې.

امام احمد رحمه الله ددوى په باره كښې فرمائى (لاباس به ولكن فى حديثه خطا)

يحيى ابن معين فرمائى (لاباس به)

امام ابو حاتم فرمائى (باس به وكان صالح الحديث يحفظ الحديث)

ددوى وفات په ۱۹۸ هجرئي كښې شوې وو.(۳)

٥٧-باب: آمَنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ

[۴۲۷۲] حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ أَخْبَرَنَا رَوْحٌ أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ عَنْ خَالِدٍ الْحَذَّاءِ عَنْ مَرْوَانَ الأَصْفَرِ عَنْ رَجُلٍ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ-صلى الله عليه وسلم--قَالَ أَحْسِبُهُ ابْنَ عُمَرَ-(إِنْ تُبْدُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ) قَالَ نَسَخَتْهَا الآيَةُ الَّتِي بَعْدَهَا.[ر: ۴۲۷۱]

قوله: وَقَالَ ابن عَبَّاس ،اصراً: عهداً: اشاره ده (رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إِصْرًا) طرف ته . چې په دې كښې د اصرا معنى عهد او پيمان دې .او د عهد او پيمان نه مراد داسې حكم دې د كومو چې پورا كول او په هغې باندې د عمل كولو طاقت نه وى . يعنى اې زمونږه ربه په مونږ باندې داسې عهد مه ايږده .د كومې د پوره كولو چې مونږ كښې طاقت نه وى علامه زمخشرى د اصرا معنى په بوج سره كړې ده.(۴)

---

(۱) فتح البارى ۲۰۶/۸)

(۲) تهذيب الكمال ۸۸،۹۲/۱۶) وفتح البارى ۲۰۶/۸)-

(۳) تهذيب الكمال ٤٨٤،٤٨٦/۲۷) الجرح والتعديل (۸) الترجمه (۱۵۲۱(وسير اعلام النبلاء ۲۰۹/۹) وميزان الاعتدال ٤/الترجمه ۸٤۷۹)-

(۴) تفسير كشاف ۲۹۲/۱)-

او هم دا ددې اصل معنى ده خو د عهد پابندى هم بوج وى او ګران معلوميږى ددې وجې د (اصر) تفسير په عهد سره شوى دى.

۵۸- باب: سورة آلِ عِمْرَانَ

تُقَاةٌ وَتَقِيَّةٌ وَاحِدَةٌ (صِرٌّ) بَرْدٌ (شَفَا حُفْرَةٍ) مِثْلُ شَفَا الرَّكِيَّةِ، وَهُوَ حَرْفُهَا (تُبَوِّءُ) تَتَّخِذُ مُعَسْكَرًا، الْمُسَوَّمُ الَّذِي لَهُ سِيمَاءٌ بِعَلَامَةٍ أَوْ بِصُوفَةٍ أَوْ بِمَا كَانَ (رِبِّيُّونَ) الْجَمِيعُ، وَالْوَاحِدُ رِبِّيٌّ (تَحُسُّونَهُمْ) تَسْتَأْصِلُونَهُمْ قَتْلًا. (غُزًّا) وَاحِدُهَا غَازٍ (سَنَكْتُبُ) سَنَحْفَظُ (نُزُلًا) ثَوَابًا، وَيَجُوزُ وَمُنْزَلٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ كَقَوْلِكَ أَنْزَلْتُهُ. وَقَالَ مُجَاهِدٌ: وَالْخَيْلُ الْمُسَوَّمَةُ الْمُطَهَّمَةُ الْحِسَانُ. قَالَ سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبْزَى الرَّاعِيَةُ الْمُسَوَّمَةُ. وَقَالَ ابْنُ جُبَيْرٍ (وَحَصُورًا) لَا يَأْتِي النِّسَاءَ. وَقَالَ عِكْرِمَةُ (مِنْ فَوْرِهِمْ) مِنْ غَضَبِهِمْ يَوْمَ بَدْرٍ. وَقَالَ مُجَاهِدٌ (يُخْرِجُ الْحَيَّ) النُّطْفَةُ تَخْرُجُ مَيِّتَةً وَيُخْرِجُ مِنْهَا الْحَيَّ. الْإِبْكَارُ أَوَّلُ الْفَجْرِ، وَالْعَشِيُّ مَيْلُ الشَّمْسِ- أُرَاهُ- إِلَى أَنْ تَغْرُبَ.

د کلماتو تشريح:

قوله: تُقَاةٌ وَتَقِيَّةٌ وَاحِدَةٌ: (لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكٰفِرِيْنَ أَوْلِيَآءَ مِنْ دُوْنِ الْمُؤْمِنِيْنَ ۚ وَمَنْ يَّفْعَلْ ذٰلِكَ فَلَيْسَ مِنَ اللّٰهِ فِيْ شَيْءٍ اِلَّآ اَنْ تَتَّقُوْا مِنْهُمْ تُقٰىةً ۭ وَيُحَذِّرُكُمُ اللّٰهُ نَفْسَهٗ ۭ وَاِلَى اللّٰهِ الْمَصِيْرُ)

مسلمانان دې ايمانداران پريښودلو سره کافران په دوستۍ نه نيسى، کوم کس چې داسې اوکړل نو د هغه د الله سره څه تعلق نشته، په داسې صورت کښې (د ظاهرئ دوستۍ اجازت دې) که تاسو په دوى کښې د چا نه (قوى) ويره کوئى (نو هلته د ضرر لرې کولو حاجت دې) او الله تعالى تاسو د خپل ځان نه ويروى او هم هغه طرف ته واپس کيدل دى،

امام بخارى فرمائى چې (تقاة) او (تقية) دواړه په يو معنى دى دا دواړه د باب ضرب نه مصدر دې، (تقى يتقى، تقاة وتقية وتقوى) په اصل کښې (وقى) دې خوواؤ په تاء باندې بدل کړې شوې دې او تاء د حروف اصليه څنى ده.[۱]

قوله: صِرٌّ: برد: (مَثَلُ مَا يُنْفِقُوْنَ فِيْ هٰذِهِ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا كَمَثَلِ رِيْحٍ فِيْهَا صِرٌّ اَصَابَتْ حَرْثَ قَوْمٍ ظَلَمُوْٓا اَنْفُسَهُمْ فَاَهْلَكَتْهُ ۭ)

په دنياوى ژوند کښې د کافرانو د خرچ کولو مثال د هغه هوا پشان دې چې په هغې کښې تيزه يخنى وى او هغه د داسې قوم په پټى باندې اولګى چا چې په خپل ځان باندې ظلم کړې وى، نو هغه هوا د غه پټى برباد کړى دغه شان ددې کافرانو خرچ کول په اخرت کښې ټول ضائع دى

قوله: شَفَا حُفْرَةٍ) مِثْلُ شَفَا الرَّكِيَّةِ، وَهُوَ حَرْفُهَا: (وَكُنْتُمْ عَلٰى شَفَا حُفْرَةٍ مِّنَ النَّارِ فَاَنْقَذَكُمْ مِّنْهَا ۭ): او تاسو خلق د اور د کندې په غاړه باندې وئى نو الله تعالى تاسو ته نجات درکړو په

---

[۱]) عمدة القارى ۱۸/۱۳۶،۱۳۵-

دې کښې د شفا حفرة معنی ده ‹د کندې په غاړه› څنګه چې د شفاالرکبة معنی ده‹کوهی غاړه› کوټی ته وائی.

قوله: تُبَوِّءُ) تَتَّخِذُ مُعَسْكَرًا: ‹وَاِذْ غَدَوْتَ مِنْ اَهْلِكَ تُبَوِّئُ الْمُؤْمِنِيْنَ مَقَاعِدَ لِلْقِتَالِ› او کله چې تاسو خپل کور ته د صبا په وخت کښې راووتې او مسلمانانو ته مو په مورچه کښې ځائې ورکولو.

د ‹تبوئ›ترجمه امام په ‹تتخذا معسکرا› سره کړې ده معسکر لښکر ته وائی یعنی چې کله هغوی ته په مورچو او د جنګ صفونو کښې دننه مقرر کول او لګول .دا د ابوعبیده تفسیر دې ګنی نو نور حضرات وائی ‹تُبَوِّئُ الْمُؤْمِنِيْنَ مَقَاعِدَ لِلْقِتَالِ›[1] ‹ای تنزل المومنین مقاعد للقتال›

قوله: الْمُسَوَّمُ الَّذِي لَهُ سِيمَاءٌ بِعَلَامَةٍ أَوْ بِصُوفَةٍ أَوْ بِمَا كَانَ: ‹زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوٰتِ مِنَ النِّسَآءِ وَالْبَنِيْنَ وَالْقَنَاطِيْرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ›

قوله: وَالْخَيْلُ الْمُسَوَّمَةُ: امام بخاری فرمائی چې مسوم هغه څیز ته وائی په کوم کښې چې څه نښه او علامه لګیدلې وی.یا وړنی لګیدلې وی،یا هر څه څیز چې ورسره اولګوی، د ‹سوم› معنی ده نښه لګول ، د باب تفعیل نه د اسم مفعول صیغه ده په معنی د نښه دار، په ایت کریمه کښې ‹خیل المسومة› نه نښه دار اسونه مراد دی، یعنی ښه او غوره اسونه ،څکه چې غوره اسونو باندې به عربو د امتیاز نښې لګولې.امام مجاهد د ‹خیل المسومة› تفسیر کوی ‹المطهمة الحسان› یعنی پوره ښه اسونه، ‹المطهمة›د باب تفعیل نه اسم مفعول صیغه ده. د طهم معنی ده مکمل کیدل، خرب.

د مجاهد دا تعلیق عبدبن حمید موصولا ذکر کړې دې[2]

قوله: (رِبِّيُّونَ) الْجَمِيعُ ، وَالْوَاحِدُ رِبِّيٌّ: ‹وَكَاَيِّنْ مِّنْ نَّبِيٍّ قٰتَلَ مَعَهٗ رِبِّيُّوْنَ كَثِيْرٌ› امام بخاری فرمائی چې په ایت کریمه کښې ربیون جمع ده ،او ددې مفرد ‹ربی› دې ، او دا منسوب دې رب طرف ته . هغه عالم ته وائی چې هغه هم الله طرف ته منسوب وی، او هغوی لره د الله طرف ته دعوت ورکوی.

بعضې حضرات د ‹رِبِّيُّوْنَ› تفسیر کوی،‹الذین یربون بالعلم› د علم په ذریعه چې د نورو خلقو تربیت کوی.په اول کښې ورته اسان اسان مسائل بیانوی او په اخر کښې د صلاحیت پیدا کیدو نه پس دقیق او ګران مسائل ورته بنائی. بیا اول ورته جزئیات ښائی او ددې نه پس ورته د کلیاتو تعلیم ورکوی.[3]

قوله: تَحُسُّوْنَهُمْ) تَسْتَأْصِلُوْنَهُمْ قَتْلًا: ‹وَلَقَدْ صَدَقَكُمُ اللّٰهُ وَعْدَهٗٓ اِذْ تَحُسُّوْنَهُمْ بِاِذْنِهٖ› امام بخاری

---

[1]) وفی العمدة ۱۸/۱۳۶) والمعقد جمع مقعد وهو موضع القعود)-

[2]) عمدة القاری ۱۸/۱۳۶)-

[3]) الجامع لاحکام القران ۲/۱۴۸)-

فرمائی چه په ایت کښې د (تحسونهم) معنی قتل کول،او د جرړې نه ویستل دی.او الله تعالی تاسو سره خپله وعده رښتونې کړه، کله چې تاسو دغه کافران د الله په حکم باندې قتلول او د جرړې نه مو ختمول.

قوله: غُزًّا) وَاحِدُهَا غَازٍ: (وَقَالُوا لِإِخْوَانِهِمْ إِذَا ضَرَبُوا فِي الْأَرْضِ أَوْ كَانُوا غُزًّى لَوْ كَانُوا عِنْدَنَا مَا مَاتُوا وَمَا قُتِلُوا) او هغوی (منافقان) وائی د خپلو رونړو په باره کښې چې هغوی په څه زمکه کښې سفر کړې وی (او هلته اتفاقا مړ شی) یا هغه خلق چرته په جهاد کښې خی (او په هغې کښې قتل کړې شی نو دا منافقان وائی) که دا خلق زمونږ سره وې نو نه به وو مړه شوی او نه به قتل شوی.

امام بخاری فرمائی چه په ایت کریمه کښې (غزا) د (غاز) جمع ده غزی غزا او جهاد کونکی ته وائی.

قوله: سَنَكْتُبُ) سَنَحْفَظُ: (لَقَدْ سَمِعَ اللّٰهُ قَوْلَ الَّذِيْنَ قَالُوْٓا اِنَّ اللّٰهَ فَقِيْرٌ وَّنَحْنُ اَغْنِيَآءُ سَنَكْتُبُ مَا قَالُوْا) په ایت کریمه کښې د (سنکتب) معنی ده (سنحفظ) مونږ حفاظت کوو.

قوله: (نُزُلًا) ثَوَابًا، وَيَجُوزُ وَمُنْزَلٌ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ كَقَوْلِكَ أَنْزَلْتُهُ: (لٰكِنِ الَّذِيْنَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ لَهُمْ جَنّٰتٌ تَجْرِيْ مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهٰرُ خٰلِدِيْنَ فِيْهَا نُزُلًا مِّنْ عِنْدِ اللّٰهِ ۭ وَمَا عِنْدَ اللّٰهِ خَيْرٌ لِّلْاَبْرَارِ) خو چه کوم کسان د رب نه ویرېږی د هغوی د پاره باغونه دی چه د هغې د لاندې به نهرونه بهیږی او هغوی به په دې کښې همیشه همیشه د پاره وی دا به الله د طرفه ته میلمستیا وی او څه چې د الله سره دی هغه ډیر ښه دی.د نیکانو خلقو د پاره.

امام بخاری فرمائی چه په دې ایت کښې د (نزلا) معنی د (ثوابا) ده . یعنی دابه د الله د طرفه بدله وی او دا هم ممکن ده چه د (نزلا) معنی په (منزل) سره اوکړی شی. منزل د باب افعال نه د اسم مفعول صیغه ده هغه څیز کوم چې د میلمستیا په ډول میلمه ته وړاندې کړې شی ، وائی(انزلته) ما هغه میلمه کړو.د هغه وړاندې مې د میلمستیا په ډول څه پیش کړل. په دې صورت کښې به د ایت مطلب دا وی چه دا باغونه به د الله د طرفه د میلمستیا په ډول مومنانو ته پیش کولې شی.

و **قوله:** وَقَالَ ابْنُ جُبَيْرٍ (وَحَصُورًا) لَا يَأْتِي النِّسَاءَ: (اَنَّ اللّٰهَ يُبَشِّرُكَ بِيَحْيٰى مُصَدِّقًا بِكَلِمَةٍ مِّنَ اللّٰهِ وَسَيِّدًا وَّحَصُوْرًا وَّنَبِيًّا مِّنَ الصّٰلِحِيْنَ)

حضرت سعید بن جبیر رحمه الله د (حَصُوْرًا) تفسیر کړې دې هغه کس چه ښځو ته نه ورځی خو دلته ددې معنی د نامرد نه ده.دا په اصل کښې د باب سمع نه د مبالغې صیغه ده.(حصرا حصرا) ادریدل، بندیدل، د (حصورا) نه داسې کس مراد دې چه هغه په خپلو شهواتو باندې قابو لری او خپل نفس په ضبط کښې ساتونکې وی.دلته هم دا مراد دې چه حضرت یحیی علیه السلام د طاقت، قوت اوشهوت لرلو باوجود دخپل نفس په قابو کولو باندې قادر وو او هغوی ښځو ته نه ورتلل[1]

[1] قال الراغب فی المفردات (۱۲۰) فالحصور الذی یاتی النساء امامن العنة وامام العفة والاجتهاد فی ازالة الشهود والثانی اظهر فی الایة لان بذلک یستحق المحمدة)-

و قوله: وَقَالَ عِكْرِمَةُ (مِنْ فَوْرِهِمْ) مِنْ غَضَبِهِمْ يَوْمَ بَدْرٍ: (بَلَىٰ إِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا وَيَأْتُوكُمْ مِنْ فَوْرِهِمْ هَٰذَا)

یعنی که تاسو ثابت قدم پاتې کیږئی او تقوی اختیاوئ او هغه خلق په تاسو باندې په غصه کښې حمله اوکړی ،عکرمه د (فور) تفسیر په غضب سره کړې دې بعضې حضراتو ددې تفسیر کړې دې (بلا تاخیر) فورا) د عکرمه دا تعلیق طبری موصولا نقل کړې دې.(۱)

قوله: الإِبْكَارُ أَوَّلُ الْفَجْرِ، وَالْعَشِيِّ مَيْلُ الشَّمْسِ - أُرَاهُ - إِلَى أَنْ تَغْرُبَ: (وَاذْكُرْ رَبَّكَ كَثِيرًا وَسَبِّحْ بِالْعَشِيِّ وَالْإِبْكَارِ) امام بخاری فرمائی چې د (ابکار) نه د صبا ابتدائی حصه مراد ده او د (عشی) نه زما په خیال د نمر د زوال نه واخله تر نمر پریوتو پورې منیخمې وخت مراد دې.

۵۸-باب: مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ

وَقَالَ مُجَاهِدٌ الْحَلاَلُ وَالْحَرَامُ. (وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ) يُصَدِّقُ بَعْضُهُ بَعْضًا، كَقَوْلِهِ تَعَالَى (وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلاَّ الْفَاسِقِينَ) وَكَقَوْلِهِ جَلَّ ذِكْرُهُ (وَيَجْعَلُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لاَ يَعْقِلُونَ) وَكَقَوْلِهِ (وَالَّذِينَ اهْتَدَوْا زَادَهُمْ هُدًى) (زَيْغٌ) شَكٌّ (ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ) الْمُشْتَبِهَاتِ (وَالرَّاسِخُونَ) يَعْلَمُونَ (يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ)

[۴۲۷۳] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ التُّسْتَرِيُّ عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ عَائِشَةَ -رضى الله عنها- قَالَتْ:

تَلاَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - هَذِهِ الآيَةَ (هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ) إِلَى قَوْلِهِ (أُولُو الأَلْبَابِ) قَالَتْ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «فَإِذَا رَأَيْتَ الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ، فَأُولَئِكَ الَّذِينَ سَمَّى اللَّهُ، فَاحْذَرُوهُمْ».

د ایات محکمات او ایت متشابهات نه څه مراد دی په دې باره کښې مختلف اقوال دی:

① د بعضې حضراتو رائې داده چې محکم هغه ایت ته وائی کوم چې ناسخ وی او متشابهات هغه ایت ته وائی کوم چه منسوخ وی.(۲)

② بعضې حضراتو وئیلې دی چې محکم هغه ایات دی چه مفهوم او معنی ئې ښکاره وی او متشابه هغې ته وائی چه مفهوم او معنی ئې غیر واضح وی.(۳)

③ بعضې وئیلې دی چې محکم هغې ته وائی چه په معنی ئې هغه کس پوهیدې شی چې د

---

۱) عمدة القاری ۱۸/۱۳۷)-

۲) روح المعانی ۳/۸۲ وتفسیر البغوی ۱/۲۷۹)-

۳) فتح الباری ۸/۲۱۰)-

عربئ ژبې او قواعدو نه واقف وی او متشابه هغه دی چې د هغې معنی د الله نه سوا بل څوک نه پیژنی [۱]

④ بعضو ونیلی دی چه محکم هغې ته وائی چه دهغې په معنی هر هغه سړې پوهیږی چه هغه ـ ـ د عربئ ژبې او دهغې د قواعدو نه خبر وی، او متشابه هغې ته وائی چه دهغې په معنی د الله تعالی نه سوا بل څوك نه پوهیږی.

⑤ امام رازی رحمه الله فرمائیلې دی چې لفظ به په خپله معنی کښې یا د غیر احتمال لری یا نه لری که د غیر احتمال نه لری نوئص ورته وائی او که د غیر احتمال لری نو یو جانب به راجح وی، یا به نه وی که راجح وی نو ظاهر ورته وائی او مرجوح طرف ته مؤول وائی او که راجح نه بلکه دواړه طرفو ته برابر او مساوی وی نو دواړه معانو ته په یو وخت د نسبت په اعتبار سره هغې ته لفظ مشترک وائی او یوې معنې طرف ته په متعین ډول نسبت کولو په اعتبار ورته محمل وائی، نو ددې تقسیم په اعتبار سره به لفظ یا نص وی یا ظاهر وی یا مؤول وی یا مشترک وی او یا مجمل وی، په دې قسمونو کښې نص او ظاهر ته محکم وائی او مؤول او مجمل ته متشابه وائی [۲]

یو اشکال او د هغې جواب: دلته چاته دا شکال کیدې شی چه د قران شریف د ذکر شوی ایت نه خو معلومیږی چې په قران مجید کښې ایات محکمات او ایات متشابهات دواړه قسم آیاتونه دی، خو د قران په یو بل ایت کښې دی ﴿كِتٰبٌ اُحْكِمَتْ اٰيٰتُهٗ ثُمَّ فُصِّلَتْ مِنْ لَّدُنْ حَكِيْمٍ خَبِيْرٍ﴾ [۳] ددې نه دا معلومیږی چې د قران کریم ټول آیاتونه محکمات دی او په یو آیت کښې دی ﴿كِتٰبًا مُّتَشَابِهًا مَّثَانِيَ تَقْشَعِرُّ مِنْهُ جُلُوْدُ الَّذِيْنَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ﴾ ددې ایت نه معلومیږی چې د قران کریم ټول ایاتونه متشابهات دی [۴]

ددې حل دا دې چې په بل ایت کښې د «احکمت آیاته» نه د بلاغت وفصاحت احکام او اتقان او د کلام جلال مراد دې د محکم اصطلاحی معنی هلته مراد نه ده، او په دریم ایت کښې د ﴿كِتٰبًا مُّتَشَابِهًا﴾ نه مراد دا دې چې د قران مجید ټول آیاتونو د یو بل د مضمون مصدق دی او په دې کښې څه تعارض نشته، د اصطلاحی معنی متشابه مراد نه دې. [۵]

امام بخاری دلته د «واخر متشابهات» تفسیر کړې دې «یصدق بعضه بعضا» دا تفسیر بې محل دې څکه چې دلته د متشابهات نه مراد داسې آیاتونه دی چه د هغې مفهوم واضح نه وی او په هغې کښې د وجوه کثیره احتمال وی. دا د «لیصدق بعضه بعضا» تفسیر د «کتابا متشابها» سره

---

[۱]) الجامع لاحکام القران ۴/۱۰۹) او معالم التنزیل ۱/۲۷۹)-
[۲]) تفسیر کبیر ۷/۱۸۰)-
[۳]) سورة الزمرا ۱:۲۳)-
[۴]) سورة هود (۱)-
[۵]) معالم التنزیل ۱/۲۷۸) وفتح الباری ۸/۲۱۱)-

منطبق کیږی
ددې نه پس امام بخاری رحمه الله درې ایاتونه پیش کړې دی په دې کښې د هر یو ایت مضمون د بل ایت د مضمون تصدیق کوی
اولنې ایت دې ﴿وَمَا يُضِلُّ بِهٖۤ اِلَّا الْفٰسِقِيْنَ﴾ددې نه معلومه شوه چه ضلال او گمراهی هم د فاسقانو حصه ده
دویم ایت دې ﴿وَيَجْعَلُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذِيْنَ لَا يَعْقِلُوْنَ﴾ددې نه معلومیږی چې د کفر او شرک گندگی په هغه خلقو باندې مسلط کولې شی ځوک چه د عقل نه کار نه اخلی او د عقل نه هم هغه خلق کار نه اخلی ځوک چه فاسق وی، ددې ایت نه د اولنی ایت د مضمون تصدیق کیږی.
دریم ایت دې ﴿وَالَّذِيْنَ اهْتَدَوْا زَادَهُمْ هُدًى وَّاٰتٰىهُمْ تَقْوٰىهُمْ﴾ددې ایت نه هم د اولنو دوو آیاتونو د مضمون تائید کیږی چه په دې کښې د فاسقانو او گمراهانو تذکر ه ده او په دې ایت کښې فرمانیلې شوی دی چه خلق هدایت اختیار وی او په صراط مستقیم باندې د تلو کوشش کوی نو الله تعالی هغوی ته هدایت نصیب کوی او کوم خلق چې ددې کوشش نه کوی هغوی گمراه او فاسقان دی . دغه شان په اولنی دوو ایاتونو کښې چه کومه خبره کړې شوې ده هغه په دې ایت کښې په یو بل طرز سره بیان شوې ده.

قوله: ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ) الْمُشْتَبِهَاتِ: د (ابتغاء الفتنه)معنی ئې بیان کړې ده (ابتغاء المتشابهات) یعنی کوم خلق چې په متشابهاتو پسې وی او ددې په غور او فکر کښې مشغول وی چونکه ددوی دا مشغولتیا د فتنې سبب جوړیږی، ددې وجې ئې په متشابهاتو کښې غور او فکر ته (ابتغاء الفتنه) اوونیل.

د متشابهاتو دوه قسمونه: د متشابهاتو دوه قسمونه دی یو قسم هغه دې چه په هغې کښې غور او فکر کولو سره د معنی حصول ممکن وی لکه تقدیم ما حقه التاخیر چه د هغې په وجه د معنی په پوهیدو کښې مشکل پیښیږی یا روابط کلام محذوف وی نو په داسې قسم متشابهاتو کښې په سوچ او فکر کولو سره معنی په پوهه کښې راځی خکه چه داسې قسم مشتبهاتو کښې غور او فکر کول ممنوع نه دې.
دویم قسم هغه دې چه په هغې کښې سوچ او فکر کولو سره معنی د کلام په پوهه کښې نه راځی نو په هغې کښې سوچ او فکر کولو نه منع شوې ده.[۱]

قوله: وَالرَّاسِخُوْنَ) يَعْلَمُوْنَ (يَقُوْلُوْنَ اٰمَنَّا بِهٖ): په ایت کښې ﴿وَالرّٰسِخُوْنَ فِي الْعِلْمِ﴾ کښې واو کښې د عالمانو اختلاف دې چه دا واو مستانفه دې او که عاطفه دې. امام بخاری د مجاهد نه ذکر شوې تفسیر نقل کړې دې ددې نه معلومیږی چه دا واو عاطفه دې او د ﴿وَالرّٰسِخُوْنَ﴾ عطف په لفظ د (الله) کیږی او مطلب دادې چې الله هم د متشابهاتو معنی پیژنی او

[۱]) فتح الباری ۲۱۱/۸)-

راسخین فی العلم هم پیژنی خو د نه پیژندلو باوجود وائی چې مونږ په دې باندې ایمان راوړو او په دې کښې د غور او فکر کولو نه چونکه منع شوې ده، ددې وجې ترې لرې اوسیږی او دغه شان په حکم باندې عمل کوی او ثواب حاصلوی.(١)

۶۰-باب: (وَإِنِّي أُعِيذُهَا بِكَ وَذُرِّيَّتَهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ)

[۴۲۷۴] حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ-رضي الله عنه-أَنَّ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «مَا مِنْ مَوْلُودٍ يُولَدُ إِلاَّ وَالشَّيْطَانُ يَمَسُّهُ حِينَ يُولَدُ، فَيَسْتَهِلُّ صَارِخًا مِنْ مَسِّ الشَّيْطَانِ إِيَّاهُ، إِلاَّ مَرْيَمَ وَابْنَهَا». ثُمَّ يَقُولُ أَبُو هُرَيْرَةَ وَاقْرَءُوا إِنْ شِئْتُمْ (وَإِنِّي أُعِيذُهَا بِكَ وَذُرِّيَّتَهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ).

قوله: فَيَسْتَهِلُّ صَارِخًا مِنْ مَسِّ الشَّيْطَانِ إِيَّاهُ، إِلاَّ مَرْيَمَ: دا دې حضرت ابوهریره رضی الله عنه روایت دې فرمائی چې کله ماشوم پیدا شی نو شیطان هغه ته سکوندا ره ورکوی ، د هغې د وجې هغه چغه کړی خو حضرت مریم علیها السلام او د هغوی ځوې حضرت عیسی علیه السلام ددې نه مستثنی دی. هغوی د پیدائش نه پس شیطان هغوی لره مس کړې نه دی.

دا روایت په کتاب احادیث الانبیاء کښې هم تیر شوې دې هلته هم تقریبا هم دا الفاظ دی(٢) په دې کښې د حضرت عیسی علیه السلام ذکر دې د حضرت مریم علیها السلام ذکر پکښې نشته.

بعضې حضراتو وئیلې دی چه په اصل کښې ذکر خو د دواړو دې خو د کتاب بدءالخلق راوی صرف یو ذکر کړې دې کیدې شی چې د دواړو ذکر راوی ته یاد نه وی پاتې شوې (٣)

دلته د مس ذکر دې نو د مس نه بی بی مریم او عیسی علیه السلام دواړه مستثنی دی، خو د (طعن) نه صرف عیسی علیه السلام مراد دې.(٤)

څو اشکالات او د هغې جوابونه: سوال دا پیدا کیږی چې شیطان د ماشوم د ولادت په وخت کښې په ده باندې نوکاره ولې لګوی نو په دې باره کښې وئیلې شوی دی چې دا د شیطان د طرف نه تنبیه ده چې خیال کوه زه ستا دشمن یم نو هوښیار اوسه بل طرف ته شریعت حکم ورکړې دې چې ماشوم پیدا شی نو دده په یو غوږ کښې اذان او په بل کښې تکبیر وائې. او ده ته دا اوښایئ چې د شیطان د ضرر نه محفوظ اوسیدل غواړې نو د الله او د هغه د رسول اطاعت او تابعداری کلکه اونیسه، نو بیا هغه تاته څه نقصان نشی رسولې.

---

(١) فتح الباری ۲۱۰/۸-

(٢) الفاظ الحدیث (ما من بنی آدم مولود الا یمسه الشیطان حین یولد فیستهل صارخا من مس الشیطان غیر مریم وابنها ، صحیح البخاری مع فتح البخاری ۴۶۹/۶) کتاب احادیث الانبیاء باب قول الله واذکر فی الکتاب مریم...رقم الحدیث (۳۴۳۱)-

(٣) صحیح البخاری مع فتح البخاری کتاب بداء الخلق باب صفة ابلیس وجنده ،رقم الحدیث(۳۳۷)-

(٤) حواله بالا)-

علامه زمحشري ددې روايت په صحت كښې توقف كړې دې او وئيلې دى چې دا رويت په هغه وخت كښې صحيح منلې شى كله چه ددې حقيقى معنى مراد نه وى نو هغوى مجازى معنى بيان كړې ده او وئيلې ئې دى چې په حديث كښې د «مس الشيطان» نه د انسان د ګمراه كولو كوشش مراد دې د پيدائش په وخت كښې چه شيطان كله دا كوشش كوى نو ماشوم په ژړا شى ځكه چې ماشوم په دغه وخت كښې د شيطانى وسوسو سره مانوس نه وى ،حال دا چه كله ماشوم پيدا كيږى نو په هغه كښې د ګمراهئ قبلولو صلاحيت نه وى نه د عقيدې په اعتبار سره او نه د قول او عمل په اعتبار سره.

د علامه زمحشري په نيز حقيقى معنى ځكه مراد نشى اخستې چه شيطان ته په انسان باندې داسې قدرت حاصل وى چه هغه ده باندې سكوندارئى لګوى نو ددې تقاضا بيا داده چې ټول انسانان چغې وهى، خو داسې نه ده.(١)

خو د علامه زمحشري دا اعتراض فضول دې ځكه چې په روايت كښې دا تصريح موجود ده چې ماشوم كله پيدا شى نو په هغه وخت كښې پرې شيطان سكونداره لګوى ددې نه دا څرګنه معلوميږى چې شيطان په انسان ټول عمر سكونداري لګوى او دا مشاهده ده چې كله ماشوم پيدا شى نو ژاړى.(٢)

په دې روايت باندې يو اشكال بل كيږى چې د «مس الشيطان» نه عيسى عليه السلام او مريم بى بى مستثنى اوګرځولې شول، ځكه چې د حضرت مريم بى بى مور دعا كړې وه ﴿وَإِنِّيٓ أُعِيذُهَا بِكَ وَذُرِّيَّتَهَا مِنَ ٱلشَّيۡطَٰنِ ٱلرَّجِيمِ﴾ د دغه دعا په بركت سره الله تعالى دوى مستثنى كړل، سوال خو دادې چې دا دعا خو د حضرت مريم مور كړې وه د مريم د پيدائش نه وړاندې ، نو په دې صورت كښې د ولادت په وخت كښې د «مس الشيطان» نه د حضرت مريم بچ كيدل د هغوى د مور د دعا اثر څنګه ګرځولې شى؟

ددې جواب دا وركړې شوې دې چه ممكن ده چه د ولادت نه وړاندې يا د ولادت په وخت كښې د دوى مور دا دعا كړې وى او الله تعالى قبوله كړې وى او مريم بى بى ئې د مس الشيطان نه بچ كړې وى.(٣)

يو اشكال بل كيږى چې ددې روايت په وجه د حضرت عيسى عليه السلام او بى بى مريم په نبى كريم ﷺ باندې فضيلت لازميږى حالانكه نبى ﷺ افضل الخلائق دې.

① ددې جواب علامه طيبى او علامه آلوسى دا وركړې دې د حضرت عيسى عليه السلام او حضرت مريم په شان نبى ﷺ هم د «مس الشيطان» نه مستثنى دې. اګرچې دلته ذكر صرف د دوو شوې دې.(٤)

---

(١) تفسير كشاف ٣٥٧/١)-

(٢) فتح البارى ٢١٢/٨ وروح المعانى ١٣٧/٣)-

(٣) روح المعانى ١٣٨/٣)-

(٤) حواله بالا

④ دويم جواب دا وركړې شوې دې چه په دې روايت كښې د حضرت عيسى عليه السلام او حضرت مريم بې بى صرف جزئى فضيلت ثابت دې او په جزئى فضيلت سره كلى فضيلت نه متاثر كيږى(١)

④ او قاضى عياض رحمه الله فرمانيلې دى چه د رسول الله ﷺ په شان ټولو پيغمبرانو ته دا خصوصيت حاصل دې چه شيطان هغوى ته د ولادت په وخت كښې مس او طعن نه وركوى.
بيا يو سوال پيدا كيږى چې هر كله دا د ټولو پيغمبرانو (ﷺ) مشتركه وصف دې نو د نبى ﷺ د حضرت مريم بى بى او ابن مريم په خصوصيت سره د ذكر كولو څه وجه وه؟
دې باره كښې دا ونيلې شوې دى چه د حضرت مريم او د ابن مريم په باره كښې يهوديانو ډيرې افواهګانې خورې كړې وې .د هغوى د تقدس او بزرګئ هغوى د خربولو كوشش كړې وو څكه نبى ﷺ په خصوصيت سره د هغوى ذكر اوكړو او دا ئې بيان كړو چه دوى د ابتداء ولادت نه د شيطان د تصرف نه مستثنى كړې شوى وو، په روستونى ژوند كښې دوى د شيطانى دهوكې څنګه ښكار كيدې شى او منكراتو سره تعلق ساتونكې هغه خبرې څنګه صحيح كيدې شى كومې چې يهوديان ددې مقدس او پاكيزه نفوسو باره كښې وائى.

٦٦-باب: (إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَأَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَئِكَ لَا خَلَاقَ لَهُمْ) لَا خَيْرَ. (٣)

(أَلِيمٌ) مُؤْلِمٌ مُوجِعٌ مِنَ الأَلَمِ، وَهُوَ فِي مَوْضِعِ مُفْعِلٍ.

[٤٢٧٥] حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنِ الأَعْمَشِ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ- رضى الله عنه- قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ- صلى الله عليه وسلم- «مَنْ حَلَفَ يَمِينَ صَبْرٍ لِيَقْتَطِعَ بِهَا مَالَ امْرِئٍ مُسْلِمٍ، لَقِيَ اللَّهَ وَهُوَ عَلَيْهِ غَضْبَانُ». فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَصْدِيقَ ذَلِكَ (إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَأَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَئِكَ لَا خَلَاقَ لَهُمْ فِي الآخِرَةِ) إِلَى آخِرِ الآيَةِ. قَالَ فَدَخَلَ الأَشْعَثُ بْنُ قَيْسٍ وَقَالَ مَا يُحَدِّثُكُمْ أَبُو عَبْدِ الرَّحْمَنِ قُلْنَا كَذَا وَكَذَا. قَالَ فِيَّ أُنْزِلَتْ كَانَتْ لِي بِئْرٌ فِي أَرْضِ ابْنِ عَمٍّ لِي قَالَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- «بَيِّنَتُكَ أَوْ يَمِينُهُ» فَقُلْتُ إِذًا يَحْلِفَ يَا رَسُولَ اللَّهِ. فَقَالَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- «مَنْ حَلَفَ عَلَى يَمِينِ صَبْرٍ يَقْتَطِعُ بِهَا مَالَ امْرِئٍ مُسْلِمٍ وَهُوَ فِيهَا فَاجِرٌ، لَقِيَ اللَّهَ وَهُوَ عَلَيْهِ غَضْبَانُ».

[٤٢٧٦] حَدَّثَنَا عَلِيٌّ - هُوَ ابْنُ أَبِي هَاشِمٍ - سَمِعَ هُشَيْمًا أَخْبَرَنَا الْعَوَّامُ بْنُ حَوْشَبٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي أَوْفَى - رضى الله عنهما - أَنَّ رَجُلاً أَقَامَ سِلْعَةً فِي السُّوقِ فَحَلَفَ فِيهَا لَقَدْ أَعْطَى بِهَا مَا لَمْ يُعْطَهُ. لِيُوقِعَ فِيهَا رَجُلاً مِنَ الْمُسْلِمِينَ، فَنَزَلَتْ (إِنَّ

---

١) حوالا بالا

الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَأَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلًا) إِلَى آخِرِ الآيَةِ.

[۴۲۷۷] حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ عَلِيِّ بْنِ نَصْرٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ دَاوُدَ عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ أَنَّ امْرَأَتَيْنِ كَانَتَا تَخْرِزَانِ فِي بَيْتٍ - أَوْ فِي الْحُجْرَةِ - فَخَرَجَتْ إِحْدَاهُمَا وَقَدْ أُنْفِذَ بِإِشْفًى فِي كَفِّهَا، فَادَّعَتْ عَلَى الأُخْرَى، فَرُفِعَ إِلَى ابْنِ عَبَّاسٍ، فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم «لَوْ يُعْطَى النَّاسُ بِدَعْوَاهُمْ لَذَهَبَ دِمَاءُ قَوْمٍ وَأَمْوَالُهُمْ». ذَكِّرُوهَا بِاللَّهِ وَاقْرَءُوا عَلَيْهَا (إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ). فَذَكَّرُوهَا فَاعْتَرَفَتْ، فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «الْيَمِينُ عَلَى الْمُدَّعَى عَلَيْهِ».

په دې ایت کریمه کښې دی (ولهم عذاب الیم) فرمائی چې د الیم معنی دردناک ده او دا (الم) نه مشتق دې او د (مفعل) په وزن دې.

امام بخاری ددې ایت متعلق دوه واقعات د شان نزول په ډول بیان کړې دی. اولنۍ ئې د اشعث بن قیس واقعه نقل کړې ده او دویمه واقعه ئې د عبدالله ابن ابی اوفی نه د هغه سړی په بارد کښې نقل کړې ده چه د هغه نوم په روایت کښې نشته، دا دواړه واقعات د یو بل نه مختلف دی او دا خبره تاسو په اصول تفسیر کښې وئیلې ده چه د یو ایت په شان نزول کښې مختلف واقعات کیدې شی.

قوله: أَنَّ امْرَأَتَيْنِ كَانَتَا تَخْرِزَانِ فِي بَيْتٍ: یعنی دوو ښځو په یو کور کښې موزې او خپلې ګنډلې (وقد انفذ باشفی فی کفها فادعت علی الاخری) (باشفا) بغیر تنوین نه هم وئیلې شی د خپلې اوموزې په ګنډلو کښې چه کومه ستن استعمالیږی هغه (اشفا) ده (په پښتو کښې ورته کونډه وانی ددې عمل په دوران کښې د یوې د لاس نه کونډه تیرې راپیرې اووتله نو هغې په بله باندې دعوی اوکړه چه دې زما لاس زخمی کړلو.

فیصله حضرت ابن عباس رضی الله عنهما ته یوړلې شوه نو ابن عباس رضی الله عنهما اوفرمائیل چه رسول الله ﷺ فرمانیلې دی که صرف د خلقو په دعوی باندې د هغوی مدعا او مطلوب ورکولې شی نو بیا خو د خلقو وینه او ددوی مالونه ختم او برباد شی، ددې حدیث نقل کولو کښې د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما مطلب دا وو چې شریعت د جګړو او مقدماتو ختمولو د پاره مستقل اصو ل او باقاعده ضوابط مقرر کړې دی چه مدعی به ګواهان پیش کوی او که د هغه سره ګواهان نه وی نو بیا به د مدعی علیه نه قسم اخستې شی، صرف په دعوی سره د مدعی په حق کښې فیصله نشی کولې. په راتلونکو دوو ښځو کښې که د مدعیه سره ګواه نه وی نو د مدعا علیها نه د قسم مطالبه متعین ده. او چونکه د مدعیه علیها سره ګواهان نه وو ددې وجې حضرت ابن عباس رضی الله عنهما اوفرمائیل چې مدعا علیها ته د الله یاد ورورواندې کړئی او د قران دا ایت ورته واوروئی (چه چرته دغه ښځې ته نصیحت اوکړو او دالله ویره ئې ورته ورواندې کړه نو هغې د خپل جرم اقرار اوکړو، حضرت ابن عباس رضی الله عنهما د نبی ﷺ ارشاد نقل کړو چه قسم په مدعا علیه باندې دې.

۶۳-باب: (قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَنْ لَا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ). (۴)

سَوَاءٌ قَصْدٌ

[۴۲۷۸] حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى عَنْ هِشَامٍ عَنْ مَعْمَرٍ. وَحَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ قَالَ حَدَّثَنِي ابْنُ عَبَّاسٍ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو سُفْيَانَ مِنْ فِيهِ إِلَى فِيَّ قَالَ انْطَلَقْتُ فِي الْمُدَّةِ الَّتِي كَانَتْ بَيْنِي وَبَيْنَ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - - قَالَ - فَبَيْنَا أَنَا بِالشَّأْمِ إِذْ جِيءَ بِكِتَابٍ مِنَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - إِلَى هِرَقْلَ قَالَ وَكَانَ دِحْيَةُ الْكَلْبِيُّ جَاءَ بِهِ فَدَفَعَهُ إِلَى عَظِيمِ بُصْرَى، فَدَفَعَهُ عَظِيمُ بُصْرَى إِلَى - هِرَقْلَ - قَالَ فَقَالَ هِرَقْلُ هَلْ هَا هُنَا أَحَدٌ مِنْ قَوْمِ هَذَا الرَّجُلِ الَّذِي يَزْعُمُ أَنَّهُ نَبِيٌّ فَقَالُوا نَعَمْ. قَالَ فَدُعِيتُ فِي نَفَرٍ مِنْ قُرَيْشٍ فَدَخَلْنَا عَلَى هِرَقْلَ، فَأُجْلِسْنَا بَيْنَ يَدَيْهِ فَقَالَ أَيُّكُمْ أَقْرَبُ نَسَبًا مِنْ هَذَا الرَّجُلِ الَّذِي يَزْعُمُ أَنَّهُ نَبِيٌّ فَقَالَ أَبُو سُفْيَانَ فَقُلْتُ أَنَا. فَأَجْلَسُونِي بَيْنَ يَدَيْهِ، وَأَجْلَسُوا أَصْحَابِي خَلْفِي، ثُمَّ دَعَا بِتَرْجُمَانِهِ فَقَالَ قُلْ لَهُمْ إِنِّي سَائِلٌ هَذَا عَنْ هَذَا الرَّجُلِ الَّذِي يَزْعُمُ أَنَّهُ نَبِيٌّ، فَإِنْ كَذَبَنِي فَكَذِّبُوهُ. قَالَ أَبُو سُفْيَانَ وَايْمُ اللَّهِ، لَوْلَا أَنْ يُؤْثِرُوا عَلَيَّ الْكَذِبَ لَكَذَبْتُ. ثُمَّ قَالَ لِتَرْجُمَانِهِ سَلْهُ كَيْفَ حَسَبُهُ فِيكُمْ قَالَ قُلْتُ هُوَ فِينَا ذُو حَسَبٍ. قَالَ فَهَلْ كَانَ مِنْ آبَائِهِ مَلِكٌ قَالَ قُلْتُ لَا. قَالَ فَهَلْ كُنْتُمْ تَتَّهِمُونَهُ بِالْكَذِبِ قَبْلَ أَنْ يَقُولَ مَا قَالَ قُلْتُ لَا. قَالَ أَيَتَّبِعُهُ أَشْرَافُ النَّاسِ أَمْ ضُعَفَاؤُهُمْ قَالَ قُلْتُ بَلْ ضُعَفَاؤُهُمْ. قَالَ يَزِيدُونَ أَوْ يَنْقُصُونَ قَالَ قُلْتُ لَا بَلْ يَزِيدُونَ. قَالَ هَلْ يَرْتَدُّ أَحَدٌ مِنْهُمْ عَنْ دِينِهِ، بَعْدَ أَنْ يَدْخُلَ فِيهِ، سَخْطَةً لَهُ قَالَ قُلْتُ لَا. قَالَ فَهَلْ قَاتَلْتُمُوهُ قَالَ قُلْتُ نَعَمْ. قَالَ فَكَيْفَ كَانَ قِتَالُكُمْ إِيَّاهُ قَالَ قُلْتُ تَكُونُ الْحَرْبُ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُ سِجَالًا، يُصِيبُ مِنَّا وَنُصِيبُ مِنْهُ. قَالَ فَهَلْ يَغْدِرُ قَالَ قُلْتُ لَا وَنَحْنُ مِنْهُ فِي هَذِهِ الْمُدَّةِ لَا نَدْرِي مَا هُوَ صَانِعٌ فِيهَا. قَالَ وَاللَّهِ مَا أَمْكَنَنِي مِنْ كَلِمَةٍ أُدْخِلُ فِيهَا شَيْئًا غَيْرَ هَذِهِ. قَالَ فَهَلْ قَالَ هَذَا الْقَوْلَ أَحَدٌ قَبْلَهُ قُلْتُ لَا. ثُمَّ قَالَ لِتَرْجُمَانِهِ قُلْ لَهُ إِنِّي سَأَلْتُكَ عَنْ حَسَبِهِ فِيكُمْ، فَزَعَمْتَ أَنَّهُ فِيكُمْ ذُو حَسَبٍ، وَكَذَلِكَ الرُّسُلُ تُبْعَثُ فِي أَحْسَابِ قَوْمِهَا، وَسَأَلْتُكَ هَلْ كَانَ فِي آبَائِهِ مَلِكٌ فَزَعَمْتَ أَنْ لَا فَقُلْتُ لَوْ كَانَ مِنْ آبَائِهِ مَلِكٌ قُلْتُ رَجُلٌ يَطْلُبُ مُلْكَ آبَائِهِ، وَسَأَلْتُكَ عَنْ أَتْبَاعِهِ أَضُعَفَاؤُهُمْ أَمْ أَشْرَافُهُمْ فَقُلْتَ بَلْ ضُعَفَاؤُهُمْ، وَهُمْ أَتْبَاعُ الرُّسُلِ، وَسَأَلْتُكَ هَلْ كُنْتُمْ تَتَّهِمُونَهُ بِالْكَذِبِ قَبْلَ أَنْ يَقُولَ مَا قَالَ فَزَعَمْتَ أَنْ لَا، فَعَرَفْتُ أَنَّهُ لَمْ يَكُنْ لِيَدَعَ الْكَذِبَ عَلَى النَّاسِ ثُمَّ يَذْهَبَ فَيَكْذِبَ عَلَى اللَّهِ، وَسَأَلْتُكَ هَلْ يَرْتَدُّ أَحَدٌ مِنْهُمْ عَنْ دِينِهِ بَعْدَ أَنْ يَدْخُلَ

فِيهِ سَخْطَةً لَهُ فَزَعَمْتَ أَنْ لاَ، وَكَذَلِكَ الإِيمَانُ إِذَا خَالَطَ بَشَاشَةَ الْقُلُوبِ، وَسَأَلْتُكَ هَلْ يَزِيدُونَ أَمْ يَنْقُصُونَ فَزَعَمْتَ أَنَّهُمْ يَزِيدُونَ، وَكَذَلِكَ الإِيمَانُ حَتَّى يَتِمَّ، وَسَأَلْتُكَ هَلْ قَاتَلْتُمُوهُ فَزَعَمْتَ أَنَّكُمْ قَاتَلْتُمُوهُ فَتَكُونُ الْحَرْبُ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُ سِجَالاً، يَنَالُ مِنْكُمْ وَتَنَالُونَ مِنْهُ، وَكَذَلِكَ الرُّسُلُ تُبْتَلَى، ثُمَّ تَكُونُ لَهُمُ الْعَاقِبَةُ، وَسَأَلْتُكَ هَلْ يَغْدِرُ فَزَعَمْتَ أَنَّهُ لاَ يَغْدِرُ، وَكَذَلِكَ الرُّسُلُ لاَ تَغْدِرُ، وَسَأَلْتُكَ هَلْ قَالَ أَحَدٌ هَذَا الْقَوْلَ قَبْلَهُ فَزَعَمْتَ أَنْ لاَ، فَقُلْتُ لَوْ كَانَ قَالَ هَذَا الْقَوْلَ أَحَدٌ قَبْلَهُ قُلْتُ رَجُلٌ ائْتَمَّ بِقَوْلٍ قِيلَ قَبْلَهُ. قَالَ ثُمَّ قَالَ بِمَ يَأْمُرُكُمْ قَالَ قُلْتُ يَأْمُرُنَا بِالصَّلاَةِ وَالزَّكَاةِ وَالصِّلَةِ وَالْعَفَافِ. قَالَ إِنْ يَكُ مَا تَقُولُ فِيهِ حَقًّا فَإِنَّهُ نَبِيٌّ، وَقَدْ كُنْتُ أَعْلَمُ أَنَّهُ خَارِجٌ، وَلَمْ أَكُ أَظُنُّهُ مِنْكُمْ، وَلَوْ أَنِّي أَعْلَمُ أَنِّي أَخْلُصُ إِلَيْهِ لأَحْبَبْتُ لِقَاءَهُ، وَلَوْ كُنْتُ عِنْدَهُ لَغَسَلْتُ عَنْ قَدَمَيْهِ، وَلَيَبْلُغَنَّ مُلْكُهُ مَا تَحْتَ قَدَمَيَّ. قَالَ ثُمَّ دَعَا بِكِتَابِ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَقَرَأَهُ، فَإِذَا فِيهِ «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ مِنْ مُحَمَّدٍ رَسُولِ اللَّهِ، إِلَى هِرَقْلَ عَظِيمِ الرُّومِ، سَلاَمٌ عَلَى مَنِ اتَّبَعَ الْهُدَى، أَمَّا بَعْدُ، فَإِنِّي أَدْعُوكَ بِدِعَايَةِ الإِسْلاَمِ، أَسْلِمْ تَسْلَمْ، وَأَسْلِمْ يُؤْتِكَ اللَّهُ أَجْرَكَ مَرَّتَيْنِ، فَإِنْ تَوَلَّيْتَ فَإِنَّ عَلَيْكَ إِثْمَ الأَرِيسِيِّينَ، وَ (يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَنْ لاَ نَعْبُدَ إِلاَّ اللَّهَ) إِلَى قَوْلِهِ (اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ). فَلَمَّا فَرَغَ مِنْ قِرَاءَةِ الْكِتَابِ ارْتَفَعَتِ الأَصْوَاتُ عِنْدَهُ، وَكَثُرَ اللَّغَطُ، وَأُمِرَ بِنَا فَأُخْرِجْنَا قَالَ فَقُلْتُ لأَصْحَابِي حِينَ خَرَجْنَا لَقَدْ أَمِرَ أَمْرُ ابْنِ أَبِي كَبْشَةَ، أَنَّهُ لَيَخَافُهُ مَلِكُ بَنِي الأَصْفَرِ فَمَا زِلْتُ مُوقِنًا بِأَمْرِ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - أَنَّهُ سَيَظْهَرُ حَتَّى أَدْخَلَ اللَّهُ عَلَيَّ الإِسْلاَمَ. قَالَ الزُّهْرِيُّ فَدَعَا هِرَقْلُ عُظَمَاءَ الرُّومِ فَجَمَعَهُمْ فِي دَارٍ لَهُ فَقَالَ يَا مَعْشَرَ الرُّومِ، هَلْ لَكُمْ فِي الْفَلاَحِ وَالرَّشَدِ آخِرَ الأَبَدِ، وَأَنْ يَثْبُتَ لَكُمْ مُلْكُكُمْ قَالَ فَحَاصُوا حَيْصَةَ حُمُرِ الْوَحْشِ إِلَى الأَبْوَابِ، فَوَجَدُوهَا قَدْ غُلِّقَتْ، فَقَالَ عَلَيَّ بِهِمْ. فَدَعَا بِهِمْ فَقَالَ إِنِّي إِنَّمَا اخْتَبَرْتُ شِدَّتَكُمْ عَلَى دِينِكُمْ، فَقَدْ رَأَيْتُ مِنْكُمُ الَّذِي أَحْبَبْتُ. فَسَجَدُوا لَهُ وَرَضُوا عَنْهُ. [ر: ۷]

۶۳- باب: (لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ) إِلَى (بِهِ عَلِيمٌ)

[۴۲۷۹] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ أَنَّهُ سَمِعَ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ - رضى الله عنه - يَقُولُ كَانَ أَبُو طَلْحَةَ أَكْثَرَ أَنْصَارِيٍّ بِالْمَدِينَةِ نَخْلاً، وَكَانَ أَحَبَّ أَمْوَالِهِ إِلَيْهِ بَيْرُحَاءَ، وَكَانَتْ مُسْتَقْبِلَةَ الْمَسْجِدِ، وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - يَدْخُلُهَا وَيَشْرَبُ مِنْ مَاءٍ فِيهَا طَيِّبٍ، فَلَمَّا أُنْزِلَتْ (لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ) قَامَ أَبُو طَلْحَةَ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّ اللَّهَ يَقُولُ (لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ) وَإِنَّ أَحَبَّ أَمْوَالِي إِلَيَّ بَيْرُحَاءَ وَإِنَّهَا صَدَقَةٌ لِلَّهِ، أَرْجُو بِرَّهَا وَذُخْرَهَا عِنْدَ اللَّهِ، فَضَعْهَا يَا رَسُولَ اللَّهِ حَيْثُ أَرَاكَ اللَّهُ. قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم «بَخٍ، ذَلِكَ مَالٌ رَايِحٌ، ذَلِكَ

مَالٌ رَابِحٌ، وَقَدْ سَمِعْتُ مَا قُلْتَ، وَإِنِّي أَرَى أَنْ تَجْعَلَهَا فِي الأَقْرَبِينَ». قَالَ أَبُو طَلْحَةَ أَفْعَلُ يَا رَسُولَ اللَّهِ. فَقَسَمَهَا أَبُو طَلْحَةَ فِي أَقَارِبِهِ وَبَنِي عَمِّهِ. قَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ وَرَوْحُ بْنُ عُبَادَةَ «ذَلِكَ مَالٌ رَابِحٌ». حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ يَحْيَى قَالَ قَرَأْتُ عَلَى مَالِكٍ «مَالٌ رَايِحٌ».

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الأَنْصَارِيُّ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ ثُمَامَةَ عَنْ أَنَسٍ - رضی الله عنه - قَالَ فَجَعَلَهَا لِحَسَّانَ وَأُبَيٍّ، وَأَنَا أَقْرَبُ إِلَيْهِ، وَلَمْ يَجْعَلْ لِي مِنْهَا شَيْئًا.

قوله: بَخٍ، ذَلِكَ مَالٌ رَابِحٌ: ډېره ښه ده دا مال خو د ګټې دې «بخ» اسم فعل دې د خوشحالۍ او داد په موقع باندې ئې استعماليږي په بعضې رواياتو کښې د «رابح» په ځائې «رايح» دې، يعنې مال خو تلونکې راتلونکې څيز دې که دا د آخرت د پاره ذخيره جوړه کړې شي نو قيمتي خبره ده.[1]

قوله: حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ يَحْيَى: امام بخاري دا روايت په کتاب الوکالة کښې پوره نقل کړې دې.[2]

قوله: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الأَنْصَارِيُّ: دا روايت امام بخاري په کتاب الوقف کښې د باب «اذا وقف او اوصی لاقاربه» لاندې ذکر کړې دې.[3]

۶۴- باب: قُلْ فَأْتُوا بِالتَّوْرَاةِ فَاتْلُوهَا إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ)

[۴۲۸۰] حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ حَدَّثَنَا أَبُو ضَمْرَةَ حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ عُقْبَةَ عَنْ نَافِعٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ - رضى الله عنهما - أَنَّ الْيَهُودَ جَاءُوا إِلَى النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - بِرَجُلٍ مِنْهُمْ وَامْرَأَةٍ قَدْ زَنَيَا، فَقَالَ لَهُمْ «كَيْفَ تَفْعَلُونَ بِمَنْ زَنَى مِنْكُمْ». قَالُوا نُحَمِّمُهُمَا وَنَضْرِبُهُمَا. فَقَالَ «لاَ تَجِدُونَ فِي التَّوْرَاةِ الرَّجْمَ». فَقَالُوا لاَ نَجِدُ فِيهَا شَيْئًا. فَقَالَ لَهُمْ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَلاَمٍ كَذَبْتُمْ (فَأْتُوا بِالتَّوْرَاةِ فَاتْلُوهَا إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ) فَوَضَعَ مِدْرَاسُهَا الَّذِي يُدَرِّسُهَا مِنْهُمْ كَفَّهُ عَلَى آيَةِ الرَّجْمِ، فَطَفِقَ يَقْرَأُ مَا دُونَ يَدِهِ وَمَا وَرَاءَهَا، وَلاَ يَقْرَأُ آيَةَ الرَّجْمِ، فَنَزَعَ يَدَهُ عَنْ آيَةِ الرَّجْمِ فَقَالَ مَا هَذِهِ فَلَمَّا رَأَوْا ذَلِكَ قَالُوا هِيَ آيَةُ الرَّجْمِ. فَأَمَرَ بِهِمَا فَرُجِمَا قَرِيبًا مِنْ حَيْثُ مَوْضِعُ الْجَنَائِزِ عِنْدَ الْمَسْجِدِ، فَرَأَيْتُ صَاحِبَهَا يَجْنَأُ عَلَيْهَا يَقِيهَا الْحِجَارَةَ. [ر: ۱۲۶۴]

قوله: يَقِيهَا الْحِجَارَةَ: ما هغه يهودي اوليدلو چه هغه خپله محبوبه د کاڼړي نه د بچ کولو د پاره هغه خپل اړخ ته کوله خو په آخر کښې انجام هم دا راوتلو چه کله په هغه کښې حرکت پاتې نشو نو هغه هم مړ شو او يهوديه هم مړه شوه.

---

[1] عمدة القاری ۱۸/۱۳۶)-

[2] صحیح البخاری مع فتح الباری کتاب الوکالة باب اذا قال الرجل لوکیله ۴/۴۹۳) رقم الحدیث ۲۳۱۸)-

[3] صحیح البخاری معی فتح الباری کتاب الوصایا (۵/۳۷۹) -

۶۵-باب: ... كُنتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ.

[۴۲۸۱] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ عَنْ سُفْيَانَ عَنْ مَيْسَرَةَ عَنْ أَبِي حَازِمٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضی الله عنه - (كُنتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ) قَالَ خَيْرَ النَّاسِ لِلنَّاسِ، تَأْتُونَ بِهِمْ فِي السَّلاَسِلِ فِي أَعْنَاقِهِمْ حَتَّى يَدْخُلُوا فِي الإِسْلاَمِ.

دا هم احتمال لري چه د (کنتم خیر امة) نه صرف حضرات صحابه کرام ﷺ مراد وی او دا هم احتمال دې چه ټول امت ترې مراد دې (۱) که صحابه ئيې مراد وی نو مطلب ئې دادې چه صحابه امت کښې د ټولو نه غوره دی او که ټول امت مراد وی نو مطلب به دا وی چه د نورو امتونو په مقابله کښې امت محمدیه د ټولو نه غوره دې او ظاهر او راجح هم دادې چه صرف صحابه کرام مخاطب اونه ګرخولې شی بلکه ټول امت ددې مخاطب اوګرخولې شی (۲)

په روایت کښې دی چې بهترین خلق د خلقو د پاره هغه دی چه هغوی دوی په بیړو کښې بندیان راولی تردې چه هغوی په اسلام کښې داخل شی ، مطلب دادې چه د امت محمدیه د خیر امت کیدو پوه نښه دا هم ده چه ددې امت مجاهدین کافران د میدان جنګ نه په قید کښې راولی او دغه شان ددې مجاهدینو په قید کښې ډیر کافران قیدیان اسلام راوړی او د ابدی سعادت مستحق شی.

علامه شبیر احمد عثمانی ددې لاندې لیکی:

د تیرې شوې رکوع په اول کښې ئې فرمائیلې وو (يَآيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ حَقَّ تُقٰتِه) په مینځ کښې هم ددې مناسب څه اوامر او نواهی او وعده وعید راغلل ، ددې ځائې نه بیا د هغه اولنی مضمون تکمیل کیږی یعنی اې مسلمانانو !الله تعالی تاسو په ټولو امتونو کښې بهترین امت ګرځولې یئ د هغه په علم ازلی کښې د اولنې ورځې نه دا مقدره وه. ددې خبر بعضې پخوانو پیغمبرانو ته هم ورکړې شوې وو، لکه څنګه چې نبی اخر الزمان محمد ﷺ په ټولو نبیانو کښې افضل دې . ددوی امت به هم په ټولو امتونو باندې وړاندې وی، ځکه چې دوی ته به د ټولو نه افضل او اکرم پیغمبر نصیب کیږی اکمل او د همیشه شریعت به ورته میلاویږی ، د علومو او معارفو دروازې به په دوی باندې پرانستی کیږی ، د ایمان او عمل او تقوی ټول بناخونه به د دوی په محنت او قربانو باندې تروتازه او شنه وی، هغوی به په څه خاص قوم او نسب یا مخصوص ملک او اقلیم کښې محصور نه وو بلکه د دوی د عمل دائره به ټولې دنیا ته او د انسانی ژوند په هر شعبه باندې محیط وی، لکه څنګه چې د دوی وجود به ددې د پاره وی چه د نورو خیرخواهی کوی او چه ترکومې پورې ممکن وی نو هغوی د جنت په دوازه باندې اودروی. په (أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ) کښې دې طرف ته اشاره ده.

---

(۱) معالم التنزیل (۴۴/۱)-
(۲) فتح الباری ۲۲۵/۸)-

تنبیه: ددې سورت په نهمه رکوع کښې د ﴿وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّينَ﴾ نه د نبی کریم ﷺ د امامت او جامعیت کبری بیان وو، په لسمه رکوع کښې د ﴿إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ﴾ ددې امت د قبلې برتری خودلې شوې ده او د یوولسمې ﴿وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ﴾ رکوع نه ددې امت د کتاب او شریعت د مضبوطیا اظهار کړې شوې دې، اوس دلته د دولسمې رکوع په آغاز کښې پخپله د امت مرحومه د فضیلت او عظمت اعلان کیږي.

(منکر) (په غلطو کارونو کښې) کفر ،شرک، بدعاتو. رسومات قبیحه، فسق او فجور او هر قسم بداخلاقی او نامعقول خبرې شامل دی ددې منع کول هم په څو طریقو دی کله په ژبه سره کله په لاس سره وی کله په قلم سره وی کله په تورې سره وی . غرض هر قسم جهاد په دې کښې شامل دې ، دا صفت چه څومره په عموم او هتمام سره په امت محمدیه کښې موجود شوې دې په اولنو امتونو کښې ددې نظیر او مثال نه ملاویږي.

حضرت تهانوی صاحب په بیان القران کښې لیکی:

(کُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ) تاسو غوره ډله ئې چه هغه ډله د (عامو) خلقو (ته د فائدې او هدایت رسولو د پاره) ظاهر شوې ده، تاسو (په مقتضا د شریعت په زیات اهتمام سره) د نیکئ کارونه ښایئ او د بدو کارونو نه منع کویئ: .

دا خطاب ټول ام محمدیه ته عام دې لکه څنګه چه په کمالین کښې د حضرت علی رضی الله عنه مرفوع د احمد بن حنبل رحمه الله په سند سره منقول دې چې نبی ﷺ فرمائیلې دی چې زما امت خیر الامم دې ، بیا په دې کښې صحابه او ل اشرف مخاطبین دی، او په امر بالمعروف او نهی عن المنکر کښې چې کوم د زیات اهتمام قید راوستې شو مراد دې نه (امرونهی بالید) دې کومه چې ددې اوچته درجه ده ،دا درجه په دې امت کښې د نورو امتونو نه په دوو وجوهو سره زیاته ده، اول د جهاد مشروع کیدل ددې نه رفع د کفر او رفع د فساد مقصود ده، دویمه د عموم دعوت محمدیه ،ددې د ټولو قومونو د پاره عام کیدل، لکه څنګه چې په (للناس) کښې د (عام) لفظ ورکړې شوې دې په خلاف د مخکښې شریعتونو نه چې په بعضو کښې جهاد نه وو او بعضو کښې سابقه انبیاء کرام ټولو اقوامو ته مبعوث نه وو، او ښکاره ده چه په زیات عمل سره زیات اجر دې بلکه صرف دویمه وجه هم کافی ده نو دا هم منجمله د اسبابو د خیریت ددې امت شو.

۶۶- باب: (إِذْ هَمَّتْ طَائِفَتَانِ مِنْكُمْ أَنْ تَفْشَلَا)

[۴۲۸۲] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ قَالَ عَمْرٌو سَمِعْتُ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ -رضی الله عنهما- يَقُولُ فِينَا نَزَلَتْ (إِذْ هَمَّتْ طَائِفَتَانِ مِنْكُمْ أَنْ تَفْشَلَا وَاللَّهُ وَلِيُّهُمَا) قَالَ نَحْنُ الطَّائِفَتَانِ بَنُو حَارِثَةَ وَبَنُو سَلِمَةَ، وَمَا نُحِبُّ - وَقَالَ سُفْيَانُ مَرَّةً وَمَا يَسُرُّنِي - أَنَّهَا لَمْ تُنْزَلْ لِقَوْلِ اللَّهِ (وَاللَّهُ وَلِيُّهُمَا)

٦٧- باب: (لَيْسَ لَكَ مِنَ الأَمْرِ شَيْءٌ).

[۴۲۸۳] حَدَّثَنَا حِبَّانُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللّٰهِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ حَدَّثَنِي سَالِمٌ عَنْ أَبِيهِ أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللّٰهِ - صلى الله عليه وسلم - إِذَا رَفَعَ رَأْسَهُ مِنَ الرُّكُوعِ فِي الرَّكْعَةِ الآخِرَةِ مِنَ الْفَجْرِ يَقُولُ «اللّٰهُمَّ الْعَنْ فُلاَنًا وَفُلاَنًا وَفُلاَنًا». بَعْدَ مَا يَقُولُ «سَمِعَ اللّٰهُ لِمَنْ حَمِدَهُ رَبَّنَا وَلَكَ الْحَمْدُ». فَأَنْزَلَ اللّٰهُ (لَيْسَ لَكَ مِنَ الأَمْرِ شَيْءٌ) إِلَى قَوْلِهِ (فَإِنَّهُمْ ظَالِمُونَ). رَوَاهُ إِسْحَاقُ بْنُ رَاشِدٍ عَنِ الزُّهْرِيِّ.

[۴۲۸۴] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ حَدَّثَنَا ابْنُ شِهَابٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ وَأَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رضى الله عنه - أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ - صلى الله عليه وسلم - كَانَ إِذَا أَرَادَ أَنْ يَدْعُوَ عَلَى أَحَدٍ أَوْ يَدْعُوَ لأَحَدٍ قَنَتَ بَعْدَ الرُّكُوعِ، فَرُبَّمَا قَالَ إِذَا قَالَ «سَمِعَ اللّٰهُ لِمَنْ حَمِدَهُ، اللّٰهُمَّ رَبَّنَا لَكَ الْحَمْدُ، اللّٰهُمَّ أَنْجِ الْوَلِيدَ بْنَ الْوَلِيدِ، وَسَلَمَةَ بْنَ هِشَامٍ، وَعَيَّاشَ بْنَ أَبِي رَبِيعَةَ، اللّٰهُمَّ اشْدُدْ وَطْأَتَكَ عَلَى مُضَرَ وَاجْعَلْهَا سِنِينَ كَسِنِي يُوسُفَ». يَجْهَرُ بِذَلِكَ وَكَانَ يَقُولُ فِي بَعْضِ صَلاَتِهِ فِي صَلاَةِ الْفَجْرِ «اللّٰهُمَّ الْعَنْ فُلاَنًا وَفُلاَنًا». لأَحْيَاءٍ مِنَ الْعَرَبِ، حَتَّى أَنْزَلَ اللّٰهُ (لَيْسَ لَكَ مِنَ الأَمْرِ شَيْءٌ) الآيَةَ.

د ایت کریمه ''لیس لک من الامر شیئ،، شان نزول: ددې ایت مختلف شان نزول دی:

① یو خو دا بیان شوې دې چې نبی ﷺ د صفوان بن امیه او سهیل بن عمرو د پاره خیرې کړې وې په دې باندې دا ایت نازل شو[1]

② یو د بیان شوې دې چې نبی ﷺ د ولید ابن ولید، سلمه بن هشام، عیاش بن ابی ربیعه وغیره د پاره خیرې کړې وې او ورسره ئې دا هم فرمائیلې وو ‹او اللهم اشدد وطاتکم علی مضر› په دې باندې دا ایت نازل شو[2]

③ بعضې حضراتو وئیلې دی چه په جنګ احد کښې د عبدالله بن قیمه په کانړی ویشتلو سره د نبی ﷺ مخ مبارک زخمی شوې وو په دغه وخت کښې نبی ﷺ فرمائیلې وو ‹کیف یفلح قوم شجوا نبیهم› په دې باندې دا ایت نازل شو[3]

④ امام زهری رحمه الله امام طحاوی او حافظ ابن حجر وغیره نقل کړې دی چه د رعل او ذکوان په قصه کښې دا ایت نازل شوې وو[4]

---

[1] تفسیر ابن کثیر ۴۰۲/۱)-

[2] کما فی روایت الباب)-

[3] فتح الباری ۲۲۷/۸) تفسیر ابن کثیر ۴۰۳/۱) ومعالم التنزیل ۳۵۰/۱)-

[4] فتح الباری ۲۲۷/۸)-

خو حقيقت دادې چې ددې ټولو واقعاتو پېښيدو نه پس دا ايت نازل شوې دې. چا په شان نزول کښې يوه واقعه ذکر کړې ده او چا بله واقعه (۱)او دا خبره تاسو ته اوخودلې شوه چه د يو ايت مختلف واقعات سبب نزول کيدې شي.

۶۸-باب قَوْلِهِ (وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ فِي أُخْرَاكُمْ).

وَهُوَ تَأْنِيثُ آخِرِكُمْ. وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (إِحْدَى الْحُسْنَيَيْنِ) فَتْحًا أَوْ شَهَادَةً.

[۴۲۸۵] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ خَالِدٍ حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ حَدَّثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ قَالَ سَمِعْتُ الْبَرَاءَ بْنَ عَازِبٍ - رضى الله عنهما - قَالَ جَعَلَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - عَلَى الرَّجَّالَةِ يَوْمَ أُحُدٍ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ جُبَيْرٍ، وَأَقْبَلُوا مُنْهَزِمِينَ، فَذَاكَ إِذْ يَدْعُوهُمُ الرَّسُولُ فِي أُخْرَاهُمْ، وَلَمْ يَبْقَ مَعَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - غَيْرُ اثْنَيْ عَشَرَ رَجُلاً.

پوره ايت دې (إِذْ تُصْعِدُونَ وَلَا تَلْوُونَ عَلَىٰ أَحَدٍ وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ فِي أُخْرَاكُمْ فَأَثَابَكُمْ غَمًّا بِغَمٍّ لِّكَيْلَا تَحْزَنُوا عَلَىٰ مَا فَاتَكُمْ وَلَا مَا أَصَابَكُمْ ۗ وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ) امام بخاري فرمائي چې په ايت کريمه کښې (اخركم) د (آخركم) تانيث دې ،

حافظ ابن حجر او علامه عيني په دې باندې اشکال کړې دې چه (اخرى) د (آخر) تانيث نه دې د (آخر) تانيث خو (آخرة) راځي (۲)علامه عيني فرمائي چې امام بخاري په دې کښې د ابوعبيده اتباع کړې ده او د ابوعبيده نه په دې کښې ذهول شوې دې(۳)

خو علامه قسطلاني وغيره حضراتو فرمائيلې دي چه د امام بخاري نظر په دې سلسله کښې زيات دقيق دې، وجه دا ده چې (آخر) (د خاء په کسرې سره) د تاخير د پاره راځي او (آخر) د (خاء په فتحې سره) د مغايرت د پاره راځي او په ايت کريمه کښې تاخير د بيان مقصود دې، د مغايرت بيان مقصود نه دې، ددې وجې امام بخاري دا د (آخر) (بکسر الخاء) تانيث اوګرځولو او (آخرى) د (آخر) د مونث په طور استعمال په لغت کښې موجود دې بلکه هم دا د اصلي په معنى کښې دې.(۴)

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (إِحْدَى الْحُسْنَيَيْنِ) فَتْحًا أَوْ شَهَادَةً.: يعنى تاسو په مونږ باندې په دوو ښيګړو کښې د يوې انتظار کوئى. يا خو به مونږ ته فتح اوشى يا شهادت، د (إِحْدَى الْحُسْنَيَيْنِ) د ا کلمه په سورة آل عمران کښې نه ده بلکه په سورة براءت کښې ده (قُلْ هَلْ

(۱) حواله بالا
(۲) فتح الباري ۲۲۷۹/۱ وعمدة القاى ۱۵۱۹/۱۸-
(۳) عمدة القاري ۱۵۱/۱۸)-
(۴) الهدى الساري ۳۴۰۹/۸-

تَرَبَّصُوْنَ بِنَآ اِلَّآ اِحْدَى الْحُسْنَيَيْنِؕ امام بخاری دا دلته په کوم مناسبت سره ذکر کړې ده؟ علامه عینی فرمائیلې دی چه ددې دلته د ذکر کولو څه وجه نشته، دا په سورة توبه کښې ذکر کول پکار وو (۱)

بعضې حضراتو وئیلې دی چه (احدی الحسنین) کښې یوه ښیګړه په غزوه احد کښې حاصله شوې وه، یعنی شهادت او دلته خو چونکه د ابواب غزوه احد باره کښې بیان کیږی په دې مناسبت سره ئې دا ذکر کړې دې (۲)

او دا هم ممکن ده چې امام د (اخری) په مناسبت سره دا ذکر کړې وی لکه څنګه چه (اخری) د (آخر) تانیث د مطلق تاخیر په معنی کښې مستعمل دې، دغه شان (حسنی) د (احسن) تانیث دې په مذکوره آیت کښې مطلقا د حسن په معنی مستعمل دې (۳)

٦٩-باب: قَوْلِهِ (أَمَنَةً نُعَاسًا)

[۴۲۸۶] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمٰنِ أَبُو يَعْقُوبَ حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا شَيْبَانُ عَنْ قَتَادَةَ حَدَّثَنَا أَنَسٌ أَنَّ أَبَا طَلْحَةَ قَالَ غَشِيَنَا النُّعَاسُ وَنَحْنُ فِي مَصَافِّنَا يَوْمَ أُحُدٍ-قَالَ-فَجَعَلَ سَيْفِي يَسْقُطُ مِنْ يَدِي وَآخُذُهُ، وَيَسْقُطُ وَآخُذُهُ.

٧٠-باب: قَوْلِهِ (الَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِلَّهِ وَالرَّسُولِ مِنْ بَعْدِ مَا أَصَابَهُمُ الْقَرْحُ لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا مِنْهُمْ وَاتَّقَوْا أَجْرٌ عَظِيمٌ)

(الْقَرْحُ) الْجِرَاحُ (اسْتَجَابُوا) أَجَابُوا. يَسْتَجِيبُ يُجِيبُ.

امام بخاری د استجابوا تفسیر په (استجابوا) سره کوی، ددې خودلو د پاره چه دلته (سین) د طلب د پاره نه دې.

٧١-باب: (إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ)

[۴۲۸۷] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ - أُرَاهُ قَالَ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرٍ عَنْ أَبِي حَصِينٍ عَنْ أَبِي الضُّحَى عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ (حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ) قَالَهَا إِبْرَاهِيمُ عَلَيْهِ السَّلَامُ حِينَ أُلْقِيَ فِي النَّارِ، وَقَالَهَا مُحَمَّدٌ-صلى الله عليه وسلم-حِينَ قَالُوا (إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ فَزَادَهُمْ إِيمَانًا وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ).

[۴۲۸۸] حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ عَنْ أَبِي حَصِينٍ عَنْ أَبِي الضُّحَى عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ كَانَ آخِرَ قَوْلِ إِبْرَاهِيمَ حِينَ أُلْقِيَ فِي النَّارِ حَسْبِيَ اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ

---

۱) عمدة القاری (۱۵۱/۱۸)-

۲) فتح الباری (۲۲۸/۸، ۲۲۷)-

۳) لامع الدراری (۴۳/۸، ۴۱) وتعلیقات اللامع الدراری (۴۳/۸)-

یعنی د ﴿حَسْبُنَا اللّٰهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ﴾ کلمه کله د نبی ﷺ جد امجد حضرت ابراهیم علیه السلام په هغه وخت کښې وئیلې وه کوم وخت کښې چې هغوی په اور کښې واچولې شو، فرشتې راغلې او وې وئیل مونږ ستاسو مدد او نصرت اوکړو؟ نو حضرت ابراهیم علیه السلام ورته اوفرمائیل ﴿حَسْبُنَا اللّٰهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ﴾ نبی ﷺ دا کلمه په هغه وخت کښې اوونیله کله چه ابوسفیان او د هغه ملګرو د احد نه پس واپسئ کښې اووئیل چې اوس به مقابله په راروان کال کیږی او په راروان کال نبی ﷺ د بدر پورې لاړلو او دا کلمه ئې اوفرمائیله.

عالمانو وئیلې دی چه ﴿حَسْبُنَا اللّٰهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ﴾ د سختو او تکلیفونو په وخت کښې وئیل ډیر مجرب دی [1]

٧٢-بَاب: (وَلَا يَحْسِبَنَّ الَّذِينَ يَبْخَلُونَ بِمَا آتَاهُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهِ)

(سَيُطَوَّقُونَ) كَقَوْلِكَ طَوَّقْتُهُ بِطَوْقٍ.

[٤٢٨٩] حَدَّثَنِي عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ مُنِيرٍ سَمِعَ أَبَا النَّضْرِ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمٰنِ -هُوَ ابْنُ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ دِينَارٍ- عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ -صلى الله عليه وسلم- «مَنْ آتَاهُ اللّٰهُ مَالًا فَلَمْ يُؤَدِّ زَكَاتَهُ، مُثِّلَ لَهُ مَالُهُ شُجَاعًا أَقْرَعَ، لَهُ زَبِيبَتَانِ يُطَوَّقُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، يَأْخُذُ بِلِهْزِمَتَيْهِ -يَعْنِي بِشِدْقَيْهِ- يَقُولُ أَنَا مَالُكَ أَنَا كَنْزُكَ». ثُمَّ تَلَا هَذِهِ الآيَةَ (وَلَا يَحْسِبَنَّ الَّذِينَ يَبْخَلُونَ بِمَا آتَاهُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهِ) إِلَى آخِرِ الآيَةِ.

قوله: (سَيُطَوَّقُونَ): دغه خلقو ته به طوق واچولې شی وائی «طوقته بطوق» ما هغه ته طوق واچولو، ما د هغه په څټ کښې د طوق بار واچولو.

٧٣-بَاب: وَلَتَسْمَعُنَّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا أَذًى كَثِيرًا)

[٤٢٩٠] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ أَنَّ أُسَامَةَ بْنَ زَيْدٍ -رضي الله عنهما- أَخْبَرَهُ أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ -صلى الله عليه وسلم- رَكِبَ عَلَى حِمَارٍ عَلَى قَطِيفَةٍ فَدَكِيَّةٍ، وَأَرْدَفَ أُسَامَةَ بْنَ زَيْدٍ وَرَاءَهُ، يَعُودُ سَعْدَ بْنَ عُبَادَةَ فِي بَنِي الْحَارِثِ بْنِ الْخَزْرَجِ قَبْلَ وَقْعَةِ بَدْرٍ -قَالَ- حَتَّى مَرَّ بِمَجْلِسٍ فِيهِ عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ أُبَيٍّ، ابْنُ سَلُولَ، وَذَلِكَ قَبْلَ أَنْ يُسْلِمَ عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ أُبَيٍّ فَإِذَا فِي الْمَجْلِسِ أَخْلَاطٌ مِنَ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُشْرِكِينَ عَبَدَةِ الأَوْثَانِ وَالْيَهُودِ وَالْمُسْلِمِينَ، وَفِي الْمَجْلِسِ عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ رَوَاحَةَ، فَلَمَّا غَشِيَتِ الْمَجْلِسَ عَجَاجَةُ الدَّابَّةِ خَمَّرَ عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ أُبَيٍّ أَنْفَهُ بِرِدَائِهِ، ثُمَّ قَالَ لَا تُغَبِّرُوا عَلَيْنَا. فَسَلَّمَ رَسُولُ اللّٰهِ -صلى الله

[1] فتح الباری ٨/٢٩٠)- ارشاد الساری ١٠/١١٥)-

عليه وسلم - عَلَيْهِمْ ثُمَّ وَقَفَ فَنَزَلَ فَدَعَاهُمْ إِلَى اللَّهِ، وَقَرَأَ عَلَيْهِمُ الْقُرْآنَ، فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أُبَيِّ ابْنُ سَلُولَ أَيُّهَا الْمَرْءُ، إِنَّهُ لاَ أَحْسَنَ مِمَّا تَقُولُ، إِنْ كَانَ حَقًّا، فَلاَ تُؤْذِينَا بِهِ فِي مَجْلِسِنَا، ارْجِعْ إِلَى رَحْلِكَ، فَمَنْ جَاءَكَ فَاقْصُصْ عَلَيْهِ. فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَوَاحَةَ بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ، فَاغْشَنَا بِهِ فِي مَجَالِسِنَا، فَإِنَّا نُحِبُّ ذَلِكَ. فَاسْتَبَّ الْمُسْلِمُونَ وَالْمُشْرِكُونَ وَالْيَهُودُ حَتَّى كَادُوا يَتَثَاوَرُونَ، فَلَمْ يَزَلِ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - يُخَفِّضُهُمْ حَتَّى سَكَنُوا، ثُمَّ رَكِبَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - دَابَّتَهُ فَسَارَ حَتَّى دَخَلَ عَلَى سَعْدِ بْنِ عُبَادَةَ، فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «يَا سَعْدُ أَلَمْ تَسْمَعْ مَا قَالَ أَبُو حُبَابٍ». يُرِيدُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ أُبَيٍّ « قَالَ كَذَا وَكَذَا». قَالَ سَعْدُ بْنُ عُبَادَةَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، اعْفُ عَنْهُ وَاصْفَحْ عَنْهُ، فَوَالَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ، لَقَدْ جَاءَ اللَّهُ بِالْحَقِّ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ، لَقَدِ اصْطَلَحَ أَهْلُ هَذِهِ الْبُحَيْرَةِ عَلَى أَنْ يُتَوِّجُوهُ فَيُعَصِّبُونَهُ بِالْعِصَابَةِ، فَلَمَّا أَبَى اللَّهُ ذَلِكَ بِالْحَقِّ الَّذِي أَعْطَاكَ اللَّهُ شَرِقَ بِذَلِكَ، فَذَلِكَ فَعَلَ بِهِ مَا رَأَيْتَ. فَعَفَا عَنْهُ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَكَانَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - وَأَصْحَابُهُ يَعْفُونَ عَنِ الْمُشْرِكِينَ وَأَهْلِ الْكِتَابِ كَمَا أَمَرَهُمُ اللَّهُ، وَيَصْبِرُونَ عَلَى الأَذَى قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ (وَلَتَسْمَعُنَّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا أَذًى كَثِيرًا) الآيَةَ، وَقَالَ اللَّهُ (وَدَّ كَثِيرٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّارًا حَسَدًا مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ) إِلَى آخِرِ الآيَةِ، وَكَانَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - يَتَأَوَّلُ الْعَفْوَ مَا أَمَرَهُ اللَّهُ بِهِ، حَتَّى أَذِنَ اللَّهُ فِيهِمْ، فَلَمَّا غَزَا رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - بَدْرًا، فَقَتَلَ اللَّهُ بِهِ صَنَادِيدَ كُفَّارِ قُرَيْشٍ قَالَ ابْنُ أُبَيٍّ ابْنُ سَلُولَ، وَمَنْ مَعَهُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ، وَعَبَدَةِ الأَوْثَانِ هَذَا أَمْرٌ قَدْ تَوَجَّهَ. فَبَايَعُوا الرَّسُولَ - صلى الله عليه وسلم - عَلَى الإِسْلاَمِ فَأَسْلَمُوا.

حضرت اسامه بن زید فرمائی چې رسول الله ﷺ په یو خر باندې د فدک نه جوړه شوې کپړه کیخودو نه پس سور شو. حضرت اسامه ﷛ ئې روستو کینولو او بنو حارث بن خروج د حضرت سعد بن عباده د بیمار پرسئ د پاره ئې تشریف یوړلو، دا د جنګ بدر نه وړاندې واقعه ده، په لاره کښې یو مجلس باندې تیر شو عبدالله بن ابی سلول، مسلمانان او مشرکان مختلف قسم خلق جمع وو په دې مجلس کښې حضرت عبدالله بن رواحه هم وو، د نبی ﷺ د سورلئ دوړې په مجلس باندې والوتې، نو عبدالله بن ابی خپله پوزه په څادر باندې پټه کړه او وې وئیل دوړې مکوه: رسول الله سلام اوکړو او د سورلئ نه راکوز شو او اهل مجلس ته ئې د اسلام دعوت ورکړو په دې باندې عبدالله بن ابی اووئیل ته څه زیاته بنه خبره نه کوې، اګر چه هغه حق وی خو په دې باندې مونږ ته تکلیف مه رسوه، ته کور کینه څوک چه تاته هلته درشی نو هغه ته بیان کوه.

په دې باندې حضرت عبدالله بن رواحه اووئیل ولې نه یا رسول الله ﷺ تاسو به زمونږ په

مجلسونو کښې دا کلام خامخا اوروئ، په مونږ باندې دا خبرې ښې لګی دې نه پس مسلمانانو مشرکانو او یهودو یو بل ته بدرد وئیل شروع کړل.
رسول الله ﷺ تول چپ کړل او د حضرت سعد بن عباده رضی الله عنه بیمار پرسئ ته لاړو او د عبدالله بن ابی ګیله ئې ورته اوکړه، حضرت سعد رضی الله عنه اوفرمائیل چې هغه معاف کړه په اصل کښې ستاسو د راتلو نه وړاندې د مدینې خلقو د عبدالله بن ابی ته تاج په سرکولو او د ده په سر باندې د پټکی په تړلو ئې اتفاق کړې وو (چې دې به زمونږ سردار وی) خو چه کله الله تعالی تاسو راولیږلئ او الله تعالی چې تاسو ته کوم دین درکړې دې د هغې په ذریعه دې د سردارئی نه محروم شو نو دې مخالف شو او ددې وجې تاسو سره داسې قسم خبرې کوی نو نبی ﷺ هغه معاف کړو او نبی ﷺ او ددوی صحابو به مشرکانو او اهل کتابو ته معافی کوله او د هغوی په تکلیفونو باندې به ئې صبر کولو ځکه چې د الله تعالی دوی ته دا حکم هم وو، ، تردې چې الله تعالی دوی ته د جهاد حکم ورکړو ، د اجازت نه پس په غزوه بدر کښې د قریشو لوئې لوئې سرداران قتل کړې شو نو عبدالله بن ابی او د هغه ملګرو اووئیل چې دا اسلام دا معامله خو به اوس غالبه کیږی، ددې وجې دې خلقو بیعت اوکړو او په ظاهره مسلمانان شول، په دې روایت کښې ځو الفاظ دی لړ هغې ته اوګورئی.

قوله: قَطِيفَةٍ فَدَكِيَّةٍ: (قطیفة) پیړې کپړې ته وائی او (فدکیة) فدک طرف ته منسوب دې، یعنی د مقام فدک پیړه کپړه، کمبل.

قوله: فَلَمَّا غَشِيَتِ الْمَجْلِسَ عَجَاجَةُ الدَّابَّةِ: (عجاجة) دوړې ته وائی یعنی کله چې په مجلس باندې د سورلئ نه پورته کیدونکې دوړه خوره شوه.

قوله: خَمَّرَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أُبَيٍّ أَنْفَهُ بِرِدَائِهِ: یعنی عبدالله بن ابی خپله پوزه په خپل څادر باندې پټه کړه. د خمر معنی ده (پټول)

قوله: لاتقول مما تقول عليك: په دې کښې (لا) نافیه ده، او د (لا) نافیه خبر محذوف دې (لااحسن كائنت مما تقول)

بعضو وئیلې دی چې احسن خبر دې او مرفوع دې او (لا) ددې اسم محذوف دې یعنی (لا شئ احسن مما تقول) او د کشمیهنی په روایت کښې (احسن) د اسم تفضیل صیغه نشته بلکه د باب افعال نه د مضارع واحد متکلم صیغه ده (لا احسن) او په روایت کښې (لا احسن) دې په دې کښې (لا) نافیه نه دې بلکه (احسن) اسم تفضیل باندې لام تاکید دې او معنی ده (لاحسن من هذا ان تقعد فی بیتك ولاتاتینا) یعنی ددې نه غوره دا ده چې په خپل کور کښې کینې او مونږ ته نه راځې (۱)

(۱) عمدة القاری ۱۸/۱۵۶) وفتح الباری ۸/۲۳۲)-

قوله: لَقَدِ اصْطَلَحَ أَهْلُ هَذِهِ الْبُحَيْرَةِ عَلَى أَنْ يُتَوِّجُوهُ فَيُعَصِّبُونَهُ بِالْعِصَابَةِ: (بحيرة بفتح الهاء وكسر الالحاء او بضم الهاء و فتح الحاء المهملة) د مدينې منورې نوم دې (¹) د (توج يتوج) معنى ده (تاج په سر كولو يعني د مدينې خلقو اتفاق كړې وو چه ده ته به تاج اچوى او دده په سر به د سردارۍ پټكۍ تړى.

قوله: . فَبَايَعُوا الرَّسُولَ - صلى الله عليه وسلم - عَلَى الإِسْلَامِ فَأَسْلَمُوا: ددې نه ظاهرى اسلام مراد دې چه دې خلقو حالات اوكتل نو په ظاهرى ډول ئې اسلام قبول كړو.

۷۴-باب: (لَا يَحْسِبَنَّ الَّذِينَ يَفْرَحُونَ بِمَا أَتَوْا)

[۴۲۹۱] حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ قَالَ حَدَّثَنِي زَيْدُ بْنُ أَسْلَمَ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ - رضى الله عنه - أَنَّ رِجَالاً مِنَ الْمُنَافِقِينَ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - كَانَ إِذَا خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - إِلَى الْغَزْوِ تَخَلَّفُوا عَنْهُ، وَفَرِحُوا بِمَقْعَدِهِمْ خِلاَفَ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَإِذَا قَدِمَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - اعْتَذَرُوا إِلَيْهِ وَحَلَفُوا، وَأَحَبُّوا أَنْ يُحْمَدُوا بِمَا لَمْ يَفْعَلُوا، فَنَزَلَتْ (لاَ يَحْسِبَنَّ الَّذِينَ يَفْرَحُونَ) الآيَةَ.

[۴۲۹۲] حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا هِشَامٌ أَنَّ ابْنَ جُرَيْجٍ أَخْبَرَهُمْ عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ أَنَّ عَلْقَمَةَ بْنَ وَقَّاصٍ أَخْبَرَهُ أَنَّ مَرْوَانَ قَالَ لِبَوَّابِهِ اذْهَبْ يَا رَافِعُ إِلَى ابْنِ عَبَّاسٍ فَقُلْ لَئِنْ كَانَ كُلُّ امْرِئٍ فَرِحَ بِمَا أُوتِيَ، وَأَحَبَّ أَنْ يُحْمَدَ بِمَا لَمْ يَفْعَلْ، مُعَذَّبًا، لَنُعَذَّبَنَّ أَجْمَعُونَ. فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ وَمَا لَكُمْ وَلِهَذِهِ إِنَّمَا دَعَا النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - يَهُودَ فَسَأَلَهُمْ عَنْ شَىْءٍ، فَكَتَمُوهُ إِيَّاهُ، وَأَخْبَرُوهُ بِغَيْرِهِ، فَأَرَوْهُ أَنْ قَدِ اسْتَحْمَدُوا إِلَيْهِ بِمَا أَخْبَرُوهُ عَنْهُ فِيمَا سَأَلَهُمْ، وَفَرِحُوا بِمَا أُوتُوا مِنْ كِتْمَانِهِمْ، ثُمَّ قَرَأَ ابْنُ عَبَّاسٍ (وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ) كَذَلِكَ حَتَّى قَوْلِهِ (يَفْرَحُونَ بِمَا أَتَوْا وَيُحِبُّونَ أَنْ يُحْمَدُوا بِمَا لَمْ يَفْعَلُوا). تَابَعَهُ عَبْدُ الرَّزَّاقِ عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ.

حَدَّثَنَا ابْنُ مُقَاتِلٍ أَخْبَرَنَا الْحَجَّاجُ عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ أَخْبَرَنِي ابْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ عَنْ حُمَيْدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ أَنَّهُ أَخْبَرَهُ أَنَّ مَرْوَانَ بِهَذَا.

امام بخارى ددې ايت په سبب نزول كښې دوه واقعات ذكر كړې دى،

اولنى واقعه د حضرت ابوسعيد خدرى رضي الله عنه په روايت كښې د ه چه منافقانو به د نبى ﷺ سره

¹) اهل هذا البحيرة فى رواية الحموى البحيرة) بالتصغير. وهذا اللفظ يطلق على القرية وعلى البلد والمراد به ههنا المدينة المنورة ونقل ياقوت: ان البحرة من اسماء المدينة المنورة (فتح البارى) (۲۳۲/۸) ومعجم البلدان ۳۴۶/۱)-

غزواتو کښې شرکت نه کولو، رسول الله ﷺ چه به کله د دې غزواتو نه تشریف راوړلو نو دا خلق به ئې د نبی ﷺ حاضر شو او عذرونه به ئې پیش کول او قسمونه به ئې خوړل چه مونږ معذور وو او زړه مو غوښتل چه تاسو سره شرکت او کړو خو د عذر په وجه مو شرکت اونکړې شو نو یو طرف ته خو په دې خوشحالیدل چې جهاد ته لاړ نشو او بل طرف ته د خپل تعریف توقع کوله، په دې خبره چې دوی صرف د عذر په وجه پاتې شوې وو حالانکه دا چه هغوی به معذور نه وو په دې باندې دا ایت نازل شو.

دوېمه واقعه دعلقمه بن ابی وقاص په روایت کښې ده مروان بن حکم حضرت ابن عباس رضی الله عنهما ته سړې اولیږلو او تپوس ئې ترې او کړو چه په ایت کریمه کښې دی ﴿وَيُحِبُّونَ أَنْ يُحْمَدُوا بِمَا لَمْ يَفْعَلُوا﴾ یعنی د عمل نه بغیر دوی غواړی چې ددوی تعریف اوکړې شی ، دا به د عذاب سبب جوړیږی نو هر سړې چې دا غواړی چې کوم عمل ده نه وی کړې په هغې باندې دې هم دده تعریف اوکړې شی نو عذاب به ورته ملاویږی، نو بیا خو به مونږ ټول معذب کیږو (ځکه چې زمونږ د ټولو هم دا حالت دې) حضرت ابن عباس رضی الله عنهما اوفرمائیل ستاسو ددې ایت سره څه تعلق دې؟ بیا ئې ددې ایت سبب نزول بیانولو سره حضرت ابن عباس رضی الله عنهما اوفرمائیل چې نبی ﷺ یهودیان راوبلل او د هغوی نه ئې څه تپوس اوکړو یهودیانو ورته اصل خبره بیان نه کړه، بله خبره ئې ورته بیان کړه او ورسره ددوی دا خواهش پیداشو چې د رسول الله ﷺ د سوال په جواب کښې چې دوی کومه خبره بیان کړه په دې باندې ددوی تعریف اوشی، نو یو طرف ته د اصل او حق خبرې پټولو باندې خوشحاله وو او بل طرف ته ئې غوښتل چې ددوی تعریف دې هم اوشی په دې باندې دا ذکر شوې ایت نازل شو. ﴿يَفْرَحُونَ بِمَا أَتَوْا وَيُحِبُّونَ أَنْ يُحْمَدُوا بِمَا لَمْ يَفْعَلُوا﴾

امام بخاری دا دواړه واقعات ددې ایت په سبب نزول کښې بیان کړې دی او دا خبره تاسو پیژنئ چه په سبب نزول کښې مختلف واقعات راتلې شی.

٧٥- باب: قوله: ﴿إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾

[٤٢٩٣] حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ قَالَ أَخْبَرَنِي شَرِيكُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي نَمِرٍ عَنْ كُرَيْبٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ - رضی الله عنهما - قَالَ بِتُّ عِنْدَ خَالَتِي مَيْمُونَةَ، فَتَحَدَّثَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - مَعَ أَهْلِهِ سَاعَةً ثُمَّ رَقَدَ، فَلَمَّا كَانَ ثُلُثُ اللَّيْلِ الآخِرُ قَعَدَ فَنَظَرَ إِلَى السَّمَاءِ فَقَالَ (إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالأَرْضِ وَاخْتِلاَفِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لآيَاتٍ لأُولِي الأَلْبَابِ)، ثُمَّ قَامَ فَتَوَضَّأَ وَاسْتَنَّ، فَصَلَّى إِحْدَى عَشْرَةَ رَكْعَةً، ثُمَّ أَذَّنَ بِلاَلٌ فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ خَرَجَ فَصَلَّى الصُّبْحَ.

امام بخاری رحمه الله وړاندې تر سورة نساء پورې د مختلفو بابونو لاندې هم هغه یو حدیث د لیلة المبیت والا ذکر کړې دې د مبیت واقعه د فتح مکې نه روستو ده کله چه حضرت ابن عباس رضی الله عنهما د خپلې ترور ام المؤمنین حضرت میمونه رضی الله عنها کره لاړلو او هلته ئې د نبی ﷺ د شپې د معمولات اوکتل نو په هغې کښې یو معمول دا بیانوی چې نبی ﷺ د راویښیدو نه پس

آسمان طرف ته نظر پورته کړو او د سورة آل عمران ددې ايت ‹ان فى خلق السموات والارض› نه واخله تر د سورة آخره پورې ئې يولس آياتونه اولوستلى، دلته په ايت کښې د لسو آياتونو ذکر راغلې دې او دلته په روايت کښې کسر حذف کړې شوې دې
ددې نه معلومه شوه که يو کس د شپې رابيدار شى نو د سنتو په اتباع کښې دا اياتونه لوستل پکار دى.

٧٦-باب: قوله: (الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَى جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ.)

[٤٢٩٤] حَدَّثَنَا عَلِي بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِى عَنْ مَالِكِ بْنِ أَنَسٍ عَنْ مَخْرَمَةَ بْنِ سُلَيْمَانَ عَنْ كُرَيْبٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ - رضى الله عنهما - قَالَ بِتُّ عِنْدَ خَالَتِي مَيْمُونَةَ فَقُلْتُ لَأَنْظُرَنَّ إِلَى صَلَاةِ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَطُرِحَتْ لِرَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وِسَادَةٌ، فَنَامَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فِي طُولِهَا، فَجَعَلَ يَمْسَحُ النَّوْمَ عَنْ وَجْهِهِ، ثُمَّ قَرَأَ الْآيَاتِ الْعَشْرَ الْأَوَاخِرَ مِنْ آلِ عِمْرَانَ حَتَّى خَتَمَ، ثُمَّ أَتَى شَنًّا مُعَلَّقًا، فَأَخَذَهُ فَتَوَضَّأَ، ثُمَّ قَامَ يُصَلِّي، فَقُمْتُ فَصَنَعْتُ مِثْلَ مَا صَنَعَ ثُمَّ جِئْتُ فَقُمْتُ إِلَى جَنْبِهِ، فَوَضَعَ يَدَهُ عَلَى رَأْسِي، ثُمَّ أَخَذَ بِأُذُنِي، فَجَعَلَ يَفْتِلُهَا، ثُمَّ صَلَّى رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ صَلَّى رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ صَلَّى رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ صَلَّى رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ صَلَّى رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ صَلَّى رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ أَوْتَرَ.

٧٧-باب: رَبَّنَا إِنَّكَ مَنْ تُدْخِلِ النَّارَ فَقَدْ أَخْزَيْتَهُ وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ

[٤٢٩٥] حَدَّثَنَا عَلِي بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا مَعْنُ بْنُ عِيسَى حَدَّثَنَا مَالِكٌ عَنْ مَخْرَمَةَ بْنِ سُلَيْمَانَ عَنْ كُرَيْبٍ مَوْلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَبَّاسٍ أَخْبَرَهُ أَنَّهُ بَاتَ عِنْدَ مَيْمُونَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - وَهْيَ خَالَتُهُ قَالَ فَاضْطَجَعْتُ فِي عَرْضِ الْوِسَادَةِ، وَاضْطَجَعَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَأَهْلُهُ فِي طُولِهَا، فَنَامَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - حَتَّى انْتَصَفَ اللَّيْلُ، أَوْ قَبْلَهُ بِقَلِيلٍ، أَوْ بَعْدَهُ بِقَلِيلٍ، ثُمَّ اسْتَيْقَظَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَجَعَلَ يَمْسَحُ النَّوْمَ عَنْ وَجْهِهِ بِيَدَيْهِ، ثُمَّ قَرَأَ الْعَشْرَ الْآيَاتِ الْخَوَاتِمَ مِنْ سُورَةِ آلِ عِمْرَانَ، ثُمَّ قَامَ إِلَى شَنٍّ مُعَلَّقَةٍ فَتَوَضَّأَ مِنْهَا، فَأَحْسَنَ وُضُوءَهُ، ثُمَّ قَامَ يُصَلِّي، فَصَنَعْتُ مِثْلَ مَا صَنَعَ، ثُمَّ ذَهَبْتُ فَقُمْتُ إِلَى جَنْبِهِ، فَوَضَعَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - يَدَهُ الْيُمْنَى عَلَى رَأْسِي، وَأَخَذَ بِأُذُنِي بِيَدِهِ الْيُمْنَى يَفْتِلُهَا، فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ أَوْتَرَ، ثُمَّ اضْطَجَعَ حَتَّى جَاءَهُ الْمُؤَذِّنُ، فَقَامَ فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ خَفِيفَتَيْنِ، ثُمَّ خَرَجَ فَصَلَّى الصُّبْحَ.

۷۸-باب: قوله: (رَبَّنَا إِنَّنَا سَمِعْنَا مُنَادِيًا يُنَادِي لِلْإِيمَانِ)

[۴۲۹۲] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ عَنْ مَالِكٍ عَنْ مَخْرَمَةَ بْنِ سُلَيْمَانَ عَنْ كُرَيْبٍ مَوْلَى ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ - رضى الله عنهما - أَخْبَرَهُ أَنَّهُ بَاتَ عِنْدَ مَيْمُونَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - وَهِيَ خَالَتُهُ قَالَ فَاضْطَجَعْتُ فِي عَرْضِ الْوِسَادَةِ، وَاضْطَجَعَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَأَهْلُهُ فِي طُولِهَا، فَنَامَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - حَتَّى إِذَا انْتَصَفَ اللَّيْلُ، أَوْ قَبْلَهُ بِقَلِيلٍ، أَوْ بَعْدَهُ بِقَلِيلٍ، اسْتَيْقَظَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَجَلَسَ يَمْسَحُ النَّوْمَ عَنْ وَجْهِهِ بِيَدِهِ، ثُمَّ قَرَأَ الْعَشْرَ الآيَاتِ الْخَوَاتِمَ مِنْ سُورَةِ آلِ عِمْرَانَ، ثُمَّ قَامَ إِلَى شَنٍّ مُعَلَّقَةٍ فَتَوَضَّأَ مِنْهَا، فَأَحْسَنَ وُضُوءَهُ، ثُمَّ قَامَ يُصَلِّي. قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ فَقُمْتُ فَصَنَعْتُ مِثْلَ مَا صَنَعَ، ثُمَّ ذَهَبْتُ فَقُمْتُ إِلَى جَنْبِهِ، فَوَضَعَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - يَدَهُ الْيُمْنَى عَلَى رَأْسِي، وَأَخَذَ بِأُذُنِي الْيُمْنَى يَفْتِلُهَا، فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ أَوْتَرَ ثُمَّ، اضْطَجَعَ حَتَّى جَاءَهُ الْمُؤَذِّنُ، فَقَامَ فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ خَفِيفَتَيْنِ، ثُمَّ خَرَجَ فَصَلَّى الصُّبْحَ.

۷۹-باب: سورة النِّسَاءِ

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ يَسْتَنْكِفُ يَسْتَكْبِرُ. قِوَامًا قِوَامُكُمْ مِنْ مَعَايِشِكُمْ. (لَهُنَّ سَبِيلاً) يَعْنِي الرَّجْمَ لِلثَّيِّبِ وَالْجَلْدَ لِلْبِكْرِ، وَقَالَ غَيْرُهُ (مَثْنَى وَثُلاَثَ) يَعْنِي اثْنَتَيْنِ وَثَلاَثًا وَأَرْبَعًا، وَلاَ تُجَاوِزُ الْعَرَبُ رُبَاعَ.

سورة النِّسَاءِ

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ يَسْتَنْكِفُ يَسْتَكْبِرُ.

(لَنْ يَّسْتَنْكِفَ الْمَسِيْحُ اَنْ يَّكُوْنَ عَبْدًا لِّلّٰهِ وَلَا الْمَلٰٓئِكَةُ الْمُقَرَّبُوْنَ ۗ وَمَنْ يَّسْتَنْكِفْ عَنْ عِبَادَتِهٖ وَيَسْتَكْبِرْ فَسَيَحْشُرُهُمْ اِلَيْهِ جَمِيْعًا۝)

حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما د (یستنکف) تفسیر په (یستکبر) سره کړې دې په دې صورت کښې به په آیت کریمه کښې (یستکبر) د (یستنکف) د پاره عطف تفسیر وی ،د استنکاف اصل معنی (پیغور ګڼړل او سپک ګڼړلو باندې ، ورېزې راښکلو د پاره راځی.

قوله: قِوَامًا قِوَامُكُمْ مِنْ مَعَايِشِكُمْ: (وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَآءَ اَمْوَالَكُمُ الَّتِيْ جَعَلَ اللّٰهُ لَكُمْ قِيٰمًا وَّارْزُقُوْهُمْ فِيْهَا) د حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما دوه قراءتونه دلته دی په یو قراءت کښې (قواما) دې ، دا ابن ابی حاتم نقل کړې دې[۱] ، امام بخاری دلته هم دا روایت نقل کړې دې او بل قراءت (قیاما) دې، دا

[۱] فتح البارى ۸/۲۳۷)-

امام طبري رحمه الله نقل کړي دي[1] د (قواما) تفسیر امام بخاري رحمه الله کړي دي (قوامکم من معایشکم) یعنی هغه څیزونه چې د هغې په ذریعه د معیشت او ژوند قیام کیږي.

قوله: لَهُنَّ سَبِيلًا) يَعْنِي الرَّجْمَ لِلثَّيِّبِ وَالْجَلْدَ لِلْبِكْرِ: (وَالَّتِي يَأْتِينَ الْفَاحِشَةَ مِنْ نِسَآئِكُمْ فَاسْتَشْهِدُوا عَلَيْهِنَّ أَرْبَعَةً مِنْكُمْ فَإِنْ شَهِدُوا فَأَمْسِكُوهُنَّ فِي الْبُيُوتِ حَتَّى يَتَوَفَّاهُنَّ الْمَوْتُ أَوْ يَجْعَلَ اللَّهُ لَهُنَّ سَبِيلًا)

په ابتداء د اسلام کښې د زناکارو ښځو د پاره د سزا په ډول د حبس فی البیوت حکم وو خو دا حکم بیا منسوخ شو او الله تعالی بله لاره بیان کړه چې ثیبه به رجم کولې شی او ثیبه به رجم کولې شی.

د مثنی و ثلاث و رباع تفسیر:

قوله: مَثْنَى وَثُلَاثَ) يَعْنِي اثْنَتَيْنِ وَثَلَاثًا وَأَرْبَعًا، وَلَا تُجَاوِزُ الْعَرَبُ رُبَاعَ: د (غیره) ضمیر حضرت ابن عباس رضی الله عنهما طرف ته راجع کیږی اودا تفسیر ابوعبیده په، مجاز القران کښې کړي دي (۲) اشکال کیږی چه د (مَثْنَى وَثُلَثَ) په معنی کښې تکرار وو ،هغوی په تفسیر کښې ددې تکرار ذکر نه دې کړې،ددې په جواب کښې خو یا دا وئیلې شی چه د شهرت په وجه هغوی د تکرار ذکر اونکړو اودا هم ممکن ده چې ددوی په نیز په دې معنی کښې تکرار نه وی اودریمه خبره داهم کیدې شی چې دلته تکرار مقصودنه دې ځکه ئې دلته ددې ذکر اونکړو(۳) ددې نه پس امام بخاری فرمائیلې دی دا عدد د (رباع) پورې استعمالولې شی ددې نه وړاندې (حماس) (حمس) نه استعمالوی، خو ددې باره کښې د نحاتو اختلاف دې کوفیان وائی چې په دې د قیاس دخل دې او د (رباع) نه وړاندې تر د (عشار، معشر) پورې استعمالیدې شی، او بصریان وائی چې په دې کښې د قیاس دخل نشته، د اهل عرب نه د (رباع) پورې منقول دې ددې وجې صرف ددې خائې پورې به استعمالولې شی ددې نه وړاندې نه،(۴) راجح قول د بصریانو دې او امام صاحب هم دا اختیار کړې دې،

په دې ټولو کښې دوه لغته دی (فعال) او (مفعل) وائی چې د (احاد، موحد، ثناء، مثنی، ثلاث مثلث) ابواسحاق ثعلبی یو دریم روایت هم نقل کړي دي (فعل احد ثنی ثلاث) د (عمر) او (زفر) (۵) پشان ترکیب کښې دا غیر منصرف دې ، عدل او وصف دوه سببونه په دې کښې موجود دی.

د ایت کریمه نه یو غلط استدلال او د هغې جواب: د قران کریم ددې ایت نه استدلال کوی، بعضې اهل ظواهرو او خوارجو وئیلې دی چې ددې ایت نه د نهه ښځو سره د نکاح کولو جواز

---

[1]) حواله بالا_
[2]) فتح الباری ۲۳۷/۸) وعمدة القاری ۱۶۲/۱۸)-
[3]) عمدة القاری ۱۶۲/۱۸)-
[4]) فتح الباری ۲۳۸/۸)وعمدة القاری ۱۶۳/۱۸)-
[5]) الجامع لاحکام القران ۵۵/۱۵)-

ثابتیږي څکه چې دې کښې «واو» د جمع د پاره دې نو دوه او درې پنځه او بیا پنځه او څلور ، نو نهه شوې، د خپلې دې بې وزنه خبرې تائید هغوی ددې نه هم کړې دې چه رسول اللهﷺ هم نهه بیبیانې کړې وې.

بعضې اهل ظواهر ددې نه هم وړاندې تلې دی او وائی چې په آیت کریمه کښې د اتلس ښځو سره د نکاح جواز معلومیږی څکه چې د مثنی ،ثلاث، او رباع په معنی کښې تکرار دې نو دوه او دوه څلور، ،درې او درې شپږ، ،څلور او څلور اته، ،دغه ټول شان څلور ، شپږ او اته اتلس شوې ،([1])

خو ددې خلقو دا استدلال په جهالت باندې مبنیٰ دې د سنت او اجماع امت نه خلاف دې په صحابه ،تابعینو او تبع تابعینو کښې د چا نه هم د څلورو نه زیات ښځو سره نکاح ثابته نه ده، امام مالک په مؤطا کښې ، امام نسائی او دارقطنی په خپل خپل سنن کښې روایت نقل کړې دې چې غیلان بن امیه ثقفی چه اسلام قبول کړو نو د هغه سره لس ښځې وې نبی ﷺ هغوی ته اوفرمائیل «اختر منهن اربعا وفارق سائرهن»([2])

باقی پاتې شوه د نبی ﷺ نهه نکاحونه ، نو دا د نبی ﷺ په خصوصیاتو کښې وه،([3])

بیا بله خبره دا ده چه قران کریم د نهه یا اتلس ښځو د نکاح اجازت ورکولو نو د «تسع» یا د «ثمان عشرة» لفظ به ئې استعمال کړې وو څکه چه په دې کښې اختصار دې او د اسلوب قران سره بیخی موافق وو خو قران دا لفظ استعمال کړې نه دې ددې نه ښکاره معلومیږی چې د قران مقصود هغه نه دې کوم چې دا جاهلان ګڼړی.

دې حضراتو «واو» د جمعې په معنی کښې اخستې دې خو «واو» د جمعې د پاره نه دې علامه قرطبی رحمه الله په خپل تفسیر کښې ددې لاندې لیکلې دی چه دلته «واو» په ځائې دبدل کښې استعمال شوې دې اودآیت مطلب دې «انكحوا ثلاثا بدلا من مثنى ورباع بدلا من ثلاث» یعنی ددواو په ځائې ددریو سره نکاح کولې شئ ددریو په ځائې دڅلوروسره نکاح کولې شئ.

اوحضرت زین العابدین رحمه الله فرمائیلی دی چې دلته «واو» داو په معنی کښې دې یعنی یاد دواو سره نکاح کوئ یاڅلوروسره.

بعضې اهل ظاهرواوخوارجو مثنی ،ثلاث اورباع معنی تکراراخستې اوداتلسوښځوپه جواز باندې کوم استدلال کړې دې هغه هم صحیح نه دې یوخوپه دې وجه لکه چې اووئیلې شوچې واودجمع دپاره نه دې ،دویم ددې دپاره چې داخطاب دتوزیع اوتقسیم په توګه دې اوددې خطاب مخاطبت هم ډیردی اوپه داسې صورت کښې قاعده داوی چې دتوزیع دخطاب نه پس کوم شمیرراځی هغه هم موزعا مراد وی. قاضی ثناالله پانی پتی رحمه الله په تفسیرمظهری کښې دا قاعده دمثال په توګه داسې واضح کړې دې مثلا چې یوسړې یوې ډلې ته اووائی «خذوا من

---

[1]) الجامع لاحكام القران ١٧/٥)-

[2]) تفسير ابن كثير ٤٥٠/٥) والجامع لاحكام القران ١٧/٥)-

[3]) الجامع لاحكام القران ١٧/٥) وتفسير ابن كثير ٤٥١/١)-

هٰذه الدارهم مثنی) نوددې مطلب به داوی چې هرسړي دې دوه دوه درهمه اوچت کړی نوددې به دا مطلب هیڅ کله نه وی چې هرسړي دې څلوردرهمه اوچت کړی (۱)مولانا عبدالحئ لکهنوی رحمه الله د شرح وقایه په شرح اوحاشیه کښې په دې قاعده باندې ډیره تفصیلی خبره کړې ده (۲).

باب: وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتٰمٰى

[۴۲۹۷] حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا هِشَامٌ عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ قَالَ أَخْبَرَنِي هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ - رضي الله عنها - أَنَّ رَجُلاً كَانَتْ لَهُ يَتِيمَةٌ فَنَكَحَهَا، وَكَانَ لَهَا عَذْقٌ، وَكَانَ يُمْسِكُهَا عَلَيْهِ، وَلَمْ يَكُنْ لَهَا مِنْ نَفْسِهِ شَيْءٌ فَنَزَلَتْ فِيهِ (وَإِنْ خِفْتُمْ أَنْ لاَ تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَى) أَحْسِبُهُ قَالَ كَانَتْ شَرِيكَتَهُ فِي ذَلِكَ الْعَذْقِ وَفِي مَالِهِ.

[۴۲۹۸] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنْ صَالِحِ بْنِ كَيْسَانَ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ أَنَّهُ سَأَلَ عَائِشَةَ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى (وَإِنْ خِفْتُمْ أَنْ لاَ تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَى). فَقَالَتْ يَا ابْنَ أُخْتِي، هَذِهِ الْيَتِيمَةُ تَكُونُ فِي حَجْرِ وَلِيِّهَا، تَشْرَكُهُ فِي مَالِهِ وَيُعْجِبُهُ مَالُهَا وَجَمَالُهَا، فَيُرِيدُ وَلِيُّهَا أَنْ يَتَزَوَّجَهَا، بِغَيْرِ أَنْ يُقْسِطَ فِي صَدَاقِهَا، فَيُعْطِيَهَا مِثْلَ مَا يُعْطِيهَا غَيْرُهُ، فَنُهُوا عَنْ أَنْ يَنْكِحُوهُنَّ، إِلاَّ أَنْ يُقْسِطُوا لَهُنَّ، وَيَبْلُغُوا لَهُنَّ أَعْلَى سُنَّتِهِنَّ فِي الصَّدَاقِ، فَأُمِرُوا أَنْ يَنْكِحُوا مَا طَابَ لَهُمْ مِنَ النِّسَاءِ سِوَاهُنَّ. قَالَ عُرْوَةُ قَالَتْ عَائِشَةُ وَإِنَّ النَّاسَ اسْتَفْتَوْا رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - بَعْدَ هَذِهِ الآيَةِ فَأَنْزَلَ اللَّهُ (وَيَسْتَفْتُونَكَ فِي النِّسَاءِ) قَالَتْ عَائِشَةُ وَقَوْلُ اللَّهِ تَعَالَى فِي آيَةٍ أُخْرَى (وَتَرْغَبُونَ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ) رَغْبَةُ أَحَدِكُمْ عَنْ يَتِيمَتِهِ حِينَ تَكُونُ قَلِيلَةَ الْمَالِ وَالْجَمَالِ قَالَتْ فَنُهُوا أَنْ يَنْكِحُوا عَنْ مَنْ رَغِبُوا فِي مَالِهِ وَجَمَالِهِ فِي يَتَامَى النِّسَاءِ، إِلاَّ بِالْقِسْطِ، مِنْ أَجْلِ رَغْبَتِهِمْ عَنْهُنَّ إِذَا كُنَّ قَلِيلاَتِ الْمَالِ وَالْجَمَالِ. [ر: ۲۳۶۲]

بعضې رافضیان وائی چې (وَإِنْ خِفْتُمْ) شرط دې او (فَانْكِحُوا)جزاء ده اودشرط اوجزاء په مینځ کښې څه ربط نشته .دقرآن دريمه حصه ددې شرط اوجزاء په مینځ کښې غائبه کړې شوې ده،ددې وجې په عبارت کښې ربط نشته حالانکه چې داضروری دې .

دلته دباب په دواړورواياتوکښې ددې آيت سبب نزول بيان شوې دې او په دې سره په شرط اوجزاء کښې ربط اودآيت کريمه مطلب په پوهه کښې راځی .

اولنې روايت دحضرت عائشې رضي الله عنها دې فرمائی چې ديوکس سره يتيمه جينۍ وه ،ددغه جينۍ

---

۱) اوګورئی تفسیر مظهری ج۲ص۷)

۲) السعاية فی کشف مافی شرح الوقاية (ج۱ص۷۱وغاية

يو باغ وو .دغه كس چې ددغه جينۍ ولي وو دغه جينۍ سره صرف ددغه باغ په وجه واده اوكړو حال داچې په زړه كښې ئې دهغې سره څه محبت اوتعلق نه وونوددې په باره كښې داآيت نازل شو (وَاِنْ خِفْتُمْ اَلَّا تُقْسِطُوْا) دآيت مطلب دادې چې په داسې صورت كښې چې ستاسو دزړه نه تعلق نه وی اوديتيمې جينۍ سره محبت نه وی اوتاسوته ويره وی چې دهغوی په باره كښې به تاسوانصاف اونكړئ نودنورو حلالو ښځوسره نكاح كوئ كومې چې ستاسوخوښې وی .

قوله: احسبه قال كانت شريكته في ذلك العذق وفي ماله: هشام وائی چې زماخيال دې چې حضرت عروه رضی الله عنه وئيلی دی چې په باغ كښې اوددغه كس (ولي) سره په مال كښې دايتيمه جينۍ شريكه وه .د(احسبه) قائل دابن جريج شاګرد هشام بن يوسف دې اود(قال) ضمير حضرت عروه رضی الله عنه طرف ته راجع دې علامه عينی رحمه الله فرمائيلی دی چې د(احسبه) قائل هشام بن عروه هم كيدې شی[1] . اودقال ضمير دغه شان حضرت عروه رضی الله عنه طرف ته راجع دې .

(عَذق): دعين په فتحې سره) دكهجورې ونه جمع ئې (اعذق) راځې او(عذق) دعين په كسرې سره دانګوروغونچې اودكهجوروغوشې ته وائی ([2])

دويم روايت هم دحضرت عائشې رضی الله عنها نه مروی دې حضرت عروه ددوی نه دقرآن پاك ددې ذكرشوی آيت په باره كښې نازل شوې دې كومه چې دخپل ولي په پرورش كښې وی اوهغه ورسره په مال كښې نازل شوې دې كومه چې دخپل ولي په پرورش كښې وی اوهغه ورسره په مال كښې شريك وی .دولی ددغه ښځې مال اوجمال خوښ وی خوولی په مهر كښې دانصاف نه بغيردهغې سره نكاح كول غواړی نوداسې كسان ددې يتيمانوجينكوسره دنكاح كولو نه منع كړې شول .البته كه انصاف كولې شی اوپوره مهرور كولې شی نوبيااجازت دې .

حضرت عائشه رضی الله عنها فرمائی چې ددې آيت دنازليدونه پس خلقودرسول الله صلی الله عليه وسلم نه تپوسونه شروع كړل نو الله تعالیٰ بل آيت نازل كړل [وَيَسْتَفْتُوْنَكَ فِي النِّسَآءِ ۭ قُلِ اللّٰهُ يُفْتِيْكُمْ فِيْهِنَّ ۙ وَمَا يُتْلٰى عَلَيْكُمْ فِي الْكِتٰبِ فِيْ يَتٰمَى النِّسَآءِ الّٰتِيْ لَا تُؤْتُوْنَهُنَّ مَا كُتِبَ لَهُنَّ وَتَرْغَبُوْنَ اَنْ تَنْكِحُوْهُنَّ وَالْمُسْتَضْعَفِيْنَ مِنَ الْوِلْدَانِ ۙ وَاَنْ تَقُوْمُوْا لِلْيَتٰمٰى بِالْقِسْطِ ۭ] (النساء ۱۲۷)

حضرت عائشه رضی الله عنها فرمائی چې په بل آيت كښې (وَتَرْغَبُوْنَ اَنْ تَنْكِحُوْهُنَّ) مراددادې چې كله ديتيمې جينۍ سره مال اوجمال كم وی نوپه داسې صورت كښې تاسودهغوی سره دنكاح كولو نه اعراض كوئ اوكه دغه جينكۍ دزيات مال اوزيات جمال خاوندانې وی نودهغوی سره نكاح په دې صورت كښې كولې شئ چې تاسوورسره انصاف كولې شئ .داحكم ددې دپاره دې چې دمال اوجمال دنشتوالی په صورت كښې خلق ددوی سره نكاح كولونه اعراض كوی.

په دې دويم روايت كښې دی (قَالَتْ عَائِشَةُ وَقَوْلُ اللّٰهِ فِي الْاٰيَةِ الْاُخْرٰي وَتَرْغَبُوْنَ اَنْ تَنْكِحُوْهُنَّ) آيت

---

[1]) عمدة القاری(ج۱۸ص۱۶۳) _

[2]) عمدة القاری(ج۱۸ص۱۶۳)_

یعنی جمله هم په ﴿وَيَسْتَفْتُوْنَكَ فِي النِّسَآءِ﴾ آیت کښې دې په بل آیت کښې نه دې نو بیائې دې ته (فی ایة اخری) ولې اووئیل ؟

ددې جواب دادې چې ﴿وَتَرْغَبُوْنَ﴾ ته ئې د(فی آیة اخری) په اعتبارسره بل آیت کښې نه دې وئیلې بلکه د ﴿وَاِنْ خِفْتُمْ اَلَّا تُقْسِطُوْا﴾ په اعتبارسره ورته وئیلی شوی دی.

دامام بخاری په روایت کښې سقوط شوې دې .ددې وجې دااشکال کیږی چې امام مسلم دارروایت نقل کړې دې په هغې باندې دااشکال نه راځي دهغې الفاظ دادی. (قالت عائشة: والذی ذکرالله :انه یتلی علیکم فی الکتاب ....الایة الاولی التی قال الله فیها:﴿وَاِنْ خِفْتُمْ اَلَّا تُقْسِطُوْا فِي الْيَتٰمٰى فَانْكِحُوْا مَا طَابَ لَكُمْ مِّنَ النِّسَآءِ﴾ قالت : وقول الله عزوجل فی الایة الاخرة، ﴿وَتَرْغَبُوْنَ اَنْ تَنْكِحُوْهُنَّ﴾)(۱)

په ''فانکحوا ما طاب لکم من النساء،، کښې د (ما) د استعمال توجیهات: په ﴿فَانْكِحُوْا مَا طَابَ لَكُمْ مِّنَ النِّسَآءِ﴾ کښې (ما) استعمال شوې دې داعام طوردغیرذوی العقول دپاره راځی اوښځې ذوی العقول دی .ددې مختلف جوابونه ورکړې شوی دی .

① علامه قرطبی رحمه الله فرمائی چې (ما) او(من) دواړه دیوبل په معنی کښې استعمال شوی دی په ﴿وَالسَّمَآءِ وَمَا بَنٰهَا﴾ کښې (ما) د(من) په معنی کښې دې .یوبل ځائې دې ﴿فَمِنْهُمْ مَّنْ يَّمْشِيْ عَلٰى بَطْنِهٖ﴾ په دې آیت کښې(من)د(ما) په معنی کښې استعمال شوې دې (۲)

② بعضې حضراتووئیلی دی چې دعقل دنقصان په وجه ئې ښځوته دغیرذوی العقول درجه ورکړې دد اود (ما) ئې استعمال کړې ده.(۳)

③ یوجواب داهم ورکړې شوې دې چې د (ما) نه دلته عقدنکاح مراد ده.(ای فانکحوانکاحا طیبا)(۴) اولنې جواب راجح معلومیږی .

۸۱- باب: ﴿وَمَنْ كَانَ غَنِيًّا فَلْيَسْتَعْفِفْ ۚ وَمَنْ كَانَ فَقِيْرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوْفِ ۚ فَاِذَا دَفَعْتُمْ اِلَيْهِمْ اَمْوَالَهُمْ فَاَشْهِدُوْا عَلَيْهِمْ ۚ وَكَفٰى بِاللّٰهِ حَسِيْبًا﴾

وبدارمبادرة اعتدنا[س ۱۸] اعددنا افعلنا من العتاد

[۴۲۹۹] حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ نُمَيْرٍ حَدَّثَنَا هِشَامٌ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ-

---

(۱) صحیح مسلم (ج۲۰ ۲٤٢) کتاب التفسیر) .
(۲) الجامع لاحکام القرآن للقرطبی (ج۱۲ ۵) ومعالم السنن (ج۱ص۲۹۱)_
(۳) تفسیرالکبیر(ج۹ص۱۷۲)_
(٤) الجامع لاحکام القرآن(ج ۵ص۱۳)

رضی الله عنها - فِی قَوْلِهِ تَعَالَی (وَمَنْ كَانَ غَنِيًّا فَلْيَسْتَعْفِفْ وَمَنْ كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ) أَنَّهَا نَزَلَتْ فِی مَالِ الْيَتِيمِ إِذَا كَانَ فَقِيرًا، أَنَّهُ يَأْكُلُ مِنْهُ مَكَانَ قِيَامِهِ عَلَيْهِ، بِمَعْرُوفٍ. ار ۲۰۹۸]

قوله: وَبِدَارًا: مبادرة : په آیت کښې دی (وَلَا تَأْكُلُوهَا إِسْرَافًا وَبِدَارًا) یعنی ددې یتیمانویه مالونوکښې مه تاسواسراف کوئ اومه ئی په دې ویرې زرزر خورئ چې دوی به لوئ شی نوبیابه دوی ته حواله کول وی (بدار) دباب مفاعله مصدر دې.

قوله: اعتدنا: اعددنا افعلنامن العتاد: په آیت کښې دی (اُولَٰئِكَ اَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابًا اَلِيمًا) فرمائی چې (اعتدنا) او(اعتدنا) ددواړويوه معنی ده (اعتدنا) دعتید نه ماخوذدې چې معنی ئې ده (الشئ المعد) هغه څيزکوم چې تيارشوې وی او(اعودنا) دباب افعال نه دې اوددې ماده (عتاد) ده.

د یتیم دمال حکم : دیتیم ولی که مالداروی نودهٔ ته دیتیم دمال نه دڅه خوړلو اجازت نشته اوکه دیتیم ولی فقیروی نوهغه اخستې شی که نه ؟ په دې کښې مختلف اقوال دی.

① دجمهوروقول دادې که ولی دیتیم محتاج اوفقیروی نوهغه دضرورت په اندازه دیتیم د مال نه اخستې شی دحضرت حسن بصری، عطاء ابن ابی رباح اومکحول رحمهم الله دامذهب دې[1] داحنافونه مختلف اقوال منقول دی . ددوی په نیزهم یوقول دادې[2]

ددې حضراتو دلیل خودا ایت دې (وَمَنْ كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ) یعنی که ولی دیتیم محتاج اوفقیروی نوهغه دیتیم دمال نه دضرورت مطابق اخستې شی.

دویم دعمروبن شعیب په طریق سره امام ابوداود، امام نسائی اوابن ماجه روایت نقل کړې دې چې یوسړې دنبی کریم ﷺ په خدمت کښې حاضرشواووې وئیل زهٔ فقیریم دیتیم مال ماسره دې .زهٔ ددې نه خوراك کولې شم ؟ نونبی کریم ﷺ ورته اوفرمائیل (کل مال یتیمك غیرمسرف ولا مبادرولا متاثل)[3]

② دویم قول دا دې چې ولی دیتیم دمال نه په اندزاه دضرورت دقرض په ډول اخستې شی خودمالداریدونه پس به هغه مال واپس کوی .داقول دحضرت عمر رضی الله عنه ابن عباس رضی الله عنه ابن جبیر رضی الله عنه اوشعبی رضی الله عنه نه منقول دې[4] اوعلامه طحاوی رحمه الله داامام ابوحنیفه هم دامسلك نقل کړې دې[5]

---

[1]) احکام القران للجصاص (ج ٢ ٦٤) باب اکل ولی الیتیم من ماله) _
[2]) اوګورئ تفسیرمظهری (ج ٤ص١٧)
[3]) تفسیرمظهری (ج: ٤ ص:١٧) وقال ابن الاثیر فی النهایة :ج١ص٢٣) غیرمتاثل :غیرجامع یقال مال مؤثل ای مجموع .ذواصل واثلة الشئ :اصله)_
[4]) احکام القران للجصاص (ج٢ص ٦٤) _
[5]) احکام القران للجصاص (ج٢ص ٦٤) _

③ دريم قول دا دې چې مطلقاولى ديتيم دمال نه نشى اخستې .نه دقرض په ډول اونه بغير دقرض،ابوبكرجصاص په احكام القران كښې داحنافوهم دامذهب نقل كړې دې[1]علامه ظفراحمدعثمانى په احكام القران ج۲ص۱۳۰ كښې هم داداحنافومسلك ګرځولې دې.
په دې صورت كښې سوال كيږى چې بيا د(وَمَنْ كَانَ فَقِيْرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوْفِ) څه مطلب شو نوپه دې كښې دوه اقوال دى.
مجاهدفرمائى چې داايت منسوخ شوې دې ددې دپاره ناسخ دسورة نساء دويم ايت دې (يَاأَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا لَا تَأْكُلُوْا اَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ اِلَّا اَنْ تَكُوْنَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِّنْكُمْ)
دويم قول دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما دې اوابوبكرجصاص په احكام القران كښې هم دا تفسير اختيار كړې دې .دوى فرمائى چې(وَمَنْ كَانَ فَقِيْرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوْفِ) كښې ديتيم دمال خوړلو اجازت نه دې وركړې شوې بلكه دخپل مال ټيك اوپه معتدله طريقه داستعمالولوتعليم وركړې شوې دې دايت كريمه مطلب دادې كه ديتيم ولى فقيروى نوولى دې خپل مال په ښه طريقه سره په استعمال كښې رواولى چې ديتيم مال ته دده حاجت پاتې نشى([2])

باب: وَإِذَا حَضَرَ الْقِسْمَةَ أُولُوا الْقُرْبٰى وَالْيَتٰمٰى وَالْمَسٰكِيْنُ

[۴۳۰۰] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حُمَيْدٍ أَخْبَرَنَا عُبَيْدُ اللهِ الأَشْجَعِي عَنْ سُفْيَانَ عَنِ الشَّيْبَانِي عَنْ عِكْرِمَةَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ -رضى الله عنهما- (وَإِذَا حَضَرَ الْقِسْمَةَ أُولُوا الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينُ) قَالَ هِيَ مُحْكَمَةٌ وَلَيْسَتْ بِمَنْسُوخَةٍ. تَابَعَهُ سَعِيدٌ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ.

دتقسيم تركات په وخت كښې چې رشته داران اومسكينان راشى نودوى ته دڅه وركول حكم وركړې شوې دې په دې كښې اختلاف دې چې داايت محكم دې كنه چې دتركاتوتقيسم وى نواصلى دحصوخاوندان خوهم هغه دى كوم چې شرعى حيثيت سره وارثان جوړيږى خوكه هلته څه نور رشته داران اويتيمان موجودوى نوهغوى ته هم څه حصه وركول پكاردى-
سعيدبن المسيب .قاسم بن محمد .عكرمه اوائمه اربعه فرمائى چې داآيت دميراث په ايت باندې منسوخ شوې دې([3])دايت حكم كه په ندب ياپه استحباب باندې محمول كړې شى نوپه دې كښې چې كوم بالغ دى هغوى به دخپلوحصونه اوكه ټول بالغان وى نوټول به په خپله خوښئ سره دتركې نه څه وركړى نودمنسوخ منلوضرورت به نه پيدا كيږى.

۸۳- باب: قوله: يُوْصِيْكُمُ اللهُ فِيْ اَوْلَادِكُمْ

[۴۳۰۱] حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى حَدَّثَنَا هِشَامٌ أَنَّ ابْنَ جُرَيْجٍ أَخْبَرَهُمْ قَالَ أَخْبَرَنِي ابْنُ

---

[1] احكام القران للجصاص (ج۲ص۲۵) _
[2] احكام القران للجصاص (ج۵ص۴۲) _
[3] فتح البارى (ج:۸صك۲٤۲) _

مُنْكَدِرٍ عَنْ جَابِرٍ -رضى الله عنه- قَالَ عَادَنِي النَّبِي -صلى الله عليه وسلم- وَأَبُوبَكْرٍ فِي بَنِي سَلِمَةَ مَاشِيَيْنِ فَوَجَدَنِي النَّبِي -صلى الله عليه وسلم- لاَأَعْقِلُ، فَدَعَا بِمَاءٍ فَتَوَضَّأَ مِنْهُ، ثُمَّرَشَّ عَلَي، فَأَفَقْتُ فَقُلْتُ مَا تَأْمُرُنِي أَنْ أَصْنَعَ فِي مَالِي يَا رَسُولَ اللَّهِ فَنَزَلَتْ (يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ).

د ايت د نزول متعلق د رواياتو تعارض او دهغې حل: داروايت امام مسلم رحمه الله هم نقل كړې دې [١] په دې كښې دى چې د (يُوصِيكُمُ اللهُ فِيٓ أَوْلَادِكُمْ) نزول د حضرت جابر رضي الله عنه په قصه كښې شوې دې حافظ شرف الدين دمياطى رحمه الله فرمائيلى دى چې داوهم دې خكه چې دشعبه اوسفيان ثورى په روايت كښې دى چې دحضرت جابر رضي الله عنه په قصه كښې آيت (يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلٰلَةِ) نازل شوې دې دميراث ايت دحضرت جابر رضي الله عنه په قصه كښې نازل شوې دې. كله چه حضرت سعدبن ربيع په جنګ احد كښې شهيدشونودهغوى بى بى دنبى ﷺ په خدمت كښې حاضره شوه اوعرض ئې اوكړويارسول الله ﷺدسعدبن ربيع روغواړئ چې په ټول مال باندې قبضه اوكړې كه هغه په ټول مال باندې قبضه اوكړه نوددې لونړوودونه به دمال نه بغير ګران شى. په دې باندې آيت (يُوصِيكُمُ اللهُ) نازل شوامام ابوداؤد اوامام ترمذى رحمه الله داروايت نقل كړې دې [٢] ددې وجې حافظ دمياطيى دميراث دايت سره دحضرت جابر رضي الله عنه قصه بيانول وهم ګرځولې دې.

خوحافظ ابن حجر رحمه الله دحافظ دمياطى دې روايت ته وهم وئيل غلط ګرځولى دى دوى فرمائى چې ابن جريج په دې روايت كښې منفردنه دې بلكه ترمذى اوحاكم دعروبن ابى قيس نه ددې متابعت نقل كړې دې اواسماعيلى دعبدبن حميدنه اوترمذى دسفيان بن عينه نه هم ددې په مفهوم روايت نقل كړې دې [٣] وراندې پخپله امام بخارى په كتاب الفرائض كښې په دې آيت باندې باب قائم كړې دې اودسفيان بن عينه په طريق سره ئې روايت نقل كړې دې چې دميراث آيت دحضرت جابرپه قصه كښې نازل شوې وو. [٤]

بهرحال دواړوطرفوته روايت شته دامام بخارى رحمه الله په تائيد كښې هم روايت شته اودحافظ د مياطيى په تائيد كښې هم روايت شته په رواياتو كښې تطبيق داسې كيدې شى چې دحضرت جابر رضي الله عنه په قصه كښې دميراث ايت نازليدومطلب دادې چې ددې آيت په اخرې كښې (وَإِنْ كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلٰلَةً) راغلى دى. ددې حصې تعلق دحضرت سعدبن الربيع دجينكوباره كښې نازل شوې وه [٥]

---

[١] صيح مسلم مع تكملة فتح الملهم (ج٢ص٢٣) رقم الدحيث (٢٤و٤٠) كتاب الفرائض باب ميراث الكلالة)
[٢] تفسير ابن كثير(ج١ص٤٥٧) ـ
[٣] فتح البارى (ج٨ص٤٤٤))ـ
[٤] فتح البارى (ج٨ص٢٤٣)ـ
[٥] فتح البارى (ج١٢ص٤) كتاب الفرائض باب قول الله تعالى (يوصيكم الله)

باب: قوله: وَلَكُمْ نِصْفُ مَا تَرَكَ أَزْوَاجُكُمْ

[۴۲۰۲] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ عَنْ وَرْقَاءَ عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ عَنْ عَطَاءٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ -رضي الله عنهما- قَالَ كَانَ الْمَالُ لِلْوَلَدِ، وَكَانَتِ الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ، فَنَسَخَ اللَّهُ مِنْ ذَلِكَ مَا أَحَبَّ، فَجَعَلَ لِلذَّكَرِ مِثْلَ حَظِّ الْأُنْثَيَيْنِ، وَجَعَلَ لِلْأَبَوَيْنِ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسَ وَالثُّلُثَ، وَجَعَلَ لِلْمَرْأَةِ الثُّمُنَ وَالرُّبُعَ، وَلِلزَّوْجِ الشَّطْرَ وَالرُّبُعَ

داحديث هم په دې سندسره په كتاب الوصايا كښې تېرشوې دې [۱] او هم په دې سند سره په كتاب الفرائض كښې راخي.[۲]

باب: لَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَرِثُوا النِّسَاءَ كَرْهًا وَلَا تَعْضُلُوهُنَّ لِتَذْهَبُوا بِبَعْضِ مَا آتَيْتُمُوهُنَّ [۱۹] الاية

وَيُذْكَرُ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ (لَا تَعْضُلُوهُنَّ) لَا تَقْهَرُوهُنَّ (حُوبًا) إِثْمًا. (تَعُولُوا) تَمِيلُوا. (نِحْلَةً) النِّحْلَةُ الْمَهْرُ

[۴۲۰۳] [۳] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُقَاتِلٍ حَدَّثَنَا أَسْبَاطُ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا الشَّيْبَانِيُّ عَنْ عِكْرِمَةَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ. قَالَ الشَّيْبَانِيُّ وَذَكَرَهُ أَبُو الْحَسَنِ السُّوَائِيُّ وَلَا أَظُنُّهُ ذَكَرَهُ إِلَّا عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَرِثُوا النِّسَاءَ كَرْهًا وَلَا تَعْضُلُوهُنَّ لِتَذْهَبُوا بِبَعْضِ مَا آتَيْتُمُوهُنَّ) قَالَ كَانُوا إِذَا مَاتَ الرَّجُلُ كَانَ أَوْلِيَاؤُهُ أَحَقَّ بِامْرَأَتِهِ، إِنْ شَاءَ بَعْضُهُمْ تَزَوَّجَهَا، وَإِنْ شَاءُوا زَوَّجُوهَا، وَإِنْ شَاءُوا لَمْ يُزَوِّجُوهَا، فَهُمْ أَحَقُّ بِهَا مِنْ أَهْلِهَا، فَنَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ فِي ذَلِكَ.

دښځوسره داظلم په دوه قسمه وو يوخوداچې دښځې درضانه بغيربه ئې خپل خان ته وادۀ كوله .دويمه داكه ددوى به دارائې وه چې ددې چرته هم وادۀ اونشي اوهغه به ئې ساتله اودچاسره به ئې ددې وادۀ نه كولو.اسلام داجبراوزياتې ختم كړو.

په سند كښې دعكرمه شاګردشيبانى دوه سندونه بيان كړى دى يود(عكرمه عن ابن عباس)نه دشك نه بغير اوبل د(ابوالحسن اسوائى عن عباس) نه په شك سره .

---

[۱] صحيح ابخارى كتاب الوصايا باب لاوصية لوارث (ج۱ص۳۸۳)_

[۲] صحيح البخارى مع فتح البارى كتاب الفرائض باب ميراث الزوج مع الولد وغيره (ج۲۱ص۲۳) رقم الحديث (۶۷۳۹)_

[۳] اخرجه البخارى فى كتاب التفسيرباب لايحل لكم ان ترثواالنساء كرهارقمالحديث(۳۰۳) وايضا فى كتاب الاكراه باب من الاكراه رقم الحديث (۴۵۴۹ واخرجه ابوداودفى كتاب النكاح باب قوله تعالى لايحل لكم ان ترثواالنساء كرها رقم الحديث(۲۰۸۹)

باب: قوله: وَلِكُلٍّ جَعَلْنَا مَوَالِيَ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ ۚ وَالَّذِينَ عَقَدَتْ أَيْمَانُكُمْ فَآتُوهُمْ نَصِيبَهُمْ ۚ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدًا

وَقَالَ مَعْمَرٌ: مَوَالِيَ) أَوْلِيَاءَ وَرَثَةً) (عَاقَدَتْ) هُوَ مَوْلَى الْيَمِينِ، وَهُوَ الْحَلِيفُ، وَالْمَوْلَى أَيْضًا ابْنُ الْعَمِّ. وَالْمَوْلَى الْمُنْعِمُ الْمُعْتِقُ. وَالْمَوْلَى الْمُعْتَقُ. وَالْمَوْلَى الْمَلِيكُ. وَالْمَوْلَى مَوْلًى فِي الدِّينِ

[۴۳۰۴] حَدَّثَنِي الصَّلْتُ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ عَنْ إِدْرِيسَ عَنْ طَلْحَةَ بْنِ مُصَرِّفٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ -رضي الله عنهما- (وَلِكُلٍّ جَعَلْنَا مَوَالِيَ) قَالَ وَرَثَةً. (وَالَّذِينَ عَاقَدَتْ أَيْمَانُكُمْ) كَانَ الْمُهَاجِرُونَ لَمَّا قَدِمُوا الْمَدِينَةَ يَرِثُ الْمُهَاجِرُ الْأَنْصَارِيَّ دُونَ ذَوِي رَحِمِهِ لِلْأُخُوَّةِ الَّتِي آخَى النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- بَيْنَهُمْ فَلَمَّا نَزَلَتْ (وَلِكُلٍّ جَعَلْنَا مَوَالِيَ) نُسِخَتْ، ثُمَّ قَالَ (وَالَّذِينَ عَاقَدَتْ أَيْمَانُكُمْ) مِنَ النَّصْرِ، وَالرِّفَادَةِ وَالنَّصِيحَةِ، وَقَدْ ذَهَبَ الْمِيرَاثُ وَيُوصِي لَهُ. سَمِعَ أَبُو أُسَامَةَ إِدْرِيسَ، وَسَمِعَ إِدْرِيسُ طَلْحَةَ.

قوله: سَمِعَ أَبُو أُسَامَةَ إِدْرِيسَ، وَسَمِعَ إِدْرِيسُ طَلْحَةَ: دا روايت هم په دې سند او متن سره په كتاب الكفاله كښې تيرشوې دې [۱] حضرت ابن عباس رضي الله عنهما فرمائى چې ايت كريمه (وَلِكُلٍّ جَعَلْنَا مَوَالِيَ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ) ناسخ دې او په دې كښې د ..موالى..نه وارثان مراددى او آيت (وَالَّذِينَ عَقَدَتْ أَيْمَانُكُمْ فَآتُوهُمْ نَصِيبَهُمْ) منسوخ دې .بيانې ددې وضاحت كړې دې چې كله مهاجرين مدينې منورې ته راغلل نو نبى ﷺ دمهاجرينو او انصارو په مينځ كښې مواخات اورورولى قائمه كړې وه .ددې اثر دا اوشوچې كله به يو انصارى وفات شونو دهغه وارث به مهاجر وو او رشته داربه نه وو .روسته په آيت كښې (وَلِكُلٍّ جَعَلْنَا مَوَالِيَ) نازل شو نو فيصله اوشوه چې اوس به مهاجر وارث نه وى بلكه خپلوان به وارثان وى .

خو صرف دميراث حكم منسوخ شو باقى دحليف سره عهدا و پيمان. نصرت كول .معاونت وغيره نه دى منسوخ شوى .نن هم كه څوك دچا سره دمواخاة امداد او خيرخواهئ معاهده اوكړى نو دا صحيح ده.خو ميراث ختم شوې دې البته په دريمه حصه مال كښې وصيت كيدې شى .دروايت په آخر كښې د(عاقدت ايمانكم من النصر والرفادة والنصيحة وقد ذهب الميراث ويوصى له) نه مراد هم دا دې .سَمِعَ أَبُو أُسَامَةَ إِدْرِيسَ، وَسَمِعَ إِدْرِيسُ طَلْحَةَ

په دې پورته سند كښې عنعنه وه دلته امام بخارى دتحديث صراحت اوكړو.

باب: (إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ) يَعْنِي زِنَةَ ذَرَّةٍ

يَعْنِي زِنَةَ ذَرَّةٍ.

---

[۱] صحيح البخارى ،كتاب الكفالة باب قول الله :والذين عقدت ايمانكم..(ج۱ص ۳۰۴)

[۴۳۰۵](۱) حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ حَدَّثَنَا أَبُو عُمَرَ حَفْصُ بْنُ مَيْسَرَةَ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ - رضی الله عنه - أَنَّ أُنَاسًا فِي زَمَنِ النَّبِيِّ - صلی الله علیه وسلم - قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ، هَلْ نَرَى رَبَّنَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ قَالَ النَّبِيُّ - صلی الله علیه وسلم - «نَعَمْ، هَلْ تُضَارُّونَ فِي رُؤْيَةِ الشَّمْسِ بِالظَّهِيرَةِ، ضَوْءٌ لَيْسَ فِيهَا سَحَابٌ». قَالُوا لاَ. قَالَ» وَهَلْ تُضَارُّونَ فِي رُؤْيَةِ الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ، ضَوْءٌ لَيْسَ فِيهَا سَحَابٌ». قَالُوا لاَ. قَالَ النَّبِيُّ - صلی الله علیه وسلم - «مَا تُضَارُّونَ فِي رُؤْيَةِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، إِلاَّ كَمَا تُضَارُّونَ فِي رُؤْيَةِ أَحَدِهِمَا، إِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ أَذَّنَ مُؤَذِّنٌ تَتْبَعُ كُلُّ أُمَّةٍ مَا كَانَتْ تَعْبُدُ. فَلاَ يَبْقَى مَنْ كَانَ يَعْبُدُ غَيْرَ اللَّهِ مِنَ الأَصْنَامِ وَالأَنْصَابِ إِلاَّ يَتَسَاقَطُونَ فِي النَّارِ، حَتَّى إِذَا لَمْ يَبْقَ إِلاَّ مَنْ كَانَ يَعْبُدُ اللَّهَ، بَرٌّ أَوْ فَاجِرٌ وَغُبَّرَاتُ أَهْلِ الْكِتَابِ، فَيُدْعَى الْيَهُودُ فَيُقَالُ لَهُمْ مَنْ كُنْتُمْ تَعْبُدُونَ قَالُوا كُنَّا نَعْبُدُ عُزَيْرَ ابْنَ اللَّهِ. فَيُقَالُ لَهُمْ كَذَبْتُمْ، مَا اتَّخَذَ اللَّهُ مِنْ صَاحِبَةٍ وَلاَ وَلَدٍ، فَمَاذَا تَبْغُونَ فَقَالُوا عَطِشْنَا رَبَّنَا فَاسْقِنَا. فَيُشَارُ أَلاَ تَرِدُونَ، فَيُحْشَرُونَ إِلَى النَّارِ كَأَنَّهَا سَرَابٌ، يَحْطِمُ بَعْضُهَا بَعْضًا فَيَتَسَاقَطُونَ فِي النَّارِ، ثُمَّ يُدْعَى النَّصَارَى، فَيُقَالُ لَهُمْ مَنْ كُنْتُمْ تَعْبُدُونَ قَالُوا كُنَّا نَعْبُدُ الْمَسِيحَ ابْنَ اللَّهِ. فَيُقَالُ لَهُمْ كَذَبْتُمْ، مَا اتَّخَذَ اللَّهُ مِنْ صَاحِبَةٍ وَلاَ وَلَدٍ. فَيُقَالُ لَهُمْ مَاذَا تَبْغُونَ فَكَذَلِكَ مِثْلَ الأَوَّلِ، حَتَّى إِذَا لَمْ يَبْقَ إِلاَّ مَنْ كَانَ يَعْبُدُ اللَّهَ مِنْ بَرٍّ أَوْ فَاجِرٍ، أَتَاهُمْ رَبُّ الْعَالَمِينَ فِي أَدْنَى صُورَةٍ مِنَ الَّتِي رَأَوْهُ فِيهَا، فَيُقَالُ مَاذَا تَنْتَظِرُونَ تَتْبَعُ كُلُّ أُمَّةٍ مَا كَانَتْ تَعْبُدُ. قَالُوا فَارَقْنَا النَّاسَ فِي الدُّنْيَا عَلَى أَفْقَرِ مَا كُنَّا إِلَيْهِمْ، وَلَمْ نُصَاحِبْهُمْ، وَنَحْنُ نَنْتَظِرُ رَبَّنَا الَّذِي كُنَّا نَعْبُدُ. فَيَقُولُ أَنَا رَبُّكُمْ، فَيَقُولُونَ لاَ نُشْرِكُ بِاللَّهِ شَيْئًا. مَرَّتَيْنِ أَوْ ثَلاَثًا

امام بخاری ﷫ داروایت دلته ذکر کړې دې خو د ترجمة الباب د آیت سره په ظاهره څه مطابقت په پوهه کښې نه راځي ځکه چې په روایت کښې د (إِنَّ اللهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ) د مفهوم څه خبره نشته .ددې جواب دادې چې امام بخاری ﷫ داحدیث دلته مختصر ذکر کړې دې وړاندې په کتاب التوحید کښې داحدیث په تفصیل سره مذکوردې هلته ددې حدیث په آخر کښې دې (اذهبوافمن وجدتم فی قلبه مثقال ذرة من ایمان فاخرجوه، فیخرجون من عرفوا، وقال ابوسعید: فان لم تصدقونی فاقرؤا (إِنَّ اللهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ......))(۲)

---

۱) اخرجه البخاری فی کتاب التفسیرباب ان الله لا یظلم مثقال ذرة رقم ۳۰۵وایضا فی کتاب التفسیرباب یوم یکشف عن ساق رقم الحدیث ۴۶۳۵]وایضا فی کتاب التوحید باب وجوه یومئذناضرة الی ربهاناظرة رقم الحدیث ۷۰۰۱ واخرجه مسلم فی کتاب الایمان باب معرفة طریق رویة رقم الحدیث ۱۸۳_

۲) صحیح البخاری کتاب التوحید باب قول الله (وجوه یومئذناضرة الی ربهاناظرة (ج۲ص۱۱۰۵) _

دكتاب التوحيد دا روايت دترجمة الباب سره مطابقت لرى اودامام بخارى رحمه الله داعادت دي چې دوى اجلى ته په اخفى باندې ترجيح وركوى ايماء اوشازه زياته استعمالوى .ددې وجې نې دكتاب التوحيد روايت دترجمة الباب مناسبت ته اشاره كړې ده .

محمد بن عبد العزيز: په دې حديث كښې دامام بخارى رحمه الله شيخ محمدبن عبدالعزيز ،دې دې په ابن الواسطى سره مشهوردې ،اودده كنيت ،ابوعبدالله الرملى دې امام ابوزعه ددوى متعلق فرمانيلي دى (ليس بقوى) [1] ابوحاتم فرمائى (هو الى الضعف ماهو) [2] خوعجلى ددوى توثيق كړې دې [3]

يعقوب بن سفيان فرمائى (كان حافظا) [4] اوابن حبان په كتاب الثقات كښې ددوى ذكر كړې دې [5] امام ترمذى اوامام نسائى هم ددوى نه روايت اخستى دى [6] امام بخارى رحمه الله ددوى نه دوه حديثونه نقل كړى دى.يوحديث باب اوبل حديث ئې په كتاب الاعتصام كښې ددوى نه نقل كړې دې [7] دامام په نيزدې ثقه اومعتبردې .

قوله: غبرات اهل الكتاب :(غبرات اهل لكتاب) د(غبر) جمع ده او(غبر) د(غابر)جمع ده معنى ده باقى [8] (غبرات اهل لكتاب) يعنى داهل كتابوباقى خلق .

قوله: قَالُوا فَارَقْنَا النَّاسَ فِي الدُّنْيَا عَلَى أَفْقَرِ مَا كُنَّا إِلَيْهِمْ ، وَلَمْ نُصَاحِبْهُمْ ، وَنَحْنُ نَنْتَظِرُ رَبَّنَا الَّذِي كُنَّا نَعْبُدُ . فَيَقُولُ أَنَا رَبُّكُمْ ، فَيَقُولُونَ لاَ نُشْرِكُ بِاللَّهِ شَيْئًا . مَرَّتَيْنِ أَوْ ثَلاَثًا : يعنى دمشركانوجهنم ته دتلونه پس به الله جل شانه مسلمانانوته توجه شى اودوى ته به اوفرمائى چه تاسود كومې خبرې منتظر ئې ؟ هغوى به په جواب كښې اووائى چې كله مونږ په دنيا كښې وودې مشركانوته ډيرمحتاج وونوپه هغه وخت كښې مونږ دوى نه جداووا ودوى صبحت مونه وواختيار كړې (نونن به مونږددې خلقوصبحت څنګه اختيار كړو) نن خومونږ دخپل رب منتظريودچاچې به مونږ عبادت كولونوحق تعالى شانه به اوفرمائى زۀ ستاسورب يم په دغه وخت كښې به دالله تعالى دتجلى رعب داسې وى چې هغه به نشى پيژندې اوددې په جواب كښې به اووائى مونږدالله سره څوك نه شريكوواوچې كله ورته دالله

---

[1] الجرح ولتعديل (۸الترجمة (۲۹) وتهذيب الكمال (ج ۲۶ص ۱۲ الترجمة (۵٤۱۹) _
[2] تهذيب الكمال (ج۲۶ص۱۲)
[3] عمدة القارى (ج۱۸ص۱۷۲)
[4] المعرفة والتاريخ (ج۲ص٤۳۷)
[5] كتاب الثقات(ج۹ص۸۱) _
[6] تهذيب الكمال (ج۲۶ص۱۳)
[7] عمدة القارى (ج۱۸ص۱۷۲)
[8] عمدة لقارى (۱۸ص۱۷۲)_

تعالی معرفت حاصل شی نو الله تعالی به اوفرمائی زهٔ ستاسورب یم نو اوبه وائی (انت ربنا) ته زمونږ رب نی.

باب: فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَىٰ هَٰؤُلَاءِ شَهِيدًا

الْمُخْتَالُ وَالْخَتَّالُ وَاحِدٌ، (نَطْمِسَ) نُسَوِّيَهَا حَتَّى تَعُودَ كَأَقْفَائِهِمْ. طَمَسَ الْكِتَابَ مَحَاهُ (سَعِيرًا) وُقُودًا.

حدیث[۴۳۰۶] حَدَّثَنَا صَدَقَةُ أَخْبَرَنَا يَحْيَى عَنْ سُفْيَانَ عَنْ سُلَيْمَانَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَبِيدَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ يَحْيَى بَعْضُ الْحَدِيثِ عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ قَالَ قَالَ لِي النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- «اقْرَأْ عَلَيَّ». قُلْتُ آقْرَأُ عَلَيْكَ وَعَلَيْكَ أُنْزِلَ قَالَ «فَإِنِّي أُحِبُّ أَنْ أَسْمَعَهُ مِنْ غَيْرِي». فَقَرَأْتُ عَلَيْهِ سُورَةَ النِّسَاءِ حَتَّى بَلَغْتُ (فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَى هَؤُلَاءِ شَهِيدًا) قَالَ «أَمْسِكْ». فَإِذَا عَيْنَاهُ تَذْرِفَانِ.

قوله: المختال والختال واحد: دسورة نساء په ایت کښې دی (إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَالًا فَخُورًا) بیشکه الله تعالی نه خوښوی تکبرکونکی .اوکنجوسی کونکی. امام بخاری رحمه الله مختال اوختال ته یووئیلی دی حال داچې (ختال) دختل نه دې چې معنی ئې دهوکه ورکونکې ده او(مختال) دخیلاء نه دې چې معنی ئې متکبرراخی دې وجې دواړوته یووئیل صحیح نه دی (۱)

داصیلی په روایت کښې دی (المختال والخال واحد)(۲) په دې باندې به اشکال نه وی ځکه چې دخال معنی هم متکبرراخی .

قوله: (وَجِئْنَا بِكَ عَلَىٰ هَٰؤُلَاءِ شَهِيدًا): په (هَٰؤُلَاءِ) کښې امت محمدیه ته اشاره ده یعنی ته به ددغه پیغمبرانوپه صداقت باندې ګواهی ورکړې اوددوی امتونه به دهغوی تکذیب کوی یاکافرانوطرف ته اشاره ده کوم چې ددې نه وړاندې مذکوردی .نومطلب به داوی چې ته به ددې کافرانوپه بدوعملونوباندې ګواه ئې. په دې سره به ددې خرابې اوبدحالت ښه ښکاره کیږی.

قوله: نطمس وجوهاً: نسويها حتى تعودكاقفائهم طمس الكتاب محاه: په آیت (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ آمِنُوا بِمَا نَزَّلْنَا مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَطْمِسَ وُجُوهًا) کښې د نطمس وجوها معنی ده مونږ به مخونه برابرکړوترڅې چې هغه مخونه به دشا طرف په شان هوارشی چې دپوزې سترګووغیره به څه اثرباقی پاتې نشی وائی (طمس الكتاب) لیکلې شوی نی وران کړل.
علامه شبیراحمدعثمانی رحمه الله ددې آیت لاندې لیکی:

---

(۱) عمدة القاری (ج۱۸ص۱۷۳) وفتح الباری (ج۸ص ۲۵۰) _
(۲) عمدة القاری (ج۱۸ص۱۷۳) وفتح الباری (ج۸ص ۲۵۰) _

په وړاندینی آیتونو کښې دیهودیانو دضلا لت اومختلفو قباحتونو ذکروواوهغوی ته دخطاب په توګه دایمان اوتصدیق قرآن حکم کولې شی اوددې دمخالف نه ئې ویرولې شی مطلب دادې چې اې اهل کتابو ایمان راوړئ په قرآن باندې چې دهغې احکام مصدق او موافق دی دتورات ،ایمان راوړئ ددې نه وړاندې چې وران کړو مونږ ستاسو دمخونو نښې یعنی سترګې پوزه وغیره. مطلب داچې ستاسو صورتونه به بدل کړې شی اوبیابه التیه ستاسو مخونه شاطرف ته .یعنی مخ به مطموس اوهوار کړې اوشاطرف ته به ئې کړی اوخټ به مخکښې طرف ته کړی یادخالی دورخې دخلقوپه شان به تاسو هم مسخ کړی اوخناوربه درنه جوړ کړې.

روایت باب یحیی القطان دسفیان نه اوسفیان دسلیمان اعمش نه اوسلیمان اعمش دابراهیم نخعی نه نقل کړې دې ،سیلمان اعمش ددې حدیث څه حصه براه راست دابراهیم نه نقل کړې دی اوڅه حصه ئې دعمروبن مره په واسطه دابراهیم نه نقل کړې ده ،دلته یحیی ددې تصریح کړې ده اوپه فضائل القرآن کښې (باب البکاء عند قراءة القرآن) لاندې پخپله سلیمان اعمش ددې تصریح کړې ده نوهلته دی (قال الاعمش :وبعض الحدیث عمروبن مرة عن ابراهیم)(۱)

باب: وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ

(صَعِيدًا) وَجْهَ الأَرْضِ. وَقَالَ جَابِرٌ كَانَتِ الطَّوَاغِيتُ الَّتِي يَتَحَاكَمُونَ إِلَيْهَا فِي جُهَيْنَةَ وَاحِدٌ، وَفِي أَسْلَمَ وَاحِدٌ، وَفِي كُلِّ حَيٍّ وَاحِدٌ، كُهَّانٌ يَنْزِلُ عَلَيْهِمُ الشَّيْطَانُ. وَقَالَ عُمَرُ الْجِبْتُ السِّحْرُ. وَالطَّاغُوتُ الشَّيْطَانُ. وَقَالَ عِكْرِمَةُ الْجِبْتُ بِلِسَانِ الْحَبَشَةِ شَيْطَانٌ، وَالطَّاغُوتُ الْكَاهِنُ.

قوله: (طواغیت): دطاغوت جمع ده .ددې اطلاق په بت باندې هم کیږی اوپه کاهن باندې هم شیطان ته هم طاغوت وائی .په سورة نساء کښې دی (يُرِيدُونَ أَنْ يَتَحَاكَمُوا إِلَى الطَّاغُوتِ) په دې ایت کښې دطاغوت نه کاهن مراددې .دلته ئې ددې تفسیر کړې دې چې په قبیله جهنیه .قبیله اسلم اودغه شان په هره یوه قبیله کښې به یو کاهن ووخلقوبه هغوی ته خپلې فیصلې اړولې اودسورة نساء په ایت نبمر ۵۱ کښې دی (أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيبًا مِنَ الْكِتَابِ يُؤْمِنُونَ بِالْجِبْتِ وَالطَّاغُوتِ) حضرت عکرمه فرمائی چې ،جبت ،په حبی ژبه کښې شیطان ته وائی اوطاغوت ته هم کاهن وئیلې شی.

[۴۲۰۷] حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ أَخْبَرَنَا عَبْدَةُ عَنْ هِشَامٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ -رضى الله عنها- قَالَتْ هَلَكَتْ قِلاَدَةٌ لأَسْمَاءَ فَبَعَثَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- فِي طَلَبِهَا رِجَالاً فَحَضَرَتِ الصَّلاَةُ وَلَيْسُوا عَلَى وُضُوءٍ. وَلَمْ يَجِدُوا مَاءً، فَصَلَّوْا وَهُمْ عَلَى غَيْرِ وُضُوءٍ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ. يَعْنِي آيَةَ التَّيَمُّمِ.

دتیمم آیت په دوه ځایونو کښې دې یوپه سورة نساء کښې اوبل په سورة مائده کښې امام

(۱) عمدة القارى (ج۱۸ ص۱۷۳)_

بخاری رحمه الله په دواړو مقاماتو کښې دحضرت عائشې رضی الله عنها هارورکیدوقصه ذکرکړې دې.
قاضی ابن العربی وئیلی دی چې دحضرت عائشې رضی الله عنها قصه په دواړو آیاتونو کښې دیو آیت سبب نزول کیدې شی ،یادسورة نساء دآیت یادسورة مائده دآیت خوچونکه په دواړو کښې دتیمم تذکره ده اودحضرت عائشې رضی الله عنها په روایت کښې هم دتیمم ذکردی ددې وجې دحضرت عائشې رضی الله عنها په قصه کښې دااحتمال هم شته چې دادسورة نساء سره متعلق وی اوداهم ممکن ده چې دسورة مائده سره ددې تعلق وی .ددې وجې امام بخاری ددواړو آیاتونو لاندې دحضرت عائشې رضی الله عنها قصه نقل کړې ده.
بیاقاضی ابن العربی رحمه الله خپله فیصله وړاندې کړې ده او وئیلې دی چې دحضرت عائشې رضی الله عنها دقصې تعلق دسورة مائده دآیت سره دې .ددې دلیل دادې چې دسورة مائده آیت ﴿يَآأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوٓا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلٰوةِ﴾ تفسیر دمدینې مفسرینو په (اذقمتم من النوم) سره کړې دې .دادې خبرې نښه ده چې په دې موقع باندې دسورة مائده آیت نازل شوې دې (۱)
خو کومه خبره چې قاضی ابن العربی رحمه الله په اجتهاد سره کړې ده وړاندې امام بخاری رحمه الله دسورة مائده په تفسیر کښې دهغې تصریح کړې ده چې دحضرت عائشې رضی الله عنها په واقعه کښې دسورة مائده آیت نازل شوې دې (۲) نو دامام بخاری رحمه الله په نیزهم دعائشې رضی الله عنها دقصې تعلق دسورة مائده سره متعین دې .باقی داچې دسورة نساء په آیت کښې ئې ددې روایت تخریج ولې کړې .ددې جواب ښکاره دې چې امام بخاری رحمه الله دمعمولې مناسبت په وجه دروایاتوذکرکوی اوچونکه دعائشې رضی الله عنها په روایت کښې دتیمم ذکردې .ددې وجې امام بخاری دلته ددې تخریج کړې دې.
فائده: چې په اوبو قدرت نه وی نو دخاورې نه دپاکئ حاصلولوحکم دادې چونکه خاوره پاکه دد اوډبعضې څیزونودپاره داوبو په شان مطهره هم ده لکه توره، شیشه وغیره دغه شان په مخ اوپه لاسونو باندې دخاورې په لګولو کښې تذلل اوعاجزی ښه زیاته ده اوداګناهونو دمعاف کیدوغوره موقع ده اودګناهونو نه دمعافئ غوره صورت دې .اوهرکله چې خاوره ظاهری اوباطنی دواړه قسم پلیتی زائله کوی نوځکه دمعذورئ په وخت کښې داوبو په ځائې ددې داستعمالولوحکم شوې دې اوددې نه سوا په تیمم کښې دآسانئ اوسهولت خیال ساتلې شوې دې ددې وجې داوبو په ځائې داسې څیزېکاردې چې دهغې پیداکیدل داوبونه هم اسان وی او په زمکه کښې داصفت موجوددې (۳)

۹۰ باب: قوله. ﴿أَطِيعُوا اللّٰهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ﴾ ذَوِي الْأَمْرِ

[۴۳۰۸] حَدَّثَنَا صَدَقَةُ بْنُ الْفَضْلِ أَخْبَرَنَا حَجَّاجُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ عَنْ يَعْلَى بْنِ

---

(۱) صحیح البخاری (ج۲ص ۶۶۳) ـ
(۲) صحیح البخاری مع فتح الباری (ج۸ص ۲۷۲) رقم الحدیث (۴۶۰۸)
(۳) ماخوذ ازتفسیرعثمانی(۱۱۱) ـ

مُسْلِمٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ -رضی الله عنهما- (أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ). قَالَ نَزَلَتْ فِي عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حُذَافَةَ بْنِ قَيْسِ بْنِ عَدِيٍّ، إِذْ بَعَثَهُ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم- فِي سَرِيَّةٍ.

د اولی الامر نه کوم خلق مراد دی: په دې آیت کښې دی چې الله تعالی اورسول اواولی الامر اطاعت کوئ داولی الامرنه کوم خلق مراددی په دې کښې مختلف اقوال دی علامه عینی رحمه الله یوولس اقوال ذکر کړی دی[1] خوپنځه اقوال زیاتو عالمانو اختیار کړی دی.

① دمجاهد نه منقول دی چې ددې نه صحابه رضی الله عنهم مراددی[2]

② ابن کیسان فرمائی چې ددې نه عقلمند اصحاب الرائې خلق مراددی[3]

③ مقاتل، کلبی اومهران بن میمون فرمائی چې ددې نه دسرایاامیران مراد دی[4] قاضی ابن العربی په احکام القران کښې دمهران بن میمون نه داقول نقل کړې دې بیافرمائی هم داقول دامام بخاری په نیزمختاردې[5] امام بخاری رحمه الله چې دلته کوم روایت نقل کړې دې په دې کښې دی چې ذکرشوې آیت دحضرت عبدالله بن حذافه په باره کښې نازل شوې دې دوی یوځل نبی کریم صلی الله علیه وسلم په یوسریه باندې امیرمقرر کړې وو(ددې تفصیل په کتاب المغازی) کښې تیرشوې دې، غالباهم داخبره ئې نښه ګرځولې ده اوقاضی ابن العربی فرمائیلی دی چې امام بخاری رحمه الله په نیز(اولی الامر) نه مراد دسرایااصحاب دی.

④ ابوالعالیه اوجابربن عبدالله وغیره فرمائی چې ددې نه عالمان اوفقهاء مراددی. امام مالك رحمه الله هم دااختیار کړې دې چې ددې نه اهل قرآن او اهل علم مراددی[6]

⑤ مشهورقول دادې چې ددې نه امراء مراددی. امام شافعی رحمه الله هم دا راجح ګرځولې دې[7] امام نووی رحمه الله هم دې طرف ته میلان ظاهر کړې دې اوعلامه قرطبی رحمه الله دې ته اصح فرمائیلی دی. دامراؤنه دحکومت اومملکت حاکمان هم مراد کیدې شی

ا ودجماعت اواداراې امیرهم مراد کیدې شی. امام بخاری رحمه الله د(ذوی الامر) تشریح کوی اودې طرف ته اشاره کوی. علامه قرطبی رحمه الله دادوه آخری اقوال دټولونه زیات صحیح ګرځولی دی یعنی ددې نه امراء اوعالمان مراددی[8] والله اعلم.

---

[1] عمدة القاری (ج۱۸ص۱۷۶) _
[2] عمدة القاری (ج۱۸ص۱۷۶) _ وتفسیر القرطبی (ج۵ص۲۵۹) وفتح الباری (ج۸ص۲۵۳)
[3] عمدة القاری (ج۱۸ص۱۷۶) _ وتفسیر القرطبی (ج۵ص۲۶۰)
[4] تفسیر القرطبی (ج۵ص۲۶۰) _
[5] احکام القرآن لابن العربی (ج۱ص۳۵۱) _
[6] تفسیر القرطبی (ج۵ص۲۵۹) _
[7] فتح الباری (ج۸ص۲۵۳)
[8] تفسیر القرطبی (ج۵ص۲۶۰) _

فائده : د ايت كريمه نه د اصول اربعه په حجيت باندې استدلال: بعضې ددې آيت نه داصل اربعه په حجت باندې استدلال کړې دې ،فرمائي چې په (أَطِيْعُوا اللهَ) کښې کتاب الله ته اشاره ده اوپه(وَأَطِيْعُوا الرَّسُوْلَ) کښې سنت رسول الله ﷺ ته اشاره ده اوپه(وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ) کښې دمجتهدينو اجتهاد طرف ته اشاره ده وړاندې(فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِيْ شَيْءٍ فَرُدُّوْهُ إِلَى اللهِ وَالرَّسُوْلِ) کښې قياس طرف ته اشاره شوې ده يعنی که په څه څيز کښې تنازعه او اختلاف واقع شي اودا پته نه لګي چې ددې شرعي حکم څه دې نو د کتاب الله او سنت رسول ﷺ نه چې کوم احکام ملاوېږي په هغې باندې قياس کوی (١)

باب: (فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُوْنَ حَتّٰى يُحَكِّمُوْكَ فِيْمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ)

[۴۳۰۹] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللّٰهِ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ عُرْوَةَ قَالَ خَاصَمَ الزُّبَيْرُ رَجُلًا مِنَ الْأَنْصَارِ فِي شَرِيجٍ مِنَ الْحَرَّةِ، فَقَالَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- «اسْقِ يَا زُبَيْرُ ثُمَّ أَرْسِلِ الْمَاءَ إِلَى جَارِكَ» . فَقَالَ الْأَنْصَارِيُّ يَا رَسُولَ اللّٰهِ أَنْ كَانَ ابْنَ عَمَّتِكَ فَتَلَوَّنَ وَجْهُهُ ثُمَّ قَالَ «اسْقِ يَا زُبَيْرُ ثُمَّ احْبِسِ الْمَاءَ حَتّٰى يَرْجِعَ إِلَى الْجَدْرِ، ثُمَّ أَرْسِلِ الْمَاءَ إِلَى جَارِكَ» . وَاسْتَوْعَى النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- لِلزُّبَيْرِ حَقَّهُ فِي صَرِيحِ الْحُكْمِ حِينَ أَحْفَظَهُ الْأَنْصَارِيُّ، كَانَ أَشَارَ عَلَيْهِمَا بِأَمْرٍ لَهُمَا فِيهِ سَعَةٌ. قَالَ الزُّبَيْرُ فَمَا أَحْسِبُ هٰذِهِ الْآيَاتِ إِلَّا نَزَلَتْ فِي ذٰلِكَ (فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُوْنَ حَتّٰى يُحَكِّمُوْكَ فِيْمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ).

په روايت باب کښې دي چې دحضرت زبير رضي الله عنه ديو انصاری سره دمقام حره ديوې نالې په باره کښې تنازع اوشوه چې ددې نه څوك اول خپل باغ ته داوبو ور کولو حق لرى .نبى ﷺ اوفرمائيل زبير ته خپل باغ وړاندې اوبه کوه اوبيا خپل ګاونډى طرف ته اوبه پرېږده. په دې باندې انصاری اوونيل دافيصله (تاسودد) په حق کښې اوکړه (څکه چې دې ستا دترورځوئې دې چې دانې واوريده نودنبى كريم ﷺ مخ مبارك متغير شوا ونبى ﷺ اوفرمائيل زبيره ته خپل باغ اوبه کوه .بيا اوبه ايسارې کړه .تردې چې پولې ته اورسى ددې نه پس خپل ګاونډى طرف ته اوبه پرېږده دغه شان نبى كريم ﷺ دحضرت زبير رضي الله عنه حق په صريحى حکم سره هغه ته پوره ورکړو کله چې انصاری نبى ﷺ لره خفه کړو.

حضرت زبير رضي الله عنه اوفرمائيل زما خيال دې چې (فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُوْنَ) آيت په دې باره کښې نازل شوې دې. نبى كريم ﷺ اول خوپه ګنجائش باندې نظر کولو او وسعت طرف ته ئې اشاره کړې وه اوپه هغې کښې دانصارى دخيال ساتلو اړخ موجود وو خو کله چې انصاری نبى ﷺ لره خفه کړو نو بيا نبى ﷺ دخپل پوره حق حاصلولو دپاره حضرت زبير رضي الله عنه ته اوفرمائيل په دې کښې فائده دا اوشوه چې نهر ته دنزدې حق معلوم شو چې هغه ترکومې پورې داوبو اخستلو حق لرى. دنبى ﷺ فيصله دقانون قاعدې او نصاف عين مطابق وه څکه چې د اعلى النهر ته دنزدې کس

---

(١) تفسير كبير(ج١٠ص١٤٨) وفيض البارى (ج ٤ص١٧٥و١٧٦)_

حق مقدم وی ددې نه پس د(الاقرب فالاقرب) په ترتیب سره وړاندینو ته استحقاق حاصل دی
خوانصاری دافیصله په خپلولیٔ طرفداریٔ کولوباندې حمل کړه اواشکال ئې اوکړو.
د رجل من الانصار نه څوک مراد دی؟ دا انصاری څوك وو ، ددهٔ نوم معلوم نشوغالباحضرت
زبیر ﷺ اونوروروایانوپرې پرده اچولې ده اونوم ئې نه دې ښکاره کړې .داؤدی وئیلی دی چې
داکس منافق وو.اګرچې په ده باندې دلته دانصاری اطلاق شوې دې خوصرف په انصاری
وئیلوسره دانه لازمیږی چې هغه دې منافق نه وی ځکه چې دانصاوړیه خاندان کښې هم څه
خلق ووچې هغوی نفاق اختیارکړې وو.(١)
خود داؤدی په قول باندې دصحیح بخاری دکتاب الصلح په روایت سره اشکال کیږی .هلته
کښې دی(انه من الانصار قد شهد بدرا)(٢)
اوکوم کس چې د(قد شهد بدرا) مصداق وی هغه هیڅ کله منافق نشی کیدې نوځکه معلومه
شوه چې داکس مسلمان وو منافق نه وو .واحدی په (اسباب النزول) کښې لیکلی دی چې داکس
حاطب بن ابی بلتعه وو.
حضرت حاطب مهاجروو انصاری نه ووخولغوی معنی په اعتبار سره په دهٔ باندې دانصاری
اطلاق کیدې شی.
ابن بشکوال په ،منبهات،، کښې لیکلی دی چې داکس حضرت ثابت بن قیس بن شماس وو
اوبعضو وئیلی دی چې ثعلبه بن حاطب وو(٣)
بهرحال چې څوك هم وو خوپه دې موقع باندې هغوی نامناسبه جمله وئیلې وه اودبشریت نه
مغلوبه شویو لویه غلطی ئې کړې وه اوداخبره په خپل ځائې بې غباره ده چې دبشری
غلطیانونه دبدرصحابه هم پاك نه وو خوالله تعالی جل شانه به دهغوی غلطیانې معاف کړې.
قوله: شریج من الحرت:(شریج) دابوبهیدولارې اولختی ته وائی(حرة)مدینې منورې ته نژدې
هغه ځاې ته وائی په کوم ځاې کښې چې تور کانړی دی (حتی یرجع الی الجدر....) جدر دجیم په
فتې اوددال په سکون سره، دیوال اوپولې ته وائی.
داحدیث په کتاب المساقاة کښې تیرشوی دې .(٤)
فائده : حضرت حکیم الامت مولاناتهانوی رحمه الله فرمائی چې په ظاهره دایت نه دامعلومیږی چې
کوم کس بل قانون باطل ګنړی اودهغې باوجود هغې ته رجوع کوی هغه مسلمان نه دې که
یوشرعی فیصله برحق ګنړی اوددې باجودپه زړه کښې تنګی محسوسوی نوهغه هم پکارده

---

(١) عمدة القاری ،کتاب المساقاة باب سکر الانهار(ج١٢ص٢٠٠)
(٢) عمدة القاری ،کتاب المساقاة باب سکر الانهار(ج١٢ص٢٠٠)
(٣) عمدة القاری کتاب المساقاة باب کسر الانهار(ج١٢ص٢٠٠) وفیه ....ولکن اب الداودی بعد ان جزم انه کان منافقابانه وقع منه ذلک قبل شهوده بدرا لانتفاء النفاق ممن شهدابدرا) _
(٤) صحیح البخاری مع عمدة القاری کتاب المساقاة باب سکر الانهار(ج١٢ص٢٠٠) _

چې مسلمان نه وی .حالانکه په تنګې باندې دانسان اختیار نشته نو ددې جواب دا دې چې تحکیم دعدم حرج اوتسلیم درې درجې دی ① په اعتقادسره ② په ژبې سره ③ په عمل سره ،داولنۍ درجې نوم ایمان دې اودا موجودنه وی نوعندالله کفردې ،ددویمې درجې نوم اقراردې که دانه وی نوعندالناس کفردې اوددریم درجې نوم تقوی اواصلاح ده که دانه وی نوفسق به وی ،طبعی تنګی معاف ده اوبه ایت کښې په دې قرینۍ سره چې دمنافقانوذکردې اولنۍ مرتبه یعنی په زړه کښې تصدیق اوایمان نه کیدل مرادی نوچې اشکال نشته[1]

۹۲: باب: فَأُولَٰئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ

[۴۳۱۰] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حَوْشَبٍ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عُرْوَةَ عَنْ عَائِشَةَ - رضى الله عنها - قَالَتْ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - يَقُولُ «مَا مِنْ نَبِيٍّ يَمْرَضُ إِلاَّ خُيِّرَ بَيْنَ الدُّنْيَا وَالآخِرَةِ». وَكَانَ فِي شَكْوَاهُ الَّذِي قُبِضَ فِيهِ أَخَذَتْهُ بُحَّةٌ شَدِيدَةٌ فَسَمِعْتُهُ يَقُولُ (مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ) فَعَلِمْتُ أَنَّهُ خُيِّرَ.

(بحة) دباء په ضمې اوجاء په تشدیدسره)په اوازکښې غټ والې اوپه حلق کښې سختی او خشکۍ ته وائی. په آیت کریمه کښې دکیدومطلب دادې چې دخپلې درجې نه به ددې حضراتو درجات عالیه ته ځی اودهغوی زیارت به کوی اودهغه ځائې په برکاتوبه مشرف کیږی[2]

باب: وَمَا لَكُمْ لاَ تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ الاية (۷۵)

[۴۳۱۲] حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ قَالَ سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ قَالَ كُنْتُ أَنَا وَأُمِّي مِنَ الْمُسْتَضْعَفِينَ.

[۴۳۱۲] حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ أَيُّوبَ عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ تَلاَ (إِلاَّ الْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ) قَالَ كُنْتُ أَنَا وَأُمِّي مِمَّنْ عَذَرَ اللَّهُ. وَيُذْكَرُ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ (حَصِرَتْ) ضَاقَتْ (تَلْوُوا) أَلْسِنَتَكُمْ بِالشَّهَادَةِ. وَقَالَ غَيْرُهُ الْمُرَاغَمُ الْمُهَاجَرُ. رَاغَمْتُ هَاجَرْتُ قَوْمِي. (مَوْقُوتًا) مُوَقَّتًا وَقْتَهُ عَلَيْهِمْ.

قوله: وَيُذْكَرُ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ (حَصِرَتْ) ضَاقَتْ: اشاره ده دسورة نساء آیت طرف ته (إِلَّا الَّذِينَ يَصِلُونَ إِلَىٰ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ أَوْ جَاءُوكُمْ حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ) معنی ده ددوی زړونه تنګ شی.

---

[1] ماخوذازبیان القرآن (ج۲ص۱۳۰) _

[2] ماخوذازبیان القرآن (ج۲ص۱۳۰) _

قوله: تلووا السنتكم بالشهادة: (وَإِنْ تَلْوُوٓا أَوْ تُعْرِضُوا فَإِنَّ اللهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا) يعنى تاسو ژبې تاوهئ اود دروغو ګواهي بيان کړئ يا اعراض او کړئ نو الله ستاسو د کارونو نه خبر دې

قوله: وقال غيره المراغم المهاجر راغمت هاجرت قومي: د (غيره) ضمير حضرت ابن عباس رضی الله عنهما ته راجع دې اشاره ده آيت کريمه وَمَنْ يُهَاجِرْ فِي سَبِيلِ اللهِ يَجِدْ فِي الْأَرْضِ مُرَاغَمًا كَثِيرًا وَسَعَةً طرف ته . ابوعبيده وئيلې دى چې د (مراغم) معنى ده مهاجر يعنى دهجرت مقام راځى وائى (راغمت قومى) ما خپل قوم پريخودو.

قوله: موقوتا موقتا وقته عليهم: په آيت کريمه کښې دى إِنَّ الصَّلٰوةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتٰبًا مَّوْقُوتًا) بې شکه مونځ په مسلمانانو باندې فرض دې په مقرر وختونو کښې فرمائى چې (موقوتا) د (موقتا) په معنى کښې دى يعنى مقرر وخت ،دباب ضرب نه او (وقت) دباب تفعيل په معنى کښې دې .وخت مقرر کول (وقته اى وقته الله على المؤمنين) الله تعالى په مسلمانانو باندې د مونځ وخت مقرر کړې دې .

باب: فَمَا لَكُمْ فِي الْمُنٰفِقِينَ فِئَتَيْنِ وَاللهُ أَرْكَسَهُمْ بِمَا كَسَبُوا

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ بَدَّدَهُمْ، فِئَةٌ جَمَاعَةٌ

[۴۳۱۳] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ وَعَبْدُ الرَّحْمٰنِ قَالَا حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ عَدِيٍّ عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ يَزِيدَ عَنْ زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ -رضى الله عنه- (فَمَا لَكُمْ فِي الْمُنَافِقِينَ فِئَتَيْنِ) رَجَعَ نَاسٌ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- مِنْ أُحُدٍ، وَكَانَ النَّاسُ فِيهِمْ فِرْقَتَيْنِ فَرِيقٌ يَقُولُ اقْتُلْهُمْ. وَفَرِيقٌ يَقُولُ لَا فَنَزَلَتْ (فَمَا لَكُمْ فِي الْمُنَافِقِينَ فِئَتَيْنِ) وَقَالَ «إِنَّهَا طَيْبَةُ تَنْفِي الْخَبَثَ كَمَا تَنْفِي النَّارُ خَبَثَ الْفِضَّةِ

حضرت ابن عباس رضی الله عنهما د (اركس) تفسير کړې دې په (بدد) سره (بددتبديدا) متفرق کول. قتاده تفسير کړې دې (اهلكهم) دحضرت ابن عباس رضی الله عنهما تعليق طبرى موصولا نقل کړې دې [1]

باب: وَإِذَا جَآءَهُمْ أَمْرٌ مِّنَ الْأَمْنِ أَوِ الْخَوْفِ أَذَاعُوا بِهِ

(يَسْتَنْبِطُونَهُ) يَسْتَخْرِجُونَهُ. (حَسِيبًا) كَافِيًا (إِلَّا إِنَاثًا) الْمَوَاتَ حَجَرًا أَوْ مَدَرًا وَمَا أَشْبَهَهُ (مَرِيدًا) مُتَمَرِّدًا. (فَلَيُبَتِّكُنَّ) بَتَّكَهُ قَطَّعَهُ. (قِيلًا) وَقَوْلًا وَاحِدٌ (طَبَعَ) خُتِمَ

قوله: (إِنْ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا إِنٰثًا): (اناث) د (انث) جمع ده ښځې ته وائى .د اناث نه لات عزى او مناة وغيره بتان مراد دى چاته چې به مشرکانو بنات الله وئيل .امام بخارى رحمه الله د دې

---

[1]) عمدة القارى (ج۱۸ص۱۸۰)_

تفسيرېه (اموات) سره كړې دې يعنى بې جانه څيزونه، كاڼړې خاوره اودغه شان نور بې روحه څيزونه قرآن په دې بتانوباندې داناث اطلاق كړې دې ځكه چې دابتان به دبې جانه اوبې روحه څيزونونه جوړولې شول.

هم په دې آيت كښې وړاندې دى (وَاِنْ يَّدْعُوْنَ اِلَّا شَيْطٰنًا مَّرِيْدًا) دمريد معنى ده سركش دادصفت مشبه صيغه ده دباب نصراوكرم نه سركش كيدل۔

قوله: فليبتكن بتكه قطعه: په آيت كريمه كښې دى (فَلَيُبَتِّكُنَّ اٰذَانَ الْاَنْعَامِ) فرمائى چې د(بتك) معنى ده كټ كول ،ټكړې كول (وَمَنْ اَصْدَقُ مِنَ اللّٰهِ قِيْلًا) دقيل اوقول دواړو معنى يوه ده دواړه مصدردى.

باب (وَمَنْ يَّقْتُلْ مُؤْمِنًا مُّتَعَمِّدًا فَجَزَآؤُهٗ جَهَنَّمُ)

[۴۳۱۴] حَدَّثَنَا آدَمُ بْنُ أَبِي إِيَاسٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ حَدَّثَنَا مُغِيرَةُ بْنُ النُّعْمَانِ قَالَ سَمِعْتُ سَعِيدَ بْنَ جُبَيْرٍ قَالَ {آيَةٌ} اخْتَلَفَ فِيهَا أَهْلُ الْكُوفَةِ، فَرَحَلْتُ فِيهَا إِلَى ابْنِ عَبَّاسٍ فَسَأَلْتُهُ عَنْهَا فَقَالَ نَزَلَتْ هَذِهِ الآيَةُ (وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ) هِيَ آخِرُ مَا نَزَلَ وَمَا نَسَخَهَا شَيْءٌ.

ايا قاتل به هميشه دپاره په جهنم كښې وى؟: دلته دوه بحثونه دى اولنې بحث دادې كه يو مؤمن بل مؤمن عمدا قتل كړونودې به مخلدفى النار وى اوكه نه .دمعتزلواوخوارجوپه نيزبه دې مخلدفى النار وى اوداهل سنت والجماعت به نيزبه دې مخلدفى النار نه وى بلكه دخپلې گناه سزاخوړلونه پس به دجهنم نه رواځې [1]

داهل سنت والجماعت په مذهب باندې دآيت باب په وجه اشكال كيږى ځكه چې به دې كښې د(خالدافيها) فرمائيلې شوى دى .ددې نه دده مخلدفى النار معلوميږى .ددې مختلف جوابونه وركړې شوى دى.

① بعضو وئيلى دى چې داسزادهغه كس دپاره ده څوك چې دمؤمن قتل جائزاوحلال اوگنړى اوښكاره ده چې داسې كس مؤمن نشى پاتې كيدې .ددې وجې دده سزا دامقررشوه.[2]

② بعضې حضراتووئيلې دى چې د(خالدفى النار) نه مكث طويل مراد دې او(خلد) دتابيدنه علاوه دمكث طويل دپاره استعماليږى وائى (لاخلدن فلانافى السجن) زۀ به فلانې په جيل كښې هميشه دپاره قيدكړم حال داچې دجيل دپاره دوام نه وى مرداد دې نه مكث طويل وى [3]

[1]) احكام القرآن للشيخ ظفر احمد العثمانى (ج۲ص۳۲۷) وتفسيرمظهرى (ج٤ص۱۹۷)

[2]) تفسير القرطبى (ج٥ص۳۳٤) _

[3]) تفسير القرطبى (ج٥ص۳۳٤) _

③ اوبعضې عالمانوونيلى دى چې(خالدا فيها) دتغليظ دپاره وئيلې شوې دې يعنې جزاء خوددې هم داپكارده چې هميشه دپاره په جهنم كښې پاتې شى ځكه چې داجرم دومره خوالله جل شانه به دايمان په وجه دې رواباسى [1]

④ اوحضرت تهانوى رحمه الله د(جزاءه جهنم خالدا فيها) ترجمه كړې ده چې ددې اصلى سزا خو جهنم دې چې هميشه هميشه دپاره به دې كښې پاتې وى.خودالله فضل دې چې دااصلى سزابه جارى كيږى بلكه دايمان په بركت كښې آخرنجات بيامومى .په تفسيرعثمانى كښې هم دا جواب مذكور دې[2]

ايا دقاتل توبه قبليږى ؟ : دويم بحث دادې چې دده توبه قبليږى كه نه؟ په دې كښې داهل علم اختلاف دې دحضرت ابن عباس رضى الله عنه نه يوروايت مروى دې چې دده توبه نه قبليږى .دحضرت زيدبن ثابت رضى الله عنه حضرت ابن عمر رضى الله عنه اوحضرت ابوهريره رضى الله عنه نه هم دا قول مروى دې[3]

دويم قول دادې چې دده توبه قبليږى .داهم دحضرت ابن عباس رضى الله عنه اوحضرت زيدبن ثابت رضى الله عنه نه مروى دې .علامه قرطبى رحمه الله دااهل سنت صحيح مذهب ګرځولې دې[4]علامه عينى فرمائى (واجمع المسلمون على صحة توبه القاتل عمدا)[5]

سفيان بن عيينه فرمائى چې دابتلاء نه وړاندې كله داهل علم نه ددې په باره كښې تپوس اوشى مثلا يوكس اووائى كه زۀ داسې اوكړم نوځه به كيږى نواهل علم دې ورته وائى چې توبه دې نه قبليږى اوددوى مقصدبه داوى چې داكس ددې ارادې نه منع شى خوچې كله يوكس مبتلا شى اوقتل اوكړى نو بيابه قاتل ته وائى چې توبه اوباسه[6]

قاضى ثناء الله رحمه الله په تفسيرمظهرى كښې داهل علم مذكوره دواړه اقوالوكښې تطبيق كولو سره فرمائى چې (ان قتل العمد جناية على حق العبد وجناية على حق الله تعالى ،فقولهم: لاتوبة له ،معناه لاتوبة له فى حق العبد،وفيه القصاص لامحالة،اما فى الدنيااوفى الاخرة....واماقول العلماء بقبول التوبة فمعناه تفيدالتوبة لاستدراك حق الله تعالى..........)[7]

ابوعبدالله موصلى په خپل كتاب (الناسخ والمنسوخ) كښې ليكلى دى چې ډيروعالمانو دسورة بعضو ددې دپاره ناسخ دسورة فرقان داآيت ګرځولې دې (يُضٰعَفْ لَهُ الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَيَخْلُدْ فِيْهٖ

[1]) تفسيرروح المعانى (ج١ص١٧٠)_
[2]) بيان القرآن (ج٢ص١٣٦) وتفسيرعثمانى(١٢٢) _
[3]) عمدة القارى (ج١٨ص١٨٢) وتفسيرالقرطبى(ج٥ص٣٣٢) _
[4]) تفسيرالقرطبى(ج٥ص٣٣٣) _
[5]) عمدة القارى (ج١٨ص١٨٣) —
[6]) تفسيرالبغوى(ج١ص٤٦٥)
[7]) تفسيرالبغوى (ج١ص٣٦٥) تفسيرالمظهرى (٤_١٩٧)

مُهَانًا﴾، ددې نه وړاندې دشرک زنااوقتل النساء دا آیت منسوخ گرځولې دې ذکرشوې دې چې ددې جرمونودمرتکبینودپاره دائمی عذاب دې .بیافرمائی ﴿اِلَّا مَنْ تَابَ وَاٰمَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا﴾ خوچې څوک توبه اوباسی داحضرات فرمائ چې دې آیت دسورة نساء آیت منسوخ کړې دې اوبعضې حضرات فرمائی چې دسورة نساء آیت لره ﴿اِنَّ اللّٰهَ لَا یَغْفِرُ اَنْ یُّشْرَکَ بِهٖ وَیَغْفِرُ مَا دُوْنَ ذٰلِکَ لِمَنْ یَّشَآءُ﴾،(۱) منسوخ کړې دې

خوحضرت ابن عباس رضی الله عنهما په روایت باب کښې فرمائیلی دی چې دسورة نساء آیت لره هیڅ یوآیت نه دې منسوخ کړې دحضرت ابن عباس رضی الله عنهما داقول په تغلیظ اوتشدیدباندې محمول کول مناسب دی (الاجماع المسلمین علی صحة توبة القاتل عمدا) والله اعلم .

۹۷- باب : وَلَا تَقُوْلُوْا لِمَنْ اَلْقٰۤى اِلَیْكُمُ السَّلٰمَ لَسْتَ مُؤْمِنًا

السِّلْمُ وَالسَّلَمُ وَالسَّلَامُ وَاحِدٌ.

[۴۱۱۵] (۲)حَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ عَمْرٍو عَنْ عَطَاءٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ - رضى الله عنهما - (وَلاَ تَقُولُوا لِمَنْ أَلْقَى إِلَيْكُمُ السَّلاَمَ لَسْتَ مُؤْمِنًا) . قَالَ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ كَانَ رَجُلٌ فِي غُنَيْمَةٍ لَهُ فَلَحِقَهُ الْمُسْلِمُونَ فَقَالَ السَّلاَمُ عَلَيْكُمْ، فَقَتَلُوهُ وَأَخَذُوا غُنَيْمَتَهُ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ فِي ذَلِكَ إِلَى قَوْلِهِ (عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا) تِلْكَ الْغُنَيْمَةُ . قَالَ قَرَأَ ابْنُ عَبَّاسٍ السَّلاَمَ.

۹۸- باب : لَا یَسْتَوِی الْقٰعِدُوْنَ مِنَ الْمُؤْمِنِیْنَ غَیْرُ اُولِی الضَّرَرِ وَالْمُجٰهِدُوْنَ فِیْ سَبِیْلِ اللّٰهِ

[۴۳۱۶]حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنْ صَالِحِ بْنِ كَيْسَانَ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ حَدَّثَنِي سَهْلُ بْنُ سَعْدٍ السَّاعِدِيُّ أَنَّهُ رَأَى مَرْوَانَ بْنَ الْحَكَمِ فِي الْمَسْجِدِ،فَأَقْبَلْتُ حَتَّى جَلَسْتُ إِلَى جَنْبِهِ،فَأَخْبَرَنَا أَنَّ زَيْدَ بْنَ ثَابِتٍ أَخْبَرَهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - أَمْلَى عَلَيْهِ لاَ يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَجَاءَهُ ابْنُ أُمِّ مَكْتُومٍ وَهُوَ يُمِلُّهَا عَلَىَّ قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَاللَّهِ لَوْ أَسْتَطِيعُ الْجِهَادَ لَجَاهَدْتُ - وَكَانَ أَعْمَى - فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ - صلى الله عليه وسلم - وَفَخِذُهُ عَلَى فَخِذِي،

---

(۱) عمدة القاری (ج۱۸ص۱۸۲و۱۸۳)

(۲) اخرجه البخاری فی کتاب التفسیر، باب ولاتقولوا لمن القی الیکم السلام لست مؤمنا،رقم الحدیث ۴۳۱۵: واخرجه مسلم فیه ایضا ،رقم الحدیث : ۳۰۲۵،واخرجه الترمذی فی کتاب التفسیر،باب ومن سورة النساء، رقم الحدیث : ۳۰۳۳، واخرجه ابوداؤد فی الحدیث ولقراءات ،رقم الحدیث :۳۹۷۳،واخرجه النسائی فی السنن فی الکبری، کتاب التفسیررقم الحدیث :۱۱۱۱۶،وکتاب السیر، رقم الحدیث : ۸۵۹۰

فَثَقُلَتْ عَلَى حَتَّى خِفْتُ أَنْ تَرُضَّ فَخِذِي، ثُمَّ سُرِّيَ عَنْهُ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ (غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ)

[۴۳۱۷] حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنِ الْبَرَاءِ -رضي الله عنه- قَالَ لَمَّا نَزَلَتْ (لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ) دَعَا رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- زَيْدًا فَكَتَبَهَا، فَجَاءَ ابْنُ أُمِّ مَكْتُومٍ فَشَكَا ضَرَارَتَهُ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ (غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ)

[۴۳۱۸] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ عَنْ إِسْرَائِيلَ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنِ الْبَرَاءِ قَالَ لَمَّا نَزَلَتْ (لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ) قَالَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- «ادْعُوا فُلَانًا». فَجَاءَهُ وَمَعَهُ الدَّوَاةُ وَاللَّوْحُ أَوِ الْكَتِفُ فَقَالَ «اكْتُبْ لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ». وَخَلْفَ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- ابْنُ أُمِّ مَكْتُومٍ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَنَا ضَرِيرٌ. فَنَزَلَتْ مَكَانَهَا (لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ). [ر ۲۶۷۶]

[۴۳۱۹] حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا هِشَامٌ أَنَّ ابْنَ جُرَيْجٍ أَخْبَرَهُمْ ح وَحَدَّثَنِي إِسْحَاقُ أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ أَخْبَرَنِي عَبْدُ الْكَرِيمِ أَنَّ مِقْسَمًا مَوْلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَارِثِ أَخْبَرَهُ أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ -رضي الله عنهما- أَخْبَرَهُ (لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ) عَنْ بَدْرٍ وَالْخَارِجُونَ إِلَى بَدْرٍ.

ددې باب په اولنی روایت کښې دی چې رسول الله ﷺ په حضرت زید بن ثابت رضی الله عنه باندې آیت اولیکو (لَا يَسْتَوِي الْقٰعِدُوْنَ مِنَ الْمُؤْمِنِيْنَ غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ وَالْمُجٰهِدُوْنَ فِيْ سَبِيْلِ اللهِ) اوس لاهغوی داآیت لیکلوچې حضرت عبد الله بن مکتوم رضی الله عنه دنبی ﷺ په خدمت کښې حاضرشو اوعرض ئې اوکړو یارسول الله ﷺ که ماجهاد کولې شونو ضرور به مې کولو. حضرت ابن ام مکتوم رضی الله عنه نابینا وو. نو الله تعالی په آیت کریمه کښې څو الفاظ نور نازل کړل یعنی (غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ) چې مطلب ئې دادې چې دقاعدین نه غیر معذور خلق مراد دی کوم چې دطاقت استطاعت باوجود په جهاد کښې شرکت نه کوی اوچې څوك معذوروی هغوی مستثنی دی.

دلته یو معمولی شان اشکال دې چې داولنی اودویم روایت نه معلومیږی چې دوباره صرف د(غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ) قید نازل شوې دې او ددویم روایت نه معلومیږی چې پوره آیت دوباره نازل شوې دی.

ددې جواب دادې چې اصلا وبالذات دوباره صرف قید نازل شوې دې. اوس راوی کله په اصل باندې نظر کوی اوصرف قید ذکر کوی او کله دآیت دسیاق رعایت کوی اوپوره آیت دقید سره تلاوت کوی خکه چې دادب تقاضاهم داده. نور احتمال شته چې دوباره ټول آیت مع القید نازل شوی وی نو کله راوی دواقعه بیانولو په ډول پوره آیت مع القید تلاوت کوی لکه څنګه چې دلته په دریم روایت کښې دی او کله صرف قید ذکر کوی. دې طرف ته اشاره کوی چې باقی آیت خو وړاندې نازل شوې وو. دوباره صرف ددې قید دپاره نازل شوې دې لکه څنګه چې په

اولنی اودویم روایت کښې دې .والله‌اعلم.

د روایت د سند متعلق یوه فائده: دباب داولنی روایت په سند کښې یوه لطیفه خوداده چې په دې کښې صالح بن کیسان دامام زهری رحمه الله نه روایت کوی صالح بن کیسان دزهری نه مشر دې نو دا (روایة الاکابر عن الاصاغر) دې [1]

دویمه لطیفه داده چې په دې کښې صحابی دتابعي نه روایت کوی څکه چې په دې کښې سهل بن سعد دمروان بن الحکم نه نقل کوی اوسهل رضی الله عنه صحابی دې حال داچې دمروان په باره کښې مشهوره داده چې هغه تابعی دې [2]

۹۹- باب إِنَّ الَّذِينَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ قَالُوا فِيمَ كُنْتُمْ قَالُوا كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ فِي الْأَرْضِ قَالُوا أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُوا فِيهَا (۹۸)

[۴۳۲۰] (۳) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يَزِيدَ الْمُقْرِءُ حَدَّثَنَا حَيْوَةُ وَغَيْرُهُ قَالَا حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَبُو الْأَسْوَدِ قَالَ قُطِعَ عَلَى أَهْلِ الْمَدِينَةِ بَعْثٌ فَاكْتُتِبْتُ فِيهِ، فَلَقِيتُ عِكْرِمَةَ مَوْلَى ابْنِ عَبَّاسٍ فَأَخْبَرْتُهُ، فَنَهَانِي عَنْ ذَلِكَ أَشَدَّ النَّهْيِ، ثُمَّ قَالَ أَخْبَرَنِي ابْنُ عَبَّاسٍ أَنَّ نَاسًا مِنَ الْمُسْلِمِينَ كَانُوا مَعَ الْمُشْرِكِينَ يُكَثِّرُونَ سَوَادَ الْمُشْرِكِينَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- يَأْتِي السَّهْمُ فَيُرْمَى بِهِ، فَيُصِيبُ أَحَدَهُمْ فَيَقْتُلُهُ أَوْ يُضْرَبُ فَيُقْتَلُ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ (إِنَّ الَّذِينَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ) الْآيَةَ. رَوَاهُ اللَّيْثُ عَنْ أَبِي الْأَسْوَدِ

قوله: حَدَّثَنَا حَيْوَةُ وَغَيْرُهُ: د (غیره) نه عبدالله بن لهیعه مراد دې .دابن لهیعه روایت طبرانی اوابن ابی حاتم تخریج کړې دې [4] عبدالله بن لهیعه چې متکلم فیه اوضعیف دې .ددې وجې امام بخاری دهغه دنوم تصریح اونکړه.

محمد بن عبدالرحمان ابوالاسود فرمائی چې داهل مدینه لښکر متعین کړې شو په هغې کښې

[1]) دا امام زهری پیدانش ابن سعد په طبقات (ج۹۱۷۲) کښې ۵۷ لیکی دې اودوی وفات علامه مزی رحمه الله په تهذیب الکمال (ج۲۶ص۴۴۱) کښې ۱۲۳ه لیکلی ده .دصالح بن کیسان وفات حافظ په تقریب التهذیب (۲۷۳رقم الترجمه ۲۸۸۶ کښې اوخزرجې په (خلاصة التهذیب) ص ۱۷۱) کښې د ۱۴۰ه نه پس لیکلی دې اودپیدانش دکال علم نشته خوپه عمرکښې دزهری نه مشردې .یحیی بن معین فرمائی (صالح بن کیسان اکبرسنامن الزهری) علامه مزی په تهذیب الکمال (ج۲۶ص۸۲و۸۱) کښې دامام احمداوعلی بن مدینی نه هم ددې مفهوم اقوال نقل کړې دی۔

[2]) عمدة القاری (ج۱۸ص۱۸۶)) ــ

[3]) اخرجه البخاری فی کتاب التفسیر،باب، ان الذین توفاهم الملائکة ظالمی انفسهم ،رقم الحدیث :۴۳۲۰، وایضافی کتاب الفتن ،باب من کره ان یکثرسواد الفتن والظلم، رقم الحدیث :۶۶۷۴، واخرجه النسائی فی السنن الکبری ، رقم الحدیث :۱۱۱۱۹

[4]) عمدة القاری (ج۱۸ص۸۸)) ــ

زمانوم هم شامل وو.په دې دوران کښې زماملاقات دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما دآزاد کړې غلام حضرت عکرمه سره اوشو هغوی ډیرپه سختئ سره لښکرکښې دتلونه منع کړم. بیائې دحضرت ،ابن عباس رضي الله عنهما په حوالې سره راته اونیل چې څه خلق په مسلمانو کښې دمشرکانوسره اوسیږی. درسول الله ﷺ خلاف دمشرکانوډله زیاتوی. جنګ په دوران کښې که یوغشې په دغه مسلمانانو کښې چاته اورسی اوهغه مړشی.یاپه توري چلولوسره قتل شی نوپه دې باندې الله جل شانه داذکرشوي آیت کریمه نازل کړو۔

دواقعه په جنګ بدرکښې پیښه شوې وه، په مکه کښې مقیم بعضې مسلمانان مشرکانو دخپل خان سره دمسلمانانوسره دجنګ کولودپاره په زورباندې راوستي وو.په دې کښې بعضې مړه شول .دغه شان دمسلمانانودلاس نه مړه شول. حضرت عکرمه ابوالا سودپه لښکرکښې دتلونه منع کړلواوداواقعه ئې ورته په دې موقع باندې واوروله خکه چې ذکرشوې لښکرته دحضرت عبدالله بن زبیر رضي الله عنه دطرف نه اهل شام خلاف جنګ کولودپاره ترتیب ورکړې شوې وو.(١) او ښکاره ده چې په دې کښې دواړه طرفونوته مسلمانان وو اودمسلمانانوتوره په مسلمانانو باندې چلیده.په دې مناسبت سره عکرمه ذکرشوې واقعه واورله اوابوالاسودئې په لښکر کښې دتلونه منع کړو.

١٠٠ = باب: إِلَّا الْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ لَا يَسْتَطِيعُونَ حِيلَةً وَلَا يَهْتَدُونَ سَبِيلًا

[٤٣٢١] حَدَّثَنَا أَبُو النُّعْمَانِ حَدَّثَنَا حَمَّادٌ عَنْ أَيُّوبَ عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ -رضي الله عنهما- (إِلَّا الْمُسْتَضْعَفِينَ) قَالَ كَانَتْ أُمِّي مِمَّنْ عَذَرَ اللَّهُ.

١٠١-باب: فَأُولَئِكَ عَسَى اللَّهُ أَنْ يَعْفُوَ عَنْهُمْ وَكَانَ اللَّهُ عَفُوًّا غَفُورًا [٩٩]

[٤٣٢٢] حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا شَيْبَانُ عَنْ يَحْيَى عَنْ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ -رضي الله عنه- قَالَ بَيْنَا النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- يُصَلِّي الْعِشَاءَ إِذْ قَالَ «سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ». ثُمَّ قَالَ قَبْلَ أَنْ يَسْجُدَ «اللَّهُمَّ نَجِّ عَيَّاشَ بْنَ أَبِي رَبِيعَةَ، اللَّهُمَّ نَجِّ سَلَمَةَ بْنَ هِشَامٍ، اللَّهُمَّ نَجِّ الْوَلِيدَ بْنَ الْوَلِيدِ، اللَّهُمَّ نَجِّ الْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ، اللَّهُمَّ اشْدُدْ وَطْأَتَكَ عَلَى مُضَرَ، اللَّهُمَّ اجْعَلْهَا سِنِينَ كَسِنِي يُوسُفَ».

١٠٢-باب وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ كَانَ بِكُمْ أَذًى مِنْ مَطَرٍ أَوْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَنْ تَضَعُوا أَسْلِحَتَكُمْ [١٠٢]

[٤٣٢٣] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُقَاتِلٍ أَبُو الْحَسَنِ أَخْبَرَنَا حَجَّاجٌ عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ قَالَ أَخْبَرَنِي

---

(١) عمدة القاری (ج١٨ص٨٨)

يَعْلَى عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ - رضى الله عنهما - (إِنْ كَانَ بِكُمْ أَذًى مِنْ مَطَرٍ أَوْ كُنْتُمْ مَرْضَى) قَالَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَوْفٍ كَانَ جَرِيحًا

۱۰۳- بَاب وَيَسْتَفْتُونَكَ فِي النِّسَاءِ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِيهِنَّ وَمَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ فِي يَتَامَى النِّسَاءِ [۱۲۷]

[۴۳۲۴] حَدَّثَنَا عُبَيْدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ - رضى الله عنها - (وَيَسْتَفْتُونَكَ فِي النِّسَاءِ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِيهِنَّ) إِلَى قَوْلِهِ (وَتَرْغَبُونَ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ). قَالَتْ هُوَ الرَّجُلُ تَكُونُ عِنْدَهُ الْيَتِيمَةُ، هُوَ وَلِيُّهَا وَوَارِثُهَا، فَأَشْرَكَتْهُ فِي مَالِهِ حَتَّى فِي الْعِذْقِ، فَيَرْغَبُ أَنْ يَنْكِحَهَا، وَيَكْرَهُ أَنْ يُزَوِّجَهَا رَجُلًا، فَيَشْرَكُهُ فِي مَالِهِ بِمَا شَرِكَتْهُ فَيَعْضُلَهَا فَنَزَلَتْ هَذِهِ الآيَةُ.

۱۰۴- بَاب: وَإِنِ امْرَأَةٌ خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا نُشُوزًا أَوْ إِعْرَاضًا [۱۲۸]

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ شِقَاقٌ تَفَاسُدٌ (وَأُحْضِرَتِ الأَنْفُسُ الشُّحَّ) هَوَاهُ فِي الشَّيْءِ يَحْرِصُ عَلَيْهِ (كَالْمُعَلَّقَةِ) لاَ هِيَ أَيِّمٌ وَلاَ ذَاتُ زَوْجٍ (نُشُوزًا) بُغْضًا

کله چې دیوسړی دخه څیز خواهش وی اوهغه په ده باندې غالب شی نودې حرص اوخواهش ته شح وائی (۱)

[۴۳۲۵] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُقَاتِلٍ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ - رضى الله عنها - (وَإِنِ امْرَأَةٌ خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا نُشُوزًا أَوْ إِعْرَاضًا). قَالَتِ الرَّجُلُ تَكُونُ عِنْدَهُ الْمَرْأَةُ لَيْسَ بِمُسْتَكْثِرٍ مِنْهَا يُرِيدُ أَنْ يُفَارِقَهَا فَتَقُولُ أَجْعَلُكَ مِنْ شَأْنِي فِي حِلٍّ. فَنَزَلَتْ هَذِهِ الآيَةُ فِي ذَلِكَ.

یو داسې ښځه چې په هغې کښې دخاوند څه قسم رغبت نه وی اوخاوند غواړئ چې ددې نه جدائی اوبیلتون اختیارکړی خوښځه اووائی چې ماپه خپل زوجیت کښې اوساته اوزماحقوق معاف دی .ذکرشوې آیت په دې باره کښې نازل شوې دې .

که ښځې خپل نوبت اونورحقوق ساقط کړل نوهغه حقوق به ساقط شی خو که روسته ښځې رجوع اوکړی نوبیابه په خاوند باندې حقوق اداکول وی.خود ماضی نه ،بلکه په مستقبل کښې به هغې ته دهغې دحقوقونواداکولواهتمام کوی .

دارووایت په کتاب الصلح کښې تیرشوې دې .

(۱) قال الراغب فی المفردات(۲۵٦) الشح بخل مع حرص مع وذلک فیماکان عادة)

۱۰۵_ باب: إِنَّ الْمُنٰفِقِيْنَ فِي الدَّرْكِ الْاَسْفَلِ مِنَ النَّارِ

[۴۳۲۶].. (۱) حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصٍ حَدَّثَنَا أَبِي حَدَّثَنَا الأَعْمَشُ قَالَ حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ عَنِ الأَسْوَدِ قَالَ كُنَّا فِي حَلْقَةِ عَبْدِ اللّٰهِ فَجَاءَ حُذَيْفَةُ حَتَّى قَامَ عَلَيْنَا، فَسَلَّمَ ثُمَّ قَالَ لَقَدْ أُنْزِلَ النِّفَاقُ عَلَى قَوْمٍ خَيْرٍ مِنْكُمْ. قَالَ الأَسْوَدُ سُبْحَانَ اللّٰهِ، إِنَّ اللّٰهَ يَقُولُ (إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرْكِ الأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ) فَتَبَسَّمَ عَبْدُ اللّٰهِ، وَجَلَسَ حُذَيْفَةُ فِي نَاحِيَةِ الْمَسْجِدِ، فَقَامَ عَبْدُ اللّٰهِ فَتَفَرَّقَ أَصْحَابُهُ، فَرَمَانِي بِالْحَصَا، فَأَتَيْتُهُ فَقَالَ حُذَيْفَةُ عَجِبْتُ مِنْ ضَحِكِهِ، وَقَدْ عَرَفَ مَا قُلْتُ، لَقَدْ أُنْزِلَ النِّفَاقُ عَلَى قَوْمٍ كَانُوا خَيْرًا مِنْكُمْ، ثُمَّ تَابُوا فَتَابَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ.

قوله: نفقا سربا: دسورة انعام آيت ‹فَإِنِ اسْتَطَعْتَ أَنْ تَبْتَغِيَ› كښې ئې د‹نفق› تفسير په ‹سرب› سره كړې دې .سرب سورنګ ته وائى ،داتفسيرامام بخارى رحمه الله دلته د‹إِنَّ الْمُنٰفِقِيْنَ› په مناسبت سره بيان كړې دې .چې دمنافق لفظ هم د ‹نفق›، نه ماخوذدې چونكه منافق هم دزمكې لاندې ټول كوششونه داسلام خلاف جارى ساتى اولكه څنګه چې سرنګ دتحفظ دپاره جوړولې شى دغه شان منافق هم دخپل حفاظت اوبچاؤدپاره لاره جوړه كړې وى (۲)ددې پوره تفصيل په كشف البارى باب علامة الايمان لاندې تيرشوې دې.

په روايت كښې حضرت اسودبن يزيدفرمائى چې مونږ دحضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه په مجلس كښې حاضروو.په دې كښې حضرت حذيفه رضي الله عنه راغلواودريدواوسلام ئې اوكړو وې فرمائيل چې نفاق په داسې قوم باندې نازل كړې شوې ووكوم چې ستاسونه غوره وو مطلب داووچې دصحابو رضي الله عنهم په دوركښې خلق منافقان ووحال داچې هغه خيرالقرون دور وو. ددې وجې يوكس نه دهوكه كيدل نه دى پكار اوفخرنه دې كول پكار.

په دې باندې اسودبن يزيداووئيل (سبحان الله) ته عجيبه خبره كوې، الله خوفرمائى ‹إِنَّ الْمُنٰفِقِيْنَ فِي الدَّرْكِ الْاَسْفَلِ مِنَ النَّارِ› اوته وائى چې زمونږ نه غوره خلق منافقان ووحضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه چې دمجلس شيخ ووهغوى صرف مسكې شو.

حضرت حذيفه رضي الله عنه خپله خبره اوكړه اودجماعت په يوكوټ كښې كيناستلواسودبن يزيد وائى چې دحضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه دمجلس ختميدونه پس حضرت حذيفه رضي الله عنه زۀ راوغوښتلم اوماطرف ته ئې يوكټكې راګزاركړوزۀ هغوى ته ورغلم نووې فرمائيل دحضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه په خندا باندې زۀ ډيرحيران شوم .حال د اچې هغه زما په مرادپوهه شوې

---

(۱) اخرجه البخارى فى كتاب التفسيرباب ان المنافقين فى الدرك الاسفل من النارقم الحديث (۴۳۲۶) ولم يخرجه احدمن اصحاب الستة سوى البخارى) _

(۲) قال الكرمانى : ۱۷/۹۱ فان قلت : النفق فى سورة الانعام ،ولاتعلق له ايضابقصة المنافقين قال تعالى : ان استطعت ان تبتغى نفقافى الارض. قلت : غرضه بيان اشتقاق المنافقين منه ،،_

وو اوبیائې دخپلې خبرې وضاحت اوکړوچې ستاسونه په غوره خلقو نفاق نازل شوې وو. بیاالله هغوی ته دتوبې توفیق ورکړواودهغوی توبه ئ قبوله کړې وه.
اوپه دې کښې هم څه شك نشته چې څه خلق داسې هم پاتې شوې ووچې بغیرتوبې مړه شوې وو. لکه عبدالله بن ابی وغیره.

مولانا رشید احمد گنگوهی رحمه الله فرمائي چې په (لقد انزل النفاق علی قوم خیرمنکم) کښې دقوم نه صحابه کرام رضی الله عنهم مراددی اودنفاق نه نفاق عملی مراددې اومطلب دادې چې صحابه کرام رضی الله عنهم ستاسونه غوره ووخودې باوجودبعضې صحابه په نفاق عملی کښې مبتلا شوی وواوبیائې توبه ویتسې وه نوځکه تاسوخلقولره تکبرنه دې پکارچې دعبدالله بن مسعود رضی الله عنه غوندې لوئې فقیه اوعالم نه سبق وایو. اسوددحضرت حذیفه رضی الله عنه په خبره صحیح پوهه نشو.هغه داوګنړل چې حضرت حذیفه رضی الله عنه مونږته منافقان وائی. ددې وجې ئې دتعجب اظهاراوکړواو(سبحان الله)ئې اووئیل .حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه چې کله اوکتل چې اسوددحضرت حذیفه رضی الله عنه دخبرې نه بل مطلب اخلی نوهغه مسکې شوحضرت حذیفه رضی الله عنه ددوی په مسکاباندې حیران شوځکه چې هغوی خوددوی (حذیفه) مرادباندې صحیح پوهه شوی وو.(۱)
په آیت کریمه کښې دی (اِنَّ الْمُنٰفِقِيْنَ فِي الدَّرْكِ الْاَسْفَلِ مِنَ النَّارِ) چه حضرت ابن عباس رضی الله عنه ددې تشریح په (اسفل النار) سره کړې ده اودې خبرې طرف ته ئې اشاره کړې ده چې (من) داسم تفضیل په صله کښې نه دې مستعمل بلکه دابیانیه دې نوچاته داوهم نه دی کول پکارچې (درك اسفل)داورنه بهرد څه ځائې نوم دې بلکه ددې نه داوربښکته حصه مراد ده.
دحضرت ابن عباس رضی الله عنه تعلیق ابن ابی حاتم موصلا نقل کړې دی.(۲)

۱۰۶- باب: قوله اِنَّآ اَوْحَيْنَآ اِلَيْكَ كَمَآ اَوْحَيْنَآ اِلٰى نُوْحٍ [۱۶۳]

[۴۳۲۷] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ سُفْيَانَ قَالَ حَدَّثَنِي الأَعْمَشُ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ عَبْدِاللَّهِ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «مَا يَنْبَغِي لأَحَدٍ أَنْ يَقُولَ أَنَا خَيْرٌ مِنْ يُونُسَ بْنِ مَتَّى».

[۴۳۲۸] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سِنَانٍ حَدَّثَنَا فُلَيْحٌ حَدَّثَنَا هِلاَلٌ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ -رضى الله عنه- عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «مَنْ قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِنْ يُونُسَ بْنِ مَتَّى فَقَدْ كَذَبَ»

د من قال انا خیر من یونس بن متی معنی: یومطلب خودادې چې که یوکس دخپل ځان په باره

(۱) لامع الدرای (ج۹ص۵۸و۵۷) _
(۲) عمدة القاری(ج۱۸ص۱۹۳) _

کښې دیونس (علیه السلام) په مقابله کښې دغوره والی اوافضلیت دعوی کوی نوهغه دروغژن دې ،دالله دنبی نه غیرنبی افضل کیدی نه شی اګر چې هغه نبی دانبیاؤ په ډله کښې څومره دکمې درجې ولې نه وی.دحضرت یونس (علیه السلام) تخصیص ئې ددې وجې اوکړوچې هغوی سره دبطن حوت واقعه پیښه شوې وه چې هغې ته اوګوری اوڅوک اووائی چې زماخوتول ژوندپه عبارت اواطاعت کښې تیرشوې دې نوځکه زۀ غوره یم نوداسې کس دروغژن دې .
اودویم مطلب داهم کیدې شی چې ددې نه پخپله نبی ﷺ مراد وی، په دې صورت کښې به دنبی ﷺ دارشاد مطلب به داشی چې څوک مادیونس علیه السلام نه بهترګڼړی نوهغه غلط وائی (۱)
په دې صورت کښې به اشکال کیږی چې نبی ﷺ خوپه اتفاق سره دټولوپیغمبرانونه افضل دې نوبیادداسې کس قول ته غلط ولې ونیلې شوی دی .
① ددې یوجواب داددې چې نبی ﷺ دعاجزئ اودخپل نفس دښکته کولودپاره دافرمائیلی دی .(۲)
دویم جواب داورکړې شوې دې چې نبی ﷺ دارشاد په هغه وخت کښې کړې ووکله چې دوی ته دنوروپیغبرانوپه مقابله کښې دخپل ځان دفضیلت علم نه ووحاصل (۳)
دریم جواب داورکړې شوې دې چې ددې نه په نفس نبوت کښې دفضیلت نفی مراد ده ځکه چې په نفس نبوت کښې ټول انبیاءبرابردی .(۴)
② اوڅلورم جواب داورکړې شوې دې چې دنبی ﷺ ددې ارشادنه دداسې فضیلت نفی مقصود ده چې په هغې سره دحضرت یونس (علیه السلام) دتحقیراوتنقیص شبه پیداشی .(۵)

۱۰۷-باب: يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلَالَةِ إِنِ امْرُؤٌا هَلَكَ لَيْسَ لَهُ وَلَدٌ وَلَهُ أُخْتٌ فَلَهَا نِصْفُ مَا تَرَكَ وَهُوَ يَرِثُهَا إِنْ لَمْ يَكُنْ لَهَا وَلَدٌ

وَالْكَلَالَةُ مَنْ لَمْ يَرِثْهُ أَبٌ أَوِ ابْنٌ وَهُوَ مَصْدَرٌ مِنْ تَكَلَّلَهُ النَّسَبُ.

[۴۳۲۹] حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ سَمِعْتُ الْبَرَاءَ-رضی الله عنه قَالَ آخِرُ سُورَةٍ نَزَلَتْ بَرَاءَةَ، وَآخِرُ آيَةٍ نَزَلَتْ (يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلَالَةِ»[ر: ۴۱۰۶]

د کلاله تفسیر :د کلاله په تفسیر کښې دعالمانو اختلاف دې اوڅلوراقوال په کښې مشهوردی.
① یوقول دا دې چې کلاله دهغه مړی مال موروث ته وائی چې دکوم مړې ولد او والدنه وی
② دویم قول دا دې چې کلاله اسم مصدر دې او دهغه مړی د وراثت ته وائی دکوم مړی چې

(۱) فتح الباری : کتاب احادیث الانبیاء باب: وان یونس لمن المرسلین، ۴۵۱/۶ _
(۲) عمدة القاری(ج۱۸ص ۱۹۴) _
(۳) فتح الباری ،کتاب احادیث الانبیاء (ج۶۴۲۵)_
(۴) فتح القدیر للشوکانی(ج۱ ص۴۵۲) _
(۵) فتح الباری (ج۶ص۴۲).کتاب احادیث الانبیاء _

ولد او والد نه وی ـ
③ دریم قول دادې چې کلاله دهغه وارثانونوم دې چې په هغوی کښې څوك ولداووالد نه وی
په دې صورت کښې به دمړی رویان کلاله وی.
④ څلورم قول دادې چې دهغه مړی نوم دې دچاچې خوئ اوپلار ژوندی موجودنه وی هم
دادجمهوروقول دې
خوپه قرآن اوحدیث کښې دکلاله اطلاق په مړی باندې هم شوې دې اوپه وارث باندې هم په
آیت باب اوآیت میراث کښې د وَإِنْ كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلَٰلَةً کښې دکلاله اطلاق په مړی باندې شوې
دې اوحضرت جابر (رض) په حدیث کښې په (انمایرثنی کلالة) کښې دکلاله نه وارث مراددې
ددې وجې په ظاهره دامعلومیږی چې دکلاله لفظ په یوخاص حالت کښې دمړی اووارث دواړو
دپاره استعمالیږی اودا په خاص حالت کښې دولداووالدنه موجود کیدل دی (۱)
دویم بحث دادې چې لفظ دکلاله په لغوی اعتبار سره څه دې اودڅه نه مشتق دې ؟ امام
بخاری رحمه الله دلته دابوعبیده قول نقل کړې دې چې کلاله مصدردې د(تکلل) نه . د(تکلله النسب)
ترجمه علامه عینی کړې ده (تطرفه) (۲) یعنی طرف ته کیدل (لکه څنګه چې ابن العم دې چې
دادعمود نسب څنې نه بلکه په طرف کښې وی خودکلاله په صورت کښې هغه دپلار اومور
طرف اخلی) یعنی دکلاله په صورت کښې داصول اوفروع دمیراث حصه په اطرافو کښې واقع
خپلوانو ته ملاویږی.
اوبعضې وائی چې کلاله د(اکلیل)نه ماخوذده معنی ئې تاج راځی ،
لکه څنګه چې تاج په سرباندې احاطه کړې وی دغه شان کلاله دغه مړې راګیر کړې وی (۳)
اوبعضې وائی چې کلاله د (کلال) په معنی دې اودکلال معنی ده ستړې کیدل (۴) کوم چې په
ضعف باندې دلالت کوی .دپلار اوخوې دقرابت نه سوابل قرابت ته کلاله وئیلې شوې ده څکه
چې داقرابت دپلار اوخوې قرابت ته په نسبت سره کمزورې وی
کلاله ته دلته مصدر وئیلې شوې دې .علامه عینی په دې باندې اشکال کړې دې اووئیلې دی
چې دباب تفعل مصدر داڅنګه کیدې شی څکه چې داپه دې وزن باندې نه دې ،نوڅکه
دامصدر نه دې بلکه اسم مصدردې (۵)
دآیت باب نه بعضې شیعه ګانو استدلال کړې دې اووئیلې دی چې کلاله هغه دې چې دهغه
اولاد نه وی .اګرچې پلار ئې وی څکه چې په آیت کښې صرف دولد نفی ده.

---

[۱]) دذکرشوو قسمونو دتفصیل دپاره اوګورئ، تکملة فتح الملهم(۲۰و۱۹) وشرح مسلم للنووی (ج۲ص۳۵)
[۲]) عمدة القاری(ج۱۸ص۱۹۵)ـ
[۳]) شرح مسلم للنووی (ج۲ص۳۵)ـ
[۴]) فیض الباری(ج٤ص۱۷۷) ـ
[۵]) عمدة القاری(ج۱۸ص۱۹۵)ـ

الکلٰلة ان امرؤا هلك لیس له ولد،

خودا استدلال صحیح نه دې آیت کریمه کښې دوالد نفی ددې وجې نه شوې ده چې داهل عرب په نیز دکلاله معنی مشهوره وه چې دچاپلار اومور دواړه نه وی ددې وجې دنفی الوالدتصریح قرآن نه دې کړې (۱)

اوعلامه خطابی رحمه الله فرمائیلی دی چې په آیت کریمه کښې د«ولد» نه ولادت من جانب اعلی اومن جانب اسفل دواړه مراد دی .«لیس له ولد ای ولادة فی الطرفین ان اعلی واسفل» دولادت جانب اعلی دنفی نه پلار اودولادت جانب اسفل دنفی نه ولدمراددې «وهومعنی قول الصحابة الفقهاء ان الکلالة من لیس له ولد ولا والد(۲)

۱۰۸- تفسیر سورة المَائِدَةِ

(حُرُمٌ) وَاحِدُهَا حَرَامٌ. (فَبِمَا نَقْضِهِمْ) بِنَقْضِهِمْ (الَّتِي كَتَبَ اللّٰهُ) جَعَلَ اللّٰهُ (تَبُوءَ) تَحْمِلُ (دَائِرَةٌ) دَوْلَةٌ. وَقَالَ غَيْرُهُ الإِغْرَاءُ التَّسْلِيطُ (أُجُورَهُنَّ) مُهُورَهُنَّ. الْمُهَيْمِنُ الأَمِينُ، الْقُرْآنُ أَمِينٌ عَلَى كُلِّ كِتَابٍ قَبْلَهُ.

سورة المائدة

د کلماتو تشریح:

قوله: أُحِلَّتْ لَكُمْ بَهِيمَةُ الْأَنْعَامِ إِلَّا مَا يُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ غَيْرَ مُحِلِّي الصَّيْدِ وَأَنْتُمْ حُرُمٌ:
ستاسوځاروی حلال کړې شوی دی .خوهغه ځناورچې دهغې حرمت تاسوته بیان کړې شی «هغه ستاسودپاره حلال نه دی»خوداحرام په حالت کښې ښکارحلال مه ګنړئ.
امام بخاری رحمه الله فرمائی . چې د«حرم» واحد«حرام» دې په معنی دمحرم

قوله: فَبِمَا نَقْضِهِمْ مِيثَاقَهُمْ: (فَبِمَا نَقْضِهِمْ مِيثَاقَهُمْ لَعَنَّاهُمْ وَجَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً) امام بخاری رحمه الله فرمائی چې په «فَبِمَا نَقْضِهِمْ مِيثَاقَهُمْ
کښې ››ما،، زئده ده .

قوله: الَّتِي كَتَبَ اللّٰهُ جَعَلَ اللّٰهُ: يَا قَوْمِ ادْخُلُوا الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ الَّتِي كَتَبَ اللّٰهُ لَكُمْ موسی «علیه السلام» اوئیل ای قومه، دې پاکې زمکې «دشام ملك» ته داخل شئ کومه چې الله ستاسودپاره لیکلې ده یعنی په آیت کښې «کَتَبَ اللّٰهُ» د«جَعَلَ اللّٰهُ» په معنی کښې دې یعنی الله مقرر کړې ده.

قوله: تبوء تحمل: إِنِّي أُرِيدُ أَنْ تَبُوءَ بِإِثْمِي وَإِثْمِكَ په دې کښې د«تبوء» تفسیرئې په «تحمل» سره کړې.

۱) شرح مسلم للنووی (ج۲ ص۳۵) وتکملة فتح الملهم (ج۲ص۳۱) _
۲) معالم لسنن (ج٤ص۱٤۱و۱٤۲) _

دې (١) داتفسيرابوعبيده کړې دې.

قوله: دائرة دولة: يَقُوْلُوْنَ نَخْشٰى اَنْ تُصِيْبَنَا دَآئِرَةٌ تفسيريه (دولة) سره کړې دې چې معنى ئې ګردش انقلاب اومصيبت دې دادمنافقانوقول دې کوم چې به کافرانوته ورتلل ا ودخپلې دوستئ اظهاربه ئې کولواوکله چې به چاودئ لره په دې حرکت باندې ملامته کول نوونيل به ئې زمونږويره ده چې مونږ په څه مصيبت کښې اخته نشويعنى دنبى ﷺ کاميابى ا وغلبه څه يقيني نه ده، ممکن ده چې په حالاتوکښې انقلاب راشى اومسلمانان مغلوبه شى نوپه دغه وخت کښې به کافران مونږمخالف اوګڼړى اوقتل به موکړى اوددې ويرې دوجې مونږ د کافرانو سره رابطه ساتواوهغوى ته ورځو.

قوله: وَقَالَ غَيْرُهُ الْاِغْرَاءُ التَّسْلِيْطُ: فَاَغْرَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَآءَ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ) نومونږ دهغوى په مينځ کښې دشمنى اوکينه واچوله کومه چې به ترقيامته پورې جارى وى.

په دې آيت کښې لفظ د(اغرينا) تفسيرشوې دې چې (اغراء) په معنى دتسليط دې يعنى مونږ د نصرانيانوپه خپل مينځ کښې دښمنى اوکينه ترقيامته پورې مسلط کړه. داتفسير باللازم دې اکثرمفسيرين د(اغرينا) تفسيربه (القينا) سره کوى اوهم داواضح دې څکه چې په بل ځائې کښې سورة مائده آيت نمبر ۶۴ کښې دالله تعالى ارشاد دې(وَاَلْقَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَآءَ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ)

قوله: قَالَ سُفْيَانُ مَا فِى الْقُرْاٰنِ آيَةٌ اَشَدُّ عَلَىَّ: حضرت سفيان ثورى رحمه الله چې دقرآن کريم يوآيت هم په ما باندې دومره ګران اوسخت نه دې څومره چې داآيت (لَسْتُمْ عَلٰى شَيْءٍ حَتّٰى تُقِيْمُوا التَّوْرٰىةَ وَالْاِنْجِيْلَ وَمَآ اُنْزِلَ اِلَيْكُمْ مِّنْ رَّبِّكُمْ) حضرت سفيان ثورى ته داآيت څکه ګران اومشکل معلوم شوچې په دې کښې دتورات انجيل اوقرآن ټولوباندې دعمل کولومطالبه کړې ده (٢)

قوله: من احياها يعنى من حرم قتلها الا بحق حيى الناس منه جميعا: وَمَنْ اَحْيَاهَا فَكَاَنَّمَآ اَحْيَا النَّاسَ جَمِيْعًا امام بخارى رحمه الله داحياء تفسيربه تحريم قتل سره ددې وجې کړې دې چې احياء په حقيقت دالله جل شانه صفت دې .غيرالله ته ژوندې کونکې نشى وئيلې

(١) يعنى ان تبوء ههنا ليست بمعنى جعل الشئ وطنا كما فى قوله .تبووالداروالايمان بل بمعنى الحمل والنكتة فى تعبيره بلفظه دون لفظ آخرمما فيه معنى الحمل اشارة الى انه باجترام هذه الكبيرة يقحم فيهافكانه محطاط بهااحاطة المكان بالمتمكن...(وانظرلامع الدراى(ج٩ص٦٠و٦١)

(٢) وسبب نزول هذه الاية ما رواه ابن ابى حاتم عن ابن عباس رضي الله عنهما قال جاء مالک بن الضيف وجماعة من الاحبارفقالوا: يامحمد الست تزعم ان انک على ملة ابراهيم وتؤمن بما فى التوراة والانجيل وتشهد انها حق قال بلى، ولكناكم كتمتم منها ماامرتم ببيانه فانا ابرامااحد ثتموه قالا:انانتمسک بمافى ايدينا من الهدى والحق ولانؤمن بک ولا بماجئت به فانزل الله تعالى هذه الاية قل يااهل الكتاب لستم على شئ) عمدة القارى(ج١٨ص ١٩٦) _

.ددې وجې په آيت كښې احياء په مجازي معنى باندې مستعمل ده اومجازي معنى دتحريم ده يعنى چاچې دنفس قتلول حرام كړى دى لكه چې دۀ ټول خلق ددې تحريم قتل په وجه ژوندى اوساتل ،مطلب داددې چې دنفس قتلول حرام ګڼړونكې په حقيقت كښې دټولو خلقو دژوند سبب جوړيږى ګنى كه څوك يوكس قتل كړيى نودمقتول كسان به دهغه په بدله كښې دوه قتل كوي اوبيابه هغه په بدله كښې څلورقتلوى اودغه شان به دقتل دائره لويه شى .

قوله: شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا سبيلا وسنة: لِكُلٍّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا (شرعة) تفسيرئې په (سنة) اود(منهاج) تفسيرئې په (سبيل) سره كړې دې . دالف نشر غير مرتب دې په كتاب الايمان كښې ددې تفصيل تيرشوې دې .

قوله: الْمُهَيْمِنُ الأَمِينُ ، الْقُرْآنُ أَمِينٌ عَلَى كُلِّ كِتَابٍ قَبْلَهُ : وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتٰبَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ الْكِتٰبِ وَمُهَيْمِنًا عَلَيْهِ، په دې كښې ئې د(مهيمن)تفسيرپه (امين) سره كړې دې ،داد(هيمن)نه ماخوذ دې چې معنى ئې حفاظت كول راخې ،قرآن مجيدته (مهيمن) وئيلې شوى دى ځكه چې دادټولواسمانى كتابونودمضامينوامين اومحافظ دې .

۱۰۹=باب: اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِيْنَكُمْ

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ مَخْمَصَةٌ مَجَاعَةٌ.

قوله: فَمَنِ اضْطُرَّ فِيْ مَخْمَصَةٍ غَيْرَ مُتَجَانِفٍ لِإِثْمٍ: نوكوم كس چې دلوږې دسختې نه مجبورد شى خويه دې شرط چې ګناه طرف ته ئې ميلان نه وى . په دې آيت كښې (مخمصة) د(مجاعة)په معنى كښې ده يعنى سخته لوږه .

[۴۳۳۰] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمٰنِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ قَيْسٍ عَنْ طَارِقِ بْنِ شِهَابٍ قَالَتِ الْيَهُودُ لِعُمَرَ إِنَّكُمْ تَقْرَءُونَ آيَةً لَوْ نَزَلَتْ فِينَا لَاتَّخَذْنَاهَا عِيدًا. فَقَالَ عُمَرُ إِنِّي لَأَعْلَمُ حَيْثُ أُنْزِلَتْ، وَأَيْنَ أُنْزِلَتْ، وَأَيْنَ رَسُولُ اللَّهِ-صلى الله عليه وسلم-حِينَ أُنْزِلَتْ يَوْمَ عَرَفَةَ، وَإِنَّا وَاللَّهِ بِعَرَفَةَ-قَالَ سُفْيَانُ وَأَشُكُّ كَانَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ أَمْ لَا-(الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ).

د حديث باب تشريح: داروايت په كتاب الايمان كښې تيرشوې دې [۱]

دلته دى چې يهوديانودحضرت عمر رضي الله عنه نه سوال اوكړواودكتاب الايمان په روايت كښې دى چې په يهودوكښې يوسړى سوال اوكړوداسړې كعب بن احباروو. لكه څنګه چې مسندپه خپل مسندكښې طبرى په خپل تفسيركښې اوطبرانى په خپل معجم كښې بيان كړې دې .[۲]

---

[۱] صحيح البخارى كتاب الايمان باب زيادة الايمان ونقصانه رقم (۴۵)

[۲] فتح البارى (ج۱ص ۱۰۵) باب زيادة الايمان ونقصانه) _

کعب بن احبار ونیلی دی که دا آیت چرته مونږ کښې نازل شوې وو نو مونږ به ددې یوم نزول لره یوم العیدجوړ کړې وو ددې وجه دا ده چې په دې آیت کښې الله جل شانه دې امت ته ډیرلوئې اعزازورکړې دې په دوی باندې ئې دخپل خاص انعام ذکر کړې دې. دویم داتمام نعمت تذکره ده چې په تاسوباندې ماخپل نعمت مکمل کړواودویم دا چې په آخرکښې ئې ونیلې دی (ورضیت لکم الاسلام دینا) په ټولو آسمانی دینونو کښې مونږ دین اسلام ستاسو دپاره منتخب کړو. حضرت عمر رضی الله عنه فرمانیلې دی ماته هغه ورځ هم معلوم دې کله چې په نبی ﷺ باندې داآیت نازل شوې وو یعنی دعرفې ورځ وه او نبی علیه السلام په میدان عرفات کښې وو. دکتاب الایمان په روایت کښې دجمعې دورځې تصریح هم شته.

داسحاق په روایت کښې دی (وکلاهما بحمدالله لنا عید) (۱) یعنی دجمعې اودعرفې ورځ زمونږ دپاره اختردې اوطبری په روایت کښې دی (وهمالناعیدان) (۲)

خودلته سوال دادې چې دجمعې ورځ خویقینا دخالی دورځې اخترده خودعرفې ورځې ته ئې څنګه اختراووئیل. نوددې جواب دا دې چې یوم النحر په حقیقت کښې یوم العید دې، اوچونکه هغه دعرفې سره متصل دې اونږدې څیزته هم دهغه څیزحکم بعضې وخت ورکولې شی ددې وجې یوم عرفې ته اختروائی. (۳)

اوداهم ونیلې شی چې دحاجیانو اصلی اخترخودعرفې ورځ ده څکه چې هم په دې ورځ دحج رکن اعظم وقوف عرفه ادا کولې شی.

قوله: وَأَشُكُّ كَانَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ أَمْ لَا: سفیان ثوری دلته فرمائی چې ما ته په دې کښې شک دې چې دغه دعرفې ورځ دجمعې ورځ وه که نه. حافظ ابن کثیر په خپل تفسیر کښې دبخاری دروایت دنقل کړی روایت نه پس دسفیان ثوری داجمله نقل کړې ده اوپه دې باندې ئې تبصره کړې ده فرمائیلی ئې دی چې دسفیان ثوری که چرته شک په دې کښې وی چې ددهٔ دشیخ په روایت کښې د(یوم الجمعة) ذکر کړې دې اوکه نه. نودادهغوی په تقوی او ورع باندې دلالت کوی چې هغوی دابیان کړوچې ماته دخپل شیخ دا خبره صحیح یاده نه ده چې هغوی دیوم الجمعة ذکر کړې وو که نه.

خوکه ددوی شک په دې خبره کښې وی چې په نفس الامراوحقیقت کښې یوم عرفه په یوم الجمعه کښې واقع شوې وه که نه؟ نوزهٔ نه پوهیږم چې دسفیان ثوری غوندې محدث ته به داسې بنکاره اومتفق علیه کښې شک وی څکه چې اصحاب مغازی په دې خبره متفق دې چې یوم عرفه په یوم الجمعة کښې واقع شوې وه په دې باره کښې روایات تواترسره ثابت دی (۴)

(۱) فتح الباری ج۱ص۱۰۵) کتاب الایمان باب زیادة الایمان ونقصانه) _
(۲) فتح الباری ج۱ص۱۰۵) کتاب الایمان باب زیادة الایمان
(۳) و التخذو ایوم عرفة عید الانه لیلة العید (فتح الباری ج۱ص۱۰۵) _
(۴) تفسیر ابن کثیر (ج۲ص۱۳) سورة المائدة _

ددې وجې په ظاهره هم دامعلومیږي چې دسفیان ثوری په دې کښې شک نه ووچې دعرفې ورځ په یوم الجمعة کښې واقع شوې وه شک ورته په دې کښې ووچې ددوی شیخ دروایت بیانولوپه وخت کښې دیوم الجمعة ذکرکړې ووکه نه ؟
صاحب دخیرجاری په دې کښې چې دعرفې ورځ دجمعې په ورځ کښې راغلې وه نودسفیان ثوری توجیه بیانوی چې مشهوره داده چې رسول الله ﷺ وفات دګل په ورځ واقع شوې وی نوبیا په هیڅ صورت کښې د۱۲ ربیع الاول ۱۱ هه باندې شوې وونوکه یوم عرفه دجمعې په ورځ واقع شوې وی نوبیاپه هیڅ صورت کښې د۱۲ربیع الاول ۱۱هه تاریخ دګل ورځ نه راځی اګرکه ذوالحجه محرم اوصفردیرشوورخواومنلې شی یادیوکم دیرشویابعضې دديرشواوبعضې دیوکم دیرشو،ددې وجې دسفیان ثوری شک شوې دې چې یوم عرفه دجمعې ورځ وه که نه ؟(۱)
خولکه څګنه چې مونږ ذکرکړوچې دجمعې ورځ دعرفې په ورځ راتلوکښې دچااختلاف نشته اوپه دې باره کښې روایات حدتواترته رسیدلی دی . باقی داخبره چې مونږپه کتاب المغازی. کښې په تحقیق سره بیان کړې ده چې درسول الله ﷺ وفات په یکم ربیع الاول ۱۱ هه کښې شوې وو. دنبی ﷺ دوفات چې دګل په ورځ دولسم ربیع الاول کوم قول مشهوردې داتحقیقی نه دې .(۲)

۱۱۰ = باب : فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا

تَيَمَّمُوا تَعَمَّدُوا. (آمِّينَ) عَامِدِينَ. أَمَمْتُ وَتَيَمَّمْتُ وَاحِدٌ
وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ لَمَسْتُمْ وَتَمَسُّوهُنَّ وَاللَّاتِي دَخَلْتُمْ بِهِنَّ وَالإِفْضَاءُ النِّكَاحُ.

په ذکرشوې آیت کښې (فَتَيَمَّمُوا) په معنی د(تعمدوا) دې یعنی چې تاسوقصد اوکړئ تاسواراده اوکړئ ،دغه شان په دويم آیت کښې (وَلَآ آمِّينَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ)په دې کښې (آمين) په معنی د(عامدین) ،دې ،یعنی قصدکونکې ،اراده کونکې ،(امت)او(تیمت)دواړه په یوه معنی دی یعنی قصدکول .

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ لَمَسْتُمْ وَتَمَسُّوهُنَّ وَاللَّاتِي دَخَلْتُمْ بِهِنَّ وَالإِفْضَاءُ النِّكَاحُ: حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمائی چې په قرآن مجید کښې ذکرشوو څلوروواړو الفاظو معنی نکاح یعنی وطی ده .(لامستم) په دې آیت کښې واقع دې (وَإِنْ كُنْتُمْ مَّرْضَىٰ أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ أَوْ جَآءَ أَحَدٌ مِّنْكُمْ مِّنَ الْغَآئِطِ أَوْ لٰمَسْتُمُ النِّسَآءَ) او (تَمَسُّوهُنَّ) دسورة بقرې په آیت کښې دې (وَإِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمَسُّوهُنَّ) او په سورة نساء کښې دې (الّٰتِي دَخَلْتُمْ بِهِنَّ) او(أَفْضٰى) او هم په سورة نساء

(۱) حاشیه صحیح بخاری (ج۲ص۶۶۲)
(۲) کشف الباری کتاب المغازی (۶۷و۶۸)

كنبي دي «وكيف تأخذونه وقد وكيف تأخذونه وقد أفضى بعضكم إلى بعض»

[۴۳۳۱و ۴۳۳۲] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْقَاسِمِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ -رضی الله عنها- زَوْجِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَتْ خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- فِي بَعْضِ أَسْفَارِهِ، حَتَّى إِذَا كُنَّا بِالْبَيْدَاءِ أَوْ بِذَاتِ الْجَيْشِ انْقَطَعَ عِقْدٌ لِي، فَأَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- عَلَى الْتِمَاسِهِ، وَأَقَامَ النَّاسُ مَعَهُ، وَلَيْسُوا عَلَى مَاءٍ، وَلَيْسَ مَعَهُمْ مَاءٌ فَأَتَى النَّاسُ إِلَى أَبِي بَكْرٍ الصِّدِّيقِ فَقَالُوا أَلاَ تَرَى مَا صَنَعَتْ عَائِشَةُ أَقَامَتْ بِرَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- وَبِالنَّاسِ، وَلَيْسُوا عَلَى مَاءٍ، وَلَيْسَ مَعَهُمْ مَاءٌ، فَجَاءَ أَبُو بَكْرٍ وَرَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- وَاضِعٌ رَأْسَهُ عَلَى فَخِذِي قَدْ نَامَ، فَقَالَ حَبَسْتِ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- وَالنَّاسَ، وَلَيْسُوا عَلَى مَاءٍ، وَلَيْسَ مَعَهُمْ مَاءٌ قَالَتْ عَائِشَةُ فَعَاتَبَنِي أَبُو بَكْرٍ، وَقَالَ مَا شَاءَ اللَّهُ أَنْ يَقُولَ، وَجَعَلَ يَطْعُنُنِي بِيَدِهِ فِي خَاصِرَتِي، وَلاَ يَمْنَعُنِي مِنَ التَّحَرُّكِ إِلاَّ مَكَانُ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- عَلَى فَخِذِي، فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- حَتَّى أَصْبَحَ عَلَى غَيْرِ مَاءٍ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ آيَةَ التَّيَمُّمِ فَقَالَ أُسَيْدُ بْنُ حُضَيْرٍ مَا هِيَ بِأَوَّلِ بَرَكَتِكُمْ يَا آلَ أَبِي بَكْرٍ. قَالَتْ فَبَعَثْنَا الْبَعِيرَ الَّذِي كُنْتُ عَلَيْهِ فَإِذَا الْعِقْدُ تَحْتَهُ.

[۴۳۳۲] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سُلَيْمَانَ قَالَ حَدَّثَنِي ابْنُ وَهْبٍ قَالَ أَخْبَرَنِي عَمْرٌو أَنَّ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ الْقَاسِمِ حَدَّثَهُ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ -رضی الله عنها- سَقَطَتْ قِلاَدَةٌ لِي بِالْبَيْدَاءِ وَنَحْنُ دَاخِلُونَ الْمَدِينَةَ، فَأَنَاخَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- وَنَزَلَ، فَثَنَى رَأْسَهُ فِي حَجْرِي رَاقِدًا، أَقْبَلَ أَبُو بَكْرٍ فَلَكَزَنِي لَكْزَةً شَدِيدَةً وَقَالَ حَبَسْتِ النَّاسَ فِي قِلاَدَةٍ. فَبِي الْمَوْتُ لِمَكَانِ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- وَقَدْ أَوْجَعَنِي، ثُمَّ إِنَّ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- اسْتَيْقَظَ وَحَضَرَتِ الصُّبْحُ فَالْتُمِسَ الْمَاءُ فَلَمْ يُوجَدْ فَنَزَلَتْ (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلاَةِ) الآيَةَ. فَقَالَ أُسَيْدُ بْنُ حُضَيْرٍ لَقَدْ بَارَكَ اللَّهُ لِلنَّاسِ فِيكُمْ يَا آلَ أَبِي بَكْرٍ، مَا أَنْتُمْ إِلاَّ بَرَكَةٌ لَهُمْ.

۱۱۱_ باب: (فَاذْهَبْ أَنْتَ وَرَبُّكَ فَقَاتِلاَ إِنَّا هَا هُنَا قَاعِدُونَ)

[۴۳۳۳] حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ عَنْ مُخَارِقٍ عَنْ طَارِقِ بْنِ شِهَابٍ سَمِعْتُ ابْنَ مَسْعُودٍ -رضی الله عنه- قَالَ شَهِدْتُ مِنَ الْمِقْدَادِ ح وَحَدَّثَنِي حَمْدَانُ بْنُ عُمَرَ حَدَّثَنَا أَبُو النَّضْرِ حَدَّثَنَا الأَشْجَعِيُّ عَنْ سُفْيَانَ عَنْ مُخَارِقٍ عَنْ طَارِقٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ قَالَ الْمِقْدَادُ يَوْمَ بَدْرٍ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّا لاَ نَقُولُ لَكَ كَمَا قَالَتْ بَنُو إِسْرَائِيلَ لِمُوسَى (فَاذْهَبْ أَنْتَ وَرَبُّكَ فَقَاتِلاَ إِنَّا هَا هُنَا قَاعِدُونَ) وَلَكِنِ امْضِ وَنَحْنُ مَعَكَ. فَكَأَنَّهُ سُرِّيَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله

علیه وسلم-. وَرَوَاهُ وَكِيعٌ عَنْ سُفْيَانَ عَنْ مُخَارِقٍ عَنْ طَارِقٍ أَنَّ الْمِقْدَادَ قَالَ ذَلِكَ لِلنَّبِي -صلی الله علیه وسلم-.

حمدان بن عمر: امام بخاری رحمه الله داحدیث په دووسندونوباندې بیان کړې دې. یوتحویل سره اوبل دتحویل نه پس دتحویل دوړاندې سند الفاظ امام په کتاب المغازی کښې بیان کړې دی اوبل سند دتحویل نه پس دې، ددې الفاظ امام بخاری رحمه الله دلته پیش کوی. دحمدان بن عمر په بخاری کښې صرف دایوروایت دې ،ددوی نوم احمدبن عمرحمیری دې اوپه حمدان سره مشهوردې ،علامه مزی ددوی په باره کښې فرمائی (روی عنه البخاری مقرونا بغیره) یعنی امام بخاری رحمه الله یواځې ددوی نه روایت نه کوی بلکه دبل راوی سره ئې یوځاې کوی اوددوی نه روایت کوی لکه څنګه چې دلته دې.

خطیب بغدادی ددوی په باره کښې فرمائی. (ثقة)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی (صدوق من الحادیة عشرة)

ددوی وفات په کال ۲۵۸ هجری کښې شوې دې (۱)

قوله: رواه وکیع عن سفیان: داتعلیق دې ،دارقطنی داموصولاذکرکړې دې (۲)

۱۱۲-باب: إِنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا أَنْ يُقَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا) إِلَى قَوْلِهِ (أَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْأَرْضِ)

الْمُحَارَبَةُ لِلَّهِ الْكُفْرُ بِهِ.

قوله: الْمُحَارَبَةُ لِلَّهِ الْكُفْرُ بِهِ: دلته داپیژندل دی چې محاربه آیا دکافرانوطرفه وی اوکه داهل ایمان دطرفه هم محاربه مقصودده ،امام بخاری رحمه الله دلته ښکاره وئیلی دی ،(المحاربة لله الکفربه) یعنی ددوی رائې داده چې محاربه صرف دکافرانوطرفه وی. دغه شان وړاندې په کتاب المرتدین والمحاربین کښې دعرینین واقعه نقل کوی. دهغې نه هم ددې خبرې تائیدکیږی چې دامام بخاری رحمه الله په نیزمحاربه صرف دکافرانوطرفه وی .هلته امام بخاری رحمه الله دمحاربین سره د (من اهل الکفر والردة) الفاظ هم زیات کړی دی.

خودجمهورو مسلک دادې چې محارب کافرهم کیدېشی اومؤمن هم (۳)

د محاربینو سزا: بیاپه دې کښې اختلاف دې چې دمحاربینوسزابه څه وی؟ دقرآن مجیدپه

---

(۱) دذکر شوی تفصیل دپاره اوګورئ (عمدة القاری (ج۱۸ص۲۰۲) وتقریب التهذیب (ج۳ ۸ رقم الترجمة ۸۳ وتهذیب الکمال (ج۱ ص ۴۱۴ و ۴۱۵) _

(۲) عمدة القاری (ج۱۸ص۲۰۳)

(۳) فیض الباری (ج ۴ص۱۷۷) _

دې آیت کښې څلورځیزونه بیان شوی دی ① تقتیل ② تصلیب ③ قطع ایدی وارجل من خلاف ④ نفی من الارض. دامام مالک رحمه الله مذهب دادې چې امام ته اختیار دې په دې څلوروسزاګانو کښې چې هغه محاربین ته کومه سزاورکول غواړی ورکولې شی.[۱]
خودنوروفقهاؤپه نیزدې کښې تفصیل دې اودمختلفوصورتونومختلف احکام دی.
① که محارب مال اخستې وی اوقتل ئې نه وی کړې نودده لاسونه اوپښې به من خلاف قطع کولې شی خوداپه هغه وخت کښې دی کله چې مال په اندازه دنصاب سرقه وی. د احنافو.شوافعواوحنابلو رحمهم الله په نیز به دې صورت کښې هم داحکم دې[۲]
② که محارب مال نه وی اخستې خوصرف قتل ئې کړې وی نوپه داسې صورت کښې به دې حدا قتل کولې شی نوکه دمقتول اولیاء ئې معاف کړی.بیابه هم قتل کولې شي .ددې صورت حکم دڅلورواړو امامانومتفق علیه دې .دټولوپه نیزدپه حدا قتل کولې شی[۳]
③ که محارب قتل هم کړې وی اومال ئې هم اخستې وی نوپه دې صورت کښې داحنافوپه نیزامام ته اختیاردې که هغه ددۀ لاسونه اوپښې هم کټ کړی قتل ئې هم کړی اوپه سولئ ئې هم کړی .یاصرف قتل ئې کړی یائې صرف په سولئ کړی.
دشوافعواوحنابلو رحمهم الله په نیزدپه دې صورت کښې به ئې قتل کوی اوپه سولئ کوی به ئې .دده پښې اولاسونه به نشی کټ کولې.[۴]
④ څلورم صورت دادې چې محارب نه قتل کړې وی اونه ئې مال اخستې وی .صرف خلق ئې ویرولې وی نوپه دې صورت کښې داحنافواوشوافعوپه نیزددې به دتعزیرنه پس قید کولې شی .تردې چې دې توبه اوباسی داسې توبه چې دهغې آثاردۀ په مخ کښې ښکاره وی.
دحنابلؤ په نیزپه دې صورت کښې به دې دټولوښارونو نه اوشړلې شی .په هیڅ یو ښارکښې به دۀ ته استوګنه نه ورکولې شی[۵] څکه چې په آیت کریمه کښې دی .﴿اَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْاَرْضِ﴾ اوجمهور عالمان د نفی من ا لارض تفسیرپه حبس اوقیدسره کوی.[۶]

---

[۱] تکملة فتح الملهم (ج۲ص۳۱۲) _
[۲] تکملة فتح الملهم (ج۲ص۳۱۲) ومغنی المحتاج (ج٤ص۱۸۲) والمغنی لابن قدامة (ج۱۰ص۳۱۳) _
[۳] تکملة فتح الملهم (ج۲ص۳۱۲) ومغنی المحتاج (ج٤ص۱۸۲) والمغنی لابن قدامة (ج۱۰ص۳۱۳) _ والدردیر(ج٤ص٤۹۵) _
[۴] تکملة فتح الملهم (ج۲ص۳۱۲) ومغنی المحتاج (ج٤ص۱۸۲) والمغنی لابن قدامة (ج۱۰ص۳۱۳) _
[۵] تکملة فتح الملهم (ج۲ص۳۱۲) ومغنی المحتاج (ج٤ص۱۸۲) والمغنی لابن قدامة (ج۱۰ص۳۱۳) _
[۶] واما لانفی من الارض فقدفسره الجمهورباحبس .لان النفی عن وجه الارض غیرممکن .الی بلدة اخری استضراربالغیرفتعین ان یکون المرادالحبس لان المحبسوس منقطع الدنیا ولذاقال صالح بن عبدالقدوس حین حبسوه :خرجنا من الدنیای ونحن من اهلها : فلسنا من لاموات فیها ولا الاحیاء : اذجاءنا السجان یومالحاجة: عجبنا وقلنا جاء هذا من الدنیا (وانظرغرائب القرآن للنیسابوری بهامش ابن جریر (ج۶ص۱۲۷) واعلاء السنن (ج۱۱ص۷۲۳) واحکام القرآن للجصاص (ج۲ص۱٤و٤۰۶) والجامع لاحکمام القرآن (ج۶ص۱۵۳و۱۵۱) _

فا ئده: اكثرومفسرينود﴿وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا﴾ نه لاره شوكول اوډاكه مراداخستې ده خوكه الفاظ په عموم باندې پاتې شي نومضمون زيات وسيع كيږي .كوم شان نزول اواحاديث چې بيان شوي دي هغه هم ددې مقتضى دي چې الفاظ په خپل عموم باندې پريخودې شي چې په دې كښې دكافرانوحملې دارتددفتنه شوكه ډاكه په ناحقه قتل اولوټ ،مجرمانه سازشونه ،دبغاوت پروپيګنډې ،تولې داخليدې شي ،اوداذكرشوې سزاګانې دقيدنه وړاندې په توبه ويستلوسره معاف كيږي خوحقوق العباد ځكه چې ددې دمعاف كولوصاحب حق ياولي دمقتول ته وي اوددې حدنه سواباقي نورحدودمثلا حدزنا حدشرب خمرحدسرقه . ،حدقذف ،په توبې سره مطلقانه ساقطيږي .(١)

[٤٣٣٤] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْأَنْصَارِيُّ حَدَّثَنَا ابْنُ عَوْنٍ قَالَ حَدَّثَنِي سَلْمَانُ أَبُو رَجَاءٍ مَوْلَى أَبِي قِلَابَةَ عَنْ أَبِي قِلَابَةَ أَنَّهُ كَانَ جَالِسًا خَلْفَ عُمَرَ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ، فَذَكَرُوا وَذَكَرُوا فَقَالُوا وَقَالُوا قَدْ أَقَادَتْ بِهَا الْخُلَفَاءُ، فَالْتَفَتَ إِلَى أَبِي قِلَابَةَ وَهُوَ خَلْفَ ظَهْرِهِ، فَقَالَ مَا تَقُولُ يَا عَبْدَ اللَّهِ بْنَ زَيْدٍ أَوْ قَالَ مَا تَقُولُ يَا أَبَا قِلَابَةَ قُلْتُ مَا عَلِمْتُ نَفْسًا حَلَّ قَتْلُهَا فِي الْإِسْلَامِ إِلَّا رَجُلٌ زَنَى بَعْدَ إِحْصَانٍ ، أَوْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ ، أَوْ حَارَبَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ - صلى الله عليه وسلم - . فَقَالَ عَنْبَسَةُ حَدَّثَنَا أَنَسٌ بِكَذَا وَكَذَا . قُلْتُ إِيَّايَ حَدَّثَ أَنَسٌ قَالَ قَدِمَ قَوْمٌ عَلَى النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - فَكَلَّمُوهُ فَقَالُوا قَدِ اسْتَوْخَمْنَا هَذِهِ الْأَرْضَ . فَقَالَ «هَذِهِ نَعَمٌ لَنَا تَخْرُجُ، فَاخْرُجُوا فِيهَا، فَاشْرَبُوا مِنْ أَلْبَانِهَا وَأَبْوَالِهَا» . فَخَرَجُوا فِيهَا فَشَرِبُوا مِنْ أَبْوَالِهَا وَأَلْبَانِهَا وَاسْتَصَحُّوا ، وَمَالُوا عَلَى الرَّاعِي فَقَتَلُوهُ ، وَاطَّرَدُوا النَّعَمَ ، فَمَا يُسْتَبْطَأُ مِنْ هَؤُلَاءِ قَتَلُوا النَّفْسَ وَحَارَبُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ ، وَخَوَّفُوا رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - . فَقَالَ سُبْحَانَ اللَّهِ . فَقُلْتُ تَتَّهِمُنِي قَالَ حَدَّثَنَا بِهَذَا أَنَسٌ . قَالَ وَقَالَ يَا أَهْلَ كَذَا إِنَّكُمْ لَنْ تَزَالُوا بِخَيْرٍ مَا أُبْقِيَ هَذَا فِيكُمْ أَوْ مِثْلُ هَذَا .

داروايت ددې نه وړاندې په كتاب المغازى كښې مختصرتيرشوې دې اودلته هم داروايت مختصر دې په ديات كښې داروايت په تفصيل سره راروان دې اوهلته به انشاء الله خبره هم كيږي.

١١٣- بَاب : وَالْجُرُوحَ قِصَاصٌ

[٤٣٣٥] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَلَامٍ أَخْبَرَنَا الْفَزَارِيُّ عَنْ حُمَيْدٍ عَنْ أَنَسٍ - رضى الله عنه - قَالَ كَسَرَتِ الرُّبَيِّعُ - وَهْيَ عَمَّةُ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ - ثَنِيَّةَ جَارِيَةٍ مِنَ الْأَنْصَارِ ، فَطَلَبَ الْقَوْمُ الْقِصَاصَ ، فَأَتَوُا النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - فَأَمَرَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - بِالْقِصَاصِ . فَقَالَ أَنَسُ بْنُ النَّضْرِ عَمُّ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ لَا وَاللَّهِ لَا تُكْسَرُ سِنُّهَا يَا رَسُولَ اللَّهِ . فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ -

---

(١) تفسيرعثمانى (١٥٠) _

صلى الله عليه وسلم- «يَا أَنَسُ كِتَابُ اللَّهِ الْقِصَاصُ». فَرَضِيَ الْقَوْمُ وَقَبِلُوا الأَرْشَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ- صلى الله عليه وسلم- «إِنَّ مِنْ عِبَادِ اللَّهِ مَنْ لَوْ أَقْسَمَ عَلَى اللَّهِ لأَبَرَّهُ».

١١٤- باب: يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ

[٤٣٣٦] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ إِسْمَاعِيلَ عَنِ الشَّعْبِيِّ عَنْ مَسْرُوقٍ عَنْ عَائِشَةَ- رضي الله عنها- قَالَتْ مَنْ حَدَّثَكَ أَنَّ مُحَمَّدًا- صلى الله عليه وسلم- كَتَمَ شَيْئًا مِمَّا أُنْزِلَ عَلَيْهِ، فَقَدْ كَذَبَ، وَاللَّهُ يَقُولُ (يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ) الآيَةَ.

١١٥- باب: لاَ يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ

[٤٣٣٧] (١) حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ سَلَمَةَ حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ سُعَيْرٍ حَدَّثَنَا هِشَامٌ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ -رضي الله عنها- أُنْزِلَتْ هَذِهِ الآيَةُ (لاَ يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ) فِي قَوْلِ الرَّجُلِ لاَ وَاللَّهِ، وَبَلَى وَاللَّهِ.

[٤٣٣٨] (٢) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ أَبِي رَجَاءٍ حَدَّثَنَا النَّضْرُ عَنْ هِشَامٍ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبِي عَنْ عَائِشَةَ - رضي الله عنها - أَنَّ أَبَاهَا كَانَ لاَ يَحْنَثُ فِي يَمِينٍ حَتَّى أَنْزَلَ اللَّهُ كَفَّارَةَ الْيَمِينِ. قَالَ أَبُو بَكْرٍ لاَ أَرَى يَمِينًا أُرَى غَيْرَهَا خَيْرًا مِنْهَا، إِلاَّ قَبِلْتُ رُخْصَةَ اللَّهِ، وَفَعَلْتُ الَّذِي هُوَ خَيْرٌ. [٦٦٢١]

قوله: رخصة الله: اى اذنه وتسهيله على عباده فى تشريع الكفارة عند الحنث باليمين،

د يمين لغو تعريف: ددې روايت په رڼا کښې امام شافعي رحمه الله ديمين لغوتعريف کړې دې چې يمين لغوهغه وى چې انسان ديمين قصد کړې نه وى اودعام عادت اومحاورې په ډول (لا، والله بلى، والله) اووائى. برابرده که ددې تعلق دماضى سره وى اوکه دمستقبل سره وى دخبرسره وى اوکه دانشاء سره وى. (٣)

داحنافوحضراتوپه نيزديمين لغوهغه وى چې انسان دماضى ديوکارپه باره کښې چې هغه رښتياګڼړى اوقسم اوخورى اوروسته ښکاره شى چې هغه کاردغه شان نه وو. نودې ته يمين

---

(١) اخرجه البخاري فى كتاب التفسير،باب لايؤاخذكم الله باللغوفى ايمانكم ،رقم الحديث :٤٣٣٧،و ايضافى كتاب الايمان والنذور، باب لايؤاخذكم الله باللغوفى ايمانكم ،رقم الحديث: ٦٢٨٦، واخرجه ابوداؤد فى كتاب الايمان والنذور،باب لغواليمين، رقم الحديث : ٣٢٥٤،٢١٩٥

(٢) اخرجه البخاري فى كتاب التفسير،باب لايؤاخذكم الله باللغوفى ايمانكم ،رقم الحديث :٤٣٣٨،و ايضافى كتاب الايمان والنذور، باب لايؤاخذكم الله باللغوفى ايمانكم ،رقم الحديث: ٦٢٨٧،ولم يخرجه احدمن اصحاب الستة سوى البخاري ــ

(٣) التفسير المظهرى (ج١ص٢٨٧) سورة البقرة) ــ

لغووائی په دې کښې نه ګناه شته اونه کفاره (۱)

نو داحنافوپه نیزدکه یوکس ‹‹لا والله،،بلی،والله›› سره په یوداسې کار باندې قسم اوخوری چې دهغې تعلق دمستقبل سره وی ،اګرچې دهٔ دقسم قصد نه وی کړې خوپه داسې صورت کښې بهٔ په دهٔ باندې کفاره وی اودشوافعو په نیزدپه داسې صورت کښې به دې حانث نه وی ځکه چې دادهغوی په نیزد یمین لغودې (۲)

امام محمدپه کتاب الاثارکښې ذکرشوې دواړه قسمونه یمین لغوشمار کړی دی ،یعنی ‹‹لا ،والله،بلی،والله›› کښې که دیمین قصدکړې وی ،که ځوک اووائی برابره ده چې تعلق دمستقبل سره نه وی ، نودابه یمین لغووی دغه شان که دماضی څه خبره ده یوشان رښتیاګنړلې وی اوقسم اوخوری اوهغه غلطه وی نوداپه یمین لغوکښې شامل دې (۳) علامه ابن الهمام رحمه الله دامام محمدرحمه الله قول اختیارکړې دې (۴)

۱۱۲= باب: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُحَرِّمُوا طَيِّبَاتِ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكُمْ

[۴۳۳۹] (۵) حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَوْنٍ حَدَّثَنَا خَالِدٌ عَنْ إِسْمَاعِيلَ عَنْ قَيْسٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رضی الله عنه قَالَ كُنَّا نَغْزُو مَعَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - وَلَيْسَ مَعَنَا نِسَاءٌ فَقُلْنَا أَلَا نَخْتَصِي فَنَهَانَا عَنْ ذَلِكَ، فَرَخَّصَ لَنَا بَعْدَ ذَلِكَ أَنْ نَتَزَوَّجَ الْمَرْأَةَ بِالثَّوْبِ، ثُمَّ قَرَأَ (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُحَرِّمُوا طَيِّبَاتِ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكُمْ

صحابورضی الله عنهم داختصاء (خصی کیدواجازت اوغوښتلونونبی کریم ﷺ منع کړل ،خصاء فی الانسان په اتفاق سره ناجائز ده اودخصاء فی الحیوان په باره کښې امام بغوی فرمائی چې په غیرماکول اللحم کښې خومطلقاحرام ده اوپه ماکول للحم کښې په حالت صغر کښې جائزده اوچې لوئې شی نوددې نه پس جائزنه ده (۶)

---

(۱) التفسير المظهرى (ج۱ص۲۸۷) سورة البقرة) _

(۲) اعلاء السنن (ج۱۱ص۳۵۱) كتاب الايمان _

(۳) قال محمد فى الاثار اخبرنا ابوحنيفه عن حماد عن ابراهيم ،عن عائشة ام المؤمنين فى اللغو قالت هوكل شئ يصل به الرجل كلامه لايريد يمينا لا والله وبلى والله لا يعقدعليه قلبه قال محمد وبه ناخذومن اللغوايضا الرجل يحلف على شئ يرى انه على ماحلف عليه فيكون على غير ذلك .فهذا ايضا من اللغو وهوقول ابى حنيفة (وانظر اعلاء السنن (ج۱۱ص ۳۵۰) كتاب الايمان وكتاب الاثار (۱۲۵) _

(۴) فتح القدير(ج ٤ص۳۳۵) _

(۵) اخرجه البخارى فى كتاب التفسيرباب ياايهاالذين آمنولاتحرمواماحل الله لكم رقم الحديث ٤۳۳۹ وايضافى كتاب النكاح باب تزويج المعسرالذى معه القرآن والاسلام رقم الحديث (٤۷۸٤) وايضا فى النكاح باب مايكره من التبتل والخصاء رقم الحديث (٤۷۸۷)واخرجه مسلم فى كتاب النكاح باب نكاح المتعة وبيان ابيح ثم نسخ رقم الحديث(۱٤٠٤) واخرجه النسائى فى السنن الكبرى رقم الحديث (۱۱۱۵٠)

(۶) شرح مسلم للنوى (ج۱ص٤٤۹) كتاب النكاح باب استحباب النكاح) _

قرطبي فرمائي دارومدار په حاجت اوضروت باندې دې (١)
په دې روايت کښې دی چې رسول الله ﷺ مونږ ته اجازت راکړې دې . چې ښځې سره دجامې په بدله کښې نکاح اوکړئ يعنې متعه اوکړئ بيا حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه داآيت تلاوت کړو، (اٰمَنُوْا لَا تُحَرِّمُوْا طَيِّبٰتِ مَآ اَحَلَّ اللّٰهُ لَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوْا) ددې نه معلوميږی چې دحضرت ابن عباس رضي الله عنه پشان حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه هم دمتعې داباحت اعتقاد ساتلو اوذکرشوې آيت ئې دمتعه په باره کښې منلو.
کيدې شی چې داذهغه وخت خبره وی کله چې دمتعې دحرمت صريح علم هغوی ته نه وو اوکله چې ورته دناسخ علم اوشونوبيا هغوی دخپل قول نه رجوع کړې ده. دامام اسماعيلی په روايت کښې هم په دې حديث کښې راغلی دی .(ثم ترك ذلك)او په يوروايت کښې دی (ثم نسخ) (٢)
اوداهم ممکن ده چې حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه آيت تحريم داختصاء دپاره لوستې وی اومطلب دادې چې الله تعالی دبدن دا اندام چې کوم ورکړې دې .دا يونعمت دې . ددې په ذريعه تاسودحلا لې جماع لذت حاصلولې شی . دغه شان داپه طيبات کښې داخل دی .داتاسو په خپل خان مه حراموئ اواختصاء مکوئ (٣) والله سبحانه وتعالی اعلم.
دمتعه په باره کښې تفصيلی بحث په کتاب المغازی کښې تيرشوې دې (٤)

۱۱۷: باب قوله (إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ).

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (الْأَزْلَامُ) الْقِدَاحُ يَقْتَسِمُونَ بِهَا فِي الْأُمُورِ . وَالنُّصُبُ أَنْصَابٌ يَذْبَحُونَ عَلَيْهَا، وَقَالَ غَيْرُهُ الزَّلَمُ الْقِدْحُ لَا رِيشَ لَهُ، وَهُوَ وَاحِدُ الْأَزْلَامِ. وَالِاسْتِقْسَامُ أَنْ يُجِيلَ الْقِدَاحَ فَإِنْ نَهَتْهُ انْتَهَى وَإِنْ أَمَرَتْهُ فَعَلَ مَا تَأْمُرُهُ. وَقَدْ أَعْلَمُوا الْقِدَاحَ أَعْلَامًا بِضُرُوبٍ يَسْتَقْسِمُونَ بِهَا وَفَعَلْتُ مِنْهُ قَسَمْتُ وَالْقُسُومُ الْمَصْدَرُ

فرمائي چې داستقسام نه فعلت يعنې ثلاثی مجرد قسمت دې اوددې نه مصدر قسوم، راځی (يجيل) په معنی د(يدير) دې .(يجيل القداح) غشی چورلوی.
داپه اصل کښې په جوف کعبه کښې کيخودې شوی اووه غشی ووچې دې کښې به په يوغشی باندې (امرنی ربی) په دويم غشی باندې (نهانی ربی) اوپه دريم باندې (واحد منكم) په څلورم باندې (من غيركم) په پنځم باندې (ملصق) په شپږم باندې (العقل) اوپه اووم باندې (الغفل) ليکلې شوی

---

(١) قال القرطبی فی غيربنی آدم ممنوع فی الحيوان الا لمنفعة حاصلة فی ذلک کتطيب اللحم اوقع ضررعنه (تعليقا لامع الدراری (ج۹ص۶۷)_
(٢) تعليقات لامع الدراری (ج۹ص۶۷)_
(٣) لامع الدراری (ج۹ص۶۷)_
(٤) کشف الباری، کتاب المغازی (٤٣٤و٤٤٠)_

ووچې ديوكاركولونه وراندې به ئې غشى راوويستل .كله چې به په هغې باندې (امرني ربي)
ليکلې شوې وونوهغه کاربه ئې کولواوکله چې به پرې ليکلې شوى وو.(نهاني ربي) نوبيابه ئې
نه کولو.دغه شان كه دچاپه نسب کښې به احتلاف وونوغشى به رواويستلې شوكه په هغې
کښې به (واحدمنكم) ليکلې شوې وونوهغه به ئې په خپل نسب کښې شاملولواوكه (من غيركم)
به په کښې ليکلې شوې وو نوهغه به ئې دخپل نسب نه بهر گنړلو.دغه شان كه به د (ملصق)
غيرراووتلونوددې مطلب به داوو چې ديت وركول پكار دې اوكه هغه غشى به راووتلوپه كوم
باندې چې به (الغفل) ليکې وونوهغه به ئې دوباره اچولواوبيابه ئې راوستل شروع كول څكه
چې ددې غشى څه نښه نه وه. (۱)

[۴۳۴۰] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بِشْرٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عُمَرَ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ قَالَ حَدَّثَنِي نَافِعٌ عَنِ ابْنِ عُمَرَ - رضى الله عنهما - قَالَ نَزَلَ تَحْرِيمُ الْخَمْرِ وَإِنَّ فِي الْمَدِينَةِ يَوْمَئِذٍ لَخَمْسَةَ أَشْرِبَةٍ، مَا فِيهَا شَرَابُ الْعِنَبِ.

ددې مطلب دانه دې چې هلته دانګوروشراب بيخى معدوم وو بلکه قليل الوجودوو څکه چې
دحضرت عمر رضي الله عنه روايت هم په دې باب کښې وراندې راغې .په هغې کښې د انګورو د شرابو
ذکر شته .

[۴۳۴۱] (۲) حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ صُهَيْبٍ قَالَ قَالَ أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ - رضى الله عنه - مَا كَانَ لَنَا خَمْرٌ غَيْرُ فَضِيخِكُمْ هَذَا الَّذِي تُسَمُّونَهُ الْفَضِيخَ. فَإِنِّي لَقَائِمٌ أَسْقِي أَبَا طَلْحَةَ وَفُلاَنًا وَفُلاَنًا إِذْ جَاءَ رَجُلٌ فَقَالَ وَهَلْ بَلَغَكُمُ الْخَبَرُ فَقَالُوا وَمَا ذَاكَ قَالَ حُرِّمَتِ الْخَمْرُ. قَالُوا أَهْرِقْ هَذِهِ الْقِلاَلَ يَا أَنَسُ. قَالَ فَمَا سَأَلُوا عَنْهَا وَلاَ رَاجَعُوهَا بَعْدَ خَبَرِ الرَّجُلِ.

قوله: فضيخ: دفضخ نه وتلې دې ،دفضخ معنى ماتول راځى په فضيخ کښې به داكيدله چې
كه كهجورې به شوكولې شوې اودهغې عرق به په لوښى کښې نچوړولې شوتردې چې په هغې
کښې به تغيرپيدا شو اونشه به په کښې پيدا شوه (۳)

(۱) حاشيه صحيح البخارى (ج۲ص ۶۶۴) _

(۲) اخرجه البخاري فى كتاب التفسير باب قوله: انماالخمروالميسر والانصاب والازلام رجس من عمل الشيطان رقم الحديث (۴۳۴۰) وايضا كتاب الاشربة باب الخمر من العنب وغيره رقم الحديث (۵۲۵۷) وايضا فى كتاب الاشربة باب الخمرمن العنب وغيره رقم الحديث ۵۲۵۹وايضا فى كتاب الاشربة باب ماجاء فى ان الخمرما خامرالعقل من الشراب رقم الحديث (۵۲۶۶) والحديث من افراده (عمدة القارى ج۱۸ص ۲۱۰)

(۳) الفضيخ ان يكسرالبسروصب عليه ويترك حتى يغلى وقال ابوعبيدة هومانضخ من البسرمن غيران تمسه نار، فان كان تمرا فهو خليط (عمدة القارى ج۱۸ص ۲۱۰) _

[۴۳۴۲] حَدَّثَنَا صَدَقَةُ بْنُ الْفَضْلِ أَخْبَرَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ عَنْ عَمْرٍو عَنْ جَابِرٍ قَالَ صَبَّحَ أُنَاسٌ غَدَاةَ أُحُدٍ الْخَمْرَ فَقُتِلُوا مِنْ يَوْمِهِمْ جَمِيعًا شُهَدَاءَ، وَذٰلِكَ قَبْلَ تَحْرِيمِهَا.

[۴۳۴۳] (١) حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْحَنْظَلِيُّ أَخْبَرَنَا عِيسَى وَابْنُ إِدْرِيسَ عَنْ أَبِي حَيَّانَ عَنِ الشَّعْبِيِّ عَنِ ابْنِ عُمَرَ قَالَ سَمِعْتُ عُمَرَ -رضى الله عنه- عَلَى مِنْبَرِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- يَقُولُ أَمَّا بَعْدُ أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّهُ نَزَلَ تَحْرِيمُ الْخَمْرِ وَهْيَ مِنْ خَمْسَةٍ، مِنَ الْعِنَبِ وَالتَّمْرِ وَالْعَسَلِ وَالْحِنْطَةِ وَالشَّعِيرِ، وَالْخَمْرُ مَا خَامَرَ الْعَقْلَ.

۱۱۸_ باب: لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعِمُوا

[۴۳۴۴] حَدَّثَنَا أَبُو النُّعْمَانِ حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ حَدَّثَنَا ثَابِتٌ عَنْ أَنَسٍ -رضى الله عنه- أَنَّ الْخَمْرَ الَّتِي أُهْرِيقَتِ الْفَضِيخُ. وَزَادَنِي مُحَمَّدٌ عَنْ أَبِي النُّعْمَانِ قَالَ كُنْتُ سَاقِيَ الْقَوْمِ فِي مَنْزِلِ أَبِي طَلْحَةَ فَنَزَلَ تَحْرِيمُ الْخَمْرِ، فَأَمَرَ مُنَادِيًا فَنَادَى. فَقَالَ أَبُو طَلْحَةَ اخْرُجْ فَانْظُرْ مَا هٰذَا الصَّوْتُ قَالَ فَخَرَجْتُ فَقُلْتُ هٰذَا مُنَادٍ يُنَادِي أَلَا إِنَّ الْخَمْرَ قَدْ حُرِّمَتْ. فَقَالَ لِي اذْهَبْ فَأَهْرِقْهَا. قَالَ فَجَرَتْ فِي سِكَكِ الْمَدِينَةِ.

قَالَ وَكَانَتْ خَمْرُهُمْ يَوْمَئِذٍ الْفَضِيخَ فَقَالَ بَعْضُ الْقَوْمِ قُتِلَ قَوْمٌ وَهْيَ فِي بُطُونِهِمْ قَالَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ (لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعِمُوا).

۱۱۹ باب قَوْلِهِ (لَا تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءَ إِنْ تُبْدَ لَكُمْ تَسُؤْكُمْ).

[۴۳۴۵] (٢) حَدَّثَنَا مُنْذِرُ بْنُ الْوَلِيدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمٰنِ الْجَارُودِيُّ حَدَّثَنَا أَبِي حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ مُوسَى بْنِ أَنَسٍ عَنْ أَنَسٍ -رضى الله عنه- قَالَ خَطَبَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم

---

(١) حدثنا اسحاق بن ابراهيم عن ابن عمر قال سمعت عمر رضی اللہ عنہ على منبر النبى ﷺ يقول امابعد. اخرجه البخارى فى كتاب التفسيرباب قوله انما الخمروالميسر والانصاب رقم الحديث :٤٣٤٣ ايضا فى كتاب الاشربة (ج٢ص٨٣٧) وايضا اخرجه مسلم فى آخرالكتاب باب فى نزول تحريم الخمر رقم الحديث (٣٠٣٢) واخرجه ابوداودفى كتاب الاشربة رقم الحديث (٣٦٦٩) واخرجه الترمذى فى كتاب الاشربه رقم الحديث (١٨٧٣واخرجه النسائى فى كتاب الاشربة (ج٢ص ٣٢٤) _

(٢) اخرجه البخارى فى كتاب التفسير باب قوله لاتسالواعن اشياء ان تبدلكم تسؤكم رقم الحديث (٤٣٤٥ وايضا اخرجه البخارى فى كتاب الرقيق باب قول النبى ﷺ لوتعلمون مااعلم لضحكتم قليلا ولبكيتم كثيرا (ج٢ص٩٦٠) وكتاب الاعتصام (ج٢ص١٠٨٣) واخرجه مسلم فى الفضائل باب توقيره ﷺ وترك اكثارسواله رقم الحديث (٢٣٥٩) واخرجه الترمذى فى كتاب الزهد باب فى قول النبى ﷺ لوتعلون ما اعلم لضحكتم قليلا رقم (٢٣١٢) واخرجه النسائى فى السنن الكبرى فى كتاب التفسير باب قوله تعالى لاتسالواعن اشياء ان تبدلكم رقم الحديث (١١١٥٣) المجدالسادس)_

خُطْبَةً مَا سَمِعْتُ مِثْلَهَا قَطُّ، قَالَ «لَوْ تَعْلَمُونَ مَا أَعْلَمُ لَضَحِكْتُمْ قَلِيلاً وَلَبَكَيْتُمْ كَثِيرًا«. قَالَ فَغَطَّى أَصْحَابُ رَسُولِ اللّٰهِ - صلى الله عليه وسلم - وُجُوهَهُمْ لَهُمْ خَنِينٌ، فَقَالَ رَجُلٌ مَنْ أَبِي قَالَ فُلاَنٌ فَنَزَلَتْ هَذِهِ الآيَةُ (لاَ تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءَ إِنْ تُبْدَ لَكُمْ تَسُؤْكُمْ). رَوَاهُ النَّضْرُ وَرَوْحُ بْنُ عُبَادَةَ عَنْ شُعْبَةَ.

[۴۳۴۶] (۱) حَدَّثَنَا الْفَضْلُ بْنُ سَهْلٍ حَدَّثَنَا أَبُو النَّضْرِ حَدَّثَنَا أَبُو خَيْثَمَةَ حَدَّثَنَا أَبُو الْجُوَيْرِيَةِ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ - رضى الله عنهما - قَالَ كَانَ قَوْمٌ يَسْأَلُونَ رَسُولَ اللّٰهِ - صلى الله عليه وسلم - اسْتِهْزَاءً، فَيَقُولُ الرَّجُلُ مَنْ أَبِي وَيَقُولُ الرَّجُلُ تَضِلُّ نَاقَتُهُ أَيْنَ نَاقَتِي فَأَنْزَلَ اللّٰهُ فِيهِمْ هَذِهِ الآيَةَ (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لاَ تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءَ إِنْ تُبْدَ لَكُمْ تَسُؤْكُمْ) حَتَّى فَرَغَ مِنَ الآيَةِ كُلِّهَا.

د ایت کریمه په شان نزول کښې مختلف واقعات: ددې آیت په شان نزول کښې مختلف قسم واقعات په روایاتو کښې بیان شوی دی .په مسلم اوصحیح بخاری کښې دی چې یوځل خلقودنبی ﷺ نه داخوادیخوا غیبی خبروپه باره کښې تپوسونه اوکړل .نونبی ﷺ منبر ته وراوختلواوارشادئې اوفرمائیلو (فوالله لا تسالونی عن شئ الا اخبرتکم به مادمت فی مقامی هذا) یعنی تاسوچې زمانه په دې مقام کښې ترڅوپورې څه سوال کوئ نو زه به درته دتپولوسوالو نو جواب درکوم .دمشهورصحابی حضرت عبدالله بن حذافه رضی الله عنه دپلاردنسب په باره کښې دبعضې خلقوشک وو ،ددې وجې هغه په دې موقع باندې اودریدلواودنبی ﷺ نه ئې تپوس اوکړوچې زما پلار څوک دې ،نونبی ﷺ ورته اوفرمائیل ستاپلارحذافه دې په دې باندې دا آیت نازل شو[۲]

دترمذی اودارقطنی په روایت کښې دی چې کله دقرآن شریف دا آیت نازل شو(وَلِلّٰهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا) نوخلقوتپوس اوکړو ،یارسول الله هرکال به حج فرض وی ؟رسول الله چپ شو.خلقوبیاتپوس اوکړونونبی ﷺ اوفرمائیل نه، بیائې اوفرمائیل که ماوئیلی ووچې آونوهرکال به واجب وو.په دې باندې ذکرشوې آیت نازل شو[۳]

دلته دبخاری په روایت کښې دی چې څه خلقودتوقوپه ډول مختلف قسم تپوسونه اوکړل په دې باندې داآیت نازل شو.

خوداټول واقعات ددې آیت دپاره سبب نزول کیدې شی اومقصد دادې چې نه خودټوقوپه ډول سوال کول پکار دی اونه دشریعت په احکامو کښې بې کاره اوبې ضرورته تپوسونه کول

---

[۱] اخرجه البخاری فی کتاب التفسیر باب قوله لاتسالواعن اشیاء ان تبدلکم تسؤکم رقم الحدیث (۴۳۴۶) وهذالحدیث من افراده (عمدة القاری) (ج۱۸ ص۲۱۳) _

[۲] الجامع لاحکام القرآن (ج۶ص ۳۳۰) _

[۳] الجامع لاحکام القرآن للقرطبی (ج۶ص ۳۳۰) _

پکاردي .(١)

فائده: په دي آيت کښې تنبيه ده چې کوم څيزشارع عليه السلام تصريحا نه وی بيان کړې دهغې په باره کښې فضول تپوسونه مه کوئ ،لکه څنګه چې په تحليل اوتحريم کښې دشارع بيان موجب هدايت اوبصيرت دي ،دغه شان دنبي ﷺ چپوالي هم ذريعه درحمت او سهولت دي ، دسنت الله نه دامعلوميږی چې کله په يوه معامله کښې تپوسونه زيات شی ،نوخامخاشقوق اواحتمالات راويستی شی اودبل طرف نه تشديد زياتيږی څکه چې داقسم تپوسونه بنکاره کوی چې لکه دتپوس کونکوپه خپل ځان باندي بهروسه ده (٢)

قوله: رَوَاهُ النَّضْرُ وَرَوْحُ بْنُ عُبَادَةَ عَنْ شُعْبَةَ: دنضر روايت امام مسلم نقل کړې دي اودروح بن عباده روايت امام بخاري په کتاب الاعتصام کښې ذکرکړې دي (٣)

١٢٠-باب: مَا جَعَلَ اللّٰهُ مِنْ بَحِيرَةٍ وَلاَ سَائِبَةٍ وَلاَ وَصِيلَةٍ وَلاَ حَامٍ

ددې څيزونوتفسير روستوروايت کښې راځي .ددې نه وړاندې امام دڅونوروالفاظوتشريح کوی.

قوله: (وَإِذْ قَالَ اللّٰهُ) يَقُولُ قَالَ اللّٰهُ. وَإِذْ هَا هُنَا صِلَةٌ:

د واذ قال الله يا عيسى ابن مريم تشريح: په سورة مائده کښې دی ﴿وَإِذْ قَالَ اللّٰهُ يٰعِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ ءَاَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُوْنِيْ وَاُمِّيَ اِلٰهَيْنِ مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ﴾ (٤)امام بخاری رحمه الله د ،، قال ،، تفسير په ،، يقول ،، سره کړې دي اومقصود دادې چې دلته ماضي دمستقبل په معنی دې ،ددې نه پس ئې پوره لفظ دوباره ذکرکړې دي اوفرمائيلی ئې دی ﴿قال﴾ ددې خودلو دپاره چې ﴿اذ﴾ په آيت کريمه کښې صله په طوريعنی زياتی استعمال شوې دې نولکه چې اصلی عبارت دې ﴿قال الله﴾ دذکرشوی آيت باره کښې دمفسرينو اختلاف دې چې په دې کښې الله تعالى حضرت عيسى ﴿عليه السلام﴾ مخاطب کړې دې اوتپوس ئې ترې کړې ﴿ءَاَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُوْنِيْ وَاُمِّيَ اِلٰهَيْنِ مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ﴾ چې دابه الله تعالى دقيامت په ورځ کوی اوکه داپه هغه وخت کښې شوې دی .کله چې الله تعالى حضرت عيسى ﴿عليه السلام﴾ آسمان طرف ته پورته کړې وو دواړه قولونه شته (٥) داولنی قول په صورت کښې به ﴿قال﴾ دمستقبل په معنی کښې وی او﴿اذ﴾ به زياتی وی اود دويم قول په صورت کښې به ﴿قال﴾ دمستقبل په معنی کښې نه وی اوپه دې صورت کښې به ﴿اذ﴾ ظرفيه وی

---

(١) علامه عينى ليکى (وجه الجمع بين عذه الوجه انها نزلت سبب کثرة المسائل اما من جهة الاستهزاء واما من جهة الامتحان وامن جهة التعنت هويعم الکل (عمدة القارى (ج١٨ص٢١٣)_

(٢) تفسير عثمانى (١۶٥)_

(٣) (عمدة القارى (ج١٨ص٢١٣)_

(٤) سورة المائدة (١١۶) _

(٥) دذکرشوې دواړو قولونو دپاره اوګورئ (تفسير ابن کثير(ج٢ص١٢٠) والجامع لاحکام القرآن (ج۶ص٣٧٤) _

زائده به نه وی . دامام بخاری رحمه الله په رائې کښې به داتپوس دقیامت په ورځ باندې کیږی. بعضې حضراتوداهم وئیلی دی چې دلته (اذ) د(اذا) په معنی کښې دې او(اذا) چې کله په ماضی باندې داخل شی نوهغه دمضارع مستقبل په معنی کښې کرځوی .([۱])

حضرت مولانا انورشاه کشمیری رحمه الله فرمائی چې دلته (اذ) زائده نه دې بلکه داداصل واقعه دصورت داستحضار دپاره دې ، حضرت شاه صاحب په دې باندې ډیرتفصیلی کلام په خپل کتاب(عقيدة الاسلام) کښې کړې دې او مولانا بدرعالم میرټهی دفیض الباری په حاشیه باندې ددې خلاصه نقل کړې ده ([۲])

قوله: اَلْمَآئِدَةُ أَصْلُهَا مَفْعُولَةٌ كَعِيشَةٍ رَاضِيَةٍ وَتَطْلِيقَةٍ بَائِنَةٍ وَالْمَعْنَى مِيدَ بِهَا صَاحِبُهَا مِنْ خَيْرٍ يُقَالُ مَادَنِي يَمِيدُنِي : په آیت کریمه کښې دې إِذْ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ يَٰعِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ أَنْ يُنَزِّلَ عَلَيْنَا مَآئِدَةً مِّنَ السَّمَآءِ امام بخاری رحمه الله دابوعبیده نه دمائده دلفظ تشریح نقل کوی(المائدة) اګرچې داسم فاعل صیغه ده خوپه معنی داسم مفعول کښې دې ، یعنی د(میدة) په معنی کښې (ميمودة) ده لکه څنګه چې په (عیشعة راضية) کښې (راضی) داسم فاعل صیغه ده ،د(مرضية) اسم مفعول په معنی کښې ده ([۳])

دویم مثال ئې د(تطليقة بائنة)ئې ورکړې دې، علامه عینی اوحافظ ابن حجروغیره فرمائی چې دامثال صحیح نه دې ځکه چې په دې کښې (بائنة)صیغه دخپل اسم فاعل په معنی کښې ده داسم مفعول په معنی کښې نه ده ، د(تطليقة بائنة) نه دزوج اوزوجه تعلق ختمونکی طلاق مراددې نودا دمفعول دمعنی دپاره په مثال کښې پیش کول صحیح نه دی .([۴])

خوچې تاویل اوکړې شی نوپه (تطليق بائنة) کښې (بائنة) د(مبانة) په معنی کښې اخستې شی

---

[۱] قال القرطبی رحمه الله فی الجامع لاحکام القرآن (ج۶ ص۳۷۵و۳۷۴) اختلف فی وقت هذه المقالة فقال قتادة وابن جریج واکثرالمفسرین :انمایقول له هذایوم القیامة وقال السدی :قال له ذلک حین رفعه الی السماء .. فان ..اذ..فی کلام العرب لامضی ولاول اصح .یدل علیه ماقبله من قوله .. یوم یجمع الله الرسل ..ومابعده .. هذا یوم ینفع الصادقین صدقهم .. وعلی هذاتکون ..اذ.. بعنی .. اذ..کقوله تعالی ولوتری اذافزعوا..ای اذافزعوا) _

[۲] البدر الساری الی فیض الباری (ج۴ ص۱۷۹و۱۷۸) _

[۳] قال العینی فی العمدة (ج۱۸ص۲۱۴) فقوله المائدة اصلها مفعولة لیس علی طریق اهل الفن فی هذاالباب لان اصل کل کلمة حرفها ولیس المرادهنا بینان الحروف الاصول وانها المرا ان لفظ امائدة وان کان علی لفظ فاعلة فهوبمعنی مفعولة یعنی میمودة ولکن تنقل حرکة الیاء الی ما قبلها. فتحذف الواو د (وکسرماقبل الیاء) بتقی میدة)_

[۴] عمدة القاری (ج۱۸ص۲۱۴) وفتح الباری)_

چې ددې نه (مبانة صاحبتها) مراد واخستې شی یعنی ددې طلاق په ذریعه طلاقه شوې ښځه ددې دخاوند نه کټ کولې شی نوچې داسې تاویل اوکړې شی اسم فاعل داسم مفعول په معنی کښې اخستې شی (۱) اګرچه په دې کښې تکلف دې ، وړاندې امام بخاری رحمه الله ،،مائدة ،، چونکه دمفعول په معنی کښې اخستې ده څکه ددې وضاحت کوی .(میدبها صاحبها) یعنی هغه درستخوان دکوم په ذریعه چې ددې درستخوان مالک ته دخیرتوبنه ورکړې شوه وائی (ماډ یمیدنی) کله چې سړی ته توبنه ورکړی .

قوله: وقال ابن عباس متوفيك :[۵۵] مميتك :داسورة ال عمران دآیت حصه ده په سورة آل عمران کښې دی إِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَىٰ إِنِّي مُتَوَفِّيكَ وَرَافِعُكَ إِلَيَّ وَمُطَهِّرُكَ مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا.....(۲) امام دادلته ذکرکړې دې بعضو وئیلی دی چې دا روستنوراویانوپه غلط فهمئ سره دلته نقل کړې دې ،ګنی ددې اصلی مقام خوسورة آل عمران دې اوبعضووئیلې دی دسورة مائدة په آیت فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي كُنتَ أَنتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ کښې د(فلماتوفيتنى) دمناسبت په وجه دادلته ذکرکړې دې. (۳)

د حضرت عیسی علیه السلام دحیات عقیده :امام بخاری رحمه الله دسورة آل عمران په ذکر شوی آیت کښې د(متوفيک) تفسیردحضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه (ميتک) نقل کړې دې .ددې نه معلومیږی چې حضرت عیسی علیه السلام وفات شوې دې حال داچې دحضرت عیسی علیه السلام په حیات اوپه آخره زمانه کښې په نزول الی الارض باندې دامت اجماع ده ،البته په دې کښې اختلاف دې چې حضرت عیسی علیه السلام په کوم وخت کښې آسمان طرف ته پورته کړې شوې ووکه اول پرې مرګ راغلې وواودې نه پس ژوندې شوې وواوپورته کړې شوې وو. دوهب بن منبه اوعلامه ابن حزم ظاهری رائې داده چې اول پرې مرګ راغلې ووبیاددې نه پس پورته کړې شوې وو. دعلامه ابن رائې دا ده چې دسورة آل عمران په آیت (انى متوفيك)اودسورة مائدې په آیت (فلماتوفيتنى) کښې د(توفى) نه مرادمرګ دې ،خوددې دامقصدهرګزنه دې چې علامه ابن حزم دحیات عیسی علیه السلام قائل نه دې بلکه مقصد.دادې چې حضرت عیسی علیه السلام آسمان طرف ته دپورته کولونه وړاندې مړ شوې وو اوددې نه پس ژوندې کړې شوې وو اوپورته کړې شوې وو اوپه آخری زمانه کښې به هغه دنیاته دآسمان نه تشریف راوړی.علامه ابن حزم په خپل مشهورکتاب،المحلی، کښې ددې تصریح کړې ده چې حضرت عیسی علیه السلام به په آخروخت کښې دآسمان نه راکوزیږی(۴)

(۱) لامع الدراری (ج۹ص۷۲و۷۳) وتعليقات لامع الدراری (ج۹ص۲۷و۷۳) وفيها : فالاوجه ماافاده الشيخ قدس سره ففى البحرالرائق قوله هى بائن من باب بان الشئ اذاانفصل :قال ابن السكيت فى كتاب ا لتوسعة : تطليقة بآئنة والمعنى مبانة قال الصغانى رحمه الله فاعلة بعنى المفعولة كذافى المصباح ،فعلم ان تمثيل البخارى صحيح بل واضح) _

(۲) آل عمران :۵۵) _

(۳) عمدة القارى (ج۱۸ص۲۱۵) _

(۴) المحلى بالاثار(ج۱ص۲۸) كتاب التوحيد ،الايمان بجميع الانبياء فرض) _

او وهب بن منبه هم دحيات عيسى عليه السلام قائل دي .
مرزا غلام احمد قاديانی چونکه دمسيح موعود دعوی هم کړې وه . ددې وجې هغه دا خبره نه منله چې حضرت عيسى عليه السلام حيات دې .هغه دابن حزم،وهب بن منبه اودلته په بخاری کښې دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما په تعليق باندې استدلال کوی چې داحضرات هم دوفات عيسى عليه السلام قائل دی .حضرت ابن عباس رضي الله عنهما دسورة آل عمران آيت کښې د(متوفيك) کښې دتوفی نه مرګ مراد اخستې دې.
دعلامه ابن حزم اووهب بن منبه باره کښې خومونږ اوښودل چې دا حضرات دحيات عيسى عليه السلام قائل دی البته دا وائی چې رفع الی السماء نه وړاندې په حضرت عيسى عليه السلام باندې دځه وخت دپاره مرګ راغلی وو(1) اوددې نه پس بياژوندې کړې شوې وونوپه دې باندې دقاديانی استدلال صحيح نه دې .
د حضرت ابن عباس په مذکوره تعليق باندې بحث: ترکومې پورې چې دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما دذکر شوی تعليق تعلق دې .نوپه دې باندې هم استدلال صحيح نه دې . يوخوددې وجې چې ددې تعليق په سندکښې انقطاع ده. په اصل کښې داتعليق ابن ابی حاتم دعلی بن ابی طلحه په طريق سره دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه نقل کړې دې (2) دعلی بن ابی طلحه او حضرت ابن عباس رضي الله عنهما په مينځ کښې ئې دواسطې ذکر نه دې کړې .حال داچې علی بن ابی طلحه ته دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه براه راست داستفادې موقع نه ده ملاؤ شوې لکه څنګه چې په کتاب الرجال کښې ددې تصريح کړې ده (3)ددې وجې په سندکښې انقطاع ده .
البته په دې کښې دومره خبره ده چې علی بن ابی طلحه دمجاهدشاګرد دې اودحضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهما روايت اکثرهغه دمجاهدپه واسطه سره نقل کوی اومجاهدثقه دې .خوداپه هغه وخت کښې ده چې دا خبره متعينه شی چې په ذکرشوی تعليق کښې واسطه يقيناً دمجاهدده. (4)
دويمه داکه ذکرشوې تعليق صحيح هم اومنلې شی نوبياهم ددې نه دانه ثابتيږی چې حضرت ابن عباس رضي الله عنهما دوفات عيسى عليه السلام قائل ووځکه چې امام شعرانی په طبقات کبرى کښې دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما ارشادنقل کړې دې چې الله تعالى حضرت عيسى عليه السلام دهغه دجسدمبارک سره آسمان طرف ته پورته کړې دې اوهغه اوس هم ژوندې .هغه به دنياته راځی

(1) تفسيرابن كثير(ج۱ص۳۶۶) _
(2) عمدة القاری (ج۱۸ص۲۱۵) _
(3) خلاصه تذهيب الكمال للخزرجی (۲۷۵) وتاريخ البخاری الكبير(۶الترجمة :۲۴۰۶) والجرح والتعديل : الترجمة (۱۰۳۱) وثقات ابن حبان(۷ص۳۱) وتاريخ بغداد(ج۱۱ص۴۲۸) وميزان الاعتدال ۳ الترجمة ۵۸۷وتهذيب التهذيب (ج۷ص۳۳۹شش۹ وتهذيب الكمال (۱۰ص۴۹۰) _
(4) قال المزی فی تهذيب الكمال (۲۰۰۴۹۰) مرسل بينهمامجاهد) _

اوبیابه بادشاهی کوی اوددې نه پس دعاموخلقوېشان مړکیږی.([1]) ابن کثیر، علامه آلوسي اوصاحب دکنزالعمال هم دحضرت ابن عباس ﷺ نه ددې مفهوم روایت نقل کړی دی.([2]) ددې نه داخبره ښکاره کیږی چې د(متوفیک) ترجمه چې هغوی په (ممیتک) سره کوی. په دې سره دهغوی مراددا دې چې قیامت ته نزدې چې کله حضرت عیسی علیه السلام زمکې ته تشریف راوړی نوحکومت به کوی. ددې نه پس به الله تعالی هغه وفات کوی. څومفسرینوهم دامطلب اخستې دې. صاحب د مدارک فرمانی (ممیتك في وقتك بعد النزول من السماء وارفعك الان) یعنی الله تعالی فرمائی چې زۀ به تا ستاپه وخت کښې (کوم چې قیامت ته نزدې دې) دآسمان نه راکوزولو نه پس وفات کوم اواوس زۀ تاپورته کوم. مفسرخازن هم ددې قول دامطلب په خپل تفسیرکښې بیان کړې دې.([3])

دسورة آل عمران په ذکرشوی آیت کې اودسورة مائده په آیت کښې (فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي كُنْتَ أَنْتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ) دواړو کښې دتوفی مشهوره معنی د مرګ نه ده اخستې شوې بلکه ددې معنی ده (اخذ الشيء وافيا) یعنی یو څیزپوره پوره اخستل، ددې دلیل هغه احادیث متواتره دی کوم چې په دې باندې دلالت کوی چې حضرت عیسی علیه السلام الله تعالی ژوندې آسمان ته پورته کړې دې، بیا پخپله قرآن هم وائی (وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ وَلَكِنْ شُبِّهَ لَهُمْ) ([4]) دغه شان قرآن د (بَلْ رَفَعَهُ اللَّهُ إِلَيْهِ) صراحت هم کړې دې ([5]) دا دامت اجماعی عقیده ده او په دې کښې دچااختلاف نشته. حضرت انورشاه کشمیری رحمه الله په دې موضوع باندې یومستقل دقیق کتاب لیکلې دې. کوم چې د (التصریح بما تواتر في نزول المسیح) په نوم باندې چهاب شوې دې، په دې باب کښې دغه ډیرقیمتی اوډیر ښه کتاب دې.([6])

---

[1]) الطبقات الکبری للشعرانی (ج۱ص۲۶) _

[2]) روح المعانی (ج۱ص ۵۹۵) وابن کثیر (ج۱ص ۴۹۳) وکنزالعمال (ج ۱٤ص۶۱۸) _

[3]) مدارک (ج۱ص۲۳٤۹) وتفسیر خازن (ج۱ص ۲۳٤)_

[4]) المائدة : ۱۵۷)_

[5]) المائدة : ۱۵۸)_

[6]) په اصل کښې دمرزا غلام احمد قادیانی اودهغه دمتبعینوداعقیده ده. چې حضرت عیسی علیه السلام مړشوې دې. دهغه ژوندې کنړل شرک دې. قیامت ته نزدې به هغه هرګزتشریف نه راوړی. اوکوم عیسی بن مریم چې راکوزیدونکې دې. هغه زۀ یم په .. ازاله کلان .. (ج۲ص۲۱۱) کښې لیکی، ابن مریم مړشوې دې. په الله قسم جنت ته داخل شوې دې، هغه محترم دې په ..کشتی نوح .. صفحه ۱۵ کښې دې. تاسویقین اوکړئ چې عیسی بن مریم وفات شوې دې. اوپه کشمیرسرینګرمحله خانیارکښې دهغه قبردې. ددې نه پس په ۱۸۹۱ء کښې مرزاقادیانی دمسیحیت دعوی اوکړه، په ..ائینه کمالات اسلام ..صفحه (۵۵۱) کښې لیکی، په الله قسم چې ماډیروخت نه داپیژندل چې زۀ مسیح بن مریم جوړکړې شوې یم. اوزۀ دهغه په ځائې نازل شوې یم

قادیانی دحضرت ابن عباس، وهب بن منبه، ابن حزم اوامام بخاری وغیره حضراتوپه قول باندې

استدلال کوی چې دې اکابرین امت دسورة آل عمران اوسورة مانده کښې د(توفي) ترجمه په مرګ سره کړې ده ددې مطلب دادې چې داحضرات دحیات عیسی علیه السلام قائل نه وو.حیات عیسی ته دامت اجتماعی مسئله ونیل صحیح نه ده.

خودا استدلال صحیح نه دې بې شکه دامت مسلمه دبعضې اکابرینونه د،، توفي،، ترجمه په مرګ سره منقول ده، خوددې نه دابیخې نه لازمیږی چې دکوموحضراتونه دا ترجمه منقول ده هغوی دحیات عیسی منکردی .ددې نه وړاندې چې کومو حضراتو د،،توفی،، نه مرګ مراد اخستې دې .چه دمعتبروکتابونونه په حیات عیسی باندې دهغوی عقیده ثابته کړو.مونږ دلته دلفظ ،،توفی،، په اصل معنی باندې دلغت په اعتبارسره رڼا اچوو.

د توفي معنی: دتوفی اصل معنی ده څه څیزپوره پوره اخستل .علامه منظورافریقی په خپل مشهور لغت ،،لسان العرب،، کښې داهل عربودامحاوره پیش کړې ده ((توفیت عدد القوم)) مادقوم شمار پوره حاصل کړو، فراء کوفی مشهورنحوی په خپل کتاب ،معانی القرآن،، (ج١ ص٢١٩) کښې دتوفی ذکرشوې معنی نقل کړې ده ، اوبیانې په استدلال کښې داشعرپیش کړې دې، ان بنی الادر لسوا من احد ولا توفیهم قریش فی العدد

یعنی بنی اوردخوپه څه شمارکښې نه دی اوقریشوددوی پوره پوره شمارنه دې کړې .دغه شان وائی (توفیت المال) یعنی مادهغه نه خپل پوره مال واخستلو،علامه مطرزی په خپل مشهور لغت (المغرب) کښې دتوفی معنی لیکی ده. (اخذه کله) ټول په ټوله نې واخستل ،علامه زمخشری په (اساس البلاغه) کښې په ٦٨٢ کښې لیکی دی (توفاه استکمله یعنی (توفاه) معنی ده .هغه داپوره واخستل علامه فیومی په (مصباح المنیر)ص ،٢٠٨) کښې دتوفی معنی لیکی یوڅیزپوره اخستل .

دتوفی اصل اوحقیقی معنی خوهم داده . یعنی یوڅیزپوره پوره اخستل ،خوپه درې نورومعانیوکښې هم دا استعمال شوې دې اوکیږی .

(١) یوخوب یعنی سملاستل ،په قرآن کښې دی (وهوالذی یتوفاکم باللیل) (الانعام :٦) یعنی الله هغه ذات دې چې تاسوپه شپه کښې اوده کوی .

(٢) توفي دویمه معنی (رفع) یعنی دپورته کولوهم راغلې ده لکه څنګه چې دسورة آل عمران په ذکرشوی آیت بعضې حضراتوهم دامعنی اخستې ده.

(٣) اوتوفی معنی دمرګ هم راځې .لکه څنګه چې علامه ابن حزم هم دامعنی کړې ده.

نوددې اصلی اوحقیقی معنی خوپوره پوره اخستل دی ،اوباقی درې معانی خوب ،رفع اومرګ ددې مجازی معانی دی .دسورة مائدې (فلما توفیتنی) کښې اکثروحضراتودرفع معنی اخستې ده. ځکه چې دا معنی دحقیقی معنی سره مطابقت لری .ځکه چې په دې صورت کښې به مطلب داوی .چې الله تعالی حضرت عیسی علیه السلام دروح اوبدن دواړو سره پوره پوره دزمکې نه آسمان طرف ته پورته کړې دې . خوکه ددې معنی دمرګ واخستې شی .نوپه دې صورت کښې به (پوره پوره اخستل ٩) موجود نشی ،ځکه چې دمرګ معنی مراد اخستلومطلب به داوی چې روح خوآسمان طرف ته پورته کړې شوې دې اوبدن په زمکه باندې پاتې شوې دې اودا اصل واقعه نه بیخې خلاف دې اودحقیقی معنی سره ددې مطابقت واضح نه دې هم داوجه ده ،چې داردو ژبې ټولو معتبرومترجمینو ددې ترجمه په مرګ سره نه ده کړې حضرت شیخ الهند ،حکیم الامت حضرت تهانوی . مولانا عاشق الهی میرتهی ،مولانا فتح محمدجالندهری،مولانا عبدالماجد دریا آبادی .سبحان الهند ،مولانا عبدالستار دهلوی ، مرزا حیرت،ډپټی نذیراحمداوسیاب اکبرآبادی دې ټولوحضراتوددې ترجمه په، پورته کولو،،سره کړې ده.
متقدمینوعالمانوهم ددې نه رفع الی اسماء مراد اخستې ده ،ابن اسحاق ابن جریج .ابن الجوزی . ابن سیرین،حسن بصری ،ربیع بن انس، زجاج ،سعید بن جبیر ،سعید بن المسیب ضحاک .عطاء بن

حضرت شيخ الهند د(فلما توفيتنى) ترجمه په تا به زهٔ پورته کړم)سره کړې ده . دادمحاورې په اعتبار سره په مرګ اورفع الى السماء دواړوباندې صادقى ديشى ،لكه چې تنبيه ورکړې شوې ده . داسې نه ده چې دتوفى دلفظ سره مرګ لازم دې اونه خاص توفى په صورت دمرګ كښې په زيربحث مضمون كښې چې قسم مدخل شته رسول الله ﷺ فرمائيلى دى چې دبعضې خلقوباره كښې به زهٔ دقيامت په ورځ داسې اووايم لكه څنګه چې بنده صالح حضرت عيسى عليه السلام وئيلى وو(فلما توفيتنى ..) ددې قسم تشبيهاتونه دا راويستل چې دنبى ﷺ او حضرت عيسى عليه السلام توفى په يولووجوهو سره يوشان ده، دادعربيت نه دناواقفيت دليل دې[۱]

ابى رباح ،عكرمه ، حضرت قتاده ، ماوردى ،مجاهد ،وهب بن منبه اومحمد بن كعب قرطبى درفع الى السماء معنى مراد اخستې ده ،اوګورئ بحرمحيط (ج۲ص۴۷۲) ومعالم التنزيل (ج۳ ص۱۵۰) ومقاصدحسنه (ص ۳۷۲) ومصنف ابن ابى شيبه (ج ۱۵ص۱۹۸) قرطبى (ج۲ص۲۲۵) وابن جرير (ج۲ص۲۰۷) ودرمنثور (ج۳ص۲۰۷) وروح المعانى (ج۳ص ۱۶٤) وابن كثير(ج۱ص۳۱۵)
ترڅويورې چې تعلق دې دسورة آل عمران دآيت (انى متوفيك ورافعک الى) په دې كښې دتوفى عامومفسرينودوه معانى نقل كړې دى .يومرګ اوبله خوب ،بياكوموحضراتوچې دمرګ معنى مراد اخستې ده نوهغوى ددې په تفسير كښې په دووډلوكښې تقسيم شوى دى .قتادة ضحاک اوفراء وغيره حضرات وائى چې په آيت كريمه كښې تقديم اوتاخير دې واوبه دې كښې دمطلقا جمعې دپاره دې .دترتيب دپاره نه دې اود آيت معنى ده (انى رافعک الى ومطهرک من الذين كفرواومتوفيک بعدان تنزل من السماء) يعنى اوس مونږ تاوچتوو، ، اودنزول الى الارض نه پس به بيامونږتاته مرګ دركوو. اووهب بن منبه وغيره حضرات ليكى چې درفع الى السماء نه وړاندې الله جل شانه حضرت عيسى بن مريم باندې دڅه وختدپاره مرګ راوستې وو،په آيت كښې (متوفيک) سره دې عارضى مرګ ته اشاره ده. دادواړه قولونه حافظ ابن كثيرپه خپل تفسير(ج۱ص۳۶۶)_ كښې اوعلامه قرطبى په الجامع لاحكام القرآن (ج۴ص۱۹۹و۹۹) كښې ذكركړې دى .
اوبعضې حضرات دتوفى نه دلته خوب مراداخستې دې حافظ ابن كثير داداكثروقول ګرځولې دې ،يعنى الله جل شانه درفع الى السماء نه وړاندې په حضرت عيسى عليه السلام باندې خوب راوستې وو
د عيسى عليه السلام په حيات باندې د امت اجماع ده: بهرحال په دې آيت كښې كه دتوفى نه مرګ مراداخستې شى اوكه خوب ياكه رفع الى السماء، خوپه هيڅ صورت كښې ترې دحيات عيسى عليه السلام انكار نه لازميږى څكه چې دايوه اجماعى عقيده ده ،اوپه امت كښې ترننه ورځې پورې چاهم په دې كښې اختلاف نه دې كړې ،حافظ ابن حجرپه تلخيص الحبيركښې (۳۱۹) دا اجماع نقل كړې ده ،امام بخارى رحمه الله په كتاب الانبياء كښې په دې باندې مستقل باب قائم كړې دې (باب نزول عيسى ابن مريم اوګورئ صحيح بخارى (ج۱ص۴۹۰) والله اعلم بالصواب .
په حيات عيسى عليه السلام باندې لويولويوعالمانومستقل كتابونه اورسالې ليكلى دى ،مثلا دحضرت انورشاه كشميرى رحمه الله تصنيف په عربى ژبه كښې (عقيدة الاسلام فى حياة عيسى عليه السلام حضرت مولانا بدرعالم صاحب ميرټهى په اردوژبه كښې حيات عيسى عليه السلام مولانا محمد ادريس كاندهلوى تصنيف ،،حيات مسيح عليه السلام اودحضرت كشميرى رحمه الله په حكم سره مولانا مفتى محمد شفيع صاحب جمع شوې ددووسوو احاديثو مجموعه (التصريح بما تواترفى نزول المسيح) اودمولانا محمد حسين نيلوى صاحب رساله (القول الاتم فى حياة عيسى ابن مريم)) اردو،
[۱] تفسير عثمانى : ۱۴۹)

۴۳۴۷ حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنْ صَالِحِ بْنِ كَيْسَانَ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ قَالَ الْبَحِيرَةُ الَّتِي يُمْنَعُ دَرُّهَا لِلطَّوَاغِيتِ فَلَا يَحْلُبُهَا أَحَدٌ مِنَ النَّاسِ. وَالسَّائِبَةُ كَانُوا يُسَيِّبُونَهَا لِآلِهَتِهِمْ لَا يُحْمَلُ عَلَيْهَا شَيْءٌ.
قَالَ وَقَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «رَأَيْتُ عَمْرَو بْنَ عَامِرٍ الْخُزَاعِيَّ يَجُرُّ قُصْبَهُ فِي النَّارِ، كَانَ أَوَّلَ مَنْ سَيَّبَ السَّوَائِبَ». وَالْوَصِيلَةُ النَّاقَةُ الْبِكْرُ تُبَكِّرُ فِي أَوَّلِ نِتَاجِ الإِبِلِ، ثُمَّ تُثَنِّي بَعْدُ بِأُنْثَى. وَكَانُوا يُسَيِّبُونَهُمْ لِطَوَاغِيتِهِمْ إِنْ وَصَلَتْ إِحْدَاهُمَا بِالأُخْرَى لَيْسَ بَيْنَهُمَا ذَكَرٌ. وَالْحَامِ فَحْلُ الإِبِلِ يَضْرِبُ الضِّرَابَ الْمَعْدُودَ، فَإِذَا قَضَى ضِرَابَهُ وَدَعُوهُ لِلطَّوَاغِيتِ وَأَعْفَوْهُ مِنَ الْحَمْلِ فَلَمْ يُحْمَلْ عَلَيْهِ شَيْءٌ وَسَمَّوْهُ الْحَامِي
وَقَالَ أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ سَمِعْتُ سَعِيدًا قَالَ يُخْبِرُهُ بِهَذَا قَالَ وَقَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - نَحْوَهُ.

قوله: وقال ابواليمان ، و فى رواية ابى ذر: قال لى ابواليمان، وهو الحكم بن نافع يروى عن شعيب بن ابى حمزة الحمصى عن الزهرى، قوله: يخبره، من الاخبار والضمير المرفوع فيه يرجع الى سعيد بن المسيب ، والمنصوب يرجع الى الزهرى، قوله: قال وقال ابوهريرة رضى الله عنه: اى قال سعيد بن المسيب: قال ابوهريرة: سمعت النبى صلى الله عليه وسلم.

وَرَوَاهُ ابْنُ الْهَادِ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ سَعِيدٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رضى الله عنه - سَمِعْتُ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - . نَحْوَهُ

اى روى الحديث المذكور يزيد بن عبد الله بن اسامة بن الهاد عن الزهرى، عن سعيد عن ابى هريرة رضى الله عنه.

د بحيره، وصيله او د حام وغيره تشريح:

بحيره : به ئې هغه واوښې ته وئيل د کومې پئ چې به د طواغيتو اوبتانو په نوم باندې ايسارولې اوورکولې شو.

سائبه :هغه وه چې هغه به ئې دبتانو په نوم باندې آزاده پريخوده ا و په هغې باندې به ئې بوج نه بارکولو.حضرت ابوهريره ﷛ فرمائى چې رسول الله ﷺ فرمائيلى دى عمروبن عامرخزاعى ما اوليدلو چې هغه خپلې کولمې په جهنم کښې راکاږى اوچغې وهى .دا هغه کس ووچې دټولو نه وړاندې ئې دبتانو په نوم باندې دڅاروآزادپريخودوطريقه رائج کړې وه .

وصيله: هغه خوانه اوښه وى چې په اول ځل اوښه زيږوى اوبيا په بل ځل هم اوښه اوزيږوى ،چونکه په اوښانو کښې دا وښ په مقابله کښې داوښې اومونث ډيرقيمت وى نوځکه چې به ئې دوه اوښې پرله پسې اوزيږولى ددې په وجه به ئې هغه دبتانو په نوم باندې آزاده پريخودله .

اوحام :هغه نراوښ ته وائى کوم چې ديومقررشمير کښې دوطى نه پس دبتانو په نوم باندې پريخودې شو.

دبحيرې ،سائبې وغيره ددې نه سوانوره تشريح هم شوې ده اوداهل لغت په دې کښې مختلف اقوال دى .بهرحال دومره خبره متعين ده چې داپه زمانه دجاهليت کښې دبتانوپه نوم باندې دآزادپريخودې شوې څارووتومونه وو.

[۴۳۴۸] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي يَعْقُوبَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الْكَرْمَانِي حَدَّثَنَا حَسَّانُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا يُونُسُ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ عُرْوَةَ أَنَّ عَائِشَةَ رضى الله عنها قَالَتْ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم - «رَأَيْتُ جَهَنَّمَ يَحْطِمُ بَعْضُهَا بَعْضًا، وَرَأَيْتُ عَمْرًا يَجُرُّ قُصْبَهُ، وَهُوَ أَوَّلُ مَنْ سَيَّبَ السَّوَائِبَ».

د حضوز اکرم ﷺ عمرو بن عامر خزاعی لره په جهنم کې د ليدلو توجيهات: دلته دااشکال کيږی ، چې درواياتواونصوص قطعيه نه ثابته ده ،چې جهنم ته به دکافرانو او فاسقانو داخليدل دقيامت په ورځ وی .نونبی اکرم ﷺ عمروبن عامرخزاعی دوخت نه وړاندې په جهنم کښې څنګه اوليدلو ،

① ددې يوجواب دا دې ،اګرچه کافران اوفسقان به جهنم ته دقيامت قائميدونه پس داخليږی خوپه عالم برزخ کښې هم صبااومابنام جهنميانوته جهنم پيش کولې شی .په قرآن مجيد کښې دی ﴿اَلنَّارُ يُعْرَضُوْنَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَّعَشِيًّا﴾[1] نودير ممکن ده،چې عمروبن عامرخزاعی لره نبی اکرم ﷺ په هغه وخت کښې ليدلې وی، کله چې هغه ص بااومابنام په څه وخت کښې جهنم ته راوستې شوې وو،

② اودويم جواب داورکولې شی چې داعالم شهادت دې اوجنت اوجهنم دعالم شهادت کښې موجوددی، ددې يومثالی شکل په عالم مثال کښې هم موجوددې ،کيدې شی چې نبی ﷺ ته دهغه مثالی شکل خودلې شوې وی چې هغه ته عذاب ورکولې شو.

خودا سوال به پيداکيږی چې په عالم مثال کښې په معذب کيدوسره به په عالم برزخ کښې هغه معذب کيږی ؟ ددې جواب دا دې چې دمثالی شکل معذب کيدوسره ددې اثرصاحب مثال ته رسيږی اوپه دې کښې څه استبعادنشته .په دې باندې دمثال په رنګ کښې داسې پوهه شئ چې جادوګرکله جادوکوی نوکله کله هغه دموم يوګډاګې جوړکړی اوپه دغه ګوډاګی کښې دعذاب اوسزامختلف آلات ورداخل کړی .ستن دخلوی هغه ګوډاګې په تارباندې سخت اوتړی. ددې په وجه چې هغه کس په چاچې داجادوشوې وی په خپل ځان کښې ستن منډلې شوې محسوسوی اويا خپل ځان په زنځيرونو کښې بند محسوسوی نودجادوګرعمل دعالم مثال سره متعلق دې ، خوددې تکليف په عالم شهادت کښې سرې محسوسوی، ددې وجې که نبی ﷺ عمروبن عامرخزاعی په عالم مثال کښې هم ليدلې وی چې هغه ته په جهنم کښې عذاب ورکولې شی نوبياهم په برزخ کښې دهغې دااثردوچې دهغه معذب کيدل څه مستبعده خبره نه ده .والله اعلم

---

[1]) المؤمن ــ

۱۲۱- باب: وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي كُنْتَ أَنْتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ وَأَنْتَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ)

[۴۳۴۹] حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ أَخْبَرَنَا الْمُغِيرَةُ بْنُ النُّعْمَانِ قَالَ سَمِعْتُ سَعِيدَ بْنَ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ -رضى الله عنهما- قَالَ خَطَبَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- فَقَالَ «يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّكُمْ مَحْشُورُونَ إِلَى اللَّهِ حُفَاةً عُرَاةً غُرْلاً- ثُمَّ قَالَ- (كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ وَعْدًا عَلَيْنَا إِنَّا كُنَّا فَاعِلِينَ) إِلَى آخِرِ الآيَةِ- ثُمَّ قَالَ- أَلاَ وَإِنَّ أَوَّلَ الْخَلاَئِقِ يُكْسَى يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِبْرَاهِيمُ، أَلاَ وَإِنَّهُ يُجَاءُ بِرِجَالٍ مِنْ أُمَّتِي فَيُؤْخَذُ بِهِمْ ذَاتَ الشِّمَالِ، فَأَقُولُ يَا رَبِّ أُصَيْحَابِي. فَيُقَالُ إِنَّكَ لاَ تَدْرِي مَا أَحْدَثُوا بَعْدَكَ. فَأَقُولُ كَمَا قَالَ الْعَبْدُ الصَّالِحُ (وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي كُنْتَ أَنْتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ) فَيُقَالُ إِنَّ هَؤُلاَءِ لَمْ يَزَالُوا مُرْتَدِّينَ عَلَى أَعْقَابِهِمْ مُنْذُ فَارَقْتَهُمْ».

قوله: إِنَّكُمْ مَحْشُورُونَ إِلَى اللَّهِ حُفَاةً عُرَاةً غُرْلاً: (حفاة) دحافى جمع ده هغه سړي چې خپې ابلې وى، (عراة) دعارى جمع ده ،بربنډبدن او (غرل) د (اغرل) جمع ،ده غيرمختون (ناسنته) ته وائى، مطلب دادې چې دقيامت په ورځ به كله دټولوخلقوحشراوشى نوښپې ابلې بنې بربنډ بدن اوغيرمختون به وى.

په روايت باب باندې يو اشكال اودهغې جوابونه : په دې باندې دابوسعيدخدرى رضي الله عنه دهغه روايت په وجه اشكال كيږى كوم چې امام ابوداود رحمه الله نقل كړې دې ،كله چې هغوى وفات كيدل نوهغوى اوفرمائيل چې نوې جامې راوړئ نونوې جامې ورته راوړې شوې اوهغوى دغه جامې واغوستې اووې فرمائيل ما درسول الله صلى الله عليه وسلم نه اوريدلى دى (ان الميت يبعث فى ثيابه التى يموت فيها) (۱) ددې نه معلوميږى چې په كوم وخت كښې بعث كيږى ،په هغه وخت كښې به سړى جامې اغوستې وى اودحديث باب نه معلوميږى چې خلق به بربنډه وى.

① ددې يوجواب داوكړې شوې دې چې بعث يوځيزدې اوحشر بل ځيزدې بعث دقبرونونه راپاسيدوته وائى اوحشردقيامت داجتماع نوم دې .حديث باب دحشرسره متعلق دې اودحضرت ابوسعيدخدرى رضي الله عنه روايت دبعث سره متعلق دې نوځه تعارض نشته.

② بعضوداهم وئيلى دى چې دحضرت ابوسعيدخدرى رضي الله عنه حديث دشهداؤسره متعلق دې اودلته په (انكم محشرون الى الله) كښې غيرشهداء مراددى،

---

(۱) سنن ابى داود (ج۳ص۱۹۰) كتاب الجنائز باب مايستحب من تطهير الميت عند الموت ،رقم الحديث (۳۱۱٤) _

③ يوه خبره داهم شوې ده چې دحضرت ابوسعيدخدري رضي الله عنه حديث كښې دثياب نه اعمال مراد دي چې سړې به دهغه اعمالوسره پورته كولې شي كوم چې هغه په خپل ژوند كښې كړې وي. اوس سوال داكيږي چې آياابوسعيد رضي الله عنه ته داخبره معلومه نه وه چې هغه دخپل ځان دپاره جامې راوغوښتې، ددې په باره كښې تاسوداوئيلې شئ چې هغوى ته داخبره معلومه وه هغوى په ظاهردحديث باندې دعمل كولواهتمام كړې دې .([1]) والله اعلم.

قوله: ان اول الخلائق يكسى يوم القيامة ابراهيم:

د قيامت په ورځ په ټولو نه اول حضرت ابراهيم عليه السلام ته لباس اغوستلې شي: دټولونه وړاندې به حضرت ابراهيم عليه السلام ته دقيامت په ورځ جامې اغوستلوشي. سوال پيداكيږي چې په دې سره خود حضرت ابراهيم عليه السلام په نبي عليه السلام باندې فضيلت لازميږي.

ددې جواب دادې چې داجزئي فضيلت دې كوم چې دنبي عليه السلام دكلي فضيلت سره منافي نه دې، باقي پاتې شوه داخبره چې دټولونه وړاندې به حضرت ابراهيم عليه السلام ته ولې جامې اغوستولې شي نوپه رواياتو كښې ددې مختلف علتونه اوتوجيهات بيان شوي دي.

① يوه وجه دابيان شوې ده چې حضرت ابراهيم عليه السلام دټولونه وړاندې دنمرودپه اوركښې اچولې شوې وو، ددې وجې به دقيامت په ورځ دااعزازهغوى ته وركولې شي ([2])

② اوبعضې رواياتو كښې دي «للانه اول من لبس السراويل» چونكه دوى دالله دپاره دټولونه وړاندې دسراويل استعمال كړې وو، په كوم كښې چې دتسترزيات اهتمام وى ،ددې وجې به دټولونه وړاندې هغوى ته جامې اغوستوولې شي ،([3])

دابن المبارك وغيره په روايت كښې راځي چې دحضرت ابراهيم عليه السلام نه پس به نبي كريم صلى الله عليه وسلم ته جامې اغوستولې شي اوپه بعضې رواياتو كښې دومره اضافه هم شته چې نبي كريم صلى الله عليه وسلم ته كومې جامې اغوستولې شي هغه به ډيرې قيمتي وى ([4])ددې تاخيرتلافي به داسې كولې شي چې تاسوته به كوم لباس دركولې شي نوهغه به زيات قيمتي وى.

۱۲۲-باب: إِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

[۴۳۵۰/۳۳۵۰] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا الْمُغِيرَةُ بْنُ النُّعْمَانِ قَالَ حَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «إِنَّكُمْ مَحْشُورُونَ، وَإِنَّ نَاسًا يُؤْخَذُ بِهِمْ ذَاتَ الشِّمَالِ، فَأَقُولُ كَمَا قَالَ الْعَبْدُ الصَّالِحُ (وَكُنْتُ

---

[1]) د ذكرشووتوجيهاتواونوروتوجيهاتودپاره اوګورئ (فتح الباري(ج۱۱ص ۳۸٤و۳۸۳) كتاب الرقاق باب الحشر)_

[2]) فتح الباري (ج ۶ص ۳۹۰)_كتاب احاديث الانبياء باب قول الله تعالى واتخذالله ابراهيم خليلا)_

[3]) فتح الباري (ج ۶ص ۳۹۰)_كتاب احاديث الانبياء باب قول الله تعالى واتخذالله ابراهيم خليلا)_

[4]) دذكرشوو رواتودپاره اوګورئ فتح الباري (ج۱۱ص ۳۸٤) _كتاب الرقائق باب الحشر)_

عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ) إِلَى قَوْلِهِ (الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ)

۱۲۳-باب: تفسیر سورة الانعام

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (فِتْنَتُهُمْ) مَعْذِرَتُهُمْ. (مَعْرُوشَاتٍ) مَا يُعْرَشُ مِنَ الْكَرْمِ وَغَيْرِ ذَلِكَ. (حَمُولَةً) مَا يُحْمَلُ عَلَيْهَا. (وَلَلَبَسْنَا) لَشَبَّهْنَا (يَنْأَوْنَ) يَتَبَاعَدُونَ. تُبْسَلُ تُفْضَحُ (أُبْسِلُوا) أُفْضِحُوا. (بَاسِطُو أَيْدِيهِمْ) الْبَسْطُ الضَّرْبُ. (اسْتَكْثَرْتُمْ) أَضْلَلْتُمْ كَثِيرًا. (ذَرَأَ مِنَ الْحَرْثِ) جَعَلُوا لِلَّهِ مِنْ ثَمَرَاتِهِمْ وَمَالِهِمْ نَصِيبًا، وَلِلشَّيْطَانِ وَالأَوْثَانِ نَصِيبًا. (أَمَّا اشْتَمَلَتْ) يَعْنِي هَلْ تَشْتَمِلُ إِلاَّ عَلَى ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى فَلِمَ تُحَرِّمُونَ بَعْضًا وَتُحِلُّونَ بَعْضًا. (مَسْفُوحًا) مُهْرَاقًا (صَدَفَ) أَعْرَضَ (أُبْلِسُوا) أُويِسُوا وَ(أُبْسِلُوا) أُسْلِمُوا. (سَرْمَدًا) دَائِمًا. (اسْتَهْوَتْهُ) أَضَلَّتْهُ. (تَمْتَرُونَ) تَشُكُّونَ. (وَقْرٌ) صَمَمٌ، وَأَمَّا الْوِقْرُ الْحِمْلُ. (أَسَاطِيرُ) وَاحِدُهَا أُسْطُورَةٌ وَإِسْطَارَةٌ وَهِيَ التُّرَّهَاتُ. الْبَأْسَاءُ مِنَ الْبَأْسِ وَيَكُونُ مِنَ الْبُؤْسِ. (جَهْرَةً) مُعَايَنَةً. الصُّوَرُ جَمَاعَةُ صُورَةٍ، كَقَوْلِهِ سُورَةٌ وَسُوَرٌ. مَلَكُوتٌ مُلْكٌ، مِثْلُ رَهَبُوتٍ خَيْرٌ مِنْ رَحَمُوتٍ، وَيَقُولُ تُرْهَبُ خَيْرٌ مِنْ أَنْ تُرْحَمَ. (جَنَّ) أَظْلَمَ. يُقَالُ عَلَى اللَّهِ حُسْبَانُهُ أَيْ حِسَابُهُ، وَيُقَالُ حُسْبَانًا مَرَامِيَ. وَرُجُومًا لِلشَّيَاطِينِ، مُسْتَقَرٌّ فِي الصُّلْبِ وَ(مُسْتَوْدَعٌ) فِي الرَّحِمِ. الْقِنْوُ الْعِذْقُ، وَالاِثْنَانِ قِنْوَانِ، وَالْجَمَاعَةُ أَيْضًا قِنْوَانٌ، مِثْلُ صِنْوٍ وَصِنْوَانٍ.

سورة الانعام

د کلماتو تشریح:

قوله: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (فِتْنَتُهُمْ) مَعْذِرَتُهُمْ. (: ﴿وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِينَ أَشْرَكُوا أَيْنَ شُرَكَاؤُكُمُ الَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ۝ ثُمَّ لَمْ تَكُنْ فِتْنَتُهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا وَاللَّهِ رَبِّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ۝﴾ حضرت ابن عباس رضی الله عنهما په دې آيت کښې د (فتنتهم) تفسير په (معذرتهم) سره کړې دې. مطلب دا دې چې کله دقيامت په ورځ دمشرکانو نه تپوس اوشی چې تاسو به دالله سره کوم شريکان جوړول اوس هغه شريکان څه شو؟ نو په هغه وخت کښې به دهغوی سره دمعذرت دپاره ددې نه سوابله جمله نه وی چې په الله قسم مونږ خو مشرکان نه وو.

دحضرت ابن عباس رضی الله عنهما دا تعليق ابن ابی حاتم موصولا نقل کړې دې. (۱) حضرت قتاده رحمه الله (فتنة) تفسير په (مقالتهم) سره کړې دې او بعضو په (حجتهم) سره کړې دې(۲) مطلب د ټولو يو دې.

قوله: مَعْرُوشَاتٍ) مَا يُعْرَشُ مِنَ الْكَرْمِ وَغَيْرِ ذَلِكَ: ﴿وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَ جَنَّاتٍ مَعْرُوشَاتٍ وَغَيْرَ مَعْرُوشَاتٍ﴾ الله هغه ذات دې چې باغونه ئې پيدا کړی دی چې په داسې (بيټو) چپرونو (څپرونو) باندې خيژولی شی. (بلکه انګور کدو وغيره) او هغه چې په څپرونو (بيټو) باندې نه خيژی. (لکه آم امزدود وغيره) حضرت ابن عباس رضی الله عنهما د (معروشات) تفسير په (ما يعرش من الكرم وغيره)

---

(۱) عمدة القاری (۱۸ص۲۱۹)_
(۲) عمدة القاری (۱۸ص۲۱۹)_

ذلك) سره كړي دي. يعنى دانګوروغيره زيلئ چې دلرګوداڼانه ورته وركولې شى اوپه مخې خپرولى شي.

قوله: حَمُولَةً) مَا يُحْمَلُ عَلَيْهَا: (وَمِنَ الْأَنْعَامِ حَمُولَةً وَفَرْشًا) اوپه څاروو كښې خوځه دبوږ اوچتونكى (داوچت قد دې لكه اوښ خچر، اس اوخر) اوځه په زمكه پورې لګيدلې وى (يعنې دوركوتى قد لكه چيلئ، اوګډه)

قوله: (وَلَلَبَسْنَا) لَشَبَّهْنَا: (وَلَوْ جَعَلْنٰهُ مَلَكًا لَّجَعَلْنٰهُ رَجُلًا وَّلَلَبَسْنَا عَلَيْهِمْ مَّا يَلْبِسُوْنَ) اوموږ دوى هم په دې شبه كښې اوچووپه. كومه كښې چې دوى اوس پريوتى دى. كافران وائى چې فرښته ولې پيغمبرنه دې جوړشوې چې راليګلې شوې وه نوقرآن په جواب كښې وائى كه موږ يوه فرشته پيغمبره جوړوله او راليګله مونوموږ هغه به هم دسړى په شكل كښې راليږله اودوى به هم په دې شبه كښې پريوتلى ووپه كوم كښې چې دوى اوس هم پراته دى چې كوم شكونه اوشبهات دبشرپه رسالت باندې كوى نوهغه به ئې په فرشته باندې هم كول چې دبشرپه صورت كښې راغلى وې.

قوله: يَنْأَوْنَ) يَتَبَاعَدُونَ: (وَهُمْ يَنْهَوْنَ عَنْهُ وَيَنْئَوْنَ عَنْهُ) اوهغه كافران خلق دقرآن نه منع كوى اوپخپله هم ددې نه لرې اوسى.

قوله: تُبْسَلُ تُفْضَحُ (أُبْسِلُوا) أُفْضِحُوا: (وَذَكِّرْ بِهٖٓ اَنْ تُبْسَلَ نَفْسٌۢ بِمَا كَسَبَتْ لَيْسَ لَهَا مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ وَلِيٌّ وَّلَا شَفِيْعٌ وَاِنْ تَعْدِلْ كُلَّ عَدْلٍ لَّا يُؤْخَذْ مِنْهَا اُولٰٓئِكَ الَّذِيْنَ اُبْسِلُوْا بِمَا كَسَبُوْا) اوددې قرآن په ذريعه دآخرت هيرشوې سبق يادكړه (څكه چې دقيامت ورځ)ددې دپاره دالله تعالى نه سوا بل څوك نه مدګاركيدې شى اونه سفارشى اوكه څوك (په دغه ورځ دخپلې خلاصئ دپاره) هرقسم معاوضه هم وركړى نودهغه نه به وانخستې شى. هم داخلق (چې خپل دين نه ئې لوبې اوټوقې جوړې كړې دى) په عذاب كښې ګرفتارشوى دى دخپلوبدواعمالوپه وجه.

قوله: (بَاسِطُوا أَيْدِيهِمْ) الْبَسْطُ الضَّرْبُ: (وَلَوْ تَرٰٓى اِذِ الظّٰلِمُوْنَ فِيْ غَمَرٰتِ الْمَوْتِ وَالْمَلٰٓئِكَةُ بَاسِطُوْٓا اَيْدِيْهِمْ ......) (بسط) تفسيرئې په (ضرب) سره كړى دې. دبسط معنى دخورولوده چونكه فرشتې دروح قبض كولوسره سره دهغوى دوهلودپاره لاسونه وړاندې كوى. ددې وجې دبسط تفيسرئې مجازا په ضرب سره اوكړو.

قوله: اسْتَكْثَرْتُمْ) أَضْلَلْتُمْ كَثِيرًا: په دې آيت كښې دى (وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَمِيْعًا يٰمَعْشَرَ الْجِنِّ قَدِ اسْتَكْثَرْتُمْ مِّنَ الْاِنْسِ) اوپه كومه ورځ چې الله تعالى ټول خلق راجمع كړى (اودرټلوپه ډول به جناتوشيطانانوته اوونيلى شى) اې دجناتوډلې (يعنى دشيطانانوډلې) تاسودانسانانوپه ګمراه كولوكښې) ډيره لويه حصه اخستې وه اوډيرموګمراه كړى وو. د(استكثرتم) معنى ده ډيرموګمراه كړى وو.

قوله: (ذَرَأَ مِنَ الْحَرْثِ) جَعَلُوا لِلّٰهِ مِنْ ثَمَرَاتِهِمْ وَمَالِهِمْ نَصِيبًا: په آيت كښې دى (وَجَعَلُوْا لِلّٰهِ مِمَّا ذَرَاَ مِنَ الْحَرْثِ وَالْاَنْعَامِ نَصِيْبًا) اودې خلقودالله تعالى په پيداكړوفصلونو اوڅاروو

كښې (دنذر په طور) يوه حصه د الله تعالى دپاره مقرر كړې ده، په دې آيت كريمه كښې (ذرامن الحرث) تفسير د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه منقول دې. يعنى مشركانو د خپلو ميوو او خپل مال نه يو حصه د الله تعالى دپاره مقرر كړې ده او يوه حصه د شيطانانو او بتانو دپاره مقرر كړې ده. بيا كه په اتفاقى توګه باندې د الله تعالى د حصې نه د بتانو حصې ته څه څيز لاړشى نو هغه هم په هغې كښې پريږدى. او وائى چې الله غنى دې او كه ددې په عكس د بتانو د حصې نه څه څيز د الله تعالى حصې ته لاړشى نو هغه راوباسى د بتانو په حصه كښې ئې اچوى دا څومره لوئې جهالت او حماقت دې.

قوله: أَمَّا اشْتَمَلَتْ) يَعْنِي هَلْ تَشْتَمِلُ إِلَّا عَلَى ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى فَلِمَ تُحَرِّمُونَ بَعْضًا وَتُحِلُّونَ بَعْضًا: په دې آيت كښې دې (قُلْ ءَآلذَّكَرَيْنِ حَرَّمَ أَمِ الْأُنثَيَيْنِ أَمَّا اشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ أَرْحَامُ الْأُنثَيَيْنِ) اې نبى تاسو تپوس او كړئ (ددې كافرانو نه چه دا خوراته او ښائې) آيا الله تعالى دواړه نران (خناور) حرام كړى دى او كه د دواړو ماده يعنى ښځينا څاروى او كه په رباندې د ښخو رحم (بچه دانئ) مشتمل دى. مطلب دادې چې آيا هغه بچې حرام دې كوم چې دواړو ښځو (د ګډو او چيلئ) په خپلو خيټو كښې ساتلى دى. دا استفهام انكارى دې او په دې آيت كښې مشركانو ددې قول مَا فِي بُطُونِ هَٰذِهِ الْأَنْعَامِ خَالِصَةٌ لِّذُكُورِنَا وَمُحَرَّمٌ عَلَىٰ أَزْوَاجِنَا رد كولو ته اشاره ده.

حاصل دادې چې دا تاسو چې كوم (سائبة، وصيلة، بحيرة او حام) حرام كړى دى دا په څه وجه دى؟ كه دا تحريم د ذكرشوې وجې له كبله وى نو ټولو نرانو ته حرام او وائى او كه د ښځې د طرفه وى نو ټولو ښځو ته حرام و وائې. (وَقَالُوا مَا فِي بُطُونِ هَٰذِهِ الْأَنْعَامِ خَالِصَةٌ لِّذُكُورِنَا وَمُحَرَّمٌ عَلَىٰ أَزْوَاجِنَا) يا چې په كوم بچې باندې د دواړو ښځو بچه دانئى ډكې وى يعنى كوم بچې چې په خيټه كښې وى كه هغه نروى او كه ښځه، نو بيا ولې بعضې حراموئ او بعضې حلالوئ؟ د خپل طرف نه د الله تعالى پيدا كړى څيزونو ته حرام يا حلال وئيل ددې برابر دې چې د الله منصب معاذالله. تاسو د خپل ځان دپاره تجويز كړې دې او يا په الله باندې په قصد دروغ وائې دا دواړه څيزونه مهلك او تباه كونكى دى.

قوله: مسفوحا مهراقا: په آيت كښې دى. (قُل لَّا أَجِدُ فِي مَا أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلَىٰ طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ إِلَّا أَن يَكُونَ مَيْتَةً أَوْ دَمًا مَّسْفُوحًا) ته او وايه (چې ددې څيزونو د حرمت په باره كښې د كومو حرمت چې تاسو الله ته منسوب كوئ) زۀ په هغه وحى كښې كومه چې ماته شوې ده په دې كښې هيڅ يو څيز هم په خوړونكى باندې چې هغه ئې خورى حرام نه بيامومم (كه سړې وى او كه ښځه) خو دا مرداره يا بهيدونكې وينه په دې آيت كښې د (دما مسفوحا) تفسير د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه منقول دې (دما مهراقا) يعنى بهيدونكې وينه.

قوله: صَدَفَ) أَعْرَضَ: په آيت كښې دى (فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّن كَذَّبَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَصَدَفَ عَنْهَا) د هغه نه لوئې ظالم بل څوک كيدې شى چاچې د الله تعالى آيتونو ته نسبت د دروغو كړى وى او د هغې نه ئې ډډه كړې وى.

دحضرت ابن عباس رضی الله عنه نه منقول دی چې (صدف عنها) په معنی د (اعرض عنها) ده.

قوله: (أُبلِسُوا) أويِسُوا و (أُبسِلُوا) أُسلِمُوا. (: ﴿اَخَذۡنٰهُمۡ بَغۡتَةً فَاِذَا هُمۡ مُّبۡلِسُوۡنَ﴾ مونږ هغوی لره ناڅاپه اونیول نوهغوی نااميده شول. د (مبلس) معنی ده نااميده کيدل د (ابلسوا) تشريح امام په (اويسوا) سره کړې ده. داد باب افعال نه دماضی مجهول صيغه ده. په معنی دنااميده کيدلو اوپه آيت کريمه ﴿اُولٰٓئِكَ الَّذِيۡنَ اُبۡسِلُوۡا بِمَا كَسَبُوۡا﴾ سره شوې دې، يعنی داخلق به دخپلو بدعملو په وجه عذاب او هلاکت ته حواله کړې شی. ددې نه دوه درې کربنې وړاندې د (ابلسوا) معنی ئې په (افضحوا) سره کړې ده. يعنی داخلق به دبدو عملونو په وجه رسوا کړې شی. نتيجه ددواړو تفسيرونه يوه ده. عذاب ته حواله کول اورسوا کيدل د دواړو يو مطلب دې.

قوله: سَرۡمَدًا) دَائِمًا: دا دسورة قصص په آيت کښې دی. ﴿قُلۡ اَرَءَيۡتُمۡ اِنۡ جَعَلَ اللّٰهُ عَلَيۡكُمُ النَّهَارَ سَرۡمَدًا اِلٰى يَوۡمِ الۡقِيٰمَةِ﴾ په دې کښې (سرمدا) معنی (دائما) ده.

دا امام بخاری رحمه الله دلته ولې ذکر کړې دې؟ علامه عينی رحمه الله فرمائی چې ددې لفظ په دې مقام کښې دذکر کولو مناسبت ښکاره نه دې. ([1])

د سورة قصص ايت لره په سورة انعام کې د ذکر کولو متعلق د حضرت گنگوهی توجيه: حضرت مولانا رشيد احمد گنگوهی رحمه الله فرمائی چې امام بخاری رحمه الله چې دالفظ په دې مقام کښې ذکر کړې دی نودسورة انعام اوسورة قصص په مينځ کښې دمعارضه يو وهم ئې لرې کړې دې

دسورة انعام په آيت کښې دی (وجعل الليل سکنا) ددې نه معلوميږی چې شپه په آرام اوسکون سره موصوفه وی اوددې دوام وی. دغه شان وائی (ليل سرمد) اوږده شپه، اودسورة قصص دآيت نه معلوميږی چې شپې ته دوام اوقرار نه وی.

امام بخاری رحمه الله داتعارض لرې کړې دې چې په سورة قصص کښې اګرچه دسرمد معنی دوام دې، چې کومې شپې ته سرمدوائی دهغې نه مراددوام نه وی بلکه ددې نه دشپې طوالت اواوږد والې مراد وی. دغه شان دشپې دساکن کيدونه هم مراددوام نه وی بلکه دامجازعن الطول نه دې. او ((جعل الليل سکنا)) کوم چې په سورة انعام کښې دې. ددې نه دشپې ساکن کيدل مرادنه دی بلکه دخلقواوخناوروساکن کيدل مراد دی چې په شپه کښې ټول چپ اوساکن وی. ([2])

دحضرت گنگوهی رحمه الله داتوجيه بې غباره نه ده. په دواړو آياتونو کښې تعارض وهم اوازاله خوښکاره ده چې دسورة انعام دآيت نه دشپې دوام اوقرارمعلوم دې اودسورة قصص دآيت نه دشپې عدم قرام اوعدم دوام معلوميږی، ددې وهم ازاله هم ښکاره ده چې دسورة انعام په آيت کښې دسکون ليل نه مرادپخپله دشپې سکون مرادنه دې بلکه ددې نه په شپه کښې دخلقو آرام مراددې. خوداچې امام بخاری رحمه الله ددې دوهم ازله څنګه اوکړه. دحضرت گنگوهی په

[1] عمدة القاری (ج۱۸ص۲۲۱)_

[2] لامع الدراری (ج۹ص۸۰و۸۱)_

توجيه كښې دا ښكاره نه دى، امام بخارى رحمه الله دسرمدا تشريح په ، ،دائما ، ، سره كړې ده.په دې سره دذكرشوى وهم ازاله نه كيږى، دا ازله خوبه په هغه وخت كښې وه چې امام بخارى د«وجعلنااليل سكنا» كښې دسكن تشريح داسې كړې وې چې ددې نه د«مافى الليل» سكون مراددې.

قوله: اَسْتَهْوَتْهُ) اَضَلَّتْهُ: په دې آيت كښې «كَالَّذِى اسْتَهْوَتْهُ الشَّيٰطِيْنُ» دهغه كس پشان چالره چې شيطانانوګمراه كړى وى په دې كښې «استهوته» د«اضلته» په معنى دې.

قوله: تَمْتَرُوْنَ) يَشُكُّوْنَ: په دې آيت كښې دى «ثُمَّ اَنْتُمْ تَمْتَرُوْنَ» بيا هم تاسوشک كوئ.

قوله: وَقْرٌ) صَمَمٌ، وَاَمَّا الْوِقْرُ الْحِمْلُ: په آيت كښې دى «وَجَعَلْنَا عَلٰى قُلُوْبِهِمْ اَكِنَّةً اَنْ يَّفْقَهُوْهُ وَفِىْٓ اٰذَانِهِمْ وَقْرًا» او مونږ ددوى په زړونوباندې پردې اچولې دى .دې دپاره چې دوى په دې «قرآن» پوهه نشى او ددوى په غوږونوكښې كونړوالې دې.

يعنى په آيت كښې د«وقر» معنى ده «صم» كونړوالې ،بوج ،مطلب دا دې اګرچه دوى «منكرين قرآن» اورى ليكن دحق اوهدايت دخبرونه كانړه دى دجمهوروپه قرآت كښې هم داسې دى يعنى «بفتح الواو» يوقراءت بكسرالواودې ابوعبيده وائى چې «وقر» بكسرالواوپه معنى كښې دې، بوج، ، په دې صورت كښې به معنى وى ددوى په غوږونوكښې بوج دې داتې دې چې دخبرې په اوريدوكښې ركاوټ دې.

قوله: اَسَاطِيْرُ) وَاحِدُهَا اُسْطُوْرَةٌ وَاِسْطَارَةٌ وَهِىَ التُّرَّهَاتُ: په آيت كريمه كښې دى «يَقُوْلُ الَّذِيْنَ كَفَرُوْٓا اِنْ هٰذَآ اِلَّآ اَسَاطِيْرُ الْاَوَّلِيْنَ» په دې كښې «اساطير» د«اسطورة» يا«استطارة» جمع ده چې تشريح ئې په «ترهات» سره كولې شى «ترهات» د«ترهة» جمع ده ددې معنى باطل راځى نوداساطيرنه مراداباطيل دى «ترهة» په حقيقت كښې هغې وړې لارې ته وائى كومه چې دلوې لارې نه جداشوې وى بيادروغژنې قصې اوباطل داستان دپاره كنايه اخستې شوې ده [1]

قوله: اَلْبَأْسَاءُ مِنَ الْبَأْسِ وَيَكُوْنُ مِنَ الْبُؤْسِ: فرمائى چې په آيت كريمه «يَقُوْلُ الَّذِيْنَ كَفَرُوْٓا اِنْ هٰذَآ اِلَّآ اَسَاطِيْرُ الْاَوَّلِيْنَ» كښې «باساء» د«باس» نه مشتق دې چې معنى ئې شدت اوسختى ده اوداهم كيدې شى چې «بوس» بالضم نه مشتق وى چې معنى ئې فقيرى ده دآيت ترجمه ده بيامونږهغوى په سختئ اوبيمارئ سره اونيول يعنى په تكليف كښې مو اخته كړل.

قوله: جَهْرَةً) مُعَايَنَةً: په آيت كښې دى «قُلْ اَرَءَيْتَكُمْ اِنْ اَتٰىكُمْ عَذَابُ اللّٰهِ بَغْتَةً اَوْ جَهْرَةً هَلْ يُهْلَكُ اِلَّا الْقَوْمُ الظّٰلِمُوْنَ» ته اووايه چې داخواوښائې كه په تاسوباندې داالله عذاب ناځاپه راشى ياپټ نوظالمانونه سوابه بل څوک هلاكولې شى.

ابوعبيده د«جهرة» تفسيركړې دې «معاينة» يعنى دسترګو وړاندې ،ښكاره.

---

[1]) عمدة القارى (ج۱۸ص۲۲۲) _

قوله: الصُّوَرُ جَمَاعَةُ صُورَةٍ، كَقَوْلِهِ سُورَةٌ وَسُوَرٌ: په آيت كښې دی ﴿وَلَهُ الْمُلْكُ يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ﴾ ابوعبيده په دې ايت كښې (صور) بفتح الواولوستلې دې اود(صورة) جمع ئې ښودلې ده لکه څنګه چې د(سورة) جمع (سور) راځي ددې حاصل دادې چې دمړوپه صورتونو كښې به شپلئ پوهک وهلې شي اوبيابه هغوی ژوندی کړې شي خودجمهورومفسرينو اواكثرومحققينوقول دادې چې (صُوْر) دواوپه سكون سره اودواوپه فتحې سره (صورة) جمع دلته مرادنه ده بلكه دايوښكردې په كوم كښې چې به دقيامت په ورځ حضرت اسرافيل عليه السلام پوک وهی دهغې په وجه به ټول خلق ژوندی كيږي (١)

قوله: مَلَكُوتٌ مُلْكٌ، مِثْلُ رَهَبُوتٍ خَيْرٌ مِنْ رَحَمُوتٍ، وَيَقُولُ تُرْهَبُ خَيْرٌ مِنْ أَنْ تُرْحَمَ: په آيت كښې دی ﴿وَكَذَٰلِكَ نُرِيٓ إِبْرَٰهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمَٰوَٰتِ وَالْأَرْضِ﴾ فرمائی چې په دې آيت كښې (ملكوت) دملک په معنی دې يعنی بادشاهی اواقتداراعلی ،دلته د فعلوت وزن د مصدر دمعنی دپاره استعمال شوې دې لكه (رهوت خيرمن رحموت) كښې چې ،،رهبوت،، او،،رحموت ،،دواړه په مصدری معنی كښې استعمال شوی دی يعنی چې خلق ستانه ويريږې دانه ده چې خلق په تاباندې رحم اوكړی څكه چې رحم دچاسره كولې شي عام طورډيرخلق هغه ته تكليف رسوی اوكه څوک په وقاراورعب كښې اوسی نوڅوک هغه ته دتكليف رسولواوتنګولو جراءت نشی كولې (٢)

قوله: جَنَّ اظلم: په آيت كښې دی ﴿فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ الَّيْلُ﴾ نوكله چه شپې هغه باندې تياره راوسته په دې آيت كښې د(جن)معنی ده (اظلم)تياره كړه په هغه باندې شپه راغله.

قوله: (يُقَالُ عَلَى اللّٰهِ حُسْبَانُهُ أَيْ حِسَابُهُ، وَيُقَالُ حُسْبَانًا مَرَامِيَ. وَرُجُومًا لِلشَّيَاطِينِ) : په آيت كښې دې ﴿وَجَعَلَ الَّيْلَ سَكَنًا وَّالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ حُسْبَانًا﴾ دباب نصرنه مصدردې بلكه څنګه چه حساب مصدردې اومطلب دادې چه نمراوسپوږمئ الله تعالی دحساب وسيله ګرځولې ده چه خلق ددې په ذريعه دكلونو، مياشتواوورځوحساب كوی.

دحسبان دويم تفسيرپه (مَرَامِي. وَرُجُومًا لِلشَّيَاطِينِ) سره شوې دېه (مرامي) د(مرماة) جمع ده يعنی دغشی ګذارولوآله مطلب دادې چه الله تعالی كواكب حسبان ګرځولې دی يعنی دشيطانانو دويشتلو ذريعه ئې ګرځولې ده په سورة ملک كښې دی ﴿وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَآءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحَ وَجَعَلْنَٰهَا

---

(١) وفی فيض البارى (ج٤ص١٨١)_ ان ماقاله ابوعبيده صواب لكنه لاتوافقه اللغة لان الصورة تجمع على صورلاعلى سكون الواووليس الصوربعنى الصورة _

(٢) وفی لامع الدرارى (ج٩ص٨٢) حاصله ان مقام الخشية اعلى وافضل من مقام الرجاء فان الخاشى يتكلف من الاعمال والمشاق مالا يتحمله الراجى فى تعليقاته فان كان الغالب على القلب داء الامت من مكرالله تعالى والاعتراءبه ،فالخوف افضل وان كان الاغلب هو الياس والقنوط من رحمة الله

رُجُوْمًا لِّلشَّيٰطِيْنِ) ددې تفصيل په ،كتاب بدء الخلق، كښې په (باب صفة الشمس والقمر) كښې تيرشوې دې.

قوله: (مُسْتَقَرٌّ فِي الصُّلْبِ وَ(مُسْتَوْدَعٌ) فِي الرَّحِمِ): په آيت كښې دى (وَهُوَ الَّذِيْٓ اَنْشَاَكُمْ مِّنْ نَّفْسٍ وَّاحِدَةٍ فَمُسْتَقَرٌّ وَّمُسْتَوْدَعٌ) او(الله هغه دې چه تاسوئې ديوكس (آدم علیه السلام نه پيداكړې يئ (اوبيائې د توالداوتناسل سلسله جارى كړه) بيايوه ټهكانه (يعنى داوسيدوخائې) دې اويوداامانت كيخودوخائې دې

په آيت كريمه كښې دمستقراومستودع په مرادكښې دمفسرينوكراموااقوال مختلف دى.

(مستقرفى الصلب) په صلب كښې مستقروى . دمستقرمعنى ده دقرارنيولوخائې. يا د سريدو خائې او(مستودع)داستيداع نه دې. چه معنى ئې ده امانت كيخودوخائې، دابوعبيده د تفسير مطابق د مستقر نه مراد دپلار صلب دې اومستودع نه مراددمور رحم دې.

۱۲٤-باب (وَعِنْدَهٗ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَآ إِلَّا هُوَ)

[۴۲۵۱] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِيهِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «مَفَاتِحُ الْغَيْبِ خَمْسٌ إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ، وَيُنَزِّلُ الْغَيْثَ، وَيَعْلَمُ مَا فِي الْأَرْحَامِ، وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَاذَا تَكْسِبُ غَدًا، وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ، إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ».

۱۲۵-باب قَوْلِهِ (قُلْ هُوَ الْقَادِرُ عَلَى أَنْ يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عَذَابًا مِنْ فَوْقِكُمْ) الآيَةَ.

(يَلْبِسَكُمْ) يَخْلِطَكُمْ مِنَ الِالْتِبَاسِ. (يَلْبِسُوا) يَخْلِطُوا. (شِيَعًا) فِرَقًا.

په آيت كريمه كښې دى. (أَوْ يَلْبِسَكُمْ شِيَعًا وَيُذِيقَ بَعْضَكُمْ بَأْسَ بَعْضٍ) يا به تاسوډلې ډلې كړى اوګډوډ به كړى ،(يعنى په مختلفوډلوكښې به موبخپل مينځ كښې مشت وګريوان كړى) اويوته به دبل دجنګ مزه اوڅكوى

فرمائى چه (يلبسكم) معنى ده (يخلطكم) اوداالتباس نه مشتق دې چه معنى ئې اشتباه او اختلاط ده. (ويلبسوا) دباب ضرب په معنى د (يخلطوا) ده يعنى ملاوهل ،خرابول اوفاسد كول (شيعا) په معنى د(فوقا) ده كومه چه د(فوقة) جمع ده چه معنى ئې فرقه اوډله ده.

[۴۲۵۲] حَدَّثَنَا أَبُو النُّعْمَانِ حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ عَنْ جَابِرٍ - رضى الله عنه - قَالَ لَمَّا نَزَلَتْ هَذِهِ الآيَةُ (قُلْ هُوَ الْقَادِرُ عَلَى أَنْ يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عَذَابًا مِنْ فَوْقِكُمْ) قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «أَعُوذُ بِوَجْهِكَ». قَالَ (أَوْ مِنْ تَحْتِ أَرْجُلِكُمْ) قَالَ

«أَعُوذُ بِوَجْهِكَ (أَوْ يَلْبِسَكُمْ شِيَعًا وَيُذِيقَ بَعْضَكُمْ بَأْسَ بَعْضٍ) قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- «هَذَا أَهْوَنُ». أَوْ «هَذَا أَيْسَرُ». [۶۸۸۳، ۶۹۷۱]

یعنی په کوم وخت کښې چه داآیت نازل شواوپه دې کښې داذکراوکړې شوچه دپورته نه به عذاب راشي نو نبی کریم ﷺ دالله جل شانه دپاک ذات په وسیله سره پناه اوغوښتله اوکله چه دا اوفرمائیلې شوچه دښکته نه به عذاب راشي ،ددې نه خسف یعنی په زمکه کښې ښخیدل مراد دی نونبی کریم ﷺ دالله دعذاب نه پناه اوغوښتله اوکله چه دا اوفرمائیلې شو چه په تاسو کښې به اختلاف پیدا شي اویود بل سره به مقابل شي نو نبی کریم ﷺ اوفرمائیل دا اهون (آسان) دې.

یو اشکال اودهغې جواب: په دې روایت باندې یواشکال کیږی چه ددې ځائې نه معلومیږی چه ددې امت نه دخسف عذاب پورته کړې شوې دې اودابن مردویه وغیره په روایت کښې ددې تصریح هم راغلې ده چه دروایت الفاظ دادی ،«دعوت الله ان یرفع عن امتی اربعا فرفع عنهم ثنتین وابی ان یرفع عنهم اثنین ،دعوت الله ان یرفع عنهم الرجم من السماء والخسف من الارض وان لا یلبسهم شیعا ولا یذیق بعضهم باس بعض، فرفع الله عنهم الخسف والرجم وابی ان یرفع عن الاخرین» (۱)

امام ترمذی دحضرت عائشې رضی الله عنها حدیث نقل کړې دې. په هغې کښې دی «یکون فی آخر هذه الامة خسف ومسخ وقذف» (۲) ددې نه معلومیږی چه خسف به ښکاره کیږی په ظاهره په دواړو کښې تعارض دې.

ددې جواب دادې چه په دې امت کښې به خسف وی خوپه دې کښې به څوکسان اخته کیږی ټول امت به دخسف په عذاب کښې نه اخته کیږی نو په کومو روایاتو کښې چه دخسف دعذاب نفی کړې شوې ده دهغه نفی دټول امت په اعتبار سره ده اوپه کوموکښې چه دواقع کیدو ذکردې ، نوهغه دڅوکسانوپه اعتبار سره دې .(۳)

۱۲۶=باب (وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ)

[۴۳۵۳] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ عَنْ شُعْبَةَ عَنْ سُلَيْمَانَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَلْقَمَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ -رضي الله عنه- قَالَ لَمَّا نَزَلَتْ (وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ) قَالَ أَصْحَابُهُ وَأَيُّنَا لَمْ يَظْلِمْ فَنَزَلَتْ (إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ)

۱۲۷=باب قَوْلِهِ (وَيُونُسَ وَلُوطًا وَكُلاًّ فَضَّلْنَا عَلَى الْعَالَمِينَ)

[۴۳۵۴] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا ابْنُ مَهْدِيٍّ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ

---

۱ فتح الباری (ج۸ص۲۹۲)_
۲ سنن الترمذی (ج۲ص۴۲) کتاب الفتن باب الخسف فتح الباری (ج۸ص۲۹۲)_
۳ فتح الباری (ج۸ص۲۹۲)_

قَالَ حَدَّثَنِي ابْنُ عَمِّ نَبِيِّكُمْ يَعْنِي ابْنَ عَبَّاسٍ - رضي الله عنهما - عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «مَا يَنْبَغِي لِعَبْدٍ أَنْ يَقُولَ أَنَا خَيْرٌ مِنْ يُونُسَ بْنِ مَتَّى». [ر: ۳۰۶۷]

[۴۳۵۵] حَدَّثَنَا آدَمُ بْنُ أَبِي إِيَاسٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ أَخْبَرَنَا سَعْدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ قَالَ سَمِعْتُ حُمَيْدَ بْنَ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رضي الله عنه - عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «مَا يَنْبَغِي لِعَبْدٍ أَنْ يَقُولَ أَنَا خَيْرٌ مِنْ يُونُسَ بْنِ مَتَّى». [ر: ۳۲۳۴]

۱۲۸ = باب قَوْلِهِ (أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ فَبِهُدَاهُمُ اقْتَدِهْ).

په آیت کریمه کښې نې (فَبِهُدَاهُمُ اقْتَدِهْ) فرمانیلی دی. «فَبِهُمُ اقْتَدِهْ» نې نه دې فرمانلی ځکه چه په دې صورت کښې به معنی داوه چه ته د پیغمبرانو ﷺ اتباع اوکړه او دهغوی داتباع نه کامله اتباع مراد ده. نو (فَبِهُدَاهُمُ اقْتَدِهْ) نې اوفرمانیل اودهغوی دسیرت اوهدایت په اقتداء حکم نې ورکړو او د شخصی اتباع حکم نې نه دې ورکړې اودسیرت اوهدایت په اقتداء اوشخصی اقتداء کښې فرق وی. دسیرت اوهدایت داقتداء معنی موافقت ده اوددې وجې دا نه معلومیږی چه ددې نه نبی کریم ﷺ ته دهغوی دپوره اتباع حکم ورکولې شی بلکه ثابتیږی ترې چه تاسو دهغوی موافقت اوکړئ.(۱)

د شرائع من قبلنا متعلق یوه فائده: په دې آیت کښې تنبیه ده چه په اصولی توګه ستاسولاړ د وړاندینو پیغمبرانو ﷺ نه جدا ده. دفروعاتو اختلاف دهرې زمانې په مناسبت سره او استعداد په اعتبارسره وړاندې هم واقع راروان دې او اوس هم واقع دې په دې کښې څه «شرائع من قبلنا» هم اعتبار شته په شرط دعدم انکار.(۲)

[۴۳۴۲] حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا هِشَامٌ أَنَّ ابْنَ جُرَيْجٍ أَخْبَرَهُمْ قَالَ أَخْبَرَنِي سُلَيْمَانُ الأَحْوَلُ أَنَّ مُجَاهِدًا أَخْبَرَهُ أَنَّهُ سَأَلَ ابْنَ عَبَّاسٍ أَفِي «ص» سَجْدَةٌ فَقَالَ نَعَمْ. ثُمَّ تَلاَ (وَوَهَبْنَا) إِلَى قَوْلِهِ (فَبِهُدَاهُمُ اقْتَدِهْ) ثُمَّ قَالَ هُوَ مِنْهُمْ. زَادَ يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ وَمُحَمَّدُ بْنُ عُبَيْدٍ وَسَهْلُ بْنُ يُوسُفَ عَنِ الْعَوَّامِ عَنْ مُجَاهِدٍ قُلْتُ لاِبْنِ عَبَّاسٍ فَقَالَ نَبِيُّكُمْ - صلى الله عليه وسلم - مِمَّنْ أُمِرَ أَنْ يَقْتَدِيَ بِهِمْ.

په دې باندې به تفصیلی بحث په سورة «ص» کښې انشاء الله راشی.

(.زَادَ يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ وَمُحَمَّدُ بْنُ عُبَيْدٍ وَسَهْلُ بْنُ يُوسُفَ عَنِ الْعَوَّامِ عَنْ مُجَاهِدٍ قُلْتُ لاِبْنِ عَبَّاسٍ فَقَالَ نَبِيُّكُمْ - صلى الله عليه وسلم - مِمَّنْ أُمِرَ أَنْ يَقْتَدِيَ بِهِمْ.)

دیزید بن هارون روایت اسماعیلی موصولانقل کړې دې. دمحمدبن عبید روایت امام بخاری

---

(۱) فیض الباری (ج ٤ ص ۱۸٤)_
(۲) تفسیرعثمانی (۱۸٤) _

دسورة، ،ص ، ،په تفسير کښې موصولا نقل کړې دې اودسهل بن يوسف طريق باندې امام بخاري په کتاب الانبياء کښې موصولانقل کړې دې .(١)

٦-باب قوله (وَعَلَى الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا كُلَّ ذِي ظُفُرٍ وَمِنَ الْبَقَرِ وَالْغَنَمِ حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ شُحُومَهُمَا) الآيَةَ.

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (كُلَّ ذِي ظُفُرٍ) الْبَعِيرُ وَالنَّعَامَةُ. (الْحَوَايَا) الْمَبْعَرُ. وَقَالَ غَيْرُهُ (هَادُوا) صَارُوا يَهُودًا، وَأَمَّا قَوْلُهُ (هُدْنَا) تُبْنَا. هَائِدٌ تَائِبٌ.

حضرت ابن عباس رضي الله عنهما د (كُلَّ ذِي ظُفُرٍ) تفسيربه (الْبَعِيرُ وَالنَّعَامَةُ .) سره کړې دې اوحضرت سعيدبن جبيرفرمائيلی دی چه د (ذی ظفر) نه مراد هغه خناوردی چه ګوتې ئې جداجداوی جوختې نه وی .(٢)

قوله: (الْحَوَايَا) الْمَبْعَرُ: په آيت کښې دی ، (أَوِ الْحَوَايَا أَوْ مَا اخْتَلَطَ بِعَظْمٍ) (حوايا) د (حواية) حوية) جمع ده کولموته وائی (مبعر) هغه ځائې ته وائی په کوم کښې چه بچې جمع کيږی يعنی کولمه .

قوله: (وقال غيره هادوا صاروا يهودا وَأَمَّا قَوْلُهُ (هُدْنَا) تُبْنَا . هَائِدٌ تَائِبٌ(په دې آيت کښې (وَعَلَى الَّذِينَ هَادُوا) نه يهوديان مراددی اوپه سورة عراف کښې دی . انا هدنا اليك (٣) کښې (هدنا) په معنی د (تبنا) يعنی توبه ويستلواورجوع کولوده ، (هاد الرجل هودا) رجوع کول .توبه ويستل ،يهوديانوته ددې وجې يهود وائی چه هغوی دسخی دعبادت نه توبه ويستلې ود . دانوم دمدح په ډول ووخودهغوی دشريعت منسوخ کيدونه پس دمدح معنی دې نه ختمه شوه اوس په منسوخ اوتحريف شده دين اختيار کونکی باندې ديهوديت اطلاق کيږی.

[۴۳۵۷] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ خَالِدٍ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي حَبِيبٍ قَالَ عَطَاءٌ سَمِعْتُ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ -رضي الله عنهما- سَمِعْتُ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «قَاتَلَ اللَّهُ الْيَهُودَ، لَمَّا حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ شُحُومَهَا جَمَلُوهُ ثُمَّ بَاعُوهُ فَأَكَلُوهَا». وَقَالَ أَبُو عَاصِمٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْحَمِيدِ حَدَّثَنَا يَزِيدُ كَتَبَ إِلَيَّ عَطَاءٌ سَمِعْتُ جَابِرًا عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم [ر: ۲۱۲۱]

نبی کريم ﷺ فرمائيلی دی الله تعالی دې يهوديان تباه کړی کله چه الله تعالی په هغوی باندې وازګه حرامه کړه نوهغوی دا ويلې کړه اوبيا به ئې خرڅوله اوهغه روپۍ به ئې خوړلې ،د (حمل الشحم) معنی دوازګې ويلې کول دی .داروايت په کتاب البيوع کښې تيرشوې دې .(۴)

---

(١) عمدة القاری (ج ١٨ص٢٢٧)_

(٢) عمدة القاری (ج ١٨ص٢٢٧)_

(٣) سورة الاعراف (الكهف :٥٥)_

(۴) كتاب البيوع باب بيع الميتة والاصنام (ج١ص٢٩٨)، تعليقات لامع الدراری (ج٩ص٨٣)_

١٣٠=باب قَوْلِهِ (وَلَا تَقْرَبُوا الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ)

[٤٣٥٨] حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ عَمْرٍو عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ- رضى الله عنه- قَالَ «لَا أَحَدَ أَغْيَرُ مِنَ اللَّهِ، وَلِذَلِكَ حَرَّمَ الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ، وَلَا شَيْءَ أَحَبُّ إِلَيْهِ الْمَدْحُ مِنَ اللَّهِ، لِذَلِكَ مَدَحَ نَفْسَهُ». قُلْتُ سَمِعْتَهُ مِنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ نَعَمْ. قُلْتُ وَرَفَعَهُ قَالَ نَعَمْ. [ر: ٤٣٦١، ٤٩٢٢، ٦٩٦٨]

وَكِيلٌ حَفِيظٌ وَمُحِيطٌ بِهِ. (..) (قُبُلًا) جَمْعُ قَبِيلٍ، وَالْمَعْنَى أَنَّهُ ضُرُوبٌ لِلْعَذَابِ، كُلُّ ضَرْبٍ مِنْهَا قَبِيلٌ. (زُخْرُفَ) كُلُّ شَيْءٍ حَسَّنْتَهُ وَوَشَّيْتَهُ وَهُوَ بَاطِلٌ فَهُوَ زُخْرُفٌ (وَحَرْثٌ حِجْرٌ) حَرَامٌ وَكُلُّ مَمْنُوعٍ فَهُوَ حِجْرٌ مَحْجُورٌ، وَالْحِجْرُ كُلُّ بِنَاءٍ بَنَيْتَهُ، وَيُقَالُ لِلْأُنْثَى مِنَ الْخَيْلِ حِجْرٌ. وَيُقَالُ لِلْعَقْلِ حِجْرٌ وَحِجًى. وَأَمَّا الْحِجْرُ فَمَوْضِعُ ثَمُودَ، وَمَا حَجَرْتَ عَلَيْهِ مِنَ الْأَرْضِ فَهُوَ حِجْرٌ وَمِنْهُ سُمِّيَ حَطِيمُ الْبَيْتِ حِجْرًا، كَأَنَّهُ مُشْتَقٌّ مِنْ مَحْطُومٍ، مِثْلُ قَتِيلٍ مِنْ مَقْتُولٍ، وَأَمَّا حَجْرُ الْيَمَامَةِ فَهُوَ مَنْزِلٌ.

قوله: (قُبُلًا) جَمْعُ قَبِيلٍ، وَالْمَعْنَى أَنَّهُ ضُرُوبٌ لِلْعَذَابِ، كُلُّ ضَرْبٍ مِنْهَا قَبِيلٌ: په سورة انعام كښې آيت دې (وَحَشَرْنَا عَلَيْهِمْ كُلَّ شَيْءٍ قُبُلًا) په دې آيت كريمه كښې (قبلا) د(قبيل) جمع ده او قبيل د(قبيلة) جمع ده. دقبيلې معنى ده ډله او جماعت د آيت مطلب دادې كه مونږ هر يو څيز ډلې ډلې او صنف صنف ددوى وړاندې جمع كړو بيا هم دوى ايمان نه راوړى.

امام بخارى رحمه الله دلته ددې لفظ معنى دعذاب قسمونه اوانواع كړې ده. خودامعنى دسورة انعام په ذكرشوى آيت كښې صحيح نه ده. البته دالفظ په سورة كهف كښې راغلى دې، هلته ددې معنى دعذاب قسمونه او انواع كړې ده، خودامعنى دسورة انعام په ذكرشوى آيت كښې صحيح نه ده، البته دالفظ په سورة كهف كښې راغلى دې، هلته ددې معنى دعذاب قسمونه اوانواع شوې ده آيت دې: (وَمَا مَنَعَ النَّاسَ أَنْ يُؤْمِنُوا إِذْ جَاءَهُمُ الْهُدَى وَيَسْتَغْفِرُوا رَبَّهُمْ إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمْ سُنَّةُ الْأَوَّلِينَ أَوْ يَأْتِيَهُمُ الْعَذَابُ قُبُلًا) [1] داسې معلوميږى چه كاتب دسورة كهف ددې لفظ تفسير په سورة انعام كښې ذكركړې دې، [2]

قوله: (زُخْرُفَ) كُلُّ شَيْءٍ حَسَّنْتَهُ وَوَشَّيْتَهُ وَهُوَ بَاطِلٌ فَهُوَ زُخْرُفٌ): هغه څيزدې چه ښكلې اوښائسته كړې شى اوپيش كړې شى اوهغه باطل وى خو د هغې د تزئين په وجه د هغې د بطلان د پټولو كوشش كولې شى هغه زخرف دې.

قوله: (وَحَرْثٌ حِجْرٌ) حَرَامٌ وَكُلُّ مَمْنُوعٍ فَهُوَ حِجْرٌ مَحْجُورٌ: په آيت كښې دى ((وقالوا هذه انعام

---

[1]) الكهف :٥٥)_

[2]) اوګورئ تعليقات لامع الدرارى (ج٩ص ٨٤). اوګورئ صحيح البخارى باب حديث الانبياء باب قول الله تعالى والى ثمود اخاهم صالحا(ج١ص٤٧٨)_

وحرث حجر) د حجر معنى د حرام ده.د فصل څه حصه به داسي وه چه د هغي استعمال به هغوى دخپل خان د پاره حرام کنړله او هغه حصه به ئي د بتانو په نوم ګرځولهنو دا د هغې بيان کيږى او هر هغه څيز چه هغه ممنوع ګرځولي شوي وى نو هغي ته حجر او محجور وئيلي شي او هره هغه آبادى چه ته ئي جوړه کړي هغي ته هم حجر وائى ځکه چه جوړولو نه پس د نورو خلقوهغي ته داخليدل ممنوع شى.او اسپي ته هم حجر وائي ځکه چه هلته هم د هغي مالك دا کوشش کوى چه عام اس د دې سره وطي اونکړى نو هلته هم ممنوعيت موجوديږى.اکثرد اسپې د وطى کولو دپاره د خاص اس انتخاب کولې شى.
عقل ته هم حجروئيلي شى ځکه چه دا هم د بدو کارونو نه منع کول کوى. او حجر د قوم ثمود د علاقي نوم هم دې او په کومه زمکه چه ته نښه اولګوي او د ګيرچاپيره نه ئي جدا او محفوظ کړي چه څوك هغي ته نه داخليږى. د زمکي داسي حصي ته هم حجر وائى. او د بيت الله حطيم شريف ته هم حجر وئيلي شي ځکه چه ددې نه ئې هم ديوال تاؤ کړي دې او راګير کړي ئي دي. لکه چه حطيم د محطوم نه مشتق دې او د محطوم نه مقصود دا دي چه د مفهوم په اعتبار سره چه څه د محطوم مطلب دي هم هغه د حطيم مطلب دي. په مفهوم کښي يوشان والي او مناسبت بيانول مقصود دي. د لفظ د بل لفظ نه استخراج مقصود نه دي.لکه د قتيل په باره چه وئيلي شى چه دا د مقتول نه مشتق دې.

حَجراليمامة (د حا په فتحي سره) د يو منزل نوم دي.
امام بخارى رحمه الله هم دا تفصيل د حضرت صالح عليه السلام په واقعه کښي هم ذکر کړي دي.[1]

۱۳۱_ باب قَوْلِهِ (هَلُمَّ شُهَدَاءَكُمُ) [۱۵۰]

لُغَةُ أَهْلِ الحِجَازِ هَلُمَّ لِلْوَاحِدِ وَالِاثْنَيْنِ وَالجَمِيعِ

۱۳۲_ باب (لاَ يَنْفَعُ نَفْسًا إِيمَانُهَا) [۱۵۸]

[۴۲۵۹][2] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ حَدَّثَنَا عُمَارَةُ حَدَّثَنَا أَبُو زُرْعَةَ حَدَّثَنَا أَبُوهُرَيْرَةَ رضى الله عنه قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- «لاَ تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ مِنْ مَغْرِبِهَا، فَإِذَا رَآهَا النَّاسُ آمَنَ مَنْ عَلَيْهَا، فَذَاكَ حِينَ لاَ يَنْفَعُ نَفْسًا إِيمَانُهَا، لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ».

---

[1] اوګورئ: صحيح البخارى باب احاديث الانبياء، باب قول الله تعالى : والى ثمود اخاهم صالحاً. ۴۷۸/۱-
[2] اخرجه مسلم فى كتاب الايمان، باب: بيان الزمن الذى لا يقبل فيه الايمان رقم الحديث: ۱۵۷، واخرجه البخارى فى كتاب الفتن، رقم الحديث: ۷۱۲۰ (مع الفتح) واخرجه البخارى فى كتاب الرقاق، رقم الحديث: ۶۵۰۶ وفى كتاب التوحيد، واخرجه ابوداؤد فى كتاب الملاحم، باب حسر الفرات عن كنز، رقم الحديث: ۴۳۱۳، واخرجه الترمذى فى كتاب الفتن، باب ما جاء فى قتال الترک، رقم الحديث: ۲۲۱۵، واخرجه ابن ماجه فى كتاب الفتن، باب طلوع الشمس من مغربها، رقم الحديث: ۴۰۶۸ـ

[۴۳۶۰] حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنْ هَمَّامٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رضى الله عنه - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «لَا تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ مِنْ مَغْرِبِهَا فَإِذَا طَلَعَتْ وَرَآهَا النَّاسُ آمَنُوا أَجْمَعُونَ، وَذَلِكَ حِينَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا إِيمَانُهَا». ثُمَّ قَرَأَ الآيَةَ..... ﴿يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا إِيمَانُهَا لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيمَانِهَا خَيْرًا﴾

په کوم وخت کښې چې به د مغرب د طرفه نمر راخیژی او خلق به هغه اوګوری نو په زمکه چه څومره خلق دی هغوی ټول به ایمان راوړی خو په هغه وخت کښې به د هغوی ایمان راوړل چه د وړاندې نه مؤمن نه وی، مفید به نه وی، او یا چا چه د وړاندې نه څه نیک اعمال نه وی کړې نو اوس چه د مغرب د طرف نه نمر راؤخیژی د هغه نیک اعمال کول به د هغه د ایمان د پاره فائده مند نه وی. علامه زمحشری ددې آیت نه د معتزلو په دې عقیده باندې استدلال کړې دې چه ایمان د عمل صالح نه بغیر مفید نه دې او کافر او مرتکب د ګناه کبیره دواړه به مخلد فی النار وی. په تفسیر کشّاف کښې فرمائی «فلم یفرق کما تری بین النفس الکافرة اذا آمنت فی غیر وقت الایمان وبین النفس التی آمنت فی وقته ولم تکسب خیراً، لیعلم ان قوله ﴿الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ﴾ جمع بین قرینتین، لا ینبغی أن تنفك إحداهما عن الاخری حتی یفوز صاحبهما ویسعد، وإلا فالشقوة والهلاك» [۱] د علامه زمحشری د استدلال حاصل دا دې چه طلوع شمس من الغرب نه وړاندې چه چا ایمان نه وی راوړې او اوس د دې نه پس ایمان راوړی. نو د هغه ایمان به مفید نه وی. دغه شان ددې نه وړاندې چه چا ایمان راوړې وی خو نیک اعمال ئې نه وی کړې نو هم د هغه ایمان د هغه د پاره مفید نه دې. د نمر راختلو نه پس ایمان غیرنافع، او د نمر راختو نه وړاندې ایمان د نیکو اعمالو نه بغیر مفید نه دې. د هغوی په نیز تقدیر د عبارت داسې دې، ﴿يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا إِيمَانُهَا لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيمَانِهَا خَيْرًا﴾

د ایت کریمه نه د معتزله په عقیده باندې د علامه زمحشری استدلال او دهغې رد: د علامه زمحشری ددې استدلال نه مختلف جوابونه ورکړې شوی دی.

① مولانا انورشاه کشمیری رحمه الله فرمائی چه په آیت کریمه کښې کلمه د (او) د نفی په سیاق کښې واقع شوې ده او تقدیر د آیت دا دې قوله ﴿يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا إِيمَانُهَا لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيمَانِهَا خَيْرًا﴾

په دې کښې د ایمان او عمل صالح دواړو نفی شوې ده چه چا سره ایمان او عمل صالح دواړه نه وی نو د طلوع الشمس من المغرب نه پس که هغه ایمان راوړی نو د هغه د پاره مفید نه دې. [۲]

---

[۱] تفسیر کشاف (۲/۸۲) تفسیر سورة الانعام)-

[۲] فیض الباری (۴/۱۸۲ و ۱۸۳) قال الشیخ بدر عالم المیرتهی فی حاشیة البدرالساری الی فیض الباری قلت: وحینئذ لا بد من بیان نکتة للتعرض الی خصوص هذا الیوم فان...[بقیه حاشیه په راروانه صفحه.

④ اکثر حضرات فرمائی چه په آیت کښي لف و نشر مرتب دي. په لف کښي اجمال پرېخودې شوي دي او په نشر کښي دواړه اجزاء ذکر کړي شوي دی.
د آیت تقدیر دادي قوله ((يَوۡمَ يَأۡتِي بَعۡضُ ءَايَٰتِ رَبِّكَ لَا يَنفَعُ نَفۡسًا إِيمَٰنُهَا لَمۡ تَكُنۡ ءَامَنَتۡ مِن قَبۡلُ أَوۡ كَسَبَتۡ فِيٓ إِيمَٰنِهَا خَيۡرًا)) یعني په کومه ورځ چه به ستا د رب د بعضې نښو ظهور اوشي نو هغه نفس ته به ایمان څه نفع ورنکړی چا چه وړاندي ایمان نه وی راوړي او نه به د هغه چا عمل مفید وی چا چه وړاندي د نیکۍ څه کار نه وی کړي مطلب ئي دا دي چه د طلوع الشمس من المغرب نه پس به نه ایمان مفید وی او نه به عمل صالح مفید وی. په آیت کښي د ایمان او عمل صالح د غیر مفید کیدو تعلق د طلوع شمس من المغرب نه روستو زمانې پوري متعلق دي. نو د طلوع شمس نه وړاندي په ایمان باندي چه د عمل صالح نه بغیر وی د غیرمفید کیدو باندي استدلال کول صحیح نه دی.(۱)
فائده: علامه عثمانی رحمه الله لیکی، کله چه د الله اراده اوشی چه موجوده نظام درهم برهم کړی نو د موجوده قوانین طبعیه خلاف به ډیر عظیم الشان خوارق واقع شی په هغي کښي یو طلوع الشمس من مغربها دي. او په دي حرکت مقلوبی کښي دي طرف ته اشاره ده چه کوم قوانین قدرت او نوامیس طبعیه د دنیا په موجودګۍ کار کونکی وو د هغي د میعاد ختمیدو وخت راغلي دي لکه چه د دغه وخت د عالم کبیر د نزع او د روح وتلو وخت شروع شوي دي او لکه څنګه چه د عالم صغیر (انسان) دځنکدن په وخت کښي ایمان او توبه مقبول نه وی دغه شان طلوع الشمس من المغرب نه پس به هم د مجموعه عالم په حق کښي هم دا حکم وی.
په بعض روایاتو کښي دي سره د خروج دجال او خروج دابه وغیره بیان شوي دي د هغي روایاتو نه مراد دا دي چه د توبي دروازه به هله بندیږی چه د دي ټولو نښو مجوعه متحقق شی او دا به هله کیږی چه طلوع الشمس من المغرب هم متحقق شی. جدا جدا په هره یوه نښه باندي حکم نه متفرع کیږی(۲)

باب: تفسیر سورة الأعراف

قَالَ ابۡنُ عَبَّاسٍ وَرِيَاشًا الۡمَالُ (الۡمُعۡتَدِينَ) فِي الدُّعَاءِ وَفِي غَيۡرِهِ. (عَفَوۡا) كَثُرُوا وَكَثُرَتۡ أَمۡوَالُهُمۡ (الۡفَتَّاحُ) الۡقَاضِي (افۡتَحۡ بَيۡنَنَا) اقۡضِ بَيۡنَنَا. (نَتَقۡنَا) رَفَعۡنَا (انۡبَجَسَتۡ) انۡفَجَرَتۡ (مُتَبَّرٌ) خُسۡرَانٌ (آسَى) أَحۡزَنُ (تَأۡسَ) تَحۡزَنۡ.
وَقَالَ غَيۡرُهُ (مَا مَنَعَكَ أَنۡ لَا تَسۡجُدَ) يَقُولُ مَا مَنَعَكَ أَنۡ تَسۡجُدَ (يَخۡصِفَانِ) أَخَذَا الۡخِصَافَ مِنۡ

...بقیه ازحاشیه گذشته] عدم النفع عندالخلوعن الایمان والاعمال عام لا اختصاص له بیوم دون یوم، ولم یتفق لی فیه مراجعة الی الشیخ (البدرالساری ۱۱۸۳\٤)-
۱) وانظرالانتصاف علی الکشاف (۲\۸۲) وروح المعانی (۵\۱۲۶) -
۲) تفسیر عثمانی (۱۹۹)-

وَرَقِ الْجَنَّةِ، يُؤَلِّفَانِ الْوَرَقَ، يَخْصِفَانِ الْوَرَقَ بَعْضَهُ إِلَى بَعْضٍ. (سَوْآتِهِمَا) كِنَايَةٌ عَنْ فَرْجَيْهِمَا، (وَمَتَاعٌ إِلَى حِينٍ) هَا هُنَا إِلَى الْقِيَامَةِ، وَالْحِينُ عِنْدَ الْعَرَبِ مِنْ سَاعَةٍ إِلَى مَا لَا يُحْصَى عَدَدُهَا،

الرِّيَاشُ وَالرِّيشُ وَاحِدٌ وَهُوَ مَا ظَهَرَ مِنَ اللِّبَاسِ.

(قَبِيلُهُ) جِيلُهُ الَّذِي هُوَ مِنْهُمْ. (ادَّارَكُوا) اجْتَمَعُوا،

وَمَشَاقُّ الْإِنْسَانِ وَالدَّابَّةِ كُلُّهُمْ يُسَمَّى سُمُومًا وَاحِدُهَا سَمٌّ وَهِيَ عَيْنَاهُ وَمَنْخِرَاهُ وَفَمُهُ وَأُذُنَاهُ وَدُبُرُهُ وَإِحْلِيلُهُ. (غَوَاشٍ) مَا غُشُّوا بِهِ. (نُشُرًا) مُتَفَرِّقَةً. (نَكِدًا) قَلِيلًا (يَغْنَوْا) يَعِيشُوا (حَقِيقٌ) حَقٌّ. (اسْتَرْهَبُوهُمْ) مِنَ الرَّهْبَةِ (تَلْقَفُ) تَلْقَمُ. (طَائِرُهُمْ) حَظُّهُمْ. طُوفَانٌ مِنَ السَّيْلِ وَيُقَالُ لِلْمَوْتِ الْكَثِيرِ الطُّوفَانُ. الْقُمَّلُ الْحُمْنَانُ يُشْبِهُ صِغَارَ الْحَلَمِ. عُرُوشٌ وَعَرِيشٌ بِنَاءٌ (سُقِطَ) كُلُّ مَنْ نَدِمَ فَقَدْ سُقِطَ فِي يَدِهِ. الْأَسْبَاطُ قَبَائِلُ بَنِي إِسْرَائِيلَ. (يَعْدُونَ فِي السَّبْتِ) يَتَعَدَّوْنَ لَهُ يُجَاوِزُونَ تَعْدُ تُجَاوِزْ. (شُرَّعًا) شَوَارِعَ (بَئِيسٍ) شَدِيدٍ، (أَخْلَدَ) قَعَدَ وَتَقَاعَسَ (سَنَسْتَدْرِجُهُمْ) نَأْتِيهِمْ مِنْ مَأْمَنِهِمْ كَقَوْلِهِ تَعَالَى (فَأَتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوا) (مِنْ جِنَّةٍ) مِنْ جُنُونٍ. (فَمَرَّتْ بِهِ) اسْتَمَرَّ بِهَا الْحَمْلُ فَأَتَمَّتْهُ (يَنْزَغَنَّكَ) يَسْتَخِفَّنَّكَ، طَيْفٌ مُلِمٌّ بِهِ لَمَمٌ وَيُقَالُ (طَائِفٌ) وَهُوَ وَاحِدٌ (يَمُدُّونَهُمْ) يُزَيِّنُونَ. (وَخِيفَةً) خَوْفًا وَخُفْيَةً مِنَ الْإِخْفَاءِ، وَالْآصَالُ وَاحِدُهَا أَصِيلٌ مَا بَيْنَ الْعَصْرِ إِلَى الْمَغْرِبِ كَقَوْلِهِ (بُكْرَةً وَأَصِيلًا). (الفرقان)

سُورَةُ الْأَعْرَافِ

قوله: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ وَرِيَاشًا الْمَالُ: سوره اعراف کښي دی، قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُوَارِي سَوْآتِكُمْ وَرِيشًا: رياشا جمع د ريش ده. د جمهورو قرآءت سَوْآتِكُمْ وَرِيشًا : دي. [1] د رياشايو تفسير مال سره کړي شوي دي او دويم تفسير په لباس سره شوي دي چه وړاندي راځي.

قوله: إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ فِي الدُّعَاءِ وَفِي غَيْرِهِ: آيت مبارك کښي دی، ، ادْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ، ، اعتداء د حد نه زياتي کونکی ته وائي . اعتداء في الدعاء الله تعالی ته خوښنه نه ده، په دعا کښي اعتداء دا ده چه انسان محالات او د ناممکن څيزونو دعا کوی .مثلاً د نبوت سوال کول، يا د فرښتي جوړيدو دعا کول. دغه شان په دعا کښي ډير قيودات لګول هم په اعتداء داخل دی. امام ابن ماجه رحمه الله يو حديث نقل کړي دي په کوم کښي چه ددي ممانعت شوي دي. د روايت الفاظ دا دی: أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ مُغَفَّلٍ سَمِعَ ابْنَهُ يَقُولُ اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ الْقَصْرَ الْأَبْيَضَ عَنْ يَمِينِ الْجَنَّةِ إِذَا دَخَلْتُهَا. فَقَالَ أَيْ بُنَيَّ سَلِ اللَّهَ الْجَنَّةَ وَعُذْ بِهِ مِنَ النَّارِ فَإِنِّي سَمِعْتُ

[1]) عمدة القاري: ۱۸\۲۳۱)

رَسُولَ اللهِ ـ صلى الله عليه وسلم ـ يَقُولُ سَيَكُونُ قَوْمٌ يَعْتَدُونَ فِي الدُّعَاءِ : (١)
دغه شان په دعا کښې شور او رفع صوت اوکړې چه مونځ ګذارو ته او ذکر کونکو ته پريشانى وى نو دا هم په اعتداء فى الدعاء کښې داخل دى.

قوله: عَفَوْا كَثُرُوا وكَثُرَتْ اَمْوَالُهُمْ: ثُمَّ بَدَّلْنَا مَكَانَ السَّيِّئَةِ الْحَسَنَةَ حَتَّى عَفَوْا، ، يعنى مونږ د بد حالئي په ځائي خوشحالى بدله کړه. تر دي چه ډير لوئي شو يعنى ښه ترقى ئي اوکړه، فرمائى ((عفوا)) معنى ډير شو او د هغوى مالونه زيات شو.

قوله: الْفَتَّاحُ الْقَاضِي افتح بَيْنَنَا اقْضِ بَيْنَنَا: آيت کښې دى رَبَّنَا افْتَحْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ قَوْمِنَا بِالْحَقِّ، ، اې زمونږ پروردګاره ! زمونږ او زمونږ د قوم په مينځ کښې فيصله اوکړه.

قوله: وَإِذْ نَتَقْنَا الْجَبَلَ اي رفعنا: آيت مبارك کښې دى، وَإِذْ نَتَقْنَا الْجَبَلَ فَوْقَهُمْ كَأَنَّهُ ظُلَّةٌ، ، او كله چه مونږ د هغوى د پاسه غر راوچت کړو لکه چه هغه چهترئي ده. ((نَتَقْنَا)) معنى ده رفعنا اى مونږ اوچت کړو.

قوله: اِنْبَجَسَتْ : اِنْفَجَرَتْ: آيت مبارك کښې دى اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانْبَجَسَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا: يعني په کانړى باندې خپله همسا اووهه، نو د دي کانړى نه دولس چينې روانې شولې انبجست په معنى د انفجرت دي يعنى جارى شوي.

قوله: مُتَبَّرٌ: خُسْرَانٌ: آيت کښې مبارك دى، ، إِنَّ هَؤُلَاءِ مُتَبَّرٌ مَّا هُمْ فِيهِ: يعنى دا خلق چه په کومه طريقه کښې لګيا دى خسارې والا دى (يعنى دا خلق به تباه کړې شى) متبر په معنى د خسران سره دي.

قوله: آسى اي أحزن: تأس اي تحزن: آيت مبارك کښې دى، ، فَكَيْفَ آسَى عَلَى قَوْمٍ كَافِرِينَ : نو څنګه (يعنى ولې) غم اوکړم د کافر قوم. آسَى د واحد متكلم صيغه ده په معنى د أحزن سره. د حُزن معنى خفګان کول، هم په دي مناسبت سره دويم لفظ تأس په معنى د تحزن ذکر کړې شوي دي،سره ددي چه دا لفظ دي سورة کښې نه دي بلکه سورة مائده کښې دي:
''فَلَا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ''

قوله: وقال غيره: مَا مَنَعَكَ أَلَّا تَسْجُدَ يَقُولُ: ما منعك أن تسجد: آيت کښې دى مَا مَنَعَكَ أَلَّا تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ، ، بعض حضراتو په کښې، ، لَا، ، زائده ګڼړلي ده. په دي سورة کښې به ترجمه دا وى : کوم څيز ته د سجدې کولو نه منع کړي سره ددي چه ما پخپله تا ته حکم درکړو. او بعض حضراتو، ، لَا، ، زائده نه ده منلي. هغوى فرمائى چه دا ، ، لَا، ، د نفى د تاکيد د پاره ده چه د ، ، منعك، ، نه په پوهه کښې راځى نو په دي صورت کښې به ترجمه دا وى: کوم څيز ته منع

(١) الحديث اخرجه ابن ماجه فى سننه فى كتاب الدعاء باب كراهية الاعتداء فى الدعاء رقم الحديث: ٣٨٦٤

کړي چه ته سجده نه کوي کله چه ما تا ته حکم درکړو .

قوله: يَخْصِفَانِ أَخَذَا الْخِصَافَ مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ يُؤَلِّفَانِ الْوَرَقَ يَخْصِفَانِ الْوَرَقَ بَعْضَهُ إِلَى بَعْضٍ: آيت مبارك کښې دی،، فَلَمَّا ذَاقَا الشَّجَرَةَ بَدَتْ لَهُمَا سَوْآتُهُمَا وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ،، يعنى چه کله دي دواړو هغه وُونه اُوڅکله نو د دواړو ستر شوی بدنونه د يو بل په وړاندي ښکاره شو،(څکه چه د جنت لباس د هغه عمل په وجه کوز کړي شو) او هغوی په خپلو اندامونو باندي پاڼړي کيخودل شروع کړي . پاڼړي به ئي يو ځائي کولي او يو بل سره به ئي ميلاوولي او ده ستر د پاره به ئي د بدن په پټو حصو باندي کيخودلي. ((خصف الشيئ على الشيئ)) اينخلول، (خصاف خصفة) جمع ده ((خصفة)) د کهجورو د پاڼړو نه جوړه شوي توکرني زنبيل وغيره ته وائي .

قوله: (وَمَتَاعٌ إِلَى حِينٍ) هو ها هُنَا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ، وَالْحِينُ عِنْدَ الْعَرَبِ مِنْ سَاعَةٍ إِلَى مَا لَا يُحْصَى عَدَدُهُم: وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَى حِينٍ» په دي کښې،حين، د قيامت په معنى کښې دي، د حين لفظ د يوې لحظې نه واخله د غير محصور مودي پوري استعماليږي.

قوله: ادَّارَكُوا : اجْتَمَعُوا: آيت مبارك کښې دی،، كُلَّمَا دَخَلَتْ أُمَّةٌ لَعَنَتْ أُخْتَهَا حَتَّى إِذَا ادَّارَكُوا فِيهَا جَمِيعًا» کښې چه هم يوه ډله (د کافرانو) دوزخ کښې داخله شی د خپل خان په شان بله ډله باندي به لعنت کوی تر دي چه کله به هغه (دوزخ) کښې ټول راجمع کړي شی.

فرمائى د ((ادارکوا)) معنى ((اجتمعوا)) ده.

قوله: وَمَشَاقُّ الْإِنْسَانِ وَالدَّابَّةِ كُلُّهُمْ يُسَمَّى سُمُومًا وَاحِدُهَا سَمٌّ: آيت مبارك کښې دی،، حَتَّى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ،، فرمائى چه په انسان او څناورو ټولو کښې چه دننه کومه سوره ده هغي ته سموم وائي ددي مفرد سم دي. د انسان سترګه، د پوزي سوري، غوږ او وړاندي روستو ته سموم وائي .

قوله: (غَوَاشٍ) مَا غُشُّوا بِهِ: آيت مبارك کښې دی،، لَهُمْ مِنْ جَهَنَّمَ مِهَادٌ وَمِنْ فَوْقِهِمْ غَوَاشٍ،، ((غَوَاشٍ)) د،، غاشية،، جمع ده. هغه څيز کوم سره چه بل څيز پټ کړي شی. يعنى پرده وغيره

قوله: نُشُرًا اى متفرقة : وَهُوَ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ» د جمهورو قرأة ((بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ)) دي. امام بخاري رحمه الله،، نُشُرًا،، والا قرأة نقل کړي دي. په دي صورت کښې به ترجمه داسي وی،، او الله هغه ذات دي چه د باران رحمت نه وړاندي هوا ګاني راليږی.

قوله: نَكِدًا : قَلِيلًا :آيت مبارك کښې دی،، وَالَّذِي خَبُثَ لَا يَخْرُجُ إِلَّا نَكِدًا،، او کومه زمکه چه خرابه ده د هغي پيدا وار کم راوځی . په دي کښې دَ ((نكدا)) معنى قليل ده،

قوله: يَغْنَوْا: يَعِيشُوا: آيت مبارك كښي دى، الَّذِينَ كَذَّبُوا شُعَيْبًا كَأَن لَّمْ يَغْنَوْا فِيهَا ، ، چا چه د شعيب عليه السلام تكذيب كړي وو ((يعنى د هغوى داسي حال شو)) لكه چه په هغه كورونو كښي چرته اوسيدلي هم نه وو. د ((يَغْنَوْا)) معنى د ژوندون او ژوند تيرول دى.

قوله: حَقِيقٌ: حَقٌّ: آيت مبارك كښي دى، وَقَالَ مُوسَىٰ يَا فِرْعَوْنُ إِنِّي رَسُولٌ مِّن رَّبِّ الْعَالَمِينَ حَقِيقٌ عَلَىٰ أَن لَّا أَقُولَ عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ ..... ((رالګلى شوي) يم په ما باندي حق او واجب دا دي چه بغير د رينښتياؤنه د الله تعالى طرف ته هيڅ خبره منسوب نه كړم (يعنى د دروغو نسبت نه كوم) د ((حَقِيقٌ)) معنى حق ده.

قوله: اسْتَرْهَبُوهُمْ: مِنَ الرَّهْبَةِ: آيت مبارك كښي دى، فَلَمَّا أَلْقَوْا سَحَرُوا أَعْيُنَ النَّاسِ وَاسْتَرْهَبُوهُمْ، كله چه خلقو (جادوګرو خپلي رسئي او لرګى) اوغورزول نو د خلقو نظر بندى ئي اوكړه او په هغوى باندي ئي يره شروع كړه. ((اسْتَرْهَبُوهُمْ)) د، رهبة، نه مشتق دي د كوم معنى چه ويره ده.

قوله: تَلَقَّفُ: تَلْقَمُ: آيت مبارك كښي دى فَإِذَا هِيَ تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُونَ دي آيت كښي ((تلقف)) ((تلقم)) په معنى دي. يعنى نورئي جوړول او تيرول. . .

قوله: طَائِرُهُمْ: حَظُّهُم: آيت مبارك كښي دى، الا إِنَّمَا طَائِرُهُمْ عِندَ اللَّهِ، امام بخارى رحمه الله د طائره تفسير په حظ سره كړي دي. د كوم معنى چه حصه او نصيب راځى ليكن اكثرو حضراتو د طائره معنى سپيره والي يا د سپيره والى سبب سره كړي ده.

قوله: وَالْقُمَّلَ: الْحُمْنَانُ يُشْبِهُ صِغَارَ الْحَلَمِ: آيت مبارك كښي دى، فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الطُّوفَانَ وَالْجَرَادَ وَالْقُمَّلَ وَالضَّفَادِعَ، امام بخارى رحمه الله د قُمّل تشريح كړيده چه ددي نه مراد سپګي دى، چه د كُونو په شان وى. حمنان (د حاء په ضمي سره او د نون په سكوم سره) د حمنانة جمع ده چه جوکي او کُونى ته وائى. ((الحلم)) واړه چينجي او كُونى ته وائى دا د حملة جمع ده.

قوله: عُرُوشٌ: وَعَرِيشٌ: بِنَاءٌ: آيت مبارك كښي دى، وَدَمَّرْنَا مَا كَانَ يَصْنَعُ فِرْعَوْنُ وَقَوْمُهُ وَمَا كَانُوا يَعْرِشُونَ، او مونږ د فرعون او د هغه د قوم جوړي شوي كارخاني او كوم چه هغوى عمارتونه جوړ كړي وو تباه كړل. فرمائى د عروش او د عريش معنى بناء يعنى عمارت او محل دي.

قوله: سُقِطَ: كُلُّ مَنْ نَدِمَ فَقَدْ سُقِطَ فِي يَدِهِ: آيت مبارك كښي دى، وَلَمَّا سُقِطَ فِي أَيْدِيهِمْ، كوم سړى چه پښيمانه كيږى د هغه په باره كښي وئيلي كيږى ((سُقِطَ فِي يَدِهِ))

قوله: الْأَسْبَاطُ: قَبَائِلُ بَنِي إِسْرَائِيلَ: آيت مبارك كښي دى، وَقَطَّعْنَاهُمُ اثْنَتَيْ عَشْرَةَ أَسْبَاطًا أُمَمًا، مونږ هغوى په دولسو خاندانونو كښي تقسيم كړل او جُدا جُدا ډله مو كړه. د اسباط نه مراد بنى اسرائيل دى ددي واحد سبط دي.

قوله: يَعْدُونَ: يَتَعَدَّوْنَ لَهُ يُجَاوِزُونَ تَعْدُ تُجَاوِزْ: آيت مبارك كښې دى:، وَاسْأَلْهُمْ عَنِ الْقَرْيَةِ الَّتِي كَانَتْ حَاضِرَةَ الْبَحْرِ إِذْ يَعْدُونَ فِي السَّبْتِ، او تاسو ددې (يهودو) نه ددې كلى د حال تپوس اوكړئ چه د سمندر په غاړه آباد وو، او هغوى د خالى په ورځ د حد نه زياتې كولو، آيت كښې د «يعدون» معنى «يتعدون» يعنى زياتې كول ده.

قوله: شُرَّعًا: شَوَارِعَ: آيت مبارك كښې دى:، إِذْ تَأْتِيهِمْ حِيتَانُهُمْ يَوْمَ سَبْتِهِمْ شُرَّعًا، د شُرَّعًا معنى د شوارع سره كړې شوې ده او دا جمع د شارع ده، د كوم معنى چه د اوبو د پاسه ښكاره كيدونكې يعنى د خيالى په ورځ به كبان ښكاره كيدل او د هغوى مخې ته به راتلل.

قوله: أَخْلَدَ: قَعَدَ وَتَقَاعَسَ: آيت مبارك كښې دى:، وَلَكِنَّهُ أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ وَاتَّبَعَ هَوَاهُ، ليكن هغه د دنيا طرف ته مائل شو او د خپل نفسانى خواهش پيروى ئې اوكړه. د «أخلد» تفسير «قعد» او د «تقاعس» سره شوېدې. «قعد عن حاجته» او «تقاعس عن الامر» دواړه معنى دى. روستو اخوا شو «قعود الى الارض» د دنيا طرف ته ډير ميلان ته كنايه ده. اوس معنى شوه دنيا ئې لازم اونيولا، دنيا طرف ته مائل شو. د ضمير مرجع د اكثر مفسرينو په نيزد بلعم بن باعورد دې چه يو يهودى عالم وو او اسم اعظم ورته معلوم وو.

قوله: سَنَسْتَدْرِجُهُمْ: اى نأتيهم من مأمنهم: آيت مبارك كښې دى:، سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ، رابه شو مونږ هغوى له د هغه ځائ نه د كوم ځائ نه چه هغوى ته څه خطره نه وى او د هغوى په خيال كښې به هغه ځائ بالكل د امن وى.
الله تعالى حكم په داسې طريقه راغلو چه د كوم ځائې نه د هغوى گمان هم نه وو، دې آيت سره تشبيه د ناڅا پئ سره ده.[1]

قوله: مِنْ جِنَّةٍ: مِنْ جُنُونٍ: آيت مبارك كښې دى:، أَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا مَا بِصَاحِبِهِمْ مِنْ جِنَّةٍ، آيا دې خلقو په دې خبره كښې غور اونه كړو چه د هغوى ملگرى (يعنى حضور ﷺ) ته هيڅ ليونتوب نيشته. په دې كښې د «جنة» تفسير په جنون سره شوې دې.

قوله: فَمَرَّتْ بِهِ: اسْتَمَرَّ بِهَا الْحَمْلُ فَأَتَمَّتْهُ:
د ايت كريمه: هوالذي خلقكم من نفس واحدة وجعل منها زوجها، په تفسيركې د تفسيرد ائمو مختلفې رائې: دې نه د سورة اعراف دې آيت طرف ته اشاره ده،، هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا لِيَسْكُنَ إِلَيْهَا فَلَمَّا تَغَشَّاهَا حَمَلَتْ حَمْلًا خَفِيفًا فَمَرَّتْ بِهِ فَلَمَّا أَثْقَلَتْ دَعَوَا اللَّهَ رَبَّهُمَا لَئِنْ آتَيْتَنَا صَالِحًا

---

[1]) قال الراغب فى المفردات : سنستدرجهم معناه نأخذهم درجة فدرجة و ذالک ادناؤهم من الشئ شيئا فشيئا كالمراقى والمنازل فى ارتفائها ونزولها (او نظر المفردات فى لغات القرآن:١٤٨) وقال الالوسى فى تفسير روح المعانى : ٥\١٢٤ (الجزء التاسع) و استدراجه تعالى اياهم بادرارالنعم عليهم مع انهماكهم فى الغى-

لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ، فَلَمَّا آتَاهُمَا صَالِحًا جَعَلَا لَهُ شُرَكَاءَ فِيمَا آتَاهُمَا فَتَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ» الله تعالى هغه ذات دي چا چه تاسو د يو تن (حضرت آدم عليه السلام) نه پيدا کړنی او هم د هغه نه ئي د هغه جوړه پيدا کړه، دي د پاره چه هغه د خپلي دي جوړي نه سکون حاصل کړی، بيا چه کله خاوند خپلي بی بی سره نزديکت اوکړو نو هغي ته وړوکي غوندي حمل اوشو، نو هغه دي حمل سره ګرزيده راګرزيده، کله چه هغه دروند شو (او د حمل موده زياته شوه) نو دواړو ښځي او خاوند د الله تعالى نه دعا اوکړه چه د هغوی رب دي که چري تا مونږ ته ښکلي بچي راکړو نو مونږ به ښه شکر کوؤ، نو چه لله تعالى دي دواړو ته نيک بچي ورکړو نو د الله تعالى ورکړي شوي څيز کښي هغه دواړو د الله تعالى د پاره د دي نه ما سوا شريك اوګرځولو، نو الله تعالى خو پاك دي د شرك نه.

آيت مبارك کښي ((نَفْسٍ وَاحِدَةٍ)) نه مراد حضرت آدم عليه السلام دي، او د ((وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا)) نه حضرت حواء عليها السلام مراد ده. [1]

او وړاندي د ((فَلَمَّا تَغَشَّاهَا حَمَلَتْ حَمْلًا خَفِيفًا)) کښي د مفسرينو دوه رائي دی. بعضې مفسرين فرمائي چه ضمير حضرت آدم عليه السلام او حضرت حواء عليها السلام طرف ته راجع دي، او بعضې مفسرين حضرات فرمائی چه ضمير مطلقًا ښځي او سړی طرف ته راجع دي، او دي نه يو متعين سړي يا ښځه مراد نه دی.

ضمير که مطلقًا د سړی يا ښځي طرف ته راجع وی نو په هغه صورت کښي د آيت په تفسير باندي هيڅ اشکال نه کيږی او مطلب به دا وی چه الله تعالى ټول انسانان د حضرت آدم عليه السلام نه پيدا کړل او هم د هغه نه د هغوی بی بی حضرات حواء عليها السلام راپيدا کړه د څه مقصد د پاره چه دا وو چه دي نه حضرت آدم عليه السلام ته سکون حاصل شی، بيا دي دواړو نه نسل روان شو. د الله تعالى ددي خلقت او صنعت عجيبه تقاضه خو دا وه چه اولاد د آدم عليه السلام به د الله تعالى شکرګذار وی او هغه سره به څوك شريك نه ګرځوی ليکن د حضرت آدم عليه السلام غفلت شعار نسلونو معامله ددي نه اُلټه کړه او الله تعالى سره ئي شرك اوکړو. او د شرك تفصيل، «فَلَمَّا تَغَشَّاهَا»، سره داسي بيان کړو چه کله سړی ښځي سره فطری خواهش پوره کړو نو ښځه حامله شو، په شروع شروع کښي چه د حمل بوج نه وو نو ښځه بي تکلّفه په آزادئي دي حمل سره ګرځيده. بيا چه کله خيټه لويه شوه نو هله سړی او ښځي دواړو د نيك اولاد دعا اوکړه. کله چه الله تعالى د دوی تمنا پوره کړه نو د شکر په ځائي په شرك کښي مبتلا شو د کوم چه مختلف صورتونه وی. کله عقيده فاسده شی چه دا بچي مونږ له فلانکی ژوندی يا مړ مخلوق راکړي دي، چا په عقيده سره نه نو عملاً د غيرالله طرف ته منسوب کړو او د هغه د نوم نذر او نياز ورکول ئي شروع کړه. او د ماشوم تندي ئي د هغه په وړاندي اولګولو، يا د ماشوم نوم ئي دا

[1] (قال القرطبي في الجامع لاحكام القرآن : ٧\٣٣٧) قال جمهورالمفسرين المراد بالنفس النفس الواحدة آدم وجعل منها زوجها يعني حواء وتفسير البحر المحيط :٤\٤٣٨

کیخودلو چه د هغې نه د شرك اظهار کیږی مثلاً عبدالعزی، عبدالشمس یا بنده علی وغیره.
د آیت دا تفسیر ډیرو مفسرینو حضراتو کړي دي[۱] حافظ ابن کثیر رحمه الله په خپل تفسیر کښې هم دا تفسیر راجع ګرځولي دي[۲]. د دې تفسیر په رڼا کښې په آیت کښې د شرك او ناشکرئ نسبت عام انسانو طرف ته دی، حضرت آدم علیه السلام اوبی بی حضرت حوا علیها السلام ته نه دې بلکه د هغوی د اولاد نقشه ئې په دې کښې راښکلې ده. د آیت شروع ((هُوَالَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا لِيَسْكُنَ إِلَيْهَا)) کښې خو د حضرت آدم علیه السلام او بی بی حواء علیها السلام ذکر دې مګر دې نه پس، ،فَلَمَّا تَغَشَّاهَا، ، نه مطلقاً د سړی او ښځې تذکره شروع کړه. په دې تفسیر هیڅ اشکال نه کیږی. لیکن ډیرو حضراتو په دې آیاتونو کښې بیان کړې شوې قصه د حضرت آدم علیه السلام او بی بی حواء علیها السلام سره مخصوص کړې ده او د دې په تائید کښې ئې مختلف اقوال نقل کړي دی.
امام احمد بن حنبل رحمه الله په ، ،مسند، ، کښې یو روایت نقل کړیدې دکوم الفاظ چه دا دی
((حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ حَدَّثَنِي أَبِي حَدَّثَنَا عَبْدُ الصَّمَدِ حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا قَتَادَةُ عَنِ الْحَسَنِ عَنْ سَمُرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صلی الله علیه وسلم- قَالَ: ، ،لَمَّا حَمَلَتْ حَوَّاءُ طَافَ بِهَا إِبْلِيسُ وَكَانَ لَا يَعِيشُ لَهَا وَلَدٌ فَقَالَ سَمِّيهِ عَبْدَ الْحَارِثِ فَإِنَّهُ يَعِيشُ فَسَمَّوْهُ عَبْدَ الْحَارِثِ فَعَاشَ وَكَانَ ذَلِكَ مِنْ وَحْيِ الشَّيْطَانِ وَأَمْرِهِ، ،))[۳] یعنی د حضرت حواء علیها السلام به یو بچې هم ژوندې نه پاتې کیدو، ابلیس (د نیك مخلوق په شکل کښې) حضرت حواء علیها السلام ته راغلو او ورته ئې اووئیل چه هلك پیدا شو نو د هغه نوم ، ،عبدالحارث، ، کیږده نو هغه به ژوندې پاتې شی. (حارث د ابلیس نوم وو) عبدالحارث (د شیطان بنده) نو حضرت حواء علیها السلام د هغه نوم عبدالحارث کیخودو نو هغه ماشوم ژوندې پاتې شو، آیت مبارك کښې، ،فَلَمَّا تَغَشَّاهَا، ، هم دې واقعې طرف ته اشاره ده. په دې صورت کښې، ،فَلَمَّا تَغَشَّاهَا، ، ضمیر مؤنث حضرت حواء علیها السلام طرف ته راجع کیږی او پوره واقعه د حضرت آدم علیه السلام او حضرت حواء علیها السلام سره متعلق کیږی. لیکن په دې تفسیر باندې اشکال کیږی چه په آیت کښې د شرك ارتکاب ذکر دې او حضرات انبیاءکرام علیهم السلام معصوم وی نو حضرت آدم علیه السلام د شرك ارتکاب څنګه اوکړو. او هغه خو ابوالانبیاء دې، او شرك د هغه د شان عصمت منافی دې؟
ددې دوه جوابونه ورکړې شوې دی، یو جواب علی سبیل التسلیم دې، او یو جواب علی سبیل الانکار دې.

① علی سبیل الانکار جواب دا دې چه کوم روایتونو نه په دې آیاتونو کښې بیان کړې شوې واقعه حضرت آدم علیه السلام او حضرت حواء علیها السلام سره مخصوص کړې ده هغه روایات صحیح نه دی او د مختلفو وجوهاتو په بناء هغه معلول دی. دې کښې بعض خو اسرائیلیات دی او احمد

---

[۱] (قال القرطبی فی الجامع لاحکام القرآن : ۷\۳۳۷) قال جمهورالمفسرین المراد بالنفس النفس الواحدة آدم وجعل منها زوجها یعنی حواء وتفسیر البحر المحیط :۴۳۸\۴ -
[۲] (تفسیر ابن کثیر۲\۲۷۵)
[۳] (مسند امام احمد ۵\۱۱

رحمه الله چه کوم روایت نقل کړي دي هغه معلول دي. په دي کښي یو علت خو دا دي چه د هغه «حسن عن سمرة رضي الله عنه» په طریق باندي مروی دي او د حضرت حسن بصری رحمه الله سماع د حضرت سمرة بن جندب رضي الله عنه نه مختلف فیه ده.[1] دویم علت ددي په سند کښي دا دي چه دي کښي عمربن ابراهیم دي او عمر بن ابراهیم متکلم فیه راوی دي.[2] دریم علت په دي حدیث کښي د موقوف او مرفوع کیدلو کښي اختلاف دي، امام احمد بن حنبل رحمه الله دا مرفوعا نقل کړي دي. لیکن ابن جریر دا موقوفا نقل کړي دي.[3] او څلورم علت دا دي چه دا روایت د حضرت حسن بصری رحمه الله نه نقل دي او حضرت حسن بصری رحمه الله نه پخپله ددي روایت خلاف د آیت ړومبني تفسیر نقل دي،[4]

② دویم جواب علی سبیل التسلیم دي. که چري دا روایات صحیح اوګنړلي شي او په آیت کښي بیان کړي شوي قصه حضرت آدم علیه السلام او حضرت حواء علیها السلام سره متعلق اوګرځولي شي نو بیا هم په دي سره دا نه لازمیږی چه هغوی حقیقة د شرك ارتكاب كړي وی، شیخ الاسلام حضرت مولانا شبیراحمد عثمانی رحمه الله فرمائی کله چه ماشوم پیدا شو نو دواړو ورته ،،عبدالحارث،، نوم کیښودلو. ظاهره خبره ده چه په اسماء اعلام کښي لغوی معنی معتبره نه وی خو بیا هم د «عبد» اضافت «حارث» طرف ته دي سره مستلزم نه دي چه "حارث" نعوذ بالله معبود اوګنړلي شی، لکه یو میلمه دوست سړی ته عرب ،،عبدالضیف،، وائی نو د دي

---

[1]) (قال سعید فی ما روی الخزرجی فی خلاصة تذهیب تهذیب الکمال[ص:۷۷] [قال سعید:لم یسمع من سمرة " و قال المزی فی تهذیب الکمال:۱۲۳ \۶] :[وقال محمد بن سیرین:لم یسمع الحسن من سمرة :] وقال الذهبی فی سیرا علام النبلاء:۵۶۷ \۴ : قال یحیی القطان: احادیثه عن سمرة، سمعنا انه کتاب: وقال ابن سعد فی طبقاته۷\۱۵۷ :

وقال یحیی بن سعید القطّان فی احادیث سمرة التی یرویها الحسن عنه: سمعنا انه من کتاب: وقال البخاری فی تاریخه الکبیر : ۲\۲۹۰ : قال علی المدینی وسماع الحسن من سمرة صحیح: وقال الذهبی فی السیر:۵۶۷ \۴ : وقد صح سماعه فی حدیث العقیقة وفی حدیث النهی عن المثلة من سمرة: وحدیث العقیقة اخرجه احمد:۲۲،۱۷،۷ \۵، وابو داؤد (۲۸۳۸) وترمذی (۱۵۲۲)

و النسائی (۷\۱۴۴) و حدیث النهی عن المثلة اخرجه ابوداؤد(۲۴۲۸) وقال الحافظ ابن حجر فی تهذیب التهذیب (۲\۲۴۹) واما روایة الحسن عن سمرة بن جندب ففی صحیح البخاری سماعا منه لحدیث العقیقه.

[2])عمربن ابراهیم وثقه ابن المعین (تهذیب الکمال:۲۷۱ \ ۲۱) وقال ابوحاتم،،یکتب حدیثه ولا یحتج به،،(تهذیب الکمال:۲۷۱ \ ۲۱) وفی خلاصةالخزرجی:۲۷۱،،حدیثه عن قتادة مضطرب،،وقاالبزار،،لیس هو باالحافظ،،(کشف الستار :۱۱۱۵) وذکره ابن حبان فی الثقات :۴۴۶ \ ۸ وقال : خطی ویخالف وقال الذهبی فی میزان الاعتدال:۱۷۹ \ ۳،، عمربن ابراهیم عن قتادة عن الحسن عن سمرة، ان النبی صلی الله علیه وسلم قال: کانت حواء لا یعیش لها ولد....... الخ. صححه الحاکم وهو حدیث منکر ......

[3]) (تفسیرابن کثیر: ۲۷۴ \۲-)

[4]) تفسیرابن کثیر: ۲۷۴ \۲-)

دا مطلب هيڅ كله هم نه وى چه ميلمستيا وركونكي د ميلمه عبادت كوى نو كه د عبدالحارث نوم كيخودلو دا واقعه صحيح ده نو دا نشي وئيلي كيدي چه حضرت آدم عليه السلام نعوذبالله حقيقتا د شرك ارتكاب اوكړو، چه د انبياءكرام د شان عصمت منافى دي. او د ماشوم داسي غيرموزون نوم كيخودل كوم نه چه په ظاهره د شرك بوئ راځى. د نبى معصوم او اوچت شان او د توحيد جذبي مناسب نه وو، د قرآن كريم عادت دي چه د انبياؤ مقربينو وړوكي غوندي لغزش او معمولى غوندي ذلت ((حسنات الابرار سيئات المقربين))

د قاعدي مطابق اكثر په سخت عنوان سره تعبير كوى، دلته ئي هم د حضرت آدم عليه السلام د مرتبي لحاظ سره دا مو هم شرك تسميه تغليظاً په دي الفاظو كښي ادا كړو ((جَعَلَا لَهُ شُرَكَآءَ فِيمَآ ءَاتَاهُمَا)) يعنى د هغوى د شان لائق نه وو چه داسي نوم ني ايخودي وي د كوم نه چه د شرك وهم كيږي. نو حقيقتاً شرك نه دي كيدي شي په دي وجه ((فَقَدْ أَشْرَكَ)) وغيره مختصر عبارت ئي پريخودو او دا اوګود عنوان ((جَعَلَا لَهُ شُرَكَآءَ فِيمَآ ءَاتَاهُمَا)) ئي اختيار كړو.[1]

④ امام رازى رحمه الله خو اولاً دا خبره منلي نه ده چه په آيت كښي بيان كړي قصي تعلق د حضرت آدم عليه السلام او حضرت حوّاء عليها السلام سره دي. او د نه منلو هغه مختلف وجوهات ليكلي دى.

يو خو دا چه په آيت كښي ((فَتَعَٰلَى ٱللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ)) الفاظ پخپله په دي خبره دلالت كوى چه د شرك كونكي دوه نه وو، پوره يوه ډله وه چه هم د حضرت آدم عليه السلام اولاد كيدي شي.

دويم دا چه دي نه پس آيت كښي ((أَيُشْرِكُونَ مَا لَا يَخْلُقُ شَيْـًٔا وَهُمْ يُخْلَقُونَ)) په دي كښي لفظ د ،،ما،، استعال كړي شوي دي چه د غير ذوى العقول د پاره راځى كوم نه چه معلوميږى چه په آيت كښي په هغه خلقو باندي رد كول مقصود دى چا چه بتان الله (جل جلاله) سره شريك جوړ كړل. د ابليس لعين د الله (جل جلاله) سره د شريك جوړولو ذكر په دي آيت كښي نيشته.

دريم دا چه حضرت آدم عليه السلام ته د ابليس ټول نومونه معلوم وو لكه چه (وَعَلَّمَ ءَادَمَ ٱلْأَسْمَآءَ كُلَّهَا) نه واضح ده او حضرت آدم عليه السلام ته د ابليس دښمنى او د درګاه رب العزت نه شړلي كيدل ښه معلوم وو، نو ددي سره حضرت آدم عليه السلام د خپل يو بچى نوم عبدالحارث څنګه كيخودي شو؟ څلورم ددي د پاره په توحيد باندي ايمان ساتونكى يو عام سړى ته هم كه څوك راشى او دا قسم خبره اوكړى د كوم نه چه د شرك بوئ راځى نو هغه به هم دا اونه منى، نو د حضرت آدم عليه السلام په شان جليل القدر نبى نه د دي خبري صادر كيدل څنګه كيدي شى چه هغه د هغه ابليس خبره اومنله چه هغه ئي د باغ رضوان نه راؤويستل او د څه په وجه چه هغه د خپل رب (جل جلاله) نه په كلونو پوري د مغفرت دعا غوښتله.[2] د دي وجوهاتو په وجه امام رازى رحمه الله آيت د حضرت آدم عليه السلام او حضرت حوّاء عليها السلام سره متعلق نه دي منلي چه حضرت آدم عليه السلام او حضرت حوّاء عليها السلام د شرك ارتكاب كړي دي بلكه په آيت كښي د هغوى طرف ته نسبت كونكو

---

[1] (تفسير عثماني:۲۳۲-)
[2] تفسير كبير:۸۶\۱۵

باندي رد دي او هغه داسي چه مشركانو به وئيل حضرت آدم علیه السلام او حضرت حواء علیها السلام هم نعوذبالله د بتانو عبادت كولو،نو الله تعالى په مذكور آيت كنبي د حضرت آدم علیه السلام او حضرت حواء علیها السلام قصه ذكر كړه او د هغوى قول ئي نقل كړو
(لَئِنْ آتَيْتَنَا صَالِحًا لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ) دي نه پس ئي اوفرمائيل (فَلَمَّا آتَاهُمَا صَالِحًا جَعَلَا لَهُ شُرَكَاءَ فِيمَا آتَاهُمَا) دا استفهاميه جمله ده يعني د ماشوم وركولو نه پس آيا حضرت آدم علیه السلام او حضرت حواء علیها السلام الله تعالى سره شرك اوكړو؟ استفهام انكارى دي يعنى نه. وړاندي فرمائى (فَتَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ) يعنى الله تعالى د دي شرك نه پاك دي كوم چه دا مشركان كوى او حضرت آدم علیه السلام او حضرت حواء علیها السلام طرف ته ئي منسوب كوى نو په دي آيت كنبي د حضرت آدم علیه السلام او حضرت حواء علیها السلام نه د شرك نفى ده او په مشركانو باندي رد دي.([1])

④ بعض حضراتو فرمائيلي دى چه په دي آياتونو كنبي د حضرت آدم علیه السلام او حضرت حواء علیها السلام هډو ذكر نيشته نه د آيت په شروع كنبي نه د آيت په آخر كنبي، مطلب دا دي چه الله تعالى تاسو نه هر يو د يو نفس نه پيدا كړو او د هر نفس د پاره د هغه د جنس نه د هغه جوړه پيدا كړه، بيا چه كله دا دواړه د يو بل نه خپل فطرى خواهش پوره كوى
او حمل جوړيږى او د حمل په زمانه كنبي ټول اُميدونه هم د الله تعالى سره تړلى وى چه هم هغه به صحيح او سالم بچي پيدا كوى ليكن چه كله بچي پيدا شى نو د شكريه د پاره نذر او نياز د غيرالله په نوم باندي كوى، امام رازى رحمه الله د دي تفسير باره كنبي فرمائيلي دى((وهٰذا جواب في غاية الصحة والسداد)) ([2]) ليكن علامه آلوسى رحمه الله فرمائيلي دى((ولا يخفى ان المتبادر من صدرها آدم وحواء، ولا يكاد يفهم غيرهما راسا)) ([3])

امام بخارى رحمه الله په مذكوره آيت كنبي ((فمرت به)) سره تشريح كړيده.((فاستمربها الحمل فاتمته)) يعنى هغه حمل قائم او برقرار وو، بيا ښځي د دي موده پوره كړه د دي تشريح مطابق په معنى كنبي قلب دي، ،فمرت،، كنبي ضمير ښځي طرف ته راجع دي ليكن مراد ترينه د حمل استمرار دي.

علامه آلوسى رحمه الله فرمائى رحمه الله فرمائى ((فمرت به، والمراد: بقيت به كما كانت قبل حيث قامت وقعدت و أخذت وتركت وهو معنى لا غبار فيه)) ([4]) يعنى هغه به حمل سره داسي گرځيده رگرځيده، كيناسته پاسيده لكه څنګه چه به د حمل نه وړاندي وه.

قوله: يَنْزَغَنَّكَ : يَسْتَخِفَّنَّكَ: آيت مبارك كنبي دى: ، ،وَإِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ، ،

---

[1]) تفسير كبير:۸۷\۱۵

[2]) تفسير ابن كثير:۷۸\۱۵

[3]) (روح المعانى: ۱۴۱\۵ (الجزء التاسع)

[4]) (روح المعانى :۱۳۸\۵(الجزء التاسع)

نو که چرې تا ته د شيطان د طرف نه څه وسوسه راشي نو د الله تعالی پناه غواړه. فرمائی چه «ينزغنك» معنی «يستخفنك» ده. داستخفاف لغوی معنی ده د حق او نيك كار نه اخوا كول او «اما» كښې «ا» شرطيه او «ما» زائده ده. مطلب دا دي كه د شيطان د طرف نه د حق نه اوړيدلو څه وسوسه راشي يعنی غصه راشي نو پناه غواړه.

آيت مبارك كښې دی «إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِنَ الشَّيْطَانِ» د «طيف» معنی خيال، ليوتوب او غصه، «طيف ملم» په زړه كښې كوزيدونكي خيال كله چه سړی له وسوسې راځي او نيم ګړي غوندي ليوتوب وی وائی به «لمم.....لمم» وړې ګناه او نيم ليوتوب ته وائی. امام بخاری رحمه الله د طيف صفت ذكر كړي دي «به لمم» «ملم طيف ملم» په زړه كښې راتلونكي خيال په انسان باندي شروع كيدونكي ليوتوب. بيا وړاندي فرمائی «به لمم» دا هغه وخت وائی كله چه انسان په وسوسو كښې اخته شي او غلط خيالات هغه پريشانه كوی.

د جمهورو قرأت «طائف» دي، «إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِنَ الشَّيْطَانِ» امام بخاری رحمه الله فرمائی، وهو واحد د «طائف» او «طيف» دواړو معنی يوه ده. د آيت مبارك مطلب دي چه كوم خلق د الله تعالی نه يريږی او كله هغوی له د شيطان د طرف نه خيال او وسوسه راځي نو هغوی د الله تعالی په ياد كښې لګيا كيږی.(۱)

قوله: يَمُدُّونَهُمْ: يُزَيِّنُونَ: آيت مبارك كښې دی «وَإِخْوَانُهُمْ يَمُدُّونَهُمْ فِي الْغَيِّ ثُمَّ لَا يُقْصِرُونَ». د ((يَمُدُّونَهُمْ)) تشريح «يُزَيِّنُونَ» سره كړي ده، يعنی د ګمراهئي خبري ښائسته كوی او وړاندي پيش كوی،

قوله: وَخِيفَةً: خَوْفًا وَخُفْيَةً مِنَ الْإِخْفَاءِ: آيت مبارك كښې دی ((وَاذْكُرْ رَبَّكَ فِي نَفْسِكَ تَضَرُّعًا وَخِيفَةً)) كښې «خيفة» د ويري په معنی كښې دي او هم د سورة اعراف يو بل آيت كښې دی ((ادْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً)) دلته ((خُفْيَةً)) د اخفاء نه ماخوذ دي.(۲)

قوله: وَالْآصَالُ: وَاحِدُهَا أَصِيلٌ مَا بَيْنَ الْعَصْرِ إِلَى الْمَغْرِبِ كَقَوْلِهِ (بُكْرَةً وَأَصِيلًا): آيت مبارك كښې دی «وَدُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ» فرمائی د «اصال» واحد

---

(۱) (قال ابوعبيدة فی قوله: اذا مسهم طائف من الشيطان.. ای لمم. واللمم يطلق علی ضرب من الجنون و علی صغارالذنوب.حكی بعض اهل العربية ان الطيف والطائف بمعنی واحد. اسند عن ابن عباس. قال: الملة من الشيطان (فتح الباری:۸\۳۰۱)

(۲) (وفی فتح:۸\۳۰۱ قوله خفية من الاخفاء فيه تجوز والمعروف فی عرف اهل الصرف من الخفاء لان المزيد مشتق من الثلاثی و يوجه الذی هنا بانه اراد انتظام الصفتين من معنی واحد وقال العينی فی العمدة:۱۸\۳۳۸ ولكن يمكن ان يوجه كلامه باعتبار اشتقاق الصيفتين فی معنی واحد.

((اصیل)) دي او ((اصیل)) د مازیگر نه واخله د مابنام د وخت پوري ته وائی او د بعضو نه نقل دی چه ((اصال)) جمع الجمع ده یعنی د ((اصیل)) جمع ((اصل)) او د ((اصل)) جمع ((اصال)) راځی، بهر حال لفظ اصل واحد دي د کوم دلیل چه ((بکرة واصیلا)) دي.

۱۳۴- باب قَوْلِ اللّٰهِ عَزَّوَجَلَّ: إِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّيَ الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ

۴۳۲۱ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ-رضي الله عنه-قَالَ قُلْتُ أَنْتَ سَمِعْتَ هَذَا مِنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ نَعَمْ، وَرَفَعَهُ. قَالَ «لاَ أَحَدَ أَغْيَرُ مِنَ اللَّهِ، فَلِذَلِكَ حَرَّمَ الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ، وَلاَ أَحَدَ أَحَبُّ إِلَيْهِ الْمِدْحَةُ مِنَ اللَّهِ، فَلِذَلِكَ مَدَحَ نَفْسَهُ». [ر: ۴۳۵۸]

۱۳۵-باب

(وَلَمَّا جَاءَ مُوسَى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ أَرِنِي أَنْظُرْ إِلَيْكَ قَالَ لَنْ تَرَانِي وَلَكِنِ انْظُرْ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ تَرَانِي فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَى صَعِقًا فَلَمَّا أَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ)(۲)
قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (أَرِنِي) أَعْطِنِي.

قوله: قَالَ ابن عباس أرني أعطني: حضرت ابن عباس په((رَبِّ أَرِنِي أَنْظُرْ إِلَيْكَ)) کښې د ارنی تشریح په اعطنی سره کړیده، ځکه چه په((ارنی)) او ((انظرالیك)) کښې معنوی اتحاد او مناسبت ښکاره شی. مطلب دا دي چه اي الله: ته ماته د رؤیت قوت راکړه چه تا اولیدي شم.
بعض حضراتو ونیلي دی چه د ((ارنی)) مفعول ((نفسك)) محذوف دي او مطلب دا دي چه اي الله: ته ماته خپل ذات اوښایه چه زه تا اولیدي شم[۱] د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما دا تعلیق طبری د علی بن ابی طلحة نه موصولاً نقل کړيدي.[۲]

۴۳۲۲ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ عَمْرِو بْنِ يَحْيَى الْمَازِنِيِّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ-رضي الله عنه-قَالَ جَاءَ رَجُلٌ مِنَ الْيَهُودِ إِلَى النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- قَدْ لُطِمَ وَجْهُهُ وَقَالَ يَا مُحَمَّدُ إِنَّ رَجُلاً مِنْ أَصْحَابِكَ مِنَ الأَنْصَارِ لَطَمَ وَجْهِي. قَالَ «ادْعُوهُ». فَدَعَوْهُ قَالَ «لِمَ لَطَمْتَ وَجْهَهُ». قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنِّي مَرَرْتُ بِالْيَهُودِ فَسَمِعْتُهُ يَقُولُ وَالَّذِي اصْطَفَى مُوسَى عَلَى الْبَشَرِ. فَقُلْتُ وَعَلَى مُحَمَّدٍ وَأَخَذَتْنِي غَضْبَةٌ فَلَطَمْتُهُ. قَالَ «لاَ تُخَيِّرُونِي مِنْ بَيْنِ الأَنْبِيَاءِ، فَإِنَّ النَّاسَ يَصْعَقُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَأَكُونُ أَوَّلَ مَنْ يُفِيقُ،

---
[۱]) (تعلیقات لامع الدراری:۸۸\۹۱).
[۲]) (عمدة القاری:۲۳۹\۱۸)

فَإِذَا أَنَا بِمُوسَى آخِذٌ بِقَائِمَةٍ مِنْ قَوَائِمِ الْعَرْشِ، فَلَا أَدْرِي أَفَاقَ قَبْلِي أَمْ جُزِيَ بِصَعْقَةِ الطُّورِ».

قوله: يا محمد إن رجلا من أصحابك من الأنصار لطم في وجهي:

د روایاتو تعارض او دهغې حل: د بخاری شریف ددې روایت نه معلومیږی چه د څپیړې وهلو تعلق انصارسره وو. حافظ ابوبکربن ابی الدنیا رحمه الله روایت نقل کړیدې چه څپیړه وهونکې حضرت ابوبکرصدیق رضی الله عنه وو[۱] په دواړو روایتونو کښې په ظاهره تعارض دې خکه چه ابوبکرصدیق رضی الله عنه د انصارو نه نه وو.

① ددې یو جواب دا دې چه په دواړو کښې تطبیق اوکړې شی چه څپیړه وهونکې هم حضرت ابوبکرصدیق رضی الله عنه وو، دلته د بخاری په روایت کښې د هغه تعلق د انصارو سره ښودلې شویدې. دا د خپلې منعی لغوی په اعتبار دې، د انصارو معنی امداد کونکی راځی او د حضرت ابوبکرصدیق رضی الله عنه نه زیات د حضوراکرم ﷺ امداد بل چا کړیدې.

② دویم جواب دا دې چه د ابن ابی الدنیا رحمه الله مقابله کښې د بخاری روایت راجح ګرخولې شوې دې. علامه عینی رحمه الله فرمائی، ،وما ذکره البخاری هوالاصح، ،[۲]

قوله: فإن الناس يصعقون يوم القيامة فأكون أول من يفيق:

د فاکون اول من یفیق تشریح: حضور اکرم ﷺ فرمائیلی دی چه د قیامت په ورځ به ټول خلق بې هوشه شی، د ټولو نه اول به زه په هوش کښې راشم. بیا ئې اوفرمائیل چه زه به اوګورم چه موسیٰ علیه السلام به د عرش یوه پښه نیولې وی اوس ما ته نه ده معلومه چه هغه زما نه وړاندې په هوش کښې راغلې وو یا د کوه طور د بې هوشنې هغه ته بدله ورکړې شوه او په هغه باندې هډوبې هوشی شروع نه شوه.صعق وائی د یو آوازاوریدل یا د څه څیز د ویرې د وجه بې هوشه کیدل[۳] دوه ځل به نفخ صور کیږی. په رومبی ځل به د ټولونه هوش والوزی او چه څومره ژوندی دی هغه به ټول مړه شی او چه کوم مړه شوې وو د هغوی په روحونو به د بې هوشئی کیفیت شروع شی. دینه پس به دویمه نفخ وی په دې سره به د مړو روحونه د هغوی بدنونو طرف ته واپس راشی او بې هوشه به په هوش کښې راشی. په سورة زمر کښې دی، ،وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ أُخْرَى فَإِذَا هُمْ قِيَامٌ يَنْظُرُونَ، ،دلته د بخاری مذکوره روایت کښې«فأكون أول من يفيق» کښې د دویمې نفخ نه پس افاقه مراد ده،د شعبی رحمه الله په روایت کښې د دې تصریح ده «انا اول من يرفع راسه بعد النفخة الاخيرة»[۴]

د قیامت په ورځ د نفخاتو شمیر: د قیامت په ورځ د نفخاتو په شمیر کښې اختلاف دې. علامه

---

[۱]) (عمدة القارى: ۱۸\۲٤٠

[۲]) (عمدة القارى: ۱۸\۲٤٠

[۳]) (والمراد بالصعق غشى يلحق من سمع صوتا او راى شيئا يفزع منه(فتح البارى: ٦\٤٤٤ كتاب الانبياء

[۴]) (فتح البارى: ٦\٤٤٤ كتاب احاديث الانبياء باب وفات موسیٰ وذكره بعد

ابن حزم رحمه الله فرمائي څلور نفخات به وي، اول ځل به ټول ژوندي مړه شي، دويم ځل نفخه سره به ټول مړي راژوندي شي او د حساب د پاره به جمع شي، دريمه نفخه سره به عامه بې هوشي خوره شي او څلورم ځل نفخه سره به شروع شوي بې هوشئي نه افاقه اوشي.[۱] حضرت شاه عبدالقادر رحمه الله هم دغه قول اختيار كړيدي.[۲]

مولانا رشيد احمد گنگوهي رحمه الله «لامع الدراري» كښې دري [۳] او په «كوكب الدري» كښې د څلورو نفخاتو قول اختيار كړيدي. يو نفخه امات، دويمه نفخه احياء، دريمه نفخه صعقه او څلورمه نفخه افاقه ده. نفخه صعقه به هغه وخت وي كله چه الله تعالى د حساب د پاره ظهور اوفرمائي.[۴]

علامه عيني رحمه الله فرمائي چه په روايت باب كښې «يصعقون» نه د حساب د پاره د الله تعالى د ظهور د وخت صعقه مراد ده.[۵]

بعضې حضراتو د پنځو نفخاتو قول اختيار كړيدي، صاحب جمل په دي باندې د حيرانتيا اظهار كولو سره فرمائي«وقد سمعنا بمن زاد في الطنبور نغمة، ولم نسمع بمن زاد في الصور نفخة» [۶] يعني دا خو مونږ واوريده چه په ساز كښې د يوي نغمي چا اضافه كړيده (چه يوه نغمه ئې نوي ايجاد كړيده) ليكن په صور كښې د نفخه د اضافي قول مونږ كله هم نه دي اوريدلي.

علامه آلوسي رحمه الله د دريو قول ته ترجيح وركړيده [۷] ليكن د جمهورو او د علماء محققين په نزد ټول به دوه ځل نفخ صور وي[۸] د كوم ذكر چه د سورة زمر په مذكوره آيت كښې شوي دي چه په اول ځل به نفخ صور اوشي نو د زمكې او آسمان ټول مخلوق به بې هوشه شي. مگر څوك چه الله تعالى غواړي «الا من شاء الله» نه بعضو حضرت جبرائيل، حضرت ميكائيل، حضرت اسرافيل، او ملك الموت مراد اخستي دي. د بعضو په نزد أنبياء كرام او شهداء مراد دي. او

---

[۱] (فتح الباري: ۶\۴۴۴ كتاب احاديث الانبياء باب وفات موسىٰ وذكره بعد

[۲] (اوګورئ تفسير عثماني: ۶۲۰ سورة الزمر، ليكن شاه عبدالقادر رحمه الله د سورة النمل په تفسير كښې پنځه نفخات ذكر كړي دي، ليكي: يو ځل به شپيلئي اووهلې شي په څه سره چه به ټول مخلوق مړ شي، او په دويم ځل پوكوهلو سره به ژوندي شي. دينه پس چه پوكوهلې شي نو اوبه ويريږي بيا څلورم ځل په پوكوهلو سره به بې هوشه شي اوبل ځل پوكوهلو سره به رابيدار شي. (تفسير عثماني: ۵۱۲ سورة النمل)

[۳] (لامع الدراري: ۸\۵۸ كتاب الانبياء-

[۴] (تعليقات لامع الدراري: ۸\۵۹ كتاب الانبياء والكوب الدري

[۵] (الظاهر ان هذاالصعق يكون يوم القيامة حين يا تى الرب عزوجل لفصل القضاء و يتجلى فيصعقون حينئذ اى يغشى عليهم وليس المراد من الصعق الموت(عمدة القاري ۱۸\۲۴۰

[۶] (تعليقات لامع الدراري :۸\۵۹ كتاب الانبياء

[۷] (روح المعاني-

[۸] (تفسير عثماني: ۶۲۰-

بعضو ونيلي دي چه ددي نه هغه څالرونکي مراد دي چه د نفخه اولى نه اول مره شوي وي[1] دا روايت امام بخاري رحمه الله کتاب احاديث الانبياء كښي هم نقل كړي دي.[2]

۱۳۶- بَابُ الْمَنِّ وَالسَّلْوَى

۴۳۶۳ - حَدَّثَنَا مُسْلِمٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ عَنْ عَمْرِو بْنِ حُرَيْثٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ زَيْدٍ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «الْكَمْأَةُ مِنَ الْمَنِّ وَمَاؤُهَا شِفَاءُ الْعَيْنِ».

۱۳۷-بَاب (قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالأَرْضِ لاَ إِلَهَ إِلاَّ هُوَ يُحْيِي وَيُمِيتُ فَآمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ النَّبِيِّ الأُمِّيِّ الَّذِي يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَكَلِمَاتِهِ وَاتَّبِعُوهُ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ).

[۴۳۶۴] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ وَمُوسَى بْنُ هَارُونَ قَالاَ حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ بْنُ مُسْلِمٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْعَلاَءِ بْنِ زَبْرٍ قَالَ حَدَّثَنِي بُسْرُ بْنُ عُبَيْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو إِدْرِيسَ الْخَوْلاَنِيُّ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا الدَّرْدَاءِ يَقُولُ كَانَتْ بَيْنَ أَبِي بَكْرٍ وَعُمَرَ مُحَاوَرَةٌ، فَأَغْضَبَ أَبُو بَكْرٍ عُمَرَ، فَانْصَرَفَ عَنْهُ عُمَرُ مُغْضَبًا، فَاتَّبَعَهُ أَبُو بَكْرٍ يَسْأَلُهُ أَنْ يَسْتَغْفِرَ لَهُ، فَلَمْ يَفْعَلْ حَتَّى أَغْلَقَ بَابَهُ فِي وَجْهِهِ، فَأَقْبَلَ أَبُو بَكْرٍ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- فَقَالَ أَبُو الدَّرْدَاءِ وَنَحْنُ عِنْدَهُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- «أَمَّا صَاحِبُكُمْ هَذَا فَقَدْ غَامَرَ». قَالَ وَنَدِمَ عُمَرُ عَلَى مَا كَانَ مِنْهُ فَأَقْبَلَ حَتَّى سَلَّمَ وَجَلَسَ إِلَى النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- وَقَصَّ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- الْخَبَرَ. قَالَ أَبُو الدَّرْدَاءِ وَغَضِبَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- وَجَعَلَ أَبُو بَكْرٍ يَقُولُ وَاللَّهِ يَا رَسُولَ اللَّهِ لأَنَا كُنْتُ أَظْلَمَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- «هَلْ أَنْتُمْ تَارِكُولِي صَاحِبِي هَلْ أَنْتُمْ تَارِكُولِي صَاحِبِي إِنِّي قُلْتُ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا فَقُلْتُمْ كَذَبْتَ. وَقَالَ أَبُو بَكْرٍ صَدَقْتَ«.

حضرت ابوالدرداء رضي الله عنه فرمائی چه د حضرت ابوبکرصدّيق رضي الله عنه او د حضرت عمر رضي الله عنه په مينځ كښي څه خبري اوشوي، حضرت ابوبکرصدّيق رضي الله عنه په ذي بحث كښي حضرت عمر رضي الله عنه خفه كړو. حضرت عمر رضي الله عنه د حضرت ابوبکرصدّيق رضي الله عنه نه خفه واپس لاړو، حضرت ابوبکرصدّيق رضي الله عنه هغه پسي شاته لاړو او هغه نه ئي معافي اوغوښتله ليكن حضرت عمر رضي الله عنه هغه معاف نه كړو او د خپل كور دروازه ئي بنده كړه. حضرت ابوبکرصدّيق رضي الله عنه د حضوراكرم صلى الله عليه وسلم په خدمت

---

[1] (الجامع لاحكام القرآن: ۲۸۰\۱۵)

[2] (صحيح البخاري مع فتح الباري كتاب احاديث الانبياء باب وفاة موسى و بعده: ۴۴۱\۶)

كښې حاضر شو . حضوراکرم ﷺ چه د هغوی مخ اولیدو نو هلته موجود صحابه کرامو ته ئې اوفرمائیل ((اما صاحبكم هٰذا، فقد غامر)) ستاسو دي ملګری (یعنی حضرت ابوبکرصدّیق رضی الله عنه چا سره جګړه کړېده، هغوی رضی الله عنه د هغه د مخ کتلو سره د فراست نه اندازه لګولي وه او دا هم ممکن دی چه د وحی په ذریعه هغوی ﷺ ته خبر ورکړې شوي وی. روستو حضرت عمر رضی الله عنه پښیمانه شو نو راغلو سلام ئې اوکړو او حضوراکرم ﷺ سره کیناستو او پوره قصه ئې ذکر کړه. نبی کریم ﷺ د حضرت عمر رضی الله عنه نه خفه شو، حضرت ابوبکرصدّیق رضی الله عنه اوئیل چه په الله قسم زیاتي زما د طرف نه شوي وو بیا حضوراکرم ﷺ ارشاد اوفرمائیلو آیا تاسو زما ملګری پرېخودل غواړئې، تاسو زما ملګري پرېخودل غواړئي؟ ما وئیلی وو ((يَاأَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا))

(خلقو زه تاسو ټولو ته د الله تعالی د طرف نه رالیګلي شوي پیغمبر یم) نو هغه وخت تاسو زما تکذیب اوکړو او حضرت ابوبکرصدّیق رضی الله عنه زما تصدیق اوکړو. د امام بخاری رحمه الله په روایت کښې ((اما صاحبكم هٰذا، فقد غامر)) کښې د ((غامر)) تشیح ((سابق بالخير)) سره کړې ده، په نیکئي او خیګړه کښې د ټولو نه وړاندي کیدل معنی مراد ده لیکن اکثر حضراتو د ((غامر)) معنی ((خاصم)) کړېده[1] یعنی جنګ جګړه او دلته په روایت کښې همدغه معنی مناسب او موزون ده.

عبدالله بن حماد: دي روایت کښې د امام بخاری رحمه الله شیخ عبدالله دي د هغه د پلا نوم نه دي ذکر کړي. ابن السکن د فربری په طریق سره د امام بخاری رحمه الله دا روایت نقل کړېدي، په هغي کښې د پلار نوم ((حماد)) یعنی عبدالله بن حماد، دا د امام بخاری د زماني هم دي او د هغه په شاګردانو کښې هم دي، حفاظ حدیث کښې د هغوی شمیر کیدلو. ۹محرم ۲۲۳ هجرئ کښې دهغوی وفات شوي دي.[2]

د کمالاتو والؤ غلطئ ته نظر نه شی کولې: دي روایت نه یوه دا خبره معلومه شوه چه کوم سړي د ډیرو کمالاتو او فضائلو مالك وی که دهغه نه څه لغزش اوشی نوهغه هیرولي شی، دلته حضرت ابوبکرصدّیق رضی الله عنه د خپل زیاتي اقرار هم کوی لیکن حضوراکرم ﷺ د دي سره په حضرت عمر رضی الله عنه باندي د خپل خفګان اظهار کوی، په دي وجه رونړو که د بزرګانو نه څه غلطی اوشی یا د هغوی نه څه ګناه اوشی نو خامخا هغوی پسي نه دی لګیدل پکار، ځکه چه د دي بزرګانو ډیري نیکئي هم وی او معلومه نه ده چه د هغه نیکو په وجه د الله تعالی په نزد یو لوئې مقام وی چه دي لغزش طرف ته الله تعالی توجه اونه فرمائی او د پیغور کونکو نیول اوشی.[3]

---

[1] (تعليقات لامع الدراري:۸۹\۹ و في الفيض: ۱۸۴\٤، اى خاصم واصله النزول فى الماء الكبير والمراد منه ههنا الخصومة وما فسر به المحشى فغلط

[2] (عمدة القاري: ۱٤۲۱\۱۸-

[3] (عمدة القاري:۲٤۳\۱۸ و فتح الباري: ۳۰٤\۸ وارشاد الساري-

١٣٨- باب {وَقُولُوا حِطَّةٌ}

٤٢٦٥ - حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنْ هَمَّامِ بْنِ مُنَبِّهٍ أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ - رضي الله عنه - يَقُولُ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «قِيلَ لِبَنِي إِسْرَائِيلَ (ادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةٌ نَغْفِرْ لَكُمْ خَطَايَاكُمْ) فَبَدَّلُوا فَدَخَلُوا يَزْحَفُونَ عَلَى أَسْتَاهِهِمْ وَقَالُوا حَبَّةٌ فِي شَعَرَةٍ». [ر: ٣٢٢٢]

دا روايت په جلد اول كښي تير شوي دي هلته د امام بخارى رحمه الله د استاذ نوم اسحاق بن نصر مذكور دي، دلته صرف «حدثنا اسحاق» دي، حافظ ابن حجر، علامه عينى او علامه قسطلانى اوفرمائيل چه دلته «اسحاق» نه مراد اسحاق ابن رهويه دي ځكه چه كله اسحاق مطلق اووئيلي شى نو دينه اسحاق ابن راهويه مراد وى ليكن ظاهر نه دا معلوميږى چه مراد اسحاق بن نصر دي ځكه چه هم دغه سند اومتن په جلد اول كتاب الانبياء كښي تيرشوي دي. او هلته اسحاق بن نصر دي.(١)

١٣٩- باب {خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ}

العرف المعروف [ر: ١٩٩]

[٤٣٦٦] (١) حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ رضي الله عنهما - قَالَ قَدِمَ عُيَيْنَةُ بْنُ حِصْنِ بْنِ حُذَيْفَةَ فَنَزَلَ عَلَى ابْنِ أَخِيهِ الْحُرِّ بْنِ قَيْسٍ، وَكَانَ مِنَ النَّفَرِ الَّذِينَ يُدْنِيهِمْ عُمَرُ، وَكَانَ الْقُرَّاءُ أَصْحَابَ مَجَالِسِ عُمَرَ وَمُشَاوَرَتِهِ كُهُولاً كَانُوا أَوْ شُبَّانًا. فَقَالَ عُيَيْنَةُ لاِبْنِ أَخِيهِ يَا ابْنَ أَخِي، لَكَ وَجْهٌ عِنْدَ هَذَا الأَمِيرِ فَاسْتَأْذِنْ لِي عَلَيْهِ. قَالَ سَأَسْتَأْذِنُ لَكَ عَلَيْهِ. قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ فَاسْتَأْذَنَ الْحُرُّ لِعُيَيْنَةَ فَأَذِنَ لَهُ عُمَرُ، فَلَمَّا دَخَلَ عَلَيْهِ قَالَ هِي يَا ابْنَ الْخَطَّابِ، فَوَاللَّهِ مَا تُعْطِينَا الْجَزْلَ، وَلاَ تَحْكُمُ بَيْنَنَا بِالْعَدْلِ. فَغَضِبَ عُمَرُ حَتَّى هَمَّ بِهِ، فَقَالَ لَهُ الْحُرُّ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى قَالَ لِنَبِيِّهِ - صلى الله عليه وسلم - (خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ) وَإِنَّ هَذَا مِنَ الْجَاهِلِينَ. وَاللَّهِ مَا جَاوَزَهَا عُمَرُ حِينَ تَلاَهَا عَلَيْهِ، وَكَانَ وَقَّافًا عِنْدَ كِتَابِ اللَّهِ.

[٤٣٦٧] حَدَّثَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا وَكِيعٌ عَنْ هِشَامٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الزُّبَيْرِ (خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ) قَالَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ إِلاَّ فِي أَخْلاَقِ النَّاسِ. أَوْ كَمَا قَالَ.

...

١) (واخرجه البخارى ايضا فى كتاب الاعتصام باب الاقتداء لسنن النبى صلى الله عليه وسلم رقم الحديث:٧٢٨٦ مع الفتح وهذا الحديث من افراده (عمدة القارى)

تفسير سورة الأنفال

١٤٠ - قوله: يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَنْفَالِ قُلِ الْأَنْفَالُ لِلَّهِ وَالرَّسُولِ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَصْلِحُوا ذَاتَ بَيْنِكُمْ

)قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (الْأَنْفَالُ) الْمَغَانِمُ. قَالَ قَتَادَةُ (رِيحُكُمْ) الْحَرْبُ، يُقَالُ نَافِلَةٌ عَطِيَّةٌ

سورة الأنفال

د كلماتو تشريح:

قوله: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ : الْأَنْفَالُ : الْمَغَانِمُ: دي تفسير نه امام بخاري رحمه الله دي تفسير طرف ته اشاره كړيده چه دلته نفل په هغه معروف معنى كښي مستعمل نه دي چه د فقهاؤ اصطلاح ده چه غازي او جهاد كښي حصه اخستونكي ته مقرره حصي نه څه زياته حصه وركړي بلكه دلته د نفل معنى مطلقا غنيمت دي.[١] د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما دا تعليق ابن ابى حاتم د على بن ابى طلحه په طريق سره موصولا نقل كړيدي.[٢]

قوله: يُقَالُ: نَافِلَةٌ: عَطِيَّةٌ: د نافلة معنى عطيه ده، دا لفظ په سوره انفال كښي نيشته ليكن د انفال د لفظ په مناسبت سره امام بخاري دلته ذكر كړيدي، د دي معنى په اصل كښي د زياتى ده، په دي وجه د فرض او واجب مونځونو نه زياتى ركعتونو ته نافله وائى،

[٤٣٦٨] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحِيمِ حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ سُلَيْمَانَ أَخْبَرَنَا هُشَيْمٌ أَخْبَرَنَا أَبُو بِشْرٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ قَالَ قُلْتُ لِابْنِ عَبَّاسٍ رضى الله عنهما سُورَةُ الْأَنْفَالِ قَالَ نَزَلَتْ فِي بَدْرٍ.

د حضرت سعيد ابن جبير رحمه الله دا سوال مقصد دا وو چه سوره انفال په كومه سلسله كښي نازل شوي وو، نو حضرت ابن عباس رضي الله عنهما ورته اوخودل چه دا د غزوه بدر په سلسله كښي نازل شويدي. مسند احمد كښي دى چه حضرت سعد ابن ابى وقاص رضي الله عنه په غزوه بدر كښي سعيد بن العاص قتل كړلو او د هغه توره ئي واخستله، حضورا كرم صلى الله عليه وسلم حكم اوكړو چه دا توره په غنيمت كښي جمع كړه د څه په وجه چه حضرت سعد ابن ابى وقاص رضي الله عنه خفه شو. حضرت سعد رضي الله عنه توره جمع كولو نه پس لړي نه وو تلي چه د سوره انفال رومبني آيت نازل شو نو نبى كريم صلى الله عليه وسلم حضرت سعد رضي الله عنه راؤغوښتولو او توره ئي وركړه.[٣]

ابوداؤد او نسائى كښي د شان نزول يوه بله واقعه هم ذكر ده. چه غزوه بدر كښي د فتح نه پس په صحابه كرامو كښي د مال غنيمت په سلسله كښي څه اختلاف اوشو، ځوانانو وئيل چه دا هر څه زمونږ د محنت نتيجه ده، د بډاګانو رائي دا وه چه مونږ خو ستاسو سهارا وو، په مينځ

---

[١] (لامع الدرارى: ٩٠\٩-
[٢] (عمدة القارى: ٢٤٤\١٨-
[٣] (عمدة القارى: ٢٤٥\١٨ والدرالمنثور فى التفسير بالماثور: ١٥٨\٣-

كښي جنډا مونږ نيولي وه په دي وجه تاسو ته هيڅ فوقيت او په مونږ باندي ترجيح نيشته. دا جګړه رسول الله ﷺ ته اورسيدله نو په دي باندي مذكوره آيت نازل شو [1]

الشَّوْكَةُ الْحَدُّ (مُرْدَفِينَ) فَوْجًا بَعْدَ فَوْجٍ، رَدِفَنِي وَأَرْدَفَنِي جَاءَ بَعْدِي (ذُوقُوا) بَاشِرُوا وَجَرِّبُوا وَلَيْسَ هَذَا مِنْ ذَوْقِ الْفَمِ (فَيَرْكُمَهُ) يَجْمَعُهُ. (شَرِّدْ) فَرِّقْ (وَإِنْ جَنَحُوا) طَلَبُوا (يُثْخِنَ) يَغْلِبَ.
وَقَالَ مُجَاهِدٌ (مُكَاءً) إِدْخَالُ أَصَابِعِهِمْ فِي أَفْوَاهِهِمْ (وَتَصْدِيَةً) الصَّفِيرُ (لِيُثْبِتُوكَ) لِيَحْبِسُوكَ.

قوله: الشَّوْكَةُ الْحَدُّ: آيت كريمه كښي دى: ، وَإِذْ يَعِدُكُمُ اللَّهُ إِحْدَى الطَّائِفَتَيْنِ أَنَّهَا لَكُمْ وَتَوَدُّونَ أَنَّ غَيْرَ ذَاتِ الشَّوْكَةِ تَكُونُ لَكُمْ، ، په دي كښي د ((الشوكة)) تفسير ، ، الحد ، ، سره كړيدي.
حد د توري مخ ته وائي شوكة په اصل كښي ازغى ته وائي نو ازغي چه څنګه پريكول كوي توره هم پريكول كوي. ((غَيْرَ ذَاتِ الشَّوْكَةِ)) نه غير مسلح ډله يعني د قريشو تجارتي قافله مراد ده.

قوله: مُرْدَفِينَ: فَوْجًا بَعْدَ فَوْجٍ، رَدِفَنِي وَأَرْدَفَنِي جَاءَ بَعْدِي: آيت كريمه كښي دى: ، أَنِّي مُمِدُّكُمْ بِأَلْفٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُرْدِفِينَ، ، يعني زه به ستاسو په يو زر فريښتو سره امداد كوم، چه وار په وار به راځي. د ((مردفين)) معنى ده د يو ډلي نه پس بله ډله. فرمائي چه ردف ثلاثي مجرد او اردف د افعال نه دي د دواړو معنى ده جاء بعدى يعني زما نه پس راغله. زما شاته راغلو، دا ماخوذ دي د ((ردف)) نه معنى روستو راتلونكي، تابع. نو د ((مردفين)) معنى ((متبعين)) شوه.

قوله: فَيَرْكُمَهُ: يَجْمَعُهُ: آيت كريمه كښي دى: ، لِيَمِيزَ اللَّهُ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ وَيَجْعَلَ الْخَبِيثَ بَعْضَهُ عَلَى بَعْضٍ فَيَرْكُمَهُ جَمِيعًا فَيَجْعَلَهُ فِي جَهَنَّمَ، ، دي د پاره چه الله (جل جلاله) ناپاك د پاك نه جدا كړي او ناپاك يو بل سره ميلاؤ كړي بيا هغوى راجمع كړي او دوزخ كښي ئي اوغورزوي. فرمائي چه په آيت كښي د ((يركمه)) معنى ((يجمعه)) يعني جمع كړي، يوځائ كړي. په اصل كښي د باب د نصر نه ركم يركم معنى ډيري كول، جمع كول، سره راځي.

قوله: ذُوقُوا: بَاشِرُوا وَجَرِّبُوا وَلَيْسَ هَذَا مِنْ ذَوْقِ الْفَمِ: آيت كريمه كښي دى: ، ذَلِكُمْ فَذُوقُوهُ وَأَنَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَابَ النَّارِ، ، په دي كښي ذوق نه مراد په خُله سره څكل نه دى بلكه دا مراد دي چه تاسو اوس دا عذاب برداشت كړئي او اوئي زغمئي.

قوله: وَإِنْ جَنَحُوا: طَلَبُوا: آيت كريمه كښي دى: ، وَإِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ، ، او كه هغوى د صلح طرف ته تيټ شي او ته هم د هغوى طرف ته مائل شه او په الله تعالى باندي بهروسه ساته، فرمائي چه د ((جنحوا)) معنى ((طلبوا)) ده، يعني كه هغوى صلح او سلامتي

[1] (الدالمنثور فى التفسير بالماثور ۳/۱۵۹- ۱۶۰ والسنن الكبرىٰ للنسائى كتاب التفسير سورة الانفال رقم الحديث: ۱۱۱۹۷-

غواړي نو ته هم اماده شه او په الله تعالی باندي یقین ساته.

قوله: <u>یُثْخِنَ: یَغْلِبَ</u>: آیت کریمه کښي دی: ،، مَاكَانَ لِنَبِیٍّ أَنْ يَكُونَ لَهُ أَسْرَى حَتَّى يُثْخِنَ فِي الْأَرْضِ،، د یو نبی د پاره مناسب نه دی چه هغوی قیدیان باقي اوساتی، ابوعبیده رحمه الله د یُثْخِنُ تفسیر یَغْلِبُ سره کوی یعنی تر کومي چه د دښمن خونریزی او زیات قتل و غارت سره په ملك کښي غلبه حاصله نه کړی تر هغه وخت پوري قیدی کافران باقي ساتل مناسب نه دی.

قوله: <u>لِیُثْبِتُوكَ: لِیَحْبِسُوكَ</u>: آیت کریمه کښي دی: ،، وَإِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ أَوْ يُخْرِجُوكَ،، اوکوم وخت چه کافرانو ستا په نسبت تدبیرونه او سوچونه کول چه تا قیدی کړی یا تا قتل کړي یا تا دوطن نه اوباسی د(لِیُثْبِتُوكَ) معنی یحبسوك ده. یعنی تا قید کړی تا احصار کړی.

قوله: <u>مُکَاءً: وَقَالَ مُجَاهِدٌ (مُكَاءً) إِدْخَالُ أَصَابِعِهِمْ فِي أَفْوَاهِهِمْ وَ(تَصْدِيَةً) الصَّفِيرُ</u>: آیت کریمه کښي دی: ،، وَمَاكَانَ صَلَاتُهُمْ عِنْدَ الْبَيْتِ إِلَّا مُكَاءً وَتَصْدِيَةً،، مجاهد رحمه الله په دي آیت کښي د ((مکاء)) تفسیر کړیدي خپلي ګوتي په خپله خُله کښي داخلول. او د تصدیه معنی ئي بیان کړي ده شپیلی، خو دا تفسیر غیر مشهور دي، مشهور تفسیر دا دي چه مکاء معنی شپیلی وهل دی او تصدیه معنی لاسونه پړقول دی.[1]

علامه شبیراحمد عثمانی رحمه الله د دي آیت لاندي لیکی: ،، یعنی حقیقی مونځ ګذار د جُماتونو نه منع کوی او پخپله د هغوی مونځ څه دي؟ د کعبي په بربنډه طواف کول او د الله تعالی د ذکر په ځائي شپیلی وهل او لاسونه پړقول. لکه چه نن هم په ډیرو ګرجو کښي تلئي او جرسونه کړنګول لوئ عبادت ګنړی. مطلب دا چه نه پخپله د الله تعالی عبادت کوی او نه نور عبادت کولو ته پریږدی. دا بي معني او فضول خبري ئی عبادت ګرځولي دی. بعضو وئیلي دی شپیلی وهل او لاسونه پړقول به ئي د مسلمانانو په عبادت کښي د خلل د پاره کول او د ټوقو مسخرو د پاره به ئي داسي کول.

۱۴۱ = باب: إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الصُّمُّ الْبُكْمُ الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ

[۴۳۴۹][2] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا وَرْقَاءُ عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ عَنْ مُجَاهِدٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ (إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الصُّمُّ الْبُكْمُ الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ) قَالَ هُمْ نَفَرٌ مِنْ بَنِي عَبْدِ الدَّارِ»

۱۴۲ = باب (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ وَأَنَّهُ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ)

(اسْتَجِيبُوا) أَجِيبُوا (لِمَا يُحْيِيكُمْ) يُصْلِحُكُمْ.

---

[1] (عمدة القاری:۲۴۶\۱۸-

[2] (وهذا الحديث من افراد البخاری (عمدة القاری:۲۳۷\۱۸-

[۴۳۷۰] - حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ أَخْبَرَنَا رَوْحٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ خُبَيْبِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمٰنِ سَمِعْتُ حَفْصَ بْنَ عَاصِمٍ يُحَدِّثُ عَنْ أَبِي سَعِيدِ بْنِ الْمُعَلَّى -رضي الله عنه- قَالَ كُنْتُ أُصَلِّي فَمَرَّ بِي رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- فَدَعَانِي فَلَمْ آتِهِ حَتَّى صَلَّيْتُ، ثُمَّ أَتَيْتُهُ فَقَالَ «مَا مَنَعَكَ أَنْ تَأْتِيَ أَلَمْ يَقُلِ اللَّهُ (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمْ) ثُمَّ قَالَ لأُعَلِّمَنَّكَ أَعْظَمَ سُورَةٍ فِي الْقُرْآنِ قَبْلَ أَنْ أَخْرُجَ». فَذَهَبَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- لِيَخْرُجَ فَذَكَرْتُ لَهُ.

وَقَالَ مُعَاذٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ خُبَيْبٍ سَمِعَ حَفْصًا سَمِعَ أَبَا سَعِيدٍ رَجُلاً مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- بِهَذَا، وَقَالَ هِيَ (الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ) السَّبْعُ الْمَثَانِي. [ر:۴۲۰۴]

۱۴۳= بَاب قَوْلِهِ (وَإِذْ قَالُوا اللَّهُمَّ إِنْ كَانَ هَذَا هُوَ الْحَقَّ مِنْ عِنْدِكَ فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِنَ السَّمَاءِ أَوِ ائْتِنَا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ) [۳۲]

قَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ مَا سَمَّى اللَّهُ تَعَالَى مَطَرًا فِي الْقُرْآنِ إِلاَّ عَذَابًا، وَتُسَمِّيهِ الْعَرَبُ الْغَيْثَ، وَهُوَ قَوْلُهُ تَعَالَى (يُنَزِّلُ الْغَيْثَ مِنْ بَعْدِ مَا قَنَطُوا): [۲۸]

ابن عيينه رحمه الله فرمائيلي دی د «مطر» اطلاق قرآن چه کوم ځائ کړيدي هغه ځئ عذاب له کړي دي، او «مطر» په معنی باران رحمت د پاره لفظ «غيث» استعمال کړي شوي دي. لکه چه په آيت کښې دی ﴿وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ كَانَ بِكُمْ أَذًى مِنْ مَطَرٍ﴾ په دي کښي «مطر» د عذاب معنی کښي نه دي بلکه د دي نه «غيث» او مراد دي.

[۴۳۸۱][1] حَدَّثَنِي أَحْمَدُ حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُعَاذٍ حَدَّثَنَا أَبِي حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ عَبْدِ الْحَمِيدِ- هُوَ ابْنُ كُرْدِيدٍ صَاحِبُ الزِّيَادِيِّ- سَمِعَ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ -رضي الله عنه- قَالَ أَبُو جَهْلٍ (اللَّهُمَّ إِنْ كَانَ هَذَا هُوَ الْحَقَّ مِنْ عِنْدِكَ فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِنَ السَّمَاءِ أَوِ ائْتِنَا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ) فَنَزَلَتْ (وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ وَمَا كَانَ اللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ * وَمَا لَهُمْ أَنْ لاَ يُعَذِّبَهُمُ اللَّهُ وَهُمْ يَصُدُّونَ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ) الآيَةَ.

احمد بن النضر: احمد دلته غيرمنسوب دي يعنی د پلار نوم ئي امام نه دي ذکر کړي، د حاکم وغيره رائي دا ده چه دا احمد بن النضر بن عبدالوهاب نيشابوری دي.

دي حديث سره متصل وراندي حديث محمد بن النضر نه امام بخاری رحمه الله نقل کړيدي، محمد بن النضر د احمد بن النضر رور دي[2] امام بخاری رحمه الله به چه کله نيشاپور ته تشريف راوړو نو دي دوؤ رونړو سره به اکثر پاتي کيدو، او امام سره د هغوی د بعض شيخانو نه روايت کولو

---

[1] (ورقم الحديث:٤٣٧٢ و اخرجه مسلم فی صفات المنافقين و احكامهم باب فی قول الله تعالی وما كان الله ليعذبهم وانت فيهم، رقم الحديث:٢٧٩٦-

[2] (عمدة القاری:١٨\٢٤٩

کښې هم شریك دي. د دي دواړو رونړو په بخاري شریف کښې همدغه یو روایت دي.(۱) امام مسلم رحمه الله دا روایت د عبیدالله بن معاذ نه نقل کړیدي.(۲) چه د احمد بن النضر شیخ دي، داسې د امام مسلم رحمه الله سند یوه درجه عالی دي او دا خبره وړاندې تیره شویده چه امام مسلم رحمه الله ته دلسې فضیلت صرف په څلورو احادیثو کښې حاصل دي.(۳)

۱۴۴ - باب (وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ وَمَا كَانَ اللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ)

[۴۳۷۲] - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ النَّضْرِ حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُعَاذٍ حَدَّثَنَا أَبِي حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ عَبْدِ الْحَمِيدِ صَاحِبِ الزِّيَادِيِّ سَمِعَ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ قَالَ قَالَ أَبُو جَهْلٍ (اللَّهُمَّ إِنْ كَانَ هَذَا هُوَ الْحَقَّ مِنْ عِنْدِكَ فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِنَ السَّمَاءِ أَوِ ائْتِنَا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ) فَنَزَلَتْ:
وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ وَمَا كَانَ اللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ * وَمَا لَهُمْ أَنْ لَا يُعَذِّبَهُمُ اللَّهُ وَهُمْ يَصُدُّونَ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ) الآيَةَ [۴۳۷۱]

د ایت مبارک دوه تفسیرونه: روایت کښې دی چه ابوجهل وغیره اُووئیل (اللَّهُمَّ إِنْ كَانَ هَذَا هُوَ الْحَقَّ مِنْ عِنْدِكَ فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِنَ السَّمَاءِ أَوِ ائْتِنَا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ) یعنی اي الله که همدغه قرآن پاك ستا د طرف نه حق وی نو مونږ باندي کانړی راؤ وروه یا څه بل سخت عذاب نازل کړه، قرآن د دي جواب ورکړو،، وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ،، په دي جواب کښې د عذاب نه نازلیدلو دوه وجې خودلې دی، یو د حضوراکرم ﷺ په مکه کښې موجودګی او دویمه وجه د خلقو استغفار کول، ابن جریر وغیره اوفرمائیل،، وَمَا لَهُمْ أَنْ لَا يُعَذِّبَهُمُ اللَّهُ وَهُمْ يَصُدُّونَ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ،، د آیت دا حصه هغه وخت نازل شوه کله چه هغوی ﷺ په مکه مکرمه کښې موجود وو او بیا د مدینې د هجرت نه پس د آیت دویمه حصه دا نازله شوه،، وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ،، د ((يستغفرون)) ضمیر مسلمانانو طرف ته راجع دي او مطلب دا دي چه مکه مکرمه کښې کمزوری مسلمانان موجود دی چه هجرت ئې نه شو کولې او د الله تعالی نه ئې استغفار کولو دهغوی د خاطره او د هغوی د استغفار د برکته په اهل مکه باندې عذاب نازل نه کړیشو. بیا چه کله دې ټولو حضراتو هجرت اوکړو او د مکې نه لاړل نو وړاندینې آیت نازل شو،، وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ وَمَا كَانَ اللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ،، مطلب دا دي چه اوس عذاب منع کونکی دواړه اسباب لرې شو، نه حضوراکرم ﷺ په مکه کښې باقی پاتې شو او نه استغفار کونکی مسلمانان په مکه کښې باقی پاتې شو، نو اوس د عذاب منع کولو څه رکاوټ باقی

۱) (فتح الباری: ۸۱۳۰۸ و تهذیب الکمال: ۵۱۵۱۱ - ۵۱۶-
۲) (صحیح مسلم کتاب صفات المنافقین واحکامهم، رقم الحدیث ۲۷۹۶
۳) (کشف الباری کتاب المغازی: ۶۹۲-

پاتي نه شو نو د مکي د فتح په موقع باندي په دي کافرانو باندي عذاب نازل کړیشو په دوی کښي بعض اُووژلي شول بعض اوویستلي شول او باقي مغلوب شول.(۱)

د دي تفسیر مطابق، ،وَأَنتَ فِيهِمْ، ، نه مراد رسول ﷺ په مکه کښي قیام دي او ((یستغفرون)) نه د مسلمانانو استغفار مراد دي. او د عذاب نه د مکي د فتح وخت کښي د کافرانو مغلوب کیدل مراد دی. بعض حضراتو فرمائیلی دی چه د حضوراکرم ﷺ په دنیا کښي موجوګی د عذاب منع کونکي ده. صرف په مکه کښي موجود کیدل مراد نه دی او د ((یستغفرون)) ضمیر کافرانوته راجع دي. او مطلب دا دي چه د اهل مکه د بدو اعمالو تقاضا خو دا وه چه په دوی د آسمان نه کاڼي راوورولی وي خو دوه څیزونه د دي عذاب نه منع کونکي شو یو د حضور اکرم ﷺ په دنیا کښي موجود کیدل، او دویم د اهل مکه استغفار کول، د مکي خلق اګر که مشرکان وو خو د طواف وغیره په وخت کښي به ئي د ((غفرانك غفرانك)) ورد کولو، د دوی دا استغفار سره د دي چه د هغوی د پاره په آخرت کښي څه فائده نه ورکوله خو په دنیا کښي د هغوی دا فائده ضرور اوشوه چه هغه خلق د دُنیا د عذاب نه بچ شو، او وړاندي آیت، ، وَمَا لَهُمْ أَلَّا يُعَذِّبَهُمُ اللَّهُ، ، نه په دي صورت کښي به اُخروی عذاب مراد وی، مطلب به دا وی چه دا خلق خو د دنیاوی عذاب نه بچ شو خو د آخرت عذاب به دوی ته ضرور ملاویږی.(۲) نو چه د کوم عذاب نفی کړیشوي ده، ، وَمَا لَهُمْ أَلَّا يُعَذِّبَهُمُ اللَّهُ، ، دي نه عذاب دنیاوی مراد دي او چه د کوم اثبات کړي شوي دي د، ، وَمَا لَهُمْ أَلَّا يُعَذِّبَهُمُ اللَّهُ، ، نو د دي نه د آخرت عذاب مراد دي.(۳)

۱۴۵=باب: وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ: [۳۹]

[۴۳۷۳- ۴۳۷۴] - حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يَحْيَى حَدَّثَنَا حَيْوَةُ عَنْ بَكْرِ بْنِ عَمْرٍو عَنْ بُكَيْرٍ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ-رضي الله عنهما-أَنَّ رَجُلاً جَاءَهُ فَقَالَ يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ، أَلاَ تَسْمَعُ مَا ذَكَرَ اللَّهُ فِي كِتَابِهِ (وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا) إِلَى آخِرِ الآيَةِ، فَمَا يَمْنَعُكَ أَنْ لاَ تُقَاتِلَ كَمَا ذَكَرَ اللَّهُ فِي كِتَابِهِ. فَقَالَ يَا ابْنَ أَخِي أَغْتَرُّ بِهَذِهِ الآيَةِ وَلاَ أُقَاتِلُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ أَغْتَرَّ بِهَذِهِ الآيَةِ الَّتِي يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى (وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا) إِلَى آخِرِهَا

قَالَ فَإِنَّ اللَّهَ يَقُولُ (وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لاَ تَكُونَ فِتْنَةٌ). قَالَ ابْنُ عُمَرَ قَدْ فَعَلْنَا عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ-صلى الله عليه وسلم-إِذْ كَانَ الإِسْلاَمُ قَلِيلاً، فَكَانَ الرَّجُلُ يُفْتَنُ فِي دِينِهِ، إِمَّا يَقْتُلُوهُ وَإِمَّا يُوثِقُوهُ، حَتَّى كَثُرَ الإِسْلاَمُ، فَلَمْ تَكُنْ فِتْنَةٌ، فَلَمَّا رَأَى أَنَّهُ لاَ يُوَافِقُهُ فِيمَا يُرِيدُ قَالَ

---

۱) (تفسیر طبری:۶۸۳\۲۱ و البحر المحیط:۴۸۹\۳۱-
۲) (البحر المحیط:۴۹۰\۱-
۳) (تفسیر کبیر:۱۵۹\۱۵۱-

فَمَا قَوْلُكَ فِي عَلِيٍّ وَعُثْمَانَ. قَالَ ابْنُ عُمَرَ مَا قَوْلِي فِي عَلِيٍّ وَعُثْمَانَ أَمَّا عُثْمَانُ فَكَانَ اللَّهُ قَدْ عَفَا عَنْهُ، فَكَرِهْتُمْ أَنْ يَعْفُوَ عَنْهُ، وَأَمَّا عَلِيٌّ فَابْنُ عَمِّ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَخَتَنُهُ. وَأَشَارَ بِيَدِهِ وَهَذِهِ ابْنَتُهُ أَوْ بِنْتُهُ حَيْثُ تَرَوْنَ.

[۴۳۷۴]- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ حَدَّثَنَا بَيَانٌ أَنَّ وَبَرَةَ حَدَّثَهُ قَالَ حَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ قَالَ خَرَجَ عَلَيْنَا أَوْ إِلَيْنَا ابْنُ عُمَرَ، فَقَالَ رَجُلٌ كَيْفَ تَرَى فِي قِتَالِ الْفِتْنَةِ. فَقَالَ وَهَلْ تَدْرِي مَا الْفِتْنَةُ كَانَ مُحَمَّدٌ - صلى الله عليه وسلم - يُقَاتِلُ الْمُشْرِكِينَ، وَكَانَ الدُّخُولُ عَلَيْهِمْ فِتْنَةً، وَلَيْسَ كَقِتَالِكُمْ عَلَى الْمُلْكِ[۴۲۴۳]

قوله: فقال يا ابن اخي اغترّ بهذه الاية: حضرت عبدالله ابن عمر ﷠ له يو سړي راغلو او هغه ته ئي اووئيل چه تاسو د مسلمانانو د خپل مينځ جګړه کښي حصه ولي نه اخلئي، په قرآن کښي چه د الله تعالى ارشاد دي، ، وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا، ، حضرت عبدالله ابن عمر ﷠ جواب ورکړو چه د دي آيت په سلسله کښي په دهوکه کښي پريوزم (يعنى د دي په صحيح مفهوم باندي پوهه نه شم او د مسسلمانانو په جنګ کښي شرکت اونه کړم) دا ماته ډير خوښ دى د دي نه چه زه په دهوکه کښي پريوزم او د دي آيت په سلسله کښي کوم کښي چه الله تعالى فرمائيلى دى (وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا) يعنى د دي آيت په سلسله کښي زه څه غلط فهمى نه شم برداشت کولي چه د مؤمن قتل عمداً زه معمولى او سپك کار اګنړم نو څه د قتلِ مؤمن عمداً ارتکاب نه شم کولي. بعض نسخو کښي د ((اغتر)) په ځائي ((اعير)) باب تفعيل نه صيغه مجهول واحد متکلم ده.

((عير تعييرا)) معنى شوه شرم ورکول، عيب لګول نو په دي صورت کښي به ترجمه دا وى ما ته، ، وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا، ، په آيت باندي عمل نه کولو باندي پيغور راکړي شى نو دا زما په نزد بهتر دى د هغي نه چه ما ته، ، وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا، ، باندي عمل کولو په وجه کوم پيغور راکړي شي.

قوله: وَأَمَّا عَلِيٌّ فَابْنُ عَمِّ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم - وَخَتَنُهُ. وَأَشَارَ بِيَدِهِ وَهَذِهِ ابْنَتُهُ أَوْ بِيتُهُ: يعنى حضرت على ﷛ د حضوراکرم ﷺ د تره ځوئ او خوم دي، په لاس باندي ئي اشاره اوکړه چه دا د هغه کور دي يعنى نسبى قرابت سره سره د مکان په اعتبار هم هغه نبى کريم ﷺ سره نزدي او متصل وو. دلته په روايت کښي، ،هذه ابنته او بيته، ، دي ليکن په دي کښي صحيح، ،هذا بيته، ، والانسخه ده نو امام بخارى ﷫ دا روايت په ص:۴۶۸ باندي نقل کړيدي هلته بي شکه هم، ،هذا بيته، ، وارد شوي دي.[1]

[1] (صحيح بخارى كتاب التفسير باب قوله وقاتلوهم حتى لا تكون فتنة:۶۴۸-

۱۴۶ = باب (يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ يَغْلِبُوا أَلْفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ) [۴۰]

[۴۳۷۵] [1] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ عَمْرٍو عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ - رضى الله عنهما - لَمَّا نَزَلَتْ (إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ) فَكُتِبَ عَلَيْهِمْ أَنْ لَا يَفِرَّ وَاحِدٌ مِنْ عَشَرَةٍ - فَقَالَ سُفْيَانُ غَيْرَ مَرَّةٍ أَنْ لَا يَفِرَّ عِشْرُونَ مِنْ مِائَتَيْنِ
ثُمَّ نَزَلَتِ (الْآنَ خَفَّفَ اللهُ عَنْكُمُ) الآيَةَ، فَكَتَبَ أَنْ لَا يَفِرَّ مِائَةٌ مِنْ مِائَتَيْنِ - زَادَ سُفْيَانُ مَرَّةً - نَزَلَتْ (حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ) . قَالَ سُفْيَانُ وَقَالَ ابْنُ شُبْرُمَةَ وَأُرَى الْأَمْرَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّهْيَ عَنِ الْمُنْكَرِ مِثْلَ هَذَا.

په شروع کښې دا حکم وو چه يو مسلمان به په جنګ کښې د لسو کافرانو نه نه تختي، لس مسلمانان به سلو، شل به د دوو سوؤ او زر به د لسو زرو کافرانو مقابله کوی ليکن روستو دا حکم منسوخ شو او آيت نازل شو، «الْآنَ خَفَّفَ اللهُ عَنْكُمْ وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا فَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِئَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ»، يعنی که سل مسلمانان کلك ولاړ وی نو هغوی به په دوؤ سوؤ کافرانو غالب راتلي شی. په دي کښې اشاره اوکړي شوه چه د خپل ځان نه په دوه چنده به مسلمانان د غالب کيدو توقع لری نو د دي د وجي تيختنه جائز نه ده، او که د مخالف فريق شمير د دوه چنده نه هم زيات شو نو تيختنه جائز ده.

د ميدان جنګ نه کوم وخت تيختنه جائز ده؟: د جمهورو علماؤ او ائمه اربعه په نزد همدغه حکم دي چه تر کومي د مخالف فريق تعداد د دوچند نه زيات نه وی هغه وخت پوري د ميدان جنګ نه تيختنه حرام ده.[2] په دي کښې خبري شوي دی چه د دښمن دوچند کيدل د شمير په اعتبار سره دی يا د طاقت او د وسلي په اعتبار سره دی. ابن ماجشون مالکی وغيره فرمائی چه دا دوچند کيدل د شمير په اعتبار سره نه دی د وسلي او طاقت په اعتبار سره دی نو که سل مسلمانان د سل کافرانو نه تيختنه اختيار کړی چه په قوت او وسلي سره د هغوی نه دوچند وی نو د هغوی په نزد دا جائز ده.[3] ليکن د جمهورو په نزد دا دو چند کيدل د شمير په اعتبار سره دی نو په مذکورصورت کښې د دي سلو مسلمانانو تيختنه اختيارول د جمهورو په نزد جائز نه دی. او که د کافرانو شمير د دوچند نه هم زيات شی نو بيا تيختنه اختيارول جائز دی. البته

---

[1] (وايضا اخرجه فى كتاب التفسير باب الان خفف الله عنكم رقم الحديث:۴۳۷۶ وهذاالحديث من افراده (عمدةالقارى)-

[2] (الجامع لاحكام القرآن: ۳۸۰\۷- ۳۸۱-

[3] (الجامع لاحكام القرآن: ۳۸۰\۷-

امام محمد رحمه الله فرمائی چه د اسلام د لښکر شمېر دولس زرو ته اورسي نو بيا د ميدان جنګ نه تېخته جائز نه ده که د دښمن شمېر د دوچند نه زيات ولي نه وی.[1] او په استدلال کښې د زهری طريق نه مروی حديث پيش کوی چه رسول الله ﷺ فرمائی ((خير الاصحاب اربعة و خير السرايا اربع وخير الجيوش اربعة ولن يؤتى اثناعشر الفامن قلة ولن يغلب)) [2]
په دې روايت کښې تصريح ده چه د مسلمانانو د لښکر تعداد کله زره وی او که د دولسو زرو نه زيات وی نو هغوی به د کافرانو د مقابله نه تېخته نه اختياروی که کافران هر څومره زيات ولي نه وی.علامه قرطبی رحمه الله د امام مالک رحمه الله نه خو يو روايت د امام محمد رحمه الله د مذهب مطابق نقل کړيدي.[3]
تاريخ اسلام کښې د دې ډېر مثالونه موجود دی چه مسلمانان د کافرانو نه په ډېر کم تعداد کښې وو خو ثابت قدم وو نو الله تعالى هغوی ته فتح او کاميابی ورکړه. د غزوه موته واقعه تيره شوي ده په دې کښې د مسلمانانو شمېر درې زره وو او د روميانو او د هغوی د ملګرو شمېر دوه لاکهه وو، جنګ قادسيه کښې د مسلمانانو شمېر څلوېښت زره وو او کافران د بعض رواياتو مطابق د دوو لاکهو نه زيات وو د اندلس د فتح په وخت کښې د طارق بن زياد په مشرئى کښې د اسلام د لښکر شمېر اوولس سوه وو او مخالف لښکر اويا زره ،، ۷۰۰۰۰ ،، وو[4]

قوله: (قال سفيان وقال ابن شبرمة وارى الامر بالمعروف والنهى عن المنكر مثل هذا ابن شبرمة: شبرمة (دشين ضمه او د باء سکون او د راء ضمه سره) د ده نوم عبدالله دی تابعي دی او د کوفې قاضی پاتې شوی دی، په کال ۱۴۴ هجري کښې د هغه وفات شوی دی.[5] دوی فرمائی چه امر بالمعروف والنهى عن المنكر په سلسله کښې هم دا حکم دی چه د يو سړی په مقابله کښې دوه سړی په منکر باندې وی نو د هغه د پاره تېخته جائز نه ده، خو که د دوو نه زيات شو نو بيا تېخته جائز ده.

۱۴۷ = باب (الْآنَ خَفَّفَ اللَّهُ عَنْكُمْ وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضُعْفًا) الْآيَةَ إِلَى قَوْلِهِ (وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ)

---

[1] (احكام القرآن للجصاص:۸ ٤ \ ۳۱ الكلام فى الفرار من الزحف-

[2] (الحديث اخرجه ابوداؤد عن ابى حيثمة زهيربن حرب وعن وهب بن جرير عن ابيه عن يونس عن الزهرى عن عبيدالله بن عبدالله عن ابن عباس رضى الله عنه فى كتاب الجهاد باب فيما يستحب من الجيوش والرفقاء والسرايا رقم الحديث:۱۵۵۵ وقال هذا حديث حسن غريب لا يسنده كبير احد غيرجرير ابن حازم و انما روى هذاالحديث عن الزهرى عن النبى صلى الله عليه وسلم مرسلا-

[3] (الجامع لاحكام القرآن ۸۷\۳۸۲-

[4] (الجامع لاحكام القرآن ۸۷\۳۸۱-

[5] (عمدة القارى:۲۵۲ \ ۱۸-

[۴۳۷۶] -حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عَبْدِ اللَّهِ السُّلَمِيُّ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْمُبَارَكِ أَخْبَرَنَا جَرِيرُ بْنُ حَازِمٍ قَالَ أَخْبَرَنِي الزُّبَيْرُ بْنُ خِرِّيتٍ عَنْ عِكْرِمَةَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ - رضی الله عنهما - قَالَ لَمَّا نَزَلَتْ (إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ) شَقَّ ذَلِكَ عَلَى الْمُسْلِمِينَ حِينَ فُرِضَ عَلَيْهِمْ أَنْ لاَ يَفِرَّ وَاحِدٌ مِنْ عَشَرَةٍ، فَجَاءَ التَّخْفِيفُ فَقَالَ (الآنَ خَفَّفَ اللَّهُ عَنْكُمْ وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضُعْفًا فَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ). قَالَ فَلَمَّا خَفَّفَ اللَّهُ عَنْهُمْ مِنَ الْعِدَّةِ نَقَصَ مِنَ الصَّبْرِ بِقَدْرِ مَا خُفِّفَ عَنْهُمْ.[ر: ۴۳۷۵]

۱۴۷ = بَابُ تَفْسِيرُ سُورَةُ بَرَاءَةٌ:

(وَلِيجَةً) كُلُّ شَيْءٍ أَدْخَلْتَهُ فِي شَيْءٍ. (الشُّقَّةُ) السَّفَرُ، الْخَبَالُ الْفَسَادُ، وَالْخَبَالُ الْمَوْتُ. (وَلاَ تَفْتِنِّي) لاَ تُوَبِّخْنِي. (كَرْهًا) وَكُرْهًا وَاحِدٌ. (مُدَّخَلاً) يُدْخَلُونَ فِيهِ. (يَجْمَحُونَ) يُسْرِعُونَ (وَالْمُؤْتَفِكَاتِ) ائْتَفَكَتْ انْقَلَبَتْ بِهَا الأَرْضُ

(أَهْوَى) أَلْقَاهُ فِي هُوَّةٍ. (عَدْنٍ) خُلْدٍ، عَدَنْتُ بِأَرْضٍ أَيْ أَقَمْتُ، وَمِنْهُ مَعْدِنٌ وَيُقَالُ فِي مَعْدِنِ صِدْقٍ. فِي مَنْبِتِ صِدْقٍ. الْخَوَالِفُ الْخَالِفُ الَّذِي خَلَفَنِي فَقَعَدَ بَعْدِي، وَمِنْهُ يَخْلُفُهُ فِي الْغَابِرِينَ، وَيَجُوزُ أَنْ يَكُونَ النِّسَاءُ مِنَ الْخَالِفَةِ، وَإِنْ كَانَ جَمْعَ الذُّكُورِ فَإِنَّهُ لَمْ يُوجَدْ عَلَى تَقْدِيرِ جَمْعِهِ إِلاَّ حَرْفَانِ فَارِسٌ وَفَوَارِسُ، وَهَالِكٌ وَهَوَالِكُ. (الْخَيْرَاتُ) وَاحِدُهَا خَيْرَةٌ وَهِيَ الْفَوَاضِلُ. (مُرْجَئُونَ) مُؤَخَّرُونَ. الشَّفَا شَفِيرٌ وَهُوَ حَدُّهُ، وَالْجُرُفُ مَا تَجَرَّفَ مِنَ السُّيُولِ وَالأَوْدِيَةِ. (هَارٍ) هَائِرٍ. (لأَوَّاهٌ) شَفَقًا وَفَرَقًا. وَقَالَ إِذَا مَا قُمْتُ أَرْحَلُهَا بِلَيْلٍ تَأَوَّهُ آهَةَ الرَّجُلِ الْحَزِينِ.

سورة براءة

د كلماتو تشريح:

قوله: وَلِيجَةً: كُلُّ شَيْءٍ أَدْخَلْتَهُ فِي شَيْءٍ: آيت كريمه كښې دى: ،،وَلَمْ يَتَّخِذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَا رَسُولِهِ وَلَا الْمُؤْمِنِينَ وَلِيجَةً،، امام بخارى رحمه الله فرمائى چه وليجة هغه څيز ته وائى كوم چه په بل څيز كښې ته داخل كړې دا د ولوج په معنى دخول نه مشتق دې.[1] دلته په آيت كښې رازدار ته او دننه د زړه دوست مرا دې.

قوله: الشُّقَّةُ: السَّفَرُ: آيت كريمه كښې دى: ،،لَوْ كَانَ عَرَضًا قَرِيبًا وَسَفَرًا قَاصِدًا لَاتَّبَعُوكَ وَلَكِنْ بَعُدَتْ عَلَيْهِمُ الشُّقَّةُ،، په دې كښې ئې د «شقة» تفسير سفر سره كړې دې او بعضو وئيلې دى شقة نه مدينه منوره نه شام پورې فاصله مراد ده.[2]

---

[1] (قال الراغب فى المفردات:۵۳۲ الولوج الدخول فى مضيق والوليجة كل ما يتخذه الانسان معتمدا عليه وليس من اهله قولهم فلان وليجة فى القوم اذاالحق بهم وليس منهم انسانا كان او غيره-

[2] (عمدة القارى: ۱۸\۲۵۴-

قوله: الْخَبَالُ الْفَسَادُ، وَالْخَبَالُ الْمَوْتُ: آیت کریمه کښي دی: ،،لَوْخَرَجُوا فِيكُمْ مَا زَادُوكُمْ إِلَّا خَبَالًا،، امام فرمائی چه د ((الخبال)) معنی فساد او د ((خبال)) معنی مرگ دي. علامه عینی رحمه الله فرمائی چه ((الموت)) په ځائ ((الموتة)) کیدل پکار دی ((موتة)) معنی مرگي او لیونتوب دي.[1]

قوله: وَلَا تَفْتِنِّي: لَا تُوَبِّخْنِي: آیت کریمه کښي دی: ،،قُلْ أَنْفِقُوا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا لَنْ يُتَقَبَّلَ مِنْكُمْ،، او دي ((منافقين متخلفين)) نه بعض هغه دی چه وائی ماته اجازت راکړه او ما په فتنه کښي مه اچوه یعنی په ما باندي زجر او توبیخ مه کوه.

قوله: كَرْهًا: وَكُرْهًا وَاحِدٌ: آیت کریمه کښي دی: ،،قُلْ أَنْفِقُوا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا لَنْ يُتَقَبَّلَ مِنْكُمْ،، اووایه چه تاسو خرچ کړئي په خوشحالئي سره یا په خفگان سره ستاسو نه به هیڅ کله قبول نه شی وائی کرها (د کاف فتح سره) او کرها (د کاف ضمه سره) د دواړو ناخوښی ده.

قوله: مُدَّخَلًا: يُدْخَلُونَ فِيهِ: آیت کریمه کښي دی: ،،لَوْ يَجِدُونَ مَلْجَأً أَوْ مَغَارَاتٍ أَوْ مُدَّخَلًا لَوَلَّوْا إِلَيْهِ وَهُمْ يَجْمَحُونَ،، که چري هغه (منافقين) أومومی ځائی د پناه یا غار د ننوتلو ځائی نو خامخا به هغه طرف ته تلل او منډي به ئي وهلي د ((يجمعون)) معنی ((يسرعون)) یعنی منډي وهونکی او تختیدونکی ده.

قوله: وَالْمُؤْتَفِكَاتِ: ائْتَفَكَتْ انْقَلَبَتْ بِهَا الْأَرْضُ: آیت کریمه کښي دی، ،وَأَصْحَابِ مَدْيَنَ وَالْمُؤْتَفِكَاتِ،، امام فرمائی دي کښي ((وَالْمُؤْتَفِكَاتِ)) د ((ائْتَفَكَتْ اى انْقَلَبَتْ بِهَا الْأَرْضُ)) نه ماخوذ دي. ((انْقَلَبَتْ بِهَا الْأَرْضُ)) دلته دینه ((منقلب)) او ألته شوي د قوم لوط کلي مراد دي.

قوله: أَهْوَى: أَلْقَاهُ فِي هُوَّةٍ: دا لفظ په سورة براءة کښي نیشته سورة نجم کښي دي ،،والمؤتفكة اهوى،، په سورة براءة، ،وَالْمُؤْتَفِكَاتِ،، راغلي دي، ،مؤتفكة،، جمع دهڅو هم دي مناسبت سره امام بخاری رحمه الله لفظ د ،،اهوى،، تشریح دلته ذکر کړه، اهوی معنی هغه ئي په یو کنده کښي واچول، هوة وائی ښکته زمکه او کندي ته.

قوله: (عَدْنٍ) خُلْدٍ، عَدَنْتُ بِأَرْضٍ أَيْ أَقَمْتُ، وَمِنْهُ مَعْدِنٌ وَيُقَالُ فِي مَعْدِنِ صِدْقٍ. فِي مَنْبَتِ صِدْقٍ: (فِي جَنَّاتِ عَدْنٍ) دي کښي د ((عدن)) معنی ((خلد)) ده یعنی د همیشه والی په باغونو کښي. وائی ((عدنت بارض)) ما په هغي کښي اقامت اختیار کړو هم دینه ((معدن)) مشتق دي، د سرو زرو سپینو زرو کان ته هم وائی. وئیلي شی ((فى معدن صدق)) یعنی ((فى منبت صدق)) د صدق او رښتیاؤ د راټوکیدو په ځائ کښي دي. دا د هغه سړی په باره کښي وائی څوك چه هم په صدق کښي وی او د دروغو هلته تیریدل نه وی.

---

[1] (عمدة القاری: ١٨١\٢٥٤ -

قوله: الْخَوَالِفُ: الْخَالِفُ الَّذِي خَلَفَنِي فَقَعَدَ بَعْدِي: آیت کریمه کښې دی. .رَضُوا بِأَنْ يَكُونُوا مَعَ الْخَوَالِفِ وَطَبَعَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ. ، دي کښې خوالف د خالف جمع ده. خالف هغه سړي چه مانه شاته پاتې شوي وی او زما نه روستو هغه په کور کښې ناست وی. کله چه څوك مړ شي نو هلته د دعا په توګه وائی ((والله يخلفه في الغابرين)) يعنې د هغه په پسماندګانو کښې الله تعالى د هغه خليفه جوړ شی. وړاندي امام فرمائی دا هم ممکن دی چه ((خوالف)) نه مراد ښځي وی او دا د ((خالفة)) جمع وی ،ځکه چه فاعلة جمع د فواعل په وزن باندي راځی، او که الف مذکر يعنې د خالف جمع وی نو دا به شاذ وی ځکه چه د فاعل جمع فواعل په وزن صرف دوو لفظونو کښې راځي يو فارس چه د دي جمع فوارس راځی بل د هالك چه د دي جمع هوالك راځی.
ليکن د امام دا قول محل نظر دي ځکه چه مذکوره دوو لفظونو نه علاوه هم يو څو لفظونه داسي دی د کومو جمع چه د فواعل په وزن راځی، لکه سابق. داجن. او ناکس. چه د دي جمع سوابق. دواجن. او نواکس راځي.(۱)

قوله: الْخَيْرَاتُ: وَاحِدُهَا خَيْرَةٌ وَهِيَ الْفَوَاضِلُ: آیت کریمه کښې دی. .أُولَئِكَ لَهُمُ الْخَيْرَاتُ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ. . او هم د دوی د پاره ټولي خوبياني دی او هم دغه خلق کامياب دی(کومو خلقو چه په خپلو مالونو او ځانونو سره جهاد اوکړو) فرمائی چه د خيرات واحد خيرة دي(په فتح د خاء سره او سکون د ياء او اخرها هاء التانيث) د دي په تفسير کښې ابوعبيدة فرمائی وهي الفواضل يعنې فضائل خوبياني، نيکئی او خيګړي.

قوله: مُرْجَئُونَ: مُؤَخَّرُونَ: آیت کریمه کښې دی. .وَآخَرُونَ مُرْجَوْنَ لِأَمْرِ اللَّهِ إِمَّا يُعَذِّبُهُمْ وَإِمَّا يَتُوبُ عَلَيْهِمْ. . او څه خلق هغه دی د کومو معامله چه د الله تعالى حکم راتلو پوري ملتوی ده چه هغوی له به سزا ورکوی يا به د هغوی توبه قبلوی. فرمائی چه په آيت کښې د ((مرجون)) معنی ده د چا معامله چه روستو کړي شی.

قوله: الشَّفَا: شَفِيرٌ وَهُوَ حَدُّهُ، وَالْجُرُفُ مَا تَجَرَّفَ مِنَ السُّيُولِ وَالْأَوْدِيَةِ. (هَارٍ) هَائِرٍ: آیت کریمه کښې دی. .أَمْ مَنْ أَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلَى شَفَا جُرُفٍ هَارٍ فَانْهَارَ بِهِ فِي نَارِ جَهَنَّمَ. . يا هغه سړي چا چه د خپل عمارت بنياد د يو غار په غاړه باندي چه پريوزی کيخودي وی. بيا هغه عمارت دا (باني) واخلی او د دوزخ اُور ته پريوزی. دي کښې د ((شفا)) معنی ده شفير يعنې غاړه ، ((جرف)) د نالي غاړي ته وائی چه د نهر او واديانو اوبو سره کمزوري کيږی او پريوتلو ته نزدي وی او لږ شان خوزيدو سره پريوزی.(۲)

---

(۱) (عمدة القاري:۲۵۶\۱۸ وفتح الباري: ۳۱٤\۸-
(۲) (قال الالوسي في روح المعاني:۲۲\۱۱ الجرف بضمتين البئرالتي لم تطو و قيل هو الهوة وما يجرفه السيل من الاودية لجرف الماء له اى اكله و اذهابه-

«هار» په اصل كښې «هائر» وو او هائر كښې قلب شوي دي. هائر نه ئې هارى جوړ كړو. بيا ئې همزه د ماقبل د كسرې د وجهې نه يا جوړه كړه هارى جوړ شو، ياء ئې حذف كړه هار جوړ شو په معنى د پريوتلو.[1]

قوله: لَأَوَّاهٌ: شَفَقًا وَفَرَقًا: وَقَالَ الشاعر:[2]،،

إِذَا مَا قُمْتُ أَرْحَلُهَا بِلَيْلٍ ... تَأَوَّهُ آهَةَ الرَّجُلِ الحَزِينِ

آيت كريمه كښې دى،، إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَأَوَّاهٌ حَلِيمٌ،، يعنى ابراهيم عليه السلام ډير آه آه كونكي وو او حليم الطبع وو، امام فرمائى شفقاً و فرقاً يعنى د الله تعالى د ويرې نه به هغوى آه آه كول او د رب په حضور كښې ژړا فرياد كونكي وو، شاعر وائى كله چه زه د شپې په خپله اُوښه باندې كيجاوه ترېم نو هغه د غمګين سړى پشان آه آه كوى.

١٤٩=باب قَوْلِهِ: بَرَاءَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ

اذَانٌ [٣] إِعْلَامٌ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ أُذُنٌ يُصَدِّقُ تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا [١٠٣] وَنَحْوُهَا كَثِيرٌ وَالزَّكَاةُ الطَّاعَةُ وَالإِخْلاَصُ لاَ يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ [فصلت ٧] لاَ يَشْهَدُونَ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ يُضَاهُونَ [٣٠] يُشَبِّهُونَ

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: أُذُنٌ: يُصَدِّقُ: آيت كريمه كښې دى.. وَمِنْهُمُ الَّذِينَ يُؤْذُونَ النَّبِيَّ وَيَقُولُونَ هُوَ أُذُنٌ،،

د اُذن معنى راځى غوږ، دلته د دې معنى بيان كړيده د هغه سړى چه د هرې خبرې تصديق

---

[1] (قال الالوسى فى روح المعانى:٢٢ \ ١١ و اصله هاور او هاير فهو مقلوب وزونه فالع و قيل انه حذفت عينه اعتباطا فوزنه فال وقيل انه لا قلب فيه و لا حذف و اصله هور او هير على وزن فعل بكسر العين ككتف فلما تحرك حرف العلة و انفتح ما قبله قلب الفا وفى الكشاف:٢١٢ \ ٢ ونظيره: شاک و صات فى شانک و صائت الفه ليست بالف فاعل انما هى عينه و اصله هور و شوک و صوت-

[2] (و هوالمثقب العبدى وانظر بعض اشعار هذه القصيدة فى عمدة القارى:٢٥٧ \ ١٨ و فتح البارى:٣١٥ \ ٨-

أفاطم قبل بينک متعينى ... ومنعک ما سألت كأن متعينى
فلا تعدى مواعد كاذبات ... تمر بها رياح الصيف دونى
فإنى لو تخالفنى شمالى ... عنادک ما وصلت بها يمينى
إذا لقطعتها ولقلت: بينى! ... كذلک أجتوى من يجتوينى
إذا ما قمت أرحلها بليل ... تأوه آهة الرجل الحزين
تقول إذا درأت لها وضينى ... أهذا دينه أبدا ودينى؟
أكل الدهر حلا وارتحالا؟ ... أما يبقى على ولايقينى!!
فأبقى باطلى والجد منها ... كدكان الدرابنة المطين

وكان ابو محمد بن العلا يقول لو كان الشعر مثلها وجب على الناس ان يتعلموه-

کوی. بعض منافقانو به وئیل چه حضوراکرمﷺ خو د هري خبري تصدیق کوی، د رښتیاؤ او د دروغو د پیژندګلو تکلیف نه برداشت کوی. قرآن د دي جواب ورکړو (قُلْ أُذُنُ خَيْرٍ لَّكُمْ) یعنی که هغه هم غوږونه دی نو هم ستاسو د خیګړي د پاره، د نبیﷺ عادت مبارك ستاسو په حق کښي بهتر دي.

قوله: تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِم بِهَا: نَحْوُهَا كَثِيرٌ وَالزَّكَاةُ: الطَّاعَةُ وَالإِخْلاَصُ: آیت کریمه کښي دی،، خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِم بِهَا،، د تطهرهم او تزکیهم دواړو هم یوه معنی ده. د تطهیر نه دلته ((تزكية عن الذنوب)) او ((تزكية القلب)) مراد ده ده. د زکاة په ادائیګئی سره د زړه نه رذیله بُخل ختمیږی، وړاندي امام فرمائی ((ونحوها كثير)) یعنی په الفاظو کښي مختلف لیکن معنی کښي متحد کلمات د عربو په لغت کښي ډیر زیات مثالونه دی. بیا اوفرمائیلی شو د زکاة معني طاعت او اخلاص هم راځي.

قوله: لاَ يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ: لاَ يَشْهَدُونَ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ: آیت کریمه کښي دی،، وَوَيْلٌ لِّلْمُشْرِكِينَ ۝ الَّذِينَ لَا يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ...الخ،،، دي کښي د ((لَا يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ)) تشریح ده، چه هغه د ((لا اله الا الله)) ګواهی نه ورکوی. نو په دي آیت کښي د زکاة نه د مال والازکاة مراد نه دي بلکه قلبی زکاة ترینه مراد دي چه شرك او کفر نه زړه پاکوی. د آیت دا تفسیر د ابن عباس ﷛ نه نقل دي.(۱) دا آیت په سورة براءة کښي نیشته بلکه په سورة فُصِّلَتْ کښي دي. په سورة براءة کښي د ((وَتُزَكِّيهِم بِهَا)) په مناسبت سره امام بخاری ﷫ دا آیت ذکر کړي دي.

[۴۳۷۷] حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ قَالَ سَمِعْتُ الْبَرَاءَ - رضى الله عنه - يَقُولُ آخِرُ آيَةٍ نَزَلَتْ (يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلاَلَةِ) وَآخِرُ سُورَةٍ نَزَلَتْ بَرَاءَةٌ. [ر: ۴۱۰۶]

دټولو نه په اخرکي نازلیدونکي سورت: حضرت براء بن عازب ﷛ فرمائی چه د ټولو نه په آخره کښي سورة براءة نازل شو، مطلب دا چه د سورة براءة اکثره حصه په آخره کښي نازل شوه.(۲) د پوره سورة په آخر کښي نازلیدل مراد نه دی. پوره سورة چه د ټولو په آخره کښي نازل شوي دي هغه (إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ .... الخ) دي.(۳)

۱۵۰ = قَوْلِهِ (فَسِيحُوا فِي الأَرْضِ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللَّهِ وَأَنَّ اللَّهَ مُخْزِي الْكَافِرِينَ)

سِيحُوا سِيرُوا.

---

(۱) (عمدة القاری:۲۵۹ \ ۱۸-
(۲) (عمدة القاری:۲۵۹ \ ۱۸-
(۳) (فتح الباری:۳۱۶ \ ۸-

[۴۲۷۸] حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عُفَيْرٍ قَالَ حَدَّثَنِي اللَّيْثُ قَالَ حَدَّثَنِي عُقَيْلٌ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ وَأَخْبَرَنِي حُمَيْدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ - رضي الله عنه - قَالَ بَعَثَنِي أَبُو بَكْرٍ فِي تِلْكَ الْحَجَّةِ فِي مُؤَذِّنِينَ، بَعَثَهُمْ يَوْمَ النَّحْرِ يُؤَذِّنُونَ بِمِنًى أَنْ لَا يَحُجَّ بَعْدَ الْعَامِ مُشْرِكٌ، وَلَا يَطُوفَ بِالْبَيْتِ عُرْيَانٌ. قَالَ حُمَيْدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ ثُمَّ أَرْدَفَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - بِعَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ، وَأَمَرَهُ أَنْ يُؤَذِّنَ بِبَرَاءَةَ. قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ فَأَذَّنَ مَعَنَا عَلِيٌّ يَوْمَ النَّحْرِ فِي أَهْلِ مِنًى بِبَرَاءَةَ، وَأَنْ لَا يَحُجَّ بَعْدَ الْعَامِ مُشْرِكٌ، وَلَا يَطُوفَ بِالْبَيْتِ عُرْيَانٌ.

۱۵۱ = بَاب قَوْلِهِ (وَأَذَانٌ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى النَّاسِ يَوْمَ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ فَإِنْ تُبْتُمْ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللَّهِ وَبَشِّرِ الَّذِينَ كَفَرُوا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ)

آذَنَهُمْ أَعْلَمَهُمْ.

[۴۲۷۹] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ حَدَّثَنِي عُقَيْلٌ قَالَ ابْنُ شِهَابٍ فَأَخْبَرَنِي حُمَيْدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ قَالَ بَعَثَنِي أَبُو بَكْرٍ - رضي الله عنه - فِي تِلْكَ الْحَجَّةِ فِي الْمُؤَذِّنِينَ، بَعَثَهُمْ يَوْمَ النَّحْرِ يُؤَذِّنُونَ بِمِنًى أَنْ لَا يَحُجَّ بَعْدَ الْعَامِ مُشْرِكٌ، وَلَا يَطُوفَ بِالْبَيْتِ عُرْيَانٌ. قَالَ حُمَيْدٌ ثُمَّ أَرْدَفَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - بِعَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ، فَأَمَرَهُ أَنْ يُؤَذِّنَ بِبَرَاءَةَ. قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ فَأَذَّنَ مَعَنَا عَلِيٌّ فِي أَهْلِ مِنًى يَوْمَ النَّحْرِ بِبَرَاءَةَ، وَأَنْ لَا يَحُجَّ بَعْدَ الْعَامِ مُشْرِكٌ، وَلَا يَطُوفَ بِالْبَيْتِ عُرْيَانٌ.

۱۵۲ = بَاب: (إِلَّا الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ)

[۴۲۸۰] = حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا أَبِي عَنْ صَالِحٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ أَنَّ حُمَيْدَ بْنَ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَخْبَرَهُ أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ أَخْبَرَهُ أَنَّ أَبَا بَكْرٍ - رضي الله عنه - بَعَثَهُ فِي الْحَجَّةِ الَّتِي أَمَّرَهُ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - عَلَيْهَا قَبْلَ حَجَّةِ الْوَدَاعِ فِي رَهْطٍ يُؤَذِّنُ فِي النَّاسِ أَنْ لَا يَحُجَّنَّ بَعْدَ الْعَامِ مُشْرِكٌ وَلَا يَطُوفُ بِالْبَيْتِ عُرْيَانٌ. فَكَانَ حُمَيْدٌ يَقُولُ يَوْمُ النَّحْرِ يَوْمُ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ. مِنْ أَجْلِ حَدِيثِ أَبِي هُرَيْرَةَ. [ر: ۳۶۲]

۱۵۳ = بَاب (فَقَاتِلُوا أَئِمَّةَ الْكُفْرِ إِنَّهُمْ لَا أَيْمَانَ لَهُمْ)

[۴۲۸۱] = [1] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى حَدَّثَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ حَدَّثَنَا زَيْدُ بْنُ وَهْبٍ قَالَ كُنَّا عِنْدَ حُذَيْفَةَ فَقَالَ مَا بَقِيَ مِنْ أَصْحَابِ هَذِهِ الْآيَةِ إِلَّا ثَلَاثَةٌ، وَلَا مِنَ الْمُنَافِقِينَ إِلَّا

[1] (هذاالحديث لم يخرجه احد من اصحاب الستة سوى البخارى)-

أَرْبَعَةٌ. فَقَالَ أَعْرَابِي إِنَّكُمْ أَصْحَابَ مُحَمَّدٍ - صلى الله عليه وسلم - تُخْبِرُونَا فَلاَ نَدْرِي فَمَا بَالُ هٰؤُلاَءِ الَّذِينَ يَبْقُرُونَ بُيُوتَنَا وَيَسْرِقُونَ أَعْلاَقَنَا. قَالَ أُولَئِكَ الْفُسَّاقُ، أَجَلْ لَمْ يَبْقَ مِنْهُمْ إِلاَّ أَرْبَعَةٌ. أَحَدُهُمْ شَيْخٌ كَبِيرٌ لَوْ شَرِبَ الْمَاءَ الْبَارِدَ لَمَا وَجَدَ بَرْدَهُ.

د زید بن وهب بیان دی چه مونږ حضرت حذیفه رضی الله تعالی سره وو نو هغه اوفرمائیل چه ددې آیت په اصحابو کښې صرف درې پاتې شوی دی او د منافقانو نه څلور باقی دی (حضرت حذیفه رضی الله عنه د رسول الله ﷺ رازدار وو نوم په نوم منافقان ئی پیژندل) یو اعرابی په مجلس کښې موجود وو[1] هغه اووئیل چه تاسو د رسول الله ﷺ اصحاب ئی هم تاسو مونږ ته ددین احکام وغیره ښائې، مونږ خو پخپله هیڅ نه پیژنو، دا څوك خلق دی چه زمونږ په کورونو کښې غلاکانې کوی ((ویسرقون اعلاقنا)) او زمونږ نه ښکلې څیزونه پټوی. (اعلاق): عِلق (د عین په کسره سره) جمع د (علق) ښکلې څیز ته وائی ځکه چه هغې سره زړه معلق وی او په بعض نسخو کښې ((ویسرقون اغلاقنا)) راغلی دی ((اغلاق)) جمع د ((غَلَق)) ده غلق نه مراد چابی ده، یعنی هغوی زمونږ چابیانې پټوی او زمونږ تاله شوی څیزونه کولاووی او پټوی.د اعرابی د سوال مطلب دا وو چه تاسو اوخودل چه د ((ائمة الکفر)) نه درې او منافقانو نه څلور باقی پاتې دی :دومره لږ خلقو کښې دومره لوئ چکر خو چلولې نه شی نو دا غلا کونکی خلق څوك دی؟ حضرت حذیفه رضی الله عنه اوفرمائیل چه دا فاسق خلق دی دا ائمة الکفر او منافقانو مصداق نه دی، منافقانو نه خو صرف څلور باقی دی یو خو دومره بوډا شویدې چه که یخې اوبه اوڅکی نو د هغې یخوالې هم هغه نشی محسوس کولې.

د ایت د تعیین متعلق یوه تنبیه: امام بخاری رحمه الله په شان امام نسائی او ابن مردویه هم دا حدیث آیت فقاتلوا ائمة الکفر په ذیل کښې فرمائیلی دې[2] د کوم نه چه معلومیږی چه حدیث کښې.. اصحاب هذه الایة.. کښې د آیت (فقاتلوا ائمة الکفر) والاآیت مراد دې. په حدیث کښې د دې وضاحت نشته چه.. هذه الایة.. نه کوم آیت مراد دې لیکن اسماعیلی د سفیان بن عیینه طرف نه یو روایت ذکر کړیدې او په دې کښې د آیت تصریح ده او هغه آیت سورة ممتحنه دې.(لَا تَتَّخِذُوْا عَدُوِّیْ وَعَدُوَّكُمْ اَوْلِیَاءَ) د روایت الفاظ دی ((مابقی من المنافقین من اهل هٰذه الایة)) (لَا تَتَّخِذُوْا عَدُوِّیْ وَ عَدُوَّكُمْ اَوْلِیَاءَ) (الایة.....الاربعة نفر ان احدهم لشیخ کبیر)[3] اسماعیلی وئیلی دی چه ((اصحاب هٰذه الایة)) کښې هم هغه آیت مراد دې کوم چه سفیان بن عیینه په خپل روایت کښې ذکر کړیدې نو بیا دا روایت سورة براءت کښې ذکر کول نه دی پکار بلکه په

---

[1] (قال الحافظ فی فتح الباری:۸\۳۲۳ لم اقف علی اسمه)-
[2] (فتح الباری:۸\۳۲۳-
[3] (فتح الباری:۸\۳۲۳---

سورۂ ممتحنه کښې ذکر کول پکار دی.(۱)

۱۵۴=باب قَوْلِهِ (وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلاَ يُنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ)

[۴۳۸۲] حَدَّثَنَا الْحَكَمُ بْنُ نَافِعٍ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ أَنَّ عَبْدَ الرَّحْمَنِ الأَعْرَجَ حَدَّثَهُ أَنَّهُ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو هُرَيْرَةَ - رضى الله عنه - أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - يَقُولُ «يَكُونُ كَنْزُ أَحَدِكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ شُجَاعًا أَقْرَعَ».

[۴۳۸۳] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ حُصَيْنٍ عَنْ زَيْدِ بْنِ وَهْبٍ قَالَ مَرَرْتُ عَلَى أَبِي ذَرٍّ بِالرَّبَذَةِ فَقُلْتُ مَا أَنْزَلَكَ بِهَذِهِ الأَرْضِ قَالَ كُنَّا بِالشَّأْمِ فَقَرَأْتُ (وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلاَ يُنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ) قَالَ مُعَاوِيَةُ مَا هَذِهِ فِينَا، مَا هَذِهِ إِلاَّ فِي أَهْلِ الْكِتَابِ. قَالَ قُلْتُ إِنَّهَا لَفِينَا وَفِيهِمْ.

د بعض حضراتو رائې دا ده چه د کنز نه مراد لغوی معنی ده، کوم مال چه ذخیره کړې شی هغه دلته مراد دې او په آیت کښې هم په دې باندې وعید دې. لیکن د جمهورو رائې دا ده چه کنز نه دلته هغه مال مراد دې د کوم چه زکوٰة نه وی ادا شوې. د زکوٰة ادا کولو نه پس د مال په ذخیره کولو وعید نشته.(۲)

د حضرت معاویه رضی الله عنه دا خیال وو چه دا آیت د اهل کتابو په باره کښې دې لیکن حضرت ابوذرغفاری رضی الله عنه فرمائیل چه دا آیت د اهل کتابو او مسلمانانو دواړو په باره کښې دې. «شجاع اقرع» هغه مار ته وائی په کوم چه ویښته نه وی.

۱۵۵=باب قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ (يَوْمَ يُحْمَى عَلَيْهَا فِي نَارِ جَهَنَّمَ فَتُكْوَى بِهَا جِبَاهُهُمْ وَجُنُوبُهُمْ وَظُهُورُهُمْ هَذَا مَا كَنَزْتُمْ لأَنْفُسِكُمْ فَذُوقُوا مَا كُنْتُمْ تَكْنِزُونَ)

[۴۳۸۴] وَقَالَ أَحْمَدُ بْنُ شَبِيبِ بْنِ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا أَبِي عَنْ يُونُسَ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ خَالِدِ بْنِ أَسْلَمَ قَالَ خَرَجْنَا مَعَ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ فَقَالَ هَذَا قَبْلَ أَنْ تُنْزَلَ الزَّكَاةُ، فَلَمَّا أُنْزِلَتْ جَعَلَهَا اللَّهُ طُهْرًا لِلأَمْوَالِ.

امام بخاری رحمه الله دلته ،،قال احمد،، وئیلې دی د کوم نه چه معلومیږی چه دا تعلیق دې لیکن دا تعلیق نه دې ځکه چه امام بخاری رحمه الله همدغه روایت په کتاب الزکوٰة کښې ذکر کړیدې او هلته ئې د ،،قال،، په ځائې ،،حدثنا،، وئیلې دی (۳)د امام بخاری رحمه الله یو عادت دا هم وو چه

---

(۱) (فتح الباری:۸\۳۲۳-

(۲) (الجامع لاحکام القرآن للقرطبی:۸\۱۲۵-

(۳) (صحیح بخاری کتاب الزکوة باب ما ادی زکوته فلیس بکنز:۱\۱۸۸-

کله به هغه یو روایت مختصراً ذکر کولو نو هلته چه کومه قاعده تحدیث طرز او طریقه ده د هغې مطابق نه کوی بلکه، ،قال، ، ذکر کوی. دلته زمونږ په هندوستانی نسخو کښې، ،احمد بن شعیب، ، لیکلې شوېدې دا غلط دې صحیح ،،احمد بن شبیب،، دې باقی نسخو کښې هم، ،احمد بن شبیب، ، دې.(۱)

۱۵۶=باب قَوْلِهِ (إِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللَّهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا فِي كِتَابِ اللَّهِ يَوْمَ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ مِنْهَا أَرْبَعَةٌ حُرُمٌ)(۸)

(الْقَيِّمُ) هُوَ الْقَائِمُ.

[۴۳۸۵] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الْوَهَّابِ حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ مُحَمَّدٍ عَنِ ابْنِ أَبِي بَكْرَةَ عَنْ أَبِي بَكْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «إِنَّ الزَّمَانَ قَدِ اسْتَدَارَ كَهَيْئَتِهِ يَوْمَ خَلَقَ اللَّهُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ، السَّنَةُ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا مِنْهَا، أَرْبَعَةٌ حُرُمٌ، ثَلاَثٌ مُتَوَالِيَاتٌ، ذُو الْقَعْدَةِ وَذُو الْحِجَّةِ وَالْمُحَرَّمُ وَرَجَبُ مُضَرَ الَّذِي بَيْنَ جُمَادَى وَشَعْبَانَ». [ر: ۶۷]

کافرانو او مشرکانو به نسیان یعنی هیره اختیاروله، ذی قعده، ذی الحجه او محرم درېواړه د عزت میاشتې دی او د اشهرالحرم لاندې باندې درېو میاشتو نه ستړی شو نو محرم به ئې صفر او صفر نه به ئې محرم جوړولو (۲) او یوه طریقه دا هم وه چه شمسی او قمری کال به ئې یو بل سره برابرولو د پاره د قمری کال نه څه اورځې به ئې کمولې نو د دې اثر به دا وو چه ۳۸ کاله پس به د میاشتو خپل دور په خپل ځائ واپس راتلو. رسول اللهﷺ چه په کوم کال حج اوکړو هغه کال ذی الحجه په خپل صحیح وخت راغلې وه.

د حرمت د میاشتو په ترتیب کې اختلاف: د اشهرالحرم اعتبار به څنګه وی، په دې کښې اختلاف دې. د اهل بصره او اهل مدینه رائې دا ده چه د دې په ترتیب کښې اول ذی القعده او دویم ذی الحجه او دریم محرم او څلورم به د رجب اعتبار وی لیکن د اهل کوفه او اهل شام رائې ده چه اشهرالحرم د محرم نه شروع کیږی او څلور واړه به په یو کال کښې راځی. علامه سهیلی رحمه الله فرمائیلی دی چه د دې اختلاف اثر به د نذر وغیره په وخت کښې ښکاره کیږی چه یو سړی نظر منلې وی که زه په دې کار کښې کامیاب شوم نو د اشهرالحرم روژې به نیسم. نو دا سړې به د اهل او اهل مدینه په مذهب د ذی القعدې نه روژې ساتی او د اهل کوفه په نزد

۱) (قال العینی فی العمدة:۱۸ \ ۲٤٥ احمد بن شبیب بفتح الشین و کسرالباء الموحدة من افراد البخاری یروی عن ابیه شبیب بن سعید ابی عبدالرحمن البصری-

۲) (الجامع لاحکام القرآن للقرطبی:۸ \ ۱۳۷- او اکثر وختونو کښې به ئې حج د هغې د خپل وخت نه روستو کولو) (الجامع لاحکام القرآن للقرطبی:۸۱۳۷-

محرم نه به روژې ساتل شروع کوی [1] دلته په حدیث کښې د رجب میاشت قبیله مضر طرف ته منسوب کړې شوې ده ځکه چه قبیله مضر به د رجب ډیر عزت کولو.[2]

۱۵۷=باب قَوْلِهِ (ثَانِيَ اثْنَيْنِ إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ).

مَعَنَا: نَاصِرُنَا السَّكِينَةُ فَعِيلَةٌ مِنَ السُّكُونِ.

قوله: لا تحزن ان الله معنا: د «معنا» تفسیر ،،ناصرنا،، نه معلومیږی چه د الله تعالی دا معیت په اعتبار د نصرت دې.

﴿فَأَنْزَلَ اللّٰهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ﴾ کښې «سکینة» د فعلية په وزن دې د سکون نه مشتق دې. یعنی الله تعالی په حضرت صدیق اکبر ﷺ باندې سکون او اطمینان نازل کړو.

[۴۳۸۶] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا حَبَّانُ حَدَّثَنَا هَمَّامٌ حَدَّثَنَا ثَابِتٌ حَدَّثَنَا أَنَسٌ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو بَكْرٍ - رضى الله عنه - قَالَ كُنْتُ مَعَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - فِي الْغَارِ، فَرَأَيْتُ آثَارَ الْمُشْرِكِينَ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، لَوْ أَنَّ أَحَدَهُمْ رَفَعَ قَدَمَهُ رَآنَا. قَالَ «مَا ظَنُّكَ بِاثْنَيْنِ اللَّهُ ثَالِثُهُمَا».

[۴۳۸۷\۴۳۸۹] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ - رضى الله عنهما - أَنَّهُ قَالَ حِينَ وَقَعَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ ابْنِ الزُّبَيْرِ قُلْتُ أَبُوهُ الزُّبَيْرُ، وَأُمُّهُ أَسْمَاءُ، وَخَالَتُهُ عَائِشَةُ، وَجَدُّهُ أَبُو بَكْرٍ، وَجَدَّتُهُ صَفِيَّةُ. فَقُلْتُ لِسُفْيَانَ إِسْنَادُهُ. فَقَالَ حَدَّثَنَا، فَشَغَلَهُ إِنْسَانٌ وَلَمْ يَقُلِ ابْنُ جُرَيْجٍ.

د دې روایت په آخر کښې چه عبدالله بن محمد د سفیان بن عیینه ﷺ نه تپوس اوکړو چه د دې حدیث اسناد خو بیان کړه، هغه اوفرمائیل، ،حدثنا،، اوس ئی صرف لا دا جمله وئیلې وه چه هغه چا مشغول کړو او هغه ابن جریج اونه وئیلې شو، پورته سند کښې سره د دې چه ابن جریج شته لیکن هغه د صیغه، ،عن،، سره دې، عبدالله بن محمد صیغه تحدیث سره اوریدل غوښتل. په دې وجه ئی د هغه نه سوال اوکړو.

[۴۳۸۸] حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ قَالَ حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ مَعِينٍ حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ قَالَ ابْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ وَكَانَ بَيْنَهُمَا شَىْءٌ فَغَدَوْتُ عَلَى ابْنِ عَبَّاسٍ فَقُلْتُ أَتُرِيدُ أَنْ تُقَاتِلَ ابْنَ الزُّبَيْرِ فَتُحِلَّ حَرَمَ اللَّهِ. فَقَالَ مَعَاذَ اللَّهِ، إِنَّ اللَّهَ كَتَبَ ابْنَ الزُّبَيْرِ وَبَنِي أُمَيَّةَ مُحِلِّينَ، وَإِنِّي وَاللَّهِ لاَ أُحِلُّهُ أَبَدًا. قَالَ قَالَ النَّاسُ بَايِعْ لاِبْنِ الزُّبَيْرِ. فَقُلْتُ وَأَيْنَ بِهَذَا الأَمْرِ عَنْهُ أَمَّا أَبُوهُ فَحَوَارِيُّ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - يُرِيدُ الزُّبَيْرَ، وَأَمَّا جَدُّهُ فَصَاحِبُ الْغَارِ، يُرِيدُ

---

[1] (روح المعانى: ۴\۱۳۰۱ و الجامع لاحكام القرآن: ۴\۸۵-
[2] (فتح البارى: ۸\۳۲۵-

أَبَابَكْرٍ، وَأُمُّهُ فَذَاتُ النِّطَاقِ، يُرِيدُ أَسْمَاءَ، وَأَمَّا خَالَتُهُ فَأُمُّ الْمُؤْمِنِينَ، يُرِيدُ عَائِشَةَ، وَأَمَّا عَمَّتُهُ فَزَوْجُ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- يُرِيدُ خَدِيجَةَ، وَأَمَّا عَمَّةُ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- فَجَدَّتُهُ، يُرِيدُ صَفِيَّةَ، ثُمَّ عَفِيفٌ فِي الإِسْلاَمِ، قَارِئٌ لِلْقُرْآنِ . وَاللَّهِ إِنْ وَصَلُونِي وَصَلُونِي مِنْ قَرِيبٍ، وَإِنْ رَبُّونِي رَبَّنِي أَكْفَاءٌ كِرَامٌ، فَآثَرَ التُّوَيْتَاتِ وَالأُسَامَاتِ وَالْحُمَيْدَاتِ، يُرِيدُ أَبْطُنًا مِنْ بَنِي أَسَدٍ بَنِي تُوَيْتٍ وَبَنِي أُسَامَةَ وَبَنِي أَسَدٍ، إِنَّ ابْنَ أَبِي الْعَاصِ بَرَزَ يَمْشِي الْقُدَمِيَّةَ، يَعْنِي عَبْدَ الْمَلِكِ بْنَ مَرْوَانَ، وَإِنَّهُ لَوَّى ذَنَبَهُ، يَعْنِي ابْنَ الزُّبَيْرِ.

قوله: وَكَانَ بَيْنَهُمَا شَيْءٌ:

د حضرت عبدالله بن عباس او حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنهما په مینځ کې د اختلاف ذکر: د حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنهما او حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنهما په مینځ کښې څه اختلاف وو چه کله د حضرت معاویه رضی الله عنه انتقال اوشو او د هغه د خوئ یزید په لاس د بیعت سلسله شروع شوه نو حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنهما او حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنهما د بیعت نه انکار اوکړو. یزید د حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنهما خلاف د مسلم بن عقبه په مشرئی کښې یو لښکر مکې مکرمې ته روان کړو او د حره مشهوره واقعه پیښه شوه په کوم کښې چه په کعبه مبارکه باندې منجنیق غورزولې شوواو خانه کعبه مبارکه سوزیدلې وه. د یزید د انتقال نه پس حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنهما د خپل خلافت د پاره خلقو ته د بیعت دعوت ورکړو. د حجاز، مصر، عراق او نورو ډیرو علاقو خلقو د هغوی په لاس باندې بیعت اوکړو.

محمد بن حنفیه رحمه الله او حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنهما هغه وخت په مکه مکرمه کښې موجود وو، حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنهما دې دواړو ته هم د خپل خلافت د پاره د بیعت دعوت ورکړو لیکن هغه دواړو حضراتو انکار اوکړو او وئې وئیل چه تر کومې پورې مسلمانان په یو خلیفه باندې متفق شوې نه وی هغه وخت پورې به مونږ د چا په لاس هم بیعت نه کوؤ. د دې دواړو بزرګانو په وجه نور هم ډیر خلق د بیعت نه منع شول، نو حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنهما سختی شروع کړه او هغوی ئې په مکه مکرمه کښې حصار کړل، بل طرف ته د عبدالملك بن مروان حکومت په شام، مصر او کوفه وغیره کښې قائم شوې وو، په کوفه کښې مروانی حاکم مختار بن ابی عبید ته چه کله معلومه شوه چه په مکه مکرمه کښې حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنهما خو حضرت عبدالله ابن عباس رضی الله عنهما او محمد بن حنفیه رحمه الله قید کړې دی نو هغه لښکر اولیګلو چه دا دواړه بزرګان د هغې ځائ نه راوباسي. او دا دواړه لاړل طائف کښې آباد شول.[1]

قوله: فغدوت علی ابن عباس فقلت اترید ان تقاتل ابن الزبیر: ابن ابی

---

[1] د مذکوره تفصیل د پاره اوګورئی فتح الباری: ۸/ ۳۲۸ دې لښکر د دواړو بزرګانو نه د حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنه سره د جنګ اجازت اغوښتو لیکن هغوی منع کړل او د جنګ اجازت ئې ورنه کړو. د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما خو په کال ۶۷ هجرئ کښې په طائف کښې انتقال اوشو او د محمد بن حنفیه رحمه الله انتقال په ایله کښې په کال ۷۴ هجرئ کښې وفات اوشو-

مليكه فرمائي چه زه د سحر په وخت كښې حضرت عبدالله ابن عباس رضي الله عنهما ته حاضر شوم او عرض مې اوكړو چه تاسو د حضرت عبدالله بن زبير رضي الله عنه سره د جنګ اراده كوئ نو آيا تاسو د هغه سره جنګ كولو باندې حرم حلال جوړوئ، نو حضرت ابن عباس رضي الله عنهما اوفرمائيل معاذالله! دا خو الله تعالى د حضرت عبدالله بن زبير رضي الله عنه او د بنى أميه په مقدر كښې ليكلى دى چه حرم حلال جوړ كړى او د دې بې حرمتى اوكړى او زه خو د الله قسم! كله به هم حرم حلال نه جوړوم. خلقو حضرت ابن عباس رضي الله عنهما ته اووئيل چه تاسو د حضرت عبدالله بن زبير رضي الله عنه نه بيعت اوكړئى نو هغوى جواب وركړو چه حضرت عبدالله بن زبير رضي الله عنه د بيعت د حق نه لرې نه دې مطلب دا چه په هغه كښې صلاحيت شته او د هغه د خلافت حق دې ځكه چه د هغه پلار د رسول الله ﷺ حوارى وو او د هغه نيكه صديق اكبر رضي الله عنه دې د هغه مور حضرت اسماء رضي الله عنها ده او د هغه ترور حضرت عائشه صديقه رضي الله عنها ده. د رسول الله ﷺ بى بى حضرت خديجه رضي الله عنها او د نبى كريم ﷺ ترور حضرت صفيه رضي الله عنها د هغه نيا ده بيا هغه په خپل ذاتى حيثيت سره په اسلام كښې پاك دامن دې،او د قرآن پاك عالم دې.

قوله: والله ان وصلوني و صلوني من قريب وان ربوني ربوني اكفاء كرام: او په الله قسم! كه بنو أميه زما سره صله رحمي كوى نو هغوى د خپلوئى او رشته دارئى په وجه زما سره صله رحمى كوى. مطلب دا كه بنو أميه زما سره ښه سلوك اوكړو نو په دې كښې څه د حيرانتيا خبره نيشته ځكه چه هغوى زما نزدې خپلوان دى (حضرت عبدالله بن عباس بن هاشم بن عبد مناف دې او د هغه وخت أموى حكمران عبدالملك بن مروان د هاشم رور عبد شمس نمسے وو نو په دريمه پيړئى كښې ابن عباس رضي الله عنهما او عبدالملك بن مروان شريك دى)[1] وړاندې فرمائى او كه هغه زما پالنه كوى او زما خيال ساتى نو زما پالنه به هغه څوك خلق كوى چه زما امثال او كُف دى يعنې شريف دى. دا د بنو أميه تعريف كيږى، مطلب دا چه كه زه د چا خلافت تسليم كولو سره رعايت حاصل كړم نو بيا د بنو أميه نه ولې اونه كړم ځكه چه په خپلوئى كښې هغوى ما ته نزدې دى او زمونږ مثل دى.
وړاندې د حضرت عبدالله بن زبير رضي الله عنه متعلق فرمائى.

قوله: فآثر التويتات، والاسامات والحميدات: ليكن عبدالله بن زبير رضي الله عنه خو تويتات، اسامات او حميدات له په مونږ باندې ترجيح وركړه. دا دريواړه د بنو اسد څانګې دى او دې نه مراد بنو تويت، بنو اسامه او بنو حميد دى. د حضرت بن عباس رضي الله عنه مطلب دا دې چه حضرت عبدالله بن زبير رضي الله عنه دې خلقو ته په مونږ باندې ترجيح وركړه او زمونږ پروا ئى اونه كړه او نه ئى زمونږ خيال اوكړو كله چه هغه زمونږ خيال نه ساتى نو بنو أميه مونږ ته ډير نزدې دى او هغوى ماسره ښه سلوك كوى نو زما د پاره قابل قبول دى.

قوله: ان ابن ابى العاص.........الخ: يعنى عبدالملك ښكاره شو وړاندې طرف

---

[1] (فتح البارى: ۸\۳۲۸-

ته پيش قدمي كولو سره او هغه د حضرت عبدالله بن زبير ﷛ نه لكئ راتاؤ كړه. مطلب دا چه د عبدالملك د حكومت دائره ورځ په ورځ زياتيدله. او د حضرت عبدالله بن زبير ﷛ د حكومت دائره د خوريدلو په ځاى تنګيدله. ((يمشي القدميه))(١)
((د قاف په ضمه، د دال په فتحه او د ميم په كسرې سره) هغه وخت ته وائى كله چه څوك د ترقئ په پرمخ تګ كوى.

[۴۳۸۹] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عُبَيْدِ بْنِ مَيْمُونٍ حَدَّثَنَا عِيسَى بْنُ يُونُسَ عَنْ عُمَرَ بْنِ سَعِيدٍ قَالَ أَخْبَرَنِي ابْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ دَخَلْنَا عَلَى ابْنِ عَبَّاسٍ فَقَالَ أَلاَ تَعْجَبُونَ لاِبْنِ الزُّبَيْرِ قَامَ فِي أَمْرِهِ هَذَا فَقُلْتُ لأُحَاسِبَنَّ نَفْسِي لَهُ مَا حَاسَبْتُهَا لأَبِي بَكْرٍ وَلاَ لِعُمَرَ، وَلَهُمَا كَانَا أَوْلَى بِكُلِّ خَيْرٍ مِنْهُ، وَقُلْتُ ابْنُ عَمَّةِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- وَابْنُ الزُّبَيْرِ، وَابْنُ أَبِي بَكْرٍ، وَابْنُ أَخِي خَدِيجَةَ، وَابْنُ أُخْتِ عَائِشَةَ فَإِذَا هُوَ يَتَعَلَّى عَنِّي وَلاَ يُرِيدُ ذَلِكَ فَقُلْتُ مَا كُنْتُ أَظُنُّ أَنِّي أَعْرِضُ هَذَا مِنْ نَفْسِي، فَيَدَعُهُ، وَمَا أُرَاهُ يُرِيدُ خَيْرًا، وَإِنْ كَانَ لاَ بُدَّ لأَنْ يَرُبَّنِي بَنُو عَمِّي أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ يَرُبَّنِي غَيْرُهُمْ.

ابن ابى مليكه فرمائى چه مونږ د حضرت ابن عباس ﷛ په خدمت كښې حاضر وو نو هغوى اوفرمائيل چه په ابن زبير ﷛ باندې ستاسو خلقو تعجب نه كيږى چه هغه د امارت دعوې سره ولاړ دې، نو ما خو په خپل زړه كښې هم دغه سوچ اوكړو چه زه به د هغه په معامله كښې د خپل نفس نګرانى كوم، دا شان چه ما خپل نفس د ابوبكرصديق ﷛ او حضرت عمر ﷛ باره كښې هم دومره نه وو پابند كړې(ما خو سوچ كړې وو چه زه به د خپلې ژبې نه د هغه خلاف يو لفظ هم نه اوباسم) حالانكه هغه ابوبكرصديق ﷛ او عمر ﷛ د هغه نه په هر حيثيت سره بهتر او افضل وو.

قوله: لا حاسبن نفسي له: (٢)يو مطلب خو دا دې او دويم مطلب دا كيديشى چه زه به خپل نفس په مشقت كښې اچوم او د ابن زبير ﷛ د پاره به محنت كوم د هغه تائيد به كوم او داسې تائيد چه د شيخين حضراتو هم نه دې كړې. د ابن زبير ﷛ مناقب او فضائل به بيانوم. نو ما خلقو ته اووئيل چه هغه د رسول الله ﷺ د ترور د اولاد نه دې. د حضرت زبير ﷛ څوئ دې، د حضرت صديق اكبر ﷛ نمسې، د حضرت خديجه ﷝ د رور څوئ او د حضرت عائشه ﷝ د خور څوئ دې ليكن هغه خو زمانه هم لوئ جوړيږى(ما په خاطر كښې هم نه راولى) ما

---

(١) (وفى الفتح:٨\ ٣٢٩ القدمية بضم القاف وفتح الدال قال الخطابى وغيره معناه التبختير وهو مثل يريدانه برانه برز يطلب معالى الامور وقال ابن الاثير الذى فى البخارى القدمية وهى التقدمة فى الشرف والفضل –

(٢) (وفى الفتح:٨\ ٣٢٩ لا حاسبن نفسى اى لاناقشنهافى معونة و نصحه قال الخطابى و قال الداودى معناه لاذكرن من مناقبه مالم اذكر من مناقبهما و انما صنع ابن عباس ذلک لاشتراک الناس فى معرفة مناقب ابى بكر و عمر بخلاف ابن الزبير فما كانت مناقبه فى الشهرة كمناقبهما فاظهر ذلک ابن عباس و بينه للناس انصافا منه له فلما لم يصنفه هو رجع عنه-

په زړه کښې اووئیل چه زما دا ګمان هم نه ووچه زه به د خپل طرف نه داسې عاجزی او انکساری ښکاره کوم او هغه به دې له لته ورکړی او ما به هیر کړی.[1]
او زه پوهیږم چه هغه به زما په معامله کښې اوس د څه قسم خیګړه او خیر غواړی، اوس که د چا تابعداری کول وی نو زما د بنو اعمام یعنی بنو امیه چه زما پالنه اوکړی ماته ډیر خوښ دی د دې نه چه بل څوك زما پالنه اوکړی او زما خیال اوساتی.

۱۵۸=بَاب قَوْلِهِ (وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ)

قَالَ مُجَاهِدٌ يَتَأَلَّفُهُمْ بِالْعَطِيَّةِ.
[۴۳۹۰] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ أَبِي نُعْمٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ- رضي الله عنه قَالَ بُعِثَ إِلَى النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم- بِشَيْءٍ، فَقَسَمَهُ بَيْنَ أَرْبَعَةٍ وَقَالَ «أَتَأَلَّفُهُمْ». فَقَالَ رَجُلٌ مَا عَدَلْتَ. فَقَالَ «يَخْرُجُ مِنْ ضِئْضِئِ هَذَا قَوْمٌ يَمْرُقُونَ مِنَ الدِّينِ».

۱۵۹=بَاب قَوْلِهِ (الَّذِينَ يَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ)

(يَلْمِزُونَ) يَعِيبُونَ، وَجُهْدَهُمْ وَجَهْدَهُمْ طَاقَتَهُمْ.
[۴۳۹۱] حَدَّثَنِي بِشْرُ بْنُ خَالِدٍ أَبُو مُحَمَّدٍ أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ عَنْ شُعْبَةَ عَنْ سُلَيْمَانَ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ أَبِي مَسْعُودٍ قَالَ لَمَّا أُمِرْنَا بِالصَّدَقَةِ كُنَّا نَتَحَامَلُ فَجَاءَ أَبُو عَقِيلٍ بِنِصْفِ صَاعٍ، وَجَاءَ إِنْسَانٌ بِأَكْثَرَ مِنْهُ، فَقَالَ الْمُنَافِقُونَ إِنَّ اللَّهَ لَغَنِيٌّ عَنْ صَدَقَةِ هَذَا، وَمَا فَعَلَ هَذَا الآخَرُ إِلاَّ رِئَاءً. فَنَزَلَتْ (الَّذِينَ يَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فِي الصَّدَقَاتِ وَالَّذِينَ لاَ يَجِدُونَ إِلاَّ جُهْدَهُمْ) الآيَةَ.
[۴۳۹۲] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ قَالَ قُلْتُ لأَبِي أُسَامَةَ أَحَدَّثَكُمْ زَائِدَةُ عَنْ سُلَيْمَانَ عَنْ شَقِيقٍ عَنْ أَبِي مَسْعُودٍ الأَنْصَارِيِّ قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ- صلى الله عليه وسلم- يَأْمُرُ بِالصَّدَقَةِ، فَيَحْتَالُ أَحَدُنَا حَتَّى يَجِيءَ بِالْمُدِّ، وَإِنَّ لأَحَدِهِمِ الْيَوْمَ مِائَةَ أَلْفٍ. كَأَنَّهُ يُعَرِّضُ بِنَفْسِهِ.
هغه خلق چه پیغورونه او عیبونه لګوی په هغه مؤمنانو باندې چه په خپله خوښه باندې صدقه ورکونکی دی، په روایت باب کښې دی، حضرت ابو مسعود انصاری رضی الله عنه بیان کړې چه رسول الله ﷺ به مونږ له د صدقې ترغیب راکولو نو مونږ به بوج اوچتولو (مزدوری به مو کوله او چه څه به په هغې کښې ملاویدل نو مونږ به هغه راوړل او صدقه به مو کوله) دغه شان ابوعقیل رضی الله عنه نیم صاع کهجورې صدقه راوړه او یو بل سړی د هغه زیاتې راوړې (دې نه مراد حضرت

[1] (وفی روایة ان عباس لما حضرته الوفاة بالطائف جمع بینه فقال یابنی ان ابن الزبیر کما خرج بمکة شددت ازره د دعوت الناس الی بیعته وترکت بنی عمنا من بنی أمیة الذین ان قبلونا قبلونا کفاء و ان ربونا ربونا کراما فلما اصاب ما اصاب جفانی (ونظر فتح الباری:۸\۳۲۸-

عبدالرحمن بن عوف رضی اللہ عنہ دي هغه اته زره درهم راوړل[1] په دې باندې منافقانو وئيل دا چه د ابوعقيل رضی اللہ عنہ نيم صاع دې نو الله تعالى ته ددې ضرورت نيشته او دې بل خو صرف د خان خودلو د پاره دومره صدقه راوړه نو په دې باندې دا مذكوره آيت شريف نازل شو.

په دويم روايت كښې د حضرت ابو مسعودانصارى رضی اللہ عنہ نه روايت دې فرمائى چه حضور اكرم ﷺ به مونږ ته د صدقې كولو حكم راكولو نو په مونږ كښې يو سړى تدبير او مزدورى كوله(چه صدقه أدا كړى) نو هغه غريب به مزدورى كوله نو يو مُد به ئې حاصل كړو او د صدقه كولو د پاره به ئې راوړلو او نن هم هغه خلقو سره يو يو لاكهـ درهم موجود دى.

حضرت ابو مسعودانصارى رضی اللہ عنہ هم خپل طرف ته اشاره كوى چه زه هم هغه وخت داسې ووم، مزدورى به مې كوله او صدقه به مې كوله او نن الله تعالى دومره څه راكړى دى چه په لاكهونو كښې لوبې كوم.

د حضرت ابو مسعودانصارى رضی اللہ عنہ د دې بيان مقصد څه دې؟ د ابن بطال خيال دې چه د رسول الله ﷺ په زمانه كښې به چه خلقو سره څه وو صدقه كول به ئې، او اوس خلقو سره د مال او دولت ډهيرى لګيدلى دى ليكن صدقه نه كوى. ليكن حافظ ابن حجر رحمہ اللہ د ابن بطال دا بيان شوې مقصد بعيد ګرځولى دى.[2] ابن منير وئيلى دى چه دينه مقصد دا دې چه د رسول الله ﷺ په زمانه كښې د مال قلت سره خلقو به محنت كولو او صدقه به ئې كوله، اوس الله تعالى په هغوى باندې د مال او دولت دروازې كولاؤ كړې دى او ډير په آسانئى سره صدقه كوى او د تنګئى ويره هغوى نه راحصاروى.[3] حافظ ابن حجر رحمہ اللہ فرمائى چه د دې نه دې خبرې ته اشاره ده چه د هغوى ﷺ په زمانه كښې د مال او دولت زياتوالې نه وو سختى وه اوس د مال او دولت زياتوالې شوېدې.[4] والله اعلم.

۱۶۰=باب قَوْلِهِ (اسْتَغْفِرْ لَهُمْ أَوْلاَ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ إِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً)

[۴۳۹۳] حَدَّثَنَا عُبَيْدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ عَنْ أَبِي أُسَامَةَ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ- رضى الله عنهما - قَالَ لَمَّا تُوُفِّيَ عَبْدُ اللَّهِ جَاءَ ابْنُهُ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ- صلى الله عليه وسلم- فَسَأَلَهُ أَنْ يُعْطِيَهُ قَمِيصَهُ يُكَفِّنُ فِيهِ أَبَاهُ فَأَعْطَاهُ، ثُمَّ سَأَلَهُ أَنْ يُصَلِّيَ عَلَيْهِ، فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ- صلى الله عليه وسلم- لِيُصَلِّيَ فَقَامَ عُمَرُ فَأَخَذَ بِثَوْبِ رَسُولِ اللَّهِ- صلى الله عليه وسلم- فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ تُصَلِّي عَلَيْهِ وَقَدْ نَهَاكَ رَبُّكَ أَنْ تُصَلِّيَ عَلَيْهِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ- صلى الله عليه وسلم- «إِنَّمَا خَيَّرَنِي اللَّهُ فَقَالَ (اسْتَغْفِرْ لَهُمْ أَوْلاَ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ إِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً) وَسَأَزِيدُهُ عَلَى السَّبْعِينَ». قَالَ إِنَّهُ مُنَافِقٌ. قَالَ فَصَلَّى عَلَيْهِ

---

[1] (فتح البارى:۸\ ۳۳۲-
[2] (فتح البارى:۸\ ۳۳۳-
[3] (فتح البارى:۸\ ۳۳۳-
[4] (فتح البارى:۸\ ۳۳۳-

رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَأَنْزَلَ اللَّهُ (وَلاَ تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ أَبَدًا وَلاَ تَقُمْ عَلَى قَبْرِهِ).

[۴۳۹۴] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ عُقَيْلٍ . وَقَالَ غَيْرُهُ حَدَّثَنِي اللَّيْثُ حَدَّثَنِي عُقَيْلٌ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِي عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رضى الله عنه أَنَّهُ قَالَ لَمَّا مَاتَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أُبَىٍّ ابْنُ سَلُولَ دُعِيَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم لِيُصَلِّيَ عَلَيْهِ فَلَمَّا قَامَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم وَثَبْتُ إِلَيْهِ، فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَتُصَلِّي عَلَى ابْنِ أُبَىٍّ وَقَدْ قَالَ يَوْمَ كَذَا وَكَذَا قَالَ أُعَدِّدُ عَلَيْهِ قَوْلَهُ، فَتَبَسَّمَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم وَقَالَ «أَخِّرْ عَنِّي يَا عُمَرُ». فَلَمَّا أَكْثَرْتُ عَلَيْهِ قَالَ «إِنِّي خُيِّرْتُ فَاخْتَرْتُ، لَوْ أَعْلَمُ أَنِّي إِنْ زِدْتُ عَلَى السَّبْعِينَ يُغْفَرْ لَهُ لَزِدْتُ عَلَيْهَا». قَالَ فَصَلَّى عَلَيْهِ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم ثُمَّ انْصَرَفَ فَلَمْ يَمْكُثْ إِلاَّ يَسِيرًا حَتَّى نَزَلَتِ الآيَتَانِ مِنْ بَرَاءَةَ (وَلاَ تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ أَبَدًا) إِلَى قَوْلِهِ (وَهُمْ فَاسِقُونَ) قَالَ فَعَجِبْتُ بَعْدُ مِنْ جُرْأَتِي عَلَى رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَاللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ.

۱۶۱= باب قوله: وَلاَ تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ أَبَدًا وَلاَ تَقُمْ عَلَى قَبْرِهِ.

[۴۳۹۵] حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ عِيَاضٍ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ - رضى الله عنهما - أَنَّهُ قَالَ لَمَّا تُوُفِّيَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أُبَىٍّ جَاءَ ابْنُهُ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَأَعْطَاهُ قَمِيصَهُ وَأَمَرَهُ أَنْ يُكَفِّنَهُ فِيهِ ثُمَّ قَامَ يُصَلِّي عَلَيْهِ، فَأَخَذَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ بِثَوْبِهِ فَقَالَ تُصَلِّي عَلَيْهِ وَهْوَ مُنَافِقٌ وَقَدْ نَهَاكَ اللَّهُ أَنْ تَسْتَغْفِرَ لَهُمْ. قَالَ « إِنَّمَا خَيَّرَنِي اللَّهُ أَوْ أَخْبَرَنِي فَقَالَ (اسْتَغْفِرْ لَهُمْ أَوْ لاَ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ إِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ) فَقَالَ سَأَزِيدُهُ عَلَى سَبْعِينَ«. قَالَ فَصَلَّى عَلَيْهِ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَصَلَّيْنَا مَعَهُ ثُمَّ أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيْهِ (وَلاَ تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ أَبَدًا وَلاَ تَقُمْ عَلَى قَبْرِهِ إِنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَمَاتُوا وَهُمْ فَاسِقُونَ

قوله: لَمَّا تُوُفِّيَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أُبَىٍّ:

د حضور اکرم ﷺ د عبدالله بن ابی د جنازې مونځ کول: د عبدالله ابن أبی انتقال ذی قعده ۹هجری کښې دغزوه تبوك نه د رسول الله ﷺ د واپسئی نه پس اوشو. عبدالله بن ابی رئیس المنافقین وو په غزوه تبوك کښې نه وو شریك شوې. د قرآن کریم دا آیت ﴿ لَوْ خَرَجُوْا فِيْكُمْ مَّا زَادُوْكُمْ اِلَّا خَبَالًا ﴾ دعبدالله بن ابی اودهغه دملګرو د غزوه تبوك نه د پاتکیدونکو منافقینو په باره کښې نازل شو. (١)

---

(١) عمدة القاري: ١٨/٢٨٢ وفتح الباري: ٨/٣٣٤.

جاء ابنه عبدالله بن عبدالله الی رسول الله صلی الله علیه وسلم فساله ان یعطیه قمیصه، یکفن فیه اباه، فاعطاه، ثم ساله ان یصلی علیه فقام رسول الله صلی الله علیه وسلم لیصلی. عبدالله بن عبدالله چه دَ فضلائې صحابه نه وو اودَعبدالله بن ابی رئیس المنافقین خوئی وو دَحضوراکرم ﷺ په خدمت کښې حاضر شو او عرض ئی اوکړو چه حضورپاك ﷺ دې خپل قمیص هغه ته ورکړی چه هغه دادخپل پلارکفن جوړ کړی. نو حضورپاك ﷺ هغه ته قمیص ورکړو، بیا هغه درخواست اوکړو چه تاسو دَهغه دَ جنازې مونځ هم اوکړئی نو حضورپاك ﷺ دَهغه دَ جنازې دپاره اودریدو.

دَعبدالله بن ابی خوئی حضرت عبدالله بن عبدالله ﷺ دَمخلص صحابه کرامو نه وو.(۱) دَده پلار سره ددې چه منافق وو ولیکن مخلص خوئی دَ پلارمعامله په ظاهراسلام باندې محمول کولوسره حضورپاك ﷺ ته دَهغه متعلق مذکوره درخواستونه اوکړل. بعض روایاتو کښې دی چه عبدالله بن ابی پخپله په دې باندې اصراراوکړو اوخوئی حضورپاك ﷺ له اولیګلو چه حضورپاك دې خپل قمیص دَهغه دکفن دپاره ورکړی اودَهغه جنازه دې اوکړی.(۲)

دَ طبرانی په روایت کښې دی چه حضورپاك ﷺ عبدالله بن ابی له راغلو کوم وخت چه هغه بیماروونوهغه پخپله دحضورپاك ﷺ نه دادوه سوالونه اوکړل.(۳)

هغه دا سوالونه ددې وجې نه نه ووکړی چه هغه دَ نفاق نه توبه کړې وه بلکه دا سوالونه ئی خکه کړې وو چه دَ مرګ نه پس خلق دَهغه خوئی اودَهغه قبیلې ته دَهغه دَ نفاق پیغور ورنه کړی. هغه دَ زړه نه دغه وخت هم منافق وو اوهم دَ نفاق په حالت کښې مړشوې. قرآن پاك وراندې دَدې تصریح کړې ده. ﴿ اِنَّهُمْ كَفَرُوْا بِاللّٰهِ وَرَسُوْلِهٖ وَمَاتُوْا وَهُمْ فٰسِقُوْنَ۝ ﴾ حضورپاك دواړه درخواستونه قبول کړل.

یوځو اشکالات اودَهغې جوابات: دلته یوسوال داپیداکیږی چه دَ عبدالله بن ابی نفاق په مختلفو مواقع کښې ښکاره شوې وو. ددې باوجودهم حضورپاك خپل قمیص مبارك دَهغه دکفن دپاره ورکړو اوهغه سره ئی دا امتیازی سلوك اوکړو. دَدې آخرڅه وجه ده؟

علماء کرامو دَدې یووجه خودالیکلې ده دَ غزوه بدر په موقع چه دَ قریشو څوسرداران ګرفتار شوی وو په هغوی کښې حضرت عباس ﷺ هم وو. حضورپاك اوکتل چه دَهغوی په بدنونو باندې قمیصونه نه وونو صحابه کرامو ته ئی ارشاد اوفرمائیلوچه دوی ته قمیصونه واغوندئ. چونکه عبدالله بن ابی اوږدقدوالا وواوحضرت عباس ﷺ هم اوږد قدوالا ووپه دې وجه دَهغه نه علاوه دَ بل چا قمیص دَحضرت عباس ﷺ په بدن باندې نه پوره کیدو. نو رسول الله ﷺ دَ عبدالله بن ابی قمیص واخستلو اوخپل تره حضرت عباس ﷺ ته ئی واغوستلو.

---

(۱) وفی الفتح: ۸/۳۳۴ وکان عبدالله بن عبدالله بن ابی من فضلاء الصحابة، شهدبدرا، ومابعدها، واستشهدیوم الیمامة فی خلافة ابی بکر الصدیق.

(۲) فتح الباری: ۸/۳۳۴

(۳) فتح الباری: ۸/۳۳۴

دَهغه دَ احسان بدله ورکولو دَ پاره حضورپاك خپل قمیص مبارك هغه ته ورکړو.(۱)
دې سره سره دویمه وجه دا هم کیدې شی چه دَعبدالله بن ابی خوئی حضرت عبدالله بن عبدالله ﷛ دَ فاضلانو صحابه کرامو نه وو دَهغه دَ زړه ساتنې په خاطرحضورپاك خپل قمیص مبارك ورکړې وو.(۲)
دویم سوال دَ جنازې دَ مانځه متعلق کیږی چه حضورپاك دَ دغه منافق جنازه ولې اوکړه. هم دغه وجه ده چه کله حضور پاك دَ جنازې دَپاره اودریدونوحضرت عمر ﷛ پاسیدو اود حضورپاك ﷺ لمن مبارکه ئی اونیوله عرض ئی اوکړو "یارسول الله، أتُصلی علیه، وقدنهاك ربك ان تصلی علیه" یعنی یارسول الله! آیا تاسو به دَ ده جنازه کوئی؟ حالانکه ستاسو رب دَ ده دَ جنازې کولونه تاسو منع کړی ئی. حضرت فاروق اعظم ﷛ داخبره دَ کوم خائی نه اوکړه ځکه چه دې نه وړاندې په یوآیت کښې په صراحت سره حضورپاك دَ منافق دَ جنازې نه منع کړې شوې نه وو. ښکاره خبره داده چه حضرت عمرفاروق ﷛ دَ سورت توبه دَ مذکوره آیت نه دا ګنړلی دی. په آیت کښې دی ﴿ اِسْتَغْفِرْ لَهُمْ اَوْلَا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ ۭ اِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِيْنَ مَرَّةً فَلَنْ يَّغْفِرَ اللّٰهُ لَهُمْ ۭ﴾ حضرت عمرفاروق ﷛ دَ آیت دَ اسلوب نه پوهه شوچه په دې کښې "او" دَ تخییر دَپاره نه دې بلکه دَتسویه دَپاره دې یعنی دَدغه منافقانو باره کښې استغفار اوعدم استغفار دواړه برابردی. دَغه شان دَ ﴿ سَبْعِيْنَ مَرَّةً ﴾ عدد دَتحدید دَپاره نه دې بلکه دَمبالغه دَپاره دې اومطلب دادې چه که تاسو دَ ده دَپاره استغفار په کثرت سره ولې اونه کړئی خوالله تعالی به دې نه معاف کوی او چونکه دَ جنازې دَ مونځ یولوئی مقصد دَ مړی دَپاره دَمغفرت دعا وی په دې وجه حضرت عمر ﷛ دَدې آیت نه استنباط کولو سره عرض اوکړو چه الله تعالی تاسو دَ منافق دَ جنازې کولونه منع کړی ئی.(۳) چنانچه ابن مردویه دَحضرت سعیدبن جبیر ﷫ په طریق سره دَحضرت ابن عباس ﷠ نه روایت نقل کړې دې په هغې کښې دی: "فقال عمر: اتصلی علیه وقد نهاك الله ان تصلی علیه؟ قال: این" قال ﴿ اِسْتَغْفِرْ لَهُمْ اَوْلَا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ ۭ اِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِيْنَ مَرَّةً فَلَنْ يَّغْفِرَ اللّٰهُ لَهُمْ ﴾".(۴)په دې روایت کښې تصریح ده چه حضرت عمر ﷛ حضورپاك ته اووئیل چه الله تعالی تاسو منع کړی ئی چه تاسو دَده دَ جنازې مونځ ورکړئی. په دې رسول الله ﷺ اوفرمائیل چرته ئی زه منع کړې یم؟ نوحضرت عمر فاروق ﷛ مذکوره آیت په استدلال کښې پیش کړو.

لیکن رسول الله ﷺ اوفرمائیل الله تعالی ماته اختیار راکړې دې او فرمائیلی دی ﴿ اِسْتَغْفِرْ لَهُمْ

---

(۱) عمدة القاری:۱۸/۲۸۲.
(۲) ارشادالساری: ۱۰/۲۶۵.
(۳) فتح الباری:۸/۳۳۵.
(۴) فتح الباری:۸/۳۳۵.

اَوْ لَا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ ؕ اِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِيْنَ مَرَّةً فَلَنْ يَّغْفِرَ اللّٰهُ لَهُمْ ﴾ اوزه به دَ اوياخل نه هم زيات استغفار كوم (ځكه چه ممكن دى الله تعالى دَ اوياخل استغفار كولوسره دې معاف كړى)
دَ بعض نورو رواياتونه معلوميږى چه رسول الله ﷺ دَ اوياځل نه زيات استغفار دَ عبدالله بن ابى دَپاره لوكړو. دَ طبرى په روايت كښې دى "فأنا استغفر لهم سبعين وسبعين وسبعين" [1]
اوس سوال دادې چه رسول الله ﷺ دَده جنازه ولې اوكړه اودهغه دَ پاره ئې استغفار ولې اوكړو ځكه چه دَ آيت سياق او سباق اوپخپله دَ دغه منافق دَ منافقانه حركتونو تقاضا خوهم دغه وه كومه چه دَحضرت عمر ﷺ رائې وه اوروستو بيا آيت هم دَحضرت عمر ﷺ په تائيد كښې نازل شو. ﴿ وَلَا تُصَلِّ عَلٰٓى اَحَدٍ مِّنْهُمْ مَّاتَ اَبَدًا وَّلَا تَقُمْ عَلٰى قَبْرِهٖ ؕ ﴾
① دَدې يوجواب دادې چه حضورپاك هم دَ آيت هم هغه مقصد ګڼړلو كوم چه حضرت عمر ﷺ فرمائيلو چه دَ منافق مغفرت خو به بهرحال كيږى نه كه حضورپاك هرڅومره استغفاراوكړى خو بياهم په آيت كښې په صراحت سره رسول الله ﷺ دَاستغفارنه منع كړې شوې نه وو. رسول الله ﷺ دَ مذكوره آيت نه هم دغه اوګڼړل چه زما په مونځ كولو خو به دَ ده مغفرت نه كيږى اودَ مونځ كولوسره دَ نورو اسلامى مصالح دَ حاصليدو توقع اواميدوو اودَ مونځ كولو صراحت سره ممانعت هم نه ووپه دې وجه حضورپاك مونځ اوكړو. قميص وركول اومونځ كولومصالح دا وو چه يوخو دَ حضرت عبدالله بن عبدالله زړه ساتل په ذهن كښې وو اوبل مصلحت دَ عبدالله بن ابى خاندان وو. دې رويې كتلو سره كوم خلق چه اسلام ته نيزدې نه وو دَهغوى اسلام ته دَ نيزدې كيدو توقع وه. په يوحديث كښې رسول الله ﷺ فرمائيلى چه زما قميص هغه دَ الله تعالى دَ عذاب نه نشى بچ كولې مګر مادا كارځكه اوكړو چه په دې عمل سره دَهغه دَ قوم دَ زړو كسانو دَ مسلمانيدو اميددې. [2]چنانچه بعض رواياتو كښې دى چه دې واقع ته كتلوسره دَ قبيله خزرج زر كسان مسلمانان شو. [3]
دَدې جواب حاصل دادې چه دَ حضرت عمر ﷺ په شان رسول الله ﷺ هم دا عمل پخپل زړه كښې مفيد نه ګڼړلو مګر دَ مذكوره مصالح دَ وجې نه حضورپاك دا عمل اوكړو.
② دويم جواب دا وركړې شوچه دا استغفار په منزله دَ دعا دې اودَ دعاقانون دادې چه كه دَدې دَمحل دَپاره اوكړې شى نوالله تعالى هغه قبلوى. بيا دَدې مختلف صورتونه وى ياخوهغه څيز وركولې شى دكوم څيزچه دعاكړې وى يا هغه څيز مصلحتًا نه وركوى اودَ آخرت دَپاره هغه دعا ذخيره كيږى دَ كوم ثواب چه به دعاكونكى ته هلته ملاويږى اويا دَ دغه دعا په وجه يولوئى راتلونكې مصيبت دفع كولې شى. دا هغه وخت دې چه كله دعا دَهغې دَمحل دَپاره كړې شوې وى چه دَدغه دعادپاره صالح وى ليكن دعاكه دَ يوداسې محل دَپاره اوكړې شى چه دَ دعادپاره صالح نه وى نو په داسې صورت كښې الله تعالى بيشكه هغه نه

[1] فتح البارى: ۸/۳۳۶
[2] فتح البارى: ۸/۳۳۶
[3] ارشاد السارى: ۱۰/۲۶۷.

قبلوي. چونكه دعا بهرحال يوعبادت دې په دې وجه دَ دعا كونكى ته دَهغې ثواب ملاويږي په دې وجه دَ حضورپاك په ذهن كښې داخبره وه چه داخو رئيس المنافقين دې په دې وجه محل دَمغفرت خودې نه دَده دپاره دَ مغفرت دعا په حقيقت كښې صرف مدعو يعنې دَالله تعالى دَتعظيم دپاره ده نودَدې اجربه بهرحال ملاويږي، دغه اجرې ولې پريخودې شي.(١)
دا توجيه ابن منير وغيره كړې ده ليكن حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي دې كښې نظردې خكه چه دې سره دَهغه سړي دپاره طلب دَمغفرت مشروعيت لازميږي دَچادپاره چه دَ شريعت په نقطه نظرسره مغفرت محال دې. (٢)
يوبل اشكال هم كيږي چه رسول الله ﷺ فرمائيلي چه زه به اوياخل نه هم زيات دَ ده دپاره استغفاركوم اوحضورپاك استغفاراوكړوهم. اودَدې واقعه نه ډير وړاندې دَ قرآن پاك دا آيت نازل شوې وو ﴿ مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَن يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ وَلَوْ كَانُوا أُولِي قُرْبَىٰ ﴾ دا آيت دَ ابوطالب په قصه كښې نازل شوې وو كله چه دَهغه انتقال اوشو نو حضورپاك فرمائيلي وو "لأستغفرن لك مالم انه عنك" په دې آيت كښې حضورپاك دَهغه دپاره دَ دعا كولو نه منع كړو نودَدې آيت په موجودګئ كښې حضورپاك دَ منافق دپاره ولې دَمغفرت دعااوكړه؟
دَدې اشكال جواب دا وركړې شوې دې چه په مذكوره آيت كښې دَ مشركانودپاره دَ دعانه ممانعت راغلې دې. دَ منافقينودپاره دَ مغفرت دعا دَدې نه ثابتيږي نه. منافقان ظاهراً دَخپل مسلمان كيدو اعلان اواظهار خوكوي په دې وجه هغوى دَدې آيت لاندې نه راځي.(٣)

١٦٢ - باب: قوله: ﴿ سَيَحْلِفُونَ بِاللَّهِ لَكُمْ إِذَا انقَلَبْتُمْ إِلَيْهِمْ لِتُعْرِضُوا عَنْهُمْ ۖ فَأَعْرِضُوا عَنْهُمْ ۖ إِنَّهُمْ رِجْسٌ ۖ وَمَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴾ ٩٥/

[٤٣٩٦] حَدَّثَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ عُقَيْلٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ كَعْبِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ سَمِعْتُ كَعْبَ بْنَ مَالِكٍ حِينَ تَخَلَّفَ عَنْ تَبُوكَ وَاللَّهِ مَا أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيَّ مِنْ نِعْمَةٍ بَعْدَ إِذْ هَدَانِي أَعْظَمَ مِنْ صِدْقِي رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - أَنْ لاَ أَكُونَ كَذَبْتُهُ فَأَهْلِكَ كَمَا هَلَكَ الَّذِينَ كَذَبُوا حِينَ أُنْزِلَ الْوَحْىُ (سَيَحْلِفُونَ بِاللَّهِ لَكُمْ إِذَا انْقَلَبْتُمْ إِلَيْهِمْ) إِلَى (الْفَاسِقِينَ). [ر: ٢٦٠٦]

---

١) وفى فتح البارى:٨/٣٣٨ وقيل: ان الاستغفار يتنزل منزلة الدعا والعبد اذا سأل ربه حاجة فسؤاله اياه يتنزل منزلة الذكر. لكنه من حيث طلب تعجيل حصول المطلوب ليس عبادة. فاذا كان كذلك. والمغفرة فى نفسها ممكنة. وتعلق العلم بعدم نفعها. لابغيرذلك. فيكون طلبها لالغرض حصولها بل لتعظيم المدعو. فاذا تعذرت المغفرة. عوض الداعى عنها مايليق به من الثواب اودفع السوء. كماثبت فى الخبر. وقد يحصل بذلك عن المدعولهم تخفيف. كما فى قصة ابى طالب"

٢) فتح البارى:٨/٣٣٨

٣) فتح البارى:٨/٣٣٩

۱۶۳ - باب: قوله ﴿يَحْلِفُونَ لَكُمْ لِتَرْضَوْا عَنْهُمْ فَإِنْ تَرْضَوْا عَنْهُمْ فَإِنَّ اللّٰهَ لَا يَرْضَىٰ عَنِ الْقَوْمِ الْفٰسِقِيْنَ﴾ /۹۶/

۱۶۴ - باب: قوله: ﴿وَاٰخَرُوْنَ اعْتَرَفُوْا بِذُنُوْبِهِمْ خَلَطُوْا عَمَلًا صَالِحًا وَّاٰخَرَ سَيِّئًا عَسَى اللّٰهُ اَنْ يَّتُوْبَ عَلَيْهِمْ اِنَّ اللّٰهَ غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ﴾ /۱۰۲/

[۴۳۹۷] حَدَّثَنَا مُؤَمَّلٌ - هُوَ ابْنُ هِشَامٍ - حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا عَوْفٌ حَدَّثَنَا أَبُو رَجَاءٍ حَدَّثَنَا سَمُرَةُ بْنُ جُنْدُبٍ - رضى الله عنه - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ - صلى الله عليه وسلم - لَنَا «أَتَانِي اللَّيْلَةَ آتِيَانِ فَابْتَعَثَانِي، فَانْتَهَيْنَا إِلَى مَدِينَةٍ مَبْنِيَّةٍ بِلَبِنِ ذَهَبٍ وَلَبِنِ فِضَّةٍ، فَتَلَقَّانَا رِجَالٌ شَطْرٌ مِنْ خَلْقِهِمْ كَأَحْسَنِ مَا أَنْتَ رَاءٍ، وَشَطْرٌ كَأَقْبَحِ مَا أَنْتَ رَاءٍ قَالَا لَهُمُ اذْهَبُوا فَقَعُوا فِي ذَلِكَ النَّهْرِ. فَوَقَعُوا فِيهِ ثُمَّ رَجَعُوا إِلَيْنَا قَدْ ذَهَبَ ذَلِكَ السُّوءُ عَنْهُمْ، فَصَارُوا فِي أَحْسَنِ صُورَةٍ قَالَا لِي هَذِهِ جَنَّةُ عَدْنٍ، وَهَذَاكَ مَنْزِلُكَ قَالَا أَمَّا الْقَوْمُ الَّذِينَ كَانُوا شَطْرٌ مِنْهُمْ حَسَنٌ وَشَطْرٌ مِنْهُمْ قَبِيحٌ فَإِنَّهُمْ خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا وَآخَرَ سَيِّئًا تَجَاوَزَ اللّٰهُ عَنْهُمْ». [ر: ۸۰۹]

۱۶۵ - باب: ﴿مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِيْنَ اٰمَنُوْا اَنْ يَّسْتَغْفِرُوْا لِلْمُشْرِكِيْنَ﴾ /۱۱۳/

[۴۳۹۸] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ عَنْ أَبِيهِ قَالَ لَمَّا حَضَرَتْ أَبَا طَالِبٍ الْوَفَاةُ دَخَلَ عَلَيْهِ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - وَعِنْدَهُ أَبُو جَهْلٍ وَعَبْدُ اللّٰهِ بْنُ أَبِي أُمَيَّةَ، فَقَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «أَيْ عَمِّ قُلْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللّٰهُ. أُحَاجُّ لَكَ بِهَا عِنْدَ اللّٰهِ». فَقَالَ أَبُو جَهْلٍ وَعَبْدُ اللّٰهِ بْنُ أَبِي أُمَيَّةَ يَا أَبَا طَالِبٍ، أَتَرْغَبُ عَنْ مِلَّةِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ. فَقَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «لَأَسْتَغْفِرَنَّ لَكَ مَا لَمْ أُنْهَ عَنْكَ». فَنَزَلَتْ (مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ وَلَوْ كَانُوا أُولِي قُرْبَى مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُمْ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ). [ر: ۱۲۹۴]

۱۶۶ - باب: ﴿لَقَدْ تَّابَ اللّٰهُ عَلَى النَّبِيِّ وَالْمُهٰجِرِيْنَ وَالْاَنْصَارِ الَّذِيْنَ اتَّبَعُوْهُ فِيْ سَاعَةِ الْعُسْرَةِ مِنْۢ بَعْدِ مَا كَادَ يَزِيْغُ قُلُوْبُ فَرِيْقٍ مِّنْهُمْ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ اِنَّهٗ بِهِمْ رَءُوْفٌ رَّحِيْمٌ﴾ /۱۱۷/

[۴۳۹۹] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ قَالَ حَدَّثَنِي ابْنُ وَهْبٍ قَالَ أَخْبَرَنِي يُونُسُ قَالَ أَحْمَدُ حَدَّثَنَا عَنْبَسَةُ حَدَّثَنَا يُونُسُ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ كَعْبٍ قَالَ أَخْبَرَنِي عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ كَعْبٍ - وَكَانَ قَائِدَ كَعْبٍ مِنْ بَنِيهِ حِينَ عَمِيَ - قَالَ سَمِعْتُ كَعْبَ بْنَ مَالِكٍ فِي حَدِيثِهِ (وَعَلَى الثَّلَاثَةِ الَّذِينَ خُلِّفُوا) قَالَ فِي آخِرِ حَدِيثِهِ إِنَّ مِنْ

تَوْبَتِي أَنْ أَنْخَلِعَ مِنْ مَالِي صَدَقَةً إِلَى اللّٰهِ وَرَسُولِهِ. فَقَالَ النَّبِي - صلى الله عليه وسلم - «أَمْسِكْ بَعْضَ مَالِكَ، فَهُوَ خَيْرٌ لَكَ». [ر ۲۶۰۴]

۱۶۷ - باب: ﴿وَعَلَى الثَّلٰثَةِ الَّذِيْنَ خُلِّفُوْا حَتّٰى إِذَا ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ وَضَاقَتْ عَلَيْهِمْ أَنْفُسُهُمْ وَظَنُّوْا أَنْ لَّا مَلْجَأَ مِنَ اللّٰهِ إِلَّا إِلَيْهِ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ لِيَتُوْبُوْا إِنَّ اللّٰهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيْمُ﴾ /۱۱۸/

[۴۴۰۰] حَدَّثَنِي مُحَمَّدٌ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ أَبِي شُعَيْبٍ حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ أَعْيَنَ حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ رَاشِدٍ أَنَّ الزُّهْرِي حَدَّثَهُ قَالَ أَخْبَرَنِي عَبْدُ الرَّحْمٰنِ بْنُ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ كَعْبِ بْنِ مَالِكٍ عَنْ أَبِيهِ قَالَ سَمِعْتُ أَبِي كَعْبَ بْنَ مَالِكٍ، وَهُوَ أَحَدُ الثَّلَاثَةِ الَّذِينَ تِيبَ عَلَيْهِمْ أَنَّهُ لَمْ يَتَخَلَّفْ عَنْ رَسُولِ اللّٰهِ - صلى الله عليه وسلم - فِي غَزْوَةٍ غَزَاهَا قَطُّ غَيْرَ غَزْوَتَيْنِ غَزْوَةِ الْعُسْرَةِ وَغَزْوَةِ بَدْرٍ. قَالَ فَأَجْمَعْتُ صِدْقَ رَسُولِ اللّٰهِ - صلى الله عليه وسلم - ضُحًى، وَكَانَ قَلَّمَا يَقْدَمُ مِنْ سَفَرٍ سَافَرَهُ إِلَّا ضُحًى وَكَانَ يَبْدَأُ بِالْمَسْجِدِ، فَيَرْكَعُ رَكْعَتَيْنِ، وَنَهَى النَّبِي - صلى الله عليه وسلم - عَنْ كَلَامِي وَكَلَامِ صَاحِبَي، وَلَمْ يَنْهَ عَنْ كَلَامِ أَحَدٍ مِنَ الْمُتَخَلِّفِينَ غَيْرِنَا، فَاجْتَنَبَ النَّاسُ كَلَامَنَا، فَلَبِثْتُ كَذٰلِكَ حَتّٰى طَالَ عَلَيَّ الْأَمْرُ، وَمَا مِنْ شَيءٍ أَهَمُّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ أَمُوتَ فَلَا يُصَلِّي عَلَيَّ النَّبِي - صلى الله عليه وسلم - أَوْ يَمُوتَ رَسُولُ اللّٰهِ - صلى الله عليه وسلم - فَأَكُونَ مِنَ النَّاسِ بِتِلْكَ الْمَنْزِلَةِ، فَلَا يُكَلِّمُنِي أَحَدٌ مِنْهُمْ، وَلَا يُصَلِّي عَلَيَّ، فَأَنْزَلَ اللّٰهُ تَوْبَتَنَا عَلَى نَبِيِّهِ - صلى الله عليه وسلم - حِينَ بَقِيَ الثُّلُثُ الْآخِرُ مِنَ اللَّيْلِ، وَرَسُولُ اللّٰهِ - صلى الله عليه وسلم - عِنْدَ أُمِّ سَلَمَةَ، وَكَانَتْ أُمُّ سَلَمَةَ مُحْسِنَةً فِي شَأْنِي مَعْنِيَّةً فِي أَمْرِي، فَقَالَ رَسُولُ اللّٰهِ - صلى الله عليه وسلم - «يَا أُمَّ سَلَمَةَ تِيبَ عَلَى كَعْبٍ». قَالَتْ أَفَلَا أُرْسِلُ إِلَيْهِ فَأُبَشِّرَهُ قَالَ «إِذًا يَحْطِمَكُمُ النَّاسُ فَيَمْنَعُونَكُمُ النَّوْمَ سَائِرَ اللَّيْلَةِ». حَتّٰى إِذَا صَلَّى رَسُولُ اللّٰهِ - صلى الله عليه وسلم - صَلَاةَ الْفَجْرِ آذَنَ بِتَوْبَةِ اللّٰهِ عَلَيْنَا، وَكَانَ إِذَا اسْتَبْشَرَ اسْتَنَارَ وَجْهُهُ حَتّٰى كَأَنَّهُ قِطْعَةٌ مِنَ الْقَمَرِ، وَكُنَّا أَيُّهَا الثَّلَاثَةُ الَّذِينَ خُلِّفُوا عَنِ الْأَمْرِ الَّذِي قُبِلَ مِنْ هٰؤُلَاءِ الَّذِينَ اعْتَذَرُوا حِينَ أَنْزَلَ اللّٰهُ لَنَا التَّوْبَةَ، فَلَمَّا ذُكِرَ الَّذِينَ كَذَبُوا رَسُولَ اللّٰهِ - صلى الله عليه وسلم - مِنَ الْمُتَخَلِّفِينَ، وَاعْتَذَرُوا بِالْبَاطِلِ، ذُكِرُوا بِشَرِّ مَا ذُكِرَ بِهِ أَحَدٌ قَالَ اللّٰهُ سُبْحَانَهُ (يَعْتَذِرُونَ إِلَيْكُمْ إِذَا رَجَعْتُمْ إِلَيْهِمْ قُلْ لَا تَعْتَذِرُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكُمْ قَدْ نَبَّأَنَا اللّٰهُ مِنْ أَخْبَارِكُمْ وَسَيَرَى اللّٰهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ) الْآيَةَ. [ر: ۲۶۰۴]

۱۶۸ - باب: ﴿يٰأَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَكُوْنُوْا مَعَ الصّٰدِقِيْنَ﴾ /۱۱۹/

[۴۴۰۱] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ عُقَيْلٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمٰنِ

بْنِ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ كَعْبِ بْنِ مَالِكٍ أَنَّ عَبْدَ اللّٰهِ بْنَ كَعْبِ بْنِ مَالِكٍ - وَكَانَ قَائِدَ كَعْبِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ سَمِعْتُ كَعْبَ بْنَ مَالِكٍ يُحَدِّثُ حِينَ تَخَلَّفَ عَنْ قِصَّةِ تَبُوكَ . فَوَاللّٰهِ مَا أَعْلَمُ أَحَدًا أَبْلَاهُ اللّٰهُ فِي صِدْقِ الْحَدِيثِ أَحْسَنَ مِمَّا أَبْلَانِي ، مَا تَعَمَّدْتُ مُنْذُ ذَكَرْتُ ذٰلِكَ لِرَسُولِ اللّٰهِ صلى الله عليه وسلم إِلَى يَوْمِي هٰذَا كَذِبًا ، وَأَنْزَلَ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ عَلَى رَسُولِهِ صلى الله عليه وسلم (لَقَدْ تَابَ اللّٰهُ عَلَى النَّبِيِّ وَالْمُهَاجِرِينَ) إِلَى قَوْلِهِ (وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ) . [ر: ٢٦٠٦]

١٦٩ - باب: قوله: ﴿لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِّنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَءُوفٌ رَّحِيمٌ﴾/١٢٩:

مِنَ الرَّأْفَةِ .

[٤٢٠٢] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي ابْنُ السَّبَّاقِ أَنَّ زَيْدَ بْنَ ثَابِتٍ الْأَنْصَارِيَّ - رضي الله عنه - وَكَانَ مِمَّنْ يَكْتُبُ الْوَحْيَ قَالَ أَرْسَلَ إِلَيَّ أَبُو بَكْرٍ مَقْتَلَ أَهْلِ الْيَمَامَةِ وَعِنْدَهُ عُمَرُ ، فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ إِنَّ عُمَرَ أَتَانِي فَقَالَ إِنَّ الْقَتْلَ قَدِ اسْتَحَرَّ يَوْمَ الْيَمَامَةِ بِالنَّاسِ ، وَإِنِّي أَخْشَى أَنْ يَسْتَحِرَّ الْقَتْلُ بِالْقُرَّاءِ فِي الْمَوَاطِنِ فَيَذْهَبَ كَثِيرٌ مِنَ الْقُرْآنِ ، إِلَّا أَنْ تَجْمَعُوهُ ، وَإِنِّي لَأَرَى أَنْ تَجْمَعَ الْقُرْآنَ . قَالَ أَبُو بَكْرٍ قُلْتُ لِعُمَرَ كَيْفَ أَفْعَلُ شَيْئًا لَمْ يَفْعَلْهُ رَسُولُ اللّٰهِ - صلى الله عليه وسلم - فَقَالَ عُمَرُ هُوَ وَاللّٰهِ خَيْرٌ . فَلَمْ يَزَلْ عُمَرُ يُرَاجِعُنِي فِيهِ حَتَّى شَرَحَ اللّٰهُ لِذٰلِكَ صَدْرِي ، وَرَأَيْتُ الَّذِي رَأَى عُمَرُ . قَالَ زَيْدُ بْنُ ثَابِتٍ وَعُمَرُ عِنْدَهُ جَالِسٌ لَا يَتَكَلَّمُ . فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ إِنَّكَ رَجُلٌ شَابٌّ عَاقِلٌ وَلَا نَتَّهِمُكَ ، كُنْتَ تَكْتُبُ الْوَحْيَ لِرَسُولِ اللّٰهِ - صلى الله عليه وسلم - فَتَتَبَّعِ الْقُرْآنَ فَاجْمَعْهُ . فَوَاللّٰهِ لَوْ كَلَّفَنِي نَقْلَ جَبَلٍ مِنَ الْجِبَالِ مَا كَانَ أَثْقَلَ عَلَيَّ مِمَّا أَمَرَنِي بِهِ مِنْ جَمْعِ الْقُرْآنِ قُلْتُ كَيْفَ تَفْعَلَانِ شَيْئًا لَمْ يَفْعَلْهُ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ هُوَ وَاللّٰهِ خَيْرٌ ، فَلَمْ أَزَلْ أُرَاجِعُهُ حَتَّى شَرَحَ اللّٰهُ صَدْرِي لِلَّذِي شَرَحَ اللّٰهُ لَهُ صَدْرَ أَبِي بَكْرٍ وَعُمَرَ ، فَقُمْتُ فَتَتَبَّعْتُ الْقُرْآنَ أَجْمَعُهُ مِنَ الرِّقَاعِ وَالْأَكْتَافِ وَالْعُسُبِ وَصُدُورِ الرِّجَالِ ، حَتَّى وَجَدْتُ مِنْ سُورَةِ التَّوْبَةِ آيَتَيْنِ مَعَ خُزَيْمَةَ الْأَنْصَارِيِّ ، لَمْ أَجِدْهُمَا مَعَ أَحَدٍ غَيْرِهِ (لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ) إِلَى آخِرِهِمَا ، وَكَانَتِ الصُّحُفُ الَّتِي جُمِعَ فِيهَا الْقُرْآنُ عِنْدَ أَبِي بَكْرٍ حَتَّى تَوَفَّاهُ اللّٰهُ ، ثُمَّ عِنْدَ عُمَرَ حَتَّى تَوَفَّاهُ اللّٰهُ ، ثُمَّ عِنْدَ حَفْصَةَ بِنْتِ عُمَرَ . تَابَعَهُ عُثْمَانُ بْنُ عُمَرَ وَاللَّيْثُ عَنْ يُونُسَ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ . وَقَالَ اللَّيْثُ حَدَّثَنِي عَبْدُ الرَّحْمٰنِ بْنُ خَالِدٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ وَقَالَ مَعَ أَبِي خُزَيْمَةَ الْأَنْصَارِيِّ . وَقَالَ مُوسَى عَنْ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا ابْنُ شِهَابٍ مَعَ أَبِي خُزَيْمَةَ . وَتَابَعَهُ يَعْقُوبُ بْنُ

إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ. وَقَالَ أَبُو ثَابِتٍ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ وَقَالَ مَعَ خُزَيْمَةَ، أَوْ أَبِي خُزَيْمَةَ. (۱)

قوله: إِنَّ الْقَتْلَ قَدِ اسْتَحَرَّ يَوْمَ الْيَمَامَةِ بِالنَّاسِ، وَإِنِّي أَخْشَى أَنْ يَسْتَحِرَّ الْقَتْلُ بِالْقُرَّاءِ فِي الْمَوَاطِنِ: حضرت عمر فاروق رضی الله عنه حضرت صدیق اکبر رضی الله عنه ته اووئیل چه په یمامه کښې د خلقو قتل (اود مسلمانانو شهادت) ډیر شوې دې اوزه ویریږم چه په مختلف مواقع کښې به د قرآن پاك قاریان شهیدان کیږی نوداسې به د قرآن پاك ډیره حصه ضائع شی. جنګ یمامه د مسیلمه کذاب خلاف شوې وو او په دې کښې د مسلمانانو پوره تعداد شهید کړې شوې وو. بعض روایاتو کښې یوولس سوه بعض کښې څوارلس سوه تعداد خودلې شوې دې په کوم کښې چه اویاد قرآن پاك قاریان حضرات وو. (۲)

قوله: حَتّی وَجَدْتُ من سورة التوبة آیتین مع خُزیمة الانصاری، لم اجدهما مع احد غیره: حضرت زید بن ثابت رضی الله عنه فرمائی چه د سورت توبه دوه آیاتونه ماته د خزیمه انصاری رضی الله عنه سره ملاؤشو چه د هغه نه علاوه بل چاسره ماته نه دی ملاؤشوی (مراد د سورت توبه آخری دوه آیاتونه دی) مطلب دا چه دوه آیاتونه لیکلې شوې د هغه سره ملاؤشو بل چاسره لیکلې شوی نه وو البته دا آیاتونه ټولوته یاد وو. لهذا دا اعتراض کول به صحیح نه شی چه قرآن خو متواتردې اودا آیاتونه یوسړی سره ملاؤ شوی دی. څکه چه دلته لیټون د مکتوب یعنی لیکلی شوی وویه عام توګه خو خلق هم دغه وائي چه د نفس مکتوب لټون وولیکن حقیقت دادې چه هغوی ته د دې مکتوب لټون ووکوم چه د آیت د نزول په وخت حضور پاك ﷺ د کتابت په ذریعه محفوظ کړې وو.

قوله: تابعه عثمان بن عمر، واللیث، عن یونس، عن ابن شهاب: یعنی د شعیب متابعت عثمان بن عمر اولیث بن سعد کړې دې او "عن یونس عن ابن شهاب" نقل کړو. د عثمان متابعت امام احمد رحمه الله موصولاً نقل کړې دې اود لیث رحمه الله متابعت امام بخاری رحمه الله فضائل القرآن او کتاب التوحید کښې موصولاً نقل کړې دې. (۳)

قوله: وقال اللیث: حدثنی عبدالرحمان بن خالد، عن ابن شهاب، وقال: مع ابی خزیمة الانصاری: یعنی لیث بن سعد د عبدالرحمن بن خالدنه هم دا

---

[۱] واخرجه البخاری فی کتاب فضائل القرآن، باب جمع القرآن، رقم الحدیث: ٤٧٠١، ٤٧٠٢، ٤٧٠٣،٦٧٦٨، ٦٩٨٩. وانظر: ٢٦٥٢ وفی باب کاتب القرآن، رقم الحدیث: ٤٧٠٣، واخرجه النسائی فی السنن الکبری، رقم الحدیث: ٨٠٠٢.

وفی العمدة: ١٨/٢٨١ قداستحر: ای اشتدو کثر، علی وزن استفعل من الحر، وذلک ان المکروه یضاف الی الحر، والمحبوب یضاف الی البرد، ومنه المثل: تولی حارهامن تولی قارها"

[۲] عمدة القاری: ١٨/٢٨١.

[۳] عمدة القاری: ١٨/٢٨٢وفتح الباری: ٨/٣٤٥.

روايت نقل کړې دې اويونس بن يزيد نه هم ليکن دَ عبدالرحمن بن خالد په طريق کښې "خزيمة الانصاري" په ځائې باندې "ابوخزيمة الانصاري" دې. دَ ليث بن سعد رحمه الله دا تعليق ابوالقاسم بغوی "معجم الصحابه" کښې موصولاً نقل کړې دې. (۱)

قوله: وقال موسى عن ابراهيم: حدثنا ابن شهاب: مع ابي خزيمة: يعنى موسىٰ بن اسماعيل رحمه الله دَ ابراهيم بن سعد رحمه الله نه دا روايت نقل کړې دې او په دې کښې هم "خزيمة" په ځائې "ابي خزيمة" دې. داتعليق امام بخاری رحمه الله فضائل قرآن کښې موصولاً نقل کړې دې. (۲)

قوله: وتابعه يعقوب بن ابراهيم، عن ابيه: يعنى دَ موسىٰ بن اسماعيل متابعت يعقوب بن ابراهيم رحمه الله کړې دې. دا متابعت ابوبکربن ابی داؤد رحمه الله کتاب المصاحف کښې موصولاً نقل کړې دې. (۳)

قوله: وقال ابوثابت: حدثنا ابراهيم وقال: مع خزيمة اومع ابي خزيمة: يعنى ابوثابت محمدبن عبدالله مدنی رحمه الله هم د ابراهيم رحمه الله دا روايت نقل کړې دې او په دې کښې خزيمه او ابی خزيمه شك سره ذکر کړې دې، دَ ابوثابت داتعليق امام بخاری رحمه الله په کتاب الاحکام کښې موصولاً نقل کړې دې. (۴)

خلاصه دَ کلام دا چه دَ ابراهيم بن سعد رحمه الله نه روايت کونکوکښې اختلاف دې. بعض مع خزيمه نقل کوی او بعض مع ابی خزيمه ذکرکوی. دوه صحابه کرام دی يو حضرت خزيمه بن ثابت رضي الله عنه چه ذوالشهادتين سره مشهور دې دَ چاګواهی چه رسول الله ﷺ دَ دوو ګواهانو برابرګرځولې وه. دې حضرت علی رضي الله عنه سره په جنګ صفين کښې شهيدشوې دې. (۵)اودويم صحابی حضرت ابوخزيمه بن اوس بن زيد رضي الله عنه دې. دې په جنګ بدرکښې شريك شوې اود حضرت عثمان رضي الله عنه په دورخلافت کښې دې وفات شوې دې. (۶)

دَ سورت توبه دا آخری دوه آياتونه حضرت خزيمه رضي الله عنه سره ملاؤشوی که ابوخزيمه سره؟ په دې سلسله کښې په رواياتو کښې اختلاف دې. حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه دَ سورت توبه مذکوره آياتونه دَ حضرت ابوخزيمه رضي الله عنه سره ملاؤشوی دی اودَ سورت احزاب آيت حضرت خزيمه رضي الله عنه سره ملاؤشوی. (۷)

جمع قرآن سره متعلق تفصيلی بحث به فضائل قرآن کښې انشاء الله راځی.

---

(۱) عمدة القاري:۱۸/۲۸۲وفتح الباري:۸/۳۴۵.

(۲) عمدة القاري:۱۸/۲۸۲وفتح الباري:۸/۳۴۵.

(۳) عمدة القاري:۱۸/۲۸۲وفتح الباري:۸/۳۴۵.

(۴) عمدة القاري:۱۸/۲۸۲وفتح الباري:۸/۳۴۵.

(۵) الاصابة في تمييز الصحابة:۱/۴۲۶رقم الترجمة:۲۲۵۲.

(۶) عمدة القاري:۱۸/۲۸۲.

(۷) وفتح الباري:۸/۳۴۵.

١٧٠ –باب: تفسير سورة يونس

وقال ابن عباس: ﴿ فَاخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ ﴾/٢۴/: فَنَبَتَ بِالْمَاءِ مِنْ كُلِّ لَوْنٍ. ﴿قَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ هُوَ الْغَنِيُّ﴾/۶٨/. وقال زيد بن أسلم: ﴿ أَنَّ لَهُمْ قَدَمَ صِدْقٍ ﴾/٢/: محمد ﷺ، وقال مجاهد: خَيْرٌ يُقَالُ: ﴿ تِلْكَ آيَاتُ ﴾/١/ يعني هذا أعلام القرآن، ومثلُهُ: ﴿ حَتَّى إِذَا كُنْتُمْ فِي الْفُلْكِ وَجَرَيْنَ بِهِمْ ﴾/٢٢/: المعنى بكم. ﴿ دَعْوَاهُمْ ﴾/١٠/: دعاؤهم ﴿أُحِيطَ بِهِمْ﴾/٢٢/: دَنَوْا مِنَ الْهَلَكَةِ. ﴿وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ﴾/البقرة: ٨١/. ﴿فَأَتْبَعَهُمْ﴾/٩٠/: وَاتَّبَعَهُمْ وَاحِدٌ. ﴿عَدْوًا﴾/٩٠/: مِنَ الْعُدْوَانِ.

وقال مجاهد: ﴿وَلَوْ يُعَجِّلُ اللَّهُ لِلنَّاسِ الشَّرَّ اسْتِعْجَالَهُمْ بِالْخَيْرِ﴾ قول الانسان لولده وماله اذا غضب اللهم لا تبارك فيه والعنه ﴿لَقُضِيَ إِلَيْهِمْ أَجَلُهُمْ﴾/١١/: لاهلك من دعى عليه ولاماته. ﴿لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَى﴾ مثلها حسنى ﴿وَزِيَادَةٌ﴾/٢۶/: مغفرة ﴿الْكِبْرِيَاءُ﴾/٧٨/: الملك.

سورة يونس

د كلماتو تشريح:

قوله: وقال ابن عباس: ﴿ فَاخْتَلَطَ ﴾: فَنَبَتَ بِالْمَاءِ مِنْ كُلِّ لَوْنٍ: په آيت مبارك كښې دى ﴿ إِنَّمَا مَثَلُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَاءٍ أَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ فَاخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ ﴾ دَ فَاخْتَلَطَ تفسير الله تعالى دَ اوبوبه ذريعه مختلف قسم ګلونه او وابنه پيدا کړې. دا تعليق ابن جرير موصولاً نقل کړې دې. [١]

قوله: قَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ هُوَ الْغَنِيُّ: امام بخارى رحمه الله دَ قرآن مجيد آيت خوذکر کړو ليکن وړاندې نى هيڅ ذکر نه کړل، حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى کيدې شى امام بخارى رحمه الله دَ توحيد متعلق څه روايت نقل ګول غوښتل ليکن هغه ته موقع ملاؤنه شوه او بياض پاتې شو. [٢]

قوله: وقال زيد بن أسلم: أَنَّ لَهُمْ قَدَمَ صِدْقٍ: محمد ﷺ، وقال مجاهد: خَيْرٌ: په آيت مبارک کښې دى ﴿ أَكَانَ لِلنَّاسِ عَجَبًا أَنْ أَوْحَيْنَا إِلَىٰ رَجُلٍ مِنْهُمْ أَنْ أَنْذِرِ النَّاسَ وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا أَنَّ لَهُمْ قَدَمَ صِدْقٍ عِنْدَ رَبِّهِمْ ۗ قَالَ الْكَافِرُونَ إِنَّ هَٰذَا لَسَاحِرٌ مُبِينٌ ﴾ يعنى آيا دې (مکې) خلقوته په دې خبره باندې تعجب اوشو چه مونږ دَهغوى نه يوکس ته وحى اوليګله چه ټول کسان (دَالله تعالى دَ احکامو خلاف ورزى کولو باندې) اوويره وه اوچاچه ايمان راوړو هغوى ته دا زيرې ورکړه چه دَهغوى رب ته (رسيدو) سره به هغوى ته پوره مرتبه ملاوېږى. کافرانو اوونيل (نعوذبالله)

---

[١] عمدة القارى: ١٨/٣٨٤.
[٢] فتح البارى: ٨/٣٤۶.

داسړې خو بیشکه صریح جادوګردې.

په "ان لهم قدم صدق"، کښې د "قدم صدق" مصداق: دلته دَ "قَدَمَ صِدْقٍ" نه مراد رسول الله ﷺ دې داتفسیردَ زیدبن اسلم دې اومجاهد رحمه الله فرمائیلي "قَدَمَ صِدْقٍ" نه مراد خیردې. دَ زیدبن اسلم تعلیق ابن جریر رحمه الله موصولاً نقل کړې دې. (۱)او دَ مجاهدتعلیق فریابی موصولاً نقل کړې دې.(۲) ابن جریر رحمه الله دَ مجاهد رحمه الله قول راحج ګرځولې دې. (۳)

علامه زمخشری رحمه الله فرمائی "قَدَمَ صِدْقٍ" نه مراد فضیلت دې.(۴)

قوله: يُقَالُ: تِلْكَ اٰيٰتُ يعني هذا أعلام القرآن: په آیت مبارك کښې دی ﴿ تِلْكَ اٰيٰتُ الْكِتٰبِ الْحَكِيْمِ﴾ دلته په ظاهره اشکال کیږی چه تلك ولې استعمال کړې شوې دې ځکه چه داخودَبعیددَپاره استعمالیږی اوآیات قریب دې. دَدې متعلق امام بخاری رحمه الله فرمائی چه دَ تِلْكَ دَ "هذه" په معنیٰ کښې دی اوآیات دَ اعلام په معنیٰ کښې دی اودَ الکتاب نه قرآن حکیم مراددې. پاتې شو سوال چه دَ بعیدصیغه دَ قریب دَپاره ولې استعمال کړې شوې. دَدې وجه په اصل کښې دادَه چه بعض وخت بعد رتبی دَ بعدمکانی په درجه کښې راکوزولې شی اوبیادَ بعدمکانی دَپاره چه کومه صیغه استعمالیږی هغه دَ قریب دَپاره استعمالولې شی. دغه شان دلته هم شوی دی چه دا آیات اګرچه مکاناً قریب دی مګر دَ رتبه او مقام په اعتبارسره دا بعیددی. دَدې مرتبه ډیره اوچته او لوړه ده. وړاندې امام بخاری رحمه الله فرمائی چه هم دغه شان په دې آیت کښې هم شوی دی. (۵)

قوله: ﴿ حَتّٰى اِذَا كُنْتُمْ فِى الْفُلْكِ وَجَرَيْنَ بِهِمْ﴾: په دې آیت کښې بهم دَ بکم په معنیٰ کښې دې ځکه چه اذا کنتم کښې صیغه دَ خطاب ده. وړاندې بیا دَ غائب ضمیر راوړلې دې دَ اهل معانی په نیزدا شان تصرفات په کلام کښې صحیح دی دې ته التفات وئیلې شی اودَ یوخاص نکتې دَ وجې نه داقسم تصرفات په کلام کښې کولې شی.

قوله: اُحِيْطَ بِهِمْ: دَنَوْا مِنَ الْهَلَكَةِ وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيْئَتُهُ: په آیت مبارك کښې دی ﴿ وَظَنُّوْا اَنَّهُمْ اُحِيْطَ بِهِمْ﴾ او دغه خلقو اوګڼړل چه (په خرابه توګه) هغوی کورته لاړل. ابوعبیده دَ احیط

---

۱) عمدة القاری:۱۸/۲۸۳.

۲) فتح الباری:۸/۳۴۶.

۳) فتح الباری:۸/۳۴۶وعمدة القاری:۱۸/۲۸۳.

۴) وفی الکشاف:۲/۳۲۷ای سابقة وفضلاومنزلة رفیعة.

۵) وفی الامع الدراری:۹/۱۰۲ ومثله فی وضع اللفظة موضع اخری قوله تعالی حتی اذا کنتم" فالتشبیه انما هو فی وضع الکلمة مقام اخری وفی العمدة: ۱۸/۲۸۴" وجه المماثلة بینهما هو ان تلک" بمعنی هذه" فکذلک قوله: بهم بمعنی بکم" حیث صرف الکلام عن الخطاب الی الغیبة کما ان فی الاول صرف اسم الاشارة عن الغائب الی الحاضر"

بهم تفسیر دنوا من الهلکة سره کوی یعنی هلاکت او بربادئی له نیزدې لاړل لکه چه په یوبل آیت کریمه کښې دی ﴿ بَلٰى مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً وَّاَحَاطَتْ بِهٖ خَطِيْٓئَتُهٗ ﴾ په دې دَ اَحَاطَتْ بِهٖ خَطِيْٓئَتُهٗ معنی گناهونو هغوی دَهر طرف نه راګیر کړل. دُنُوْا: دَ دال په ضمه مجهول لوستل هم صحیح دی چه په اصل کښې دُنِيُوا وو دَ یاء ضمه نقل کولوسره ماقبل نون ته ورکړې شوه اودَ اجتماع ساکنین دَ وجې نه یاء حذف کړې شوه.

قوله: فَاَتْبَعَهُمْ: وَاَتْبَعَهُمْ وَاحِدٌ: په آیت مبارك کښې دی ﴿ وَجٰوَزْنَا بِبَنِيْٓ اِسْرَآءِيْلَ الْبَحْرَ فَاَتْبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ وَجُنُوْدُهٗ بَغْيًا وَّعَدْوًا ﴾ اوموږ بنی اسرائیل دَ دریاب نه واړول او فرعون اودَهغه لښکر هغوی پسې شو دَ شرارت اوظلم په اراده سره. فرمائی چه په آیت کښې اِتَّبَعَهُمْ (په کسره دَ همزه او تشدید دَ تاء) دَ باب افتعال نه کوم چه دَحضرت حسن بصری رحمه الله قراءت دې او اَتْبَعهم (په فتح دَ همزه او سکون دَ تاء) چه معروف قراءت دَ جمهورو دې دَ دواړو معنی یوه ده.

قوله: وقال مجاهد: وَلَوْ يُعَجِّلُ اللّٰهُ لِلنَّاسِ الشَّرَّ اسْتِعْجَالَهُمْ بِالْخَيْرِ: حضرت مجاهد رحمه الله ددې ایت په تشریح کښې فرمائی ددې نه مراد دَغصې په وخت د سړی خپل اولاد اودَخپل مال متعلق داوېناکول دی چه اې الله په دې کښې برکت مه اچوه اودوی دَ خپل رحمت نه لرې کړه نودغه شان انسان دَهغه شر غواړی. الله تعالی فرمائی که هغه انسان ته شر اونقصان دَ هغه دَ خیرو دَ وجې نه دومره زر وراورسوی څومره زر چه هغه دَ ښیګړې رسولو خواهش لرې نودَهغوی عمر به ختم کړې شی (او الله تعالی به ئې اولاد هم هلاك کړی اومال هم دَ کوم دَپاره چه ئې بددعاکړې ده) لیکن انسان دغه شان خیرې کوی اوالله تعالی صرف دَ خپل رحم اوفضل په وجه دَانسان دغه بددعاګانې نه قبلوی دغه شان دَ ده اولاد اومال په ځائی ساتی.

قوله: لِلَّذِيْنَ اَحْسَنُوا الْحُسْنٰى مثلها حسنی وَزِيَادَةٌ: مغفرة ورضوان وقال غيره: النظر الى وجهه: په آیت کښې دی ﴿ لِلَّذِيْنَ اَحْسَنُوا الْحُسْنٰى وَزِيَادَةٌ ۭ وَلَا يَرْهَقُ وُجُوْهَهُمْ قَتَرٌ وَّلَا ذِلَّةٌ ۭ ﴾ یعنی دَ هغه خلقو دَپاره چاچه نیك اعمال کړی کوم اجروی هغه به دَ دې حسنی مثل بهترین اوښکلې وی. امام بخاری رحمه الله "مثلها" نه پس بیا "حسنی" اضافه کړې ده حالانکه دَ حسنی تفسیر مثلها سره شوې وو نودا اضافه دَدې خبرې دَ خودلودَپاره دې چه په آیت کښې "زیادة" عطف "الحسنی" باندې دې [1] اودَ دغه "زیادة" یوتفسیر خودادې چه حسنی سره به مغفرت ورکړې کیدې شی اودَ الله تعالی رضامندی به ورته حاصلیږی اوبعضو وئیلی دی چه دې نه په جنت عدن کښې دَالله تعالی زیارت او روئیت مراددې اوبعض وئیلی دی چه دې نه تضعیف اجرمراددې نور اقوال هم دی "وقال غيره" ضمیر مجاهد رحمه الله طرف ته راجع دې دَ مجاهد دَغیرنه

[1]) فی اللامع:۹/۱۰۳ _ فقوله: حسنی بعد قوله: مثلها اما بیان للضمیر المجرور او تمییز عن نسبة المثل الی ضمیره"

مراد حضرت قتاده رحمه الله دي. (۱)

١٧١- باب: ﴿وَجٰوَزْنَا بِبَنِيٓ إِسْرَآءِيلَ الْبَحْرَ فَأَتْبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ وَجُنُودُهُ بَغْيًا وَعَدْوًا حَتَّىٰٓ إِذَآ أَدْرَكَهُ الْغَرَقُ قَالَ آمَنتُ أَنَّهُ لَآ إِلٰهَ إِلَّا الَّذِيٓ آمَنَتْ بِهِ بَنُوٓا إِسْرَآءِيلَ وَأَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ﴾/٩٠/

﴿نُنَجِّيكَ﴾/٩٢/نُلْقِيكَ عَلَى نَجْوَةٍ مِنَ الارض، وهُوَ النَّشَزُ: المكان المُرْتَفِعُ.

[٤٤٠٣] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبِي بِشْرٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ قَدِمَ النَّبِي - صلى الله عليه وسلم - الْمَدِينَةَ وَالْيَهُودُ تَصُومُ عَاشُورَاءَ فَقَالُوا هَذَا يَوْمٌ ظَهَرَ فِيهِ مُوسَى عَلَى فِرْعَوْنَ. فَقَالَ النَّبِي صلى الله عليه وسلم - لأَصْحَابِهِ « أَنْتُمْ أَحَقُّ بِمُوسَى مِنْهُمْ، فَصُومُوا [ر: ١٩٠٠]

ايا دَ فرعون ايمان راوړل معتبروو؟ دَ فرعون ايمان راوړل معتبردی كه نه ابوبكر باقلانی رحمه الله دَ بعض حنابله صوفياء كښې شيخ اكبر ملاجامي وغيره رائې داده چه دَ فرعون دا ايمان راوړل معتبردی. شيخ اكبر په فتوحات كښې په دې باندې ډير تفصيلی بحث كړې دې اوفرعون ئې مؤمن اودهغه مرګ ئې دَ شهادت ثابتولو كوشش كړې دې. (۲)

په دې باندې علماؤ دَهغه خلاف اوليكل اوپه هغه باندې سخت اعتراضات اوكړل. بعض خلقو دهغه حمايت هم كړې دې. علامه جلال دوانی دَ شيخ اكبر په تائيد كښې په دې موضوع باندې يو مستقل رساله هم ليكلې ده. (۳)

ليكن دَ فرعون دَ ايمان قول دَ ټولونصوص او آيات ظاهر خلاف دې. فرعون دَ غرغره په حالت كښې ايمان راوړلې وو او په داسې حالت كښې ايمان راوړل معتبرنه دی. دَ قرآن په ډيرو آياتونو كښې دَ دې تصريح ده. يوځائې كښې ارشاد دې ﴿وَلَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّاٰتِ حَتَّىٰٓ إِذَا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ إِنِّي تُبْتُ الْـٰنَ وَلَا الَّذِينَ يَمُوتُونَ وَهُمْ كُفَّارٌ﴾ (النساء:١٨) يوبل آيت دې ﴿فَلَمَّا رَأَوْا بَأْسَنَا قَالُوٓا آمَنَّا بِاللَّهِ وَحْدَهُ وَكَفَرْنَا بِمَا كُنَّا بِهِ مُشْرِكِينَ ۞ فَلَمْ يَكُ يَنفَعُهُمْ إِيمَانُهُمْ لَمَّا رَأَوْا بَأْسَنَا﴾ (المؤمنون ٨٤-٨٥)دغه شان امام ترمذی رحمه الله حديث نقل كړې دې "ان الله يقبل توبة العبد مالم يغرغر" (۴)

---

[۱] عمدة القاري:٨/٢٨٥.

[۲] روح المعانی، الجزء العاشر:١٨٦-١٨٥.

[۳] وقدانتصر لببعض الناس، ومنهم فی المشهور الجلال الدوانی، وله رسالة فی ذكل انی فيها بما لايعد شيئا عند اصاغر الطلبة و لكن فی تاريخ حلب للفاضل الحلبی.... انها ليست للجلال، وانما هی لرجل يسمى محمدبن هلال النحوی القزوينی، وشنع عليه، وقال: انما مثله رجل حامل الذكر لما قدم مكة بال فی زمزم ليشتهر بين الناس، وفی المثل، خالف تعرف (وانظرروح المعانی:١٨٧-١٨٦/١٠)

[۴] سنن الترمذی كتاب الدعوات باب فی فضل التوبة والاستغفار رقم الحديث:٣٥٣٧.

ددي نه علاوه قرآن مجيدهم په دغه موقع باندې فرعون ته خطاب کولوسره ارشاد فرمائيلي ﴿آلْئٰنَ وَقَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ وَكُنْتَ مِنَ الْمُفْسِدِيْنَ۝﴾ دا ټول نصوص په دې خبره باندې صراحةً دلالت کوي چه دَ فرعون ايمان معتبرنه دې اوهم دغه دَ محققين اوجمهور امت قول دې.

علامه محمدبن عبدالرسول برزنجی به په خپل مجلس کښې په ښکاره دَ فرعون دَ ايمان ذکر کولو. علامه حسن بن احمد باختر هغه سره ملاقات اوکړو او ورته ئې اووئيل ته دَ فرعون دَ مؤمن کيدو خبره کوې دامناسب نه ده. دلائل دَ هغه دَ ايمان ترديد کوی ليکن علامه برزنجی قائل نه شو يوورځ چه هغه راغلو نو علامه حسن باختر اووئيل "السلام عليك يا اخا فرعون" دې اوريدوسره هغه ډير خفه او پريشان شو اوخلقوله لاړو ورته ئې اووئيل چه حسن باختر ماته اخوفرعون اووئيل خلق هم ډير حيران شو چه دومره لوئی سړی ولې داسې زياتې اوکړو. خلق علامه باختر له راغلل اود هغه نه ئې په دې سلسله کښې پوښتنه اوکړه. نوهغه اووئيل چه په دې کښې دَ زياتې څه خبره ده هغه وائی چه فرعون مؤمن وو اوقرآن مجيدوئيلی دی﴿ إِنَّمَا الْمُؤْمِنُوْنَ إِخْوَةٌ ﴾ دې اوريدوسره ټول خاموش شو.[1]

داخبره خو په خپل ځائی ښه سپينه ده چه دَ فرعون ايمان معتبرنه دې اوهغه په وخت ايمان نه دې راوړې. په شرح مواقف کښې دااعتراض کړې شوې دې چه دَ فرعون ايمان نه راوړل په حقيقت کښې دَ حضرت موسی ﷺ دَ دعا دَ وجې نه وو. حضرت موسی ﷺ دَ فرعون اود هغه دَ حاميانو په حق کښې بددعاکړې وه ﴿ وَاشْدُدْ عَلٰى قُلُوْبِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُوْا حَتّٰى يَرَوُا الْعَذَابَ الْأَلِيْمَ۝﴾ اعتراض دادې چه موسی ﷺ خود ايمان دَ دعوت دپاره ليګلې شوې وو بيا هغه دا دعاولې اوکړه داخو رضابالکفر دې اورضابالکفر پخپله کفر دې اوحضرت موسی ﷺ خو جليل القدر نبی دې دَ انبياء په معصوم کيدو باندې اجماع دَ امت ده.

حسن چلپی حاشيه شرح مواقف کښې ددې اعتراض داجواب ورکړې دې چه رضابالکفر علی وجه الاستحسان وی نو کفر دې، علی وجه الاستقباح کفرنه دې اود حضرت موسی ﷺ بددعا هم ددې قبيل نه وه. دادعاځکه وه چه دَ فرعون ظلم عدوان اوسرکشی دَ حدنه اوړيدلې وه.[2]

قوله: نُنَجِّيْكَ: نُلْقِيْكَ عَلٰى نَجْوَةٍ مِنَ الأرضِ، وهُوَالنَّشَزُ: المكان المُرْتَفِعُ: آيت کښې دی﴿ فَالْيَوْمَ نُنَجِّيْكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُوْنَ لِمَنْ خَلْفَكَ آيَةً ﴾ بنی اسرائيلوته شبه وه چه فرعون مړشوې هم دې اوکه نه، الله تعالی دَ هغه نعش دِ سمندر نه راوچت کړو دَ زمکې يوې اوچتې غونډئی ته ئې اورسولو هلته هغه مردار پروت وو. پوزه ئې ګګه شوې وه مخ او شکل ئې وران شوې وو. بنی

[1]) محمدبن عبدالرسول: له علم بالتفسير والادب، من فقهاء الشافعية ولد، وتعلم بشهر زور، واستقر فی المدينة، وتوفی بها سنة:۱۱۰۳ (وانظر الاعلام للزرکلی:۲۰٤-۲۰۳/٦) والبرزنجي: منسوب الی برزنج مدينة من نواحی ازان بينها وبين برذعة ثمانية عشر فرسخا. (وانظر تعليقات الانساب:۱/۳۱۸).

[2]) وفی حاشيه برخوردار: ...والاصح انه لايکفربالرضا بکفر الغير، ان کان لايحب الکفر، ولايستحسنه" (وانظرحاشية برخوردارعلی هامش النبراس:۲٦۸)

اسرائیلو چه کله اوکتل چه فرعون خپل انجام ته اورسیدو نوبیادهغوی تسلي اوشوه. دَ نجوة معنی بیان کړې دې اوچت ځائی غونډئی هم دې ته نشز هم وائی بیا دَ نشز تفسیر المکان المرتفع سره کړې.

مشهوره داده چه دَ فرعون نعش تراوسه پورې دَ قاهره په عجائب گهر کښې محفوظ دې مګر دا په یقین سره نه شی وئیلې چه داهم هغه فرعون دې دَ کوم مقابله چه حضرت موسیٰ علیه السلام سره شوې وه یابل فرعون دې ځکه چه لفظ دَ فرعون دَ یوسړی نوم نه دې په هغه زمانه کښې به دَ مصر هریوبادشاه ته دَ فرعون نوم ورکولې شو. خو هیڅ عجیبه نه ده چه قدرت څنګه یوغرق شوې نعش دَ عبرت دَپاره په غاړه باندې اچولې وو هم دغه شان دَ راتلونکی نسلونودَ عبرت پاره هغه دَ سخاکیدونه هم محفوظ کړو اوتراوسه پورې موجود دې. (۱)

ددې فرعون نوم ولید بن مصعب بن ریان لیکلې شوې دې. (۲)

۱۷۲ – باب: تفسیر سورة هود

قال ابن عباس: ((عصیب))/۷۷/: ((شدید ولا جرم))/۲۲/ :بلى. وقال غیره: ((وَحَاقَ))/۸/: نَزَلَ،((یحیق))/فاطر:۴۳/یَنْزِلُ.((یؤوس))/۹/فَعُولٌ مِنْ یَئِسْتُ. وقال مجاهد: ((تبتئس)) /۳۶/ تَحْزَنْ. ((یثنون صدورهم)) شَكٌّ وامتراءٌ فی الحق ((لِیَسْتَخْفُوا مِنْهُ))/۵/: مِنَ اللهِ إنِ استطاعوا. وَقَالَ أَبُومَیْسَرَةَ: اَلْاَوَّاهُ اَلرَّحِیْمُ بِالْحَبَشِیَّةِ. وقال ابن عباس: ((بَادِیَ الرَّأْیِ)) /۲۷/ مَاظَهَرَ لَنَا. وقال مجاهد: ((اَلْجُودِیِّ))/۴۴/ جَبَلٌ بِالْجَزِیْرَةِ. وقال الحسن: ((إِنَّكَ لَأَنْتَ الْحَلِیْمُ)) /۸۷/ یَسْتَهْزِءُونَ بِهِ. وقال ابن عباس: ((أَقْلِعِی))/۴۴/: أَمْسِکِی. ((وفار التنور))/۴۰/: نَبَعَ الْمَاءُ، وقال عکرمة: وجهُ الارضِ.

سورة هود (۳)

د کلماتو تشریح:

قوله: عَصِیْبٌ: شَدِیْدٌ: په آیت مبارك کښې دی ﴿ وَقَالَ هٰذَا یَوْمٌ عَصِیْبٌ ﴾ دَ نن ورځ سخته ده درنه ده. حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمائی دَ عصب معنی ده شدید یعنی سخت.

قوله: لَاجَرَمَ: بَلٰی: په آیت کښې دی ﴿ لَاجَرَمَ اَنَّهُمْ فِی الْاٰخِرَةِ هُمُ الْخٰسِرُوْنَ ﴾ حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمائی چه لاجرم په معنی بلی دې یعنی ولې نه ضرور. (۴)

---

(۱) معارف القرآن:۵۶۷/٤.

(۲) عمدة القاری: ۱۱۸\ ۲۸۵_

(۳) دلته دَبخاری دَ نسخوپه الفاظو کښې دَتحقیق په ترتیب کښې اختلاف دې. مونږ دَخپل متن دَ ترتیب مطابق الفاظو تحقیق کړې دې.

(۴) وفی العمدة:۱۸/۲۸۷ لاجرم: کلمة کانت فی الاصل بمنزلة لابدولا محالة، فجرت علی ذلک وکثرت حتی تحولت الی معنی القسم وصارت بمنزلة حقا، فلذلک یجاب عنه باللام ...[بقیه حاشیه په راروانه صفحه.

قوله: وقال غيره: وَحَاقَ: نزل، يَحِيقُ: ينزل: آيت مبارك كښې دى ﴿ وَحَاقَ بِهِم مَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِءُونَ ﴾ اوكوم څيزسره چه دې خلقو ټوقې مسخرې كولې هغه به دوى راګير كړى يعنى په دوى به راپريوځى. د عكرمه غير يعنى ابوعبيده وئيلى دى حاق په معنى نزل دى يعنى راكوزېږى په. يحيق: راكوزيدل دا لفظ په سورت فاطركښې دې. ﴿ وَلَا يَحِيقُ الْمَكْرُ السَّيِّئُ إِلَّا بِأَهْلِهِ ﴾اود خرابو تدبيرونووبال به په دغه تدبيركونكو باندې راپريوځى.

قوله: يَئُوسٌ: فعول من يَئِستُ: آيت مبارك كښې دى ﴿ وَلَئِنْ أَذَقْنَا الْإِنسَانَ مِنَّا رَحْمَةً ثُمَّ نَزَعْنَاهَا مِنْهُ إِنَّهُ لَيَئُوسٌ كَفُورٌ ﴾ اوكه چرې مونږ انسانانوته دځپلې مهربانئى خوند اومزه وركولوسره دهغوى نه په زور اخلو نوهغه نااميده اوناشكره كيږى. فرمائى آيت كښې يؤس فعول په وزن باندې دې اود يئست نه ماخوذ دې په معنى نااميده كيدل.

قوله: وقال مجاهد: تبتئس: تَحْزَنْ: په آيت مبارك كښې دى ﴿ فَلَا تَبْتَئِسْ بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ ﴾ بياتاسو هيڅ غم مه كوئى كوم څه چه هغه كوى. مجاهد رحمه الله بيان كړې دې چه په آيت كښې د تبتئس معنى ده تَحْزَنْ لَاتَبْتَئِسْ اى لَاتَحْزَنْ: غم مه كوه.

قوله: وَقَالَ أَبُومَيْسَرَةَ: الْأَوَّاهُ الرَّحِيمُ بِالْحَبَشِيَّةِ: په آيت مبارك كښې دى ﴿ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَحَلِيمٌ أَوَّاهٌ مُّنِيبٌ ﴾ ابوميسره عمرو بن شرجيل فرمائى چه "أوّاه" په حبشى ژبه كښې مهربان اورحم دل ته وائى.

قوله: وقال ابن عباس: بَادِيَ الرَّأْيِ: مَاظَهَرَلَنَا: آيت مبارك كښې دى ﴿ هُمْ أَرَاذِلُنَا بَادِيَ الرَّأْيِ ﴾ هغه خلق زمونږ نه رذيلان دى په سرسرى نظركښې. حضرت ابن عباس رضي الله عنهما فرمائى چه بَادِىَ الرّأى معنى ده "مَا ظَهَرَلَنَا" كوم چه زمونږ په وړاندې بالكل ښكاره دى ظاهر دى.

قوله: وقال مجاهد: اَلْجُودِيُّ: جَبَلٌ بِالْجَزِيرَةِ: آيت مبارك كښې دى﴿ وَاسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ ﴾ اوكشتئى په جودى غرباندې راغله اودريده. مجاهد رحمه الله فرمائى چه جودى په جزيره كښې يوغردې (چه د شام په ملك كښې موصل سره نيزدې دجله او فرات په مينځ كښې دې).

قوله: وقال الحسن: إِنَّكَ لَأَنتَ الْحَلِيمُ الرَّشِيدُ: يَسْتَهْزِءُونَ بِهِ: آيت مبارك كښې دى

...بقيه ازحاشيه گذشته] كما يجاب بها عن القسم، الاتراهم يقولون: لاجرم لاتينك، ويقال: جرم فعل عندالبصريين، واسم عندالكوفيين، فاذا كان اسما يكون بمعنى حقا، ومعنى الاية: حقا انهم فى الاخرة هم الاخسرون، وعلى قول البصريين لاردلقول الكفار، وجرم معناه عندهم: كسب اى كسب كفر هم الخسارة فى الآخرة" وفى المفردات للراغب:٩٢" ومعنى حرم: كسب اوجنى... وقيل جرم وجرم بمعنى لكن خص بهذالموضع جرم، كما خص عمر بالقسم وان كان عمر وعمر بمعنى.... وقد قيل فى ذلک اقوال اكثر هاليس بمرتضى عندالتحقيق..... لاجرم قيل: ان لا يتناول محذوفا نحولافى قوله: لااقسم"

﴿إِنَّكَ لَأَنتَ الْحَلِيمُ الرَّشِيدُ﴾ حضرت حسن بصری رحمه الله فرمائی چه کافرانوبه دا جمله دَ مسخرو په توګه حضرت شعیب علیه السلام ته ونیله.

قوله: وقال ابن عباس: أقلعي: أمسكي: په آیت مبارك کښې دی ﴿وَقِيلَ يَا أَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكِ وَيَا سَمَاءُ أَقْلِعِي﴾ اوحکم اوشوچه اې زمکې خپلې اوبه راکاږه او اې آسمانه ورول بند کړه. حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمائی چه دَ أقلعي معنی ده بندشه، اودریږه.

قوله: وَفَارَ التَّنُّورُ: نَبَعَ الْمَاءُ، وقال عكرمة: وَجْهُ الأَرْضِ: ﴿حَتَّى إِذَا جَاءَ أَمْرُنَا وَفَارَ التَّنُّورُ﴾ فرمائی چه فَارَ التَّنُّورُ معنی ده اوبه راخوټکیدل، عکرمه رحمه الله فرمائی چه دَتنور نه دَ زمکې مخ مراددې یعنی دَ زمکې دمخ نه اوبه را خوټکیدل شروع شو.([1])

بعضې حضراتو دلته د تنور نه معروفه معنی اخستې ده او ونیلی ئې دی چه د حضرت آدم علیه السلام تنور مقام په ''عین ورده،، د شام په ملك کې وو، هغه مراد دې دهغې نه اوبه راؤ وتلې.([2])

بعضو ونیلی دحضرت آدم علیه السلام اصل تنور کوفه کښې وو هغه مراددې.([3]) نور اقوال هم دی.

۱۷۲ - باب: ﴿أَلَا إِنَّهُمْ يَثْنُونَ صُدُورَهُمْ لِيَسْتَخْفُوا مِنْهُ أَلَا حِينَ يَسْتَغْشُونَ ثِيَابَهُمْ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ﴾ /۵/

[۴۴۰۶/۴۴۰۴]([4]) حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ صَبَّاحٍ حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ قَالَ قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ أَخْبَرَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبَّادِ بْنِ جَعْفَرٍ أَنَّهُ سَمِعَ ابْنَ عَبَّاسٍ يَقْرَأُ (أَلَا إِنَّهُمْ تَثْنَوْنِي صُدُورُهُمْ) قَالَ سَأَلْتُهُ عَنْهَا فَقَالَ أُنَاسٌ كَانُوا يَسْتَحْيُونَ أَنْ يَتَخَلَّوْا فَيُفْضُوا إِلَى السَّمَاءِ، وَأَنْ يُجَامِعُوا نِسَاءَهُمْ فَيُفْضُوا إِلَى السَّمَاءِ، فَنَزَلَ ذَلِكَ فِيهِمْ.

[۴۴۰۵] حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا هِشَامٌ عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ وَأَخْبَرَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبَّادِ بْنِ جَعْفَرٍ أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ قَرَأَ (أَلَا إِنَّهُمْ تَثْنَوْنِي صُدُورُهُمْ) قُلْتُ يَا أَبَا الْعَبَّاسِ مَا تَثْنَوْنِي صُدُورُهُمْ قَالَ كَانَ الرَّجُلُ يُجَامِعُ امْرَأَتَهُ فَيَسْتَحِي أَوْ يَتَخَلَّى فَيَسْتَحِي فَنَزَلَتْ (أَلَا إِنَّهُمْ يَثْنُونَ صُدُورَهُمْ).

[۴۴۰۶] حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا عَمْرٌو قَالَ قَرَأَ ابْنُ عَبَّاسٍ (أَلَا إِنَّهُمْ يَثْنُونَ صُدُورَهُمْ لِيَسْتَخْفُوا مِنْهُ أَلَا حِينَ يَسْتَغْشُونَ ثِيَابَهُمْ) وَقَالَ غَيْرُهُ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ

---

[1]) عمدة القاري:۱۸/۲۸۹.

[2]) عمدة القاري: ۱۱۸ \ ۲۸۹-

[3]) عمدة القاري:۱۸/۲۸۸.

[4]) اخرجه البخاري في كتاب التفسير باب "الا انهم يثنون صدورهم رقم الحديث: ۴۴۰۴، ۴۴۰۵، ۴۴۰۶ وهذا الحديث لم يخرجه احدمن اصحاب الستة سوى البخاري.

(يَسْتَغْشُونَ) يُغَطُّونَ رُءُوسَهُمْ (سِيءَ بِهِمْ) سَاءَ ظَنُّهُ بِقَوْمِهِ. (وَضَاقَ بِهِمْ) بِأَضْيَافِهِ (بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ) بِسَوَادٍ. وَقَالَ مُجَاهِدٌ (أُنِيبُ) أَرْجِعُ.

((سِيءَ بِهِمْ)) سَاءَ ظَنُّهُ بِقَوْمِهِ ((وَضَاقَ بِهِمْ))/٧٧: بِأَضْيَافِهِ. ((بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ))/٨١: بِسَوَادٍ. وَقَالَ مُجَاهِدٌ: ((أُنِيبُ))/٨٨: أَرْجِعُ.

د ايت باب شان نزول: ددې آيت مبارك مختلف شان نزول بيان كړې شوى دى. دلته امام بخارى رحمه الله دَ ابن عباس رضي الله عنهما روايت نقل كړې دې دكوم حاصل چه دادې چه صحابه كرامو كښې په بعض حضراتوباندې دَحياء دومره غلبه اوشوه چه دَاستنجاء ياجماع وغيره ضروريات بشرى په وخت به دَ بدن يوه حصه بربنډولوسره شرميدل. چه الله تعالى جل جلاله هغوى ته ګورى دكوم دَ وجې نه چه به هغوى ټيټيدل او دَشرمګاه دَپټولو دَپاره به ئې سينه پلنوله اودپاسه به ئې څادر ياكپړه اچوله دې دَپاره چه دَ الله تعالى په وړاندې ستربنكاره نه شى. الله تعالى دَدې قسم تكلفاتو اختيارولونه منع اوفرمائيله چنانچه په آيت كښې ارشاد دې "واؤرئى! هغه خلق خپله سينه پلنه وى (اودپاسه كپړه اچوى) دې دَپاره چه دَ الله تعالى نه پټ شى، واؤرئى! كله چه دوى خپل ځان په كپړوسره پټه وى الله تعالى دَ هغوى پټوالې هم پيژنى اوښكاره والې هم، هغه خودَهغه رازونونه هم خبرداردې كوم چه په زړونوكښې دننه دى".

مطلب دادې چه كله انسان په يوحال كښې او په يووخت كښې هم دَالله تعالى نه پټيدې نه شى نوبيادَ بشرى ضرورتونو متعلق داسې غلو اوذَداسې تكلفاتونه كاراخستل صحيح نه دى. ددې تفسير مطابق داآيت خودَ مسلمانانو په باره كښې نازل شوې دې ليكن دَ نورو بعض مفسرينو خيال دې چه دا آيت دكافرانو او مشركانوباره كښې نازل شوې دې. دكافرانو او مشركانو رويه داوه چه دَحضورپاك دَ يوې خبرې اوريدودَپاره تيارنه وو. كله چه به ئې حضورپاك دَ لرې نه په راتلو ليدلو نودَ سينې مخ به ئې اړولو يا به په كپړه كښې مخ پټولو يا دَ مسخرو په توګه به ئې خپل سرونه او سينې ښكته ټيټولې. هم دغه شان چه كله به كافرانو د مسلمانانوخلاف منصوبې جوړولې نو په ټيټه او سينې په كپړوكښې اينغښتلوسره به ئې خبرې كولې دې دَپاره چه چرته حضورپاك اومسلمانانوته خبر اونه شى. الله تعالى آيت مبارك نازل كړوچه الله تعالى داټول حركتونه پيژنى تردې چه دَهغوى دَزړونودَ رازونو او پټو خبرونه هم ښه خبردې.

چنانچه امام بخارى رحمه الله دَ ﴿ يَثْنُونَ صُدُورَهُمْ ﴾ نه پس شَكٌّ وَامْتِرَاءٌ فِي الْحَقِّ اضافه كولوسره دَدې دويم شان نزول طرف ته اشاره كړې ده. "شك وامتراء" دَ ﴿ يَثْنُونَ صُدُورَهُمْ ﴾ تفسيرنه دې بلكه دَ كافرانواومشركانودَدغه فعل دَپاره په توګه دَعلت بيان كړې شوې دې چه داخلق داقسم حركتونه كوى دا په حق كښې شك وامتراء دَ وجې نه كوى. ﴿ يَثْنُونَ صُدُورَهُمْ ﴾ هغوى خپلې سينې پلنې كړې او اړولې دى.

قوله: ثَنْيِ الشَّيْءَ: ثَنْياً: تاوول، راغونډول دَباب ضرب نه دې. علامه آلوسى رحمه الله روح المعانى كښې فرمائى چه ﴿ يَثْنُونَ صُدُورَهُمْ ﴾ ياخو دا اعراض عن الحق نه كنايه ده يعنى هغه

مشرکان دَحق نه مخ اړوی ډډه کوی اویا په دې سره مجازاً اخفاء او پټولو معنی مراد ده یعنی هغه کافرانو کفریه خبرې په خپلو زړونو کښې پټه وی او یا دَدې نه حقیقی معنی مراد ده. چه کله داخلق رسول الله ﷺ وینی نو واپس کیږی.(۱) دَدې دریواړو احتمالاتو په صورت کښې دَ آیت تعلق دَکافرانو او مشرکانو واقعه سره دې او هم دا علامه آلوسی رحمه الله راجح ګرځولې چنانچه هغه فرمائی "والذی یقتضیه السیاق، ویستدعیه ربط الایات، کون الایة فی المشرکین" (۲)

قوله: كَانُوا يَسْتَخْفُونَ أَنْ يَتَخَلَّوْا فَيُفْضُوا إِلَى السَّمَاءِ: (يَتَخَلَّوْا) يقضوا حاجة فی الخلاء وهم عراة (فَيُفْضُوا) فتظهر عورتهم فی الفضاء، لیس بینها وبین السماء حاجز یعنی هغوی به شرمیدل دَدې خبرې نه چه قضاء حاجت اوکړی او کولاؤ فضا او آسمان طرف ته خپل ستر ښکاره کړی.

قوله: سِيءَ بِهِمْ: سَاءَ ظَنُّهُ بِقَوْمِهِ وَضَاقَ بِهِمْ: بِأَضْيَافِهِ: په آیت مبارك کښې دی ﴿وَلَمَّا جَاءَتْ رُسُلُنَا لُوطًا سِيءَ بِهِمْ وَضَاقَ بِهِمْ ذَرْعًا﴾ او کله چه زمونږ لیګلې شوې فرښتې لوط علیه السلام له راغلې نو لوط دَهغوی په راتلو سره پریشان شو او دَهغوی دَ راتللو په سبب زړه تنګې شو (دَخپل قوم نامعقول حرکت ته خیال کولو سره). فرمائی چه په آیت کښې سئ بهم معنی ده سَاءَ ظَنُّهُ بِقَوْمِهِ یعنی حضرت لوط دَ خپل نه بدګمان شو اودَ دې میلمنودَ راتګ دَ وجې نه. زړه تنګې شو داتفسیر دَ حضرت ابن عباس رضی الله عنهما دې.

قوله: بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ: بِسَوَادٍ: آیت مبارك کښې دی ﴿ فَأَسْرِ بِأَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ وَلَا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ أَحَدٌ﴾ پس هغوی دَشپې په څه حصه کښې خپل کوروالوسره (دَدې ځائی نه بهر) لاړو او تاسو کښې دې څوك شاته هم نه ګوری. فرمائي چه په آیت کښې بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ نه مراد دَ شپې توروالې دې داتفسیر دَحضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه نقل دې.

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ: أُنِيبُ: أَرْجِعُ: آیت مبارك کښې دی﴿ وَمَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللَّهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ﴾ او ماته چه څه توفیق کیږی صرف هم دَالله تعالی په امدادسره دې هم په هغه باندې یقین کوم او هم دَهغه طرف ته رجوع کوم. مجاهد رحمه الله بیان کړې چه په آیت کښې انیب په معنی ارجع دې یعنی زه رجوع کوم.

۱۷۴ - باب: قوله ﴿وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ﴾ /۷/

[۴۴۰۷] (۳) حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ عَنِ الْأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضی الله عنه

---

(۱) روح المعانی: ۱۱/۲۰۹.

(۲) روح المعانی: ۱۱/۲۱۰.

(۳) واخرجه فی کتاب النفقات. باب فضل النفقة علی الاهل رقم الحدیث: ۵۳۵۲ (مع الفتح) وفی التوحید، باب لما خلقت بیدی: ۷۴۱۱ (مع الفتح) وباب. وکان عرشه علی الماء: ۷۴۱۹ ...[بقیه حاشیه په راروانه صفحه..

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ أَنْفِقْ أُنْفِقْ عَلَيْكَ. وَقَالَ - يَدُ اللَّهِ مَلأَى لاَ تَغِيضُهَا نَفَقَةٌ، سَحَّاءُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ - وَقَالَ - أَرَأَيْتُمْ مَا أَنْفَقَ مُنْذُ خَلَقَ السَّمَاءَ وَالأَرْضَ فَإِنَّهُ لَمْ يَغِضْ مَا فِي يَدِهِ، وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ، وَبِيَدِهِ الْمِيزَانُ يَخْفِضُ وَيَرْفَعُ». (اعْتَرَاكَ) افْتَعَلْتَ مِنْ عَرَوْتُهُ أَيْ أَصَبْتُهُ، وَمِنْهُ يَعْرُوهُ وَاعْتَرَانِي (آخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا) أَيْ فِي مِلْكِهِ وَسُلْطَانِهِ. عَنِيدٌ وَعَنُودٌ وَعَانِدٌ وَاحِدٌ، هُوَ تَأْكِيدُ التَّجَبُّرِ، (اسْتَعْمَرَكُمْ) جَعَلَكُمْ عُمَّارًا، أَعْمَرْتُهُ الدَّارَ فَهِيَ عُمْرَى جَعَلْتُهَا لَهُ.

(نَكِرَهُمْ) وَأَنْكَرَهُمْ وَاسْتَنْكَرَهُمْ وَاحِدٌ (حَمِيدٌ مَجِيدٌ) كَأَنَّهُ فَعِيلٌ مِنْ مَاجِدٍ. مَحْمُودٌ مِنْ حَمِدَ. سِجِّيلٌ الشَّدِيدُ الْكَبِيرُ. سِجِّيلٌ وَسِجِّينٌ وَاللاَّمُ وَالنُّونُ أُخْتَانِ، وَقَالَ تَمِيمُ بْنُ مُقْبِلٍ وَرَجْلَةٍ يَضْرِبُونَ الْبَيْضَ ضَاحِيَةً ضَرْبًا تَوَاصَى بِهِ الأَبْطَالُ سِجِّينَا [۷۰۵۷، ۶۹۸۳، ۶۹۷۶، ۵۰۳۷]

قوله: انفق انفق عليك: حضورپاك فرمائى چه الله تعالى فرمائى ته خرچ كوه نوزه به هم په تا خرچ اوكړم. مطلب داچه كوم سړې دالله تعالى په لاركښې خرچ كوى الله تعالى دهغې عوض اوبدله وركوى.

قوله: يَدُ اللهُ مَلاى، لاتَغِيضُهَا نَفَقَةٌ سَحَّاءُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ: دالله تعالى لاس د قدرت ډك دې د شپې ورځې يوشان خرچ په هغې كښې كمې اونقصان نه شى واقع كولې. غَاضَ، يغِيْضُ، غَيْضاً: كميدل، كمول لازم اومتعدى دواړه شان مستعمل دې.(١)
سحّاء: مسلسل بهيدونكې.(٢)

قوله: وكان عرشه على الماء: اودالله تعالى عرش په اوبوباندې دې يعنى دالله تعالى دعرش لاندې سمندردې دكوم مسافت چه د پنځوسوو ميلوبرابردې. لكه چه په حديث كښې راغلى دى.(٣)
بعض حضراتو ونيلى دى چه دې نه مراد ددنياسمندردې اومطلب دادې چه دالله تعالى دعرش خپې ددې زمكې په سمندركښې دى(٤) سره ددې چه ښكارى نه ليكن په نظرنه راتلل د نه

...بقيه ازحاشيه گذشته] (مع الفتح) وباب، ويريدون ان يبدلوا... رقم الحديث:۷۴۹۶ (مع الفتح) واخرجه مسلم فى زكاة، باب الحث على النفقة وتبشير المنفق بالخلف، رقم الحديث:۹۹۳ واخرجه النسائى فى السنن الكبرى فى التفسير، باب وكان عرشه على الماء، رقم الحديث:۱۲۳۹.

(١) عمدة القارى:۱۸/۲۹۳.

(٢) قوله: سحاء اى دائمة الصب والهطل بالعطاء، يقال: سح يسح فهوساح والمؤنث سحاء وهى فعلاء لاافعل لها، كهطلاء (عمدة القارى:۱۸/۲۹۳)

(٣) لم اجدهذه المسافة المذكورة فيما بين يدى من المصادر.

(٤) قال فى تفسيرفتح البارى:۴/۳۲۷ وعبارة سليمان الجمل بل هو فى مكانه...[بقيه حاشيه په راروانه صفحه.

کیدو دلیل نه شي کیدې. دَدې تفصیلی بحث به انشاء الله وړاندې کتاب التوحید کښې راځي.

قوله: وَبِيَدِهِ الْمِيزَانُ يخفض ويرفع: دَ میزان نه خو یا میزان عدل مراددې او یا میزان رزق مراددې چه الله تعالی دچادپاره غواړي راښکته کوی اودَ چادپاره چه غواړي پورته کوی.(۱)

((اعْتَرَاكَ))/۵۴/: افْتَعَلَكَ، مِنْ عَرَوْتُهُ أَيْ أَصَبْتُهُ، وَمِنْهُ يَعْرُوهُ وَاعْتَرَانِي. ((آخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا))/۵۶/: أَيْ فِي مِلْكِهِ وَسُلْطَانِهِ. ((عَنِيدٌ))/۵۹/: وَعَنُودٌ وَعَانِدٌ وَاحِدٌ، هُوَ تَأْكِيدُ التَّجَبُّرِ. ((اسْتَعْمَرَكُمْ))/۶۱/: جَعَلَكُمْ عُمَّارًا، أَعْمَرْتُهُ الدَّارَ فَهِيَ عُمْرَى جَعَلْتُهَا لَهُ. ((نَكِرَهُمْ))/۷۰/: وَأَنْكَرَهُمْ وَاسْتَنْكَرَهُمْ وَاحِدٌ. ((حَمِيدٌ مَجِيدٌ))/۵۹/: كَأَنَّهُ فَعِيلٌ مِنْ مَاجِدٍ، مَحْمُودٌ مِنْ حَمِدَ. ((سِجِّيلٍ))/۸۲/: الشَّدِيدُ الْكَبِيرُ، سِجِّيلٌ وَسِجِّينٌ، وَاللَّامُ وَالنُّونُ أُخْتَانِ، وَقَالَ تَمِيمُ بْنُ مُقْبِلٍ: وَرَجْلَةٍ يَضْرِبُونَ الْبَيْضَ ضَاحِيَةً ضَرْبًا تَوَاصَى بِهِ الْأَبْطَالُ سِجِّينَا.

قوله: اعْتَرَاكَ: افْتَعَلَكَ، مِنْ عَرَوْتُهُ أَيْ أَصَبْتُهُ، وَمِنْهُ يَعْرُوهُ وَاعْتَرَانِي: په آیت کښې دی ﴿ إِنْ نَقُولُ إِلَّا اعْتَرَاكَ بَعْضُ آلِهَتِنَا بِسُوءٍ ﴾ فرمائی په دې کښې اعتراك دَباب افتعال نه دې په مجرد کښې دَنصر نه دې وائی عَرَوْتُهُ ماهغه په مصیبت کښې اخته کړو هم دَدې نه دې يَعْرُوهُ او اِعْتَرَانِي. خلاصه دا چه لفظ نصر اوافتعال دواړونه هم په یومعنی کښې استعمالیږی یعنی پیښیدل، لاحق کیدل، چاله سوال کونکې جوړیدل ورتلل، په مصیبت کښې اخته کیدل.

قوله: آخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا: أَيْ فِي مِلْكِهِ وَسُلْطَانِهِ: ﴿ مَا مِنْ دَابَّةٍ إِلَّا هُوَ آخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا إِنَّ رَبِّي عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴾ په دې کښې آخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا مطلب بیان کړو چه هردابه دَ الله تعالی په قبضه او دهغه په حکومت کښې دې، هیڅ یوخیزدهغه دَ قبضه اوقدرت نه بهرنه دې.

قوله: عَنِيدٌ: وَعَنُودٌ وَعَانِدٌ وَاحِدٌ، هُوَ تَأْكِيدُ التَّجَبُّرِ: آیت کښې دی ﴿ وَاتَّبَعُوا أَمْرَ كُلِّ جَبَّارٍ عَنِيدٍ ﴾ اوهغه خلق دَداسې خلقو په وینا روان شوچه ظالم اوسرکش وو. فرمائی چه په آیت عنید. عاند اوعنود دَیولوبوه معنی ده یعنی سرکش اودا تجبر په معنی دَتکبر تاکیددې او دَدې مبالغه ده.

قوله: اِسْتَعْمَرَكُمْ: جَعَلَكُمْ عُمَّارًا، أَعْمَرْتُهُ الدَّارَ فَهِيَ عُمْرَى جَعَلْتُهَا لَهُ: آیت کښې دی ﴿ هُوَ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا فَاسْتَغْفِرُوهُ ﴾ فرمائی چه په دې کښې اِسْتَعْمَرَكُمْ معنی ده تاسو ئی آبادکړئی، أَعْمَرْتُهُ الدَّارَ فَهِيَ عُمْرَى وائی یعنی ماهغه کوردَټول عمر دَپاره ده له ورکړو پس هغه عمری دې.

....بقیه ازحاشیه گذشته] الذی هوفیه الان وهومافوق السموات السبع والماء فی المکان الذی هوفیه الان وهو ماتحت الارضین السبع.

(۱) عمدة القاری:۱۸/۲۹۳.

قوله: نَكِرَهُمْ: وَأَنْكَرَهُمْ وَاسْتَنْكَرَهُمْ وَاحِدٌ: آیت مبارك کښې دی ﴿ فَلَمَّا رَاٰۤ اَیْدِیَهُمْ لَا تَصِلُ اِلَیْهِ نَكِرَهُمْ وَاَوْجَسَ مِنْهُمْ خِیْفَةً ﴾ نوبیا هله اوکتل ابراهیم علیه السلام چه د دغه (فرښتو) لاس خوراك ته نه رسیږی نومتوحش یعنی اوویریدو او په زړه کښې دهغه نه ویره کښې شو. فرمائی چه ابوعبیده بیان کړې دې چه نَكِرَ ثلاثی مجرد او اَنْكَرَ ثلاثی مزیدفیه او اِسْتَنْكَرَ دَ باب استفعال نه دټولویوه معنی ده.

قوله: حَمِیْدٌ مَجِیْدٌ: كَاَنَّهُ فَعِیْلٌ مِنْ مَاجِدٍ. مَحْمُوْدٌ مِنْ حَمِدَ: آیت کښې دی ﴿ رَحْمَتُ اللّٰهِ وَبَرَكٰتُهٗ عَلَیْكُمْ اَهْلَ الْبَیْتِ اِنَّهٗ حَمِیْدٌ مَّجِیْدٌ ﴾ په دې کښې حمیداومجیددواړه دَ فعیل په وزن دی لیکن حمیددَ مفعول په معنی کښې دې او مجید دَفاعل په معنی کښې دې.

قوله: سِجِّیْلٌ: الشَّدِیْدُ الْكَبِیْرُ، سِجِّیْلٌ وَسِجِّیْنٌ، وَاللَّامُ وَالنُّوْنُ اُخْتَانِ، وَقَالَ تَمِیْمُ بْنُ مُقْبِلٍ:

وَرَجْلَةٍ یَضْرِبُوْنَ الْبَیْضَ ضَاحِیَةً ضَرْبًا تَوَاصٰی بِهِ الْاَبْطَالُ سِجِّیْنًا [۱]

په آیت کښې دی ﴿ وَاَمْطَرْنَا عَلَیْهَا حِجَارَةً مِّنْ سِجِّیْلٍ مَّنْضُوْدٍ ﴾ په دې کښې دَ سجیل معنی ده سخت اولوئی، سجیل او سجین دواړه لغت دی اومعنی یوه ده. لام اونون دواړه خوئندې دی لکه چه دَ تمیم بن مقبل شعر دې "ډیر پیدل تلونکی داسې دی چه دَ چاشت په وخت کښې داسې سختې تورې وهی د چابهادرسړی چه وصیت کوی یا ډیر پیدل تلونکی داسې دی چه په خودونو باندې داسې سخت گذارونه کوی دکوم چه بهادرسړی وصیت کوی."

قوله: وَرَجْلَةٍ: واؤ په معنی رب دې رجلة: دَ راجل جمع ده: پیدل تلونکې. الْبِیْض (دَباء کسره سره) دَ ابیض جمع ده: سپینه توره، اویا دا دَ باء فتحه سره ده دغه وخت دا دَ بیضة جمع ده معنی خود. [۲]

باب (وَاِلٰی مَدْیَنَ اَخَاهُمْ شُعَیْبًا)

اِلٰی اَهْلِ مَدْیَنَ لِاَنَّ مَدْیَنَ بَلَدٌ، وَمِثْلُهُ (وَاسْاَلِ الْقَرْیَةَ) وَاسْاَلِ (الْعِیْرَ) یَعْنِی اَهْلَ الْقَرْیَةِ {

---

[۱]) وفی العمدة:۱۸/۲۹۱"تمیم بن مقبل شاعر مخضرم. ادرک الجاهلیة والاسلام. والبیت المذکورمن جملة قصیدته التی ذکر فیها لیلی زوج ابیه وکان خلف علیها. فلما فرق الاسلام بینهما قال:

طاف الخیال بنا رکبا یمانیا ودون لیلی عواد لو تعدینا
منهم معروف آیات الکتاب وان نعتل تکذب لیلی ما تمنینا
فان فینا صبوحا ان اریت به رکبا بهیا وآلافا ثمانینا
ورجلة یضربون البیض ضاحیة ضربا تواصی به الابطال سجینا

[۲]) عمدة القاری:۱۸/۲۹۱.

وَأَصْحَابَ } الْعِيرِ (وَرَاءَكُمْ ظِهْرِيًّا) يَقُولُ لَمْ تَلْتَفِتُوا إِلَيْهِ، وَيُقَالُ إِذَا لَمْ يَقْضِ الرَّجُلُ حَاجَتَهُ ظَهَرْتَ بِحَاجَتِي وَجَعَلْتَنِي ظِهْرِيًّا، وَالظِّهْرِي هَا هُنَا أَنْ تَأْخُذَ مَعَكَ دَابَّةً أَوْ وِعَاءً تَسْتَظْهِرُ بِهِ. (أَرَاذِلُنَا) سُقَّاطُنَا. (إِجْرَامِي) هُوَ مَصْدَرٌ مِنْ أَجْرَمْتُ وَبَعْضُهُمْ يَقُولُ جَرَمْتُ. الْفُلْكُ وَالْفَلَكُ وَاحِدٌ وَهِيَ السَّفِينَةُ وَالسُّفُنُ. (مُجْرَاهَا) مَدْفَعُهَا وَهُوَ مَصْدَرُ أَجْرَيْتُ، وَأَرْسَيْتُ حَبَسْتُ وَيُقْرَأُ (مَرْسَاهَا) مِنْ رَسَتْ هِيَ، وَ(مَجْرَاهَا) مِنْ جَرَتْ هِيَ وَ(مُجْرِيهَا وَمُرْسِيهَا) مِنْ فُعِلَ بِهَا، الرَّاسِيَاتُ ثَابِتَاتٌ.

قوله: وَإِلَى مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا إِلَى أَهْلِ مَدْيَنَ لِأَنَّ مَدْيَنَ بَلَدٌ، وَمِثْلُهُ (وَاسْأَلِ الْقَرْيَةَ) وَاسْأَلِ (الْعِيرَ): په آیت کښې دی چه دمدین طرف ته مونږ دهغوی رور شعیب علیہ السلام اولیږلو، یعنی دمدین خلقوطرف ته اشاره کول دی چه مضاف محذوف دې ځکه چه مدین یوښاردې اودغه شان واسال القریة او واسال العیردې یعنی مراداهل قریه اوهل عیردی، مطلب ذاچه په دې دواړومثالونوکښې هم محذوف دې، عیرپه کسره دعین قافلې ته وائی اومدین په اصل کښې دحضرت ابراهیم علیہ السلام دیوځوئ نوم دې چاچه دا کلې آبادکړې وو اوورلره ئ هم خپل نوم مدین کیخودو.

قوله: (وَرَاءَكُمْ ظِهْرِيًّا) يَقُولُ لَمْ تَلْتَفِتُوا إِلَيْهِ، وَيُقَالُ إِذَا لَمْ يَقْضِ الرَّجُلُ حَاجَتَهُ ظَهَرْتَ بِحَاجَتِي وَجَعَلْتَنِي ظِهْرِيًّا): په آیت کښې ذی ﴿قَالَ يَقَوْمِ أَرَهْطِيَ أَعَزُّ عَلَيْكُم مِّنَ اللَّهِ﴾ ای زماقومه ایازماقوم ستاسوپه نزددالله تعالی په مقابله کښې ډیرعزت لرونکې دې اوتاسوالله تعالی شاته اوغورزولو. دهغه طرف ته التفات نه کوئی ، کله چه څوک دچاحاجت پوره نه کړی نوپه داسې موقع باندې عرب وائی ،ظهرت بحاجتی وجعلتی ظهریا ، یعنی زماحاجت دې شاته اوغورزولو او زه دې هم شاته اوغورزولم.

قوله: (وَالظِّهْرِي هَا هُنَا أَنْ تَأْخُذَ مَعَكَ دَابَّةً أَوْ وِعَاءً تَسْتَظْهِرُ بِهِ): اود ،،ظهری،، مفهوم دلته دادې چه ته خپل ځان سره څه څناوریاڅه لوښې واخلی ددې دپاره چه دهغې نه په وخت دضرورت څه امداد حاصل کړې ، داحصه دابوذر رضی الله عنه په روایت کښې نشته اوپه ظاهره همدغه صحیح ده .ځکه چه کومه معنی دلته بیان شویده په آیت کښې هغه معنی مرادنه ده، حضرت ګنګوهی رحمه الله فرمائی چه امام بخاری رحمه الله خودل غواړی چه ظهری په دې معنی کښې هم استعمالیږی اوههنا نه دسورة هود آیت طرف ته اشاره نه ده، بلکه دکلام طرف ته اشاره ده کومه چه دعون اومدد معنی کښې استعمالیږی یعنی زمونږ په خبرو اتروکښې اوپه محاورو کښې دا لفظ په دې معنی کښې هم استعمالیږی.[1]

---

[1] قوله والظهری ههنا ای حيث يستعمل في معنى العون والمدد. وليس اشاره الى مافى الاية لانه ليس فيها بالمعنى الذي ذكربعد قوله: ههنا(وانظرلامع الدراري: (۹ص۱۰۶)_

قوله: (أَرَاذِلُنَا سقاطنا): آیت کښې دی ، ، وَمَا نَرٰىكَ اتَّبَعَكَ اِلَّا الَّذِیْنَ هُمْ اَرَاذِلُنَا بَادِیَ الرَّاْیِ ، آومونږ ګورو چه ستاتابعداری هم هغه خلقو کړیده چه په مونږ کښې بالکل رذیل دی په سرسری نظر کښې فرمائی چه اراذلنا نه غورزیدلی اوکم حیثیت والا قوم مراد دی ،

قوله: . (إِجْرَامِي) هُوَمَصْدَرٌ مِنْ أَجْرَمْتُ وَبَعْضُهُمْ يَقُولُ جَرَمْتُ: آیت کښې دی ﴿قُلْ اِنِ افْتَرَيْتُهٗ فَعَلَيَّ اِجْرَامِيْ وَاَنَا بَرِيْٓءٌ مِّمَّا تُجْرِمُوْنَ﴾ تاسو اوفرمائی که چرې مادا (قرآن) پخپله جوړ کړې وی نو په ماخوخپله ګناه ده اوچه کوم جرم تاسو کوئ زه دهغې نه خلاص یم فرمائی اجرام مصدر دې داجرمت باب افعال نه دې بعض حضرات ثلاثی مجرد جرمت نه دې ته ماخوذ وائی .

قوله: (. (مُجْرَاهَا) مَدْفَعُهَا وَهُوَ مَصْدَرُ أُجْرِيَتْ ، وَأَرْسَيْتُ حَبَسْتُ وَيُقْرَأُ (مَرْسَاهَا) مِنْ رَسَتْ هِيَ ، وَ (مَجْرَاهَا) مِنْ جَرَتْ هِيَ وَ (مُجْرِيهَا وَمُرْسِيهَا) مِنْ فُعِلَ بِهَا ، الرَّاسِيَاتُ ثَابِتَاتٌ:

په بسم الله مجريها و مرساها کې مختلف قراءتونه: په آیت مبارک کښې ﴿بِسْمِ اللّٰهِ مَجْرٖهَا وَمُرْسٰهَا﴾ امام بخاری رحمه الله په دې کښې دریو قراءتونو ته اشاره کړیده .

① یوقراءت دې (مجراها ومرساها) ددې قراءت په صورت کښې دادواړه دباب افعال نه مصدرمیمی دی. [1] دمجراها تفسیرامام بخاری دمدفعها سره کړیدې اومراد دي نه کشتئ چلول دی . مرساها د(ارسیت) نه مصدر میمی دې دکوم معنی چه دبندولوده ، مرسها یعنی ددې کشتئ بندول ،مطلب دادې چه دکشتئ چلول اوبندول همَ دالله تعالی دنوم سره دی.

② دویم قراءت دې (مجراها ومرساها) دمیم په فتحه سره ددې قراءت په صورت کښې (مجراها) د (جرت هی) نه او (مرساها) د (درست هی) نه ماخوذدې اوددې معنی دچلولو اودبندولوراځی مطلب داچه ددې کشتئ چلیدل اوددې بندیدل دالله تعالی په نوم سره دی . (دجرت) معنی اوچلیدله ،(درست)معنی بند شوه، اودریده .

③ دریم قراءت دې(مجریها ومرسیها)ددې قراءت صورت کښې دواړه دباب افعال نه داسم فاعل صیغې دی اومطلب ئ دادې چه کشتئ چلونکې او اودرونکې هم الله تعالی دې .دې وخت کښې ``من فعل بها،، کښې به دفعل معروف صیغه وی اوکه مجرها ومرسها داسم فاعل په ځائې داسم مفعول جوړ کړې مجراها ومرساها په معنی دمجریها ومرسابها نو ``من فعل بها،، کښې به دفعل مجهول صیغه وی اومطلب به داوی چه ددې کشتئ چلول اوبندول هم دالله تعالی په نوم

[1] مصدر نه دی ځکه چه ددې باب نه مصدر افعال په وزن باندې راځی نو په دې وجه مراد مصدر میمی دې۔

سره دى اوپه دريم قراءت كښې اسم فاعل اواسم مفعول د دوؤ قراءتونوطرف ته اشاره اوشوه او په رومبنى قراءت كښې مجراها ومرسها كښې د مصدر ميمى اعتبار كړې شوې وو امام بخارى رحمه الله د قراءت د حفص طرف ته اشاره نه ده كړې كوم كښې چه مجرها ومرسها (بفتح الميم فى الاول وضم الميم فى الثانى) وارد شويدى ، په دې قراءت كښې اول د ثلاثى نه دې اودويم د رباعى نه دې .

۱۷۵=باب قَوْلِهِ (وَيَقُولُ الأَشْهَادُ هَؤُلاَءِ الَّذِينَ كَذَبُوا عَلَى رَبِّهِمْ أَلاَ لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ).

)وَاحِدُ الأَشْهَادِ شَاهِدٌ مِثْلُ صَاحِبٍ وَأَصْحَابٍ.

[۴۴۰۸]حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ حَدَّثَنَا سَعِيدٌ وَهِشَامٌ قَالاَ حَدَّثَنَا قَتَادَةُ عَنْ صَفْوَانَ بْنِ مُحْرِزٍ قَالَ بَيْنَا ابْنُ عُمَرَ يَطُوفُ إِذْ عَرَضَ رَجُلٌ فَقَالَ يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَوْ قَالَ يَا ابْنَ عُمَرَ سَمِعْتَ النَّبِيَّ صلى الله عليه وسلم فِي النَّجْوَى فَقَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ صلى الله عليه وسلم يَقُولُ «يُدْنَى الْمُؤْمِنُ مِنْ رَبِّهِ وَقَالَ هِشَامٌ يَدْنُو الْمُؤْمِنُ - حَتَّى يَضَعَ عَلَيْهِ كَنَفَهُ، فَيُقَرِّرُهُ بِذُنُوبِهِ تَعْرِفُ ذَنْبَ كَذَا يَقُولُ أَعْرِفُ، يَقُولُ رَبِّ أَعْرِفُ مَرَّتَيْنِ ، فَيَقُولُ سَتَرْتُهَا فِي الدُّنْيَا وَأَغْفِرُهَا لَكَ الْيَوْمَ ثُمَّ تُطْوَى صَحِيفَةُ حَسَنَاتِهِ، وَأَمَّا الآخَرُونَ أَوِ الْكُفَّارُ فَيُنَادَى عَلَى رُءُوسِ الأَشْهَادِ هَؤُلاَءِ الَّذِينَ كَذَبُوا عَلَى رَبِّهِمْ» وَقَالَ شَيْبَانُ عَنْ قَتَادَةَ حَدَّثَنَا صَفْوَانُ

اوګواه به وائى چه هم دغه خلق دى چاچه دخپل پروردګار په نسبت دروغ خبرې لګولې وى . واورئى چه دالله تعلى لعنت دې په ظالمانوباندې اشهاد دشاهد جمع ده لکه دصاحب چه اصحاب ،دلته داشهاد نه مراد فرښتې دى چه داعمالوګواهى په ورکوى .

باب قَوْلِهِ (وَكَذَلِكَ أَخْذُ رَبِّكَ إِذَا أَخَذَ الْقُرَى وَهِيَ ظَالِمَةٌ إِنَّ أَخْذَهُ أَلِيمٌ شَدِيدٌ).

(الرِّفْدُ الْمَرْفُودُ) الْعَوْنُ الْمُعِينُ. رَفَدْتُهُ أَعَنْتُهُ (تَرْكَنُوا) تَمِيلُوا (فَلَوْلاَ كَانَ) فَهَلاَّ كَانَ (أُتْرِفُوا) أُهْلِكُوا. وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (زَفِيرٌ وَشَهِيقٌ) شَدِيدٌ وَصَوْتٌ ضَعِيفٌ.)

[۴۴۰۹] (۱): حَدَّثَنَا صَدَقَةُ بْنُ الْفَضْلِ أَخْبَرَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ حَدَّثَنَا بُرَيْدُ بْنُ أَبِي بُرْدَةَ عَنْ أَبِي بُرْدَةَ عَنْ أَبِي مُوسَى -رضى الله عنه- قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- «إِنَّ

---

[۱]) واخرجه مسلم فى البر والصلة والادب باب تحريم الظلم رقم الحديث :۲۵۸۳) واخرجه الترمذى فى تفسيرباب ومن سورة هود رقم الحديث : ۳۱۱۰ واخرجه النسائى فى السنن الكبرى فى التفسيرباب وكذلک اخذ ربک رقم الحديث :۱۱۲۴۵ واخرجه ابن ماجه فى الفتن باب العقوبات رقم الحديث :۴۰۱۸_

اللّٰهَ لَيُمْلِي لِلظَّالِمِ حَتّٰى إِذَا أَخَذَهُ لَمْ يُفْلِتْهُ». قَالَ ثُمَّ قَرَأَ (وَكَذٰلِكَ أَخْذُ رَبِّكَ إِذَا أَخَذَ الْقُرٰى وَهِيَ ظَالِمَةٌ إِنَّ أَخْذَهُ أَلِيمٌ شَدِيدٌ

قوله: ((الرِّفْدُ الْمَرْفُودُ) الْعَوْنُ الْمُعِينُ. رَفَدْتُهُ أَعَنْتُهُ): په آيت كښې دى، (وَأُتْبِعُوا فِي هٰذِهِ لَعْنَةً وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ بِئْسَ الرِّفْدُ الْمَرْفُودُ) او په دې دنيا كښې هم هغوى پسې شاته لعنت اولګولى شو او د قيامت په ورځ هم خراب انعام دې چه هغوى ته به وركړې شى. فرمائى آيت كښې الرِّفْدُ الْمَرْفُودُ په معنى د الْعَوْنُ الْمُعِينُ. يعنى امداد دې، عرب وائى (رَفَدْتُهُ) ما د هغه مدد اوكړو د رفد معنى بخشش، انعام او مدد راځى،

قوله: (تَرْكَنُوا) تَمِيلُوا): په آيت مبارک كښې دى، (وَلَا تَرْكَنُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا) او اې مسلمانانو د ظالمانو طرف ته (يا چه د هغوى په شان وى د هغوى طرف ته د زړونو د دوستئ او يا په اعمالو او احوالو كښې شراكت او مشابهت ته) مه ښكته كيږئى، فرمائى چه (تركنوا) د (تميلوا) په معنى كښې دې لاتركنوا مه مائل كيږى مه ښكته كيږئى.

قوله: (فَلَوْلَا كَانَ) فَهَلَّا كَانَ): په آيت كښې دى (فَلَوْلَا كَانَ مِنَ الْقُرُونِ مِنْ قَبْلِكُمْ) نو بيا ولې تاسو هغه ډلونه نه شوئ كوم چه ستاسو نه وړاندې وو. فرمائى آيت كښې د (فَلَوْلَا كَانَ) معنى (فَهَلَّا كَانَ) ده.

قوله: ((أُتْرِفُوا) أُهْلِكُوا...: په آيت كښې دى. (وَاتَّبَعَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مَا أُتْرِفُوا فِيهِ وَكَانُوا مُجْرِمِينَ) او نا فرمانه خلق د هغه خوندونو شاته پريوتل چه هغوى ته وركړې شوى وو او هغه مجرم خلق وو.

فرمائى (اترفوا) په معنى (اهلكوا) دې يعنى هلاک كړې شو. اصل كښې (ترف يترف) د باب سمع نه دې معنى ئې ده، خوشحاله كيدل، د آرام ژوندتيرول، او د باب افعال نه د (اتراف) معنى ده د خوشحالئې او دولت منډئى نه سركش او خرابيدل او همدغه د هلاكت ذريعه ده. (اهكوا) د (اترفوا) تفسير باللازم دې.

قوله: (وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (زَفِيرٌ وَشَهِيقٌ) شَدِيدٌ وَصَوْتٌ ضَعِيفٌ: آيت كښې دى (فَأَمَّا الَّذِينَ شَقُوا فَفِي النَّارِ لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ وَشَهِيقٌ) بيا چه كوم خلق بدبخت وى هغه به په دوزخ كښې په داسې حال كښې وى چه په هغې كښې به هغوى چغې صورې وهى فرمائى چه حضرت ابن عباس رضي الله عنهما اوفرمائيل چه زفير تيز آواز او شهيق رو آواز ته وائى. د لغت د امامانو په دې كښې مختلف اقوال دى. بعض فرمائى زفير د خر رومبنى آواز ته او شهيق د قچر آواز ته وائى.

۱۷۷ = باب قَوْلِهِ (وَأَقِمِ الصَّلٰوةَ طَرَفَيِ النَّهَارِ وَزُلَفًا مِنَ اللَّيْلِ إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ ذٰلِكَ ذِكْرٰى لِلذَّاكِرِينَ)

(وَزُلَفًا) سَاعَاتٍ بَعْدَ سَاعَاتٍ وَمِنْهُ سُمِّيَتِ الْمُزْدَلِفَةُ الزُّلَفُ مَنْزِلَةٌ بَعْدَ مَنْزِلَةٍ وَأَمَّا زُلْفٰى فَمَصْدَرٌ مِنَ الْقُرْبٰى، ازْدَلَفُوا اجْتَمَعُوا (أَزْلَفْنَا) جَمَعْنَا

[۴۴۱۰] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَزِيدُ - هُوَ ابْنُ زُرَيْعٍ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ التَّيْمِي عَنْ أَبِي عُثْمَانَ عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ - رضي الله عنه - أَنَّ رَجُلاً أَصَابَ مِنَ امْرَأَةٍ قُبْلَةً، فَأَتَى رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَذَكَرَ ذَلِكَ لَهُ فَأُنْزِلَتْ عَلَيْهِ (وَأَقِمِ الصَّلاَةَ طَرَفَيِ النَّهَارِ وَزُلَفًا مِنَ اللَّيْلِ إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ ذَلِكَ ذِكْرَى لِلذَّاكِرِينَ). قَالَ الرَّجُلُ أَلِي هَذِهِ قَالَ «لِمَنْ عَمِلَ بِهَا مِنْ أُمَّتِي». [ر: ۵۰۳]

امام بخاری رحمه الله فرمائی پرله پسې راتلوته زلف وائی ،دا دزلفة جمع ده. ساعات هم پرله پسې راخي په دې وجه دې ته زلف اوونیلې شو مزدلفه ته هم مزدلفه په دې وجه مزدلفه وائی چه پرله پسې خلق رارسی . اوزلفی مصدر دې لکه قربی په معنی نزدیوالې . دالفظ په سورة زمرکښې دې هلته په آیت مبارک کښې دی :(وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَى) کوم خلقوچه دالله تعالی نه علاوه دوستان نیولی دی (هغوی وائی) چه مونږ خودهغوی عبادت کو، ددې دپاره چه هغوی مونږ دالله تعالی طرف ته دنزدیکت درجې ته اورسوی .

قوله: أَنَّ رَجُلاً أَصَابَ مِنَ امْرَأَةٍ قُبْلَةً: دا سړې څوک وو، بعضوونیل عمروبن غزیه وو، بعضوونیل کعب بن عمروو ، بعضوونیل (نبهان تمار) وو او بعضو دعامربن قیس نوم اخستې دې ،[۱]

قوله: (إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ): بیشکه نیکئ بدئی لره ختموی یوبل آیت کښې دی . (إِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ)[۲] اوپه حدیث شریف کښې راغلی دی، ،الصلوات الخمس والجمعة الى الجمعة كفارة لما بينهن ما اجتنب الكبائر،،[۳] بعض حضراتو خودا ونیلی دی چه حسنات دسیئات دپاره کفاره هغه وخت جوړیږی چه دکبائرارتکاب ئې نه وی کړې [۴] بعضو ونیلی دی چه دکبائروارتکاب شوې وی نو حسنات به صرف دصغائردپاره کفاره جوړیږی .بعضوونیلی دی چه سړې کله دحسنات اهتمام کوې نوهغه دګناهونونه محفوظ کیږی اوبیا دګناهونوارتکاب نه کوی ،داد معتزله رائې ده ،[۵] دجمهورومسلک دادې چه دحسنات په وجه دصغائروکفاره کیږی که هغه دکبائرارتکاب کړې وی که نه .[۶]

۱۷۸- باب: تفسیر سورة یوسف

وَقَالَ فُضَيْلٌ عَنْ حُصَيْنٍ عَنْ مُجَاهِدٍ (مُتَّكَأً) الأُتْرُجُّ قَالَ فُضَيْلٌ الأُتْرُجُّ بِالْحَبَشِيَّةِ مُتْكًا

---

[۱]) عمدة القاري ج۱۸ص ۲۹۷_
[۲]) (النساء :۳۱)_
[۳]) مشكوة : ج۱ص۵۲)_
[۴]) فتح البارى)ج ۸ص۳۵۱)_ وتفسيرروح المعانى (ج۷ص۱۵۷)_
[۵]) فتح البارى)ج ۸ص۳۵۱)_ وتفسيرروح المعانى (ج۷ص۱۵۷)_
[۶]) فتح البارى)ج ۸ص۳۵۱)_ وتفسيرروح المعانى (ج۷ص۱۵۷)_

.وَقَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ عَنْ رَجُلٍ عَنْ مُجَاهِدٍ مُتْكًا كُلُّ شَيْءٍ قُطِعَ بِالسِّكِّينِ.
وَقَالَ قَتَادَةُ (لَذُو عِلْمٍ). عَامِلٌ بِمَا عَلِمَ.
وَقَالَ سعيد ابْنُ جُبَيْرٍ صُوَاعٌ مَكُّوكُ الْفَارِسِيِّ الَّذِي يَلْتَقِي كَانَتْ تَشْرَبُ بِهِ الأَعَاجِمُ.
وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (تُفَنِّدُونِ) تُجَهِّلُونِ. وَقَالَ غَيْرُهُ غَيَابَةٌ كُلُّ شَيْءٍ
غَيَّبَ عَنْكَ شَيْئًا فَهُوَ غَيَابَةٌ
وَالْجُبُّ الرَّكِيَّةُ الَّتِي لَمْ تُطْوَ. (بِمُؤْمِنٍ لَنَا) بِمُصَدِّقٍ. (أَشُدَّهُ) قَبْلَ أَنْ يَأْخُذَ فِي النُّقْصَانِ،
يُقَالُ بَلَغَ أَشُدَّهُ وَبَلَغُوا أَشُدَّهُمْ،

سورة يُوسُف

د كلماتو تشريح:

قوله: (وَقَالَ فُضَيْلٌ عَنْ حُصَيْنٍ ...): حضرت مجاهد رحمه الله قول دې چه آيت مبارك «وَأَعْتَدَتْ لَهُنَّ مُتَّكَأً» كښې «متكا» معنى د «اترنج» ده كله نون په جيم كښې مدغم هم كړى اواترج وائى، دڅه معنى چه نارنج ده، دغه شان فضيل هم وئيلى دى چه اترج ته حبشى ژبه كښې متكا وائى اوسفيان بن عينيه ديوسړى په واسطه دحضرت مجاهد رحمه الله نه نقل كړى دى ,,متكا هرهغه څيزته وائى چه په چاړه سره پريكړى شى. په دې لفظ كښې دوه قراء تونه دى، حضرت ابن عباس رضي الله عنه ابن عمر رضي الله عنه اومجاهدوغيره په قراءت كښې همزه نشته اولفظ متكا «دميم په ضمه اود تاء په فتحه اوتشديد اودهمزه په تنوين سره» دى، (١)ليكن دجمهورو قراء ت ,, متكا «دميم ضمه ، تا فتحه اوتشديد اوهمزه په تنوين سره» دې، امام بخارى رحمه الله دشپږو اوولفظونوتشريح كولونه پس وړاندې بياپه دې لفظ باندې كلام كوى.

قوله: (وَقَالَ قَتَادَةُ (لَذُو عِلْمٍ). عَامِلٌ بِمَا عَلِمَ: په آيت كښې دى «وَإِنَّهُ لَذُو عِلْمٍ لِمَا عَلَّمْنَٰهُ» قتاده رحمه الله فرمائى دې كښې دذوعلم نه مراد هغه سړې دې چه په خپل علم باندې عمل كونكې وى.

قوله: (وَقَالَ سعيد ابْنُ جُبَيْرٍ صُوَاعٌ مَكُّوكُ الْفَارِسِيِّ الَّذِي يَلْتَقِي كَانَتْ تَشْرَبُ بِهِ الأَعَاجِمُ):

صواع څه شې دې؟: په آيت كښې دى «قَالُوا نَفْقِدُ صُوَاعَ الْمَلِكِ» حضرت سعيد بن جبير رحمه الله فرمائى چه صواع دفارس دخلقويوه پياله ده دكوموبه چه دواړه طرفونه يوبل سره ملاؤ شوې ووعجم خلقو به په دې كښې اوبه څكلې (٢) مكوك «دميم فتحه كاف ضمه مشدده اوواوسكون سره» د

---

(١) روح المعانى : ج ١٢ص٢٢٨) _
(٢) وفى فيض البارى : ٤_

عراقیانو دیوې پیمانې نوم دې، دمصری بادشاه داصواع دچاندئی وواومرغلرې په دې لګیدلې وې ،لویوخلقوبه په دې کښې اوبه څکلې اوهغې نه پس به بیادپیمانې په توګه هم استعمالیدله .

قوله: (وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (تُفَنِّدُونِ) تُجَهِّلُونِ): په آیت کښې دی (اِنِّیْ لَاَجِدُ رِیْحَ یُوْسُفَ لَوْلَآ اَنْ تُفَنِّدُوْنِ) دیوسف علیه السلام پلاراوونیل که چرې تاسوخلق ماپه بوډاوالی کښې ګډې وډې خبرې کونکې نه ګڼړئ نو(یوه خبره کوم چه) ماله خودیوسف بونی راځی .حضرت ابن عباس رضی الله عنهما بیان اوکړوچه په آیت کښې تفندون معنی تجهلون ده .یعنی که تاسوراته جاهل اونه وائې ،نقصان دعقل طرف ته منسوب نه کړئ .

قوله: وَقَالَ غَيْرُهُ غَيَابَةُ الجب: كُلُّ شَيْءٍ غَيَّبَ عَنْكَ شَيْئًا فَهُوَ غَيَابَةٌ:

دغيابة الجب نه څه مراد دې؟ :دحضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه سواغیریعنی ابوعبیده رحمه الله فرمائیلې دی چه آیت (وَاَلْقُوْهُ فِیْ غَیٰبَتِ الْجُبِّ) (غیابة) اطلاق په هرهغه څیزباندې کیږی چه تانه څه بل غائب کړی اوجب هغه کوهی ته وائی دکوم چه شپول اوغاړې نه وی جوړې شوې (۱)غیابة الجب نه مراد بعضې خلقودکوهی تیاره اخستې ده ،بعضوونیلی دی دینه مراد قعرینر دې. ځکه چه قعرکښې کله څه څیزپریوزی نوهغه به هغه پټ کړی اودپاس خلقوته هغه نه ښکاری. بعضې حضراتو ونیلی دی چه دینه مراددکوهی په مینځ کښې اوبه اود اوبودپاسه جوړشوی هغه طاخ دې چه دضرورت دپاره په کوهی کښې عام توګه باندې جوړولې شی . (۲)

قوله: (بِمُؤْمِنٍ لَنَا) بِمُصَدِّقٍ لَنَا: په آیت کښې دی ن(وَتَرَكْنَا يُوْسُفَ عِنْدَ مَتَاعِنَا فَاَكَلَهُ الذِّئْبُ ۚ وَمَآ اَنْتَ بِمُؤْمِنٍ لَّنَا وَلَوْ كُنَّا صٰدِقِيْنَ) اویوسف مونږ دخپل سامان سره پریخودوبیاهغه شرمخ اوخوړلو او تاسو خو زمونږ خبره منونکی نه ئې، یعنی تصدیق کونکې نه ئې (ځکه په مونږ ستاسو بدګمانی ده).

قوله: (يُقَالُ بَلَغَ أَشُدَّهُ وَبَلَغُوا أَشُدَّهُمْ، وَقَالَ بَعْضُهُمْ وَاحِدُهَا شَدٌّ):

د بلغ اشده مصداق: په آیت کښې دی .(وَلَمَّا بَلَغَ اَشُدَّهٗٓ اٰتَيْنٰهُ حُكْمًا وَّعِلْمًا) اشد نه مراد هغه عمردې چه دنقصان ،زوال او انحطاط نه اول وی په کوم کښې چه سړی دلوئیدلو په اعتبارسره مکمل شوې وی ،دیرشوکالوپورې سړې لوئیږی دې نه پس بیا انحطاط شروع کیږی او اشدد واحداوجمع دواړودپاره استعمالیږی .وائی (ابی بلغ اشده ،بلغوا اشدهم) بعضوخلقوونیلی دی ددې واحدشد دې .بعضهم نه سیبویه مراد دی ،(۳)

(۱) وقال الراغب فی المفردات : ۸۵ جب ای بئرلم نطو،وتسمیته بذلک امالکونه محفورا فی جیوب ای فی ارض غلیظه وامالانه قدجب والجب قطع الشئ من اصله ،،_

(۲) (روح المعانی :۱۲ ص۱۹۲)

(۳)عمدة القاری :ج ۱۸ص۳۰۰) لیکن علامه آلوسی لیکلی دی چه ...[بقیه حاشیه به راروانه صفحه.

(وَالْمُتَّكَأُ مَا اتَّكَأْتَ عَلَيْهِ لِشَرَابٍ أَوْ لِحَدِيثٍ أَوْ لِطَعَامٍ. وَأَبْطَلَ الَّذِي قَالَ الْأُتْرُجُّ، وَلَيْسَ فِي كَلَامِ الْعَرَبِ الْأُتْرُجُّ، فَلَمَّا احْتُجَّ عَلَيْهِمْ بِأَنَّهُ الْمُتَّكَأُ مِنْ نَمَارِقَ فَرُّوا إِلَى شَرٍّ مِنْهُ، فَقَالُوا إِنَّمَا هُوَ الْمُتْكُ سَاكِنَةَ التَّاءِ، وَإِنَّمَا الْمُتْكُ طَرَفُ الْبَظْرِ وَمِنْ ذَلِكَ قِيلَ لَهَا مَتْكَاءُ وَابْنُ الْمَتْكَاءِ، فَإِنْ كَانَ ثَمَّ أُتْرُجٌّ فَإِنَّهُ بَعْدَ الْمُتَّكَإِ).

دائې دوباره ددې لفظ تشريح شروع کړه ،مناسب داوه چه مذکوره تشريح ،د ړومبنۍ تشريح سره مفصل وى، فرمائى المتکا (باب افتعال نه صيغه داسم مفعول (1) هغه څيزته وائى په کوم چه دځکلووخت کښې يا د خبروکولوپه وخت ،يادخوراک په وخت کښې په مجلس کښې دده لګوى دالفظ ,,مُتْك،، دې دې تاء سکون سره،حالانکه ,,مُتْك،، د ښځې د شرمګاه غاړې ته وائى (دښځې د سنت کولو نه پس چه د شرمګاه کومه حصه باقى پاتې کيږى هغې ته ,,مُتْك،، وائى.او هم په دې وجه (چه د کومې ښځې چه سنت نه وى شوى) هغې ته مَتْكَاء (ميم فتحه سره) واى اودهغې څوى ته ابن المتکاء وائى بياکه چرې هلته (مجلس زليخاکښې نارنجان ووهغه به ئى هم دمسنداوتکيه نه پس راوړى وى .

په ``متکا،، کې دوه قراءتونه: لکه چه دينه وړاندې تيرشوى چه په مذکوره آيت کښې دوه قراتونه دى يوقراء ت دجمهورو دې او دويم قراء ت دمجاهد رحمه الله وغيره نه منقول دې چه شاذ دې، د جمهورو قرأت ,,مُتَّكَأ،،دې او د مجاهد قرأت ,,مُتْكا،،دې چه ددې معنى مجاهد اترج (نارنج) بيان کړې ده ،امام بخارى رحمه الله دمجاهد رحمه الله دقراءت ترديدکوى اوفرمائي چه دمتک معنى کلام عرب کښې اترج نه ده بلکه ددې معنى دشرمګاه غاړه راځى چه په آيت کښې په يوشان هم صحيح نه ده .

ليکن حقيقت دادې چه دامام بخارى رحمه الله دااشکال صحيح نه دې، دا قراء ت دابن عباس رضي الله عنه نه مجاهد رحمه الله نقل کوى دې ته څنګه غلط وئيلى شى اود,,متک ،،معنى څنګه چه دشرمګاه غاړه راځى بالکل همدغه شان ددې معنى اترج هم راځى ، اهل لغت ,,متک،، ليکې ته. (2) نو دامام بخارى رحمه الله داوينا چه متک په معنى د اترج دعربوپه کلام کښې مستعمل نه دې محل نظردې ،بعضې حضراتووئيلى دى چه امام بخارى رحمه الله دلته دابوعبيده رحمه الله ړوند تقليد کړيدې خکه ددې غلطۍ ښکار شويدې،علامه عينى رحمه الله وقلدابا عبيده والافة من التقليد،(3)

...بقيه ازحاشيه گذشته] دسيبويه په نيزد داد ,, شدة جمع ده لکه نعة چه جمع دانعم دې امام فراء په نيزددا دشد جمع ده ،لکه چه دصک جمع اصک راځى (اوګورئ روح المعانى :ج۱۲ص۲۰۹)

(1) واصله موتکاء لانه من توکات فابدلت الواو تاءً وادغمت فى مثلها (روح المعانى :ج ۲ص۲۲۸)_

(2)روح المعانى :ج ۱۲ص۲۲۸وعمدة القارى ج۱۸ص ۳۰۰)_

(3) عمدة القارى (ج۱۸ص۳۰۱)_

(شَغَفَهَا) يُقَالُ إِلَى شِغَافِهَا وَهُوَ غِلَافُ قَلْبِهَا، وَأَمَّا شَعَفَهَا فَمِنَ الْمَشْعُوفِ (أَصْبُ) أَمِيلُ. (أَضْغَاثُ أَحْلَامٍ) مَا لَا تَأْوِيلَ لَهُ، وَالضِّغْثُ مِلْءُ الْيَدِ مِنْ حَشِيشٍ وَمَا أَشْبَهَهُ، وَمِنْهُ (وَخُذْ بِيَدِكَ ضِغْثًا) لَا مِنْ قَوْلِهِ (أَضْغَاثُ أَحْلَامٍ) وَاحِدُهَا ضِغْثٌ (نَمِيرُ) مِنَ الْمِيرَةِ (وَنَزْدَادُ كَيْلَ بَعِيرٍ) مَا يَحْمِلُ بَعِيرٌ. (أَوَى إِلَيْهِ) ضَمَّ إِلَيْهِ، السِّقَايَةُ مِكْيَالٌ (تَفْتَأُ) لَا تَزَالُ. (حَرَضًا) مُحْرَضًا، يُذِيبُكَ الْهَمُّ (تَحَسَّسُوا) تَخَبَّرُوا. (مُزْجَاةٍ) قَلِيلَةٍ (غَاشِيَةٌ مِنْ عَذَابِ اللَّهِ) عَامَّةٌ مُجَلِّلَةٌ.

قوله: (شَغَفَهَا) يُقَالُ إِلَى شِغَافِهَا وَهُوَ غِلَافُ قَلْبِهَا، وَأَمَّا شَعَفَهَا فَمِنَ الْمَشْعُوفِ): په آيت كښې دى (قَدْ شَغَفَهَا حُبًّا) يعنى ديوسف عليه السلام محبت دهغې دزړۀ دپردې پورې اورسيدلواوپه يو قراءت كښې په شعفها (دعين مهمله سره) هم راغلې دې (١) دا د مشعوف نه دې اومشعوف هغه سړى ته وائى دچازړه چه دمحبت په وجه سوزيدلې وى.

قوله: (أَصْبُ) أَمِيلُ: په آيت كښې دى (وَإِلَّا تَصْرِفْ عَنِّي كَيْدَهُنَّ أَصْبُ إِلَيْهِنَّ وَأَكُنْ مِنَ الْجَاهِلِينَ) او اې الله) كه هم ته زمانه ددوى دا دوونه اوپيچونه لرې نه كړې نوممكن ده چه زۀ هم ددوى طرف ته مائل شم. فرمائى چه په آيت كښې (اصب) په معنى (اميل) ده يعنى زۀ به مائل شم.

قوله: وَالضِّغْثُ مِلْءُ الْيَدِ مِنْ حَشِيشٍ وَمَا أَشْبَهَهُ، وَمِنْهُ (وَخُذْ بِيَدِكَ ضِغْثًا) لَا مِنْ قَوْلِهِ (أَضْغَاثُ أَحْلَامٍ) وَاحِدُهَا ضِغْثٌ): په آيت كښې دى قَالُوا أَضْغَاثُ أَحْلَامٍ وَمَا نَحْنُ بِتَأْوِيلِ الْأَحْلَامِ بِعَالِمِينَ امام بخارى رحمه الله داضغاث احلام نه هغه پريشانه خوب مراد دې دكوم چه څه تعبيرنه وى ددې مفرد ,,ضغث،، دې دضغث معنى واښه اوددې په شان نورڅيزونه (دكې وغيره) نه لاس ډكول راځى. سورة ص دا آيت هم په دې معنى كښې دې ليكن دلته سورة يوسف كښې دامعنى مراد نه ده، دلته ددې نه پريشانه خوب مراد دې (لامن **قوله**: اضغاث احلام) نه دې طرف ته اشاره ده.(٢)

قوله: (نَمِيرُ) مِنَ الْمِيرَةِ: (په آيت كښې دى (وَنَمِيرُ أَهْلَنَا وَنَحْفَظُ أَخَانَا وَنَزْدَادُ كَيْلَ بَعِيرٍ) فرمائى ,,نمير،، ميرة،، نه ماخوذ دې دكوم معنى طعام اوغله ده، دباب ضرب (ماراهله .....ميرا) دكرخلقو دپاره غله راوړل. د (ونمير اهلنا) معنى به وى ,,مونږ دخپل كوروالا دپاره غله اوطعام حاصل كړو (كيل بعير) نه مراد دومره غله كوم چه يو اوښ اوچتولې شى.

قوله: (أَوَى إِلَيْهِ) ضَمَّ إِلَيْهِ: په آيت كښې دى (وَلَمَّا دَخَلُوا عَلَى يُوسُفَ آوَى إِلَيْهِ أَخَاهُ) اوچه كله

---

(١) روح المعانى :ج ١٢ص٢٢٦)_

(٢) وفى المفردات للراغب : ٢٩٨الضغث قبضة ريحان اوحشيش وجمعه اضغاث قال وخذ بيدک ضغثا وبه شبه الاحلام المختلطة التى لايتبين حقائقها قالوا اضغاث احلام حزم اخلاط من الاحلام _

داخلق یعنی دیوسف علیہ السلام رونړه) یوسف علیہ السلام ته اورسیدل (اوبنیامین ئی پیش کړوچه مونږ ستاسو دحکم موافق دا راوستلو) هغه خپل رور خپل خان سره کړو. فرمائی چه آیت کښې (اَوٰی اِلَیْهِ) معنی ده (ضم الیه) خپل خان سره ئې یو ځائ کړو، خپل خان سره ئی ځائ ورکړو.

قوله: ،اَلسِّقَايَةُ مِكْيَالٌ: په آیت کښې دی (فَلَمَّا جَهَّزَهُمْ بِجَهَازِهِمْ جَعَلَ السِّقَايَةَ فِيْ رَحْلِ اَخِيْهِ) بيا چه کله یوسف علیہ السلام دهغه سامان تیار کړونو داوبوځکلولوښې (همدغه پیمانه دغلې ورکولوهم وه) ئې دخپل ورور په سامان کښې کیخودله. فرمائی چه دسقایه معنی پیمانه ده.

قوله: (تَفْتَأُ) لَاتَزَالُ: په آیت دی (قَالُوْا تَاللّٰهِ تَفْتَؤُا تَذْكُرُ يُوْسُفَ حَتّٰى تَكُوْنَ حَرَضًا اَوْ تَكُوْنَ مِنَ الْهَالِكِيْنَ) امام بخاری رحمہ اللہ فرمائی چه دې کښې „ تفتوء ،، دلاتزال په معنی کښې دې ،، دلته لا،، محذوف دې اصل عبارت لاتفتا دې دکوم معنی چه همیشه ده اوحرضا، مصدر دمحرضا،، اسم مفعول په معنی کښې دې، په معنی د مضمحل ، ،بیمار ، امام بخاری رحمہ اللہ ددې تفسیر کړې ،یُذِیبُكَ الهمّ، ، مطلب دادې چه هغوی به برابر یوسف علیہ السلام یادولوترڅو چه دهغوی غم هغوی ویلې کړی وو.

قوله: (تَحَسَّسُوْا) تَخَبَّرُوْا: په آیت کښې دی (يٰبَنِيَّ اذْهَبُوْا فَتَحَسَّسُوْا مِنْ يُّوْسُفَ وَاَخِيْهِ) لاړشئ اویوسف او دهغه رور اولټوئ فرمائی چه آیت کښې تحسسوا،،په معنی د(تخیروا) دې یعنی تاسو خبر واخلئ دتحس معنی ده خبراخستل ،لټول،تلاش کول.

قوله: (مُزْجَاةٍ) قَلِيْلَةٍ): آیت کښې دی (وَجِئْنَا بِبِضَاعَةٍ مُّزْجٰىةٍ) اومونږ خراب څیزراوړې دې،یعنی کمې پیسې اوخراب قمیت موراوړې دې فرمائی چه آیت کښې دمزجاة معنی قلیل او ناقص ده.

قوله: (غَاشِيَةٌ مِنْ عَذَابِ اللّٰهِ) عَامَّةٌ مُجَلِّلَةٌ): آیت کښې دی (اَفَاَمِنُوْٓا اَنْ تَاْتِيَهُمْ غَاشِيَةٌ مِّنْ عَذَابِ اللّٰهِ اَوْ تَاْتِيَهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً وَّهُمْ لَا يَشْعُرُوْنَ) د„ غاشیة تفسیراوکړو(عامة مجللة یعنی یولوئ عذاب (جلل الشئ تجليلا) عام کیدل ،داد غاشیة صفت دې، دآیت مطلب دې آیا هغه خلق دې خبرې سره په امن کښې ووچه په دوی به دالله تعالی دعذاب نه یوخوریدونکې مصیبت راشی یاپه هغوی باندې ناڅاپې قیامت راشی اوهغوی ته پته هم نه وی.

۱۷۹= باب قوله: وَيُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَعَلٰى آلِ يَعْقُوْبَ كَمَا أَتَمَّهَا عَلٰى أَبَوَيْكَ مِنْ قَبْلُ إِبْرَاهِيْمَ وَإِسْحَاقَ

[۴۴۱۱] وَقَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الصَّمَدِ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمٰنِ بْنِ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ دِيْنَارٍ عَنْ أَبِيْهِ عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ عُمَرَ رضی الله عنهما - عَنِ النَّبِيِّ صلی الله علیه وسلم -

قَالَ «الْكَرِيمُ بْنُ الْكَرِيمِ بْنِ الْكَرِيمِ بْنِ الْكَرِيمِ يُوسُفُ بْنُ يَعْقُوبَ بْنِ إِسْحَاقَ بْنِ إِبْرَاهِيمَ». [ر: ٣٢٠٢]

١٨٠= باب قوله: لَقَدْ كَانَ فِي يُوسُفَ وَإِخْوَتِهِ آيَاتٌ لِلسَّائِلِينَ

[٤٤١٢] حَدَّثَنِي مُحَمَّدٌ أَخْبَرَنَا عَبْدَةُ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ- رضي الله عنه- قَالَ سُئِلَ رَسُولُ اللَّهِ- صلى الله عليه وسلم- أَيُّ النَّاسِ أَكْرَمُ قَالَ «أَكْرَمُهُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاهُمْ». قَالُوا لَيْسَ عَنْ هَذَا نَسْأَلُكَ. قَالَ «فَأَكْرَمُ النَّاسِ يُوسُفُ نَبِيُّ اللَّهِ ابْنُ نَبِيِّ اللَّهِ ابْنِ نَبِيِّ اللَّهِ ابْنِ خَلِيلِ اللَّهِ». قَالُوا لَيْسَ عَنْ هَذَا نَسْأَلُكَ. قَالَ «فَعَنْ مَعَادِنِ الْعَرَبِ تَسْأَلُونِي». قَالُوا نَعَمْ. قَالَ «فَخِيَارُكُمْ فِي الْجَاهِلِيَّةِ خِيَارُكُمْ فِي الإِسْلاَمِ إِذَا فَقِهُوا». تَابَعَهُ أَبُو أُسَامَةَ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ.

=١٨١ باب قَوْلِهِ (قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْرًا) (٣)

(سَوَّلَتْ) زَيَّنَتْ

[٤٤١٣] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنْ صَالِحٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ. قَالَ وَحَدَّثَنَا الْحَجَّاجُ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ النُّمَيْرِيُّ حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ يَزِيدَ الأَيْلِيُّ قَالَ سَمِعْتُ الزُّهْرِيَّ سَمِعْتُ عُرْوَةَ بْنَ الزُّبَيْرِ وَسَعِيدَ بْنَ الْمُسَيَّبِ وَعَلْقَمَةَ بْنَ وَقَّاصٍ وَعُبَيْدَ اللَّهِ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ حَدِيثِ عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- حِينَ قَالَ لَهَا أَهْلُ الإِفْكِ مَا قَالُوا فَبَرَّأَهَا اللَّهُ، كُلٌّ حَدَّثَنِي طَائِفَةً مِنَ الْحَدِيثِ قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم- «إِنْ كُنْتِ بَرِيئَةً فَسَيُبَرِّئُكِ اللَّهُ، وَإِنْ كُنْتِ أَلْمَمْتِ بِذَنْبٍ فَاسْتَغْفِرِي اللَّهَ وَتُوبِي إِلَيْهِ». قُلْتُ إِنِّي وَاللَّهِ لاَ أَجِدُ مَثَلاً إِلاَّ أَبَا يُوسُفَ (فَصَبْرٌ جَمِيلٌ وَاللَّهُ الْمُسْتَعَانُ عَلَى مَا تَصِفُونَ) وَأَنْزَلَ اللَّهُ (إِنَّ الَّذِينَ جَاءُوا بِالإِفْكِ) الْعَشْرَ الآيَاتِ.

[٤٤١٤] حَدَّثَنَا مُوسَى حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ حُصَيْنٍ عَنْ أَبِي وَائِلٍ قَالَ حَدَّثَنِي مَسْرُوقُ بْنُ الأَجْدَعِ قَالَ حَدَّثَتْنِي أُمُّ رُومَانَ وَهْيَ أُمُّ عَائِشَةَ قَالَتْ بَيْنَا أَنَا وَعَائِشَةُ أَخَذَتْهَا الْحُمَّى، فَقَالَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- «لَعَلَّ فِي حَدِيثٍ تُحُدِّثَ». قَالَتْ نَعَمْ وَقَعَدَتْ عَائِشَةُ قَالَتْ مَثَلِي وَمَثَلُكُمْ كَيَعْقُوبَ وَبَنِيهِ وَاللَّهُ الْمُسْتَعَانُ عَلَى مَا تَصِفُونَ.

دا آيت په سورة يوسف په دوو ځايونوكښې دې، يودسورة يوسف په دويمه ركوع كښې دې ،كله چه حضرت يوسف عليه السلام دهغه رونړوبوتلو اوكوهى كښې ئې وركذاركړو نو حضرت يعقوب عليه السلام ته هغوى اووئيل چه هغه شرمخ اوخوړلواوحضرت يوسف عليه السلام په قميص ئې ددروغووينه اولګوله او رائيوړه حضرت يعقوب عليه السلام چه قميص اوكتلونوئى فرمائيل (قَالَ

بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْرًا فَصَبْرٌ جَمِيلٌ، یعنی دا تاسوتا ستاسو زړونو یوه خبره جوړه کړه اوي هم صبربهتر دي.

حضرت مولانا شبیراحمد عثمانی رحمه الله ددې آیت په فائده کښې لیکی : بنه چه کوم سړی په شام کښې ناست وی او دمصرنه دیوسف علیه السلام دقمیص خوشبوئی ورله راځی نوهغه دبکرۍ په وینه دحضرت یوسف علیه السلام دوینی ګمان څنګه کولې شو. هغه اوریدو سره دروغ اوګڼړله اولکه څنګه چه په بعضې تفاسیروکښې دی ،ونیل نی چه واقعی هغه شرمخ به ډیرحلیم اومتین وی چه یوسف علیه السلام نی یوړلو اودوینو لړیړ قمیص نی ډیر په احتیاط سره صحیح سالم اوویستلو اوکیخودو. ربښتیا دی چه ,, دروغگو را حافظه نه باشد ،، دوینو څاڅکی خونی ورکړه ولې داخیال ورته اونه شوچه قمیص نی بې ترتیبه رابنکلې اوشلولې پیش کړې وې حضرت یعقوب علیه السلام صفااوفرمائیل چه داټول ستاسوسازش اوستاسودزړونو نه جوړې شوې خبرې دی .زه صبر جمیل اختیاروم په کوم کښې چه نه دغیریه وړاندې څه ګیله وی اونه تاسونه دانتقام کوشش صرف دخپل خدائی نه کوم چه په دې صبر کښې زما امداد اوکړی اوپه خپل غیبی اعانت سره چه کومې خبرې تاسو وائی دهغې حقیقت داسې رابنکاره کړی چه په سلامتې سره یوسف علیه السلام سره دوباره ملاویدل رانصیب شی، معلومیږی چه حضرت یعقوب علیه السلام خبرکړیشوې ووچه په کوم امتحان کښې هغوی راګیرکړې شوی دی هغه به پوره کیږی اود یوې مودې متعین نه پس به ددې مصیبت نه خلاصې ملاویږی. موجوده وخت کښې لټون یا دانتقام تدبیرونه اختیارولو هیڅ فائده نشته ،یوسف علیه السلام به اوس نه ملاویږی اودا خبره ده چه نورخامن به مې په ټوله دنیاکښې رسوا کیږی اوممکن ده چه په غصه کښې راشی اوحضرت یعقوب علیه السلام ته دنقصان رسولوکوشش اوکړی .(١)

دویم ځائی کښې داآیت دسورة یوسف په لسمه رکوع کښې دې ،کله چه بنیامین حضرت یوسف علیه السلام خپل خان سره حصارکړواوپه یوه خاص بهانه باندې ئی بنیامین دتلونه منع کړونورونړه نی راغله اوحضرت یعقوب علیه السلام ته ئی اوونیل چه بنیامین غلا کړې وه دهغې په وجه نی اونیولو نو هغه وخت هم حضرت یعقوب علیه السلام اوفرمائیل:

د ایت کریمه په تفسیر باندې یواشکال او دهغې جوابات: اوس اشکال داپیدا کیږی چه په دې بله موقع باندې خونی رونړو ربښتیا ونیلی وو دهغې باوجود حضرت یعقوب علیه السلام دهغوی خبره دروغ اوګڼړله اودهغوی په خبره نی اعتبار اونه کړو، حضرت یعقوب علیه السلام دالله تعالی نبی دې نوهغه یوه غلطه خبره څنګه کولې شی ؟

① ددې اشکال یوجواب خوشاه عبدالقادر رحمه الله ورکړې دې هغوی فرمائی داولنی خل بی اعتبارې په وجه داخل هم حضرت یعقوب علیه السلام دخامنواعتبار اونه کړو لیکن دنبی کلام دروغ نه وی دخامنوجوړه شوې خبره وه. حضرت یوسف علیه السلام هم خوئ وونوکله چه د لکم خطاب

---

(١) تفسیر عثمانی : ٣١٤_١٥ فائده نمبر١)_

دجنس ,, ابناء،، طرف ته اوشو، (١) ددې حاصل دادې چه داخل خامنوځه اوونيل هغه رښتيا وليكن دحضرت يعقوب عليه السلام په مذكوره جمله كښې اشاره دحضرت يوسف عليه السلام دبهانې طرف ته وه

④ حضرت مولانا شبيراحمد عثمانى رحمه الله يوبل جواب وركړې دې هغوى فرمائى بعضې مفسرينو دامطلب اخستې دې چه تاسودلته نه دحفاظت څنګه وعده او اصرار كولوسره بوتلو هلته په رسيدوباندې دومره هم اونه كړيشو چه ددهٔ دسامان نه پياله راوتلوسره غلا څنګه ثابته شوه كيديشي چه بل چا پټه كړې وى مدافعت خوبه موكړې وو،دې وئيلوسره چه اول دده رور غلا كړې وه هغه جرم ئى پوخ كړو كه ستاسوپه زړه كښې خرابى نه وه نودالاز به مونه اختياروله ، اوس دخبروجوړولودپاره راغلى ئې (٢) ددې جواب مطلب دادې چه حضرت يعقوب عليه السلام د بنيامين په قصه كښې دتسويل نسبت په دې وجه كړې دې چه كله دبنيامين دكجاوې نه پياله راؤوتله اوپه هغه باندې دغلا الزام اولګولې شونوهغه وخت ئى رونړو وئيلى وو,, دبنيامين طرف ته هغوى دغلا نسبت اوكړو اوهغوى تحقيق نه ووكړې ،په دې وجه حضرت يعقوب عليه السلام دتسويل اسناد دهغوى طرف ته اوكړو. دغه شان چه هغوى كومه جزا اوسزاتجويزكړې وه چه چاسره پيمانه راووتله هغه دې اونيولې شى داسزاهغوى دځپل طرف نه مقرر كړې وه، دمصربادشاه سره دغل داسزا نه وه .

⑤ دريم جواب داوركړې شوې دې چه دلته دحضرت يعقوب عليه السلام نه اجتهادى غلطى شوې اوهغه دخامنو رښتونې خبره اونه منله ليكن دهغوى رښتيا خبره نه منلويوه معقول وجه وه ،ددې نه وړاندې دحضرت يوسف عليه السلام په حق كښې دهغوى تجربه شوې وه چه رونړونى دهوكې نه كار اخستې دې اوس دلته داخبره واضحه وه سارق قيد كول اودغلا په بدله كښې هغه اخستل صرف دحضرت يعقوب عليه السلام دشريعت سزا وه،په بل شريعت كښې هغه وخت دغل داسزا مقررنه وه اونه دمصردبادشاه دقانون لاندې دغلا داسزاوه .حضرت يعقوب عليه السلام پوهه شوچه دغلا بنكاره كيدو نه پس هغوى دځپل شريعت مطابق څكه فتوى وركړه چه بنيامين بندكړې په دې وجه هغوى هغه خبره غلطه اوګنړله اويوه صحيح خبره په دې وجه غلطه ګرځول چه دهغې دغلط كيدلوقرائن موجود وى هيڅ قابل جرح امرنه دې علامه آلوسى رحمه الله ليكى :

وذكر ابن المنير فى توجيه هذا القول ههنا ......انهم كانوا عند ابيهم عليه السلام حينئذ متهمين ،وهم قمن باتهامه لما اسلفوه فى حق يوسف عليه السلام وقامت عنده قرينة تؤكد التهمة تقويها وهو اخذ الملك له فى السرقة ، ولم يكن ذلك الا من دينه لامن دين غيره من الناس ،فظن انهم الذين افتوه بذلك بعد ظهور السرقة التى ذكروها تعمدا ،ليتخلف دونهم ، واتهام من هو بحيث يتطرق اليه التهمة لا حرج فيه ،لاسيما فيما يرجع الى الوالد مع الولد. (٣)

---

(١) تفسير عثمانى : ٣١٤_١٥ فائده نمبر ٢)_

(٢) تفسير عثمانى : ٣١٤_١٥ فائده نمبر٣)_

(٣) روح المعانى ج١٣ص٣٩)_

١٨٢ = باب قَوْلِهِ (وَرَاوَدَتْهُ الَّتِي هُوَ فِي بَيْتِهَا عَنْ نَفْسِهِ وَغَلَّقَتِ الْأَبْوَابَ وَقَالَتْ هَيْتَ لَكَ). (٢)

وَقَالَ عِكْرِمَةُ هَيْتَ لَكَ بِالْحَوْرَانِيَّةِ هَلُمَّ. وَقَالَ ابْنُ جُبَيْرٍ تَعَالَهْ

قوله: هيت،،: دهاء كسره اوفتح دواړه شان سره نقل كړې شوې دې ،عكرمه رضي الله عنه فرمائى چه داحورانى لغت دې اوهلم معنى كښې دې، حوران دشام ديوښار نوم وو[1] ددې طرف ته دامنسوب دى ،امام سدى رحمه الله فرمائى دادقبطى ژبې لفظ دې [2] اودحضرت ابن عباس رضي الله عنه نه منقول دى چه دادسريانۍ ژبې لفظ دې اوبعضې وائي چه داعبرانى ژبه كښې استعماليږى ليكن دجمهورو رائې ده چه دالفظ دعربې ژبې دې . [3]

[٤٤١٥] حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ عُمَرَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ سُلَيْمَانَ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ قَالَ هَيْتَ لَكَ قَالَ وَإِنَّمَا نَقْرَؤُهَا كَمَا عُلِّمْنَاهَا (مَثْوَاهُ) مُقَامُهُ (أَلْفَيَا) وَجَدَا (أَلْفَوْا آبَاءَهُمْ) (أَلْفَيْنَا) وَعَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ (بَلْ عَجِبْتَ وَيَسْخَرُونَ)

د سورة صافات ددې لفظ په سورة يوسف كې د ذكر كولو وجه: د دې تعلق دسورة يوسف سره نه دې بلكه داپه سورة الصافات كښې واقع دې ،امام بخارى رحمه الله داولې دلته ذكر كړو، بعضې حضراتو ونيلى دى چه دائې دلته بې محل ذكركړې دې. دلته ددې دراوړلو هيڅ مناسبت نشته [4] ليكن دبخارى بعضو شراحو ددې مناسبت بيان كړې دې چه حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه په قراءت كښې ,, بل عجبت ،، دتاء ضمه سره ده، او,,هيت ،، كښې هم يوقراءت نو ددې د راوړلوسره امام بخارى دې طرف ته اشاره كول غواړى لكه چه څنګه,, بل عجبت ،،كښې يوقراءت دتاء په ضمه سره دې دغه شان ,,هيت لك ،، كښې هم يو قراءت دتاء په ضمه سره دې . [5]

په ``بل عجبت ويسخرون،، كې د عجبت په يو قراءت باندې د قاضى شريح يو اشكال او دهغې جواب: قاضى شريح دحضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه نه نقل شوې ,, بل عجبت ،، كښې دتاء دضمه والا قراءت رد كړې دې خكه چه په دې صورت كښې به مطلب داشى چه الله تعالى

---

[1]) عمدة القارى :٢٨ص٣٠٥)_

[2]) فتح البارى :(ج ٨ص ٣٦٤)_

[3]) فتح البارى :(ج ٨ص ٣٦٤)_

[4])عمدة القارى :١٨ص٣٠٦)_

[5]) قال الكرمانى رحمه الله شرحه البخارى :ج١٧ص١٦٣ فان قلت هذه فى سورة الصافات فلم ذكرماهنا؟ قلت لبيان ان ابن مسعوديقرا مضموماكما يقر اهيت مضموما وفى اللامع : ج٩ ١١٣_١١٤) قوله هيت لک قراء ابن مسعود رضي الله عنه بضم التاء والاخرون بفتحها وعليه مدار اعتراض ابى وائل وكذلک اختلف ابى مسعود مع المجهورفى قوله بل عجبت ولذلک اوردالمولف نظيرالاختلاف ._

فرمائي زۀ تعجب كوم اوتعجب خوهغه سړې كوى چه دحقيقت حال نه خبرنه وى ولې الله تعالى خو دهرحال حقيقت نه خبر دې نودتعجب اسناد دالله تعالى طرف ته به صحيح نه وى ليكن ابراهيم نخعى رحمه الله فرمائي چه قاضى شريح دخپل علم په وجه په عجب اوحيرانتيا كښې اخته شوې دې اوهغه دحضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه په شان دجليل القدرصحابى اودقراءت دعالم قراءت ئې رد كړو. حالانكه رسول الله صلى الله عليه وسلم سره اختصاص ساتونكې دومره لوئ صحابى يوقراءت دخپل خان نه خونه شى جوړولې بلكه خامخابه ئې درسول الله نه څه اوريدلې وى په دې وجه دقاضى شريح دا وينا چه مذكوره قراءت صحيح نه دې محل نظردے .
تركومې چه دقاضى شريح داشكال تعلق دې چه په دې صورت كښې به دتعجب اسناد دالله تعالى طرف ته شى نود دې يوجواب خودا دې چه دلته ..قل محذوف اومنلې شى يعنى اې نبى صلى الله عليه وسلم تاسو اووائى چه ماته حيرانتيا ده په دې صورت كښې نواسنادبه دالله تعالى طرف ته نه كيږى اودويم جواب دادې كه دتعجب نسبت دالله تعالى طرف ته هم وى نوبه هغه صورت كښې به ددې هم هغه معنى مراد اخستې شى چه دالله تعالى دشان لائق اوسزا وار وى . مثلا دا مطلب بيانولې شى چه زه داسې معامله كوم لكه څنګه چه تعجب كونكې معامله كوى په حقيقت كښې تعجب كول مراد نه دى .

[۴۴۱۶] حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِي حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ مُسْلِمٍ عَنْ مَسْرُوقٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ-رضي الله عنه-أَنَّ قُرَيْشًا لَمَّا أَبْطَئُوا عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- بِالإِسْلاَمِ قَالَ « اللَّهُمَّ اكْفِنِيهِمْ بِسَبْعٍ كَسَبْعِ يُوسُفَ » فَأَصَابَتْهُمْ سَنَةٌ حَصَّتْ كُلَّ شَىْءٍ حَتَّى أَكَلُوا الْعِظَامَ حَتَّى جَعَلَ الرَّجُلُ يَنْظُرُ إِلَى السَّمَاءِ فَيَرَى بَيْنَهُ وَبَيْنَهَا مِثْلَ الدُّخَانِ قَالَ اللَّهُ (فَارْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُخَانٍ مُبِينٍ) قَالَ اللَّهُ (إِنَّا كَاشِفُو الْعَذَابِ قَلِيلاً إِنَّكُمْ عَائِدُونَ) أَفَيُكْشَفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، وَقَدْ مَضَى الدُّخَانُ وَمَضَتِ الْبَطْشَةُ. [ر: ۹۶۲]

ددې روايت دترجمة الباب سره په ظاهره هيڅ تعلق په نظرنه راځى څكه چه په روايت كښې دى چه رسول الله صلى الله عليه وسلم دقريشودپاره خيرې اوكړې دڅه په نتيجه كښې چه په هغوى قحط راغلو هغوى صلى الله عليه وسلم په خيروكښې فرمائيلى وو «اللهم اكفنيهم بسبع كسبع يوسف» ليكن په روايت كښې صرف دحضرت يوسف عليه السلام نوم راتلل دمناسبت دپاره كافى نه دى بعضې حضراتو فرمائيلى دى چه ددې روايت په بل طريق كښې دى چه كله په قريشوباندې دقحط سختى شوه نو ابوسفيان رضي الله عنه دحضوراكرم صلى الله عليه وسلم په خدمت حاضرشو اووئى وئيل چه تاسوخودصله رحمئ حكم وركوئى.ستاسوقوم دولږى مرى دهغوى دپاره دعا اوكړئى،هغوى صلى الله عليه وسلم دقريشو دظلمونو اودهغوى قصورمعاف كړواودهغوى دپاره ئې دعا اوكړه اوتيك هم هغه شان اوشو څنګه چه حضرت يوسف عليه السلام دخپلوروڼوظلمونه اودزليخا قصورمعاف كړې وواودهغوى نه ئې هيڅ قسم بدله نه وه اخستې.په دې مناسبت سره امام بخارى رحمه الله داحديث دلته ذكر كړې دې.[1]

[1] عمدة القارى :ج۱۸ص۳۰۷)_

۱۸۲-باب قَوْلِهِ (فَلَمَّا جَاءَهُ الرَّسُولُ قَالَ ارْجِعْ إِلَى رَبِّكَ فَاسْأَلْهُ مَا بَالُ النِّسْوَةِ اللَّاتِي قَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ إِنَّ رَبِّي بِكَيْدِهِنَّ عَلِيمٌ قَالَ مَا خَطْبُكُنَّ إِذْ رَاوَدْتُنَّ يُوسُفَ عَنْ نَفْسِهِ قُلْنَ حَاشَ لِلَّهِ)

وَحَاشَ وَحَاشَى تَنْزِيهٌ وَاسْتِثْنَاءٌ (حَصْحَصَ) وَضَحَ

[۴۴۱۷] حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ تَلِيدٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ الْقَاسِمِ عَنْ بَكْرِ بْنِ مُضَرَ عَنْ عَمْرِو بْنِ الْحَارِثِ عَنْ يُونُسَ بْنِ يَزِيدَ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ وَأَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ -رضي الله عنه- قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- «يَرْحَمُ اللَّهُ لُوطًا، لَقَدْ كَانَ يَأْوِي إِلَى رُكْنٍ شَدِيدٍ، وَلَوْ لَبِثْتُ فِي السِّجْنِ مَا لَبِثَ يُوسُفُ لَأَجَبْتُ الدَّاعِيَ، وَنَحْنُ أَحَقُّ مِنْ إِبْرَاهِيمَ إِذْ قَالَ لَهُ (أَوَلَمْ تُؤْمِنْ قَالَ بَلَى وَلَكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِي).

عبد الرحمن بن القاسم : داامام مالک رحمه الله شاګرد دې اودهغه سلسله نسب داده .عبدالرحمن بن القاسم بن خالد بن جنادة العتقی ،المصری .

امام ابوزرعه رحمه الله دهغوی باره کښې فرمائی ثقة رجل صالح،،

امام نسائی رحمه الله فرمائی ،،ثقة مامون احد الفقهاء،،

امام حاکم رحمه الله فرمائی ثقة مامون،، اوابن حبان رحمه الله کتاب الثقات کښې دهغه ذکرکړیدې.
دهغوی وفات ۲۱ صفر ۱۹۱ هجری کښې شوې اودولادت باره کښې ئې درې قوله دی ۱۲۸ هـ ۱۲۱ هـ او ۱۳۲ هـ امام بخاری، امام نسائی اوامام ابوداؤد رحمه الله په ،،مراسیل کښې دهغوی نه روایت کوی. (۱)

قوله: لقد کان یأوی الی رکن شدید):

د ``لقد کان یاوی الی رکن شدید،، معنی: یعنی حضرت لوط علیه السلام رکن شدید طرف ته مائل وو که د رکن شدید نه مرادالله تعالی وی اوظاهرخبره ده چه دالله تعالی نه سوابل څوک رکن شدید کیدیشی په دې صورت کښې دهغوی دعا ،، یرحم الله لوطا......،، دمدح په توګه به وی چه دهغوی مقام څومره لوئی دې ،څنګه څنګه مصیبتونه راغلل لیکن حضرت لوط علیه السلام کله

---

(۱) عبدالرحمن بن القاسم الفقیه مشهور صاحب مالک وراوی المدونة ،،من علم مالک ولیس له فی البخاری سوی هذالموضع والاسناد مسلسل بالمصریین الی یونس بن یزیدوالباقون مدنیون وفیه روایة الاقران لاعمروبن الحارث المصری بالفقیه المشهورمن اقران یونس بن یزید (وانظرفتح الباری :ج۸ص۲۶۸) دهغوی حالات اومذکوره تفصیل دپاره اوګورئ تهذیب الکمال :ج۱۷ص ۳۴۴ وابن خلکان :ج۳ص ۱۲۹ والجمع لابن القیسرانی :ج۱ص۲۹۳) والکاشف :۲ الترجمة ۳۰، وشذرات الذهب ج۱ص۳۲۹)_

هم غیرالله طرف ته رجوع اونه کړه بلکه هم دالله تعالی طرف ته ئی رجوع اختیارکړه ،دالله تعالی په هغوی باندې خاص رحمت وواودرکن شدید نه خاندان اوقبیله هم مراد کیدلې شي په دې صورت کښې به مطلب داوی چه حضرت لوط علیه السلام خواهش اوکړوکه زماځوک مضبوط خاندان اوقبیله دلته وې نودهغه خلقوبهٔ داجراءت نه کیدو ،داخلق ما خوار او رسواپه دې وجه کوی چه زه یوازی اوتنها یم په دې صورت کښې دا دعا حضرت لوط علیه السلام دیوتسامح بیانولودپاره اوفرمائیله ،دهغوی نه دبشری تقاضې په وجه دالغزش اوشو،الله تعالی هغه معاف کړلواوخپل رحمت ئی پرې نازل کړو،حضرت لوط علیه السلام نه پس الله تعالی هرنبی په یومستحکم قبله کښې راؤلیږلوچه هغوی ته په هیڅ یوه موقع ددې وینا ضرورت رانه شی چه افسوس زماخاندان وې نوزما دامداد دپاره به راتلو (۱)

۱۸٤=باب قَوْلِهِ (حَتَّى إِذَا اسْتَيْأَسَ الرُّسُلُ)

[۴۴۱۸] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنْ صَالِحٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ عَنْ عَائِشَةَ - رضي الله عنها - قَالَتْ لَهُ وَهُوَ يَسْأَلُهَا عَنْ قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى (حَتَّى إِذَا اسْتَيْأَسَ الرُّسُلُ) قَالَ قُلْتُ أَكُذِبُوا أَمْ كُذِّبُوا قَالَتْ عَائِشَةُ كُذِّبُوا. قُلْتُ فَقَدِ اسْتَيْقَنُوا أَنَّ قَوْمَهُمْ كَذَّبُوهُمْ فَمَا هُوَ بِالظَّنِّ. قَالَتْ أَجَلْ لَعَمْرِي لَقَدِ اسْتَيْقَنُوا بِذَلِكَ. فَقُلْتُ لَهَا وَظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِبُوا قَالَتْ مَعَاذَ اللَّهِ لَمْ تَكُنِ الرُّسُلُ تَظُنُّ ذَلِكَ بِرَبِّهَا. قُلْتُ فَمَا هَذِهِ الآيَةُ. قَالَتْ هُمْ أَتْبَاعُ الرُّسُلِ الَّذِينَ آمَنُوا بِرَبِّهِمْ وَصَدَّقُوهُمْ، فَطَالَ عَلَيْهِمُ الْبَلاَءُ، وَاسْتَأْخَرَ عَنْهُمُ النَّصْرُ حَتَّى اسْتَيْأَسَ الرُّسُلُ مِمَّنْ كَذَّبَهُمْ مِنْ قَوْمِهِمْ وَظَنَّتِ الرُّسُلُ أَنَّ أَتْبَاعَهُمْ قَدْ كَذَّبُوهُمْ جَاءَهُمْ نَصْرُ اللَّهِ عِنْدَ ذَلِكَ.

په دې باندې تفصیلی کلام په سورة بقرة کښې تیرشوې دې .

باب تفسیر سورة الرعد:

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (كَبَاسِطِ كَفَّيْهِ) مَثَلُ الْمُشْرِكِ الَّذِي عَبَدَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا غَيْرَهُ كَمَثَلِ الْعَطْشَانِ الَّذِي يَنْظُرُ إِلَى خَيَالِهِ فِي الْمَاءِ مِنْ بَعِيدٍ، وَهُوَ يُرِيدُ أَنْ يَتَنَاوَلَهُ وَلاَ يَقْدِرُ. وَقَالَ غَيْرُهُ (سَخَّرَ) ذَلَّلَ. (مُتَجَاوِرَاتٌ) مُتَدَانِيَاتٌ. (الْمَثُلاَتُ) وَاحِدُهَا مَثُلَةٌ وَهْيَ الأَشْبَاهُ وَالأَمْثَالُ، وَقَالَ (إِلاَّ مِثْلَ أَيَّامِ الَّذِينَ خَلَوْا). (بِمِقْدَارٍ) بِقَدَرٍ (مُعَقِّبَاتٌ) مَلاَئِكَةٌ حَفَظَةٌ تُعَقِّبُ الأُولَى مِنْهَا الأُخْرَى، وَمِنْهُ قِيلَ الْعَقِيبُ. يُقَالُ عَقَّبْتُ فِي إِثْرِهِ، الْمِحَالُ الْعُقُوبَةُ. (كَبَاسِطِ كَفَّيْهِ إِلَى الْمَاءِ) لِيَقْبِضَ عَلَى الْمَاءِ. (رَابِيًا) مِنْ رَبَا يَرْبُو. (أَوْ مَتَاعٍ زَبَدٌ) الْمَتَاعُ مَا تَمَتَّعْتَ بِهِ. (جُفَاءً) أَجْفَأَتِ الْقِدْرُ إِذَا غَلَتْ فَعَلاَهَا الزَّبَدُ، ثُمَّ تَسْكُنُ فَيَذْهَبُ الزَّبَدُ بِلاَ مَنْفَعَةٍ، فَكَذَلِكَ يُمَيِّزُ الْحَقَّ مِنَ

---

(۱) فتح الباری :(ج۶ص ٤١٥ ،کتاب احادیث الانبیاء باب ولوطا اذقال لقومه .

البَاطِلِ . (الْمِهَادُ) الْفِرَاشُ . (يَدْرَءُونَ) يَدْفَعُونَ دَرَأْتُهُ دَفَعْتُهُ . (سَلَامٌ عَلَيْكُمْ) أَيْ يَقُولُونَ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ . (وَإِلَيْهِ مَتَابِ) تَوْبَتِي . (أَفَلَمْ يَيْأَسْ) لَمْ يَتَبَيَّنْ . (قَارِعَةٌ) دَاهِيَةٌ (فَأَمْلَيْتُ) أَطَلْتُ مِنَ الْمَلِيِّ وَالْمُلَاوَةُ وَمِنْهُ مَلِيًّا ، وَيُقَالُ لِلْوَاسِعِ الطَّوِيلِ مِنَ الْأَرْضِ مَلًى مِنَ الْأَرْضِ (أَشَقُّ) أَشَدُّ مِنَ الْمَشَقَّةِ (مُعَقِّبَ) مُغَيِّرٌ.
وَقَالَ مُجَاهِدٌ (مُتَجَاوِرَاتٌ) طَيِّبُهَا ، وَخَبِيثُهَا السِّبَاخُ ، (صِنْوَانٌ) النَّخْلَتَانِ أَوْ أَكْثَرُ فِي أَصْلٍ وَاحِدٍ (وَغَيْرُ صِنْوَانٍ) وَحْدَهَا (بِمَاءٍ وَاحِدٍ) كَصَالِحِ بَنِي آدَمَ وَخَبِيثِهِمْ أَبُوهُمْ وَاحِدٌ السَّحَابُ الثِّقَالُ الَّذِي فِيهِ الْمَاءُ (كَبَاسِطِ كَفَّيْهِ) يَدْعُو الْمَاءَ بِلِسَانِهِ وَيُشِيرُ إِلَيْهِ فَلَا يَأْتِيهِ أَبَدًا (سَالَتْ أَوْدِيَةٌ بِقَدَرِهَا) تَمْلَأُ بَطْنَ وَادٍ (زَبَدًا رَابِيًا) زَبَدُ السَّيْلِ خَبَثُ الْحَدِيدِ وَالْحِلْيَةِ

سورة الرعد

د کلماتو تشریح:

قوله: (. وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (كَبَاسِطِ كَفَّيْهِ) مَثَلُ الْمُشْرِكِ الَّذِي عَبَدَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا غَيْرَهُ كَمَثَلِ الْعَطْشَانِ الَّذِي يَنْظُرُ إِلَى خَيَالِهِ فِي الْمَاءِ مِنْ بَعِيدٍ ، وَهُوَ يُرِيدُ أَنْ يَتَنَاوَلَهُ وَلَا يَقْدِرُ): په آیت کښې (وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لَا يَسْتَجِيبُونَ لَهُمْ بِشَيْءٍ إِلَّا كَبَاسِطِ كَفَّيْهِ إِلَى الْمَاءِ لِيَبْلُغَ فَاهُ وَمَا هُوَ بِبَالِغِهِ) فرمائی چه په دې آیت کښې ئې دمشرک مثال بیان کړیدې چه الله تعالی سره دبل اله هم عبادت کوی ، نودده مثال دهغه تګی په شان دې چه دلرې نه په خپل تصور کښې اوبه وینی اوغواړی چه هغه اوبه حاصلې کړی خوبه هغې باندې نه قادر کیږی ‹دغه شان دامشرک دغیرالله عبادت په دې نیت سره کوی چه هغه به دده امداد کوی حالانکه هغه دده په امداد باندې قادر نه وی›.

قوله: وَقَالَ غَيْرُهُ (سَخَّرَ) ذَلَّلَ: په آیت کښې دی (وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِي لِأَجَلٍ مُسَمًّى) اونمرسپوږمۍ ئې په کار کښې اولګول هریو‹دې دواړونه› په مقرروخت باندې چلیږی حضرت ابن عباس رضی الله عنهما ونیلی چه دسخرمعنی ذلل تابع جوړول، حکم منونکې .

قوله: (مُتَجَاوِرَاتٌ) مُتَدَانِيَاتٌ): په آیت کښې دی ,, وَفِي الْأَرْضِ قِطَعٌ مُتَجَاوِرَاتٌ›› دمتجاورات معنی دیوبل سره نزدې اوملاؤ شوی . [1]

قوله: (الْمَثُلَاتُ) وَاحِدُهَا مَثُلَةٌ وَهِيَ الْأَشْبَاهُ وَالْأَمْثَالُ ، وَقَالَ (إِلَّا مِثْلَ أَيَّامِ الَّذِينَ خَلَوْا): په آیت کښې دی وَقَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمُ الْمَثُلَاتُ› دمثلة جمع ده، ددې معنی اشباه

[1]) قال الراغب الاصفهانی وقد تصورمن المجارمعنی القرب فقیل لمن یقرب من غیره جاره وجاورقال تعالی ولی الارض قطعا متجاورات (المفرادات فی غریب القرآن ۳٤۰)_

او امثال راځي ,, فَهَلْ يَنْتَظِرُوْنَ اِلَّا مِثْلَ اَيَّامِ الَّذِيْنَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِهِمْ ،، دې آیت کښې هم د ,, مثل ,, مفهوم هم هغه دې چه په اولنی آیت کښې دې .

قوله: ((بِمِقْدَارٍ) بِقَدَرٍ: په آیت کښې دی ,, وَكُلُّ شَيْءٍ عِنْدَهُ بِمِقْدَارٍ او هرڅیز د الله تعالی په نزد په یو خاص اندازه دې، فرمائی چه د مقدار معنی قدر یعنی معین انداز، مقرره اندازه چه نه د هغې نه وړاندې کیږی او نه کمیږی .

قوله: (مُعَقِّبَاتٌ) مَلَائِكَةٌ حَفَظَةٌ تُعَقِّبُ الأُولَى مِنْهَا الأُخْرَى، وَمِنْهُ قِيلَ الْعَقِيبُ . يُقَالُ عَقَّبْتُ فِي إِثْرِهِ: په آیت کښې دی (لَهُ مُعَقِّبٰتٌ مِّنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ يَحْفَظُوْنَهُ مِنْ اَمْرِ اللّٰهِ) فرمائی دې کښې د معقبات نه مراد حفاظت کونکې هغه فرښتې دی د کوموچه دیوې ډلې نه پس بله ډله راځي : هم د دینه عقیب دې ،هغه سړی ته وائی چه روستو راتلونکې وی او (عقبت فی اثره) وائی چه کله تاسو د هغوی په قدمونو باندې روستو روستو راځې .(١)

قوله: الْمِحَالُ الْعُقُوبَةُ : په آیت کښې دی (وَهُمْ يُجَادِلُوْنَ فِي اللّٰهِ وَهُوَ شَدِيْدُ الْمِحَالِ) او هغه خلق د الله تعالی باره کښې جهګړې کوی سره د دې چه هغه ډیر سخت نیونکې دې ،فرمائی په آیت کښې د محال معنی عقبوت یعنی عذاب دې د اتفسیر د ابو عبید رحمه الله دې د حضرت مجاهد رحمه الله نه نقل دی چه د محال معنی د سخت قوت والاده ،د محال معنی حیله او تدبیر هم راځي .

قوله: (رَابِيًا) مِنْ رَبَا يَرْبُو: په آیت کښې دی فَاحْتَمَلَ السَّيْلُ زَبَدًا رَّابِيًا ،، یعنی بیا هغه سیلاب پورته راوړی پړسیدلې زګ ، د (رابیا : ربا، یربو) نه مشتق دې د کوم معنی چه پړسیدل ، راختل او زیاتیدل راځي .

قوله: (أَوْ مَتَاعٍ زَبَدٌ) الْمَتَاعُ مَا تَمَتَّعْتَ بِهِ: په آیت کښې دی وَمِمَّا يُوْقِدُوْنَ عَلَيْهِ فِي النَّارِ ابْتِغَاءَ حِلْيَةٍ اَوْ مَتَاعٍ زَبَدٌ مِّثْلُهُ ،، فرمائی متاع هغه څیز ته وائی د کوم نه چه ته فائده اوچته کړې یعنی لوښی وغیره (٢) د آیت مطلب وړاندې راځي .

قوله: (جُفَاءً) أَجْفَأَتِ الْقِدْرُ إِذَا غَلَتْ فَعَلَاهَا الزَّبَدُ ، ثُمَّ تَسْكُنُ فَيَذْهَبُ الزَّبَدُ بِلَا مَنْفَعَةٍ، فَكَذَلِكَ يُمَيِّزُ الْحَقَّ مِنَ الْبَاطِلِ :په آیت کښې دی فَاَمَّا الزَّبَدُ فَيَذْهَبُ جُفَآءً .(یعنی بیا هغه زګ اوچ شی او ختمیږی، اجفات القدر وائی کله چه په کټوئی کښې جوش پیدا شی او زګ د هغې د پاسه راشی او بیا په هغې کښې سکون راشی نو زګ بغیر څه فائدې نه ختمیږی .د غه شان الله تعالی حق د باطل نه جدا کوی ،باطل د زګ په شان ښکاره وی لیکن هغه خپل څه اثر

---

(١) قال الراغب فی المفردات ٣٤٠ والتعقیب ان یاتی بشئ بعد اخر،یقال عقب الرس فی عدوه،فالله معقبات من بین یدیه ومن خلفه ای ملائکة یتعاقبون علیه خافظین له .

(٢) قال الراغب فی المفردات ٤٦١ ویقال لماینتفع به فی البیت متاع وکل ماینتفع فی وجه مافهومتاع ومتعة ـــ

یا فائده نه پریږدي او ځي ختمیږي او زائل کیږي.

قوله: (الْمِهَادُ) الْفِرَاشُ: په آیت کښې دی وَمَأْوٰهُمْ جَهَنَّمُ ۖ وَبِئْسَ الْمِهَادُ او دهغوی ټکانړ (دهمیشه دپاره) دوزخ دې او ډیرخراب دحصاریدو ځای دې. فرمائی چه آیت کښې دمهاد معنی فراش ده یعنی بستره او دآرام ځای.

قوله: (يَدْرَءُونَ) يَدْفَعُونَ دَرَأْتُهُ دَفَعْتُهُ: په آیت کښې دی وَيَدْرَءُونَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ أُولٰئِكَ لَهُمْ عُقْبَى الدَّارِ داخلق بدی په نیکئ سره لرې کوی (یعنی دبدسلوکئ مقابله په ښه سلوک سره کوی) فرمائی په آیت مبارک کښې د یدرون معنی ده یدفعون. د راته عنی: دفعته یعنی ما هغه لرې کړو.

قوله: (سَلَامٌ عَلَيْكُمْ) أَيْ يَقُولُونَ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ: په آیت کښې دی ,,وَالْمَلٰئِكَةُ يَدْخُلُونَ عَلَيْهِمْ مِنْ كُلِّ بَابٍ ۞ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ فَنِعْمَ عُقْبَى الدَّارِ,, اوفرښتې به هغوی له په هره دروازه راځی او وائی به ورته (دهرآفت اوخطرې نه) صحیح سلامت ئې په وجه دهغې چه ته (په حق دین باندې) مضبوط ولاړ وې نو په دې جهان کښې ستانجات ډیرښه دې. فرمائی د (سلام علیکم) نه اول په آیت مبارک کښې یقولون محذوف دې.

قوله: (وَإِلَيْهِ مَتَابِ) تَوْبَتِي: په آیت کښې دی ,, قُلْ هُوَ رَبِّي لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ ۚ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ مَتَابِ دهغه نه سواځوک دعبادت لائق نشته ماهم په دې یقین کړې دې او هم هغه له به زه زرځم. فرمائی چه په آیت کښې د (الیه متاب) معنی ده (الیه توبت) یعنی دهغه طرف ته زمارجوع کول دې مقصد دادې چه متاب مصدرمیمی دې په معنی درجوع.

قوله: . (قَارِعَةٌ) دَاهِيَةٌ: په آیت کښې دی ,, وَلَا يَزَالُ الَّذِينَ كَفَرُوا تُصِيبُهُمْ بِمَا صَنَعُوا قَارِعَةٌ او دا (دمکې) کافرخو به همیشه (هرورځ) هم په دې حالت کښې اوسیږی چه ددوی دکارونو یعنی بدعملونو په سبب څه ناڅه حادثه پریوزی (چرته قتل، چرته قید او چرته شکست) فرمائی آیت کښې دقارعة معنی داهیة یعنی تباه کونکې آفت، سخت مصیبت.

قوله: (فَأَمْلَيْتُ) أَطَلْتُ مِنَ الْمَلِيِّ وَالْمُلَاوَةِ وَمِنْهُ مَلِيًّا، وَيُقَالُ لِلْوَاسِعِ الطَّوِيلِ مِنَ الْأَرْضِ مَلًى مِنَ الْأَرْضِ: په آیت کښې دی فَأَمْلَيْتُ لِلَّذِينَ كَفَرُوا ثُمَّ أَخَذْتُهُمْ ۖ فَكَيْفَ كَانَ عِقَابِ پس ما کافرانو ته ډهیل ورکړو بیا ماهغوی راونیول نوڅنګه عذاب وو (یعنی سخته سزا وه) فرمائی چه آیت کښې (املیت) په معنی د (اطلت) دې یعنی مامهلت اوږده ورکړو ډهیل مې ورکړو، د (ملی) (دمیم په فتح اودلام په کسره اودیاء په تشدید سره) او (ملاوة) دمیم کسرې نه مشتق دې او هم دینه (ملیا) ماخوذ دې. په قرآن کښې یوځائ کښې دې ,, واهجرنی ملیا،، او کولاؤ او اوږده زمکه یعنی صحرا او بیابان ته (ملامن الارض) وئیلې شی.

قوله: (أَشَقُّ) أَشَدُّ مِنَ الْمَشَقَّةِ: په آيت كښې دى ,,وَلَعَذَابُ الْاٰخِرَةِ أَشَقُّ" اوددې كافرانودپاره دآخرعذاب ډيرزيات سخت دې ،فرمائى چه آيت كښې (اشق) په معنى د (اشد)دې چه دمشقت نه مُشتق دې اوداسم تفضيل صيغه ده .

قوله: (أَفَلَمْ يَيْأَسِ) لَمْ يَتَبَيَّنْ: په آيت كښې دى أَفَلَمْ يَايْئَسِ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْٓا أَنْ لَّوْ يَشَآءُ اللّٰهُ لَهَدَى النَّاسَ جَمِيْعًا فرمائى دې كښې ,,لم ييئس ،، دلم يتبين ،، په معنى كښې دې يعنى آيادايمان په خاوندانوداخبره ظاهره شوې نه ده كه چرې الله تعالى غوښتل نوټولوانسانانوته به ئى هدايت وركړې وو. طبرى دقاسم بن معن نه نقل كړى دى چه دا معنى دهوازن په لغت كښې ده هغوى وائى (يئست كذا اى علمته) (۱)

قوله: (. وَقَالَ مُجَاهِدٌ (مُتَجَاوِرَاتٌ) طَيِّبُهَا ، وَخَبِيثُهَا السِّبَاخُ: په آيت كښې دى وَفِي الْاَرْضِ قِطَعٌ مُّتَجٰوِرٰتٌ يعنى په زمكه كښې يوبل سره ملاوشوى مختلف قطعې دى په دې كښې چه كومې طيب وى نوهغه خوخورې وى دې نه ښه اوښكلې پيداوارحاصليږى اوچه كومې ناكاره وى هغه بنجروى اوپه هغې كښې دراتوكولو صلاحيت نه وى دسباخ معنىٰ شور، بنجراوغيرآباد

قوله: ((صِنْوَانٌ) النَّخْلَتَانِ أَوْ أَكْثَرُ فِي أَصْلٍ وَاحِدٍ (وَغَيْرُ صِنْوَانٍ) وَحْدَهَا (بِمَاءٍ وَاحِدٍ) كَصَالِحِ بَنِي آدَمَ وَخَبِيثِهِمْ أَبُوهُمْ وَاحِدٌ: په آيت كښې دى ,,وَّنَخِيْلٌ صِنْوَانٌ وَّغَيْرُ صِنْوَانٍ يُّسْقٰى بِمَآءٍ وَّاحِدٍ فرمائى چه دوه كهجورې وى ياددوونه زياتې اوپه يوه جرړه كښې راوتلې وى ،داټولې هم په يواوبواندې خړوب كيږى مطلب داچه نه ونه ،ددې ميوې اوددې بناخونه هم په يوه زمكه اوپه يواوبوسره خړوب كيږى ليكن ددې باوجود دهغوى په جوړخ كښې اودهغې په خوندكښې فرق وى، همدغه شان دانسانانومثال دې چه دهغوى پلارهم يوحضرت آدم عليه السلام دې ليكن يوبچې صالح پيداكيږى اوځوک خبيث النفس وى .

قوله: معقب : مغير: په آيت كښې دى وَاللّٰهُ يَحْكُمُ لَا مُعَقِّبَ لِحُكْمِهٖ الله حكم كوى (څه چه غواړى) څوک دهغه حكم روستوكونكې نشته يعنى بدلونكې نشته .

قوله: السَّحَابُ الثِّقَالُ الَّذِي فِيهِ الْمَاءُ: په آيت كښې دى ,,هُوَ الَّذِيْ يُرِيْكُمُ الْبَرْقَ خَوْفًا وَّطَمَعًا وَّيُنْشِئُ السَّحَابَ الثِّقَالَ هم هغه ذات دې چه تاسوته تندرښائى څه سره چه (دهغې دراپريوتلو) ويره هم وى اوهغې نه دباران اميدهم وى اوراؤچتوى درنې اوريځې فرمائى چه د (السحاب الثقال) نه مرادهغه اوريځې دى چه داوبوډكې وى سحاب اسم جنس دې ددې واحدسحابة دې معنى ئې اوريځې دى كه په هغې كښې اوبه وى اوكه نه وى. ثقال دسحاب صفت دې د (سحاب ثقال)

---

۱) عمدة القارى (ج۱۸ص۳۱۱)_

معنى شوه داوبونه ډكه اوريخ.

قوله: (فَسَالَتْ أَوْدِيَةٌ بِقَدَرِهَا) تَمْلأُ بَطْنَ كُلِّ وَادٍ:

د ايت كريمه "انزل من السماء ماءً فسالت اودية"، تفسير: په آيت كښې دى أَنْزَلَ مِنَ السَّمَآءِ مَآءً فَسَالَتْ أَوْدِيَةٌ بِقَدَرِهَا يعنى الله تعالى دآسمان نه اوبه نازلې كړلې نوولې دخپل اندازې مطابق اوبهيدلې، دوادئى خيټه يعنى دننه حصه داوبونه ډكه شوه.

قوله: (زَبَدًا رَابِيًا) زَبَدُ السَّيْلِ خَبَثُ الْحَدِيدِ وَالْحِلْيَةِ: په آيت كښې دى فَاحْتَمَلَ السَّيْلُ زَبَدًا رَّابِيًا (زبدا رابيا) نه دسيلاب زګ مراد دې اوهم په دې كښې دى (أَوْ مَتَاعٍ زَبَدٌ مِّثْلُهُ) زبد مثله نه د اوسپنې اودكالى خيرې مراد دې داوسپنې اودكالودپاسه چه كوم زنګ وى په اوبوكښې د اور دپاسه ګرمولوسره هغه دزګ په شكل كښې ښكاره كيږى پوره آيت دې أَنْزَلَ مِنَ السَّمَآءِ مَآءً فَسَالَتْ أَوْدِيَةٌ بِقَدَرِهَا فَاحْتَمَلَ السَّيْلُ زَبَدًا رَّابِيًا ۚ وَمِمَّا يُوقِدُونَ عَلَيْهِ فِي النَّارِ ابْتِغَآءَ حِلْيَةٍ أَوْ مَتَاعٍ زَبَدٌ مِّثْلُهُ ۚ كَذَٰلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْحَقَّ وَالْبَاطِلَ ۚ فَأَمَّا الزَّبَدُ فَيَذْهَبُ جُفَآءً ۖ وَأَمَّا مَا يَنفَعُ النَّاسَ فَيَمْكُثُ فِي الْأَرْضِ ۚ كَذَٰلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ ۚ دآيت مبارك ترجمه ده، الله تعالى دآسمان نه اوبه نازل كړلې بيا نالئ دخپل مقداربرابرې اوبهيدلې (يعنى په وړه نالئ كښې لږې اوبه په لويه نالئ كښې زياتې اوبه) بيا هغه سيلاب خشاك اوګنګرې راوبهيول چه دهغه (اوبو) په مخ باندې راتلل اوكوم څيزونه چه په اوركښې دننه دكالوپانورواسبابوجوړولوپه غرض سره ګرمولې شى په هغې كښې هم داسې خيرې (پاس) راځى. الله تعالى دحق اوباطل داسې مثال بيانوى. نوچه كوم خيرې وى هغه خوغورزولې شى اوكوم څيزچه دخلقو په كار راځى هغه په دنيا كښې پاتې كيږى. الله تعالى هم داسې مثالونه بيانوى.

علامه شبيراحمد عثمانى رحمه الله ددې تفسيركښې ليكى: دآسمان دطرف نه باران نازل شوپه څه سره چه ولې اولختى اوبهيدل، په هره ناله كښې دهغې دظرف اوګنجائش په برابرچه څومره الله تعالى غوښتلې اوبه روانې كړلې، په وړوكې كښې كمې اوپه لويوكښې زياتې، اوبه چه كله په زمكه روانې شوې نوخاوره اوګندګى (خځلې) يوځائ كيدوسره خرابې شوې، بياخيرى او زګ وغيره اوپړسيدل اوسرله راغلل لكه څنګه چه په تيزاوركښې سپين زر، سره زر، تانبا، اوسپنه اونورمعدنيات ويلې كيږى چه كالى، لوښې او اسلحه وغيره ترې نه جوړه كړى په هغې كښې هم داسې زګ راوچتيږى خولږساعت پس اوچ شى ياكډوډشى اوزګ لاړشى اوچه كوم اصلى دكار څيزوو (يعنى اوبه ياويلې شوى معدنيات) هم هغه په زمكه يا دزمكې دخاوندانوپه لاس كښې پاتې شى دكوم نه چه په مختلف طريقوسره خلق فائده اخلى هم دامثال دحق اوباطل اوګڼړه، كله چه آسمانى وحى حق دين سره راكوزيږى اودبنى آدموزړونه دخپل خپل لوښى اوطاقت په اندازه سره فيض حاصلوى نوبياحق اوباطل خپل مينځ كښې زيات شى نوخيرى راوچتيدل عارضى اوبې بنياده دى. لږساعت پس ددې دجوش اوخروش پته نه وى چه كوم اصلى اودكارڅيزدزګ لاندې خښ شوې وى (يعنى حق اوصداقت) پس هم هغه پاتې شى. ګوره دالله تعالى بيان كړيشوى مثالونه څنګه عجيبه دى، څنګه په مؤثره طريقه باندې ئې پوهه كړې چه په دنيا كښې كله حق اوباطل جنګى مقابله وى نودلږو ورځودپاره

باطل اوچت اوپورته ښکاری خوآخرباطل خورشی اوحق ظاهراوغالب پاتې شی .یومؤمن لره دباطل عارضی نمائش نه دهوکه نه دی خوړل پکار ،دغه شان چه کله دیوانسان په زړه کښې دا حق ورکوزشی .دلږ وخت دپاره دوهمونواووسوسوشوربښکاره شی خودویریدلوخبره نه ده ،په لږ وخت کښې به داپورته کیدل کینی اوخالص حق به ثابت اومستقر پاتې شی.

۱۸۶= باب قَوْلِهِ (اللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَحْمِلُ كُلُّ أُنْثَى وَمَا تَغِيضُ الأَرْحَامُ)(۱) غِيضَ نُقِصَ.

[۴۴۲۰] حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ حَدَّثَنَا مَعْنٌ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ - رضى الله عنهما - أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ « مَفَاتِيحُ الْغَيْبِ خَمْسٌ لاَ يَعْلَمُهَا إِلاَّ اللَّهُ لاَ يَعْلَمُ مَا فِي غَدٍ إِلاَّ اللَّهُ، وَلاَ يَعْلَمُ مَا تَغِيضُ الأَرْحَامُ إِلاَّ اللَّهُ وَلاَ يَعْلَمُ مَتَى يَأْتِي الْمَطَرُ أَحَدٌ إِلاَّ اللَّهُ، وَلاَ تَدْرِي نَفْسٌ بِأَىِّ أَرْضٍ تَمُوتُ، وَلاَ يَعْلَمُ مَتَى تَقُومُ السَّاعَةُ إِلاَّ اللَّهُ ». [ر: ۹۹۲]

الله تعالی ښه پوهیږی کوم چه په خیټه کښې ساتی هره ماده (یعنی هلک اوجینۍ ،نیک اوبد) اوکوم چه په خیټه کښې راغونډیږی اولوئیږی (یعنی ښهٔ پوهیږی چه کوم ددې ښځوبه خیټو کښې کمې زیاتې راځی کله یو بچې کله ډیر ،کله زرپیدا کیږی اوکله پس) غیض په معنی دنقص نه اشاره ده دیوبل آیت مبارک طرف ته چه په سورة هود کښې دې په کوم کښې چه دی (وغیض الماء) اوبه کمې شوې ، دتغیض اوغیض ماده یوه ده ،په دې وجه امام بخاری رحمه الله دلته دالفظ ذکر کړو.

۱۸۷= تفسیر سورة إِبْرَاهِيمَ

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (هَادٍ) دَاعٍ. وَقَالَ مُجَاهِدٌ صَدِيدٌ قَيْحٌ وَدَمٌ. وَقَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ (اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ) أَيَادِيَ اللَّهِ عِنْدَكُمْ وَأَيَّامَهُ

وَقَالَ مُجَاهِدٌ (مِنْ كُلِّ مَا سَأَلْتُمُوهُ) رَغِبْتُمْ إِلَيْهِ فِيهِ (يَبْغُونَهَا عِوَجًا) يَلْتَمِسُونَ لَهَا عِوَجًا (وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ) أَعْلَمَكُمْ آذَنَكُمْ (رَدُّوا أَيْدِيَهُمْ فِي أَفْوَاهِهِمْ) هَذَا مَثَلٌ كَفُّوا عَمَّا أُمِرُوا بِهِ (مَقَامِي) حَيْثُ يُقِيمُهُ اللَّهُ بَيْنَ يَدَيْهِ (مِنْ وَرَائِهِ) قُدَّامِهِ. (لَكُمْ تَبَعًا) وَاحِدُهَا تَابِعٌ مِثْلُ غَيَبٍ وَغَائِبٍ (بِمُصْرِخِكُمْ) اسْتَصْرَخَنِي

اسْتَغَاثَنِي يَسْتَصْرِخُهُ مِنَ الصُّرَاخِ (وَلاَ خِلاَلٌ) مَصْدَرُ خَالَلْتُهُ خِلاَلاً، وَيَجُوزُ أَيْضًا جَمْعُ خُلَّةٍ وَخِلاَلٍ (اجْتُثَّتْ) اسْتُؤْصِلَتْ.

سورة ابراهيم

د کلماتو تشريح:

قوله: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (هَادٍ) دَاعٍ: دسورة رعدپه آيت مبارک کښې ,,اِنَّمَاۤ اَنْتَ مُنْذِرٌ وَّلِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ دالفظ دسورة رعد په تفسير کښې نقل کول پکارووکيديشى دکتابت دغلطئ نه دلته ذکرکړې شوى وى.

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ صَدِيدٌ قَيْحٌ وَدَمٌ: په آيت کښې دى مِنْ وَّرَآئِهٖ جَهَنَّمُ وَيُسْقٰى مِنْ مَّآءٍ صَدِيْدٍ هغوى دوړاندې د دوزخ (عذاب) دې اوديپپ اوبه په پرې څکولې شى .اومجاهد رحمه الله فرمائى چه په آيت کښې دصديدمعنى وينه زه وې (پيپ) دې.

قوله: (.وَقَالَ مُجَاهِدٌ(مِنْ كُلِّ مَا سَأَلْتُمُوهُ) رَغِبْتُمْ إِلَيْهِ فِيهِ: په آيت کښې دى ,,وَسَخَّرَ لَكُمُ الَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَاٰتٰىكُمْ مِّنْ كُلِّ مَا سَاَلْتُمُوْهُ په دې کښې مجاهد رحمه الله د (سالتموه) تفسيرپه (رغبتم اليه) سره کړيدې .يعنى دکوموخيزونوطرف ته چه ستارغبت دې الله تعالى هغه تاته درکړل د(رغب) په صله کښې ,,الى او,,فى ، دواړه استعماليږى ، ددې طرف ته اشارې کولودپاره امام رغبتم اليه فيه) اووئيل.

قوله: (يَبْغُونَهَا عِوَجًا) يَلْتَمِسُونَ لَهَا عِوَجًا: په آيت کښې دى ,,اَلَّذِيْنَ يَصُدُّوْنَ عَنْ سَبِيْلِ اللّٰهِ وَيَبْغُوْنَهَا عِوَجًا اودالله تعالى دلارې نه منع کوى اوپه هغې کښې کوږوالې تلاش کوى. فرمائى چه په آيت کښې د(يبغونها) معنى (يلتمسون لها) ده يعنى دالله تعالى په لارکښې کوږوالې لټوى.

قوله: (وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ) أَعْلَمَكُمْ آذَنَكُمْ: فرمائى چه په آيت کښې (تاذن) په معنى د(اعلم) او (اذن) دې يعنى تاذن دايذان په معنى کښې دې ، اوايذان په معنى داعلان اوخبر کولوراځى مطلب دا چه کله ستارب تاته خبر درکړو.

قوله: (رَدُّوا أَيْدِيَهُمْ فِي أَفْوَاهِهِمْ) هَذَا مَثَلٌ كُفُّوا عَمَّا أُمِرُوا بِهِ: په آيت کښې دى جَآءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنٰتِ فَرَدُّوْۤا اَيْدِيَهُمْ فِيْۤ اَفْوَاهِهِمْ [1]

د ``فردوا ايديهم فى افواههم،، تفسير: امام فرمائى (رَدُّوْۤا اَيْدِيَهُمْ فِيْۤ اَفْوَاهِهِمْ) ضرب المثل دې ددې معنى (كفواعما أمروابه) ده، اود آيت مطلب دادې. چه کله رسول الله ﷺ دې خلقو ته دلائل راوړل، نو هغوى خپل لاسونه خپلو خلو ته يوړل، يعنى د کوم څيز چه هغوى ته حکم ورکړې

[1]) قال الراغب قوله تعالى (فردوا ايديهم فى افواههم) قيل عضوالانامل غيظاوقيل اومنوا الى السكوت واشاره وا باليدالى الفم وقيل رادوا ايديهم فى افواه الانبياء فاسكنوهم واستعمال الردفى ذلك تنبيها انهم فعلوا ذلك مرة بعد اخرى (المفردات للراغب :١٩٢)

شوي وو هغوى هغه اونه كړل، او ﴿إِنَّا كَفَرْنَا بِمَا أُرْسِلْتُمْ بِهِ﴾ ئې اووئيل، بل ځائې کې د کافرانو باره کښې ارشاد دې: ﴿وَإِذَا خَلَوْا عَضُّوا عَلَيْكُمُ الْأَنَامِلَ مِنَ الْغَيْظِ﴾ کله چه دوی خانله وی نو د غصې نه خپلې ګوتې کټ کوی، هم ددې کیفیت دلته ذکر دې.

بعضې حضراتو مثل د میم کسرې سره ونیلې دې، بیا به ددې مطلب داوی چه ﴿رَدُّوا أَيْدِيَهُمْ فِي أَفْوَاهِهِمْ﴾ د (كفّوا عمّا أمروا به) په شان دې، او د دواړو به یو مطلب وی، بعضې حضراتو د أفواههم د ضمیر مرجع حضرات انبیاء ﷺ اخستې دی، یعنی دغه کافرانو خپل لاسونه د پیغمبر ﷺ په خوله باندې کیخودل، مطلب دادې که کافرانو د انبیاؤ نصحیت منلو نو ألته دا کوشش به ئې ولې کولو چه هغوی ئې خبرې ته هم نه پریخودل، او د پیغمبرانو په خوله باندې به ئې لاس کیخودلو او هغوی به ئې د خبرو کولو نه بندول، یو مطلب داهم بیان کړې شوې دې چه د أیدی نه مراد نعمتونه دی یعنی نصیحتونه چه دا په اصل کې د الله تعالی نعمتونه دی، هغه ئې د پیغمبرانو خولې ته واپس کړل یعنی ونې نه منل.

قوله: (مَقَامِي) حَيْثُ يُقِيمُهُ اللَّهُ بَيْنَ يَدَيْهِ: په آیت کښې دی ﴿ذَٰلِكَ لِمَنْ خَافَ مَقَامِي وَخَافَ وَعِيدِ﴾ دې کښې دمقامی نه مراد هغه ځائ دې چرته چه به الله تعالی بنده خپلې مخې ته اودروی ([1])

قوله: (لَكُمْ تَبَعًا) وَاحِدُهَا تَابِعٌ مِثْلُ غَيَبٍ وَغَائِبٍ: په آیت کښې دی ﴿إِنَّا كُنَّا لَكُمْ تَبَعًا فَهَلْ أَنْتُمْ مُغْنُونَ عَنَّا مِنْ عَذَابِ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ﴾ مونږ خلق (دنیا کښې) ستاسو تابع وو (تردې چه ددین کومه لار مونږ ته تاسوخودلې وه مونږ هم په هغې شواونن په مونږ باندې مصیبت دې) نووئیلی چه تاسو دالله تعالی دعذاب څه حصه زمونږ نه ختمولې شئ یعنی بالکل به نشئ بچ کیدلې نوڅه قدرې خوبه موبچ کولې شئ) فرمائی په آیت کښې تبعاً جمع ده ددې واحد تابع دې لکه غیب (دوو پیښونو سره) دغائب جمع ده اولکه چه د خادم جمع خدم ده.

قوله: (بِمُصْرِخِكُمْ) اسْتَصْرَخَنِي اسْتَغَاثَنِي يَسْتَصْرِخُهُ مِنَ الصُّرَاخِ: آیت کښې ﴿فَلَا تَلُومُونِي وَلُومُوا أَنْفُسَكُمْ مَا أَنَا بِمُصْرِخِكُمْ وَمَا أَنْتُمْ بِمُصْرِخِيَّ﴾ د (ما انا بمصرخکم) معنی (ما انا بمغیثکم) دہ، یعنی نه زه ستاسو امدادی جوړیدې شم اونه تاسوزما امدادی جوړیدې شئ عرب وائی (استصرخنی) هغه زمانه امداد اوغوښتلو، یستصرخه دصراخ نه ماخوذ دې دڅه معنی چه فریاد اوچغې راخی. ([2])

---

[1]) ای موافقی الذی یقف به العباد بین یدی الحساب یوم القیامة والی هذا ذهب الزجاج فالمقام اسم مکان واضافته الی ضمیره تعالی لکونه بین یدیه سبحانه تعالی وقال الفراء مصدر میمی اضیف الی الفاعل ای خاف قیامی علیه بالحفظ لاعماله ومراقبتی ایاه (روح المعانی :ج۱۳ص۲۰۰_

[2])(ماانا بمصرخکم ای بمعینکم ممااانتم فیه من العذاب یقال استصرخنی فاصرخته ای استغاثنی فاغثته واصله من الصراخ وهومدالصوت والهمزة للسلب کان المغیث یزیل صراخ المستغیث (روح المعانی :ج۱۳ص۲۰۹)_

قوله: (وَلاَ خِلاَلَ) مَصْدَرُ خَالَلْتُهُ خِلاَلاً ،وَيَجُوزُ أَيْضًا جَمْعُ خُلَّةٍ وَخِلاَلٍ: په آيت کښې دی مِنْ قَبْلِ اَنْ يَّأْتِيَ يَوْمٌ لَّا بَيْعٌ فِيْهِ وَلَا خِلٰلٌ ،، فرمائی دا دباب مفاعله نه دخالل مصدر دې په معنی ددوستی کولو اودا هم ممکن دی چه دا دخلة جمع وی دخه معنی چه دوستی راځی .

۱۸۸= باب قَوْلِهِ (كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ* تُؤْتِي أُكُلَهَا كُلَّ حِينٍ)

[۴۴۲۱] حَدَّثَنِي عُبَيْدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ عَنْ أَبِي أُسَامَةَ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ-رضي الله عنهما- قَالَ كُنَّا عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- فَقَالَ »أَخْبِرُونِي بِشَجَرَةٍ تُشْبِهُ أَوْ كَالرَّجُلِ الْمُسْلِمِ لاَ يَتَحَاتُّ وَرَقُهَا وَلاَ وَلاَ وَلاَ، تُؤْتِي أُكُلَهَا كُلَّ حِينٍ «. قَالَ ابْنُ عُمَرَ فَوَقَعَ فِي نَفْسِي أَنَّهَا النَّخْلَةُ، وَرَأَيْتُ أَبَا بَكْرٍ وَعُمَرَ لاَ يَتَكَلَّمَانِ ،فَكَرِهْتُ أَنْ أَتَكَلَّمَ، فَلَمَّا لَمْ يَقُولُوا شَيْئًا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- «هِيَ النَّخْلَةُ». فَلَمَّا قُمْنَا قُلْتُ لِعُمَرَ يَا أَبَتَاهُ وَاللَّهِ لَقَدْ كَانَ وَقَعَ فِي نَفْسِي أَنَّهَا النَّخْلَةُ فَقَالَ مَا مَنَعَكَ أَنْ تَكَلَّمَ قَالَ لَمْ أَرَكُمْ تَكَلَّمُونَ ،فَكَرِهْتُ أَنْ أَتَكَلَّمَ أَوْ أَقُولَ شَيْئًا. قَالَ عُمَرُ لأَنْ تَكُونَ قُلْتَهَا أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ كَذَا وَكَذَا.

د ايت کريمه تفسير: دلته الله تعالى دکلمه طيبې اوکلمه خبيثه مثال بيان کړې دې . دکلمه طيبه نه مراد کلمه توحيد ، دالله تعالى د معرفت خبرې ،ايمان اوايمانيات ،قرآن حمد اوثنا ،تسبيح اوتهليل ټول دی . (۱) اودکلمه خبيثه نه مراددکفرکلمه ،دروغ خبره اوهره هغه خبره چه الله تعالى د مرضئ خلاف وی . (۲)دکلمې طيبې مثال ئې هغه شجرۀ طيبه سره ورکړيدې دکومې جرړې چه دزمکې ژورالی پورې خورې وی اودکومې سوکه چه آسمان طرف ته اوچته وی ،دينه مرادلکه چه دلته دبخاری په روايت کښې دی دکهجورې ونه ده اودکلمه خبيثه مثال ئې هغه ګنده ونې سره ورکړې دې دکومې جرړې چه دزمکې نه راويستلې شوې وی اوپه دې کښې مضبوطوالې نه وی دې نه حنظل ونه مراد ده (۳) په عموم لفظ کښې هره خرابه ونه شامليدې شی ،مولانا شبيراحمد عثمانی رحمه الله ليکی :

,,د دواړو مثالونو حاصل داشوچه دمسلمانانودتوحيد دعوی اوايمان پوخ اوربښتونې دې دکوم دلائل چه ډيرصفا صحيح اومضبوط دی، دفطرت سره دموافق کيدو په وجه ددې جرړې دزړونو بيخ ته کوزيږی اود نيکو اعمالو ښاخونه دقبوليت آسمان سره ملاويږی ,,اليه يصعد الكلم الطيب والعمل صالح يرفع،، ددې ښکلې اوخوږې ميوو سره دموحدينوکار اوخله هميشه دخوندنه

---

(۱)روح المعانی ج۱۳ص۱۱۳)

(۲)روح المعانی ج۱۳ص۱۱۳)

(۳)روح المعانی ج۱۳ص۱۱۵)_

ړکه وی . لنډه داچه د حق اوصداقت اوتوحید اومعرفت همیشه شنه ونه ورځ په ورځ خوریږی غټیږی اومضبوطیدوسره اوچتیږی . ددې په خلاف ددروغو خبره اودشرک اوکفر باطل دعوې جرړې اوبنیاد هیڅ نه وی. په ناحق خبره ثابتولوکښې که هرڅومره زوراولګولې شي خود انساني ضمیر اوفطرت نه مخالف کیدو په وجه دهغې جرړې دزړه ژوروالې ته نه رسی .لړشان خیال کولوسره هغه غلطې معلومیږی په دې وجه مشهوره ده چه د دروغو پښې نه وی یعنی دربښتیاو په شان په خپلوپښوباندې نه څی اونه دې سره په زړه کښې نورپیدا کیږی . . . [۱]

۱۸۹ = باب (يُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ)

[۴۴۲۲] حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ أَخْبَرَنِي عَلْقَمَةُ بْنُ مَرْثَدٍ قَالَ سَمِعْتُ سَعْدَ بْنَ عُبَيْدَةَ عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «الْمُسْلِمُ إِذَا سُئِلَ فِي الْقَبْرِ يَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، فَذَلِكَ قَوْلُهُ (يُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الآخِرَةِ).

د ,, فی الحیٰوۃ الدنیا ،، نه په دنیاکښې دمؤمن لا اله الا الله محمد رسول الله ګواهی ورکول مراد ده او,,فی الاخرۃ،، نه برزخ کښې د ده لا اله الا الله ګواهی ورکول مراد ده . [۲]

۱۹۱ = باب (أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ بَدَّلُوا نِعْمَةَ اللَّهِ كُفْرًا). (۳)

(أَلَمْ تَرَ) أَلَمْ تَعْلَمْ كَقَوْلِهِ (أَلَمْ تَرَ كَيْفَ) (أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا) الْبَوَارُ الْهَلاَكُ، بَارَ يَبُورُ بَوْرًا (قَوْمًا بُورًا) هَالِكِينَ.

قوله: الم تر.. د ,,الم تعلم ،،معنی کښې دې لکه ,,الم ترکیف فعل ربك ،،.. اوالم ترالی الذین خرجوا ،، ،،،الم تر،،،الم تعلم،،په معنی کښې دی د(بدلوانعمة الله کفرا) یعنی دالله تعالی دنعمت شکرهغوی په کفر بدل کړو. الله تعالی دهغوی درهنمائې اوهدایت دپاره رسول راولیږلو چه په حقیقت کښې دالله تعالی ډیرلوئ نعمت وو، ددې نعمت دشکرتقاضا داوه چه هغه خلقودهغه خبره منلې وه اودهغه په تعلیماتو ئې عمل کړې وولیکن هغه خلقو ناشکری اوکړه اودالله تعالی درسول اودهغه دتعلیماتونه ئې انکار اوکړو.

۱۹۱ - باب تفسير سورة الحِجْرِ

وَقَالَ مُجَاهِدٌ (صِرَاطٌ عَلَيَّ مُسْتَقِيمٌ) الْحَقُّ يَرْجِعُ إِلَى اللَّهِ وَعَلَيْهِ طَرِيقُهُ.
وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (لَعَمْرُكَ) لَعَيْشُكَ (قَوْمٌ مُنْكَرُونَ) أَنْكَرَهُمْ لُوطٌ
وَقَالَ غَيْرُهُ (كِتَابٌ مَعْلُومٌ) أَجَلٌ (لَوْمَا تَأْتِينَا) هَلاَّ تَأْتِينَا شِيَعٌ أُمَمٌ وَلِلأَوْلِيَاءِ أَيْضًا شِيَعٌ.
وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (يُهْرَعُونَ) مُسْرِعِينَ (لِلْمُتَوَسِّمِينَ) لِلنَّاظِرِينَ (سُكِّرَتْ)

---

[۱] تفسیر عثمانی:۳۴۳فائده نمبر ۳ـ
[۲] روح المعانی ج۱۳ص۱۱۷)ـ

غُشِّيَتْ (بُرُوجًا) مَنَازِلَ لِلشَّمْسِ وَالْقَمَرِ (لَوَاقِحَ) مَلَاقِحَ مُلْقَحَةً (حَمَإٍ) جَمَاعَةُ حَمْأَةٍ وَهُوَ الطِّينُ الْمُتَغَيِّرُ وَالْمَسْنُونُ الْمَصْبُوبُ (تَوْجَلْ) تَخَفْ (دَابِرَ) آخِرَ (لَبِإِمَامٍ مُبِينٍ) الإِمَامُ كُلُّ مَا ائْتَمَمْتَ وَاهْتَدَيْتَ بِهِ (الصَّيْحَةُ) الْهَلَكَةُ.

سورة الحِجرِ

د كلماتو تشريح:

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ: صِرَاطٌ عَلَيَّ مُسْتَقِيمٌ، الْحَقُّ يَرْجِعُ إِلَى اللَّهِ وَعَلَيْهِ طَرِيقُهُ: په آيت كښې دى هٰذَا صِرَاطٌ عَلَيَّ مُسْتَقِيمٌ دې على ‥ د الى په معنى كښې دې اومطلب دا دې چه حق لارصراط مستقيم ده الله تعالى طرف ته تلونكې ده اوهم ددې حق لارتلونكې سړې الله تعالى ته رسيدې شى اودهغه رضاحاصلولې شى. داتعليق ابن ابى حاتم موصولانقل كړې دې [1] علامه شبيراحمد عثمانى رحمه الله ددې آيت په تفسير كښې فرمائى بيشكه دبندګئ اواخلاص لارنيغه ماته رسى اوهم دازما صفااونيغه لار ده كوم كښې چه هيڅ دهوكه وغيره نشته، كوم بندګان چه دبندګئ اواخلاص لار اختياروى هم هغه به دشيطان لعين نه په امن كښې وى اوڅوک چه ددې ملعون منه كوى نوهغه سره به دوزخ ته ځى. بعضې مفسرينو،،هٰذَا صِرَاطٌ عَلَيَّ مُسْتَقِيمٌ په تهديد باندې محمول كړې دې يعنى اې ملعونه خلق دصراط مستقيم نه ګمراه كوې نوچرته به تختې هغه كومه لار ده چه زمونږ طرف ته نه ځى، بيا زمونږ دسزا نه بچ شوى چرته تلې شى هغه وخت كښې به كلام داسې وى لكه چه وائى (افعل ماشئت فطريقك على) اوپه قرآن كښې بل ځائ كښې ارشاد دې: (ان ربك لبالمرصاد) [2]

قوله: (الإِمَامُ كُلُّ مَا ائْتَمَمْتَ وَاهْتَدَيْتَ بِهِ): په آيت كښې دى ،،وَإِنَّهُمَا لَبِإِمَامٍ مُبِينٍ اودا دواړه (قوم) كلى په صفا لاره باندې واقع دى. فرمائى چه امام هرهغه څيزدې دكوم چه ته منه كوې اودچا په ذريعه چه لاربيا مومى، امام په وزن فعال اسم دې په معنى دمقتداء، لارخودونكې، هر هغه څيز چه دهغې اقتداء اوپيروى اوكړې شى دكوم چه قصد او اراده اوكړې، چونكه لارهم خودونكې ده په دې وجه يوه معنى دامام لارده. مبين ښكاره، مطلب دا چه قوم لوط اواصحاب آيكه په كولاو لار باندې واقع دى چه دحجاز نه شام طرف ته ځى.

قوله: (وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (لَعَمْرُكَ) لَعَيْشُكَ: په آيت كښې دى ،،لَعَمْرُكَ إِنَّهُمْ لَفِي سَكْرَتِهِمْ يَعْمَهُونَ عمر (دعين په فتحه اوضمه سره) حيات اوژوندته وائى. دحضوراكرم ﷺ دا خصوصيت دې چه الله تعالى دهغوى په عمرمبارک قسم خورى.

---

[1] عمدة القارى: ج۶ص۱۹)_

[2] تفسير عثمانى:۳۵فائده نمر۱_

قوله: (قَوْمٌ مُّنكَرُونَ) أَنكَرَهُمْ لُوطٌ: په آيت كښې دى ,, فَلَمَّا جَآءَ اٰلَ لُوطِ الْمُرْسَلُوْنَ ۝ قَالَ اِنَّكُمْ قَوْمٌ مُّنْكَرُوْنَ بيا چه كله دا فرښتې دلوط عليه السلام خاندان له راغلې (نوفرښتې په شكل دبشروې نوځكه) واني چه تاسوخلقوخواجنبى معلوميږئى . آيت كښې د (قوم منكرون) مفهوم دادې چه لوط عليه السلام دا فرښتې اجنبى اوګڼړلې .

قوله: وَقَالَ غَيْرُهُ (كِتَابٌ مَعْلُومٌ) أَجَلٌ: په آيت كښې دى .. وَمَآ اَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ اِلَّا وَلَهَا كِتٰبٌ مَّعْلُوْمٌ اومونږ چه څومره كلى (دكفر په وجه) هلاک کړى دى دهغه ټولودپاره يومقرر وخت ليكلې وو. دحضرت ابن عباس رضي الله عنه نه غيريعنى ابوعبيده رحمه الله ونيلى دى چه په آيت كښې د كتاب نه مراد اجل يعنى موده ده نو د (كتاب معلوم) معنى شوه وخت مقرر.

قوله: (لَوْمَا تَأْتِينَا) هَلَّا تَأْتِينَا: په آيت كښې دى لَوْمَا تَاْتِيْنَا بِالْمَلٰٓئِكَةِ اِنْ كُنْتَ مِنَ الصّٰدِقِيْنَ كه چرې (ته د نبوت په دعوى كښې) رښتونې ئې نومونږ ته فرښتې ولې نه راولې . فرمائى په آيت مذكوره كښې ,,لو ،، په معنى د ,,هلا ،، دې يعنى ,,لو ،، دتحضيض دپاره دې .

قوله: (شِيَعٌ أُمَمٌ وَلِلْأَوْلِيَاءِ أَيْضًا شِيَعٌ: په آيت كښې دى وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ فِيْ شِيَعِ الْاَوَّلِيْنَ دلته دشيع معنى امم هم كيدې شى اواولياء ته هم شيع ونيلې شى ،په اول صورت كښې به مطلب داوى چه مونږستانه وړاندې امتونوكښې رسولان ليږلى دى اوپه دويم صورت كښې به معنى داوى چه مونږ ستانه وړاندې تيروشووخلقوكښې هم رسولان ليګى وو په چاكښې چه به اتحاد واتفاق وو اوديوبل دوستان به وو.

قوله: (لِلْمُتَوَسِّمِينَ) لِلنَّاظِرِينَ: په آيت كښې دى ,, اِنَّ فِيْ ذٰلِكَ لَاٰيٰتٍ لِّلْمُتَوَسِّمِيْنَ بيشكه په دې واقعه كښې ډيرې نښې دى دبصيرت دخاوندانودپاره .فرمائى چه په آيت كښې د متوسمين معنى ناظرين يعنى كتونكى ده .

قوله: (سُكِّرَتْ) غُشِّيَتْ: په آيت كښې دى ,, اِنَّمَا سُكِّرَتْ اَبْصَارُنَا بَلْ نَحْنُ قَوْمٌ مَّسْحُوْرُوْنَ زمونږ نظر بندى اوكړې شوه بلكه په مونږ خلقوباندې جادو كړې شوې دې. فرمائى چه سكرت په معنى غشيت دې يعنى پرده واچولې شوه . نظربندى اوكړيشوه .

قوله: (بُرُوجًا) مَنَازِلَ لِلشَّمْسِ وَالْقَمَرِ: په آيت كښې دى ,, وَلَقَدْ جَعَلْنَا فِي السَّمَآءِ بُرُوْجًا وَّزَيَّنّٰهَا لِلنّٰظِرِيْنَ ،، او البته مونږ په آسمان كښې دستورومقامات جوړكړې دى اودكتونكودپاره موښائسته كړىدى . فرمائى په آيت مذكوره كښې دبرج نه مراد دنمرسپوږمئى منزلونه دى .

قوله: (لَوَاقِحَ) مَلَاقِحَ مُلْقِحَةً (حَمَإٍ: په آيت كښې دى وَاَرْسَلْنَا الرِّيٰحَ لَوَاقِحَ فَاَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَآءِ مَآءً فَاَسْقَيْنٰكُمُوْهُ دې كښې لواقح په معنى دملاقح دملقحة جمع ده، دې نه مراد هواګانې دى چه اوبه ئى اوچتې كړى وى لواقح ، دلاقحة جمع ده ،لاقحة وملقحة معنى يوه ده .

قوله: جَمَاعَةُ حَمْأَةٍ وَهُوَ الطِّينُ الْمُتَغَيِّرُ وَالْمَسْنُونُ الْمَصْبُوبُ: په آيت كښې دى قَالَ لَمْ اَكُنْ

لِاَسْجُدَ لِبَشَرٍ خَلَقْتَهُ مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَاٍ مَسْنُوْنٍ دې کښې (حما، حماة (د ح فتحه د ميم سکون اودهمزه فتحه سره) جمع ده هغه خاورې ته وائی چه دسخاکيدو په وجه بدله شوی وی اود مسنون معنی ده هغه څيز چه قالب شوې وی . مطلب دا چه دانسان جوسه الله تعالى د کړنګيدلې خاورې نه پيدا کړه اوداخاوره دکومې نه چه دانسان تخليق په وجود کښې راغلو دانسان په قالب کښې واچولې شوه اوهغه دسخاکيدو په وجه بدله شوه .صلصال هغه اوچې خاورې ته وائی چه داوچوالې دوجې آواز کوی اوکړنګيږی .(¹)

قوله: (تَوْجَلْ) تَخَفْ: په آيت کښې دی ،، قَالُوْا لَا تَوْجَلْ اِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلٰمٍ عَلِيْمٍ هغوی اووئيل ته مه ويريږه ځکه چه مونږ (فرښتې يو دالله تعالى د طرف نه مويوزيرې راوړې دې او) تاته ديوهلک زيرې درکوو چه لوئ عالم به وی .فرمائی چه توجل په معنی دتخف ده يعنی آيت مذکوره کښې دلاتوجل معنی `` خوف مه کوه ، ويريږه مه ،،.

قوله: (دَابِرَ) آخِرَ: په آيت کښې دی وَقَضَيْنَآ اِلَيْهِ ذٰلِكَ الْاَمْرَ اَنَّ دَابِرَ هٰٓؤُلَآءِ مَقْطُوْعٌ مُّصْبِحِيْنَ اومونږ ددې فرښتو په واسطه لوط عليه السلام ته دا حکم اوليګلو چه سحر کيدو سره به دهغوی جرړې پرې کړې شی . فرمائی چه په آيت کښې (دابر) په معنی د(اخر) دې يعنی جرړه ،بنياد دابر داسم فاعل صيغه ده، دهر څيز دآخر اوتابع په معنی کښې مستعمل دې .لِبَامَامٍ مُّبِيْنٍ)

قوله: (الصَّيْحَةُ) الْهَلَكَةُ: په آيت کښې دی فَاَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ مُصْبِحِيْنَ هغوی دسحر په وخت کښې چغې (سخت آواز) راګير کړل ،فرمائی چه په آيت کښې دصيحة معنی هلاکت ده.

۱۹۲ = باب قَوْلِهِ (إِلَّا مَنِ اسْتَرَقَ السَّمْعَ فَأَتْبَعَهُ شِهَابٌ مُبِينٌ)

[۴۴۲۴] (²): حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ عَمْرٍو عَنْ عِكْرِمَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ يَبْلُغُ بِهِ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ « إِذَا قَضَى اللَّهُ الأَمْرَ فِي السَّمَاءِ ضَرَبَتِ الْمَلاَئِكَةُ بِأَجْنِحَتِهَا خُضْعَانًا لِقَوْلِهِ كَالسِّلْسِلَةِ عَلَى صَفْوَانٍ - قَالَ عَلِيٌّ وَقَالَ غَيْرُهُ صَفْوَانٍ - يَنْفُذُهُمْ ذَلِكَ فَإِذَا فُزِّعَ عَنْ قُلُوبِهِمْ قَالُوا مَاذَا قَالَ رَبُّكُمْ، قَالُوا لِلَّذِي قَالَ الْحَقَّ وَهُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ، فَيَسْمَعُهَا مُسْتَرِقُو السَّمْعِ، وَمُسْتَرِقُو السَّمْعِ هَكَذَا وَاحِدٌ فَوْقَ آخَرَ - وَوَصَفَ سُفْيَانُ بِيَدِهِ، وَفَرَّجَ بَيْنَ أَصَابِعِ يَدِهِ الْيُمْنَى، نَصَبَهَا بَعْضَهَا فَوْقَ بَعْضٍ - فَرُبَّمَا أَدْرَكَ الشِّهَابُ الْمُسْتَمِعَ، قَبْلَ أَنْ

(¹) قال الراغب فی المفردات :۲۸۴ اصل الصلصال ترددالصوت من الشئ اليابس ،، وسمی الطين الجاف صلصالا...والصلصلة بقية ماء سميت بذلک لحکاية صوت تحرک فی المزادة وقيل الصلصال المنتن من الطين.

(²) واخرجه فی التفسيرباب حتى اذافزع عن قلوبهم رقم الحديث : ۴۵۲۲) وفی التوحيدباب فی المشيئة والارادة، رقم الحديث : ۴۷۸۱(مع الفتح) واخرجه ابن ماجه فی المقدمة رقم الحديث : ۱۹۴واخرجه الترمذی فی کتاب التفسيررقم الحديث :۳۲۲۳واخرجه ابوداؤد فی کتاب الحروف رقم الحديث :۳۹۸۹_

يَرْمِي بِهَا إِلَى صَاحِبِهِ، فَيُحْرِقُهُ وَرُبَّمَا لَمْ يُدْرِكْهُ حَتَّى يَرْمِيَ بِهَا إِلَى الَّذِي يَلِيهِ إِلَى الَّذِي هُوَ أَسْفَلَ مِنْهُ حَتَّى يُلْقُوهَا إِلَى الأَرْضِ - وَرُبَّمَا قَالَ سُفْيَانُ حَتَّى تَنْتَهِيَ إِلَى الأَرْضِ - فَتُلْقَى عَلَى فَمِ السَّاحِرِ، فَيَكْذِبُ مَعَهَا مِائَةَ كَذْبَةٍ فَيَصْدُقُ، فَيَقُولُونَ أَلَمْ يُخْبِرْنَا يَوْمَ كَذَا وَكَذَا يَكُونُ كَذَا وَكَذَا، فَوَجَدْنَاهُ حَقًّا لِلْكَلِمَةِ الَّتِي سُمِعَتْ مِنَ السَّمَاءِ».

دحضرت ابوهريره رضی الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ فرمائيلي دي چه كله الله تعالى په آسمان كښې ديوكارفيصله فرمائى نوملائكې دالله تعالى دارشادپه وړاندې خپلې عاجزئى اوبى وسئى ښكاره كولودپاره وزرې وهې اودهغه وزرو وهلو آواز داسې وى لكه په غوږ كانړى چه زنځير راښكې شى . على بن عبدالله مدينى فرمائيلي چه سفيان نه علاوه زمونږ بل استاذ (صفوان ينفذهم ذلك) فرمائيلى ، يوخوهغوى دصفوان فاء مفتوح لوستلې اوسفيان دا مجزوم لوستلې وه ،بل هغوى د(ينفذهم ذلك) اضافه اوكړه چه سفيان نه وه كړې يعنى الله تعالى داحكم فرښتو ته رسوى

قوله: إِذَا فُزِّعَ عَنْ قُلُوبِهِمْ قَالُوا مَاذَا قَالَ رَبُّكُمْ، قَالُوا لِلَّذِي قَالَ الْحَقَّ : بيا چه كله ددې فرښتودزړونونه دخوف هغه كيفيت ختم شى نوهغه مقرب فرښتونه تپوس كوى چه ستاسو رب څه څه اوكړه؟ نوهغه فرښتې دهغه ځيزباره كښې ښودنه كوى كوم چه الله تعالى فرمائيلي وى ,,الحق ،، چه الله تعالى حق اوفرمائيل .وهوالعلى الكبيراوهغه بزرګ اواوچت دې . اوس ددې خبرې تذكره په ملائكوكښې كيږى نوبيا پټ پناه هغه شيطانان اورى .

قوله: (فَيَسْمَعُهَا مُسْتَرِقُو السَّمْعِ، وَمُسْتَرِقُو السَّمْعِ هَكَذَا وَاحِدٌ فَوْقَ آخَرَ - وَوَصَفَ سُفْيَانُ بِيَدِهِ، وَفَرَّجَ بَيْنَ أَصَابِعِ يَدِهِ الْيُمْنَى ، نَصَبَهَا بَعْضَهَا فَوْقَ بَعْضٍ : پټ پناه شيطانان داسې اورى چه يودپاسه بل اوبل دپاسه بل ،سفيان د(پوهه كولوپه غرض) دخپل ښى لاس ګوتې كولاؤ كړې اوبعضې په بعضوباندې كيخودلې اودهغې كيفيت ئى بيان كړو،نوبياكله خوداسې كيږى چه شهاب ثاقب دا اوريدنكى رانيسى اومخكښې دهغې نه چه دوى داخبره خپل صاحب ته اورسوى هغه سوزوى اوكله داسې كيږى چه هغه شهاب دا اوريدونكې خو نيولې نشى تردې چه هغه دا رسوى هغه شيطان طرف ته چه دهغه نه لاندې ورسره متصل وى بياهغه خپل متصل لاندينى ته اوتردې چه هغه خبره زمكې ته رسى. بياهغه خبره دجادوګرخلې ته رسولې شى اوهغه دې سره سل دروغ يوځائ كړى اوبيانوى .بيادې تصديق كولې شى اوددې يوې خبرې په بناخلق وائى چه ولې ده په فلانئې ورځ نه وو ئيلې چه آئنده به داسې داسې كيږى اومونږ هغه صحيح اوموندل داتصديق دهغه خبرې دوجه كيږى چه آسمان نه ئى په غلا غولتئ سره اوريدلې وى.

قوله: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا عَمْرٌو عَنْ عِكْرِمَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ إِذَا قَضَى اللَّهُ الأَمْرَ. وَزَادَ الْكَاهِنِ : يعنى په ړومبى روايت كښې راغلى دى

(فتلقی علی فم الساحر) دې روایت کښې (علی فم الساحر) نه پس د (الکاهن) لفظ اضافه هم دی.

حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا عَمْرٌو عَنْ عِكْرِمَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ إِذَا قَضَى اللَّهُ الأَمْرَ. وَزَادَ الْكَاهِنِ. وَحَدَّثَنَا سُفْيَانُ فَقَالَ قَالَ عَمْرٌو سَمِعْتُ عِكْرِمَةَ حَدَّثَنَا أَبُو هُرَيْرَةَ قَالَ إِذَا قَضَى اللَّهُ الأَمْرَ وَقَالَ عَلَى فَمِ السَّاحِرِ. قُلْتُ لِسُفْيَانَ قَالَ سَمِعْتُ عِكْرِمَةَ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ. قَالَ نَعَمْ. قُلْتُ لِسُفْيَانَ إِنَّ إِنْسَانًا رَوَى عَنْكَ عَنْ عَمْرٍو عَنْ عِكْرِمَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ وَيَرْفَعُهُ أَنَّهُ قَرَأَ فُزِّعَ. قَالَ سُفْيَانُ هَكَذَا قَرَأَ عَمْرٌو. فَلاَ أَدْرِي سَمِعَهُ هَكَذَا أَمْ لاَ. قَالَ سُفْيَانُ وَهْيَ قِرَاءَتُنَا.

د سند توضیح:

قوله: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا عَمْرٌو عَنْ عِكْرِمَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ إِذَا قَضَى اللَّهُ الأَمْرَ. وَزَادَ الْكَاهِنِ: امام بخاري رحمه الله فرمائي چه علي مديني بيان کړې دي چه مونږ د سفيان نه حديث بيان کړو نوبه هغې کښې د سند الفاظ وو (قال سمعت عكرمة ....) د اسناد سابق په طريق عنعنه وو اوپه هغې کښې د سماع تصريح ده او (على فم الساحر) ئې اووئيل او د کاهن ذکرئې اونه کړو.

قوله: قُلْتُ لِسُفْيَانَ آنت سمعت عمرا قَالَ سَمِعْتُ عِكْرِمَةَ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ. قَالَ نَعَمْ: علي المديني فرمائي چه ما د خپل استاذ سفيان نه تپوس اوکړو چه ستاسو استاذ عمرو بن دينار کله چه تاسو نه د روايت بيان کړې وو نو هغه (سَمِعْتُ عِكْرِمَةَ سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ) الفاظو سره بيان کړې وو؟ سفيان اووئيل اوجي نو د سماع تصريح راغله.

قوله: قُلْتُ لِسُفْيَانَ إِنَّ إِنْسَانًا رَوَى عَنْكَ عَنْ عَمْرٍو عَنْ عِكْرِمَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ:
په "فاذا فزع عن قلوبهم"، کې دوه قراء تونه: علي بن عبدالله مديني فرمائي چه ما د سفيان نه تپوس اوکړو چه يو سړي دا حديث تاسو نه نقل کوي ليکن په دې کښې د سماع تصريح نشته اوروايت مرفوع دې اوپه دې کښې ،،فزع،، او لوستلې شو (تپوس کونکی ته آيت مبارک ,حَتَّىٰ إِذَا فُزِّعَ عَنْ قُلُوبِهِمْ قَالُوا مَاذَا قَالَ رَبُّكُمْ ۖ قَالُوا الْحَقَّ ۖ وَهُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ (۱) کښې د (فزع) په قراءت کښې شك دې چه دا فزغ دی يا فرغ. د جمهورو يو روايت فزع او بل روايت فرغ ده)، نو سفيان اووئيل چه عمرو بن دينار خودا فزع لوستلې دې اوس ماته معلومه نه ده چه عمرو دا فزع اوريدلې لوستلې دې يا بغير د اوريدونې لوستلې دې او سفيان اووئيل چه څنګه هغه فزع لوستلې دې نو زمونږ قراءت هم فزع دې.

---

۱) سورة سبا ۲۳-

دلته یوه خبره خودا اوشوه چه هغه نه دې بیان کړې فزع ئې بیان کړې دې .مطلب به په دواړو صورتونوکښې یو وی خواشکال داکیږی چه حضرت سفیان بن عینیه یوطرف ته فرمائی چه زمونږ قراءت فزع دې اوبل طرف ته فرمائی«فلا ادری سمعه هکذا امرلا» نوچه کله دسماع علم نشته نودقراءت په مینځ کښې خودقیاس دخل کیدې نشی نوبیا هغه داخپل قراءت څنګه اوګرځولو. ددې یو جواب خودادې چه سفیان «فلا ادری سمعه هکذا امرلا» صرف دعمروبن دینارپه حواله سره ئې وئیلې دې چه ماته دهغه باره کښې معلومه نه ده چه هغه دخپل شیخ عکرمه نه اوریدلې نولوستلې ئې دې که نه نوترکومې چه ددې آیت داوریدوتعلق دې نودیره ممکنه ده چه سفیان دنوروشیخانونه دسماع سره دا قراءت اوریدلې وی. اوداهم ممکن ده چه دحضرت سفیان نقطه نظرداوی چه دسماع نه بغیرهم دقراءت اعتبار کول پکاردی که په معنی کښې څه خرابی اونقص لازم نه راځی .

شیطانان اوشهاب ثاقب : دلته روایت کښې دشیطانانو آسمان ته تلل اودشهاب ثاقب په ذریعه هغه ویشتل اوتختول ذکردی .علامه شبیراحمد عثمانی ﷫ په دې سلسله کښې ډیرجامع او نفیس بحث لیکی په کوم سره چه په دې سلسله کښې واردیدونکی اشکالات ختمیږی ،هغوی لیکی : په آسمانونوباندې دشیطانانوهیڅ عمل دخل نه چلیږی بلکه دنبی کریم ﷺ دبعثت نه پس خودهغوی هلته تیریدل هم نشی کیدلی .اوس دهغوی ډیرکوشش داوی چه یوه شیطانی سلسله قائمه کړی آسمان ته نزدې اورسی اوعالم ملکوت ته نزدې شی اودغیبودخبرو خبرحاصلوی، نوپه دې هم دفرښتو څوکئ کینولې شوې دی چه کله شیطانان داسې کوشش کوی نودبره نه پرې اور راګذارولې شی . دنصوص قرآن اواحادیث نه معلومیږی چه دتکوینی اومورو متعلق په آسمان باندې کله دیوې فیصلې علان په یوخاص کیفیت سره دبره نه ښکته درجې ته راشی آخرددنیا آسمان ته او دبخاری شریف دیوروایت موافق عنان «اوریځو» کښې فرښتې ددې تذکره کوی ، نودشیطانانوکوشش وی چه ددې معاملاتومتعلق غیبی معلومات حاصل کړی ،دغه شان لکه چه نن یوپیغام په وائرلیس ،ټیلی فون ځی نوهغه بعض خلق په لارکښې دجذب کولوتدبیرونه کوی ،ناځاپی دبره نه دبم ګوله شهاب ثاقب» اوچوی اوهغه غیبی پیغامونه پټونکی یازخمی کړی او یا هلاک کړی په دې درز دروز کښې که یوه نیمه خبره دشیطانانوپه لاس ورشی نوهغه دهلاکیدلونه وړاندې په تندئی سره نوروشیطانانوته اوهغه شیطانان خپلو دوستانوانسانانوته درسولو کوشش کوی .کاهنان خلق دې نیمګړې خبرې سره په سوونودروغ دخپل طرف نه یوځائ کړی اوعوامو ته غیبی خبرې ښائی کله چه یوه نیمه هغه آسمانی خبره رښتیاشی نو دهغوی منونکی هغه دهغوی دپاره درښتیاؤ ثبوت پیش کوی اوچه کله هغه په سوونوجوړې شوی خبرې دروغ ثابتیږی نودهغې نه اغماض اوتغافل کوی. قرآن اوحدیث ددې دوه واقعات بیانولوسره خبرداری ورکړوچه کم نه کم اودوړې نه وړه رښتونی خبرې سرچشمه هم هغه عالم ملکوت دې دشیطانانو انسی اوجنی په خزانه کښې بغیرددروغو اوافتراء نه بل هیڅ نشته .بله داچه آسمانی انتظامات دومره مکمل دی چه دیو شیطان هم داطاقت نشته چه هلته قدم کیږدی یاسره دډیر کوشش دهغه

خایٔ انتظامات اوفیصلو باندې معتدبه طاقت حاصل کړی .باقی که چرته یوه نیمه جمله دفرښتونه اخوا دیخوا واوری نو الله تعالی ددې اراده نه ده کړې چه دا بالکل بند کړی که هغه غوښتل نو ددې نه به ئی هم منع کړی وولیکن داخبره دهغه دحکمت برابره نه وه ،آخردانسی اوجنی شیطانانوته چه دڅه په بابت معلومه ده چه کله به هم دغولولو اوګناه نه منع نشی نو دومره اوږد مهلت اودغولولواسباب اووسائل باندې طاقت ورکولو کښې به څه نه څه حکمت خوبه ټول منی دغه شان حکمت دلته هم اوګنړئی .

تنبیه : شیطانان همیشه دشهابونوپه ذریعه مړه کیږی مګرځنګه چه په قطب جنوبی اوهمالیه اوچتې څوکې تحقیق کونکی مړه کیږی اونور دهغوی دا انجام ګوری او دامهم نه پریږدی نو هم په دې باندې دشیطانانودامسلسل کوشش هم قیاس کړئی.داخبره دې ښکاره وی چه قرآن اوحدیث دا نه دی خودلی چه دشهاب وجود صرف دشیطانانو رجم دپاره دې ،ممکنه ده چه ددې وجودسره نور ډیرمصالح تړلې وی اودضرورت په وخت کښې ترې کارهم اخستلې شی[1]

۱۹۳= باب قَوْلِهِ (وَلَقَدْ كَذَّبَ أَصْحَابُ الْحِجْرِ الْمُرْسَلِينَ)

[۴۴۲۵] ۴۷۰۲- حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ حَدَّثَنَا مَعْنٌ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ- رضي الله عنهما - أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ لأَصْحَابِ الْحِجْرِ «لاَ تَدْخُلُوا عَلَى هَؤُلاَءِ الْقَوْمِ إِلاَّ أَنْ تَكُونُوا بَاكِينَ فَإِنْ لَمْ تَكُونُوا بَاكِينَ فَلاَ تَدْخُلُوا عَلَيْهِمْ أَنْ يُصِيبَكُمْ مِثْلُ مَا أَصَابَهُمْ».

۱۹۴= باب قَوْلِهِ (وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ)

[۴۴۲۶] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ خُبَيْبِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ حَفْصِ بْنِ عَاصِمٍ عَنْ أَبِي سَعِيدِ بْنِ الْمُعَلَّى قَالَ مَرَّ بِيَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - وَأَنَا أُصَلِّي فَدَعَانِي فَلَمْ آتِهِ حَتَّى صَلَّيْتُ ثُمَّ أَتَيْتُ فَقَالَ «مَا مَنَعَكَ أَنْ تَأْتِيَ». فَقُلْتُ كُنْتُ أُصَلِّي. فَقَالَ «أَلَمْ يَقُلِ اللَّهُ (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ) ثُمَّ قَالَ أَلاَ أُعَلِّمُكَ أَعْظَمَ سُورَةٍ فِي الْقُرْآنِ قَبْلَ أَنْ أَخْرُجَ مِنَ الْمَسْجِدِ» فَذَهَبَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - لِيَخْرُجَ مِنَ الْمَسْجِدِ فَذَكَّرْتُهُ فَقَالَ (الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ) هِيَ السَّبْعُ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنُ الْعَظِيمُ الَّذِي أُوتِيتُهُ».

[۴۴۲۷] حَدَّثَنَا آدَمُ حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي ذِئْبٍ حَدَّثَنَا سَعِيدٌ الْمَقْبُرِيُّ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم «أُمُّ الْقُرْآنِ هِيَ السَّبْعُ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنُ الْعَظِيمُ»

---

[1] تفسير عثماني:۳۴۸_۳۴۹فائده نمر ٤_

۴- باب قوله (الَّذِينَ جَعَلُوا الْقُرْآنَ عِضِينَ)[1].

(الْمُقْتَسِمِينَ) الَّذِينَ حَلَفُوا
وَمِنْهُ (لَا أُقْسِمُ) أَيْ أُقْسِمُ وَتُقْرَأُ الْأُقْسِمُ. (قَاسَمَهُمَا) حَلَفَ لَهُمَا وَلَمْ يَحْلِفَا لَهُ. وَقَالَ مُجَاهِدٌ (تَقَاسَمُوا) تَحَالَفُوا.

[۴۴۲۸] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ أَخْبَرَنَا أَبُو بِشْرٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رضي الله عنهما (الَّذِينَ جَعَلُوا الْقُرْآنَ عِضِينَ) قَالَ هُمْ أَهْلُ الْكِتَابِ، جَزَّءُوهُ أَجْزَاءً، فَآمَنُوا بِبَعْضِهِ وَكَفَرُوا بِبَعْضِهِ.

[۴۴۲۹] حَدَّثَنِي عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ أَبِي ظَبْيَانَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ -رضي الله عنهما- (كَمَا أَنْزَلْنَا عَلَى الْمُقْتَسِمِينَ) قَالَ آمَنُوا بِبَعْضٍ وَكَفَرُوا بِبَعْضٍ، الْيَهُودُ وَالنَّصَارَى.

قوله: (الْمُقْتَسِمِينَ) الَّذِينَ حَلَفُوا: په آیت کښې دی كَمَآ اَنْزَلْنَا عَلَى الْمُقْتَسِمِيْنَ فرمائی مقتسمین نه مراد هغه خلق دی چاچه قسم خوړلې وو. دا دحضرت صالح علیه السلام دقوم کافر خلق وو هغوی قسم خوړلې وو چه دشپې په تیاره کښې به په حضرت صالح علیه السلام او دهغه په متبعینو باندې حمله اوکړو او ټول به ختم کړو. په سورة نمل کښې ددې پوره وضاحت راغلی دې ,,قَالُوْا تَقَاسَمُوْا بِاللّٰهِ لَنُبَيِّتَنَّهٗ وَاَهْلَهٗ ثُمَّ لَنَقُوْلَنَّ لِوَلِيِّهٖ مَا شَهِدْنَا مَهْلِكَ اَهْلِهٖ وَاِنَّا لَصٰدِقُوْنَ[2]

قوله: (وَمِنْهُ (لَا أُقْسِمُ) أَيْ أُقْسِمُ وَتُقْرَأُ الْأُقْسِمُ: او د مقتسمین نه لاقسم دې .دې کښې ,,لا زائده دې او معنی ده زه قسم خورم .بعضودې ته لاقسم لوستلې دې په کوم کښې چه لام دتاکید دپاره دې داد ابن کثیر قراءت دې[3] د مقتسمین په مناسبت سره ئې دا ذکر کړې دې.

قوله: (قَاسَمَهُمَا) حَلَفَ لَهُمَا وَلَمْ يَحْلِفَا لَهُ: په سورة اعراف کښې دی ,,وَقَاسَمَهُمَآ اِنِّيْ لَكُمَا لَمِنَ النّٰصِحِيْنَ امام بخاری رحمه الله فرمائی چه په آیت کښې قاسمهما مطلب دا دې چه شیطان دحضرت آدم علیه السلام او بی بی حواء په وړاندې قسم خوړلې وو خو حضرت آدم علیه السلام او بی بی حواء قسم نه وو خوړلې دې خبرې ته اشاره ده چه دلته په باب مفاعله کښې خاصیت دمشارکت نه دې، دطرفین نه قسم نه دې خوړلې شوې صرف شیطان قسم خوړلې وو د اعراف دې آیت طرف ته

---

[1] عضين ای متفرقه وقيل هوجمع عضة واصلها عضوة من عضى الشئ اذاجعلها اعضاء ای جزاءها اجزاء وقيل :اصلهاعضة فخذفت الهاء الاصلية.... وبعد الحذف جمع على عضين مثل ماجمع برة على برين على قلين (عمدة القاری :ج۱۹ص۱۳)_

[2] سورة النمل :۴۹_

[3] عمدة القاری :ج۱۹ص۱۳-

اشاره هم دمقتسمین په مناسبت سره کړې شوې ده.

قوله: (وَقَالَ مُجَاهِدٌ (تَقَاسَمُوا) تَحَالَفُوا: په سورة النمل کښې دی. ,,قَالُوا تَقَاسَمُوا بِاللّٰهِ لَنُبَيِّتَنَّهٗ وَأَهْلَهٗ داهم دقسم نه دې يعنې هغه ټولوقسم اوخوړلودسورة نمل دې آيت طرف ته اشاره هم د مقتسمين په مناسبت سره کړې ده.

په ,,كما انزلنا على المقتسمين،، کې د مقتسمين نه کوم خلق مراد دي؟: په آيت مبارک کښې څوک خلق مراد دی په دې سلسله کښې درې اقواله مشهوردی.

① حضرت صالح عليه السلام اودهغوی متبعينوباندې دشپې په وخت حمله کونکی دهغوی دقوم کافران خلق وولکه چه وړاندې تيرشو.

② هغه شپاړس اوولس سړی چاچه قسم خوړلې ووچه هغوی به درسول الله ﷺ دخبرې اوريدو نه خلق منع کوی ([1])په دواړو صورتونوکښې دالفظ دقسم نه ماخوذ دې خوددې يو دريم تفسير هم دې۔

③ دمقتسمين نه هغه اهل کتاب مراد دی چه دقرآن اجزاء ئې جوړ کړې وواوهغه ئې په ټکړو او حصوکښې تقسيم کړو داسې چه په يوه حصه به ايمان راوړی اود څه حصه نه به ئې انکار اوکړی. دباب په دواړوروايتونوکښې هم دغه تفسيربيان شوې دې او هم دغه تفسير راجح دې او جمهوررواختيا کړې دې په دې صورت کښې مقتسمين دقسم نه نه بلکه قسمة نه ماخوذ دې اقتسام معنی وائی تقسيم کيدوته يعنې هغوی قرآن تقسيم کړې ووبه بعض حصوباندې عمل کولواوبه بعض باندې نه امام بخاری رحمه الله دواړه تفسيرونو طرف ته داشان اشاره کړې ده چه په شروع کښې اوفرمائيل (المقتسمين : الذين حلفوا) دې سره ئې اشاره اوکړله چه دا دقسم نه ماخوذ دې اوچه کوم دوه روايات ذکرکړې شوهغې ته ئې اشاره اوکړه چه دا دقسمة نه ماخوذ دې. والله أعلم.

۱۹۶- بَاب قَوْلِهِ (وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّى يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ) (۵)

قَالَ سَالِمٌ (الْيَقِينُ) الْمَوْتُ

=۱۹۶ باب تفسير سورة النَّحْلِ

(رُوحُ الْقُدُسِ) جِبْرِيلُ (نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الأَمِينُ) (فِي ضَيْقٍ) يُقَالُ أَمْرٌ ضَيْقٌ وَضَيِّقٌ، مِثْلُ هَيْنٍ وَهَيِّنٍ وَلَيْنٍ وَلَيِّنٍ، وَمَيْتٍ وَمَيِّتٍ. وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (فِي تَقَلُّبِهِمْ) اخْتِلاَفِهِمْ. وَقَالَ مُجَاهِدٌ تَمِيدُ تَكَفَّأُ (مُفْرَطُونَ) مَنْسِيُّونَ وَقَالَ غَيْرُهُ (فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ) هَذَا مُقَدَّمٌ وَمُؤَخَّرٌ وَذَلِكَ أَنَّ الاِسْتِعَاذَةَ قَبْلَ الْقِرَاءَةِ وَمَعْنَاهَا الاِعْتِصَامُ بِاللَّهِ (قَصْدُ السَّبِيلِ) الْبَيَانُ الدِّفْءُ مَا اسْتَدْفَأْتَ (تُرِيحُونَ) بِالْعَشِيِّ وَتَسْرَحُونَ بِالْغَدَاةِ (بِشِقِّ) يَعْنِي الْمَشَقَّةَ.

[1]) عمدة القاری :ج ۱۹ص۱۳ وتفسيرنسفی :ج۲ص۲۷۹ خو په دې کښې ددولسوسروذکر دې۔

(عَلٰی تَخَوُّفٍ) تَنَقُّصٍ (الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً) وَهِیَ تُؤَنَّثُ وَتُذَكَّرُ، كَذٰلِكَ النَّعَمُ لِلْأَنْعَامِ جَمَاعَةُ النَّعَمِ (سَرَابِيلَ) قُمُصٌ (تَقِيكُمُ الْحَرَّ) وَأَمَّا (سَرَابِيلَ تَقِيكُمْ بَأْسَكُمْ) فَإِنَّهَا الدُّرُوعُ . (دَخَلًا بَيْنَكُمْ) كُلُّ شَيْءٍ لَمْ يَصِحَّ فَهُوَ دَخَلٌ . قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (حَفَدَةً) مَنْ وَلَدَ الرَّجُلُ . السَّكَرُ مَا حُرِّمَ مِنْ ثَمَرَتِهَا، وَالرِّزْقُ الْحَسَنُ مَا أَحَلَّ اللّٰهُ، وَقَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ عَنْ صَدَقَةَ (أَنْكَاثًا) هِيَ خَرْقَاءُ، كَانَتْ إِذَا أَبْرَمَتْ غَزْلَهَا نَقَضَتْهُ. وَقَالَ ابْنُ مَسْعُودٍ الْأُمَّةُ مُعَلِّمُ الْخَيْرِ. { وَالْقَانِتُ الْمُطِيعُ } .

سورة النّحل

د کلماتو تشریح:

قوله: (رُوحُ الْقُدُسِ) جِبْرِيلُ (نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ): په آیت کښې دی قُلْ نَزَّلَهٗ رُوْحُ الْقُدُسِ مِنْ رَّبِّكَ بِالْحَقِّ په دې کښې دروح القدس تفسیر امام بخاری رحمه الله حضرت جبرائیل علیه السلام کړی اوددې دپاره هغوی تائید دسورة الشعراء دآیت نَزَلَ بِهِ الرُّوْحُ الْاَمِیْنُ نه بیان کړوځکه چه په دې کښې د«روح» اطلاق په حضرت جبرائیل علیه السلام باندې شوې دی .

قوله: (فِي ضَيْقٍ) يُقَالُ أَمْرٌ ضَيْقٌ وَضَيِّقٌ ، مِثْلُ هَيْنٍ وَهَيِّنٍ وَلَيْنٍ وَلَيِّنٍ ، وَمَيْتٍ وَمَيِّتٍ: په آیت کښې دی ,,وَلَا تَكُنْ فِيْ ضَيْقٍ مِّمَّا يَمْكُرُوْنَ امام بخاری رحمه الله فرمائی په دې کښې دوه لغته دی یوضَیْقٌ «په سکون دیاء» اوبل ضَیِّقٌ «په تشدید دیاء» لکه چه هَیْنٍ وَهَیِّنٍ وَلَیْنٍ وَلَیِّنٍ او وَمَیْتٍ وَمَیِّتٍ کښې دوه لغته دی . دامام بخاری رحمه الله دبیان مطابق وَمَیْتٍ «دیاء په سکون سره» او مَیِّتٍ ، په تشدید سره کښې هیڅ فرق نشته اهل لغتوپه دواړو کښې لږشان فرق بیان کړې دې هغه داچه وَمَیْتٍ «په سکون دیاء» هغې ته وائی چه فی الحال مړشوې وی او مَیِّتٍ «په تشدید دیاء» عام دې ،که فی الحال چه څوک مړشو په دې ئی هم اطلاق کیږی اوکه څوک په مستقبل کښې مړکیدونکې دې دهغه د پاره هم ددې لفظ اطلاق کیږی [1] په سورة زمرکښې اِنَّكَ مَيِّتٌ وَّاِنَّهُمْ مَّيِّتُوْنَ [2] کښې ددې لفظ الطلاق هم دمستقبل په اعتبار سره کړې شوې دې .

---

[1] قال الفیروز ابادی فی القاموس المحیط :ج ۱ص ۱٦٤) المیت مخففه الذی مات والمیت والمائت الذی لم یمت بعد وقال الزبیدی فی تاج العروس : ج ۱ص ۵۸٦ نقلا عن شیخه وعلی هذه التفرقة جماعة من الفقهاء والادباء ووعندی فیه نظرفانهم صرحو ابان المیت مخفف الیاء ماخوذ وخفف من المیت المشده واذاکان ماخوذمنه فکیف یتصور الفرق فیهما فی الاطلاق حتی قال العلامة بن دحیة ..... بانه خطا فی القیاس ومخفف للسامع اما القیاس فان المیت المخفف انمااصله میت المشدد مخفف وتخفیه لم یحدث فیه معنی مخالفا لمعناه فی حال التشدید وفی لسان العرب :ج ۲ص۹۱)_ قال الزجاج المیت المیت بالتشدید الاانه یخفف یقال میت میت والمعنی واحد

[2] الزمر:۳۰_

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (فِي تَقَلُّبِهِمْ) اخْتِلاَفِهِمْ: په آيت كښې دى ,, يَأْخُذَهُمْ فِي تَقَلُّبِهِمْ فَمَا هُمْ بِمُعْجِزِيْنَ بيا هغوى ګرځيدونكى راګرځيدونكى (په يوآفت كښې) راګير كړل .
حضرت ابن عباس رضي الله عنه بيان كړې دې چه دفى تقلبهم معنى ده فى اختلافهم يعنى دهغوى په سفر او حضر كښې دهغوى په شپه اوورځ كښې الله تعالى هغوى راونيسى .

قوله: (وَقَالَ مُجَاهِدٌ تَمِيْدُ تَكَفَّأُ: په آيت كښې دى ,, وَأَلْقَى فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيْدَ بِكُمْ الله تعالى په زمكه كښې لوئ لوئ غرونه خواره كړى دى دې دپاره چه زمكه تاسو واخلى اومتحرك اومضطرب مونه كړى ،مجاهد رحمه الله دتميد تشريح تكفا سره كړې ده دڅه معنى چه راواپس كيدل ،رقيدونكې اوراپريوتونكې راځى . دمجاهد رحمه الله داتعليق محمد موصولا نقل كړې دې .([1]).

قوله: (مُفْرَطُونَ مَنْسِيُّونَ): په آيت كښې دى لَا جَرَمَ أَنَّ لَهُمُ النَّارَ وَأَنَّهُمْ مُفْرَطُوْنَ فرمائى دې كښې مفرطون منسيون په معنى كښې دې يعنى بيشكه دهغوى دپاره دقيامت په ورځ دوزخ دې اوهغه خلق به هيركړيشى (په دوزخ كښې داچولونه پس بيابه دهغوى هيڅ خبرنشى اخستې) حضرت شيخ الهند رحمه الله ترجمه فرمائيلې ده محقق شوچه دهغوى دپاره اور دې اوهغه زياتولې شى .يعنى دهغه خلقو دپاره دوزخ تيار دې دكوم طرف ته چه هغوى وړاندې كولې شى اوچرته په رسيدوباندې به لكه چه هغوى بالكل هيركړې شى .اوپه هغوى به كله هم دمهربانۍ نظرنشى اچولې .

قوله: (وَقَالَ غَيْرُهُ (فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ) هَذَا مُقَدَّمٌ وَمُؤَخَّرٌ وَذَلِكَ أَنَّ الِاسْتِعَاذَةَ قَبْلَ الْقِرَاءَةِ وَمَعْنَاهَا الِاعْتِصَامُ بِاللَّهِ:

د ,,فاذا قرات القران فاستعذ بالله،، تفسير: په ايت كښې دى فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ امام بخارى رحمه الله دابوعبيد رحمه الله په اتباع كښې فرمائى چه په دې آيت كښې تقديم اوتاخيردې يعنى فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ اول ذكركړې دې هغه مؤخربه وى اوچه فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ روستوذكركړې شوې دې دابه وړاندې وى ځكه چه استعاذه دقرآن پاك دتلاوت نه وړاندې وى. جمهورعلماء دتقديم اوتاخيرقائل نه دى هغوى وائى چه ,, فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ معنى ,, اذا اردت قراءة القران ،، ده يعنى چه كله دقرآن دتلاوت اراده اوكړئى نواستعاذه كوئى، علامه نووى اوحافظ ابن كثير رحمه الله وغيره هم دغه معنى بيان كړې دې .([2]) د استعاذه يعنى اعوذ بالله معنى امام بخارى رحمه الله بيان كړې ده ,, الاعتصام بالله،،يعنى الله تعالى سر مضبوط تعلق قائمول اودالله تعالى په پناه كښې راتلل .

[1]) عمدة القارى : ج۱۹ص۱۵)_

[2])تفسيرابن كثير :ج۲ص۵۸۶ والجامع لاحكام القرآن :ج۱ص ۸۶ روح المعانى : ۱٤ص۲۲۸_)

تلاوت نه وړاندې دتعوذ حکم : دجمهورعلماو په نزد :قرآن شریف دتلاوت نه مخکښې تعوذ دې عطاء بن ابی رباح اونور حضرات وائی چه تعوذ وړاندې دقراءت نه واجب دې (۱)

حضرت ابوهریره رضی الله عنه محمد بن سرین اوحضرت ابراهیم نخعی نه نقل شوی دی چه تعوذدقراءت نه پس پکاردې هغوی دآیت په ظاهرباندې نظرکول سره دتعوذ مقام دقراءت نه پس تجویزکړې دې داؤد ظاهری اوحمزه زیات هم دغه مذهب دې (۲)

امام رازی رحمه الله دبعضې علماؤ نه نقل کړی دی چه تعوذ دقراءت نه وړاندې او روستو دواړو موقعو کښې پکار دې . (۳)

بیا په دې کښې اختلاف دې چه تعوذ پټ وئیل پکار دی که ښکاره .په مانځه کښې دننه دجمهور علماؤ په نزد تعوذ په تیزه نه دی وئیل پکار بلکه ابن قدامه رحمه الله فرمائیلی دی چه تعوذ په مانځه کښې پټ وئیل اجماعی اومتفق علیه مسئله ده .(۴) دشوافع حضراتو نه په دې سلسله کښې دوه قوله نقل دی .یوقول خودا دې چه تعوذبه پټ وئیلی کیږی اودویم قول دې چه قاری له اختیار دې که غواړی پټ دې وائی یا ښکاره . (۵)

قوله: شاکلته : ناحیته: دا لفظ دسورة بنی اسرائیل آیت کښې دی ,,قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَىٰ شَاكِلَتِهِ.. دلته ددې ذکر بې محل دې ناسخ سهوًا دا دلته ذکرکړې دې .(۶)

وقال ابن عباس: (تسيمون) ترعون (قَصْدُ السَّبِيلِ) الْبَيَانُ الدِّفْءُ مَا اسْتَدْفَأْتَ (تُرِيحُونَ) بِالْعَشِيِّ وَتَسْرَحُونَ بِالْغَدَاةِ (بِشِقِّ) يَعْنِي الْمَشَقَّةَ. (عَلَى تَخَوُّفٍ) تَنَقُّصٍ (الأَنْعَامِ لَعِبْرَةً) وَهِيَ تُؤَنَّثُ وَتُذَكَّرُ، كَذَلِكَ النَّعَمُ لِلأَنْعَامِ جَمَاعَةُ النَّعَمِ (سَرَابِيلَ) قُمُصٌ (تَقِيكُمُ الْحَرَّ) وَأَمَّا (سَرَابِيلَ تَقِيكُمْ بَأْسَكُمْ) فَإِنَّهَا الدُّرُوعُ. (دَخَلاً بَيْنَكُمْ) كُلُّ شَيْءٍ لَمْ يَصِحَّ فَهُوَ دَخَلٌ. قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (حَفَدَةً) مَنْ وَلَدَ الرَّجُلُ. السَّكَرُ مَا حُرِّمَ مِنْ ثَمَرَتِهَا، وَالرِّزْقُ الْحَسَنُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ، وَقَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ عَنْ صَدَقَةَ (أَنْكَاثًا) هِيَ خَرْقَاءُ، كَانَتْ إِذَا أَبْرَمَتْ غَزْلَهَا نَقَضَتْهُ. وَقَالَ ابْنُ مَسْعُودٍ الأُمَّةُ مُعَلِّمُ الْخَيْرِ. {وَالْقَانِتُ الْمُطِيعُ}.

قوله: (قَصْدُ السَّبِيلِ) الْبَيَانُ: په آیت کښې دی ,,وَعَلَى اللَّهِ قَصْدُ السَّبِيلِ وَمِنْهَا جَائِرٌ وَلَوْ شَاءَ

---

(۱) الجامع لاحکام القرآن :ج۱ص ۸۶

(۲) فتح الباری :ج۸ص۳۸۵) وروح المعانی :ج ۱۴ص۲۲۹)_

(۳) تفسیر کبیر :ج۱ص ۶۰_

(۴) قال موفق الدین احمدبن قدامه فی کتابه المغنی،، ج۱ ص۲۸۳) ویسرالاستعاذة ولایجهر بهالااعلم فیه خلافا.

(۵) قال شافعی رحمه الله فی کتابه الام ج۱ص۱۰۷ وایهما فعل الرجل اجزاء ان جهر او اخفی _

(۶) مولانا رشید احمد گنگوهی رحمه الله ددې یوه توجیه کړې دې ، ولعل الوجه فی ایراده ههنا التنبیه علی ان قصد ، فی القراءة لاینبغی ان یکون الا لله ، وعلی هذا فالمناسب فی ترجمة الشاکلة ههنا من التنبیه (لامع الد راری ج۹ص۱۱۶-۱۱۷)وفی الفتح :ج۸ص۳۸۵ شاکلته: ناحیته وقع فی روایة ابی ذر،،نیته،، یدل ناحیته _

لَهَدٰىكُمْ اَجْمَعِيْنَ » فرمائی چه په دې کښې د ,,قصد،، معنی دبیانولوده .یعنی دهدایت او ضلالت بیان کول هم په الله تعالی باندې دې . بعضو قصدالسبیل تفسیر په صراط مستقیم سره کړې دې .(۱) یعنی نیغه لار الله تعالی ته رسی اوبعضې لارې (چه ددین خلاف دی) کږې هم دی اوکه الله اوغواړی نوتاسوټولو له به نیغه لار درکړی .

قوله: (الدِّفْءُ مَا اسْتَدْفَأْتَ: به په آیت کښې دی ,,وَالْاَنْعَامَ خَلَقَهَا ۚ لَكُمْ فِيْهَا دِفْءٌ وَّمَنَافِعُ وَمِنْهَا تَاْكُلُوْنَ فرمائی دې کښې دف ء نه مراد هغه څیزونه دی کوم نه چه تاسوګرمی حاصلونی دآیت مطلب دادې الله تعالی څناورپیداکړی دی په دې کښې ستاسودپاره دګرمئی پیداکولو سامان دې (څکه چه دهغې دووېښتواوڅرمن نه استراوکپړې جوړيږی).

قوله: (تُرِيحُوْنَ) بِالْعَشِيِّ وَتَسْرَحُوْنَ بِالْغَدَاةِ: په آیت کښې دی وَلَكُمْ فِيْهَا جَمَالٌ حِيْنَ تُرِيْحُوْنَ وَحِيْنَ تَسْرَحُوْنَ دتریحون معنی څناور څرول اومابنام وخت کښې راوستل اودتسرحون معنی دسحرپه وخت کښې څرولوله بوتلل .مطلب دا دې چه څناور دسحروخت کښې څرن لره بوتلل اودمابنام په وخت کښې واپس راوستلوکښې ستاسو دپاره یوشان اورونق دې (بِشِقِّ) يَعْنِي الْمَشَقَّةَ.(عَلٰى تَخَوُّفٍ)تَنَقُّصٍ

قوله: (الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً) وَهِيَ تُؤَنَّثُ وَتُذَكَّرُ، كَذٰلِكَ النَّعَمُ لِلْأَنْعَامِ جَمَاعَةُ النَّعَمِ: په آیت کښې دی وَاِنَّ لَكُمْ فِي الْاَنْعَامِ لَعِبْرَةً ۖ نُسْقِيْكُمْ مِّمَّا فِيْ بُطُوْنِهٖ ،، امام بخاری رحمه الله فرمائی چه لفظ انعام مذکر اومؤنث دواړه قسمه استعماليږی . اودا دانعم جمع ده. نعم هم مذکر اومؤنث دواړه استعماليږی .دلته انعام مذکر استعمال شوې دې نو ,,فی بطونه،، کښې ضمیر مذکردې طرف ته راجع دې اوسورة مؤمنون کښې (نُسْقِيْكُمْ مِّمَّا فِيْ بُطُوْنِهَا (۲)دې هلته مؤنث استعمال شوې دې.

قوله: (بشق بمعنی المشقة: په آیت کښې دی وَتَحْمِلُ اَثْقَالَكُمْ اِلٰى بَلَدٍ لَّمْ تَكُوْنُوْا بٰلِغِيْهِ اِلَّا بِشِقِّ الْاَنْفُسِ ۚ ،، هغه به ستاسوبوج هم بار کړی داسې ښارته ئی اوړی چرته چه تاسوبغیر دځان محنت (مشقت) کښې اچولونه نشئی رسیدلې . فرمائی چه آیت کښې شق نه مراد مشقت اومحنت دې.

قوله: على تخوف : تنقص: په آیت کښې دی اَوْ يَاْخُذَهُمْ عَلٰى تَخَوُّفٍ ۚ فَاِنَّ رَبَّكُمْ لَرَءُوْفٌ رَّحِيْمٌ یاداپه کمولو اونیسی .لکه چه هلته قحط پریوزی اوپه مزه مزه ختمیږی) مطلب دا دې چه بې ویرې کیدل نه دی پکار، دالله تعالی په ټولوقدرت حاصل دې .فرمائی په آیت کښې دتخوف معنی تنقص ده چه معنی ئی نمبرپه نمبرکمیدل دی اوهم دغه تفسیرحضرت ابن عباس رضی الله عنه اومجاهد وغیره ائمه دتفسیرنه منقول دی اوهمدغه تفسیرحکیم الامت حضرت تهانوی رحمه الله

(۱)عمدة القاری :ج۱۹ص۱۶)_

(۲)سورة المؤمنون ۲۱_

هم کړې دي ،لکه چه ترجمه کښې کمول ظاهر دی ، لفظ تخوف چه په ظاهره دخوف نه مشتق دې دځه معنی چه ویرول دی .

قوله: (سَرَابِيلَ) قُمُصٌ (تَقِيكُمُ الْحَرَّ) وَأَمَّا (سَرَابِيلَ تَقِيكُمْ بَأْسَكُمْ) فَإِنَّهَا الدُّرُوعُ:
په آیت کښې دی ، ، وَجَعَلَ لَكُمْ سَرَابِيلَ تَقِيكُمُ الْحَرَّ وَسَرَابِيلَ تَقِيكُمْ بَأْسَكُمْ ، دلته اول سرابیل (ګرمئی نه دحفاظت دپاره دي) مراد قمیص اوکرتې دی اوبل سرابیل (چه په جنګ کښې دحفاظت دپاره دي) مراد ترینه زغرې دی .

قوله: (دَخَلاً بَيْنَكُمْ) كُلُّ شَيْءٍ لَمْ يَصِحَّ فَهُوَ دَخَلٌ : په آیت کښې دی تَتَّخِذُونَ أَيْمَانَكُمْ دَخَلاً بَيْنَكُمْ هغه څيز دکوم داخلول چه صحيح نه وی اوهغه په مینځ کښې واچوی هغې ته دخل وائی . دهوکه ،فساد . خیانت اوهریوملاوټ باندې ددخل اطلاق کیدیشی .

قوله: (قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (حَفَدَةً) مَنْ وَلَدَ الرَّجُلُ: په آیت کښې دی وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ بَنِينَ وَحَفَدَةً دې کښې بنین نه صلبی اولاد مراد دی اوحفدة نه نمسی مراد دی .

قوله: (السَّكَرُ مَا حُرِّمَ مِنْ ثَمَرَتِهَا، وَالرِّزْقُ الْحَسَنُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ: په آیت کښې دی وَمِنْ ثَمَرَاتِ النَّخِيلِ وَالْأَعْنَابِ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَرِزْقًا حَسَنًا ، شراب یابل څه مسکرچه دثمازنه تیارولې شی هغې ته سکروائی اورزق حسن هغه دې چه الله تعالی جائز اوحلال ګرځولې وی (۱)

قوله: (وَقَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ عَنْ صَدَقَةَ (أَنْكَاثًا) هِيَ خَرْقَاءُ، كَانَتْ إِذَا أَبْرَمَتْ غَزْلَهَا نَقَضَتْهُ : (انکاثا) جمع نکث ، وهوالغزل یحل فتله فیعود کماکان قبل الفتل مفرق الاجزاء (هی خرقاء) حمقاء (نقضت) من النقض ، وستعمل لمعان منها : الهدم والابطال والحل بعد العقد ، (ابرمت) فتلت .

په سند کې د صدقې نه کوم سړې مراد دې؟ په دې سلسله کې درې اقواله او په هغې کې د قول راجح تعین: حضرت سفیان بن عینیه رحمه الله دصدقه نه نقل کړی دی دعلامه کرمانی علیه السلام خیال دې چه دصدقه نه امام بخاری رحمه الله شیخ صدقه بن الفضل مروزی مراد دې . حافظ ابن حجر رحمه الله ددې تردید کړې دې اودائې فرمائیلی دی چه دینه زما په خیال کښې صدقه ابن عمران قاضی اهواز مراددې . امام بخاری رحمه الله په خپل تاریخ او ابن حبان ،،په کتاب الثقات ، ،کښې صدقه ابوهذیل ذکرکړې دې چه دهغه نه سفیان بن عینیه روایت کوی اوپه ظاهردلته صدقه ابوهذیل مراد دې داشان تعلیقا دا رجال بخاری نه دې . په رجال بخاری باندې کارکونکو د

---

(۱) اشکال کیږی چه شراب خوحرام دی نوداپه نعمتونوکښې څنګه ذکرکړې شومولانا رشید احمد کنګوهی رحمه الله ددې جواب ورکوی ،، ولایبعدان یقال: ان الامتنان بمالم یسکر منها ،ولاشک جواز القدر الذی لایسکرمنها فصح لامتنان اویقال :ان الایة مکیة وتحریم المحرمات منها مدنی ،فصح الامتنان انزال الایة ،،لامع الدراری:ج۹ص ۱۱۷)_

ده ذکرنه دي کړي. دکلام خلاصه دا شوه چه دلته صدقه باره کښې دري اقواله شو.
① يوقول دعلامه کرماني دې هغه فرماني دينه صدقه بن الفضل مروزی مراد دې، صدقه ابن الفضل مروزی دامام بخاری شیخ دې اوسفيان بن عينيه نه روايت کوی سفيان دهغه شیخ ابن حبان په ,,کتاب الثقات،، کښې ليکی: صدقه ابن المروزی کنیته ابوالفضل يروی عن عينية ....) دعلامه کرمانی رحمه الله په دې قول باندې اشکال کیږی چه سفيان خودصدقه شیخ دې ،دلته شیخ دخپل شاګرد نه روايت کوی، دهغه شیخ نه دې صدقه بن الفضل دسفيان نه روايت کوی، علامه کرمانی رحمه الله ددې جواب ورکوی چه سفيان خودصدقه شیخ دې، دلته شیخ دخپل شاګرد نه روايت کوی اوداسې کيږی چه ډيرخل شیخ دخپل شاګردنه روايت کوی.
دعلامه کرمانی رحمه الله په قول باندې اعتراض دا اوکړې شو چه مذکوره روايت د ابن جرير اوابن ابی حاتم (عن ابن عينيه عن صدقه عن السدی) په طريق سره نقل شوې دې. اوصدقه بن الفضل سدی اودهغه اصحاب نه دی ليدلی نوحافظ ابن حجرفرمائی (ويكتفي في الرد عليه ما اخرجناه من تفسير جرير وابن ابي حاتم من رواية صدقه هذا عن السدی فان صدقه بن الفض المروزی ما ادرك السدی ولا سحاب السدی.......) په دې وجه دکرمانی رحمه الله قول ضعيف دې.
② حافظ ابن حجر رحمه الله ليکی دی چه دينه صدقه ابن ابی عمران مراددې ځکه چه دابن عينيه دهغه نه روايت ثابت دې. داقول هم ضعيف دې ځکه چه دسفيان بن عينيه رور محمدبن عينيه دهغه نه روايت کوی ،علامه مزی رحمه الله ددې تصريح کړې ده ،دسفيان دده نه روايت په عام توګه کتب رجال کښې ذکرنه دې ،
③ دريم قول صحيح معلوميږی دادې چه دينه صدقه ابوهذيل مراد دې ځکه چه امام بخاری رحمه الله تاريخ کبير،، کښې فرمائی (صدقه ابوالهذيل عن السدی روی عنه ابن عينيه) تقريبا هم دغه الفاظ ابن حبان رحمه الله ذکر کړی دی، صدقه ابوهذيل تفصيلی حالات اوپيژندګلی درجال په کتابونو کښې نه ملاويږی [1]

د ايت کريمه ``ولاتکونوا کالتی نقضت غزلها،، تفسير: هغه فرمائی چه آيت ((وَلَا تَكُونُوا كَالَّتِي نَقَضَتْ غَزْلَهَا مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ أَنْكَاثًا)) کښې په مکه کښې اوسيدونکې يوه ليونئی او ديوانه ښځې ذکر دې چه دهغې نامه خرقاء يا ريطه بنت عمرو وه [2] دې به دسحر نه ترغرمې پورې سپړسی تارکول بيا به ئی دا تارشوې سپړسی ټوټې کول .په آيت مبارک کښې وعدې ماتولو مثال بيان

[1] دحافظ ابن حجر رحمه الله داقوال دپاره اوګورئی فتح الباری :ج۸ص۲۸۷) علامه کرمانی رحمه الله دقول دپاره اوګورئی شرح الکرمانی :ج۱۷۱۷۶ دامام بخاری رحمه الله دقول دپاره اوګورئی التاريخ الکبير :ج ٤ص ۲۹٤ دابن حبان رحمه الله دقول دپاره اوګورئ کتاب الثقات :ج۶ص۴۶۷و ج۸ص ۳۲۱ اودعلامه مزی دقول دپاره اوګورئی تهذيب الکمال ج۱۳ص۱۳۹ترجمة : ۲۸۶۶_
[2] فتح الباری :ج۸ ص۳۸۷)_

كړي دي ، شيخ الاسلام مولاناشبيراحمد عثماني رحمه الله ليکی: يعنی وعده کول اوهغه ماتول داسې بې وقوفتوب دې لکه چه يوښځه توله ورځ سپړسی تار کړی اوبيا تارشوی سپنړسی دمابنام په وخت کښې ذره ذره کړی په مکه کښې به يوې ليونې ښځې هم داسې کول مطلب دا چه معاهدې کلو صرف کچه تارپه شان ګڼړل چه کله اوغواړی نو يوځائ کړی اوکله اوغواړی نودخپل ګوتو په حرکت سره بې پروائې سره ماته کړی . ډيره ناپوهی اوليونتوب دې، چه دخبراعتبار پاتې نه شوددنيا نظام به خراب شی دقول اواقرارپه پاندنی سره دعدل اوانصاف تله نيغه پاتې کيديشی . کوم قومونه چه دعدل اونصاف دقانون نه اخواشی اوصرف دخپل غرض اومقصدکارونه شروع کړی نودهغوی په نزد معاهدې صرف دماتولودپاره پاتې کيږی ،چرته چه معاهدقوم دخپل ځان نه کمزورې اوليدو نومعاهدات نی دردئی په ټوکړئی کښې اوغورزول .(١)

۱۹۸=باب قَوْلِهِ (وَمِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ إِلَى أَرْذَلِ الْعُمُرِ).

[۴۴۳۰] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا هَارُونُ بْنُ مُوسَى أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الأَعْوَرُ عَنْ شُعَيْبٍ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ - رضى الله عنه - . أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - كَانَ يَدْعُو «أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْبُخْلِ وَالْكَسَلِ، وَأَرْذَلِ الْعُمُرِ، وَعَذَابِ الْقَبْرِ، وَفِتْنَةِ الدَّجَّالِ، وَفِتْنَةِ الْمَحْيَا وَالْمَمَاتِ». [ر: ۲۶۶۸]

ارزل عمرهغه عمرته وائی په کوم کښې چه انسان سراسردنوروممحتاج وی ، دينه هغوی صلی الله عليه وسلم پناه غوښتې ده .

۱۹۹=باب. سورة بَنِي إِسْرَائِيلَ

[۴۴۳۱] (٢) حَدَّثَنَا آدَمُ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ قَالَ سَمِعْتُ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ يَزِيدَ. قَالَ سَمِعْتُ ابْنَ مَسْعُودٍ - رضى الله عنه - قَالَ فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ وَالْكَهْفِ وَمَرْيَمَ إِنَّهُنَّ مِنَ الْعِتَاقِ الأُوَلِ، وَهُنَّ مِنْ تِلاَدِي. قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (فَسَيُنْغِضُونَ) يَهُزُّونَ. وَقَالَ غَيْرُهُ نَغَضَتْ سِنُّكَ أَىْ تَحَرَّكَتْ.

سورة بَنِي إِسْرَائِيلَ

حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه دسورة بنی اسرائيل ، سورة کهف اوسورة مريم متعلق اوفرمائيل چه دا دااولې درجې دښکلې سورتونونه دی .يعنی دا دپخوانئ زمانې په شروع

---

(١) تفسيرعثماني :ج۳۶۷فائده نبمر ٤ _

(٢) اوخرجه البخاری ايضافی التفسيرباب سورة الانبياء رقم الحديث :٤٤٦٢ وباب تاليف القرآن رقم الحديث ٤٧٠٨ وهذا الحديث لم يخرجه احد من اصحاب السنة سوی البخاری _

کښې نازل شوی سورتونه دی زاودازما زوړ محفوظ مال دې عتاق : دعتق جمع ده .څه معنی چه ښکلې اوپخوانی ده .تلاد پخوانی هغه مال چه کوم انسان سره دزړې زمانی راسې وی.

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (فَسَيُنْغِضُونَ) يَهُزُّونَ. وَقَالَ غَيْرُهُ نَغَضَتْ سِنُّكَ أَيْ تَحَرَّكَتْ.

وَقَضَيْنَا إِلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ) أَخْبَرْنَاهُمْ أَنَّهُمْ سَيُفْسِدُونَ، وَالْقَضَاءُ عَلَى وُجُوهٍ (وَقَضَى رَبُّكَ) أَمَرَ رَبُّكَ، وَمِنْهُ الْحُكْمُ (إِنَّ رَبَّكَ يَقْضِي بَيْنَهُمْ)، وَمِنْهُ الْخَلْقُ (فَقَضَاهُنَّ سَبْعَ سَمَوَاتٍ). (نَفِيرًا) مَنْ يَنْفِرُ مَعَهُ. (وَلِيُتَبِّرُوا) يُدَمِّرُوا (مَا عَلَوْا). (حَصِيرًا) مَحْبِسًا مَحْصَرًا (حَقَّ) وَجَبَ (مَيْسُورًا) لَيِّنًا. (خِطْئًا) إِثْمًا، وَهُوَ اسْمٌ مِنْ خَطِئْتُ، وَالْخَطَأُ مَفْتُوحٌ مَصْدَرُهُ مِنَ الْإِثْمِ، خَطِئْتُ بِمَعْنَى أَخْطَأْتُ. (تَخْرِقَ) تَقْطَعَ. (وَإِذْ هُمْ نَجْوَى) مَصْدَرٌ مِنْ نَاجَيْتُ، فَوَصَفَهُمْ بِهَا، وَالْمَعْنَى يَتَنَاجَوْنَ (رُفَاتًا) حُطَامًا (وَاسْتَفْزِزْ) اسْتَخِفَّ (بِخَيْلِكَ) الْفُرْسَانِ، وَالرَّجْلُ الرَّجَّالَةُ وَاحِدُهَا رَاجِلٌ مِثْلُ صَاحِبٍ وَصَحْبٍ، وَتَاجِرٍ وَتَجْرٍ. (حَاصِبًا) الرِّيحُ الْعَاصِفُ، وَالْحَاصِبُ أَيْضًا مَا تَرْمِي بِهِ الرِّيحُ وَمِنْهُ (حَصَبُ جَهَنَّمَ) يُرْمَى بِهِ فِي جَهَنَّمَ، وَهُوَ حَصَبُهَا، وَيُقَالُ حَصَبَ فِي الْأَرْضِ ذَهَبَ، وَالْحَصَبُ مُشْتَقٌّ مِنَ الْحَصْبَاءِ وَالْحِجَارَةِ. (تَارَةً) مَرَّةً وَجَمَاعَتُهُ تِيَرَةٌ وَتَارَاتٌ (لَأَحْتَنِكَنَّ) لَأَسْتَأْصِلَنَّهُمْ يُقَالُ احْتَنَكَ فُلَانٌ مَا عِنْدَ فُلَانٍ مِنْ عِلْمٍ اسْتَقْصَاهُ. (طَائِرَهُ) حَظَّهُ. قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ كُلُّ سُلْطَانٍ فِي الْقُرْآنِ فَهُوَ حُجَّةٌ. (وَلِيٌّ مِنَ الذُّلِّ) لَمْ يُحَالِفْ أَحَدًا..

د کلماتو تشریح:

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (فَسَيُنْغِضُونَ) يَهُزُّونَ. وَقَالَ غَيْرُهُ نَغَضَتْ سِنُّكَ أَيْ تَحَرَّكَتْ: په آیت کښې دی ,,قُلِ الَّذِیْ فَطَرَكُمْ اَوَّلَ مَرَّةٍ فَسَیُنْغِضُوْنَ اِلَیْكَ رُءُوْسَهُمْ ددې معنی یهزون ده یعنی هغوی خپل سرونه خوزوی اوحضرت ابن عباس رضی الله عنه غیرمعنی ابوعبید رحمه الله وئیلی دی ‹نغضت سنك› معنی تحرکت یعنی ستاغاښ اوخوزیدو.په مجرد کښې داباب ضرب اونصرنه استعمالیږی .نقض الشئ ، تغغضا: خوزیدل حرکت کول.ینغضون باب افعال نه متعدی دې په معنی دخوزیدلو اوحرکت کولو.

قوله: (وَقَضَيْنَا إِلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ أَخْبَرْنَاهُمْ أَنَّهُمْ سَيُفْسِدُونَ، وَالْقَضَاءُ عَلَى وُجُوهٍ (وَقَضَى رَبُّكَ) أَمَرَ رَبُّكَ، وَمِنْهُ الْحُكْمُ (إِنَّ رَبَّكَ يَقْضِي بَيْنَهُمْ)، وَمِنْهُ الْخَلْقُ (فَقَضَاهُنَّ سَبْعَ سَمَوَاتٍ): په آیت کښې دی وَقَضَیْنَاۤ اِلٰی بَنِیْۤ اِسْرَآءِیْلَ فِی الْكِتٰبِ لَتُفْسِدُنَّ فِی الْاَرْضِ مَرَّتَیْنِ وَلَتَعْلُنَّ عُلُوًّا كَبِیْرًا په دې کښې دقضینا معنی اخبرنا ده یعنی مونږ حضرت جبرائیل علیه السلام ته خبرکړې ووچه هغوی به فساد کوی . دلفظ قضا مختلف معنې راځی .

① حکم ورکول. لکه قضی ربك :ستا رب حکم ورکړو.

② فیصله کول. لکه ان ربك یقضی بینهم : ستارب دهغوی په مینځ کښې فیصله اوکړه.

③ پیدا کول. لکه فقضاهن سبع سوات یعنی الله تعالی اووه آسمانونه پیدا کړل.

اسماعيل بن احمد نيشاپوري.. كتاب الوجوه والنظائر، كښې ليكى چه لفظ قضا په قرآن كښې پنځلس معنو كښې استعمال شوې دې حافظ ابن حجر رحمه الله ددې تفصيل نقل كړې دې (۱)

قوله: (نَفِيرًا) مَنْ يَنْفِرُ مَعَهُ: په آيت كښې دى.. وَجَعَلْنٰكُمْ اَكْثَرَ نَفِيْرًا هغه خلقو ته وائى چه څوك چاسره تلونكى وى يعنى د دښمن د مقابلې دپاره يوځاى وتونكى خلق

قوله: (وَلِيُتَبِّرُوا) يُدَمِّرُوا (مَا عَلَوْا): په آيت كښې دى.. وَّلِيُتَبِّرُوْا مَا عَلَوْا تَتْبِيْرًا يعنى چه په كوم څيز هغوى غالب راشى هغه هلاك اوبرباد كړى

قوله: (حَصِيرًا) مَحْبِسًا مَحْصَرًا: په آيت كښې دى وَجَعَلْنَا جَهَنَّمَ لِلْكٰفِرِيْنَ حَصِيْرًا د حصير معنى ده محبس و محصر يعنى جيل او قيد خانه

قوله: (حَقَّ) وَجَبَ): په آيت كښې دى.. فَحَقَّ عَلَيْهَا الْقَوْلُ فَدَمَّرْنٰهَا تَدْمِيْرًا پس په هغوى (يعنى هغه كلى والوباندې) حجت تماميږى بيامونږ هغه كلى غرق (برباد) كړو. فرمائى چه په آيت كښې حق په معنى د وجب دې يعنى ثابته شوه. ختمه شوه اوبعضې مفسرينو تفسير كړې دې وجب عليها العذاب.

قوله: (مَيْسُورًا) لَيِّنًا: په آيت كښې دى.. فَقُلْ لَّهُمْ قَوْلًا مَّيْسُوْرًا نو هغوى سره په نرمئ خبره كوه فرمائى چه په آيت كښې د ميسور معنى ده لين يعنې نرم اومهين ده.

قوله: (خِطْئًا) إِثْمًا، وَهُوَ اسْمٌ مِنْ خَطِئْتُ، وَالْخَطَأُ مَفْتُوحٌ مَصْدَرُهُ مِنَ الإِثْمِ، خَطِئْتُ بِمَعْنَى أَخْطَأْتُ: په آيت كښې دى.. اِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطْاً كَبِيْرًا په دې كښې د خطاء معنى گناه ده كښې دلته درې خبرې بيان كړى دى اوبه دريواړو كښې غلطى شويده. خطاء په كسره د خاء، ته هغه اسم مصدرونيلى دې خطئت حالانكه هغه مصدر دې خطاء (په فتح د خاء) ته هغه مصدر ونيلې دې حالانكه هغه داخطاء اسم مصدردې او خطئت ته داخطات معنى كښې وئيلې دى حالانكه د ثلاثى مجرد نه ددې معنى په قصدسره گناه كول دى اوباب افعال نه بلاعمد گناه كول دى (۲)

دلته دعبارت په آخر كښې دى.. من الاثم خطئت بمعنى اخطاءت، په دې كښې تقديم وتاخيردې اصل عبارت داسې كيدل پكار دى.. خطئت من الاثم بمعنى اخطاءت يعنى خطئت چه د گناه په معنى كښې دې په معنى د اخطاءت دې د غه شان علامه عينى رحمه الله فرمائى.. اى خطئت الذى اخذ معناه من الاثم بمعنى اخطاءت.

---

(۱) فتح البارى: ج۸ص۳۸۹_

(۲) عمدة القارى: ۱۹ص ۲۰ وفى مختار الصحاح الخطء.. الذنب وهو مصدر (خطئ) بالكسر_

قوله: (تَخْرِقَ) تَقْطَعَ: په آيت كښې دى ,, وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا إِنَّكَ لَنْ تَخْرِقَ الْأَرْضَ وَلَنْ تَبْلُغَ الْجِبَالَ طُولًا ،، اوپه زمكه باندې په فخرسره مه ګرځه (ځكه) چه ته (په زمكه باندې پښه ايږدې) نونه زمكه شلولې شې اونه خپل بدن اوږدولې شې چه دغرونواوچتوالى ته اورسې . فرمائى چه آيت كښې دلن تخرق معنى لن تقطع يعنى ته به زمكه پرې نكړې شى اوفاصله به پوره نه كړې شى ځكه چه زمكه ډيره لويه ده عرب وائى ،،فلان اخرق من فلان،، معنى فلانى دفلانى نه زيات سفراوكړو.

قوله: (وَإِذْ هُمْ نَجْوَى) مَصْدَرٌ مِنْ نَاجَيْتُ، فَوَصَفَهُمْ بِهَا، وَالْمَعْنَى يَتَنَاجَوْنَ: په آيت كښې دى نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَسْتَمِعُونَ بِهِ إِذْ يَسْتَمِعُونَ إِلَيْكَ وَإِذْ هُمْ نَجْوَى إِذْ يَقُولُ الظَّالِمُونَ إِنْ تَتَّبِعُونَ إِلَّا رَجُلًا مَسْحُورًا په دې كښې نجوى دناجيت مصدر دې اوپه ،،هم.. باندې مبالغة ددې حمل كړې شوې دې اومعنى ده ،،واذهم يتناجون،، يعنى چه كله هغوى په خپل مينځ كښې پټې خبرې كوى

قوله: (رُفَاتًا) حُطَامًا: په آيت كښې دى.. وَقَالُوا أَإِذَا كُنَّا عِظَامًا وَرُفَاتًا أَإِنَّا لَمَبْعُوثُونَ خَلْقًا جَدِيدًا (1) د رفاتا معنى حطاما ده يعنى څه چه كوم وخت مونږ هډوكى جوړېږو اوذره ذره اوميده ميده شونوبيابه مونږ ژوندى كولې شو.

قوله: (وَاسْتَفْزِزْ) اسْتَخِفَّ (بِخَيْلِكَ) الْفُرْسَانِ، وَالرَّجْلُ الرَّجَّالَةُ وَاحِدُهَا رَاجِلٌ مِثْلُ صَاحِبٍ وَصَحْبٍ، وَتَاجِرٍ وَتَجْرٍ: په آيت كښې دى وَاسْتَفْزِزْ مَنِ اسْتَطَعْتَ مِنْهُمْ بِصَوْتِكَ وَأَجْلِبْ عَلَيْهِمْ بِخَيْلِكَ وَرَجِلِكَ دا بالكل امام دابوعبيده رحمه الله كلام نقل كړې دې د استفزز معنى استخف يعنى سپک ګڼړل. دحق لارې نه اخواكول. بخيلك نه شهسوار مراددې او رجل او رجالة جمع ده. ددې مفرد راجل دې لكه دصاحب جمع ده صحب او دتاجر جمع تجرراځى .دآيت مطلب دا دې اودهغوى نه چه په چاستا قدرت رسى خپل آواز(وسوسه) سره هغوى دحق لارې نه واړوه دهدايت دلارې نه هغوى اخواديخواكړه اوپه هغوى پسې خپل سواره اوپياده راوله په آيت كښې شيطان ته خطاب دې.

قوله: (حَاصِبًا) الرِّيحُ الْعَاصِفُ، وَالْحَاصِبُ أَيْضًا مَا تَرْمِي بِهِ الرِّيحُ وَمِنْهُ (حَصَبُ جَهَنَّمَ) يُرْمَى بِهِ فِي جَهَنَّمَ، وَهُوَ حَصَبُهَا، وَيُقَالُ حَصَبَ فِي الْأَرْضِ ذَهَبَ، وَالْحَصَبُ مُشْتَقٌّ مِنَ الْحَصْبَاءِ وَالْحِجَارَةِ: په آيت كښې دى أَوْ يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حَاصِبًا ثُمَّ لَا تَجِدُوا لَكُمْ وَكِيلًا حاصب سيلئې ته وائى اوحاصب هغه كانكراوشګې ته هم وائى كوم چه هوااوچت كړى اووئ غورزوى اوهم دې نه حصب جهنم ماخوذ دې چه په سورة انبياء كښې دې ,, إِنَّكُمْ وَمَا

(1) قوله رفاتا قال مجاهد ترابا وقيل :حطاما والرفات كل مايكسرويبلى من كل شئ (تفسير البغوى: ج۳ص۱۱۸)

تَعْبُدُوْنَ مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ اَنْتُمْ لَهَا وٰرِدُوْنَ یعنی ددوزخ خشاک ځکه چه هغوی به په دوزخ کښې غورزولې شی .اوحصب حصباء نه مشتق دې په معنی دکانړی ځکه چه کانړې او کانکر غورزولې شی په دې وجه دې ته حصب وائی داخبره دې ښکاره وی چه دلته داشتقاق نه اصطلاحی اشتقاق مراد نه دې لکه چه دفعل اشتقاق دمصدرنه کیږی بلکه اشتقاق نه صرف دلته مناسبت مراد دې عبارت کښې ..الحجارة،، د ،،الحصباء،،تفسیردې.

قوله: (تَارَةً) مَرَّةً وَجَمَاعَتُهُ تِيَرَةٌ وَتَارَاتٌ: په آیت کښې دی.. اَمْ اَمِنْتُمْ اَنْ يُّعِيْدَكُمْ فِيْهِ تَارَةً اُخْرٰى تارة دمرة په معنی کښې دې ددې جمع تیرة اوتارات راځی

قوله: (لَأَحْتَنِكَنَّ) لَأَسْتَاصِلَنَّهُمْ يُقَالُ احْتَنَكَ فُلَانٌ مَا عِنْدَ فُلَانٍ مِنْ عِلْمٍ اِسْتَقْصَاهُ: په آیت کښې دی .. لَىِٕنْ اَخَّرْتَنِ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ لَاَحْتَنِكَنَّ ذُرِّيَّتَهٗۤ اِلَّا قَلِيْلًا دې کښې داحتنکن معنی دد زه به دهغه استیصال کوم. یعنی دبیخه به نې راؤباسم [۱]عرب وائی احتنك فلان ماعندفلان من علم ددې معنی ده استقصاء یعنی فلانکی سړی سره چه څومره علم ووفلانکی شاګردهغه ټول حاصل کړو، ددې اخرته اورسیدو اودائې راګیرکړو.

قوله: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ كُلُّ سُلْطَانٍ فِي الْقُرْآنِ فَهُوَ حُجَّةٌ: په آیت کښې دی .. فَقَدْ جَعَلْنَا لِوَلِيِّهٖ سُلْطٰنًا یوبل ځائ کښې دی وَّاجْعَلْ لِّيْ مِنْ لَّدُنْكَ سُلْطٰنًا نَّصِيْرًا حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمائی چه په قرآن کریم کښې دسلطان لفظ چرته چه هم راغلې دې هغه دحجت په معنی کښې دې

قوله: (وَلِيٌّ مِنَ الذُّلِّ) لَمْ يُحَالِفْ أَحَدًا..: په آیت کښې دی وَلَمْ يَكُنْ لَّهٗ وَلِيٌّ مِّنَ الذُّلِّ وَكَبِّرْهُ تَكْبِيْرًا یعنی دکمزورئی په وجه څوک دهغه امدادی نشته .. ولی من الذل،، تفسیرکړې دې لم یحالف احدا یعنی الله تعالی داسې نه دې چه دکمزورئی په بناچاسره وعده کړې وی اوڅوک نې حلیف جوړکړې وی اوضرورت په وخت هغه دالله تعالی امداد له راشی ځکه چه الله تعالی دچامحتاج نه دې دهرقسم کمزورئی اونقص نه پاک اومنزه دې.

۲۰۰= بَاب قَوْلِهِ (أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلاً مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ).

[۴۴۳۲] حَدَّثَنَا عَبْدَانُ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا يُونُسُ ح وَحَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ حَدَّثَنَا عَنْبَسَةُ حَدَّثَنَا يُونُسُ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ ابْنُ الْمُسَيَّبِ قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ أُتِيَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى

---

[۱] قال البغوی فی معالم التنزیل :ج۳ص۱۲۲) لاحتنکن ذریته ای لاستاصلنهم بالاضلال یقال احتنک الجراد الزرع اذا اکله وقیل هومن قول العرب حنک الدابة اذاشد فی حنکها الاسفل حبلا یقودها ای لاقودتهم کیف شئت وقیل لاستولین علیهم بالاغواء_

الله علیه وسلم - لَیْلَةَ أُسْرِیَ بِهِ بِإِیلِیَاءَ بِقَدَحَیْنِ مِنْ خَمْرٍ وَلَبَنٍ، فَنَظَرَ إِلَیْهِمَا فَأَخَذَ اللَّبَنَ قَالَ جِبْرِیلُ اَلْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِی هَدَاكَ لِلْفِطْرَةِ، لَوْ أَخَذْتَ الْخَمْرَ غَوَتْ أُمَّتُكَ.

قوله: اَلْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِی هَدَاكَ لِلْفِطْرَةِ: یعنی فطرت اسلامیه لره هغوی ﷺ اختیار کړو، هدایت اوضلالت ئی لبن اوخمربه شکل کښې پیش کړی شونو هغوی ﷺ لبن اختیار کړه اوهدایت طرف ئی خوښ کړو. که چرې هغوی ﷺ خمراختیار کړی وې نودابه دضلالت انتخاب وو اودهغوی ﷺ امت به په ګمراهئی کښې اخته شوې وو.

[۴۴۳۳] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ قَالَ أَخْبَرَنِی یُونُسُ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَبُو سَلَمَةَ سَمِعْتُ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ - رضی الله عنهما - قَالَ سَمِعْتُ النَّبِیَّ - صلی الله علیه وسلم - یَقُولُ «لَمَّا كَذَّبَنِی قُرَیْشٌ قُمْتُ فِی الْحِجْرِ، فَجَلَّى اللَّهُ لِی بَیْتَ الْمَقْدِسِ فَطَفِقْتُ أُخْبِرُهُمْ عَنْ آیَاتِهِ وَأَنَا أَنْظُرُ إِلَیْهِ». زَادَ یَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِیمَ حَدَّثَنَا ابْنُ أَخِی ابْنِ شِهَابٍ عَنْ عَمِّهِ «لَمَّا كَذَّبَنِی قُرَیْشٌ حِینَ أُسْرِیَ بِی إِلَى بَیْتِ الْمَقْدِسِ». نَحْوَهُ. (قَاصِفًا) رِیحٌ تَقْصِفُ كُلَّ شَیْءٍ.

۲۰۱= باب قَوْلِهِ تَعَالَى (وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِی آدَمَ)

) كَرَّمْنَا) وَأَكْرَمْنَا وَاحِدٌ (ضِعْفَ الْحَیَاةِ) عَذَابَ الْحَیَاةِ وَعَذَابَ الْمَمَاتِ (خِلاَفَكَ) وَخَلْفَكَ سَوَاءٌ (وَنَأَى) تَبَاعَدَ (شَاكِلَتِهِ) نَاحِیَتِهِ، وَهْیَ مِنْ شَكْلِهِ (صَرَّفْنَا) وَجَّهْنَا (قَبِیلاً) مُعَایَنَةً وَمُقَابَلَةً ، وَقِیلَ الْقَابِلَةُ لأَنَّهَا مُقَابِلَتُهَا وَتَقْبَلُ وَلَدَهَا (خَشْیَةَ الإِنْفَاقِ) أَنْفَقَ الرَّجُلُ أَمْلَقَ ، وَنَفِقَ الشَّیْءُ ذَهَبَ (قَتُورًا) مُقَتِّرًا. (لِلأَذْقَانِ) مُجْتَمَعُ اللَّحْیَیْنِ، وَالْوَاحِدُ ذَقَنٌ. وَقَالَ مُجَاهِدٌ (مَوْفُورًا) وَافِرًا (تَبِیعًا) ثَائِرًا، وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ نَصِیرًا. (خَبَتْ) طَفِئَتْ. وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (لاَ تُبَذِّرْ) لاَ تُنْفِقْ فِی الْبَاطِلِ ___ (ابْتِغَاءَ رَحْمَةٍ) رِزْقٍ (مَثْبُورًا) مَلْعُونًا (لاَ تَقْفُ) لاَ تَقُلْ (فَجَاسُوا) تَیَمَّمُوا. یُزْجِی الْفُلْكَ یُجْرِی الْفُلْكَ (یَخِرُّونَ لِلأَذْقَانِ) لِلْوُجُوهِ.

د کلماتو تشریح:

قوله: (قَاصِفًا) تَقْصِفُ كُلَّ شَیْءٍ: په آیت کښې دی ,, فَیُرْسِلَ عَلَیْكُمْ قَاصِفًا مِّنَ الرِّیحِ قاصف هغه سخت طوفان ته وائی چه هرڅیز دبیخ نه راوباسی اوغورزوی.

قوله: (ضِعْفَ الْحَیَاةِ) عَذَابَ الْحَیَاةِ وَعَذَابَ الْمَمَاتِ: په آیت کښې دی إِذًا لَّأَذَقْنَٰكَ ضِعْفَ الْحَیٰوةِ وَضِعْفَ الْمَمَاتِ ,,ابو عبیده رحمه الله دې تفسیرکړې دې ,,ضعف عذاب الحیاة وضعف عذاب الممات ابوعبیده رحمه الله او بعضو وئیلی دی,, عذابا ضعفا فی الحیاة وعذابا ضعفا فی الممات ،،موصوف عذابا حذف کړې دې صفت ،،ضعفا،، ئې ددې قائم مقام کړې دې اوبیائې ددې اضافت کړې دې[۱]

---

[۱]) قال البغوی فی معالم التنزیل: ج۳ص۱۲۷ یعنی اضعفنالک العذاب...[بقیه حاشیه په راروانه صفحه..

قوله: (طَائِرَهُ) حَظُّهُ: په آیت کښې دی ..وَكُلَّ إِنسَانٍ أَلْزَمْنَاهُ طَائِرَهُ فِي عُنُقِهِ ۖ وَنُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كِتَابًا يَلْقَاهُ مَنشُورًا اومونږ هر (عمل کونکی) انسان عمل (که نیک وی که بد) دهغه دغاړې هار جوړ کړې ایخودې دې (یعنی دهرسړی عمل هغه سره لازم اوملزوم دې) فرمانی په آیت کښې د طائر معنی حظه ده دځه معنی چه حصې قسمت اونصیب ده

قوله: (خِلَافَكَ) وَخَلْفَكَ سَوَاءٌ: په آیت مبارک کښې دی وَإِذًا لَّا يَلْبَثُونَ خِلَافَكَ إِلَّا قَلِيلًا اوهغه وخت په هغه هم ستانه پس نه دیر کم وخت دپاره حصارشی فرمانی چه خلافت (په کسره دخاء او خلف (په فتح دخاء) دواړه برابر دی

قوله: وَنَأَى) تَبَاعَدَ: په آیت کښې دی وَإِذَا أَنْعَمْنَا عَلَى الْإِنسَانِ أَعْرَضَ وَنَأَىٰ بِجَانِبِهِ اوچه کله مونږ انسان ته نعمت ورکوونومخ اړوی اودده کوی فرمانی آیت کښې ونائ په معنی تباعد دې یعنی لرې شو

قوله: (شَاكِلَتِهِ) نَاحِيَتِهِ، وَهِيَ مِنْ شَكْلِهِ: په آیت کښې دی قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَىٰ شَاكِلَتِهِ د شاکلته تفسیرئې په ناحیة سره کړې دې اومعنی ئې طرف ،لار اوطریقه ده اودا دشکل نه ماخوذ دې دشکل معنی ده مثل په شان (دلته زمونږ دمتن په نسخه کښې شکله داسم په ځای شکلته فعل دې دآیت مطلب دادې چه هر انسان په خپله خپله طریقه ،نیت . طبیعت اومذهب باندې روان دې اوهم په هغې باندې عمل کوی . (۱)

قوله: (قَبِيلًا) مُعَايَنَةً وَمُقَابَلَةً، وَقِيلَ الْقَابِلَةُ لِأَنَّهَا مُقَابِلَتُهَا وَتَقْبَلُ وَلَدَهَا: په آیت کښې دی ..أَوْ تَأْتِيَ بِاللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ قَبِيلًا په دې کښې دقبیلا معنی ده دسترګو په وړاندې. مخامخ به دې کافرانونیل چه مونږ دهغه وخت پورې ایمان نه راوړو ترکومې چه ته الله تعالی اوفرښتې زمونږ مخامخ نه راولې،اومونږ هغوی مخامخ اونه وینو، دقبیلا معنی مخامخ .نوهم په دې مناسبت وړاندې فرمانی چه دائی ته قابله ځکه وائی چه هغه دښځې مخامخ کښې دچاچه بچې پیدا کیږی اودهغې بچې اخلی اوقبلوی.

قوله: (خَشْيَةَ الْإِنفَاقِ أَنفَقَ الرَّجُلُ أَمْلَقَ، وَنَفِقَ الشَّيْءُ ذَهَبَ: په آیت کښې دی إِذًا لَّأَمْسَكْتُمْ.. خَشْيَةَ الْإِنفَاقِ ۚ وَكَانَ الْإِنسَانُ قَتُورًا ددې معنی ده فقر(انفق الرجل) ونیلې شی اذا املق کله چه هغه محتاج اوفقیرشی، نفق الشئ ونیلی شی کله چه هغه ځیزختم شی .

قوله: (قَتُورًا) مُقَتِّرًا: په آیت کښې دی وَكَانَ الْإِنسَانُ قَتُورًا قتور په معنی دمقتر دې یعنی بخیل .

...بقیه ازحاشیه گذشته] فی الدنیا والاخرة وقیل الضعف هوالعذاب سمی ضعفا لضاعف الالم فیه ـ

(۱) قال ابن عباس علی ناحیته قال الحسن وقتاده علی نیته وقال مقاتل :علی خلیقته قال الفراء علی طریقته التی جبل علیها وقیل علی السبیل الذی اختاره لنفسه وهومن الشکل یقال :لست علی شکل وشاکلتی وکلها لغات متقاربة (وانظر تفسیر البغوی :ج۳ص۱۳۳ـ

قوله: (لِلأَذْقَانِ) مُجْتَمَعُ اللَّحْيَيْنِ ، وَالْوَاحِدُ ذَقَنٌ: په آيت كښې دى يَخِرُّونَ لِلأَذْقَانِ سُجَّدًا ددوارو جامود يوځاى كيدو ځاى ته ذقن وائى او ددې جمع اذقان راځى.

قوله: (تَبِيعًا) ثَائِرًا، وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ نَصِيرًا: په آيت كښې دى ,, ثُمَّ لَا تَجِدُوا لَكُمْ عَلَيْنَا بِهِ تَبِيعًا دې كښې تبيعا د ثائر په معنى كښې دې، ثائر ديت غوښتونكې او بدله اخستونكى ته وائى او حضرت ابن عباس رضي الله عنهما اوفرمائيل چه تبيعا په معنى نصير ادې .ديت طلب كونكې هم يو قسم مددګاروى.

قوله: (يَخِرُّونَ لِلأَذْقَانِ) لِلْوُجُوهِ: هغوى پرمخې راپريوزى ځكه چه ذقن هم په مخ كښې وى ددې دپاره الاذقان اوفرمائيلې شو.

۲۰۲=باب قَوْلِهِ (إِذَا أَرَدْنَا أَنْ نُهْلِكَ قَرْيَةً أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا)

[۴۴۳۴] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ أَخْبَرَنَا مَنْصُورٌ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ كُنَّا نَقُولُ لِلْحَيِّ إِذَا كَثُرُوا فِي الْجَاهِلِيَّةِ أَمِرَ بَنُو فُلَانٍ.
حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ وَقَالَ أَمِرَ.

حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه نه روايت دې چه كله به دجاهليت په زمانه كښې ديوې قبيلې خلق ډيرزيات شونو مونږ به وئيل ,, امربنوفلان ،،يعنى فلانكې قبليه زياته شوه دحميدى په طريق كښې امربنوفلان دې .دامام بخارى رحمه الله مقصد آيت ،،امرنا فيها....، كښې مختلف قراتونو طرف ته اشاره كول دى.

په ''امرنا مترفيها،، كې مختلف قراءتونه: ① دجمهورو قراءت امرنا،، دې باب نصر نه ،،امر امرا.. معنى حكم وركول، په دې صورت كښې به دآيت ترجمه وى كله چه مونږ يو كلې هلاك كول غواړونو مونږ دهغې ښه ژوند تيرونكوته حكم وركوو. مطلب داچه دانبياء كرامو په ذريعه مونږ هغوى ته دايمان او اطاعت حكم وركوو. بياچه كله هغوى ګناه كوى نو مونږ هغوى تباه كوو. مولاناشبيراحمد عثمانى رحمه الله فرمائى :يعنى چه كله دبدوعملونوپه وجه يو كلې تباه كول وى نوهسې ئى داسې ناڅاپى نه رانيسى اوهلاكوى ئى ،بلكه دحجت داتمام نه پس سزا وركولې شى .اول دپيغمبرياد هغه دنائبينوپه ذريعه زبانى خدائى احكام هغوى ته رسولې شى خاصكر دهغې ځائى مالدارانو او د اثر او رسوخ خلقوته دچا دمنلواونه منلو اثرپه اكثروخلقووى خبرولې شى كله چه دالوئ خلق سره دپوهې دالله تعالى پيغام ردكوى اوښه په ارت مټ نافرمانيانى كوى اود ټول كلى فضا مسموم اومكدر يعنى خرابوى هغه وخت هغه كلې خپل ځان ښكاره مجرم ثابت كړى اودالله تعالى دعذاب حقدار شى .([1])

[1]) تفسيرعثمانى :۳۷۶فائده نمبر ۶_

خلاصه دکلام داشوه چه ,,امرنامترفیها،، کښې دفسق اوفجورحکم مرادنه دې چه اشکال اوکړیشی چه الله تعالی څنګه دفسق اوفجورحکم ورکوی قُلْ اِنَّ اللّٰهَ لَا یَاْمُرُ بِالْفَحْشَآءِ اوبلکه دحکم نه مراددانبیاء په ذریعه مترفین ته دایمان اواطاعت حکم دې.(۱)

دغه شان دیوکلی دتباهئ اوبربادئی اراده هله کولې شی کله چه هغوی په بدوعملونوکښې آخری حد ته اورسی نوبیا داتمام حجت دپاره دهغې ځائ مالدارانوخلقوته دالله تعالی پیغام رسولې شی اوچه کله هغوی دا هیراوشاته ئی کړی نوپه هغوی عذاب راځی .داخوپه هغه صورت کښې دی کله چه د,,امرنا.. معنی دحکم کولودپاره راشی خودامرنامعنی دډیر والی هم راځی لکه چه دلته دحمیدی په طریق کښې امرېنوفلان په معنی ،،کثیر،، راځی په دې صورت کښې به ترجمه وی کله چه مونږ یوکلې هلاکول غواړونوهلته دمالدارانوشمیرزیاتوو. هغوی فسق اوګناه کوی نومونږ هغوی تباه کړو.

② قراءت دابن عباس رضی الله عنه نه نقل کړیشوې دې,, امرنا مترفیها،، امردباب سمع نه دې معنی ئی دوړاندې کیدلواوزیاتیدلوده. دلته ددې معنی کثرنا ده متعدی ده یعنی دې کلی کښې مونږ دعیش پرستوخلقوشمیرزیاتوو دامتعدی اولازم دواړه قسمه استعمالیږی وائی امرېنوفلان فلانکې خاندان زیات شو. امرالله الله تعالی دې هغوی زیات کړی.

۲۰۳= باب (ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ إِنَّهُ كَانَ عَبْدًا شَكُورًا)

[۴۴۲۵] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُقَاتِلٍ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا أَبُو حَيَّانَ التَّيْمِيُّ عَنْ أَبِي زُرْعَةَ بْنِ عَمْرِو بْنِ جَرِيرٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ -رضي الله عنه- قَالَ أُتِيَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- بِلَحْمٍ، فَرُفِعَ إِلَيْهِ الذِّرَاعُ، وَكَانَتْ تُعْجِبُهُ، فَنَهَسَ مِنْهَا نَهْسَةً ثُمَّ قَالَ «أَنَا سَيِّدُ النَّاسِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، وَهَلْ تَدْرُونَ مِمَّ ذَلِكَ يُجْمَعُ النَّاسُ الأَوَّلِينَ وَالآخِرِينَ فِي صَعِيدٍ وَاحِدٍ، يُسْمِعُهُمُ الدَّاعِي، وَيَنْفُذُهُمُ الْبَصَرُ، وَتَدْنُو الشَّمْسُ، فَيَبْلُغُ النَّاسَ مِنَ الْغَمِّ وَالْكَرْبِ مَا لاَ يُطِيقُونَ وَلاَ يَحْتَمِلُونَ فَيَقُولُ النَّاسُ أَلاَ تَرَوْنَ مَا قَدْ بَلَغَكُمْ أَلاَ تَنْظُرُونَ مَنْ يَشْفَعُ لَكُمْ إِلَى رَبِّكُمْ فَيَقُولُ بَعْضُ النَّاسِ لِبَعْضٍ عَلَيْكُمْ بِآدَمَ فَيَأْتُونَ آدَمَ عليه السلام فَيَقُولُونَ لَهُ أَنْتَ أَبُو الْبَشَرِ خَلَقَكَ اللَّهُ بِيَدِهِ، وَنَفَخَ فِيكَ مِنْ رُوحِهِ، وَأَمَرَ الْمَلاَئِكَةَ فَسَجَدُوا لَكَ، اشْفَعْ لَنَا إِلَى رَبِّكَ، أَلاَ تَرَى إِلَى مَا نَحْنُ فِيهِ أَلاَ تَرَى إِلَى مَا قَدْ بَلَغَنَا فَيَقُولُ آدَمُ إِنَّ رَبِّي قَدْ غَضِبَ الْيَوْمَ غَضَبًا لَمْ يَغْضَبْ قَبْلَهُ مِثْلَهُ وَلَنْ يَغْضَبَ بَعْدَهُ مِثْلَهُ، وَإِنَّهُ نَهَانِي عَنِ الشَّجَرَةِ فَعَصَيْتُهُ، نَفْسِي نَفْسِي نَفْسِي، اذْهَبُوا إِلَى غَيْرِي

---

(۱) واختار الطبری قراءت الجهور واختارفی تاویلها حملها علی الظاهر وقال المعنی امرنا مترفیها بالطاعة فعصوا(فتح الباری :ج۸ص۳۹۵) وقال بعض السلف ان الامرفی قوله تعالی امرنامترفیها امرتکوینی قدری بالفسق وقوله تعالی ان الله تعالی لایامربالفحشاء معناه نفی الامرالتشریعی فلامنافاة(تفسیرعثمانی :۳۷۶)۔

،اذْهَبُوا إِلَى نُوحٍ، فَيَأْتُونَ نُوحًا فَيَقُولُونَ يَا نُوحُ إِنَّكَ أَنْتَ أَوَّلُ الرُّسُلِ إِلَى أَهْلِ الأَرْضِ، وَقَدْ سَمَّاكَ اللَّهُ عَبْدًا شَكُورًا اشْفَعْ لَنَا إِلَى رَبِّكَ، أَلاَ تَرَى إِلَى مَا نَحْنُ فِيهِ فَيَقُولُ إِنَّ رَبِّي عَزَّوَجَلَّ قَدْ غَضِبَ الْيَوْمَ غَضَبًا لَمْ يَغْضَبْ قَبْلَهُ مِثْلَهُ، وَلَنْ يَغْضَبَ بَعْدَهُ مِثْلَهُ، وَإِنَّهُ قَدْ كَانَتْ لِي دَعْوَةٌ دَعَوْتُهَا عَلَى قَوْمِي نَفْسِي نَفْسِي نَفْسِي اذْهَبُوا إِلَى غَيْرِي، اذْهَبُوا إِلَى إِبْرَاهِيمَ، فَيَأْتُونَ إِبْرَاهِيمَ، فَيَقُولُونَ يَا إِبْرَاهِيمُ، أَنْتَ نَبِيُّ اللَّهِ وَخَلِيلُهُ مِنْ أَهْلِ الأَرْضِ اشْفَعْ لَنَا إِلَى رَبِّكَ أَلاَ تَرَى إِلَى مَا نَحْنُ فِيهِ فَيَقُولُ لَهُمْ إِنَّ رَبِّي قَدْ غَضِبَ الْيَوْمَ غَضَبًا لَمْ يَغْضَبْ قَبْلَهُ مِثْلَهُ وَلَنْ يَغْضَبَ بَعْدَهُ مِثْلَهُ، وَإِنِّي قَدْ كُنْتُ كَذَبْتُ ثَلاَثَ كَذَبَاتٍ - فَذَكَرَهُنَّ أَبُو حَيَّانَ فِي الْحَدِيثِ. نَفْسِي نَفْسِي، اذْهَبُوا إِلَى غَيْرِي اذْهَبُوا إِلَى مُوسَى، فَيَأْتُونَ مُوسَى، فَيَقُولُونَ يَا مُوسَى أَنْتَ رَسُولُ اللَّهِ، فَضَّلَكَ اللَّهُ بِرِسَالَتِهِ وَبِكَلاَمِهِ عَلَى النَّاسِ، اشْفَعْ لَنَا إِلَى رَبِّكَ أَلاَ تَرَى إِلَى مَا نَحْنُ فِيهِ فَيَقُولُ إِنَّ رَبِّي قَدْ غَضِبَ الْيَوْمَ غَضَبًا لَمْ يَغْضَبْ قَبْلَهُ مِثْلَهُ، وَلَنْ يَغْضَبَ بَعْدَهُ مِثْلَهُ، وَإِنِّي قَدْ قَتَلْتُ نَفْسًا لَمْ أُومَرْ بِقَتْلِهَا، نَفْسِي نَفْسِي نَفْسِي، اذْهَبُوا إِلَى غَيْرِي، اذْهَبُوا إِلَى عِيسَى، فَيَأْتُونَ عِيسَى فَيَقُولُونَ يَا عِيسَى أَنْتَ رَسُولُ اللَّهِ وَكَلِمَتُهُ أَلْقَاهَا إِلَى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ، وَكَلَّمْتَ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ صَبِيًّا اشْفَعْ لَنَا أَلاَ تَرَى إِلَى مَا نَحْنُ فِيهِ فَيَقُولُ عِيسَى إِنَّ رَبِّي قَدْ غَضِبَ الْيَوْمَ غَضَبًا لَمْ يَغْضَبْ قَبْلَهُ مِثْلَهُ، وَلَنْ يَغْضَبَ بَعْدَهُ مِثْلَهُ - وَلَمْ يَذْكُرْ ذَنْبًا - نَفْسِي نَفْسِي نَفْسِي، اذْهَبُوا إِلَى غَيْرِي اذْهَبُوا إِلَى مُحَمَّدٍ - صلى الله عليه وسلم - فَيَأْتُونَ مُحَمَّدًا - صلى الله عليه وسلم - فَيَقُولُونَ يَا مُحَمَّدُ أَنْتَ رَسُولُ اللَّهِ وَخَاتَمُ الأَنْبِيَاءِ، وَقَدْ غَفَرَ اللَّهُ لَكَ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ، اشْفَعْ لَنَا إِلَى رَبِّكَ أَلاَ تَرَى إِلَى مَا نَحْنُ فِيهِ فَأَنْطَلِقُ فَآتِي تَحْتَ الْعَرْشِ، فَأَقَعُ سَاجِدًا لِرَبِّي عَزَّوَجَلَّ ثُمَّ يَفْتَحُ اللَّهُ عَلَىَّ مِنْ مَحَامِدِهِ وَحُسْنِ الثَّنَاءِ عَلَيْهِ شَيْئًا لَمْ يَفْتَحْهُ عَلَى أَحَدٍ قَبْلِي ثُمَّ يُقَالُ يَا مُحَمَّدُ ارْفَعْ رَأْسَكَ، سَلْ تُعْطَهْ، وَاشْفَعْ تُشَفَّعْ، فَأَرْفَعُ رَأْسِي، فَأَقُولُ أُمَّتِي يَا رَبِّ، أُمَّتِي يَا رَبِّ فَيُقَالُ يَا مُحَمَّدُ أَدْخِلْ مِنْ أُمَّتِكَ مَنْ لاَ حِسَابَ عَلَيْهِمْ مِنَ الْبَابِ الأَيْمَنِ مِنْ أَبْوَابِ الْجَنَّةِ وَهُمْ شُرَكَاءُ النَّاسِ فِيمَا سِوَى ذَلِكَ مِنَ الأَبْوَابِ، ثُمَّ قَالَ وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ إِنَّ مَا بَيْنَ الْمِصْرَاعَيْنِ مِنْ مَصَارِيعِ الْجَنَّةِ كَمَا بَيْنَ مَكَّةَ وَحِمْيَرَ، أَوْ كَمَا بَيْنَ مَكَّةَ وَبُصْرَى». [ر: ۳۱۶۲]

د شفاعت حديث او ددې تشريح: دا حديث شفاعت دې، امام بخارى رحمه الله كتاب الانبياء كښې هم ددې حديث تخريج كړې دې خودلته ئى داحديث په تفصيل سره ذكر كړې دې .امام مسلم اوامام ترمذى هم حديث شفاعت نقل كړې دې .(۱)

(۱) الحديث اخرجه البخارى فى كتاب احاديث الانبياء باب قول الله تعالى ارسلنا نوحا الى قومه وباب وقول الله عزوجل واتخذالله ابراهيم خليلا وفى تفسير سورة بنى اسرائيل هنا ...[بقيه حاشيه په راروانه صفحه.

ددې حاصل دادې چه قيامت په ورځ به ميدان حشر کښې کله ټول خلق راجمع کړيشي اودهغه ځای په خطرناکه ګرمئی اودلړزيدونکې ويرې دوجه نه به ناقابل برداشت تکليف اومصيبت کښې وی نودوی په مينځ کښې به مشوره اوشي چه يو داسې شخصيت له تلل پکار دی چه الله تعالى ته سفارش اوکړی ،نوخلق به حضرت آدم عليه السلام له راشي اوهغه ته به دسفارش دپاره اووائی خوهغه به انکار اوکړی اودحضرت نوح عليه السلام طرف ته دورتللو مشوره به ورکړی خلق به حضرت نوح عليه السلام له راشی حضرت نوح عليه السلام به ورته دحضرت ابراهيم عليه السلام مشوره ورکړی ،حضرت ابراهيم عليه السلام به ورته دحضرت موسى عليه السلام مشوره ورکړی .اوحضرت موسى عليه السلام به ورته دحضرت عيسى عليه السلام دپاره اووائی اوحضرت عيسى عليه السلام به ورته حضرت سروردوعالم محمد مصطفى ﷺ خواته دتلو مشوره ورکړی .نوخلق به نبی کريم ﷺ له راشی هغوی به دالله تعالى نه دسفارش کولودرخواست اوکړی ، حضوراکرم ﷺ به دعرش لاندې الله تعالى ته مخامخ په سجده پريوزی اودالله تعالى داسې تعريف اوثنابه بيانوی چه دهغوی ﷺ نه وړاندې به چاته هم د تعريف اوثنا داسې کلمې نه وی خودلې شوی .دنبی کريم ﷺ سفارش به قبول کړيشی اوالله تعالى به ارشاد اوکړی اې محمد: سر اوچت کړه غواړه تاته به درکولې شی سفارش کوه ستاسفارش به قبلولې شی. حضور ﷺ به فرمائی امتی يارب امتی يارب ،امتی يارب،، ارشادبه اوشی اې محمد ﷺ ته دخپل امت نه هغه کسان په چاچه حساب نشته دجنت بنی طرف دروازه باندې داخل کړه . دينه علاوه په باقی دروازو باندې هم دنوروخلقو سره داخليدلې شی .بيا حضوراکرم ﷺ اوفرمائيل په هغه ذات می دې قسم وی دچادقدرت په قبضه کښې چه زما خان دې دجنت دغاړيه دواړو طرفونوکښې مکه اوحميريامکه اوبصری هومره فاصله ده .

قوله: (يُسْمِعُهُمُ الدَّاعِي ،وَيَنفُذُهُمُ الْبَصَرُ): يعنی ميدان حشربه داسې هواروی چه په دې کښې اوازکونکې به ټولوته خپل اواز اورولې شی اوهرطرف ته نظررسولې شی .يعنی ټولوته کتلې شی .دلته لفظ ينفذهم باره کښې اختلاف دې چه دا دباب افعال نه دې که دمجرد نه دې. اختلاف دا دې چه دال سره دې که ذال سره ، د محدیثنو حضراتو په نزد داکثرذال سره د مجرد نه. ينفذهم لولی يعنی نظربه په ټولوکښې نفوذ کولې شی . ابوحاتم سجستانی داپه دال سره ينفدهم لولی اوترجمه کوی ،،يبلغ اولهم واخرهم ،،يعنی هغه به نظراول اوآخرته رسولې شی (۱) بيا دلته دنظرنه دمخلوق نظر مراد دې ابوعبيده رحمه الله دالله تعالى نظر مراد اخستې دې ليکن هغه قول راجح نه دې ځکه چه دالله کتل ټولو خلقو ته په هرحال کښې محيط دی .که

...بقيه ازحاشيه گذشته] وفى كتاب التوحيد باب قول الله وجوه يومئذ ناضرة الى ربها ناظرة وفى كتاب الرقاق باب صفت الجنة والنار واخرجه مسلم فى كتاب الايمان باب اثبات الشفاعة واخراج الموحدين من النار :ج۱ص۱۱ والترمذى فى صفة القيامة باب ماجاء فى الشفاعة رقم ۲۴۳۴۔

(۱) شرح مسلم للنووى :ج۱ ص۱۱۱) وفتح الملهم :ج۱ص۲۶۷۔۲۶۸ وفتح البارى :ج۸ص۳۹۶)۔

خلق په یومیدان کښې وی یاپه مختلفومقاماتوکښې وی .دلته دخلقونظرمراد دې ټول به په یومیدان کښې داسې جمع وی هرنظربه ټول لیدیشی .(۱)

قوله: وَتَدْنُو الشَّمْسُ: اونمربه نزدې شی بعضې روایاتوکښې ,,قدرالمیل،، اضافه هم ده.(۲) یعنی دیومیل په اندازه به شی ،راوی وئیلی دی چه دانشی متعین کیدې چه ددې میل سره دمسافت میل دې یامکحله اوسرمه دانۍ په مینځ کښې چه کوم سلائی وی هغې ته هم میل وائی هغه مراد دې بهرحال که دمسافت والا میل هم مراد وی نوبیاهم دهغې دګرمۍ دسختوالی اندازه نشی کولې .نن دنمرفاصله په لاکهونو میلونونه زیاته ده خوددې په ګرمۍ اوسیزلوسره سړې لیونې کیږی نوهغه وخت به دګرمۍ څه حال وی .

قوله: (وَإِنِّي قَدْ كُنْتُ كَذَبْتُ ثَلَاثَ كَذَبَاتٍ - فَذَكَرَهُنَّ أَبُو حَيَّانَ فِي الْحَدِيثِ:

د ثلاث کذبات تفصیل: ددې دریوکذبات تفصیل په کتاب الانبیاء کښې تیرشویدې هلته دروایت الفاظ دې ,,لم یکذب ابراهیم علیه السلام الاثلاث کذبات : ثنتین منهن فی ذات الله عزوجل **قوله**: انی سقیم وقوله بل فعله کبیرهم هذا ،وقال بیناهو ذات یوم وسارة ، اذاتی علی جبار من الجبابرة ،فقیل له : ان هاهنا رجلا معه امراة من احسن الناس ،فارسل الیه ، فساله عنها فقال : من هذه ،؟ قال هذه اختی فاتی سارة قال یاسارة لیس علی وجه الارض مؤمن غیری وغیرك وان هذا سالنی عنك فاخبرته انك اختی فلاتکذبینی.(۳)دلته اشکال پیداکیږی چه دحضرت ابراهیم علیه السلام متعلق قرآن اوفرمائیل,,وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا نَبِيًّا اوصدیق هغه چاته وائی چه دهغه رګونوکښې صدق ورننوتې وی ،دچانه چه د دروغوصادرکیدلوهډواحتمال باقی نه وی ،نوسره دصدیق کیدودحضرت ابراهیم علیه السلام نه ددروغو ارتکاب څنګه اوشو؟ ددې اشکال جواب دا دې چه په اصل کښې داکذب نه ووتوریه ود. حضرت ابراهیم علیه السلام انی سقیم ،،اوفرمائیلو ددې نه دهغوی مطلب داووچه دخپل نه تللو دپاره څه ذلیل پیش کولونه قاصریم کوم چه تاسواومنئی زه سقیم الحجة یم تاسونه شم قائل کولې ظاهره ده چه حضرت ابراهیم علیه السلام که دا وئیلې چه تاسوداخترخوشحالو دپاره ځئ اوهلته خوبه هم شرک کوئی دالله تعالی دتوحید عقیدې خلاف به کوئی اوداجائزاوصحیح نه ده نوخلق به ددې خبرې دپاره هیڅ کله هم نه ووتیارشوی .(۴)

اوداهم ممکن دی چه انی سقیم نه وقتی توګه باندې په هغه وخت کښې بیمارکیدل مراد وی بلکه مطلب دا چه زۀ مستقبل کښې بیمارکیدونکې یم داسم فاعل صیغه دمستقبل دپاره په کثرت سره استعمالیږی (۵)

۱) فتح الباری (ج۸ص۳۹۶ وشرح مسلم للنووی :ج۱ص۱۱۱وفتح الملهم :۱ج ۳۹۷ص۳۹۸_
۲) فتح الباری ،کتاب الرقاق باب صفة الجنة والنار:ج۱۱ص۴۳۲)_
۳) صحیح البخاری (مع فتح الباری کتاب الانبیاء باب واتخذ الله ابراهیم خلیلا رقم :۳۳۵۸_
۴) فتح الباری :ج۶ص۳۹۱ کتاب الانبیاء باب واتخذ الله ابراهیم خلیلا _
۵)فتح الباری :ج۶ص۳۹۱ کتاب الانبیاء باب واتخذ الله ابراهیم خلیلا _

امام نووی رحمه الله نقل کړی دی چه حضرت ابراهیم علیه السلام واقعة هغه وخت بیماروو اودهغه تبه وه حافظ ابن حجر رحمه الله دابعید ګرځولې دې ځکه چه په هغه صورت کښې به بیا دانه صراحتا کذب وی اونه تعریضا (۱) اودا مطلب هم کیدې شی چه ستاسو شرکی حرکتونوسره موافقت کولو دپاره زما طبیعت تیارنه دې دهغوی سره موافق نه کیدل ئی بیمارئې سره تعبیرکړل علامه شبیراحمد عثمانی رحمه الله فَنَظَرَ نَظْرَةً فِي النُّجُومِ فَقَالَ إِنِّي سَقِيمٌ لاندې لیکی: دهغوی په قوم کښې دنجوم زور وو، حضرت ابراهیم علیه السلام هغوی ته دخودلوپه غرض ستوروته اوکتل اوونی فرمائل چه زماطبیعت ټیک نه دې (اوداسې په دنیاکښې څوک دې چه دهغه طبیعت به په هرقسم ټیک وی څه ناڅه دننه عوارض په بهرنی خو وی، هم دا تکلیف څه کم وو چه هر وخت به ئې د قوم حالت کتلو او خفه کیدو به) یا دامطلب چه زه بیماریدونکې یم (بیماری نوم دې دمزاج دبرابر کیدونه اخوا کیدل، نودمرګ نه وړاندې هرسړی ته داپیش کیدونکې دې) بهر حال دابرهیم علیه السلام مراد صحیح وو ستورو ته کتل او انی سقیم ونیلونه خلقودا مطلب اوګنړو چه دنجوم په ذریعه هغه دا معلومه کړه چه زردې بیماریدونکې یم .هغه خلق دمیلې دپاره دښارنه بهرتلل. داکلام اوریدلوسره حضرت ابراهیم علیه السلام ځان سره دبوتلونه معذور اوګنړلو نویوازې پریخودلواولاړل . دحضرت ابراهیم علیه السلام غرض هم داووچه ځان له یوه موقع ملاؤ شی نو ددې دروغژنو خدایانوخبر به واخلم بت خانې ته لاړلو اوبتانوته ئې خطاب اوکړلوچه دا خوراکونه اونذرونه ستاسو مخې ته پراته دې ولې نه خورئی سره ددې چه ستاسو شکلونه دخوراک کونکو دی .پورتنی تقریرنه معلومه شوه چه د حضرت ابراهیم علیه السلام انی سقیم وینا دواقعی مطلب په اعتبار سره دروغ نه وه اومخاطبینوچه کوم مطلب اوګنړلو دهغې په اعتبار سره خلاف واقعه وه . ددې دپاره په بعض احادیث صحیحه کښې په دې د کذب اطلاق کړې شوې دې .حلانکه په حقیقت کښې مباح ده . لکه په حدیث هجرت کښې ,, ممن الرجل ،، دجواب باره کښې رسول الله اوفرمائیل ,,من الماء،، اودابوبکرصدیق رضی الله عنه دیوسوال په جواب کښې اوفرمائیل ،، رجل یهدینی السبیل ،، اودا توریه هم چونکه دابراهیم علیه السلام داوچتې مرتبې دشان په لحاظ خلاف اولی وه نوپه دې قاعده ,,حسنات الابرار سیئات المقربین ،، حدیث کښې داذنب ګرځولې شوې دې .(۲)

دغه شان قَالَ بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هَذَا فَاسْأَلُوهُمْ کښې هم توریه ده اودامشروط ده ,,إِنْ كَانُوا يَنْطِقُونَ سره مطلب دادې که چرې دابتان خبرې کولې شی نوبیابه دې لوئ داکار کړې وی اوکه خبرې نشی کولې نوبیا به بل چا داکارکړې وی .(۳)

---

(۱)فتح الباری :ج۶ص ۳۹۱ کتاب الانبیاء باب واتخذ الله ابراهیم خلیلا ــ

(۲) تفسیرعثمانی :۵۹۸ فائده نمبر۸ــ

(۳)فتح الباری :ج۶ص۳۹۲ کتاب احادیث الانبیاء باب واتخذالله ابراهیم خلیلاــ

علامه زمحشري رحمه الله فرمائي چه دحضرت ابراهیم علیه السلام مقصود دبت دپاره ددې کارثابتول نه دي بلکه داکارئي هم خپل طرف ته یوبلیغ تعریفي طریقه سره منسوب کول وو. کوم کښې چه کافرانوپورې خندل هم وو. داپه مثال سره داسې اوګنړئي چه تاسوښکلې خطاط ئي، تاسویوتحریراولیکلوستاسویو بل ملګرې چه هغه له دقلم نیولوطریقه هم نه ورځي تانه تپوس اوکړي چه دا تحریرچالیکلې دې؟ ته هغه ته په جواب کښې اووائې داتا لیکلې دې په دې جواب کښې مقصد هیڅ چرې دانه وي چه دا واقعي هغه لیکلې دې بلکه په دې کښې دتحریر خپل طرف ته نسبت ګرځول مقصد دې اوورسره مخاطب سره توقه مسخره هم مقصد وي (۱) دغه شان حضرت ابراهیم علیه السلام اوفرمائیل قَالَ بَلْ فَعَلَهٗ كَبِيْرُهُمْ هٰذَا هغوی له پوهیدل پکاروو چه داکارکونکې خو موجود دې نوبیا ولې تپوس کوی دې نه پس وړاندې حضرت ابراهیم علیه السلام خندا فرمائي فَسْئَلُوْهُمْ اِنْ كَانُوْا يَنْطِقُوْنَ.

امام کسائي علیه السلام ددې یوه بله توجیه کړې ده .چه ،،فعله،، ځان له جمله ده .کبیرهم ددې فاعل نه دې بلکه کبیرهم هذا مستقل جمله مستانفه ده یعني فعله من فعله داکارئي اوکړو چاچه هم اوکړو اوددې بتانولوئ دا دې په دې توجیه کښې چه کوم تکلف دې هغه ظاهر دې .(۲) شیخ الاسلام مولانا شبیراحمد عثماني رحمه الله لیکي :یعني زمانه دتپوس ضرورت نشته بلکه که دافرض کړې شي دا لوئ چه صحیح سالم ولاړ دې اودماتولو څیزهم هغه سره دې داکارئي کړې وي نودبحث اوتحقیق په وخت کښې دالزام اوتبکیت په توګه دا دعوی کوم چه دې لوئ بت داتول واړه مات کړل اوس تاسوسره څه دلیل دې چه ده نه دی کړی . آیاپه دنیا کښې داسې نه کیږی چه لوئ ماران واړه اولوئ کبان واړه کبان خوری .لوئ باشاهان واړه حکومتونه تباه کوی .په دې وجه زمااوستاسوپه مینځ کښې بهترین صورت دا دې چه تاسو پخپله ددې معبودانو نه تپوس اوکړئ چه دا څه قصه شوې ده .که دوی چرته څه وینا کولې شي نوپه داسې اهم معامله کښې به دې وینا سره زما د رښتیا او دروغوفیصله به اونه کړی

ددې سلسلې یوه تنبیه: زمونږ دتقریرنه معلومه شوه چه ،،بَلْ فَعَلَهٗ كَبِيْرُهُمْ هٰذَا ،، . ویناکول دواقعه خلاف خبر ورکولو په توګه نه ووکوم ته چه حقیقتا دروغ اووئیلې شي بلکه دهغوی دتحقیق اوتجهیل دپاره یوفرضي احتمال ئي ددعوی په صورت کښې واخستلواودتعریض اوالزام کلام ئي کړې وو لکه چه په عام توګه بحث اومناظروکښې کیږی . دې ته دروغ نشي وئیلې اوپه ظاهرد درغو صورت معلومیږی څکه په بعضې احادیثو کښ په دې باندې د لفظ کذب اطلاق کیږی مفسرینو ددې دپاره توجیه کښې نورهم محمل بیان کړی دی مګر زمونږ په نزد هم داتقریر ډیرصفابې تکلف او اقرب الی الروایات دې (۳)

---

(۱) تفسیر کشاف :۳۰ص ۱۲٤)_

(۲) فتح الباری :ج۶ص۳۹۲ کتاب الانبیاء باب واتخذ الله ابراهیم خلیلا _

(۳) تفسیرعثماني :۴۳۶ فائده نمبر۱_

اودریمه خبره دحضرت ابراهیم علیه السلام خپلې بی بی حضرت ساره ته ،،هذه اختی،،وئیل دی دا هم توریه ده اومطلب داووچه داخوت دینیه په اعتبارسره دازما خورده .هغوی دا گنړل لکه چه نسبی قرابت په اعتبار سره ئی خوربنائی
البته دلته یواشکال کیږی چه کله دا خبرې دروغ نه وې بلکه دتوریه په زمره کښې داخلې وې نوبیاحضرت ابراهیم علیه السلام دا په کذبات سره ولې تعبیر کړې ددې جواب دا دې چه دا توریې هم د حضرت ابراهیم علیه السلام دمرتبې داوچتوالی په اعتبار سره خلاف اولی وې په دې وجه په دې قاعده حسنات الابرار سیئات المقربین دا هغوی کذب اوګرخولې
قوله: (يَا عِيسَىٰ أَنتَ رَسُولُ اللَّهِ وَكَلِمَتُهُ أَلْقَاهَا إِلَىٰ مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِّنْهُ): حضرت عیسی علیه السلام الله تعالی په کلمه ,,کن،،سره پیدا کړې دې .دتوالد اوتناسل ظاهری واسطې نوبت دهغه په پیدا کیدو کښې نه دې راغلې شیخ محی الدین عربی رحمه الله لیکی چه کلمه وائی ،،لفظ وضع لمعنی مفرد،، ته .څنګه چه په کلمه کښې معنی پټه وی دغه شان په حضرت عیسی علیه السلام کښې حقیقت ملکیه مستور وو، صورة خوهغه بشروو په هغه کښې حقیقت ملکیه موجودوو.

نقش آدم معنی جبرائیل رسته از جمله هوا وقال وقیل

ترجمه :یعنی په صورت کښې انسان خوپه حقیقت کښې دجبرائیل په صفاتوموصوف دې. نه دخواهشاتوغلبه اونه په قیل اوقال کښې حجت بازی .
اوحضرت عیسی علیه السلام ته خوکلمة الله وئیلې شوې دی اوقرآن وئیلی دی الیه یصعد الکلم الطیب په دې وجه هغوی آسمان ته اوچت کړیشو.
محی الدین ابن عربی رحمه الله وائی چه دحضرت عیسی رحمه الله دنیوی پیدائش دموردخیتې نه شوې دې لکه چه ,,وَكَلِمَتُهُ أَلْقَاهَا إِلَىٰ مَرْيَمَ نه معلومیږی خو اصل مولد دهغه عالم قدس وو ددې دپاره الله تعالی تبارک وتعالی دلږې مودې نه پس هغه واپس خپل اصل وطن عالم قدس ته اوغوښتلو .
په ``کلمته القاها الی مریم وروح منه،، کښې د روح متعلق د علماؤ اقوال وړاندې فرمائی وَرُوحٌ مِّنْهُ، یعنی الله په خپل خاص حکم دحضرت عیسی علیه السلام روح مخلوق من امرالله،، دا ،،من.. ابتدائیه دې تبعیضیه نه دې [1] غرض دا دې چه دحضرت عیسی علیه السلام په پیدائش کښې دمادې دخل

[1](وروح منه : قیل هوروح کسائر الارواح الاان الله تعالی اضافه الی نفسه تشریفا وقیل الروح هو النفخ الذی نفخ جبرئیل علیه السلام فی درع مریم واضافه الی نفسه لانه کان یامره وقیل الروح الوحی (وانظرمعالم التنزیل :ج ۱ص۵۰۲ صورة النساء) ویحکی ان طبیبا نصرانیا ناظر علی بن الحسین الواقدی فقال له ان فی کتابکم ما یدل علی ان عیسی علیه السلام جزء منه تعالی وتلاهذه الایة فقرالواقدی قوله تعالی وسخرلکم مافی السموات وما فی الارض جمیعا منه فقا اذن یلزم ان یکون جمیع الانبیاء جزء منه سبحانه وتعالی علواکبیرا فانقطع النصرانی فاسلم (روح المعانی ...[بقیه حاشیه په راروانه صفحه.

نشته ، دصلب والد دخل نشته ، اودروح الوتل آسمانونو طرف ته وی ددې دپاره حضرعیسی ﷺ الله تعالی آسمان طرف ته اوچت کړو. دلته په روایت کښې دی چه حضرت عیسی ﷺ به اوفرمائی چه تاسو محمد ﷺ له لاړشئ نو خلق به دحضور اکرم ﷺ په خدمت کښې حاضرشی .یوروایت کښې دی چه حضرت عیسی ﷺ به پخپله خلقوسره دحضور اکرم ﷺ په خدمت کښې حاضرېږی نو دې نه دیوحدیث مفهوم واضح کیږی کوم کښې چه هغوی ﷺ فرمائیلی دی چه عیسی ﷺ په ټولوپیغمبرانوکښې ماته نزدې دې (۱) په عام توګه ددې مطلب دابیان کولې شی چه دعیسی ﷺ اوهغوی ﷺ په مینځ کښې بل نبی نه دې مبعوث شوې خوددې روایت په بناددې یومطلب دا هم شوچه په قیامت کښې د حضرت عیسی ﷺ اوحضوراکرم ﷺ قرب یعنی نزدیکت ظاهرېږی په دې توګه چه دشفاعت د درخواست دپاره خلقوسره د نبی کریم ﷺ په خدمت کښې حضرت عیسی ﷺ هم راځی .نولکه په قیامت کښې دهغوی قرب دنبی کریم ﷺ سره وی .

قوله: وَقَدْ غَفَرَ اللَّهُ لَكَ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ:

د ``قد غفرالله لک ما تقدم من ذنبک وما تاخر،، **تشریح:** حضرت شاه صاحب ﷫ فرمائی چه داخطاب تشریف دې اوددې مطلب دا دې چه الله تعالی هغوی ﷺ ته په دنیا کښې داتسلی ورکړې ده چه په آخرت کښې به ستاپه یوه خبره هم نیول نه کیږی نولکه هغوی ﷺ به دشفاعت اوسفارش دپاره دالله تعالی په دربار کښې پیش کیدیشی .(۲) بعضې حضراتو وئیلی دی چه دکوموحضراتونه صدور د ذنب کیږی دهغوی مرتبه دهغې سره نشی برابریدلې دچانه چه صدور ذنب نه وی شوې .دنورو انبیاء کرامو نه دهغوی دمرتبې په اعتبار سره صدور د ذنب شوې وونوځکه هغوی دشفاعت جرات اونه کړې شواورسول الله ﷺ دصدورذنب نه محفوظ وو ددې دپاره هغوی ﷺ په شفاعت باندې تیار شو. حافظ ابن تیمیه اودهغوی په اتباع کښې حافظ ابن قیم ﷫ دا قاعده رد کړې ده چه دکوم سړی نه صدروذنب شوې وی هغه دهغه سړی برابرې دې نشی .دچانه چه صدور ذنب نه وی شوې .ځکه چه ډیر خلې دګناه صادریدو نه پس سړې توبه کوی نودهغه درجه دهغه سړی برابریدې شی دچانه چه ګناه نه وی صادرشوې بلکه زیاتیدې هم شی .امام بیهقی ,,مناقب شافعی،، کښې لیکلی دی چه ,, ماتقدم

...بقیه ازحاشیه گذشته] ج۶ص۲۵ سورة النساء) وقال ابن العربی فی احکام القرآن :ج۱ص۵۱۷ اختلف العلماء فیه علی ستة اقوال الاول انها نفخة فی جیب درعها وسمیت النفخة روحا لانها تکون من الریح الثانی ان الروح الحیاة الثالث ان معنی الروح رحمة الرابع ان روح صورة لماخلق الله تعالی آدم اخرج من صلبه ذریته وصور هم فعیسی من تلک الارواح ادخله فی مریم واختار هذا ابی بن کعب وقیل فی الخامس روح صورة صورها الله تعالی ابتدء وجهها فی مریم وقیل فی السادس سر روح منه یعنی من جبرئیل وهو معنی کلام الله القاها الیه وروح منه ای القاء الکلمة کان من الله ثم من جبرئیل _

(۱) وفی جامع الاصول فی احادیث الرسول :ج۸ص۵۲۳) والفاظه انا اولی الناس بابن مریم فی الدنیا والاخرة.

(۲) ولم تحت هذه الایة ولکنه ذکره فی فیض الباری : ج٤ص۹۱ تحت قوله تعالی ☐☐اعملوماشئتم ..._

من ذنبك،، نه هغه قصورمراد دي کوم چه دنبوت نه وړاندې صادر شوی وی او..ماتاخر،، نه مراد عصمت دې چه الله تعالی دنبوت ورکولونه پس هغوی ﷺ معصوم جوړکړلو اوبیا هغوی ﷺ نه هیڅ ګناه اوقصورصادر نه شو [1] بعضې حضراتو ونیلی دی چه درسول الله ﷺ وړاندینی اوروستوتولې خطاګانې الله تعالی معاف کړې وې ددې دپاره حضرت عیسی علیه السلام به دهغوی ﷺ په خدمت کښې دورتلو مشوره ورکوی چه په دې مقام شفاعت کښې بالفرض که څه تقصیرهم شوې وی نوهغه هم دعام معافۍ لاندې اول راغلې دی.[2]

قوله: فَأَقُولُ أُمَّتِي يَارَبِّ، أُمَّتِي يَارَبِّ: دلته دا شکال پیدا کیږی چه ټول مخلوق حضور اکرم ﷺ له ورغلواوهغوی دسفارش وعده هم فرمائیلې ،نوبیاهغوی صرف دخپل امت سفارش ولې کوی اودنورو خلقو سفارش نه کوی ددې جواب دادې چه دلته په روایت کښې اختصار دې کنی حضور اکرم ﷺ به دحساب شروع کولودپاره دټولو خلقو سفارش کوی په روایاتوکښې ددې ذکرموجود دې .هغه به شفاعت کبری وی دلته روایت کښې دخپل امت دپاره شفاعت صغری ذکر دې .[3]

قوله: إِنَّ مَا بَيْنَ الْمِصْرَاعَيْنِ مِنْ مَصَارِيعِ الْجَنَّةِ كَمَا بَيْنَ مَكَّةَ وَحِمْيَرَ، أَوْكَمَا بَيْنَ مَكَّةَ وَبُصْرَى: دجنت په دوو دروازو کښې به دومره فاصله وی څومره چه دمکې اوحمیرپه مینځ کښې یاوئی فرمائیل څومره چه دمکې اوبصرې په مینځ ، دمختلف ښارونو نومونه هغوی ﷺ اخستی دی ، داپه دې اعتبار سره چه دکومې علاقې خلق هغوی ﷺ ته مخاطب دی هغوی دخپلوښارونوفاصله باندې پوهیږی .دلته دا شک کیدیشی چه دادومره لویه دروازه خوبه ښه نه معلومیږی .ددې جواب دا دې چه په اصل کښې ددروازو لوئې والې اووړوکوالی او ددې مناسبت اوښائسته والی تعلق اوانحصار دعمارت په لوئی والی وړوکوالی باندې وی .که عمارت ډیر لوئ وی نو وړه دروازه ښه نه ښکاری اوظاهره ده دجنت عمارت خوبه ډیر عظیم وی نوپه دې وجه ددې دروازې هم لوئی وی.

---

[1] داقول علامه نووی شرح مسلم ج۱ص۱۰۹ کښې قاضی عیاض طرف ته منسوب کړې دې مناقب بیهقی زمونږ سره نشته البته دامام شافعی رحمه الله احکام القرآن کوم چه امام بیهقی جمع کړو په دې کښې دی سئل الشافعی عن قول الله عزوجل انا فتحنا لک فتحنامبینا لیغفرلک الله ماتقدم من ذنبک وماتاخرقال معناه (ما تقدم) من ذنب ابیک آدم وهبته لک (وماتاخر) من ذنوب امتک ادخلهم الجنة بشفاعتک (وانظر احکام القرآن للشافعی رحمه الله :۳۸_

[2] فتح الملهم :ج۱ص ۳۶٤)_

[3] قوله یا محمد ادخل من امتک هذه القطعة فی الشفاعة الصغری وکانت الاولی فی الکبری لفتح باب الحساب وحاصله ان العالم مجموعه اذا احتاج الی شافع لم یسرعنهم مارابهم غیر النبی صلی الله علیه وسلم واذا وصل الامرالی کل من الامم تکفل کل نبی لامته ....(فیض الباری : ٤ص۱۹۸)_

۲۰۴= باب قَوْلِهِ (وَآتَيْنَا دَاوُدَ زَبُورًا)

[۴۴۳۶] حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ بْنُ نَصْرٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ عَنْ مَعْمَرٍ عَنْ هَمَّامٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ -رضي الله عنه- عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «خُفِّفَ عَلَى دَاوُدَ الْقِرَاءَةُ، فَكَانَ يَأْمُرُ بِدَابَّتِهِ لِتُسْرَجَ، فَكَانَ يَقْرَأُ قَبْلَ أَنْ يَفْرُغَ». يَعْنِي الْقُرْآنَ. [ر: ۱۹۶۷]

دحضرت داؤد علیه السلام دپاره دزبور قراءت آسان کړې شوې وو هغه به دخپل خاروی دپاره دزین تړلو حکم ورکولو اودزین دتړلونه وړاندې به هغوی ټول زبور لوستلې وو. دامعجزه وه. علامه سیوطي رحمه الله دبعضو بزرګانو متعلق نقل کړی دی چه هغوی به په یوه ورځ اوشپه کښې نهه خل قرآن پاک ختمولواوشیخ سهرودی علیه السلام به یوه ورځ کښې.شپیته خل قرآن ختمولو. دحضرت شاه اسماعیل شهد باره کښې راغلی دی چه هغوی دمازیګرنه ترمابنامه پورې په ترتیل سره قرآن مجید ختم کړې وو.[۱]

طيّ زمان او طيّ مكان: دصوفیاؤ په اصطلاح کښې دې ته طي زمان،، وائی اویو وی ،،طي مکان ،، مثلا یوپه ډیر لږ وخت کښې ددې ځائی نه مکې معظمې ته اورسی .شیخ ابن عربی ..فتوحات .. کښې داقسم ډیر واقعات نقل کړی دی. یوه واقعه ئی لیکلې ده چه جوهری یوخل وده شو. خوب ئی اولیدو چه هغه بغداد ته تلې دې اوهلته ئې یوې ښځې سره واده کړې دې اودهغې نه دده ډیر بچې پیدا شوی دی. کله چه دخوب نه بیدار شو نوځه موده پس یوه ښځه دبغدادنه راغله اوهغې دعوی اوکړه چه جوهری هغې سره نکاح کړې ده اودا ماشومان دهغه دی. شیخ مجدد احمد سرهندی علیه السلام ددې واقعه نه انکار کړې دې او دائی صحیح نه ده ګرځولې. مولانا انور شاد کشمیری علیه السلام فرمائیلی دی چه زماپه نزد په دې کښې هیڅ بعد شته او د..طي زمان،، دباب نه ئی دا ګرځولې ده .[۲]

۲۰۵= باب (قُلِ ادْعُوا الَّذِينَ زَعَمْتُمْ مِنْ دُونِهِ فَلَا يَمْلِكُونَ كَشْفَ الضُّرِّ عَنْكُمْ وَلَا تَحْوِيلًا).

[۴۴۳۷] [۳] حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ حَدَّثَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنِي سُلَيْمَانُ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِي مَعْمَرٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ (إِلَى رَبِّهِمُ الْوَسِيلَةَ) قَالَ كَانَ نَاسٌ مِنَ الإِنْسِ

---

[۱]) فیض الباری :ج ٤ص۱۹۷_

[۲]) فیض الباری :ج ٤ص۱۹۸_۱۹۹)_

[۳]) اخرجه البخاری ایضا فی التفسیررقم الحدیث :٤۷۱۵(مع الفتح) واخرجه مسلم فی التفسیر باب اولئک الذین یدعون یبتغون رقم الحدیث :۳۰۳ واخرجه النسائی فی السنن الکبری فی التفسیرباب قوله تعالی قل ادعوالذین زعمتم رقم الحدیث :۱۱۲۸۷_

يَعْبُدُونَ نَاسًا مِنَ الْجِنِّ، فَأَسْلَمَ الْجِنُّ، وَتَمَسَّكَ هَؤُلَاءِ بِدِينِهِمْ. زَادَ الْأَشْجَعِيُّ عَنْ سُفْيَانَ عَنِ الْأَعْمَشِ. (قُلِ ادْعُوا الَّذِينَ زَعَمْتُمْ). [۴۴۳۸]

دآیت ترجمه ده تاسواووایئ چه راوغواړه هغه څوک په چا چه تاسو دالله تعالی نه سوا دمعبود ګمان کولو(کله چه هغه راوغواړی) نونه به هغوی ستا تکلیف کم کولې شی اونه به هغه بدلولې شی. حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه ددې آیت په تفسیرکښې فرمائی چه څه خلقوبه دپیریانو عبادت کولو. هغه پیریان خومسلمانان شو اودهغوی عبادت کونکی همدغه شان په شرک اوکفرکښې اخته وو. دهغوی ذکربه دې آیت کښې شوې دې چه هغه پیریان کوم چه دې خلقو معبودان جوړ کړې ووهغوی په هیڅ قسم نفع اونقصان باندې قدرت نه لری.

=۲۰۶ باب قَوْلِهِ (أُولَئِكَ الَّذِينَ يَدْعُونَ يَبْتَغُونَ إِلَى رَبِّهِمُ الْوَسِيلَةَ) الْآيَةَ.

[۴۴۳۸] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ خَالِدٍ أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ عَنْ شُعْبَةَ عَنْ سُلَيْمَانَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِي مَعْمَرٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ - رضي الله عنه - فِي هَذِهِ الْآيَةِ (الَّذِينَ يَدْعُونَ يَبْتَغُونَ إِلَى رَبِّهِمُ الْوَسِيلَةَ) قَالَ نَاسٌ مِنَ الْجِنِّ {كَانُوا} يُعْبَدُونَ فَأَسْلَمُوا. [ر: ۴۴۳۷]

=۲۰۷ باب (وَمَا جَعَلْنَا الرُّؤْيَا الَّتِي أَرَيْنَاكَ إِلَّا فِتْنَةً لِلنَّاسِ)

[۴۴۳۹] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ عَمْرٍو عَنْ عِكْرِمَةَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رضي الله عنه (وَمَا جَعَلْنَا الرُّؤْيَا الَّتِي أَرَيْنَاكَ إِلَّا فِتْنَةً لِلنَّاسِ) قَالَ هِيَ رُؤْيَا عَيْنٍ أُرِيَهَا رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم لَيْلَةَ أُسْرِيَ بِهِ (وَالشَّجَرَةَ الْمَلْعُونَةَ) شَجَرَةُ الزَّقُّومِ. [ر: ۳۶۷۵]

دلته دروَیا په تفسیرکښې اختلاف دې ،حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنهما فرمائی چه ددې رؤیا نه مراد رؤیا عین د ې اوداهغه ده چه په لیلة السراء کښې حضور صلی الله علیه وسلم ته دبیدارئی په حالت کښې دمسجدحرام نه مسجد اقصی پورې اوبیا دهغه ځائ نه داووآسمانونو پورې اوخودلې شو بعضونیلی دی چه دروَیا نه رؤیا بدر مراد دې په کوم کښې چه حضور صلی الله علیه وسلم ته دقتل شوو دغورزیدو ځایونه خودلې شوې دې .([1])

بعضې حضراتو وئیلی دی چه دې نه مراد رؤیا حدیبیه ده چه حضور صلی الله علیه وسلم ته په خوب کښې اوخودلې شوچه تا احرام تړلې دې اوتاسره دصحابه کرامو ړلې احرام تړلې دې اوټول دعمرې ادا کولو دپاره تلی ئی .([2])

بهرحال اقوال مختلف دی حضرت ابن عباس رضی الله عنهما چه حبرالامة او رئیس المفسرین دې په دې وجه دهغوی رائې ته به ترجیح ورکولې شی.

---

[1]) روح المعانی :ج ۱۵ص۱۰۷_

[2]) الجامع الاحکام القران ج۱۰ص۲۸۲ خومذکوره دواړه قوله ضعیف دی ځکه چه آیت مکی دې او دروَیا بدر اوحدیبیه تعلق مدینې سره دې۔

۲۰۸= باب قَوْلِهِ (إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا). (۹)

قَالَ مُجَاهِدٌ صَلاَةَ الْفَجْرِ.

[۴۴۴۰] حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ وَابْنِ الْمُسَيَّبِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضى الله عنه عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ « فَضْلُ صَلاَةِ الْجَمِيعِ عَلَى صَلاَةِ الْوَاحِدِ خَمْسٌ وَعِشْرُونَ دَرَجَةً، وَتَجْتَمِعُ مَلاَئِكَةُ اللَّيْلِ وَمَلاَئِكَةُ النَّهَارِ فِي صَلاَةِ الصُّبْحِ ». يَقُولُ أَبُو هُرَيْرَةَ اقْرَءُوا إِنْ شِئْتُمْ (وَقُرْآنَ الْفَجْرِ إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا) [ر: ۶۲۲]

د قران الفجر د مشهور کیدو مختلف وجوه: دسحرپه وخت کښې قرآن لوستل مشهود ګرځولې شوی دې ددې مختلف وجوهات بیان کړې شوی دی.

① دابوهریره رضی الله عنه په روایت کښې دی چه دسحرپه وخت کښې دشپې او ورځې فرښتې حاضرېږی.

② بعضې حضراتو وئیلی دی چه دې وخت کښې دالله تعالی دقدرت شواهد ښکاره کیږی ،دې وخت کښې دشپې تیارې دورځ په رڼړا کښې بدلیږی اوخوب چه اخت الموت دې داانتباه اواستیقاظ سره بدلیږی. (۱)

③ بعضې حضراتووئیلی دی چه دې وخت کښې مونځ ګذار خپلې بسترې پرېږدی اوحاضریږی په دې وجه دې ته مشهود اووئیلې شو. (۲)

④ بعضې حضراتووئیلی دی چه په دې کښې دې خبرې طرف ته ترغیب دې چه دقرآن الفجر حق دا دې چه په دې کښې ګڼړو خلقو له حاضری ورکول پکار دی. (۳)

مجاهد رحمه الله فرمائی چه دقرآن الفجر نه دسحر مونځ مراد دې ،اکثر ائمه تفسیر، ابن کثیر، قرطبی، اومظهری رحمه الله همدغه مراد اخستې دې. (۴)

۲۰۹= باب قَوْلِهِ (عَسَى أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَحْمُودًا)

[۴۴۴۱] (۵) حَدَّثَنِي إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبَانَ حَدَّثَنَا أَبُو الأَحْوَصِ عَنْ آدَمَ بْنِ عَلِيٍّ قَالَ سَمِعْتُ

---

(۱) روح المعانی : ج۱۵ص۱۳۷)_

(۲) روح المعانی : ج۱۵ص۱۳۷)_

(۳) روح المعانی : ج۱۵ص۱۳۷)_ التفسیر ابن کثیر (ج۳ص۵۵ وروح المعانی :ج ۸ ص۱۳۵ والتفسیر الکبیر:ج ۲۱ص۲۷ والقرطبی : ج ۱۰ ص۳۰۲)

(۴) التفسیر ابن کثیر (ج۳ص۵۵ وروح المعانی :ج ۸ ص۱۳۵ والتفسیر الکبیر:ج ۲۱ص۲۷ والقرطبی : ج ۱۰ ص۳۰۲) _

(۵) واخرجه النسائی فی سنن الکبری فی التفسیر باب قوله تعالی عسی ...[بقیه حاشیه په راروانه صفحه..

ابْنَ عُمَرَرضى الله عنهما يَقُولُ إِنَّ النَّاسَ يَصِيرُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ جُثًا، كُلُّ أُمَّةٍ تَتْبَعُ نَبِيَّهَا، يَقُولُونَ يَا فُلَانُ اشْفَعْ، حَتَّى تَنْتَهِيَ الشَّفَاعَةُ إِلَى النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - فَذَلِكَ يَوْمَ يَبْعَثُهُ اللَّهُ الْمَقَامَ الْمَحْمُودَ.

ابوالاحوص نوم سلام بن سليم دې ،دوى روايت كوى دآدم بن على عجلى بصرى نه آدم بن على نه بخارى كښې صرف دغه يوروايت دې .

ادم بن على : ابن سعد ,,طبقات ،، كښې داهل كوفه طبقه ثانيه كښې دې ذكر كړې دې ، هغه دحضرت عمربن الخطاب رضي الله عنه نه روايت كوى اوده نه سفيان ثورى وشعبه ، اسرائيل بن يونس ،ابراهيم بن طهمان ، امام بخارى اوامام نسائى روايت كوى .

امام جرح وتعديل يحيى بن معين د ده باره كښې فرمائى ,,ثقة،،

امام نسائى دهغوى باره كښې فرمائى ,,ليس به باس،،

ابن حبان ,,ثقات،، كښې دده ذكر كړې دې .

هشام بن عبدالملك بن مروان دحكومت په زمانه كښې دهغه وفات شوې دې .[1]

د اذان نه پس دعا:

[۴۴۴۲]حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَيَّاشٍ حَدَّثَنَا شُعَيْبُ بْنُ أَبِي حَمْزَةَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُنْكَدِرِ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ - رضى الله عنهما - أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «مَنْ قَالَ حِينَ يَسْمَعُ النِّدَاءَ اللَّهُمَّ رَبَّ هَذِهِ الدَّعْوَةِ التَّامَّةِ وَالصَّلَاةِ الْقَائِمَةِ، آتِ مُحَمَّدًا الْوَسِيلَةَ وَالْفَضِيلَةَ، وَابْعَثْهُ مَقَامًا مَحْمُودًا الَّذِي وَعَدْتَهُ، حَلَّتْ لَهُ شَفَاعَتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ».

رَوَاهُ حَمْزَةُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِيهِ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم-.

په دعا كې د ``الدرجة الرفيعة،، ذكر نشته:دلته په روايت كښې ,,آت محمدان الوسيلة والفضيلة ،،نه پس ،، والدرجة الرفيعة ،، ذكرنشته . په صحيح روايت كښې ددې لفظ ثبوت نه ملاويږى البته ابن السنى ،عمل اليوم والليلة ،،كښې ,,, الدرجة الرفيعة ،، ذكركړې دې [2]دحافظ ابن تيميه رحمه الله په فتاوى كښې هم ددې لفظ ذكر موجود دې [3]هغه ټول خويا سهوناسخ دى يا بيا

...بقيه ازحاشيه گذشته] ان يبعثك ربک مقاما محمودا رقم الحديث : ۱۱۲۹٤ وهذا الحديث لم يخرجه احد من اصحاب الستة سوى البخارى _

[1]) دمذكوره تفصيل دپاره اوګورئى فتح البارى : ۸ص ٤٠٠ وتهذيب الكمال : ج۲ص۳۰۸_۳۰۹ وطبقات ابن سعد]۶ ص۲۲۵ والجرح والتعديل :ج ۱ص۲۶۷_

[2]) عمل اليوم الليلة :۸۸_

[3]) (فتاوى ابن ابن تيميه : ج۱ص۱۹۲ قال ملا على القارى فى كتابه : الصنوع فى معرفة الحديث الموضوع :۱۰۰حديث : الدرجة الرفيعة فيمايقال بعد الاذان قال السخاوى لم اره ...[بقيه حاشيه په راروانه صفحه..

اصل مصنفینو ته دهوکه لګیدلې ځکه چه په یو صحیح سند کښې هم دا الفاظ نقل نه دی ، دا روایت کتاب الاذان کښې تشریح سره تیرشوې دې.

۲۱۰= باب (وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا)

يَزْهَقُ يَهْلِكُ.

[۴۴۴۳] حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِي حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ عَنْ مُجَاهِدٍ عَنْ أَبِي مَعْمَرٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ -رضی الله عنه- قَالَ دَخَلَ النَّبِي -صلى الله عليه وسلم- مَكَّةَ وَحَوْلَ الْبَيْتِ سِتُّونَ وَثَلاَثُمِائَةِ نُصُبٍ فَجَعَلَ يَطْعُنُهَا بِعُودٍ فِي يَدِهِ وَيَقُولُ (جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا) (جَاءَ الْحَقُّ وَمَا يُبْدِئُ الْبَاطِلُ وَمَا يُعِيدُ).

۲۱۱= باب (وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ).

[۴۴۴۴] حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصِ بْنِ غِيَاثٍ حَدَّثَنَا أَبِي حَدَّثَنَا الأَعْمَشُ قَالَ حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ عَنْ عَلْقَمَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ -رضی الله عنه- قَالَ بَيْنَا أَنَا مَعَ النَّبِي -صلى الله عليه وسلم- فِي حَرْثٍ وَهُوَ مُتَّكِئٌ عَلَى عَسِيبٍ إِذْ مَرَّ الْيَهُودُ، فَقَالَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ سَلُوهُ عَنِ الرُّوحِ، فَقَالَ مَا رَابَكُمْ إِلَيْهِ، وَقَالَ بَعْضُهُمْ لاَ يَسْتَقْبِلُكُمْ بِشَيْءٍ تَكْرَهُونَهُ فَقَالُوا سَلُوهُ فَسَأَلُوهُ عَنِ الرُّوحِ فَأَمْسَكَ النَّبِي -صلى الله عليه وسلم- فَلَمْ يَرُدَّ عَلَيْهِمْ شَيْئًا، فَعَلِمْتُ أَنَّهُ يُوحَى إِلَيْهِ، فَقُمْتُ مَقَامِي، فَلَمَّا نَزَلَ الْوَحْيُ قَالَ (وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلاَّ قَلِيلاً) [ر: ۱۲۵]

قوله: (مَا رَابَكُمْ إِلَيْهِ: بصيغة الماضى من الريب وذكره فى (النهاية) بضم الهاء (ما رابكم اليه) اى ما اربكم وحاجتكم الى سؤاله وفى نسخة (ما رابكم) اى فكركم وفى العينى قال الخطابى الصواب (ما اربكم) اى ماحاجتكم.

د روح متعلق د یهودیانو سوال: روایت کښې دی چه دحضور اکرم ﷺ نه یهودیانو دروح باره کښې سوال اوکړو نوحضور اکرم ﷺ هغوی ته هیڅ جواب ورنه کړو په دې کښې دقرآن شریف

...بقیه ازحاشیه گذشته] فی شئ من الروایات وقال الحافظ ابن حجر فی التلخیص الحبیر: ج۱ص۲۱۰ ولیس فی شئ من طرق هذا الحدیث ذکر (الدرجة الرفیعة) وزیادة بعضهم فی اخر هذا الدعا (یا ارحم الراحمین) لیست ایضا فی شئ من طرق هذا الحدیث وقال الشیخ عبد الفتاح ابوغده رحمه الله فی تعلیقات المصنوع : ۱۰۱ فلاتقال ایضا ولاتزاد _

دا آيت نازل شو ,,وَيَسْئَلُوْنَكَ عَنِ الرُّوْحِ ۖ قُلِ الرُّوْحُ مِنْ اَمْرِ رَبِّيْ وَمَآ اُوْتِيْتُمْ مِّنَ الْعِلْمِ اِلَّا قَلِيْلًا، كښې تنوين دتقليل دپاره دې يعنى ستاعلم اقل قليل دې ځکه چه ته علم دحواس په ذريعه حاصلوې اوحواس دروح احاطه نشى کولې نوته دروح متعلق ډير نه شې پوهيدلې . دوه عالم امر مجرد عن الماده دې ،روح دعالم خلق څيز نه دې چه داپه ماديات کښې اوشميرلې شى بلکه هغه دعالم امر څيز دې اومادې نه مجرد دې .علامه آلوسى رحمه الله په روح المعانى کښې فرمائى چه دعالم امر اوعالم خلق اصطلاح دروستو پيداوار دې ،په حضور ﷺ باندې چه کله قرآن نازليدلونو دا اصطلاح دروستو پيداوار دې ،په حضور ﷺ باندې چه کله قرآن نازليدلو نو داصطلاح نه وه نو دا اصطلاح په آيت قرآنى باندې منطبق کول صحيح نه دى . هغوى ليکى :

ثم ان لى فى هذا الوجه وقفة فان الظاهر ان اطلاق عالم الامر على الکائن من غير تحصل من مادة وتولد من اصل ،واطلاق عالم الخلق على خلافه محض اصطلاح لايعرف العرب ولا يعرفونه وفى الاستدلال عليه بقوله تعالى ,, الاله الخلق والامر،،مالا يخفى على منصف ،،(١)

عالم خلق اوعالم امر : دعالم خلق اودعالم امر اصطلاح روستنئ پيداوار دې خوعلماء دقرآن آيت الاله الخلق والامرنه دا اصطلاح اخذ کړې ده . په دې دواړو اصطلاح باندې رڼا اچولوسره شيخ الاسلام مولانا شبيراحمد عثمانى رحمه الله ليکى :

يوعالم دامرلفظ دې دکوم چه مناسب تشريح ضرورى ده. اودکوم پوهيدلوسره اميد دې چه دروح پيژندګلوکولو کښې به ډيرامداد ملاؤشى . دسورة عراف الاله الخلق والامر,, دامردخلق ،، په مقابله کښې ساتلې دې دځه نه چه مونږ په دې نتيجه باندې رسوچه دالله تعالى په نزد دوه مده بالکل جداجدا دى . يوخلق امر،مخلوقات په يومعين اومحکم نظام باندې چلول کوم ته چه تدبير اوتصريف وئيلې شى امرشو. اَللّٰهُ الَّذِيْ خَلَقَ سَبْعَ سَمٰوٰتٍ وَّمِنَ الْاَرْضِ مِثْلَهُنَّ ۖ يَتَنَزَّلُ الْاَمْرُ بَيْنَهُنَّ لِتَعْلَمُوْٓا اَنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ الله تعالى اول دآسمان اوزمکې ټوله مشينرى جوړه کړه کوم ته چه ,,خلق ، ،وائى ،هره وړه اولويه پرزه ئى ښه په صحيح اندازه باندې تياره کړه کوم ته چه تقدير، ، وئيلى شوې دې ، ،قَدَّرَهٗ تَقْدِيْرًا،، ټولې پرزې يوځائ کړې اومشين فټ کړې شو کوم ته چه ,,تصوير ، ،وائى وَلَقَدْ خَلَقْنٰكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنٰكُمْ داټول افعال دخلق په مدکښې وو، اوس ضروت ووچه کوم مشين په کوم کارکښې لګول دى اودې لګولې شى آخرمشين چالوکولودپاره ,,امرالهى،،بجلى راپريخودې شوه . دې امرالهى ته اوفرمائيلى شو ، ،اِنَّمَآ اَمْرُهٗٓ اِذَآ اَرَادَ شَيْئًا اَنْ يَّقُوْلَ لَهٗ كُنْ فَيَكُوْنُ په ځائ کښې ډيرپه وضاحت سره ,,امرکن ،،په خلق جسدباندې مرتب کولوسره ارشاد اوفرمائيلې شوپه خَلَقَهٗ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهٗ كُنْ فَيَكُوْنُ بلکه ظاهرېږى چه په قرآن کښې ,,کن فيکون،، مضمون په څومره ځايونو کښې راغلې دې عام توګه باندې دخلق اوابداع دذکرنه پس

---

(١) روح المعانى :ج١٥ص ١٥٤_

راغلي دي كوم سره چه خيال تيريږي چه كلمه د ,,كن،، خطاب خلق ، ،نه پس دتدبير اوتصريف دپاره كيږي .والله اعلم.
بهرحال دلته دامرمعنى حكم دي اوهغه حكم دا دي لكه چه څنګه لفظ ,,كن،، سره تعبيركړې شو او,,كن ، دجنس كلامه نه دي چه دالله تعالى صفت قديم دي څنګه چه مونږ دهغه ټول صفات ئې دشک شبهې نه بغير تسليم كوو دكلام الله اوكلمة الله متعلق هم دغه مسلک ساتل پكار دى ،خلاصه مطلب داشوچه روح سره اكثروځايونوكښې په قرآن كښې دامرلفظ استعمال شوې دې ،مثلا قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي ،، وَكَذَٰلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحًا مِّنْ أَمْرِنَا ، يُنَزِّلُ الْمَلَائِكَةَ بِالرُّوحِ مِنْ أَمْرِهِ عَلَىٰ مَن يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ،،
من عبادة اول تيرشوچه امر,, دكلمې دكن نه يعنى هغه كلام انشائى كوم نه چه دمخلوقاتو تدبير اوتصريف په دې طريقه باندې اوكړې شي په كوم چه دايجاد اوتكوين غرض مرتب وى نوثابته شوه چه دروح مبدا ء دالله تعالى صفت كلام دى كوم چه دصفت علم ماتحت دې.(1)
ايا د روح دحقيقت علم چاته كيدشي؟ : دبعضې متاخرينوصوفيه رائې ده چه دروح دحقيقت علم چاته نشى كيدې اودروح په حقيقت كښې بحث اوغور اوفكر كول دادب خلاف دى.(2)
داخبره صحيح نه ده، يونبى يارسول ته دوحى په ذريعه يا يوولى ته دكشف اوحقيقت معلوملول دعام انسان دوس كارنه دې څنګه چه دروح خالق دصفاتوپه ذريعه پيژندل كيږي دغه شان روح هم دغه دصفاتوپه ذريعه پيژندلې كيږي.
متكلمين وائى چه روح يو لطيف نورانى بدن دې اودانسان په بدن كښې هغه داسې ورننوتلې دې كله عرق ګلاب كښې ، اواورپه كوئله كښې ورننوتلې وى .(3)
فلسفيان وائى چه روح يوجوهر دې چه مجرد عن الماده دې . دبدن سره ددې تعلق دتصرف او تدبير دې ،هغه په بدن كښې نه داخل دې نه خارج نه بدن سره متصل دې اونه منفصل . دمسلمانانونه امام راغب اصفهانى رحمه الله اوحجة الاسلام امام غزالى رحمه الله هم داقول اختيار كړې دې.(4)
اودا هر څه په دې وجه وائى چه دروح دحقيقت صحيح علم نشته ددې دپاره ددې دپاسه د خارج كيدو يا داخل كيدو څه خاص حكم هم نشى لګولې .
ايا روح اونفس يو دى كه جدا جدا ؟ : بعضې علماء وائى چه روح اونفس يو دې ، ابن زيد داكثرو علماء دا قول نقل كړې دې اوابن حبيب اندلسى دواړه جدا جدا ګرځولې دى . ابن منده

---

(1) تفسير عثمانى (٣٨٧فائده نمبر ٤ _
(2) روح المعانى ج١٥ص ١٥٤ وفتح البارى :ج٨ ص٤٠٣_٤٠٤)_
(3)روح المعانى :ج١٥ص١٥٥ علامه ابن قيم رحمه الله همدا قول صحيح ګرځولې دې اوپه دې باندې ديو سلونه زيات دلائل پيش كړى دى راوګورئى كتاب الروح :٣١٧_٢٩٠_
(4) روح المعانى ج١٥ص ١٥٦ _

د دواړو په مینځ فرق کولو سره فرمائی ,, ان النفس طیبة ناریة والروح نوریة روحانیة ،، بعضو وئیلی دی النفس ناسوتیة الروح لاهوتیة ،،. [۱]
علامه ابن قیم ﷫ کتاب الروح کښې رمبنۍ قول اختیار کړې دې او هم دائی راجح ګرځولې دې [۲]، ابن العربی دویم قول خق ګرځولې دې. [۳] او علامه آلوسي ﷫ فرمائیلی دی چه حق دا دی چه دواړه من وجه متحد هم دی او من وجه مختلف هم دی. [۴]
دمولانا انورشاه کشمیری ﷫ تحقیق : علامه شبیرا حمدعثمانی ﷫ روح مجر دیا جسم نورانی لطیف کیدومتعلق دمولانا انورشاه کشمیری ﷫ په حواله سره لیکی :
پاتې شوه دامسئله چه روح جوهر مجرد دې لکه څنګه چه اکثرحکماء قدیم او دصوفیه مذهب دې یاجسم نورانی لطیف لکه چه دجمهورو اهل حدیثو وغیره رائې ده په دې کښې زماپه نزد قول فیصل هغه دې کوم چه دبقیة السلف بحرالعلوم علامه سید انورشانه صاحب ﷫ فرمائیلې دی په الفاظو دعارف جامی دلته درې څیزونه دی
① هغه جواهر چه په هغې کښې ماده اوکمیت دواړه وی لکه زمونږ بدنونه مادیه .
② هغه جواهر چه په هغې کښې ماده نه وی صرف کمیت وی کوم ته چه صوفیه اجسام مثالیه وائی
③ هغه جواهر چه دماده اوکمیت دواړو نه خالی وی کوم ته چه صوفیه ارواح وائی ،هغه دصوفیه په نزدبدن مثالی سره یادیږی چه کله په بدن مادی کښې درګدیږی اوبدن مادی په شان اندامونه لری ، دا روح دمادی بدون نه کله جدا کیږی اوددې جدائې په حالت کښې هم یوقسم مجهول الکیفیت علاقه بدن سره ساتی دڅه په وجه چه په بدن باندې دمرګ حالت نه شروع کیږی لکه دحضرت علی ﷛ دوینا موافق چه بغوی ,, الله یتوفی الانفس حین موتها» په تفسیر کښې نقل کړو هغه وخت روح پخپله جدا کیږی مګر ددې شعاع بدن ته رسی او دژوندی پاتې کیدو سبب جوړیږی لکه نمر چه په لاکهونو میله لرې د شعاګانو په ذریعه زمکه ګرمه ساتی ،بهرحال دشرع خاوندان چه کله روح ثابتوی نوصوفیه ته ددې نه انکار نشته بلکه هغوی ددې دپاسه یوبل روح مجر د منی په کوم کښې چه هیڅ استحاله نشته بلکه ددغه روح مجر هم یوبل روح وی او په آخره کښې دکثرت هغه ټوله سلسله راغونډه شی ,,امربی،، په وحدت باندې ختم شی نو دانکار ضرورت نشته . [۵]
یو اشکال اودهغې جواب : دلته چاته دا اشکال کیدیشی چه روح ته په ماقبل کښې جوهر مجرد یا جسم نورانی اووئیلې شو اوقرآن دیته ,, امربی،، ګرځولې دې ، دامرنه مراد د ,,کن ،،

---

[۱] روح المعانی ج۱۵ص۱۵۷_۵۸
[۲] کتاب الروح لابن قیم :۳۴۸،۳۵۱وروح المعانی ج۱۵ص۱۵۸_
[۳] فتح الباری ج ۸ ص۴۰۳_
[۴] روح المعانی ج۱۵ص۱۵۸_
[۵] تفسیرعثمانی: ۳۸۸ فائده نمبر ۴_

حکم دې چه دکلام یوقسم دې نودا حکم جوهر مجرد یا جسم نورانی لطیف شکل څنګه اختیار ولې شی ؟ ددې اشکال جواب ورکولوسره مولانا شبیر احمد عثمانی رحمه الله فرمائی : داداسې اوګنړئی چه ټول عاقلان په دې متفق دی چه مونږ په خوب کښې کوم اشکال اوصور وینو بعضې وختونو کښې هغه صرف زمونږ خیالات وی چه دریاب زمرې غر وغیره په شکلونو کښې ښکاری .اوس دغور کولومقام دې چه خیالات چه اعراض دی اودماغوسره قائم دی هغه څنګه جواهر اوجسام جوړشو اوڅنګه په هغې کښې داجسامو لوازم اوخواص پیداشو.کله چه دیوسړی په قوت مصوره کښې هغه دومره طاقت ایخودې دې چه هغه دخپل طاقت موافق غیر مجسم خیالاتوته بدنی ډانچه ورواچوی اوپه هغې کښې هم هغه خواص اوآثار داالله تعالی په حکم سره پیدا کړی چه په عالم بیدارئی کښې اجساموسره تړلې وو نوآیا دې ورې نمونې کتلوسره مونږ دومره نه شو پوهیدلې چه ممکن ده دقادر مطلق اومصور برحق جل وعلا امر بې کیف سره دصفت قائمه بذاته تعالی کیدو سره په یو یا ډیرو صورتونو کښې ښکاره سشی ، داصورتونه مونږ په ارواح ،فرښتې یا څه بل نوم باندې یا دوو، هغه ارواح ملائکه وغیره ټول حادث دی او امرالهی ، ،په حال دقدیم پاتې شو نوهیڅ شبه نشته چه روح انسانی ,,امربی،،په حال دقدیم پاتې شونوهیڅ شبه نشته چه روح انسانی ,,امرربی ، ،مظهردې . داضروری نه دی چه دمظهرټول احکام اوآثار په ظاهره باندې جاری وی.([1])

د روح قسمونه : بعضې حضراتو دروح دوه قسمونه بیان کړې دی ،یوروح طبی اوبل روح شرعی ،په دې آیت کښې دروح شرعی ذکرکړې دې اوهمدغه روح دشرعی اعمالو مکلف دې . حضرت شاه ولی الله رحمه الله لیکلی دی چه روح طبی مرکوب دې او روح شرعی راکب دې . دروح طبی نه اخلاط اربعه پیدا کیږی .([2])

قاضی ثناء الله پانی پتی رحمه الله فرمائی دروح دوه قسمونه دی .علوی اوسفلی .روح علوی مادې نه مجرد داالله تعالی یومخلوق دې دکوم دحقیقت پیژندګلو چه مشکل ده، اهل کشف ته ددې مقام دعرش دپاسه خودلې کیږی څکه چه هغه دعرش نه مه ډیر لطیف دې ، روح علوی په نظر کشفی ښکته پورته یا په پنځو درجوکښې محسوس کیږی ، قلب ،روح ،سر،خفی ، اخفی داټول دعالم امر دلطائف نه دی .

او روح سفلی هغه بخار لطیف دې چه دانسانی بدن عناصر اربعه اور اوبه خاروه هوا نه پیدا کیږی اوهم دې ورح سفلی ته نفس وئیلې کیږی .دغه شان انسان د لسو څیزونو مجموعه ده په کوم کښې چه پنځه په عالم خلق اوپنځه عالم امر سره متعلق دی .قلب روح سرخفی اخفی ت تعلق عالم امر یره او اور اوبه خوره او هوا دې څلورونه پیدا کیدونکی بخار تعلق عالم خلق سره دی . الله تعالی روح سفلی کوم ته چه نفس وائی داوراح علویه مذکوره آئینه جوړه کړې ده ددې عکس هم د ددې روح سفلی په آئینه کښې راځی اود ارواح علویه آثار اوکیفات په دې

---

[1]) تفسیرعثمانی: ٣٨٨ فائده نمبر ٤_

[2]) حجة الله البالغة مع ترجمه اردودو نعمة الله السابغة : ج١ص٣٨_

کښې منتقل کوی اوهم دغه آثار کوم چه په نفوسو کښې پیدا کیږی دهریو فرد دپاره ارواح ونیلې شی.(۱)

ایا په روح باندې مرګ راځی ؟ : په دې سلسله کښې داهل علم اختلاف دې ، دبعضو خیال دې چه روح باندې مرګ راځي ځکه چه روح نفس انسانی نوم دې اوپه هرنفس باندې مرګ راتلل دقرآن دآیت نه ثابت دې کُلُّ نَفۡسٍ ذَآئِقَةُ الۡمَوۡتِ ، کُلُّ مَنۡ عَلَيۡهَا فَانٍ ، کله چه په ملائکه باندې مرګ راځی نوږ په ارواح بشریه باندې به په طریقه اولی مرګ راتلې شی (۲) خود علماء دیوړلې خیال دې چه په روح باندې مرګ نه راځی ځکه چه دانسانی بدن نه دروح جدا کیدلو نه پس دهغه په نعمتونو یا عذاب کښې کیدل داحادیث صریحه نه ثابت دی دکوم تقاضا چه دا ده چه په روح باندې مرګ نه راځی ګنی بیا دروح په نعمت اوعذاب کښې کیدل څه معنی لری ؟ باقی په کومو نصوصو کښې چه په هرڅیز باندې دمرګ راتلو ذکر دې هغه په خپل ځای صحیح دی خو دبدن نه روح جدا کیدل مرګ سره تعبیر کولې شی علامه آلوسی رحمه الله لیکی :

موت الروح هو مفارقتها الجسد ،فان ارید بموتها هذ القدر فهی ذائقة الموت وان اریدانها تعدم وتضمحل فهی لاتموت مفارقة ماشاء الله تعالی ثم تعود الی الجسد وتبقی معه فی نعیم اوعذاب ابدالابدین ودهر الداهرین ،،(۳) قرآن یوبل ځائی کښې دکافرانو اشکال نقل کړې دې . وَقَالُوٓا۟ أَءِذَا ضَلَلۡنَا فِی ٱلۡأَرۡضِ أَءِنَّا لَفِی خَلۡقٍ جَدِیدٍۭ ددې نه پس ئې ددې جواب ورکړو ,,قُلۡ یَتَوَفَّىٰكُم مَّلَكُ ٱلۡمَوۡتِ ٱلَّذِی وُكِّلَ بِكُمۡ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّكُمۡ تُرۡجَعُونَ ،، حضرت شاه عبدالقادر رحمه الله اشکال اوکړو چه دلته په اشکال اوجواب کښې مطابقت نشه ،بیائی پخپله اوفرمائیل چه کافرانو مرګ عدم محض ګڼړلو الله تعالی جواب ورکړو چه مرګ عدم محض نه دې بلکه روح یوه مقرره فرښته راوباسی اواوړی ،بالکل هغه نه فنا کیږی .(۴)

دلته په ایت کې د روح نه څه مراد دې؟ : دکوم روح باره کښې چه یهودیانو سوال کړې وو دهغې نه کوم روح مراد دې؟ په دې سلسله کښې ډیر زیات اقوال دی.

① روح انسانی ② روح حیوانی ③ جبرائیل علیه السلام ④ حضرت عیسی علیه السلام ⑤ قرآن، ⑥ یوخاص مخلوق ⑦ وحی (۵)امام رازی اوامام قرطبی رحمه الله روح انسانی والاقول ته ترجیح ورکړې ده .(۶)
علامه قرطبی یوه خبره بله هم کړې ده چه سوال کونکې خویهودی وو اویهودیان حضرت عیسی علیه السلام ته روح ونیلو نه منکر دی په دې وجه حضرت عیسی علیه السلام مراد نه دې، دغه شان

---

(۱) تفسیر مظهری :ج ۵ص۴۸۵)_
(۲) روح المعانی : ۱۵ص۱۵۹)_
(۳) روح المعانی :۱۵ص۱۵۹)_
(۴) تفسیرعثمانی :۵۵۳ فائده نمبر ۷_
(۵) فتح الباری ج ۸ص۴۹۲ وتفسیر کبیر ج ۲۱ص۳۸_۳۹_
(۶) تفسیر کبیر :ج ۲۱ص۳۶ والجامع لاحکام القرآن :ج ۱۰ ص ۳۲۴_

هغوى دحضرت جبرائيل عليه السلام دفرښتي كيدوقائل نه دى نوبه دې وجه هغه هم مرادنه دې
حافظ ابن قيم رحمه الله فرمائيلى دى چه روح انسانى يو داسې څيزدې كوم چه ټول منى ، ددې
تذكره چه قرآن كوم ځائ هم كړې ده هلته ددې دپاره لفظ ,,نفس ،، استعمال كړې دې دروح
لفظ ئې نه دې استعمال كړې كوم نه چه ثابتيږى چه دكوم روح باره كښې چه هغه سوال كړې
دې دهغې نه هم هغه روح مراد دې دكوم ذكرچه په آيت مبارک كښې ,,يوم يقوم الروح والملائكة
صفا،، دې يعنى جبرائيل امين روح المعانى مراد نه دې .[1] خو حافظ ابن حجر رحمه الله دحافظ ابن
قيم خبره مرجوح ګرځولې ده اوفرمائى چه راجح هم دغه دى چه سوال دانسانى روح متعلق وو.[2]

۲۱۲= باب (وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتْ بِهَا)

[۴۴۴۵] [3]: حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ حَدَّثَنَا أَبُو بِشْرٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ - رضى الله عنهما - فِى قَوْلِهِ تَعَالَى (وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتْ بِهَا) قَالَ نَزَلَتْ وَرَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - مُخْتَفٍ بِمَكَّةَ، كَانَ إِذَا صَلَّى بِأَصْحَابِهِ رَفَعَ صَوْتَهُ بِالْقُرْآنِ فَإِذَا سَمِعَهُ الْمُشْرِكُونَ سَبُّوا الْقُرْآنَ وَمَنْ أَنْزَلَهُ، وَمَنْ جَاءَ بِهِ، فَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى لِنَبِيِّهِ - صلى الله عليه وسلم - (وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ) أَىْ بِقِرَاءَتِكَ، فَيَسْمَعَ الْمُشْرِكُونَ، فَيَسُبُّوا الْقُرْآنَ، (وَلَا تُخَافِتْ بِهَا) عَنْ أَصْحَابِكَ فَلَا تُسْمِعُهُمْ (وَابْتَغِ بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلاً)

[۴۴۴۶] [4]: حَدَّثَنِى طَلْقُ بْنُ غَنَّامٍ حَدَّثَنَا زَائِدَةُ عَنْ هِشَامٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ - رضى الله عنها - قَالَتْ أُنْزِلَ ذَلِكَ فِى الدُّعَاءِ.

دلته د حضرت ابن عباس رضى الله عنهما د رومبى روايت نه معلوميږى چه دا آيت د مونځ د قراءت باره كې نازل شوې دې او وروستو د حضرت عائشې رضى الله عنها د روايت نه معلوميږى چه دا آيت د دعا باره كې نازل شوې دې،[5] په ظاهر په دواړو كې تعارض معلوميږى.

---

[1]) كتاب الروح :۲۴۳وفتح البارى :ج۸ص۴۰۳_

[2]) فتح البارى :۸ص۴۰۳_

[3]) وايضا اخرجه فى التوحيد باب قوله تعالى وانزله بعلمه رقم الحديث :۷۴۹ وباب قوله تعالى واسروا قولكم رقم الحديث :۷۵۲۵ وباب قول النبى ﷺ الماهربالقرآن مع سفرة الكرام لبرر رقم الحديث :۷۵۴۷واخرجه مسلم فى الصلاة باب التوسط فى القرآءة فى الصلاة الجهرية رقم الحديث : ۴۴۶واخرجه الترمذى فى كتاب التفسير باب ومن سورة نبى اسرائيل رقم الحديث :۳۱۴۶ واخرجه النسائى فى السنن الكبرى باب صفة الصوة رقم الحديث :۱۰۸۴_

[4]) واخرجه فى الدعوات باب الدعاء فى الصلاة رقم الحديث :۶۳۲۷ (مع الفتح) وفى التوحيد باب واسروا قولكما واجهروابه رقم الحديث ۷۵۲۷(مع الفتح) وهذ الحديث من افراده (عمدة القارى :ج ۱۹ص۳۵)_

[5]) د حضرت ابن عباس رضى الله عنهما نه هم ددې مفهوم يو روايت منقول دې لكه ...[بقيه حاشيه په راروانه صفحه.

ددې يو جواب خودادې چه دعا چونکې جز د مونځ او جزء د قراءت دې، دلته جزء ونيلو سره کُل مراد اخستې دې د دعا نه هم مراد د مونځ قراءت دې.(١)
او دويم جواب دا هم کيدې شي چه ممکن ده د آيت نزول دوه ځل شوې وی يوځل د مونځ د قراءت باره کې اودويم ځل د دعا باره کې.

۲۱۳- باب تفسير سورة الكهف

سُورَةُ الْكَهْفِ وَقَالَ مُجَاهِدٌ تَقْرِضُهُمْ [۱۷] تَتْرُكُهُمْ وَكَانَ لَهُ ثُمُرٌ [۳۴] ذَهَبٌ وَفِضَّةٌ وَقَالَ غَيْرُهُ جَمَاعَةُ الثَّمَرِ بَاخِعٌ [۶] مُهْلِكٌ أَسَفًا [۶] نَدَمًا الْكَهْفُ الْفَتْحُ فِي الْجَبَلِ وَالرَّقِيمُ الْكِتَابُ مَرْقُومٌ [المطففين: ۲۰] مَكْتُوبٌ مِنَ الرَّقْمِ [۹] رَبَطْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ [۱۴] أَلْهَمْنَاهُمْ صَبْرًا لَوْلَا أَنْ رَبَطْنَا عَلَى قَلْبِهَا شَطَطًا إِفْرَاطًا الْوَصِيدُ [۱۸] الْفِنَاءُ جَمْعُهُ وَصَائِدُ وَوُصُدٌ وَيُقَالُ الْوَصِيدُ الْبَابُ مُؤْصَدَةٌ [البلد: ۲۰ والهمزة: ۸] مُطْبَقَةٌ آصَدَ الْبَابَ وَأَوْصَدَ بَعَثْنَاهُمْ [۱۹] أَحْيَيْنَاهُمْ أَزْكَى [۱۹] أَكْثَرُ وَيُقَالُ أَحَلُّ وَيُقَالُ أَكْثَرُ رَيْعًا قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ أُكُلَهَا وَلَمْ تَظْلِمْ [۳۳] لَمْ تَنْقُصْ وَقَالَ سَعِيدٌ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ الرَّقِيمُ اللَّوْحُ مِنْ رَصَاصٍ كَتَبَ عَامِلُهُمْ أَسْمَاءَهُمْ ثُمَّ طَرَحَهُ فِي خِزَانَتِهِ فَضَرَبَ اللَّهُ عَلَى آذَانِهِمْ فَنَامُوا وَقَالَ غَيْرُهُ وَأَلَتْ تَئِلُ تَنْجُو وَقَالَ مُجَاهِدٌ مَوْئِلًا [۵۸] مَحْرِزًا لَا يَسْتَطِيعُونَ سَمْعًا [۱۰۱] لَا يَعْقِلُونَ

سورة الكهف

د کلماتو تشريح:

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ: تَقْرِضُهُمْ تَتْرُكُهُمْ: په آيات کښې دی "واذا غربت تقرضهم ذات الشمال" يعنی د نمر د ډوبيدو په وخت کښې هغه پريږدی او کس طرف ته کوزيږی، مطلب دا دې چه د نمر ډوبيدو په وخت کښې هم په هغوی باندې دهوپ اوګرمی نه پريوځي د مجاهد رحمه الله دا تعليق حنظلی رحمه الله موصولاً ذکر کړې دې.(٢) علامه شبيراحمد عثمانی رحمه الله ليکی: "الله تعالی په خپل قدرت کامله سره هغه ته د داسې ځائ طرف ته لارخودنه اوکړه چرته چه په امن اواطمينان سره آرام کوی، نه د ځائ د تنګيدونه زړه ويريږی اونه ئې يو وخت نمر تنګ کړی، غار د دننه نه کولاؤ او هوا دار وو اولکه څنګه چه ابن کثير رحمه الله ليکلی دی، دشمال طرف ته کيدو په وجه په داسې شکل او صورت واقع دې چه په هغې کښې به نمر د ضرورت

...بقيه ازحاشيه گذشته] چې علامه عينی ليکلی دی: وروی عن ابن عباس رضی الله عنهما مثل ما روی عن عائشة رواه ابن مردويه من حديث اشعث.عن عكرمة عن ابن عباس نزلت هذه الآية "ولا تجهر بصلاتک" فی الدعاء» (وانظر عمدة القاری ۱۹\۳۵)

(١) عمدة القاری ۱۹\۳۵)

(٢)(عمدة القاری: ۱۹/۳۶-

مطابق رسيدو اوبغير دَ څه تكليف وركولونه به وتلو. (١)

قوله: وَكَانَ لَهُ ثُمُرٌ: ذَهَبٌ وَفِضَّةٌ وَقَالَ غَيْرُهُ: جَمَاعَةُ الثَّمَرِ: " وَفَجَّرْنَا خِلَالَهُمَا نَهَرًا، وَكَانَ لَهُ ثُمُرٌ" په دې كښې دوه قرأته دى، بعضې كښې قرأت ثُمُرٌ (ثا او دَ ميم دَ پيش سره) دَ كوم معنى چه سره زر او سپين زر ده، دَ عاصم قراءت ثَمَرٌ (دَ ثا او ميم دَ زبر سره) دې په معنى دَ ميوې. ثُمُرٌ (په پيشونوسره) دَ دې متعلق مجاهد رحمه الله نه غير يعنى قتاده رحمه الله وئيلى دى چه داد ثَمَرٌ جمع ده اودَ ثَمَرٌ ثَمَرَةٌ جمع ده، ثَمَرَةٌ واحد دې، دَ دې جمع ثَمَرٌ بيادَ دې جمع ثِمَارٌ او بيادَ دې جمع ثُمُرٌ ده.

قوله: بَاخِعٌ: مُهْلِكٌ: په آيت مبارك كښې دى " فَلَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسَكَ عَلَى آثَارِهِمْ إِنْ لَمْ يُؤْمِنُوا بِهَذَا الْحَدِيثِ أَسَفًا " كيديشى چه تاسودَ هغوى نه رُوستو خپل ځانونه هلاك كونكې ئى دَ غم نه. كه چرې دا خلق دا مضمون (قرآن) باندې ايمان راؤنړى. امام فرمائى چه په آيت كريمه كښې " بَاخِعٌ" په معنى "مُهْلِكٌ " يعنى هلاك كونكې دې.

قوله: أَسَفًا: نَدَمًا: په ذكرشوى آيت شريف كښې دى "إِنْ لَمْ يُؤْمِنُوا بِهَذَا الْحَدِيثِ أَسَفًا " په دې كښې "أَسَفًا" په معنى "نَدَمًا" يعنى دَ پښيمانتيا په وجه تاسو دَ خپل نفس هلاك كونكې ئى، دا تفسير دَ ابوعبيده دې. حضرت قتاده "أَسَفًا" تفسير "حَزَنًا" سره كړې دې يعنى دَ غم دَ وجه نه تاسو خپل ځانونه هلاك كونكې ئى.

قوله: الْكَهْفُ: الْفَتْحُ فِي الْجَبَلِ: په آيت كښې دى "أَمْ حَسِبْتَ أَنَّ أَصْحَابَ الْكَهْفِ وَالرَّقِيمِ كَانُوا مِنْ آيَاتِنَا عَجَبًا " آيا ته دا خيال كوې چه كهف او رقيم والا زمونږ په عجائباتو كښې څه دَ حيرانتيا څيز وو، كهف غار ته وائى. علامه شبير عثمانى ليكى:

د اصحاب كهف قصه: دَ الله تعالى دَ لوئى قدرت په لحاظ دَ اصحاب كهف قصه چه وړاندې ذكر ده، عجيبه نه ده، او كومه چه دَ حد نه زياته عجيبه اوګنړلې شى، زمكه، آسمان، سپوږمئ، نمر وغيره پيداكول، دَ دوئ محكم نظام قائمول، انسان ضعيف البنيان يعنى دَ كمزورى بنياد خاوند ته په ټولوباندې فضيلت وركول، په انسانانو كښې انبياء كرام راليګل، دَ هغوى لږ او كمزورې ډلې دَ لويولويو كبركونكو په مقابله كښې كامياب جوړول، خاتم الانبياء او رفيق غار حضرت ابوبكرصديق رضي الله عنه دَ دښمنانو نه راويستل، په غار ثوركښې درې ورځې حصارول، دَ كافرانو دَ غاردَ خلې پورې راتلل، بيادَ هغوى ناكامه واپس كيدل، آخر دَ كورونوپريخودونكو يوموټې بې آسرې خلق ئى په ټول جزيرة العرب بلكه مشرق او مغرب كښې په دومره لږه موده كښې غالب او كامياب كړل. آيا دا قسمه بې

---

(١) فوائدعثمانى فائده ٨ ص ٣٩٤)

شمیره څیزونه دَ اصحاب کهف قصه نه څه کم عجیبه دی؟

حقیقت دا دې چه یهودو مشوره ورکړې وه چه دَ محمد ﷺ نه دَ امتحان دَ پاره درې سوالونه اوکړئی، روح څه څیز دې؟ دَ اصحاب کهف څه قصه ده؟ اودَ ذوالقرنین څه قصه ده؟ دَ اصحاب کهف قصې ته دَ عجیبه کیدو په حیثیت هغوی خاص اهمیت ورکړې وو، دَ هغې دَ پاره په دې آیت کښې اوخودل چه دا دومره عجیبه نه ده څومره چه ئې تاسو ګنړئی، دینه ډیر عجیبه او حیرانونکی دَ قدرت نښې موجود دی.

وړاندې دَ اصحاب کهف قصه اول اجمالاً او بیا مفصلاً بیانِ فرمائیلې ده، وائی چه دا یو څو خوانان دَ روم دَ یو ظالم او جابر بادشاه په زمانه کښې وو دَ چا نامې چه بعضو دقیانوس خودلې، بادشاه ډیر سخت بت پرست وو او جبر او اکراه سره به ئی دَ بت پرستئی خورونه کوله. عامو خلقو به دَ سختئی او تکلیف دَ ویرې او دَ دنیاوی څوورخونفع په لالچ کښې خپل مذهب پریخودو او بت پرستی اختیار کړې وه. په هغه وخت کښې یو څو خوانان دَ چا تعلق چه دَ سلطنت دَ مشرانو نه ووچه دَ یو مخلوق په خاطر دَ خالق ناراض کول صحیح نه دی. دَ هغوی زړونه دَ الله تعالی دَ ویرې او دَ تقوی دَ نور نه ډك وو، الله تعالی دَ صبر اواستقلال، توکل او تبتل دَ دولت نه پوره کړی وو. دَ بادشاه په وړاندې تلو سره هم هغوی دَ "لَن نَّدْعُوَا مِن دُونِهِ إِلَٰهًا لَّقَدْ قُلْنَا إِذًا شَطَطًا" نعره اولګوله اودَ ایمانی بهادرئ او استقلال څرګندونه کولوسره کتونکی ساکن او حیران کړل. دَ بادشاه دَ هغوی په خوانئی څه رحم راغلو او څه نور مشاغل او مصالح مانع شو چه هغوی فوراً قتل کړی، دَ یوڅوورځو مهلت ئی ورکړو چه هغوی په خپله معامله کښې غور او فکر اوکړی. هغوی مشوره اوکړه چه دَ داسې فتنې په وخت کښې چه کله دَ جبر او تشدد نه عاجز شی او دَ پښو خوئیدو ویره هم وی، به دا مناسب وی چه ښار سره نزدې چرته غار کښې پټ شی اودَ واپسئی دَ پاره دَ مناسب موقع انتظار اوکړی. دعا ئی اوکړه چه اې الله ته په خپله خاص مهربانئی اورحمت سره زمونږ کار جوړ کړې او دَ رشد او هدایت په لار کښې زمونږ ټول انتظام ټیك کړې. آخر دَ ښار نه ووتل او نزدې یو غار کښې پناه واخستله او خپل مینځ کښې یو کس مقرر کړو چه په بدله جامه څه وخت ښار ته لاړ شی او دَ ضرورت سامان واخلی او راوړی او دَ ښار دَ ټولو خبرونو او احوالو نه ټول خبرکړی. کوم سړې چه په دې کار مقرر شوې وو هغه یوه ورځ دا خبر ورکړو چه په ښار کښې نن په سرکاری توګه زمونږ لټون دې او زمونږ خپل خپلوان مجبورولې شی چه زمونږ پته اوښائی، دا خبرې کیدې چه الله تعالی په ټولو ناڅاپی خوب راوستلو. وئیلې شی چه سرکاری اهلکارو ډیر تلاش اوکړو خو څه پته اونه لګیده. ستړې شو او کیناسته او دَ بادشاه په مشوره باندې دَ اوسپنې په تختئی دَ هغه خوانانو نومونه او مناسب حالات اولیکل او په خزانه کښې کیخوده چه راتلونکې نسلونه یاد اوساتی چه یوه ډله په حیرانونکی طریقه سره ورکه شوې ده. ممکن ده چه په وړاندې دَ هغوی څه پته اولګی او دَ بعض عجیبه واقعاتو څرګندونه اوشی.

دا خوانان په کوم مذهب وو؟په دې کښې اختلاف دې،بعضوئیلی دی نصرانی یعنی اصل دین مسیحی پیروکار وو،خو ابن کثیر دَ قرائن نه دَ دې ترجیح ورکړې ده چه دَ اصحاب

کهف قصه دَ حضرت مسیح علیہ السلام نه وړاندې ده. والله اعلم [۱]
د اصحاب کهف غار کوم ځائې دې؟: دَ اصحاب کهف دَ غاړ په محل وقوع کښې اختلاف دې لیکن راجح قول دا دې چه مذکوره غار په اردن کښې واقع دې. [۲]

---

[۱]) (تفسیر عثمانی(ص۳۹۳)-
[۲]) (دَ اصحاب کهف دا غار چرته چه هغوی درې سووکالوپورې اوده وو کوم ځایٔ دې؟ په دې سلسله کښې دَ علماء او محققینو رائې ډیره مختلف ده، بعضو وئیلی دی په اردن کښې واقع دې، دَ بعضو خیال دې په شام کښې دې، بعضې وائی یمن کښې دې او بعضې وائی چه د اندلس په ښار غرناطه کښې دې. خودَ اکثرو مفسرینو رائې ده چه د ترک ښار افسس سره نزدې واقع دې، دَ افسس ښار اسلامی نوم طرسوس دې،دا ښار یولسم صدی قبل مسیح کښې جوړشوې وو او روستو بیا دا د بت پرستئی یو ډیر لوئی مرکز جوړ شو. مولانا شیرعلی شاه صاحب تفسیر سوره الکهف (ص۶۱) باندې دَ علامه عینی په حواله سره لیکی: "وذهب معظم المفسرین الی ان الکهف المبحوث عنه واقع فی "افسس" المعروف بطرسوس، لانه کان مرکز اهاالعبادة الاصنام،ولما امن بعض شبان هذه المدینة حسب فطرتهم السلیمة، اجبرهم الملک الجبار علی عبادة الاصنام فاووا الی کهف واقع فی جبل بمسافة"
اومولانا محمد تقی عثمانی صاحب "جهان دیده" (ص۲۱۸) باندې لیکی:
په مسیحی مصادر کښې تقریباً په جزم سره دا بیان کړې شوې دې چه دا واقعه دَ ترکی ښار افسس سره نزدې پیښه شوې وه، او هم هلته دَ یو غاړ باره کښې وئیلی شی چه دا دَ اصحاب کهف غار دې. کیدیشی چه هم دَ دې مسیحی روایاتو دَ اثر لاندې ډیرو مسلمانانو مفسرینو او مؤرخینو هم دَ اصحاب کهف محل وقوع هم افسس خودلې دې. ولې دَ آخری دور اکثر محققینو دې ته ترجیح ورکړې چه دا مذکوره غار په اردن کښې واقع دې. مولانا حفظ الرحمن صاحب سیوهاروی رحمه الله په "قصص القرآن" کښې مولاناسید سلیمان ندوی صاحب رحمه الله "تاریخ ارض القرآن" کښې،مولانا ابوالکلام آزاد "تفسیرسوره کهف" کښې، مولانا مفتی محمد شفیع صاحب رحمه الله په "معارف القرآن" کښې، دَ اردن محقق تیسیر ظبیان"موقع اصحاب کهف" کښې، رفیق وفا دجانی"اکتشاف کهف اصحاب الکهف" کښې او مولانا محمد تقی عثمانی صاحب "جهان دیده" کښې هم دې قول ته دَ دلائلو او شواهدوپه بنیاد ترجیح ورکړې ده. دَ مولانا ابوالکلام آزاد او مولانا حفظ الرحمن سیوهاروی وغیره دَ تحقیق حاصل دا دې چه دَ اردن د مشهور تاریخی ښار پټرا کا اصل نوم "رقیم" وو کوم چه رومی حکومت بدل کړواو"پټرا" ئې کړو او دا غار هم دې سره نزدې چرته واقع دې. خو په ۱۹۵۳ء کښې دَ اردن محقق تیسیر ظبیان صاحب ته معلومه شوه چه عمان سره نزدې په یو غر کښې داسې غار واقع دې کوم کښې چه څه قبرونه او دَ مړو ډهانچې موجود دی هغه دَ دې په لټون کښې ووتلو او دَ دې په معلومولو کښې کامیاب شو. هغوی دَ آثار قدیمه محکمه متوجه کړه نو هغوی په ۱۹۶۱ء کښې دَ هغې نړول شروع کړه، او چه څومره اثری تحقیق اوشو دَ هغې نه داسې شواهد او قرائن ملاویږی دَ څه نه چه دَ هغوی دَ دې رائې تائید کیږی چه په قرآن کښې ذکرشوې کهف همدغه دې.
په قرآن کریم کښې چه دَ دې غار کوم صفتونه بیان شوی دی په دې غارکښې هغه موندلې شی. په قرآن کښې دی " وَتَرَى الشَّمْسَ إِذَا طَلَعَت تَّزَاوَرُ عَن كَهْفِهِمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَإِذَا غَرَبَت تَّقْرِضُهُمْ ذَاتَ الشِّمَالِ وَهُمْ فِي فَجْوَةٍ مِّنْهُ " په دې غارکښې صورت حال داسې دې چه نمر یو وخت هم دننهٔ نه راځی بلکه دَ ډوبیدو او راختو په وخت کښې ښی او کس طرف ته تیریږی. دغه شان په قرآن کښې په دې غار دَ پاسه دَ خلقو دَ جمات جوړولو دَ ارادې هم ذکر دې، اودَ مذکوره غاردَ پاسه هم یو جمات

قوله: وَالرَّقِيمُ الْكِتَابُ مَرْقُومٌ مَكْتُوبٌ مِنَ الرَّقْمِ: په آيت كښې دى "أَمْ حَسِبْتَ أَنَّ أَصْحَابَ الْكَهْفِ وَالرَّقِيمِ كَانُوا مِنْ آيَاتِنَا عَجَبًا"

د رقيم مصداق: د رقيم په معنى كښې د علماء مختلف اقوال دى:

موندلې شويدې.

په دې نوى معلوم شوى غار كښې چه كوم پيسې (سكې) برتې ملاؤشويدى، په هغې كښې څه سكې د تراجان د زمانې دى د چاباره كښې چه د اكثرو محققينوويينا ده چه همدغه هغه مشرك بادشاه وو د چا د زور ظلم نه چه تنګ شوى وو او اصحاب كهف په غاركښې پناه اخستې وه، دې نه هم ذكر شوې رائې ته تقويت ملاويږى.

استاد محترم مولانا تقى عثمانى صاحب د دې رائې په تائيد كښې دلائل او شواهد ذكر كولونه پس ليكى: "بهركيف: د دومره زړې واقعې د محل وقوع په باره كښې په حتمى توګه سل فيصد په يقين سره څه ونيل خو مشكل دى ولې په دې كښې شك نشته چه تراوسه پورې د څومره مقاماتو باره كښې د اصحاب كهف د مقام كيدو رائې څركندونه كړيشوې ده په دې ټولوكښې چه كوم شواهد او قرائن د دې غارباره كښې دى د بل يو غارپه حق كښې دومره قرائن موجود نه دى.... دا غارد عمان ښار ۷ كلوميټر په جنوب كښې واقع دې اود اردن د مركزى شاهراه چه د عقبه نه عمان پورې ځى. دينه د دې فاصله ۳ كلوميټر ده. غار په دريو حصوكښې تقسيم شويدې. يوه حصه ښكته كولو سره نيغه د شمال پورې ځى، دونم طرف ته په ښى لاس مشرق طرف ته تاويږى او دريم ګس لاس مغرب طرف ته. مشرقى او مغربى طرف ته آته تابوت په شكل كښې قبرونه ښكاره دې. د غار چه كومه حصه د جنوب نه شمال طرف ته نيغه تلې ده هغه تقريبا سيابت دې اود دې باره كښې تيسير ظبيان صاحب خيال دا دې چه هم دغه "فجوى" د كوم ذكر چه په قرآن كريم كښې راغلې دې". (جهان ديده:۲۲۲-۲۲۳)

د اردن محقق تيسير ظبيان اود هغه ځائ ماهر اثريات رفيق دجانى د دې غار متعلق د خپلې رائې په تائيدكښې مستقل كتابونه ليكلى دى ليكن په دې كښې څه شك نشته چه د دې قسم په غاركښې په مختلفو زمانو او مختلفو علاقوكښې پيداكيدل او كيديشى چه راپيداكيږى.

ابن عطيه د اندلس په ښاركښې د غرناطه ښارسره نزدې د دې قسم غار په دې كښې مړو دهانچو او دې سره نزدې د جمات كتلو ذكركړې دې، او وائى: ذهبت بنفسى اربع وخمسمائة، فوجدت الا جساد على هذه الحالة المسموعة، وعند ذلك الكهف مسجدو عمارة قديمة من طراز الروم" او ابوحيان اندلسى هم دې قول ته راجح ګرځولې (اوګوره البحر المحيط: ۱۰۲/۶) دې نه په ظاهره دا معلوميږى چه دا قسمه واقعات په مختلفو زمانواو مختلفو علاقوكښې پيښيږى. د كفر او شرك په تياروكښې د يو څو نيك بختو د توحيد شمع روښانه كړه او ښارونه ئې پريخودل او غارونوته تلل او عبادت كور يوخل نه بلكه څوځل شويدى. تركومې چه د دې غار تعلق دې د كوم ذكر چه په قرآن كښې ذكر دې د دې متعلق يو حتمى خبره څكه نشى كيدې چه نخيله الله تعالى اود هغه د رسول ﷺ د دې متعلق تعين نه دې فرمائيلې چه هغه مقصود نه دې. حافظ ابن كثير رحمه الله ليكى:

"وقداخبر الله تعالى بذلك، واراد منا فهمه وتدبره، ولم يخبرنا بمكان هذا الكهف فى اى البلاد من الارض، اذالافائدة لنافيه، ولاقصد شرعى، وقد تكلف بعض المفسرين فذكروا فيه اقوالاً.... والله اعلم باى بلادالله هو.ولوكان لنا فيه مصلحة دينية، لارشدناالله تعالى ورسوله اليه، فقد قال صلى الله عليه وسلم: ما تركت شيئاً يقربكم الى الجنة، ويباعدكم من النار الاوقد علمتكم به، فاعلمنا الله تعالى بصفته، ولم يعلمنا بمكانه، فقال: وترى الشمس اذا طلعت الاية- (تفسير ابن كثير: ۷۵/۳)

① دَ دې معنى كتاب ده، هم دينه مرقوم په معنى دَ مكتوب ده او دا دَ رقم نه ماخوذ دې، دَ وخت بادشاه دَ هغوى دَ لټولو نه پس د هغوى نومونه دَ كانړې په تختنى ليكلې وو نو په دې وجه دوئى ته اصحاب الرقيم هم وئيلى شى. حضرت سعيد بن جبير رضي الله عنه نه هم دا نقل دى. [1] اودَ مفسرينو په نيز همدغه قول مشهوردې. امام بخارى رحمه الله همدا قول اختيار كړيدې. په دې وجه دَ حضرت سعيد رضي الله عنه تعليق دَ بخارى په بعضې نسخوكښې ذكر دې كوم چه ابن منذر موصولاً نقل كړيدې.

② رقيم دَ هغه غرنوم دې دَ كوم په مينځ كښې چه دغه غار واقع وو [2]

③ رقيم دَ هغه وادئ نوم دې چرته چه په غر كښې دغه غار وو كوم كښې چه اصحاب كهف پټ شوى وو، قتاده وغيره دَ دې تائيد كړيدې. [3]

④ دَ اصحاب كهف دَ سپى نوم دې [4]

⑤ دَ هغه دراهمو نوم دې چه كوم هغوى سره وو [5]

⑥ دَ هغه كلى نوم دې كوم كښې چه اصحاب كهف اوسيدل، دَ حضرت ابن عباس رضي الله عنه نه نقل دى چه دا ايله (عقبه) سره نيزدې دَ يو ښارنوم دې.متاخرينو محققينو علماء كرام اكثريت دا صحيح گرخولې دې، مولانا حفظ الرحمن سيوهاروى رحمه الله ليكى:

"دَ تاريخى او اثرى تحقيقاتو په وړاندې همدا آخرى قوم صحيح.اودَ قرآن كريم دَ بيان مطابق دې او باقى اقوال صرف قياسونه او تخمينې دى. خليج عقبه (ايله) نه شمال طرف ته د اوږدوشوو غرونو يو دوه متوازې سلسلې ملاويږى هم په دې كښې دَ يو غريه څوكه دَ انباط دارالحكومت رقيم آباد وو" [6]

فائده: علامه شبيراحمدعثمانى رحمه الله ليكې: "رقيم دَ غرډډ يعنى غار ته وائى او دَ مرقوم په معنى هم راځى يعنى ليكلې شوې څيز، دَ مسندعبدبن حميد په يو روايت كښې دى كوم ته چه حافظ على شرط البخارى وئيلې دې. دَ ابن عباس رضي الله عنه نه دَ رقيم بله معنى نقل ده. يعنى اصحاب كهف او اصحاب الرقيم هم دَ يوې ډلې دوه القاب دى. په غاركښې دَ

[1] (واختاره سعيد بن جبير، ومجاهد (فتح القدير: ۲۷۲/۳)-

[2] (تفسير البيضاوى: ۳/۱-

[3] (قصص القرآن:۲۵٤/۳-

[4] (تفسيرسورة كهف: ۵۷-

[5] (الصاوى: ٤/۳-

[6] (قصص القرآن: ۲۵٤/۳-۲۶۱. تيسير ظبيان او رفيق وفادجانى عمان سره نيزدې كوم غار معلوم كړيدې دَ هلته ته تول سِل ميټره فاصله باندې يو وړوكې غوندې كلې دې چه "رجيب" بللې شى، د هغوى خيال دې چه دا دَ رقيم وران كړيشوې شكل دې. ځكه چه دَ هغه ځاې اكثر خلق قاف په جيم او ميم په باء سره بدلوى او وائى. حكومت اردن اوس په سركارى توګه دَ دې كلى نوم هم "رقيم" كړې دې (اوګورئى موقع اصحاب كهف ۱۱۸ او جهان ديده: ۲۲۱) –

اوسيدو په وجه هغوی ته اصحاب کهف وائی او د هغوی د نومونو او صفتونو وغيره تختئ ليکلي کيخودې وه نو په دې وجه اصحاب رقيم ياديدل مگر مترجم محقق (شيخ الهند رحمه الله) رومبنی معنی اخستې ده او بهرصورت اصحاب کهف او اصحاب رقيم ئی يو گرخولی دی. د بعض علماؤ رائې دا ده چه د اصحاب الرقيم قصه په قرآن پاك کښې نه ده ذکر شوې صرف د عجيبه کيدو په لحاظ د اصحاب کهف په تذکره کښې د هغې حواله ورکړې شويده. او په حقيقت کښې د اصحاب رقيم د غار هغه درې کسان دی چه د باران نه تختيدلی وو او په غارکښې پناه اخستې وه. د بره نه يو لوئ کانړې راپريوتلو او د غار خُله ئی بنده کړه. په هغه وخت کښې هر سړی د خپل عمر مقبول ترين عمل حواله ورکړه او د الله تعالی ته ئی فرياد اوکړو او په مزه مزه د غار خُله کولاؤ شوه. امام بخاری رحمه الله د اصحاب کهف ترجمه کولو نه پس د حديث الغار يو مستقل عنوان قائم کړې دې او په هغې کښې د هغه دريو کسانو قصه په تفصيل سره ذکر کولو سره دې طرف ته اشاره ورکړې چه اصحاب رقيم دا خلق دی. طبرانی او بزار په سند حسن د نعمان بن بشير نه مرفوعاً روايت کړې چه رسول الله ﷺ به د اصحاب رقيم ذکر فرمائيلو او دا د دريو کسانو قصه ئی بيان کړه. والله اعلم" دوئم لفظ امام بخاری رحمه الله "رقيم" په مناسبت سره "مرقوم" ذکر کړې چه په سورة مطففين کښې واقع دې "کتاب مرقوم" يعنی ليکلې شوې دفتر.

قوله: رَبَطْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ أَلْهَمْنَاهُمْ صَبْرًا لَوْلَا أَنْ رَبَطْنَا عَلَى قَلْبِهَا: رَبَطْنَا عَلَى قُلُوبِهِم معنی ده، مونږ د هغوی په زړونو کښې صبرواچولو. د سورة قصص آيت "لَوْلَا أَنْ رَبَطْنَا عَلَى قَلْبِهَا" همدغه معنی ده، يعنی که مونږ د حضرت موسی عليه السلام د موريه زړه کښې صبر نه وو اچولې.

قوله: شَطَطًا إِفْرَاطًا: په آيت مبارك کښې دی "لَن نَّدْعُوَ مِن دُونِهِ إِلَٰهًا لَّقَدْ قُلْنَا إِذًا شَطَطًا" مونږ خوبه داپريږدو او د بل يو معبود به هيڅ کله هم عبادت اونه کړو. (ځکه چه که مونږ داسې اوکړه) نو په دې صورت کښې به مونږ يقيناً ډيره بې ځايه خبره کړې وی. امام فرمائی چه په آيت کښې "شَطَطًا" په معنی د "افراطاً" دی، يعنی د حدنه زياتې کول، غلطه او بې ځايه خبره کول.

قوله: الْوَصِيدُ الْفِنَاءُ جَمْعُهُ وَصَائِدُ وَوُصُدٌ وَيُقَالُ الْوَصِيدُ الْبَابُ: په آيت کښې دی "وَكَلْبُهُم بَاسِطٌ ذِرَاعَيْهِ بِالْوَصِيدِ" يعنی د هغوی سپې دواړه لاسونه د دروازې په چوکاټ خواره کړې وو، "وصيد" معنی غولې او صحن دې او د دې معنی دروازه هم بيان کړې شويده.

قوله: مُؤْصَدَةٌ مُطْبَقَةٌ آصَدَ الْبَابَ وَأَوْصَدَ: دا په سورة همزه کښې دی "انها عليهم مؤصدة" يعنی کافران به دوزخ کښې واچوی او دروازې به بند کړی "اصد الباب" دروازه بندول، د وصيد په مناسبت سره دلته ذکر کړې شو.

قوله: بَعَثْنَاهُمْ أَحْيَيْنَاهُمْ: په آيت مبارك کښې دی "ثُمَّ بَعَثْنَاهُمْ لِنَعْلَمَ أَيُّ الْحِزْبَيْنِ أَحْصَىٰ لِمَا لَبِثُوا أَمَدًا" بيا مونږ هغوی (د خوب نه) بيدار کړل، دې د پاره چه مونږ (په ظاهری توگه هم) معلوم

کړوچه کومه ډله دَ هغوی دَ اوسیدو دَ مودې نه خبر وه، امام فرمائی په آیت کښې "بَعَثْنَاهُمْ" معنی ده مونږ هغوی ژوندې کړل یعنی دَ خوب نه چه اخوالموت دې مونږ هغوی بیدار کړل.

قوله: أَزْكَى أَكْثَرُ وَيُقَالُ أَحَلُّ وَيُقَالُ أَكْثَرُ رَيْعًا: "فَلْيَنْظُرْ أَيُّهَا أَزْكَى طَعَامًا" بیا ګوره کوم خوراك ازکی دې، په دې کښې "أَزْكَى" معنی "اكثر" هم کیدیشی، په دغه وخت کښې به دا زکاة په معنی نماء نه ماخوذ وی یعنی چه دَ اکثرو نماړونو والا خوراك دې. او دَ دې معنی دَ "احل" هم بیان شویده، په دغه وخت کښې به دا زکاة په معنی دَ طهارت نه ماخوذ وی یعنی چه کوم صفا او حلال خوراك وی هغه راوړی، اودَ دې معنی "اكثر ريعاً" هم بیان شویده، په کوم کښې چه نماء ډیره وی دَ ریع معنی نماء او زیاتوالې راځی. (۱)

قوله: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ أُكُلَهَا وَلَمْ تَظْلِمْ لَمْ تَنْقُصْ: په آیت مبارك کښې دی "كِلْتَا الْجَنَّتَيْنِ آتَتْ أُكُلَهَا وَلَمْ تَظْلِمْ مِنْهُ شَيْئًا" یعنی دواړه باغونه خپلې میوې راوړې، په دې کښې یو باغ په خپلو میوو کښې څه کمې نه دې کړې. په دې کښې "أُكُلَهَا" ذکر کړوخودَ دې تفسیر ئې بیان نه کړو، په حاشیه کښې دَ دې تفسیر بیان شویدې "ثَمَرُهَا" یعنی "أُكُلَهَا" معنی میوه دانه ده. او دَ "لَمْ تَظْلِمْ" معنی ده یو باغ په خپلو میوو کښې څه کمی اونه کړه.

قوله: فَضَرَبَ اللّٰهُ عَلَى آذَانِهِمْ فَنَامُوا:

د ''فضربنا على اذانهم...،، معنی: په آیت کښې دی "فَضَرَبْنَا عَلَى آذَانِهِمْ فِي الْكَهْفِ سِنِينَ عَدَدًا" بیا مونږ دَ هغوی په غوږ کښې خبرورکړو په دې غارکښې دَ شمیر یو څوکاله. دَ هغې نتیجه دا شوه چه په کالونو پورې په دې غرکښې اوده پراته وو دَ اخوا دیخوا هیڅ خبر دَ هغوی غوږونوته نه رسیدو. "ضَرَبَ عَلَى آذَانِ" دَ خوب نه کنایه ده، مولانا ابوالکلام آزاد په دې معنی باندې اشکال کړې دې چه په عربی کښې دَ خوب دَ پاره "ضَرَبَ عَلَى آذَانِ" تعبیرنه ملاویږی، په دې وجه دَ دې معنی دَ هغوی په نیز دا ده چه دَ دنیا دَ طرف ته دَ هغوی غوږونه بند شو. (۲)

خو عام مفسرین وائی چه دا یو قسم استعاره ده، دَ ژور خوب حالت ته "ضَرَبَ عَلَى آذَانِ" دَ حالت سره تشبیه ورکړې شویده. مولانا حفظ الرحمن سیوهاروی رحمه الله دَ جمهورو علماؤ ذکر شوې معنې ته ترجیح ورکولو سره لیکی:

زمونږ په نیز دَ مفسرینو تفسیر راجح دې او دا استعاره دَ هرې ژبې په محاوراتوکښې موندلې شی. مثلاً کله چه مور دَ غیږې بچی ته دَ اوده کیدو دَ پاره الله هو وائی نو هغه په

---

(۱)(عمدة القاری: ۳۷/۱۹-

(۲) اوګوره ترجمان قرآن :۳۷۶/۲-سوره الکهف-

لاس او غوږ باندې ټپوی، په دې وجه په اردو ژبه کښې "کانوں کو تهپکی دینا" د خوب راوستود پاره وائي، نو شیخ الهند نورالله مرقده د دې جملې ترجمه داشان کوی "بیا اوټپول مونږ غوږونه د هغوی په دې غارکښې د شمیر یو څوکالونه" دې نه علاوه په عربی ژبه کښې "ضَرَبَ عَلَى آذَانِهِ" په معنی "منعه ان یسمع" راتلو سره د اوریدو ډېر صورتونه دی، یو دا چه یو سړی ځنګل کښې د غار ته ډېر لارو کیناستو او د دنیاد خبرونه د هغه غوږونه ناآشنا شو دونم دا چه هغه کونړ شو او د اوریدونه معذوره شو. دریم دا چه هغه اوده شو اود نورو ظاهری حواس په شان غوږونه هم د اوریدونه پاتې شو نو "ضَرَبَ عَلَى آذَانِ" تعبیر د دې ټولو صورتونود پاره یو شان قابل استعمال دې او استعاره او تشبیه ده نود دریوارو معنود پاره ده. البته د مولانا آزاد په تفسیرکښې دا اشکال ضرور او لازم راځی چه که "ضَرَبَ عَلَى آذَانِ" معنی دا ده چه د هغوی غوږونه د دنیاد طرف ته بند شوی وو. یعنی هغوی د بیدارئی په حالت کښې د عام ژوند مطابق د کلی نه د غرېه یو غارکښې راهبانه ژوندون تیرولو نو بیا به د دې آیت څه معنی وی "وَكَذَٰلِكَ بَعَثْنَاهُمْ لِيَتَسَاءَلُوا بَيْنَهُمْ قَالَ قَائِلٌ مِّنْهُمْ كَمْ لَبِثْتُمْ قَالُوا لَبِثْنَا يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ" آیا دا آیت په خپله صفا معنی کښې ظاهروی نه چه د "ضَرَبَ عَلَى آذَانِ" صفا تعبیر هم هغه دې چه د جمهورو مفسرینوپه نیز صحیح او راجح دې. یعنی هغوی اوده شوی وو بلکه په داسې موقع باندې "بعثناهم" د تعبیر تقاضا خو دا ده چه د مفسرینو د تفسیر نه علاوه بله معنی اخستل قطعاً بې محله ده"]راوګورئی قصص القرآن: ۳/ ۲۷۰-۲۷۱-

قوله: وَقَالَ غَيْرُهُ وَأَلَتْ تَئِلُ تَنْجُو وَقَالَ مُجَاهِدٌ مَوْئِلًا مَحْرِزًا: په آیت کښې دی "بَلْ لَهُمْ مَوْعِدٌ لَنْ يَجِدُوا مِنْ دُونِهِ مَوْئِلًا" د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما غیر اوفرمائیل چه "وال، یئل" د باب ضرب نه په معنی د خلاصی بیاموندل دې نو موئل د خلاصی ځائ ته ونیلې شی. مجاهد رحمه الله د دې معنی محرز بیان کړې ده، یعنی د حفاظت ځائ، دواړه معنې هم یو مفهوم اداکوی.

قوله: لَا يَسْتَطِيعُونَ سَمْعًا لَا يَعْقِلُونَ: په آیت شریف کښې دی "الَّذِينَ كَانَتْ أَعْيُنُهُمْ فِي غِطَاءٍ عَنْ ذِكْرِي وَكَانُوا لَا يَسْتَطِيعُونَ سَمْعًا" د دې آخری جز تفسیر باللازم اوکړو یعنی هغه ډېره کوی، د اوریدو د پاره تیارنه دې په دې وجه پوهیږی هم نه.

[۲۱۴] بَاب: وَكَانَ الْإِنْسَانُ أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا

[۴۴۴۷] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ سَعْدٍ حَدَّثَنَا أَبِي عَنْ صَالِحٍ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِي عَلِيُّ بْنُ حُسَيْنٍ أَنَّ حُسَيْنَ بْنَ عَلِيٍّ أَخْبَرَهُ عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ طَرَقَهُ وَفَاطِمَةَ قَالَ أَلَا تُصَلِّيَانِ

دا روایت دلته مختصر ذکرکړې شویدې، کتاب الصلاة کښې "باب تحریض النبی صلی الله علیه وسلم علی

قيام الليل تحت دا روايت پوره ذكر كړې شويدې. دَ كوم په آخره كښې چه هغه مذكوره آيت ذكر كړې شويدې. (١) او هم دَ هغه مفصل روايت دَ مناسبت په وجه دا روايت امام دلته راوړې دې.

رَجْمًا بِالْغَيْبِ لَمْ يَسْتَبِنْ فُرُطًا يُقَالُ نَدَمًا سُرَادِقُهَا مِثْلُ السُّرَادِقِ وَالْحُجْرَةِ الَّتِي تُطِيفُ بِالْفَسَاطِيطِ يُحَاوِرُهُ مِنَ الْمُحَاوَرَةِ لَكِنَّا هُوَ اللَّهُ رَبِّي أَيْ لَكِنْ أَنَا هُوَ اللَّهُ رَبِّي ثُمَّ حَذَفَ الْأَلِفَ وَأَدْغَمَ إِحْدَى النُّونَيْنِ فِي الْأُخْرَى وَفَجَّرْنَا خِلَالَهُمَا نَهَرًا يَقُولُ بَيْنَهُمَا زَلَقًا لَا يَثْبُتُ فِيهِ قَدَمٌ هُنَالِكَ الْوَلَايَةُ مَصْدَرُ الْوَلِيِّ عُقُبًا عَاقِبَةٌ وَعُقْبَى وَعُقْبَةٌ وَاحِدٌ وَهِيَ الْآخِرَةُ قِبَلًا وَقُبُلًا وَقَبَلًا اسْتِئْنَافًا لِيُدْحِضُوا لِيُزِيلُوا الدَّحْضُ الزَّلَقُ

د كلماتو تشريح:

قوله: رَجْمًا بِالْغَيْبِ: لَمْ يَسْتَبِنْ: "وَيَقُولُونَ خَمْسَةٌ سَادِسُهُمْ كَلْبُهُمْ رَجْمًا بِالْغَيْبِ" معنى ده په دوى باندې حقيقت واضحه نه دې، صرف په اټكل او اندازه سره وائى.

دَ قرآن په دې آيت كښې دا سبق خودلې شويدې، چه دَ فضول بحثونونه پرهيز كول پكار دى. قرآن دَ اصحاب كهف دَ واقعه هغه حصې تفصيل سره بيان كړې چه دَ تذكيرد پاره فائده مندې وې، خو هغه جزئيات چه صرف تاريخى حيثيت ئى لرلو. مثلاً دا چه دَ هغه خوانان شميرڅه وو؟ دَهغوى عمرونه څه وو؟هغوى په غاركښې څومره موده مقيم وو؟ دَ قرآن دې اسلوب دَ دې قسمه بحثونوكښې سوچ او فكركولونه منع كړيده. وئى فرمائيل "قُلْ رَبِّي أَعْلَمُ بِعِدَّتِهِمْ مَا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا قَلِيلٌ فَلَا تُمَارِ فِيهِمْ إِلَّا مِرَاءً ظَاهِرًا وَلَا تَسْتَفْتِ فِيهِمْ مِنْهُمْ أَحَدًا"

دَ حضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه روايت دې چه دَ هغه قليل نه زه هم يم چاته چه دَ هغوى دَ شمير متعلق علم دې(٢)وئى فرمائيل چه هغه اووه وو اواتم دَ هغوى سپې وو او دا دَ دې دَ پاره چه الله تعالى دَ شمير متعلق او دوه قوله ذكر كولونه پس اوفرمائيل "رَجْمًا بِالْغَيْبِ" خود دريم قول ذكر كولونه پس داسې يوه خبره نه ده كړې په دې وجه هم دغه صحيح شمير دې.

قوله: فرطا: ندما: په آيت مبارك كښې دى "وَكَانَ أَمْرُهُ فُرُطًا" دَ فُرُطًا ترجمه ندماً سره كړيده يعنى دَ هغوى معامله دَ پښيمانتيا او شرمندګئى ذريعه جوړه شوه.

قوله: سرادقها: مثل السرادق، والحجرة التى تطيف بالفساطيط: آيت مبارك كښې دى "إِنَّا أَعْتَدْنَا

---

(١)(هلته دَ روايت الفاظ دا دى: "ان على بن ابى طالب رضى الله عنه اخبره ان رسول الله صلى الله عليه وسلم طرقه، وفاطمة بنت النبى صلى الله عليه وسلم ليلة. فقال: الا تصليان؟ فقلت: يارسول الله، انفسنا بيدالله، فاذاشاء ان يبعثنا، بعثنا. فانصر فحين قلت ذلك، ولم يرجع الى شيئا. ثم سمعته. وهو مول. يضرب فخذه، وهويقول: وكان الانسان اكثر شئ جدلا" (صحيح البخارى، كتاب التهجد، باب تحريض النبى صلى الله عليه وسلم على قيام الليل: ١٥٢/١) -

(٢)(تفسيرابن كثير:٧٨/٣ و تفسيرالدرالمنثور: ٢١٧/٤-

لِلظّٰلِمِيْنَ نَارًا ۙ اَحَاطَ بِهِمْ سُرَادِقُهَا" يعنى مونږ دَ ظالمانو دَ پاره أور تيار كړي دي دَ دې أور پړدو كنبي به دوى راګيرشوى وى. امام فرمائيلي دى" مثل السرادق" لكه څنګه چه دَ څلورو وارو طرفونو دَ پردې دَ پاره قناتونه لګوى همدغه شان به هلته هم دَ څلورو وارو طرفونه دَ أور پردې لګيدلې وى. دَ دې دوئم مثال دَ هغه حجرې غوندې دې چه په خيموكنبي راګيره شوى وى. فساطيط دَ فسطاط جمع ده په معنى دَ خيمې.

قوله: يحاورة: من المحاورة: آيت كنبي دى" فَقَالَ لِصَاحِبِهٖ وَهُوَ يُحَاوِرُهٗٓ اَنَا اَكْثَرُ مِنْكَ مَالًا وَّاَعَزُّ نَفَرًا" بيانى اووئيل خپل ملګرى ته كله چه هغه سره خبرې كولې، ماسره تانه زيات مال دې او دَ ډيرعزت والا خلق دى يحاوره دَ محاورة نه مشتق دې دَ كوم معنى چه خبرې كول دى.

قوله: لٰكِنَّا هُوَ اللّٰهُ رَبِّيْ أَيْ لٰكِنْ أَنَا هُوَ اللّٰهُ رَبِّيْ ثُمَّ حَذَفَ الْأَلِفَ وَأَدْغَمَ إِحْدَى النُّوْنَيْنِ فِي الْأُخْرَى: آيت مبارك كنبي دى " لٰكِنَّا۠ هُوَ اللّٰهُ رَبِّيْ وَلَآ اُشْرِكُ بِرَبِّيْٓ اَحَدًا" يعنى زه خو همدغه وايم چه هم هغه الله زما رب دې او زه خپل رب سره څوك شريك نه منم "لٰكِنَّا" په اصل كنبي "لكن انا" وو، دَ انا همزه حذف كړې شو او "لكن" نون "انا" په نون كنبي مدغم كړې شو نو "لٰكِنَّا" شو.

قوله: زلقا: لا يثبت فيه قدم: " فَتُصْبِحَ صَعِيْدًا زَلَقًا" چه هغه باغ صفاميدان شى پاتې شى. امام فرمائى چه"زلقا" معنى ده داسې صفا او غوړ په كوم چه قدم نه اودرېږى او اوخوئيږى.

قوله: هنالك الولاية: مصدر الولي: " هُنَالِكَ الْوَلَايَةُ لِلّٰهِ الْحَقِّ" هلته امداد كول هم دَ الله تعالى چه حق دې كار دې "ولاية" دَ "ولى" مصدر دې دَ څه معنى چه امداد او نصرت دې.

قوله: عقبا: عاقبة وعقبى واحد، وهى الاخرة: آيت كنبي دى " هُوَ خَيْرٌ ثَوَابًا وَّخَيْرٌ عُقْبًا" دَ دې ثواب دَ ټولونه بنه دې اودَ دې انجام دَ ټولونه بنه دې. امام فرمائى "عقبا" په معنى دَ "عاقبة" دې، عاقبة او عقبى هم يوه معنى ده يعنى آخرت

قوله: قِبَلًا، وقُبُلًا، وقَبَلًا: استينافا: آيت مبارك كنبي دى "اَوْ يَاْتِيَهُمُ الْعَذَابُ قُبُلًا" چه يا راشى عذاب دَ هغوى په وړاندې" په دې كنبي دَ قُبُلًا معنى استيناف او استقبال دې، قِبَلًا (په زير دَ قاف او زبر دَ با) قُبُلًا(دَدوو پيشونو) او قَبَلًا (دَ دوو زبر) دَ ټولو معنى امام هم يو خودلې ده. خو مشهور دا دى چه قِبَلًا معنى "عيانا" ده او قُبُلًا دَ قَبِيل جمع ده دَ مختلف رنګونو دَ پاره استعماليږى (۱) او دَ قَبَلًا معنى استيناف ده.

---

(۱)(عمدة القارى: ۱۹/۳۹-

قوله: ليدحضوا: ليزيلوا: الدحض: الزالق: په آيت مبارك كښې دى "وَيُجَادِلُ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا بِالْبَاطِلِ لِيُدْحِضُوْا بِهِ الْحَقَّ" دَ حض معنى خوئيدل راخى او چه كله باب افعال ته يوړلې شى نو دَ زائل كولو معنى به وى څكه دَ خوئيدو نه پس سړې په خپل ځائ نه پاتې كيږى او زائل كيږى.

[۲۱۵] بَاب: وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِفَتَاهُ لَا أَبْرَحُ حَتَّى أَبْلُغَ مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ أَوْ أَمْضِيَ حُقُبًا زَمَانًا وَجَمْعُهُ أَحْقَابٌ

په آيت كښې دى "وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِفَتٰهُ لَآ أَبْرَحُ حَتّٰى أَبْلُغَ مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ أَوْ أَمْضِيَ حُقُبًا" ياد كړه هغه وخت چه كله موسى عليه السلام خپل خادم ته اووئيل چه زه به يوشان مزل كوم ترهغه وخت پورې چه زه اورسم هغه ځاى ته چرته چه دوه دريابونه په خپل مينځ كښې يوځائ شوى دى يا به د اوږدې مودې پورې ګرځم. فرمائى چه "حقب" اوږدې زمانې ته وائى اودَ دې جمع "احقاب" ده.

[۴۴۴۸] حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ دِينَارٍ قَالَ أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ قَالَ قُلْتُ لِابْنِ عَبَّاسٍ إِنَّ نَوْفًا الْبِكَالِيَّ يَزْعُمُ أَنَّ مُوسَى صَاحِبَ الْخَضِرِ لَيْسَ هُوَ مُوسَى صَاحِبَ بَنِي إِسْرَائِيلَ فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ كَذَبَ عَدُوُّ اللَّهِ حَدَّثَنِي أُبَيُّ بْنُ كَعْبٍ أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ إِنَّ مُوسَى قَامَ خَطِيبًا فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ فَسُئِلَ أَيُّ النَّاسِ أَعْلَمُ فَقَالَ أَنَا فَعَتَبَ اللَّهُ عَلَيْهِ إِذْ لَمْ يَرُدَّ الْعِلْمَ إِلَيْهِ فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَيْهِ إِنَّ لِي عَبْدًا بِمَجْمَعِ الْبَحْرَيْنِ هُوَ أَعْلَمُ مِنْكَ قَالَ مُوسَى يَا رَبِّ فَكَيْفَ لِي بِهِ قَالَ تَأْخُذُ مَعَكَ حُوتًا فَتَجْعَلُهُ فِي مِكْتَلٍ فَحَيْثُمَا فَقَدْتَ الْحُوتَ فَهُوَ ثَمَّ فَأَخَذَ حُوتًا فَجَعَلَهُ فِي مِكْتَلٍ ثُمَّ انْطَلَقَ وَانْطَلَقَ مَعَهُ بِفَتَاهُ يُوشَعَ بْنِ نُونٍ حَتَّى إِذَا أَتَيَا الصَّخْرَةَ وَضَعَا رُءُوسَهُمَا فَنَامَا وَاضْطَرَبَ الْحُوتُ فِي الْمِكْتَلِ فَخَرَجَ مِنْهُ فَسَقَطَ فِي الْبَحْرِ فَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ سَرَبًا وَأَمْسَكَ اللَّهُ عَنِ الْحُوتِ جِرْيَةَ الْمَاءِ فَصَارَ عَلَيْهِ مِثْلَ الطَّاقِ فَلَمَّا اسْتَيْقَظَ نَسِيَ صَاحِبُهُ أَنْ يُخْبِرَهُ بِالْحُوتِ فَانْطَلَقَا بَقِيَّةَ يَوْمِهِمَا وَلَيْلَتَهُمَا حَتَّى إِذَا كَانَ مِنَ الْغَدِ قَالَ مُوسَى لِفَتَاهُ آتِنَا غَدَاءَنَا لَقَدْ لَقِينَا مِنْ سَفَرِنَا هَذَا نَصَبًا قَالَ وَلَمْ يَجِدْ مُوسَى النَّصَبَ حَتَّى جَاوَزَا الْمَكَانَ الَّذِي أَمَرَ اللَّهُ بِهِ فَقَالَ لَهُ فَتَاهُ أَرَأَيْتَ إِذْ أَوَيْنَا إِلَى الصَّخْرَةِ فَإِنِّي نَسِيتُ الْحُوتَ وَمَا أَنْسَانِيهِ إِلَّا الشَّيْطَانُ أَنْ أَذْكُرَهُ وَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ عَجَبًا قَالَ فَكَانَ لِلْحُوتِ سَرَبًا وَلِمُوسَى وَلِفَتَاهُ عَجَبًا فَقَالَ مُوسَى ذَلِكَ مَا كُنَّا نَبْغِي فَارْتَدَّا عَلَى آثَارِهِمَا قَصَصًا قَالَ رَجَعَا يَقُصَّانِ آثَارَهُمَا حَتَّى انْتَهَيَا إِلَى الصَّخْرَةِ فَإِذَا رَجُلٌ مُسَجًّى ثَوْبًا فَسَلَّمَ عَلَيْهِ مُوسَى فَقَالَ الْخَضِرُ وَأَنَّى بِأَرْضِكَ السَّلَامُ قَالَ أَنَا مُوسَى قَالَ مُوسَى بَنِي إِسْرَائِيلَ قَالَ نَعَمْ أَتَيْتُكَ لِتُعَلِّمَنِي مِمَّا عُلِّمْتَ رَشَدًا قَالَ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا يَا مُوسَى إِنِّي عَلَى عِلْمٍ مِنْ عِلْمِ اللَّهِ عَلَّمَنِيهِ لَا تَعْلَمُهُ أَنْتَ وَأَنْتَ عَلَى عِلْمٍ مِنْ عِلْمِ اللَّهِ عَلَّمَكَهُ اللَّهُ لَا أَعْلَمُهُ فَقَالَ مُوسَى سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ صَابِرًا وَلَا أَعْصِي لَكَ أَمْرًا فَقَالَ لَهُ الْخَضِرُ

فَإِنِ اتَّبَعْتَنِي فَلَا تَسْأَلْنِي عَنْ شَيْءٍ حَتَّى أُحْدِثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا فَانْطَلَقَا يَمْشِيَانِ عَلَى سَاحِلِ الْبَحْرِ فَمَرَّتْ سَفِينَةٌ فَكَلَّمُوهُمْ أَنْ يَحْمِلُوهُمْ فَعَرَفُوا الْخَضِرَ فَحَمَلُوهُمْ بِغَيْرِ نَوْلٍ فَلَمَّا رَكِبَا فِي السَّفِينَةِ لَمْ يَفْجَأْ إِلَّا وَالْخَضِرُ قَدْ قَلَعَ لَوْحًا مِنْ أَلْوَاحِ السَّفِينَةِ بِالْقَدُومِ فَقَالَ لَهُ مُوسَى قَوْمٌ قَدْ حَمَلُونَا بِغَيْرِ نَوْلٍ عَمَدْتَ إِلَى سَفِينَتِهِمْ فَخَرَقْتَهَا لِتُغْرِقَ أَهْلَهَا لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا إِمْرًا قَالَ أَلَمْ أَقُلْ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا قَالَ لَا تُؤَاخِذْنِي بِمَا نَسِيتُ وَلَا تُرْهِقْنِي مِنْ أَمْرِي عُسْرًا قَالَ وَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَكَانَتِ الْأُولَى مِنْ مُوسَى نِسْيَانًا قَالَ وَجَاءَ عُصْفُورٌ فَوَقَعَ عَلَى حَرْفِ السَّفِينَةِ فَنَقَرَ فِي الْبَحْرِ نَقْرَةً فَقَالَ لَهُ الْخَضِرُ مَا عِلْمِي وَعِلْمُكَ مِنْ عِلْمِ اللَّهِ إِلَّا مِثْلُ مَا نَقَصَ هَذَا الْعُصْفُورُ مِنْ هَذَا الْبَحْرِ ثُمَّ خَرَجَا مِنَ السَّفِينَةِ فَبَيْنَا هُمَا يَمْشِيَانِ عَلَى السَّاحِلِ إِذْ أَبْصَرَ الْخَضِرُ غُلَامًا يَلْعَبُ مَعَ الْغِلْمَانِ فَأَخَذَ الْخَضِرُ رَأْسَهُ بِيَدِهِ فَاقْتَلَعَهُ بِيَدِهِ فَقَتَلَهُ فَقَالَ لَهُ مُوسَى أَقَتَلْتَ نَفْسًا زَاكِيَةً بِغَيْرِ نَفْسٍ لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا نُكْرًا قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكَ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا قَالَ وَهَذِهِ أَشَدُّ مِنَ الْأُولَى قَالَ إِنْ سَأَلْتُكَ عَنْ شَيْءٍ بَعْدَهَا فَلَا تُصَاحِبْنِي قَدْ بَلَغْتَ مِنْ لَدُنِّي عُذْرًا فَانْطَلَقَا حَتَّى إِذَا أَتَيَا أَهْلَ قَرْيَةٍ اسْتَطْعَمَا أَهْلَهَا فَأَبَوْا أَنْ يُضَيِّفُوهُمَا فَوَجَدَا فِيهَا جِدَارًا يُرِيدُ أَنْ يَنْقَضَّ قَالَ مَائِلٌ فَقَامَ الْخَضِرُ فَأَقَامَهُ بِيَدِهِ فَقَالَ مُوسَى قَوْمٌ أَتَيْنَاهُمْ فَلَمْ يُطْعِمُونَا وَلَمْ يُضَيِّفُونَا لَوْ شِئْتَ لَاتَّخَذْتَ عَلَيْهِ أَجْرًا قَالَ هَذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ إِلَى قَوْلِهِ ذَلِكَ تَأْوِيلُ مَا لَمْ تَسْطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَدِدْنَا أَنَّ مُوسَى كَانَ صَبَرَ حَتَّى يَقُصَّ اللَّهُ عَلَيْنَا مِنْ خَبَرِهِمَا قَالَ سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ فَكَانَ ابْنُ عَبَّاسٍ يَقْرَأُ وَكَانَ أَمَامَهُمْ مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ صَالِحَةٍ غَصْبًا وَكَانَ يَقْرَأُ وَأَمَّا الْغُلَامُ فَكَانَ كَافِرًا وَكَانَ أَبَوَاهُ مُؤْمِنَيْنِ

[۲۱۶] بَاب: قَوْلِهِ فَلَمَّا بَلَغَا مَجْمَعَ بَيْنِهِمَا نَسِيَا حُوتَهُمَا فَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ سَرَبًا مَذْهَبًا يَسْرُبُ يَسْلُكُ وَمِنْهُ وَسَارِبٌ بِالنَّهَارِ

[۴۴۴۹] حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا هِشَامُ بْنُ يُوسُفَ أَنَّ ابْنَ جُرَيْجٍ أَخْبَرَهُمْ قَالَ أَخْبَرَنِي يَعْلَى بْنُ مُسْلِمٍ وَعَمْرُو بْنُ دِينَارٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ يَزِيدُ أَحَدُهُمَا عَلَى صَاحِبِهِ وَغَيْرُهُمَا قَدْ سَمِعْتُهُ يُحَدِّثُهُ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ قَالَ إِنَّا لَعِنْدَ ابْنِ عَبَّاسٍ فِي بَيْتِهِ إِذْ قَالَ سَلُونِي قُلْتُ أَيْ أَبَا عَبَّاسٍ جَعَلَنِي اللَّهُ فِدَاءَكَ بِالْكُوفَةِ رَجُلٌ قَاصٌّ يُقَالُ لَهُ نَوْفٌ يَزْعُمُ أَنَّهُ لَيْسَ بِمُوسَى بَنِي إِسْرَائِيلَ أَمَّا عَمْرٌو فَقَالَ لِي قَالَ قَدْ كَذَبَ عَدُوُّ اللَّهِ وَأَمَّا يَعْلَى فَقَالَ لِي قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ حَدَّثَنِي أُبَيُّ بْنُ كَعْبٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُوسَى رَسُولُ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ ذَكَّرَ النَّاسَ يَوْمًا حَتَّى إِذَا فَاضَتِ الْعُيُونُ وَرَقَّتِ الْقُلُوبُ وَلَّى فَأَدْرَكَهُ رَجُلٌ فَقَالَ أَيْ رَسُولَ اللَّهِ هَلْ فِي الْأَرْضِ أَحَدٌ أَعْلَمُ مِنْكَ قَالَ لَا

فَعَتَبَ عَلَيْهِ إِذْ لَمْ يَرُدَّ الْعِلْمَ إِلَى اللَّهِ قِيلَ بَلَى قَالَ أَيْ رَبِّ فَأَيْنَ قَالَ بِمَجْمَعِ الْبَحْرَيْنِ قَالَ أَيْ رَبِّ اجْعَلْ لِي عَلَمًا أَعْلَمُ ذَلِكَ بِهِ فَقَالَ لِي عَمْرٌو قَالَ حَيْثُ يُفَارِقُكَ الْحُوتُ وَقَالَ لِي يَعْلَى قَالَ خُذْ نُونًا مَيِّتًا حَيْثُ يُنْفَخُ فِيهِ الرُّوحُ فَأَخَذَ حُوتًا فَجَعَلَهُ فِي مِكْتَلٍ فَقَالَ لِفَتَاهُ لَا أُكَلِّفُكَ إِلَّا أَنْ تُخْبِرَنِي بِحَيْثُ يُفَارِقُكَ الْحُوتُ قَالَ مَا كَلَّفْتَ كَثِيرًا فَذَلِكَ قَوْلُهُ جَلَّ ذِكْرُهُ وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِفَتَاهُ يُوشَعَ بْنِ نُونٍ لَيْسَتْ عَنْ سَعِيدٍ قَالَ فَبَيْنَمَا هُوَ فِي ظِلِّ صَخْرَةٍ فِي مَكَانٍ ثَرْيَانَ إِذْ تَضَرَّبَ الْحُوتُ وَمُوسَى نَائِمٌ فَقَالَ فَتَاهُ لَا أُوقِظُهُ حَتَّى إِذَا اسْتَيْقَظَ نَسِيَ أَنْ يُخْبِرَهُ وَتَضَرَّبَ الْحُوتُ حَتَّى دَخَلَ الْبَحْرَ فَأَمْسَكَ اللَّهُ عَنْهُ جِرْيَةَ الْبَحْرِ حَتَّى كَأَنَّ أَثَرَهُ فِي حَجَرٍ قَالَ لِي عَمْرٌو هَكَذَا كَأَنَّ أَثَرَهُ فِي حَجَرٍ وَحَلَّقَ بَيْنَ إِبْهَامَيْهِ وَاللَّتَيْنِ تَلِيَانِهِمَا لَقَدْ لَقِينَا مِنْ سَفَرِنَا هَذَا نَصَبًا قَالَ قَدْ قَطَعَ اللَّهُ عَنْكَ النَّصَبَ لَيْسَتْ هَذِهِ عَنْ سَعِيدٍ أَخْبَرَهُ فَرَجَعَا فَوَجَدَا خَضِرًا قَالَ لِي عُثْمَانُ بْنُ أَبِي سُلَيْمَانَ عَلَى طِنْفِسَةٍ خَضْرَاءَ عَلَى كَبِدِ الْبَحْرِ قَالَ سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ مُسَجًّى بِثَوْبِهِ قَدْ جَعَلَ طَرَفَهُ تَحْتَ رِجْلَيْهِ وَطَرَفَهُ تَحْتَ رَأْسِهِ فَسَلَّمَ عَلَيْهِ مُوسَى فَكَشَفَ عَنْ وَجْهِهِ وَقَالَ هَلْ بِأَرْضِي مِنْ سَلَامٍ مَنْ أَنْتَ قَالَ أَنَا مُوسَى قَالَ مُوسَى بَنِي إِسْرَائِيلَ قَالَ نَعَمْ قَالَ فَمَا شَأْنُكَ قَالَ جِئْتُ لِتُعَلِّمَنِي مِمَّا عُلِّمْتَ رَشَدًا قَالَ أَمَا يَكْفِيكَ أَنَّ التَّوْرَاةَ بِيَدَيْكَ وَأَنَّ الْوَحْيَ يَأْتِيكَ يَا مُوسَى إِنَّ لِي عِلْمًا لَا يَنْبَغِي لَكَ أَنْ تَعْلَمَهُ وَإِنَّ لَكَ عِلْمًا لَا يَنْبَغِي لِي أَنْ أَعْلَمَهُ فَأَخَذَ طَائِرٌ بِمِنْقَارِهِ مِنَ الْبَحْرِ وَقَالَ وَاللَّهِ مَا عِلْمِي وَمَا عِلْمُكَ فِي جَنْبِ عِلْمِ اللَّهِ إِلَّا كَمَا أَخَذَ هَذَا الطَّائِرُ بِمِنْقَارِهِ مِنَ الْبَحْرِ حَتَّى إِذَا رَكِبَا فِي السَّفِينَةِ وَجَدَا مَعَابِرَ صِغَارًا تَحْمِلُ أَهْلَ هَذَا السَّاحِلِ إِلَى أَهْلِ هَذَا السَّاحِلِ الْآخَرِ عَرَفُوهُ فَقَالُوا عَبْدُ اللَّهِ الصَّالِحُ قَالَ قُلْنَا لِسَعِيدٍ خَضِرٌ قَالَ نَعَمْ لَا نَحْمِلُهُ بِأَجْرٍ فَخَرَقَهَا وَوَتَدَ فِيهَا وَتِدًا قَالَ مُوسَى أَخَرَقْتَهَا لِتُغْرِقَ أَهْلَهَا لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا إِمْرًا قَالَ مُجَاهِدٌ مُنْكَرًا قَالَ أَلَمْ أَقُلْ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا كَانَتِ الْأُولَى نِسْيَانًا وَالْوُسْطَى شَرْطًا وَالثَّالِثَةُ عَمْدًا قَالَ لَا تُؤَاخِذْنِي بِمَا نَسِيتُ وَلَا تُرْهِقْنِي مِنْ أَمْرِي عُسْرًا لَقِيَا غُلَامًا فَقَتَلَهُ قَالَ يَعْلَى قَالَ سَعِيدٌ وَجَدَ غِلْمَانًا يَلْعَبُونَ فَأَخَذَ غُلَامًا كَافِرًا ظَرِيفًا فَأَضْجَعَهُ ثُمَّ ذَبَحَهُ بِالسِّكِّينِ قَالَ أَقَتَلْتَ نَفْسًا زَكِيَّةً بِغَيْرِ نَفْسٍ لَمْ تَعْمَلْ بِالْحِنْثِ وَكَانَ ابْنُ عَبَّاسٍ قَرَأَهَا زَكِيَّةً زَاكِيَةً مُسْلِمَةً كَقَوْلِكَ غُلَامًا زَكِيًّا فَانْطَلَقَا فَوَجَدَا جِدَارًا يُرِيدُ أَنْ يَنْقَضَّ فَأَقَامَهُ قَالَ سَعِيدٌ بِيَدِهِ هَكَذَا وَرَفَعَ يَدَهُ فَاسْتَقَامَ قَالَ يَعْلَى حَسِبْتُ أَنَّ سَعِيدًا قَالَ فَمَسَحَهُ بِيَدِهِ فَاسْتَقَامَ لَوْ شِئْتَ لَاتَّخَذْتَ عَلَيْهِ أَجْرًا قَالَ سَعِيدٌ أَجْرًا نَأْكُلُهُ وَكَانَ وَرَاءَهُمْ وَكَانَ أَمَامَهُمْ قَرَأَهَا ابْنُ عَبَّاسٍ أَمَامَهُمْ مَلِكٌ يَزْعُمُونَ عَنْ غَيْرِ سَعِيدٍ أَنَّهُ هُدَدُ بْنُ بُدَدَ وَالْغُلَامُ الْمَقْتُولُ اسْمُهُ يَزْعُمُونَ جَيْسُورٌ مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْبًا فَأَرَدْتُ إِذَا هِيَ مَرَّتْ بِهِ أَنْ يَدَعَهَا لِعَيْبِهَا فَإِذَا جَاوَزُوا أَصْلَحُوهَا فَانْتَفَعُوا بِهَا وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ سَدُّوهَا بِقَارُورَةٍ وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ بِالْقَارِ كَانَ أَبَوَاهُ مُؤْمِنَيْنِ وَكَانَ كَافِرًا فَخَشِينَا أَنْ يُرْهِقَهُمَا

طُغْيَانًا وَكُفْرًا أَنْ يَحْمِلَهُمَا حُبُّهُ عَلَى أَنْ يُتَابِعَاهُ عَلَى دِينِهِ فَأَرَدْنَا أَنْ يُبْدِلَهُمَا رَبُّهُمَا خَيْرًا مِنْهُ زَكَاةً لِقَوْلِهِ أَقَتَلْتَ نَفْسًا زَكِيَّةً وَأَقْرَبَ رُحْمًا هُمَا بِهِ أَرْحَمُ مِنْهُمَا بِالْأَوَّلِ الَّذِي قَتَلَ خَضِرٌ وَزَعَمَ غَيْرُ سَعِيدٍ أَنَّهُمَا أُبْدِلَا جَارِيَةً وَأَمَّا دَاوُدُ بْنُ أَبِي عَاصِمٍ فَقَالَ عَنْ غَيْرِ وَاحِدٍ إِنَّهَا جَارِيَةٌ

قوله: اخبرنی یعلی بن مسلم و عمرو بن دینار، عن سعید بن جبیر یزید احدهما علی صاحبه، وغیرهما سمعته یحدثه عن سعید:

د سند توضیح: دهشام بن یوسف استاذ ابن جریج فرمائی چه مانه یعلی بن مسلم او عمرو بن دینار دَ حضرت سعید بن جبیر رضی الله عنه په واسطه بیان اوکړو او دې دواړوکښې یو دَ خپل ملګری نه څه الفاظ زیات اوونیل اودغه دواړو (یعلی بن مسلم او عمرو بن دینار) دَ یو بل سړی نه هم ما واوریده چه دَ حضرت سعید بن جبیر رضی الله عنه نه ئې حدیث بیانولو. حاصل دا چه دَ ابن جریج درې شیخان وو① یعلی بن مسلم ② عمرو بن دینار ③غیرهما دَ ړومبنو دوو نه علاوه، امام بخاری رحمه الله دَ هغه نو په وړاندې روایت کښې ذکر کړې دې. فرمائی قال لی عثمان بن ابی سلیمان

قوله: سربا: مذهبا، یسرب: یسلک، ومنه: "وسارب بالنهار": "فَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ سَرَبًا" نو هغه کب په دریاب کښې خپله لاره په سرنګ جوړولو سره جوړه کړه. امام فرمائی چه په آیت کښې "سربا" دَ "مذهبا" په معنی کښې دې یعنی لاره، دَ تلو ځائ. یسرب: یسلک: هغه ځی او دَ سورة رعد په آیت کښې (وَسَارِبٌ بِالنَّهَارِ) هم دینه دې یعنی دَ ورځې تلونکې.

قوله: اقتلت نفسا زکیة بغیر نفس، لم تعمل بالحنث، وکان ابن عباس یقراها زکیة: زاکیة: مسلمة، کقولک: غلاما زکیا: حضرت موسی علیه السلام حضرت خضر علیه السلام ته اوونیل چه تایو بې ګناه انسان بغیر دَ څه بدلې قتل کړو، چا چه هیڅ ګناه نه وه کړې. حضرت ابن عباس رضی الله عنهما "زکیة" په ځائ به "زاکیة" لوستلو په معنی مسلمة لکه غلاما زکیا کښې دې.

[۲۱۷] بَاب: فَلَمَّا جَاوَزَا قَالَ لِفَتَاهُ آتِنَا غَدَاءَنَا لَقَدْ لَقِينَا مِنْ سَفَرِنَا هَذَا نَصَبًا

قَالَ أَرَأَيْتَ إِذْ أَوَيْنَا إِلَى الصَّخْرَةِ فَإِنِّي نَسِيتُ الْحُوتَ إِلَى قَوْلِهِ عَجَبًا صُنْعًا عَمَلًا حِوَلًا تَحَوُّلًا قَالَ ذَلِكَ مَا كُنَّا نَبْغِ فَارْتَدَّا عَلَى آثَارِهِمَا قَصَصًا إِمْرًا وَنُكْرًا دَاهِيَةً يَنْقَضَّ يَنْقَاضُ كَمَا تَنْقَاضُ السِّنُّ لَتَخِذْتَ وَاتَّخَذْتَ وَاحِدٌ رُحْمًا مِنْ الرُّحْمِ وَهِيَ أَشَدُّ مُبَالَغَةً مِنْ الرَّحْمَةِ وَنَظُنُّ أَنَّهُ مِنْ الرَّحِيمِ وَتُدْعَى مَكَّةُ أُمَّ رُحْمٍ أَيْ الرَّحْمَةُ تَنْزِلُ بِهَا

قوله: امرًا، ونكرًا: داهية: يوآيت مبارك كښې دی "لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا اِمْرًا۝" او دوئم آيت كښې دی "لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا نُّكْرًا۝" فرمائی چه امرًا او نكرًا معنی ده داهية: مصيبت، لويه معامله او مجاهد امرًا ترجمه منكرًا كړيده، يعنی ناخبره اوحيرانونكې كار.

قوله: صنعاً: عملاً: "وَهُمْ يَحْسَبُوْنَ اَنَّهُمْ يُحْسِنُوْنَ صُنْعًا۝" اوهغوی گڼړی چه هغوی ښه كاركوی په دې كښې صنعاً دَ عملاً په معنی كښې دې.

قوله: حولا: تحولاً: "لَا يَبْغُوْنَ عَنْهَا حِوَلًا۝" هغه خلق به دَ جنت نه چرته تلل نه غواړی. فرمائی دَ حولا په تحولاً معنی كښې دی يعنی گرځيدل واپس كيدل. مولاناشبيراحمدعثمانی رحمه الله فرمائی: "يعنی دَ هميشه دَ پاره پاتې كيدو سره به سترې كيږی نه. هر وخت به تازه په تازه نعمتونه ملاويږی. هيڅ كله به خواهش نه كوی چه مونږ چرته بدل كړيشو.

قوله: ينقض: ينقاض، كما تنقاض السن: آيت كښې دی "فَوَجَدَا فِيْهَا جِدَارًا يُّرِيْدُ اَنْ يَّنْقَضَّ فَاَقَامَهٗ" دې دواړو هلته يو ديوال اوليدو چه پريوتلو نو حضرت خضر عليه السلام دا نيغ كړو. فرمائی (يَّنْقَضَّ) او ينقاض دَ دواړو هم يوه معنی ده يعنی پريوتل، لكه چه وائی تنقاض السن دَ غاښ پريوتل.

قوله: لتخذت، واتخذت واحد: "قَالَ لَوْ شِئْتَ لَاتَّخَذْتَ عَلَيْهِ اَجْرًا۝" حضرت موسی عليه السلام اوفرمائيل كه تاسو غوښتل نو په دې كار به دې اجرت اخستې وې، فرمائی چه آيت په يو قراءت كښې "لتخذت" تخذت (دَ باب سمع) او اتخذت (باب انفعال) نه دې دَ دواړو معنی يوه ده يعنی اسختل.

قوله: رحماً: من الرحيم، وهی اشد مبالغة من الرحمة، ونظن انه من الرحيم، وتدعى مكة ام رحم، ای الرحمة تنزل بها: "خَيْرًا مِّنْهُ زَكٰوةً وَّاَقْرَبَ رُحْمًا۝" فرمائی "رُحْمًا" "رحيم" نه ماخوذ دې په معنی رشته داری خپلولی او په دې كښې "رحمة" نه زياته مبالغه دې او يو خيال دا هم دې چه "رحما" "رحيم" نه ماخوذ دې، مكې ته "ام الرحم" وائی ځكه چه هلته دَ الله تعالی رحمت نازليږی. علامه كرمانی رحمه الله فرمائی:

قوله: "من الرحيم" بكسر الحاء بمعنى القرابة، وهی اشد مبالغة من الرحمة هی رقة والتعطف، لاستلزام القرابة الرقة غالبا من غير عكس، فظن بعضهم انه مشتق من الرحيم الذی من الرحمة، وغرضه انه بمعنى القرابة، لاالرقة، وعند البعض بالعكس (1)

[۴۴۵۰] حَدَّثَنِي قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ قَالَ حَدَّثَنِي سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ

---

(1) (شرح الكرمانی: ۱۷/۱۹۹-

عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ قَالَ قُلْتُ لِابْنِ عَبَّاسٍ إِنَّ نَوْفًا الْبِكَالِيَّ يَزْعُمُ أَنَّ مُوسَى بَنِي إِسْرَائِيلَ لَيْسَ بِمُوسَى الْخَضِرِ فَقَالَ كَذَبَ عَدُوُّ اللَّهِ حَدَّثَنَا أُبَيُّ بْنُ كَعْبٍ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ قَامَ مُوسَى خَطِيبًا فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ فَقِيلَ لَهُ أَيُّ النَّاسِ أَعْلَمُ قَالَ أَنَا فَعَتَبَ اللَّهُ عَلَيْهِ إِذْ لَمْ يَرُدَّ الْعِلْمَ إِلَيْهِ وَأَوْحَى إِلَيْهِ بَلَى عَبْدٌ مِنْ عِبَادِي بِمَجْمَعِ الْبَحْرَيْنِ هُوَ أَعْلَمُ مِنْكَ قَالَ أَيْ رَبِّ كَيْفَ السَّبِيلُ إِلَيْهِ قَالَ تَأْخُذُ حُوتًا فِي مِكْتَلٍ فَحَيْثُمَا فَقَدْتَ الْحُوتَ فَاتَّبِعْهُ قَالَ فَخَرَجَ مُوسَى وَمَعَهُ فَتَاهُ يُوشَعُ بْنُ نُونٍ وَمَعَهُمَا الْحُوتُ حَتَّى انْتَهَيَا إِلَى الصَّخْرَةِ فَنَزَلَا عِنْدَهَا قَالَ فَوَضَعَ مُوسَى رَأْسَهُ فَنَامَ قَالَ سُفْيَانُ وَفِي حَدِيثِ غَيْرِ عَمْرٍو قَالَ وَفِي أَصْلِ الصَّخْرَةِ عَيْنٌ يُقَالُ لَهَا الْحَيَاةُ لَا يُصِيبُ مِنْ مَائِهَا شَيْءٌ إِلَّا حَيِيَ فَأَصَابَ الْحُوتَ مِنْ مَاءِ تِلْكَ الْعَيْنِ قَالَ فَتَحَرَّكَ وَانْسَلَّ مِنَ الْمِكْتَلِ فَدَخَلَ الْبَحْرَ فَلَمَّا اسْتَيْقَظَ مُوسَى قَالَ لِفَتَاهُ آتِنَا غَدَاءَنَا الْآيَةَ قَالَ وَلَمْ يَجِدِ النَّصَبَ حَتَّى جَاوَزَ مَا أُمِرَ بِهِ قَالَ لَهُ فَتَاهُ يُوشَعُ بْنُ نُونٍ أَرَأَيْتَ إِذْ أَوَيْنَا إِلَى الصَّخْرَةِ فَإِنِّي نَسِيتُ الْحُوتَ الْآيَةَ قَالَ فَرَجَعَا يَقُصَّانِ فِي آثَارِهِمَا فَوَجَدَا فِي الْبَحْرِ كَالطَّاقِ مَمَرَّ الْحُوتِ فَكَانَ لِفَتَاهُ عَجَبًا وَلِلْحُوتِ سَرَبًا قَالَ فَلَمَّا انْتَهَيَا إِلَى الصَّخْرَةِ إِذْ هُمَا بِرَجُلٍ مُسَجًّى بِثَوْبٍ فَسَلَّمَ عَلَيْهِ مُوسَى قَالَ وَأَنَّى بِأَرْضِكَ السَّلَامُ فَقَالَ أَنَا مُوسَى قَالَ مُوسَى بَنِي إِسْرَائِيلَ قَالَ نَعَمْ قَالَ هَلْ أَتَّبِعُكَ عَلَى أَنْ تُعَلِّمَنِي مِمَّا عُلِّمْتَ رُشْدًا قَالَ لَهُ الْخَضِرُ يَا مُوسَى إِنَّكَ عَلَى عِلْمٍ مِنْ عِلْمِ اللَّهِ عَلَّمَكَهُ اللَّهُ لَا أَعْلَمُهُ وَأَنَا عَلَى عِلْمٍ مِنْ عِلْمِ اللَّهِ عَلَّمَنِيهِ اللَّهُ لَا تَعْلَمُهُ قَالَ بَلْ أَتَّبِعُكَ قَالَ فَإِنِ اتَّبَعْتَنِي فَلَا تَسْأَلْنِي عَنْ شَيْءٍ حَتَّى أُحْدِثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا فَانْطَلَقَا يَمْشِيَانِ عَلَى السَّاحِلِ فَمَرَّتْ بِهِمْ سَفِينَةٌ فَعُرِفَ الْخَضِرُ فَحَمَلُوهُمْ فِي سَفِينَتِهِمْ بِغَيْرِ نَوْلٍ يَقُولُ بِغَيْرِ أَجْرٍ فَرَكِبَا السَّفِينَةَ قَالَ وَوَقَعَ عُصْفُورٌ عَلَى حَرْفِ السَّفِينَةِ فَغَمَسَ مِنْقَارَهُ فِي الْبَحْرِ فَقَالَ الْخَضِرُ لِمُوسَى مَا عِلْمُكَ وَعِلْمِي وَعِلْمُ الْخَلَائِقِ فِي عِلْمِ اللَّهِ إِلَّا مِقْدَارُ مَا غَمَسَ هَذَا الْعُصْفُورُ مِنْقَارَهُ قَالَ فَلَمْ يَفْجَأْ مُوسَى إِذْ عَمَدَ الْخَضِرُ إِلَى قَدُومٍ فَخَرَقَ السَّفِينَةَ فَقَالَ لَهُ مُوسَى قَوْمٌ حَمَلُونَا بِغَيْرِ نَوْلٍ عَمَدْتَ إِلَى سَفِينَتِهِمْ فَخَرَقْتَهَا لِتُغْرِقَ أَهْلَهَا لَقَدْ جِئْتَ الْآيَةَ فَانْطَلَقَا إِذَا هُمَا بِغُلَامٍ يَلْعَبُ مَعَ الْغِلْمَانِ فَأَخَذَ الْخَضِرُ بِرَأْسِهِ فَقَطَعَهُ قَالَ لَهُ مُوسَى أَقَتَلْتَ نَفْسًا زَكِيَّةً بِغَيْرِ نَفْسٍ لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا نُكْرًا قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكَ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا إِلَى قَوْلِهِ فَأَبَوْا أَنْ يُضَيِّفُوهُمَا فَوَجَدَا فِيهَا جِدَارًا يُرِيدُ أَنْ يَنْقَضَّ فَقَالَ بِيَدِهِ هَكَذَا فَأَقَامَهُ فَقَالَ لَهُ مُوسَى إِنَّا دَخَلْنَا هَذِهِ الْقَرْيَةَ فَلَمْ يُضَيِّفُونَا وَلَمْ يُطْعِمُونَا لَوْ شِئْتَ لَاتَّخَذْتَ عَلَيْهِ أَجْرًا قَالَ هَذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ سَأُنَبِّئُكَ بِتَأْوِيلِ مَا لَمْ تَسْتَطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَدِدْنَا أَنَّ مُوسَى صَبَرَ حَتَّى يَقُصَّ عَلَيْنَا مِنْ أَمْرِهِمَا قَالَ وَكَانَ ابْنُ عَبَّاسٍ يَقْرَأُ وَكَانَ أَمَامَهُمْ مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ صَالِحَةٍ غَصْبًا وَأَمَّا الْغُلَامُ فَكَانَ كَافِرًا

په ذکرشوی دریوارو بابونوکښې امام بخاری رحمه الله کښې حدیث خضر ذکر کړې دې. دا حدیث په کتاب العلم کښې "باب ماذکر فی ذهاب موسی علیه السلام فی البحر الی الخضر علیه السلام او باب مایستحب للعالم اذاسئل ای الناس اعلم" تحت تیرشویدې (۱) اودَ دې متعلق تفصیلی بحثونه هم هلته تیرشوی دی.

[۲۱۸] بَاب قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا

[۴۴۵۱] (۲) حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ عَنْ مُصْعَبِ بْنِ سَعْدٍ قَالَ سَأَلْتُ أَبِي قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا هُمُ الْحَرُورِيَّةُ قَالَ لَا هُمُ الْيَهُودُ وَالنَّصَارَى أَمَّا الْيَهُودُ فَكَذَّبُوا مُحَمَّدًا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَمَّا النَّصَارَى فَكَفَرُوا بِالْجَنَّةِ وَقَالُوا لَا طَعَامَ فِيهَا وَلَا شَرَابَ وَالْحَرُورِيَّةُ الَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ وَكَانَ سَعْدٌ يُسَمِّيهِمُ الْفَاسِقِينَ

حضرت مصعب بن سعد دَ خپل والد صاحب حضرت سعدبن ابی وقاص رضی الله عنه نه تپوس اوکړو چه په آیت مبارك کښې "بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا" نه کوم خلق مراد دی؟ آیا دَ دې نه حروری یعنی خارجی مراد دی؟ حضرت سعد رضی الله عنه اوفرمائیل دلته دَ دې نه یهود او نصاری مراد دی، یهودیانوخو دَ نبی کریم صلی الله علیه وسلم تکذیب کړې وو په دې وجه ئې ټول اعمال ضائع شو او نصاری دَ جنت نه انکار کړې او وئیلې په دې کښې به دَ خوراك څښاك هیڅ څیز نه ملاویږی. ترکومې چه دَ حروریه یعنی خوارجو تعلق دې نو دې نه مراد هغه خلق دی چاچه دَ الله تعالی عهد او میثاق مات کړو، حضرت سعد رضی الله عنه به هغوی ته فاسق وئیل.

په روایت کښې دی چه نصاری دَ جنت انکار اوکړو، حضرت کشمیری رحمه الله اوفرمائیل نصاری دَ روحانی جنت قائل دی دَ حسی جنت قائل نه دی (۳) دَ هغوی دا مذهب دَ فلسفې نقطه نظر سره نیزدې دې، هغوی هم دَ حسی جنت قائل نه دی لیکن بې شکه دَ نصاری دا خیال دَ تحریف پیداوار دې. دَ حسی جنت نقطه نظر دَ مذاهب سماویه اجماعی مسئله ده، دَ دې دَ پاره نصرانی آسمانی تعلیم خلاف هډو سوال نه پیداکیږی.

---

(۱)(صحیح بخاری باب ماذکر فی ذهاب موسی فی البحر الی الخضر: ۱۷/۱ وایضا فی باب الخروج فی طلب العلم علی نفس الصفحة وباب ما یستحب للعالم اذاسئل ای الناس اعلم: ۲۳/۱-

(۲)(واخرجه النسائی فی السنن الکبری فی التفسیر، باب قوله تعالی: هل ننبئکم بالاخسرین اعمالا، رقم الحدیث: ۱۱۳۱۳، وهذا الحدیث لم یخرجه احد من اصحاب الستة سوی البخاری-

(۳)(فیض الباری: ۲۰۲/٤-

[۲۱۹] باب أولئك الذين كفروا بآيات ربهم ولقائه فحبطت أعمالهم الآية

[۴۴۵۲] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ أَخْبَرَنَا الْمُغِيرَةُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو الزِّنَادِ عَنِ الْأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِنَّهُ لَيَأْتِي الرَّجُلُ الْعَظِيمُ السَّمِينُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ لَا يَزِنُ عِنْدَ اللَّهِ جَنَاحَ بَعُوضَةٍ وَقَالَ اقْرَءُوا فَلَا نُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَزْنًا وَعَنْ يَحْيَى بْنِ بُكَيْرٍ عَنِ الْمُغِيرَةِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ أَبِي الزِّنَادِ مِثْلَهُ

دَ قيامت په ورځ به وزن دَ څه څيز وي؟ بعضې حضراتودَ دې حديث نه استدلال کړې دې چه وزن به دَ سړو وي. په دې سلسله کښې دَ اهل علم اختلاف دې چه دَ قيامت په ورځ به وزن دَ اعمالو کيږي يا دَ اعمالودَ صحيفو وي يا دَ اشخاصو وي دريواړه قوله دي.

① بعضې حضرات وائی چه وزن به دَ اشخاصو کيږي هغوی دَ باب حديث نه استدلال کړې دې او حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه متعلق دَ نبی کريم ﷺ دَ دې ارشاد نه استدلال کوی چه امام احمد رحمه الله روايت کړيدې، چه هغوی ﷺ دَ هغه متعلق فرمائيلی دی "اتعجبون من دقة ساقيه، والذی نفسی بيده، لهما فی الميزان اثقل من احد" (۲)

②اوبعضې حضرات وائی چه وزن به دَ اعمالو دَ صحيفو وی، داحضرات دَ بطاقه دَ حديث نه استدلال کوی کوم چه امام ترمذی رحمه الله نقل کړيدې چه دَ قيامت په ورځ به يو سړې راوستلې شی په ميزان کښې به يو طرف ته دَ هغه دَ اعمالو په بدله کښې يوکم سل صحيفې وی او په بله کښې به يوه بطاقه يعنی پرچه کيخودې شی کوم کښې چه به صرف "لااله الاالله" ليکلې وی، نو دَ بطاقه طرف چاپېږې به دروندشی. (۳)

③ليکن ډير علماء وائی چه وزن به دَ اعمالوکيږي، الله جل شانه به نيک اعمالو ته ښه او بدو اعمالو خراب صورت کښې بدل کړی او دا صورتونه به په تله کښې کيخودې شی. دا حضرات دَ حضرت براء بن عازب رضي الله عنه دَ روايت نه استدلال کوی چه په قبرکښې مؤمن ته يو ښکلې ځوان دَ چا نه چه به خوشبو خورېږي راشی هغه به دَ ده نه تپوس اوکړی چه ته څوک يې؟ نو هغه ځوان به په جواب کښې اووائی "اناعملك الصالح" زه ستا هغه نيک عمل يم او دَ کافر او منافق باره کښې به دَ دې خلاف کيږي. (۴) دَ دې حديث نه معلومه شوه چه اعمال به

---

(۱)(واخرجه مسلم فی صفات المنافقين واحكامهم، كتاب صفة القيامة والجنة والنار، رقم الحديث: ۲۷۸۵-

(۲)(رواه احمد: ۱/ ۴۲۰ كذافی تفسير سورة الكهف: ۲۹۵-

(۳)(سنن الترمذی، كتاب الايمان، باب ماجاء فيمن يموت، وهو يشهد ان لااله الاالله:۵/ ۲۵ رقم ۲۶۳۹-

(۴)(رواه احمد: ۵/ ۲۸۷ كذافی تفسير سورة الكهف:۲۹۵ —

دَ صورت شکل اختیار کړی نو وزن په دَ اعمالو وی. باقی حدیث باب او آیت "فلانقیم لهم یوم القیامة وزنا" مطلب دا دې چه دَ الله تعالی په نیز به دَ هغې هیڅ اهمیت نه وی. حضرت کشمیری رحمه الله فرمائی: قوله "فلانقیم لهم یوم القیامة وزنا" یعنی مع کون الکفار لحیاشحیا فی الدنیا، لیس لاعمالهم وزن عندالله تعالی وقد استدل منه علی وزن الاشخاص ایضاً، والصواب ان المراد منه وزن الاعمال فقط، وانما تعرض الی عدم وزن انفسهم، اشاری الی انهم ممن لاعبادة بهم عندالله تعالی (۱)

[۲۲۰] باب: تفسیر سورة مریم

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ أَسْمِعْ بِهِمْ وَأَبْصِرْ اللَّهُ يَقُولُهُ وَهُمْ الْيَوْمَ لَا يَسْمَعُونَ وَلَا يُبْصِرُونَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ يَعْنِي قَوْلَهُ أَسْمِعْ بِهِمْ وَأَبْصِرْ الْكُفَّارُ يَوْمَئِذٍ أَسْمَعُ شَيْءٍ وَأَبْصَرُهُ لَأَرْجُمَنَّكَ لَأَشْتِمَنَّكَ وَرِئْيًا مَنْظَرًا وَقَالَ أَبُو وَائِلٍ عَلِمَتْ مَرْيَمُ أَنَّ التَّقِيَّ ذُو نُهْيَةٍ حَتَّى قَالَتْ إِنِّي أَعُوذُ بِالرَّحْمَنِ مِنْكَ إِنْ كُنْتَ تَقِيًّا وَقَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ تَؤُزُّهُمْ أَزًّا تُزْعِجُهُمْ إِلَى الْمَعَاصِي إِزْعَاجًا وَقَالَ مُجَاهِدٌ إِدًّا عِوَجًا قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ وِرْدًا عِطَاشًا أَثَاثًا مَالًا إِدًّا قَوْلًا عَظِيمًا رِكْزًا صَوْتًا غَيًّا خُسْرَانًا وَقَالَ مُجَاهِدٌ فَلْيَمْدُدْ فَلْيَدَعْهُ وَقَالَ غَيْرُهُ بُكِيًّا جَمَاعَةُ بَاكٍ صِلِيًّا صَلِيَ يَصْلَى نَدِيًّا وَالنَّادِي وَاحِدٌ مَجْلِسًا

سُورَةُ كهيعص

قوله: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ أَسْمِعْ بِهِمْ وَأَبْصِرْ اللَّهُ يَقُولُهُ وَهُمْ الْيَوْمَ لَا يَسْمَعُونَ وَلَا يُبْصِرُونَ: آیت کښې دی "أَسْمِعْ بِهِمْ وَأَبْصِرْ يَوْمَ يَأْتُونَنَا لَكِنِ الظَّالِمُونَ الْيَوْمَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ" حضرت ابن عباس رضی الله عنه اوفرمائیل چه "أَسْمِعْ بِهِمْ وَأَبْصِرْ" دادَ الله تعالی ارشاد دې اودَ دې مطلب دا دې چه په قیامت کښې کله دوی مونږ له راشی نو لوئ کتونکې او لوئ اوریدونکې به وی خو په دنیا کښې په دې وخت نه حق خبره اوری او نه دَ حقائقوته دَ کتلودَ پاره تیار دی.(۲) "فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ" یو تفسیر هم امام بخاری رحمه الله دلته نقل نه کړو، آیت دلته ختمیږی په دې وجه دَ دې ذکر دلته کړې دې. باقی "فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ" مطلب دادې چه په دنیا کښې نه حق اوری او نه حقائقوته ګوری، داتعلیق ابن ابی حاتم موصولاً نقل کړیدې. (۳)

صیغهٔ تعجب "أَسْمِعْ بِهِمْ وَأَبْصِرْ" باندې دا اشکال کیږی چه تعجب کول خودَ الله تعالی دَ شان

---

(۱)(فیض الباری: ۲۰۳/۴-

(۲)(لامع الدراری: ۱۳۱/۹-۱۳۲ وقال الشیخ زکریا رحمه الله تعلیقاته:۱۳۱/۹ "والمراد بقوله تعالی" مکن الظالمون الیوم..." ای فی الدنیا. وقوله تعالی:"فی ضلال مبین" معناه لایسمعون ولایصرون. قوله: لایسمعون ولایبصرون تفسیر لقوله: "فی ضلال مبین

(۳)(عمدة القاری: ۵۰/۱۹_

سره مناسب نه دي او تعجب خو ناواقف ته كيږى نو د دې جواب دا كيديشي. چه د الله تعالى كمال بنديګانو سره د محاوراتو مطابق وى په دې وجه په كومه موقع چه د تعجب اظهاركولې شى الله تعالى هلته تعجب ذكر كوى چه بې تكلفه مطلب باندې پوهه شى. د دې كيفيت څه وى؟ مونږ دې نه خبر نه يو. فان الحق ان كل ماورد به الشرع فهو ثابت فى جنابه تعالى نعم لابد ان ينزه جنابه مايجب التنزيه له([1])

د كلماتو تشريح:

قوله: لَأَرْجُمَنَّكَ: لَأَشْتِمَنَّكَ: په آيت كښې دى "يَٰإِبْرَٰهِيمُ ۖ لَئِن لَّمْ تَنتَهِ لَأَرْجُمَنَّكَ ۖ وَٱهْجُرْنِى مَلِيًّا" فرمائى چه په آيت كښې معنى ده "زه به تاته كنځل كوم" كوم كښې چه دې طرف ته اشاره ده چه د رجم نه مراد رجم باللسان دې رجم بالحجارة مراد نه دې، بعضې حضرات وهل هم مراد واخستو ([2])

قوله: وَرِئْيًا مَنْظَرًا: آيت كښې دى "وَكَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُم مِّن قَرْنٍ هُمْ أَحْسَنُ أَثَٰثًا وَرِءْيًا" معنى سامان او اسباب دې او رئيا معنى د منظر ده يعنى هغوى سره سازوسامان هم ښه وو او په كتلوكښې هم ډير ښكلې په نظر راتله.

قوله: وَقَالَ أَبُو وَائِلٍ عَلِمَتْ مَرْيَمُ أَنَّ التَّقِيَّ ذُو نُهْيَةٍ حَتَّى قَالَتْ إِنِّي أَعُوذُ بِالرَّحْمَنِ مِنْكَ إِنْ كُنْتَ تَقِيًّا بَاب قَوْلِهِ وَأَنْذِرْهُمْ يَوْمَ الْحَسْرَةِ: داتعليق په بعض نسخوكښې نشته، امام بخارى رحمه الله دا تعليق د دينه اول په كتاب الانبياء كښې "باب قول الله عزوجل: واذكر فى الكتاب مريم..." تحت صفحه ۴۶۸ باندې ذكر كړيدې، ابووائل شقيق بن سلمه فرمائى چه حضرت مريم ته داخبره معلومه وه چه پرهيزګاره سړې د عقل خاوند وى او خراب كارنه منع كيږى نوهله خو ئى فرښته د پردى سړى په شكل كښې كتلوسره اووئيل "ماته ستانه د رحمن پناه، كه ته متقى او ويره لرونكې ئى" علامه شبيراحمد عثمانى صاحب د دې آيت تحت ليكى: بى بى مريم په اول ځل كښې پوهه شوه چه څوك سړې دې په خان له ځائ كښې اچانك يو سړې مخې ته راتللو سره قدرتى توګه باندې اوويريدله او د خپل حفاظت فكر ئى شروع كړو مګر معلوميږى چه د فرشتې په مخ د تقوى او طهارت انوار پرقيدل نو هم دومره وينا كول ئى پوره اوګنړل چه زه ستانه د رحمن په پناه كښې راځم كه ستا په زړه كښې د الله تعالى ويره وى نو زما نه به لاړ شې او ماسره به څه غرض نه كوې. نهية: عقل ينهاه عن فعل القبيح، نهية عقل ته وائى.

قوله: وَقَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ: تَؤُزُّهُمْ: أَزًّا تُزْعِجُهُمْ إِلَى الْمَعَاصِي إِزْعَاجًا: آيت كښې دى

---

[1] (ملخص من حاشية البدرالسارى(جزو ٤ ص٢٠٣)-

[2] (عمدة القارى:۱۹/۵۰-

"اَلَمْ تَرَ اَنَّاۤ اَرْسَلْنَا الشَّیٰطِیْنَ عَلَى الْکٰفِرِیْنَ تَؤُزُّهُمْ اَزًّا" (ته چه دَ دغه کفارو په گمراهئی باندې خفه کیږې نو) آیا تاته معلومه نه ده چه مونږ شیطانان په کافرانو باندې ورخلاص کړی دی هغوی کافران ښه راوڅتوی. حضرت سفیان بن عینیه رحمه الله فرمائی "تؤزهم" معنی شیطانان چه هغوی دَ گناهونوطرف ته دیکه کوی.

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ: إِدًّا عِوَجًا: آیت کښې دی "لَقَدْ جِئْتُمْ شَیْئًا اِدًّا" تا ارتکاب اوکړو دَ داسې څیز چه کوږ دې په بعضې نسخوکښې دی "لدا: عوجا" "فَاِنَّمَا یَسَّرْنٰهُ بِلِسَانِكَ لِتُبَشِّرَ بِهِ الْمُتَّقِیْنَ وَتُنْذِرَ بِهٖ قَوْمًا لُّدًّا" لدًا معنی بیان شویده کوږ قوم، جگړه مار قوم، عِوَجا او عُوَجا دواړه قسمه لوستلې شویدې معنی دَ دواړو یو شان ده. دې نه پس اداً تفسیر دَ قول عظیم سره کړې دې. دا ارشاد دَ الله تعالی اولاد ثابت کولو "اَنْ دَعَوْا لِلرَّحْمٰنِ وَلَدًا" باندې فرمائیلې شویدې او بې شکه داغلط هم دې او گران هم.

قوله: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: وِرْدًا: عِطَاشًا: آیت کښې دی "وَّنَسُوْقُ الْمُجْرِمِیْنَ اِلٰى جَهَنَّمَ وِرْدًا"[1] مونږ به په هغه ورځ مجرمان دَ دوزخ طرف ته دَ تندې په حالت کښې شړو.

قوله: اَثَاثًا: مَالًا: "هُمْ اَحْسَنُ اَثَاثًا وَّرِءْیًا" (ترجمه تیره شویده) په دې کښې دَ اثاثا معنی دَ مال ده.

قوله: رِکْزًا: صَوْتًا: آیت کښې دی "وَکَمْ اَهْلَکْنَا قَبْلَهُمْ مِّنْ قَرْنٍ هَلْ تُحِسُّ مِنْهُمْ مِّنْ اَحَدٍ اَوْ تَسْمَعُ لَهُمْ رِکْزًا" یعنی څومره بدبخته قومونه دَ خپلو جرمونو په بدله کښې هلاك کړېشوی دی. نن دَ هغوی دَ پښوکش کړپ یا دَ هغوی دَ خراب ګړاری آواز هم نه راځی. امام بخاری رحمه الله رکنه تفسیر په صوت سره کړیدې لیکن رکنصوت خفی یعنی په مزه آواز ته وائی.

قوله: غَیًّا: خُسْرَانًا: آیت کښې دی "وَاتَّبَعُوا الشَّهَوٰتِ فَسَوْفَ یَلْقَوْنَ غَیًّا" دَ "غَیًّا" معنی ده خسران تاوان نقصان. حضرت ابن عباس رضی الله عنه نه نقل دی چه غی دَ دوزه دَ یوداسې غار نوم دې کوم نه چه پخپله دوزخ آمان غواړی. (^۲)زمونږ په هندوستانی نسخه کښې دَ "غَیًّا" په ځائ عتیا معنی حدنه بهرکیدو او انتهائی درجې ته دَ رسیدو ده. آیت کښې دی "وَقَدْ بَلَغْتُ مِنَ الْکِبَرِ عِتِیًّا" اوزه دَ بوډاوالی انتهائی درجې ته رسیدلې یم. په عامو نسخوکښې دا لفظ نشته بلکه غیا دې دَ کوم معنی چه خسران دې لکه چه پورته ذکرشو.

قوله: بکیا: جماعة باك: آیت مبارك کښې دی "خَرُّوْا سُجَّدًا وَّبُکِیًّا" ابوعبیده رضی الله عنه بکیا دَ باك

---

[1] (قوله: وردا جماعة یردون الماء، اسم علی لفظ المصدر (عمدة القاری:۱۹/۵۲)۔

[2] (وعن ابن مسعود: الغی وادفی جهنم. بعید القعر. وعن عطاء. الغی وادفی جهنم. یسیل قیحاً ودما، وعن کعب. هووافی جهنم. ابعد هاقعرا واشدهاحرا۔(عمدة القاری:۱۹/۵۱)

جمع گرځولې ده هم دا امام نقل کوی خو په دې باندې اشکال دې چه دَ بکاۍ جمع خو بکاة راځی لکه دَ قاض جمع چه قضاة ده لیکن علامه عینی رحمه الله فرمائی چه بکیا اصل کښې بکوی په وزن دَ فعول دې. لکه قاعد جمع چه قعود ده. بکوی کښې واؤ او یاء دواړه جمع شو او په دې کښې ړومبې یعنی واؤ ساکن دې په دې وجه واؤ په یاء سره بدل کړې شو او بیا دَ یاء په یاء باندې ادغام اوکړیشو اودَ ضمه دَ یاء په وجه په زیر سره بدله شوه نو بکیا شو.

قوله: صلیا: صلی، یصلی: آیت کښې دی ﴿ثُمَّ لَنَحْنُ أَعْلَمُ بِالَّذِينَ هُمْ أَوْلَىٰ بِهَا صِلِيًّا﴾ فرمائی صلیا صلی یصلی نه ماخوذ دې دَ څه معنی چه په اُورکښې دَ داخلیدلو او سوزیدلو راځی، مطلب دا دې چه مونږ ته معلومه دی هغه خلق چه په اُورکښې دَ داخلیدلو ډیر لائق او ډیر مناسب دی.

قوله: ندیا: والنادی واحد: مجلساً: په آیت کښې دی ﴿أَيُّ الْفَرِيقَيْنِ خَيْرٌ مَّقَامًا وَأَحْسَنُ نَدِيًّا﴾ فرمائی دَ ندی او نادی دواړو معنی مجلس ده.

قوله: وقال مجاهد: لیمدد: فلیدعه: آیت مبارك کښې دی ﴿قُلْ مَن كَانَ فِي الضَّلَالَةِ فَلْيَمْدُدْ لَهُ الرَّحْمَٰنُ مَدًّا﴾ یعنی اووایه چه په ګمراهئی کښې پراته دی نو پکار دی چه دوی آزاد پریږدی رحمن په هغه لار دَ تلودَ پاره چه دَ نیك اوبد خبرورکولونه پس کله چه څوك په خپله مرضئی سره دَ بدئی لار اختیار کړی نو هم هغه به دَ دې ذمه وار وی، فلیمدد تفسیر فلیدعه سره کړیدې. دا زمونږ دَ متن په نسخه کښې نشته په هندوستانی نسخه کښې دې.[1]

[۲۲۱] باب: وانذرهم یوم الحسرة

[۴۴۵۳] حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصِ بْنِ غِيَاثٍ حَدَّثَنَا أَبِي حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ حَدَّثَنَا أَبُو صَالِحٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُؤْتَى بِالْمَوْتِ كَهَيْئَةِ كَبْشٍ أَمْلَحَ فَيُنَادِي مُنَادٍ يَا أَهْلَ الْجَنَّةِ فَيَشْرَئِبُّونَ وَيَنْظُرُونَ فَيَقُولُ هَلْ تَعْرِفُونَ هَذَا فَيَقُولُونَ نَعَمْ هَذَا الْمَوْتُ وَكُلُّهُمْ قَدْ رَآهُ ثُمَّ يُنَادِي يَا أَهْلَ النَّارِ فَيَشْرَئِبُّونَ وَيَنْظُرُونَ فَيَقُولُ هَلْ تَعْرِفُونَ هَذَا فَيَقُولُونَ نَعَمْ هَذَا الْمَوْتُ وَكُلُّهُمْ قَدْ رَآهُ فَيُذْبَحُ ثُمَّ يَقُولُ يَا أَهْلَ الْجَنَّةِ خُلُودٌ فَلَا مَوْتَ وَيَا أَهْلَ النَّارِ خُلُودٌ فَلَا مَوْتَ ثُمَّ قَرَأَ وَأَنْذِرْهُمْ يَوْمَ الْحَسْرَةِ إِذْ قُضِيَ الْأَمْرُ وَهُمْ فِي غَفْلَةٍ وَهَؤُلَاءِ فِي غَفْلَةٍ أَهْلُ الدُّنْيَا وَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ

---

[1] (واخرجه مسلم فی الجنة وصفة نعیمهاواهلها، باب النار یدخلها الجبارون، رقم الحدیث: ۲۸۴۹ وباب وانذهم یوم الحسرة قم الحدیث: ۱۱۳۱۶ واخرجه الترمذی فی التفسیر، باب سوری مریم، رقم الحدیث: ۳۱۵۶واخرجه النسائی فی السنن الکبری فی التفسیر رقم الحدیث:۱۱۳۱۶-

قوله: يؤتي بالموت كهيئة كبش املح: (۱) مرګ به دَ برګ ګډ په شکل کښې راوستې شي. دلته اشکال دا پیدا کیږی چه مرګ خو یو عرض دې دا به دَ ګډ په شکل کښې څنګه راوستې شي. علامه مارزی رحمه الله فرمائیل چه دا کلام علی سبیل التمثیل یعنی دَ مثال په توګه دې دینه مقصود صرف دا دې چه آننده به چا له مرګ نه راځی. (۲) بعضو وئیلی دی چه په اصل کښې به هم ګډ راوستې شی او دَ خلقو په خیال کښې به دا خبره واچولې شی چه دا مرګ دې. (۳)- خو اکثر حضرات وائی چه هم مرګ ته به الله تعالی دَ ګډ شکل ورکړی (۴)- دَ اعراض دَ اجسام په شکل کښې بدلون څه مستبعد نه دې بلکه جدید سائنس خو داسې آلات ایجادکړی دی کوم سره چه اعراض په جسم کښې مخامخ راځی نو که دَ آخرت په حالاتو کښې داسې واقعه اوشی نو په دې باندې هیڅ قسم اشکال نشی کیدې.

قوله: فیشرئبون، وینظرون: نوسټ به اوچتوی او ګوری به. اشراب (دَ اقشعر په وزن) سټ اوچتول او کتل.

قوله: یاأهل الجنة، خلود، فلاموت، ویاأهل النار، خلود، فلاموت: مرګ به حلال کړیشی او هغې نه پس به دا اعلان کیږی، ذبح کونکې به حضرت جبرائیل علیه السلام وی، بعضو وئیلی دی حضرت یحیی علیه السلام به ئې ذبح کوی ځکه چه دَ هغوی نوم دَ حیات نه مشتق دې او حیات دَ مرګ منافی دې. (۵) ـ

جنت او دوزخ دائمی دې: دینه پس به اهل جنت دَ همیشه دَ پاره په جنت کښې او اهل دوزخ به دَ همیشه دَ پاره دوزخ کښې وی دَ جمهوروبلکه دَ ټولو اهل سنت والجماعت همدغه عقیده ده. البته علامه ابن تیمیه رحمه الله اودَ هغوی شاګرد ابن القیم رحمه الله وائی چه جنت خو به دائمی وی خودَ دوزخ عذاب دائمی نه دې. دَ یوې اوږدې مودې پورې به دوزخ وی کوم چه الله تعالی خلود سره تعبیر کړیدې اودَ دې نه پس به دَ الله تعالی په فضل اوکرم سره دوزخ او دوزخیان ختم کړی (۶)- خودَ هغوی دا قول شاذ او دَ جمهورو دَ عقیدې خلاف (۷)- اود هغه ټولو نصوصو سره متعارض دې کوم کښې چه دَ خلودفی النار تصریح راغلې ده. که دوزخ

---

(۱)(ابیض یشوبه سواد (تعلیقات البخاری للدکتور مصطفی:۱۷۶۰/٤)

(۲)(عمة القاری۵۲/۱۹ ورفع الصوت بذبح الموت للسیوطی:۹۶ فتح الباری:٤۲۱/۱۱ کتاب الرقاق

(۳)(اوګورئی الحاوی للفتاوی للسیوطی، رفع الصوت بذبح الموت:۹۶

(۴)(عمدة القاری:۵۲/۱۹

(۵)(عمدة القاری:۵۲/۱۹ وفیض الباری:۲۰۳/٤

(۶)(اوګورئی العرف الشذی شرح جامع الترمذی، باب ماجاء فی خلود اهل الجنة والنار:۸۲/۲، والصواعق المرسلة لابن القیم

(۷)(قال الالوسی رحمه الله فی روح المعانی:۱٤۶/۱۲ "وانت تعلم ان خلود الکفار مما اجمع علیه المسلمون، ولاعبرة بالمخالف، والقواطع اکثر من ان تحصی"

ختمول وو نو بيا د انبياء ﷺ سره د كافرانودا مقابله او د انبياء ﷺ زحمتونه او تكليفونه اوچتول تول به بې فائدې او بې مقصده كيږى د دې وجه نه د اهل سنت والجماعة دا عقيده ده چه څنګه د جنت د پاره خلود دې دغه شان د دوزخ د پاره هم خلود يعنى هميشه والې دې.ددې نورتفصيل ان شاء الله كتاب الرقاق كښې بباب صفة الجنة والنار په ذيل كښې راځى.

[۲۲۲] بَاب وَمَا نَتَنَزَّلُ إِلَّا بِأَمْرِ رَبِّكَ لَهُ مَا بَيْنَ أَيْدِينَا وَمَا خَلْفَنَا

[۴۴۵۴] حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ ذَرٍّ قَالَ سَمِعْتُ أَبِي عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِجِبْرِيلَ مَا يَمْنَعُكَ أَنْ تَزُورَنَا أَكْثَرَ مِمَّا تَزُورُنَا فَنَزَلَتْ وَمَا نَتَنَزَّلُ إِلَّا بِأَمْرِ رَبِّكَ لَهُ مَا بَيْنَ أَيْدِينَا وَمَا خَلْفَنَا

[۲۲۳] بَاب قَوْلِهِ أَفَرَأَيْتَ الَّذِي كَفَرَ بِآيَاتِنَا وَقَالَ لَأُوتَيَنَّ مَالًا وَوَلَدًا

[۴۴۵۵] حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ الْأَعْمَشِ عَنْ أَبِي الضُّحَى عَنْ مَسْرُوقٍ قَالَ سَمِعْتُ خَبَّابًا قَالَ جِئْتُ الْعَاصَ بْنَ وَائِلٍ السَّهْمِيَّ أَتَقَاضَاهُ حَقًّا لِي عِنْدَهُ فَقَالَ لَا أُعْطِيكَ حَتَّى تَكْفُرَ بِمُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقُلْتُ لَا حَتَّى تَمُوتَ ثُمَّ تُبْعَثَ قَالَ وَإِنِّي لَمَيِّتٌ ثُمَّ مَبْعُوثٌ قُلْتُ نَعَمْ قَالَ إِنَّ لِي هُنَاكَ مَالًا وَوَلَدًا فَأَقْضِيكَهُ فَنَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ أَفَرَأَيْتَ الَّذِي كَفَرَ بِآيَاتِنَا وَقَالَ لَأُوتَيَنَّ مَالًا وَوَلَدًا رَوَاهُ الثَّوْرِيُّ وَشُعْبَةُ وَحَفْصٌ وَأَبُو مُعَاوِيَةَ وَوَكِيعٌ عَنْ الْأَعْمَشِ

[۲۲۴] بَاب قَوْلُهُ أَطَّلَعَ الْغَيْبَ أَمْ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمَنِ عَهْدًا قَالَ مَوْثِقًا

[۴۴۵۶] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ عَنْ الْأَعْمَشِ عَنْ أَبِي الضُّحَى عَنْ مَسْرُوقٍ عَنْ خَبَّابٍ قَالَ كُنْتُ قَيْنًا بِمَكَّةَ فَعَمِلْتُ لِلْعَاصِ بْنِ وَائِلٍ السَّهْمِيِّ سَيْفًا فَجِئْتُ أَتَقَاضَاهُ فَقَالَ لَا أُعْطِيكَ حَتَّى تَكْفُرَ بِمُحَمَّدٍ قُلْتُ لَا أَكْفُرُ بِمُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى يُمِيتَكَ اللَّهُ ثُمَّ يُحْيِيَكَ قَالَ إِذَا أَمَاتَنِي اللَّهُ ثُمَّ بَعَثَنِي وَلِي مَالٌ وَوَلَدٌ فَأَنْزَلَ اللَّهُ أَفَرَأَيْتَ الَّذِي كَفَرَ بِآيَاتِنَا وَقَالَ لَأُوتَيَنَّ مَالًا وَوَلَدًا أَطَّلَعَ الْغَيْبَ أَمْ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمَنِ عَهْدًا قَالَ مَوْثِقًا لَمْ يَقُلْ الْأَشْجَعِيُّ عَنْ سُفْيَانَ سَيْفًا وَلَا مَوْثِقًا

د ايت كريمه شان نزول: په روايت كښې د آيت مبارك شان نزول بيان كړيشويدې. حضرت خباب فرمائى چه زه په مكه كښې لوهار ووم او ما د عاص بن وائل د پاره يوه توره جوړه كړې وه، د پيسو غوښتود پاره زه هغه له راغلم نو هغه وئيل چه تركومې دې د محمد ﷺ انكار نه وى كړې تاته به پيسې درنه كړم. ماوئيل چه زه د محمد ﷺ د نبوت انكار نه كوم كه تا الله تعالى مړ كړى او بيا دې راژوندې ولې نه كړى. هغه وئيل كه الله تعالى ما مړ كړى او بيا ژوندې شم نو هغه وخت به هم ما سره مال او اولاد وى (نو ته بيا هغه وخت كښې زما نه اجرت واخله) په دې واقعه باندې دا مذكوره آيت نازل شو.

عبيد الله بن عبدالرحمن اشجعی هم دا روايت دَ سفيان ثوری نه روايت کړيدې خو په هغې کښې نه دَ توري جوړيدو ذکر دې اونه دَ لفظ "عهدًا" تفسير "موثقا" نقل دې.

قوله: عهدًا: موثقاً: "طَّلَعَ الْغَيْبَ أَمِ اتَّخَذَ عِندَ الرَّحْمَٰنِ عَهْدًا" آيا دا سړې په غيبوخبردار شو يا دَ دَ الله تعالى نه وعده اخستې ده.په دې کښې دَ "عَهْدًا" معنى موثقا ده په معنى مضبوط اقرار.

[۲۲۵] بَاب كَلَّا سَنَكْتُبُ مَا يَقُولُ وَنَمُدُّ لَهُ مِنَ الْعَذَابِ مَدًّا

[۴۴۵۷] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ خَالِدٍ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ سُلَيْمَانَ سَمِعْتُ أَبَا الضُّحَى يُحَدِّثُ عَنْ مَسْرُوقٍ عَنْ خَبَّابٍ قَالَ كُنْتُ قَيْنًا فِي الْجَاهِلِيَّةِ وَكَانَ لِي دَيْنٌ عَلَى الْعَاصِ بْنِ وَائِلٍ قَالَ فَأَتَاهُ يَتَقَاضَاهُ فَقَالَ لَا أُعْطِيكَ حَتَّى تَكْفُرَ بِمُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ وَاللَّهِ لَا أَكْفُرُ حَتَّى يُمِيتَكَ اللَّهُ ثُمَّ يَبْعَثَكَ قَالَ فَذَرْنِي حَتَّى أَمُوتَ ثُمَّ أُبْعَثَ فَسَوْفَ أُوتَى مَالًا وَوَلَدًا فَأَقْضِيكَ فَنَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ أَفَرَأَيْتَ الَّذِي كَفَرَ بِآيَاتِنَا وَقَالَ لَأُوتَيَنَّ مَالًا وَوَلَدًا

[۲۲۶] بَاب قَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ وَنَرِثُهُ مَا يَقُولُ وَيَأْتِينَا فَرْدًا وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ الْجِبَالُ هَدًّا هَدْمًا

آيت مبارك کښې دی "تَنشَقُّ الْأَرْضُ وَتَخِرُّ الْجِبَالُ هَدًّا" اوزمکه به اوشليږی او غرونه به مات شی. حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمائی چه په آيت کښې "هَدًّا" په معنی "هَدْمًا" دې.

[۴۴۵۸] حَدَّثَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا وَكِيعٌ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ أَبِي الضُّحَى عَنْ مَسْرُوقٍ عَنْ خَبَّابٍ قَالَ كُنْتُ رَجُلًا قَيْنًا وَكَانَ لِي عَلَى الْعَاصِ بْنِ وَائِلٍ دَيْنٌ فَأَتَيْتُهُ أَتَقَاضَاهُ فَقَالَ لِي لَا أَقْضِيكَ حَتَّى تَكْفُرَ بِمُحَمَّدٍ قَالَ قُلْتُ لَنْ أَكْفُرَ بِهِ حَتَّى تَمُوتَ ثُمَّ تُبْعَثَ قَالَ وَإِنِّي لَمَبْعُوثٌ مِنْ بَعْدِ الْمَوْتِ فَسَوْفَ أَقْضِيكَ إِذَا رَجَعْتُ إِلَى مَالٍ وَوَلَدٍ قَالَ فَنَزَلَتْ أَفَرَأَيْتَ الَّذِي كَفَرَ بِآيَاتِنَا وَقَالَ لَأُوتَيَنَّ مَالًا وَوَلَدًا أَطَّلَعَ الْغَيْبَ أَمِ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمَنِ عَهْدًا كَلَّا سَنَكْتُبُ مَا يَقُولُ وَنَمُدُّ لَهُ مِنَ الْعَذَابِ مَدًّا وَنَرِثُهُ مَا يَقُولُ وَيَأْتِينَا فَرْدًا

[۲۲۷] بَاب: تفسير سُورَةُ طٰهٰ

قَالَ ابْنُ جُبَيْرٍ بِالنَّبَطِيَّةِ أَيْ طَهْ يَا رَجُلُ يُقَالُ كُلُّ مَا لَمْ يَنْطِقْ بِحَرْفٍ أَوْ فِيهِ تَمْتَمَةٌ أَوْ فَأْفَأَةٌ فَهِيَ عُقْدَةٌ وَقَالَ مُجَاهِدٌ أَلْقَى صَنَعَ أَزْرِي ظَهْرِي فَيُسْحِتَكُمْ يُهْلِكَكُمْ الْمُثْلَى تَأْنِيثُ الْأَمْثَلِ يَقُولُ بِدِينِكُمْ يُقَالُ خُذْ الْمُثْلَى خُذْ الْأَمْثَلَ ثُمَّ ائْتُوا صَفًّا يُقَالُ هَلْ أَتَيْتَ الصَّفَّ الْيَوْمَ يَعْنِي الْمُصَلَّى الَّذِي يُصَلَّى فِيهِ فَأَوْجَسَ فِي نَفْسِهِ خَوْفًا فَذَهَبَتْ الْوَاوُ مِنْ خِيفَةً لِكَسْرَةِ الْخَاءِ فِي جُذُوعِ أَيْ عَلَى جُذُوعِ النَّخْلِ خَطْبُكَ بَالُكَ مِسَاسَ مَصْدَرُ مَاسَّهُ مِسَاسًا لَنَنْسِفَنَّهُ لَنُذْرِيَنَّهُ قَاعًا يَعْلُوهُ الْمَاءُ وَالصَّفْصَفُ الْمُسْتَوِي مِنَ الْأَرْضِ وَقَالَ مُجَاهِدٌ أَوْزَارًا أَثْقَالًا مِنْ زِينَةِ الْقَوْمِ

وَهِيَ الْحُلِيُّ الَّتِي اسْتَعَارُوا مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ وَهِيَ الْأَثْقَالُ فَقَذَفْتُهَا فَأَلْقَيْتُهَا أَلْقَى صَنَعَ فَنَسِيَ مُوسَى هُمْ يَقُولُونَهُ أَخْطَأَ الرَّبَّ لَا يَرْجِعُ إِلَيْهِمْ قَوْلًا الْعِجْلُ هَمْسًا حِسُّ الْأَقْدَامِ حَشَرْتَنِي أَعْمَى عَنْ حُجَّتِي وَقَدْ كُنْتُ بَصِيرًا فِي الدُّنْيَا قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ بِقَبَسٍ ضَلُّوا الطَّرِيقَ وَكَانُوا شَاتِينَ (١) فَقَالَ إِنْ لَمْ أَجِدْ عَلَيْهَا مَنْ يَهْدِي الطَّرِيقَ آتِكُمْ بِنَارٍ تُوقِدُونَ وَقَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ أَمْثَلُهُمْ أَعْدَلُهُمْ طَرِيقَةً وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ هَضْمًا لَا يُظْلَمُ فَيُهْضَمُ مِنْ حَسَنَاتِهِ عِوَجًا وَادِيًا وَلَا أَمْتًا رَابِيَةً سِيرَتَهَا حَالَتَهَا الْأُولَى النُّهَى التُّقَى ضَنْكًا الشَّقَاءُ هَوَى شَقِيَ بِالْوَادِي الْمُقَدَّسِ الْمُبَارَكِ طُوًى اسْمُ الْوَادِي يَفْرُطُ عُقُوبَةً بِمِلْكِنَا بِأَمْرِنَا مَكَانًا سِوًى مَنْصَفٌ بَيْنَهُمْ يَبَسًا يَابِسًا عَلَى قَدَرٍ مَوْعِدٍ لَا تَنِيَا تَضْعُفَا

د کلماتو تشریح:

قوله: قَالَ ابْنُ جُبَيْرٍ بِالنَّبَطِيَّةِ أَيْ طَهْ يَا رَجُلُ:

د طهٰ معنی: حضرت سعید بن جبیر فرمائي چه "طه" معنی په نبطی ژبه کښې "یارجل" ده، بعضي حضراتو وئیلی دی دا "وطئ" نه د امر حاضر صیغه ده، اصل کښې طاالارض دې یعنی خپلې پښې په زمکه کیږدئی. په "طه" کښې "ها" کنایه ده د ارض نه، په یو روایت کښې دی چه نبی کریم ﷺ په شروع کښې د تهجدو مونځ کولو سره به په یوه پښه اودریدو او دوئمه پښه به ئې اوچتوله نو الله تعالی "طه" نازل کړو ای طا الارض یعنی اعتمد علی الارض بقدمك (٢)- بعضو وئیلي دی دا د الله تعالی په نومونوکښې یو نوم دې، الله تعالی په دې سره قسم خوړلې دې. (٣)- اود بعضوخیال دې چه دا د حروف مقطعات نه دې.(٤) په دې کښې مختلف قراءتونه دی مشهور قراءت طه (بفتح الطاء والهاء) دې، یو قراءت طه (بکسرة الطاء والهاء) دې. یو قراءت طه (بفتح الطاء وسکون الهاء) (٥)

په حرم شریف کښې په یوه خپه اودریدو سره د امام ابوحنیفه رحمه الله د نیم قران لوستلو متعلق یوه فائده: پورته یو روایت ذکر کړیشو چه حضور اکرم ﷺ به په شروع کښې تهجدو مونځ په یوه پښه باندې په ولاړه کولو، د امام ابوحنیفه رحمه الله باره کښې راځی چه هغوی په حرم شریف کښې په یوه پښه اودریدونیم قرآن ئې ختم کړو او په دوئمه پښه اودریدو اونور نیم

---

(١)(شاتین) جمع شات، ای فی ایام الشتاء، حیث البرد والامطار، اوالمراد ان الامطار کانت تهطل علیهم. (سوی) قرا حجازی وابو عمرو وعلی بکسر السن، وقرا حفص بضمها، وقرا غیرهم بفتحا-

(٢)(عمدة القاری:۱۹/۵۶

(٣)(عمدة القاری:۱۹/۵۶

(٤)(عمدة القاری:۱۹/۵۶

(٥)(عمدة القاری:۱۹/۵۶.

قرآن نی ختم کړو. په دې اعتراض اوشو چه دا قسم عمل د سنت خلاف دې خو د دې روایت په موجودګئ کښې دې عمل ته مطلقاً خلاف سنت نشی وئیلې کیدې.(۱)

قوله: یقال: کل مالم ینطق بحرف، اوفیه تمتمة، اوفأفأة، فهی عقدة: آیت کښې دی "وَاحۡلُلۡ عُقۡدَةً مِّنۡ لِّسَانِیۡ" زما د ژبې غوټه کولاؤ کړې دلته د "عقدة" تشریح کولو سره فرمائی چه د چا د ژبې نه چه یو حرف هم نه اوځی، یا په دې کښې تمتمه یعنی تتوالې وی (۲) یعنی ژبه نی انخلی یا د خبرو په وخت کښې تاتا آواز راوځی، یا فافاه وی یعنی د خبرو په وخت کښې د فافا په شانه آواز راوځی. په دې ټولوصورتونوباندې د عقده اطلاق کیږی. د حضرت موسی علیه السلام ژبه به هم انختله، په آیت کښې هغه د لکنت ختمولو د پاره دعا کړیده.

قوله: ازری: ظهری: آیت کښې دی "هٰرُوۡنَ اَخِی ۙ اشۡدُدۡ بِهٖۤ اَزۡرِیۡ" زما د زور هارون په ذریعه زما ملامضبوطه کړه. فرمائی آیت کښې ازری په معنی ظهری دې. بعض وائی چه ازر په معنی د قوت دې.

قوله: فیسحتکم: یهلککم: "لَا تَفۡتَرُوۡا عَلَی اللّٰهِ کَذِبًا فَیُسۡحِتَکُمۡ بِعَذَابٍ" په الله تعالی باندې دروغ او افتراء مه کوئی چه الله تعالی تاسو هلاك کړی. دې کښې یسحتکم معنی د هلاکولو ده.

قوله: الۡمُثۡلٰی تَأۡنِیۡثُ الۡأَمۡثَلِ، یَقُوۡلُ: بِدِیۡنِکُمۡ، یُقَالُ: خُذِ الۡمُثۡلٰی، خُذِ الۡأَمۡثَلَ: آیت کښې دی "وَیَذۡهَبَا بِطَرِیۡقَتِکُمُ الۡمُثۡلٰی" یعنی یوبه سی دادواړه ستا بهترین دین. فرمائی چه مثلی د امثل مونث دې اود دې معنی افضل راځی. دلته د دینه دین مراد دې ځکه چه دین هم افضل وی، وائی خُذِ الۡمُثۡلٰی والۡاَمۡثَلَ اعلی او افضل تاسو واخلئی.

قوله: ثُمَّ ائۡتُوۡا صَفًّا، یُقَالُ: هَلۡ أَتَیۡتَ الصَّفَّ الۡیَوۡمَ، یَعۡنِی الۡمُصَلَّی الَّذِیۡ یُصَلّٰی فِیۡهِ: آیت کښې دی "فَاَجۡمِعُوۡا کَیۡدَکُمۡ ثُمَّ ائۡتُوۡا صَفًّا" یعنی ټول یوځائ شئی(دوی ته ماتې ورکولو) تدبیر اوکړئی بیا قطار جوړکړئی راشئی، وائی هل اتیت الصف الیوم یعنی آیا ته دې صف ته راغلې وې کوم کښې چه مونځ ادا کیږی، په آیت کښې هم د صفا معنی مصلی او عیدګاه ده لیکن قطار جوړول او راتلل مراد کیدیشی لکه چه حضرت شیخ الهند مولانا محمود الحسن رحمه الله ذکر کړیدی. (۳)-

قوله: فَأَوۡجَسَ: فِیۡ نَفۡسِهٖ خَوۡفًا، فَذَهَبَتِ الۡوَاوُ مِنۡ خِیۡفَةً، لِکَسۡرَةِ الۡخَاءِ: آیت کښې دی "فَاَوۡجَسَ فِیۡ نَفۡسِهٖ خِیۡفَةً مُّوۡسٰی" پس موسی علیه السلام په خپل زړه کښې څه ویره غوندې محسوس

---

۱)(فیض الباری: ۲۰۵/۴)-

۲)(والتمتمة: الترددبالتاء فی الکلام، والفافاة: الترددبالفاء (عمدة القاری: ۵۶/۱۹)-

۳)(تفسیرعثمانی ص ۴۲۱ سوره طه

کړه. امام فرمائی چه په آیت کښې "فَأَوْجَسَ فِي نَفْسِهِ خِيفَةً مُّوسَىٰ" معنی اضمر خوفاً ده. یعنی په زړه کښې ویره وه، بیا وړاندې خیفة کښې تعلیل بیان کړو چه په اصل کښې دا خوفة وو، واؤ د ماقبل کسرې په وجه سره په یاء بدل کړو نو خیفة شو.

قوله: فِي جُذُوعِ: أَيْ عَلَىٰ جُذُوعِ النَّخْلِ: "وَلَأُصَلِّبَنَّكُمْ فِي جُذُوعِ النَّخْلِ" اوتاسو ټولو به زه د کهجورو په تنو په سولئی کړم. فرمائی "فِي جُذُوعِ..." کښې "فی" په معنی د "علی" ده.

قوله: خَطْبُكَ: بَالُكَ: "قَالَ فَمَا خَطْبُكَ يَا سَامِرِيُّ" موسی علیه السلام اوفرمائیل ای سامری! ستا څه حال دې؟ دې کښې "خطب" په معنی "بال" دې یعنی حالت

قوله: مِسَاسَ: مَصْدَرُ مَاسَّهُ مِسَاساً: "قَالَ فَاذْهَبْ فَإِنَّ لَكَ فِي الْحَيَاةِ أَن تَقُولَ لَا مِسَاسَ" موسی علیه السلام (سامری) ته اووئیل زه، ستا د پاره په ژوندکښې دا سزا ده چه ته به دا وائې اوګرځې به "لامساس" ماسره لاس مه لګوئی. فرمائی "مساس" د باب مفاعله مصدر دې.

قوله: لَنَنسِفَنَّهُ لَنُذْرِيَنَّهُ: آیت کښې دی "لَّنُحَرِّقَنَّهُ ثُمَّ لَنَنسِفَنَّهُ فِي الْيَمِّ نَسْفًا" یعنی مونږ به دا سخې اوسوزوو او بیا به دا اوشیندو او په دریاب به ئې لاهوکړو.

قوله: قَاعاً: يَعْلُوهُ الْمَاءُ، وَالصَّفْصَفُ الْمُسْتَوِي مِنَ الْأَرْضِ: آیت کښې دی "فَيَذَرُهَا قَاعًا صَفْصَفًا" قاعاً معنی ده داسې هواره زمکه په کومه چه اوبه بهیدونکې راشی او صفصف هوارې زمکې ته وائی.

قوله: مِنْ زِينَةِ الْقَوْمِ: وَهِيَ الْحُلِيُّ الَّتِي اسْتَعَارُوا مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ: آیت کښې دی "وَلَٰكِنَّا حُمِّلْنَا أَوْزَارًا مِّن زِينَةِ الْقَوْمِ" فرمائی چه زِينَةِ الْقَوْمِ نه مراد هغه کالی دی چه بنی اسرائیلو د فرعون د قوم نه عاریة اخستې وو.

قوله: أَلْقَى: صَنَعَ: آیت کښې دی "فَقَذَفْنَاهَا فَكَذَٰلِكَ أَلْقَى السَّامِرِيُّ" مونږ هغه کالی ورواچول، بیا دغه شان سامری هم اوکړه یعنی هغه هم خپل کالی واچول، د بنی اسرائیلو سره د فرعون د قوم کالی. یا خوئی د هغوی نه قرض اخستې وو یا په غنیمت کښې اخستې وو، هغه ئې ویلې کړې وو او سامری یو سخې غوندې جوړکړې وو چه د هغې نه به د غوا آواز راوتلو نو هغې ته ئې معبود وئیل.

قوله: فَنَسِيَ: مُوسَى هُمْ يَقُولُونَهُ: أَخْطَأَ الرَّبَّ، لَا يَرْجِعُ إِلَيْهِمْ قَوْلًا: الْعِجْلُ: آیت کښې دی "هَٰذَا إِلَٰهُكُمْ وَإِلَٰهُ مُوسَىٰ فَنَسِيَ ۝ أَفَلَا يَرَوْنَ أَلَّا يَرْجِعُ إِلَيْهِمْ قَوْلًا" سامری او د هغه متبعینو وئیل چه ستاسو اود موسی علیه السلام معبود خو دا دې، موسی علیه السلام خو هیرکړیدې، د رب په پیژندګلو کښې موسی علیه السلام نه غلطی شویدې.(په کوه طور باندې د الله تعالی په طلب کښې تلې وو الله تعالی د هغې په جواب کښې فرمائی) آیا هغه خلق دومره هم نه ګوری چه هغه سخې خو نه د دوی د څه خبرې جواب ورکولې شی اونه د هغوی په څه ضرر یا نفع کښې څه قدرت

لرى. په لايرجع كښې ضمير عجل طرف ته راجع دې كوم چه امام وړاندې ذكر كړيدې.

قوله: هَمْسًا: حِسُّ الْأَقْدَامِ: "وَخَشَعَتِ الْأَصْوَاتُ لِلرَّحْمٰنِ فَلَا تَسْمَعُ إِلَّا هَمْسًا" اوټول آوازونه به دَ الله تعالى په وړاندې ښكته شي او دَ پښې كش كړپ نه بغير به هيڅ نه اورى. فرمائى همسا دَ پښو كشار ته وائى.

قوله: حَشَرْتَنِي أَعْمَى: عَنْ حُجَّتِي: يعنى په آيت كښې دَ اعمى كيدلو دامطلب نه دې چه په سترګو به نابينا وى مطلب دا دې چه دې به په دليل نه پوهيږى.

قوله: وَقَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ: أَمْثَلُهُمْ أَعْدَلُهُمْ: طَرِيقَةً: آيت كښې دى "إِذْ يَقُولُ أَمْثَلُهُمْ طَرِيقَةً إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا يَوْمًا" كله چه په دوى كښې دَ ټولونه زيات رائې وركونكې دا سې وائى چه تاسو خو به هم يوه ورځ (قبركښې) پاتې شوې ئې، حضرت سفيان بن عينيه رحمه الله فرمائى چه "أَمْثَلُهُمْ" دَ "أَعْدَلُهُمْ" په معنى كښې دې يعنى دَ عقل او پوهې په اعتبار سره بهتر او دَ رائې خاوند.

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: هَضْمًا: لَا يُظْلَمُ، فَيُهْضَمُ مِنْ حَسَنَاتِهِ: فَلَا يَخَافُ ظُلْمًا وَلَا هَضْمًا" نونه به دَ زياتى ويره وى او نه دَ كمى. حضرت ابن عباس رضي الله عنهما فرمائى چه "هَضْمًا" معنى ده په ده ظلم نشى كولې چه دَ ده په نيكوكښې كمې اوكړيشى.

قوله: عِوَجًا: وَادِيًا، وَلَا أَمْتًا: رَابِيَةً: په آيت كښې دى "لَا تَرَى فِيهَا عِوَجًا وَلَا أَمْتًا" نويه دې كښې به نه څه كوږوالې وينى او نه څه اوچتوالې. فرمائى "عِوَجًا" معنى وادى او لختې دې او "أَمْتًا" نه غونډئى او اوچتوالې مراددې.

قوله: سِيرَتَهَا: حَالَتَهَا: "سَنُعِيدُهَا سِيرَتَهَا الْأُولَى" مونږ به هغوى دَ هغوى په اولنى حالت كښې واپس كوو، فرمائى دې كښې "سِيرَتَهَا" معنى دَ "حَالَةً" ده.

قوله: الْأُولَى: النُّهَى: نهى په اصل كښې عقل ته وائى دلته دَ دې تشريح تقى سره كړيده، دَ دې دَ پاره چه كوم خلق تقوى اختياروى هم هغه په حقيقت كښې عقل مند وى.

قوله: ضَنْكًا: الشَّقَاءُ: "وَمَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا" اوچه كوم سړې زما دَ دې نصيحت نه ډډه كوى دَ هغه دپاره به يوتنګ ژوندون وى. فرمائى په دې كښې "ضَنْكًا" معنى ده بدبختى، دا تفسيردَ ابن عباس رضي الله عنهما نه منقول دې نورو مفسيرينو "ضَنْكًا" تفسير "ضَيِّقًا" سره كړې يعنى تنګ

قوله: هَوَى: شَقِيَ: "وَمَنْ يَحْلِلْ عَلَيْهِ غَضَبِي فَقَدْ هَوَى" اوپه كوم سړى چه زما غضب واقع كيږى هغه بالكل تيرشوې يعنى بدبخت شو، "هَوَى" معنى ده بخت شو.

قوله: الْمُقَدَّسِ: الْمُبَارَكِ: طُوًى اسْمُ الْوَادِي: "إِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى" ته په يوه مباركه

وادئی طوی کښې نی، "الْمُقَدَّسِ" معنی ده مبارکه او طوی دَ وادئی نوم دې.

قوله: بِمَلْكِنَا: بِأَمْرِنَا: "قَالُوا مَا أَخْلَفْنَا مَوْعِدَكَ بِمَلْكِنَا" هغوی وئیل مونږ تاسره دَ وعدې خلاف ورزی په خپل اختیار سره نه ده کړې، په دې کښې "بِمَلْكِنَا" معنی ده په خپل حکم او اختیارسره.

قوله: مَكَانًا سُوًى: مَنْصَفٌ بَيْنَهُمْ: "لَا نُخْلِفُهُ نَحْنُ وَلَا أَنْتَ مَكَانًا سُوًى" دَ کومې وعدې چه مونږ نه خلاف ورزی کوو نه تاسو په څه هوار ځائ کښې. فرمائی "مَكَانًا سُوًى" معنی ده داسې ځائ چه دَ هغې په مینځ کښې نیم نیم یعنی برابروی.

قوله: يَبَسًا: يَابِسًا: "فَاضْرِبْ لَهُمْ طَرِيقًا فِي الْبَحْرِ يَبَسًا" نو دَ هغوی دَ پاره په دریاب کښې اوچه لار جوړه کړه. فرمائی "يَبَسًا" په معنی "يَابِسًا" دې یعنی اوچه او دا دَ "طريق" صفت دې.

قوله: عَلَى قَدَرٍ: مَوْعِدٍ: آیت کښې دی "ثُمَّ جِئْتَ عَلَى قَدَرٍ يَا مُوسَى" بیا اې موسی علیه السلام! ته په یو مقرر وخت باندې راغلې. فرمائی آیت کښې "عَلَى قَدَرٍ" معنی "عَلَى مَوْعِدٍ" یعنی یو مقرر وخت.

قوله: لَا تَنِيَا: تَضْعُفَا: آیت مبارك کښې دی "وَلَا تَنِيَا فِي ذِكْرِي" او تاسو دواړه زما په یاد یعنی ذکر کښې سستی مه کوئی. فرمائی "لَا تَنِيَا" معنی ده تاسو دواړه کمزورې کیږئی مه، سست کیږئی مه.

[۲۲۸] بَاب: وَاصْطَنَعْتُكَ لِنَفْسِي

[۴۴۵۹] حَدَّثَنَا الصَّلْتُ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا مَهْدِيُّ بْنُ مَيْمُونٍ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سِيرِينَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ الْتَقَى آدَمُ وَمُوسَى فَقَالَ مُوسَى لِآدَمَ آنْتَ الَّذِي أَشْقَيْتَ النَّاسَ وَأَخْرَجْتَهُمْ مِنَ الْجَنَّةِ قَالَ آدَمُ أَنْتَ مُوسَى الَّذِي اصْطَفَاكَ اللَّهُ بِرِسَالَتِهِ وَاصْطَفَاكَ لِنَفْسِهِ وَأَنْزَلَ عَلَيْكَ التَّوْرَاةَ قَالَ نَعَمْ قَالَ فَوَجَدْتَهَا كُتِبَ عَلَيَّ قَبْلَ أَنْ يَخْلُقَنِي قَالَ نَعَمْ فَحَجَّ آدَمُ مُوسَى

قوله: اليم البحر:

د حضرت ادم او حضرت موسیٰ علیهما السلام ملاقات او مناظره کله اوشوه؟: حضرت آدم علیه السلام او حضرت موسی علیه السلام په مینځ کښې دا مناظر او ملاقات کله اوشو؟ په دې سلسله کښې دَ علماؤ مختلف اقوال دی.

① بعضې حضراتووئیلی دی چه کیدیشی چه هم دَ حضرت موسی علیه السلام په ژوند کښې دَ هغوی دَ روح دَحضرت آدم علیه السلام روح سره اتصال شوې وی او هغه وخت دا خبرې شوی وی(۱)

② بعضو وئیلی دی چه دا هم ممکن دی چه مذکوره مکالمه په خوب کښې شوی وی (۲)-

---

(۱)(دا دَ حضرت شاه ولی الله رحمه الله رائې ده اوګورئی التعلیق الصبیح:۷۷/۱ و حجة الله البالغه-

(۲)(فتح الباری ۵۰۷/۱۱

③ بعض حضرات وائی ممکن دی چه د حضرت موسی علیه السلام د پاره د حضرت آدم علیه السلام قبر کولاؤ شوې وی اود هغوی روح حاضر شوې وی او دا خبرې کړې وی (۱)-
④اکثر حضرات وائی چه مذکوره مناظره حضرت آدم علیه السلام او حضرت موسی علیه السلام د وفات نه پس په آسمان باندې شویدې، علامه ابن عبدالبر، یحیی بن سعید قطان او فضل الله توریشتی وغیره علماؤ همدغه رائې ده (۲)-
⑤اویو قول دا هم دې چه مذکوره مکالمه تر اوسه پورې نه ده واقع شوې. په آخرت کښې به دا مکالمه وی، دلالت علی الیقین د پاره د ماضی صیغې سره تعبیر کړیشویده.(۳) والله اعلم
قوله: فَوَجَدْتَهَا كُتِبَ عَلَيَّ قَبْلَ أَنْ يَخْلُقَنِي: د وړاندینی باب په روایت کښې دی اتلومنی علی امر کتبه الله علی قبل ان یخلقنی اوقدره علی قبل ان یخلقنی علامه توریشتی رحمه الله فرمائیلی دی چه د دې مطلب دا دې چه الله تعالی دا زماد پیدائش نه هم اول په لوح محفوظ کښې مقدر فرمائیلې وو د کوم مطلب چه دا ووجه هغه به خپل وخت خامخا کیږی، نو چه کله وخت راغلونو دا څنګه ممکن وو چه امر مقدر اود الله تعالی د علم خلاف هغه عمل ممنوع به نه کیدلو، نو ته په ماباندې الزام خو اچوې او تاته سبب ظاهری یعنی زما کسب او اختیارخو یاد پاتې دې لیکن اصل څیز یعنی تقدیر نه تا نظر واړولو (۴)
یواشکال اودهغې جوابونه: په دې حدیث باندې یو مشهور اشکال کیږی، حضرت آدم علیه السلام تقدیر بهانه جوړه کړیده او اعتذار بالتقدیر جائز نه دې خکه چه ګناه کونکې تقدیر ته په کتلو باندې ګناه نه کوی بلکه د خپل نفس په تقاضا باندې کوی.
①د دې یوجواب دا ورکړیشویدې چه دا مکالمه په دې دنیا کښې نه ده شوې بلکه دا په عالم علوی او د عالم ارواح واقعه ده چرته چه بنده مکلف بالشرع نه دې د دې د پاره د دې دنیا احکام د هغه دنیا په احکامو باندې قیاس کول صحیح نه دی. (۵)-
②دونم جواب علامه ابن تیمیه رحمه الله ورکړیدې کوم چه حضرت کشمیری رحمه الله خوښ فرمائیلی دې (۶)- هغوی فرمائی اعتذار بالتقدیر په دوه قسمه دې، یو دا چه د ګناه ارتکاب کولو د پاره سرې د تقدیر حواله ورکړی چه په دې ګناه او جرم کښې زما هیڅ قصور نشته دا لیکلې شوې تقدیر دې، بې شکه داسې اعتذار بالتقدیر صحیح نه دې او قطعاً ناجائزدې. دونم دا چه د ګناه نه توبه اوکړی خوسره د دې نی زړه مطمئن نه وی نود خپل زړه د تسلئی د پاره اعتذار بالتقدیر جائزدې. حضرت آدم علیه السلام هم د توبې نه پس

(۱)(فتح الباری، کتاب القدر، باب تحاج ادم و موسی عندالله: ۵۰۶/۱۱
(۲)(فتح الباری، کتاب القدر، باب تحاج ادم و موسی عندالله: ۵۰۶/۱۱و شرح الطیبی، کتاب الایمان:۲۱۸/۱
(۳)(عمدة القاری:۶۰/۱۹
(۴)(اوګورئی شرح الطیبی: ۲۱۸/۱ کتاب الایمان، الایمان بالقدر-
(۵)(فیض الباری: ۲۰۶/٤
(۶)(فیض الباری: ۲۰۶/٤

صرف د خپل زړه د تسلئ د پاره اعتذار بالتقدير کړيدې. (۱)- دا حديث وړاندې په كتاب القدر کښې راځي(۲) په دې حديث اود تقدير متعلق تفصيلي بحث به ان شاء الله هلته راځي.

[۲۲۹] بَاب وَلَقَدْ أَوْحَيْنَا إِلَى مُوسَى أَنْ أَسْرِ بِعِبَادِي فَاضْرِبْ لَهُمْ طَرِيقًا فِي الْبَحْرِ يَبَسًا

لَا تَخَافُ دَرَكًا وَلَا تَخْشَى فَأَتْبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ بِجُنُودِهِ فَغَشِيَهُمْ مِنَ الْيَمِّ مَا غَشِيَهُمْ وَأَضَلَّ فِرْعَوْنُ قَوْمَهُ وَمَا هَدَى الْيَمُّ الْبَحْرُ

[۴۴۶۰] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا رَوْحٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ حَدَّثَنَا أَبُو بِشْرٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ لَمَّا قَدِمَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمَدِينَةَ وَالْيَهُودُ تَصُومُ يَوْمَ عَاشُورَاءَ فَسَأَلَهُمْ فَقَالُوا هَذَا الْيَوْمُ الَّذِي ظَهَرَ فِيهِ مُوسَى عَلَى فِرْعَوْنَ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَحْنُ أَوْلَى بِمُوسَى مِنْهُمْ فَصُومُوهُ

[۲۳۰] بَاب قَوْلِهِ فَلَا يُخْرِجَنَّكُمَا مِنَ الْجَنَّةِ فَتَشْقَى

[۴۴۶۱] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا أَيُّوبُ بْنُ النَّجَّارِ عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ حَاجَّ مُوسَى آدَمَ فَقَالَ لَهُ أَنْتَ الَّذِي أَخْرَجْتَ النَّاسَ مِنَ الْجَنَّةِ بِذَنْبِكَ وَأَشْقَيْتَهُمْ قَالَ قَالَ آدَمُ يَا مُوسَى أَنْتَ الَّذِي اصْطَفَاكَ اللَّهُ بِرِسَالَتِهِ وَبِكَلَامِهِ أَتَلُومُنِي عَلَى أَمْرٍ كَتَبَهُ اللَّهُ عَلَيَّ قَبْلَ أَنْ يَخْلُقَنِي أَوْ قَدَّرَهُ عَلَيَّ قَبْلَ أَنْ يَخْلُقَنِي قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَحَجَّ آدَمُ مُوسَى

[۲۳۱] بَاب: تفسير سُورَةُ الْأَنْبِيَاءِ

[۴۴۶۲] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ قَالَ سَمِعْتُ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ يَزِيدَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَالْكَهْفُ وَمَرْيَمُ وَطه وَالْأَنْبِيَاءُ هُنَّ مِنَ الْعِتَاقِ الْأُوَلِ وَهُنَّ مِنْ تِلَادِي وَقَالَ قَتَادَةُ جُذَاذًا قَطَّعَهُنَّ وَقَالَ الْحَسَنُ فِي فَلَكٍ مِثْلِ فَلْكَةِ الْمِغْزَلِ يَسْبَحُونَ يَدُورُونَ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ نَفَشَتْ رَعَتْ لَيْلًا يُصْحَبُونَ يُمْنَعُونَ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً قَالَ دِينُكُمْ دِينٌ وَاحِدٌ وَقَالَ عِكْرِمَةُ حَصَبُ حَطَبُ بِالْحَبَشِيَّةِ وَقَالَ غَيْرُهُ أَحَسُّوا تَوَقَّعُوا مِنْ أَحْسَسْتُ خَامِدِينَ هَامِدِينَ وَالْحَصِيدُ مُسْتَأْصَلٌ يَقَعُ عَلَى الْوَاحِدِ وَالِاثْنَيْنِ

---

(۱) فيض البارى: ۲۰۶/۴-۲۰۷.

(۲) صحيح البخارى مع فتح البارى، كتاب القدر، باب تحاج آدم وموسى عندالله ۵۰۵/۱۱ رقم ۶۶۱۴-

وَالْجَمِيعِ لَا يَسْتَحْسِرُونَ لَا يُعْيُونَ وَمِنْهُ حَسِيرٌ وَحَسَرْتُ بَعِيرِي عَمِيقٌ بَعِيدٌ نُكِّسُوا رُدُّوا صَنْعَةَ لَبُوسٍ الدُّرُوعُ تَقَطَّعُوا أَمْرَهُمْ اخْتَلَفُوا الْحَسِيسُ وَالْحِسُّ وَالْجَرْسُ وَالْهَمْسُ وَاحِدٌ وَهُوَ مِنَ الصَّوْتِ الْخَفِيِّ آذَنَّاكَ أَعْلَمْنَاكَ آذَنْتُكُمْ إِذَا أَعْلَمْتَهُ فَأَنْتَ وَهُوَ عَلَى سَوَاءٍ لَمْ تَغْدِرْ وَقَالَ مُجَاهِدٌ لَعَلَّكُمْ تُسْأَلُونَ تُفْهَمُونَ ارْتَضَى رَضِيَ التَّمَاثِيلُ الْأَصْنَامُ السِّجِلُّ الصَّحِيفَةُ

باب تفسير سورة الأنبياء

د كلماتو تشريح

قوله: وَقَالَ قَتَادَةُ: جُذَاذًا: قَطَّعَهُنَّ: آيت كنبې دى "فَجَعَلَهُمْ جُذَاذًا إِلَّا كَبِيرًا لَّهُمْ" يعنى حضرت ابراهيم عليه السلام دَ لوئ بت نه علاوه ټول بتان ټكرې ټكرې كړل، جذاذاً (دَ جيم پيش سره) دَ اكثروقراءت دي، اودَ كسائي قراءت جذاذاً (دَجيم په زيرسره) دې چه دَ جَذِيذٌ جمع ده او جذاد مفرد،تثنيه او جمع ټولودَ پاره استعماليږى (١) دا تعليق حنظلى موصولاً نقل كړيدې (٢)

قوله: وَقَالَ الْحَسَنُ: فِي فَلَكٍ: مِثْلِ فَلْكَةِ الْمِغْزَلِ، يَسْبَحُونَ: يَدُورُونَ: آيت كنبې دى "وَكُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ" حضرت حسن بصرى رحمه الله فرمائى چه په نمر او سپوږمئى كښې هريوخپله دائره كښې لكه دَ څرخې په شان تاويږى، مغزل: څرخه، فلكه دَ څرخې پُلئى، دَ څرخې دَ اوسپنې هغه ډنډه په كوم چه دَ څرخې كولوپه وخت كښې پاغونده جوړيږى.

قوله: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: نَفَشَتْ: رَعَتْ لَيْلًا: آيت كنبې دى "إِذْ نَفَشَتْ فِيهِ غَنَمُ الْقَوْمِ" په دې پټى كنبې (د شپې په وخت) دَ قوم چيلئى څرن كوى، حضرت ابن عباس رضي الله عنهما فرمائى نفشت معنى دَ شپې په وخت كنبې دَ څرن ده،دَ حضرت ابن عباس رضي الله عنهما دا تعليق ابن ابى حاتم موصولاً نقل كړيدې (٣)

قوله: يُصْحَبُونَ: يُمْنَعُونَ: آيت كنبې دى "وَلَا هُمْ مِّنَّا يُصْحَبُونَ" او نه به هغه زمونږ نه بندكړيشي. فرمائى آيت يصحبون معنى ده يمنعون، مطلب دا دې چه هغوى به زمونږ دَ عذاب نه هيڅ څوك بندنه كړيشي.

قوله: أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً: قَالَ: دِينُكُمْ دِينٌ وَاحِدٌ: آيت كنبې دى "إِنَّ هَٰذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً" يعنى ستاسو ټولوخلقو دين يو دې. ټول انبياء په اصول كنبې متحد دى اودَ فروع اختلاف دَ زمان او مكان دَ وجه نه دې او هغه مذموم نه دى اصل څيز په اصول كنبې اتحاد

(١)(عمدة القارى ك١٩/٦٣-

(٢)(عمدة القارى ك١٩/٦٣-

دي. حضرت ابن عباس رضي الله عنهما فرمائى چه په دې كښې امه دَ دين په معنى كښې دې. طبرى دا موصلاً نقل كړيدى. (۱)

قوله: وَقَالَ عِكْرِمَةُ: حَصَبُ: حَطَبُ بِالْحَبَشِيَّةِ: آيت كښې دى "اِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُوْنَ مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ" بې شكه تاسو او چه دَ چا بغيردَ الله تعالى نه عبادت كوئى، ټول دَ دوزخ خشاك ئى، حضرت عكرمه رحمه الله فرمانيلى چه حصب حبشى ژبه كښې لرګى او خشاك ته وائى.

قوله: وَقَالَ غَيْرُهُ: أَحَسُّوا: تَوَقَّعُوا، مِنْ أَحْسَسْتُ: آيت كښې دى "فَلَمَّا اَحَسُّوْا بَاْسَنَا اِذَا هُمْ مِّنْهَا يَرْكُضُوْنَ" كله چه هغوى زمونږ دَ عذاب انديښته محسوس كړه نودَ هغه خائ نه اوتختيدل، حضرت عكرمه نه غير يعنى حضرت ابوعبيده اووئيل چه احسوامعنى ده توقعوا يعنى كله چه هغوى زمونږ دَ عذاب توقع اوكړه او انديښنه ئى محسوس كړه.

قوله: خَامِدِينَ: هَامِدِينَ: آيت كښې دى "حَتّٰى جَعَلْنٰهُمْ حَصِيْدًا خٰمِدِيْنَ" تردې چه مونږ هغوى داسې (نيست او نابود) كړل لكه چه فصل كټ شوې وى او أور سوړ شوې وى، فرمائى په آيت كښې "خامدين" په معنى دَ "هامدين" ده "همد" (س) "همودا" دَ أور مړكيدل او يخيدل. "خامدين" تركيب كښې دې احتماله دى ①دا دَ "حصيدا" صفت دې "حصيدا" كښې مفرد، تثنيه او جمع ټول برابر دى ②دا دَ "حصيدا" نه بدل دې ③ دا دَ "جعلناهم" ضمير مفعول "هم" نه حال دې.

قوله: حَصِيدٌ: مُسْتَأْصَلٌ، يَقَعُ عَلَى الْوَاحِدِ، وَالِاثْنَيْنِ، وَالْجَمِيعِ: "حَتّٰى جَعَلْنٰهُمْ حَصِيْدًا" دې كښې حصيدا معنى دَ جرړونه پريشوې. مفرد، تثنيه او جمع ټولو باندې دَ دې اطلاق كيږى.

قوله: لَا يَسْتَحْسِرُونَ: لَا يُعْيُونَ، وَمِنْهُ: حَسِيرٌ، وَحَسَرْتُ بَعِيرِي: آيت كښې دى "لَا يَسْتَكْبِرُوْنَ عَنْ عِبَادَتِهٖ وَلَا يَسْتَحْسِرُوْنَ" هغوى دَ الله تعالى دَ عبادت نه نه ډډه كوى او نه ستړې كيږى، دَ سورة ملك آيت "يَنْقَلِبْ اِلَيْكَ الْبَصَرُ خَاسِئًا وَّهُوَ حَسِيْرٌ" كښې حسير هم دَ دينه دې يعنى واپس كيږى به تاله ستا نظر ردكړيشوې ستړې شوې او وائى حسرت بعيرى ماخپل اوښ ستړې كړو.

قوله: عَمِيقٌ: بَعِيدٌ: په سورة حج كښې دى "يَّاْتِيْنَ مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمِيْقٍ" په دې كښې دَ "عميق" معنى "بعيد" ده، دا لفظ په سورة انبياء كښې نه دې، سورة حج كښې دې او غالبًا دَ كاتب په سهو دلته راغلې دې.

---

(۱)(فتح البارى۸/۴۳-

قوله: نُكِسُوا: رُدُّوا: "ثُمَّ نُكِسُوا عَلٰى رُءُوسِهِمْ" حضرت شیخ الهند رحمه الله دَ دې ترجمه داسې کړیده "بیا پړمخې شو سر ښکته کونکې" یعنی دَ شرم د وجه سترګې نشوې ملاوولې، امام فرمائی چه "نُكِسُوا" معنی ده "رُدُّوا" یعنی هغوی اولټه سرښکته واپس کړې شو(دَ کفرطرف ته) لیکن ابوعبیده "نُكِسُوا" تفسیر "قلبوا" سره کړیدې یعنی هغوی پړمخې کړیشو.

قوله: صَنْعَةَ لَبُوسٍ: الدُّرُوعُ :آیت کښې دی "وَعَلَّمْنٰهُ صَنْعَةَ لَبُوسٍ لَّكُمْ لِتُحْصِنَكُمْ مِّنْ بَأْسِكُمْ" اومونږ هغوی ته (یعنی حضرت داؤد علیه السلام ته)دَ زغرو جوړول اوښودل ستاسو خلقو دَ ګټې دَ پاره، چه تاسو دَ یو بل دَ حملې نه بچ کړی، فرمائی چه په آیت کښې دَ لبوس نه زغرې مراد دی، لبوس دَ لبس جمع ده دَ کوم معنی چه لباس ده، دَ اوسپنې زغره، دلته آخری معنی مراد ده.

قوله: تَقَطَّعُوا أَمْرَهُمْ: اخْتَلَفُوا:آیت کښې دی "وَتَقَطَّعُوْٓا اَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ ؕ كُلٌّ اِلَيْنَا رٰجِعُوْنَ" اوهغه خلقو په خپل دین کښې اختلاف پیدا کړو، ټول مونږ طرف ته واپس کیدونکی دی. فرمائی "وَتَقَطَّعُوْٓا اَمْرَهُمْ" معنی هغوی اختلاف اوکړو.

قوله: الْحَسِيسُ: وَالْحِسُّ، وَالْجَرْسُ وَالْهَمْسُ وَاحِدٌ وَهُوَ مِنْ الصَّوْتِ الْخَفِيِّ :آیت کښې دی "لَا يَسْمَعُوْنَ حَسِيْسَهَا" هغه خلق یعنی جنتیان به دَ دوزخیانو کش کړپ هم نه اوری. فرمائی حَسِیسُ، حِسُّ، جَرْسُ او هَمْسُ دَ دې ټولو هم یوه معنی ده یعنی ټیټ آواز.

قوله: آذَنَّاكَ: أَعْلَمْنَاكَ: آذَنْتُكُمْ: إِذَا أَعْلَمْتَهُ: فَأَنْتَ وَهُوَ عَلَى سَوَاءٍ: لَمْ تَغْدِرْ:په سورة حم سجده کښې دی "قَالُوْٓا اٰذَنّٰكَ ۙ مَا مِنَّا مِنْ شَهِيْدٍ" یعنی کافران به وائی چه مونږ تاسوته اوښودل چه په مونږ کښې څوك دَ کفر او شرك دَ جرم اقرار نه کوو، دوی به دروغ وائی اودَ خپل جرم نه به انکاری وی. په دې کښې "آذَنّاكَ" معنی بیان شویده مونږ تاته اطلاع اوکړه، سورة حم سجده دا آیت دَ سورة انبیاء دَ دې آیت سره مناسبت باندې راوړې "فَاِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ اٰذَنْتُكُمْ عَلٰى سَوَآءٍ" یعنی هغه خلق (دَ حجت دَ پوره کیدو نه پس) که اعراض کوی نو هغوی ته اووایه چه ماتاسوته اطلاع کړیده (چه اوس زمونږ په مینځ کښې هیڅ صلح نشته دَ څه علم چه ماته او تاسوټولوته شویدې او مونږ ټول په دې کښې برابر یو چاته به هیڅ دهوکه نه وی).

ابوعبیده دَ دې لفظ تشریح کولو کښې فرمائی "اذا انذرت عدوك واعلمته ذلك، ونبذت اليه الحرب، حتى تكون انت وهو على سواء، فقد اذنته" (۱)- یعنی چه کله ته دښمن اوویروې او ته هغه ته دَ حملې خبرورکړې او دَ جنګ خبره هغه ته اورسوې تردې چه دَ دې جنګ متعلق تاسو په هغه دواړو اطلاع ګانوکښې برابرشئ نو هغه وخت به وئیلی شی "اذنته"

---

(۱)(فتح الباري:۸/۴۳۷)

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ: لَعَلَّكُمْ تُسْأَلُونَ: تُفْهَمُونَ :آيت کښې دی "لَا تَرْكُضُوا وَارْجِعُوٓا إِلَىٰ مَآ أُتْرِفْتُمْ فِيهِ وَمَسَٰكِنِكُمْ لَعَلَّكُمْ تُسْـَٔلُونَ" تيښته مه کوئی او خپل دَ عيش سامان او خپلو کورونو طرف ته واپس لاړشئی کيدیشی چه تاسو نه څوك تپوس اوکړی، مولانا شبيراحمدعثمانی رحمه الله فرمائی: "يعنی چه کله دَ الله تعالی عذاب مخامخ راغلو نو غوښتل ئی چه دَ هغه ځایٔ نه اوتختی او په تيښته ځان بچ کړی، هغه وخت په تکوينی توګه اووئيلې شو چه چرته تختئی، اودريږئی او هم ديخوا واپس شئی چرته مو چه عيش کولو او کوم ځایٔ کښې مو چه ډير دَ تنعم سامان جمع کړې ايخودې وو. کيديشی چه هلته تاسو نه څوك تپوس اوکړی چه حضرت! هغه مال دولت، زور او طاقت نشته چرته لاړه؟ هغه سامانونه چرته لاړل؟ اوچه کوم نعمتونه الله تعالی درکړی وو دَ هغې شکر مو ترکوم ځایٔ پورې ادا کړې وو؟ يا دا چه تاسو لویٔ سړی وئی دَ چا به چه په هره موقع تپوس کيدو اوس هم هلته لاړشئی دَ تختيدو ضرورت نشته چه خلق دَ خپلو اهمو کارونو کښې تاسو سره مشوره اوکړيشی او ستاسو رائې معلومې کړيشی".(داتولې خبرې تحکماً کړيشوی دی). حضرت مجاهد رحمه الله فرمائی چه تسئلون معنی تفهمون ده، کيديشی چه تاسو پوهه شئی.

قوله: ارْتَضَىٰ: رَضِيَ: "وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنِ ارْتَضَىٰ وَهُم مِّنْ خَشْيَتِهِۦ مُشْفِقُونَ" او هغوی (فرښتې) سفارش نه کوی مګر دهغوی دَ چادَ پاره چه دَ الله تعالی خوښه وی او هغوی ټول دَ الله تعالی دَ هيت نه ويريږی. فرمائی چه آيت کښې ارتضی معنی رضی ده، راضی کيدل، خوښول، مولاناشبير احمد عثمانی رحمه الله دَ دې آيت لاندې ليکې: "يعنی دَ الله تعالی دَ مرضئی معلومولونه بغيرهغه فرښتې هم دَ چا سفارش نه کوی، دَ مؤمنانو موحدانونه الله تعالی راضی وی دَ دې دَ پاره به دَ هغوی په حق کښې په دنيااوآخرت کښې استغفار کول دَ هغوی وظيفه ده"

قوله: التَّمَاثِيلُ: الْأَصْنَامُ: آيت کښې دی "مَا هَٰذِهِ ٱلتَّمَاثِيلُ ٱلَّتِىٓ أَنتُمْ لَهَا عَٰكِفُونَ" دا بتان څه دی دَچا دعبادت دپاره تاسوکلك ناست ئی(يعنی لږشان دَ دوی اصليت او حقيقت خو بيان کړیٔ آخردَ کاڼی يخپله تراشلی بت خدائی څنګه جوړشو) فرمائی آيت کښې تماثيل معنی بت ده.

قوله: السِّجِلِّ: الصَّحِيفَةُ: آيت کښې دی "يَوْمَ نَطْوِى ٱلسَّمَآءَ كَطَىِّ ٱلسِّجِلِّ لِلْكُتُبِ" په کومه ورځ چه مونږ اسمانونه داسې راغونډکړو لکه څنګه چه دَ ليکلی شوی مضمون صحيفه راغونډولې شی..

د سجل په معنی کې مختلف اقوال: فرمائی چه صحيفې ته سجل وئيلی شی دلته دَ سجل همدغ معنی بيان کړيشويده.ليکن امام ابوداؤد، نسائی او طبری يو روايت نقل کړيدې چه سجل دَ يو صحابی نوم دې چه دَ رسول الله ﷺ کاتب وو (١)- او علامه سهيلی نقل کړيدی

(١)(فتح الباري:٨/٤٣٧

چه سجل په دوئم آسمان کښې دَ هغه فرښتې نوم دې چاله چه دَ پير او جمعرات په ورځ کراماً کاتبين دَ خلقو اعمال راوړي راځي.(١) - علامه ثعلبى او سهيلى دَ دې خبرې نه انکار کړيدې چه سجل دَ رسول الله ﷺ دَ يوکاتب نوم دې ځکه چه دَ هغوی په کاتبانوکښې دَ دې نوم صحابى ذکر نه ملاويږي. (٢)- ليکن حافظ ابن حجر رحمه الله دَ سهيلى دا قول ردکړيدې. هغه فرمائى چه ابن منده او ابونعيم دَ ابن نمير په طريق سره دَ حضرت عمر رضي الله عنه روايت نقل کړيدې په کوم کښې چه دی "كان للنبى صلى الله عليه وسلم كاتب، يقال له: سجل" ابن مردويه هم دا روايت نقل کړيدې (٣)- البته حافظ ابن کثير رحمه الله دا روايت منکر او حافظ مزى دا موضوع ګرځولې دې (٤)- ليکن حافظ ابن حجر دَ دې نورې طريق هم بيان کړې دى (٥)-

[٢٣٢] بَاب كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ وَعْدًا عَلَيْنَا

[٤٤٦٣] حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ الْمُغِيرَةِ بْنِ النُّعْمَانِ شَيْخٌ مِنْ النَّخَعِ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ خَطَبَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ إِنَّكُمْ مَحْشُورُونَ إِلَى اللَّهِ حُفَاةً عُرَاةً غُرْلًا كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ وَعْدًا عَلَيْنَا إِنَّا كُنَّا فَاعِلِينَ ثُمَّ إِنَّ أَوَّلَ مَنْ يُكْسَى يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِبْرَاهِيمُ أَلَا إِنَّهُ يُجَاءُ بِرِجَالٍ مِنْ أُمَّتِي فَيُؤْخَذُ بِهِمْ ذَاتَ الشِّمَالِ فَأَقُولُ يَا رَبِّ أُصَيْحَابِي فَيُقَالُ لَا تَدْرِي مَا أَحْدَثُوا بَعْدَكَ فَأَقُولُ كَمَا قَالَ الْعَبْدُ الصَّالِحُ وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ إِلَى قَوْلِهِ شَهِيدٌ فَيُقَالُ إِنَّ هَؤُلَاءِ لَمْ يَزَالُوا مُرْتَدِّينَ عَلَى أَعْقَابِهِمْ مُنْذُ فَارَقْتَهُمْ

فَأَقُولُ: يَا رَبِّ، أَصْحَابِي، فَيُقَالُ: إِنَّ هَؤُلَاءِ لَمْ يَزَالُوا مُرْتَدِّينَ عَلَى أَعْقَابِهِمْ مُنْذُ فَارَقْتَهُمْ

نبى کريم ﷺ به دَ قيامت په ورځ الله تعالىٰ ته اوفرمائى "اې زما ربه! دا خو زما صحابه دى" ارشادبه اوشى "داخلق خوپه خپلو پوندو دَ اسلام نه مرتدشوى وو کله چه تاسو دَ دوى نه جدا شوې".

اشکال اوَ هغې جوابونه: دلته په ظاهره اشکال کيږى چه آيا صحابه دَ رسول الله ﷺ دَ وفات نه پس دَ اسلام نه اوړيدلى وو، ښکاره خبره ده چه داسې خو نه ده نوبيا دَ دې جملې څه مطلب دې؟

① دَ دې يوجواب دا دې چه په حديث کښې ؟"اصحابي" نه مراد هغه خلق دى چه دَ نبى کريم ﷺ دَ وفات نه پس مرتد شوى وو او حضرت صديق اکبر رضي الله عنه هغوى سره جنګ کړې وو،

---

(١)(فتح البارى:٨/٤٣٧

(٢)(فتح البارى:٨/٤٣٧

(٣)(فتح البارى:٨/٤٣٧

(٤)(تفسير ابن کثير :٣/٢٠٠

(٥)(فتح البارى:٨/٤٣٧

هغوی ته اصحاب په دې وجه اوونیلې شو چه هغوی په نبی کریم ﷺ باندې ایمان راوړې وو، هغوی صحابی نه وو علامه خطابی رحمه الله فرمائی "لم يرتد من الصحابة احد وانما ارتد قوم من جفاة الاعراب ممن لانصرة له فى الدين، وذلك لايوجب قدحا فى الصحابة المشهورين" (۱)-

۲) دونم جواب داورکړیشو چه حدیث کښې "اصحابی"نه دَ هغوی ﷺ په ژوند کښې په هغوی ﷺ باندې ایمان راوړل اودَ هغوی دَ صحبت بابرکت نه فائده مندکیدونکی کسان مراد دی

خو دَ ارتداد نه دلته ارتدادعن الاسلام مراد نه دې بلکه ارتداد عن الاستقامی على الدين مراد دې چه په دې حضراتو کښې یوځوکسانو حقوق اسلام کماحقه نه دی اداکړی بلکه دَ هغوی نه څه کوتاهئی شویدی او دَ بعضې نامناسبه خبرو مرتکب شویدی نو حافظ رحمه الله ليکی: قال البيضاوى: ليس قوله: "مرتدين" نصاً فى كونهم ارتدواعن الاسلام، بل يحتمل ذلك، ويحتمل ان يراد انهم عصاة المؤمنين المرتدون عن الاستقامة، يبدلون الاعمال الصالحة بالسئة" (۲)- حافظ ابن حجر رحمه الله دَ دې جواب په تائيدکښې څه روايات هم نقل کړيدی اودَ هغه ميلان هم دې طرف ته معلوميږی (۳)- دا حديث دَ سورة مائده په تفسيرکښې تيرشويدې اودَ دې متعلق نور بحثونه ان شاء الله وړاندې په کتاب الرقاق کښې راځی.

باب: تفسير سُورَةُ الْحَجِّ

وَقَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ الْمُخْبِتِينَ الْمُطْمَئِنِّينَ

سُورَةُ الْحَجِّ

آیت کښې دی "وَبَشِّرِ الْمُخْبِتِيْنَ" حضرت سفیان بن عینیه فرمائی چه په دې آیت کښې د(مُخْبِتِيْنَ) معنی مطمئن او دَ راضی اوسیدونکوده. دَ آيت مطلب دا دې چه تاسو هغه خلقو ته زيرې واوروئی چه څوك دَ الله تعالی په احکامو باندې مطمئن او راضی دی يا دَ الله تعالی په ذکر سره اطمینان حاصلونکی دی.

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ فِي إِذَا تَمَنَّى أَلْقَى الشَّيْطَانُ فِي أُمْنِيَّتِهِ إِذَا حَدَّثَ أَلْقَى الشَّيْطَانُ فِي حَدِيثِهِ فَيُبْطِلُ اللَّهُ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ وَيُحْكِمُ آيَاتِهِ وَيُقَالُ أُمْنِيَّتُهُ قِرَاءَتُهُ إِلَّا أَمَانِيَّ يَقْرَءُونَ وَلَا يَكْتُبُونَ

امام بخاری رحمه الله ددې آيت تفسير کړې دې: (وَمَآ اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَّسُوْلٍ وَّلَا نَبِيٍّ اِلَّآ اِذَا تَمَنّٰٓى اَلْقَى الشَّيْطٰنُ فِيْٓ اُمْنِيَّتِهٖ فَيَنْسَخُ اللّٰهُ مَا يُلْقِي الشَّيْطٰنُ ثُمَّ يُحْكِمُ اللّٰهُ اٰيٰتِهٖ)

دَ "وما ارسلنا من قبلک من رسول ولا نبى الا اذا تمنى القى الشيطان فى أمنيته"، تفسير: دَ دې

(۱) (فتح البارى و كتاب الرقاق، باب الحشر: ۳۸۵/۱۱
(۲) (فتح البارى، كتاب الرقاق، باب الحشر: ۳۸۶/۱۱
(۳) (فتح البارى، كتاب الرقاق، باب الحشر: ۳۸۶/۱۱

آيت په تفسيركښې مفسرينو مختلف آراء دى كوم كښې چه يوڅو دا دى:

① تمنى لفظ په عربى كښې دَ دوو معنودَ پاره استعماليږى، يوه معنى خو هغه ده چه په اردو كښې استعماليږى يعنى دَ يو څيز خواهش او آرزو كول، اوپه آيت كښې هم دا معنى مراد كيدې شى. په دې صورت كښې به دَ آيت ترجمه داوى "تاسونه وړاندې مونږ نه څوك رسول داسې ليږلې دې نه نبى، چاسره چه دا معامله نه وى پيښه شوې چه، چه كله هغه خواهش اوكړو (چه دَ هغه تبليغ عام وى اودَ هغه قوم ايمان راوړى) نو شيطان دَ هغه په خواهش كښې حائل شو(چه دَ هغه دَ تبليغ په لاركښې دې بنديزونه پيداكړى او مشكلات پيداكړى) نو الله تعالى دَ شيطان اچولې شوى بنديزونه ختموى او خپل آياتونه كلكوى" دغه شان چه دَ دې قوم دَ كومو نيك بختو په قسمت كښې دَ ايمان هميشه نيك بختى ليكلې وى هغوى ايمان راوړى، اودَ شيطان اودرولې شوى بنديزونه دَ هغه دَ ايمان راوړو په لاركښې خنډان نشى جوړيدلې، الله تعالى خپل آياتونه او دَ نبى سره كړيشوې وعدې كلكوى"

دَ آيات دا تفسير ډيرو حضراتوكړيدې (١)- او مولانا انورشاه كشميرى رحمه الله "فيض البارى" كښې هم دا اختيار كړيدې (٢)- مولانابدر عالم ميرټهى رحمه الله "البدر السارى" كښې ليكى:

"فمعنى تمنى" انه يتمنى الايمان لامته، ويحب لهم الخير، والرشد، والصلاح، والنجاح، فهذه امنية كل رسول، ونبى، والقاء الشيطان فيهايكون بمايلقيه فىقلوب امة الدعوة من الوساوس الموجبة لكفر بعضهم، ويرحم الله المؤمنين، فينسخ ذلك من قلوبهم ويحكم فيها الايات الدالة على الوحدانية والرسالة (٣)-

② "تمنى" دونمه معنى تلاوت او لوستل دى. امنية معنى قراءت ده.امام بخارى رحمه الله دلته هم دغه معنى بيان كړيده او په دليل كښې دَ سورة بقره آيت پيش كړيدې. "وَمِنْهُمْ أُمِّيُّونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ إِلَّا أَمَانِيَّ" په دې كښې "امانى" يقرؤون معنى كښې دې. حكيم الامت مولانا اشرف على تهانوى رحمه الله هم دغه مراد اخستې دې (٤)- اوشيخ الاسلام مولانا شبيراحمدعثمانى رحمه الله هم ديته ترجيح وركړيده، هغوى ليكى: "دَ احقر په خيال كښې بهترين او آسان ترين تفسير هغه دې چه د هغې مختصر اصل دَ سلفو نه منقول وى يعنى "تمنى" په معنى قراءت، تلاوت يا تحديث او "امنية" په معنى دَ متلويا حديث واخستلې شى، مطلب دا دې چه دَ پخوانه دا عادت راروان دې چه كله به يو نبى.يا رسول څه خبره كوله يا دَ الله تعالى آيات به ئى لوستلو اورولو نو شيطان دَ هغه بيان شوې خبره يا آيت كښې قسم قسم شكونه اچول،

---

(١)(روح المعانى:١٧/١٧٥ وتفسير كبير:٣٣/٥٤

(٢)(فيض البارى:٤/٢٧، هغوى دَ دې ترجمه كړيده "يو نبى نه دې چه هغه اميدنه وى تړلې، دَ خپل نبى متعلق به هغه ته هدايت كيږى نو شيطان دَ هغه خلقو په زړونوكښې كوګوالې پيدا كړو اودَ هغوى خواهش ئى پوره كيدو ته نه دې پريخې او په هغې كښې ئى ركاوټ نه وى اچولې

(٣)(البدرالسارى الى فيض البارى:٤/٢٠٨

(٤)(بيان القرآن: ٢/٧٨

یعنی دَ بعض خبرو متعلق دَ ډیروخلقو په زړونوکښې وسوسې اچولوسره شك شبهې پیدا کولې مثلاً نبی کریم ﷺ آیت "حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ" لوستلو سره واورولو، نو شیطان دا شك واچولو چه ګورئ خپل وژلې شوې حلال او دَ الله تعالی وژلې شوې حرام ګڼړی یا هغوی ﷺ آیت "اِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُوْنَ مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ" اولوستلو نو هغه شك پیدا کړو چه "وَمَا تَعْبُدُوْنَ مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ" کښې حضرت مسیح علیه السلام ،عزیر علیه السلام او دَ الله تعالی ملائکې هم شاملې دی.یا هغوی ﷺ دَ حضرت مسیح علیه السلام باره کښې اوفرمائیل "وکلمته القاها الی مریم وروح منه" شیطان اوګڼړل چه دَ دې نه دَ حضرت مسیح علیه السلام ابنیت او الوهیت ثابتیږی، دَ دې شیطانی القاء باطل کیدو او رد کښې پیغمبر علیه السلام دَ الله تعالی هغه آیاتونه اوروی چه بالکل صفا او محکم دی او داسې پخې خبرې ښائی دَ کوم په اوریدو چه هیڅ شك شبهې کولوګنجائش نه پاتې کیږی. دَ متشابهاتو ظاهری سطح اخستلو سره شیطان چه کومه اغوا کوی نو آیات محکمات دَ هغې جرړې پریکوی دَ کوم په اوریدو سره ټول شك شبهې یو دم ختمیږی. دا دوه قسمه آیاتونه ولې نازلولې شی؟ شیطانانو ته داسې دَ وسوسې او تصرف موقع ولې ورکولې شی؟ اودَ آیاتو کوم احکام چه روستوکولې شی دَ شروع نه ولې نشی کولې؟ دا هر څه دَ الله تعالی دَ غیرمحدود علم او حکمت سره ظاهریږی. الله تعالی دا دنیاعلماً او عملاً دَ امتحان کور جوړکړیدې او په دا قسمه کاروایانوکښې دَ بندیګانو امتحان دې چه کوم سړې دَ خپل زړه دَ بیمارئې یا سختئی په وجه دَ شك شبهو په ترمه کښې اینختې پاتې کیږی او کوم یو پوهه سړې دَ خپل علم او تحقیق په طاقت سره دَ ایمان او جنات اوچت مقام ته په رسیدو باندې ساه اخلی"(١) -

④دَ دې آیت یو دریم تفسیر دَ یوې قصې په شکل کښې بیانولې شی چه یو ځل نبی کریم ﷺ دَ سورة النجم تلاوت فرمائیلوکله چه هغوی ﷺ "افرأیتم اللات والعزی ومناة الثالثة الاخری" ته اورسیدل نو دَ هغوی دَ ژبې مبارکې نه دا الفاظ ادا شو "تلك الغرانیق العلی، وان شفاعتهن لترتجی" (یعنی زمونږ دا معبود دَ اوچتې درجې بتان دی دَ دوی دَ شفاعت امیدساتلې شی) مشرکانو چه دا جمله واوریده نوډیر زیات خوشحاله شو چه نن نبی کریم ﷺ زمونږ دَ معبودانو تعریف اوکړلو، کله چه دَ سورة په ختمیدوباندې هغوی ﷺ سجده اوکړه نو مسلمانانوسره مشرکانو هم سجده اوکړه. روستو حضرت جبرائیل علیه السلام راغلو او هغوی اووئیل دا دوه جملې خوشیطان ملاؤ کړیدی، په دې باندې هغوی ﷺ سخت پریشانه شو نو الله تعالی دَ هغوی ﷺ دَ تسلئې او اطمینان دَ پاره دَ سورة حج دا مذکوره آیت نازل اوفرمائیلو چه تاسو نه وړاندې پیغمبرانو سره هم داسې شویدی.

دا قصه ډیرو مفسرینو او محدثینو نقل کړیده، بغوی "معالم التنزیل" کښې، ابن جریر په خپل تفسیر کښې، ابن سعد"طبقات" کښې، ابن اسحاق"سیرت" کښې، جلال الدین

---

(١)(تفسیرعثمانی:٤٥٠ فائده نمبر ٤

"جلالین" کښې او ابن ابی حاتم، "ابن مردویه" او طبرانی وغیره دَ احادیثو په خپلو کتابونو کښې نقل کړیدی. ([1])- اکثرو حضراتو دا قصه بالکل غلطه اوموضوعی ګرځولې ده او علامه بیهقی، حافظ ابن کثیر، قاضی عیاض، قاضی ابوبکربن العربي، ابن خزیمه، امام رازی، قرطبی، علامه عینی، علامه شوکانی او علامه آلوسی ﷫ د دې تردید کړیدې، نووی، کرمانی،ذهبی او ابومنصور ماتریدی ﷫ هم تردید کړیدې.

محمد بن اسحاق بن خزیمه ﷬ فرمائیلی "هذامن وضع الزنادقة" ([2])- اودَ دې په ردکښې مستقل یوکتاب لیکلې دې، امام قرطبی﷬ فرمائی "ولیس منهاشئی یصح"([3])-علامه خازن ﷬ فرمائی "انه لم یروهااحدمن اهل الصحة ولااسندها ثقة بسندصحیح اوسلیم متصل"([4])-امام ابوالسعود لیکی:" وهوالمردودعندالمحققین" ([5])- امام رازی فرمائی "هذه القصة موضوعة" ([6])- ابن العرابی فرمائی "ذکرالطبری فی ذلك روایات کثیرة باطلة،لااصل لها"فتح الباری:۸/۴۳۹- قاضی عیاض "الشفاء" کښې فرمائیلی دی"یکفیك فی توهین هذالحدیث انه لم یخرجه احدمن اهل الصحة ولارواة ثقة بسندصحیح سلیم متصل"([7])- او علامه قنوی ﷬ فرمائی "وهومردودعند المحققین......بل یجب ان یکون مردوداعندجمیع المسلمین" ([8])- لیکن ابن حجر، علامه زمخشری ([9])- او حافظ ابن جریر([10])- داقصه صحیح ګنړی، حافظ ابن حجر ﷬ دَ دې قصې مختلف طرق ذکرکولونه پس لیکی: "وکلها سوی طریق سعیدبن جبیرامّاضعیف والامنقطع لکن کثرة الطرق تدل علی ان للقصة اصلا، مع ان لها طریقین اخرین مرسلین، رجالهماعلی شرط الصحیحین، احدهمامااخرجه

[1] (اوګورئی معالم التنزیل: ۲۹۲/۳-۲۹۳، تفسیر ابن جریر:۱۳۲/۹، وطبقات بن سعد:۲۰۵/۱ ذکر سبب رجوع اصحاب النبی صلی الله علیه وسلم من ارض الحبشة والروض الانف:۲۳۹/۱، وجلالین:۲۸٤/۲، وجامع البیان علی هامش الجلالین : ۲۸٤ قال الحافظ فی الفتح:۴۳۹/۸ "وقداخرجه ابن ابی حاتم والطبری، وابن المنذر، واخرجه البزار، وابن مردویه، وکذااخرجه النحاس، وذکره ابن اسحاق فی السیرة، وکذلك موسی بن عقبة فی المغازی"

[2] (تفسیر کبیر:۵۰/۲۳

[3] (تفسیرقرطبی:۸۰/۱۲

[4] (خازن:۲۳/۵

[5] (تفسیرابی السعود: ۲۵۶/۶

[6] (تفسیرابن کبیر:۵۱/۲۳

[7] (تفسیرقرطبی:۸۲/۱۲

[8] (حاشیة القنوی علی تفسیر البیضاوی:۲۸۶/۵

[9] (تفسیر ابن جریر:۱۳۲/۹

[10] (تفسیر ابن جریر:۱۳۲/۹

الطبري من طريق يونس بن يزيد عن ابن شهاب.... والثاني ايضا ما اخرجه من طريق المعتمر بن سليمان وحماد بن سلمة عن داود بن أبي هند عن أبي العالية" وړاندې چه کوم خلق دا قصه صحيح نه ګڼړي په هغوی باندې رد کولوسره ليکی: "وجميع ذلك لايتمشى على القواعد، فان الطرق اذا كثرت، وتباينت مخارجها دل ذلك على ان لها اصلا، وقد ذكرت ان ثلاثة اسانيد منها على شرط الصحيح، وهي مراسيل يحتج بمثلها من يحتج بالمرسل، وكذا من لايحتج به لاعتضاد بعضها ببعض"(۱)- دَ حافظ ابن حجر رحمه الله مقصد دا دې چه دَ نورو طرق نه علاوه دَ دې قصې درې طرق صحيح او مرسل دی، په دې کښې دوه طرق ابن جرير رحمه الله ذکرکړيدی او دَ يو بزاز رحمه الله تخريج کړيدې. دا ټول طرق وړاندې کولو سره دَ انصاف خبره همدغه ده چه دَ دې قصې څه اصل ضرورشته، روایاتو ته ضعيف وئيلوسره دا رد کولې نشی. او چه کله قصه دَ روایاتوبه بنياد صحيح اومنلې شی نو په دې باندې اشکال کيږی چه رسول الله ﷺ په مبارکه ژبه باندې شيطان ته څنګه قدرت حاصل شو چه هغه دَ نبی کريم ﷺ په ژبه مبارکه باندې دَ دې شرکيه الفاظو القاء اوکړه. دا خوبه ټولو نصوصو سره معارض دې. که چرې دا صحيح اومنلې شی نو بيا خو به پوره دين مشکوک شی نو په دې وجه چه کومو حضراتو دا قصه دَ روایاتو په بنياد صحيح منلې ده هغوی دَ دې مختلف توجيهات پيش کړيدی، حافظ ابن حجر رحمه الله اووه توجيهات نقل کړيدی.

① دې وخت کښې هغوی له خوب ورغلې وو اودَ دې بې خبرئی په حالت کښې دا الفاظ وتلې. خو دا توجيه صحيح نه ده، ځکه چه شيطان ته په خوب کښې هم په هغوی ﷺ باندې قدرت حاصل نه دې.

② هغوی ﷺ شيطان مجبوره کړو او په غيراختياری حالت کښې دا الفاظ دَ هغوی ﷺ دَ ژبې مبارکې نه اووتل. ليکن دا توجيه هم صحيح نه ده، په شيطان کښې دهغوی ﷺ دَ مجبوره کولو طاقت نشته، پخپله دَ هغوی وينا ده "ماكان لى عليكم من سلطان" که شيطان ته داسې قدرت حاصل وې نو بيا به چا هم دَ الله تعالی اطاعت نشو کولې.

③ بعضو وئيل چه مشرکانو دَ خپلو معبودانو کله ذکر کولو نو مذکوره الفاظ به ئی وئيل، او هغوی ﷺ دا الفاظ دَ هغه نه څوځل اوريدلی وو په دې وجه دَ هغوی په ژبه دَ هغه معبودانو ذکر کولو په وخت کښې مذکوره الفاظ سهواً جاری شو. ليکن قاضی عياض رحمه الله دا توجيه هم ردکړيده چه دَ هغوی ﷺ نه داسې سهوه ممکن وه.

④ بعضو وئيلی چه هغوی ﷺ دا الفاظ توبيخًا وئيلی وو، قاضی عياض فرمائيلی چه دا قسمه الفاظ هغه وخت کښې توبيخًا وئيلې کيديشی چه کله دَ سړې په ذهن کښې څه قرينه وی، دَ باقلانی ميلان هم دې طرف ته معلوميږی.

⑤ بعضې وائی مشرکانو کښې دا الفاظ چا وئيلی ووابن عاشوره وغيره دَ ويونکی نوم ابن

(۱)(فتح الباری:۴۳۹/۸، ورسره نوراوګورئی الکافی الشاف فی تخريج احاديث الكشاف:۱۶۴/۳-۱۶۵

الزبعری لیکلې دې (١)-

⑨يوقول داهم دې چه "الغرانيق" نه فرشتې مراد دی، دَ مشرکانو معبودان بتان مراد نه دی، لیکن مشرکانو چه دا کله په خپلو بتانوباندې محمول کړله نو الله تعالی دا دواړه جملې منسوخ کړې او خپل آیاتونه ئی مستحکم او مضبوط کړل.

⑥ يوه توجيه دا کړیشویده چه رسول الله ﷺ "ومناة الثالثة الاخرىٰ" باندې وقف اوکړو نو شیطان په دې مینځ کښې دا الفاظ اووئیل، دا اوګنړلې شو چه دا هغوی ﷺ وئیلی دی.

(٢)- قاضي عیاض او ابن العربي دا توجیه خوښه کړیده، حافظ ابن حجر هم دا راجح ګرخولې (٣)- دا توجیهات قاضی عیاض کړیدی او قاضی عیاض دا قصه صحیح نه منی لیکن دا توجیهات هغوی روایت علی السبیل الفرض والتقدیر ثابت منلو نه پس نقل کړیدې.

لیکن چه کومه توجیه حافظ ابن حجر رحمه الله راجح ګرخولې ده دَ دې روایاتو جواب نشی جوړیدې په کوموکښې چه دَ دې خبرې صراحت شویدې چه دا مذکوره الفاظ شیطان دَ نبی کریم ﷺ دَ مبارکې ژبې نه ادا کړل. حقیقت دا دې چه دا مذکوره قصه موضوع، دروغ او غلطه ده اودَ دې په غلط ثابتولو باندې ډیر شهادتونه دی.

داقصه چه په کوموسندونوسره نقل شویده هغه محمدبن قیس، محمدبن کعب قرظه، عروه بن زبیر، ابوصالح، ابوالعالیه، سعید بن جبیر، ضحاك، ابوبکربن عبدالرحمن بن حارث بن حارث، قتاده، مجاهد، سدی، زهری او حضرت ابن عباس رضي الله عنهما باندې ختمیږی،دَ حضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه علاوه په دې کښې هم صحابی نشته او دا واقعه چه کوم وخت کښې پیښه شویده هغه وخت ابن عباس رضي الله عنهما بالکل ماشوم وو، دَ هغوی نه علاوه دَ بل یو صحابی نه دا واقعه نه ده نقل،که دا قصه واقعة داسې تفصیل سره وې نو په نورو صحابه کراموکښې به دَ څانه ضرور نقل وه. دَ بل چا نه نه نقل کیدل پخپله دَ دې دلیل دې چه دا روایت صحیح نه دې. په کومو روایاتوکښې چه دا قصه نقل ده هغې نه معلومیږی چه دا دَ کال ۵ نبوی واقعه ده (٤)- اود سورة حج مذکوره آیت په کال ۱ هجری کښې نازل شویدې. په دې وجه دَ دې قصې واقع کیدل اود سورة حج مذکوره آیت نازلیدلوپه مینځ کښې دَ نهوکالو فاصله ده. دا نهه کاله فاصله پخپله دَ دې خبرې ثبوت دې چه دَ مذکوره قصې دې

---

(١)(التحرير والتنوير:۳۰۴/۱۶

(٢)(دَ ذکر شوی اوو توجیهاتو او تفصیل دَ پاره اوګورئی فتح الباری:۴۳۹/۸-۴۴۰ او دا اوومه توجیه علامه قشیری هم اختیار کړیده اوګګورئی لطائف الاشارات: ۲۲۶/٤

(٣)(فتح الباری: ۴۴۰/۸

(٤)(په بعضو روایاتوکښې دې چه دَ دې قصې خبر دَ حبشې طرف ته هجرت کونکوصحابه کرامو ته هغه وخت اورسیده کله چه دَ هغوی دَ هجرت درې میاشتې شویدې وې. هغوی ته چا اووئیل چه په مکه کښې مسلمانانو او مشرکینو ټول په یو ځای سجده اوکړه او اختلافات ئې ختم کړل، دوی کښې بعضو بیا دَ مکې رخ اوکړو دلته چه راورسیده نو معلومه شوه چه خبر غلط وو او هجرت حبشه دَ معتبرو روایاتو په لحاظ په کال ۵ نبوی کښې پیښ شوې وو

آیت سره هیڅ تعلق نشته ځکه چه هرسړي په دې خبره په آسانئ سره پوهیدې شی که چرې داسې واقعه حقیقتاً پیښه شوې وه اورسول الله ﷺ ته دَ دې نه څه پریشانی شوې وه نود دې پریشانئ دَ ختمولو او دَ هغوی ﷺ دَ تسلئ دَ پاره به نهه کاله پس آیت نه نازلیدلو بلکه زر به څه وحی راتلله. بیا په دې روایاتوکښې چه مشرکانوهم دَ سورة په اختتام باندې مسلمانانوسره سجده اوکړه ځکه چه دَ هغوی دَ معبودانو ذکر راغلې وو، فرض کړه دا کلمات دَ نبی کریم ﷺ دَ ژبې مبارکې نه ادا شوی هم وی نو دَ دې نه وړاندې آیت باندې هم غور اوکړئ. "اَلَكُمُ الذَّكَرُ وَلَهُ الْاُنْثٰى ۝ تِلْكَ اِذًا قِسْمَةٌ ضِيْزٰى ۝ اِنْ هِيَ اِلَّآ اَسْمَآءٌ سَمَّيْتُمُوْهَآ اَنْتُمْ وَاٰبَآؤُكُمْ مَّآ اَنْزَلَ اللّٰهُ بِهَا مِنْ سُلْطٰنٍ ؕ اِنْ يَّتَّبِعُوْنَ اِلَّا الظَّنَّ وَمَا تَهْوَى الْاَنْفُسُ ۚ وَلَقَدْ جَآءَهُمْ مِّنْ رَّبِّهِمُ الْهُدٰى ۝" دَ سورة نجم دَ آخره پورې مضمون دَ دې فقرو خلاف دې. اوس دا خبره څنګه اومنلې شی چه مشرکانویه دې وجه سجده اوکړه چه دَ هغوی ﷺ دَ ژبې مبارکې نه دَ هغوی دَ معبودانو په حق کښې تعریفی فقرې وتلې وې، بلکه مشرکین چه دَ اسلام هر څیز ته دَ تنقید په نظردَ کتلو عادت وو، هغوی له خود قرآن په دې تضادبیانئ باندې اشکال کول پکار وو چه یو طرف ته دَ هغوی دَ معبودانوتعریف کیږی او بل طرف ته دَ هغوی تردید ډیر په زور اوشور سره کیږی.

بیا دا واقعه دَ نورو نصوصو سره متعارض ده، په دې کښې دی چه شیطان راغلو اودَ هغوی ﷺ دَ ژبې نه ئې دا الفاظ نقل کړل حالانکه دَ قرآن متعلق ارشاد دې "لَّا يَاْتِيْهِ الْبَاطِلُ مِنْۢ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهٖ ؕ تَنْزِيْلٌ مِّنْ حَكِيْمٍ حَمِيْدٍ ۝" اودَ هغوی ﷺ متعلق اوفرمائیلې شو "وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوٰى ۝ اِنْ هُوَ اِلَّا وَحْيٌ يُّوْحٰى ۝"

علامه آلوسی رحمه الله روح المعانی کښې دَ دې قصې دَ عدم صحت اووه دلیلونه بیان کړی (۱) اودَ تفصیل سره دا ردکولو نه پس لیکی: "ولعمری ان القول بان هذاالخبر مما القاه الشیطان علی بعض السنة الرواة...... اهون من القول بان حدیث الغرانیق مما القاه الشیطان علی لسان رسول الله صلی الله علیه وسلم ثم نسخه سبحانه وتعالی"(۲)- "یعنی داخبره منل ډیر آسان دې چه دا حدیث دَ رسول الله ﷺ په ژبه القاء کړې وو او بیا الله تعالی دا منسوخ کړو" البته دا اشکال باقی پاتې کیږی چه کله دَ دې قصې څه حقیقت نشته نو بیا دومره لویه خبره دَ دومره راویانو په ذریعه څنګه مشهوره شوه سره دَ دې چه په دې کښې بعض نوموړی بزرګان او مشهور محدث هم دی؟ دَ دې جواب دا دې چه اصل قصه دَ حدیث په معتبر کتابونوکښې موجود دی، بخاری، مسلم، ابوداؤد، نسائی او مسنداحمد کښې اصل واقعه داسې ده چه نبی کریم ﷺ سورة نجم تلاوت اوفرمائیلو، په آخره کښې هغوی ﷺ سجده اوکړه نومسلمانانو او مشرکانو ټولو هغوی سره سجده اوکړه (۳)- دَ سورة نجم په تفسیرکښې امام بخاری رحمه الله

(۱)(روح المعانی:۱۷/۱۷۷-۱۷۸

(۲)(روح المعانی:۱۷/۱۸۲

(۳)(الحدیث اخرجه البخاری فی تفسیرسورة النجم، باب "فاسجدوا الله ...[بقیه حاشیه په راروانه صفحه.

حضرت ابن عباس ﷺ نه روايت نقل كړيدې د كوم الفاظ دى "سجد النبى صلى الله عليه وسلم بالنجم، وسجد معه المسلمون والمشركون، والجن والانس"(١)- ښكاره خبره ده د قرآن خپل يو تاثيردې بياد رسول الله ﷺ د ژبې مباركې نه د دې اداكيدلو په توګه باندې يو وجد غوندې حالت شروع كړو او پوره مجمع په سجده باندې پريوتله. ډيره ممكن ده چه روستو مشركانو كښې څه خلق په هغه خپل وقتى تاثر باندې پښيمانه شوې وى او هغوى هسې دا خبره كړې وى چه مونږ خو د محمد ﷺ د ژبې نه دا فقره اوريدلې وه په دې وجه مونږ هم هغوى سره په سجده پريوتلو، په دې وجه بعض ثقه راويان هم په دې غلط روايت كښې اخته شو او قصه د خپل اصلى صورت په ځاى په بل انداز كښې بيان شوه. والله اعلم بالصواب. د مشركانو د سجدې كولو وجه حضرت شاه ولى الله رحمه الله بيان كړيده چه آيت نجم تلاوت په وخت كښې د الله تعالى د قهر تجلى ښكاره شوې وه د هغې په وجه مشركان بې اختياره په سجدې ته تلې وو.

وَقَالَ مُجَاهِدٌ مَشِيدٌ بِالْقَصَّةِ. وَقَالَ غَيْرُهُ (يَسْطُونَ) يَفْرُطُونَ مِنَ السَّطْوَةِ، وَيُقَالُ يَسْطُونَ يَبْطُشُونَ (وَهُدُوا إِلَى الطَّيِّبِ مِنَ الْقَوْلِ) أُلْهِمُوا. قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (بِسَبَبٍ) بِحَبْلٍ إِلَى سَقْفِ الْبَيْتِ. (تَذْهَلُ) تُشْغَلُ.

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ مَشِيدٌ بِالْقَصَّةِ: آيت كښې دى "وَبِئْرٍ مُعَطَّلَةٍ وَقَصْرٍ مَشِيدٍ" دې كښې مشيد معنى ده كوم چه په چونه وغيره سره مضبوط جوړ كړيشوې وى، شيد او قصة چونې ته وائى.

قوله: وَقَالَ غَيْرُهُ (يَسْطُونَ) يَفْرُطُونَ مِنَ السَّطْوَةِ، وَيُقَالُ يَسْطُونَ يَبْطُشُونَ:
آيت كښې دى "يَكَادُونَ يَسْطُونَ بِالَّذِينَ يَتْلُونَ عَلَيْهِمْ آيَاتِنَا" د مجاهد نه غير يعنى ابوعبيده وئيلى دى چه دې كښې يسطون معنى د حدنه زياتې كونكې ده، دا سطوة نه مشتق دې د كوم معنى چه حمله ده. بعضو د دې معنى د نيولو سره كړيده.

قوله: وهدوا الى الطيب من القول: الهموا: يعنى د هغوى په زړونو كښې ښه خبره واچوله.

قوله: وقال ابن عباس: بسبب: بحبل الى سقف البيت: "فَلْيَمْدُدْ بِسَبَبٍ إِلَى السَّمَاءِ" په دې كښې د سبب معنى رسئى ده، اود سماء نه د كور چت مراد دې يعنى هغوى د خپل كور د چته پورې يوه رسئ اوړى او دې سره خپله مرئى خفه كړى.

قوله: تذهل تشغل: آيت كښې دى "يَوْمَ تَرَوْنَهَا تَذْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ عَمَّا أَرْضَعَتْ" په كومه ورځ

...بقيه ازحاشيه گذشته] واعبدوا" رقم ٤٥٨١ وفى سجودالقران، باب سجدة النجم، وباب ماجاء فى سجودالقران وسنتها، واخرجه مسلم فى المساجد، باب سجودالتلاوة، رقم ٤٥٨١، وابوداؤد فى الصلاة، باب من راى فيها السجودو رقم ١٤٠٦، والنسائى فى الافتتاح باب السجودفى النجم:٢/١٦٠

(١)(صحيح البخارى، كتاب التفسير، باب فاسجدوالله واعبدوا،رقم ٤٥٨١

چه دَ قيامت زلزله اووينی چه ټولې ښځې ورکونکي ښځې خپل ښی روونکی بچی هیر کړی.
فرمانی آیت کښې تذهل معنی ده تشغل: شغل عنه، غافل کیدل.

[۲۳۴] بَاب وَتَرَى النَّاسَ سُكَارَى

[۴۴۶۴] حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصٍ حَدَّثَنَا أَبِي حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ حَدَّثَنَا أَبُو صَالِحٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَا آدَمُ يَقُولُ لَبَّيْكَ رَبَّنَا وَسَعْدَيْكَ فَيُنَادَى بِصَوْتٍ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكَ أَنْ تُخْرِجَ مِنْ ذُرِّيَّتِكَ بَعْثًا إِلَى النَّارِ قَالَ يَا رَبِّ وَمَا بَعْثُ النَّارِ قَالَ مِنْ كُلِّ أَلْفٍ أُرَاهُ قَالَ تِسْعَ مِائَةٍ وَتِسْعَةً وَتِسْعِينَ فَحِينَئِذٍ تَضَعُ الْحَامِلُ حَمْلَهَا وَيَشِيبُ الْوَلِيدُ وَتَرَى النَّاسَ سُكَارَى وَمَا هُمْ بِسُكَارَى وَلَكِنَّ عَذَابَ اللَّهِ شَدِيدٌ فَشَقَّ ذَلِكَ عَلَى النَّاسِ حَتَّى تَغَيَّرَتْ وُجُوهُهُمْ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ تِسْعَ مِائَةٍ وَتِسْعَةً وَتِسْعِينَ وَمِنْكُمْ وَاحِدٌ ثُمَّ أَنْتُمْ فِي النَّاسِ كَالشَّعْرَةِ السَّوْدَاءِ فِي جَنْبِ الثَّوْرِ الْأَبْيَضِ أَوْ كَالشَّعْرَةِ الْبَيْضَاءِ فِي جَنْبِ الثَّوْرِ الْأَسْوَدِ وَإِنِّي لَأَرْجُو أَنْ تَكُونُوا رُبُعَ أَهْلِ الْجَنَّةِ فَكَبَّرْنَا ثُمَّ قَالَ ثُلُثَ أَهْلِ الْجَنَّةِ فَكَبَّرْنَا ثُمَّ قَالَ شَطْرَ أَهْلِ الْجَنَّةِ فَكَبَّرْنَا قَالَ أَبُو أُسَامَةَ عَنْ الْأَعْمَشِ تَرَى النَّاسَ سُكَارَى وَمَا هُمْ بِسُكَارَى وَقَالَ مِنْ كُلِّ أَلْفٍ تِسْعَ مِائَةٍ وَتِسْعَةً وَتِسْعِينَ وَقَالَ جَرِيرٌ وَعِيسَى بْنُ يُونُسَ وَأَبُو مُعَاوِيَةَ سَكْرَى وَمَا هُمْ بِسَكْرَى

قوله: من كل الف تسعمائة وتسعة وتسعين:

په زرو کې یوکم زر بعث النار..... دلته فرمائیلې شویدی چه په زرو کښې یوکم زر بعث النار دی او یو به جنت ته ځی او وړاندې په کتاب الرقاق کښې یو روایت راځی په هغې کښې دی چه په سلوکښې به یو کم سل دوزخ ته ځی او یو به جنت ته ځی (۱)- کله چه په سلوکښې یوځی نو په زروکښې به لس ځی، په ظاهره په دواړو روایتونوکښې تعارض دې. دَ دې جواب دا ورکړیشود دې ځائ روایات دَ یاجوج ماجوج په اعتبار سره دی او دَ کتاب الرقاق روایت دَ نورو کفارو او مشرکانو په اعتبار سره دې چه په دوی کښې به یوکم سل دوزخ ته ځی او یو به مؤمن وی چه جنت ته به ځی.

قوله: وَإِنِّي لَأَرْجُو أَنْ تَكُونُوا رُبُعَ أَهْلِ الْجَنَّةِ:

دَ ''**وانی لارجو ان تکونوا ربع اهل الجنة**، **معنی**: دلته تدریجی اضافه ده اوتاته څلورمې، بیادَ دریمې او بیا دَ نیمې خبردرکړیشو او داهم ممکن ده چه دا شمیرمختلف اوقاتو او مختلف مرحلو په اعتبارسره وی، په شروع کښې به دَ امت مسلمه شمیر څلورمې حصې برابر وی بیا به یوه زمانه روستوراشی چه په جنتیانوکښې به زیاتوالې اوشی نوشمیر به دریمې

(۱) (کتاب الرقاق، باب کیف الحشر: ۲/۹۶۶

حصې برابر شي او په دريمه مرحله كښې به د دريمې نه نيمى حصې پورې شي [1]- د ترمذى په يو روايت كښې راځي چه په جنت كښې به شپږ شلې صفونه وى په دې كښې به اتيا صفونه د دې امت وى او څلويښت به د باقى امتونو وى [2]- دينه معلوميږى چه د نبى كريم ﷺ دامت شميربه جنت كښې دوه ثلث يعنى د نيم نه زيات به وى، دا به په حقيقت كښې څلورمه مرحله وى كوم كښې به چه شمير د نيم نه زيات شي او دوه ثلث ته به اورسى. حضرت كشميرى رحمه الله اوفرمائيل چه دوثلث كيدل د ترمذى په روايت سره د دې امت د فضيلت علامت ګرځولې شويدې. احناف هم د نبى كريم ﷺ په امت كښې دوه ثلث دى چه د دوى د فضيلت علامت دې. [3]-

[٢٣٥] بَاب وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْبُدُ اللَّهَ عَلَى حَرْفٍ

شَكٍّ فَإِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ اطْمَأَنَّ بِهِ وَإِنْ أَصَابَتْهُ فِتْنَةٌ انْقَلَبَ عَلَى وَجْهِهِ خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ إِلَى قَوْلِهِ ذَلِكَ هُوَ الضَّلَالُ الْبَعِيدُ أَتْرَفْنَاهُمْ وَسَّعْنَاهُمْ

[٤٤٦٥] حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْحَارِثِ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ أَبِي بُكَيْرٍ حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ عَنْ أَبِي حَصِينٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْبُدُ اللَّهَ عَلَى حَرْفٍ قَالَ كَانَ الرَّجُلُ يَقْدَمُ الْمَدِينَةَ فَإِنْ وَلَدَتِ امْرَأَتُهُ غُلَامًا وَنُتِجَتْ خَيْلُهُ قَالَ هَذَا دِينٌ صَالِحٌ وَإِنْ لَمْ تَلِدِ امْرَأَتُهُ وَلَمْ تُنْتَجْ خَيْلُهُ قَالَ هَذَا دِينُ سُوءٍ

قوله: أَتْرَفْنَاهُمْ وَسَّعْنَاهُمْ: داپه سورة حج كښې نشته بلكه سورة مؤمنون كښې دى " وَقَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِلِقَاءِ الْآخِرَةِ وَأَتْرَفْنَاهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا " دې كښې اترفناهم معنى بيان شويده مونږ هغوى ته د دنياپه ژوندكښې وسعت او د عيش فراخى وركړيده، دا لفظ د كاتب د سهو نه دلته راغلې دې. [4]-

قوله: عَلَى حَرْفٍ: شَكٍّ: آيت كښې دى " وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْبُدُ اللَّهَ عَلَى حَرْفٍ " اوپه خلقوكښې بعض هغه دى چه د الله تعالى عبادت كوى په شك سره، "حرف" غاړې ته وائى او امام د دې تشريح شك سره كړيده، علامه احمدعثمانى رحمه الله فرمائى: "يعنى بعض كسان صرف د دنيا په غرض دين اختياروى اود هغوى زړه مذبذب وى، كه په دين كښې داخل شى اود دنيا خيګړه اووينى نو په ښكاره په بندګئى قائم وى او چه تكليف بيامومى نو پريږدى، يوخوادنيالاړه او بل خوا دين لاړ، په غاړه ولاړ دې يعنى زړه ئى تراوسه پورې نه اخوا دې او نه ديخوا، لكه چه څوك د كور په غاړه ولاړ وى كله چه غواړى نو اوځى اوتختى."

---

[1] (فيض البارى: ٢٠٩/٤)
[2] (فيض البارى: ٢٠٩/٤)
[3] (فيض البارى: ٢٠٩/٤)
[4] (عمدة القارى: ٦٩/١٩)

[۲۳۶] بَاب هَذَانِ خَصْمَانِ اخْتَصَمُوا فِي رَبِّهِمْ

[۴۴۶۶] حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ أَخْبَرَنَا أَبُو هَاشِمٍ عَنْ أَبِي مِجْلَزٍ عَنْ قَيْسِ بْنِ عُبَادٍ عَنْ أَبِي ذَرٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ كَانَ يُقْسِمُ قَسَمًا إِنَّ هَذِهِ الْآيَةَ هَذَانِ خَصْمَانِ اخْتَصَمُوا فِي رَبِّهِمْ نَزَلَتْ فِي حَمْزَةَ وَصَاحِبَيْهِ وَعُتْبَةَ وَصَاحِبَيْهِ يَوْمَ بَرَزُوا فِي يَوْمِ بَدْرٍ رَوَاهُ سُفْيَانُ عَنْ أَبِي هَاشِمٍ وَقَالَ عُثْمَانُ عَنْ جَرِيرٍ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ أَبِي هَاشِمٍ عَنْ أَبِي مِجْلَزٍ قَوْلَهُ

[۴۴۶۷] حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ حَدَّثَنَا مُعْتَمِرُ بْنُ سُلَيْمَانَ قَالَ سَمِعْتُ أَبِي قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو مِجْلَزٍ عَنْ قَيْسِ بْنِ عُبَادٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أَنَا أَوَّلُ مَنْ يَجْثُو بَيْنَ يَدَيْ الرَّحْمَنِ لِلْخُصُومَةِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ قَالَ قَيْسٌ وَفِيهِمْ نَزَلَتْ هَذَانِ خَصْمَانِ اخْتَصَمُوا فِي رَبِّهِمْ قَالَ هُمْ الَّذِينَ بَارَزُوا يَوْمَ بَدْرٍ عَلِيٌّ وَحَمْزَةُ وَعُبَيْدَةُ وَشَيْبَةُ بْنُ رَبِيعَةَ وَعُتْبَةُ بْنُ رَبِيعَةَ وَالْوَلِيدُ بْنُ عُتْبَةَ

[۲۳۷] باب: تفسير سُورَةُ الْمُؤْمِنُونَ

قَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ سَبْعَ طَرَائِقَ سَبْعَ سَمَوَاتٍ لَهَا سَابِقُونَ سَبَقَتْ لَهُمْ السَّعَادَةُ قُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ خَائِفِينَ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ بَعِيدٌ بَعِيدٌ فَاسْأَلْ الْعَادِّينَ الْمَلَائِكَةَ لَنَاكِبُونَ لَعَادِلُونَ كَالِحُونَ عَابِسُونَ وَقَالَ غَيْرُهُ مِنْ سُلَالَةٍ الْوَلَدُ وَالنُّطْفَةُ السُّلَالَةُ وَالْجِنَّةُ وَالْجُنُونُ وَاحِدٌ وَالْغُثَاءُ الزَّبَدُ وَمَا ارْتَفَعَ عَنْ الْمَاءِ وَمَا لَا يُنْتَفَعُ بِهِ يَجْأَرُونَ يَرْفَعُونَ أَصْوَاتَهُمْ كَمَا تَجْأَرُ الْبَقَرَةُ عَلَى أَعْقَابِكُمْ رَجَعَ عَلَى عَقِبَيْهِ سَامِرًا مِنْ السَّمَرِ وَالْجَمِيعُ السُّمَّارُ وَالسَّامِرُ هَاهُنَا فِي مَوْضِعِ الْجَمْعِ تُسْحَرُونَ تَعْمَوْنَ مِنْ السِّحْرِ

سُورَةُ الْمُؤْمِنُونَ

د کلماتو تشریح:

قوله: قَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ: سَبْعَ طَرَائِقَ سَبْعَ سَمَوَاتٍ: آیت کښې دی "وَلَقَدْ خَلَقْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعَ طَرَائِقَ" یعنی مونږ ستاسو دَ پاسه اووه آسمانونه جوړ کړل، په آسمان باندې دَ "طرائق" اطلاق خو یا دَ دې دپاره اوکړېشو چه هغه دَ فرښتودَ تګ راتګ لارې دی یا دَ دې دَ پاره تطارق معنی راځی، دَ یوځیز په بل ځیز باندې کیدلوته وائی طارق النعل کله چه یوه څپلئی په بله څپلئی باندې کیخودېشوی وی، نوآسمانونه هم دَ یو بل دَ پاسه دی دَ دې دَ پاره دې ته سبع طرائق سره تعبیر کړېشو. (۱)-

قوله: لَهَا سَابِقُونَ: سَبَقَتْ لَهُمُ السَّعَادَةُ: "أُولَٰئِكَ يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَهُمْ لَهَا سَابِقُونَ" یعنی دَ

(۱) (عمدة القاری: ۱۹/ ۷۰ والکشاف: ۳/ ۱۷۹

اول نه هغوی ته دَ سعادت شرف حاصل دې، په دې بنا هغه دَ نیکوطرف ته وړاندې کیږی او وړاندیوالې کوی.

قوله: قُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ: خَائِفِينَ : "وَالَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا آتَوا وَّقُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ أَنَّهُمْ إِلَىٰ رَبِّهِمْ رَاجِعُونَ" اوکوم خلق چه (د الله تعالی په لارکښې) ورکړه کوی، او چه څه ورکوی نو دَ هغوی زړه دَ دینه وریږی چه هغوی دَ خپل رب طرف ته واپس کیدونکی دی یعنی څه پته ده چه هلته به قبول شوی وی که نه، وړاندې به په کارراشی که نه،دَ الله تعالی په لارکښې خرچ کولوسره دا شك وی، په خپل عمل باندې مغروره نه وی، دَ نیکئی کولوسره ویریږی، امام فرمائی "قُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ" معنی ده دَ هغوی زړونه ویریږی.

قوله: هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ: بَعِيدٌ بَعِيدٌ : آیت کښې دی " هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ لِمَا تُوعَدُونَ" "بعید ډیر بعید دې هغه خبره دَ کومې چه تاسره وعده کولې شی کافروائی چه څومره دَ عقل نه لرې خبره ده چه دَ هډوکې ذرې په خاوروکښې دَ ملاویدو نه پس به بیا دَ قبرونونه انسانان جوړیږی راپاسی به؟ داسې مهمل خبره منلوته څوك تیار دی. حضرت ابن عباس رضي الله عنهما فرمائی آیت کښې "هَيْهَاتَ" معنی بَعِيدٌ: لرې ده.

قوله: فَاسْأَلِ الْعَادِّينَ: الْمَلَائِكَةَ : آیت کښې دی "قَالُوا لَبِثْنَا يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ فَاسْأَلِ الْعَادِّينَ" دې کښې د عادین نه مراد دَ شمیر او حساب ساتلو فرښتې دی.

قوله: لَنَاكِبُونَ: لَعَادِلُونَ : "وَإِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ عَنِ الصِّرَاطِ لَنَاكِبُونَ" بیشکه کوم خلق چه په آخرت باندې ایمان نه لری دَ نیغې لارې نه اخواکیدونکی دی. فرمائی لناکبون معنی عادلون اخواکیدونکی ډډه کونکی ده، عدل عنه ډډه کول.

قوله: كَالِحُونَ: عَابِسُونَ : "تَلْفَحُ وُجُوهَهُمُ النَّارُ وَهُمْ فِيهَا كَالِحُونَ" دَ هغوی مخونه به اُور اوسوزوی او په دې کښې به دوی خراب او بدشکله شی. فرمائی کالحون معنی ده تریوتندی، اوران شوی شکل.

قوله: وَقَالَ غَيْرُهُ: مِنْ سُلَالَةٍ: الْوَلَدُ، وَالنُّطْفَةُ السُّلَالَةُ : آیت کښې دی "وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنسَانَ مِن سُلَالَةٍ مِّن طِينٍ" فرمائی چه ولد او نطفې ته سلالة وائی، پورته عبارت کښې "الولد" دَ سلالة تفسیر نه دې بلکه "الولد" او "النطفة" معطوف معطوف علیه یوځائ شوی مبتدا دی او السلالة خبر دې، ولد دَ مور دَ رحم نه په راښکلوراځی، په دې وجه دیته سلاله وائی. نطفه هم دَ شانه راښکلې کیږی راځی نو په دې وجه په دې باندې هم دَ سلاله اطلاق کیږی. سل الشئ—سلا: راښکل، سلالة هغه څیز چه دَ بل څیز نه راښکلې شوې وی، نچوړشوې وی،

خلاصه او نچوړ (۱)-

قوله: وَالْجِنَّةُ وَالْجُنُونُ وَاحِدٌ: آیت کښې دی "أَمْ يَقُولُونَ بِهِ جِنَّةٌ" فرمائی چه جنة او جنون دواړو یوه معنی ده.

قوله: وَالْغُثَاءُ: الزَّبَدُ، وَمَا ارْتَفَعَ عَنِ الْمَاءِ، وَمَا لَا يُنْتَفَعُ بِهِ: آیت کښې دی "فَجَعَلْنَاهُمْ غُثَاءً فَبُعْدًا لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ" غثاء معنی زګ ده یعنی هغه څیزچه دَ اوبو دَ پاسه اوچتیږی او دَ کوم نه چه هیڅ فائده نشی حاصلولې.

[۲۳۸] باب: تفسير سُورَةُ النُّور

مِنْ خِلَالِهِ مِنْ بَيْنِ أَضْعَافِ السَّحَابِ سَنَا بَرْقِهِ وَهُوَ الضِّيَاءُ مُذْعِنِينَ يُقَالُ لِلْمُسْتَخْذِي مُذْعِنٌ أَشْتَاتًا وَشَتَّى وَشَتَاتٌ وَشَتٌّ وَاحِدٌ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ سُورَةٌ أَنْزَلْنَاهَا بَيَّنَّاهَا وَقَالَ غَيْرُهُ سُمِّيَ الْقُرْآنُ لِجَمَاعَةِ السُّوَرِ وَسُمِّيَتْ السُّورَةُ لِأَنَّهَا مَقْطُوعَةٌ مِنَ الْأُخْرَى فَلَمَّا قُرِنَ بَعْضُهَا إِلَى بَعْضٍ سُمِّيَ قُرْآنًا وَقَالَ سَعْدُ بْنُ عِيَاضٍ الثُّمَالِيُّ الْمِشْكَاةُ الْكُوَّةُ بِلِسَانِ الْحَبَشَةِ وَقَوْلُهُ تَعَالَى إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ تَأْلِيفَ بَعْضِهِ إِلَى بَعْضٍ فَإِذَا قَرَأْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ فَإِذَا جَمَعْنَاهُ وَأَلَّفْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ أَيْ مَا جُمِعَ فِيهِ فَاعْمَلْ بِمَا أَمَرَكَ وَانْتَهِ عَمَّا نَهَاكَ اللَّهُ وَيُقَالُ لَيْسَ لِشِعْرِهِ قُرْآنٌ أَيْ تَأْلِيفٌ وَسُمِّيَ الْفُرْقَانَ لِأَنَّهُ يُفَرِّقُ بَيْنَ الْحَقِّ وَالْبَاطِلِ وَيُقَالُ لِلْمَرْأَةِ مَا قَرَأَتْ بِسَلًا قَطُّ أَيْ لَمْ تَجْمَعْ فِي بَطْنِهَا وَلَدًا وَيُقَالُ فِي فَرَّضْنَاهَا أَنْزَلْنَا فِيهَا فَرَائِضَ مُخْتَلِفَةً وَمَنْ قَرَأَ فَرَضْنَاهَا يَقُولُ فَرَضْنَا عَلَيْكُمْ وَعَلَى مَنْ بَعْدَكُمْ وَقَالَ مُجَاهِدٌ أَوِ الطِّفْلِ الَّذِينَ لَمْ يَظْهَرُوا لَمْ يَدْرُوا لِمَا بِهِمْ مِنَ الصِّغَرِ وَقَالَ الشَّعْبِيُّ أُولِي الْإِرْبَةِ مَنْ لَيْسَ لَهُ أَرَبٌ وَقَالَ طَاوُسٌ هُوَ الْأَحْمَقُ الَّذِي لَا حَاجَةَ لَهُ فِي النِّسَاءِ وَقَالَ مُجَاهِدٌ لَا يُهِمُّهُ إِلَّا بَطْنُهُ وَلَا يَخَافُ عَلَى النِّسَاءِ

سُورَةُ النُّورِ

د کلماتو تشریح:

قوله: مِنْ خِلَالِهِ: مِنْ بَيْنِ أَضْعَافِ السَّحَابِ: آیت کښې دی "فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِهِ" یعنی ته به اووینې باران چه دَ اوریځودَ مینځ به به راوځی خلال د خلل جمع ده، مینځ او دَ دوو څیزونو په مینځ کښې خالی ځائ ته وائی، ابوعبیده تفسیر "مِنْ بَيْنِ أَضْعَافِ السَّحَابِ" قط په قط دَ اوریځودَ مینځ نه باران راوځی.

قوله: سَنَا بَرْقِهِ: الضِّيَاءُ: "يَكَادُ سَنَا بَرْقِهِ يَذْهَبُ بِالْأَبْصَارِ" دَ دې اوریځ دَ بجلئی دَ برق حالت دا

(۱)(عمدة القاری:۷۱/۱۹، والمردات فی غریب القرآن:۲۳۷

دې چه داسې ښکاري لکه چه اوس به درنه نظر يوسي. فرمائي چه "سنابرقه" معنى ده رڼا، برق.
قوله: الْمِشْكَاةُ الْكُوَّةُ بِلِسَانِ الْحَبَشَةِ: "مَثَلُ نُورِهٖ كَمِشْكٰوةٍ فِيْهَا مِصْبَاحٌ" دَ دې دَ رڼا مثال دَ هغه طاخ په شان دې کوم کښې چه يوه ډيوه ايخودې شوې وي. فرمائي "مشكاة" معنى په حبشي ژبه کښې روشندان او طاخ ده.
قوله: مُذْعِنِيْنَ: يُقَالُ لِلْمُسْتَخْذِي مُذْعِنٌ: آيت کښې دی "وَاِنْ يَّكُنْ لَّهُمُ الْحَقُّ يَاْتُوْا اِلَيْهِ مُذْعِنِيْنَ" يعنى که دَ دې منافقانو که په چا باندې حق وتلې نو سټ ښکته به تاله فيصلې ،کولو دَ پاره راتلل، دوی ته خو پته ده چه فيصله به په عدل او انصاف سره زمونږ په حق کښې وي او چه کله دوی په ناحقه وينود فيصلې دَ پاره تاله نه راځي او پوهيږی چه هلته دَ چا رعايت به نه وي. فيصله به دَ حق برابره وي نو دوی به ناکامه وي. عاجزی او اطاعت کونکو ته "مستخذی" يعنى مذعن وائي.
قوله: أَشْتَاتًا: وَشَتّٰى وَشَتَاتٌ وَشَتٌّ وَاحِدٌ: آيت کښې دی "لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَنْ تَاْكُلُوْا جَمِيْعًا اَوْ اَشْتَاتًا" يعنى په تاسو باندې هيڅ ګناه نشته که غواړئی نو يو ځائ اوخورئی او يا جدا جدا، امام بخاری رحمه الله دَ ابوعبيده په اتباع کښې فرمائی چه أَشْتَاتًا وَشَتّٰى وَشَتَاتٌ وَشَتٌّ دَ څلوروواړو معنى يوه ده خو نورحضرات فرمائي اشتات جمع ده، اودَ دې مفرد شت دې.(١) -دَ ابوعبيده دَ کلام نه دا تاثر ملاويږی چه اشتات، شت جمع نه ده بلکه شت معنى کښې مستقل لفظ دې.
قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: سُوْرَةٌ أَنْزَلْنَاهَا: بَيَّنَّاهَا: په عامونسخوکښې داشان دی، قاضی عياض رحمه الله وئيلی دی چه صحيح عبارت دا دې. "انزلناها وفرضناها" بيناها ـ بيناها: فرضناها تفسيردې. انزلناها تفسيرنه دې. دَ طبری دَ روايت نه دَ قاضی عياض دَ قول تائيدکيږی (٢)- طبری دَ علی ابن ابی طلحه طريق نه ابن عباس رضي الله عنهما قول نقل کړيدې "فرضناها يقول: بيناها"(٣)-
قوله: وَقَالَ غَيْرُهُ: سُمِّيَ الْقُرْآنُ لِجَمَاعَةِ السُّوَرِ، وَسُمِّيَتِ السُّورَةُ، لِأَنَّهَا مَقْطُوعَةٌ مِنَ الْأُخْرَى فَلَمَّا قُرِنَ بَعْضُهَا إِلَى بَعْضٍ، سُمِّيَ قُرْآنًا: دَ حضرت ابن عباس رضي الله عنهما غير يعنى ابوعبيده وئيلی دی قران ته قران په دې وجه وائی چه دَ قرآن معنى دَ جمع کولو دی، او په قرآن کښې سورتونه راجمع کړيشوی دی نو ځکه دې ته قرآن وائی. او سورة ته سورة په

١)(فتح الباری:٤٤٧/٨
٢)(فتح الباری: ٤٤٧/٨
٣)(فتح الباری:٤٤٧/٨

دي وجه وائي چه دَ "سورٌ" نه ماخوذ دي او "سورٌ بقية الشئ" ته وائي "بقية الشئ" نه جدا وي، ځکه سورة د بل سورة نه جدا وي. کله چه بعضې سورتونه دَ نورو بعضو سورتونو سره يو ځائ کړې شو نو دَ هغې نوم قرآن کيخودې شو.

قوله: وَقَوْلُهُ تَعَالَى: إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ: تَأْلِيفَ بَعْضِهِ إِلَى بَعْضٍ: سورة قيامه دا آيت هم "قرآن" په معنى د بعضو حصو بعضو سره ملاوول دى.

قوله: وَيُقَالُ: لَيْسَ لِشِعْرِهِ قُرْآنٌ، أَيْ تَأْلِيفٌ: کله چه دَ چا اشعار دَ چا په مجموعه کښې نه وی جمع شوی نو وئيلی کيږی چه د هغه د اشعارو دَ پاره قرآن نشته يعنى هغه نه دی جمع شوی.

قوله: وَيُقَالُ لِلْمَرْأَةِ: مَا قَرَأَتْ بِسَلًا قَطُّ، أَيْ لَمْ تَجْمَعْ فِي بَطْنِهَا وَلَدًا: دَ ښځې متعلق وينا ده ماقرات بسلاقط يعنى هغې په خپله خيټه کښې بچې نه دې جمع کړې. په دې کښې دې خبرې ته اشاره ده چه قران دَ قراء نه هم مشتق کيدېشى، قرأ معنى هم دَ جمع کولو راځى.

قوله: أَوِ الطِّفْلِ الَّذِينَ لَمْ يَظْهَرُوا: لَمْ يَدْرُوا لِمَا بِهِمْ مِنَ الصِّغَرِ: آيت کښې دى "أَوِ الطِّفْلِ الَّذِينَ لَمْ يَظْهَرُوا عَلَى عَوْرَاتِ النِّسَاءِ" يا په داسې هلکانو باندې چه دَ ښځو دَ پردې دَ خبرونه لاتراوسه خبرنه دى (يعنى داسې نابالغه ماشومان کوم چه دَ شهوت نه خبرنه دى دَهغوى نشته) امام فرمائى چه لم يظهروا معنى ده هغوى دَ ماشوم والى په وجه نه پيژنى.

[۲۳۹] بَاب قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ وَالَّذِينَ يَرْمُونَ أَزْوَاجَهُمْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ شُهَدَاءُ إِلَّا أَنْفُسُهُمْ فَشَهَادَةُ أَحَدِهِمْ أَرْبَعُ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ

[۴۴۶۸] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا الْأَوْزَاعِيُّ قَالَ حَدَّثَنِي الزُّهْرِيُّ عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ أَنَّ عُوَيْمِرًا أَتَى عَاصِمَ بْنَ عَدِيٍّ وَكَانَ سَيِّدَ بَنِي عَجْلَانَ فَقَالَ كَيْفَ تَقُولُونَ فِي رَجُلٍ وَجَدَ مَعَ امْرَأَتِهِ رَجُلًا أَيَقْتُلُهُ فَتَقْتُلُونَهُ أَمْ كَيْفَ يَصْنَعُ سَلْ لِي رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ ذَلِكَ فَأَتَى عَاصِمٌ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَكَرِهَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمَسَائِلَ فَسَأَلَهُ عُوَيْمِرٌ فَقَالَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَرِهَ الْمَسَائِلَ وَعَابَهَا قَالَ عُوَيْمِرٌ وَاللَّهِ لَا أَنْتَهِي حَتَّى أَسْأَلَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ ذَلِكَ فَجَاءَ عُوَيْمِرٌ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ رَجُلٌ وَجَدَ مَعَ امْرَأَتِهِ رَجُلًا أَيَقْتُلُهُ فَتَقْتُلُونَهُ أَمْ كَيْفَ يَصْنَعُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ أَنْزَلَ اللَّهُ الْقُرْآنَ فِيكَ وَفِي صَاحِبَتِكَ فَأَمَرَهُمَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْمُلَاعَنَةِ بِمَا سَمَّى اللَّهُ فِي كِتَابِهِ فَلَاعَنَهَا ثُمَّ قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنْ حَبَسْتُهَا فَقَدْ ظَلَمْتُهَا فَطَلَّقَهَا فَكَانَتْ سُنَّةً لِمَنْ كَانَ بَعْدَهُمَا فِي الْمُتَلَاعِنَيْنِ ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ انْظُرُوا فَإِنْ

جَاءَتْ بِهِ أَسْحَمَ أَدْعَجَ الْعَيْنَيْنِ عَظِيمَ الْأَلْيَتَيْنِ خَدَلَّجَ السَّاقَيْنِ فَلَا أَحْسِبُ عُوَيْمِرًا إِلَّا قَدْ صَدَقَ عَلَيْهَا وَإِنْ جَاءَتْ بِهِ أُحَيْمِرَ كَأَنَّهُ وَحَرَةٌ فَلَا أَحْسِبُ عُوَيْمِرًا إِلَّا قَدْ كَذَبَ عَلَيْهَا فَجَاءَتْ بِهِ عَلَى النَّعْتِ الَّذِي نَعَتَ بِهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ تَصْدِيقِ عُوَيْمِرٍ فَكَانَ بَعْدُ يُنْسَبُ إِلَى أُمِّهِ

[٢٤٠] بَاب وَالْخَامِسَةُ أَنَّ لَعْنَةَ اللَّهِ عَلَيْهِ إِنْ كَانَ مِنَ الْكَاذِبِينَ

[٤٤٦٩] حَدَّثَنِي سُلَيْمَانُ بْنُ دَاوُدَ أَبُو الرَّبِيعِ حَدَّثَنَا فُلَيْحٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ أَنَّ رَجُلًا أَتَى رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَرَأَيْتَ رَجُلًا رَأَى مَعَ امْرَأَتِهِ رَجُلًا أَيَقْتُلُهُ فَتَقْتُلُونَهُ أَمْ كَيْفَ يَفْعَلُ فَأَنْزَلَ اللَّهُ فِيهِمَا مَا ذُكِرَ فِي الْقُرْآنِ مِنَ التَّلَاعُنِ فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ قُضِيَ فِيكَ وَفِي امْرَأَتِكَ قَالَ فَتَلَاعَنَا وَأَنَا شَاهِدٌ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَفَارَقَهَا فَكَانَتْ سُنَّةً أَنْ يُفَرَّقَ بَيْنَ الْمُتَلَاعِنَيْنِ وَكَانَتْ حَامِلًا فَأَنْكَرَ حَمْلَهَا وَكَانَ ابْنُهَا يُدْعَى إِلَيْهَا ثُمَّ جَرَتِ السُّنَّةُ فِي الْمِيرَاثِ أَنْ يَرِثَهَا وَتَرِثَ مِنْهُ مَا فَرَضَ اللَّهُ لَهَا

[٢٤١] بَاب وَيَدْرَأُ عَنْهَا الْعَذَابَ أَنْ تَشْهَدَ أَرْبَعَ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الْكَاذِبِينَ

[٤٤٧٠] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ عَنْ هِشَامِ بْنِ حَسَّانَ حَدَّثَنَا عِكْرِمَةُ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ هِلَالَ بْنَ أُمَيَّةَ قَذَفَ امْرَأَتَهُ عِنْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِشَرِيكِ ابْنِ سَحْمَاءَ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْبَيِّنَةَ أَوْ حَدٌّ فِي ظَهْرِكَ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِذَا رَأَى أَحَدُنَا عَلَى امْرَأَتِهِ رَجُلًا يَنْطَلِقُ يَلْتَمِسُ الْبَيِّنَةَ فَجَعَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ الْبَيِّنَةَ وَإِلَّا حَدٌّ فِي ظَهْرِكَ فَقَالَ هِلَالٌ وَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ إِنِّي لَصَادِقٌ فَلَيُنْزِلَنَّ اللَّهُ مَا يُبَرِّئُ ظَهْرِي مِنَ الْحَدِّ فَنَزَلَ جِبْرِيلُ وَأَنْزَلَ عَلَيْهِ وَالَّذِينَ يَرْمُونَ أَزْوَاجَهُمْ فَقَرَأَ حَتَّى بَلَغَ إِنْ كَانَ مِنَ الصَّادِقِينَ فَانْصَرَفَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَرْسَلَ إِلَيْهَا فَجَاءَ هِلَالٌ فَشَهِدَ وَالنَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ أَنَّ أَحَدَكُمَا كَاذِبٌ فَهَلْ مِنْكُمَا تَائِبٌ ثُمَّ قَامَتْ فَشَهِدَتْ فَلَمَّا كَانَتْ عِنْدَ الْخَامِسَةِ وَقَّفُوهَا وَقَالُوا إِنَّهَا مُوجِبَةٌ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ فَتَلَكَّأَتْ وَنَكَصَتْ حَتَّى ظَنَنَّا أَنَّهَا تَرْجِعُ ثُمَّ قَالَتْ لَا أَفْضَحُ قَوْمِي سَائِرَ الْيَوْمِ فَمَضَتْ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَبْصِرُوهَا فَإِنْ جَاءَتْ بِهِ أَكْحَلَ الْعَيْنَيْنِ سَابِغَ الْأَلْيَتَيْنِ خَدَلَّجَ السَّاقَيْنِ فَهُوَ لِشَرِيكِ ابْنِ سَحْمَاءَ فَجَاءَتْ بِهِ كَذَلِكَ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَوْلَا مَا مَضَى مِنْ كِتَابِ اللَّهِ لَكَانَ لِي وَلَهَا شَأْنٌ

د لعان ايتونه دچا متعلق نازل شوی؟: دلته دا اشکال کيږی چه دَدې نه اول حضرت سهل بن ساعد ﷺ دَ روايت نه معلوميږی چه دَ لعان آيت دَ حضرت عويمرعجلانی متعلق نازل شوی دی او حضرت ابن عباس ﷺ دَ روايت نه معلوميږی چه حضرت هلال ابن اميه باره کښې نازل شويدې. بعضو وئيلی دی چه مذکوره آيات حضرت عويمر ﷺ باره کښې نازل شويدي او بعضودې خبرې ته ترجيح ورکړيده چه دا دَ حضرت هلال بن اميه متعلق نازل شويدي.

علامه قرطبی ﷫ ميلان دې طرف ته معلوميږی چه دَ دې نزول دوه خل اوشو ليکن حافظ ابن حجر ﷫ اوفرمائيل چه دَ لعان دَ آيت نازليدل خو په حقيقت کښې حضرت هلال ابن اميه دَ قصې متعلق دې. البته روستو دَ حضرت عويمر ﷺ سره هم داسې واقعه پيښه شويده په دې وجه رسول الله ﷺ دَ ذکر شوی آيت فيصله هغه ته هم اولوستله او واوروله، دَ دې تائيددې خبرې نه هم کيږی چه دَ حضرت هلال په قصه کښې دَ حديث الفاظ دی "فنزل جبريل" ولې دَ حضرت عويمر ﷺ په واقعه کښې دَ حديث الفاظ دی "قد انزل الله فيك" دَ کوم مطلب چه دا دې تا سره پيښه شوې واقعې غوندې په يوې واقعه کښې دَدې حکم نازل شويدې.(١)

دَ لعان متعلق نور بحث به انشاء الله وړاندې باب اللعان کښې راځی، دلته دَ آيت متعلق شيخ الاسلام مولانا شبيراحمدعثمانی تفسيری حاشيه نقل کولې شی، علامه ليکی: "چه په خپله ښځه دَ زناتهمت اولګوی، اولاً به دَ دې نه څلور ګواه غوښتلې شی که پيش کړيشی نو په ښځه به دَ زنا حد جاری کولې شی او که ګواه رانه وړيشی نوهغه ته به وئيلی شی چه څلور خل به قسم اوخوری او بيان به کوی چه هغه پخپله دې دعوی کښې ريښتونې دې (يعنی کوم تهمت چه هغه په خپله ښځه لګولې دې په هغې کښې دې دروغ نه وائی) نو لکه دَ څلورو ګواهانويه ځائ پخپله دَ ده څلور حلفيه شهادتونه شو او په آخرکښې به په پنځم خل دا الفاظ وائی که هغه په خپله دې دعوی کښې دروغژن وی نو په ده دَ الله لعنت او غضب، که دَ ذکر شوی الفاظو وئيلو نه انکار اوکړی نو قيدکولې به شی او حاکم به دې مجبوروی چه يا خودَ خپلودروغووئيلو اقرار اوکړی نو قذف حدبه اولګی او يا پنځه خل هغه الفاظ اووائی چه پورته ذکر شو نو بيا به ښځې ته وئيلی شی چه څلورخل دې قسم اوخوری او بيان دې اوکړی چه دا سړې په تهمت لګولوکښې درغژن دې او په پنځم خل دا الفاظ اووائی چه دَ الله تعالی غضب دې وی په دې ښځه که دا سړې په خپله دعوی کښې ريښتونې وی، چه ترکومې پورې دا ښځه دا الفاظ اونه وائی ترهغه وخته پورې به په قيدکښې وی او مجبورولې به شی چه يا خوصفا دَ سړی دَ عوی تصديق اوکړی نو بيا به په دې دَ زناحدجاری کولې شی او يا دې په ذکر شوی الفاظودَ ده تکذيب اوکړی که هغې هم دَ سړی په شان الفاظ اووئيل او دَ لعان نه فارغه شوه نو دې ښځې سره صحبت او دواعی صحبت تول حرام شو. بيا که سړی ديته طلاق ورکړو نوډيره ښه ده ګنی قاضی به په دواړو کښې

١)(فتح الباری:٨/٤٥٠

جدائی اوکړی. که دواړه رضامند نه وی یعنی په ژبه سره اووائی چه ما په دوی کښې جدا والې اوکړو نو دا جداوالې به د طلاق بائن په حکم کښې وی" (۱)-
د دې آیاتونو د نازلیدلو متعلق ابن جریر، ابن ابی حاتم او ابن حبان رائې ده چه په شعبان سنه ۹هجری کښې دا نازل شوی دی، حافظ ابن حجر رحمه الله په نیزد راجح دا دی چه د دې آیاتونو نازلیدل د غزوه تبوك نه پس په کال ۱۰هجری کښې شوی دی (۲)-
د باب حدیث نه دا معلومه شوه چه د لعان نه پس دې حمل نه کوم بچې پیدا شو هغه به د دې د خاوند طرف ته نه منسوب کیږی بلکه د هغه نسبت به د هغه مور طرف ته کیږی، نبی کریم ﷺ د حضرت عویمر عجلانی رضی الله عنه اوهلال بن امیه رضی الله عنه متعلق همدغه فیصله اوفرمائیله.

[۲۴۲] بَاب قَوْلِهِ وَالْخَامِسَةَ أَنَّ غَضَبَ اللَّهِ عَلَيْهَا إِنْ كَانَ مِنَ الصَّادِقِينَ

[۴۴۷۱] حَدَّثَنَا مُقَدَّمُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى حَدَّثَنَا عَمِّي الْقَاسِمُ بْنُ يَحْيَى عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ وَقَدْ سَمِعَ مِنْهُ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَجُلًا رَمَى امْرَأَتَهُ فَانْتَفَى مِنْ وَلَدِهَا فِي زَمَانِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَمَرَ بِهِمَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَتَلَاعَنَا كَمَا قَالَ اللَّهُ ثُمَّ قَضَى بِالْوَلَدِ لِلْمَرْأَةِ وَفَرَّقَ بَيْنَ الْمُتَلَاعِنَيْنِ

[۲۴۳] بَاب إِنَّ الَّذِينَ جَاءُوا بِالْإِفْكِ عُصْبَةٌ مِنْكُمْ

لَا تَحْسَبُوهُ شَرًّا لَكُمْ بَلْ هُوَ خَيْرٌ لَكُمْ لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ مَا اكْتَسَبَ مِنَ الْإِثْمِ وَالَّذِي تَوَلَّى كِبْرَهُ مِنْهُمْ لَهُ عَذَابٌ عَظِيمٌ أَفَّاكٌ كَذَّابٌ

[۴۴۷۲] حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ مَعْمَرٍ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ عُرْوَةَ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا وَالَّذِي تَوَلَّى كِبْرَهُ قَالَتْ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أُبَيٍّ ابْنُ سَلُولَ

[۲۴۴] بَاب لَوْلَا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ ظَنَّ الْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بِأَنْفُسِهِمْ خَيْرًا

وَقَالُوا هَذَا إِفْكٌ مُبِينٌ ۝ لَوْلَا جَاءُوا عَلَيْهِ بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَإِذْ لَمْ يَأْتُوا بِالشُّهَدَاءِ فَأُولَئِكَ عِنْدَ اللَّهِ هُمُ الْكَاذِبُونَ ۝

[۴۴۷۳] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ يُونُسَ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ وَسَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ وَعَلْقَمَةُ بْنُ وَقَّاصٍ وَعُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ بْنِ مَسْعُودٍ عَنْ حَدِيثِ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ قَالَ لَهَا أَهْلُ الْإِفْكِ مَا قَالُوا فَبَرَّأَهَا اللَّهُ مِمَّا قَالُوا وَكُلٌّ حَدَّثَنِي طَائِفَةً مِنَ الْحَدِيثِ وَبَعْضُ حَدِيثِهِمْ يُصَدِّقُ بَعْضًا وَإِنْ كَانَ بَعْضُهُمْ أَوْعَى لَهُ مِنْ بَعْضٍ الَّذِي حَدَّثَنِي عُرْوَةُ عَنْ عَائِشَةَ

---

(۱) (تفسیر عثمانی: ۴۶۷ فائده نمبر ۱
(۲) (فتح الباری: ۳۹۷/۹ وتکملة فتح الملهم: ۲۳۴/۱

رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهَا أَنَّ عَائِشَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهَا زَوْجَ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَتْ كَانَ
رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا أَرَادَ أَنْ يَخْرُجَ أَقْرَعَ بَيْنَ أَزْوَاجِهِ فَأَيَّتُهُنَّ خَرَجَ سَهْمُهَا خَرَجَ بِهَا
رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَعَهُ قَالَتْ عَائِشَةُ فَأَقْرَعَ بَيْنَنَا فِي غَزْوَةٍ غَزَاهَا فَخَرَجَ سَهْمِي
فَخَرَجْتُ مَعَ رَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعْدَمَا نَزَلَ الْحِجَابُ فَأَنَا أُحْمَلُ فِي هَوْدَجِي
وَأُنْزَلُ فِيهِ فَسِرْنَا حَتَّى إِذَا فَرَغَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ غَزْوَتِهِ تِلْكَ وَقَفَلَ وَدَنَوْنَا
مِنَ الْمَدِينَةِ قَافِلِينَ آذَنَ لَيْلَةً بِالرَّحِيلِ فَقُمْتُ حِينَ آذَنُوا بِالرَّحِيلِ فَمَشَيْتُ حَتَّى جَاوَزْتُ
الْجَيْشَ فَلَمَّا قَضَيْتُ شَأْنِي أَقْبَلْتُ إِلَى رَحْلِي فَإِذَا عِقْدٌ لِي مِنْ جَزْعِ ظَفَارِ قَدِ انْقَطَعَ فَالْتَمَسْتُ
عِقْدِي وَحَبَسَنِي ابْتِغَاؤُهُ وَأَقْبَلَ الرَّهْطُ الَّذِينَ كَانُوا يَرْحَلُونَ لِي فَاحْتَمَلُوا هَوْدَجِي فَرَحَلُوهُ
عَلَى بَعِيرِي الَّذِي كُنْتُ رَكِبْتُ وَهُمْ يَحْسِبُونَ أَنِّي فِيهِ وَكَانَ النِّسَاءُ إِذْ ذَاكَ خِفَافًا لَمْ
يُثْقِلْهُنَّ اللَّحْمُ إِنَّمَا تَأْكُلُ الْعُلْقَةَ مِنَ الطَّعَامِ فَلَمْ يَسْتَنْكِرِ الْقَوْمُ خِفَّةَ الْهَوْدَجِ حِينَ رَفَعُوهُ
وَكُنْتُ جَارِيَةً حَدِيثَةَ السِّنِّ فَبَعَثُوا الْجَمَلَ وَسَارُوا فَوَجَدْتُ عِقْدِي بَعْدَمَا اسْتَمَرَّ الْجَيْشُ فَجِئْتُ
مَنَازِلَهُمْ وَلَيْسَ بِهَا دَاعٍ وَلَا مُجِيبٌ فَأَمَمْتُ مَنْزِلِي الَّذِي كُنْتُ بِهِ وَظَنَنْتُ أَنَّهُمْ سَيَفْقِدُونِي
فَيَرْجِعُونَ إِلَيَّ فَبَيْنَا أَنَا جَالِسَةٌ فِي مَنْزِلِي غَلَبَتْنِي عَيْنِي فَنِمْتُ وَكَانَ صَفْوَانُ بْنُ
الْمُعَطَّلِ السُّلَمِيُّ ثُمَّ الذَّكْوَانِيُّ مِنْ وَرَاءِ الْجَيْشِ فَأَدْلَجَ فَأَصْبَحَ عِنْدَ مَنْزِلِي فَرَأَى سَوَادَ إِنْسَانٍ
نَائِمٍ فَأَتَانِي فَعَرَفَنِي حِينَ رَآنِي وَكَانَ رَآنِي قَبْلَ الْحِجَابِ فَاسْتَيْقَظْتُ بِاسْتِرْجَاعِهِ حِينَ
عَرَفَنِي فَخَمَّرْتُ وَجْهِي بِجِلْبَابِي وَوَاللّٰهِ مَا كَلَّمَنِي كَلِمَةً وَلَا سَمِعْتُ مِنْهُ كَلِمَةً غَيْرَ اسْتِرْجَاعِهِ
حَتَّى أَنَاخَ رَاحِلَتَهُ فَوَطِئَ عَلَى يَدَيْهَا فَرَكِبْتُهَا فَانْطَلَقَ يَقُودُ بِي الرَّاحِلَةَ حَتَّى أَتَيْنَا الْجَيْشَ
بَعْدَمَا نَزَلُوا مُوغِرِينَ فِي نَحْرِ الظَّهِيرَةِ فَهَلَكَ مَنْ هَلَكَ وَكَانَ الَّذِي تَوَلَّى الْإِفْكَ عَبْدَ اللّٰهِ بْنَ
أُبَيٍّ ابْنَ سَلُولَ فَقَدِمْنَا الْمَدِينَةَ فَاشْتَكَيْتُ حِينَ قَدِمْتُ شَهْرًا وَالنَّاسُ يُفِيضُونَ فِي قَوْلِ
أَصْحَابِ الْإِفْكِ لَا أَشْعُرُ بِشَيْءٍ مِنْ ذَلِكَ وَهُوَ يَرِيبُنِي فِي وَجَعِي أَنِّي لَا أَعْرِفُ مِنْ رَسُولِ اللّٰهِ
صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اللُّطْفَ الَّذِي كُنْتُ أَرَى مِنْهُ حِينَ أَشْتَكِي إِنَّمَا يَدْخُلُ عَلَيَّ رَسُولُ
اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَيُسَلِّمُ ثُمَّ يَقُولُ كَيْفَ تِيكُمْ ثُمَّ يَنْصَرِفُ فَذَاكَ الَّذِي يَرِيبُنِي وَلَا أَشْعُرُ
بِالشَّرِّ حَتَّى خَرَجْتُ بَعْدَمَا نَقَهْتُ فَخَرَجَتْ مَعِي أُمُّ مِسْطَحٍ قِبَلَ الْمَنَاصِعِ وَهُوَ مُتَبَرَّزُنَا وَكُنَّا لَا نَخْرُجُ
إِلَّا لَيْلًا إِلَى لَيْلٍ وَذَلِكَ قَبْلَ أَنْ نَتَّخِذَ الْكُنُفَ قَرِيبًا مِنْ بُيُوتِنَا وَأَمْرُنَا أَمْرُ الْعَرَبِ الْأُوَلِ فِي
التَّبَرُّزِ قِبَلَ الْغَائِطِ فَكُنَّا نَتَأَذَّى بِالْكُنُفِ أَنْ نَتَّخِذَهَا عِنْدَ بُيُوتِنَا فَانْطَلَقْتُ أَنَا وَأُمُّ مِسْطَحٍ وَهِيَ
ابْنَةُ أَبِي رُهْمِ بْنِ عَبْدِ مَنَافٍ وَأُمُّهَا بِنْتُ صَخْرِ بْنِ عَامِرٍ خَالَةُ أَبِي بَكْرٍ الصِّدِّيقِ وَابْنُهَا مِسْطَحُ
بْنُ أُثَاثَةَ فَأَقْبَلْتُ أَنَا وَأُمُّ مِسْطَحٍ قِبَلَ بَيْتِي وَقَدْ فَرَغْنَا مِنْ شَأْنِنَا فَعَثَرَتْ أُمُّ مِسْطَحٍ فِي مِرْطِهَا
فَقَالَتْ تَعِسَ مِسْطَحٌ فَقُلْتُ لَهَا بِئْسَ مَا قُلْتِ أَتَسُبِّينَ رَجُلًا شَهِدَ بَدْرًا قَالَتْ أَيْ هَنْتَاهْ أَوَلَمْ
تَسْمَعِي مَا قَالَ قَالَتْ قُلْتُ وَمَا قَالَ فَأَخْبَرَتْنِي بِقَوْلِ أَهْلِ الْإِفْكِ فَازْدَدْتُ مَرَضًا عَلَى

مَرَضٍ فَلَمَّا رَجَعْتُ إِلَى بَيْتِي وَدَخَلَ عَلَيَّ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَعْنِي سَلَّمَ ثُمَّ
قَالَ كَيْفَ تِيكُمْ فَقُلْتُ أَتَأْذَنُ لِي أَنْ آتِيَ أَبَوَيَّ قَالَتْ وَأَنَا حِينَئِذٍ أُرِيدُ أَنْ أَسْتَيْقِنَ الْخَبَرَ
مِنْ قِبَلِهِمَا قَالَتْ فَأَذِنَ لِي رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَجِئْتُ أَبَوَيَّ فَقُلْتُ لِأُمِّي يَا أُمَّتَاهُ
مَا يَتَحَدَّثُ النَّاسُ قَالَتْ يَا بُنَيَّةُ هَوِّنِي عَلَيْكِ فَوَاللّٰهِ لَقَلَّمَا كَانَتِ امْرَأَةٌ قَطُّ وَضِيئَةٌ عِنْدَ رَجُلٍ
يُحِبُّهَا وَلَهَا ضَرَائِرُ إِلَّا كَثَّرْنَ عَلَيْهَا قَالَتْ فَقُلْتُ سُبْحَانَ اللّٰهِ أَوَلَقَدْ تَحَدَّثَ النَّاسُ بِهٰذَا قَالَتْ
فَبَكَيْتُ تِلْكَ اللَّيْلَةَ حَتَّى أَصْبَحْتُ لَا يَرْقَأُ لِي دَمْعٌ وَلَا أَكْتَحِلُ بِنَوْمٍ حَتَّى أَصْبَحْتُ أَبْكِي فَدَعَا
رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ وَأُسَامَةَ بْنَ زَيْدٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمَا
حِينَ اسْتَلْبَثَ الْوَحْيُ يَسْتَأْمِرُهُمَا فِي فِرَاقِ أَهْلِهِ قَالَتْ فَأَمَّا أُسَامَةُ بْنُ زَيْدٍ فَأَشَارَ عَلَى رَسُولِ
اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالَّذِي يَعْلَمُ مِنْ بَرَاءَةِ أَهْلِهِ وَبِالَّذِي يَعْلَمُ لَهُمْ فِي نَفْسِهِ مِنَ الْوُدِّ فَقَالَ
يَا رَسُولَ اللّٰهِ أَهْلَكَ وَلَا نَعْلَمُ إِلَّا خَيْرًا وَأَمَّا عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللّٰهِ لَمْ يُضَيِّقِ
اللّٰهُ عَلَيْكَ وَالنِّسَاءُ سِوَاهَا كَثِيرٌ وَإِنْ تَسْأَلِ الْجَارِيَةَ تَصْدُقْكَ قَالَتْ فَدَعَا رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ
عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَرِيرَةَ فَقَالَ أَيْ بَرِيرَةُ هَلْ رَأَيْتِ مِنْ شَيْءٍ يَرِيبُكِ قَالَتْ بَرِيرَةُ لَا وَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ
إِنْ رَأَيْتُ عَلَيْهَا أَمْرًا أَغْمِصُهُ عَلَيْهَا أَكْثَرَ مِنْ أَنَّهَا جَارِيَةٌ حَدِيثَةُ السِّنِّ تَنَامُ عَنْ عَجِينِ أَهْلِهَا
فَتَأْتِي الدَّاجِنُ فَتَأْكُلُهُ فَقَامَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَاسْتَعْذَرَ يَوْمَئِذٍ مِنْ عَبْدِ اللّٰهِ
بْنِ أُبَيٍّ ابْنِ سَلُولَ قَالَتْ فَقَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ عَلَى الْمِنْبَرِ يَا مَعْشَرَ
الْمُسْلِمِينَ مَنْ يَعْذِرُنِي مِنْ رَجُلٍ قَدْ بَلَغَنِي أَذَاهُ فِي أَهْلِ بَيْتِي فَوَاللّٰهِ مَا عَلِمْتُ عَلَى
أَهْلِي إِلَّا خَيْرًا وَلَقَدْ ذَكَرُوا رَجُلًا مَا عَلِمْتُ عَلَيْهِ إِلَّا خَيْرًا وَمَا كَانَ يَدْخُلُ عَلَى أَهْلِي إِلَّا مَعِي
فَقَامَ سَعْدُ بْنُ مُعَاذٍ الْأَنْصَارِيُّ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللّٰهِ أَنَا أَعْذِرُكَ مِنْهُ إِنْ كَانَ مِنَ الْأَوْسِ
ضَرَبْتُ عُنُقَهُ وَإِنْ كَانَ مِنْ إِخْوَانِنَا مِنَ الْخَزْرَجِ أَمَرْتَنَا فَفَعَلْنَا أَمْرَكَ قَالَتْ فَقَامَ سَعْدُ بْنُ
عُبَادَةَ وَهُوَ سَيِّدُ الْخَزْرَجِ وَكَانَ قَبْلَ ذٰلِكَ رَجُلًا صَالِحًا وَلٰكِنِ احْتَمَلَتْهُ الْحَمِيَّةُ فَقَالَ لِسَعْدٍ
كَذَبْتَ لَعَمْرُ اللّٰهِ لَا تَقْتُلُهُ وَلَا تَقْدِرُ عَلَى قَتْلِهِ فَقَامَ أُسَيْدُ بْنُ حُضَيْرٍ وَهُوَ ابْنُ عَمِّ سَعْدِ بْنِ مُعَاذٍ
فَقَالَ لِسَعْدِ بْنِ عُبَادَةَ كَذَبْتَ لَعَمْرُ اللّٰهِ لَنَقْتُلَنَّهُ فَإِنَّكَ مُنَافِقٌ تُجَادِلُ عَنِ الْمُنَافِقِينَ
فَثَارَ الْحَيَّانِ الْأَوْسُ وَالْخَزْرَجُ حَتَّى هَمُّوا أَنْ يَقْتَتِلُوا وَرَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَائِمٌ
عَلَى الْمِنْبَرِ فَلَمْ يَزَلْ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُخَفِّضُهُمْ حَتَّى سَكَتُوا وَسَكَتَ قَالَتْ
فَبَكَيْتُ يَوْمِي ذٰلِكَ لَا يَرْقَأُ لِي دَمْعٌ وَلَا أَكْتَحِلُ بِنَوْمٍ قَالَتْ فَأَصْبَحَ أَبَوَايَ عِنْدِي وَقَدْ بَكَيْتُ
لَيْلَتَيْنِ وَيَوْمًا لَا أَكْتَحِلُ بِنَوْمٍ وَلَا يَرْقَأُ لِي دَمْعٌ يَظُنَّانِ أَنَّ الْبُكَاءَ فَالِقٌ كَبِدِي قَالَتْ
فَبَيْنَمَا هُمَا جَالِسَانِ عِنْدِي وَأَنَا أَبْكِي فَاسْتَأْذَنَتْ عَلَيَّ امْرَأَةٌ مِنَ الْأَنْصَارِ فَأَذِنْتُ لَهَا فَجَلَسَتْ
تَبْكِي مَعِي قَالَتْ فَبَيْنَا نَحْنُ عَلَى ذٰلِكَ دَخَلَ عَلَيْنَا رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَسَلَّمَ
ثُمَّ جَلَسَ قَالَتْ وَلَمْ يَجْلِسْ عِنْدِي مُنْذُ قِيلَ مَا قِيلَ قَبْلَهَا وَقَدْ لَبِثَ شَهْرًا لَا يُوحَى إِلَيْهِ فِي

شأني قالت فتشهد رسول الله صلى الله عليه وسلم حين جلس ثم قال أما بعد يا عائشة
فإنه قد بلغني عنك كذا وكذا فإن كنت بريئة فسيبرئك الله وإن كنت ألممت بذنب
فاستغفري الله وتوبي إليه فإن العبد إذا اعترف بذنبه ثم تاب إلى الله تاب الله عليه قالت فلما
قضى رسول الله صلى الله عليه وسلم مقالته قلص دمعي حتى ما أحس منه قطرة فقلت
لأبي أجب رسول الله صلى الله عليه وسلم فيما قال قال والله ما أدري ما أقول لرسول
الله صلى الله عليه وسلم فقلت لأمي أجيبي رسول الله صلى الله عليه وسلم قالت ما أدري
ما أقول لرسول الله صلى الله عليه وسلم قالت فقلت وأنا جارية حديثة السن لا أقرأ كثيرا
من القرآن إني والله لقد علمت لقد سمعتم هذا الحديث حتى استقر في أنفسكم وصدقتم به
فلئن قلت لكم إني بريئة والله يعلم أني بريئة لا تصدقوني بذلك ولئن اعترفت لكم بأمر
والله يعلم أني منه بريئة لتصدقني والله ما أجد لكم مثلا إلا قول أبي يوسف قال فصبر
جميل والله المستعان على ما تصفون قالت ثم تحولت فاضطجعت على فراشي قالت
وأنا حينئذ أعلم أني بريئة وأن الله مبرئي ببراءتي ولكن والله ما كنت أظن أن الله
منزل في شأني وحيا يتلى ولشأني في نفسي كان أحقر من أن يتكلم الله في بأمر
يتلى ولكن كنت أرجو أن يرى رسول الله صلى الله عليه وسلم في النوم رؤيا يبرئني الله
بها قالت فوالله ما رام رسول الله صلى الله عليه وسلم ولا خرج أحد من أهل البيت حتى
أنزل عليه فأخذه ما كان يأخذه من البرحاء حتى إنه ليتحدر منه مثل الجمان من
العرق وهو في يوم شات من ثقل القول الذي ينزل عليه قالت فلما سري عن رسول الله
صلى الله عليه وسلم سري عنه وهو يضحك فكانت أول كلمة تكلم بها يا عائشة أما الله عز
وجل فقد برأك فقالت أمي قومي إليه قالت فقلت لا والله لا أقوم إليه ولا أحمد إلا الله عز وجل
فأنزل الله عز وجل إن الذين جاءوا بالإفك عصبة منكم لا تحسبوه العشر الآيات كلها فلما
أنزل الله هذا في براءتي قال أبو بكر الصديق رضي الله عنه وكان ينفق على
مسطح بن أثاثة لقرابته منه وفقره والله لا أنفق على مسطح شيئا أبدا بعد الذي قال لعائشة ما
قال فأنزل الله ولا يأتل أولو الفضل منكم والسعة أن يؤتوا أولي القربى والمساكين
والمهاجرين في سبيل الله وليعفوا وليصفحوا ألا تحبون أن يغفر الله لكم والله غفور رحيم
قال أبو بكر بلى والله إني أحب أن يغفر الله لي فرجع إلى مسطح النفقة التي كان
ينفق عليه وقال والله لا أنزعها منه أبدا قالت عائشة وكان رسول الله صلى الله عليه
وسلم يسأل زينب ابنة جحش عن أمري فقال يا زينب ماذا علمت أو رأيت فقالت يا رسول
الله أحمي سمعي وبصري ما علمت إلا خيرا قالت وهي التي كانت تساميني من أزواج

رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَعَصَمَهَا اللَّهُ بِالْوَرَعِ وَطَفِقَتْ أُخْتُهَا حَمْنَةُ تُحَارِبُ لَهَا فَهَلَكَتْ فِيمَنْ هَلَكَ مِنْ أَصْحَابِ الْإِفْكِ

[٢٤٥] بَاب قَوْلِهِ وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ

لَمَسَّكُمْ فِيمَا أَفَضْتُمْ فِيهِ عَذَابٌ عَظِيمٌ وَقَالَ مُجَاهِدٌ تَلَقَّوْنَهُ يَرْوِيهِ بَعْضُكُمْ عَنْ بَعْضٍ تُفِيضُونَ تَقُولُونَ

[٤٤٧٤] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ أَخْبَرَنَا سُلَيْمَانُ عَنْ حُصَيْنٍ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ مَسْرُوقٍ عَنْ أُمِّ رُومَانَ أُمِّ عَائِشَةَ أَنَّهَا قَالَتْ لَمَّا رُمِيَتْ عَائِشَةُ خَرَّتْ مَغْشِيًّا عَلَيْهَا

[٢٤٦] بَاب إِذْ تَلَقَّوْنَهُ بِأَلْسِنَتِكُمْ وَتَقُولُونَ بِأَفْوَاهِكُمْ مَا لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ

وَتَحْسَبُونَهُ هَيِّنًا وَهُوَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمٌ

[٤٤٧٥] حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ يُوسُفَ أَنَّ ابْنَ جُرَيْجٍ أَخْبَرَهُمْ قَالَ ابْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ سَمِعْتُ عَائِشَةَ تَقْرَأُ إِذْ تَلِقُونَهُ بِأَلْسِنَتِكُمْ

[٢٤٧] بَاب وَلَوْلَا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ قُلْتُمْ مَا يَكُونُ لَنَا أَنْ نَتَكَلَّمَ بِهَذَا

سُبْحَانَكَ هَذَا بُهْتَانٌ عَظِيمٌ

[٤٤٧٦] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ عُمَرَ بْنِ سَعِيدِ بْنِ أَبِي حُسَيْنٍ قَالَ حَدَّثَنِي ابْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ قَالَ اسْتَأْذَنَ ابْنُ عَبَّاسٍ قَبْلَ مَوْتِهَا عَلَى عَائِشَةَ وَهِيَ مَغْلُوبَةٌ قَالَتْ أَخْشَى أَنْ يُثْنِيَ عَلَيَّ فَقِيلَ ابْنُ عَمِّ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمِنْ وُجُوهِ الْمُسْلِمِينَ قَالَتْ ائْذَنُوا لَهُ فَقَالَ كَيْفَ تَجِدِينَكِ قَالَتْ بِخَيْرٍ إِنْ اتَّقَيْتُ قَالَ فَأَنْتِ بِخَيْرٍ إِنْ شَاءَ اللَّهُ زَوْجَةُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَمْ يَنْكِحْ بِكْرًا غَيْرَكِ وَنَزَلَ عُذْرُكِ مِنْ السَّمَاءِ وَدَخَلَ ابْنُ الزُّبَيْرِ خِلَافَهُ فَقَالَتْ دَخَلَ ابْنُ عَبَّاسٍ فَأَثْنَى عَلَيَّ وَوَدِدْتُ أَنِّي كُنْتُ نِسْيًا مَنْسِيًّا حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ بْنُ عَبْدِ الْمَجِيدِ حَدَّثَنَا ابْنُ عَوْنٍ عَنْ الْقَاسِمِ أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ اسْتَأْذَنَ عَلَى عَائِشَةَ نَحْوَهُ وَلَمْ يَذْكُرْ نِسْيًا مَنْسِيًّا

حضرت عائشه رضي الله عنها د زنكدن وخت وو، حضرت ابن عباس رضي الله عنه د هغوى په خدمت كښې د حاضرئى كولواجازت اوغوښتلو(امام احمداو ابن سعد په روايت كښې دى چه اجازت د حضرت عائشه رضي الله عنها د غلام ذكوان په ذريعه غوښتلې وو) (١)حضرت عائشه رضي الله عنها اوفرمائيل

(١)(فتح الباري:٨/٤٨٣

چه ماته دا اندیښنه وه چه دې راشي نو زما تعریف به کوي(اوپه تعریف سره په سړي کښې خان خوښي راپیداکیږي او داوخت داسې دې چه په دې کښې سړی له دَ الله تعالی طرف ته متوجه کیدل پکاردي،خپل طرف ته توجه کول یوشان هم مناسب نه دی په دې وجه اجازت ورکولوکښې تشویش وو) نو اوونیلې شوچه هغه دَ نبی کریم ﷺ دَ تره خوئی دې اودَ اوچت شان مسلمانانونه دې په دې وجه دَ دوی لحاظ کول ضروری دی. حضرت عائشه ﷺ اوفرمائیل اجازت ورکړه. حضرت ابن عباس ﷺ اوفرمائیل تاسو خپل خان څنګه ګنړئی؟ وئی فرمائیل که په ماکښې دَ الله تعالی ویره وی نو بیا خو هم خیر او خیر دی، حضرت ابن عباس ﷺ دَ هغې تعریف شروع کړو چه انشاء الله تاسو به په خیرسره ئی څکه چه تاسو دَ رسول الله ﷺ بی بی ئې، تاسو نه علاوه نبی کریم ﷺ یوې پیغلې سره نکاح نه ده کړې او ستا عذر او براءت خو دَ آسمان نه نازل شوې. دَ حضرت ابن عباس ﷺ دَ تشریف اوړلونه پس دَ هغوی په خدمت کښې حضرت عبدالله بن زبیر ﷺ داخل شو نو وئی فرمائیل. "دخل ابن عباس، فاثنی علی،وددت انی کنت نسیا منسیا"ابن عباس ﷺ داخلیدو سره زما تعریف اوکړوزما دا خواهش دې چه زه خو چرته هیره غوندې ووم. دې جملې نه دَ حضرت عائشه صدیقه ﷺ دَ الله تعالی نه ویره، بې نفسی اودَ تقوی اوچت مقام اندازه لګیدشی. دَ حدیث افك ترجمه او تفصیل کتاب المغازی کښې تیرشویدې. (١)-

[٢٤٨]بَاب يَعِظُكُمُ اللَّهُ أَنْ تَعُودُوا لِمِثْلِهِ أَبَدًا

[٤٤٧٧]حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ الْأَعْمَشِ عَنْ أَبِي الضُّحَى عَنْ مَسْرُوقٍ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ جَاءَ حَسَّانُ بْنُ ثَابِتٍ يَسْتَأْذِنُ عَلَيْهَا قُلْتُ أَتَأْذَنِينَ لِهَذَا قَالَتْ أَوَلَيْسَ قَدْ أَصَابَهُ عَذَابٌ عَظِيمٌ قَالَ سُفْيَانُ تَعْنِي ذَهَابَ بَصَرِهِ فَقَالَ حَصَانٌ رَزَانٌ مَا تُزَنُّ بِرِيبَةٍ وَتُصْبِحُ غَرْثَى مِنْ لُحُومِ الْغَوَافِلِ قَالَتْ لَكِنْ أَنْتَ

[٢٤٩]بَاب وَيُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ

[٤٤٧٨]حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ أَنْبَأَنَا شُعْبَةُ عَنْ الْأَعْمَشِ عَنْ أَبِي الضُّحَى عَنْ مَسْرُوقٍ قَالَ دَخَلَ حَسَّانُ بْنُ ثَابِتٍ عَلَى عَائِشَةَ فَشَبَّبَ وَقَالَ حَصَانٌ رَزَانٌ مَا تُزَنُّ بِرِيبَةٍ وَتُصْبِحُ غَرْثَى مِنْ لُحُومِ الْغَوَافِلِ قَالَتْ لَسْتَ كَذَاكَ قُلْتُ تَدَعِينَ مِثْلَ هَذَا يَدْخُلُ عَلَيْكِ وَقَدْ أَنْزَلَ اللَّهُ وَالَّذِي تَوَلَّى كِبْرَهُ مِنْهُمْ فَقَالَتْ وَأَيُّ عَذَابٍ أَشَدُّ مِنْ الْعَمَى وَقَالَتْ وَقَدْ كَانَ يَرُدُّ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

[٢٥٠]بَاب إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَنْ تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ آمَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ

---
(١)(کشف الباری کتاب المغازی: ٣٣٨

وَأَنَّ اللَّهَ رَءُوفٌ رَحِيمٌ تَشِيعُ تَظْهَرُ وَقَوْلُهُ وَلَا يَأْتَلِ أُولُو الْفَضْلِ مِنْكُمْ وَالسَّعَةِ أَنْ يُؤْتُوا أُولِي الْقُرْبَى وَالْمَسَاكِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلْيَعْفُوا وَلْيَصْفَحُوا أَلَا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

[۴۴۷۹] وَقَالَ أَبُو أُسَامَةَ عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبِي عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ لَمَّا ذُكِرَ مِنْ شَأْنِي الَّذِي ذُكِرَ وَمَا عَلِمْتُ بِهِ قَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِيَّ خَطِيبًا فَتَشَهَّدَ فَحَمِدَ اللَّهَ وَأَثْنَى عَلَيْهِ بِمَا هُوَ أَهْلُهُ ثُمَّ قَالَ أَمَّا بَعْدُ أَشِيرُوا عَلَيَّ فِي أُنَاسٍ أَبَنُوا أَهْلِي وَايْمُ اللَّهِ مَا عَلِمْتُ عَلَى أَهْلِي مِنْ سُوءٍ وَأَبَنُوهُمْ بِمَنْ وَاللَّهِ مَا عَلِمْتُ عَلَيْهِ مِنْ سُوءٍ قَطُّ وَلَا يَدْخُلُ بَيْتِي قَطُّ إِلَّا وَأَنَا حَاضِرٌ وَلَا غِبْتُ فِي سَفَرٍ إِلَّا غَابَ مَعِي فَقَامَ سَعْدُ بْنُ مُعَاذٍ فَقَالَ ائْذَنْ لِي يَا رَسُولَ اللَّهِ أَنْ نَضْرِبَ أَعْنَاقَهُمْ وَقَامَ رَجُلٌ مِنْ بَنِي الْخَزْرَجِ وَكَانَتْ أُمُّ حَسَّانَ بْنِ ثَابِتٍ مِنْ رَهْطِ ذَلِكَ الرَّجُلِ فَقَالَ كَذَبْتَ أَمَا وَاللَّهِ أَنْ لَوْ كَانُوا مِنَ الْأَوْسِ مَا أَحْبَبْتَ أَنْ تُضْرَبَ أَعْنَاقُهُمْ حَتَّى كَادَ أَنْ يَكُونَ بَيْنَ الْأَوْسِ وَالْخَزْرَجِ شَرٌّ فِي الْمَسْجِدِ وَمَا عَلِمْتُ فَلَمَّا كَانَ مَسَاءُ ذَلِكَ الْيَوْمِ خَرَجْتُ لِبَعْضِ حَاجَتِي وَمَعِي أُمُّ مِسْطَحٍ فَعَثَرَتْ وَقَالَتْ تَعِسَ مِسْطَحٌ فَقُلْتُ أَيْ أُمِّ تَسُبِّينَ ابْنَكِ وَسَكَتَتْ ثُمَّ عَثَرَتِ الثَّانِيَةَ فَقَالَتْ تَعِسَ مِسْطَحٌ فَقُلْتُ لَهَا أَيْ أُمِّ أَتَسُبِّينَ ابْنَكِ فَسَكَتَتْ ثُمَّ عَثَرَتِ الثَّالِثَةَ فَقَالَتْ تَعِسَ مِسْطَحٌ فَانْتَهَرْتُهَا فَقَالَتْ وَاللَّهِ مَا أَسُبُّهُ إِلَّا فِيكِ فَقُلْتُ فِي أَيِّ شَأْنِي قَالَتْ فَبَقَرَتْ لِي الْحَدِيثَ فَقُلْتُ وَقَدْ كَانَ هَذَا قَالَتْ نَعَمْ وَاللَّهِ فَرَجَعْتُ إِلَى بَيْتِي كَأَنَّ الَّذِي خَرَجْتُ لَهُ لَا أَجِدُ مِنْهُ قَلِيلًا وَلَا كَثِيرًا وَوُعِكْتُ فَقُلْتُ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَرْسِلْنِي إِلَى بَيْتِ أَبِي فَأَرْسَلَ مَعِي الْغُلَامَ فَدَخَلْتُ الدَّارَ فَوَجَدْتُ أُمَّ رُومَانَ فِي السُّفْلِ وَأَبَا بَكْرٍ فَوْقَ الْبَيْتِ يَقْرَأُ فَقَالَتْ أُمِّي مَا جَاءَ بِكِ يَا بُنَيَّةُ فَأَخْبَرْتُهَا وَذَكَرْتُ لَهَا الْحَدِيثَ وَإِذَا هُوَ لَمْ يَبْلُغْ مِنْهَا مِثْلَ مَا بَلَغَ مِنِّي فَقَالَتْ يَا بُنَيَّةُ خَفِّفِي عَلَيْكِ الشَّأْنَ فَإِنَّهُ وَاللَّهِ لَقَلَّمَا كَانَتِ امْرَأَةٌ حَسْنَاءُ عِنْدَ رَجُلٍ يُحِبُّهَا لَهَا ضَرَائِرُ إِلَّا حَسَدْنَهَا وَقِيلَ فِيهَا وَإِذَا هُوَ لَمْ يَبْلُغْ مِنْهَا مَا بَلَغَ مِنِّي قُلْتُ وَقَدْ عَلِمَ بِهِ أَبِي قَالَتْ نَعَمْ قُلْتُ وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَتْ نَعَمْ وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَاسْتَعْبَرْتُ وَبَكَيْتُ فَسَمِعَ أَبُو بَكْرٍ صَوْتِي وَهُوَ فَوْقَ الْبَيْتِ يَقْرَأُ فَنَزَلَ فَقَالَ لِأُمِّي مَا شَأْنُهَا قَالَتْ بَلَغَهَا الَّذِي ذُكِرَ مِنْ شَأْنِهَا فَفَاضَتْ عَيْنَاهُ قَالَ أَقْسَمْتُ عَلَيْكِ أَيْ بُنَيَّةُ إِلَّا رَجَعْتِ إِلَى بَيْتِكِ فَرَجَعْتُ وَلَقَدْ جَاءَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَيْتِي فَسَأَلَ عَنِّي خَادِمَتِي فَقَالَتْ لَا وَاللَّهِ مَا عَلِمْتُ عَلَيْهَا عَيْبًا إِلَّا أَنَّهَا كَانَتْ تَرْقُدُ حَتَّى تَدْخُلَ الشَّاةُ فَتَأْكُلَ خَمِيرَهَا أَوْ عَجِينَهَا وَانْتَهَرَهَا بَعْضُ أَصْحَابِهِ فَقَالَ اصْدُقِي رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى أَسْقَطُوا لَهَا بِهِ فَقَالَتْ سُبْحَانَ اللَّهِ وَاللَّهِ مَا عَلِمْتُ عَلَيْهَا إِلَّا مَا يَعْلَمُ الصَّائِغُ عَلَى تِبْرِ الذَّهَبِ الْأَحْمَرِ وَبَلَغَ الْأَمْرُ إِلَى ذَلِكَ الرَّجُلِ الَّذِي قِيلَ لَهُ فَقَالَ سُبْحَانَ اللَّهِ وَاللَّهِ مَا كَشَفْتُ كَنَفَ أُنْثَى قَطُّ قَالَتْ عَائِشَةُ فَقُتِلَ شَهِيدًا فِي سَبِيلِ اللَّهِ قَالَتْ وَأَصْبَحَ أَبَوَايَ عِنْدِي

فَلَمْ يَزَالَا حَتَّى دَخَلَ عَلَيَّ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَدْ صَلَّى الْعَصْرَ ثُمَّ دَخَلَ وَقَدِ اكْتَنَفَنِي أَبَوَايَ عَنْ يَمِينِي وَعَنْ شِمَالِي فَحَمِدَ اللَّهَ وَأَثْنَى عَلَيْهِ ثُمَّ قَالَ أَمَّا بَعْدُ يَا عَائِشَةُ إِنْ كُنْتِ قَارَفْتِ سُوءًا أَوْ ظَلَمْتِ فَتُوبِي إِلَى اللَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ يَقْبَلُ التَّوْبَةَ مِنْ عِبَادِهِ قَالَتْ وَقَدْ جَاءَتِ امْرَأَةٌ مِنَ الْأَنْصَارِ فَهِيَ جَالِسَةٌ بِالْبَابِ فَقُلْتُ أَلَا تَسْتَحْيِي مِنْ هَذِهِ الْمَرْأَةِ أَنْ تَذْكُرَ شَيْئًا فَوَعَظَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَالْتَفَتُّ إِلَى أَبِي فَقُلْتُ لَهُ أَجِبْهُ قَالَ فَمَاذَا أَقُولُ فَالْتَفَتُّ إِلَى أُمِّي فَقُلْتُ أَجِيبِيهِ فَقَالَتْ أَقُولُ مَاذَا فَلَمَّا لَمْ يُجِيبَاهُ تَشَهَّدْتُ فَحَمِدْتُ اللَّهَ وَأَثْنَيْتُ عَلَيْهِ بِمَا هُوَ أَهْلُهُ ثُمَّ قُلْتُ أَمَّا بَعْدُ فَوَاللَّهِ لَئِنْ قُلْتُ لَكُمْ إِنِّي لَمْ أَفْعَلْ وَاللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ يَشْهَدُ إِنِّي لَصَادِقَةٌ مَا ذَاكَ بِنَافِعِي عِنْدَكُمْ لَقَدْ تَكَلَّمْتُمْ بِهِ وَأُشْرِبَتْهُ قُلُوبُكُمْ وَإِنْ قُلْتُ إِنِّي قَدْ فَعَلْتُ وَاللَّهُ يَعْلَمُ أَنِّي لَمْ أَفْعَلْ لَتَقُولُنَّ قَدْ بَاءَتْ بِهِ عَلَى نَفْسِهَا وَإِنِّي وَاللَّهِ مَا أَجِدُ لِي وَلَكُمْ مَثَلًا وَالْتَمَسْتُ اسْمَ يَعْقُوبَ فَلَمْ أَقْدِرْ عَلَيْهِ إِلَّا أَبَا يُوسُفَ حِينَ قَالَ فَصَبْرٌ جَمِيلٌ وَاللَّهُ الْمُسْتَعَانُ عَلَى مَا تَصِفُونَ وَأُنْزِلَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ سَاعَتِهِ فَسَكَتْنَا فَرُفِعَ عَنْهُ وَإِنِّي لَأَتَبَيَّنُ السُّرُورَ فِي وَجْهِهِ وَهُوَ يَمْسَحُ جَبِينَهُ وَيَقُولُ أَبْشِرِي يَا عَائِشَةُ فَقَدْ أَنْزَلَ اللَّهُ بَرَاءَتَكِ قَالَتْ وَكُنْتُ أَشَدَّ مَا كُنْتُ غَضَبًا فَقَالَ لِي أَبَوَايَ قُومِي إِلَيْهِ فَقُلْتُ لَا وَاللَّهِ لَا أَقُومُ إِلَيْهِ وَلَا أَحْمَدُهُ وَلَا أَحْمَدُكُمَا وَلَكِنْ أَحْمَدُ اللَّهَ الَّذِي أَنْزَلَ بَرَاءَتِي لَقَدْ سَمِعْتُمُوهُ فَمَا أَنْكَرْتُمُوهُ وَلَا غَيَّرْتُمُوهُ وَكَانَتْ عَائِشَةُ تَقُولُ أَمَّا زَيْنَبُ ابْنَةُ جَحْشٍ فَعَصَمَهَا اللَّهُ بِدِينِهَا فَلَمْ تَقُلْ إِلَّا خَيْرًا وَأَمَّا أُخْتُهَا حَمْنَةُ فَهَلَكَتْ فِيمَنْ هَلَكَ وَكَانَ الَّذِي يَتَكَلَّمُ فِيهِ مِسْطَحٌ وَحَسَّانُ بْنُ ثَابِتٍ وَالْمُنَافِقُ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أُبَيٍّ وَهُوَ الَّذِي كَانَ يَسْتَوْشِيهِ وَيَجْمَعُهُ وَهُوَ الَّذِي تَوَلَّى كِبْرَهُ مِنْهُمْ هُوَ وَحَمْنَةُ قَالَتْ فَحَلَفَ أَبُو بَكْرٍ أَنْ لَا يَنْفَعَ مِسْطَحًا بِنَافِعَةٍ أَبَدًا فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ وَلَا يَأْتَلِ أُولُو الْفَضْلِ مِنْكُمْ إِلَى آخِرِ الْآيَةِ يَعْنِي أَبَا بَكْرٍ وَالسَّعَةِ أَنْ يُؤْتُوا أُولِي الْقُرْبَى وَالْمَسَاكِينَ يَعْنِي مِسْطَحًا إِلَى قَوْلِهِ أَلَا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ حَتَّى قَالَ أَبُو بَكْرٍ بَلَى وَاللَّهِ يَا رَبَّنَا إِنَّا لَنُحِبُّ أَنْ تَغْفِرَ لَنَا وَعَادَ لَهُ بِمَا كَانَ يَصْنَعُ

[۲۵۱] بَاب وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَى جُيُوبِهِنَّ

[۴۴۸۰] وَقَالَ أَحْمَدُ بْنُ شَبِيبٍ حَدَّثَنَا أَبِي عَنْ يُونُسَ قَالَ ابْنُ شِهَابٍ عَنْ عُرْوَةَ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ يَرْحَمُ اللَّهُ نِسَاءَ الْمُهَاجِرَاتِ الْأُوَلَ لَمَّا أَنْزَلَ اللَّهُ وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَى جُيُوبِهِنَّ شَقَّقْنَ مُرُوطَهُنَّ فَاخْتَمَرْنَ بِهَا

[۴۴۸۱] حدثنا ابونعيم حدثنا ابراهيم بن نافع عن الحسن بن مسلم عن صفية بنت شيبة ان عائشة رضي الله عنها كانت تقول لما نزلت هذه الاية وليضربن بخمرهن على جيوبهن اخذن ازرهن فشققنها من قبل الحواشي فاختمرن بها

حضرت عائشه رضي الله عنها فرمائي چه كله الله تعالى دا آيت نازل كړو وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَى جُيُوبِهِنَّ (اوخپلې لوپټې په خپلو ګريوانونو باندې واچوئي) نود مهاجرو او انصارو ښځو خپل څادرونه اوشلول او د هغې لوپټې او پړونې جوړکړل. د جهالت په زمانه کښې به ښځو په عام توګه د داسې لوپټې د استعمال رواج وو چه لوپټه به ئې په سر واچوله نو دواړه پلوونه به ئې په اوږو شاته پريخودل د څه په وجه به چه غاړه او سينه کولاؤ وه،اسلام غاړه او سينه پټولو حکم ورکړو.(١)-

[٢٥٢]باب: تفسير سُورَةُ الْفُرْقَانِ

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ هَبَاءً مَنْثُورًا مَا تَسْفِي بِهِ الرِّيحُ مَدَّ الظِّلَّ مَا بَيْنَ طُلُوعِ الْفَجْرِ إِلَى طُلُوعِ الشَّمْسِ سَاكِنًا دَائِمًا عَلَيْهِ دَلِيلًا طُلُوعُ الشَّمْسِ خِلْفَةً مَنْ فَاتَهُ مِنَ اللَّيْلِ عَمَلٌ أَدْرَكَهُ بِالنَّهَارِ أَوْفَاتَهُ بِالنَّهَارِ أَدْرَكَهُ بِاللَّيْلِ وَقَالَ الْحَسَنُ هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ فِي طَاعَةِ اللَّهِ وَمَا شَيْءٌ أَقَرَّ لِعَيْنِ الْمُؤْمِنِ مِنْ أَنْ يَرَى حَبِيبَهُ فِي طَاعَةِ اللَّهِ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ ثُبُورًا وَيْلًا وَقَالَ غَيْرُهُ السَّعِيرُ مُذَكَّرٌ وَالتَّسَعُّرُ وَالاضْطِرَامُ التَّوَقُّدُ الشَّدِيدُ تُمْلَى عَلَيْهِ تُقْرَأُ عَلَيْهِ مِنْ أَمْلَيْتُ وَأَمْلَلْتُ الرَّسُّ الْمَعْدِنُ جَمْعُهُ رِسَاسٌ مَا يَعْبَأُ يُقَالُ مَا عَبَأْتُ بِهِ شَيْئًا لَا يُعْتَدُّ بِهِ غَرَامًا هَلَاكًا وَقَالَ مُجَاهِدٌ وَعَتَوْا طَغَوْا وَقَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ عَاتِيَةٍ عَتَتْ عَنِ الْخُزَّانِ

سُورَةُ الْفُرْقَانِ

د كلماتو تشريح:

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: هَبَاءً مَنْثُورًا: مَا تَسْفِي بِهِ الرِّيحُ: آيت كښې دى "وَقَدِمْنَآ إِلَىٰ مَا عَمِلُوا۟ مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْنَٰهُ هَبَآءً مَّنثُورًا" يعنى مونږ د هغوى د اعمالوطرف ته راغلو نو مونږ هغه الوتونكې خاوره جوړه كړه، هغوى د اخلاص او ايمان نه خالى وو. حضرت ابن عباس رضي الله عنهما فرمائي چه "هَبَآءً مَّنثُورًا" هغه څيز ته وائى كوم چه هوا اوچت كړى او الوزوى يعنى دوړې وغيره. د حضرت حسن بصرى رحمه الله نه منقول دى چه دينه مراد د خاورو دوړو هغه باريكې ذرې دى چه د دروازې په سورى كښې د نمرپه رڼا كښې ښكارى (٢)-

قوله: مَدَّ الظِّلَّ: مَا بَيْنَ طُلُوعِ الْفَجْرِ إِلَى طُلُوعِ الشَّمْسِ: آيت كښې دى "أَلَمْ تَرَ إِلَىٰ رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ ٱلظِّلَّ وَلَوْ شَآءَ لَجَعَلَهُۥ سَاكِنًا ثُمَّ جَعَلْنَا ٱلشَّمْسَ عَلَيْهِ دَلِيلًا" يعنى تا خپل رب نه دې ليدلې چه هغه د صبح صادق نه واخله تر نمر راختوپورې سورې څنګه اوږد كړو، كه الله تعالى غوښتلې نو دا به ئې د هميشه د پاره قائم ساتلې وو. بيا مونږ د نمر راختل په دې سورى دليل جوړكړو يعنى نمر د سورى په كمى او اوږدوالى باندې علامت وى، د سورى پيژندګلو

(١)(عمدة القارى:١٩/٩٢)
(٢)(عمدة القارى:١٩/٩٣)

هم دَ نمر په ذريعه ممكن دى، دَ نمرنه بغيرسورې نشى پيژندلې. "ثُمَّ جَعَلْنَا الشَّمْسَ عَلَيْهِ دَلِيلًا" په دې كښې دَ شمس نه مرادا دَ نمر راختل دى.

قوله: خِلْفَةً: مَنْ فَاتَهُ مِنَ اللَّيْلِ عَمَلٌ، أَدْرَكَهُ بِالنَّهَارِ،أَوْ فَاتَهُ بِالنَّهَارِ،أَدْرَكَهُ بِاللَّيْلِ: آيت كښې دى "وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ خِلْفَةً" الله تعالى هغه ذات دې چا چه شپه او ورځ په يو بل پسې راتلونكې جوړه كړه.دَ خلفة په تشريح كښې فرمائى چه دَ چانه دَ شپې څه عمل فوت شى نو هغه دَ ورځې كولې شى اوكه دَ ورځې فوت شى نو دَ شپې كولې شى.

دَ خلفة يو مراد خو هم هغه دې چه شپه دَ ورځې مخالف تياره ده او ورځ دَ شپې په خلاف رڼرا ده، يا داسې اووايه چه كله شپه لويه وى او ورځ وړه وى او كله ورځ لويه وى او شپه وړه وى يا به داسې وئيلى شى چه شپه دَ ورځې په ځائ راځى او ورځ دَ شپې په ځائ راځى اودَ يو بل قائمقام وى. بخارى څلورمه معنى بيان كړيده، چه دَ شپې عمل پاتې شى نو دَ ورځې پوره كړنې او كه دَ ورځې عمل پاتې شى نو دَ شپې پوره كړنى([1])-

قوله: وَقَالَ الْحَسَنُ: هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ فِي طَاعَةِ اللَّهِ، وَمَا شَيْءٌ أَقَرَّ لِعَيْنِ الْمُؤْمِنِ مِنْ أَنْ يَرَى حَبِيبَهُ فِي طَاعَةِ اللَّهِ: حضرت حسن بصرى رحمه الله فرمائى چه په آيت كښې "قرة اعين" نه مراد دا دې چه الله تعالى هغوى ته دَ خپل اطاعت او فرمانبردارئى توفيق وركړى، دَ مومن دَ سترګو يخوالې دَ دې خبرې نه ډير په بل څه ځيزكښې كيدېشى چه هغه خپل محبوب دَ الله تعالى په اطاعت او فرمانبردارئى كښې اووينى.

قوله: ثُبُورًا: وَيْلًا: "دَعَوْا هُنَالِكَ ثُبُورًا" داكافران به هلته (دوزخ كښې) هلاكت غواړى. فرمائى آيت كښې ثبور معنى هلاكت او دَمرګ دې.

قوله: السَّعِيرُ مُذَكَّرٌ وَالتَّسَعُّرُ وَالاضْطِرَامُ التَّوَقُّدُ الشَّدِيدُ: آيت كښې دى "وَأَعْتَدْنَا لِمَنْ كَذَّبَ بِالسَّاعَةِ سَعِيرًا" اومونږ دوزخ تيار كړيدې دَ هغه سړى دپاره چه قيامت دروغ ګڼړى. فرمائى چه سعير لفظ مذكر دې او تسعر او اضطرام معنى ده ښه بل كړېشوې، مشتعل كيدل.

قوله: تُمْلَى عَلَيْهِ: تُقْرَأُ عَلَيْهِ، مِنْ أَمْلَيْتُ وَأَمْلَلْتُ :آيت كښې دى "وَقَالُوا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ اكْتَتَبَهَا فَهِيَ تُمْلَى عَلَيْهِ بُكْرَةً وَأَصِيلًا" يعنى هغوى اووئيل چه دَ اولنوخلقو قصې هغوى ليكلې

---

[1] (واخرجه عبدالرزاق عن معمر عن الحسن مثله، عن ابن عباس وقتادة: خلفة يعنى عوضا وخلفا، يقوم احد هما مكان صاحبه، فمن فاته عمله فى احدهما، قضاه فى الاخر، عن مجاهد: يعنى جعل كل واحدمنهما مخالفاللاخر، فجعل هذااسود، وهذابيض، وعن ابى زيديعنى اذاجاء احدهماذهب الاخر، فهمايتعاقبان فى الظل والضياء، والزيادة والنقصان (عمدة القارى:۱۹/۹۳

کیخودیدی یا په چا لیکلی دی او سحر مابنام هم دَ هغې لیکل کوی. په دې کښې تملی علیه معنی ده په دې باندې لوستلې شی. دا دَ اَمْلَیْتُ او اَمْلَلْتُ نه دې. اِمْلاء ناقص یائی او املال مضاعف دَ دواړو معنی یوه ده.

قوله: الرَّسُّ: الْمَعْدِنُ، جَمْعُهُ رِسَاسٌ:

د رس معنی: آیت کښې دی "وَّعَادًا وَّثَمُوْدَا وَاَصْحٰبَ الرَّسِّ وَقُرُوْنًا بَيْنَ ذٰلِكَ كَثِيْرًا" ابوعبیده دَ دې تشریح معدن یعنی غوږ سره کړیده. بعض حضراتو وئیلی دی چه رس کوهې ته وائی، قوم ثمود سره کوهیان ډیر وو په دې وجه هغوی ته اصحاب الرس اووئیلې شو (۱)- بعضووئیلی دی چه دا دَ یونهر نوم دې اودا خلق دَ دې په غاړه آباد وو په دې وجه دوی ته اصحاب الرس اووئیلې شو (۲)- لیکن په دې ټولواقوالوکښې هیڅ تضاد نشته،دَ دې ټولو په وجه دوی ته اصحاب الرس اووئیلې شو.

قوله: مَا يَعْبَأُ: يُقَالُ: مَا عَبَأْتُ بِهِ شَيْئًا: لَا يُعْتَدُّ بِهِ: آیت کښې دی "قُلْ مَا يَعْبَؤُا بِكُمْ رَبِّيْ لَوْلَا دُعَآؤُكُمْ" ته وایه زما رب ستاسو هیڅ پرواه نه ساتی، که تاسو هغه راؤنه بلئ، عرب وائی ماعبات به شیئاً مادَ هغوی څه پرواه اونه کړه.

قوله: غَرَامًا: هَلَاكًا: "اِنَّ عَذَابَهَا كَانَ غَرَامًا" بیشکه دَ دوزخ عذاب تباهی ده، دې کښې غراما معنی ده هلاکت.

قوله: وَعَتَوْا: طَغَوْا: "وَعَتَوْعُتُوًّا كَبِيْرًا" اودې خلقو ډیره لویه سرکشی اوکړه، عتواً معنی سرکشی کول.

قوله: عَاتِيَةٍ: عَتَتْ عَنِ الْخُزَّانِ: آیت کښې دی "وَاَمَّا عَادٌ فَاُهْلِكُوْا بِرِيْحٍ صَرْصَرٍ عَاتِيَةٍ" او عادیان چه کوم وو هغوی په یوتیزه هوا سره هلاك کړیشو، عاتیه معنی ده تیزه او تنده او دلته دا معنی بیان کړی دی، هغه هوا چه په هواګانوباندې مقررشوو فرښتوباندې سرکشی اوکړی. خزان خازن جمع ده، دلته دینه هواګانې چلونکې فرښتې مراد دی.

[۲۵۳] بَاب قَوْلِهِ الَّذِيْنَ يُحْشَرُوْنَ عَلٰى وُجُوْهِهِمْ إِلٰى جَهَنَّمَ أُولٰئِكَ شَرٌّ مَكَانًا وَأَضَلُّ سَبِيْلًا

[۴۴۸۲] (۳) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا يُوْنُسُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْبَغْدَادِيُّ حَدَّثَنَا شَيْبَانُ عَنْ قَتَادَةَ حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ أَنَّ رَجُلًا قَالَ يَا نَبِيَّ اللّٰهِ يُحْشَرُ الْكَافِرُ عَلٰى

---

۱)(فتح الباری:۴۹۱/۸ وتفسیر کشاف:۳۸۰/۳ ومعالم التنزیل:۳۶۹/۳

۲)(الجامع لاحکام القران:۳۳/۱۳

۳)(واخرجه ایضاً فی کتاب الرقاق باب الحشر رقم الحدیثک۶۵۲۳ ...[بقیه حاشیه په راروانه صفحه..

وَجْهِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ قَالَ أَلَيْسَ الَّذِي أَمْشَاهُ عَلَى الرِّجْلَيْنِ فِي الدُّنْيَا قَادِرًا عَلَى أَنْ يُمْشِيَهُ عَلَى وَجْهِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ قَالَ قَتَادَةُ بَلَى وَعِزَّةِ رَبِّنَا

[۲۵۴] بَاب قَوْلِهِ وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ

وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ يَلْقَ أَثَامًا الْعُقُوبَةَ

[۴۴۸۳] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ سُفْيَانَ قَالَ حَدَّثَنِي مَنْصُورٌ وَسُلَيْمَانُ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ أَبِي مَيْسَرَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ ح قَالَ وَحَدَّثَنِي وَاصِلٌ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَأَلْتُ أَوْ سُئِلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَيُّ الذَّنْبِ عِنْدَ اللَّهِ أَكْبَرُ قَالَ أَنْ تَجْعَلَ لِلَّهِ نِدًّا وَهُوَ خَلَقَكَ قُلْتُ ثُمَّ أَيٌّ قَالَ ثُمَّ أَنْ تَقْتُلَ وَلَدَكَ خَشْيَةَ أَنْ يَطْعَمَ مَعَكَ قُلْتُ ثُمَّ أَيٌّ قَالَ أَنْ تُزَانِيَ بِحَلِيلَةِ جَارِكَ قَالَ وَنَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ تَصْدِيقًا لِقَوْلِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَ

ويحيى هوابن سعيدالقطان وسفيان هوالثوری ومنصور هوابن المعتمر وسليمان هوالاعمش وابووائل شقيق بن سلمة وابوميسرة عمروبن شرحبيل الهمدانی وعبدالله هوابن مسعود وواصل هوابن حيان الكوفی

دا حدیث سفیان ثوری د دریومشائخویعنی منصور، سلیمان او واصل نه نقل کړیدي چه دا لاندینی دی: ① سفیان، عن منصوروعن ابی وائل، عن ابی میسرة، عن عبدالله ② سفیان، عن سلیمان، عن ابی وائل، عن ابی میسرة، عن عبدالله ③ سفیان، عن واصل، عن ابی وائل، عن عبدالله

د سند توضیح: په اول دوو طریق کښې ابووائل او حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه په مینځ کښې ابومیسره دې او آخری طریق کښې ابووائل او حضرت عبدالله په مینځ کښې ابومیسره واسطه نشته. دا روایت دلته یحیی بن سعیدالقطان سفیان نه نقل کړیدې، عبدالرحمن بن مهدی هم سفیان نه مذکوره دریواړه طریق نه دا روایت نقل کړیدې. په دې کښې د واصل په طریق کښې هم ابومیسره ذکر دې. علامه عینی اوفرمائیل "والصواب اسقاط ابی میسرة من رواية واصل"(۱)- یعنی صحیح خبره دا ده چه د واصل په طریق کښې ابومیسره واسطه نشته. والله اعلم

...بقیه ازحاشیه گذشته] واخرجه مسلم فی صفات المنافقین واحکامهم باب یحشرالکافرعلی وجهه رقم الحدیث: ۲۸۰۶ واخرجه النسائی فی السنن الکبری فی التفسیرفی التفسیرباب قوله تعالی: الذین یحشرون علی وجوههم الی جهنم رقم الحدیث:۱۱۳۶۷

۱)(عمدة القاری ک۱۹/۹۶

[۴۴۸۴] حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا هِشَامُ بْنُ يُوسُفَ أَنَّ ابْنَ جُرَيْجٍ أَخْبَرَهُمْ قَالَ أَخْبَرَنِي الْقَاسِمُ بْنُ أَبِي بَزَّةَ أَنَّهُ سَأَلَ سَعِيدَ بْنَ جُبَيْرٍ هَلْ لِمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا مِنْ تَوْبَةٍ فَقَرَأْتُ عَلَيْهِ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ فَقَالَ سَعِيدٌ قَرَأْتُهَا عَلَى ابْنِ عَبَّاسٍ كَمَا قَرَأْتَهَا عَلَيَّ فَقَالَ هَذِهِ مَكِّيَّةٌ نَسَخَتْهَا آيَةٌ مَدَنِيَّةٌ الَّتِي فِي سُورَةِ النِّسَاءِ

[۴۴۸۵] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ الْمُغِيرَةِ بْنِ النُّعْمَانِ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ قَالَ اخْتَلَفَ أَهْلُ الْكُوفَةِ فِي قَتْلِ الْمُؤْمِنِ فَرَحَلْتُ فِيهِ إِلَى ابْنِ عَبَّاسٍ فَقَالَ نَزَلَتْ فِي آخِرِ مَا نَزَلَ وَلَمْ يَنْسَخْهَا شَيْءٌ

[۴۴۸۶] حَدَّثَنَا آدَمُ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ حَدَّثَنَا مَنْصُورٌ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ قَالَ سَأَلْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا عَنْ قَوْلِهِ تَعَالَى فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ قَالَ لَا تَوْبَةَ لَهُ وَعَنْ قَوْلِهِ جَلَّ ذِكْرُهُ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ قَالَ كَانَتْ هَذِهِ فِي الْجَاهِلِيَّةِ

د سورة فرقان په دريو آياتونوباندې امام بخاري رحمه الله ابواب قائم کړی دی. اولنی آیت دې. "وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَ وَمَن يَفْعَلْ ذَلِكَ يَلْقَ أَثَامًا" په دې آیت باندې باب قائمولو سره امام د دې لاندې څلور احادیثو تخریج کړیدې. دوئم آیت دې "يُضَاعَفْ لَهُ الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَيَخْلُدْ فِيهِ مُهَانًا" دې لاندې هم یو روایت نقل کړیدې، دریم آیت دې "إِلَّا مَن تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا فَأُولَئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَّحِيمًا" د دې لاندې هم یو روایت نقل کړیدې. دې آیاتونونه معلومیږی که یو سړې د قتل عمد مرتکب وی نو د توبې نه پس د ده معافی به اوشی خود سورة النساء د آیت نه ملعومیږی چه د ده توبه نه قبلیږی. د مؤمن د قتل ارتکاب کونکې به همیشه همیشه په دوزخ کښې وی اود ده معافی به نه وی. د آیت الفاظ دی "وَمَن يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُّتَعَمِّدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا"

د سورة فرقان او د سورة نساء د ایتونو متعلق د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما سوال او دهغه جواب: حضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه د دې متعلق سوال اوکړیشو نو دلته په روایاتوکښې د دوی نه دود قسمه جواب مروی دې. یو دا چه د سورة فرقان آیت د کوم نه چه د مؤمن د قتل د مرتکب معافي معلومیږی منسوخ دې اود دې د پاره ناسخ سورة النساء والا آیت دې او هغه مدنی دې نود ده د پاره اوس د توبې ګنجائش نشته.

په دوئم روایت کښې چه د هغوی نه د دې متعلق سوال اوکړیشو نو هغوی اوفرمائیل چه سورة النساء آیت چا نه دې منسوخ کړې اود ټولونه په آخره کښې هغه نازل شویدې اود سورة فرقان آیت د اهل شرك په باره کښې دې چه کوموخلقو د جاهلیت په زمانه کښې او د شرك په زمانه کښې قتل کړې وی او بیا ئې توبه کړې وی او ایمان ئې راوړې وی نود هغوی متعلق اوونیلې شو چه د هغوی توبه به قبلیږی اودوی به نه نیولې کیږی. د اولنی جواب په رو سره حضرت ابن عباس رضی الله عنهما د سورة النساء آیت ناسخ او د فرقان آیت منسوخ منلې دې او د دوئم جواب په رو سره هغه ناسخ منسوخ نه بلکه دواړه مصداق جدا جدا ګرځوی چه د سورة نساء د آیت تعلق د اسلام راوړلونه پس قتل مؤمن ارتکاب سره دې او د سورة فرقان

آيت دَ هغه خلقو باره كښې دې چه دَ اسلام نه وړاندې دَ قتل ارتكاب كړې وى. بهرحال دلته دَ دې دواړو جوابونونه معلوميږى چه هغه دَ قاتل مؤمن دَ توبې قائل نه دې ليكن دا دَجمهورو مسلك نه دې، جمهور علماء وائى چه دَ شرك نه علاوه هره گناه معاف كيديشى. بلكه بعض حضرات سورة نساء آيت ته منسوخ او فرقان آيت ته ناسخ وائى. دَ حضرت ابن عباس رضي الله عنه نه هم يو قول دَ جمهورو موافق مروى دې. بعض حضراتو وئيلى دى چه حضرت ابن عباس رضي الله عنه مسلك دَ جمهورو مطابق دې البته هغوى په دې سلسله كښې چه څه وئيلى دى چه دَقاتل مؤمن دَپاره معافى نشته داد تغليظ اوتشديد اود قتل ذرائع دمنع كولودپاره مصلحتًا وئيلى دى. ددې متعلق بحث دَ سورة نساء دآيت لاندې تيرشوې دې هلته اوگورئ[1]

[٢٥٥] بَاب يُضَاعَفْ لَهُ الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَيَخْلُدْ فِيهِ مُهَانًا

[٤٤٨٧] حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ حَفْصٍ حَدَّثَنَا شَيْبَانُ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ قَالَ قَالَ ابْنُ أَبْزَى سَلْ ابْنَ عَبَّاسٍ عَنْ قَوْلِهِ تَعَالَى وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا وَقَوْلِهِ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ حَتَّى بَلَغَ إِلَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ فَسَأَلْتُهُ فَقَالَ لَمَّا نَزَلَتْ قَالَ أَهْلُ مَكَّةَ فَقَدْ عَدَلْنَا بِاللَّهِ وَقَدْ قَتَلْنَا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَأَتَيْنَا الْفَوَاحِشَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ إِلَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا إِلَى قَوْلِهِ غَفُورًا رَحِيمًا

[٢٥٦] بَاب إِلَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا فَأُولَئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا

[٤٤٨٨] حَدَّثَنَا عَبْدَانُ أَخْبَرَنَا أَبِي عَنْ شُعْبَةَ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ قَالَ أَمَرَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبْزَى أَنْ أَسْأَلَ ابْنَ عَبَّاسٍ عَنْ هَاتَيْنِ الْآيَتَيْنِ وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَسَأَلْتُهُ فَقَالَ لَمْ يَنْسَخْهَا شَيْءٌ وَعَنْ وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ قَالَ نَزَلَتْ فِي أَهْلِ الشِّرْكِ

[٢٥٧] بَاب فَسَوْفَ يَكُونُ لِزَامًا أَيْ هَلَكَةً

[٤٤٨٩] حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصِ بْنِ غِيَاثٍ حَدَّثَنَا أَبِي حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ حَدَّثَنَا مُسْلِمٌ عَنْ مَسْرُوقٍ قَالَ قَالَ عَبْدُ اللَّهِ خَمْسٌ قَدْ مَضَيْنَ الدُّخَانُ وَالْقَمَرُ وَالرُّومُ وَالْبَطْشَةُ وَاللِّزَامُ فَسَوْفَ يَكُونُ لِزَامًا

د قيامت د علاماتو نه څومره علامتونه تيرشوى دى: حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه فرمائى چه دَ قيامت دَ نښونه پنځه څيزونه تيرشوى دى ①دخان ② شق القمر③ روم باندې غلبه

---

[1] (كشف البارى

④ بطشه ⑤ لزام. دَ دخان ذکر په سورة دخان کښې دی. "فَارْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَآءُ بِدُخَانٍ مُّبِيْنٍ﴿﴾".
اودَ شق القمر تذکره په سورة انبیاء کښې ده "اِقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانْشَقَّ الْقَمَرُ﴿﴾" دَ روم ذکر په سورة روم کښې دی "غُلِبَتِ الرُّوْمُ﴿﴾ فِيْٓ اَدْنَى الْاَرْضِ" اودَ بطشه ذکر په سورة دخان کښې دې "يَوْمَ نَبْطِشُ الْبَطْشَةَ الْكُبْرٰى ۚ اِنَّا مُنْتَقِمُوْنَ﴿﴾" اودَ لزام ذکر دَ سورة فرقان په آیت باب کښې دې. په دې کښې خو دوه نښې په اتفاق سره تیرې شوی دی، یو شق القمر او دوئم دَ روم مغلوبیت او باقی درې نښې دخان، بطشه او لزام باره کښې اختلاف دې. حضرت ابن مسعود رضی الله عنه په نیزد دخان نه مراد هغه لوګې دې چه دَ نبی کریم ﷺ په زمانه کښې چه قریشو ته دَ ولږې دَ زیاتوالې په وجه محسوس کیدو. اودَ بطشه نه مراد غزوه بدر په موقع دَ کافرانو قتلول مراد دی اودَ لزام نه دَ هغوی قید او بند مراد دې. لیکن نور حضرات فرمائي چه دخان نه مراد هغه لوګې دې چه قیامت سره نزدې به راوچتیږی او په ټولو خلقو به خوریږی البته نیکان به دَ دې اثر ډیر سپك محسوس کوی او کافران او منافقان به دَ دې دَ اثر نه بې هوشه کیږی، دغه شان بطشه او لزام نه مراد دَ قیامت په ورځ دَ کافرانو رانیول او دوزخ کښې اچول اودَ هغوی هلاکیدل دی.(١) لیکن په دې کښې هیڅ تضاد نشته دواړه توجیهات مراد کیدیشی.

[٢٥٨] بَاب: تفسير سُورَةُ الشُّعَرَاءِ

وَقَالَ مُجَاهِدٌ تَعْبَثُوْنَ تَبْنُوْنَ هَضِيْمٌ يَتَفَتَّتُ إِذَا مُسَّ مُسَحَّرِيْنَ الْمَسْحُوْرِيْنَ لَيْكَةُ وَالْأَيْكَةُ جَمْعُ أَيْكَةٍ وَهِيَ جَمْعُ شَجَرٍ يَوْمِ الظُّلَّةِ إِظْلَالُ الْعَذَابِ إِيَّاهُمْ مَوْزُوْنٍ مَعْلُوْمٍ كَالطَّوْدِ كَالْجَبَلِ وَقَالَ غَيْرُهُ لَشِرْذِمَةٌ الشِّرْذِمَةُ طَائِفَةٌ قَلِيْلَةٌ فِي السَّاجِدِيْنَ الْمُصَلِّيْنَ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ لَعَلَّكُمْ تَخْلُدُوْنَ كَأَنَّكُمْ الرِّيْعُ الْأَيْفَاعُ مِنَ الْأَرْضِ وَجَمْعُهُ رِيَعَةٌ وَأَرْيَاعٌ وَاحِدُهُ رِيعَةٌ مَصَانِعَ كُلُّ بِنَاءٍ فَهُوَ مَصْنَعَةٌ فَرِهِيْنَ مَرِحِيْنَ فَارِهِيْنَ بِمَعْنَاهُ وَيُقَالُ فَارِهِيْنَ حَاذِقِيْنَ تَعْثَوْا هُوَ أَشَدُّ الْفَسَادِ عَاثَ يَعِيْثُ عَيْثًا الْجِبِلَّةَ الْخَلْقُ جُبِلَ خُلِقَ وَمِنْهُ جُبُلًا وَجِبِلًا وَجُبْلًا يَعْنِي الْخَلْقَ قَالَهُ ابْنُ عَبَّاسٍ

سُورَةُ الشُّعَرَاءِ

د کلماتو تشریح:

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ: تَعْبَثُوْنَ: تَبْنُوْنَ: آیت کښې دی "اَتَبْنُوْنَ بِكُلِّ رِيْعٍ اٰيَةً تَعْبَثُوْنَ﴿﴾" آیاهره اوچته زمکه باندې یوه نښه جوړوئی فضول، مولانا شبیراحمدعثمانی لیکی: "دې خلقو نه ډیر شوق وودَ اوچتو او مضبوطو منارو دَ جوړولو، دَ چانه چه څه کار اونه څې مکرنوم ئې اوشي اودَ اوسیدو عمارتونه به ئې هم ډیر مزیدار جوړول، دَ مال ضائع کولو دَ پاره به ئې په دې کښې استاذئی خودلې، لکه دا به ئې ګنړل چه همیشه دلته اوسیدل دی او یادګارونه او

---

(١)(معالم التنزيل للبغوی: ٤/١٤٩

عمارتونه کله به نه بربادیږی (لیکن نن اوګوره د هغې ګنډرې هم باقی نه دی)" حضرت مجاهد فرمائی چه په آیت کښې تعبثون په معنی تبنون ده، یعنی بې ضرورته اوچتې اوچتې منارې جوړولې کوم نه چه هیڅ فائده تشنه عبث خرچ کوی.

قوله: هَضِيمٌ: يَتَفَتَّتُ إِذَا مُسَّ: آیت کښې دی "فِيْ جَنّٰتٍ وَّعُيُوْنٍ ۙ وَّزُرُوْعٍ وَّنَخْلٍ طَلْعُهَا هَضِيْمٌ ۚ" یعنی باغونوکښې او چینوکښې او پټوکښې او په کهجوروکښې چه د هغې تیغونه نرم وی، تاسوله د عیش کولود پاره به پریخودې شی، نه داسې نه ده. مجاهد فرمائی چه هضیم اطلاق په هغه غونچه باندې کیږی چه لاس لګولوسره ذره ذره کیږی (اودا حالت د اوچیدونه پس کیږی)

قوله: مُسَحَّرِيْنَ: الْمَسْحُوْرِيْنَ: آیت کښې دی "قَالُوْٓا اِنَّمَآ اَنْتَ مِنَ الْمُسَحَّرِيْنَ ۚ" فرمائی دې کښې مسحرین په معنی د مسحورین ده یعنی چه په چا باندې جادو کړیشوی وی.

قوله: لَيْكَةَ: وَالْأَيْكَةُ جَمْعُ أَيْكَةٍ وَهِيَ جَمْعُ شَجَرٍ: آیت کښې دی "كَذَّبَ اَصْحٰبُ لْئَيْكَةِ الْمُرْسَلِيْنَ ۚ" امام نافع، ابن کثیر او ابن عامرقراءت لیکة دې اوباقی حضرات "الایکة" لولی([1]) امام فرمائی چه لیکة او الایکة ایکة جمع ده د ونوجنګئی او ځنګل ته وائی (مفر او جمع کښې صرف د لازم فرق دې) ([2])- علامه عینی دا پورته ذکر شوې عبارت غلط ګڼړی او فرمائی چه صحیح عبارت داسې پکاردې "اللیکة، والایکة مفردایك، اویقال: جمعها ایك" یعنی اللیکة او الایك "ایك" مفرد دې، یا داسې وئیلې شی چه د دې جمع ایك دې ([3])- بعض حضرات وائی چه "لیکة" د ښارنوم دې او "ایکة" د ونوجنګئی او ځنګل ته وائی ([4])- دا دواړه یو ګړځول صحیح نه دی.

قوله: يَوْمِ الظُّلَّةِ: إِظْلَالُ الْعَذَابِ إِيَّاهُمْ: آیت کښې دی "فَكَذَّبُوْهُ فَاَخَذَهُمْ عَذَابُ يَوْمِ الظُّلَّةِ ۭ" یوم الظلة نه هغه ورځ مراد ده، په کوم کښې چه عذاب په هغوی باندې سورې وی.

قوله: مَوْزُوْنٍ: مَعْلُوْمٍ: سورة حج کښې دی "وَاَنْۢبَتْنَا فِيْهَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَّوْزُوْنٍ ۝" موزون هغه څیز چه وزن شوی وی یعنی معین او معلوم وی، دا لفظ دلته د کاتب په سهو راغلې دې. ([5])-

قوله: كَالطَّوْدِ: كَالْجَبَلِ: آیت کښې دی "فَانْفَلَقَ فَكَانَ كُلُّ فِرْقٍ كَالطَّوْدِ الْعَظِيْمِ ۚ" نوهغه دریاب اوشلیدو نو هره یوه حصه د لوئ غرپه شان شوه، حضرت شاه عبدالقادر صاحب رحمه الله لیکی:

---

[1] (عمدة القاری:۱۹/۹۸
[2] (قال الشیخ الانور فی الفیض: ۲۱۸/۴ هی شجرة یقال للواحدة، ایکة، وللاشجار الکثیر، الایکة فبین مفرده وجمعه فرق باللام
[3] (عمدة القاری:۱۹/۹۸
[4] (عمدة القاری:۱۹/۹۸
[5] (قال العینی: هذاغیرواقع فی محله فانه فی سورة الحجر وکانه من جهل الناسخ(عمدة القاری:۱۹/۹۹)

اوبه ډیرې زوړې وې، دولسوخایونوسره اوشلیدې اوچې لارې جوړې شوې. دَ بنی اسرائیلو دولس قبیلې جدا جدا په هغې کښې تیرې شوې او په مینځ کښې د اوبوغرونه ولاړ پاتې شو. فرمائی آیت کښې طود معنی غرده.

قوله: لَشِرْذِمَةٌ: الشِّرْذِمَةُ طَائِفَةٌ قَلِيلَةٌ: "اِنَّ هٰؤُلَآءِ لَشِرْذِمَةٌ قَلِيْلُوْنَ" دا خلق لږه شان ډله وه. فرمائی شرذمة معنی ده لږه شان ډله.

قوله: فِي السَّاجِدِينَ: الْمُصَلِّينَ: آیت کښې دی "اَلَّذِیْ یَرٰىكَ حِیْنَ تَقُوْمُ وَتَقَلُّبَكَ فِی السّٰجِدِیْنَ" فرمائی په دې کښې ساجدین دَ مصلین په معنی کښې دی یعنی الله هغه ذات دې چه تا دَ مانځه دَ پاره ولاړوینی او په مونځ گذاروکښې ستا نقل اوحرکت وینی، یعنی حضور اکرم ﷺ په کوم وخت کښې دَ مؤمنانو دَ احوال تفقد فرمائیلو او دابه ئې کتل چه مونځ صحیح کوی که نه، دَ ارکان تعدیل او دَ مانځه نور آدابو رعایت کوی که نه، دغه وخت کښې الله تعالی تاته گوري.

آیا دَ حضور اکرم ﷺ والدین مؤمنان وو؟ ابوجعفر نحاس په معانی القرآن کښې ددې یو بل مطلب نقل کړیدې هغه فرمائی چه وتقلبك فی الساجدين مطلب دا دې چه الله تعالی هغوی ﷺ ته په اصلاب طاهره سره په ارحام طاهره کښې منتقل کړو (۱)-قاضی ماوری د حضرت ابن عباس رضی الله عنه نه هم دغه تفسیرنقل کړیدې (۲)اوحافظ جلال الدین سیوطی رحمه الله هم په دې باندې اعتماد کولو سره "مسالك الحنفا" کښې دا ثابت کړی دی چه دَ حضور ﷺ والدین مؤمنان وو بلکه دَ هغوی خو دا خیال دې چه دَ هغوی ﷺ نه په عمود نسب کښې دَ جناب عبدالله نه واخله حضرت آدم علیه السلام پورې یوهم کافر نه دې تیرشوې.(۳) - حافظ شمس الدین ابن ناصر دمشقی وئیلی دی:

تنقل احمد نورا عظیما   تلألأ فی جباه الساجدينا
تقلب فيهم قرنا فقرنا   الی ان جاء خير المرسلينا (۴)

دَ حضور اکرم ﷺ دَ والدینو باره کښې راجح قول همدغه دې چه هغوی مؤمنان شوی دی(۵)- امام مسلم رحمه الله په کتاب الایمان کښې یو روایت نقل کړیدې هغې سره دَ هغوی ﷺ

(۱)(مسالک الحنفا:۲۲۱ وروح المعانی:۱۹/۱۳۷-۱۳۸ والحاوی للفتاوی فی رسالة: مسالک احنفا فی والدی المصطفی:۲/۲۱۰ للسیوطی-

(۲)(قال الماوردی فی تفسیره "النکت والعیون":۳/۱۸۵: وتقلبک فی الساجدین: فیه ستة تاویلات، احدها من نبی الی نبی حتی اخرجک نبیا، قاله ابن عباس

(۳)(مسالک الحنفا فی والدی المصطفی رسالة للسیوطی شاملة فی الحاوی للفتاوی:۲/۲۱۰-۲۱۶

(۴)(الحاوی للفتاوی، مسالک الحنفاء:۲۲۱

(۵)(قال الالوسی رحمه الله فی روح المعانی:۱۹/۱۳۸: واستدل بالایة علی ...[بقیه حاشیه په راروانه صفحه..

والدغير ناجي كيدل معلوميږی (۱)- او هم امام مسلم رحمه الله په جنائز کښې يو روايت نقل کړيدې چه د هغې نه د هغوی ﷺ مور بی بی غيرناجی کيدل معلوميږی (۲)- ليکن ابن شاهين په "کتاب الناسخ والمنسوخ" کښې او خطيب بغدادی په "کتاب السابق واللاحق" کښې يو روايت نقل کړې دې چه الله تعالی د هغوی ﷺ مورژوندنی کړه او هغې ايمان راوړو دې نه پس د هغوی وفات اوشو (۳)- د سيوطی رائې دا ده چه حضور ﷺ والدين د اصحاب الفطره نه وو او که اصحاب الفطره چرې مشرك نه وی نود هغوی په حق کښی د نجات فيصله ده. د امام مسلم رحمه الله په روايت باندې علامه سيوطی کلام کړيدې. (۴)- ليکن دا مسئله بهرحال ګرانه ده او د عقيدې سره د دې څه داسې تعلق هم نشته چه د انسان د خلاصی دارومدار په دې باندې وی په دې وجه په دې سلسله کښې سکوت اختيارول ډير بهتر او مناسب دی.

فائده: علامه شبيراحمد عثمانی رحمه الله د دې آيت په تفسير کښې فرمائی يعنی چه کله ته تهجد د پاره پاڅې او د متوسلين خبره اخلې چه د الله تعالی په ياد کښې دی که غافل دی (موضح) يا چه ته کله د مانځه د پاره اودريږې او په جمع کښې ښکته پورته کيدل(رکوع سجده وغيره)کوې او د مقتديانو خيال ساتې او بعض سلفوونيلی دی چه د ساجدين نه د هغوی نيکونه مراد دی يعنی د هغوی ﷺ نور د يو نبی صلب نه د بل نبی صلب ته وربدليدل او په آخره کښې نبی کيدل اوتشريف راوړل. بلکه بعضې مفسرينو هم دې لفظ نه د حضور ﷺ د والدينو په ايمان استدلال کړيدې. (۵)-

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: لَعَلَّكُمْ تَخْلُدُونَ: كَأَنَّكُمْ: آيت کښې دی "وَتَتَّخِذُونَ مَصَانِعَ لَعَلَّكُمْ تَخْلُدُونَ" يعنی تاسو په مکانونو او منارو کښې کاريګرئ جوړوئ چه تاسو به هميشه په دې کښې اوسيږئ، حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمائی چه دې کښې لعل حرف مشبه بالفعل د کان په معنی کښې دې يعنی دا د ترجی د پاره نه دې بلکه د تشبيه د پاره دې.

مولانا انورشاه کشميری رحمه الله فرمائی: "اشار الى الجواب عن الاشكال المشهور، ان التمنى والترجى

...بقيه ازحاشيه گذشته] ايمان ابويه صلى الله عليه وسلم. كماذهب اليه كثير من اجلة اهلالسنة وانااخشى الكفر على من يقول فيهما. رضى الله تعالى عنهما

(۱)(د حديث الفاظ دی:"عن انس ان رجلاقال لرسول صلى الله عليه وسلم اين ابى؟ قال: فى النار. قال: فلما قفى و دعاه. فقال: ان ابى واباك فى النار" صحيح مسلم كتاب الايمان باب بيان ان من مات على الكفر فهو فى النار:۱/۱۱٤)

(۲)(الحديث اخرجه ملسم فى الجنائز:۱/۳۱٤ عن ابى هريرة قال: زارالنبى صلى الله عليه وسلم قبرامه. فبكى. وابكى من حوله. فقال صلى الله عليه وسلم: استاذنت ربى فى ان استغفرلها. فلم يؤذن لى. واستاذنته فى ان ازورقبرها. فاذن لى. فزوروا القبور. فانها تذكركم الموت

(۳)(الحاوى للفتاوى. مسالک الحنفا:۲/۲۳۰

(۴)(التحاوى للفتاوى. مسالک الحنفا والدى المصطفى: ۲/۲۲۶-۲۲۷

(۵)(تفسيرعثمانى ص۵۰۱ سورة الشعراء آيت ۳۱۸-۳۱۹

محال في جنابه تعالى، فما معنى الفاظ الترجي ونحوه، فاجاب عنه انه في القران بمعنى كانكم" (١)-

قوله: الرِّيعُ: الأَيْفَاعُ مِنَ الأَرْضِ، وَجَمْعُهُ رِيَعَةٌ وَأَرْيَاعٌ، وَاحِدُهُ رِيعَةٌ: "أَتَبْنُونَ بِكُلِّ رِيعٍ آيَةً تَعْبَثُونَ" آياتاسو په هره اوچته زمکه باندې د لوبود پاره يو نښه جوړوئى. فرمائى چه ريع معنى د اوچتې زمکې راځى، د دې جمع ريعة (د را په کسره، ياء په فتحه سره) او ارياع راځى اود دې مفرد ريعة (راپه کسره اوياء په سکون سره)دې.

قوله: مَصَانِعَ: كُلُّ بِنَاءٍ فَهُوَ مَصْنَعَةٌ: آيت کښې دى "وَتَتَّخِذُونَ مَصَانِعَ لَعَلَّكُمْ تَخْلُدُونَ" تاسو لوئ لوئ آبادئى جوړوئى لکه چه تاسو به په دنياکښې د هميشه د پاره اوسيږئى، مصانع مصنعة جمع ده او هرعمارت ته مصنعة وائى.

قوله: فَرِهِينَ: مَرِحِينَ فَارِهِينَ بِمَعْنَاهُ وَيُقَالُ: فَارِهِينَ: حَاذِقِينَ: "وَتَنْحِتُونَ مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا فَرِهِينَ" او تاسو اوچت اوچت غرونه تراشئى او کورونه جوړوئى. فرمائى چه آيت کښې فرهين معنى ده اوچت، فخر کونکى فرهين او فارهين دواړو يوه معنى ده. او يوقول داهم دې چه فارهين په معنى د حاذقين دې ماهر او تجربه کار.

قوله: تَعْثَوْا: هُوَ أَشَدُّ الْفَسَادِ- عَاثَ يَعِيثُ عَيْثًا: "وَلَا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ" فرمائى چه تعثوا معنى ده سخت فساد، د آيت ترجمه ده، اوتاسو په زمکه کښې فساد مه خوروئى. تعثوا د باب نصر نه دې، عاث يعيث وئيلوسره امام اشاره اوکړه چه د نصر او ضرب نه د دې هم يوه معنى دد.

قوله: الْجِبِلَّةَ: الْخَلْقُ: "وَاتَّقُوا الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالْجِبِلَّةَ الْأَوَّلِينَ" او اوويرېږئى د هغه الله تعالى نه چا چه تاسو او ټول مخکينى مخلوقات پيدا کړى. فرمائى چه جبلہ معنى مخلوق دې جُبِلَ معنى خُلِقَ

[٢٥٩] بَاب وَلَا تُخْزِنِي يَوْمَ يُبْعَثُونَ

[٤٤٩٠] وَقَالَ إِبْرَاهِيمُ بْنُ طَهْمَانَ عَنْ ابْنِ أَبِي ذِئْبٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيِّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ يَرَى أَبَاهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلَيْهِ الْغَبَرَةُ وَالْقَتَرَةُ الْغَبَرَةُ هِيَ الْقَتَرَةُ

[٤٤٩١] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ حَدَّثَنَا أَخِي عَنْ ابْنِ أَبِي ذِئْبٍ عَنْ سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيِّ عَنْ أَبِي

---

(١) (فيض البارى: ٤/٢١٨

هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ يَلْقَى إِبْرَاهِيمُ أَبَاهُ فَيَقُولُ يَا رَبِّ إِنَّكَ وَعَدْتَنِي أَنْ لَا تُخْزِيَنِي يَوْمَ يُبْعَثُونَ فَيَقُولُ اللَّهُ إِنِّي حَرَّمْتُ الْجَنَّةَ عَلَى الْكَافِرِينَ

يعني اې ربه! مارسوا نه کړې، په کومه ورځ چه به ټول اوچتولې شی او زما پلار اوبنبي بيشکه هغه د گمراهانونه وو.

دلته دا شبه کيږی چه حضرت ابراهيم عليه السلام د الله تعالى طرف ته د وعده خلافئي نسبت کوی او په دې وجه بعضې علماؤ د دې روايت د صحت نه انکارهم کړيدې. (١)- ليکن جمهور علماء وائی چه په دې کښې د وعده خلافئي نسبت الله تعالى طرف ته منسوب کول مقصود نه دی بلکه دا کلام استعطاف دې. د الله تعالى رحمت غوښتلودپاره به حضرت ابراهيم عليه السلام دا درخواست کوی نو الله تعالى به د خپل خليل سره نرمي کوی او د آذر شکل به بدل کړيشی او چاته به معلومه نه وی چه دا د حضرت ابراهيم عليه السلام پلار دې. (٢)-

فائده: علامه عثمانی رحمه الله فرمائي چه دا دعائی د پلار د مرګ نه پس کړيده مګربل ځائ کښې تصريح راغلې ده چه کله چه د هغه دښمن الله تعالى معلوم شو نو د براءت او ويزارئی څرګندونه ئې اوفرمائيله کماقال تعالى: "وَمَا كَانَ اسْتِغْفَارُ إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ إِلَّا عَن مَّوْعِدَةٍ وَعَدَهَا إِيَّاهُ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ أَنَّهُ عَدُوٌّ لِّلَّهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ" او که "إِنَّهُ كَانَ مِنَ الضَّالِّينَ" کښې "كان" ترجمه "وه" په ځائ "ده" سره اوکړيشی نو بيا هيڅ اشکال نشته ځکه چه په ژوندکښې د ايمان راوړلوامکان وو نو د دعا حاصل دا دې چه اې الله دې په ايمان مشرف کړه او د کفر د زمانې خطاګانې معاف کړه.

[٢٦٠] بَاب وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ وَاخْفِضْ جَنَاحَكَ أَلِنْ جَانِبَكَ

[٤٤٩٢] حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصِ بْنِ غِيَاثٍ حَدَّثَنَا أَبِي حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ قَالَ حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ مُرَّةَ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ لَمَّا نَزَلَتْ وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ صَعِدَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى الصَّفَا فَجَعَلَ يُنَادِي يَا بَنِي فِهْرٍ يَا بَنِي عَدِيٍّ لِبُطُونِ قُرَيْشٍ حَتَّى اجْتَمَعُوا فَجَعَلَ الرَّجُلُ إِذَا لَمْ يَسْتَطِعْ أَنْ يَخْرُجَ أَرْسَلَ رَسُولًا لِيَنْظُرَ مَا هُوَ فَجَاءَ أَبُو لَهَبٍ وَقُرَيْشٌ فَقَالَ أَرَأَيْتَكُمْ لَوْ أَخْبَرْتُكُمْ أَنَّ خَيْلًا بِالْوَادِي تُرِيدُ أَنْ تُغِيرَ عَلَيْكُمْ أَكُنْتُمْ مُصَدِّقِيَّ قَالُوا نَعَمْ مَا جَرَّبْنَا عَلَيْكَ إِلَّا صِدْقًا قَالَ فَإِنِّي نَذِيرٌ لَكُمْ بَيْنَ يَدَيْ عَذَابٍ شَدِيدٍ فَقَالَ أَبُو لَهَبٍ تَبًّا لَكَ سَائِرَ الْيَوْمِ أَلِهَذَا جَمَعْتَنَا فَنَزَلَتْ تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ مَا أَغْنَى عَنْهُ مَالُهُ وَمَا كَسَبَ

[٤٤٩٣] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ وَأَبُو سَلَمَةَ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ قَالَ قَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ أَنْزَلَ

---

[١] (فتح البارى:٨/ ٥٠٠)

[٢] (عمدة القارى:١٩/ ١٠١)

اللّٰهُ وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ قَالَ يَا مَعْشَرَ قُرَيْشٍ أَوْ كَلِمَةً نَحْوَهَا اشْتَرُوا أَنْفُسَكُمْ لَا أُغْنِي عَنْكُمْ مِنَ اللّٰهِ شَيْئًا يَا بَنِي عَبْدِ مَنَافٍ لَا أُغْنِي عَنْكُمْ مِنَ اللّٰهِ شَيْئًا يَا عَبَّاسُ بْنَ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ لَا أُغْنِي عَنْكَ مِنَ اللّٰهِ شَيْئًا وَيَا صَفِيَّةُ عَمَّةَ رَسُولِ اللّٰهِ لَا أُغْنِي عَنْكِ مِنَ اللّٰهِ شَيْئًا وَيَا فَاطِمَةُ بِنْتَ مُحَمَّدٍ سَلِينِي مَا شِئْتِ مِنْ مَالِي لَا أُغْنِي عَنْكِ مِنَ اللّٰهِ شَيْئًا تَابَعَهُ أَصْبَغُ عَنِ ابْنِ وَهْبٍ عَنْ يُونُسَ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ

د انزار څلور صورتونه: د انذار څلور صورتونه دی. انذار عشیره، انذارقوم، انذار عرب او انذارجمیع بنی آدم. د هغوی ﷺ نبوت خود ټولوډپاره عام وو په دې وجه د انذار دا څلور صورتونه نبی کریم ﷺ اختیار فرمائیلی. علامه زمحشری رحمه الله لیکلی دی چه "قُلْ هُوَ اللّٰهُ أَحَدٌ" او "قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ" او "قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ" دریواړه سورتونه مسلسل دی او په دې کښې "قل" راوړلې شو، دې نه اول "تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ" کښې "قل" راوڼړلې شو چه ابولهب د هغوی ﷺ تره وو، که په دې کښې "قل" راوړلې شوې وو نود دې نسبت د حضور ﷺ طرف ته کیدو، اود هغوی دا عنوان اختیارول د مکارم اخلاق مطابق نه وو په دې وجه الله تعالی د خپل حبیب په رعایت سره "قل" په شروع کښې نازل نه کړو بلکه الله تعالی د هغه د پاره نیغ په نیغه "تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ" نازل کړو. -

[٢٦١] باب: تفسیر سُورَةُ النَّمْلِ

وَالْخَبْءُ مَا خَبَأْتَ لَا قِبَلَ لَا طَاقَةَ الصَّرْحُ كُلُّ مِلَاطٍ اتُّخِذَ مِنَ الْقَوَارِيرِ وَالصَّرْحُ الْقَصْرُ وَجَمَاعَتُهُ صُرُوحٌ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ وَلَهَا عَرْشٌ سَرِيرٌ كَرِيمٌ حُسْنُ الصَّنْعَةِ وَغَلَاءُ الثَّمَنِ يَأْتُونِي مُسْلِمِينَ طَائِعِينَ رَدِفَ اقْتَرَبَ جَامِدَةً قَائِمَةً أَوْزِعْنِي اجْعَلْنِي وَقَالَ مُجَاهِدٌ نَكِّرُوا غَيِّرُوا وَأُوتِينَا الْعِلْمَ يَقُولُهُ سُلَيْمَانُ الصَّرْحُ بِرْكَةُ مَاءٍ ضَرَبَ عَلَيْهَا سُلَيْمَانُ قَوَارِيرَ أَلْبَسَهَا إِيَّاهُ

د کلماتو تشریح:

قوله: وَالْخَبْءُ: مَا خَبَأْتَ: آیت کښې دی "أَلَّا يَسْجُدُوا لِلّٰهِ الَّذِي يُخْرِجُ الْخَبْءَ فِي السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضِ" فرمائی چه په آیت کښې الخبء معنی پټ څیز ده. یعنی سجده به ولې الله تعالی ته نه کوی چه پټ څیزونه د آسمان او زمکې نه راوباسی، شاه عبدالقادر رحمه الله فرمائی ملاچرګك رزق دې د شګونه چینجی راویستل او خوړل، نه دانه خوری نه میوه، کیدیشی په دې وجه د یخرج الخبء خاص توګه باندې ذکراوکړیشو (دا قول د ملاچرګك قرآن کریم نقل کړیدې)[1]

[1] (تفسیر عثمانی ص٥٠٨ سورة النمل آیت ٢٥

قوله: لَا قِبَلَ: لَا طَاقَةَ: "اِرْجِعْ اِلَيْهِمْ فَلَنَاْتِيَنَّهُمْ بِجُنُوْدٍ لَّا قِبَلَ لَهُمْ بِهَا" بيا دې معلومه وى چه مونږ به هغوى له داسې لښکرې راولو دَ كوم مقابله چه به دَ هغوى نه اونه شى. فرمائى دې كښې لاقبل معنى لاطاقة ده، يعنى په هغوى كښې به دَ دغه لښکرونه دَ خان ساتلو طاقت نه وى.

قوله: الصَّرْحُ: كُلُّ مِلَاطٍ اتُّخِذَ مِنَ الْقَوَارِيرِ وَالصَّرْحُ: آيت كښې دى "قِيْلَ لَهَا ادْخُلِي الصَّرْحَ" هغه ته اووئيلې شو چه محل ته دننه شه، صرح هر هغه ګارې ته ائى چه دَ شيشې نه جوړېږى اودَ صرح معنى محل هم ده او وړاندې دَدې معنى تالاب هم ليکلې ده دَ دې جمع صروح ده.

قوله: وَلَهَا عَرْشٌ عَظِيْمٌ سَرِيْرٌ كَرِيْمٌ حُسْنُ الصَّنْعَةِ وَغَلَاءُ الثَّمَنِ: آيت كښې دى "وَلَهَا عَرْشٌ عَظِيْمٌ" اوبلقيس سره يو لوئ تخت دې. فرمائى چه عرش عظيم معنى ده يوښکلې او دَ ښه كاريګرئى او بيش قيمته تخت.

قوله: مُسْلِمِيْنَ: طَائِعِيْنَ: "قَالَ يٰٓاَيُّهَا الْمَلَؤُا اَيُّكُمْ يَاْتِيْنِيْ بِعَرْشِهَا قَبْلَ اَنْ يَّاْتُوْنِيْ مُسْلِمِيْنَ" سليمان عليه السلام اوفرمائيل اې درباريانو تاسوکښې به څوك دَ بلقيس تخت ماله راوړى اول دَ هغې نه چه هغه خلق خبرشى او ماله راشى. فرمائى چه مسلمين معنى مطيع او حكم منونكى.

قوله: رَدِفَ: اقْتَرَبَ: "قُلْ عَسٰٓى اَنْ يَّكُوْنَ رَدِفَ لَكُمْ بَعْضُ الَّذِيْ تَسْتَعْجِلُوْنَ" تاسو اووائې څومره عجيبه ده چه دَ كوم عذاب تاسو دَ تندئى شور كوئې په هغې كښې څه تاسوته نزدې راورسيدو. فرمائى چه ردف معنى زررارسيدل.

قوله: جَامِدَةً: قَائِمَةً: "وَتَرَى الْجِبَالَ تَحْسَبُهَا جَامِدَةً" اوتاسو غرونه ته ګورئى په دې حال كښې چه تاسو هغه قائم ګڼړئى (چه دابه هميشه قائم او دائم وى حالانکه دَ قيامت په ورځ به دَ تبول دَ مالوچو غوندې په هواكښې الوزى) جامدة معنى قائمة

قوله: اَوْزِعْنِيْ: اجْعَلْنِيْ: "رَبِّ اَوْزِعْنِيْٓ اَنْ اَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِيْٓ اَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلٰى وَالِدَيَّ" فرمائى آيت كښې اوزعنى معنى اجعلنى يعنى اې زما ربه ما داسې جوړكړې چه زه ستا دَ دې نعمت شكر ادا كړم چه تا ماته او زما موريلار ته وركړيدې.

قوله: نَكِّرُوْا: غَيِّرُوْا: "قَالَ نَكِّرُوْا لَهَا عَرْشَهَا" نكروا معنى ده ته دَ دې صورت بدل كړه.

قوله: وَاُوْتِيْنَا الْعِلْمَ: يَقُوْلُهُ سُلَيْمَانُ:

واوتينا العلم،، د چا مقوله ده: آيت كښې دى "قَالَتْ كَاَنَّهٗ هُوَ وَاُوْتِيْنَا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهَا وَكُنَّا مُسْلِمِيْنَ" مجاهد رحمه الله فرمائى چه په آيت كښې "وَاُوْتِيْنَا الْعِلْمَ" دَ حضرت سليمان عليه السلام مقوله ده. په دې صورت كښې من قبلها كښې ضمير بلقيس طرف ته راجع به وى، يعنى حضرت سليمان عليه السلام اوفرمائيل چه دَ دې ښځې نه اول مونږ ته علم راكړې شويدې. ليكن دونم قول دا دې چه دا دَ بلقيس مقوله ده، په دې صورت كښې من قبلها ضمير معجزې طرف ته راجع دې او مطلب به دا وى چه دَ دې معجزې نه اول مونږ ته علم شوې وو چه سليمان صرف بادشاه نه

دي د الله تعالى مقرب بنده دي او د دې د پاره مونږ د هغه د فرمانبردارئى، منلو او انقياد لاره اختيار كړله. حافظ ابن حجر رحمه الله دومبنى قول ته ترجيح وركړيده. (١)-ليكن علامه عينى رحمه الله (٢)- حضرت تهانوى رحمه الله (٣)- اوحضرت مولانا شبيراحمد عثمانى رحمه الله دوئم قول ته ترجيح وركړيده، اود سياق او سباق نه د دوئم قول تائيد كيږى. (٤)-

قوله: الصَّرْحُ: بِرْكَةُ مَاءٍ، ضَرَبَ عَلَيْهَا سُلَيْمَانُ قَوَارِيرَ: "قِيلَ لَهَا ادْخُلِي الصَّرْحَ" الصرح معنى د اوبوتالاب په كوم چه حضرت سليمان عليه السلام شيشه لګولې وه، نوچه كله بلقيس ته په محل كښې د داخليدو د پاره اوونيلې شو نو هغې پينځې راوچتې كړې او پنبې ئې ښكاره شوې. مولانا شبيراحمد عثمانى رحمه الله ليكى: "حضرت سليمان عليه السلام په ديوان خانه كښې ناست وو په هغې كښې د كانړو په ځاى شيشې فرش وو، صفاشيشه به د لرينه ښكاريده لكه چه اوبه خوزيږى. اوممكن ده چه د شيشې لاندې واقعى اوبه وې يعنى حوض په شيشه باندې پټ كړې وى. هغې په اوبوكښې ننوتلو د پاره پنبې كولاؤ كړې سليمان عليه السلام اوفرمائيل چه دا د شيشې فرش دې اوبه نه دى، هغې ته د خپل عقل قصور او د عقل كمال معلوم شو، پوهه شوه چه په دين كښې هم دې څه ګنړى هغه به صحيح وى، اودا هم معلومه شوه چه په كوم سازوسامان د هغې قوم فخر كولو دلته د هغې نه ډير موجود دې. نولكه چه سليمان عليه السلام هغه خبرداره كړه په آفتاب اود ستورو په پرقار باندې عاشقه كيدلوسره هغه خداى ګنړل هم داسې يوه دهوكه ده. لكه چه سړې شيشه اووينى او د اوبوګمان پرې كوى.

[٢٦٢] باب: تفسير سورة القصص

(كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلاَّ وَجْهَهُ) إِلاَّ مُلْكَهُ، وَيُقَالُ إِلاَّ مَا أُرِيدَ بِهِ وَجْهُ اللَّهِ. وَقَالَ مُجَاهِدٌ (الأَنْبَاءُ) الْحُجَجُ.

سورة القصص

قوله: (كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلاَّ وَجْهَهُ) إِلاَّ مُلْكَهُ، وَيُقَالُ إِلاَّ مَا أُرِيدَ بِهِ وَجْهُ اللَّهِ: آيت كښې دى "وجهه" نه مراد د الله تعالى حكومت دې او دا هم اوونيلې شو چه د دې نه مراد هغه نيك اعمال دى چه د الله تعالى د رضاد پاره كړيشوې وى.

قوله: وقال مجاهد: فعميت عليهم الانباء: الحجج: آيت كښې دى "فَعَمِيَتْ عَلَيْهِمُ الْأَنْبَاءُ يَوْمَئِذٍ" نو په هغه ورځ به د هغوى نه ټول دلائل ورك شى. مجاهد رحمه الله فرمائى چه الانباء نه دلائل مراد دى يعنى دې منكرانوسره به په هغه ورځ هيڅ دليل او حجت نه وى.

---

[١](فتح البارى:٨/٥٠٥

[٢](عمدة القارى:١٩/١٠٤

[٣](بيان القران:٢/٨٨

[٤](تفسير عثمانى:٥٠٧فائده نمبر٢

[۲۶۳] باب قَوْلِهِ (إِنَّكَ لاَ تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ)

[۴۴۹۴] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ عَنْ أَبِيهِ قَالَ لَمَّا حَضَرَتْ أَبَا طَالِبٍ الْوَفَاةُ جَاءَهُ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَوَجَدَ عِنْدَهُ أَبَا جَهْلٍ وَعَبْدَ اللَّهِ بْنَ أَبِي أُمَيَّةَ بْنِ الْمُغِيرَةِ، فَقَالَ «أَيْ عَمِّ قُلْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ، كَلِمَةً أُحَاجُّ لَكَ بِهَا عِنْدَ اللَّهِ». فَقَالَ أَبُو جَهْلٍ وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي أُمَيَّةَ أَتَرْغَبُ عَنْ مِلَّةِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ فَلَمْ يَزَلْ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - يَعْرِضُهَا عَلَيْهِ، وَيُعِيدَانِهِ بِتِلْكَ الْمَقَالَةِ حَتَّى قَالَ أَبُو طَالِبٍ آخِرَ مَا كَلَّمَهُمْ عَلَى مِلَّةِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، وَأَبَى أَنْ يَقُولَ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ. قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «وَاللَّهِ لأَسْتَغْفِرَنَّ لَكَ مَا لَمْ أُنْهَ عَنْكَ». فَأَنْزَلَ اللَّهُ (مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ) وَأَنْزَلَ اللَّهُ فِي أَبِي طَالِبٍ، فَقَالَ لِرَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - (إِنَّكَ لاَ تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ).

آیا ابوطالب مسلمان شوې وو؟: دَ آیت باب باره کښې خودلې شوی دي‌چه دَ ابوطالب باره کښې نازل شوې دې اودَ اهل حق همدغه مسلك دې چه دَ ابوطالب انتقال په حالت دَ کفر کښې شوې دې. ابن اسحاق په خپل سیرت کښې یو روایت نقل کړیدې چه ابوطالب دَ مرګ په وخت کښې خپلو شونډو له حرکت ورکولو، حضرت عباس رضی الله عنه چه دَ هغه رور وو هغه غوږ کیخودو نو واوریده نو هغوی ﷺ ته ئې عرض اوکړو وراره دې خو هم هغه کلمه لولی دَ کومې چه تامطالبه کړې وه، هغوی ﷺ اوفرمائیل ما نه ده اوریدلې (۱)-

د بخاری په روایت باندې د شبلی نعمانی مرحوم اعتراض او دهغې جواب: شبلی نعمانی رحمه الله دَ امام بخاری رحمه الله په دې روایت تبصره کولوسره لیکي: "دَ ابوطالب دَ اسلام متعلق اختلاف دې لیکن دَ بخاری دا روایت قابل حجت نه دې چه آخری راوی مسیب دې چه دَ فتح مکه په وخت کښې اسلام راوړو اودَ ابوطالب دَ وفات په وخت کښې موجودنه وو. په دې وجه علامه عینی دَ دې حدیث په شرح کښې لیکی چه روایت مرسل دې. دَ ابن اسحاق په سلسله روایت کښې عباس بن عبدالله بن معبد او حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنهما دې. دا دواړه ثقه دی. لیکن دَ مینځ یو راوی دلته هم پاتې شو په دې بنا باندې دَ دواړو روایتونو دَ استناد په درجه کښې ډیر فرق نشته.(۲) - لیکن دَ علامه شبلی دا خیال صحیح نه دې اول دا وینا‌چه حضرت مسیب رضی الله عنه دَ مکې دَ فتح په وخت کښې اسلام راوړې وو او دَ ابوطالب دَ وفات په وخت کښې موجود نه وو. دا دَ واقدی او مصعب زبیری قول دې. (۳)- نورمحدثین حضرات

(۱) (سیرة ابن هشام مع الروض الانف: ۱/۲۵۹-۲۶۰.

(۲) (سیرة النبی: ۱/۱۴۹

(۳) (تهذیب التهذیب: ۱۰/۱۵۲ والاصابة: ۳/۴۲۰ رقم الترجمة: ۷۹۹۶ دَ دوی دَ حالاتودپاره اوګورئی تهذیب الکمال: ۲۷/۵۸۵ واسدالغابة: ۴/۳۶۶ والاستیعاب: ۳/۱۴۰۰ وتاریخ البخاری الکبیر: ۷/ الترجمة: ۱۷۸۲

وائی چه حضرت مسیب ﷺ دَ فتح مکه نه ډیر وړاندې اسلام راوړې وو (۱)- دوئمه خبره دا ده چه دَ ابن اسحاق سندمنقطع دې او پریخودې شوې راوی صحابی نه دې، پخپله ابن اسحاق هم دَ امام بخاری په شان دَ استناد اعلی درجه نه لری، په دې وجه دَ بخاری او ابن اسحاق روایات یو شان گرځول صحیح نه دی. بلکه داخبره شبلی پخپله لیکلې ده ابن اسحاق چه په احتجاج کښې کله یوازې وی نو کافی نه دې. دَ علامه شبلی شاگرد مولاناسیدسلیمان ندوی دَ خپل استاذ ذکرشوی خیال سره اختلاف کولوسره لیکی:
"دَمصنف دې نظریې سره زما اتفاق نشته ځکه چه دَ بخاری دَ روایت آخرې راوی حضرت مسیب ﷺ دې چه صحابی دې، ښکاره خبره ده چه دَ صحابی دا روایت به دَ صحابی نه وی نو په دې وجه مراسیل صحابه حجت دې اودَ ابن اسحاق روایت منقطع دې او پریخودې شوې راوی صحابی نه دې او پخپله ابن اسحاق هم دَ استناد اعلی درجه نه لری، په دې وجه دواړه روایتونه یوشان نشی گرځولې کیدې. دینه علاوه دَ حضرت مسیب ﷺ دَ دې روایت په تائیدکښې پخپله دَ حضرت عباس ﷺ هغه روایت دې چه هم دَ دې مسیب ﷺ دَ روایت نه پورته صحیح بخاری کښې موجود دې په کوم کښې چه ذکر دې"حضرت عباس ﷺ معلومه کړه چه یارسول الله ﷺ استاسو تره (ابوطالب) ته تاسو نه څه فائده اورسیده چه هغه به ستاسو حفاظت کولو او ستاسو دَ پاره به ستاسو دښمنانو سره په مقابله وو. وئی فرمائیل هغه به دَ دوزخ په اورکښې صرف دَ گیټوپورې وی مگر دَ دې اثر هم دماغوته رسی، که چرې زه نه وم نو هغه به دَ دوزخ په لاندینئی طبقه کښې وو. دینه معلومه شوه چه پخپله دَ حضرت عباس ﷺ په علم کښې وو چه دَ هغه خاتمه دَ توحید په اقرار باندې نه ده شوې(۲)

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (أُولِي الْقُوَّةِ) لاَيَرْفَعُهَا الْعُصْبَةُ مِنَ الرِّجَالِ. (لَتَنُوءُ) لَتُثْقِلُ. (فَارِغًا) إِلاَّ مِنْ ذِكْرِ مُوسَى. (الْفَرِحِينَ) الْمَرِحِينَ. (قُصِّيهِ) اتَّبِعِي أَثَرَهُ، وَقَدْ يَكُونُ أَنْ يَقُصَّ الْكَلاَمَ (نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ). (عَنْ جُنُبٍ) عَنْ بُعْدٍ عَنْ جَنَابَةٍ وَاحِدٌ، وَعَنِ اجْتِنَابٍ أَيْضًا، يَبْطِشُ وَيَبْطُشُ. (يَأْتَمِرُونَ) يَتَشَاوَرُونَ. الْعُدْوَانُ وَالْعَدَاءُ وَالتَّعَدِّي وَاحِدٌ. (آنَسَ) أَبْصَرَ. الْجِذْوَةُ قِطْعَةٌ غَلِيظَةٌ مِنَ الْخَشَبِ، لَيْسَ فِيهَا لَهَبٌ، وَالشِّهَابُ فِيهِ لَهَبٌ. وَالْحَيَّاتُ أَجْنَاسٌ الْجَانُّ وَالأَفَاعِي وَالأَسَاوِدُ. (رِدْءًا) مُعِينًا. قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (يُصَدِّقُنِي) وَقَالَ غَيْرُهُ (سَنَشُدُّ) سَنُعِينُكَ كُلَّمَا عَزَّزْتَ شَيْئًا فَقَدْ جَعَلْتَ لَهُ عَضُدًا. مَقْبُوحِينَ مُهْلَكِينَ. (وَصَّلْنَا) بَيَّنَّاهُ وَأَتْمَمْنَاهُ. (يُجْبَى) يُجْلَبُ. (بَطِرَتْ) أَشِرَتْ. (فِي أُمِّهَا رَسُولاً) أُمُّ الْقُرَى مَكَّةُ وَمَا حَوْلَهَا. (تُكِنُّ) تُخْفِي. أَكْنَنْتُ الشَّيْءَ أَخْفَيْتُهُ، وَكَنَنْتُهُ أَخْفَيْتُهُ وَأَظْهَرْتُهُ. (وَيْكَأَنَّ اللَّهَ) مِثْلُ أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ (يَبْسُطُ

---

(۱)(عمدة القاری:۱۸۰/۸ کتاب الجنائز باب اذاقال المشرک عندالموت: لااله الاالله وتهذیب التهذیب:۱۵۲/۱۰

(۲) حاشیه سیرة النبی:۱۵۰/۱ وقال السهیلی فی الروض الانف:۲۵۸/۱: ان الصحیح من الاثر اثبت لابی طالب الوفاة علی الکفر والشرک-

الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ) يُوَسِّعُ عَلَيْهِ وَيُضَيِّقُ عَلَيْهِ.

د کلماتو تشریح:

قوله: قال ابن عباس: اولى القوة: لايرفعها العصبة من الرجال: آیت کښې دی" وَاٰتَيْنٰهُ مِنَ الْكُنُوْزِ مَآ اِنَّ مَفَاتِحَهٗ لَتَنُوْٓءُ بِالْعُصْبَةِ اُولِى الْقُوَّةِ" فرمائی چه د قارون د خزانو کنجیانې د طاقتورو سړو ډلې هم نه شوې اوچتولې، عصبة جماعت او ډلې ته وائی. آیت کښې لتنوء په معنی کښې بیان کړې دې هغه کنجیانو به ښکته کول، د بوج نه به طاقتور سړی ښکته کیدل.

قوله: فارغا: الا من ذکر موسى: آیت کښې دی " وَاَصْبَحَ فُؤَادُ اُمِّ مُوْسٰى فٰرِغًا" یعنی د حضرت موسى علیه السلام د مور زړه د حضرت موسى علیه السلام د ذکر نه علاوه د هرڅیز نه فارغ او خالی وو.

قوله: الفرحين: المرحين: "اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْفَرِحِيْنَ" بې شکه الله تعالى غرور کونکی نه خوښوی. آیت کښې فرحین معنی ده مرحین غرور کونکی، مرح (س) مرحاً فخر کول.

قوله: قصيه: اتبعى اثره وقد يكون: ان يقص الكلام نحن نقص عليك: "وَقَالَتْ لِاُخْتِهٖ قُصِّيْهِ" قصیه معنی ده د هغې نه روستوروستوخه، دا لفظ کلام او قصه بیانولو معنی کښې هم راځی لکه په سورة یوسف کښې دی "نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ"

قوله: عن جنب: عن بعد عن جنابة واحد وعن اجتناب ایضا: آیت کښې دی " فَبَصُرَتْ بِهٖ عَنْ جُنُبٍ وَّهُمْ لَا يَشْعُرُوْنَ" (ترجمه تیره شوه) دې کښې عن جنب معنی ده، د لرینه، عن جنابة او عن اجتناب هم دغه معنی ده.

قوله: یأتمرون: يتشاورون: " قَالَ يٰمُوْسٰٓى اِنَّ الْمَلَاَ يَاْتَمِرُوْنَ بِكَ لِيَقْتُلُوْكَ" وئیل اې موسى علیه السلام! درباریان ستا متعلق مشوره کوی چه تا قتل کړی، فرمائی یأتمرون معنی په خپل مینځ کښې مشوره کوی.

قوله: العدوان والعداء والتعدى واحد: " فَلَا عُدْوَانَ عَلَيَّ وَاللّٰهُ عَلٰى مَا نَقُوْلُ وَكِيْلٌ" فرمائی عدوان، عداء او تعدی هم په یوه معنی کښې دی یعنی زیاتې.

قوله: انس: ابصر: "اٰنَسَ مِنْ جَانِبِ الطُّوْرِ نَارًا" انس معنی ده اوکتل، یعنی حضرت موسى علیه السلام د کوه طور طرف ته اُور اولیدو.

قوله: الجذوة: قطعة غليظة من الخشب ليس فيها لهب والشهاب فيه لهب: آیت کښې فرمائی " اَوْ جَذْوَةٍ مِّنَ النَّارِ لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُوْنَ" یا د اُور سکروټه راوړم چه ته ګرمه شې، فرمائی چه جذوة د لرګی پیړې ټوټې ته وائی کوم کښې چه شغله نه وی انګار او شهاب هغه وی کوم کښې چه شغله وی لکه په سورة نمل کښې دی "اَوْ اٰتِيْكُمْ بِشِهَابٍ قَبَسٍ...."

قوله: والحیات اجناس الجان والافاعی والاساود: دَ مارانو مختلف اقسام او اجناس وی، یو قسم دَ هغوی ځان دې دَ کوم تذکره چه په دې سورة کښې راغلې "فَلَمَّا رَاٰهَا تَهْتَزُّ كَاَنَّهَا جَآنٌّ وَّلّٰى مُدْبِرًا" دا یو وړوکې پړقیدونکې سپین مار وی، یو افاعی دې دا دَ افعی جمع ده، دا ښخه وی نرته العوان وائی او یو قسم اساود دې دا دَ اسود جمع ده، دا دَ تور رنګ دَ ټولونه خطرناك مار وی. بهر حال دا مختلف قسمونه دی او په دې ټولو باندې حية اطلاق کیږی.

قوله: ردا معینا قال ابن عباس: لکی یصدقنی: آیت کښې دی "وَاَخِیْ هٰرُوْنُ هُوَ اَفْصَحُ مِنِّیْ لِسَانًا فَاَرْسِلْهُ مَعِیَ رِدْاً یُّصَدِّقُنِیْٓ" دې کښې "ردا" معنی معین او امدادی دې، یعنی زما رور هارون دَ ژبې په اعتبار سره مانه زیات فصیح دې هغه زما معین او مددګار جوړکړه راولیګه چه هغه زما تصدیق اوکړه.

قوله: سنشد: سنعینك: آیت کښې دی "قَالَ سَنَشُدُّ عَضُدَكَ بِاَخِیْكَ" وئی فرمائیل مونږ اوس ستارور ستا دَ مټو طاقت جوړوو. فرمائی چه نشد معنی هم مدد کوو عضد تشریح کولوسره امام فرمائی چه "کلما عززت شیئا فقد جعلت له عضدا" کوم څیز ته چه ته هم قوت اورسوې نوته دَ هغه مټې جوړیږې. عزز تعزیزا طاقت رسول، تائید کول.

قوله: مقبوحین: مهلکین: آیت کښې دی "وَیَوْمَ الْقِیٰمَةِ هُمْ مِّنَ الْمَقْبُوْحِیْنَ" فرمائی مقبوحین معنی ده مهلکین یعنی دَ قیامت په ورځ دَ هلاکیدونکونه وی.

قوله: وصلنا: بیناه واتممناه: "وَلَقَدْ وَصَّلْنَا لَهُمُ الْقَوْلَ لَعَلَّهُمْ یَتَذَكَّرُوْنَ" دې کښې وصلنا معنی ده بیناه، واتممناه یعنی مونږ دا کلام بیان کړو او پوره موکړو دې دپاره چه نصیحت حاصل کړی.

قوله: یجبی: یجلب: آیت کښې دی "یُجْبٰٓی اِلَیْهِ ثَمَرٰتُ كُلِّ شَیْءٍ" فرمائی یجبی معنی یجلب یعنی چرته چه هرقسم میوې رابنکلوسره راوړی.

قوله: بطرت: اشرت: آیت کښې دی "وَكَمْ اَهْلَكْنَا مِنْ قَرْیَةٍۭ بَطِرَتْ مَعِیْشَتَهَا" اوډیر داسې کلی مونږ تباه کړی دی چه دَ خپل عیش په سامان به ئی ناز کولو. بطرت معنی اشرت فخر تکبر او لوئی کول، علامه شبیراحمد عثمانی رحمه الله لیکی: "یعنی دَ عربودَ دښمننی نه څه ویریږی دَ الله تعالی دَ عذاب نه اوویریږه، ګورې نه څومره قومونه تیرشوی دی دَ چا چه په خپل عیش او عشرت باندې غرور وو کله چه هغوی کبر او سرکشی اختیار کړه الله تعالی څنګه تباه او برباد کړل چه نن دَ دنیا په مخ باندې دَ هغوی نوم او نشان باقی پاتې نه شو. دا کنډرې دَ هغوی دَ کلو نښې پاتې دی کوموکښې چه څوك اوسیدونکی نشته. بغیردَ دې نه چه چرته مسافر په کښې دَ لږ ساعت دَ پاره آرام اوکړی یا دَ الله تعالی دَ قدرت دَ عبرت تماشه کتلودپاره هلته ورکوزشی".

قوله: في امها رسولا: ام القرى مكة وما حولها : "وَمَا كَانَ رَبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرٰى حَتّٰى يَبْعَثَ فِيْٓ اُمِّهَا رَسُوْلًا" ستا رب دَ كلو تباه كونكې نه دې ترهغه وخت پورې چه دَ هغوى لوئ كلى ته رسول اونه ليګى. علامه شبيراحمدعثمانى رحمه الله فرمائى: "يعنى الله تعالى هغه وخت پورې كلې نه غرقه وى تركوم وخت پورې چه دَ هغې دَ لوئى مقام ته هوښيارونكې پيغمبر اونه ليګى (دَ صدرمقام تخصيص كيدېشى په دې وجه شوې وې چه دَ هغې اثر ترلرې پورې رسى او دَ ښارونو اوسيدونكى نسبتا سليم العقل وى) دَ مخ دَ زمكې دَ آبادو صدر مقام مكه معظمه وه" امام فرمائى په آيت مذكوره كښې "امها" نه مراد مكه اودَ دې اطراف دى.

قوله: تكن: تخفي اكننت الشئي :اخفيته وكمننته اخفيته واظهرته:آيت كښې دى "وَرَبُّكَ يَعْلَمُ مَا تُكِنُّ صُدُوْرُهُمْ وَمَا يُعْلِنُوْنَ" او ستا رب پوهيږى په هغه ځيزونو كوم چه دَ هغوى سينې پټوى او كوم چه هغوى ښكاره كوى. فرمائى چه تكن معنى تخفى يعنى پټوى. عرب وائى "اكننت الشئى" ما دا پټ كړو. وكننته (ازباب نصر) ما دا پټ كړو، هغه ظاهر كړو دَ اضداد نه دې.

قوله: يبسط الرزق لمن يشاء ويقدر: يوسع عليه ويضيق عليه: آيت كښې دى "وَيْكَاَنَّ اللّٰهَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَّشَآءُ مِنْ عِبَادِهٖ وَيَقْدِرُ" فرمائى په آيت كښې يبسط معنى ده الله تعالى دَ هغوى رزق زياتوى او يقدرمعنى رزق كښې تنګى كول دى.

قوله: ويكان الله: مثل: الم تران الله يبسط الرزق لمن يشاء ويقدر:
د لفظ ''ويكان،، تحقيق: ايا تاسو اونه ليدوچه الله تعالى دَ چا دَ پاره غواړى رزق زياتوى (اوچا دَپاره غواړى) تنګوى. په هندوستانى نسخوكښې "ويك ان" جدا جدا ليكلى دى او په مصرى نسخو كښې "ويكان" يوځائ ليكلې شوى دى. صاحب الجمل فرمائى باجماع المصاحف دا كلمه متصل منلې شويده. دَ دې جدا جدا ليكل صحيح نه دى. ([1])- البته په قراء كښې اختلاف دې، عاصم دَ اسم اعتباركوى او په مينځ كښې وقف نه كوى ليكن كسائى "وى" باندې وقف كوى او ابوعمرو بن العلاء "ويك" باندې وقف كوى. ([2])- بيا په دې كښې هم اختلاف دې چه دا كلمه مفرده ده يا كلمه مركبه، بعضې حضراتوئيلى دى دا مفرد ده او "الم تر" معنى كښې ده لكه چه امام بخارى رحمه الله نقل كړى دى او بعضو وئيلى دى دا مركب ده، "وى" او "كان" نه "وى" "اعجب" په معنى كښې كلمه تعجب ده او "كان" حرف تشبيه ده ليكن تشبيه معنى دلته ختمه كړيشوه معنى ده ([3])- "اعجب ان الله...." او بعضې

[1] (تعليقات لامع الدرارى:١٤٣/٩ وتفسير جمل
[2] (تعليقات لامع الدرارى:١٤٣/٩
[3] (روح المعانى:١٢٤/٣

حضرات وائی چه دا "ویلك ان الله" په معنی کښې دې "ویلك" کښې لام د تخفیف په غرض سره حذف کړېشو "ویك ان الله" جوړشو (۱)-

[۲۶۴] بَاب إِنَّ الَّذِی فَرَضَ عَلَيْكَ الْقُرْآنَ الْآيَةَ

[۴۴۹۵] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُقَاتِلٍ أَخْبَرَنَا يَعْلَى حَدَّثَنَا سُفْيَانُ الْعُصْفُرِيُّ عَنْ عِكْرِمَةَ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ لَرَادُّكَ إِلَى مَعَادٍ قَالَ إِلَى مَكَّةَ

[۲۶۵] باب: تفسير سورة العنكبوت

قال مجاهد وكانوا مستبصرين ضللة وقال غيره الحيوا الحي واحد وليعلمن الله علم الله ذلك انما هي بمنزلة فليميز الله كقوله ليميز الله الخبيث من الطيب اثقالا مع اثقالهم اوزارا مع اوزارهم.

سورة العنكبوت

د کلماتو تشریح:

قوله: قال مجاهد: وكانوا مستبصرين: ضللة: آیت کښې دی "وَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطٰنُ اَعْمَالَهُمْ فَصَدَّهُمْ عَنِ السَّبِيْلِ وَكَانُوْا مُسْتَبْصِرِيْنَ" مجاهد رحمه الله فرمائی چه د مستبصرین معنی گمراه ده، د آیت مطلب دې "شیطان د هغوی په نظرکښې د هغوی اعمال ښائسته جوړکړی دی نو هغې دوی د حق د لارې نه منع کړل او هغوی گمراه وو".

قوله: فليعلمن الله: علم الله ذلك انما هي بمنزلة فليميز الله ك **قوله:** ليميز الله الخبيث من الطيب:

د ایت "فلیعلمن الله الذین صدقوا...،" متعلق یو اشکال اود حضرت شیخ الهند رحمه الله جواب: آیت کښې دی "فَلَيَعْلَمَنَّ اللّٰهُ الَّذِيْنَ صَدَقُوْا وَلَيَعْلَمَنَّ الْكٰذِبِيْنَ" دلته په ظاهره اشکال کیږی چه د الله تعالی علم خو ازلی دې "لیعلمن" صیغه مستقبل ده نو د الله تعالی د پاره مستقبل کښې علم ثابتول به ځنګه صحیح وی؟ امام بخاری رحمه الله فرمائیلی دی چه صیغه خو د مستقبل ده لیکن په معنی کښې ماضی دې، اوس سوال دا پیدا کیږی نو بیا د مستقبل صیغه ولې استعمال کړې شو؟ د دې جواب امام بخاری "انما هی بمنزلة..." سره ورکړیدې یعنی دلته د علم نه علم تمییز مراد دې. د هرڅیز اجمالی او تفصیلی علم د الله تعالی ازلی دې او په دې کښې د خبرو شك او اجمال پورې نشته لیکن په دې کښې هیڅ شك نشته چه علم تمییز محدثات په وجودکښې د راتلونه پس کیږی. په دې وجه دلته د مستقبل صیغه استعمال

(۱) (عمدة القاری: ۱۹/۱۰۷ وتفسیر الکشاف: ۳/۴۳۴

كړې شوه. دَ دې سوال په جواب کښې شيخ الهند رحمه الله ليکی: "آيت چه حتى نعلم او فليعلمن او لمايعلم الله او لنبلونكم او الا لنعلم وغيره كلمات موجود دى، دې ټولونه په ظاهر په پوهه کښې راځی چه الله تعالى ته نعوذبالله دَ دې څيزونوعلم روستوشوې وو، دَ دې څيزونو دَ وجودنه وړاندې علم نه وو. حالانکه دَ هغه علم دَ هرڅيز سره قديم دې. "وَكَانَ اللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيْمًا" علماؤ په څو قسمه دَ دې جواب ورکړيدې. بعضو دَ علم نه متميز او جدا جدا کول مراد اخستې دې، بعضو دَ امتحان معنى اخستې، چا علم په معنى دَ رؤيت اخستې، چا مستقبل په معنى دَ ماضى کړې، بعضو حدوث علم دَ نبى او مؤمنانوطرف ته يا مخاطبينو طرف ته واپس کړيدې. بعضې اکابر محققينو علم حالى چه ورستو وجود معلوم متحقق کيږى په کوم چه جزا او سزا مدح و ذم مترتب کيږى مراد اخستې دې او هم دا ئى خوښ کړې دې. بعضې راسخين مدققين دَ دې متعلق دوه خبرې ډير دقيق او انيق بيان فرمائيلى.

دَ اول خلاصه دا ده چه حسب ارشاد "وَاَنَّ اللّٰهَ قَدْ اَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا" ټول څيزونه دَ اول نه تراخره پورې حقير او عظيم، قليل او کثير دَ الله تعالى په وړاندې دى اودَ ټولو علم په يوځائ هغه ته دې. دَ هغه په علم کښې تقدم او تاخر هيڅ کله نشته. مګر په خپل مينځ کښې دَ يوبل په نسبت بيشکه مقدم او مؤخر ګنړلې شى، نودَ الله تعالى دَ علم په حساب ټول په منزله دَ شئ واحد موجود دى په دې وجه هلته دَ ماضى حال او مستقبل راويستل بالکل غلط به وى البته دَ خپل مينځ تقدم او تاخريه وجه دا دريواړه زمانې بالبداهت به جدا جدا راوځى. نو جناب بارى کله دَ حسب موقع او حکمت دَ معلوميدلو په لحاظ سره کلام کوى اوکله دَ دې وقائع دَ تقدم او تاخر لحاظ کيږى، په اول صورت کښې خوهميشه دَ يو فريق دقيق په لحاظ سره دَ ماضى صيغه يا دَ حال صيغه استعماليږى، اودَ استقبال صيغه نشې استعماليدې او په دوئم صورت کښې دَ ماضى په موقع کښې ماضى او حال موقع کښې دَ حال او استقبال په ځائ استقبال راوړلې شى. او چرته چه دَ آئنده وقائع دَ ماضى په الفاظوکښې بيان کړې دې لکه "وَنَادٰۤى اَصْحٰبُ الْجَنَّةِ" وغيره تو هلته دا لحاظ دې چه الله تعالى ته ټول مستحضر او په وړاندې دى او کوم ځائ کښې چه تيرشوى واقعات دَ استقبال په صيغه سره بيان شوى دى لکه هم په دې آيت کښې نو هلته هم دا په خيال کښې دى چه دا نسبت دَ خپل ماقبل مستقبل دې، دَ علم الهى په لحاظ سره استقبال نه دې چه دَ هغه په علم کښې دَ حدوث وهم وى.

دَ دوئم تحقيق خلاصه دا ده چه مونږ ته دَ څيزونو علم په دوو طريقوسره حاصليږى، يو بغيردَ واسطې او بل سره دَ واسطې. مثلاً اُور خو کله په سترګو وينو او کله اُورزمونږ نه چرته پټ وى خو لوګې کتلوسره دَ اُور يقين کيږى او اکثر دا دواړه علمونه په يو ځائ موجود وى. مثلاً که اُور دَ نزدې نه اووينى نو لوګې به هم هغې سره په نظر راشى نو په داسې صورت کښې به دَ اُور علم په دواړو طريقو سره حاصل شى. يو خو بغيرواسطې څکه چه په سترګو اُور وينى، دوئم په واسطه سره يعنى دَ اُور علم دَ لوګى په واسطه سره او دا دواړه علمونه هم په يوځائ دى. وړاندې روستونه دى شوى خو علم په واسطه سره په علم

بغيرد واسطې كښې دا ورننوتې وى چه دا په خيال كښې هم نه راځي. على هذا القياس كله د دوو شنينو علم بغيرد واسطې نه هم په يو ځائ حاصليږى مثلاً اور او لوګې په يوځائ اوګورى. دغه شان كله د يو شئ علم بغيرد واسطې او بل شئ علم د رومبى شئ په واسطه سره يو ځائ حاصليږى. مثلاً د لوګي علم بغيرد واسطې اود اور علم په واسطه د لوګې سره، يا د اور علم بغيرد واسطې او د لوګى علم په واسطه سره دواړه يوځائ پيدا كيږى مګر چه څنګه دې قلم په لاس كښې راواخستو او ليكې نو په هر صورت كښې قلم او لاس ملاويږى خو وائى داسې چه اول لاس بيا قلم خوزوه،دغه شان عقل سليم د يوځائ كيدو سره بغيرد واسطې د شئ علم سره د واسطې د شئ په علم باندې ضرور مقدم ګنړى.
كله چه دا خبرې معلومې شوې نو اوس واورئى چه الله تعالى ته چه عليم ذات دې د ټولو شئينوعلم په دواړه شانه دې. بغيرواسطې او سره د واسطې په يوځائ يعنى د لوازم ملزومات نه او د ملزومات د لوازم نه او دواړه علمونه د ازل نه برابر يو ځائ دى او قديم دى. نو علم بلاواسطه په طريقه مذكوره سره مقدم او علم بالواسطه مؤخر اووايه. او چه كوم ځائ كښې د الله تعالى په علم كښې د استقبال صيغه ياد استقبال معنى موندلې شى نو د علم بالواسطه په لحاظ سره دې. د زمانې په اعتبار سره څه تفاوت او لريوالى نشته. او چرته چه ماضى يا حال مستعمل دې هلته علم بلاواسطه مراد دې اود علم بالواسطه په اعتبار سره كلام فرمائيلوكښې دا حكمت دې چه د الله تعالى د كلام مخاطب سړى دې او هغوى ته اكثر د شئينوعلم بالواسطه كيږى او چرته چه جناب باري په خپل علم كښې د مستقبل صيغه استعمال كړيده هغه هم هغه امور دى چه بنى آدم ته بلاواسطه نشى معلوميدلې. كه په داسې موقع كښې بنى آدم نه په اعتبار د علم بلاواسطه كلام كولې شو نو په هغه باندې به پوره الزام نه وو او چه كوم ځائ دا مصلحت نه وى په اعتبار د علم بلاواسطه صيغه ماضى يا حال استعمالولې شى مګر بنى آدم ته د دې شئينوعلم بلاواسطه كيدې نشى او د دې واسطوعلم د هغوى د وجود نه اول بنى آدم ته ممكن نه دې. په دې وجه د هغه ټول علوم برابر نشى حاصليدې نو هغه الله تعالى په خپل ځان باندې قياس كولوسره د مستقبل د صيغې نه حدوث ګنړى او حيرانيږى چه د الله تعالى په علم كښې حدوث ثابت شو. مګر پوهه خلق چه د مذكوره نكتې نه خبر وى ټول د يو بل مطابق ګنړى. [١]-

قوله: اثقالا مع اثقالهم: اوزارامع اوزارهم: آيت كښې دى ﴿وَلَيَحْمِلُنَّ أَثْقَالَهُمْ وَأَثْقَالًا مَّعَ أَثْقَالِهِمْ﴾ فرمائى دې كښې اثقال معنى اوزار ده چه جمع ده د وزر په معنى د بوج، علامه شبيراحمد عثمانى رحمه الله فرمائې: "يعنې دروغژن دى او ستا بوج يوه رتئى هم نشى سپكولې، او خپل بوج درنوى. يو خود هغوى د ذاتى ګناه بار وو اوس د نور په اغواء او اضلال سره دې كښې نورهم زياتې كوى، حضرت شاه صاحب ليكى چه څوك غواړې چه دوستى اوكړى او د چا ګناه په خپل سر واخلى، نودا به نه وى مګر څوك ئى چه ګمراه كړل اود هغه په غولولو سره

[١] (تفسير عثمانى:٢٧-٢٨

هغه گناه اوکړه، نو هغه گناه په ده باندې هم ده او په هغه باندې هم. لکه چه په حديث کښې راغلى دى چه په دنيا کښې څوك په ناحقه سره قتل کړى د هغه د گناه حصه د حضرت آدم ﷺ پومبى څوئ (قابيل) ته رسى، چا چه اول دا خرابه لار راويستلې.

[۲۶۶] باب: تفسير سورة الم غلبت الروم

قال مجاهد يحبرون ينعمون فلا يربو عند الله من أعطى عطية يبتغي أفضل منه فلا أجر له فيها قال مجاهد يحبرون ينعمون يمهدون يسوون المضاجع الودق المطر قال ابن عباس هل لكم مما ملكت أيمانكم في الآلهة وفيه تخافونهم أن يرثوكم كما يرث بعضكم بعضا يصدعون يتفرقون فاصدع وقال غيره ضعف وضعف لغتان وقال مجاهد السوأى الإساءة جزاء المسيئين

الم غلبت الروم

د کلماتو تشريح:

قوله: يحبرون :ينعمون : "فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَهُمْ فِي رَوْضَةٍ يُحْبَرُونَ" هغه خلق چه ايمان ئې راوړې وو او ښه کارونه ئې کړى وو هغه خو به (د جنت) باغونو کښې خوشحاله وى.

فرمائى چه يحبرون معنى ينعمون: هغه به په نعمتونو کښې وى.

قوله: فلا يربو عند الله: من أعطى عطية يبتغي أفضل منه فلا أجر له فيها :آيت کښې دى "وَمَا آتَيْتُمْ مِنْ رِبًا لِيَرْبُوَ فِي أَمْوَالِ النَّاسِ فَلَا يَرْبُو عِنْدَ اللَّهِ" يعنى په سود باندې تاسو کومې روپئ وغيره ورکونى دې د پاره چه په مال کښې زياتوالې اوشى نو هغه د الله تعالى په نيزد نه زياتيږى. فرمائي آيت کښې "فَلَا يَرْبُو عِنْدَ اللَّهِ" مطلب دا دې چه کوم سړې چاته د زيات اخستلو په غرض څه ورکړى نو د هغه په ورکړه کښې د هغه د پاره هيڅ اجر به نه وى. د سود په ذريعه د مال د زياتى مثال داسې دې لکه د بدن پړسوب چه د مرگ پيغام دې او د زکوة په ذريعه چه په مال کښې په ظاهره کوم کمې په نظر راځى هغه داسې دې لکه د جلاب په ذريعه د فاسد مادو تنقيه يعنى صفائى کول د کوم انجام چه صحت دې.

قوله: فلانفسهم يمهدون: يسوون المضاجع :آيت کښې دى "وَمَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِأَنْفُسِهِمْ يَمْهَدُونَ" فرمائى يمهدون معنى ده خپل ځان د پاره بسترې سيده کوى، خوروى. يعنى چه کوم خلق نيك عمل کوى نو لکه چه خپل ځان د پاره (جنت يا قبر کښې) بسترې او فرش خوروى.

قوله: الودق: المطر : "فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِهِ" ودق معنى باران يعنى بيا تاسو په وريځو کښې دننه باران راوتونکې وينئ.

قوله: قال ابن عباس: هل لكم مما ملكت أيمانكم: في الآلهة :آيت کښې دى

"ضَرَبَ لَكُمْ مَّثَلًا مِّنْ أَنفُسِكُمْ ۖ هَل لَّكُم مِّن مَّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُم مِّن شُرَكَاءَ فِي مَا رَزَقْنَاكُمْ" الله تعالى ستاسو دَ پاره يو مثال بيان كړو په تاسو كښې څه ستاسو په غلامانو كښې تاسوسره شريك دى په هغه مالونوكښې كوم چه مونږ تاسو له دركړى دى". حضرت ابن عباس رضي الله عنه فرمائى چه په دې آيت كښې الله تعالى دَ باطلو معبودانو په سلسله كښې مثال بيان كړې دې. او په دې كښې فرمائيلى دى چه كله تاسو پخپله په هغه خبره راضى نه ئى چه ستاسو غلامان ستاسو په شان په مالونوكښې شريك شى او هغه ستاسو وارثان جوړى نو بيا تاسو دا باطل معبودان چه الله تعالى پيداكړى دى الله تعالى سره ولې شريك ګنړئى او دَ الله تعالى افعالوكښې ولې وارثان اوحقدار ګرځونى. دغه شان تاسو ته دَ خپل غلامانو نه هيڅ خطره او انديښنه نه وى نو بيا څنګه دا ګنړئى چه الله تعالى ته به دَ دې باطلومعبودانو پرواه وى او دَ هغوى نه به څه ويره محسوس كړى.

قوله: يَصَّدَّعُونَ: يَتَفَرَّقُونَ: "يَوْمَئِذٍ يَصَّدَّعُونَ" په هغه ورځ به ټول خلق ګډوډ او خواره شى يصدعون اصل كښې يتصدعون وو دَ باب تفعل په معنى خواره واره كيدل، فقلبت تاءه صادا، وادغمت

قوله: وَقَالَ غَيْرُهُ: ضُعْفٌ وَضَعْفٌ لُغَتَانِ: آيت كښې دى "اللَّهُ الَّذِي خَلَقَكُم مِّن ضَعْفٍ" الله تعالى هغه ذات دې چا چه تاسو دَ كمزورئى په حالت كښې پيدا كړئى. فرمائى ضعف كښې دوه لغت دى يو ضاد فتح سره او دوئم ضاد ضمه سره.

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ: السُّوأَى: الإِسَاءَةُ جَزَاءُ الْمُسِيئِينَ: آيت كښې دى "ثُمَّ كَانَ عَاقِبَةَ الَّذِينَ أَسَاءُوا السُّوأَىٰ أَن كَذَّبُوا بِآيَاتِ اللَّهِ" بيا دَ خرابوخلقو انجام خراب شو چه هغوى دَ الله تعالى نبى دروغ ګنړلى وې. مجاهد رحمه الله فرمائى آيت كښې دَ السواى معنى دَخرابې چه كومه جزا وى دَ خرابى كونكو.

[٤٤٩٦] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا مَنْصُورٌ وَالأَعْمَشُ عَنْ أَبِي الضُّحَى عَنْ مَسْرُوقٍ قَالَ بَيْنَمَا رَجُلٌ يُحَدِّثُ فِي كِنْدَةَ فَقَالَ يَجِيءُ دُخَانٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَيَأْخُذُ بِأَسْمَاعِ الْمُنَافِقِينَ وَأَبْصَارِهِمْ يَأْخُذُ الْمُؤْمِنَ كَهَيْئَةِ الزُّكَامِ فَفَزِعْنَا فَأَتَيْتُ ابْنَ مَسْعُودٍ وَكَانَ مُتَّكِئًا فَغَضِبَ فَجَلَسَ فَقَالَ مَنْ عَلِمَ فَلْيَقُلْ وَمَنْ لَمْ يَعْلَمْ فَلْيَقُلِ اللَّهُ أَعْلَمُ فَإِنَّ مِنَ الْعِلْمِ أَنْ يَقُولَ لِمَا لاَ يَعْلَمُ لاَ أَعْلَمُ فَإِنَّ اللَّهَ قَالَ لِنَبِيِّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قُلْ مَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ وَمَا أَنَا مِنَ الْمُتَكَلِّفِينَ وَإِنَّ قُرَيْشًا أَبْطَئُوا عَنِ الإِسْلاَمِ فَدَعَا عَلَيْهِمُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ اللَّهُمَّ أَعِنِّي عَلَيْهِمْ بِسَبْعٍ كَسَبْعِ يُوسُفَ فَأَخَذَتْهُمْ سَنَةٌ حَتَّى هَلَكُوا فِيهَا وَأَكَلُوا الْمَيْتَةَ وَالْعِظَامَ وَيَرَى الرَّجُلُ مَا بَيْنَ السَّمَاءِ وَالأَرْضِ كَهَيْئَةِ الدُّخَانِ فَجَاءَهُ أَبُو سُفْيَانَ فَقَالَ يَا مُحَمَّدُ جِئْتَ تَأْمُرُنَا بِصِلَةِ الرَّحِمِ وَإِنَّ قَوْمَكَ قَدْ هَلَكُوا فَادْعُ اللَّهَ فَقَرَأَ فَارْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُخَانٍ مُبِينٍ إِلَى قَوْلِهِ عَائِدُونَ أَفَيُكْشَفُ عَنْهُمْ عَذَابُ الآخِرَةِ إِذَا

جَاءَ ثُمَّ عَادُوا إِلَى كُفْرِهِمْ فَذَلِكَ قَوْلُهُ تَعَالَى يَوْمَ نَبْطِشُ الْبَطْشَةَ الْكُبْرَى يَوْمَ بَدْرٍ وَلِزَامًا يَوْمَ بَدْرٍ الم غُلِبَتِ الرُّومُ إِلَى سَيَغْلِبُونَ وَالرُّومُ قَدْ مَضَى

په دې حديث كښې حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه دَ خپل دې خيال اظهار اوكړو دَ كوم تذكره چه په ماقبل كښې تيره شوې ده چه لزام، دخان او بطشه دَ هغوى په نيزد واقع شويدى او دَ هغوى تعلق قريشو سره دې. دلته چه كوم سړى ونيلى دى چه دَ دخان واقع كيدل به په قيامت كښې وى هغه هم په خپل ځائ صحيح دې، حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه دَ خپل علم مطابق دَ دې انكار كړيدې ګنى جمهور علماء دَدې انكار نه كوى.

[۲۶۷] بَاب لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ لِدِينِ اللَّهِ خُلُقُ الْأَوَّلِينَ دِينُ الْأَوَّلِينَ وَالْفِطْرَةُ الْإِسْلَامُ

[۴۴۹۷] حَدَّثَنَا عَبْدَانُ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا يُونُسُ عَنْ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبُو سَلَمَةَ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا مِنْ مَوْلُودٍ إِلَّا يُولَدُ عَلَى الْفِطْرَةِ فَأَبَوَاهُ يُهَوِّدَانِهِ أَوْ يُنَصِّرَانِهِ أَوْ يُمَجِّسَانِهِ كَمَا تُنْتَجُ الْبَهِيمَةُ بَهِيمَةً جَمْعَاءَ هَلْ تُحِسُّونَ فِيهَا مِنْ جَدْعَاءَ ثُمَّ يَقُولُ فِطْرَةَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ

آيت كښې دى "فِطْرَتَ اللهِ الَّتِيْ فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيْلَ لِخَلْقِ اللهِ" دې كښې "خلق الله" تشريح "دين الله" نه او فطرت تشريح اسلام سره كړيده. دغه شان په سورة الشعراء كښې دى "اِنْ هٰذَآ اِلَّا خُلُقُ الْاَوَّلِيْنَ" دې كښې خلق په معنى دَ دين دې. دَ روايت په آخره كښې ثم يقول: فطرة الله...دې، دې "يقول" ضمير رسول الله صلى الله عليه وسلم طرف ته نه راګرځى لكه چه دَ ظاهر نه معلوميږى بلكه دا دَ حضرت ابوهريره رضي الله عنه ارشاد دې. په كتاب الجنائز كښې دَ دې تصريح ده. (۱)-

دَ "فطرت الله التى فطر الناس عليها"، **تفسير**: علامه شبير احمد عثمانى رحمه الله ليكلى دى: الله تعالى دَ سړى كړه وړه دَ شروع نه داسې ايخودې دى چه هغه دَ حق قبلول او پوهه غواړى نو كولې شى اودفطرت دَ شروع نه خپل اجمالى معرفت يوپړق دَهغه په زړه كښې دَتخم په توګه دَ هدايت اچولې دې. كه چرې دَ چاپيره احوال او ماحول خراب اثر نه متاثر نه وى او په اصل طبيعت باندې پريخودلې شى نو خامخا به حق دين اختياروى بل طرف ته به نه متوجه كيږى. "عهد الست" په قصه كښې هم دې طرف ته اشاره ده او په احاديث صحيحه كښې تصريح ده چه هرماشوم په فطرت (اسلام)باندې پيدا كيږى روستو مور پلار هغه يهودى نصرانى او مجوسى جوړوى. په يوحديث قدسى كښې دى چه ما خپل بنده ته "حنفاء" پيدكړو. بيا

(۱)(صحيح بخارى مع عمدة القارى كتاب الجنائز باب اذا اسلم اصبى: ۱۷۶/۸

شيطانانو اغواء كړو اوهغه ئې د نيغې لارې نه واړولو. بهرحال دين حق، دين حنيف او دين قيم هغه دې كه انسان د هغه په فطرت باندې محلى بالطبع پريخودې شى نود خپل طبيعت نه به د هغې طرف ته تيښ شى، د ټولو انسانانو فطرت الله تعالى داسې جوړكړيدې په كوم كښې چه څه تفاوت او بدلون نشته. فرض كړه كه فرعون يا ابوجهل په اصلى فطرت كښې دا استعداد او صلاحيت نه وې نو هغوى د حق د قبلولو مكلف جوړول نه صحيح كيدل لكه چه خبنته كانړې يا خناور ئې د شرائع مكلف نه دى جوړكړى، د انسانى فطرت هم د دې پوشان والى اثر دې چه د دين ډير مهمه اصول په څه ناڅه رنګ كښې تقريباً ټول انسانان تسليم كوى سره د دې كه په هغې باندې صحيح قائم نه اوسيږى.

حضرت شاه صاحب رحمه الله ليكى الله تعالى د ټولوحاكم، د ټولو نه عجيبه، څوك د هغه برابر نشته. د چا زور په هغه نشته، دا خبرې ټول پيژنى، په دې تلل پكار دى، هسې د چا خان او مال تنګول.په ناموس باندې عيب لګول هرسړې بد ګنړى، داسې الله تعالى يادول، غريب باندې ترس خوړل، پوره حق وركول. دهوكه نه كول هر سړې ښه پيژنى، په دې لار باندې تلل هم دغه دين رښتونې دې (دا فطرى امور دى مګر) د دې بندوبست د پيغمبرانو په ژبه الله تعالى خودلى دى.

سورة لقمان

[٢٦٧] بَاب لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ

[٤٤٩٨] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ الْأَعْمَشِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَلْقَمَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ لَمَّا نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ شَقَّ ذَلِكَ عَلَى أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَالُوا أَيُّنَا لَمْ يَلْبِسْ إِيمَانَهُ بِظُلْمٍ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّهُ لَيْسَ بِذَاكَ أَلَا تَسْمَعُ إِلَى قَوْلِ لُقْمَانَ لِابْنِهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ

[٢٦٩] بَاب قَوْلِهِ إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ

[٤٤٩٩] حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ عَنْ جَرِيرٍ عَنْ أَبِي حَيَّانَ عَنْ أَبِي زُرْعَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَوْمًا بَارِزًا لِلنَّاسِ إِذْ أَتَاهُ رَجُلٌ يَمْشِي فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا الْإِيمَانُ قَالَ الْإِيمَانُ أَنْ تُؤْمِنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَلِقَائِهِ وَتُؤْمِنَ بِالْبَعْثِ الْآخِرِ قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا الْإِسْلَامُ قَالَ الْإِسْلَامُ أَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ وَلَا تُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَتُقِيمَ الصَّلَاةَ وَتُؤْتِيَ الزَّكَاةَ الْمَفْرُوضَةَ وَتَصُومَ رَمَضَانَ قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا الْإِحْسَانُ قَالَ الْإِحْسَانُ أَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ فَإِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَتَى السَّاعَةُ قَالَ مَا الْمَسْئُولُ عَنْهَا بِأَعْلَمَ مِنْ السَّائِلِ وَلَكِنْ سَأُحَدِّثُكَ عَنْ أَشْرَاطِهَا إِذَا وَلَدَتْ الْمَرْأَةُ رَبَّتَهَا فَذَاكَ مِنْ أَشْرَاطِهَا وَإِذَا كَانَ الْحُفَاةُ الْعُرَاةُ رُءُوسَ النَّاسِ

فَذَاكَ مِنْ أَشْرَاطِهَا فِي خَمْسٍ لَا يَعْلَمُهُنَّ إِلَّا اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَيُنَزِّلُ الْغَيْثَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْأَرْحَامِ ثُمَّ انْصَرَفَ الرَّجُلُ فَقَالَ رُدُّوا عَلَيَّ فَأَخَذُوا لِيَرُدُّوا فَلَمْ يَرَوْا شَيْئًا فَقَالَ هَذَا جِبْرِيلُ جَاءَ لِيُعَلِّمَ النَّاسَ دِينَهُمْ

[۴۵۰۰] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سُلَيْمَانَ قَالَ حَدَّثَنِي ابْنُ وَهْبٍ قَالَ حَدَّثَنِي عُمَرُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ زَيْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ أَنَّ أَبَاهُ حَدَّثَهُ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَفَاتِيحُ الْغَيْبِ خَمْسٌ ثُمَّ قَرَأَ إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ

[۲۷۰] باب: تفسير سُورَةُ تنزيل (السَّجْدَةِ)

وَقَالَ مُجَاهِدٌ مَهِينٍ ضَعِيفٍ نُطْفَةُ الرَّجُلِ ضَلَلْنَا هَلَكْنَا وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ الْجُرُزُ الَّتِي لَا تُمْطَرُ إِلَّا مَطَرًا لَا يُغْنِي عَنْهَا شَيْئًا يَهْدِ يُبَيِّنْ

سُورَةُ تنزيل

د كلماتو تشريح:

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ: مَهِينٍ: ضَعِيفٍ: نُطْفَةُ الرَّجُلِ: آيت كښې دى "ثُمَّ جَعَلَ نَسْلَهُ مِنْ سُلٰلَةٍ مِّنْ مَّآءٍ مَّهِيْنٍ" بيا جوړ كړو دَ هغه نسل دَ بې قدره اوبودَ څاڅكى نه، فرمائى مهين معنى ضعيف ده او دينه مراد دَ سړى نطفه او منى ده.

قوله: ضَلَلْنَا: هَلَكْنَا: آيت كښې دى "وَقَالُوْٓا ءَاِذَا ضَلَلْنَا فِى الْاَرْضِ ءَاِنَّا لَفِيْ خَلْقٍ جَدِيْدٍ" فرمائى ضللنامعنى هلكنا يعنى كافر وائى چه آيا كله مونږ په زمكه كښې ختم شو نو بيا به دَ نوى سر نه پيداكيږو.

قوله: الْجُرُزُ: الَّتِي لَا تُمْطَرُ إِلَّا مَطَرًا لَا يُغْنِي عَنْهَا شَيْئًا: "اَوَلَمْ يَرَوْا اَنَّا نَسُوْقُ الْمَآءَ اِلَى الْاَرْضِ الْجُرُزِ فَنُخْرِجُ بِهٖ زَرْعًا" آيا هغوى په دې خبره باندې نظر نه دې كړې چه مونږ اوچې زمكې ته اوبه رسوو بيا دَ هغې په ذريعه فصل پيداكوو. فرمائى چه جرز هغه زمكې ته وائى چرته چه ډيركم باران كيږى دَ څه نه چه هغه زمكې ته هيڅ فائده نه رسى.

قوله: يَهْدِ: يُبَيِّنْ: آيت كښې دى "اَوَلَمْ يَهْدِ لَهُمْ كَمْ اَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِّنَ الْقُرُوْنِ" آيا دَ هغوى دَ پاره دا امر دَ لار خودنې موجب نه دې چه مونږ دَ دوى نه وړاندې څومره امتونه هلاك كړى دى.

فرمائى "يهد" معنى يبين يعنى آيا بيان نه دې كړې.

[۲۷۱] بَابُ قَوْلِهِ فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ

[۴۵۰۱] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ أَبِي الزِّنَادِ عَنِ الْأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ قَالَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى

أَعْدَدْتُ لِعِبَادِي الصَّالِحِينَ مَا لَا عَيْنٌ رَأَتْ وَلَا أُذُنٌ سَمِعَتْ وَلَا خَطَرَ عَلَى قَلْبِ بَشَرٍ قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ اقْرَءُوا إِنْ شِئْتُمْ فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ وحَدَّثَنَا عَلِيٌّ قَالَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ عَنْ الْأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ اللَّهُ مِثْلَهُ قِيلَ لِسُفْيَانَ رِوَايَةً قَالَ فَأَيُّ شَيْءٍ

[۴۵۰۲] حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ بْنُ نَصْرٍ حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ عَنْ الْأَعْمَشِ حَدَّثَنَا أَبُو صَالِحٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى أَعْدَدْتُ لِعِبَادِي الصَّالِحِينَ مَا لَا عَيْنٌ رَأَتْ وَلَا أُذُنٌ سَمِعَتْ وَلَا خَطَرَ عَلَى قَلْبِ بَشَرٍ ذُخْرًا بَلْهَ مَا أُطْلِعْتُمْ عَلَيْهِ ثُمَّ قَرَأَ فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ قَالَ أَبُو مُعَاوِيَةَ عَنْ الْأَعْمَشِ عَنْ أَبِي صَالِحٍ قَرَأَ أَبُو هُرَيْرَةَ قُرَّاتِ أَعْيُنٍ

قوله: ذُخْرًا بَلْهَ مَا أُطْلِعْتُمْ عَلَيْهِ: حضرت ابوهريره رضی الله عنه نه روايت دې "عن النبی صلی الله عليه وسلم يقول الله: اعددت لعبادی الصالحين مالاعين رات ولااذن سمعت ولاخطر علی قلب بشر ذخرا من بله مااطلعتم عليه ثم قراء: فلاتعلم نفس مااخفی لهم من قرة اعين جزاء بما كانويعملون" په دې روايت کښې "ذخرا" تعلق "اعددت" سره دې او "مذخورا" په معنی کښې دې. ای اعددت ذلك لهم مذخورا يعنی دَ نيکانوخلقو دَ پاره ما دا ذخيره تياره کړه.

د "ذخرا بله ما اطلعتم عليه" معنی: او "بله مااطلعتم عليه" کښې مختلف اقوال دی يو دا دې چه "بله" اسم فعل په معنی "دع" دې، په دې صورت کښې به ترجمه وی تاسو پريږدئی هغه نعمتونه په کومو چه تاسو خبردار شوی ئی، يعنی مونږ چه په جنت کښې کوم نعمتونه دَ نيکانوخلقو دَ پاره تيارکړی دی هغه ډير اوچت دی، دې وخت کښې چه کوم نعمتونه تاسو په دنياکښې پيژنئی هغه پريږدئی ځکه چه هغه په جنت کښې ذخيره شوی نعمتونو په مقابله کښې ډير معمولی دی، علامه عينی رحمه الله په دې صورت کښې ترجمه ليکی: "دع مااطلعتم عليه: فانه سهل يسيرفی جنب ماادخرته لهم"(١)- دونم قول دا دې چه دا لفظ "من بله" دې او په معنی کښې د "غير" دې. په دې صورت کښې به ترجمه وی، دَ نيکانودَ پاره چه دَ نعمتونو کومه ذخيره مونږ تياره کړيده هغه دَ دې نعمتونونه علاوه دی دَ کومو نه چه تاسوخبرشوې ئی، دې صورت کښې "بله" دَ مابعد طرف ته مضاف دې. (٢)- دريم قول دا دې "من بله" په معنی کيف "بله" مبنی په فتح کيف په معنی کښې دې. اوکيف دَ استفهام استبعاد دَ پاره دې او معنی ده "من اين اطلاعكم علی هذا القدر الذی تقصرعقول البشرعن الاحاطة به" يعنی تاسو په

(١)(عمدة القاری:١٩/١١٤)

(٢)(فتح الباری:٨/٥١۶)

دې نعمتونوباندې څنګه اطلاع حاصلولې شنې د کوم د احاطې نه انسانی عقلونه قاصر دی. (۱)- والله اعلم

[۲۷۲] باب: تفسير سورة الأحزاب

وَقَالَ مُجَاهِدٌ صَيَاصِيهِمْ قُصُورِهِمْ

الْأَحْزَاب

د کلماتو تشریح:

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ صَيَاصِيهِمْ قُصُورِهِمْ: وَأَنْزَلَ الَّذِينَ ظَاهَرُوهُمْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ صَيَاصِيهِمْ" اود اهل کتاب نه چه کومو خلقو د دې (مشرکانو) امداد کړې وو الله تعالى هغوی د هغوی د قلعه ګانونه لاندې راکوز کړل. فرمانی صياصيهم معنی قلعه ګانې. محل.

[۲۷۳] بَاب النَّبِيُّ أَوْلَى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ

[۴۵۰۳] حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فُلَيْحٍ حَدَّثَنَا أَبِي عَنْ هِلَالِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي عَمْرَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ مَا مِنْ مُؤْمِنٍ إِلَّا وَأَنَا أَوْلَى النَّاسِ بِهِ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ اقْرَءُوا إِنْ شِئْتُمْ النَّبِيُّ أَوْلَى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ فَأَيُّمَا مُؤْمِنٍ تَرَكَ مَالًا فَلْيَرِثْهُ عَصَبَتُهُ مَنْ كَانُوا فَإِنْ تَرَكَ دَيْنًا أَوْ ضَيَاعًا فَلْيَأْتِنِي فَأَنَا مَوْلَاهُ

[۲۷۴] بَاب ادْعُوهُمْ لِآبَائِهِمْ هُوَ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ

[۴۵۰۴] (۲) حَدَّثَنَا مُعَلَّى بْنُ أَسَدٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ الْمُخْتَارِ حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ عُقْبَةَ قَالَ حَدَّثَنِي سَالِمٌ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ زَيْدَ بْنَ حَارِثَةَ مَوْلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا كُنَّا نَدْعُوهُ إِلَّا زَيْدَ بْنَ مُحَمَّدٍ حَتَّى نَزَلَ الْقُرْآنُ ادْعُوهُمْ لِآبَائِهِمْ هُوَ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ

[۲۷۵] بَاب فَمِنْهُمْ مَنْ قَضَى نَحْبَهُ وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْتَظِرُ وَمَا بَدَّلُوا تَبْدِيلًا

نَحْبَهُ عَهْدَهُ أَقْطَارِهَا جَوَانِبُهَا الْفِتْنَةَ لَآتَوْهَا لَأَعْطَوْهَا

---

(۱) (فتح البارى:۵۱۶/۸

(۲) (واخرجه مسلم فى فضائل الصحابة، باب فضائل زيدبن حارثة، رقم الحديث:۲۴۲۵ واخرجه الترمذى فى المناقب، باب مناقب زيدبن حارثة، رقم الحديث:۳۸۱۴ واجرجه النسائى فى السنن الكبرى فى التفسير باب سورة الاحزاب رقم الحديث:۱۱۳۹۷-

[۴۵۰۵] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْأَنْصَارِيُّ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ ثُمَامَةَ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ نُرَى هَذِهِ الْآيَةَ نَزَلَتْ فِي أَنَسِ بْنِ النَّضْرِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ

[۴۵۰۶] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي خَارِجَةُ بْنُ زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ أَنَّ زَيْدَ بْنَ ثَابِتٍ قَالَ لَمَّا نَسَخْنَا الصُّحُفَ فِي الْمَصَاحِفِ فَقَدْتُ آيَةً مِنْ سُورَةِ الْأَحْزَابِ كُنْتُ كَثِيرًا أَسْمَعُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرَؤُهَا لَمْ أَجِدْهَا مَعَ أَحَدٍ إِلَّا مَعَ خُزَيْمَةَ الْأَنْصَارِيِّ الَّذِي جَعَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ شَهَادَتَهُ شَهَادَةَ رَجُلَيْنِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ

قوله: شَهَادَتَهُ شَهَادَةَ رَجُلَيْنِ:

د حضرت خزيمه ﷛ ګواهي د دوه سړو د ګواهئ قائم مقام وو: دَ ابوداؤد، نسائي او عبدالرزاق په روايت کښې دی چه يو ځل رسول الله ﷺ دَ يو باندچې نه اس واخستو اودَ قيمت ادا کولودَپاره ئې باندچې ته ځان سره دَ تلو دَ پاره اوفرمائيل،هغه وخت څه نورو خلقو دَ دې باندچې نه هغه اس په زيات قيمت دَ اخستلو دَ پاره اووئيل، کله چه هغوی ﷺ دَ اس قيمت ادا کړو نو دَ اس په دې سودا باندې ګواه اوغوښتلو، حضرت خزيمه ﷛ هلته موجود وو هغه ګواهي ورکړه چه رسول الله ﷺ دا اس اخستې دې. حضور ﷺ حضرت خزيمه ﷛ ته اوفرمائيل چه ته خودَ بيع په وخت کښې هلته موجودنه وې، تاځنګه ګواهي ورکړه؟ هغه اووئيل چه دَ آسمان خبرې تاسوله راخی په هغې کښې مونږ ستاسو تصديق کوو دا خو دَ زمکې واقعه ده په دې کښې به مونږ ستاسو تصديق ځنګه نه کوو. هغه وخت حضور ﷺ دَ حضرت خزيمه ﷛ ګواهي دَ دوو سړو دَ ګواهئ قائم مقام اوګرځوله. (۱)- په طبراني کښې دَ دې باندچې نوم سوادبن حارث بيان کړيشوې دې. (۲)- دَ حضرت خزيمه ﷛ دَ واقعې نه بعضې حضراتو دا استدلال کړيدې چه چرته يو سړې ډير زيات معتبر او ثقه وی نودَ هغه ګواهي دَ دوو سړو دَ ګواهئ قائم مقام کيدېشی. ليکن علامه خطابی ﷫ په دې باندې اشکال کړيدې چه دَ دې واقعې نه دا مذکوره استدلال صحيح نه دې ځکه چه حضور ﷺ دَ اس دَ اخستلوکومه فيصله اوفرمائيله هغه ئې دَ خپل علم په بنياد باندې فرمائيلې وه، دَ حضرت خزيمه ﷛ دَ ګواهئ په بنياد باندې نه وه فرمائيلې او دَ ګواهئ حيثيت صرف دَ تاکيددَپاره وو، په دې وجه دې واقعې نه مذکوره استدلال صحيح نه دې.(۳)-

---

[۱](فتح الباری:۵۱۸/۸)
[۲](فتح الباری:۵۱۹/۸)
[۳](فتح الباری:۵۱۹/۸ ومعالم السنن

[۲۷۶] باب قوله يا أيها النبي قل لأزواجك إن كنتن تردن الحياة الدنيا وزينتها فتعالين

أمتعكن وأسرحكن سراحا جميلا وقال معمر التبرج أن تخرج محاسنها سنة الله استنها جعلها

آيت کښې دی "وقرن في بيوتكن ولا تبرجن تبرج الجاهلية الأولى" اوتاسو په خپلو کورونو کښې ناستې اوسئ او د پخوانۍ زمانې د جاهليت په شان مه ګرځئ. معمر بن مثنی يعنی ابوعبيده فرمائی چه تبرج دا دې چه ښځه خپل حسن ښکاره کړی.

قوله: سنة الله استنها جعلها: آيت کښې دی "سنة الله في الذين خلوا من قبل" د الله تعالی همدغه معمول د هغه خلقو په حق کښې هم وو کوم چه وړاندې تيرشوی دی. فرمائی سنة الله نه هغه معمول او طريقه مراد ده کومه چه الله تعالی مقرر کړيده.

[۴۵۰۷] حدثنا أبو اليمان أخبرنا شعيب عن الزهري قال أخبرني أبو سلمة بن عبد الرحمن أن عائشة رضي الله عنها زوج النبي صلى الله عليه وسلم أخبرته أن رسول الله صلى الله عليه وسلم جاءها حين أمره الله أن يخير أزواجه فبدأ بي رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال إني ذاكر لك أمرا فلا عليك أن لا تستعجلي حتى تستأمري أبويك وقد علم أن أبوي لم يكونا يأمراني بفراقه قالت ثم قال إن الله قال يا أيها النبي قل لأزواجك إلى تمام الآيتين فقلت له ففي أي هذا أستأمر أبوي فإني أريد الله ورسوله والدار الآخرة

د حديث باب تشريح: حضوراکرم ﷺ د آيت تخيير نازليدونه پس حضرت عائشه رضی الله عنها خواله راغلو او هغې ته ئی اوفرمائيل چه زه به تاته يوه خبره کوم ته د هغې جواب په تندئی سره مه راکوه د خپل مورپلار سره د مشورې نه پس ئی راکړه. دا تحفظ او احتياط حضور اکرم ﷺ ځکه اوفرمائيلو چه حضرت عائشه رضی الله عنها کم عمر وه چه چرته هغه غلطه فيصله اونه کړی نو ځکه هغوی ﷺ هم دا نه غوښتل چه حضرت عائشه رضی الله عنها دې جدا شی. نبی کريم ﷺ هغې ته آيت تخيير واوږولو، حضرت عائشه رضی الله عنها صحيح فيصله اوکړه او وئې فرمائيل چه زه الله تعالی او د هغه رسول اختياروم او په دې باندې د حيرانتيا اظهاراوکړو چه په دې کښې د مور پلار سره د مشورې څه خبره وه، ظاهره ده چه زه تاسو څنګه پريخودې شم. حضرت عائشه رضی الله عنها حضور ﷺ ته دا هم اوفرمائيل چه زما دا جواب نورو بيبيانوته مه ښائې، کيدې شی چه د حضرت عائشه رضی الله عنها دا خواهش وو چه په هغې کښې څه داسې وی چه دنيا اختيار کړی او د نبی کريم ﷺ د زوجيت نه فارغې شی نو بيا به شمير کم شی. حضور اکرم ﷺ اوفرمائيل چه چاپوس اونه کړو نوزه به ئی پخپله نه ښائم ليکن که تپوس ئی اوکړو نو بيا به ئی پټوم نه. حضور اکرم ﷺ د نورو بيبيانو په وړاندې آيت تخيير بيان کړو نو هرې يوې الله تعالی او د هغه رسول ﷺ اختيارولو فيصله اوکړه، ځکه چه د حضور اکرم ﷺ د صحبت او معيت نه د هرې يوې زړه د ايمان په رڼړا منور وو. هغوی دنيا ته د الله

تعالى او د هغه د رسول ﷺ په مقابله كښې څنګه ترجيح وركولې شوه. يوې هم دنياته ترجيح ورنه كړه اود نبى كريم ﷺ سره ئې د اوسيدو فيصله اوكړه.

[٢٧٧] بَاب قَوْلِهِ وَإِنْ كُنْتُنَّ تُرِدْنَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَالدَّارَ الْآخِرَةَ فَإِنَّ اللَّهَ أَعَدَّ لِلْمُحْسِنَاتِ مِنْكُنَّ أَجْرًا عَظِيمًا

وَقَالَ قَتَادَةُ وَاذْكُرْنَ مَا يُتْلَى فِي بُيُوتِكُنَّ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ وَالْحِكْمَةِ الْقُرْآنِ وَالْحِكْمَةُ السُّنَّةُ وَقَالَ اللَّيْثُ (١) حَدَّثَنِي يُونُسُ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبُو سَلَمَةَ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَنَّ عَائِشَةَ زَوْجَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَتْ لَمَّا أُمِرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِتَخْيِيرِ أَزْوَاجِهِ بَدَأَ بِي فَقَالَ إِنِّي ذَاكِرٌ لَكِ أَمْرًا فَلَا عَلَيْكِ أَنْ لَا تَعْجَلِي حَتَّى تَسْتَأْمِرِي أَبَوَيْكِ قَالَتْ وَقَدْ عَلِمَ أَنَّ أَبَوَيَّ لَمْ يَكُونَا يَأْمُرَانِي بِفِرَاقِهِ قَالَتْ ثُمَّ قَالَ إِنَّ اللَّهَ جَلَّ ثَنَاؤُهُ قَالَ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِأَزْوَاجِكَ إِنْ كُنْتُنَّ تُرِدْنَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا إِلَى أَجْرًا عَظِيمًا قَالَتْ فَقُلْتُ فَفِي أَيِّ هَذَا أَسْتَأْمِرُ أَبَوَيَّ فَإِنِّي أُرِيدُ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَالدَّارَ الْآخِرَةَ قَالَتْ ثُمَّ فَعَلَ أَزْوَاجُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِثْلَ مَا فَعَلْتُ تَابَعَهُ مُوسَى بْنُ أَعْيَنَ عَنْ مَعْمَرٍ عَنْ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبُو سَلَمَةَ وَقَالَ عَبْدُ الرَّزَّاقِ وَأَبُو سُفْيَانَ الْمَعْمَرِيُّ عَنْ مَعْمَرٍ عَنْ الزُّهْرِيِّ عَنْ عُرْوَةَ عَنْ عَائِشَةَ

[٢٧٨] بَاب وَتُخْفِي فِي نَفْسِكَ مَا اللَّهُ مُبْدِيهِ وَتَخْشَى النَّاسَ وَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَاهُ

[٤٥٠٩] (٢) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحِيمِ حَدَّثَنَا مُعَلَّى بْنُ مَنْصُورٍ عَنْ حَمَّادِ بْنِ زَيْدٍ حَدَّثَنَا ثَابِتٌ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ هَذِهِ الْآيَةَ وَتُخْفِي فِي نَفْسِكَ مَا اللَّهُ مُبْدِيهِ نَزَلَتْ فِي شَأْنِ زَيْنَبَ بِنْتِ جَحْشٍ وَزَيْدِ بْنِ حَارِثَةَ

د ايت كريمه دوه تفسيرونه: د دې ايت دوه تفسيرونه شوى دى يوتفسير امام ابى حاتم او على بن الحسين زيدالعابدين نه منقول دې چه الله تعالى حضور اكرم ﷺ ته خودلى وو چه

---

[١] (واخرجه مسلم فى الطلاق باب ان تخير امراته لايكون طلاقا الابالنية رقم الحديث:١٤٧٥ واخرجه الترمذى فى التفسير باب سورة الاحزاب رقم الحديث:٣٢٠٤ واخرجه النسائى الكبرى فى كتاب النكاح باب ما افترض الله على رسوله وخفضه على خلقه ليزيده به ان شاء الله قربة اليه رقم الحديث:٥٣٠٩-

[٢] (واخرجه ايضاً فى التوحيد باب قوله تعالى وكان عرشه على الماء رقم الحديث:٧٤٢٠(مع الفتح) واخرجه الترمذى فى التفسير باب سورة الاحزاب رقم الحديث:٣٢١٢ واخرجه النسائى فى السنن فى التفسير باب وتخفى فى نفسك ما الله مبديه رقم الحديث:١١٤٠٧-

زينب بنت جحش دَ هغوی په نکاح کښې راتلونکې ده ليکن دَ هغې نکاح دَ حضرت زيدبن حارثه سره شوې وه اوهغه دَ نبی کريم ﷺ متبنٰی وو په دې وجه دَ خلقو دَ خبرو دَ ويرې هغوی ﷺ دا خبره نه ظاهروله چه زينب بنت جحش زما په نکاح کښې راتلونکې ده. په زړه کښې همدغه ووچه زيدبن حارثه رضی الله عنه طلاق ورکړې نو زه به ورسره نکاح کوم، په دې دوران کښې حضرت زيد راغلواودَ حضرت زينب رضی الله عنها شکايت ئې هم اوکړو ليکن هغوی اوفرمائيل "امسك عليك زوجك واتق الله" اوالله تعالی چه څه خودلې ووچه دا ستا په نکاح کښې راتلونکې ده هغه ئې پټ کړل، هم دَ دې متعلق ئې اوفرمائيل "وتخفى فى نفسك ماالله مبديه" دې نه پس حضرت زيد طلاق ورکړو او الله تعالی دَ اوو آسمانونودَ پاسه دَ حضرت زينب نکاح حضور اکرم ﷺ سره اوکړه. په کتاب التوحيدکښې دا روايت موجود دې. (١)-دَ آيت هم دا تفسير جمهور علماؤ اختيارکړيدې. (٢)- مولانا شبيراحمد عثمانی رحمه الله هم دا اختيارکړيدې هغوی ليکی: "حضرت زينب رضی الله عنها دَ رسول الله ﷺ دَ ترور لور او دَ قريشودَ اوچت خاندان نه وه، نبی کريم ﷺ غوښتل چه دَ هغې نکاح زيدبن حارثه رضی الله عنه سره اوکړی، دا زيدهم په اصل کښې شريف عرب وو ليکن په وړوکوالی کښې دې چا ظالم راوستلو او غلام ئې جوړکړو او دَ مکې بازارکښې خرڅ کړو.حضرت خديجه رضی الله عنها واخستلو او خوورخې پس ئې نبی کريم ﷺ ته هيبه کړو، حضور ﷺ هغه آزاد کړو او متبنی ئې جوړکړو. دَ حضرت زينب رضی الله عنها خاندانی حيثيت ډير اوچت وو او زيدبن حارثه رضی الله عنه په ظاهره دَ غلامئ داغ اوچت کړې آزاد شوې وو. په دې وجه دَ هغې او دَ هغې دَ رور زيد سره دَ نکاح کولو مرضی نه وه. ليکن الله او دَ هغه رسول ﷺ ته منظور وه چه دا قسمه موهوم تفريقات او امتيازات په نکاح کښې رکاوټ جوړنه شی. دَ دې پاره نبی کريم ﷺ زينب او دَ هغې په ورو باندې زور اوکړو چه هغوی دې دانکاح قبوله کړی، هم په هغه وخت آيت نازل شو "وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَّلَا مُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَى اللهُ وَرَسُولُهٗٓ أَمْرًا أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ ۗ وَمَنْ يَعْصِ اللهَ وَرَسُولَهٗ فَقَدْ ضَلَّ ضَلٰلًا مُّبِيْنًا" اودې خلقو خپله مرضی الله تعالی او دَ هغه دَ رسول ﷺ په مرضئ قربان کړله او دَ زيدبن حارثه رضی الله عنه نکاح حضرت زينب رضی الله عنها سره اوشوه. حضرت زينب رضی الله عنها چه دَ زيد رضی الله عنه په نکاح کښې راغله نودَ مزاج برابر والی نه وو نو خپل مينځ کښې به چه کله جګړه اوشوه نو زيد رضی الله عنه به حضور اکرم ﷺ ته شکايت کولو اووئيل به ئې چه زه هغه پريږدم، حضرت به منع کولو چه زما په خاطر او دَ الله او دَ هغه دَ رسول په حکم سره هغې ته دَ خپلې رضا خلاف ته قبول کړې اوس پريخودل به هغه اودَ هغې رشته داران بله بې عزتی اوګڼړې نو دَ الله نه اوويريږه او په وړو وړو خبرو باندې ورانې مه راوله او ترکومې چه کيدېشی نو دَ کور جوړولو کوشش کوه. کله چه معامله په يو شان هم برابره نشوه او هر وخت جنګ جګړې

(١)(صحيح البخاري:کتاب التوحيد باب بلاترجمة:٢/١١٠٣-١١٠٤

(٢)(قال القرطبي: قال علماؤنا:قول على بن الحسين احسن ماقيل فى الاية وهوالذى عليه اهل التحقيق من المفسرين والعلماء الراسخين (البدرى السارى:٤/٢٢٠)

کیدې نو ممکن ده چه دَ نبی کریم ﷺ په زړه کښې دا راغلې وی که زید غریب هغه پریږدی نو دَ زینب دَ زړه ساتنه بغیر دې نه ممکن نه ده چه زه پخپله هغې سره نکاح اوکړم. لیکن دَ جاهلانو او منافقانو دَ بدو خبرو اندیښنه وه چه دَ خپل خوی ښځه ئې کور کښې ساتلې ده. الله تعالی نبی کریم ﷺ خبرکړو چه دَ زینب نکاح تاسو سره کونکې یم، ولې نکاح کښې ورکونکې یم؟ دا پخپله دَ قرآن په الفاظو کښې "لِكَيْلَا يَكُونَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ حَرَجٌ فِي أَزْوَاجِ أَدْعِيَائِهِمْ" صفاصفا ظاهریږی. او کیدیشی چه هم دا حکمت وی چه اول دَ زینب نکاح په زور اچولو سره زید سره اوکړې شوه ځکه چه الله تعالی ته معلومه وه چه دا نکاح به ډیر وخت پورې باقی نه وی، یوڅومصالح مهمه وو چه دَ هغې حاصلولو په دې نکاح پورې زوړند وو. لنډا دا چه نبی کریم ﷺ دَ خپل ذاتی خیال، آسمانی پیشن ګوئې اودَ عوامو دَ پیغورونو خیال ساتلو سره شرمیدلو او زید ﷺ ته دَ طلاق مشورې ورکولوسره هم حیاء کوله لیکن دَ الله تعالی خبره خوبه رښتیا کیدله او دَ هغه حکم تکوینی او تشریعی ضرور وو چه پوره کیدلو به. آخر حضرت زید ﷺ طلاق ورکړو او عدت تیریدلو سره الله تعالی دَ حضور ﷺ نکاح حضرت زینب ﷺ سره اوتړله. دَ دې تقریرنه معلومه شوه چه دَ هغوی په زړه کښې کوم څیز پټ وو هغه هم دا دَ نکاح پیشن ګوئی او دا خیال وو. (١)-

بعض مفسرینو روایات نقل کړی دی چه دَ نبی کریم ﷺ په زړه کښې کوم څیز پټ وو هغه دَ زینب ﷺ سره محبت وو اودَ هغې سره محبت شوې وو لیکن دا قسم ټول روایات صحیح نه دی. حافظ ابن حجر رحمه الله پورته ذکر شوی تفسیر روایت نقل کولونه پس لیکی: "ووردت آثار اخری، اخرجها ابن ابی حاتم والطبری، ونقلها کثیر من المفسرین لاینبغی التشاغل بها، والذی اوردته منها هوالمعتمد، والحاصل ان الذی کان یخفیه النبی صلی الله علیه وسلم هواخبار الله ایاه انها ستصیر زوجته، والذی کان یحمله علی اخفاء ذلك خشیة قول الناس: تزوج امراة ابنه" (٢)-

[٢٧٩] بَاب قَوْلِهِ تُرْجِئُ مَنْ تَشَاءُ مِنْهُنَّ وَتُؤْوِي إِلَيْكَ مَنْ تَشَاءُ وَمَنْ ابْتَغَيْتَ مِمَّنْ عَزَلْتَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكَ

"یعنې روستو ئې کړنې تاسو چه څوك غواړنې هغوی نه خپل ځان سره ځائ ورکړنې چاله چه غواړنې او کومې چه دَ خپل ځان نه جدا کړې وې یعنې روستوکړې وې او په هغوی کښې چه څوك غواړې خپل ځان سره اوساته، په تاباندې دې کښې هیڅ ګناه نشته" مقصد دا دې چه قسم بین الازواج تاسو باندې واجب نه دې. لیکن هغوی همیشه انصاف کړې دې او دا دَ هغوی ﷺ دَ طرف نه تبرع وه، صرف دَ حضرت سوده ﷺ دَ عمر دَ زیاتوالی په وجه په آخره کښې خپل نمبر حضرت عائشه ﷺ ته ورکړې وو. دَ دې آیت درې تفسیرونه شوی دی.

١)(تفسیر عثمانی:٥٦-٥٦٣ فائده نمبر ٥٠٣

٢)(فتح الباری:٨/٥٢٤

① تطلق من تشاء وتمسك من تشاء (١)- ② تعتزل من تشاء وتقيم من تشاء (٢)-
③ تقبل من تشاء من الواهبات وتردد من تشاء (٣)- مونږ په ترجمه كښې دوئمه توجيه اختيار كړې ده.

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ تُرْجِئُ تُؤَخِّرُ أَرْجِئْهُ أَخِّرْهُ

[۴۵۱۰] حَدَّثَنَا زَكَرِيَّاءُ بْنُ يَحْيَى حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ قَالَ هِشَامٌ حَدَّثَنَا عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ كُنْتُ أَغَارُ عَلَى اللَّاتِي وَهَبْنَ أَنْفُسَهُنَّ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَقُولُ أَتَهَبُ الْمَرْأَةُ نَفْسَهَا فَلَمَّا أَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى تُرْجِئُ مَنْ تَشَاءُ مِنْهُنَّ وَتُؤْوِي إِلَيْكَ مَنْ تَشَاءُ وَمَنِ ابْتَغَيْتَ مِمَّنْ عَزَلْتَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكَ قُلْتُ مَا أُرَى رَبَّكَ إِلَّا يُسَارِعُ فِي هَوَاكَ

[۴۵۱۱] (٤) حَدَّثَنَا حِبَّانُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا عَاصِمٌ الْأَحْوَلُ عَنْ مُعَاذَةَ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَسْتَأْذِنُ فِي يَوْمِ الْمَرْأَةِ مِنَّا بَعْدَ أَنْ أُنْزِلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ تُرْجِئُ مَنْ تَشَاءُ مِنْهُنَّ وَتُؤْوِي إِلَيْكَ مَنْ تَشَاءُ وَمَنِ ابْتَغَيْتَ مِمَّنْ عَزَلْتَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكَ فَقُلْتُ لَهَا مَا كُنْتِ تَقُولِينَ قَالَتْ كُنْتُ أَقُولُ لَهُ إِنْ كَانَ ذَاكَ إِلَيَّ فَإِنِّي لَا أُرِيدُ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَنْ أُوثِرَ عَلَيْكَ أَحَدًا تَابَعَهُ عَبَّادُ بْنُ عَبَّادٍ سَمِعَ عَاصِمًا

[۲۸۰] بَاب قَوْلِهِ لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ إِلَّا أَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ

إِلَى طَعَامٍ غَيْرَ نَاظِرِينَ إِنَاهُ وَلَكِنْ إِذَا دُعِيتُمْ فَادْخُلُوا فَإِذَا طَعِمْتُمْ فَانْتَشِرُوا وَلَا مُسْتَأْنِسِينَ لِحَدِيثٍ إِنَّ ذَلِكُمْ كَانَ يُؤْذِي النَّبِيَّ فَيَسْتَحْيِي مِنْكُمْ وَاللَّهُ لَا يَسْتَحْيِي مِنَ الْحَقِّ وَإِذَا سَأَلْتُمُوهُنَّ مَتَاعًا فَاسْأَلُوهُنَّ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ ذَلِكُمْ أَطْهَرُ لِقُلُوبِكُمْ وَقُلُوبِهِنَّ وَمَا كَانَ لَكُمْ أَنْ تُؤْذُوا رَسُولَ اللَّهِ وَلَا أَنْ تَنْكِحُوا أَزْوَاجَهُ مِنْ بَعْدِهِ أَبَدًا إِنَّ ذَلِكُمْ كَانَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمًا يُقَالُ إِنَاهُ إِدْرَاكُهُ أَنَى يَأْنِي أَنَاةً فَهُوَ آنٍ

قوله: يُقَالُ إِنَاهُ إِدْرَاكُهُ أَنَى يَأْنِي أَنَاةً: آيت كښې دى "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ إِلَّا أَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ إِلَى طَعَامٍ غَيْرَ نَاظِرِينَ إِنَاهُ" تاسو د نبى په كور كښې (بغير بلنې) مه داخليږئ مګرچه كوم وخت تاسو د خوراك د پاره (د راتلو) اجازت دركړېشى په داسې توګه چه د دې خوراك د تيارى پورې انتظار مه كوئ (يعنى بغيرد بللوخو هډوخښى مه اوكه دعوت وى نو بيا هم

---

(١) (تفسير كشاف: ٣/٥٥١

(٢) (تفسير كشاف: ٣/٥٥١

(٣) (تفسير كشاف: ٣/٥٥٢

(٤) (واخرجه مسلم فى الطلاق باب بيان ان تخير المراة لايكون طلاقا الابالنية رقم الحديث ١٤٧٦ واخرجه النسائى فى السنن الكبرى فى عشرة النساء باب تاويل قول الله تعالى ترجى نمن تشاء منهن رقم الحديث: ٩٨٢٧ واحرجه ابوداؤد فى كتاب النكاح باب تقسيم بين النساء ٢١٣٦-

ډیر دَ وړاندې نه مه ځنې او کینئې). فرمائی اناه معنی ادرکه یعنی دَ هغې پخیدل، تیاریدل.
انی یانی (ض) انی (کرمی یرمی) دَ وخت راتلل، پخیدل.
د "لعل الساعة تکون قریباً، متعلق یو اشکال او دهغې جواب: دلته په ظاهره یو اشکال کیدیشې چه "الساعة" موئنث دې په دې مناسبت سره وړاندې "قریبة" کیدل پکار دی، امام بخاری رحمه الله دَ دې جواب ورکوی چه دا لفظ هغه وخت کښې موئنث استعمالیږی چه دا کله دَ موئنث صفت وی لیکن که دا صفت نه وی بلکه ضرف او بدل واقع کیږی، نوهغه وخت "قریب" استعمالوی او په دې کښې واحد او تثنیه جمع مذکر او موئنث ټول برابریږی. مولانا انورشاه کشمیری رحمه الله فرمائی: "الفعیل ان کان نعتاً ففیه فرق بین المؤنث والمذکر، وان کان ظرفاً اوبدلاً، فلافرق بینهما اما اذاکان ظرفاً فظاهر، فان التذکیر والتانیث فی الظرف سواء، واما قوله: او بدلا، فهو ایضاً بمعنی الظرف، والا فهومضر" (۱)- بعض حضراتو وئیلی دی چه مذکوره آیت کښې مضاف محذوف دې اواصل عبارت دې "لعل قیام الساعة تکون قریبا" دَ مضاف رعایت کولوسره "قریبا" مذکر استعمال کړې دې او مضاف الیه رعایت نه "تکون" موئنث راوړلې دې. (۲)- والله اعلم

[۴۵۱۲] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ حُمَيْدٍ عَنْ أَنَسٍ قَالَ قَالَ عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ يَدْخُلُ عَلَيْكَ الْبَرُّ وَالْفَاجِرُ فَلَوْ أَمَرْتَ أُمَّهَاتِ الْمُؤْمِنِينَ بِالْحِجَابِ فَأَنْزَلَ اللَّهُ آيَةَ الْحِجَابِ

[۴۵۱۳| ۴۵۱۴] (۳) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الرَّقَاشِيُّ حَدَّثَنَا مُعْتَمِرُ بْنُ سُلَيْمَانَ قَالَ سَمِعْتُ أَبِي يَقُولُ حَدَّثَنَا أَبُو مِجْلَزٍ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ لَمَّا تَزَوَّجَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ زَيْنَبَ بِنْتَ جَحْشٍ دَعَا الْقَوْمَ فَطَعِمُوا ثُمَّ جَلَسُوا يَتَحَدَّثُونَ وَإِذَا هُوَ كَأَنَّهُ يَتَهَيَّأُ لِلْقِيَامِ فَلَمْ يَقُومُوا فَلَمَّا رَأَى ذَلِكَ قَامَ فَلَمَّا قَامَ قَامَ مَنْ قَامَ وَقَعَدَ ثَلَاثَةُ نَفَرٍ فَجَاءَ النَّبِيُّ

---

(۱)(فیض الباری: ۴/۲۲۱)
(۲)(فتح الباری: ۸/۵۲۹)
(۳)واخرجه ایضاً فی النکاح باب الصفرة للمتزوج رقم الحدیث (مع الفتح) وفی النکاح باب الهدیة للعروس رقم الحدیث ۵۱۶۳: (مع الفتح) وفی النکاح باب الولیمة رقم الحدث ۵۱۶۶: (مع الفتح) وایضاً فی النکاح باب ولیمة رقم ۵۱۶۸ (مع الفتح) وایضاً فی النکاح ۵۱۷۰ (مع الفتح) وایضا فی النکاح باب من اولم علی بعض سنائه اواکثرمن بعض رقم الحدیث ۵۱۷۱: (مع الفتح) وفی کتاب الاطعمة باب قوله تعالی فاذاطعمتم فانتشروا رقم الحدیث ۵۳۶۶وفی کتاب الاستینذان باب ایة الحجاب رقم الحدیث ۶۲۳۸: واخرجه مسلم فی النکاح باب زواج زینب بنت جحش ونزول الحجاب رقم الحدیث۱۴۲۸ واخرجه النسائی فی السنن الکبری فی التفسیرباب لاتدخلوابیوت النبی (رقم الحدیث

صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِيَدْخُلَ فَإِذَا الْقَوْمُ جُلُوسٌ ثُمَّ إِنَّهُمْ قَامُوا فَانْطَلَقْتُ فَجِئْتُ فَأَخْبَرْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُمْ قَدِ انْطَلَقُوا فَجَاءَ حَتَّى دَخَلَ فَذَهَبْتُ أَدْخُلُ فَأَلْقَى الْحِجَابَ بَيْنِي وَبَيْنَهُ فَأَنْزَلَ اللّٰهُ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ الْآيَةَ

[۴۵۱۴] حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ أَبِي قِلَابَةَ قَالَ أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ أَنَا أَعْلَمُ النَّاسِ بِهَذِهِ الْآيَةِ آيَةِ الْحِجَابِ لَمَّا أُهْدِيَتْ زَيْنَبُ بِنْتُ جَحْشٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهَا إِلَى رَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَتْ مَعَهُ فِي الْبَيْتِ صَنَعَ طَعَامًا وَدَعَا الْقَوْمَ فَقَعَدُوا يَتَحَدَّثُونَ فَجَعَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَخْرُجُ ثُمَّ يَرْجِعُ وَهُمْ قُعُودٌ يَتَحَدَّثُونَ فَأَنْزَلَ اللّٰهُ تَعَالَى يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ إِلَّا أَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ إِلَى طَعَامٍ غَيْرَ نَاظِرِينَ إِنَاهُ إِلَى قَوْلِهِ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ فَضُرِبَ الْحِجَابُ وَقَامَ الْقَوْمُ

[۴۵۱۵] حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ صُهَيْبٍ عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ بُنِيَ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِزَيْنَبَ بِنْتِ جَحْشٍ بِخُبْزٍ وَلَحْمٍ فَأُرْسِلْتُ عَلَى الطَّعَامِ دَاعِيًا فَيَجِيءُ قَوْمٌ فَيَأْكُلُونَ وَيَخْرُجُونَ ثُمَّ يَجِيءُ قَوْمٌ فَيَأْكُلُونَ وَيَخْرُجُونَ فَدَعَوْتُ حَتَّى مَا أَجِدُ أَحَدًا أَدْعُو فَقُلْتُ يَا نَبِيَّ اللّٰهِ مَا أَجِدُ أَحَدًا أَدْعُوهُ قَالَ ارْفَعُوا طَعَامَكُمْ وَبَقِيَ ثَلَاثَةُ رَهْطٍ يَتَحَدَّثُونَ فِي الْبَيْتِ فَخَرَجَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَانْطَلَقَ إِلَى حُجْرَةِ عَائِشَةَ فَقَالَ السَّلَامُ عَلَيْكُمْ أَهْلَ الْبَيْتِ وَرَحْمَةُ اللّٰهِ فَقَالَتْ وَعَلَيْكَ السَّلَامُ وَرَحْمَةُ اللّٰهِ كَيْفَ وَجَدْتَ أَهْلَكَ بَارَكَ اللّٰهُ لَكَ فَتَقَرَّى حُجَرَ نِسَائِهِ كُلِّهِنَّ يَقُولُ لَهُنَّ كَمَا يَقُولُ لِعَائِشَةَ وَيَقُلْنَ لَهُ كَمَا قَالَتْ عَائِشَةُ ثُمَّ رَجَعَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَإِذَا ثَلَاثَةٌ مِنْ رَهْطٍ فِي الْبَيْتِ يَتَحَدَّثُونَ وَكَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ شَدِيدَ الْحَيَاءِ فَخَرَجَ مُنْطَلِقًا نَحْوَ حُجْرَةِ عَائِشَةَ فَمَا أَدْرِي آخْبَرْتُهُ أَوْ أُخْبِرَ أَنَّ الْقَوْمَ خَرَجُوا فَرَجَعَ حَتَّى إِذَا وَضَعَ رِجْلَهُ فِي أُسْكُفَّةِ الْبَابِ دَاخِلَةً وَأُخْرَى خَارِجَةً أَرْخَى السِّتْرَ بَيْنِي وَبَيْنَهُ وَأُنْزِلَتْ آيَةُ الْحِجَابِ

[۴۵۱۶] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ مَنْصُورٍ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ بَكْرٍ السَّهْمِيُّ حَدَّثَنَا حُمَيْدٌ عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ أَوْلَمَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ بَنَى بِزَيْنَبَ بِنْتِ جَحْشٍ فَأَشْبَعَ النَّاسَ خُبْزًا وَلَحْمًا ثُمَّ خَرَجَ إِلَى حُجَرِ أُمَّهَاتِ الْمُؤْمِنِينَ كَمَا كَانَ يَصْنَعُ صَبِيحَةَ بِنَائِهِ فَيُسَلِّمُ عَلَيْهِنَّ وَيُسَلِّمْنَ عَلَيْهِ وَيَدْعُو لَهُنَّ وَيَدْعُونَ لَهُ فَلَمَّا رَجَعَ إِلَى بَيْتِهِ رَأَى رَجُلَيْنِ جَرَى بِهِمَا الْحَدِيثُ فَلَمَّا رَآهُمَا رَجَعَ عَنْ بَيْتِهِ فَلَمَّا رَأَى الرَّجُلَانِ نَبِيَّ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَجَعَ عَنْ بَيْتِهِ وَثَبَا مُسْرِعَيْنِ فَمَا أَدْرِي أَنَا أَخْبَرْتُهُ بِخُرُوجِهِمَا أَمْ أُخْبِرَ فَرَجَعَ حَتَّى دَخَلَ الْبَيْتَ وَأَرْخَى السِّتْرَ بَيْنِي وَبَيْنَهُ وَأُنْزِلَتْ آيَةُ الْحِجَابِ وَقَالَ ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ أَخْبَرَنَا يَحْيَى حَدَّثَنِي حُمَيْدٌ سَمِعَ أَنَسًا عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ [۴۸۵۹، ۴۸۶۸، ۴۸۷۱، ۴۸۷۳، ۴۸۷۵، ۴۸۷۶، ۵۱۴۹، ۵۸۸۴، ۵۸۸۵، ۵۹۱۶، وانظر ۴۵۰۹]

قوله: وَقَالَ ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ أَخْبَرَنَا يَحْيَى حَدَّثَنِي حُمَيْدٌ سَمِعَ أَنَسًا عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: ابن ابی مریم نوم سعید بن محمد دے، پورتنی روایت کبنې "حمید، عن انس" روایت عنعنه سره دے".... حمید، سمع انساً...." دے تعلیق نقل کولو سره امام خودل غواړی چه "حمید" د سماع تصریح هم منقول ده.

[۴۵۱۷] حَدَّثَنِي زَكَرِيَّاءُ بْنُ يَحْيَى حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ عَنْ هِشَامٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ خَرَجَتْ سَوْدَةُ بَعْدَمَا ضُرِبَ الْحِجَابُ لِحَاجَتِهَا وَكَانَتْ امْرَأَةً جَسِيمَةً لَا تَخْفَى عَلَى مَنْ يَعْرِفُهَا فَرَآهَا عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ فَقَالَ يَا سَوْدَةُ أَمَا وَاللَّهِ مَا تَخْفَيْنَ عَلَيْنَا فَانْظُرِي كَيْفَ تَخْرُجِينَ قَالَتْ فَانْكَفَأَتْ رَاجِعَةً وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي بَيْتِي وَإِنَّهُ لَيَتَعَشَّى وَفِي يَدِهِ عَرْقٌ فَدَخَلَتْ فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي خَرَجْتُ لِبَعْضِ حَاجَتِي فَقَالَ لِي عُمَرُ كَذَا وَكَذَا قَالَتْ فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَيْهِ ثُمَّ رُفِعَ عَنْهُ وَإِنَّ الْعَرْقَ فِي يَدِهِ مَا وَضَعَهُ فَقَالَ إِنَّهُ قَدْ أُذِنَ لَكُنَّ أَنْ تَخْرُجْنَ لِحَاجَتِكُنَّ.

[۲۸۱] بَاب قَوْلُهُ إِنْ تُبْدُوا شَيْئًا أَوْ تُخْفُوهُ فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا

لَا جُنَاحَ عَلَيْهِنَّ فِي آبَائِهِنَّ وَلَا أَبْنَائِهِنَّ وَلَا إِخْوَانِهِنَّ وَلَا أَبْنَاءِ إِخْوَانِهِنَّ وَلَا أَبْنَاءِ أَخَوَاتِهِنَّ وَلَا نِسَائِهِنَّ وَلَا مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُنَّ وَاتَّقِينَ اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدًا

[۴۵۱۸] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ حَدَّثَنِي عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ أَنَّ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ اسْتَأْذَنَ عَلَيَّ أَفْلَحُ أَخُو أَبِي الْقُعَيْسِ بَعْدَمَا أُنْزِلَ الْحِجَابُ فَقُلْتُ لَا آذَنُ لَهُ حَتَّى أَسْتَأْذِنَ فِيهِ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَإِنَّ أَخَاهُ أَبَا الْقُعَيْسِ لَيْسَ هُوَ أَرْضَعَنِي وَلَكِنْ أَرْضَعَتْنِي امْرَأَةُ أَبِي الْقُعَيْسِ فَدَخَلَ عَلَيَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقُلْتُ لَهُ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ أَفْلَحَ أَخَا أَبِي الْقُعَيْسِ اسْتَأْذَنَ فَأَبَيْتُ أَنْ آذَنَ لَهُ حَتَّى أَسْتَأْذِنَكَ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمَا مَنَعَكِ أَنْ تَأْذَنِي عَمُّكِ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ الرَّجُلَ لَيْسَ هُوَ أَرْضَعَنِي وَلَكِنْ أَرْضَعَتْنِي امْرَأَةُ أَبِي الْقُعَيْسِ فَقَالَ ائْذَنِي لَهُ فَإِنَّهُ عَمُّكِ تَرِبَتْ يَمِينُكِ قَالَ عُرْوَةُ فَلِذَلِكَ كَانَتْ عَائِشَةُ تَقُولُ حَرِّمُوا مِنَ الرَّضَاعَةِ مَا تُحَرِّمُونَ مِنَ النَّسَبِ [ر: ۱۴۶]

[۲۸۲] بَاب قَوْلِهِ إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا

قَالَ أَبُو الْعَالِيَةِ صَلَاةُ اللَّهِ ثَنَاؤُهُ عَلَيْهِ عِنْدَ الْمَلَائِكَةِ وَصَلَاةُ الْمَلَائِكَةِ الدُّعَاءُ قَالَ ابْنُ

عَبَّاسٍ يُصَلُّونَ يُبَرِّكُونَ لَنُغْرِيَنَّكَ لَنُسَلِّطَنَّكَ

[۴۵۱۹] حَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا أَبِي حَدَّثَنَا مِسْعَرٌ عَنِ الْحَكَمِ عَنِ ابْنِ أَبِي لَيْلَى عَنْ كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَمَّا السَّلَامُ عَلَيْكَ فَقَدْ عَرَفْنَاهُ فَكَيْفَ الصَّلَاةُ عَلَيْكَ قَالَ قُولُوا اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ اللَّهُمَّ بَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ كَمَا بَارَكْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ

[۴۵۲۰] (۱) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ قَالَ حَدَّثَنِي ابْنُ الْهَادِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ خَبَّابٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ قَالَ قُلْنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ هَذَا التَّسْلِيمُ فَكَيْفَ نُصَلِّي عَلَيْكَ قَالَ قُولُوا اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ عَبْدِكَ وَرَسُولِكَ كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ وَبَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ كَمَا بَارَكْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ قَالَ أَبُو صَالِحٍ عَنِ اللَّيْثِ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ كَمَا بَارَكْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ حَمْزَةَ حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي حَازِمٍ وَالدَّرَاوَرْدِيُّ عَنْ يَزِيدَ وَقَالَ كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ وَبَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ كَمَا بَارَكْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ وَآلِ إِبْرَاهِيمَ [۵۹۹۷]

قوله: لنغرينك: لنسلطنك: آیت کښې دی﴿وَالْمُرْجِفُوْنَ فِي الْمَدِيْنَةِ لَنُغْرِيَنَّكَ بِهِمْ﴾ فرمائی په دې کښې لنغرينك معنی لنسلطنك يعنی هغه خلق په مدينه کښې افواګانې خوروی)که هغوی دَ خپلو حرکتونونه منع نه شو) نو مونږ به خامخا تا په هغوی باندې مسلط کړو. په آیت کښې "صلوا" سره دَ تاکید دَ پاره "تسليما" مصدر بیان کړیشوې دې لیکن "صلوا" سره مصدر دَ تاکيدپه غرض سره نه دې ذکر شوې.

دَ دې جواب دا دې چه دَ آیت په شروع کښې ﴿اِنَّ اللّٰهَ وَمَلٰٓئِكَتَهٗ يُصَلُّوْنَ عَلَى النَّبِيِّ﴾ کښې صلاة ذکرشوې دې اودَ دې نه اول "ان" راوړلې شوې دې اودَ الله تعالی او ملائکو په حضور ﷺ باندې درود لیګلو ذکر شویدې، دَ کوم نه چه دَ صلاة دَ عظمت پخپله پته لګی، دَ دې دَ پاره "صلوا" نه پس تاکید دَ پاره مصدر نه دې راوړلې شوې، په خلاف دَ سلام چه هلته مصدر دَ تاکید دَ پاره بیان کړیشوې دې.

(۱) وايضاً اخرجه فی کتاب الدعوات باب الصلاة علی النبی ﷺ رقم ۶۳۵۸ (مع الفتح) وايضاً فی کتاب الانبياء ۱/۴۷۷ :واخرجه مسلم، باب الصلاة علی النبی ﷺ بعد التشهد، رقم الحديث ۶۵ :و۶۶و ۶۹واخرجه ابوداؤد کتاب الصلاة رقم الحديث ۹۷۶:واخرجه النسائی باب کيف الصلوة علی النبی ۲/۱۹۰: (واخرجه ابن ماجه باب الصلاة علی النبی) رقم الحديث ۹۰۵:واخرجه موطا امام مالک باب ماجاء فی الصلوة علی النبی) رقم الحديث:۶۶۶۶.

دَدرود شریف حکم : دوئم بحث په رسول الله ﷺ باندې دَ درودلیکلو متعلق دې چه دَ دې شرعي څه حکم دې؟
په دې باندې خو ټولو علماؤ اجماع نقل کړیده چه په ټول عمر کښې یو ځل په حضور ﷺ باندې درود لیکلوحکم خو واجب دې او عندذکرالنبی صلی الله علیه وسلم مستحب دې، زمونږ دَ فقهاؤ هم دغه مسلك دې، ابوبکر جصاص رحمه الله همدغه رائې ده (۱) او ملاعلی قاری رحمه الله هم دامختارګرځولې دې(۲)
امام طحاوي رحمه الله فرمائي چه حضور ﷺ نوم مبارك کله هم راشي نو درود وئیل واجب دي سره دَ دینه که دَ هغوی ﷺ نوم بار بار ولې نشي اخستلې، علامه زمحشری رحمه الله دا مختارګرځولې دې. (۳) شوافع حضرات نه هم بعض حضرات دَ دې قائل دی، ابوعبدالله چلپی او بعض مالکیه هم دا اختیار کړیده، ابن عربی رحمه الله فرمائیلی دی چه احوط هم دغه دې چه کله دَ هغوی ﷺ نوم مبارك واخستې شي نو ضرور به درود لوستلې شي، علامه قرطبی رحمه الله هم دا دَ احتیاط تقاضا ګرځولې ده. (۴)

تشهد نه پس د دردشریف حکم: دوئمه مسئله مانځه کښې تشهدنه پس د درود حکم دې، په دې کښې هم اختلاف دې حضرات حنفیه مالکیه او عام علماء رائې دا ده چه تشهد نه پس درودشریف لوستل سنت مؤکده دی.(۵) تشهدنه پس درود لوستلوته فرض وائی، امام احمد رحمه الله هم مشهور روایت همدغه دې، ابوذرعه دمشقی هم دا دَ امام احمد آخری روایت ګرځولې دې، مالکیه کښې ابوبکر بن ابراهیم هم دا اختیار کړې دې. (۶) دینه معلومه شوه چه تشهدنه پس درود لوستلوته صرف امام شافعی رحمه الله فرض نه وائی بلکه هغې سره په دې قول کښې نور علماء هم شریك دی، بعض علماء امام شافعی رحمه الله په دې مسئله کښې منفرد ګرځولې دې. علامه طحاوی، ابن جریر طبری، ابوبکر بن منده، ابوبکر جصاص، قاضي عیاض او علامه خطابی وغیره امام شافعی رحمه الله ته منفرد وئیلې دې.(۷)

---

(۱) احکام بالقران للجصاص-۳/۳۷۱:
(۲) المرقاة لملاعلی قاری۲/۳۳۷:واحکام القران للمفتی محمدشفیع-۳/۴۸۹:
(۳) قال الزمحشری فی الکشاف ۳/۵۵۸:والذی یقتضیه الاحتیاط الصلوة علیه عندکل ذکر
(۴) تفصیل دَپاره اوګورئ الجامع لاحکام القران للقرطبی ۲۳۷-۱۴/۲۳۲: قال ابن القیم فی جلاء الافهام فی الصلاة والسلام علی خیر الانا ۲۱۴ :فقال ابوجعفر الطحاوی وابوعبدالله الحلیمی :تجب الصلاة علیه) کلما ذکراسمه وقال غیر هما :ذلک مستحب ....ثم اختلفوا فقالت فرقة تجب الصلاة علیه فی العمر مرةواحدة وهذامحی عن ابی حنیفة ومالک وقال ابن عبدالبر :وهو قول جمهورا الامة
(۵) الجماع لاحکام القران -۱۴/۵۴۱:امام شافعی رحمه الله
(۶) مذاهب دَ پاره اوګورئ المغنی لابن قدامة-۱/۵۴۱:
(۷) الجامع لاحکام القران ۱۴/۲۳۶:واحکام القران للجصاص-۳/۲۷۱:

یو اشکال او دَ هغې جوابونه: دلته یو اشکال کیږی چه "اللهم صل علی محمد..." کښې صلاة علی النبی ته مشبه او صلاة علی ابراهیم لره مشبه به جوړکړیشوې دې او مشبه به، دَ مشبه نه اقوی او افضل وی، دَ دې قاعدې په رو سره صلاة علی النبی، صلاة علی ابراهیم نه کمه درجه شو، په دې کښې دَ حضرت ابراهیم علیه السلام په نبی کریم ﷺ باندې فضیلت معلومیږی حالانکه حضور اکرم ﷺ افضل الخلائق دې، هغوی ﷺ فرمائیلی دی "اناسید ولد ادم یوم القیامة ولافخر"(1)_دَ دې اشکال مختلف جوابونه دی:

①یو جواب دا دې چه دا قاعده چه مشبه، مشبه به نه کم تر او مشبه به اقوی وی، اکثریه ده کلیه نه ده، دلته په نفس صلاة کښې تشبیه مقصود ده، قدرومنزلت کښې نه.(2)

②دوئم جواب دا ورکړیشوې دې چه دا هغوی ﷺ هغه وخت ارشاد فرمائیلې وو کوم وخت چه هغوی ته دَ خپل فضیلت هم علم نه ووشوې.(3)

③دریم جواب دا ورکړې شو چه "کماصلیت..." کښې کاف تشبیه دَ پاره نه دې بلکه تعلیل دَ پاره دې او مطلب دا دې چه اې الله ! تا په حضرت ابراهیم علیه السلام باندې درود نازل کړیدې نو په رسول الله ﷺ باندې هم درود نازل اوفرمایه.(4)

④بعض حضراتو وئیلی دی چه دا خبره دَ تحضیض دَ قبیل نه ده او مطلب دا دې چه حضرت محمد ﷺ دَ حضرت ابراهیم علیه السلام نه افضل دې او په ابراهیم علیه السلام باندې درود نازل شوې دې نو حضور ﷺ چه افضل دې په طریقه اولی سره درود نازلیدل پکار دی.(5)

⑤بعضو وئیلی دی په اصل کښې دا تشبیه المجموع بالمجموع ده، په ځان له توګه حضرت نبی اکرم ﷺ دَ حضرت ابراهیم علیه السلام نه بهتر او افضل دې خو په مجموعی اعتبار سره آل ابراهیم، دَ آل محمد ﷺ نه بهتر او افضل دې.ځکه چه په آل ابراهیم کښې دَ انبیاء کرامو یوه لویه ډله راغلې ده چه دَ هغوی ﷺ په آل کښې نشته. او په آل ابراهیم کښې حضور ﷺ پخپله هم شامل دې. (6)

⑥ بعض علماء وائی چه دا تشبیه "مالایعرف بمایعرف" دَ قبیل نه ده، حضرت ابراهیم علیه السلام

---

(1))جامع الاصول ۸/۵۲۶:الباب الثالث فی فضائل لنبی صلی الله علیه وسلم

(2))قال الحافظ فی الفتح، کتاب الدعوات باب صلاة علی لنبی ۱۱/۱۶۱:ان التشبیه انما هو لاصل الصلاة باصل الصلاة لاللقدر بالقدر فهو کقوله :انا او حینا الیک کما اوحینا الی نوح ...ورجح هذاالجواب القرطبی فی المفهم-

(3))فتح الباری-۸/۵۳۳ :

(4))فتح الباری کتاب الدعوات باب الصلاة علی النبی صلی الله علیه وسلم-۱۱/۱۶۱:

(5))فتح الباری-۸/۵۳۳:

(6))فتح الباری-۸/۵۳۳:

په یهودیانو او نصاری کښې هم معروف وو او په قریشو هم (۱)هغه پیژندلو او دَ حضور ﷺ هغه وخت کښې دومره مشهورتیا نه وه شوې، خو بیا هم حضور اکرم ﷺ دَ شهرت په اعتبار سره دَ هغوی نه زیات شو، دَ هغه وخت په اعتبار سره دا تشبیه "مالایعرف بمایعرف" کښې داخلیدلې شی.

⑥ اوومه توجیه بعض حضراتو دا کړیده چه "اللهم صلی علی محمد..." باندې کلام ختم شو، وراندې کلام شروع کیږی "وعلی ال محمد کما صلیت علی ابراهیم وعلی ال ابراهیم" مشبه به ابراهیم او آل ابراهیم دی او مشبه صرف آل محمد ﷺ دې او ښکاره خبره ده چه حضرت ابراهیم او آل ابراهیم دَ آل محمد نه بهتر او افضل دی.(۲)

شیخ الاسلام علامه ابن تیمیه او ابن القیم رحمهما الله دا جواب ضعیف ګرځولې دی دَ دې دَ پاره چه آل محمد معطوف او محمد معطوف علیه دې، معطوف، معطوف علیه حکم یو وی، یو دَ بل نه په حکم کښې جدا کولې نشی. حافظ ابن حجر رحمه الله توجیهه کولو کوشش سره فرمائی چه دراصل دلته دَ آل محمد نه اول "صل" محذوف دې، تعقدیر عبارت دې. "اللهم صل علی محمد واصل علی ال محمد کما صلیت علی ابراهیم..." (۳)لیکن دا توجیه دَ تکلف نه خالی نه ده ځکه چه دا په دې باندې موقوف دی چه "صل" ضرورت وی نو هغوی ﷺ به صراحتاً ذکر فرمائیلو

د علامه ابن تیمیه په تسامح باندې یوه تنبیه: علامه ابن تیمیه دَ هغوی په اتباع کښې حافظ ابن قیم رحمه الله دعوی کړیده چه په یوه صیغه دَ درود کښې ابراهیم علیه السلام او آل ابراهیم یو ځائ ذکر نه دی راغلی لیکن دا صحیح نه ده ځکه چه دلته په روایت باب کښې دَ دواړو ذکر موجود دې.(۴)

د درود حکم کله نازل شو؟: حضور اکرم ﷺ باندې درود لیګلو حکم په سنه ۲هجری کښې راغلې دې، بعضو حضراتو سنه ۶هجری کښې او حضرت کشمیری رحمه الله سنه ۵هجری کښې دَ دې دَ نازلیدلو قول نقل کړیدې.(۵)

---

(۱)فتح الباری-۸/۵۳۳:

(۲)فتح الباری ۸/۵۳۳: وکتاب الدعوات باب الصلاة علی النبی)-۱۱/۱۶۱:

(۳)فتح الباری-۸/۵۳۳:

(۴)فتح الباری کتاب الدعوات باب الصلاة علی النبی ۱۱/۱۵۸: البته هلته صرف دَ ابن القیم رحمه الله دَ طرف نه دا قول منسوب دې او علامه ابن تیمیه رحمه الله لیکی..." :فهذه الاحادیث التی فی الصحاح لم اجد فیها ولافی مانقل لفظ "ابراهیم وال ابراهیم ("وانظر فتاوی ابن تیمیه ۲۲/۴۵۶:الفقه الصلاة-

(۵)قال الحافظ ابوذرالهروی:ان الامربالصلاة والتسلیم علیه صلی الله علیه وسلم[بقیه حاشیه په راروانه صفحه

[۲۸۳] بَاب قَوْلُهُ لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ آذَوْا مُوسَى

[۴۵۲۱] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ أَخْبَرَنَا رَوْحُ بْنُ عُبَادَةَ حَدَّثَنَا عَوْفٌ عَنِ الْحَسَنِ وَمُحَمَّدٍ وَخِلَاسٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ مُوسَى كَانَ رَجُلًا حَيِيًّا وَذَلِكَ قَوْلُهُ تَعَالَى يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ آذَوْا مُوسَى فَبَرَّأَهُ اللَّهُ مِمَّا قَالُوا وَكَانَ عِنْدَ اللَّهِ وَجِيهًا

[۲۸۴] بَاب: تفسير سُورَةُ سَبَإ

يُقَالُ مُعَاجِزِينَ مُسَابِقِينَ بِمُعْجِزِينَ بِفَائِتِينَ مُعَاجِزِيَّ مُسَابِقِيَّ سَبَقُوا فَاتُوا لَا يُعْجِزُونَ لَا يَفُوتُونَ يَسْبِقُونَا يُعْجِزُونَا وَقَوْلُهُ بِمُعْجِزِينَ بِفَائِتِينَ وَمَعْنَى مُعَاجِزِينَ مُغَالِبِينَ يُرِيدُ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا أَنْ يُظْهِرَ عَجْزَ صَاحِبِهِ مِعْشَارٌ عُشْرٌ يُقَالُ الْأُكُلُ الثَّمَرُ بَاعِدْ وَبَعِّدْ وَاحِدٌ وَقَالَ مُجَاهِدٌ لَا يَعْزُبُ لَا يَغِيبُ سَيْلَ الْعَرِمِ السُّدُّ مَاءٌ أَحْمَرُ أَرْسَلَهُ اللَّهُ فِي السُّدِّ فَشَقَّهُ وَهَدَمَهُ وَحَفَرَ الْوَادِيَ فَارْتَفَعَتَا عَنِ الْجَنْبَيْنِ وَغَابَ عَنْهُمَا الْمَاءُ فَيَبِسَتَا وَلَمْ يَكُنِ الْمَاءُ الْأَحْمَرُ مِنَ السُّدِّ وَلَكِنْ كَانَ عَذَابًا أَرْسَلَهُ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنْ حَيْثُ شَاءَ وَقَالَ عَمْرُو بْنُ شُرَحْبِيلَ الْعَرِمُ الْمُسَنَّاةُ بِلَحْنِ أَهْلِ الْيَمَنِ وَقَالَ غَيْرُهُ الْعَرِمُ الْوَادِي السَّابِغَاتُ الدُّرُوعُ وَقَالَ مُجَاهِدٌ يُجَازَى يُعَاقَبُ أَعِظُكُمْ بِوَاحِدَةٍ بِطَاعَةِ اللَّهِ مَثْنَى وَفُرَادَى وَاحِدٌ وَاثْنَيْنِ التَّنَاوُشُ الرَّدُّ مِنَ الْآخِرَةِ إِلَى الدُّنْيَا وَبَيْنَ مَا يَشْتَهُونَ مِنْ مَالٍ أَوْ وَلَدٍ أَوْ زَهْرَةٍ بِأَشْيَاعِهِمْ بِأَمْثَالِهِمْ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ كَالْجَوَابِ كَالْجَوْبَةِ مِنَ الْأَرْضِ الْخَمْطُ الْأَرَاكُ وَالْأَثَلُ الطَّرْفَاءُ الْعَرِمُ الشَّدِيدُ

سورة سبا

د کلماتو تشریح:

قوله: يُقَالُ: مُعَاجِزِينَ: مُسَابِقِينَ: آیت کښې دی ﴿وَالَّذِيْنَ يَسْعَوْنَ فِيْٓ اٰيٰتِنَا مُعٰجِزِيْنَ اُولٰٓئِكَ فِي الْعَذَابِ مُحْضَرُوْنَ﴾ په دې کښې دَ معاجزین معنی وړاندې کیدونکی، مقابل عاجزه کونکی. دَ آیت مفهوم دې چه کوم خلق زمونږ آیاتونوته ماتې ورکولو(عاجز کولو) دپاره کوشش کوی داسې خلق به عذاب کښې حاضرکړېشی یعنې دَ هغوی دا کوشش لکه چه دَ دې دَ پاره دې چه هغوی په مونږ په نیولوسره عاجز کړی او دَ قیامت دَ حاضرئی او عذاب نه

...بقیه ازحاشیه گذشته] وقع فی النسة الثانیة من الهجرة قیل :فی لیلة الاسراء وانظرالفتوحات الربانیة علی الاذکار النواویة ۳/۲۹۹:کتاب الصلوة علی النبی صلی الله علیه وسلم قال السخاوی فی "القول البدیع فی الصلاة علی الحبیب الشفیع ۴۳ :الباب الاول فی الامر بالصلاة علی رسول الله :ذکرابوذر فیما نسبه شیخناالیه من غیر عزوان الامر بالصلاة علی النبی صلی الله علیه وسلم کان فی السنة الثانیة من الهجرة وقیل فی لیلة الاسراء

به خلاص شى.

قوله: بِمُعْجِزِينَ: بِفَائِتِينَ: په سورة عنكبوت كښې دا لفظ راغلې دې (وَمَآ أَنتُم بِمُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَآءِ) تاسو نه په زمكه كښې عاجز او فوت كونكى ئې او نه په آسمان كښې، دَ عجزد مادې په مناسبت سره امام بخارى رحمه الله دَ سورة عنكبوت دا لفظ دلته راوړلې دې.

قوله: سَبَقُوا: فَاتُوا، لَا يُعْجِزُونَ: لَا يَفُوتُونَ: دَ سورة انفال دې آيت طرف ته اشاره ده (وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَبَقُوا ۚ إِنَّهُمْ لَا يُعْجِزُونَ) اوكافران خلق دې دانه گنړى چه هغوى مره شو(نودَ لاس نه اووتل) هغوى به مره كيږى نه (يعنى هغوى مونږ عاجزكولوسره دَ لاس نه نشى وتلې)

قوله: يَسْبِقُونَا: يُعْجِزُونَا: په سورة عنكبوت كښې دى (أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ أَن يَسْبِقُونَا ۚ) دې كښې "يسبقونا" معنى بيان كړه هغوى به مونږ عاجز كړى.

قوله: مِعْشَارٌ: عُشْرٌ: آيت مبارك كښې دى (وَمَا بَلَغُوا مِعْشَارَ مَآ آتَيْنَاهُمْ) او دا (مشركين عرب) هغه سامان كوم چه مونږ دوى ته وركړې وو لسمې حصې ته هم نشى رسيدلې. فرمائى چه معشار معنى لسمه حصه.

قوله: بَاعِدْ: وَبَعِّدْ وَاحِدٌ: آيت كښې دى (بَعِّدْ بَيْنَ أَسْفَارِنَا) وائى اې زمونږ پروردګاره! زمونږ سفرونه اوږده كړه. په دې كښې مشهور قراءت "باعد" دې او ابن كثير قراءت "بعد" دې. فرمائى باعد او بعددواړو يوه معنى ده.

قوله: لَا يَعْزُبُ: لَا يَغِيبُ: آيت كښې دى (لَا يَعْزُبُ عَنْهُ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ فِي السَّمَاوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ) دينه څه دَ ذرې برابر هم غائب نه دى نه په آسمانونوكښې اونه په زمكوكښې. فرمائى لايعزب معنى لايغيب: غائبيدې نشى.

قوله: الْعَرِمِ: السُّدُّ مَاءٌ أَحْمَرُ: آيت كښې دى (فَأَعْرَضُوا فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ سَيْلَ الْعَرِمِ) دې كښې "عرم" ترجمه "سد" سره كړيده. لكه ديوال او بند وائى، اودَ عرم معنى دَ اهل يمن په ژبه كښې "سناة" هم راځى، دَ سناة معنى هم بنداو شپول ده، اودَعرم معنى وادى هم راځى. دلته دَ "السد" وړاندې چه "ماء احمر" بيان كړيشوې دې دا دَ عرم تفسير نه دې بلكه دَ آيت لفظ "سيل العرم" كښې دَ "سيل" تفسير دې. الله تعالى دَ سرو اوبو دَ بند دَ دننه نه اوليګلو، هغه بند اوشلولو او وئى غورزولو او وادى اوكنستله، دَ دې نتيجه دا راؤوتله چه دَ دواړو طرفونو نه هغه باغ خو اوچت شو او دَ اوبو مخ ښكته شوه، اوبه غيبې شوې نو باغ اوچ شو او دا سرې اوبه دَ بنداوبه نه وې بلكه دا دَ الله تعالى عذاب وو چرته چه هغه غوښتل هغه ئى اوليګلو.

قوله: يُجَازَى: يُعَاقَبُ: آيت كښې دى (وَهَلْ نُجَازِي إِلَّا الْكَفُورَ) په دې كښې دَ "نجازى" معنى ده مونږ سزا وركوو.

قوله: بِوَاحِدَةٍ: بِطَاعَةِ اللّٰهِ: آيت كښې دى ﴿قُلْ إِنَّمَآ أَعِظُكُمْ بِوَاحِدَةٍ﴾ فرمائى بواحدة نه دَ الله تعالى اطاعت مراد دې يعنى زه تاسوته دَ الله تعالى دَ اطاعت نصيحت كوم.

قوله: التَّنَاوُشُ: الرَّدُّ مِنَ الْآخِرَةِ إِلَى الدُّنْيَا: آيت كښې دى ﴿وَقَالُوْٓا اٰمَنَّا بِهٖ وَاَنّٰى لَهُمُ التَّنَاوُشُ مِنْ مَّكَانٍ بَعِيْدٍ﴾ فرمائى په دې كښې دَ تناوش معنى ده دَ آخرت نه واپس دنياته راتلل، دَ دې اصل معنى لاس اوچتول او څه څيز اوچتول، (١)- او دا هغه وخت ممكن كيديشى كله چه هغه څيز نزدې وى، مطلب دا دې چه كافر دَ قيامت په ورځ دنيا ته واپس راتلو او دَ ايمان راوړلو خواهش كوى ليكن دَ هغوى دا خواهش به نشى پوره كولې.

قوله: وَبَيْنَ مَا يَشْتَهُوْنَ: مِنْ مَالٍ أَوْ وَلَدٍ أَوْ زَهْرَةٍ: ﴿وَحِيْلَ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ مَا يَشْتَهُوْنَ كَمَا فُعِلَ بِأَشْيَاعِهِمْ﴾ يعنى په دوى كښې اودَ دوى(ايمان قبلولو) خواهش كښې به يو پرده اوكړې شى لكه څنګه چه دَ دوى سره دَ دوى دَ څكونكو سره به هم دغه سلوك كولې شى. دَ اشياع نه امثال يعنى يوځائ څكونكى خلق مراد دى. مولانا محمدشفيع صاحب رحمه الله ليكى: يعنى هغه خلقو ته چه كوم څيز محبوب او مقصود وو په هغوى اودَ هغه څيز په مينځ كښې پرده راوستلو سره هغوى محروم كړېشو. دا مضمون دَ قيامت په حال باندې هم صادق دې چه په قيامت كښې به داخلق دَ خلاصى او جنت غوښتونكى وى، هلته به نشى رسيدلې.او په دنياكښې دَ مرګ په وخت هم صادق دې چه په دنياكښې دلته دولت او سامان مقصود وو،مرګ دَ دوى دَ دې مطلوب په مينځ كښې پرده كولوسره دَ هغې نه جدا كړل.

﴿كَمَا فُعِلَ بِأَشْيَاعِهِمْ﴾ اشياع- شيعة جمع ده، دَ يوسړي تابع او هم خيال ته دَ هغه شيعه وائى، مطلب دا چه كوم عذاب هغوى ته وركړېشو چه دَ خپل مطلوب او محبوب نه محروم كړېشو همدغه عذاب به دَ دې وړاندې هم دَ دوى په شان كفريه اعمال كونكو ته وركړې شوې دې. څكه چه دا ټول خلق په شك كښې پريوتلى وو. يعنى دَ رسول الله ﷺ دَ نبوت اوقرآن دَ الله تعالى كتاب كيدلوباندې دَ هغوى يقين او ايمان نه وو.والله سبحانه وتعالى اعلم (٢)

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: كَالْجَوَابِ كَالْجَوْبَةِ مِنَ الْأَرْضِ: آيت كښې دى ﴿يَعْمَلُوْنَ لَهٗ مَا يَشَآءُ مِنْ مَّحَارِيْبَ وَتَمَاثِيْلَ وَجِفَانٍ كَالْجَوَابِ﴾ يعنى هغه پيريانو به دَ حضرت سليمان عليه السلام دَ پاره قلعه ګانې جوړولې، تصويرونو او دَ تالاب او لګن په شان. حضرت ابن عباس رضي الله عنهما فرمائى چه دَ جواب معنى دَ زمكې كنده يعنى حوض، دَ دې مفرد جابية دې، دَ څه معنى چه لوئ حوض دې.

---

(١) قال الراغب فى المفردات ٥٠٩: وتناوش القوم كذا :تناولوه. قال :وانى لهم التناوش اى كيف يتناولون الايمان من مكان بعيد، ولم يكونوا يتناولونه عن قريب فى حين الاختيار والاوالانتفاع بالايمان. اشارة الى قوله :يوم لاينفع نفسا ايمانها

(٢) معارف القران-٣١٤/٧:

قوله: الْخَمْطُ: الْأَرَاكُ وَالْأَثْلُ الطَّرْفَاءُ: آیت کښې دی ﴿ذَوَاتَيْ أُكُلٍ خَمْطٍ وَأَثْلٍ وَشَيْءٍ مِّن سِدْرٍ قَلِيلٍ﴾ دوه باغونه دَ ترخومیوو، جهاؤ (یو قسم ونه ده چه دَ دریاب په غاړه راټوکیږی او پچنی وغیره ترینه جوړیږی) او څه بیرو والا، فرمائی خمط اراك یعنی دَ مسواك ونه اواثل جهاؤ ونې ته وائی.

[۲۸۵] بَاب حَتَّى إِذَا فُزِّعَ عَنْ قُلُوبِهِمْ قَالُوا مَاذَا قَالَ رَبُّكُمْ قَالُوا الْحَقَّ وَهُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ

[۴۵۲۲] حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا عَمْرٌو قَالَ سَمِعْتُ عِكْرِمَةَ يَقُولُ سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ يَقُولُ إِنَّ نَبِيَّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِذَا قَضَى اللَّهُ الْأَمْرَ فِي السَّمَاءِ ضَرَبَتْ الْمَلَائِكَةُ بِأَجْنِحَتِهَا خُضْعَانًا لِقَوْلِهِ كَأَنَّهُ سِلْسِلَةٌ عَلَى صَفْوَانٍ فَإِذَا فُزِّعَ عَنْ قُلُوبِهِمْ قَالُوا مَاذَا قَالَ رَبُّكُمْ قَالُوا لِلَّذِي قَالَ الْحَقَّ وَهُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ فَيَسْمَعُهَا مُسْتَرِقُ السَّمْعِ وَمُسْتَرِقُ السَّمْعِ هَكَذَا بَعْضُهُ فَوْقَ بَعْضٍ وَوَصَفَ سُفْيَانُ بِكَفِّهِ فَحَرَفَهَا وَبَدَّدَ بَيْنَ أَصَابِعِهِ فَيَسْمَعُ الْكَلِمَةَ فَيُلْقِيهَا إِلَى مَنْ تَحْتَهُ ثُمَّ يُلْقِيهَا الْآخَرُ إِلَى مَنْ تَحْتَهُ حَتَّى يُلْقِيَهَا عَلَى لِسَانِ السَّاحِرِ أَوْ الْكَاهِنِ فَرُبَّمَا أَدْرَكَ الشِّهَابُ قَبْلَ أَنْ يُلْقِيَهَا وَرُبَّمَا أَلْقَاهَا قَبْلَ أَنْ يُدْرِكَهُ فَيَكْذِبُ مَعَهَا مِائَةَ كَذْبَةٍ فَيُقَالُ أَلَيْسَ قَدْ قَالَ لَنَا يَوْمَ كَذَا وَكَذَا كَذَا وَكَذَا فَيُصَدَّقُ بِتِلْكَ الْكَلِمَةِ الَّتِي سَمِعَ مِنْ السَّمَاءِ

[۲۸۶] بَاب قَوْلُهُ إِنْ هُوَ إِلَّا نَذِيرٌ لَكُمْ بَيْنَ يَدَيْ عَذَابٍ شَدِيدٍ

[۴۵۲۳] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خَازِمٍ حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ صَعِدَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الصَّفَا ذَاتَ يَوْمٍ فَقَالَ يَا صَبَاحَاهْ فَاجْتَمَعَتْ إِلَيْهِ قُرَيْشٌ قَالُوا مَا لَكَ قَالَ أَرَأَيْتُمْ لَوْ أَخْبَرْتُكُمْ أَنَّ الْعَدُوَّ يُصَبِّحُكُمْ أَوْ يُمَسِّيكُمْ أَمَا كُنْتُمْ تُصَدِّقُونِي قَالُوا بَلَى قَالَ فَإِنِّي نَذِيرٌ لَكُمْ بَيْنَ يَدَيْ عَذَابٍ شَدِيدٍ فَقَالَ أَبُو لَهَبٍ تَبًّا لَكَ أَلِهَذَا جَمَعْتَنَا فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ

[۲۸۷] بَاب: تفسیر سُورَةُ الْمَلَائِكَةِ (فاطر)

قَالَ مُجَاهِدٌ الْقِطْمِيرُ لِفَافَةُ النَّوَاةِ مُثْقَلَةٌ مُثَقَّلَةٌ وَقَالَ غَيْرُهُ الْحَرُورُ بِالنَّهَارِ مَعَ الشَّمْسِ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ الْحَرُورُ بِاللَّيْلِ وَالسَّمُومُ بِالنَّهَارِ وَغَرَابِيبُ أَشَدُّ سَوَادٍ الْغِرْبِيبُ الشَّدِيدُ السَّوَادِ

الْمَلَائِكَةِ (فاطر)

قوله: قَالَ مُجَاهِدٌ: الْقِطْمِيرُ لِفَافَةُ النَّوَاةِ: آیت کښې دی ﴿وَالَّذِينَ تَدْعُونَ مِن دُونِهِ مَا يَمْلِكُونَ

مِنْ قِطْمِيْرٍ﴾ فرمائی چه قطمیر دَ هډوکی دپاسه نرئی جلئی ته وائی.

قوله: وَقَالَ غَيْرُهُ: الْحَرُورُ بِالنَّهَارِ مَعَ الشَّمْسِ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: الْحَرُورُ بِاللَّيْلِ وَالسَّمُومُ بِالنَّهَارِ: آیت مبارك کښې دی ﴿وَمَا يَسْتَوِي الْأَعْمٰى وَالْبَصِيْرُ ۝ وَلَا الظُّلُمٰتُ وَلَا النُّوْرُ ۝ وَلَا الظِّلُّ وَلَا الْحَرُوْرُ ۝﴾ دَمجاهدنه غیرونیلی دی چه حرورهغه ګرمئی ته وائی چه کله دَ ورځې نمر راوتلې وی او حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمائی چه حرورد شپې ګرمئی ته وائی او دَ ورځې ګرمئی ته سموم وائی.

قوله: وَغَرَابِيبُ: أَشَدُّ سَوَادِ الْغِرْبِيبُ: الشَّدِيدُ السَّوَادِ: آیت مبارك کښې دی ﴿وَمِنَ الْجِبَالِ جُدَدٌ بِيضٌ وَحُمْرٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهَا وَغَرَابِيبُ سُودٌ ۝﴾ یعنی دَ غرونوپه مینځ کښې لارې دی، سپینې او سرې دَ کومورنګونه چه قسم قسم دی) څه ډیرې سپینې، څه کمې او سرې هم څه زیاتې او څه کمې) او سختې تورې. دې کښې الغرابيب جمع ده اودَ دې مفرد الغربيب ده،دَ کوم معنی چه دَ هغه تور شي ده کوم کښې چه دننه شدت موندلې شي. جدد لارو او کرخوته وائی دا دَ جدی جمع ده لکه مدی جمع مدد ده.

[۲۸۸] باب: تفسیر سُورَةُ يٰس

وَقَالَ مُجَاهِدٌ فَعَزَّزْنَا شَدَّدْنَا يَا حَسْرَةً عَلَى الْعِبَادِ كَانَ حَسْرَةً عَلَيْهِمُ اسْتِهْزَاؤُهُمْ بِالرُّسُلِ أَنْ تُدْرِكَ الْقَمَرَ لَا يَسْتُرُ ضَوْءُ أَحَدِهِمَا ضَوْءَ الْآخَرِ وَلَا يَنْبَغِي لَهُمَا ذٰلِكَ سَابِقُ النَّهَارِ يَتَطَالَبَانِ حَثِيثَيْنِ نَسْلَخُ نُخْرِجُ أَحَدَهُمَا مِنَ الْآخَرِ وَيَجْرِي كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِنْ مِثْلِهِ مِنَ الْأَنْعَامِ فَكِهُونَ مُعْجَبُونَ جُنْدٌ مُحْضَرُونَ عِنْدَ الْحِسَابِ وَيُذْكَرُ عَنْ عِكْرِمَةَ الْمَشْحُونِ الْمُوقَرُ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ طَائِرُكُمْ مَصَائِبُكُمْ يَنْسِلُونَ يَخْرُجُونَ مَرْقَدِنَا مَخْرَجِنَا أَحْصَيْنَاهُ حَفِظْنَاهُ مَكَانَتِهِمْ وَمَكَانُهُمْ وَاحِدٌ

سُورَةُ يٰس

د کلماتو تشریح:

قوله: فَعَزَّزْنَا: شَدَّدْنَا: [فَعَزَّزْنَا بِثَالِثٍ] دې کښې عززنا معنی ده مونږ طاقت ورکړو، تائیدمو اوکړو.

قوله: يَا حَسْرَةً عَلَى الْعِبَادِ: كَانَ حَسْرَةً عَلَيْهِمُ اسْتِهْزَاؤُهُمْ بِالرُّسُلِ: آیت کښې دی ﴿يَا حَسْرَةً عَلَى الْعِبَادِ مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ ۝﴾ په دې کښې چاته وهم کیدیشی چه الله تعالی حسرت راوْغوښتلو دَ څه چه په ظاهره هیڅ معنی په پوهه کښې نه راځی. امام بخاری رحمه الله دا وهم لرې کولوسره فرمائی چه دا حسرت به پخپله کافرانوته وی چه هغوی په دنیاکښې دَ انبیاء کرامو او رسولانو پورې توقې مسخرې کولې.

''یا حسرةً علی العباد،، د چا مقوله ده؟: ضحاك رحمه الله فرمائی چه دا دَ فرښتو قول دې کله چه

هغوی اوکتل چه کافرانو دَ انبیاء کرامو تکذیب اوکړو نو هغوی په دوی باندې افسوس اوکړو. بعضو وئیل چه دا دَ هغه مردمؤمن قول دې دَ ځانوم چه حبیب وو او دَ مرسلینویه تائید او حمایت کښې به دَ مکذبینودَ پوهه کولو دَ پاره دَ اقصی مدینې نه په منډه راغلې وو، کله چه قوم هغه قتل کول غوښتل نو هغه وخت هغه دا جمله وئیلې وه) اقصی مدینه کښې دَ مدینې نه مراد اکثرو حضراتو انطاکیه اخستې ده) بعض وائی چه دَ هغه دریو رسولانوقول دې چه هغه قوم ته لیګلې شوی وو، کله چه هغوی قوم ته اوکتل چه هغوی دا مردمؤمن قتل کړو اودَ هغې په بدله کښې په قوم باندې عذاب راغلو نو هغه وخت هغوی (يَحَسْرَةً عَلَى الْعِبَادِ) اووئیل. او بعضو وئیلی دی چه دَ قیامت په ورځ کله کافران دَ عذاب نښې اووینی نو هغه وخت دَ ډیرې ملامتیا او بې بسنې په حالت کښې دا مذکوره جمله به وائی، یا هغوی په عذاب کښې راګیرلیدلو سره مؤمنان او فرښتې به دا الفاظ وائی (١) په دې ټولو اقوالوکښې هیڅ تعارض نشته او دا ټول جمع کیدې شی.

قوله: أَنْ تُدْرِكَ الْقَمَرَ: لَا يَسْتُرُ ضَوْءُ أَحَدِهِمَا ضَوْءَ الْآخَرِ وَلَا يَنْبَغِي لَهُمَا ذَلِكَ : (لَا الشَّمْسُ يَنْبَغِي لَهَا أَنْ تُدْرِكَ الْقَمَرَ وَلَا الَّيْلُ سَابِقُ النَّهَارِ) دې کښې (أَنْ تُدْرِكَ الْقَمَرَ) مطلب دا دې چه په نمر او سپوږمئی کښې یو دَ بل رڼړا نشی پټولې او په دې کښې دَ هر یو دَ پاره یو حدمقرر دې دَ دې دَ پاره دَ یو رڼړا دَ بل په رڼړا کښې حائل کیدل دَ هغوی دَ مقرر شوی نظام دشان سره مناسب نه دی، دغه شان شپه دَ ورځ نه وړاندې نشی راتلې.

قوله: نَسْلَخُ: نُخْرِجُ أَحَدَهُمَا مِنَ الْآخَرِ وَيَجْرِي كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا: آیت کښې دی (وَآيَةٌ لَهُمُ الَّيْلُ نَسْلَخُ مِنْهُ النَّهَارَ فَإِذَا هُمْ مُظْلِمُونَ) اویوه نښه دَ هغه خلقو دَ پاره شپه ده، مونږ په دې باندې ورځ راکاږو او ناڅاپه هغه خلق په تیاروکښې پاتې شی. دَ شپې نه ورځ راویستل، دا کلام په تشبیه باندې بنا دې، مشبه "کشف الضوء من اللیل" دې او مشبه به "کشف الجلد عن الشاة" دَ بکرئی نه څرمن ویستل) اووجه دَ تشبیه دَ یو په بل باندې توارد دې، څنګه چه په شاة باندې جلد واردکیږی تیك دغه شان نهار دَ لیل دَ پاسه واردکیږی. مشبه او مشبه به دواړه حسی دی او جامع یعنی وجه تشبیه عقلی ده او مطلب دا دې چه دَ شپې دَ پاسه مونږ غلاف ضوء خورکړې ساتلې دې کله چه هغه دَ ورځ غلاف مونږ راکاږو نو هغه ناڅاپه تیاروته اورسی.(٢)بعض حضراتووئیلی چه مشبه "اخراج ضوء سالنهار من اللیل" دې اومشبه به "اخراج الشاة من الجلد" دې. او مطلب دا دې چه تیاره او شپه اصل دې الله تعالی دَ دې تیارې نه دَ ورځې رڼړا راوباسی څنګه چه دَ څرمن نه بکرئی راویتسلې شی دَ شپې دَ تیارې نه دَ ورځې

---

(١)دَ مذکوره څلورو اقوالو دَپاره اوګورئ الجامع لاحکام القران-١٥/٣٣:

(٢))قال الزمخشری فی الکشاف ٤/١٦:سلخ جلد الشاة :اذاکشطه عنها وازاله ...فاشتعیر لازالة الضوء وکشفه عن مکان اللیل وملی ظله.وانظرروح المعانی-١٠/٢٣:

رنړا راویستل بیشکه دَ الله تعالی دَ قدرت کامله یوه کرشمه ده.

قوله: مِنْ مِثْلِهِ: مِنَ الْأَنْعَامِ: (وَخَلَقْنَا لَهُمْ مِّنْ مِّثْلِهِ مَا يَرْكَبُوْنَ) فرمائی من مثله نه څاروی او ځناور مراد دی یعنی مونږ د هغوی دَ پاره دَ کشتئی په شان څیزونه پیدا کړل په کوموچه خلق سوریږی (لکه اوښ، اس وغیره)

قوله: فَكِهُوْنَ: مُعْجَبُوْنَ: آیت مبارك کښې دی (اِنَّ اَصْحٰبَ الْجَنَّةِ الْيَوْمَ فِيْ شُغُلٍ فٰكِهُوْنَ) جنتیان به بیشکه په هغه ورځ په خپلو شغلونوکښې خوشحاله وی. فرمائی فکهون معنی خوشحاله به وی.

قوله: جُنْدٌ مُّحْضَرُوْنَ: عِنْدَ الْحِسَابِ: آیت کښې دی (لَا يَسْتَطِيْعُوْنَ نَصْرَهُمْ وَهُمْ لَهُمْ جُنْدٌ مُّحْضَرُوْنَ) هغه دَ دوی هیڅ امداد نشی کولې او هغه(معبودان) به دَ دوی په حق کښې یو مخالف ډله شی چه حاضرولې به شی. فرمائی دا اصنام یعنی بتان به دَ حساب په وخت کښې حاضرولې شی.

قوله: وَيُذْكَرُ عَنْ عِكْرِمَةَ: اَلْمَشْحُوْنِ الْمُوْقَرُ: (وَاٰيَةٌ لَّهُمْ اَنَّا حَمَلْنَا ذُرِّيَّتَهُمْ فِي الْفُلْكِ الْمَشْحُوْنِ) دَ حضرت عکرمه نه نقل دی چه مشحون معنی بارکړې شوې ، ډك شوې.

قوله: طَائِرُكُمْ: مَصَائِبُكُمْ: آیت کښې دی (قَالُوْا طَآئِرُكُمْ مَّعَكُمْ) هغوی وائی چه ستاسو سپیره والې به هم تاسو سره وی. فرمائی چه دَ طائرکم نه مصائب مراد دی یعنی ستاسو مصیبتونه به هم تاسو سره وی.

قوله: يَنْسِلُوْنَ: يَخْرُجُوْنَ: (وَنُفِخَ فِي الصُّوْرِ فَاِذَا هُمْ مِّنَ الْاَجْدَاثِ اِلٰى رَبِّهِمْ يَنْسِلُوْنَ) او دوباره به شپیلئی پوکوهلې شی نو ټول به دَ خپل رب طرف ته دَ قبرونونه راوځی. دې کښې ینسلون معنی ده هغوی به راوځی.

قوله: مَرْقَدِنَا: مَخْرَجِنَا: آیت کښې دی (قَالُوْا يٰوَيْلَنَا مَنْۢ بَعَثَنَا مِنْ مَّرْقَدِنَا) وائی به چه افسوس زمونږه بربادی مونږ د خپل مرقد نه چا راپاڅولو دَ مرقد نه مراد مخرج یعنی قبر. دلته اشکال کیږی چه کافرانو خو به په قبر کښې هم په عذاب کښې اخته وی نوبیا دَ هغوی دَ دوباره ژوندی کیدو په وخت کښې افسوس کول څه معنی لری؟ دینه خو په ظاهره دامعلومیږی چه هغوی دَ بعث نه اول په عذاب کښې گرفتار نه وو. حضرت کشمیری رحمه الله فرمائی چه دَ ړومبئی شپیلئی په وخت کښې به په ټولو ارواحانودَ خوب حالت شروع کړیشی او دا وخت به دَ څلویښتوکالوموده وی. دینه پس به دَ ژوندی کیدو شپیلئی وی کوم سره چه به ټول روحونه ژوندی کړیشی نو هغه وخت به کافران وائی (يٰوَيْلَنَا مَنْۢ بَعَثَنَا مِنْ مَّرْقَدِنَا) دَ مرقد نه دَ دوو نفخو په مینځ کښې دغه زمانه مراد ده، حضرت لیکی: "قیل: وان الکفار فی العذاب، فاین المرقد؟ والجواب ان الارواح یصعقن بعد النفخ اربعین سنة، ثم یفقن بعد نفخة الاحیاء، فلذلك قولهم: "من بعثنا من مرقدنا" وهكذا عندالبخاری عن ابی هریرة: ص۷۱۱ ج۲، طبع الهند، فی

باب قوله: ونفخ فی الصور (۱)دوئم جواب دا ورکړیدې چه کافران خو به په قبرکښې په عذاب کښې اخته وی لیکن چه د قیامت هیبتناك منظر اوګوری نو قبر به اهون اوګنړی او خوب سره به تشبیه ورکړی. (۲)

قوله: أَحْصَيْنَاهُ: حَفِظْنَاهُ: (وَكُلَّ شَيْءٍ أَحْصَيْنَاهُ فِي إِمَامٍ مُبِينٍ) احصینا معنی مونږ محفوظ کړل یعنی هرڅیز په یوواضح کتاب (لوح محفوظ) کښې مونږ محفوظ کړی دی.

قوله: مَكَانَتِهِمْ وَمَكَانُهُمْ وَاحِدٌ: (وَلَوْ نَشَاءُ لَمَسَخْنَاهُمْ عَلَى مَكَانَتِهِمْ) فرمائی چه مکانة او مکان دواړو یوه معنی ده.

[۲۸۹] بَاب وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ

[۴۵۲۴| ۴۵۲۵] حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ عَنْ إِبْرَاهِيمَ التَّيْمِيِّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي ذَرٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كُنْتُ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْمَسْجِدِ عِنْدَ غُرُوبِ الشَّمْسِ فَقَالَ يَا أَبَا ذَرٍّ أَتَدْرِي أَيْنَ تَغْرُبُ الشَّمْسُ قُلْتُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ قَالَ فَإِنَّهَا تَذْهَبُ حَتَّى تَسْجُدَ تَحْتَ الْعَرْشِ فَذَلِكَ قَوْلُهُ تَعَالَى وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ

[۴۵۲۵] حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ حَدَّثَنَا وَكِيعٌ حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ عَنْ إِبْرَاهِيمَ التَّيْمِيِّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي ذَرٍّ قَالَ سَأَلْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ قَوْلِهِ تَعَالَى وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا قَالَ مُسْتَقَرُّهَا تَحْتَ الْعَرْشِ [ر: ۳۰۲۷]

اونمر د خپل مستقر طرف ته روان دې. مستقر نه هغه ځائ هم مراد اخستې شی چرته چه په تلویاندې آخرنمر اودریږی او هغه وخت هم کیدیشی کله چه نمر خپل حرکت پوره کړی اودریږی هغه وخت د قیامت ورځ ده.په دې صورت کښې به د آیت مطلب دا وی چه نمر په خپل مدارکښې په یومحکم نظام باندې د زرګونوکالونو راسې حرکت کوی لیکن د ده دا حرکت مستقل او دائمی نه دې د ده د پاره یو خاص مستقر او د قرار وخت دې. کله چه هغه وخت راورسی نو د ده حرکت به ختم شی او هغه به د قیامت ورځ وی. د دې تائید د سورة زمر د دې آیت نه هم کیږی (وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِي لِأَجَلٍ مُسَمًّى) دې کښې اجل مسمی نه قیامت مراد لیکن دلته امام بخاری کوم رویت ذکرکړې دهغې نه معلومیږی (۳)چه دلته په باب کښې کوم روایت ذکر کړیدې هغې نه معلومیږی چه په آیت باب کښې "مستقر" نه مستقر زمانی نه چه مستقرمکانی مراد دې. نبی کریم ﷺ حضرت ابوذرغفاری) ته خطاب کولوسره اوفرمائیل چه نمر روان وی تردې چه هغه تحت عرش ته اورسی نو سجده کوی بیائې

---

(۱) فیض الباری -۴/۲۲۳:

(۲) تفسیرعثمانی ۵۹۱:فائده نمبر-۷

(۳) تفسیر ابن کثیر ۳/۵۷:

اوفرمائيل چه په دې آيت کښې د مستقر نه همدغه مراد دې ﴿وَالشَّمْسُ تَجْرِىْ لِمُسْتَقَرٍّ لَّهَا﴾
عبدالرزاق آيت باب متعلق د حضرت ابن عمرو رضي الله عنه نه هم يو روايت نقل کړيدې د هغې
الفاظ دا دى: "ان الشمس تطلع فترده ذنوب بنى ادم، حتى اذا غربت، سلمت، وسجدت، واستاذنت،
فيؤذن لها، حتى اذا كان يوم غربت، فسلمت، وسجدت، واستاذنت فلايؤذن لها، فتقول: ان المسير بعيد، وانى
ان لايؤذن لى لا ابلغ، فتحبس ماشاء الله ان تحبس، ثم يقال لها: اطلعى من حيث غربت، قال: فمن يومئذ الى
يوم القيامة، ﴿لَا يَنْفَعُ نَفْسًا إِيْمَانُهَا لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِيْ إِيْمَانِهَا خَيْرًا﴾"(١)

د سجود شمس تحقيق او روايت باندې وارد کيدو نکى اشکالات او د هغې جوابونه: په دې حديث کښې "سجود شمس" تذکره شويده. د جديد فلکياتو تحقيقات او مشاهدات په رو سره په دې باندې يو څو اشکالات کيږى.

① ړومبې اشکال دا کيږى چه نمر په يوځائ ډوبيږى نو هم هغه وخت په بل ځائ کښې راخيژى. د نمر ډوبيدل او راختل هروخت روان وى، خو د حديث نه دا مفهوم په پوهه کښې راځى چه په پوره دنياکښې نمر په يووخت ډوبيږى او د اجازت ملاويدونه پس بياځپل سفر شروع کوى او راخيژى حالانکه دا د مشاهدې نه خلاف ده.
د دې اشکال جواب دا ورکړيشو چه دلته د نمر د ډوبيدونه د ټولې دنيا ډوبيدل مراد نه دې بلکه د دنيا د لوئ حصې ډوبيدل مراد دى. يعنى هغه مقام چرته چه په ډوبيدو باندې د دنيا په اکثر آبادئى کښې ډوبيږى يا د دې نه د خط استواء ډوبيدل مراد دى او يا د افق مدينې ډوبيدل مراد دى او مطلب دا دې چه نمردا سجده اود ډوبيدو اجازت معظم معموره. ياد خط استواء ډوبيدل او يا د افق مدينه د ډوبيدلووخت طلب کوى. (٢)
② دونم اشکال دا کيږى چه د عرش رحمن کوم تفصيل د قرآن او حديث نه معلوميږى د هغې په رو سره عرش ټول آسمانونه او کائنات سماويه باندې محيط دې په دې لحاظ نمرخو هميشه په هر حال او هروخت کښې د عرش لاندې دې او د حديث نه معلوميږى چه صرف د ډوبيدو په وخت کښې د عرش لاندې ځى.
د دې جواب دا دې چه د ډوبيدو په وخت کښې د عرش لاندې راتلل ده له مستلزم نه دى چه باقى وخت کښې هغه د عرش د لاندې نه وى، دا قيد احترازى نه دې قيد واقعى دې.
نو حضرت حکيم الامت تهانوى رحمه الله ليکى: "د دې جواب دا دې چه ممکنه ده چه دا قيد واقعى وى او اصلى مقصود اخبار عن السجده وى اود دې تعبيرنه دا فائده وى چه د دې نه تحت الامرالالهى کيدلو تصريح اوشوه ځکه چه د استواء على العرش کنايه کيدل د نفاذ احکام او تصرفات نه په آيات عديده کښې ذکر دى" (٣)

---

(١) تفسيرابن كثير-٣/٥٧١:
(٢) بيان القران-٩/١١١:
(٣) بيان القران-٩/١١١:

④ دريم اشكال دا دې چه دَ دې حديث دَ ظاهر نه معلوميږي چه نمر خپل مستقر باندې رسيدلو سره سجده كوى، بيا اجازت غواړى، دغه شان هغه وقفه كوى حالانكه دَ نمر وقفه علم فلكيات اودَ مشاهدې په رو سره صحيح نه ده، دَ ده حركت دائمى او مسلسل دې.
دَ دې جواب دا دې چه دَ هرڅيز سجده دَ هغه دَ حال مناسب وى لكه چه قرآن پخپله تصريح فرمائيلې ده "كل قدعلم صلاته وتسبيحه" دَ دې دَ پاره دَ نمر دَ سجدې دا معنى ګڼړل چه هغه دَ انسان په شان سجده كوى صحيح نه ده. حضرت تهانوى رحمه الله ليكى: " سجده بالمعنى مذكوره دَ پاره اول خو انقطاع حركت ضرورى نه دې، بل ممكن دى چه دا سكون آنى وى او حركت زمانى وى، دَ دې دَ پاره حساب رصدى مختل كيږى نه، او نه هغه منصبط او مدرك كيږى"(١)
علامه شبيراحمد عثمانى رحمه الله په دې باره كښې يوه مستقل مقاله ليكلې ده او مولانامفتى محمد شفيع صاحب رحمه الله "معارف القرآن" كښې دَ دې خلاصه نقل كړيده. هغوى په يو بل انداز سره دَ حديث مفهوم بيان كړيدې دَ كوم حاصل چه دا دې.
په حديث كښې چه دا خودلې شوى دى چه نمر دَ ډوبيدونه پس دَ عرش لاندې الله تعالى ته سجده كوى او بيا دَ بل دور شروع كولو اجازت غواړى او دَ اجازت ملاويدو نه پس وړاندې تګ كوى او سحر دَ مشرق طرف نه راخيژى، دَ دې مقصد دَ دې نه زيات نه دې چه نمر دَ راختو او ډوبيدو په وخت كښې دَ دنيا په عالم كښې يو نوې انقلاب راځى دَ كوم مدار چه په نمر باندې دې. رسول الله ﷺ دا انقلابى وخت دَ انسان دَ خبردارى دَ پاره موزون ګڼړلو سره دا تلقين اوفرمائيلو چه دا نمر په خپله مرضئى سره په خپل قدرت سره ګرځيدونكې مه ګڼړئى دا صرف دَ الله تعالى په رضا او اجازت سره روان دې، دَ ده هر ځل راختل او ډوبيدل دَ الله تعالى په اجازت سره كيږى. دا دَ هغه دَ اجازت تابع دې، دَ ده حكم منونكې حركت كول هم دَ ده سجده ګرځولې شويده. خلاصه دا چه دَ نمردَ ډوبيدو تخصيص او دې نه پس دَ عرش لاندې تلل اوهلته سجده كول او دَ وړاندې تلو اجازت غوښتلو كوم واقعات په دې روايت كښې خودلې شوى دى هغه دَ پيغمبرانه مؤثر تعليم مناسب بالكل دَ عام خلقو دَ نظر په اعتبار سره يو تمثيل دې. نه دينه دا لازميږى چه هغه دَ انسان په شان په زمكه سجده كوى، اونه دَ سجدې كولو په وخت كښې دَ نمر په حركت كښې څه وقفه كيدل لازم راځى. او نه دا مراد دى چه هغه په شپه ورځ كښې يوه سجده په يوخاص ځائ كښې كوى، اونه دا چه صرف دَ ډوبيدو په وخت كښې دَ عرش دَ لاندې ځى، مګر په دې انقلابى وخت كښې كله چه ټول خلق داوينى چه نمر زمونږ نه غائب شو هغه وخت دَ تمثيل په توګه هغوى په دې حقيقت باندې خبر كړېشو چه دا څه كيږى په حقيقت كښې نمر دَ عرش لاندې دَ فرمان تابع تلوراتلوسره كيږى، نمر پخپله څه قدرت او طاقت نه لرى، نو ځنګه چه دې وخت كښې دَ مدينې خلق په خپل ځائ كښې دا محسوس كوى چه اوس به نمر سجده كوى او دَ بلې

(١) بيان القران-١١١/٩:

دوري د پاره به اجازت غواړي، نو دغه شان چرته چرته چه دې دوبيږي د تولو دپاره د سبق حاصلولو تلقين اوشو اود معاملې حقيقت دا راوتلو چه نمر په خپل مدار كښې د حركت په مينځ كښې په هره لمحه الله تعالى ته سجده هم كوي او د وړاندې تلو اجازت هم غواړي اود دې سجدې كولو او اجازت غوښتلو د پاره هغه ته د سكون او وقفې ضرورت هم نه وي.(١)
په دې تقرير سره په ذكر شوى حديث كښې نه د مشاهداتو په رو سره څه شبه كيږي او نه قواعد هئيت او رياضى په اعتبار سره څه شبه او اشكال باقى پاتې كيږي.

[٢٩٠] باب: تفسير سورة الصافات

وَقَالَ مُجَاهِدٌ (وَيَقْذِفُونَ بِالْغَيْبِ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ) مِنْ كُلِّ مَكَانٍ (وَيُقْذَفُونَ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ) يُرْمَوْنَ (وَاصِبٌ) دَائِمٌ، لاَزِبٌ لاَزِمٌ (تَأْتُونَنَا عَنِ الْيَمِينِ) يَعْنِي الْحَقَّ الْكُفَّارُ تَقُولُهُ لِلشَّيْطَانِ (غَوْلٌ) وَجَعُ بَطْنٍ (يُنْزَفُونَ) لاَ تَذْهَبُ عُقُولُهُمْ (قَرِينٌ) شَيْطَانٌ (يُهْرَعُونَ) كَهَيْئَةِ الْهَرْوَلَةِ (يَزِفُّونَ) النَّسَلاَنُ فِي الْمَشْيِ (وَبَيْنَ الْجِنَّةِ نَسَبًا) قَالَ كُفَّارُ قُرَيْشٍ الْمَلاَئِكَةُ بَنَاتُ اللَّهِ وَأُمَّهَاتُهُمْ بَنَاتُ سَرَوَاتِ الْجِنِّ، وَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى (وَلَقَدْ عَلِمَتِ الْجِنَّةُ إِنَّهُمْ لَمُحْضَرُونَ) سَتُحْضَرُ لِلْحِسَابِ. وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (لَنَحْنُ الصَّافُّونَ) الْمَلاَئِكَةُ (صِرَاطِ الْجَحِيمِ) سَوَاءِ الْجَحِيمِ وَوَسَطِ الْجَحِيمِ (لَشَوْبًا) يُخْلَطُ طَعَامُهُمْ وَيُسَاطُ بِالْحَمِيمِ (مَدْحُورًا) مَطْرُودًا (بَيْضٌ مَكْنُونٌ) اللُّؤْلُؤُ الْمَكْنُونُ (وَتَرَكْنَا عَلَيْهِ فِي الآخِرِينَ) يُذْكَرُ بِخَيْرٍ (يَسْتَسْخِرُونَ) يَسْخَرُونَ (بَعْلاً) رَبًّا

سورة الصافات

قوله: وقال مجاهد: وَيَقْذِفُونَ بِالْغَيْبِ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ من كل مكان:

د سورة الصافات آيت (وَيُقْذَفُونَ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ) مات شوى ستورى راغورزولې شي په دوى باندې د هرطرف نه، په مناسبت سره امام بخارى رحمه الله د سورة سبا آيت ذكر كړو او دا د امام طريقه ده چه هغه په معمولى مناسبت سره د مختلفوسورتونو الفاظ يوځائ ذكر كوي، البته دلته اشكال كيږي چه امام د سورة سبا په آيت كښې "من مكان بعيد" مطلب د مجاهد رحمه الله په حواله سره "من كل مكان" بيان كړيدې چه په عموم باندې دلالت كوي حالانكه د سورة سبا په مذكوره آيت كښې په عموم باندې دلالت كونكې يو لفظ هم نشته.البته سورة الصافات مذكوره آيت "وَيُقْذَفُونَ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ" كښې "من كل جانب" تفسير د مجاهد رحمه الله نه "من كل مكان" نقل دې. دغه شان علامه سيوطى رحمه الله په درمنثور كښې عبد بن حميد، طبرى، او ابن المنذر په حواله سره د حضرت مجاهد رحمه الله دا تفسير د سورة الصافات د دې آيت په

(١) رساله سجود شمس، ومعارف الران-٣٩٢/٧:

ضمن کښې نقل کړیدي. (۱)دینه په ظاهره دا معلومیږی چه امام بخاری رحمه الله "من کل مکان" ته سورة الصافات آیت تشریح کښې ذکر کول غوښتل لیکن غلطئی سره سورة سبا آیت تفسیر کښې دا ذکر کړلو.

د کلماتو تشریح:

قوله: واصب: دائم: ﴿وَلَهُمْ عَذَابٌ وَاصِبٌ﴾ واصب معنی همیشه.

قوله: لازب: لازم: ﴿إِنَّا خَلَقْنَاهُمْ مِنْ طِينٍ لَازِبٍ﴾ مونږ هغه دَ اینختونکې خاورې نه پیدا کړو، فرمائی چه لازب معنی لازم یعنی ایختونکې

قوله: تأتوننا عن اليمين: يعني الحق الكفار تقوله للشيطان: آیت کښې دی ﴿قَالُوا إِنَّكُمْ كُنْتُمْ تَأْتُونَنَا عَنِ الْيَمِينِ﴾ فرمائی چه په دې کښې یمین په معنی دَ حق دې او مطلب دا دې چه میدان حشر کښې کفار به شیطانانوته وائی چه ته به مونږ ته دَ حق خبرې دَ طرف نه راتلې، یعنی خپله باطله خبره به دې دَ حق په شکل کښې ظاهروله.

قوله: غول: وجع بطن، ينزفون: لاتذهب عقولهم: آیت کښې دی ﴿لَا فِيهَا غَوْلٌ وَلَا هُمْ عَنْهَا يُنْزَفُونَ﴾ فرمائی "غول" نه دَ خیټې درد مراد دې او﴿وَلَا هُمْ عَنْهَا يُنْزَفُونَ﴾ معنی دَ هغوی علقونه به لارنشی مطلب دا چه دَ جنت شراب څکلو سره به نه په خیټه کښې درد وی او نه دَ انسانی عقل غائب کیدلو به وجه بې هوشی.

قوله: قرين: شيطان: ﴿قَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ إِنِّي كَانَ لِي قَرِينٌ﴾ په دوی کښې به یوواینونکې وائی(په دنیاکښې) زما یو ملګرې وو، فرمائی دینه شیطان مراد دې.

قوله: يهرعون: كهيئة الهرولة: ﴿فَهُمْ عَلَى آثَارِهِمْ يُهْرَعُونَ﴾ دې کښې "یهرعون"معنی ده تیز تلل. دَ منډې په شکل او صورت کښې، هرولة منډه، باب بعثر نه مصدر دې.

قوله: يزفون: النسلان في المشي: آیت کښې دی ﴿فَأَقْبَلُوا إِلَيْهِ يَزِفُّونَ﴾ دې کښې "یزفون" معنی ده په تلوکښې تیزی کول. النسلان: الاسراع في المشي مع تقارب الخطى یعنی نزدې نزدې قدم کیخودلو سره تیز تلل.

قوله: وبين الجنة نسبا: قال كفار قريش: الملائكة بنات الله، وامهاتهم بنات سروات الجن: ﴿وَجَعَلُوا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْجِنَّةِ نَسَبًا﴾ اودې خلقو په الله او جناتوکښې نسب جوړ کړو،

---

(۱) قال السيوطی فی الدرالمنثور " ۵/۲۷۱:اخرج عبدبن حميد وابن جرير وابن المنذر وابن ابی حاتم عن مجاهد فی قوله":ويقذفون من کل جانب "قال يرمنون من کل مکان "تفصيل دَ پاره اوګورئی تعليقات لامع الدراری-۱۵۲-۹/۱۵۱:

قریشو کفارو به وئیل چه فرښتې دَ الله تعالی لونړه دی اودَ دې فرښتومئینديې دَ سردارانو پیریانو لونړه دی.

قوله: لنحن الصافون: الملائکة: آیت کښې دی (وَّاِنَّا لَنَحْنُ الصَّآفُّوْنَ) او مونږ صف تړې اودریږو، فرمائی دینه فرښتې مراد دی.

قوله: صراط الجحیم: سواء الجحیم ووسط الجحیم: آیت کښې دی (فَاهْدُوْهُمْ اِلٰی صِرَاطِ الْجَحِیْمِ) فرمائی صراط الجحیم، سواء الجحیم او وسط الجحیم دَ دریوارو یوه معنی ده.

قوله: لشوبا: یخلط طعامهم ویساط بالحمیم: آیت کښې دی (ثُمَّ اِنَّ لَهُمْ عَلَیْهَا لَشَوْبًا مِّنْ حَمِیْمٍ) دې کښې د (شَوْبًا مِّنْ حَمِیْمٍ) معنی دَ دوی دَ زقوم دَ ونې خوړل خوټکیدلو اوبوسره ګډوډ او یوځائ کیدل به وی، ساط، یسوط او خلط، یخلط په یو معنی کښې دی.

قوله: مدحورا: مطرودا: سورة اعراف کښې دی (قَالَ اخْرُجْ مِنْهَا مَذْءُوْمًا مَّدْحُوْرًا) دې کښې "مدحورا" معنی لرې کړیشوې، رټلې شوې، دا لفظ دَ سورة الصافات نه دې، سورة الصافات کښې (دُحُوْرًا وَّلَهُمْ عَذَابٌ وَّاصِبٌ) دې "دحورا" په مناسبت سره دا لفظ راوړلې شو.

قوله: بیض مکنون: اللؤلؤالمکنون: آیت کښې دی (كَاَنَّهُنَّ بَيْضٌ مَّكْنُوْنٌ) بیض مکنون نه پټې مرغلرې مراد دی. هغه حورې به د پټو مرغلرو په شان ښائسته وی.

قوله: وترکنا علیه في الاخرین: یذکر بخیر: او مونږ په هغې پسې شاته راتلونکو خلقو کښې دا خبره پاتې کړه چه په هغه باندې سلام وی. فرمائی چه دینه مراد چه دَ هغه دَ خیر ذکر به کیږی.

قوله: یستسخرون: یسخرون: (وَاِذَا رَاَوْا اٰيَةً يَّسْتَسْخِرُوْنَ)کله چه یوه معجزه ګوری نو هغې پسې ټوقې کوی، یستسخرون معنی هغوی ټوقې مسخرې کوی.

قوله: بعلا: ربا: آیت کښې دی (اَتَدْعُوْنَ بَعْلًا وَّتَذَرُوْنَ اَحْسَنَ الْخَالِقِيْنَ) آیا تاسو بعل دَ بت نوم دې) رابلئی او ښه جوړونکې پریږدئې، فرمائی چه په دې کښې دَ بعل معنی رب دې. بعضو وئیلی دی چه بعل دَ یوبت نوم وو، دَ بنی اسرائیلو یوې ډلې دَ دې عبادت کولو یا د حضرت الیاس علیه السلام قوم دَ دې عبادت کولو (۱)بعض وائی چه دا په یمنی ژبه کښې دَ رب په معنی کښې استعمالیږی.

[۲۹۱] بَاب وَاِنَّ يُوْنُسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِيْنَ

[۴۵۲۶] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ الْأَعْمَشِ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ

(۱))عمدة القاری ۱۹/۱۳۶؛وروح المعانی-۲۳/۱۳۹:

رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ أَنْ يَكُونَ خَيْرًا مِنْ يُونُسَ بْنِ مَتَّى

[۴۵۲۷] حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فُلَيْحٍ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ هِلَالِ بْنِ عَلِيٍّ مِنْ بَنِي عَامِرِ بْنِ لُؤَيٍّ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ مَنْ قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِنْ يُونُسَ بْنِ مَتَّى فَقَدْ كَذَبَ

[۲۹۲] باب: تفسیر سورۃ ص

[۴۵۲۸، ۴۵۲۹] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنِ الْعَوَّامِ قَالَ سَأَلْتُ مُجَاهِدًا عَنِ السَّجْدَةِ فِي ص قَالَ سُئِلَ ابْنُ عَبَّاسٍ فَقَالَ أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللّٰهُ فَبِهُدَاهُمُ اقْتَدِهْ وَكَانَ ابْنُ عَبَّاسٍ يَسْجُدُ فِيهَا

[۴۵۲۹] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللّٰهِ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عُبَيْدٍ الطَّنَافِسِيُّ عَنِ الْعَوَّامِ قَالَ سَأَلْتُ مُجَاهِدًا عَنْ سَجْدَةٍ فِي ص فَقَالَ سَأَلْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ مِنْ أَيْنَ سَجَدْتَ فَقَالَ أَوَمَا تَقْرَأُ وَمِنْ ذُرِّيَّتِهِ دَاوُدَ وَسُلَيْمَانَ أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللّٰهُ فَبِهُدَاهُمُ اقْتَدِهْ فَكَانَ دَاوُدُ مِمَّنْ أُمِرَ نَبِيُّكُمْ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يَقْتَدِيَ بِهِ فَسَجَدَهَا دَاوُدُ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَسَجَدَهَا رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

عُجَابٌ عَجِيبٌ الْقِطُّ الصَّحِيفَةُ هُوَ هَا هُنَا صَحِيفَةُ الْحَسَنَاتِ

وَقَالَ مُجَاهِدٌ: فِي عِزَّةٍ: مُعَازِّينَ الْمِلَّةِ الْآخِرَةِ: مِلَّةُ قُرَيْشٍ الِاخْتِلَاقُ: الْكَذِبُ الْأَسْبَابُ: طُرُقُ السَّمَاءِ فِي أَبْوَابِهَا قَوْلُهُ جُنْدٌ مَا هُنَالِكَ مَهْزُومٌ: يَعْنِي قُرَيْشًا أُولَئِكَ الْأَحْزَابُ: الْقُرُونُ الْمَاضِيَةُ فَوَاقٍ: رُجُوعٍ قِطَّنَا: عَذَابَنَا اتَّخَذْنَاهُمْ سُخْرِيًّا: أَحَطْنَا بِهِمْ: أَتْرَابٌ: أَمْثَالٌ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: الْأَيْدُ: الْقُوَّةُ فِي الْعِبَادَةِ الْأَبْصَارُ: الْبَصَرُ فِي أَمْرِ اللّٰهِ حُبَّ الْخَيْرِ عَنْ ذِكْرِ رَبِّي: مِنْ ذِكْرٍ طَفِقَ مَسْحًا: يَمْسَحُ أَعْرَافَ الْخَيْلِ وَعَرَاقِيبَهَا الْأَصْفَادِ: الْوَثَاقِ.

سورۃ ص

د کلماتو تشریح:

قوله: عُجَابٌ: عَجِيبٌ: په آیت کښې دی (اِنَّ هٰذَا لَشَیْءٌ عُجَابٌ) په معنی دَ عجیب دې.

قوله: القط: الصحيفة،هوهاهنا صحيفة الحسنات: په آیت کښې دی (رَبَّنَا عَجِّلْ لَّنَا قِطَّنَا قَبْلَ يَوْمِ الْحِسَابِ) دَ لفظ قط دو معنی بیان کړې دی، یو په معنی د صحیفه او دلته په آیت کښې نیکواعمالوصحیفه مراد ده او دوئمه معنی دَ دې دَ عذاب بیان کړې شوې ده چه وړاندې دَ یوخو الفاظونه پس ده.

دَ کلبی وغیره په روایت کښې دی چه کله دَ سورة حاقه دا آیت نازل شو (فَاَمَّا مَنْ اُوْتِیَ كِتٰبَهٗ

بِيَمِيۡنِهٖ فَسَوۡفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا يَّسِيۡرًا) نوكافرانودَ بوقواو خندا په توګه نبی کریم ﷺ ته اوونيل که واقعي حساب کتاب کيږي نو تاسو مهرباني اوکړئي او زمونږ دَ نيکو اعمالو صحيفه دَ حساب کتاب دَ ورځې نه وړاندې وړاندې زر راکړه او قط په معنی دَ عذاب به وی نوته دَ حساب دَ ورځ نه مخکښې زر عذاب راکړه، قرآن په ذکر شوی آيت کښې دَ کافرانو دَ مسخرو دا قول نقل کړې دې(١)

قوله: وقال مجاهد: في عزة: معازين: په آيت کښې دی (فِىۡ عِزَّةٍ وَّشِقَاقٍ) مجاهد رحمه الله فرمائی (فِىۡ عِزَّةٍ) معنی په عزت کښې غلبه غوښتونکې ده، **معازين: مغالبين**، دَ باب مفاعله نه صيغه د اسم فاعل ده.

قوله: الملّة الاخرة: ملة قريش: (مَا سَمِعۡنَا بِهٰذَا فِى الۡمِلَّةِ الۡاٰخِرَةِ ۖ اِنۡ هٰذَاۤ اِلَّا اخۡتِلَاقٌ) په تيرشوی دين کښې مونږ دا خبره نه ده اوريدلې ، دا صرف دَ خان نه خبره ده. په دې کښې دَ ملت نه ملت قريش مراد دی. ځکه چه دَ هغوی دا خيال وو چه زمونږ ملت ملت ابراهيمی دې نو په دې وجه به هم هغه برقرار وی او دَ يهودو او نصاری ملت خوختم شوې دې په دې وجه دَ هغوی څه اعتبار نشته(٢)بعضودې نه "ملت نصاری" مراد اخستې دې(٣)

قوله: الاختلاق: الكذب: (اِنۡ هٰذَاۤ اِلَّا اخۡتِلَاقٌ) معنی دروغ ده.

قوله: الاسباب: طرق السماء في ابوابها: په آيت کښې دی (فَلۡيَرۡتَقُوۡا فِى الۡاَسۡبَابِ) فرمائی په دې کښې د اسباب نه د اسمان په دروازو کښې دَ آسمان لارې مراد دی.

قوله: جُنۡدٌ مَّا هُنَالِكَ مَهۡزُوۡمٌ: يعني قريشاً: (جُنۡدٌ مَّا هُنَالِكَ مَهۡزُوۡمٌ مِّنَ الۡاَحۡزَابِ) دَ يولوډلو نه يو ډله ده چه دلته (يعنی په مکه کښې) به ورته ماتې ورکړيشی، فرمائی دَ (جُنۡدٌ مَهۡزُوۡمٌ) نه قريش مکه مراد دی.

قوله: اُولٰٓئِكَ الۡاَحۡزَابُ: القُرُوۡنُ الۡمَاضِيَةُ: (وَّاَصۡحٰبُ لۡئَيۡكَةِ ؕ اُولٰٓئِكَ الۡاَحۡزَابُ) او اصحاب ايکه تکذيب کړې وو او هغه احزاب دَ کوموچه اول په (مِنَ الۡاَحۡزَابِ) کښې ذکرراغلې دې همدغه خلق دی. فرمائی (اُولٰٓئِكَ الۡاَحۡزَابُ) نه تيرشوی امتونه مراد دی.

قوله: فواق: رجوع: (مَّا لَهَا مِنۡ فَوَاقٍ) فرمائی دَ فواق معنی ده رجوع يعنی دوئمه شپيلئی نه پس دنيا ته واپس کيدل نشته.

قوله: قطنا: عذابنا: په آيت کښې دی (رَبَّنَا عَجِّلۡ لَّنَا قِطَّنَا قَبۡلَ يَوۡمِ الۡحِسَابِ) په دې کښې دَ قط نه عذاب مراد دې، يعنی اې زمونږه ربه! دَ حساب دَ ورځ نه وړاندې مونږ له زمونږ عذاب زر

(١) عمدة القاري: ٣٨/٩-
(٢) لامع الدارمی-٩/١٥٤:
(٣) عمدة القاري-١٩/١٣٩:

راكړه، مطلب دا چه كله به هغوى د قيامت د وعدې اوريده نو په مسخرو سره به نى دا وئيل چه مونږ له خود هغه وخت حصه هم اوس راكړه، هم اوس چه مونږ خپله عملنامه اووينو او لاس په لاس د سزى جزا نه اوزګار شو. فرمائى دې كښې د قطنه عذاب مراد دې.

قوله: اَتَّخَذْنٰهُمْ سِخْرِيًّا : تحطنابهم: ﴿اَتَّخَذْنٰهُمْ سِخْرِيًّا اَمْ زَاغَتْ عَنْهُمُ الْاَبْصَارُ﴾ دې نه اول آيت كښې دى ﴿وَقَالُوْا مَا لَنَا لَا نَرٰى رِجَالًا كُنَّا نَعُدُّهُمْ مِّنَ الْاَشْرَارِ﴾ يعنى دوزخيان به په خپل مينځ كښې وائى چه څه خبره ده چه مونږ هغه خلق په دوزخ كښې نه وينو كوم چه به مونږ په دنيا كښې د خرابوخلقو نه شميرل، آيا مونږ په)غلطئى) سره هغه خلقو سره ټوقې كړې وې زمونږ د ستركونه هغوى بې دركه شوى دى)اوهغوى زمونږ په كتوكښې نه راځى). امام بخارى رحمه الله د﴿اَتَّخَذْنٰهُمْ سِخْرِيًّا﴾ ترجمه "احطنابهم" سره كړې ده "چه آيامونږ په ټوقومسخروكښې هغوى راګيركړې وو" او داسې كيږى چه په عام توګه چه د مزاق كولې شى نو هغه خلق راګيروى. حضرت ګنګوهى رحمه الله فرمائيلى دى چه دا تفسير باللازم دې او صحيح دې، هغوى فرمائى "فسر السخرية بالاحاطة، لان الاحاطة لازمة لها عادة، فانهم اذا ارادوا الاستهزاء باحد جعلوه وسطهم، ليتمكن كل منهم على الاستهزاء كل التمكن: "(۱)

قوله: اتراب: امثال: ﴿وَعِنْدَهُمْ قٰصِرٰتُ الطَّرْفِ اَتْرَابٌ﴾اوهغوى سره به د ښكته نظرونووالا هم عمرښځې وى (مراد ترينه حورې دى) فرمائى اتراب په معنى د امثام دى يعنى هم عمراو يوشان.

قوله: اَلْاَيْدِ: القوّة فى العبادة، الابصار: البصر فى امر الله: ﴿وَاذْكُرْ عِبٰدَنَآ اِبْرٰهِيْمَ وَاِسْحٰقَ وَيَعْقُوْبَ اُولِى الْاَيْدِىْ وَالْاَبْصَارِ﴾ فرمائى د ايد معنى ده په عبادت كښې قوت اود ابصار معنى ده د الله تعالى په كار كښې غور او فكر كول يعنى ابراهيم، اسحاق او يعقوب عليهم السلام په عبادت كښې قوى او د الله تعالى په كار كښې غوراوفكر كونكى وو.

قوله: حُبَّ الْخَيْرِ عَنْ ذِكْرِ رَبِّىْ: من ذكر ربى: په آيت شريف كښې دى ﴿فَقَالَ اِنِّىْٓ اَحْبَبْتُ حُبَّ الْخَيْرِ عَنْ ذِكْرِ رَبِّىْ حَتّٰى تَوَارَتْ بِالْحِجَابِ﴾ په دې كښې عن په معنى د من دې (ترجمه تيره شوه)

فَطَفِقَ مَسْحًا : يمسح اعراف الخيل وعراقيبها: په آيت مبارك كښې دى ﴿رُدُّوْهَا عَلَىَّ فَطَفِقَ مَسْحًا بِالسُّوْقِ وَالْاَعْنَاقِ﴾ حضرت سليمان عليه السلام اوفرمائيل هغه اسونه بيازمامخې ته راولئى) نوهغه راوستې شو) نو هغوى د دې اسونو په پنډو او ستونوباندې خپل لاس پاكول يعنى قتلول شروع كړل.

د ايت كريمه ``ردوها على فطفق مسحا بالسوق والاعناق،، دوه تفسيرونه: د دې آيت دوه تفسيرونه شوى دى، ① د دې مشهور تفسير دا شويدې چه حضرت سليمان عليه السلام د اسونو په كتلوكښې داسې مشغول شوچه د هغه وخت مونځ يا وظيفه ترينه پاتې شوه او روستو

---

(۱))لامع الدارمى ۹/۱۵۵ :

ستومانه شو او هغوی دغه اسونه بيا دَ راوستلوحکم اوکړو او توره ئی راواخسته او دَ هغوی ستونه او پنډئی پريکول ئی شروع کړل چه هم دَ دې په وجه دَ الله تعالى په ياد او ذکر کښې خلل واقع شوې وو نو دَدې خلل او غفلت هغوی داسې کفاره ادا کړه[1]

② دونم تفسير دا کړيشويدې چه دا اسونه دَ جهاد دَ پاره وو دَ هغې په معائنه کښې چه کله وخت اولګيدو نو دَ مازيګر مونځ ترينه قضاشو په دې باندې اوفرمائيل چه په دې کښې هيڅ حرج نشته که يو طرف ته په ظاهره دَ الله تعالى دَ ياد نه جدا شونوبل طرف ته دَ جهاد دَ اسونو سره مينه او دَ هغې پالنه هم دَ هغه ياد سره تړلې ده. هم دَ دې جهاد دَ جذبې دَ جوش نه ئی حکم ورکړو چه دا اسونه بيا واپس راولئی، نو واپس راوستې شو او حضرت سليمان عليه السلام دَ ډيرې مينې او اکرام دَ وجه دَ هغوی ستونه او پنډئی اوچولې او پاکولې، دَ دې تفسير مطابق دَ "مسح" نه مراد پريکول نه بلکه دَ محبت او مينې نه لاس رابنکل دی. دَ آيت دا دونم تفسير مفسرينو حضراتو اختيار کړې دې[2] خومشهور تفسير ړومبنې دې[3]

امام بخاری رحمه الله فرمائی "يمسح اعراف الخيل وعراقيبها" دَ "اعراف"، "عرف" جمع ده، دَ اس دَ سټ وينبتوته وائی اوعراقيب دَ عرقوب جمع ده، دَ ګيټو شاته يوې پټې ته وائی دلته دَ دې نه پنډئی مراد دی.

البته په ړومبنی تفسير باندې دا اشکال کيږی چه اسونه دَ الله تعالى يو نعمت وو خپل مال او دَ الله تعالى نعمت داسې ضائع کول دَ يو نبی شان سره نه بنائی. نودَ دې جواب دا ورکړې شويدې چه دا اسونه دَ حضرت سليمان عليه السلام ذاتی ملکيت وو اودَ هغوی په شريعت کښې دَ اس قربانی جائز وه، په دې وجه هغوی اسونه ضائع نه کړل بلکه هغه ئی دَ الله تعالى په نوم قربان کړل.[4]

قوله: الاصفاد: الوثاق: په آيت شريف کښې دی ﴿وَّاٰخَرِيْنَ مُقَرَّنِيْنَ فِى الْاَصْفَادِ﴾ مونږ دَ سليمان عليه السلام تابع کړل او ډير هغه پيريان چه په زنځيرونو کښې تړلې شوی دی "اصفاد" دَ "صفدٌ" جمع ده، زنځير او بيړو ته وائی.

[1]) الجامع الاحكام القران-۱۵/۱۹۵ :

[2]) الجامع الاحكام القران۱۵/۱۹۵ :، روح المعانی-۲۳/۱۹۵:

[3]))روح المعانی-۲۳/۱۹۵:

[4]))قال الالوسی رحمه الله فی تفسير روح المعانی :۲۳/۱۹۳ :وقد جعلها عليه السلام بذلک قربان الله تعالى وكان تقريب الخيل مشروعافی دينه-

[٢٩٣] بَاب: قَوْلِهِ هَبْ لِي مُلْكًا لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ مِنْ بَعْدِي إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ

[٤٥٣٠] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا رَوْحٌ وَمُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ عَنْ شُعْبَةَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ زِيَادٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِنَّ عِفْرِيتًا مِنَ الْجِنِّ تَفَلَّتَ عَلَيَّ الْبَارِحَةَ أَوْ كَلِمَةً نَحْوَهَا لِيَقْطَعَ عَلَيَّ الصَّلَاةَ فَأَمْكَنَنِي اللَّهُ مِنْهُ وَأَرَدْتُ أَنْ أَرْبِطَهُ إِلَى سَارِيَةٍ مِنْ سَوَارِي الْمَسْجِدِ حَتَّى تُصْبِحُوا وَتَنْظُرُوا إِلَيْهِ كُلُّكُمْ فَذَكَرْتُ قَوْلَ أَخِي سُلَيْمَانَ رَبِّ هَبْ لِي مُلْكًا لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ مِنْ بَعْدِي قَالَ رَوْحٌ فَرَدَّهُ خَاسِئًا

[٢٩٤] بَاب: قَوْلُهُ وَمَا أَنَا مِنَ الْمُتَكَلِّفِينَ

[٤٥٣١] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ أَبِي الضُّحَى عَنْ مَسْرُوقٍ قَالَ دَخَلْنَا عَلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ قَالَ يَا أَيُّهَا النَّاسُ مَنْ عَلِمَ شَيْئًا فَلْيَقُلْ بِهِ وَمَنْ لَمْ يَعْلَمْ فَلْيَقُلِ اللَّهُ أَعْلَمُ فَإِنَّ مِنَ الْعِلْمِ أَنْ يَقُولَ لِمَا لَا يَعْلَمُ اللَّهُ أَعْلَمُ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ لِنَبِيِّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قُلْ مَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ وَمَا أَنَا مِنَ الْمُتَكَلِّفِينَ وَسَأُحَدِّثُكُمْ عَنِ الدُّخَانِ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَعَا قُرَيْشًا إِلَى الْإِسْلَامِ فَأَبْطَئُوا عَلَيْهِ فَقَالَ اللَّهُمَّ أَعِنِّي عَلَيْهِمْ بِسَبْعٍ كَسَبْعِ يُوسُفَ فَأَخَذَتْهُمْ سَنَةٌ فَحَصَّتْ كُلَّ شَيْءٍ حَتَّى أَكَلُوا الْمَيْتَةَ وَالْجُلُودَ حَتَّى جَعَلَ الرَّجُلُ يَرَى بَيْنَهُ وَبَيْنَ السَّمَاءِ دُخَانًا مِنَ الْجُوعِ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ فَارْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُخَانٍ مُبِينٍ يَغْشَى النَّاسَ هَذَا عَذَابٌ أَلِيمٌ قَالَ فَدَعَوْا رَبَّنَا اكْشِفْ عَنَّا الْعَذَابَ إِنَّا مُؤْمِنُونَ أَنَّى لَهُمُ الذِّكْرَى وَقَدْ جَاءَهُمْ رَسُولٌ مُبِينٌ ثُمَّ تَوَلَّوْا عَنْهُ وَقَالُوا مُعَلَّمٌ مَجْنُونٌ إِنَّا كَاشِفُو الْعَذَابِ قَلِيلًا إِنَّكُمْ عَائِدُونَ أَفَيُكْشَفُ الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ قَالَ فَكُشِفَ ثُمَّ عَادُوا فِي كُفْرِهِمْ فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ يَوْمَ بَدْرٍ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى يَوْمَ نَبْطِشُ الْبَطْشَةَ الْكُبْرَى إِنَّا مُنْتَقِمُونَ

[٢٩٥] باب: تفسير سورة الزمر

سُورَةُ الزُّمَرِ وَقَالَ مُجَاهِدٌ أَفَمَنْ يَتَّقِي بِوَجْهِهِ يُجَرُّ عَلَى وَجْهِهِ فِي النَّارِ وَهُوَ قَوْلُهُ تَعَالَى أَفَمَنْ يُلْقَى فِي النَّارِ خَيْرٌ أَمْ مَنْ يَأْتِي آمِنًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ غَيْرَ ذِي عِوَجٍ لَبْسٍ وَرَجُلًا سَلَمًا لِرَجُلٍ مَثَلٌ لِآلِهَتِهِمُ الْبَاطِلِ وَالْإِلَهِ الْحَقِّ وَيُخَوِّفُونَكَ بِالَّذِينَ مِنْ دُونِهِ بِالْأَوْثَانِ خَوَّلْنَا أَعْطَيْنَا وَالَّذِي جَاءَ بِالصِّدْقِ الْقُرْآنُ وَصَدَّقَ بِهِ الْمُؤْمِنُ يَجِيءُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَقُولُ هَذَا الَّذِي أَعْطَيْتَنِي عَمِلْتُ بِمَا فِيهِ وَقَالَ غَيْرُهُ مُتَشَاكِسُونَ الرَّجُلُ الشَّكِسُ الْعَسِرُ لَا يَرْضَى بِالْإِنْصَافِ وَرَجُلًا سِلْمًا وَيُقَالُ سَالِمًا صَالِحًا اشْمَأَزَّتْ نَفَرَتْ بِمَفَازَتِهِمْ مِنَ الْفَوْزِ حَافِّينَ أَطَافُوا بِهِ مُطِيفِينَ بِحِفَافَيْهِ بِجَوَانِبِهِ

مُتَشَابِهًا لَيْسَ مِنَ الْاشْتِبَاهِ وَلٰكِنْ يُشْبِهُ بَعْضُهُ بَعْضًا فِى التَّصْدِيقِ

سورة الزمر

د کلماتو تشریح:

قوله: وقال مجاهد: افمن يتقي بوجهه: يجر على وجهه في النار: (اَفَمَنْ يَّتَّقِيْ بِوَجْهِهٖ سُوْٓءَ الْعَذَابِ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ ط) یعنی آیا هغه سړی چه دَ قیامت په ورځ عذاب په خپل مخ باندې رابندوی د مؤمن په شان کیدې شی؟ چاته به چه په آخرت کښې دَ هیڅ قسم اندیښنه نه وی. په سړی چه کله مخامخ حمله کیږی نو په لاسونو باندې منع کوی، لیکن په محشر کښې به دَ ظالمانولاسونه تړلي وی په دې وجه به دَ عذاب سپیړې په مخ پریوځی. دې نه مراد دوزخیان دی چه خپل مخونه به بچ کوی او دَ تلوکوشش به کوی.امام دَ دې مطلب بیان کړو چه هغوی به پړمخې په دوزخ کښې رابنکلې شی نودَ مخونو دَ بچ کولو کوشش به کوی.

قوله: ذي عوج: لبس: په آیت کښې دی (قُرْاٰنًا عَرَبِيًّا غَيْرَ ذِيْ عِوَجٍ لَّعَلَّهُمْ يَتَّقُوْنَ) یعنی "مونږ دَ دې خلقو د پاره قران پیش کړو کوم کښې چه کګلیچ نشته دې دَ پاره چه هغوی بچ اوځی" فرمائی چه عوج په معنی دَ لبس او اشتباه ده، ذی عوج: شکی او کږیږ.

قوله: وَرَجُلًا سَلَمًا لِّرَجُلٍ: مثل لالهتهم الباطل والاله الحق: په آیت کښې دَ باطلو او حق معبود دَ مثال بیان کړیشویدې (ضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا رَّجُلًا فِيْهِ شُرَكَآءُ مُتَشٰكِسُوْنَ وَرَجُلًا سَلَمًا لِّرَجُلٍ ط هَلْ يَسْتَوِيٰنِ مَثَلًا ط) چه یو غلام دې په هغه کښې ډیر خلق شریك دی او یو بل غلام دې چه یواځې د یو سړی دې، نو آیا دا دواړه یو شان کیدیشی، ښکاره خبره ده چه دا دواړه غلامان هیڅ کله هم نشی یو شان کیدې. رومبې غلام به دَ خپلو مشرانودَ ظلمونو او جګړو په وجه به همیشه په تذبذب او تکلیف ښکاروی چه د کوم کوم حکم اومنی او کوم یو راضی کړی. ولې دونم سړې به دَ تکلیف او تذبذب ښکار نه وی ځکه چه دَ هغه معامله هم یو سړی سره تړلې ده، نو تیك همدغه مثال دې دَ هغه سړی چه دَ ډیرو معبودانو عبادت کوی نو هغه به دَ تذبذب او بې آرامئ ښکار وی خو هغه سړې چه صرف دَ یو الله ﷻعبادت کوی هغه به په آرام او تسلئ سره وی. رومبې او دونم سړې هیڅ کله نشی برابریدلې.

په آیت کښې دَ(مُتَشٰكِسُوْنَ) لفظ راغلې دې دَ دې لفظ امام تشریح کولوسره فرمائی "الرجل الشكس: العسر لايرضى بالانصاف" یعنی متشاکسین هغه سړی ته وائی چه زړه تنګې او جګړ مار وی او په انصاف باندې نه راضی کیږی.

قوله: وَيُخَوِّفُوْنَكَ بِالَّذِيْنَ مِنْ دُوْنِهٖ: بالاوثان: اودا خلق تا دَ دې بتانودَ ویروی چه دَ الله تعالی نه سوا دی، فرمائی (بِالَّذِيْنَ مِنْ دُوْنِهٖ ط) نه اصنام او بتان مراد دی.

قوله: خولنا: اعطينا: آیت کښې دی (ثُمَّ اِذَا خَوَّلْنٰهُ نِعْمَةً مِّنَّا) بیاچه مونږ هغوی ته دَ خپل طرف نه څه نعمت ورکړو، فرمائی دَ خولنا معنی ده مونږ ورعطا کړو، ورکړو.

قوله: وَالَّذِیْ جَآءَ بِالصِّدْقِ : القرآن، وَصَدَّقَ بِهٖ : المؤمن: په آیت کښې دی (وَالَّذِیْ جَآءَ بِالصِّدْقِ وَصَدَّقَ بِهٖ اُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُتَّقُوْنَ) په دې کښې (اَلَّذِیْ جَآءَ بِالصِّدْقِ) " نه قرآن او (صَدَّقَ بِهٖ) نه مؤمن مراد دې چه د قیامت په ورځ به راشي او وائی به چه دا قرآن ماته راکړې شوې وو او ما د دې په احکاماتو عمل کړې وو.د(اَلَّذِیْ جَآءَ بِالصِّدْقِ) نه نبی کریم ﷺ او(صَدَّقَ بِهٖ) نه حضرت ابوبکر رضی الله عنه هم مراد کیدیشی، لانه اول من صدق به

قوله: اشمأزت: نفرف: (وَاِذَا ذُكِرَ اللّٰهُ وَحْدَهُ اشْمَاَزَّتْ قُلُوْبُ الَّذِیْنَ لَا یُؤْمِنُوْنَ بِالْاٰخِرَةِ) او چه کله صرف د الله تعالی ذکر کیږی نود هغه خلقو زړونه منقبض کیږی څوك چه د آخرت یقین نه لری فرمائی د(اشْمَاَزَّتْ) معنی: هغه نفرت اوکړو، ناخوښه ئی کړو.

قوله: بمفازتهم: من الفوز: آیت مبارك کښې دی (وَیُنَجِّی اللّٰهُ الَّذِیْنَ اتَّقَوْا بِمَفَازَتِهِمْ) اوچه کوم خلق د) کفراوشرك نه) بچ کیدل، الله تعالی به هغه خلق په کامیابئی سره)دوزخ) نه خلاصې ورکړی. فرمائی آیت کښې "مفازة"، "فوز"نه مشتق دې د کوم معنی چه کامیابی ده.

قوله: حافین: اطافوابه، مطیفین بحفافیه: بجوانبه: په آیت مبارك کښې دی (وَتَرَى الْمَلٰٓئِكَةَ حَآفِّیْنَ مِنْ حَوْلِ الْعَرْشِ) په دې کښې د حافین تشریح کولوسره فرمائی اطافوا به: یعنی هغه فرشتو به عرش راګیرکړې وی د عرش اطراف راګیرونکې او طواف کونکې به وی.

قوله: متشابها: لیس من الاشتباه، ولکن یشبه بعضه بعضاً فی التصدیق: (اَللّٰهُ نَزَّلَ اَحْسَنَ الْحَدِیْثِ كِتٰبًا مُّتَشَابِهًا) په دې کښې (مُتَشَابِهًا) د اشتباه نه ماخوذ نه دې د کوم معنی چه التباس ده بلکه دلته د دې معنې داده چه دا قرآن په تصدیق کښې د بعض مشابهه دې. یعنې د قرآن کریم بعض آیاتونه د بعض آیاتونو تصدیق کوی. د دې مضمونونه یو شان وی او د دې په خپل مینځ کښې څه تعارض او تناقص نه وی.

[۲۹۶] بَاب: قَوْلُهُ یٰعِبَادِیَ الَّذِیْنَ اَسْرَفُوْا عَلٰٓی اَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوْا مِنْ رَّحْمَةِ اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ یَغْفِرُ الذُّنُوْبَ جَمِیْعًا اِنَّهٗ هُوَ الْغَفُوْرُ الرَّحِیْمُ

[۴۵۳۲] حَدَّثَنِی إِبْرَاهِیمُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا هِشَامُ بْنُ یُوسُفَ أَنَّ ابْنَ جُرَیْجٍ أَخْبَرَهُمْ قَالَ یَعْلَى إِنَّ سَعِیدَ بْنَ جُبَیْرٍ أَخْبَرَهُ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِیَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ نَاسًا مِنْ أَهْلِ الشِّرْكِ كَانُوا قَدْ قَتَلُوا وَأَكْثَرُوا وَزَنَوْا وَأَكْثَرُوا فَأَتَوْا مُحَمَّدًا صَلَّى اللَّهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ فَقَالُوا إِنَّ الَّذِی تَقُولُ وَتَدْعُو إِلَیْهِ لَحَسَنٌ لَوْ تُخْبِرُنَا أَنَّ لِمَا عَمِلْنَا كَفَّارَةً فَنَزَلَ وَالَّذِینَ لَا یَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ وَلَا یَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِی حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَا یَزْنُونَ وَنَزَلَتْ قُلْ یَا عِبَادِیَ الَّذِینَ أَسْرَفُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ[1]

---

[1] واخرجه مسلم فی الایمان، باب کون الاسلام یهدم ماقبله، ...[بقیه حاشیه په راروانه صفحه..

د ایت کریمه شان نزول: په روایت د باب کښې حضرت ابن عباس رضی الله عنهما د ذکرشوی آیت شان نزول بیان فرمائیلې دې چه مشرکانو د څه خلقو سره د ډیر قتل او زنا ارتکاب کړې وو. بیا هغوی د نبی کریم ﷺ په خدمت کښې حاضر شو او وئیل چه تاسو د کوم څیز طرف ته دعوت ورکوئی هغه یقینا بهتر دې په دې شرط چه مونږ ته معلومه شی کوم څه چه مونږ کړې دی د هغې کفاره به وی یعنی زمونږ تیره شوې ګناه به معاف کولې شی نو مونږ اسلام قبلوو. په دې باندې د سورة فرقان دا آیت (وَالَّذِيْنَ لَا يَدْعُوْنَ مَعَ اللّٰهِ....) او د سورة زمر د باب آیت نازل شو. د دې آیت په تفسیر کښې مولانا شبیراحمد عثمانی لیکی:

دا آیت د ارحم الرحمین د ډیرزیات رحمت او عفوا او درګزر د لوئې شان اعلان کوی اود سختوسختو اود علاج نه د مایوسه شوو مریضانو په حق کښې د اکسیرشفا حکم لری. مشرك،ملحد، زندیق، مرتد، یهودی،نصرانی، مجوسی، بدعتی،بدمعاش،فاسق او فاجر کوم یو چه وی د دې آیت د اوریدونه پس د مایوسه کیدو او امید ماتولو سره کیناستو هیڅ وجه نشته، ځکه چه الله تعالی د چا د پاره هم اوغواړی نو ټول ګناهونه ورته معاف کولې شی، څوك د هغه لاس نشی نیولې، نو بیا بنده ناامیده کیږی ولې، او دا خبره ضرور ده چه د هغه په نورو اعلانونوکښې تصریح کړیشویده چه د کفر او شرك جرم به بغیر د توبې نه نشی معاف کولې. نو (اِنَّ اللّٰهَ يَغْفِرُ الذُّنُوْبَ جَمِيْعًا) د (لِمَنْ يَّشَآءُ) سره مقید ګڼل ضروریکار دی کما قال الله تعالی (اِنَّ اللّٰهَ لَا يَغْفِرُ اَنْ يُّشْرَكَ بِهٖ وَيَغْفِرُ مَا دُوْنَ ذٰلِكَ لِمَنْ يَّشَآءُ) په دې قید باندې دا نه لازمیږی چه بغیر د توبه نه به الله تعالی وړوکې یا لوئی قصور نشی معاف کولې او نه دا مطلب شو چه د یو جرم د پاره هډو د توبې ضرورت نشته، بغیر د توبې نه به ټول ګناهونه معاف کوی. قید صرف د الله د رضا او منشاء دې اود مشیت او رضاد پاره په بل آیت کښې خودلې شوی دی چه هغه به د کفر او شرك نه بغیر د توبې سره متعلق نه وی [1]

[۲۹۷] بَاب قَوْلِهِ وَمَا قَدَرُوا اللّٰهَ حَقَّ قَدْرِهِ

[۴۵۳۳] حَدَّثَنَا آدَمُ حَدَّثَنَا شَيْبَانُ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَبِيدَةَ عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ جَاءَ حَبْرٌ مِنَ الْأَحْبَارِ إِلَى رَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ يَا مُحَمَّدُ إِنَّا نَجِدُ أَنَّ اللّٰهَ يَجْعَلُ السَّمٰوَاتِ عَلَى إِصْبَعٍ وَالْأَرَضِينَ عَلَى إِصْبَعٍ وَالشَّجَرَ عَلَى إِصْبَعٍ وَالْمَاءَ وَالثَّرَى عَلَى إِصْبَعٍ وَسَائِرَ الْخَلَائِقِ عَلَى إِصْبَعٍ فَيَقُولُ أَنَا الْمَلِكُ فَضَحِكَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى بَدَتْ نَوَاجِذُهُ تَصْدِيقًا لِقَوْلِ الْحَبْرِ ثُمَّ قَرَأَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمَا قَدَرُوا اللّٰهَ

....بقیه ازحاشیه گذشته]رقم الحدیث ۱۲۲؛واخرجه النسائی فی السنن الکبری، باب قوله تعالی :یاعبادی الذین اسرفوا علی انفسهم، رقم الحدیث۱۱۴۴۹/۱ :، واخرجه ابوداوٗد فی الفتن، باب فی تعظیم قتل المؤمن، رقم الحدیث ۴۲۷۴ :واخرجه النسائی، کتناب المحاربة رقم الحدیث-۲/۱۶۳ :

[1]) تفسیر عثمانی ۶۱۸:فائده نمبر-۲

حَقَّ قَدْرِهِ وَالْأَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَالسَّمَوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ

قوله: فضحك النبي صلى الله عليه وسلم تصديقا لقول الحبر:

د ''**فضحک النبی ﷺ تصدیقا لقول الحبر**،، **معنی**: علامه خطابی،قاضي عياض او قرطبي ﷺ رائي ده چه د نبی کریم ﷺ داخندا د يهوديانوپه دروغوباندې وه د هغوی د تصديق د پاره نه وه، يهوديانو به د الله تعالى د پاره بدن او اندامونه ثابتول او دلته هم هغوی د الله تعالى د پاره "اصبع" ثابت کړه، حالانکه الله تعالى د جسم او بدن نه منزه دې.(١)

خود دې حضراتودا رائې صحيح نه ده، په صحيح مسلم کښې يو روايت راځى "ان قلوب بنى ادم كلها بين اصبعين من اصابع الرحمن كقلب واحد يصرفه كيف شاء" (٢) په دې کښې هم د اصابع اثبات د الله ﷺ د پاره کړې دې نودا وئيل چه دې يهودی د الله تعالى د پاره د اصابع اثبات کړې وو نود هغې په ترديدباندې هغوی ﷺ د حيرانتيا اظهار کړې وو،د تصديق د پاره ئې نه ووفرمائيلى، ټيک نه ده، ابن خزيمه او علامه نووی ﷺ د دې حضراتو ترديد کړې دې.(٣) نووئيلې کېږى به چه د هغوى ﷺ ضحك د تصديق د پاره وو،دا حديث په احاديث صفات کښې داخل دې، متاخرين تاويل کوی چه "اصبع" نه دلته قدرت مراد دې.

[٢٩٨] بَاب: قَوْلِهِ وَالْأَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَالسَّمَوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ

[٤٥٣٤] (٤) حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عُفَيْرٍ قَالَ حَدَّثَنِي اللَّيْثُ قَالَ حَدَّثَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ خَالِدِ بْنِ مُسَافِرٍ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ يَقْبِضُ اللَّهُ الْأَرْضَ وَيَطْوِي السَّمَوَاتِ بِيَمِينِهِ ثُمَّ يَقُولُ أَنَا الْمَلِكُ أَيْنَ مُلُوكُ الْأَرْضِ

---

(١) فتح الباری-٨/٥٥١:

(٢) صحيح مسلم ٢/٣٣٥:كتاب القدر، باب تصريف الله تعالى القلوب كيف شاء

(٣) فتح الباری-٨/٥٥١:

(٤) واخرجه ايضاً فى الرقاق، باب يقبض الله الارض يوم القيامة، رقم الحديث٦٥١٩:)مع الفتح (وفى التوحيد باب قول الله تعالى :ملک الناس، رقم الحديث٧٣٨٢:)مع الفتح(، وباب لماخلقت بيدى، رقم الحديث٧٤١٣-٧٤١٢ :، واخرجه مسلم فى صفات المنافقين واحكامهم، كتاب صفة القيامة والجنة والنار، رقم الحديث-٢٧٨٧ :

[٢٩٩] باب: قَوْلُهُ وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ اللّٰهُ ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ أُخْرَى فَإِذَا هُمْ قِيَامٌ يَنْظُرُونَ

[٤٥٣٥] (١) حَدَّثَنِي الْحَسَنُ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ خَلِيلٍ أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّحِيمِ عَنْ زَكَرِيَّاءَ بْنِ أَبِي زَائِدَةَ عَنْ عَامِرٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِنِّي أَوَّلُ مَنْ يَرْفَعُ رَأْسَهُ بَعْدَ النَّفْخَةِ الْآخِرَةِ فَإِذَا أَنَا بِمُوسَى مُتَعَلِّقٌ بِالْعَرْشِ فَلَا أَدْرِي أَكَذٰلِكَ كَانَ أَمْ بَعْدَ النَّفْخَةِ

[٤٥٣٦] حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصٍ حَدَّثَنَا أَبِي قَالَ حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا صَالِحٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ بَيْنَ النَّفْخَتَيْنِ أَرْبَعُونَ قَالُوا يَا أَبَا هُرَيْرَةَ أَرْبَعُونَ يَوْمًا قَالَ أَبَيْتُ قَالَ أَرْبَعُونَ سَنَةً قَالَ أَبَيْتُ قَالَ أَرْبَعُونَ شَهْرًا قَالَ أَبَيْتُ وَيَبْلَى كُلُّ شَيْءٍ مِنَ الْإِنْسَانِ إِلَّا عَجْبَ ذَنَبِهِ فِيهِ يُرَكَّبُ الْخَلْقُ

دَ نفخ صور يعنى دَ شپيلئى دَ پوكوهلو متعلق كلام وړاندې تيرشويدې. دَ باب دوئم روايت دَ حضرت ابوهريره رضی الله عنه نه دې چه رسول الله ﷺ فرمائيلى دى چه دَ دوه خل شپيلئى پوكوهلوپه مينځ كښې به فاصله څلويښت وى، دَابوهريره رضی الله عنه شاګردانو تپوس اوكړو څلويښت ورځې، وئى فرمائيل ماته نه دى معلوم، تپوس ئى اوكړو څلويښت كاله وئى فرمائيل نه دى معلوم، تپوس اوشو څلويښت مياشتې وئى فرمائيل نه دى معلوم.

قوله: ويبلى كل شيئ من الانسان الا عجب (٢) ذنبه فيه يركب الخلق:

دَ "ويبلى كل شئ من الانسان الا عجب ذنبه" معنى: دَ انسان هرڅه سخا كيږى سوا دَ ملادَ هډوكى نه چه اورى دَ دانې برابر باقى پاتې كيږى، دې نه به ټول دوباره جوړيږى. ابن عقيل حنبلى رحمه الله فرمائى دَ ملادَ هډوكى باقى پاتې كيدل "سرمن اسرار الله" دى كنى نو چه كوم ذات دَ عدم نه يو څيز له وجود وركړو هغه ذات دَ دې هيڅ كله محتاج نه دې چه دَ دوباره پيدائش دَ پاره دَ اولنى تخليق يوجزباقى پاتې كړى او دا هم ممكن ده چه دَ فرشتو دَ پيژندګلودَ پاره دا باقى ساتلې وى چه هغوى دَ علامت په توګه انسان دَ هغه جوهر نه معلوم كړى او روح په كښې بيا واپس كړې شى(٣) علامه مزنى وئيلى دى چه دَ دې حديث مطلب دا

---

(١) وايضاً باب يوم ينفخ فى الصور. فتاتون افواجا، رقم الحديث ٤٦٥١، واخرجه مسلم فى الفتن واشراط الساعة، باب مابين النفختين، رقم الحديث ٢٩٥٥:. واخرجه النسائى فى السنن الكبرى فى التفسير، باب قوله تعالى: ثم نفخ فيه اخرى، رقم الحديث-٢/١١٤٥٩:

(٢) والعجب) بفتح العين وسكون الجيم (هوعظم لطيف فى اصل الصلب، وهوراس العصص، وهومكان راس الذنب من ذوات الاربع) فتح البارى (٨/٥٥٢:

(٣) فتح البارى-٥٥٣-٨/٥٥٢:

دي چه دَ انسان ټول اندامونه خو به خاورې اوخوری دَ څه په وجه چه به هغه ټول ختم شی ولې دَ ملاهډوکي به خاوره نه خوری بلکه دا به پخپله سخاشی او ختم به شی (۱) دَ دې مثال داسې اوګنړئ لکه څنګه چه الله تعالی دَ ټول مخلوق دَ مرګ دَ پاره دَ مرګ فرښته مقرر کړې ده خودملك الموت مرګ به پخپله راځی دهغه دپاره به دَ بل ملك الموت ضرورت نه وی. دَ دې نه انبياء کرام ﷺ مستثنٰی دی دَ هغوی بدنونه زمکه نه خوری. علامه ابن عبدالبر شهداء او علامه قرطبی دَ ثواب په نيت سره اذان ورکونکې مؤذن هم دې نه مستثنٰی ګرځولې چه دَ هغوی بدنونه به هم محفوظ وی (۲) والله اعلم

[۳۰۰] باب: تفسير سُورَةُ الْمُؤْمِنِ (غافر)

قَالَ مُجَاهِدٌ: حم مَجَازُهَا مَجَازُ أَوَائِلِ السُّوَرِ وَيُقَالُ بَلْ هُوَ اسْمٌ لِقَوْلِ شُرَيْحِ بْنِ أَبِي أَوْفَى الْعَبْسِيِّ يُذَكِّرُنِي حَامِيمِ وَالرُّمْحُ شَاجِرٌ فَهَلَّا تَلَا حَامِيمِ قَبْلَ التَّقَدُّمِ الطَّوْلِ التَّفَضُّلُ دَاخِرِينَ خَاضِعِينَ وَقَالَ مُجَاهِدٌ إِلَى النَّجَاةِ الْإِيمَانُ لَيْسَ لَهُ دَعْوَةٌ يَعْنِي الْوَثَنَ يُسْجَرُونَ تُوقَدُ بِهِمُ النَّارُ تَمْرَحُونَ تَبْطَرُونَ

سورة المؤمن

د کلماتو تشریح:

قوله: قَالَ مُجَاهِدٌ: حم مَجَازُهَا مَجَازُ أَوَائِلِ السُّوَرِ: حضرت مجاهد رحمه الله فرمائی چه دَ "حم" هم هغه حکم دې چه دَ سورتونو په شروع کښې دَ حروف مقطعات کوم حکم دې يعنی دا هم دَ نورو حروف مقطعات په شان دې. ليکن دوئم قول دا دې چه دا اسم دې دَ نورو مقطعاتو په شان نه دې. وړاندې دَ شُرَيح دَ يو شعر نه دَ "حم" نه دَ اسم استدلال کړې دې.

يذكرني حاميم والرمح شاجر فهلا تلا حاميم قبل التقدم

په شعر کښې حاميم مفعول به کيدو په وجه منصوب لوستلې شويدې، دَ اعراب راتللو دَ دې خبرې دليل دې چه دا اسم دې ځکه چه په حروف باندې اعراب نه راځی. دا شعر شُرَيح دَ جمل په هغه وخت کښې لوستلې وو کله چه دَ هغه مقابله دَ حضرت طلحه) ځوئی محمد بن طلحه) سره اوشوه، شُرَيح چه کله نيزه وړاندې کړه نو هغه "حم عسق" يا دَ دې سورة آيت (قُل لَّا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَىٰ) اولوستلو، خو شُرَيح هغه اووژلو اودَ شعر ئی اووئيل چه دَ هغې ترجمه ده، هغه ماته حم رايادوی خو نيزه راوانه شويده، دَ جنګ نه دَ راتلونه وړاندې هغه ولې حم نه لوستلو. بعضوئيلی دی دا شعر دَ اشترنخعی دې او محمدبن طلحه) هغه

---

(۱) فتح الباري-۸/۵۵۳:
(۲) فتح الباري-۸/۵۵۳:

قتل کړې وو او بعضو دا عصام بن مقشعر طرف ته منسوب کړیدې. دَ هغې اشعار دی:

و اشعث قوام بآیات ربه قلیل الاذی فیما تری العین مسلم

هتکت له بالرمح جیب قمیصه فخر صریعا للیدین و للفم

علی غیر شیئ، غیر ان لیس تابعا علیا ومن لایتبع الحق یندم (١)

قوله: الطول: التفضل: په آیت کښې دی (شَدِيْدِ الْعِقَابِ ذِي الطَّوْلِ) په دې کښې دَ طول معنی ده احسان کول، انعام ورکول.

قوله: داخرین: خاضعین: په آیت مبارك کښې دی (سَيَدْخُلُوْنَ جَهَنَّمَ دٰخِرِيْنَ) هغه خلق به ډیرزر ذلیل شی او دوزخ ته به داخل کړې شی. دَ داخرین معنی ده خاضعین یعنی خوار او ذلیل به شی.

قوله: الی النجاة الایمان: په آیت کښې دی (وَيٰقَوْمِ مَا لِيْٓ اَدْعُوْكُمْ اِلَى النَّجٰوةِ) په دې کښې دَ نجات نه مراد ایمان دې.

قوله: لیس له دعوة: یعنی للوثن: په آیت کښې دی (لَا جَرَمَ اَنَّمَا تَدْعُوْنَنِيْٓ اِلَيْهِ لَيْسَ لَهٗ دَعْوَةٌ فِي الدُّنْيَا وَلَا فِي الْاٰخِرَةِ) یعنی ظاهره ده چه دَ کوم څیز طرف ته تاسو ما رابلئی هغه نه په دنیا کښې دَ چا دعاقبلولې شی نه په آخرت کښې. فرمائی "لیس له دعوة" کښې "له" دَ ضمیرمرجع "وثن" یعنی بت دې، اوبت په دنیا او آخرت کښې دَ چا دعانشی قبلولې.

قوله: یسجرون: توقد بهم النار: په آیت مبارك کښې دی (ثُمَّ فِي النَّارِ يُسْجَرُوْنَ) بیابه هغه خلق په اور کښې وراوتونبلې شی. فرمائی دَ "یسجرون" معنی ده په هغوی به اُوربل کړې شی یعنی هغوی دَ دوزخ خشاك جوړ کړې شی.

قوله: تمرحون: تبطرون: (ذٰلِكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَفْرَحُوْنَ فِي الْاَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَبِمَا كُنْتُمْ تَمْرَحُوْنَ) دا (سزا) دَ هغې په بدله کښې ده چه تاسو په دنیاکښې برناحقه خوشحالئی کولې اود هغې په بدله کښې ده چه تاسو به بدمعاشی کوله. فرمائی دَ "تمرحون" معنی ده "تبطرون" یعنی بدمعاشی مو کوله.

وَكَانَ الْعَلَاءُ بْنُ زِيَادٍ يُذَكِّرُ النَّارَ فَقَالَ رَجُلٌ لِمَ تُقَنِّطُ النَّاسَ قَالَ وَأَنَا أَقْدِرُ أَنْ أُقَنِّطَ النَّاسَ وَاللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ يَقُولُ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ وَيَقُولُ وَأَنَّ الْمُسْرِفِينَ هُمْ أَصْحَابُ النَّارِ وَلَكِنَّكُمْ تُحِبُّونَ أَنْ تُبَشَّرُوا بِالْجَنَّةِ عَلَى مَسَاوِءِ أَعْمَالِكُمْ وَإِنَّمَا بَعَثَ اللَّهُ مُحَمَّدًا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُبَشِّرًا بِالْجَنَّةِ لِمَنْ أَطَاعَهُ وَمُنْذِرًا بِالنَّارِ مَنْ عَصَاهُ

---

١) دَ ذکرشوی تفصیل دَ پاره فتح الباری ٨/٥٥٤ : اوګورئی۔

حضرت علاء بن زیاد مشهور پرهیزګاره تابعی دي(١) هغوی به خلقو ته اُور یادولو او په خپل بیان کښې به ئی دَ ترهیب په توګه دَ جهنم ذکر کولو نو یو سړی هغوی ته اووئیل چه ته خلق ولې نااميده او مایوسه کوې؟ هغوی وئیل چه زه په دې قادریم چه خلق مایوسه کړم او دَ الله تعالی ارشاد مبارك دې ﴿يٰعِبَادِيَ الَّذِيْنَ اَسْرَفُوْا عَلٰى اَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوْا مِنْ رَّحْمَةِ اللّٰهِ﴾ او وئی فرمائیل"وان المسرفين هم اصحاب النار" دَ اول آیت مفهوم دې په خپلو ځانونوباندې ظلم کونکی او اسراف کونکی دې دَ الله تعالی دَ رحمت نه مایوسه کیږی نه دَ توبې او الله تعالی طرف ته دَ رجوع کولو دروازه دَ هغوی دَ پاره کولاؤ ده. دَ دوئم آیت مطلب دې که څوك توبه نه کوی او هم په اسراف کښې اخته وی نو دوزخ هم دَ داسې خلقو دَ پاره دې. نودَ داسې امید ورکولو نه دَ ډك آیت په موجودګئی کښې زماځه قدرت دې چه زه خلق دَ الله تعالی دَ رحمت نه مایوسه کړم خو ولې ته دا غواړې چه په بدواعمالوهم تاته دَ جنت زیرې درکړیشی. حالانکه محمد ﷺدَ هغه خلقو دَ جنت دَ زیری ورکولو دَ پاره رالیږلې شوې وو څوك چه دَ هغوی ﷺ تابعداری کوی دَ الله تعالی نه ګناه کونکودَ پاره هغوی ﷺ دَ اُور نه ویرونکې رالیږلې وو.

[٤٥٣٧] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ بْنُ مُسْلِمٍ حَدَّثَنَا الْأَوْزَاعِيُّ قَالَ حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ أَبِي كَثِيرٍ قَالَ حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ التَّيْمِيُّ قَالَ حَدَّثَنِي عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ قَالَ قُلْتُ لِعَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ أَخْبِرْنِي بِأَشَدِّ مَا صَنَعَ الْمُشْرِكُونَ بِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ بَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي بِفِنَاءِ الْكَعْبَةِ إِذْ أَقْبَلَ عُقْبَةُ بْنُ أَبِي مُعَيْطٍ فَأَخَذَ بِمَنْكِبِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَوَى ثَوْبَهُ فِي عُنُقِهِ فَخَنَقَهُ بِهِ خَنْقًا شَدِيدًا فَأَقْبَلَ أَبُو بَكْرٍ فَأَخَذَ بِمَنْكِبِهِ وَدَفَعَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَالَ أَتَقْتُلُونَ رَجُلًا أَنْ يَقُولَ رَبِّيَ اللَّهُ وَقَدْ جَاءَكُمْ بِالْبَيِّنَاتِ مِنْ رَبِّكُمْ

عقبه بن ابی معیط دَ رسول الله ﷺ په سټ مبارك کښې کپړا واچوله اودَ هغوی ﷺ مرئی په زور سره خفه کړه نو حضرت صدیق اکبر ﵁ راغلو اودَ عقبه نه ئی هغوی ﷺ جدا کړل او

---

(١) علاء بن زیاد مشهور زاهد تابعی دي، ابونعیم اصفهانی رحمه الله "حلیة الاولیاء(٢/٢٤٢"کې دَ دوئی تذکره په دې الفاظوسره شروع کړې ده :المبشر المحرون، المسترالمخزون، تجرد من التلاد، وتشمر للمهاد، وقدم العتاد للمعاد، واعتزل عن العباد :العلاء بن زیاد - په عبادت کښې به دومره مستغرق وو چه دَ خپل صحت خیال به ئی هم نه ساتلو، کله چه صحت ډیرخراب شواو خلقوته پته اولګیده نو حضرت انس ﵁ او حضرت حسن بصری ﵀ هغوی له راغله او وئی فرمائیل چه تا خو خپل صحت تباه کړو، الله تعالی خودداسې کولو حکم نه دې ورکړې .وئی فرمائیل زه دا عاجزی او هرڅه د دې د پاره کوم چه الله تعالی په ما رحم اوکړی، فرمائیل به ئی چه ما په خوب کښې یوه بدرنګه سپیره ښځه اولیده چه دَ هرقسم سنګار ئی کړې وو، ما هغې ته اووئیل دَ الله تعالی پناه دا ته څوك ئی وئیل زه دنیا یم، که ته زمانه پناه غواړې نودَ دراهمونه نفرت اختیار کړه .دَ هغوی دَ تفصیلی حالات دَ پاره اوګورئ حلیة الاولیاء(٢٤٩-٢/٢٤٢:

هغه خبره نی اوکړه چه هغه مؤمن سړی دَ فرعون په وړاندې کړې وه کله چه هغه دَ حضرت موسیٰ علیہ السلام دَ قتل کولواراده کړې وه یعنی(اَتَقْتُلُوْنَ رَجُلًا اَنْ يَّقُوْلَ رَبِّيَ اللّٰهُ وَقَدْ جَآءَكُمْ بِالْبَيِّنٰتِ مِنْ رَّبِّكُمْ)

[۳۰۱]باب: تفسیرسورۃ حٰمٓ السّجدۃ (فُصّلت)

وقال طاؤس،عن ابن عباس:وائتیاطوعا:اعطیا.قالتااتیناطائعین:اعطینا.

سورۃ حٰمٓ السّجدہ

دلته کښې اشکال دې چه اتیان معنی دَ راتلوده، دَ اعطاء معنی نی نه ده، نو بیا ابن عباس رضی اللہ عنہما ولې په اعطیا او اعطینا سره تفسیر کړې دې.

دَ دې جواب دا دې چه دَ ابن عباس رضی اللہ عنہما په قراءت کښې اٰتِیَا او اٰتَیْنَا دَ مدسره دې. اٰتِیَا او اٰتَیْنَا دا صیغې مواتاۃ دَ باب مفاعله نه دی.اتیان دَ باب ضرب صیغې نه دی او مواتاۃ معنی برابروالې دې. نو مطلب دا شوچه زمکې او آسمان ته حکم ورکولې شی چه تاسو دواړونه کوم مقصدونه مطلوب دی دَ هغوی په ادا کولوکښې یوبل سره برابروالې کوئی،دَ آسمان نه به دَ نمر او سپوږمئی رنړا راځی، باران به وریږی، زمکه به غله راټوکوی، لباسونه او دوایانې به ورکوی، دا نظام به دَ دواړو په اتفاق سره چلیږی.

[۴۵۳۷ م] وَقَالَ الْمِنْهَالُ عَنْ سَعِيدٍ قَالَ قَالَ رَجُلٌ لِابْنِ عَبَّاسٍ إِنِّي أَجِدُ فِي الْقُرْآنِ أَشْيَاءَ تَخْتَلِفُ عَلَيَّ قَالَ (فَلَا أَنْسَابَ بَيْنَهُمْ يَوْمَئِذٍ وَلَا يَتَسَاءَلُونَ) . (وَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ يَتَسَاءَلُونَ) . (وَلَا يَكْتُمُونَ اللَّهَ حَدِيثًا) . (رَبِّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ) فَقَدْ كَتَمُوا فِي هَذِهِ الْآيَةِ، وَقَالَ (أَمِ السَّمَاءُ بَنَاهَا) إِلَى قَوْلِهِ (دَحَاهَا) فَذَكَرَ خَلْقَ السَّمَاءِ قَبْلَ خَلْقِ الْأَرْضِ، ثُمَّ قَالَ (أَئِنَّكُمْ لَتَكْفُرُونَ بِالَّذِي خَلَقَ الْأَرْضَ فِي يَوْمَيْنِ) إِلَى (طَائِعِينَ) فَذَكَرَ فِي هَذِهِ خَلْقَ الْأَرْضِ قَبْلَ السَّمَاءِ، وَقَالَ (وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا) عَزِيزًا حَكِيمًا سَمِيعًا بَصِيرًا، فَكَأَنَّهُ كَانَ ثُمَّ مَضَى. فَقَالَ (فَلَا أَنْسَابَ بَيْنَهُمْ) فِي النَّفْخَةِ الْأُولَى ثُمَّ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ، فَصَعِقَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ، فَلَا أَنْسَابَ بَيْنَهُمْ عِنْدَ ذَلِكَ وَلَا يَتَسَاءَلُونَ، ثُمَّ فِي النَّفْخَةِ الْآخِرَةِ أَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ يَتَسَاءَلُونَ، وَأَمَّا قَوْلُهُ (مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ) . (وَلَا يَكْتُمُونَ اللَّهَ) فَإِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ لِأَهْلِ الْإِخْلَاصِ ذُنُوبَهُمْ وَقَالَ الْمُشْرِكُونَ تَعَالَوْا نَقُولُ لَمْ نَكُنْ مُشْرِكِينَ. فَخُتِمَ عَلَى أَفْوَاهِهِمْ فَتَنْطِقُ أَيْدِيهِمْ، فَعِنْدَ ذَلِكَ عُرِفَ أَنَّ اللَّهَ لَا يُكْتَمُ حَدِيثًا وَعِنْدَهُ (يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا) الْآيَةَ، وَخَلَقَ الْأَرْضَ فِي يَوْمَيْنِ، ثُمَّ خَلَقَ السَّمَاءَ، ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ، فَسَوَّاهُنَّ فِي يَوْمَيْنِ آخَرَيْنِ ثُمَّ دَحَا الْأَرْضَ، وَدَحْوُهَا أَنْ أَخْرَجَ مِنْهَا الْمَاءَ وَالْمَرْعَى، وَخَلَقَ الْجِبَالَ وَالْجِمَالَ وَالْآكَامَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي يَوْمَيْنِ آخَرَيْنِ، فَذَلِكَ قَوْلُهُ (دَحَاهَا)، وَقَوْلُهُ (خَلَقَ الْأَرْضَ فِي يَوْمَيْنِ) فَجُعِلَتِ الْأَرْضُ وَمَا

فِيهَا مِنْ شَيْءٍ فِي أَرْبَعَةِ أَيَّامٍ وَخُلِقَتِ السَّمَوَاتُ فِي يَوْمَيْنِ. (وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا) سَمَّى نَفْسَهُ ذَلِكَ وَذَلِكَ قَوْلُهُ، أَي لَمْ يَزَلْ كَذَلِكَ، فَإِنَّ اللَّهَ لَمْ يُرِدْ شَيْئًا إِلاَّ أَصَابَ بِهِ الَّذِي أَرَادَ، فَلاَ يَخْتَلِفْ عَلَيْكَ الْقُرْآنُ، فَإِنَّ كُلاًّ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ. قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنِي يُوسُفُ بْنُ عَدِيٍّ حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عَمْرٍو عَنْ زَيْدِ بْنِ أَبِي أُنَيْسَةَ عَنِ الْمِنْهَالِ بِهَذَا.

د قرانی ایتونو متعلق د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه څلور سوالات: یو سړی د حضرت ابن عباس رضی الله عنه په خدمت کښې حاضر شو، دا سړې څوك وو؟حافظ ابن حجر رحمه الله اوفرمائیل چه غالبًا دا نافع بن ازرق وو چه روستو د ازارقه فرقې مشر جوړشو(١)- هغه د حضرت ابن عباس رضی الله عنه نه د قرآن د آیاتونو باره کښې څلور سوالونه اوکړل. رومبنی درې سوالونه د هغه آیاتونو متعلق دی کوموکښې چه په ظاهره تعارض ښکاری.

① اولنې سوال هغه دا اوکړو د قرآن کریم په سورة مؤمنون کښې دی ﴿فَلَآ أَنسَابَ بَيْنَهُمْ يَوْمَئِذٍ وَلَا يَتَسَآءَلُونَ﴾ او د سورة صافات آیت دې ﴿وَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ يَتَسَآءَلُونَ﴾ په رومبی آیت کښې د دونم دسوال نفی اوپه دونم آیت کښې ددې اثبات دې،په ظاهره په دواړوکښې تعارض دې.

حضرت ابن عباس رضی الله عنه د دې سوال په جواب کښې اوفرمائیل چه د رومبی آیت تعلق نفخه اولی یعنی اولې شپیلئی سره دې چه کله اوله شپیلئی پوکوهلې شی هغه وخت به ټول بې

---

١) فتح الباری ٨/٥٥٧. **فرقه ازارقه :** د ازارقه فرقې تعلق د خوارجو متشدد ډلې سره دې د کوم بنیاد چه نافع بن الازرق کیخودې دې .کوم ته چه فرقه ازارقه" امیرالمؤمنین "په لقب سره یادولو، د خوارجو په فرقه کښې د دوئ نه زیات متشدد او د شمیر او شان او شوکت په اعتبار سره یوه ډله د دوئ برابر نه وه .د ٦٠ هجری نه پس دوئ راپیداشوې وو، د عمان او یمامه خوارج سره ملاؤ شونو د دوئ شمیر شل زره ته رسیدلې وو .او د" اهواز "اود دې خاوَشا د فارس په زمکواو کرمان باندې د دوئ قبضه وه .د مسلمانانو دوئ سره څلور جنګونه شوی، کوموکښې چه په دریوکښې مسلمانانوماتې خوړلې او په څلورم جنګ کښې ازارقه ته ذبردسته ماتې شوې وه .د حضرت مهلب بن ابی صفره په مشرئی کښې یو جرار لښکر په دولاب کښې د هغوی مقابله اوکړه کوم کښې چه د هغوی امیرالمؤمنین نافع بن ازرق هلاك شو، دې نه پس دې خلقو"ایدج "کښې قطری بن الفجاء په لاس باندې بیعت اوکړو او هغه نی هم د امیرالمؤمنین په لقب سره یاد کړو .حضرت مهلب بن ابی صفرد د نورلسو) (١٩کالوپورې هغوی سره جنګ کولو، څه موده د حضرت عبدالله بن زبیر) په زمانه کښې او څه د عبدالملك بن مروان په زمانه کښې .دا جنګ د مهلب بن ابی صفره او د ازارقه په مینځ کښې یو شان ګرم شروع وو، تردې چه ازارقه په دوو ډلوکښې تقسیم شو .یوه ډله" عبدربه الکبیر قطری "سره یوځائ شوه او دونمه ډله" عبدرربه الصغیر "سره یوځائ شو .آخر سفیان بن الابرد په قلعه قوس کښې محاصره کولوسره د هغوی خاتمه اوکړه. د ازارقه ډلې څه عقیدې دا وې.
① خپلو مخالفینوته به ئې مشرکان وئیل ②.چه چابه د هغوی موافق کیدو نه باوجودهجرت نه کولو هغه هم د هغوی په نیز کافر او مشرك وو③کوسړې به چه د هغوی په لښکر کښې داخلیدل غوښتل د خپلو مخالف خلقو یو سړې به ئې قیدی کولو د هغوی په وړاندې قتل کول په هغه باندې لازم وو ګنی په فوځ کښې به نشو شاملولې بلکه هغه به ئې قتل کولو④د خپلو مخالفینو ښځې او بچی قتلول به ئې مباح ګڼړل اود هغه ماشومانو متعلق به ئې مخلد فی النار کیدو عقیده لرله ⑤. درجم منکروو .د دې فرقې د تفصیلی حالاتود کتلود پاره اوګورئی)الفرق بن الفرق

هوښه شي او دَ يو بل سره به څه تعلق پاتې نشي او نه به دَ يو بل نه سوال کولې شي. دَ دوئم آيت تعلق دوئمې شپيلئې سره دې. په دوئم ځل دَ شپيلئې پوکوهلو نه پس به خلق دَ يو بل نه سوال کوی نو په دې دواړو آياتونوکښې هيڅ تعارض نشته ځکه چه عدم تساؤل دَ دوئم ځل شپيلئې پوکوهلو نه پس او تساؤل دَ دوئم ځل نه پس دې.

۞ دوئم سوال دا ووچه په سورة نساء کښې دی ﴿وَلَا يَكْتُمُونَ اللّٰهَ حَدِيثًا﴾ دَ کوم نه چه معلوميږی چه دَ قيامت په ورځ به کافر او مشرك يوه خبره هم نشی پټولې او په سورة انعام کښې دی ﴿وَاللّٰهِ رَبِّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ﴾ دې نه معلوميږی چه هغوی به خپل شرك پټوی په ظاهره په دواړو آياتونو کښې تعارض دې.

حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما اوفرمائيل چه کله الله تعالى دَ اخلاص خاوندان معاف کړی اودَ هغوی ښنه اوکړې نو مشرکان به وائی چه راځئ مونږ هم وايوچه مونږ مشرکان نه وو نو بيا به الله تعالى دَ هغوی په ژبوباندې مهر اولګوی اودَ هغوی ښپې لاسونه به خبرې کوی. په دغه وخت کښې به معلومه شی چه دَ الله تعالى نه يوه خبره هم نشی پټولې، کتمان دَ شهادت جوارح نه اول دې او عدم کتمان دَ جوارح دَ شهادت نه پس دې نو هيڅ تعارض نشته.

۞ دريم سوال هغه دا اوکړو چه په سورة نازعات کښې دی ﴿ءَأَنتُمْ أَشَدُّ خَلْقًا أَمِ السَّمَاءُ ۚ بَنَاهَا﴾.... الى قوله... ﴿وَالْأَرْضَ بَعْدَ ذَٰلِكَ دَحَاهَا﴾ نه معلوميږی چه آسمان دَ زمکې نه اول پيدا شويدې خودَ سورة حم سجده ايت ﴿أَئِنَّكُمْ لَتَكْفُرُونَ بِالَّذِي خَلَقَ الْأَرْضَ...الى قوله: طَائِعِينَ﴾ نه دَ دې په خلاف دا معلوميږی چه زمکه دَ آسمان نه اول پيدا شويده. په ظاهره په دواړو خبروکښې اختلاف او تعارض دې.

دَ دې جواب دا دې چه دَ دې په پيداکيدوکښې شپږ ورځې لګيدلی دی او ترتيب دا دې دَ ټولونه اول زمکه پيدا شوه، دې نه پس آسمان پيدا کړو، دې نه پس "دحوارض" هوا يعنی په دې کښې ونې، غرونه غونډئی او دَ زمکې نورمخلوقات پيدا کړو او دا ئی په دې کښې خواره کړل. نودَ نفس زمکې پيدائش دَ آسمانونودَ پيداکولونه مخکښې دې دَ کوم چه په سورة حم سجده کښې ذکر دې او "دحوارض" پيدائش دَ آسمان نه پس واقع شوی دی دَ څه چه په سورة نازعات کښې تذکره ده نو هيڅ تعارض نشته. دَ زمکې او آسمان په پيداکولوکښې شپږ ورځې دَ عالم اسباب په وجه اولګولې شوې ګنی نو الله تعالى صرف دَ يو "کن" په اشاره سره ټول څيزونه دَ عدم نه وجود ته راوستلې شو خو په عالم اسباب کښې تدريجی عمل کيږی په دې وجه الله تعالى هم تدريجی طريقې ته ترجيح ورکړه.

۞ څلورم سوال هغه دا اوکړو چه په قرآن کريم کښې ځائ په ځائ ﴿وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَّحِيمًا﴾ ، ﴿وَكَانَ اللّٰهُ عَزِيزًا حَكِيمًا﴾ راغلی دی په دې کښې "کان" دَ تيرې شوې زمانې دَ پاره راځی کوم نه چه معلوميږی چه الله تعالى دې صفاتوسره صرف دَ ماضی يعنی تيره شوې زمانه کښې موصوف وو اوس نه دې؟

ددې دا جواب ورکړو چه الله تعالى دَ خپل ذات تسميه "غفور، رحيم" وغيره سره اوفرمائيله نو دا نوم کيخودل خو ښکاره خبره ده چه تيرشول خو دا صفات او دې سره دَ ذات باری

تعالی اتصاف باقی دي. دَ کوم صفت چه چا سره تعلق وی دَ هغه دَ پاسه دَ هغې اثر مرتب وی، دَ الله تعالی صفت رحمت چه چاسره متعلق وی نو په هغه باندې به دَ رحمت اثر مرتب وی، چه دَ مغفرت صفت متعلق وی نود دې اثر به مرتب وی. محقق دوانی لیکلی دی چه ادوات رابطه مجرد دَ ثبوت دَ پاره راځی په دې کښې دَ زمانې اعتبار او لحاظ نشی کولې.
(١)که دَ هغوی دا خبره اومنلې شی نو بیابه دَ سره اشکال نه وی. والله اعلم.

وَقَالَ مُجَاهِدٌ (مَمْنُونٍ) مَحْسُوبٍ. (أَقْوَاتَهَا) أَرْزَاقَهَا. (فِي كُلِّ سَمَاءٍ أَمْرَهَا) مِمَّا أَمَرَ بِهِ. (نَحِسَاتٍ) مَشَائِيمَ (وَقَيَّضْنَا لَهُمْ قُرَنَاءَ) قَرَنَّاهُمْ بِهِمْ. (تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ) عِنْدَ الْمَوْتِ. (اهْتَزَّتْ) بِالنَّبَاتِ. (وَرَبَتْ) ارْتَفَعَتْ. وَقَالَ غَيْرُهُ (مِنْ أَكْمَامِهَا) حِينَ تَطْلُعُ. (لَيَقُولَنَّ هَذَا لِي) أَيْ بِعَمَلِي أَنَا مَحْقُوقٌ بِهَذَا. (سَوَاءً لِلسَّائِلِينَ) قَدَّرَهَا سَوَاءً. (فَهَدَيْنَاهُمْ) دَلَلْنَاهُمْ عَلَى الْخَيْرِ وَالشَّرِّ كَقَوْلِهِ (وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ) وَكَقَوْلِهِ (هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ) وَالْهُدَى الَّذِي هُوَ الْإِرْشَادُ بِمَنْزِلَةِ أَصْعَدْنَاهُ مِنْ ذَلِكَ قَوْلُهُ (أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ فَبِهُدَاهُمُ اقْتَدِهْ). (يُوزَعُونَ) يُكَفُّونَ. (مِنْ أَكْمَامِهَا) قِشْرُ الْكُفُرَّى هِيَ الْكُمُّ. (وَلِيٌّ حَمِيمٌ) الْقَرِيبُ. (مِنْ مَحِيصٍ) حَاصَ حَادَ. (مِرْيَةٍ) وَمُرْيَةٍ وَاحِدٌ أَيِ امْتِرَاءٌ، وَقَالَ مُجَاهِدٌ (اعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ) الْوَعِيدُ. وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ) الصَّبْرُ عِنْدَ الْغَضَبِ وَالْعَفْوُ عِنْدَ الْإِسَاءَةِ فَإِذَا فَعَلُوهُ عَصَمَهُمُ اللَّهُ، وَخَضَعَ لَهُمْ عَدُوُّهُمْ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ.

د کلماتو تشریح:

قوله: اقواتها: ارزقها: په آیت مبارك کښې دی (وَبَارَكَ فِيهَا وَقَدَّرَ فِيهَا أَقْوَاتَهَا) اوالله تعالی په زمکه کښې برکتونه کېخودل او په دې کښې(په دې دَ اوسیدونکو دَ پاره) خوارکونه تجویز کړل. فرمانی چه اقوات معنی ده خوارکونه، ارزاق دَ رزق جمع ده او اقوات دَ قوت جمع ده.

قوله: فی کل سماء امرها: په آیت مبارك کښې دی (وَأَوْحَى فِي كُلِّ سَمَاءٍ أَمْرَهَا) په دې کښې (أَمْرَهَا) تفسیر "مما امربه" نه دې یعنی چه دَ کوم څیز الله تعالی فرښتوته حکم ورکړو نو الله تعالی په هر آسمان باندې دَ دې څیز وحی راولیږله دَ کوم چه فرښتوته حکم ورکړیشو.

قوله: نحسات: مشائیم: په آیت مبارك کښې دی (فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا صَرْصَرًا فِي أَيَّامٍ نَحِسَاتٍ) موبه هغوی باندې په سپیره ورخوکښې سختې هواګانې راولیږلې (نَحِسَاتٍ) معنی ده سپیره او بدې... مشائیم: مشومة جمع ده په معنی سپیره.

قوله: تتنزل علیهم الملائکة: عند الموت: په آیت مبارك کښې دی (إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ

---

(١) حمدالله شرح مسلم العلوم۲۹ :وشرح تهذیب ۸۰ :وحاشیة حمدالله للشیخ عبدالله تونکی۲۵: حاشیة-۵:

اسْتَقَامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلٰٓئِكَةُ) كوموخلقو چه اقرار اوكړو چه زمونږه رب الله دې (يعنى شرك ئې پريخودو او توحيدئى اختيار كړو) بيا په دې باندې كلك پاتې شو نو په هغوى باندې (دَ الله دَ طرف نه دَ رحمت) فرښتې نازليږى، امام بخارى رحمه الله فرمائى دَ فرښتو نازليدل دَ مرګ په وخت كښې كيږى.

قوله: وقيضنا لهم قرناء: قرناهم بهم: په آيت كښې "قرناء" نه شيطانان مراد دى يعنى مونږ دې كافرانو سره هغه شيطانان يوځائ اوتړل.

قوله: اهتزت: بالنبات، وربت: ارتفعت: په آيت مبارك كښې دى (فَإِذَآ أَنزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَآءَ اهْتَزَّتْ وَرَبَتْ ط) دَ (اهْتَزَّتْ) دوه تفسيرونه شوى دى، اول تفسير دا دې چه زمكه خوريږى نو دَ بوټو ښاخونه دَ زمكې نه راوځى او په دويم تفسيركښې دَ تيغ نه دَ ميوې راوتل مراد دى او "ربت" معنى ده زمكه پاسيږى، اوچتيږى.

قوله: فهديناهم، وهديناه النجدين، هديناه السبيل: په دې دريواړو آيتونوكښې دَ هدايت نه اراءة الطريق مراد دې او هغه هدايت چه ايصال الى المطلوب په معنى كښې وى هغه دَ "اسعاد" په مفهوم كښې وى. امام بخارى رحمه الله فرمائى "فهديناهم دللناهم على الخير والشر كقوله: وهديناه النجدين وكقوله: وهدينا السبيل، والهدى الذى هو الارشاد بمنزلة اصعدناه، من ذلك قوله: اولئك الذين هداهم الله، فبهداهم اقتده" اصعاد(صاد سره) او اسعاد(سين سره)دواړو سره صحيح دې. په اول صورت كښې به معنى وى مونږ هغه اوچت كړل، اورسول او دَ اسعدنا معنى به وى مونږ هغه نيك بخت جوړكړل او ايصال الى المطلوب په صورت كښې هم انسان پوره نيك بخت او سعادت مند كيدې شى. دا معنى دَ څلورم آيت " اولئك الذين هداهم الله، فبهداهم اقتده" كښې مراد ده.

قوله: وقال غيره: من اكمامها: حين تطلع: په آيت كښې دى (وَمَا تَخْرُجُ مِن ثَمَرٰتٍ مِّنْ أَكْمَامِهَا) اكمام "كم" جمع ده دَ تيغ جلئى او دَ غونچې پوستكى ته وائى، دَ دې مفرد كم دَ كاف زير او پيش دواړوسره مستعمل دې، چه دَ كاف دَ زير سره وى نو صرف پوستكى او پردې په معنى كښې وى او دَ كاف په پيش سره چه وى نو دَ دې معنى غلاف هم راځى او لستونړى ته هم وائى[1] وراندې امام دَ دې په تشريح كښې قشرالكفرى، "كفرى" او كم يوه معنى ده.

قوله: ليقولن هذالى: اى بعملى انا محقوق بهذا: په آيت مبارك كښې دى (وَلَئِنْ أَذَقْنٰهُ رَحْمَةً مِّنَّا مِنۢ بَعْدِ ضَرَّآءَ مَسَّتْهُ لَيَقُولَنَّ هٰذَا لِى لا) كه چرې مونږ دوى ته دَ څه تكليف نه پس چه هغوى ته

---

[1] عمدة القارى-١٩/١٥٣:

واقع شوى وى دَ خپلې مهربانئى مزه وركړونووائى چه داخوهم زمونږ دَ پاره پكار وه.فرمائى هذالى معنى ده بعملى يعنى دا زما دَ عمل دَ وجه دى زه دَ دې حقدار يم.

قوله: سواءللسائلين : قدرها سواء: په آيت مبارك كښې دى ﴿وَقَدَّرَ فِيهَآ أَقْوَاتَهَا فِىٓ أَرْبَعَةِ أَيَّامٍ سَوَآءً لِّلسَّآئِلِينَ﴾ او الله په دې زمكه كښې)دَ دې دَ اوسيدونكودَ پاره) خوراكونه تجويزكړل په څلورو ورځوكښې)اوهغه زمكه) برابره ده دَ سوال كونكودَ پاره. فرمائى سواءللسائلين معنى ده دا زمكه برابره او يو شان كولوسره تجويز كړه يعنى ټول دينه فائده اوچتولې شى او ټول دينه عبرت حاصلولې شى.

قوله: من محيص: حاص، حاد: په آيت مبارك كښې دى ﴿وَظَنُّوا مَا لَهُم مِّن مَّحِيصٍ﴾ په دې كښې محيص "حاص" نه ماخوذ دې حاص عنه په معنى حادعنه: اخواكيدل، ډډه كول، جدا كيدل، محيص: بچاؤ خلاصې.

قوله: ولى حميم: القريب: ﴿كَأَنَّهُ وَلِىٌّ حَمِيمٌ﴾ دَحميم معنى ده نزدې، نزدې دوست.

قوله: وقال مجاهد: اعملوا ما شيتم: الوعيد: آيت مبارك كښې دى ﴿ٱعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ﴾ څه چه مو زړه غواړى كوئى، هغه ستاسو هرڅه كونكى وينى. فرمائى ﴿ٱعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ﴾ په خپله حقيقى معنى كښې نه دې بلكه دا وعيد دې او دَ توبيخ او تهديد په توګه ويلې شويدې.

قوله: وقال ابن عباس: ادفع بالتى هى احسن: الصبرعندالغضب والعفو عندالاساءة، فاذافعلوه عصمهم الله، وخضع لهم عدوهم: په آيت مبارك كښې دى ﴿وَلَا تَسْتَوِى ٱلْحَسَنَةُ وَلَا ٱلسَّيِّئَةُ ۚ ٱدْفَعْ بِٱلَّتِى هِىَ أَحْسَنُ فَإِذَا ٱلَّذِى بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَٰوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِىٌّ حَمِيمٌ﴾ حضرت ابن عباس رضي الله عنهما فرمائى چه "التى هى احسن" مطلب دا دې چه دَ غصې په وخت كښې صبر كول او دَ نه برداشت او بدئى په وخت كښې معافى اختياروئى. كله چه خلق دَ صبر او معافئى نه كار اخلى نوالله تعالى دَ هغوى حفاظت كوى اودَ هغوى دښمنان هم دَ هغوى مخې ته په عاجزئى او تواضع سره مخامخ كيږى. شيخ الاسلام مولاناشبير احمدعثمانى صاحب رحمه الله دَ دې آيت په ذيل كښې ليكى: "په دې آيت كښې چه يو رښتونى داعى الى الله ته دَ كومو خو اخلاقو ضرورت دې، دَ هغې تعليم وركوى، يعنى ښه پوهه شئى، نيكى دَ بدئى او بدى دَ نيكئې برابركيدې نشى. دَ دواړو اثر بيل اوجدا دې، بلكه يوه نيكى دَ بلې نيكئى نه او يوه بدى دَ بلې بدئى نه په اثر كښې زياته وى. نو دَ يو قانت مؤمن او خاصكر دَ يو داعى الى الله دا مسلك كيدل پكار دى چه دَ بدئى جواب په بدئى سره نه روكوى بلكه چه تركومې پورې ګنجائش وى دَ بدئى په مقابله كښې په نيكئى سره پيش كيږئى. كه څوك ده ته سخته خبره اوكړى يا دَ بدئى معامله اوكړى نودَ هغې په مقابله كښې هغه طرز اختيارول پكار دى چه دَ دې نه ښه وى، مثلاً دَ غصې په جواب كښې برداشت، دَ كنځلوپه جواب كښې تهذيب او ښه

خبره اودَ سختنى په جواب كښې نرمنى او مهربانئى سره پيش كيدل. دَ داسې كار په نتيجه كښې به تاسواوګورئى چه دَ سخت نه سخت دښمن به هم سست شى او كه دَ زړه دوست جوړ هم نشى خو يووخت به راشى چه هغه به په ظاهره باندې دَ يوخوږ او ګرمجوش دوست په شان تاسره سلوك كوى. ممكنه ده چه يوخو ورخې پس دَ ښتونې زړه نه دوست جوړ شى او دَ دښمننى او عداوت خيالات ئى بالكل دَ زړه نه اوځى. او كه دَ يو سړى طور طريقه دَ مار لړم په شان وى چه هيڅ نرم خوئى او اخلاق په هغه اثر نه كوى نو هغه بله خبره ده خوداسې كسان ډير كم وى.[1]

[٣٠٢] بَاب: قَوْلُهُ: وَمَا كُنْتُمْ تَسْتَتِرُونَ أَنْ يَشْهَدَ عَلَيْكُمْ سَمْعُكُمْ وَلَا أَبْصَارُكُمْ

وَلَا جُلُودُكُمْ وَلَكِنْ ظَنَنْتُمْ أَنَّ اللَّهَ لَا يَعْلَمُ كَثِيرًا مِمَّا تَعْمَلُونَ

[٤٥٣٨] [2] حَدَّثَنَا الصَّلْتُ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ عَنْ رَوْحِ بْنِ الْقَاسِمِ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ مُجَاهِدٍ عَنْ أَبِي مَعْمَرٍ عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ وَمَا كُنْتُمْ تَسْتَتِرُونَ أَنْ يَشْهَدَ عَلَيْكُمْ سَمْعُكُمْ وَلَا أَبْصَارُكُمْ الْآيَةَ قَالَ كَانَ رَجُلَانِ مِنْ قُرَيْشٍ وَخَتَنٌ لَهُمَا مِنْ ثَقِيفَ أَوْ رَجُلَانِ مِنْ ثَقِيفَ وَخَتَنٌ لَهُمَا مِنْ قُرَيْشٍ فِي بَيْتٍ فَقَالَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ أَتُرَوْنَ أَنَّ اللَّهَ يَسْمَعُ حَدِيثَنَا قَالَ بَعْضُهُمْ يَسْمَعُ بَعْضَهُ وَقَالَ بَعْضُهُمْ لَئِنْ كَانَ يَسْمَعُ بَعْضَهُ لَقَدْ يَسْمَعُ كُلَّهُ فَأُنْزِلَتْ وَمَا كُنْتُمْ تَسْتَتِرُونَ أَنْ يَشْهَدَ عَلَيْكُمْ سَمْعُكُمْ وَلَا أَبْصَارُكُمْ الْآيَةَ

[٣٠٣] بَاب: قوله: وَذَلِكُمْ ظَنُّكُمُ الَّذِي ظَنَنْتُمْ بِرَبِّكُمْ أَرْدَاكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ مِنَ الْخَاسِرِينَ

[٤٥٣٩، ٤٥٤٠] حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا مَنْصُورٌ عَنْ مُجَاهِدٍ عَنْ أَبِي مَعْمَرٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ اجْتَمَعَ عِنْدَ الْبَيْتِ قُرَشِيَّانِ وَثَقَفِيٌّ أَوْ ثَقَفِيَّانِ وَقُرَشِيٌّ كَثِيرَةٌ شَحْمُ بُطُونِهِمْ قَلِيلَةٌ فِقْهُ قُلُوبِهِمْ فَقَالَ أَحَدُهُمْ أَتُرَوْنَ أَنَّ اللَّهَ يَسْمَعُ مَا نَقُولُ قَالَ الْآخَرُ يَسْمَعُ إِنْ جَهَرْنَا وَلَا يَسْمَعُ إِنْ أَخْفَيْنَا وَقَالَ الْآخَرُ إِنْ كَانَ يَسْمَعُ إِذَا جَهَرْنَا فَإِنَّهُ يَسْمَعُ إِذَا أَخْفَيْنَا

---

[1]) تفسير عثمانى ٦٣٩ :فائده نمبر-١

[2]) وايضا اخرجنه فى كتاب التوحيد، باب قول الله تعالى، وماكنتم تسترون ان يشهدعليكم سمعكم والابصاركم ولاجلودكم، رقم الحديث ٧٥٢١:واخرجه مسلم فى اوايل صفات المنافقين واحكامهم، رقم الحديث٢٧٧٥:. واخرجه الترمذى فى التفسير، باب سورة السجدة، رقم الحديث٣٢٤٨:. واخرجه النسائى فى التفسير، باب قول الله عزوجل :وماكنتم تسترون ان يشهدعليكم سمعكم، رقم الحديث-(١/١١٤٦٨

فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ وَمَا كُنْتُمْ تَسْتَتِرُونَ أَنْ يَشْهَدَ عَلَيْكُمْ سَمْعُكُمْ وَلَا أَبْصَارُكُمْ وَلَا جُلُودُكُمُ الآيَةَ

د سند توضيح: دلته دَ بخاری شيخ عبدالله بن زبيری حميدی دي، هغوی روايت کوی دَ سفيان بن عينيه نه، سفيان، منصور بن المعتمر نه روايت کوی، منصور د مجاهدنه، مجاهددَ ابومعمر عبدالله بن سخبره رحمه الله نه او هغه دَ عبدالله بن مسعود رضی الله عنه نه نقل کوی.

وَكَانَ سُفْيَانُ يُحَدِّثُنَا بِهَذَا فَيَقُولُ حَدَّثَنَا مَنْصُورٌ أَوِ ابْنُ أَبِي نَجِيحٍ أَوْ حُمَيْدٌ أَحَدُهُمْ أَوِ اثْنَانِ مِنْهُمْ ثُمَّ ثَبَتَ عَلَى مَنْصُورٍ وَتَرَكَ ذَلِكَ مِرَارًا غَيْرَ مَرَّةٍ وَاحِدَةٍ

دا دَ بخاری شيخ حميدی رحمه الله قول دي هغوی فرمائی چه سفيان ته دَ شروع نه دَ خپل شيخ متعلق تردد وو او هغه به دَ دريو شيخانونومونه اخستل او وئيل به ئی "حدثنا منصور، او ابن ابی نجيح، اوحميد، احدهم او اثنان منهم: يعنی دا حديث مونږ دَ منصور نه بيان کړی يا دَ عبدالله ابن ابی نجيح نه يا د حميدی نه، په دې دريواړو کښې دَ يو نه مونږ دا حديث اوريدلې يعنی سفيان ته خو دومره خبره يقينی ياده وه چه په دې دريواړو کښې يو يا دوو دا حديث بيان کړې دې.ليکن په کلکه ئی په يو کس يقين نه ووخو روستو بيادَ هغه تردد لرې شو اوهم دَ منصور نوم ئی واخستلو(۱)

قوله: فَإِنْ يَصْبِرُوا فَالنَّارُ مَثْوًى لَهُمْ...الاية.

[۴۵۴۰] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ حَدَّثَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا سُفْيَانُ الثَّوْرِيُّ قَالَ حَدَّثَنِي مَنْصُورٌ عَنْ مُجَاهِدٍ عَنْ أَبِي مَعْمَرٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بِنَحْوِهِ

[۳۰۴] باب تفسير سُورَةُ حٰمٓ عٓسٓقٓ (الشورٰی)

وَيُذْكَرُ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ عَقِيمًا الَّتِي لَا تَلِدُ رُوحًا مِنْ أَمْرِنَا الْقُرْآنُ وَقَالَ مُجَاهِدٌ يَذْرَؤُكُمْ فِيهِ نَسْلٌ بَعْدَ نَسْلٍ لَا حُجَّةَ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ لَا خُصُومَةَ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ مِنْ طَرْفٍ خَفِيٍّ ذَلِيلٍ وَقَالَ غَيْرُهُ فَيَظْلَلْنَ رَوَاكِدَ عَلَى ظَهْرِهِ يَتَحَرَّكْنَ وَلَا يَجْرِينَ فِي الْبَحْرِ شَرَعُوا ابْتَدَعُوا

سورة حٰمٓ عٓسٓقٓ

د کلماتو تشريح:

قوله: عقيما: لاتلد: آيت مبارك کښې دی (وَيَجْعَلُ مَنْ يَشَاءُ عَقِيمًا) نه مراد هغه ښځه ده چه بچې نه راوړی يعنی شنډه دَ چا چه اولاد نه وی.

قوله: روحا من امرنا: القران: آيت مبارك کښې دی (وَكَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحًا مِنْ أَمْرِنَا)

---

(۱) عمدة القاری-۱۹/۱۵۵:

فرمائى په دې كښې (رُوْحًا مِّنْ اَمْرِنَا) نه قرآن كريم مراد دې.

قوله: وقال مجاهد: يذرؤكم فيه: نسل بعد نسل: (جَعَلَ لَكُمْ مِّنْ اَنْفُسِكُمْ اَزْوَاجًا وَّمِنَ الْاَنْعَامِ اَزْوَاجًا يَذْرَؤُكُمْ فِيْهِ) يعنى الله تعالى په انسانانواو ځناورو دواړو كښې جوړې پيدا كړې دى دغه شان هغه په دې دواړوكښې دَ يو نسل نه پس بل نسل زياتوى او خوروى.

يذرؤكم: اى يخلقكم ويكثّركم

قوله: لاحجة بيننا: لاخصومة: آيت مبارك كښې دى (لَنَآ اَعْمَالُنَا وَلَكُمْ اَعْمَالُكُمْ لَا حُجَّةَ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ) په دې كښې (حُجَّةَ) نه ناراضګى او جګړه مراد ده يعنى زمونږ او ستاسو مينځ كښې هيڅ جګړه نشته.

قوله: طرف خفي: ذليل: آيت مبارك كښې دى (خٰشِعِيْنَ مِنَ الذُّلِّ يَنْظُرُوْنَ مِنْ طَرْفٍ خَفِيٍّ) دَ ذلت په وجه به ټيټ شوې وى او په مړ نظر سره به ګورى. فرمائى دَ (طَرْفٍ خَفِيٍّ) معنى ده ذليل نظر، كمزورې نظر.

قوله: وقال غيره: فيظللن رواكد على ظهره: يتحركن ولايجرين في البحر: آيت مبارك كښې دى(وَمِنْ اٰيٰتِهِ الْجَوَارِ فِى الْبَحْرِ كَالْاَعْلَامِ ۞ اِنْ يَّشَاْ يُسْكِنِ الرِّيْحَ فَيَظْلَلْنَ رَوَاكِدَ عَلٰى ظَهْرِهٖ) او ټولوكښې دَ هغه(دَ قدرت) دَ نښو جهازونه دى په سمندر كښې (داسې اوچت) لكه غرونه، كه هغه اوغواړى نو هوا به اودروى نو هغه جهازونه به دَ سمندر دَ سرد پاسه اودريږى. دَ مجاهدنه غير وئيلى دى چه په آيت كښې (فَيَظْلَلْنَ رَوَاكِدَ عَلٰى ظَهْرِهٖ) مطلب دا دې چه په خپل مقام باندې خو(دَ چپو په سپيړو) خوزيږى ولې په سمندر كښې به روان نشى.

قوله: شرعوا: ابتدعوا: آيت مبارك كښې دى (اَمْ لَهُمْ شُرَكٰٓؤُا شَرَعُوْا لَهُمْ مِّنَ الدِّيْنِ مَا لَمْ يَاْذَنْ بِهِ اللّٰهُ) آيادَ هغوى (تجويز شوى) څه شريك شته چا چه دَ هغوى دَ پاره داسې دين مقرر كړې دې دَ كوم چه الله تعالى اجازت نه دې وركړې. دَ شرعوا معنى ده ابتدعوا: نوې دين راويستل.

[٣٠٥] بَاب: قَوْلِهِ: إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى

[٤٥٤١] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ مَيْسَرَةَ قَالَ سَمِعْتُ طَاوُسًا عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّهُ سُئِلَ عَنْ قَوْلِهِ إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى فَقَالَ سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ قُرْبَى آلِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ عَجِلْتَ إِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمْ يَكُنْ بَطْنٌ مِنْ قُرَيْشٍ إِلَّا كَانَ لَهُ فِيهِمْ قَرَابَةٌ فَقَالَ إِلَّا أَنْ تَصِلُوا مَا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ مِنَ الْقَرَابَةِ

د ايت كريمه تفسير: آيت مبارك كښې ارشاد دې (قُلْ لَّآ اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ اَجْرًا اِلَّا الْمَوَدَّةَ فِى الْقُرْبٰى) دَ نبى كريمﷺ خبره به قريشو په ښه توګه نه اوريدله، په دې وجه الله تعالى هغوىﷺ ته اوفرمائيل چه دې خلقو ته اووايه چه زه خو تاسو نه څه دَ بدلې مطالبه نه كوم، كم نه كم دَ

رشته دارنی او خپلولئی خیال اوساتنی او تاسو زما خبره په توجو سره اورئی او دَ ظلم او تکلیف رسولو نه منع شئی.

دَ حضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه دَ دې آیت متعلق تپوس اوشو نو سعید بن جبیر) اوفرمائیل چه دَ آل محمد)خپلوان ترې مراد دی،حضرت ابن عباس رضي الله عنهما اوفرمائیل تا تندی اوکړه دَ قریشو یو څانګه هم داسې نه ده کوموکښې چه دَ رسول الله ﷺ رشته داری نه وی.

دَ سعید بن جبیر رضي الله عنه دَ کلام نه معلومیدله چه (اَلْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبٰى) کښې دَ قربت نه دَ نبی کریم ﷺ نزدې رشته دار بنوهاشم مراد دی، حضرت ابن عباس اوفرمائیل چه دې نه ټول قریش مراد دی صرف بنو هاشم مراد نه دی.

دَ حضرت سعید رضي الله عنه اوحضرت ابن عباس رضي الله عنهما په جوابونوکښې فرق دا دې چه دَ سعیدبن جبیر) په نیزبه دَ آیت معنی دا وی چه زه تاسو نه په تبلیغ باندې څه اجرت نه غواړم بس دومره غواړم چه زما اقارب (بنوالمطلب) سره مینه کوئی. حضرت ابن عباس رضي الله عنهما دا معنی اونه منله چه دَ اقارب سره دَ مینې طلب کول هم اجرت دې. بلکه بنوهاشم او بنوالمطلب نه ټول قریش دَ هغوی ﷺ اقارب دی. په دې وجه دَ دې معنی دَ هغوی په نیز دا ده چه زه تاسو نه بدله نه غواړم لیکن کم نه کم ظلم او زیاتی نه منع شئی څکه چه دَ خپلولئی خو بهرحال دا تقاضاده . دَ لامع الدراری په حاشیه کښې دی: "وحاصل كلام سعيد: ماطلب منكم ايها الناس، الاان تودوا القرابة، فقال ابن عباس: غلطت، لانه ايضا اجرة، واما توجيه ابن عباس، حاصله: ماطلب اجرا منكم ايها العرب، لكن اطلب منكم ان تصلوا القرابة، كما هودابكم، ولا تضروني"[1]

هم دا خبره حضرت مولاناانورشاه کشمیری رحمه الله داسې فرمائیلې: "حاصل تفسير سعيدبن جبير ان النبي صلى الله عليه وسلم سالهم عن مراعاة اهل قرابته، وحاصل تفسيرابن عباس، سالهم عن مراعاة نفسه، لاجل قرابته في جميع البطون"[2]

[٣٠٦] باب تفسير سُورَةُ حٰمٓ الزُّخْرُفِ

وَقَالَ مُجَاهِدٌ عَلٰى أُمَّةٍ عَلٰى إِمَامٍ وَقِيلَهُ يَارَبِّ تَفْسِيرُهُ أَيَحْسِبُونَ أَنَّا لَانَسْمَعُ سِرَّهُمْ وَنَجْوَاهُمْ وَلَانَسْمَعُ قِيلَهُمْ

سُورَةُ حٰمٓ الزُّخْرُفِ

د کلماتو تشریح:

قوله: علی امة: علی امام: (بَلْ قَالُوْٓا اِنَّا وَجَدْنَآ اٰبَآءَنَا عَلٰٓى اُمَّةٍ وَّاِنَّا عَلٰٓى اٰثٰرِهِمْ مُّهْتَدُوْنَ) بلکه اووئیلې هغوی چه اوموندل مونږ پلاران خپل په یوه طریقه، او مونږ هم دَ هغوی په قدمونو لار بیاموندو، دَ لفظ "امت" تفسیر دین، ملت او امام سره کړې دې، امام بخاری رحمه الله دَ

[1]) تعليقات الدراری-۹/۱۶۱ :

[2]))فيض الباری-۴/۲۳۰:

امام[1] تفسیرنقل کړیدي.

قوله: وقیله یارب، تفسیره ایحسبون انالانسمع سرهم ونجواهم، ولانسمع قیلهم:

د "وقیله یا رب ان هؤلاء قوم لایؤمنون"، تفسیر: په آیت مبارك کښې دی(وَقِيۡلِهٖ يٰرَبِّ اِنَّ هٰۤؤُلَآءِ قَوۡمٌ لَّا يُؤۡمِنُوۡنَ) ددې آیت تعلق امام بخاری رحمه الله دَ دینه اووه آیاته وړاندې آیت سره تړلې دې. هغه دادې (اَمۡ يَحۡسَبُوۡنَ اَنَّا لَا نَسۡمَعُ سِرَّهُمۡ وَنَجۡوٰىهُمۡ) امام دَ قیله یارب تعلق هم دې سره ګرځولې. په دې صورت کښې "قیله انالانسمع" دَ پاره به مفعول وی او ترجمه به وی"آیاهغه کفار دا ګمان کوی چه مونږ دَ هغوی رازونه او دَ غوږخبرې نه اورو او مونږ دَ هغوی خبرې اترې نه اورو" خو دَ دې تفسیر بعضې حضراتو انکار کړیدې خکه چه دا تفسیر هغه وخت صحیح کیدیشی کله چه دَ "قیله" ضمیر دَ مشرکانوطرف ته راجع وی او هغه جمع دی خو په دې کښې ضمیر مفرد دې، نو علامه عینی رحمه الله لیکی: "وبعضهم انکر هذاالتفسیر فقال: انما یصح لوکانت التلاوة وقیلهم" (۱)اکثر حضراتو دا ضمیر رسول الله ﷺ طرف ته راګرځولې دې، بیا دَ دې مختلف تفسیرونه کړیدی.

① "وقیله" کښې واؤ قسمیه دې "یارب" دَ قیل مقول دې. او(اِنَّ هٰۤؤُلَآءِ) جواب قسم دې. په دې صورت کښې به ترجمه وی "قسم دې دَ رسول صلی علیه وسلم دَ هغه ویناچه اې ربه! داخلق یقین نه راوړی" یعنی دَ نبی) وینا کول هم الله تعالی ته معلوم دی او دَ هغوی ﷺ دَ خلوص نه ډك سوال او دَ دَ درد نه ډك آواز الله ﷺقسم خوری چه هغه به دَ هغوی) خامخا امداد کوی او په خپل رحمت سره به هغه غالب او کامیابوی.(۲)

② یو تفسیر دا شوې دې چه "وقیله" کښې واؤ عاطفه دې او دَ دې عطف دَ دې آیت نه دوه آیاته وړاندې (وَعِنۡدَهٗ عِلۡمُ السَّاعَةِ) باندې کیږی. په دې صورت کښې به مطلب دا وی چه الله ﷺته دَ قیامت هم علم دې اودَ رسول صلی علیه وسلم دَ هغه وینا هم علم دې.(۳)

دَ دې دواړو تفسیرونو په صورت کښې "وقیله" مجرور دې، په اول تفسیر کښې دَ واؤ قسمیه په وجه او په دونم تفسیر کښې دَ "الساعة" مضاف الیه باندې دَ عطف په وجه، نودَ عاصم او حمزه په قراءت کښې دا مجرور دې او باقی قاریان دا منصوب لولی.(۴)

وَقَالَ ابۡنُ عَبَّاسٍ وَلَوۡلَا اَنۡ يَكُوۡنَ النَّاسُ اُمَّةً وَّاحِدَةً لَوۡلَا اَنۡ جَعَلَ النَّاسَ كُلَّهُمۡ

---

(۱)عمدة القاری ۱۹/۱۵۷:

(۲)تفسیرعثمانی ۶۵۸ :فائده نمبر-۱۱

(۳)بیان القرآن ۲/۹۷ :)ج-(۱۰

(۴)عمدة القاری-۱۵۸-۱۹/۱۵۷:

كُفَّارًا لَجَعَلْتُ لِبُيُوتِ الْكُفَّارِ سَقْفًا مِنْ فِضَّةٍ وَمَعَارِجَ مِنْ فِضَّةٍ وَهِيَ دَرَجٌ وَسُرُرَ فِضَّةٍ مُقْرِنِينَ مُطِيقِينَ آسَفُونَا أَسْخَطُونَا يَعْشُ يَعْمَى وَقَالَ مُجَاهِدٌ أَفَنَضْرِبُ عَنْكُمُ الذِّكْرَ أَيْ تُكَذِّبُونَ بِالْقُرْآنِ ثُمَّ لَا تُعَاقَبُونَ عَلَيْهِ وَمَضَى مَثَلُ الْأَوَّلِينَ سُنَّةُ الْأَوَّلِينَ وَمَا كُنَّا لَهُ مُقْرِنِينَ يَعْنِي الْإِبِلَ وَالْخَيْلَ وَالْبِغَالَ وَالْحَمِيرَ يَنْشَأُ فِي الْحِلْيَةِ الْجَوَارِي جَعَلْتُمُوهُنَّ لِلرَّحْمٰنِ وَلَدًا فَكَيْفَ تَحْكُمُونَ لَوْ شَاءَ الرَّحْمٰنُ مَا عَبَدْنَاهُمْ يَعْنُونَ الْأَوْثَانَ يَقُولُ اللّٰهُ تَعَالَى مَا لَهُمْ بِذٰلِكَ مِنْ عِلْمٍ أَيِ الْأَوْثَانُ إِنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ فِي عَقِبِهِ وَلَدِهِ مُقْتَرِنِينَ يَمْشُونَ مَعًا سَلَفًا قَوْمُ فِرْعَوْنَ سَلَفًا لِكُفَّارِ أُمَّةِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمَثَلًا عِبْرَةً يَصِدُّونَ يَضِجُّونَ مُبْرِمُونَ مُجْمِعُونَ أَوَّلُ الْعَابِدِينَ أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ.

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ وَلَوْلَا أَنْ يَكُونَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً لَوْلَا أَنْ جَعَلَ النَّاسَ كُلَّهُمْ كُفَّارًا لَجَعَلْتُ لِبُيُوتِ الْكُفَّارِ سَقْفًا مِنْ فِضَّةٍ وَمَعَارِجَ مِنْ فِضَّةٍ وَهِيَ دَرَجٌ وَسُرُرَ فِضَّةٍ

آیت مبارك كښې دى ﴿وَلَوْلَآ أَنْ يَّكُوْنَ النَّاسُ أُمَّةً وَّاحِدَةً لَّجَعَلْنَا لِمَنْ يَّكْفُرُ بِالرَّحْمٰنِ لِبُيُوْتِهِمْ سُقُفًا مِّنْ فِضَّةٍ وَّمَعَارِجَ عَلَيْهَا يَظْهَرُوْنَ﴾ دَ دې آیت په تفسیرکښې حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمائی که چرې داخبره نه وه چه زه به ټول خلقو لره کافر جوړکړم نومابه دَ کافرانو دَ کورونوچتونه دَ سپینو زرو کړی وواو پاوړئی هم دَ سپینو زرو. معارج معنی سپین زرو پاوړئی او دَ سپینوزرو تخت دې. علامه شبیراحمد عثمانی صاحب رحمه الله فرمائی : دَ الله تعالی سره دَ دې دنیاوی مال او دولت هیڅ قدر او قیمت نشته، اونه دَ دې ورکړه څه دَ الله تعالی دَ نزدیکت څه دلیل دې.داخوداسې بې قدره او سپك څیز دې که چرې یوخاص مصلحت منع کونکې نه وو نوالله تعالی به دَ کافرانودَ کورونوچتونه، پاوړئی، دروازې، چوکاټونه،تالې تختونه او چوکئی ټول دَ سپینوزرو او سرو زرو جوړکړی وو خو په دې صورت کښې چه دا خلق ګوری چه کافرانو ته داسې سامان ملاویږی‌نو عموماً به ئی دَ کفرلار اختیارولې(الاماشاء الله) او دا څیزونه به دَ الله تعالی دَ مصلحت نه خلاف وو، په دې وجه ئې داسې اونه کړل.

په حدیث شریف کښې دی که دَ الله تعالی په نیز دَ دنیاقدر دَ مچ دَ وزر برابر وې نو کافرته به یو ګوټ اوبه هم نه ملاویدې. نو چه یوڅیز دَ الله تعالی په نیز دومره سپك وی نو هغه دَالله تعالی په نیز سیادت او وجاهت اودَ نبوت او رسالت معیارګرځول به ترکومې پورې صحیح وی.

د کلماتو تشریح:

قوله: مقرنين : مطيقين: آیت مبارك كښې دى ﴿سُبْحٰنَ الَّذِیْ سَخَّرَ لَنَا هٰذَا وَمَا كُنَّا لَهٗ مُقْرِنِیْنَ﴾ پاك دې هغه ذات چا چه زمونږ دَ پاره داڅیزونه مسخر کړل او مونږ خو داسې (طاقتور او هنرمند) نه ووچه دامو قابوکړې وې. فرمائی په دې کښې "مقرنين" معنی ده "مطيقين" یعنی طاقتور او په قابوکښې راوستلووالا.

قوله: اسفونا: اسخطونا: آیت مبارك كښې دى ﴿فَلَمَّآ اٰسَفُوْنَا انْتَقَمْنَا مِنْهُمْ فَاَغْرَقْنٰهُمْ اَجْمَعِیْنَ﴾ په دې

کښې " اسفونا" معنی " اسخطونا" ده، يعنی چه کله خلقو مونږ ته غصه راوستله نومونږ دَ هغوی نه بدله واخستله او هغه ټول موغرق کړل.

قوله: يعش: يعمى: آيت مبارك کښې دی ﴿وَمَنْ يَعْشُ عَنْ ذِكْرِ الرَّحْمٰنِ نُقَيِّضْ لَهٗ شَيْطٰنًا فَهُوَ لَهٗ قَرِيْنٌ﴾ او کوم سړې چه دَ الله تعالی دَ نصيحت نه ځان ړوندکړی مونږ په ده باندې يوشيطان مسلط کوو بيا هغه هروخت ده سره اوسيږی. دې کښې " يعش" معنی ده ړوندجوړيدل.

قوله: افنضرب عنكم الذكر: اي تكذبون بالقران: ثم لاتعاقبون عليه: آيت کښې دی ﴿اَفَنَضْرِبُ عَنْكُمُ الذِّكْرَ صَفْحًا اَنْ كُنْتُمْ قَوْمًا مُّسْرِفِيْنَ﴾ آيا مونږ به دا نصيحت صرف په دې وجه تاسو نه اخوا کړوچه تاسو دَ حدنه زياتې کونکې قوم ئې. مجاهد رحمه الله فرمائی " افنضرب عنكم الذكر" معنی داده چه آياتاسوبه قرآن دروغ ګڼړئی اوبيا به هم تاسوله سزانشی درکولې.

قوله: ومضى مثل الاولين: سنة الاولين: آيت کريمه کښې دی ﴿فَاَهْلَكْنَآ اَشَدَّ مِنْهُمْ بَطْشًا وَّمَضٰى مَثَلُ الْاَوَّلِيْنَ﴾ بيا مونږ هغه خلق چه دَ دوی (اهل مکه) نه زيات زورآور وو دَ تکذيب او ټوقو مسخرو په سزا کښې تباه کړل او دَ ړومبو خلقو دا حالت شوې دې. فرمائی چه آيت کښې مثل الاولين نه سنة الاولين مراد دې يعنی دَ وړاندينوخلقو طريقه.

قوله: وماكناله مقرنين: يعني الابل والخيل والبغال والحمير: مونږ دا په قابوکښې راوستونکې نه وو، دينه مراد اوښ اس قچر او خر دې. دينه علاوه نورې سورلئی هم مراد کيدېشی، موټر لارئی اوجهاز وغيره هم دې کښې داخل دی.

قوله: لوشاءالرحمن ما عبدناهم: يعنون الاوثان، يقول الله تعالى: مالهم بذلك من علم: آيت مبارك کښې دی ﴿وَقَالُوْا لَوْ شَآءَ الرَّحْمٰنُ مَا عَبَدْنٰهُمْ ۗ مَا لَهُمْ بِذٰلِكَ مِنْ عِلْمٍ ۗ اِنْ هُمْ اِلَّا يَخْرُصُوْنَ﴾ امام بخاری رحمه الله فرمائی "ماعبدناهم" کښې "هم" ضمير بتانوطرف ته راجع دې ځکه چه وړاندې الله تعالی " مالهم بذلك من علم" اوفرمائيل يعنی مشرکان وائی که الله تعالی غوښتلې نو مونږ به دَ دې بتانوعبادت نه کولو او دَ دې بتانو هغه ته هيڅ علم نشته دا صرف دَ اټکل نه کار اخلی. بعضوونيلی دی" ماعبدناهم" کښې ضميرملائکه طرف ته راګرځی او مطلب دا دې که الله تعالی غوښتل نومونږ به د دې ملائکه عبادت نه کولو، وړاندې الله تعالی دَ هغوی ترديد اوکړو " مالهم بذلك من علم" يعنی دوی ته دَ دې خبرې هيڅ علم نشته، بې تحقيقه خبره کوی.

قوله: في عقبه: ولده: آيت مبارك کښې ارشاد دې ﴿وَجَعَلَهَا كَلِمَةًۢ بَاقِيَةً فِيْ عَقِبِهٖ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُوْنَ﴾ او هغه يعنی (ابراهيم عليه السلام) هغوی ته يو باقی پاتې کيدونکې کلمه په خپل اولاد کښې هم جوړه کړه (يعنی حضرت ابراهيم عليه السلام دَ توحيد عقيده دَ خپل ذات پورې محدودنه کړه بلکه خپل اولاد ته ئې هم په دې دَ قائم پاتې کيدو وصيت اوکړو. فرمائی دَ عقبه نه ولد مراد دې.

قوله: مقرنين: يمشون معاً: آيت كښې دى ﴿اَوْ جَآءَ مَعَهُ الْمَلٰٓئِكَةُ مُقْتَرِنِيْنَ﴾ فرمائى مقرنين معنى ده سره سره تلونکې يعنى ياېه هغه سره فرښتې يوځائ تلې)لکه چه اميرانو او رئيسانو سره چه اردليان او خادمان روان وى)

قوله: سلفاً: قوم فرعون سلفاً لكفار امة محمد صلى الله عليه وسلم، مثلاً: عبرةً:
آيت شريف کښې دى ﴿فَجَعَلْنٰهُمْ سَلَفًا وَّمَثَلًا لِّلْاٰخِرِيْنَ﴾ بيا مونږ هغوى لره دَ راتلونکو دَ پاره پيش رو او نمونه، عبرت جوړ کړل،په آيت کښې دَ سلفاً نه دَ فرعون قوم مراد دې چه دَ محمد ﷺ دَ امت دَ کافرانو دَ پاره پيش رو، نمونه او عبرت دې مثلاً معنى ده، عبرت

قوله: يصدون: يضجون: آيت کښې دى ﴿اِذَا قَوْمُكَ مِنْهُ يَصِدُّوْنَ﴾ معنى ده چغې،شور او غوغا کوى يعنى ناڅاپى ستا قوم)دَ اعتراض په اوريدو) نه)دَ خوشحالئى نه) چغې وهى.

قوله: مبرمون: مجمعون: آيت کښې دى ﴿اَمْ اَبْرَمُوْٓا اَمْرًا فَاِنَّا مُبْرِمُوْنَ﴾ آياهغوى (رسول صلى عليه وسلم ته د نقصان رسولودپاره) اودرولې شوى دى، يوخبره خوبه مونږ هم اودروو. فرمائى مبرمون نه معنى ده مجمعون په يوځائ فيصله کونکى.

وَقَالَ غَيْرُهُ اِنَّنِيْ بَرَاءٌ مِّمَّا تَعْبُدُوْنَ الْعَرَبُ تَقُوْلُ نَحْنُ مِنْكَ الْبَرَاءُ وَالْخَلَاءُ وَالْوَاحِدُ وَالْاِثْنَانِ وَالْجَمِيْعُ مِنَ الْمُذَكَّرِ وَالْمُؤَنَّثِ يُقَالُ فِيْهِ بَرَاءٌ لِاَنَّهُ مَصْدَرٌ وَلَوْ قَالَ بَرِيْءٌ لَقِيْلَ فِي الْاِثْنَيْنِ بَرِيْئَانِ وَفِي الْجَمِيْعِ بَرِيْئُوْنَ وَقَرَاَ عَبْدُ اللّٰهِ اِنَّنِيْ بَرِيْءٌ بِالْيَاءِ وَالزُّخْرُفُ الذَّهَبُ مَلَائِكَةً يَخْلُفُوْنَ يَخْلُفُ بَعْضُهُمْ بَعْضًا ابن مسعود رضى الله عنهما

په آيت مبارك کښې دى ﴿وَاِذْ قَالَ اِبْرٰهِيْمُ لِاَبِيْهِ وَقَوْمِهٖٓ اِنَّنِيْ بَرَآءٌ مِّمَّا تَعْبُدُوْنَ﴾ هرکله چه ابراهيم عليه السلام خپل پلار او قوم ته اوفرمائيل چه زه دَ دې څيزونو)عبادت) نه بيزاره يم دَ کومو چه تاسو عبادت کوئى. فرمائى چه په آيت مبارك کښې دَ براء معنى بيزار ده، عرب وائى: نحن منك البراء والخلاء يعنى مونږ تانه بيزاره او جدا يو. دَ مفرد، تثنيه، جمع، مذکر او مؤنث ټولودپاره دا استعماليږى ځکه چه دا مصدر دې)او مصدرکښې دا ټول برابردى) او که چرې برئ اووئيلې شى نو هغه وخت به دَ تثنيه دَ پاره بريئان او دَ جمع دَ پاره بريئون استعماليږى. حضرت عبدالله بن مسعود رضى الله عنه قراءت "برئ" دې.

قوله: الزخرف: الذهب: آيت مبارك کښې دى ﴿وَلِبُيُوْتِهِمْ اَبْوَابًا وَّسُرُرًا عَلَيْهَا يَتَّكِـُٔوْنَ وَزُخْرُفًا﴾ اودَ هغوى د کورونو دروازې او تخت هم (د سپينوزرو کولې) چه په کومو تکيه لګوى کينى او(هم دا څيزونه) به د سروزرو هم کول.

قوله: ملائكة يخلفون: يخلف بعضهم بعضاً: په آيت مبارك کښې دى ﴿وَلَوْ نَشَآءُ لَجَعَلْنَا مِنْكُمْ مَّلٰٓئِكَةً فِي الْاَرْضِ يَخْلُفُوْنَ﴾ اوکه مونږ غوښتې نو مونږ به تانه فرښتې پيدا کړې وې)ځنګه چه ناسونه ستاسو بچى پيداکيږى) چه هغوى په زمکه باندې (دَ انسان په شان) يوبل پسې

اوسيدلي. فرمائي چه په آيت كښې ملائكة يخلفون معنى ده په دوى كښې به بعضې دَ بعضو دَ پاره خليفه وى.

[۳۰۷] بَاب: قَوْلُهُ وَنَادَوْا يَا مَالِكُ لِيَقْضِ عَلَيْنَا رَبُّكَ قَالَ إِنَّكُمْ مَاكِثُونَ

(۱) حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ عَنْ عَمْرٍو عَنْ عَطَاءٍ عَنْ صَفْوَانَ بْنِ يَعْلَى عَنْ أَبِيهِ قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرَأُ عَلَى الْمِنْبَرِ وَنَادَوْا يَا مَالِكُ لِيَقْضِ عَلَيْنَا رَبُّكَ وَقَالَ قَتَادَةُ مَثَلًا لِلْآخِرِينَ عِظَةً لِمَنْ بَعْدَهُمْ وَقَالَ غَيْرُهُ مُقْرِنِينَ ضَابِطِينَ يُقَالُ فُلَانٌ مُقْرِنٌ لِفُلَانٍ ضَابِطٌ لَهُ وَالْأَكْوَابُ الْأَبَارِيقُ الَّتِي لَا خَرَاطِيمَ لَهَا

قوله: وَقَالَ غَيْرُهُ مُقْرِنِينَ ضَابِطِينَ يُقَالُ فُلَانٌ مُقْرِنٌ لِفُلَانٍ ضَابِطٌ لَهُ: په آيت كښې دى (وَمَا كُنَّا لَهُ مُقْرِنِينَ) په دې كښې د (مُقْرِنِينَ) معنى ظابطين يعنى په قابو كښې راوستونكى، عرب وائى فلان مقرن لفلان يعنى فلانكى فلانكې په قابو كښې راوستونكې دې.

قوله: والاكواب: الاباريق التى لاخراطيم لها: آيت كښې دى (يُطَافُ عَلَيْهِمْ بِصِحَافٍ مِّنْ ذَهَبٍ وَّأَكْوَابٍ) يعنى غلمان به هغوى سره دَ سروزرو پليټونه اودَ اوبولوښى گرځوى "اكواب" نه هغه لوټې مراد دى چه دَ كومې ټوټئ نه وى، خراطيم دَ خرطوم جمع ده. والخرطوم هومخرج للشراب يشبه الانف يعنى ټوټئ.

أَوَّلُ الْعَابِدِينَ أَيْ مَا كَانَ فَأَنَا أَوَّلُ الْآنِفِينَ وَهُمَا لُغَتَانِ رَجُلٌ عَابِدٌ وَعَبِدٌ وَقَرَأَ عَبْدُ اللَّهِ وَقَالَ الرَّسُولُ يَا رَبِّ وَيُقَالُ أَوَّلُ الْعَابِدِينَ الْجَاحِدِينَ مِنْ عَبِدَ يَعْبَدُ

د "فانا اول العابدين" مختلف تفسيرونه: په آيت كښې دى (قُلْ إِنْ كَانَ لِلرَّحْمَٰنِ وَلَدٌ فَأَنَا أَوَّلُ الْعَابِدِينَ) دَ دې آيت مختلف تفسيرونه بيان كړې شوى دى.

① دَ دې يوعام تفسير چه امام بخارى رحمه الله كړيدې چه دَ اول العابدين معنى اول المؤمنين ده، نوترجمه به وى "كه دَ الله تعالى اولاد وى نو دَ ټولونه وړاندې به دَ هغوى عبادت كونكې زه ووم" مطلب دا كه چرې ستاسودا خبره حق وى او تاسوئى ثابته كړئى نو دَ ټولو نه وړاندې دَ دې منونكې زه يم. په دې صورت كښې "ان" په معنى دَ "لو" دې او شرطيه دې.

② دونم تفسيردا دې چه "ان" نافيه دې او (فَأَنَا أَوَّلُ الْعَابِدِينَ) كښې فاء عاطفه ده او معنى ده (مَا كَانَ لِلرَّحْمَٰنِ وَلَدٌ وَأَنَا أَوَّلُ الْعَابِدِينَ) دَ الله تعالى هيڅ اولاد نشته او زه دَ ټولونه اول دَ الله تعالى عبادت كونكې يم.(۱)

③ دريم تفسير دا دې چه "ان" نافيه دې او "عابدين" "الانفين" او جاحدين په معنى كښې دې

(۱) عمدة القارى-۱۶۱/۱۹:

او مطلب دا دې چه د الله تعالى هيڅ اولاد نشته، د الله تعالى د پاره د اولاد د ثبوت د تولونه اول زه انكاركونكې يم. امام بخارى رحمه الله داتفسير دلته بيان كړې دې عَبد معنى عبادت كولو هم راځى او د انكار كولوهم راځى. عابد: عبادت كونكې، مؤمن، عَبد انكاركونكې.

وَقَالَ قَتَادَةُ فِي أُمِّ الْكِتَابِ جُمْلَةِ الْكِتَابِ أَصْلِ الْكِتَابِ _ أَفَنَضْرِبُ عَنْكُمُ الذِّكْرَ صَفْحًا أَنْ كُنْتُمْ قَوْمًا مُسْرِفِينَ مُشْرِكِينَ وَاللَّهِ لَوْ أَنَّ هَذَا الْقُرْآنَ رُفِعَ حَيْثُ رَدَّهُ أَوَائِلُ هَذِهِ الْأُمَّةِ لَهَلَكُوا فَأَهْلَكْنَا أَشَدَّ مِنْهُمْ بَطْشًا وَمَضَى مَثَلُ الْأَوَّلِينَ عُقُوبَةُ الْأَوَّلِينَ جُزْءًا عِدْلًا

قوله: وقرأ عبدالله: وقال الرسول يارب: (وَقِيلِهِ يَرَبِّ إِنَّ هَؤُلَاءِ......) د جمهورو قراءت دې، د حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه قراءت "وقال الرسول يارب" دې دينه اول راتلل پكار وو چرته چه امام د مذكوره آيت تفسيركړې. اصل محل د دې هلته وو. دا جمله په هندوستانى نسخوكښې ده (زمونږ د متن په نسخه كښې نشته)

قوله: أَفَنَضْرِبُ عَنْكُمُ الذِّكْرَ صَفْحًا أَنْ كُنْتُمْ قَوْمًا مُسْرِفِينَ: د دې آيت لاندې امام بخارى رحمه الله د قتاده قول نقل كړيدې "وَاللَّهِ لَوْ أَنَّ هَذَا الْقُرْآنَ رُفِعَ حَيْثُ رَدَّهُ أَوَائِلُ هَذِهِ الْأُمَّةِ لَهَلَكُوا" په خدائى كه داقرآن هغه وخت اوچت شوې وې كله چه د امت رومبنوخلقو دا رد كړې وو نو ټول به هلاك شوې وې. مطلب دا دې چه د اسلام په شروع كښې خلقود قرآن كريم انكار كولو اود دې تعليمات ئې ردكول، كه د هغوى د رد كولوپه وجه دا اوچت كړېشوې وې نو لويه تباهى او بربادى به وه. په ذكرشوى آيت كښې همدغه خبره بيان كړېشوې ده چه قرآن به په دې وجه نه ختموو چه تاسو د حدنه زياتې كونكې ئى.

قوله: جزءاً: عدلاً: آيت كښې دى (وَجَعَلُوا لَهُ مِنْ عِبَادِهِ جُزْءًا ط) په دې كښې د جزء معنى د عدل ده، او په معنى د مثال او نظير.

[٣٠٨] باب: تفسير سورة حٰم (الدّخان)

وَقَالَ مُجَاهِدٌ رَهْوًا طَرِيقًا يَابِسًا وَيُقَالُ رَهْوًا سَاكِنًا عَلَى عِلْمٍ عَلَى الْعَالَمِينَ عَلَى مَنْ بَيْنَ ظَهْرَيْهِ وَزَوَّجْنَاهُمْ بِحُورٍ عِينٍ أَنْكَحْنَاهُمْ حُورًا عِينًا يَحَارُ فِيهَا الطَّرْفُ فَاعْتِلُوهُ ادْفَعُوهُ وَيُقَالُ أَنْ تَرْجُمُونِ الْقَتْلُ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ كَالْمُهْلِ أَسْوَدُ كَمُهْلِ الزَّيْتِ وَقَالَ غَيْرُهُ تُبَّعٍ مُلُوكُ الْيَمَنِ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمْ يُسَمَّى تُبَّعًا لِأَنَّهُ يَتْبَعُ صَاحِبَهُ وَالظِّلُّ يُسَمَّى تُبَّعًا لِأَنَّهُ يَتْبَعُ الشَّمْسَ

سُورَةُ الدُّخَانِ

د كلماتو تشريح:

قوله: رَهْوًا: طَرِيقًا يَابِسًا: په آيت مبارك كښې دى (وَاتْرُكِ الْبَحْرَ رَهْوًا ط إِنَّهُمْ جُنْدٌ مُغْرَقُونَ ۝)

اوتاسودا دریاب دَ سکون په حالت کښې پرېږدئی، دَ دې(فرعونیانو) ټول لښکر)په دې دریاب کښې) به ډوب کړیشي. مجاهد رحمه الله فرمائی په آیت کښې دَ رهواً معنی ده اوچه لاره.

قوله: عَلَى الْعَالَمِينَ عَلَى مَنْ بَيْنَ ظَهْرَيْهِ: آیت مبارك کښې ارشاد دي (وَلَقَدِ اخْتَرْنٰهُمْ عَلٰى عِلْمٍ عَلَى الْعٰلَمِيْنَ) او مونږ بنی اسرائیلو ته دَ خپل علم دَ خاطره (بعضې کارونو کښې ټول) جهان خلقو باندې فوقیت ورکړو. فرمائی چه په آیت کښې عَلَى الْعَالَمِينَ معنی ده عَلٰى مَنْ بَيْنَ ظَهْرَيْهِ یعنی په هغه خلقو چه دَ هغوی په مینځ کښې دی او چه دَ هغوی په زمانه کښې دی په هغوی باندې فوقیت ورکړیدې.

قوله: فَاعْتُلُوهُ: ادْفَعُوهُ: (خُذُوْهُ فَاعْتِلُوْهُ اِلٰى سَوَآءِ الْجَحِيْمِ) فرشتوته به حکم وی) دوی اونیسئی او په رابنکلو رابنکلو دَ دوزخ مینځ ته بوځئی. فرمائی فَاعْتُلُوهُ معنی دوی دیکه کړئی.

قوله: وَزَوَّجْنَاهُمْ بِحُورٍ عِينٍ أَنْكَحْنَاهُمْ حُورًا عِينًا يَحَارُ فِيهَا الطَّرْفُ: آیت کښې دی (وَزَوَّجْنٰهُمْ بِحُوْرٍ عِيْنٍ) فرمائی ددې معنی ده مونږ به دَ دوی نکاح دَ غټې سترګو حورو سره کوو کوموته په کتوچه سترګې حیران پاتې شی، عین: غټ سترګې.

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ كَالْمُهْلِ أَسْوَدُ كَمُهْلِ الزَّيْتِ: آیت کښې دی (طَعَامُ الْاَثِيْمِ كَالْمُهْلِ يَغْلِيْ فِي الْبُطُوْنِ) حضرت ابن عباس رضی الله عنه فرمائیل دَ مجرم خوراك به دَ زیتونو دَ خیری په شان تور وی.

قوله: وَقَالَ غَيْرُهُ تُبَّعٍ مُلُوكُ الْيَمَنِ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمْ يُسَمَّى تُبَّعًا لِأَنَّهُ يَتْبَعُ صَاحِبَهُ وَالظِّلُّ يُسَمَّى تُبَّعًا لِأَنَّهُ يَتْبَعُ الشَّمْسَ: آیت کښې دی (اَهُمْ خَيْرٌ اَمْ قَوْمُ تُبَّعٍ) فرمائی چه دحضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنهما غیر ونیلی دی چه تبع دَ یمن بادشاهانوته وائی. په دوی کښې به هریوته تبع ونیلې کیدو، ځکه چه هغه په دَ خپل)تلونکی) نه پس راتلو یعنی چه یو به ختم شونود هغه نه پس به بل راتلو، سورې ته هم تبع وائی ځکه چه هغه دَ سوری تابع وی.

[۳۰۹] بَاب: فَارْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُخَانٍ مُبِينٍ

قَالَ قَتَادَةُ فَارْتَقِبْ فَانْتَظِرْ

[۴۵۴۳] حَدَّثَنَا عَبْدَانُ عَنْ أَبِي حَمْزَةَ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ مُسْلِمٍ عَنْ مَسْرُوقٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ مَضَى خَمْسٌ الدُّخَانُ وَالرُّومُ وَالْقَمَرُ وَالْبَطْشَةُ وَاللِّزَامُ

[۳۱۰] بَاب: يَغْشَى النَّاسَ هَذَا عَذَابٌ أَلِيمٌ

[۴۵۴۴] حَدَّثَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ مُسْلِمٍ عَنْ مَسْرُوقٍ قَالَ قَالَ عَبْدُ اللَّهِ إِنَّمَا كَانَ هَذَا لِأَنَّ قُرَيْشًا لَمَّا اسْتَعْصَوْا عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَعَا عَلَيْهِمْ بِسِنِينَ كَسِنِي يُوسُفَ فَأَصَابَهُمْ قَحْطٌ وَجَهْدٌ حَتَّى أَكَلُوا الْعِظَامَ فَجَعَلَ الرَّجُلُ يَنْظُرُ إِلَى

السَّمَاءِ فَيَرَى مَا بَيْنَهُ وَبَيْنَهَا كَهَيْئَةِ الدُّخَانِ مِنَ الْجَهْدِ فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى فَارْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُخَانٍ مُبِينٍ يَغْشَى النَّاسَ هَذَا عَذَابٌ أَلِيمٌ قَالَ فَأُتِيَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقِيلَ لَهُ يَا رَسُولَ اللَّهِ اسْتَسْقِ اللَّهَ لِمُضَرَ فَإِنَّهَا قَدْ هَلَكَتْ قَالَ لِمُضَرَ إِنَّكَ لَجَرِيءٌ فَاسْتَسْقَى لَهُمْ فَسُقُوا فَنَزَلَتْ إِنَّكُمْ عَائِدُونَ فَلَمَّا أَصَابَتْهُمُ الرَّفَاهِيَةُ عَادُوا إِلَى حَالِهِمْ حِينَ أَصَابَتْهُمُ الرَّفَاهِيَةُ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ يَوْمَ نَبْطِشُ الْبَطْشَةَ الْكُبْرَى إِنَّا مُنْتَقِمُونَ قَالَ يَعْنِي يَوْمَ بَدْرٍ

[٣١١] بَاب: قَوْلِهِ رَبَّنَا اكْشِفْ عَنَّا الْعَذَابَ إِنَّا مُؤْمِنُونَ

[٤٥٤٥] حَدَّثَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا وَكِيعٌ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ أَبِي الضُّحَى عَنْ مَسْرُوقٍ قَالَ دَخَلْتُ عَلَى عَبْدِ اللَّهِ فَقَالَ إِنَّ مِنَ الْعِلْمِ أَنْ تَقُولَ لِمَا لَا تَعْلَمُ اللَّهُ أَعْلَمُ إِنَّ اللَّهَ قَالَ لِنَبِيِّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قُلْ مَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ وَمَا أَنَا مِنَ الْمُتَكَلِّفِينَ إِنَّ قُرَيْشًا لَمَّا غَلَبُوا النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَاسْتَعْصَوْا عَلَيْهِ قَالَ اللَّهُمَّ أَعِنِّي عَلَيْهِمْ بِسَبْعٍ كَسَبْعِ يُوسُفَ فَأَخَذَتْهُمْ سَنَةٌ أَكَلُوا فِيهَا الْعِظَامَ وَالْمَيْتَةَ مِنَ الْجَهْدِ حَتَّى جَعَلَ أَحَدُهُمْ يَرَى مَا بَيْنَهُ وَبَيْنَ السَّمَاءِ كَهَيْئَةِ الدُّخَانِ مِنَ الْجُوعِ قَالُوا رَبَّنَا اكْشِفْ عَنَّا الْعَذَابَ إِنَّا مُؤْمِنُونَ فَقِيلَ لَهُ إِنْ كَشَفْنَا عَنْهُمْ عَادُوا فَدَعَا رَبَّهُ فَكَشَفَ عَنْهُمْ فَعَادُوا فَانْتَقَمَ اللَّهُ مِنْهُمْ يَوْمَ بَدْرٍ فَذَلِكَ قَوْلُهُ تَعَالَى فَارْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُخَانٍ مُبِينٍ إِلَى قَوْلِهِ جَلَّ ذِكْرُهُ إِنَّا مُنْتَقِمُونَ

[٣١٢] بَاب: أَنَّى لَهُمُ الذِّكْرَى وَقَدْ جَاءَهُمْ رَسُولٌ مُبِينٌ الذِّكْرُ وَالذِّكْرَى وَاحِدٌ

[٤٥٤٦] حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا جَرِيرُ بْنُ حَازِمٍ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ أَبِي الضُّحَى عَنْ مَسْرُوقٍ قَالَ دَخَلْتُ عَلَى عَبْدِ اللَّهِ ثُمَّ قَالَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا دَعَا قُرَيْشًا كَذَّبُوهُ وَاسْتَعْصَوْا عَلَيْهِ فَقَالَ اللَّهُمَّ أَعِنِّي عَلَيْهِمْ بِسَبْعٍ كَسَبْعِ يُوسُفَ فَأَصَابَتْهُمْ سَنَةٌ حَصَّتْ يَعْنِي كُلَّ شَيْءٍ حَتَّى كَانُوا يَأْكُلُونَ الْمَيْتَةَ فَكَانَ يَقُومُ أَحَدُهُمْ فَكَانَ يَرَى بَيْنَهُ وَبَيْنَ السَّمَاءِ مِثْلَ الدُّخَانِ مِنَ الْجَهْدِ وَالْجُوعِ ثُمَّ قَرَأَ فَارْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُخَانٍ مُبِينٍ يَغْشَى النَّاسَ هَذَا عَذَابٌ أَلِيمٌ حَتَّى بَلَغَ إِنَّا كَاشِفُو الْعَذَابِ قَلِيلًا إِنَّكُمْ عَائِدُونَ قَالَ عَبْدُ اللَّهِ بن مسعود رضي الله عنه أَفَيُكْشَفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ قَالَ وَالْبَطْشَةُ الْكُبْرَى يَوْمَ بَدْرٍ

[٣١٣] بَاب: ثُمَّ تَوَلَّوْا عَنْهُ وَقَالُوا مُعَلَّمٌ مَجْنُونٌ

[٤٥٤٧] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ خَالِدٍ أَخْبَرَنَا مُحَمَّدٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ سُلَيْمَانَ وَمَنْصُورٍ عَنْ أَبِي الضُّحَى عَنْ مَسْرُوقٍ قَالَ قَالَ عَبْدُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ بَعَثَ مُحَمَّدًا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَالَ

قُلْ مَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ وَمَا أَنَا مِنَ الْمُتَكَلِّفِينَ فَإِنَّ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا رَأَى قُرَيْشًا اسْتَعْصَوْا عَلَيْهِ فَقَالَ اللّٰهُمَّ أَعِنِّي عَلَيْهِمْ بِسَبْعٍ كَسَبْعِ يُوسُفَ فَأَخَذَتْهُمُ السَّنَةُ حَتَّى حَصَّتْ كُلَّ شَيْءٍ حَتَّى أَكَلُوا الْعِظَامَ وَالْجُلُودَ فَقَالَ أَحَدُهُمْ حَتَّى أَكَلُوا الْجُلُودَ وَالْمَيْتَةَ وَجَعَلَ يَخْرُجُ مِنَ الْأَرْضِ كَهَيْئَةِ الدُّخَانِ فَأَتَاهُ أَبُو سُفْيَانَ فَقَالَ أَيْ مُحَمَّدُ إِنَّ قَوْمَكَ قَدْ هَلَكُوا فَادْعُ اللّٰهَ أَنْ يَكْشِفَ عَنْهُمْ فَدَعَا ثُمَّ قَالَ تَعُودُونَ بَعْدَ هَذَا فِي حَدِيثِ مَنْصُورٍ ثُمَّ قَرَأَ فَارْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُخَانٍ مُبِينٍ إِلَى عَائِدُونَ أَنَكْشِفُ عَنْهُمْ عَذَابَ الْآخِرَةِ فَقَدْ مَضَى الدُّخَانُ وَالْبَطْشَةُ وَاللِّزَامُ وَقَالَ أَحَدُهُمُ الْقَمَرُ وَقَالَ الْآخَرُ وَالرُّومُ

[٣١٤] بَاب: يَوْمَ نَبْطِشُ الْبَطْشَةَ الْكُبْرَى إِنَّا مُنْتَقِمُونَ

[٤٥٤٨] حَدَّثَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا وَكِيعٌ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ مُسْلِمٍ عَنْ مَسْرُوقٍ عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ قَالَ خَمْسٌ قَدْ مَضَيْنَ اللِّزَامُ وَالرُّومُ وَالْبَطْشَةُ وَالْقَمَرُ وَالدُّخَانُ

په دې ابوابو کښې چه کوم روايات بيان کړيشوی دی په هغې باندې وړاندې کلام شويدې.

[٣١٥] باب: تفسير سُورَةُ حم الْجَاثِيَة

الْجَاثِيَةِ مُسْتَوْفِزِينَ عَلَى الرُّكَبِ وَقَالَ مُجَاهِدٌ نَسْتَنْسِخُ نَكْتُبُ نَنْسَاكُمْ نَتْرُكُكُمْ الْجَاثِيَة: مُسْتَوْفِزِينَ عَلَى الرُّكَبِ

د کلماتو تشريح:

قوله: جَاثِيَة: مُسْتَوْفِزِينَ عَلَى الرُّكَبِ: په آيت کښې دی (وَتَرٰى كُلَّ أُمَّةٍ جَاثِيَةً) اوګورئې به تاسو هرې ډلې ته (د ويرې او د هيبت په وجه) چه په زنګونوبه ناست وی. فرمائی جاثيه معنی په زنګونوناسته، استيفاز وائی داسې ناستې ته چه معلوميږی دَ پاسيدودَ پاره ئې ډيره تندی او بې قراری ده.

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ: نَسْتَنْسِخُ نَكْتُبُ: آيت کښې دی (إِنَّا كُنَّا نَسْتَنْسِخُ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ) مونږ (دنيا کښې) ستاسو عملونه (په فرښتو) ليکل. مجاهد رحمه الله فرمائی (نَسْتَنْسِخُ) معنی ده نَكْتُبُ مونږ ليکو.

قوله: نَنْسَاكُمْ: نَتْرُكُكُمْ: آيت کښې دی (وَقِيلَ الْيَوْمَ نَنْسَاكُمْ كَمَا نَسِيتُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هٰذَا) او (دې منکرانو ته) به اووئيلی شی چه نن به مونږ تاسو هيرکړو لکه څنګه چه تاسودَ هغه ورځې ملاقات هيرکړې وو. فرمائی چه "ننساکم" معنی ده مونږ به تاسو په(عذاب کښې) پريږدو لکه څنګه چه تاسو دَ هغه ورځې ملاقات او ايمان او عمل پريخې وو.

[۳۱۶] بَاب: وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ الْآيَةَ

[۴۵۴۹] (۱) حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا الزُّهْرِيُّ عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ يُؤْذِينِي ابْنُ آدَمَ يَسُبُّ الدَّهْرَ وَأَنَا الدَّهْرُ بِيَدِي الْأَمْرُ أُقَلِّبُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ

الله تعالی فرمانی چه انسان ماته تکلیف راکوی، مطلب دا چه هغه داسې معامله کوی که هغه معامله یو انسان سره اوکړیشی نو هغه ته به تکلیف درد وی. نو علامه قرطبی رحمه الله فرمائی "معناه، يخاطبني من القول بما يتاذى به من يجوز في حقه التاذى، والله منزه عن ان يصل اليه الاذى، وانما هذا من التوسع في الكلام، والمراد ان من وقع ذلك منه تعرض لسخط الله" (۲) هغه زمانې ته کنځلې کوی حالانکه زمانه هم زه یم. یعنی هم زه دَ زمانې خالق اوپه دې کښې کیدونکو واقعاتو مدبر او مصرف یم ځکه چه په زمانه کښې خونه حس ته شته نه شعور او نه اراده.

د ``يؤذيني ابن ادم ، يسب الدهر و انا الدهر،، معنی: "انا الدهر" کښې " الدهر" دَ مشهور روایت مطابق مرفوع دې او مضاف محذوف دې یعنی "انا خالق الدهر، ومصرف الدهر، ومالك الدهر" نو علامه خطابی رحمه الله فرمائی "معنا، انا صاحب الدهر، ومدبر الامور التي ينسبونها الى الدهر، فمن سب الدهر من اجل انه فاعل هذه الامور، عاد سبه الى ربه الذى هو فاعلها" (۳)

[۳۱۷] بَاب: سُورَةُ حم الْأَحْقَافِ

وَقَالَ مُجَاهِدٌ تُفِيضُونَ تَقُولُونَ وَقَالَ بَعْضُهُمْ أَثَرَةٍ وَأُثْرَةٍ وَأَثَارَةٍ بَقِيَّةٌ مِنْ عِلْمٍ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ بِدْعًا مِنَ الرُّسُلِ لَسْتُ بِأَوَّلِ الرُّسُلِ وَقَالَ غَيْرُهُ أَرَأَيْتُمْ هَذِهِ الْأَلِفُ إِنَّمَا هِيَ تَوَعُّدٌ إِنْ صَحَّ مَا تَدَّعُونَ لَا يَسْتَحِقُّ أَنْ يُعْبَدَ وَلَيْسَ قَوْلُهُ أَرَأَيْتُمْ بِرُؤْيَةِ الْعَيْنِ إِنَّمَا هُوَ أَتَعْلَمُونَ أَبَلَغَكُمْ أَنَّ مَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ خَلَقُوا شَيْئًا؟

قوله: تُفِيضُونَ تَقُولُونَ: آیت مبارك کښې دی (هُوَ أَعْلَمُ بِمَا تُفِيضُونَ فِيهِ) تاسو چه دَ قرآن باره کښې څه هم وائې الله تعالی په هغې ښه پوهیږی، مجاهد رحمه الله فرمائی تُفِيضُونَ معنی ده تاسو وائې.

---

(۱) وایضاً اخرجه فی الادب، باب لاتسبواالدهر، رقم الحديث ۶۱۸۱؛ وفی التوحيد، باب قول الله تعالی: يريدون ان يبدلواكلام الله، رقم الحديث ۷۴۹۱؛ واخرجه مسلم فی الالفاظ من الادب وغيرها، باب النهی عن سب الدهر، رقم الحديث ۲۲۴۶؛ واخرجه النسائی فی السنن الكبری فی التفسير، باب سورة الجاثية، رقم الحديث ۱/۱۱۴۸۶؛ واخرجه ابوداوٗد فی الادب، باب فی الرجل يسب الدهر، رقم الحديث-۵۲۷۴؛

(۲) تكملة فتح الملهم ۴/۴۱۱؛ وعمدة القاری-۱۹/۱۶۷؛

(۳) معالم السنن ۸/۱۱۸؛ بتغير الالفاظ، عمدة القاری-۱۹/۱۶۷؛

قوله: وَقَالَ بَعْضُهُمْ أَثَرَةٍ وَأُثْرَةٍ وَأَثَارَةٍ بَقِيَّةٌ: آيت مبارك كښې ذى (اِئْتُوْنِيْ بِكِتٰبٍ مِّنْ قَبْلِ هٰذَآ اَوْ اَثٰرَةٍ مِّنْ عِلْمٍ اِنْ كُنْتُمْ صٰدِقِيْنَ) (اې نبى ته دوى ته اووايه) ماله څه (صحيح) كتاب راوړنى چه دَ دې (قرآن) نه اول وى (كوم كښې چه دَ شرك حكم وى) يا (كه هغه كتاب نه وى نو) څه بل (معتبر) مضمون راوړنى كه تاسو رښتونى نى. فرمائى أَثَرَةٍ وَأُثْرَةٍ وَأَثَارَةٍ معنى ده بَقِيَّةٌ دَ هر څيز باقى پاتې حصه.

قوله: بِدعًا مِن الرّسل: لستُ بأوّل الرّسل: په آيت مبارك كښې دى (قُلْ مَا كُنْتُ بِدْعًا مِّنَ الرُّسُلِ وَمَآ اَدْرِيْ مَا يُفْعَلُ بِيْ وَلَا بِكُمْ) ته اووايه چه زه څه عجيبه رسول نه يم او زه نه پوهيږم چه ما سره به څه څه كولې شى اونه(دا معلوم چه) تاسو سره)څه څه كولې شى (بِدْعًا مِّنَ الرُّسُلِ) معنى اولنې رسول (مَا كُنْتُ بِدْعًا مِّنَ الرُّسُلِ) كښې اولنې رسول نه يم.

قوله: وقَالَ غيرُه: ارايتم، هذه الالف انما هي توعد: آيت كښې دى (قُلْ اَرَءَيْتُمْ مَّا تَدْعُوْنَ مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ.....) اووايه ښه ده اوښايئې څوك چه تاسو رابلنى دَ الله نه سوا، ماته اوښايئې هغوى په زمكه كښې څه جوړ كړى دى ياد هغوى شراكت شته په آسمانونوكښې.

فرمائى چه "ارايتم" كښې الف تنبيه اووعيدد پاره راوړلې شويدې اومطلب دا دې كه چرې ستاسو دَ شرك دعوى صحيح وى بيا هم هغه دَ دې خبرې حقدار نه دې چه دَ هغه عبادت اوكړېشى څكه چه دَ كوم څيز دَ پاره نه نقلى دليل وى اونه عقلى نو هغه څنګه اومنلې شى، نقلى دليل دَ يوآسمانى كتاب سندپيش كړئى، څه علمى اصول پيش كړنى چه عقلى دليل جوړشى نو ستاسو خبره به اومنو او "ارايتم" كښې دَ ستركوليدل مراد نه دى بلكه دا دَ روئت علم په معنى كښې دى، دَ دې مفهوم دې چه آيا تاسو سره علم شته ، آياتاسوته خبر دې.

بعضو دَ دې ترجمه "اخبرونى" سره هم كړيده.

[۳۱۸] بَاب: وَالَّذِي قَالَ لِوَالِدَيْهِ أُفٍّ لَكُمَا أَتَعِدَانِنِي أَنْ أُخْرَجَ وَقَدْ خَلَتِ الْقُرُونُ مِنْ قَبْلِي وَهُمَا يَسْتَغِيثَانِ اللَّهَ وَيْلَكَ آمِنْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَيَقُولُ مَا هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ

[۴۵۵۰] (۱)۔حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ أَبِي بِشْرٍ عَنْ يُوسُفَ بْنِ مَاهَكَ قَالَ كَانَ مَرْوَانُ عَلَى الْحِجَازِ اسْتَعْمَلَهُ مُعَاوِيَةُ فَخَطَبَ فَجَعَلَ يَذْكُرُ يَزِيدَ بْنَ مُعَاوِيَةَ لِكَيْ يُبَايَعَ لَهُ بَعْدَ أَبِيهِ فَقَالَ لَهُ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي بَكْرٍ شَيْئًا فَقَالَ خُذُوهُ فَدَخَلَ بَيْتَ عَائِشَةَ فَلَمْ يَقْدِرُوا فَقَالَ مَرْوَانُ إِنَّ هَذَا الَّذِي أَنْزَلَ اللَّهُ فِيهِ وَالَّذِي قَالَ

(۱)وهذاالحديث لم يخرجه احد من اصحاب الستة سوى البخارى

لِوَالِدَيْهِ أُفٍّ لَكُمَا أَتَعِدَانِنِي فَقَالَتْ عَائِشَةُ مِنْ وَرَاءِ الْحِجَابِ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ فِينَا شَيْئًا مِنَ الْقُرْآنِ إِلَّا أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ عُذْرِي

حضرت معاويه رضي الله عنه مروان بن الحكم دَ حجاز امير مقرر كړي وو. هغه يو ځل خطبه وركړه او په هغې كښې خلقو ته دَ حضرت معاويه رضي الله عنه نه پس دَ هغوى دَ ځوئ يزيد په لاس دَ بيعت دَ پاره اوونيل، په دې حضرت عبدالرحمن بن ابى بكر رضي الله عنه څه اوونيل، بعض رواياتو كښې دى چه هغوى دې طريقې ته دَ قيصر اوكسرى طريقه اوونيله او اعتراض ئى اوكړوچه دَ قيصر او كسرى په وخت كښې به دَ پلار نه پس دَ ځوئ بادشاهى قائميدله.(۱) مروان دَ هغه په اعتراض باندې خفه شو او وئى وئيل دې اونيسئى، حضرت عبدالرحمن دَ حضرت عائشه رضي الله عنها كور ته لاړو، ظاهره خبره ده چه دَ هغې كور ته دَ چا دَ تلو جراءت نه شوكيدې. هغوى هغه خو راګيرنه كړو خو دائې اوونيل دا هغه سړې دې دَ چا باره كښې چه دَ قرآن دا آيت نازل شويدې ﴿وَالَّذِىْ قَالَ لِوَالِدَيْهِ أُفٍّ لَّكُمَآ﴾ حضرت عائشه رضي الله عنها دَ پردې نه اخوا دَ مروان ترديدكولو سره اوفرمائيل قرآن كښې زمونږ متعلق صرف زما براءت نازل شويدې، داسې قسم څه آيت زمونږ متعلق نه دې نازل شوې.

[۳۱۹] بَاب: قَوْلِهِ فَلَمَّا رَأَوْهُ عَارِضًا مُسْتَقْبِلَ أَوْدِيَتِهِمْ

قَالُوا هَذَا عَارِضٌ مُمْطِرُنَا بَلْ هُوَ مَا اسْتَعْجَلْتُمْ بِهِ رِيحٌ فِيهَا عَذَابٌ أَلِيمٌ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ عَارِضٌ السَّحَابُ

[۴۵۵۱] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عِيسَى حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ أَخْبَرَنَا عَمْرٌو أَنَّ أَبَا النَّضْرِ حَدَّثَهُ عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ يَسَارٍ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَتْ مَا رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ضَاحِكًا حَتَّى أَرَى مِنْهُ لَهَوَاتِهِ إِنَّمَا كَانَ يَتَبَسَّمُ قَالَتْ وَكَانَ إِذَا رَأَى غَيْمًا أَوْ رِيحًا عُرِفَ فِي وَجْهِهِ قَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ النَّاسَ إِذَا رَأَوْا الْغَيْمَ فَرِحُوا رَجَاءَ أَنْ يَكُونَ فِيهِ الْمَطَرُ وَأَرَاكَ إِذَا رَأَيْتَهُ عُرِفَ فِي وَجْهِكَ الْكَرَاهِيَةُ فَقَالَ يَا عَائِشَةُ مَا يُؤْمِنِّي أَنْ يَكُونَ فِيهِ عَذَابٌ عُذِّبَ قَوْمٌ بِالرِّيحِ وَقَدْ رَأَى قَوْمٌ الْعَذَابَ فَقَالُوا هَذَا عَارِضٌ مُمْطِرُنَا

[۳۲۰] بَاب: تفسير سُورَةُ مُحَمَّدٍ صلى الله عليه وسلم

أَوْزَارَهَا آثَامَهَا حَتَّى لَا يَبْقَى إِلَّا مُسْلِمٌ عَرَّفَهَا بَيَّنَهَا وَقَالَ مُجَاهِدٌ مَوْلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَلِيُّهُمْ فَإِذَا عَزَمَ الْأَمْرُ أَيْ جَدَّ الْأَمْرُ فَلَا تَهِنُوا لَا تَضْعُفُوا وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ أَضْغَانَهُمْ حَسَدَهُمْ آسِنٍ مُتَغَيِّرٍ

قوله: أَوْزَارَهَا آثَامَهَا حَتَّى لَا يَبْقَى إِلَّا مُسْلِمٌ:

د ''**حتى تضع الحرب اوزارها**،، **معنى**: په آيت مبارك كښې دى ﴿حَتّٰى تَضَعَ الْحَرْبُ أَوْزَارَهَا﴾ دا يا

(۱) عمدة القارى ۱۹/۱۶۹؛ وفتح البارى-۸/۵۷۷:

خو "ضرب الرقاب" غایت دې یا "شدالوثاق" او یا "فاما منا بعد واما فداءً" غایت دې، مطلب دا چه دا احکام به هغه وخت باقی پاتې کیږی ترکومې چه ټول په ټول ختم نشی او صرف مسلمانان باقی پاتې شی. په آیت کښې "اوزار" "وزر" جمع ده دَ کوم معنی چه دَ بوج راخی.
امام بخاری رحمه الله "اوزار" تفسیر آثام یعنی ګناهونو سره کړیدې. په دې صورت کښې به ترجمه وی "تردې چه جنګ خپل ګناهونه کیږدی" یعنی چه جنګ ختم شی او ترکومې چه جنګ کیږی نو عام توګه باندې به طرفینوکښې ضرور دَ یو طرف نه دَ ګناه ارتکاب کوی چه په ناحقه او باطل باندې جنګیږی. او دا مطلب هم کیدیشی چه جنګ کونکی قوم دَ جنګ ګناه ختمه کړی په دې طریقه دَ کفر او شرک نه توبه اوباسی، نوعلامه عینی رحمه الله دا دواړه معنې بیانولو سره فرمائی: "تضع الحرب اوزارها: ای اثامها واجرامها، فیرتفع، وینقطع الحرب، لان الحرب لایخلومن الاثم فی احدالجانبین، وقیل: معناه: حتی یضع القوم المحاربون اوزارها اثامها، بان یتوبوامن کفرهم، ویؤمنوا بالله ورسوله[1] لیکن جمهورمفسرین "اوزارها" تفسیر په وسله سره کوی اودَ آیت مفهوم داسې بیانوی چه قتل او قتال او دَ قیداوبندسلسله به هغه وخت پورې دې جاری وی ترکومې پورې چه دښمن خپله وسله کینږدی.[2]

دَ کلماتو تشریح:

قوله: عَرَّفَهَا بَيَّنَهَا: په آیت مبارك کښې دی (وَيُدْخِلُهُمُ الْجَنَّةَ عَرَّفَهَا لَهُمْ) په دې کښې عرفها معنی ده بینها یعنی دوی به جنت ته داخل کړی دَ کوم چه به دوی ته پیژندګلو اوکړی، هرجنتی به خپل مقام او کور اوپیژنی)

قوله: مَوْلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَلِيُّهُمْ: دا (ذَٰلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ مَوْلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَأَنَّ الْكَافِرِينَ لَا مَوْلَىٰ لَهُمْ) دَ مسلمانانو کامیابی او کافرانو تباهی) دَ دې وجه نه ده چه الله تعالی دَ مسلمانانو کارساز دې او دَ کافرانو څوك کارساز نشته، فرمائی په آیت کښې مولی په معنی دَ ولی دې.

قوله: عَزَمَ الْأَمْرُ أَيْ جَدَّ الْأَمْرُ: آیت کښې دی (فَإِذَا عَزَمَ الْأَمْرُ فَلَوْ صَدَقُوا اللَّهَ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ) نو بیا چه کله دَ کار تاکید وی نو که الله تعالی سره رښتونی وی نو دَ هغوی خیګړه ده. فرمائی عزم الامر معنی ده جدالامر یعنی معامله پخه شوه. علامه شبیراحمد عثمانی رحمه الله لیکی: "یعنی په ظاهره داخلِ حکم منونکی او په ژبه دَ اسلام احکام او دَ اسلام اقرار کوی خود کارخبره دا ده چه عملاً دَ الله او رسول خبره اومنی او خبره ښه او معقول اوکړی. بیا چه کله په جهاد وغیره کښې دَ کار تاکید او زور راشی هغه وخت دَ الله تعالی په وړاندې رښتونې ثابت شی نو دا صورت به دَ هغوی دَ بهترئی او خیګړې وی. حضرت شاه صاحب لیکی: دَ

---

[1] عمدة القاری-۱۹/۱۷۱:
[2] فتح الباری-۸/۵۷۹:

شريعت حكم نه منلوسره كافر كيږي، دَ الله تعالى حكم په هر شان منل پكار دي. نوبيا خو رسول صلى عليه وسلم هم پوهيږي چه ويريدونكى ولې جنګوي خو چه كله ډير تاكيد راشى نو هغه وخت به جنګيدل ضروري وي او كه نه وي نو جنګ كونكى خو ډير دي.

قوله: فَلَا تَهِنُوا لَا تَضْعُفُوا: په آيت مبارك كښې دى ﴿وَلَا تَهِنُوْا وَلَا تَحْزَنُوْا وَاَنْتُمُ الْاَعْلَوْنَ اِنْ كُنْتُمْ مُّؤْمِنِيْنَ﴾ نو(اې مسلمانانو) تاسو(دكافرانوپه مقابله كښې) همت مه بانيلئى او(همت بانيللو سره) دَ صلح طرف ته مه راغواړئى او هم تاسو به غالب ئى كه چرې تاسو(حقيقتاً) مؤمن ئى، فرمائى آيت كښې لاتهنوا معنى ده تاسو ضعيف اوكمزورى مه جوړيږئى.

قوله: أَضْغَانَهُمْ حَسَدَهُمْ: آيت كښې دى ﴿اَمْ حَسِبَ الَّذِيْنَ فِيْ قُلُوْبِهِمْ مَّرَضٌ اَنْ لَّنْ يُّخْرِجَ اللّٰهُ اَضْغَانَهُمْ﴾ دَ كوموخلق په زړونوكښې چه مرض(نفاق) دې(اودَ دې دَ پټولوكوشش كوى) نو آيا داخلق خيال كوى چه الله تعالى به چرې دَ دوى دَ زړه عداوت نه ښكاره كوى. فرمائى په آيت كښې دَ ﴿لَاتَهِنُوْا﴾ معنى ده دَ هغوى حسد او بغض.

قوله: آسِنٍ مُتَغَيِّرٍ: په آيت مبارك كښې دى ﴿فِيْهَآ اَنْهٰرٌ مِّنْ مَّآءٍ غَيْرِ اٰسِنٍ﴾ په دې كښې ډير نهرونه خودَ داسې اوبو دي كوم چه كښې به چه لږ تغير نه وى. فرمائى په آيت كښې اسن په معنى دَ متغير دې يعنى دَ دې اوبو په رنګ كښې، بوئى او خوند كښې به هيڅ قسم تغير نه وى.

[۳۲۱] بَاب وَتُقَطِّعُوا أَرْحَامَكُمْ

[۴۵۵۲](1)، واخرجه مسلم فى الادب، باب الصلة وتحريم طيعتها رقم الحديث: ۲۵۵۴- حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ مَخْلَدٍ حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ قَالَ حَدَّثَنِي مُعَاوِيَةُ بْنُ أَبِي مُزَرِّدٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ خَلَقَ اللَّهُ الْخَلْقَ فَلَمَّا فَرَغَ مِنْهُ قَامَتِ الرَّحِمُ فَأَخَذَتْ بِحَقْوِ الرَّحْمَنِ فَقَالَ لَهُ مَهْ قَالَتْ هَذَا مَقَامُ الْعَائِذِ بِكَ مِنَ الْقَطِيعَةِ قَالَ أَلَا تَرْضَيْنَ أَنْ أَصِلَ مَنْ وَصَلَكِ وَأَقْطَعَ مَنْ قَطَعَكِ قَالَتْ بَلَى يَا رَبِّ قَالَ فَذَاكِ قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ اقْرَءُوا إِنْ شِئْتُمْ فَهَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ تَوَلَّيْتُمْ أَنْ تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَتُقَطِّعُوا أَرْحَامَكُمْ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ حَمْزَةَ حَدَّثَنَا حَاتِمٌ عَنْ مُعَاوِيَةَ قَالَ حَدَّثَنِي عَمِّي أَبُو الْحُبَابِ سَعِيدُ بْنُ يَسَارٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ بِهَذَا ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اقْرَءُوا إِنْ شِئْتُمْ فَهَلْ عَسَيْتُمْ حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُحَمَّدٍ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا مُعَاوِيَةُ بْنُ أَبِي الْمُزَرِّدِ بِهَذَا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ

---

(1) وايضا فى التفسير باب وربک فكبر، رقم الحديث۴۶۴۲-۴۶۴۱: وفى الادب باب من وصل وصله الله، رقم الحديث۵۹۸۷:)مع الفتح (وفى التوحيد، باب قوله تعالى يريدون ان يبدلواكلام الله، رقم الحديث۷۵۰۲:)مع الفتح (واخرجه النسائى فى التفسير، باب قوله تعالى :فهل عسيتم ان توليتم ان تفسدوا فى الارض وتقطعوا ارحامكم، رقم الحديث۱۱۴۹۷/۱:

صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَاقْرَءُوا إِنْ شِئْتُمْ فَهَلْ عَسَيْتُمْ

حضرت ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ فرمائیلي دی کله چه الله تعالی دَ مخلوق دَ پیدائش نه فارغ شو نو رحم یعني رشته داری راپاسیده او دَ الله تعالی) لمن ئې اونیوله، الله تعالی دې ته اوفرمائیل چه څه دی؟ عرض ئې اوکړو چه دَ قطع رحمی نه ستا پناه غواړم. الله تعالی ارشاد اوفرمائیلو چه ته په دې راضی نه ئې چه څوك ساتی نو زه هغه اوساتم او څوك چه تاپریږدی نو زه هغه پریږدم، دې ونیل ولې نه. الله تعالی اوفرمائیل چه هم داسې به وی. حضرت ابوهریره) اوفرمائیل که ستا زړه غواړی نو دا آیت اولوله (فَهَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ تَوَلَّيْتُمْ....)

قوله: فلما فرغ منه، قامت الرحم: رحم دَ رحمت نه مشتق دې.خپلولئی او رشته دارئی ته وائی قرابت عرض دې دلته د دې طرف ته دَ قیام نسبت شویدې.ممکن دی چه الله تعالی دې ته بدن ورکړې وی او دا هم ممکن ده چه فرښتې په اودریدو سره دَ دې ترجمانی کړې وی اودا هم ممکن دی چه دا کلام په خپله حقیقی معنی کښې نه دَ تشبیه یا تمثیل په توګه وی لکه چه وړاندې راځی.

قوله: فاخذت بحقو الرحمن:

د "**فاخذت بحقو الرحمن**،، **معنی: حقو** (دَ حاء زبر او دَقاف غړوندی سره) معقد ازار ته وائی یعنی دَ ازار تړلو ځائ اوپه ازار باندې همَ دَ دې اطلاق کیږی. داجمله په خپله حقیقی معنی باندې محمول نه ده ځکه چه الله تعالی دَ ازار او معقد ازار وغیره څیزونونه پاك او منزه دې. بلکه دا کلام دَ عربو یو مخصوص تعبیر مخې ته کیخودلو سره کړیدې. دَ عربو دا عادت وو چه کله به یو سړې دَ چا په پناه کښې راغلو اویا دَ هغه دَ امداد خواهش مند وو نودَ خپل مقصد دَ اهمیت په وړاندې هغه به دَ دې دَ پاره دا طریقه اختیاروله چه دَ هغه سړی په حقوازار باندې به ئې دواړه لاسونه کیخوده دَ چا به چه امداد کول وو یا هغه چه دَ ده په پناه کښې به راغلو نو دغه شان به هغه متوجه شو. دلته چه کومه خبره بیانول مقصود دی نو هغه دَ عربو دَ طرزکلام دَ مثال په شکل کښې واضحه کړیشوه. نو رشته داری دَ خپلې پریکیدونه دَ الله تعالی پناه غوښتلو مفهوم دَ استعارې په توګه په مذکوره عبارت کښې بیان کړیشویدې. ګنی لغوی توګه باندې دا الفاظ په خپل حقیقی معنی کښې دلته صادق نه راځی. دا هم داسې ده لکه چه عربوکښې کله دَ چا باره کښې وئیلې کیږی چه "یداه مبسوطتان" نو دې نه مراد سخاوت یا فیاضی ښکاره کول وی. که دَ هغه لاس هم نه وی یاداسې ذات وی دَ چا دَ پاره چه دَ لاس وجود کیدل محال وی لکه الله تعالی).

خلاصه دا شو چه دَ عربوپه کلام کښې ډیر داسې الفاظ استعمالیږی چه هغه په خپله حقیقی معنی کښې نه وی بلکه په دوئم مفهوم کښې وی. چونکه دَ قرآن نزول او دَ نبی کریم ﷺ دَ احادیثو صدور هم دَ عربو په طرز کلام ، هم دَ هغوی په طریقه او هم دَ هغوی دَ محاورې مطابق شویدې، په دې وجه په قرآن او حدیث کښې دا قسمه الفاظ چه په کوم دَ متشابهاتواطلاق کیږی دَ هغې په تاویل او وضاحت کښې دا خبره په ذهن کښې یاد ساتل

پکار دی چه رشته داری یوه معنی ده دَ دې دَ پاره قیام کول، پناه غوښتل، یوځائ کول او پریکول دا ټول الفاظ دَ تمثیل او تشبیه دَ پاره دی. په دې سره هغه خبره واضحه کوی چه رحم لکه چه یوه هستی ده یا دَ یو داسې سړی په شان ده چه ولاړ وی او دَ الله تعالیٰ دَ عظمت لمن اونیسی او دَ پناه غوښتونکې وی، دینه رشته داریٔ او خپلولئی فضیلت ثابتول او دَ قطع رحمئی خراب والی کول مقصودی. علامه طیبی رحمه الله دَ دې حدیث په شرح کښې لیکی: وهذا القول مبنی علی الاستعارة التمثیلیة، کانه شبه حالة الرحم وما هی علیه من الافتقار الی الصلة والذب عنها بحال مستجیر یاخذ بحقو المستجار به، ثم اسند علی سبیل الاستعارة التخییلیة ما هو لازم المشبه به من القیام، فیکون قرینة مانعة من ارادة الحقیقة، ثم رشحت الاستعارة بالقول والاخذ وبلفظ الحقو فهو استعارة اخری[1]

دَ روایت په آخرکښې دا آیت دې ﴿فَهَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ تَوَلَّيْتُمْ أَنْ تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَتُقَطِّعُوا أَرْحَامَكُمْ﴾ حضرت شیخ الهند رحمه الله ﴿تَوَلَّيْتُمْ﴾ ترجمه دَ حکومت ملاویدلوسره کړیده، دَ هغوی ترجمه دا ده. "بیا ستاسو نه دا هم توقع ده که چرې تاسو ته حکومت ملاؤ شی نو په ملك کښې به خرابی واچوئی او خپلې رشته دارئی به ختمې کړئی" مولانا شبیراحمد عثمانی رحمه الله دَ دې په تحت کښې لیکی: "یعنی دَ حکومت او اقتدار په نشه کښې خلق عموماً په اعتدال او انصاف باندې نه قائمیږی، دَ دنیا حرص نور هم زیاتیږی، بیا دَ شان اوشوکت کشمکش او غرض پرستئی کښې جګړې اودروی، دَ څه چه آخری نتیجه دا کیږی چه عام فتنه او فساد او دَ یوبل سره تعلق ختمول".

نور علماء "تولی" په معنی دَ اعراض اخستلو سره دا مطلب اخلی چه که ته دَ الله تعالیٰ په لار کښې دَ جهاد نه ډډه کوې نو ښکاره خبره ده چه په دنیاکښې به امن او انصاف نشې قائم کیدې او چه کله امن او انصاف نشی قائمیدې نو ظاهره ده چه فساد او بدامنی او دَ حق نه پیژندلو راج به وی.

او بعضوداسې تفسیرکړیدې که چرې تاسو دَ ایمان راوړلونه اعراض او ډډه کوئی نودَ جاهلیت دَ زمانې کیفیت به په منډه راشی چه کوم خرابې او فساد په هغه وخت کښې وو او په وړه او معمولی خبره به رشتې او خپلولئی ختمیدې هم هغه ټوله نقشه به بیا قائمه شی.

او که په آیت کښې دَ خاص منافقینوته خطاب اومنلې شی نو یومطلب داهم کیدیشی که دَ جهاد نه اعراض کوئی نو تاسو نه هم دا توقع کیدیشی چه په خپلو منافقانه شیطانو سره به په ملك کښې خرابی خوره کړئی او دَ کومو مسلمانانوسره چه ستاسو خپلولئی دی دَ هغې بالکل پرواه نه کولوسره به په کولاؤ دَ کافرانو امدادیان جوړیږئی[2]

---

[1] اوګورئی شرح الطیبی ۹/۱۵۳ :، کتاب الادب، باب البروالصلة بتغییر الالفاظ، وعمدة القاری-۱۹/۱۷۳:

[2] تفسیر عثمانی ۶۷۶:فائده نمبر-۷

[۳۲۲] باب: تفسیر سورة الفتح

وَقَالَ مُجَاهِدٌ بُورًا هَالِكِينَ سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمُ السَّحْنَةُ وَقَالَ مَنْصُورٌ عَنْ مُجَاهِدٍ التَّوَاضُعُ شَطْأَهُ فِرَاخَهُ فَاسْتَغْلَظَ غَلُظَ سُوقِهِ السَّاقُ حَامِلَةُ الشَّجَرَةِ وَيُقَالُ دَائِرَةُ السَّوْءِ كَقَوْلِكَ رَجُلُ السَّوْءِ وَدَائِرَةُ السُّوءِ الْعَذَابُ تُعَزِّرُوهُ تَنْصُرُوهُ شَطْأَهُ شَطْءُ السُّنْبُلِ تُنْبِتُ الْحَبَّةُ عَشْرًا أَوْ ثَمَانِيًا وَسَبْعًا فَيَقْوَى بَعْضُهُ بِبَعْضٍ فَذَاكَ قَوْلُهُ تَعَالَى فَآزَرَهُ قَوَّاهُ وَلَوْ كَانَتْ وَاحِدَةً لَمْ تَقُمْ عَلَى سَاقٍ وَهُوَ مَثَلٌ ضَرَبَهُ اللَّهُ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذْ خَرَجَ وَحْدَهُ ثُمَّ قَوَّاهُ بِأَصْحَابِهِ كَمَا قَوَّى الْحَبَّةَ بِمَا يُنْبِتُ مِنْهَا

د کلماتو تشریح:

قوله: سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمُ السَّحْنَةُ: آیت کښې دی (سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ) دَ سجدو په اثر سره دَ هغوی په مخونوباندې نښې ښکاره دی، په دې کښې (سِيمَا) ترجمه امام السحنة سره کړیده دَ کوم معنی چه دَ خرمنې نرمې او تازګی راځی. دَ سین زبر او زیر دواړو سره لوستلې کیږی. منصور دَ مجاهد رحمه الله نه دَ دې معنی دَ تواضع نقل کړیده یعنی دَ سجدو دَ اثر په وجه دَ هغوی په مخونو باندې عاجزی انکساری او تواضع ښکاره کیږی. او دریم مطلب دا هم بیان کړیشویدې چه دَ سجدې دَ اثر په وجه دَ هغوی په مخونوکښې دَ سجدې نښې وی.

قوله: فَاسْتَغْلَظَ: غَلُظَ: آیت کښې دی (فَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوَى عَلَى سُوقِهِ) فرمائی دې کښې "استغلظ" معنی غَلُظَ یعنی پیړشوې.

قوله: شَطْأَهُ: فراخه: (كَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْأَهُ) دَ بوټی په شروع کښې چه کومه ستن راوځی هغې ته شطا وائی.

قوله: دَائِرَةُ السَّوْءِ كَقَوْلِكَ رَجُلُ السَّوْءِ وَدَائِرَةُ السُّوءِ الْعَذَابُ: په آیت کښې دی (عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ السَّوْءِ) دې کښې دَ(دَائِرَةُ السَّوْءِ) نه عذاب مراد دې. خراب ګردش، "سوء" که دَ سین زبر سره وی نو مضاف الیه واقع کیږی.

قوله: تُعَزِّرُوهُ: تَنْصُرُوهُ: په آیت مبارك کښې دی (لِتُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُعَزِّرُوهُ) دې کښې "تعزروه" معنی ده تاسو دَ دوی مدد کوئی.

قوله: شَطْأَهُ شَطْءُ السُّنْبُلِ تُنْبِتُ الْحَبَّةُ عَشْرًا.... فَيَقْوَى بَعْضُهُ بِبَعْضٍ: (أَخْرَجَ شَطْأَهُ فَآزَرَهُ) فرمائی شطاه کښې ضمیر "سنبل" طرف ته راجع دې. سنبل یعنی دَ وړی ستن..... یوه دانه کله لس، کله آته او کله اووه وړی او ښاخونه راټوکوی. بیا هریو ته په بل سره مضبوطیا ملاویږی. هم دَ دې ذکر "فازره" کښې الله تعالی کړیدې. دَ دې معنی "قواه" ده. که چرې هم یو وړې ښکاره کیدو نو هغه به په یوه تنه باندې نشو قانمیدې. دا مثال الله تعالی نبی

كريم ﷺ دَ پاره بيان کړې ووچه په شروع کښې که خو ته يواځې وتلې وې، بيا الله تعالى دَ صحابه کرامو رضي الله عنهم سره مضبوطيا او تقويت درکړو لکه چه يوې دانې ته الله تعالى هم دَ هغه څيز نه قوت ورکړی چه کوم دَ دادنې نه راټوکيږی.

[۳۲۳] بَاب: إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا

[۴۵۵۳] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ عَنْ مَالِكٍ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ عَنْ أَبِيهِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَسِيرُ فِي بَعْضِ أَسْفَارِهِ وَعُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ يَسِيرُ مَعَهُ لَيْلًا فَسَأَلَهُ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ عَنْ شَيْءٍ فَلَمْ يُجِبْهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثُمَّ سَأَلَهُ فَلَمْ يُجِبْهُ ثُمَّ سَأَلَهُ فَلَمْ يُجِبْهُ فَقَالَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ ثَكِلَتْ أُمُّ عُمَرَ نَزَرْتَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ كُلَّ ذَلِكَ لَا يُجِيبُكَ قَالَ عُمَرُ فَحَرَّكْتُ بَعِيرِي ثُمَّ تَقَدَّمْتُ أَمَامَ النَّاسِ وَخَشِيتُ أَنْ يُنْزَلَ فِيَّ قُرْآنٌ فَمَا نَشِبْتُ أَنْ سَمِعْتُ صَارِخًا يَصْرُخُ بِي فَقُلْتُ لَقَدْ خَشِيتُ أَنْ يَكُونَ نَزَلَ فِيَّ قُرْآنٌ فَجِئْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ فَقَالَ لَقَدْ أُنْزِلَتْ عَلَيَّ اللَّيْلَةَ سُورَةٌ لَهِيَ أَحَبُّ إِلَيَّ مِمَّا طَلَعَتْ عَلَيْهِ الشَّمْسُ ثُمَّ قَرَأَ إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا

[۴۵۵۴] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ سَمِعْتُ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا قَالَ الْحُدَيْبِيَةُ

[۴۵۵۵] حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ حَدَّثَنَا مُعَاوِيَةُ بْنُ قُرَّةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُغَفَّلٍ قَالَ قَرَأَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ فَتْحِ مَكَّةَ سُورَةَ الْفَتْحِ فَرَجَّعَ فِيهَا قَالَ مُعَاوِيَةُ لَوْ شِئْتُ أَنْ أَحْكِيَ لَكُمْ قِرَاءَةَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَفَعَلْتُ

[۳۲۴] بَاب: لِيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ وَيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَيَهْدِيَكَ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا

د ايت كريمه متعلق يو اشكال او دهغې جوابات: دلته کښې اشکال کيږی چه فتح دَ الله تعالى نعمت دې او په نعمت باندې شکر مرتب کيدل پکار دی دلته کښې دَ شکر په ځائ مغفرت مرتب کړيشويدې. حضرت انورشاه کشميری رحمه الله فرمائی چه کيدېشی دَ شکر او مغفرت په مينځ کښې څه معنوی مناسبت وی.دَ دې مناسبت په وجه دَ يو بل په ځائ ايږدی. دَ مانځه نه پس دَ استغفار حکم ورکړې دې خو هغه دَ شکر موقع ده. دوئمه خبره دا ده چه دَ انبياء کرام ﷺ په حق کښې دَ دنيا او آخرت نعمتونه خود امين په شکل کښې وی. هغوی د دنياوی نعمت سره سره دَ په اخروی نعمت هم کاميابولې شی. چونکه دَ مکې دَ فتح ذکر په آيت کښې اوشو چه يو دنياوی نعمت دې نو دې سره سره دَ اخروی نعمت هم ذکر اوکړيشو چه مونږ ته مغفور اوګرځولې.(۱) خودلته ته دا اشکال کيږی که دَ مکې فتح دنياوی نعمت

(۱) فيض البارى-۲۲۳/٤:

دي اودي سره دَ اخروی نعمت مغفرت ذکر کولې شی نو بیا دا لام دَ تعلیل څه دَ پاره دي؟
امام رازی رحمه الله دَ دې جواب دا لیکې چه په اصل کښې دَ مکې فتح دَ حج سبب جوړشو. دَ مکې دفتح نه وړاندې دَ مسلمانانود پاره حج ممکن نه وو ځکه چه دَ مشرکانو هلته تسلط وو.دَ مکې دَ فتح نه دَ حج لار کولاؤ شوه اوحج دَ ګناهونود مغفرت سبب دې. دَ دې دَ پاره الله تعالی (إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ....) نه پس (مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ) ذکر اوکړلو (۱)
او حضرت تهانوی رحمه الله فرمائی دَ فتح مبین دې مغفرت دَ پاره سبب کیدلو وجه دا ده چه دې فتح مبین نه ډیر خلق ډلې ډلې په اسلام کښې داخلیږی اودَ اسلام دَ دعوت عام کیدل دَ هغوی ﷺ دَ ژوند مقصدعظیم او دَ هغوی ﷺ اجر او ثواب ډیر زیاتونکې دې او دَ اجر او ثواب زیاتوالې سبب وی دَ ګناهونو دَ کفارې. (۲) بعض حضراتوونیلی دی دلته په حقیقت کښې عبارت محذوف دې او هغه دې (إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا ، فَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ لِيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ)
حافظ جلال الدین سیوطی رحمه الله فرمائی چه دا آیت دَ دنیاوی او اخروی نعمتونود پاره جامع دې. دَ دنیاوی نعمتونو بیا دوه قسمه دی یو هغه وی چه دَ کوم تعلق دین سره هم وی او دونم هغه چه هغه خالص دنیاوی شمیرلې کیږی (وَيَهْدِيَكَ صِرَاطًا مُّسْتَقِيمًا) کښې الله تعالی دَ دې دنیاوی نعمت ذکرکړیدې دَ کوم چه دین سره تعلق دې. دَ صراط مستقیم هدایت یو ډیر لوئ نعمت دې او دا په دنیاکښې ورکړیشویدې لیکن دَ دې تعلق دین سره دې چه په دې سره دَ انسان دَ دین حفاظت کیږی (وَيَنصُرَكَ اللَّهُ نَصْرًا عَزِيزًا) کښې الله تعالی دَ دې نعمت ذکر کوی چه په ظاهره دنیا سره تعلق لری او خالصا دنیا سره دَ دې ربط دې. دَ اخروی نعمتونو هم دوه قسمه دی یو ثبوتیه او دونم سلبیه (لِيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ...) کښې دَ نعم اخرویه سلبیه ذکر دې (وَيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ) کښې نعم اخرویه ثبوتیه ذکر دې. په دې کښې دې نعمتونو طرف ته اشاره ده دَ کوم چه په حدیث کښې ذکر فرمائیلې شویدې. "مالاعین رات، ولااذن سمعت، ولاخطر علی قلب بشر" دې کښې دَ الله تعالی رضا هم داخله ده او دَ الله تعالی جل شانه رویت او دیدار هم په کښې شامل دې.

[۴۵۵۶] حَدَّثَنَا صَدَقَةُ بْنُ الْفَضْلِ أَخْبَرَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ حَدَّثَنَا زِيَادٌ هُوَ ابْنُ عِلَاقَةَ أَنَّهُ سَمِعَ الْمُغِيرَةَ يَقُولُ قَامَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى تَوَرَّمَتْ قَدَمَاهُ فَقِيلَ لَهُ غَفَرَ اللَّهُ لَكَ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ قَالَ أَفَلَا أَكُونُ عَبْدًا شَكُورًا
حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يَحْيَى أَخْبَرَنَا حَيْوَةُ عَنْ أَبِي الْأَسْوَدِ سَمِعَ عُرْوَةَ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ نَبِيَّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَقُومُ مِنَ اللَّيْلِ حَتَّى تَتَفَطَّرَ قَدَمَاهُ فَقَالَتْ عَائِشَةُ لِمَ تَصْنَعُ هَذَا يَا رَسُولَ اللَّهِ وَقَدْ غَفَرَ اللَّهُ لَكَ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ

---

(۱) تفسیر کبیر-۲۸/۷۸:
(۲) بیان القران ۲/۱۸:)جلد-(۱۱

وَمَا تَأَخَّرَ قَالَ أَفَلَا أُحِبُّ أَنْ أَكُونَ عَبْدًا شَكُورًا فَلَمَّا كَثُرَ لَحْمُهُ صَلَّى جَالِسًا فَإِذَا أَرَادَ أَنْ يَرْكَعَ قَامَ فَقَرَأَ ثُمَّ رَكَعَ

قوله: فَلَمَّا كَثُرَ لَحْمُهُ صَلَّى جَالِسًا:

د **''فلما كثر لحمه، صلى جالسا،، معنى:** داؤدي په دې اشكال كړيدې چه صحيح "فلمابدن" دې بدن معنى راځي اسن كله چه دَ هغوى) عمر زيات شو. راوى روايت بالمعنى كولوسره دَ خپل طرف ته بدن ترجمه "كثرلحمه" سره كړيده. ابن جوزى رحمه الله هم په دې باندې اشكال كړيدې او وئيلى دى چه "كثرلحمه" صحيح نه دې ځكه چه نبى كريم ﷺ په اوصافوكښې دا چا هم نه دى نقل كړى چه دَ هغوى ﷺ اندامونه چاق وو، او دَ هغوى) اندامونه ځنګه چاقيديشو چه هغوى) خوكله په ورځ دوه ځل دَ اوربشو روټئى په مړه خيټه نه خوړلې. نو ظاهرى همدغه معلوميږى چه راوى دَ خپل طرف ته "بدن" ته "كثرلحمه"سره تعبير كړې.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى په راوى باندې دا قسمه ګمان كول خلاف ظاهر دې. دَ ابن جوزى رحمه الله دا ويناچه رسول الله ﷺ په ورځ كښې دوځل په مړه خيټه خوراك نه دې خوړلې نو په دې وجه هغوى چاقيدې نشى محل نظر دې، ځكه چه دا دَ رسول الله ﷺ په معجزاتوكښې هم شميرلې كيديشى. دَ ولړې سره به هغوى ﷺ يوشپه كښې نهه ازواج مطهراتو له ورتلو. نو چه دَ ولړې سره دا ممكن ده نو دَ كم خوراك نه باوجود هم جسم اطهر كښې كثرت لحم ځنګه ناممكن كيديشى. دَ ابن جوزى رحمه الله په قول ردكولو سره حافظ رحمه الله ليكى: "وفى استدلاله بانه لم يشبع من خبز الشعير نظر، فانه يكون من جملة المعجزات، كما فى كثرة الجماع، وطوافه فى الليلة الواحدة على تسع، واحدى عشرة مع عدم الشبع، وضيق العيش، واى فرق بين الكثير المفى مع الجوع وبين وجود كثرة اللحم فى البدن مع قلة الاكل (۱)" په دې وجه روايت كښې "فلما كثرلحمه" ته غلط وئيل او راوى ته بد فهم وئيل صحيح نه دى، خو دومره خبره ده چه دَ هغوى) بدن مبارك كښې داسې چاقوالې نه ووكوم سره چه دَ هغوى په حسن او جمال كښې كمې يا خلل واقع شوې وو.

[۳۲۵] بَاب إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا

[۴۵۵۸] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ هِلَالِ بْنِ أَبِي هِلَالٍ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ هَذِهِ الْآيَةَ الَّتِي فِي الْقُرْآنِ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا قَالَ فِي التَّوْرَاةِ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَحِرْزًا لِلْأُمِّيِّينَ أَنْتَ عَبْدِي وَرَسُولِي سَمَّيْتُكَ الْمُتَوَكِّلَ لَيْسَ

---

(۱) فتح البارى-۸/۵۸۵ :

بِفَظٍّ وَلَا غَلِيظٍ وَلَا سَخَّابٍ بِالْأَسْوَاقِ وَلَا يَدْفَعُ السَّيِّئَةَ بِالسَّيِّئَةِ وَلَكِنْ يَعْفُو وَيَصْفَحُ وَلَنْ يَقْبِضَهُ اللَّهُ حَتَّى يُقِيمَ بِهِ الْمِلَّةَ الْعَوْجَاءَ بِأَنْ يَقُولُوا لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ فَيَفْتَحَ بِهَا أَعْيُنًا عُمْيًا وَآذَانًا صُمًّا وَقُلُوبًا غُلْفًا

د سند توضيح: دَ ابوذر او ابوعلي بن سكن په روايت كښې عبدالله بن مسلمه دي (١)دې نه علاوه په باقي رواياتوكښې "عبدالله" دي دَ پلار نوم ئې ذكر نه دې، ابوعلي جياني وئيلي چه دا عبدالله بن صالح دې، حافظ مزى دې ته ترجيح وركړيده.دَ ترجيح وجه هغوى داذكر كړې چه امام بخارى رحمه الله بالكل هم دا حديث په خپل كتاب "الادب المفرد" كښې "عبدالله بن صالح عن عبدالعزيز" په سند سره نقل كړيدې دَ كوم نه چه معلوميږي چه دلته هم دَ عبدالله نه عبدالله بن صالح مراد دې(٢) خو حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائيلي دى چه دَامام بخارى رحمه الله دا روايت دَ عبدالله بن صالح نه نقل كولوسره دا لازم نه راځي چه دلته په بخاري كښې هم دَ ده نه نقل كړيدې ځكه چه ډيرځلې هم يو روايت دَ دوو مختلف شيخانونه امام نقل كوى (٣)دا روايت په كتاب البيوع كښې تيرشويدې.(٤)-

[٣٢٦]بَاب هُوَالَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ

[٤٥٥٩]حَدَّثَنَا عُبَيْدُاللَّهِ بْنُ مُوسَى عَنْ إِسْرَائِيلَ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنْ الْبَرَاءِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ بَيْنَمَا رَجُلٌ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرَأُ وَفَرَسٌ لَهُ مَرْبُوطٌ فِي الدَّارِ فَجَعَلَ يَنْفِرُ فَخَرَجَ الرَّجُلُ فَنَظَرَ فَلَمْ يَرَ شَيْئًا وَجَعَلَ يَنْفِرُ فَلَمَّا أَصْبَحَ ذَكَرَ ذَلِكَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ السَّكِينَةُ تَنَزَّلَتْ بِالْقُرْآنِ

د سكينه په تفسير كښې مختلف اقوال: په دې روايت كښې چه دَ كوم سړي واقعه بيان شويده هغه مشهور صحابى حضرت اسيد بن حضير) دې. دَ سكينې متعلق دَ علماؤ مختلف اقوال دى. مشهور قول دا دې چه سكينه يو معنوى څيز دې چه دَ سكون او اطمينان كيفيت سره په انسان باندې دَ الله تعالى دَ طرف نه نازليږي(٥) بعضو وئيلي دى چه دا دَ اووه فرښتودَ يوې ډلې نوم دې .
علامه نووى رحمه الله فرمائيلي چه دا يو خاص مخلوق وى په چا كښې چه طمانيت او رحمت وى او دې سره دَ ملائكو ډله هم وى (٦)- امام راغب فرمائى چه دا فرښته وى چه دَ مؤمن زړه

(١)فتح البارى-٨/٥٨٥ :
(٢) فتح البارى٨/٥٨٥ :و عمدة القارى-١٩/١٧٨
(٣)فتح البارى-٨/٥٨٥ :
(٤)صحيح بخارى،كتاب البيوع، باب كراهة السخب فى السوق
(٥))تفسيرروح المعانى-١٢/١١٢ :
(٦)مجمع بحار الانوار ٣/٩٤ :وشرح مسلم للنووى ١/٢٦٨كتاب فضائل القران، باب نزول السكينة الراءة القران

ته سکون او اطمینان رسوی (۱) یو قول دا هم دې چه سکینه د زړه نه د رعب او ویرې ختمیدلو نوم دې (۲)

[۳۲۷] بَاب قَوْلِهِ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ

[۴۵۶۰] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ عَمْرٍو عَنْ جَابِرٍ قَالَ كُنَّا يَوْمَ الْحُدَيْبِيَةِ أَلْفًا وَأَرْبَعَ مِائَةٍ

[۴۵۶۱] (۳) حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا شَبَابَةُ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ قَتَادَةَ قَالَ سَمِعْتُ عُقْبَةَ بْنَ صُهْبَانَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُغَفَّلٍ الْمُزَنِيِّ إِنِّي مِمَّنْ شَهِدَ الشَّجَرَةَ نَهَى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ الْخَذْفِ وَعَنْ عُقْبَةَ بْنِ صُهْبَانَ قَالَ سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ مُغَفَّلٍ الْمُزَنِيَّ فِي الْبَوْلِ فِي الْمُغْتَسَلِ يَأْخُذُ مِنْهُ الْوَسْوَاسُ

د سند توضیح: په دې حدیث کښې "انی ممن شهد الشجرة" تعلق ترجمة الباب نه دې، دې نه پس دوه حدیثونه یو مرفوع او دوئم موقوف ذکر کړیدې. او د دواړو تعلق ترجمة الباب نه نه دې.

---

(۱) المفردات للراغب-۲۳۷:

(۲) المفردات للراغب ۲۳۷:وقال ابن الاثير فى النهاية فى غريب الحديث:۲/۳۸۶ :السكنة التى ذكرها الله فى كتابه العزيز، قيل فى تفسيرها انها حيوان له وجه كوجه الانسان مجتمع، وسائرها خلق رقيق كالريح والهواء. وقيل :هى صورة كالهرة كانت معهم فى جيوشهم، فاذاظهرت، انهزم اعداوْ هم، وقيل :هى ماكانوا يسكنون اليه من الايات التى اعطيهاموسى عليه السلام .... وفى مجمع بحار الانوار ۳/۹۴ :المختار انهاشئ من مخلوقاته فيه طمانينة ورحمة، ومعه ملائكة، وقيل :الاظهر انها الملائكة، وقيل :هوما يحصل به السكون، وصفاء القلب،وذهاب الظلمة النفسانية، ونزول ضياء الرحمة، وحصول الذوق، وقيل، وقيل وقيل، وقال الشوكانى رحمه الله بعدسردالاقوال المختلفة" :هذه التفاسير المتناقضة وانظر الى جعلهم تارة حيوانا، وتارة جماداً، وتارة شيئاً لايعقل ......ولايصح ان يكون مثل هذه التفاسير المتناقضة مروياعن النبى) ...... اذا تقررلك هذاعرفت ان الواجب الرجوع فى مثل ذلك الى معنى السكينة لغة، وهومعروف، ولاحاجة الى ركوب هذه الامور المتعسفة المتناقضة")وانظر فتح القدير -۱/۲۲۷ :سورة البقرة-(

(۳))وايضاً فى الذبائح والصيد، باب الخذف والبندقة رقم الحديث۵۴۷۹:، وفى كتاب الادب، باب النهى عن الخذف، رقم الحديث۶۲۲۰ . واخرجه مسلم فى الذبائح و باب اباحة الارنب، رقم الحديث۸۹۵۳:، واخرجه ابوداؤد فى الادب، باب فى الخذف رقم الحديث۵۲۷۰:، واخرجه ابن ماجه فى الصيد، باب النهى عن الخذف، رقم الحديث .۳۲۲۷-۳۲۲۶ :والرواية الثانية اخرجهاالترمذى، باب ماجاء فى كراهية البول فى المغتسل رقم الحديث۲۱:، واخرجها ابوداؤد كتاب الطهارة رقم الحديث ۲۷:واخرجها ابن ماجه، باب كراهية البول فى المغتسل رقم الحديث ۳۰۳ :واخرجها النسائى فى الطهارة، باب كراهية الموت فى المستحم- ۱/۱۵

حدیث مرفوع دې "نهى النبى صلى الله عليه وسلم عن الخذف" یعنی هغوی ﷺ کانړي د ویشتلونه منع اوفرمائیل. داحدیث وړاندې امام بخاری په کتاب الادب کښې تفصیلاً ذکر کړیدې.
داحدیث مرفوع عقبه بن صیبان حضرت عبدالله بن مغفل) نه په طریقه د عنعنه نقل کوی.
دینه پس امام دوئم حدیث موقوف ذکرکړو، عقبه بن صهبان فرمائی چه ما د عبدالله بن مغفل) نه په غسل خانه کښې د میتیازو په باره کښې واوریدل(چه دینه منع شویده) امام بخاری رحمه الله دا موقوف حدیث ذکر کولو سره دا خودل غواړی چه د عقبه بن صهبان د عبدالله بن مغفل)نه دسماع تصریح نقل دی خکه چه په دې کښې "سمعت عبدالله بن مغفل" الفاظ دی.
د دې موقوف حدیث باره کښې علامه عینی رحمه الله فرمائی:

وهذا أخرجه اصحاب السنن الأربعة، عن الحسن، عن عبدالله بن مغفل، ان النبى صلى الله عليه وسلم نهى ان يبول الرجل فى مستحمه، وقال: ان عامة الوسواس منه، وهذا لفظ الترمذى، أخرجه فى الطهارة عن على بن حجر، وأخرجه ابوداؤد فيه عن احمد بن حنبل .... وأخرجه النسائى فيه عن على بن حجر، وأخرجه ابن ماجه فيه عن محمد بن يحيى.(۱)

[۴۵۶۲] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْوَلِيدِ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ خَالِدٍ عَنْ أَبِي قِلَابَةَ عَنْ ثَابِتِ بْنِ الضَّحَّاكِ - رضى الله عنه - وَكَانَ مِنْ أَصْحَابِ الشَّجَرَةِ.

[۴۵۶۳] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ السُّلَمِيُّ حَدَّثَنَا يَعْلَى حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ سِيَاهٍ عَنْ حَبِيبِ بْنِ أَبِي ثَابِتٍ قَالَ أَتَيْتُ أَبَا وَائِلٍ أَسْأَلُهُ فَقَالَ كُنَّا بِصِفِّينَ فَقَالَ رَجُلٌ أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يُدْعَوْنَ إِلَى كِتَابِ اللَّهِ. فَقَالَ عَلِيٌّ نَعَمْ. فَقَالَ سَهْلُ بْنُ حُنَيْفٍ اتَّهِمُوا أَنْفُسَكُمْ فَلَقَدْ رَأَيْتُنَا يَوْمَ الْحُدَيْبِيَةِ - يَعْنِي الصُّلْحَ الَّذِي كَانَ بَيْنَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - وَالْمُشْرِكِينَ - وَلَوْ نَرَى قِتَالاً لَقَاتَلْنَا، فَجَاءَ عُمَرُ فَقَالَ أَلَسْنَا عَلَى الْحَقِّ وَهُمْ عَلَى الْبَاطِلِ أَلَيْسَ قَتْلَانَا فِي الْجَنَّةِ وَقَتْلَاهُمْ فِي النَّارِ قَالَ «بَلَى». قَالَ فَفِيمَ أُعْطِي الدَّنِيَّةَ فِي دِينِنَا، وَنَرْجِعُ وَلَمَّا يَحْكُمِ اللَّهُ بَيْنَنَا. فَقَالَ «يَا ابْنَ الْخَطَّابِ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ وَلَنْ يُضَيِّعَنِي اللَّهُ أَبَدًا». فَرَجَعَ مُتَغَيِّظًا، فَلَمْ يَصْبِرْ حَتَّى جَاءَ أَبَا بَكْرٍ فَقَالَ يَا أَبَا بَكْرٍ أَلَسْنَا عَلَى الْحَقِّ وَهُمْ عَلَى الْبَاطِلِ قَالَ يَا ابْنَ الْخَطَّابِ إِنَّهُ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَلَنْ يُضَيِّعَهُ اللَّهُ أَبَدًا. فَنَزَلَتْ سُورَةُ الْفَتْحِ.

[۳۲۸] باب تفسير سورة الْحُجُرَاتِ

وَقَالَ مُجَاهِدٌ (لاَ تُقَدِّمُوا) لاَ تَفْتَاتُوا عَلَى رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - حَتَّى يَقْضِيَ اللَّهُ

(۱) عمدة القاری: ۱۹| ۱۷۹.

عَلَى لِسَانِهِ. (امْتَحَنَ) أَخْلَصَ. (تَنَابَزُوا) يُدْعَى بِالْكُفْرِ بَعْدَ الإِسْلَامِ. (يَلِتْكُمْ) يَنْقُصْكُمْ، أَلَتْنَا نَقَصْنَا.

د کلماتو تشريح:

قوله: (لَا تُقَدِّمُوا) لَا تَفْتَاتُوا عَلَى رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - حَتَّى يَقْضِيَ اللَّهُ عَلَى لِسَانِهِ: په آيت كښې دى ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ﴾ اى د ايمان خاوندانو! د الله تعالى او د هغه د رسول((اجازت نه) اول تاسو)په يوقول يا فعل كښې) وړاندې والې مه كوئى. فرمائى آيت كښې "لاتقدموا" معنى ده "لاتفتاتوا" تاسو وړاندې كيږئ مه، تفتاتوافوت نه ماخوذ دې د كوم معنى چه وړاندې كيدل اود وخت تيريدلو ده.

قوله: يَلِتْكُمْ يَنْقُصْكُمْ: په آيت كښې دى ﴿وَإِنْ تُطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ لَا يَلِتْكُمْ مِنْ أَعْمَالِكُمْ شَيْئًا﴾ اوكه تاسو د الله تعالى او د هغه د رسول صلى عليه وسلم وينا اومنئى نو الله تعالى به ستاسو د اعمالونه لږ شان هم كمې اونه كړى.

قوله: امْتَحَنَ أَخْلَصَ: په آيت كښې دى ﴿إِنَّ الَّذِينَ يَغُضُّونَ أَصْوَاتَهُمْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ أُولَئِكَ الَّذِينَ امْتَحَنَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ لِلتَّقْوَى﴾ بې شكه كوم خلق چه خپل آوازونه د رسول الله ﷺ په وړاندې ښكته ساتى نو دا هغه خلق دى د چا زړونه چه الله تعالى د تقوى د پاره خاص كړيدى، فرمائى آيت كښې امتحن معنى ده خالص كړى خوښ كړى.

[۳۲۹] بَاب لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ الْآيَةَ

تَشْعُرُونَ تَعْلَمُونَ وَمِنْهُ الشَّاعِرُ

[۴۵۶۴] حَدَّثَنَا يَسَرَةُ بْنُ صَفْوَانَ بْنِ جَمِيلٍ اللَّخْمِيُّ حَدَّثَنَا نَافِعُ بْنُ عُمَرَ عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ قَالَ كَادَ الْخَيِّرَانِ أَنْ يَهْلِكَا أَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا رَفَعَا أَصْوَاتَهُمَا عِنْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ قَدِمَ عَلَيْهِ رَكْبُ بَنِي تَمِيمٍ فَأَشَارَ أَحَدُهُمَا بِالْأَقْرَعِ بْنِ حَابِسٍ أَخِي بَنِي مُجَاشِعٍ وَأَشَارَ الْآخَرُ بِرَجُلٍ آخَرَ قَالَ نَافِعٌ لَا أَحْفَظُ اسْمَهُ فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ لِعُمَرَ مَا أَرَدْتَ إِلَّا خِلَافِي قَالَ مَا أَرَدْتُ خِلَافَكَ فَارْتَفَعَتْ أَصْوَاتُهُمَا فِي ذَلِكَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ الْآيَةَ قَالَ ابْنُ الزُّبَيْرِ فَمَا كَانَ عُمَرُ يُسْمِعُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعْدَ هَذِهِ الْآيَةِ حَتَّى يَسْتَفْهِمَهُ وَلَمْ يَذْكُرْ ذَلِكَ عَنْ أَبِيهِ يَعْنِي أَبَا بَكْرٍ

قوله: تشعرون: تعلمون: ومنه الشاعر: په آيت كښې دى ﴿وَأَنْتُمْ لَا تَشْعُرُونَ﴾ فرمائى په دې كښې ﴿تَشْعُرُونَ﴾ په معنى د تعلمون دې او هم د دينه دې شاعر يعنى پيژندونكې. دامام بخارى رحمه الله د دې روايت نه معلوميږى چه ذكر شوې آيت د شيخينوحضراتو باره كښې نازل شويدې. خوولې ابن عطيه رحمه الله وائى چه مذكوره آيت د بنوتميم د اعرابو متعلق نازل شويدې كله چه هغوى راغله اود رسول الله ﷺ په وړاندې په زوره خبرې شروع كړې او د

حضرات شیخین متعلق دَابن جریج دَ روایت مطابق آیت ﴿یٰاَیُّهَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا لَا تُقَدِّمُوْا بَیْنَ یَدَیِ اللّٰهِ﴾ نازل شویدي.(۱) حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه په دواړو روایتونوکښې هیڅ تعارض نشته، سره دَ دې چه دَ حضرت عمر رضي الله عنه او حضرت صدیق اکبر رضي الله عنه باره کښې آیت ﴿یٰاَیُّهَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا لَا تُقَدِّمُوْا﴾ نازل شویدې خودې آیت سره متصل وړاندې آیت ﴿یٰاَیُّهَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا لَا تَرْفَعُوْا اَصْوَاتَکُمْ﴾ دې په دې وجه حضرت عمر رضي الله عنه هم دَ دې آیت دَ وجه نه دَ هغوی صلی الله علیه وسلم په خدمت کښې په مزه دَ خبروکولو اهتمام شروع کړو(۲)

د ایت کریمه شان نزول: اودا هم ممکن دی چه ذکر شوی دواړه واقعات یو ځائ پیښ شوی وی. دَ حضرت عمر رضي الله عنه او حضرت ابوبکر رضي الله عنه په خبروکښې دَ هغوی آواز اوچت شو اودَ دواړو متعلق دا آیت نازل شو. دَ دې دَ پاره روایت باب او دَ آیت باب بهر حال یوبل سره تعلق دې او امام بخاری رحمه الله معمولی مناسبت او تعلق سره روایات ذکرکوی. دَ حضرات شیخین په مینځ کښې چه کومې خبرې اترې اوشوې دَ هغې تفصیل په کتاب المغازی کښې "وفدبنی تمیم" لاندې تیرشوې دې.(۳)

[۴۵۶۵] حَدَّثَنَا عَلِیُّ بْنُ عَبْدِ اللّٰهِ حَدَّثَنَا أَزْهَرُ بْنُ سَعْدٍ أَخْبَرَنَا ابْنُ عَوْنٍ قَالَ أَنْبَأَنِي مُوسَى بْنُ أَنَسٍ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ افْتَقَدَ ثَابِتَ بْنَ قَيْسٍ فَقَالَ رَجُلٌ يَا رَسُولَ اللّٰهِ أَنَا أَعْلَمُ لَكَ عِلْمَهُ فَأَتَاهُ فَوَجَدَهُ جَالِسًا فِي بَيْتِهِ مُنَكِّسًا رَأْسَهُ فَقَالَ لَهُ مَا شَأْنُكَ فَقَالَ شَرٌّ كَانَ يَرْفَعُ صَوْتَهُ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ وَهُوَ مِنْ أَهْلِ النَّارِ فَأَتَى الرَّجُلُ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَخْبَرَهُ أَنَّهُ قَالَ كَذَا وَكَذَا فَقَالَ مُوسَى فَرَجَعَ إِلَيْهِ الْمَرَّةَ الْآخِرَةَ بِبِشَارَةٍ عَظِيمَةٍ فَقَالَ اذْهَبْ إِلَيْهِ فَقُلْ لَهُ إِنَّكَ لَسْتَ مِنْ أَهْلِ النَّارِ وَلَكِنَّكَ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ

قوله: فقال رجل: یارسول الله، انا اعلم لك علمه: داسړې څوك وو حافظ بن حجر رحمه الله اوفرمائیل چه دا حضرت سعدبن معاذ) وو (۴)او په صحیح مسلم کښې هم دَ هغوی نوم دې(۵) خو حافظ ابن کثیر رحمه الله په دې باندې اشکال کړیدې چه حضرت سعد بن معاذ) دَ غزوه خندق نه پس په کال ۵هجری کښې شهیدشوې وو او دَ مذکوره آیت تعلق دَ بنی تمیم وفد سره دې. کوم چه په کال ۹هجری کښې دَ هغوی صلی الله علیه وسلم په خدمت کښې حاضرشوې وو. په

(۱) فتح الباری-۸/۵۹۱ :
(۲) فتح الباری-۸/۵۹۱ :
(۳) کشف الباری، کتاب المغازی-۵۹۰:
(۴) فتح الباری-۸/۵۹۲ :
(۵) صحیح مسلم کتاب الایمان باب مخافة المؤمن ان یحبط عمله-۱/۷۵:

دې وجه په تاریخی لحاظ سره دَ حضرت سعدبن معاذ نوم اخستل صحیح نه دی (۱)ابن منذر په خپل تفسیرکښې لیکلی دی چه دا سړې حضرت سعدبن عباده) وو(۲)اوابن جریر دَ عاصم بن عدی نوم اخستې دې(۳)اوبعضو دَحضرت ابومسعود انصاری) نوم اخستې دې(۴)

[۲۳۰]بَاب إِنَّ الَّذِينَ يُنَادُونَكَ مِنْ وَرَاءِ الْحُجُرَاتِ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ

[۴۵۶۶]حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ عَنْ ابْنِ جُرَيْجٍ قَالَ أَخْبَرَنِي ابْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ الزُّبَيْرِ أَخْبَرَهُمْ أَنَّهُ قَدِمَ رَكْبٌ مِنْ بَنِي تَمِيمٍ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ أَمِّرْ الْقَعْقَاعَ بْنَ مَعْبَدٍ وَقَالَ عُمَرُ بَلْ أَمِّرْ الْأَقْرَعَ بْنَ حَابِسٍ فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ مَا أَرَدْتَ إِلَى أَوْ إِلَّا خِلَافِي فَقَالَ عُمَرُ مَا أَرَدْتُ خِلَافَكَ فَتَمَارَيَا حَتَّى ارْتَفَعَتْ أَصْوَاتُهُمَا فَنَزَلَ فِي ذَلِكَ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ اللَّهِ وَرَسُولِهِ حَتَّى انْقَضَتْ الْآيَةُ

دلته هم امام دَ حضرات شیخین واقعه دَ دې آیت لاندې نقل کړیده، حالانکه مذکوره آیت دَ حضرات شیخین باره کښې نه دې نازل شوې بلکه دا دَ جفاة اعراب متعلق نازل شویدې.

په هغوی چا په زوره سره "یامحمد" چغه په یو کلي واله طریقه سره دَ هغوی ﷺ دَ راغوښتلو دَ پاره اولګوله نو دا آیت نازل شو (۵) خودَ دې جواب هم هغه دې چه دَ حضرات شیخینومتعلق دَ سورة ړومبنې آیت نازل شویدې خو بیادا آیت هم دې سره نزدې او دَ هغوی ﷺ سره دَ ادب سلوك کول په دې آیت کښې هم دَ ړومبنی آیت په شان خودلې شوې دې. په دې مناسبت سره دلته ذکر کړیشو.والله اعلم

[۲۳۱]بَاب قَوْلِهِ وَلَوْ أَنَّهُمْ صَبَرُوا حَتَّى تَخْرُجَ إِلَيْهِمْ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ

ددې آیت لاندې امام (بخاری ﷬) هیڅ یو روایت نه دې نقل کړې، علامه عینی لیکلی دی:

والظاهرانه أخلى موضع الحديث، فاما لم يظفر بشئ على شرطه او ادركه الموت.(۶)

[۲۳۲]باب: تفسیرسُورَةُ ق

رَجْعٌ بَعِيدٌ رَدٌّ فُرُوجٍ فُتُوقٍ وَاحِدُهَا فَرْجٌ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ وَرِيدَاهُ فِي حَلْقِهِ وَالْحَبْلُ حَبْلُ الْعَاتِقِ

(۱))تفسیرابن کثیر-۴/۲۰۷:
(۲))عمدة القاری، باب علامات النبوة-۱۶/۱۴۵ :
(۳))تفسیرابن جریر و تفسیر ابن کثیر-۴/۲۰۷:
(۴))فتح الباری-۸/۵۵۲ :
(۵)) تفسیر ابن کثیر ۴/۲۰۸:واسباب النزول سیوطی.۱۹۵-۱۹۴ :
(۶)) عمدة القاری: ۱۹| ۱۸۴.

وَقَالَ مُجَاهِدٌ مَا تَنْقُصُ الْأَرْضُ مِنْ عِظَامِهِمْ تَبْصِرَةً بَصِيرَةً حَبَّ الْحَصِيدِ الْحِنْطَةُ بَاسِقَاتٍ الطِّوَالُ أَفَعَيِينَا أَفَأَعْيَا عَلَيْنَا حِينَ أَنْشَأَكُمْ وَأَنْشَأَ خَلْقَكُمْ وَقَالَ قَرِينُهُ الشَّيْطَانُ الَّذِي قُيِّضَ لَهُ فَنَقَّبُوا ضَرَبُوا أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ لَا يُحَدِّثُ نَفْسَهُ بِغَيْرِهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ رَصَدٌ سَائِقٌ وَشَهِيدٌ الْمَلَكَانِ كَاتِبٌ وَشَهِيدٌ شَهِيدٌ شَاهِدٌ بِالْغَيْبِ مِنْ لُغُوبٍ النَّصَبُ وَقَالَ غَيْرُهُ نَضِيدٌ الْكُفُرَّى مَا دَامَ فِي أَكْمَامِهِ وَمَعْنَاهُ مَنْضُودٌ بَعْضُهُ عَلَى بَعْضٍ فَإِذَا خَرَجَ مِنْ أَكْمَامِهِ فَلَيْسَ بِنَضِيدٍ وَإِدْبَارِ النُّجُومِ وَأَدْبَارِ السُّجُودِ كَانَ عَاصِمٌ يَفْتَحُ الَّتِي فِي ق وَيَكْسِرُ الَّتِي فِي الطُّورِ وَيُكْسَرَانِ جَمِيعًا وَيُنْصَبَانِ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ يَوْمَ الْخُرُوجِ يَوْمَ يَخْرُجُونَ إِلَى الْبَعْثِ مِنَ الْقُبُورِ

د کلماتو تشریح:

قوله: رَجْعٌ بَعِيدٌ: رَدٌّ: آیت کښې دی ﴿ءَإِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا ذَٰلِكَ رَجْعٌ بَعِيدٌ﴾ بنه ده چه کله مونږ مړه شو او خاورې شو نو آیابیا به راژوندی کولې شو. دا بیاراژوندی کیدل ډیره لرې خبره ده. فرمائي "رَجْعٌ بَعِيدٌ" معنی ده "رَدٌّ" یعنی دنیاطرف ته بیا راګرځیدل.

قوله: فُرُوجٍ: فُتُوقٍ: وَاحِدُهَا فَرْجٌ: ﴿وَزَيَّنَّاهَا وَمَا لَهَا مِنْ فُرُوجٍ﴾ او(ستوروسره) دا ښائسته کړو او په دې کښې هیڅ چاودې نشته فرمائي فروج په معنی فتوق دې چه دَ فتق جمع ده په معنی دَ چاودې، سوری فروج جمع ده او دَ دې مفرد فرج دې.

قوله: مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ: وَرِيدَاهُ فِي حَلْقِهِ: آیت کښې دی ﴿وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ﴾ فرمائي په آیت کښې ﴿حَبْلِ الْوَرِيدِ﴾ نه سټ کښې دوه رګونه مراد دی. وریدَ سټ هغه رګ ته وائی دَ کوم په کټ کیدوچه مرګ واقع کیږی. په هندوستانی نسخوکښې عبارت دې "وریدٰی حلقه: والحبل: حبل العاتق" ورید په حلق کښې وی اوَ حبل نه دَ سټ رګ مراد دې چونکه دا رګ حبل یعنی دَ رسئی سره یوشان وی په دې وجه دیته حبل الورید وائی.

قوله: مَا تَنْقُصُ الْأَرْضُ: مِنْ عِظَامِهِمْ: آیت مبارك کښې دی ﴿قَدْ عَلِمْنَا مَا تَنْقُصُ الْأَرْضُ مِنْهُمْ﴾ مونږ دا اجزا پیژنو کوم چه خاوره کموی. فرمائي دې اجزا نه دَ دوی هډوکی مراددی.

قوله: تَبْصِرَةً: بَصِيرَةً: آیت کښې دی ﴿تَبْصِرَةً وَذِكْرَىٰ لِكُلِّ عَبْدٍ مُنِيبٍ﴾ فرمائي دَ ﴿تَبْصِرَةً﴾ معنی ده بصیرت، هوښیارتوب او بینائی.

قوله: حَبَّ الْحَصِيدِ: الْحِنْطَةُ: آیت کښې دی ﴿فَأَنْبَتْنَا بِهِ جَنَّاتٍ وَحَبَّ الْحَصِيدِ﴾ فرمائي چه په دې کښې "حب الحصید" نه غنم او وریژې مراد دی، قتادهؒ فرمائي چه دینه غنم او اوربشې مراد دی خودا لفظ عام دې دَ زمیندارئی هره غله دَ دې په عموم کښې داخله ده.

قوله: بَاسِقَاتٍ: الطِّوَالُ: ﴿وَالنَّخْلَ بَاسِقَاتٍ لَهَا طَلْعٌ نَضِيدٌ﴾ او(راتوکوی)اوږدې اوږدې دَ کهجورې ونې دَ کومو غونچې چه ښه ګورې وی. فرمائي چه باسقات معنی اوږدې اوږدې.

قوله: أَفَعَيِينَا: أَفَأَعْيَا عَلَيْنَا، حِينَ أَنْشَأَكُمْ: آيت کښې دی ﴿أَفَعَيِينَا بِالْخَلْقِ الْأَوَّلِ ۚ بَلْ هُمْ فِي لَبْسٍ مِّنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ﴾ آيا مونږ په اول پيداکولو کښې ستړې شوی يو بلکه داخلق دَ سره دَ پيداکيدو طرف نه په شك کښې پراته دی. فرمائی افعيينا معنی افاعيا علينا، آيا په مونږ باندې بوج جوړشويدې دې مونږ نې ستړی کړی يو کله چه تاسو الله پيدا کړنې.

قوله: وَقَالَ قَرِينُهُ: الشَّيْطَانُ الَّذِي قُيِّضَ لَهُ: آيت کښې دی ﴿وَقَالَ قَرِينُهُ هَٰذَا مَا لَدَيَّ عَتِيدٌ﴾ اوفرښته چه هغه سره اوسيده وائی به دا هغه (عمل نامه) ده چه ماسره تياره ده. فرمائی "قرين" نه هغه شيطان مراد دې چه دَ هغه سړی دَ پاره مقرر کړيشوې وو دواړه قوله دی. علامه شبيراحمدعثمانی رحمه الله ليکی: "يعنی فرښته به عمل نامه حاضره کړی او بعضو "قرين" نه مراد شيطان اخستې دې يعنی شيطان به وائی چه دا مجرم حاضر دې کوم چه ما اغواکړې وو او دوزخ له مې تيار کړې راوستې دې. مطلب دا چه اغواخو ما کړو ولې زما داسې زور اوتسلط نه وو چه په زور مې دې په شرارت کښې اچولو دې خو په خپله اراده او اختيار سره گمراه شو.

قوله: فَنَقَّبُوا ضَرَبُوا: آيت مبارك کښې دی ﴿فَنَقَّبُوا فِي الْبِلَادِ هَلْ مِن مَّحِيصٍ﴾ اوټول ښارونه ئې چهانړ کړی وو نو بيا څه دَ پناه ځائ بيامونډلې شو، فرمائی آيت کښې نقبوا معنی ده ضربوا: گرځيدل راځيدل.

قوله: حِينَ أَنْشَأَكُمْ: دا لفظ هندوستانی نسخوکښې دلته دی، دَ دې لفظ تعلق افعيينا نه دې چه اول تيرشو، دا ئې سهوکاتب سره نقل کړيدې.

قوله: أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ: لَا يُحَدِّثُ نَفْسَهُ بِغَيْرِهِ: آيت کښې دی ﴿إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَذِكْرَىٰ لِمَن كَانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ﴾ فرمائی ﴿أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ﴾ مطلب دا دې چه په خپل زړه کښې دَ بل څه څيز خيال مه پيدا کونې، غوږکيږدنې واوزنې.

قوله: رَقِيبٌ عَتِيدٌ: رَصَدٌ: ﴿مَا يَلْفِظُ مِن قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ﴾ دَ رقيب معنی ساتندونکې اودَ عتيد معنی حاضر او تيار او دَ رصدمعنی په شيش کښې دَ ناست راځی.

قوله: سَائِقٌ وَشَهِيدٌ الْمَلَكَانِ: كَاتِبٌ وَشَهِيدٌ: آيت کښې دی ﴿وَجَاءَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَّعَهَا سَائِقٌ وَشَهِيدٌ﴾ فرمائی دا دوه فرښتې دی يوکاتب يعنی عملونه ليکونکې او دوئمه گواه. بعضو وئيلی دی چه سائق هغه فرښته ده چه سړې به خپل موقف طرف ته راکاږی او دَ شهيدنه اعمال باندې گواهی ورکونکې فرښته مراد ده.[1]

قوله: شَهِيدٌ: شَاهِدٌ بِالْقَلْبِ: ﴿أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ﴾ دې کښې دَ شهيد نه په زړه سره

---

[1] عمدة القاری-۱۹/۱۸۵:

حاضريدونكې مراد دي.

قوله: لُغُوبٍ: النَّصَبُ:آيت كښې دى (وَمَا مَسَّنَا مِنْ لُغُوبٍ) او مونږ سره ستړيوالي لړيدلې هم نه دې. فرمائي لغوب بمعنى ستړيوالې، ستړې.

قوله: نَضِيدٌ الْكُفُرَّى مَا دَامَ فِي أَكْمَامِهِ:آيت كښې دى (وَالنَّخْلَ بَاسِقَاتٍ لَهَا طَلْعٌ نَضِيدٌ) يعنى مونږ د اوبوپه ذريعه اوږدې كهجورې راو تړوكولې د كومې غونچه چه تازه په تازه ده نضيد هغه غونچې ته وائى چه په خپل غلاف او غونچه كښې وى دا معنى د منضود نه يعنى بعضې په بعضې باندې يود بل د پاسه وى، پته شوې وى كله چه د خلاف نه غونچه راوځى نو بيا په دې باندې د نضيد اطلاق نه كيږى.

قوله: وَإِدْبَارَ النُّجُومِ وَأَدْبَارَ السُّجُودِ:سورة طور كښې دى (وَمِنَ اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَإِدْبَارَ النُّجُومِ) او سورة ق كښې دى (وَمِنَ اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَأَدْبَارَ السُّجُودِ) فرمائى چه قارى عاصم سورة ق كښې لفظ "أدبار" د همزه زبر سره لولى او سورة طور كښې "إدبار" د همزه په زير سره لولى. بعض حضرات دواړو ځايونوكښې زبر سره او بعضو دواړه ځايونوكښې زيرسره لوستلې دې.

"إدبار" همزه زير سره باب افعال ادبر،يدبر مصدر دې او "أدبار" د همزه د زبر سره "دبر" جمع ده. دبر شاته او روستنئ حصې ته وائى(¹)دلته د دواړو په معنوكښې هيڅ تفاوت او لريوالې نشته. مقصود د ستورو د ډوبيدونه پس يعنى د سحر په وخت كښې اود مونځونونه پس د استغفار او تسبيح حكم دې.

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ يَوْمَ الْخُرُوجِ يَوْمَ يَخْرُجُونَ مِنَ الْقُبُورِ:آيت كښې دى (يَوْمَ يَسْمَعُونَ الصَّيْحَةَ بِالْحَقِّ ذَلِكَ يَوْمُ الْخُرُوجِ) په كومه ورځ چه دا چغه په يقين سره ټول واورى،داورځ به وى(د قبرونو نه) د وتلو.حضرت ابن عباس رضي الله عنهما فرمائى چه په دې آيت كښې (يَوْمُ الْخُرُوجِ) نه هغه ورځ مراد ده په كومه ورځ چه به خلق د قبرونونه راوځى.

[٣٣٣]بَاب: قَوْلِهِ: وَتَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ

[٤٥٦٧](²)حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي الْأَسْوَدِ حَدَّثَنَا حَرَمِيُّ بْنُ عُمَارَةَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ يُلْقَى فِي النَّارِ وَتَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ حَتَّى يَضَعَ قَدَمَهُ فَتَقُولُ قَطْ قَطْ

---

¹)عمدة القارى-١٩/١٨٦:

²) وايضاً فى كتاب الايمان والنذور، باب الحلف بعزة الله وصفاته وكلماته، رقم الحديث ٦٦٦١ :، وفى التوحيد باب قول الله عزوجل :وهوالعزيزالحكيم، سبحان ربك رب العزة عمايصفون، رقم الحديث ٧٣٨٤:، واخرجه الترمذى فى التفسير، باب" ومن سورة ق "رقم الحديث-٣٢٧٢

[۴۵۶۸| ۴۵۶۹] (¹) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُوسَى الْقَطَّانُ حَدَّثَنَا أَبُو سُفْيَانَ الْحِمْيَرِيُّ سَعِيدُ بْنُ يَحْيَى بْنِ مَهْدِيٍّ حَدَّثَنَا عَوْفٌ عَنْ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَفَعَهُ وَأَكْثَرُ مَا كَانَ يُوقِفُهُ أَبُو سُفْيَانَ يُقَالُ لِجَهَنَّمَ هَلِ امْتَلَأْتِ وَتَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ فَيَضَعُ الرَّبُّ تَبَارَكَ وَتَعَالَى قَدَمَهُ عَلَيْهَا فَتَقُولُ قَطْ قَطْ

د سند توضیح: په سند کښې "محمد" نه محمدبن سیرین مراد دې، هغه دَ حضرت ابوهریره نه نقل کوی "واکثر ماکان یوقفه ابوسفیان" دا دَ امام بخاری رحمه الله دَ شیخ محمدبن موسی القطان رحمه الله قول دې هغه فرمائی دا حدیث مرفوعاً هم مروی دې. لیکن زمونږ شیخ ابوسفیان رحمه الله به دا اکثر موقوفاً نقل کولو."یوقفه"اوقف الحدیث: حدیث موقوفاً روایت کول.

[۴۵۶۹] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنْ هَمَّامٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَحَاجَّتِ الْجَنَّةُ وَالنَّارُ فَقَالَتِ النَّارُ أُوثِرْتُ بِالْمُتَكَبِّرِينَ وَالْمُتَجَبِّرِينَ وَقَالَتِ الْجَنَّةُ مَا لِي لَا يَدْخُلُنِي إِلَّا ضُعَفَاءُ النَّاسِ وَسَقَطُهُمْ قَالَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى لِلْجَنَّةِ أَنْتِ رَحْمَتِي أَرْحَمُ بِكِ مَنْ أَشَاءُ مِنْ عِبَادِي وَقَالَ لِلنَّارِ إِنَّمَا أَنْتِ عَذَابِي أُعَذِّبُ بِكِ مَنْ أَشَاءُ مِنْ عِبَادِي وَلِكُلِّ وَاحِدَةٍ مِنْهُمَا مِلْؤُهَا فَأَمَّا النَّارُ فَلَا تَمْتَلِئُ حَتَّى يَضَعَ رِجْلَهُ فَتَقُولُ قَطْ قَطْ فَهُنَالِكَ تَمْتَلِئُ وَيُزْوَى بَعْضُهَا إِلَى بَعْضٍ وَلَا يَظْلِمُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ مِنْ خَلْقِهِ أَحَدًا وَأَمَّا الْجَنَّةُ فَإِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ يُنْشِئُ لَهَا خَلْقًا

دلته دَ دې باب په روایت کښې دی چه دَ حساب کتاب نه پس به دوزخیان په دوزخ کښې اوغورزولې شی نو دوزخ به وائی چه څه نور څه هم شته؟یعنی دَ نورو تقاضا به کوی نو الله تعالی به په هغه باندې خپل قدم کیږدی نوهله به دوزخ وائی بس بس.

د جنت او جهنم مناظره: په آخری روایت کښې دی چه جنت او دوزخ به په خپل مینځ کښې مخاصمه او مناظره کوی. دوزخ وائی "اوثرت بالمتکبرین والمتجبرین" (²)کښې متکبره او ظالمانودَ پاره خاص کړیشوې وی. جنت وئیل چه په ماڅه شوی چه په ما کښې کمزورې او ضعیف خلق داخلیږی. نو الله تعالی جنت ته اووئیل چه ته زما رحمت ئی هم ستا په ذریعه به زه په خپلو بندیګانو کښې څوک چه غواړم رحم به پرې کوم او دوزخ ته ئی اوفرمائیل ته زما عذاب ئی ستا په ذریعه به زه خپلو بندیګانوته چاله چه غواړم عذاب به ورکوم. جنت او دوزخ دواړه به ډکول وی، دوزخ به هغه وخت پورې نه ډکیږی ترکومې چه الله تعالی په هغه

(¹)وایضاً فی التوحید باب ان رحمة الله قریب من المحسنین، رقم الحدیث۷٤٤٩:، واخرجه مسلم فی الجنة وصفة نعیمها واهلها، باب النار یدخلها الجبارون، رقم الحدیث-۲۸٤۶ :

(²)قوله :بالمتکبرین والمتجبرین :هما سوامن حیث اللغة، فالثانی تاکیدللاول معنی، وقیل :المتکبر المتعظم بما لیس فیه، والمتجبر المنوع الذی لاینال الیه)عمدة القاری-۹/۱۸۷:

دَ پاسه خپل قدم نه وی ایخودې هغه وخت به هغه ډك شی او دَ دې حصې به راغونډې شی او دَ جنت دَ ډکولو دَ پاره به الله تعالی یو مخلوق پیدا کوی.

قوله: فَيَضَعُ الرَّبُّ تَبَارَكَ وَتَعَالَى قَدَمَهُ عَلَيْهَا:

دَ "**فيضع الرب تبارك وتعالى قدمه عليها**، **معنى**: دلته په روایت کښې دَ الله تعالی دَ پاره قدم ثابت کړیشویدې، دَ قدم نه څه مراد دی. په دې سلسله کښې دَ سلفو اختلاف دې. اکثر حضرات یعنی متقدمین وائی په قرآن او حدیث کښې داشان مواقع کښې تفویض او تسلیم اولی دې، دَ امام مالك رحمه الله نه "استواء عرش" باره کښې تپوس اوشو نو هغوی اوفرمائیل "الاستواء معلوم، والكيف مجهول، والايمان به واجب، والسؤال عنه بدعة" (١) ډیرو حضراتو یعنی متاخرینو په دې قسم مواقع کښې دَ تاویل طریقه اختیار کړې نو دلته هم دَ قدم مختلف تاویلونه کړیشوی دی.

① بعضې حضراتو وئیلی دی دراصل دا "اذلال" نه کنایه ده چه دَ دوزخ طغیان کله زیات شی نو الله تعالی به هغه ذلیل کوی، دې اذلال ته "وضع قدم" سره تعبیر کړیشوې دې. لکه چه په محاوره کښې وائی "وضعت فلانا تحت قدمى" او مطلب دا وی چه ما هغه ذلیل کړو. په دې کښې دَ قدم حقیقی معنی مراد نه وی "والعرب تستعمل الفاظ الاعضاء فى ضرب الامثال، ولاتريد اعيانها" (٢)

② بعضې حضراتو وئیلی دی چه قدم دَ یوخاص مخلوق نوم دې کوم چه الله تعالی دوزخ ته دَ لیګلو فیصله کړې ده. کله دوزخ دَ "هل من مزيد" مطالبه کوی نو هغه وخت به هغه په دوزخ کښې داخل کړې شی نو هله به دَ دوزخ غوښتنه ختمه شی. (٣)

③ یوقول داهم دې چه دَ قدم نه مراد په دوزخ کښې دَ ټولونه آخر کښې داخلیدونکې ډله ده ځکه چه قدم دَ انسانی بدن آخری اندام دې، په دې صورت کښې به معنی وی "حتى يضع الله فى النار اخر اهلها" (٤)

④داؤدی وئیلی دی چه دَ قدم نه دلته قدم صدق مراد دې او هغه جناب نبی کریم ﷺ دې اودې نه دَ رسول الله شفاعت یعنی مقام محمود طرف ته اشاره ده چه دَ هغوی په سفارش به هغه ټول خلق دَ دوزخ نه راؤویستلې شی دَ چا په زړه کښې چه څه لږ ډیر ایمان وو او دې

---

(١)روح المعانی ٨/١٣٤:وشرح العقيدة الطحاوية ٢٨١-٢٨٠:ومنهج ودراسات لايات الاسماء والصفات للشيخ محمد الامين الشنقيطى ٢١ :ومجموع فتاوى شيخ الاسلام ابن تيميه ٣/٥٨:كتاب مجمل اعتقاد السلف

(٢)فتح الباری-٨/٥٩٦:

(٣)فتح الباری-٨/٥٩٦:

(٤)فتح الباری-٨/٥٩٦:

سره سره به دَ دوزخ طغیانی هم ختمه شی او هغه به دَ نورو غوښتنې مطالبه پرېږدی.(۱)
په آخری روایت کښې دَ قدم په ځایَ رجل لفظ راغلې دې ابن جوزی رحمه الله وئیلی دی چه دا تحریف دې یو راوی که دَ قدم حقیقی معنی مراد اخستلو سره دا رجل سره تعبیر کړی، ابن فورك دَ رجل لفظ بالکل غیر ثابت کړیدې. (۲)خودَ دوی دا خبره صحیح نه ده ځکه چه بخاری او مسلم دواړو کښې دا لفظ راغلې دې(۳) نودَ دې باره کښې دا وینا کول چه ثابت نه دی غلطه خبره ده. دَ قدم په شان دَ رجل هم تاویل کړیشویدې لیکن چه څنګه اوخودلې شو چه په دې قسمه الفاظوکښې تفویض او تسلیم بهتر دې، مناسب او محتاط مذهب دې.

قوله: لَا يَدْخُلُنِي إِلَّا ضُعَفَاءُ النَّاسِ وَسَقَطُهُمْ:
د "لا يدخلنى الا ضعفاء الناس وسقطهم"، معنی: په جنت کښې به کمزوری او هغه داخلیږی چه دَ خلقو په نظرکښې ساقط او غورزیدلی وی یا بیا داسې اووایه چه هغوی دَ الله تعالی دَ عظمت او جلال وړاندې کړې وی او خپل ځان حقیر او کمتر شمیری، دَ سقط نه ساقط او پریوتلی او حقیر خلق مراد دی. خو دا دَ الله تعالی په نظرکښې ساقط نه بلکه عظیم خلق به وی.دوی ته دَ عامو خلقو په نسبت ساقط وئیلی شوی دی. یا دَ هغوی دَ عاجزئی په وجه پخپله دَ هغوی په نظرکښې حقیرکیدل مراد دی نو حافظ ابن حجر رحمه الله لیکی: هذا بالنسبة الى ماعند الاكثر من الناس، وبالنسبة الى ماعند الله، هم عظماء، رفعاء الدرجات، لكنهم بالنسبة الى عند انفسهم لعظمة الله عندهم، وخضوعهم له فى غاية التواضع الله، والذلة فى عبادة، فوصفهم بالضعف والسقط.(۴)

قوله: وَيُزْوَى بَعْضُهَا إِلَى بَعْضٍ: دا دَ مجهول صیغه ده په معنی دَ راغونډیدلو، یوځایَ کیدلو "اى يضم بعضها الى بعض" دَ جنت او دوزخ دا مخاصمه یاخو دَ حال په ژبه اوشوه او یا الله تعالی دې دواړو ته دَ خبرو طاقت ورکړو او دَ هغې نه پس دا بحث اوشو(۵)دَ دې متعلق نور تفصیل وړاندې کتاب التوحید کښې "باب قوله: ان رحمة الله قريب من المحسنين" لاندې به انشاء الله تعالی راځی.

[۳۳۴] بَاب قَوْلِهِ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ الْغُرُوبِ

[۴۵۷۰] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ جَرِيرٍ عَنْ إِسْمَاعِيلَ عَنْ قَيْسِ بْنِ أَبِي حَازِمٍ

(۱)فتح الباری ۸/۵۹۶:
(۲)فتح الباری-۸/۵۹۶:
(۳)فتح الباری-۸/۵۹۶:
(۴)فتح الباری-۸/۵۹۶:
(۵)عمدة القاری-۱۸/۱۸۷:

عَنْ جَرِيرِ بْنِ عَبْدِ اللّٰهِ قَالَ كُنَّا جُلُوسًا لَيْلَةً مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَنَظَرَ إِلَى الْقَمَرِ لَيْلَةَ أَرْبَعَ عَشْرَةَ فَقَالَ إِنَّكُمْ سَتَرَوْنَ رَبَّكُمْ كَمَا تَرَوْنَ هٰذَا لَا تُضَامُونَ فِي رُؤْيَتِهِ فَإِنِ اسْتَطَعْتُمْ أَنْ لَا تُغْلَبُوا عَلَى صَلَاةٍ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا فَافْعَلُوا ثُمَّ قَرَأَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ الْغُرُوبِ

[۴۵۷۱] حدثنا ادم حدثنا ورقاء، عن ابن ابي نجيح، عن مجاهد قال ابن عباس امره ان يسبح في ادبار الصلوات كلها، يعني قوله وادبار السجود.

[۳۳۵] باب: تفسير سورة والذاريات

قَالَ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ الذَّارِيَاتُ الرِّيَاحُ وَقَالَ غَيْرُهُ تَذْرُوهُ تُفَرِّقُهُ وَفِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ تَأْكُلُ وَتَشْرَبُ فِي مَدْخَلٍ وَاحِدٍ وَيَخْرُجُ مِنْ مَوْضِعَيْنِ فَرَاغَ فَرَجَعَ فَصَكَّتْ فَجَمَعَتْ أَصَابِعَهَا فَضَرَبَتْ بِهِ جَبْهَتَهَا وَالرَّمِيمُ نَبَاتُ الْأَرْضِ إِذَا يَبِسَ وَدِيسَ لَمُوسِعُونَ أَيْ لَذُو سَعَةٍ وَكَذٰلِكَ عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ يَعْنِي الْقَوِيَّ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَالْأُنْثَى وَاخْتِلَافُ الْأَلْوَانِ حُلْوٌ وَحَامِضٌ فَهُمَا زَوْجَانِ فَفِرُّوا إِلَى اللّٰهِ مَعْنَاهُ مِنَ اللّٰهِ إِلَيْهِ وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ مَا خَلَقْتُ أَهْلَ السَّعَادَةِ مِنْ أَهْلِ الْفَرِيقَيْنِ إِلَّا لِيُوَحِّدُونِ وَقَالَ بَعْضُهُمْ خَلَقَهُمْ لِيَفْعَلُوا فَفَعَلَ بَعْضٌ وَتَرَكَ بَعْضٌ وَلَيْسَ فِيهِ حُجَّةٌ لِأَهْلِ الْقَدَرِ وَالذَّنُوبُ الدَّلْوُ الْعَظِيمُ وَقَالَ مُجَاهِدٌ صَرَّةٍ صَيْحَةٍ ذَنُوبًا سَبِيلًا الْعَقِيمُ الَّتِي لَا تَلِدُ وَلَا تُلْقِحُ شَيْئًا وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ وَالْحُبُكُ اسْتِوَاؤُهَا وَحُسْنُهَا فِي غَمْرَةٍ فِي ضَلَالَتِهِمْ يَتَمَادَوْنَ وَقَالَ غَيْرُهُ تَوَاصَوْا تَوَاطَئُوا وَقَالَ مُسَوَّمَةً مُعَلَّمَةً مِنَ السِّيمَا قُتِلَ الْإِنْسَانُ لُعِنَ

قوله: قال علي عليه السلام: الذاريات: الرياح: ذاريات دَ ذارية جمع ده چه دَ باب نصر نه صيغه اسم فاعل ده، خوريدونكى، الوتونكى او دلته دَ الرياح صفت دې.

ايا د حضرت على رضي الله عنه نوم سره عليه السلام ليكل جائز دى؟: دَ بخارى په نسخوكښې دَحضرت على رضي الله عنه نوم سره په دې مقام "عليه السلام" ليكلې دې دَ معنى په لحاظ سره اګركه صحيح دې ليكن دا جمله دَ صحابه كرامو دَپاره نه استعماليږى. دَ انبياء كرامو دَپاره استعماليږى، نود يوصحابى دَ نوم سره "عليه السلام" لګول اودَ باقى دَ نومونوسره) مناسب نه دى په ټولو صحابه كرامو كښې مساوات پكار دې ګنى نو حضرات شيخين او حضرت عثمان) دَ دې زيات مستحق دى. په بيروت او مصر وغيره كښې چه كوم كتابونه چهاپ دى په هغې كښې دَ حضرت على) او حضرت فاطمه) نومونوسره ترضى په ځاىٔ "عليه السلام" ليكلې وى، معلوميږى دا چه په چهاپه خانوباندې دَ شيعه ګانو تسلط دې او هغوى دَ منصوبه بندئى لاندې دا كار كوى. ليكن په دې مقام باندې دا لفظ دَ بخارى په قديمو نسخوكښې هم دې، نو علامه قسطلانى رحمه الله دَدې رد كولو سره ليكى: "وهووان كان معناه صحيحا، لكن ينبغي ان يساوى بين

الصحابة فی ذلك، اذهومن باب التعظيم، والشيخان وعثمان اولی بذلك منه، فالاولی الترضی"(۱) ليکن علامه وحيدالزمان دَ علامه قسطلانی په دې عبارت اعتراض کولو سره ليکی: "دَ علامه قسطلانی) په دې کلام باندې دليل څه دې؟ دا صرف يو اصطلاح ده چه پيغبرانو ته) او صحابه کرامو ته) وائی نو امام بخاری رحمه الله حضرت علی) ونيلو سره دا اصطلاح ردکړيده. اودَ علامه قسطلانی دا وينا چه شيخين او حضرت عثمان) دَ دې کلمې ډير مستحق دی وينا کولو نه امام بخاری رحمه الله چرته منع کړيده؟ نو بيا دا اعتراض فضول دې. او چه کله په صحابه کرامو کښې مساوات لازم دې نو قسطلانی دَ تفضيل شيخين ولې قائل دې. زه دا وايم چه په حضرت علی رضی الله عنه کښې دَ نورو صحابه کرامو په نسبت يو بل خصوصيت دې هغه دا چه هغوی دَ نبی کريم صلی الله عليه وسلم دَ تره خوئ دې اودَ هغوی صلی الله عليه وسلم پاللې شوې او قديم الاسلام اوخاص خوم وو. دَ هغوی شمير په اهل بيتوکښې دې اودَ اهل بيتودَ پاره ډيرکارونه خاص کړيشوی وو. لکه چه وائی امام حسين رضی الله عنه او امام حسن رضی الله عنه او په دې کښې هيڅ شرعی قباحت نشته"(۲) ليکن دَ وحيدالزمان په علامه قسطلانی باندې مذکوره اعتراض صحيح نه دې. دَ جمهورو علماؤ دا مسلك دې چه دَ نبی نه دَ غير دَ پاره) وئيل صحيح نه دی. حافظ ابن کثير رحمه الله هم په دې مسئله کښې بحث کولو سره په خپل تفسيرکښې ليکی: "

قال الجمهور من العلماء لايجوز افراد غيرالانبياء بالصلاة، لان هذا قدصار شعار اللانبياء اذا ذكروا، فلايلحق بهم غيرهم، فلايقال: قال ابوبكر صلى الله عليه وسلم، اوقال على صلى الله عليه وسلم،وان كان المعنى صحيحا، كما لايقال محمدعزوجل، وان كان عزيزا، جليلا، لان هذا من شعار ذكرالله عزوجل....." ثم اختلف المانعون من ذلك، هل هومن باب التحريم اوالكراهة التنزيهية اوخلاف الاولى؟ على ثلاثة اقوال.... والصحيح الذى عليه الاكثرون انه مكروه كراهة تنزيه، لانه شعار اهل البدع، وقدنهينا عن شعارهم.... واماالسلام.... هوفى معنى الصلاة، فلا يستعمل فى الغائب، ولايفرد به غيرالانبياء، فلايقال: على عليه السلام" قلت: وقد غلب هذافى عبارة كثير من النساخ للكتب ان يفرد على رضى الله عنه بان يقال: على عليه السلام، من دون سائر الصحابة....، وهذا وان كان معناه صحيحا لكن ينبغى ان يسوى بين الصحابة فى ذلك، فان هذامن باب التعظيم والتكريم، فالشيخان واميرالمؤمنين اولى بذلك منه، رضى الله عنهم اجمعين"(۳)

دَ دې عبارت نه معلومه شوه چه دَ نبی نه علاوه دَ بل چادَ پاره سلام وئيل دَ کراهت نه خالی نه دی. البته حضرت حوا عليها السلام او حضرت مريم عليها السلام دَ دې قاعدې نه مستثنی دی. په باقی

(۱)ارشاد الساری-۱۱/۸۹:
(۲) تيسری الباری-۶:
(۳) اوګورئی تفسير ابن کثير ۵۱۷-۴/۵۱۶ : سوره الاحزاب په دې مسئله کښې دَ تفصيل دَ پاره اوګورئی" تدريب الراوی۲/۷۷:، والتقريب۲/۷۷:، وفتاوی عالمګيری۵/۳۱۵:، فتح المغيث-۳/۷۰:

صحابه کرامو کښې دَ مساوات کولو مطلب هيڅ کله دا نه دې چه په دوى کښې دَ يو دَ تفضيل سره قائل نه وى او ټول دې دَ يوې درجې او مرتبې اوګڼړى ځکه چه خلفاء راشدين دَ ټولو صحابه کرامو نه افضل دى او په خلفاء راشدين کښې هم حضرت ابوبکر صديق، حضرت عمرفاروق ﷺ ، حضرت عثمان ﷺ او حضرت على ﷺ په ترتيب سره دَ يو بل نه افضل دى. په دې وجه دَ مساوات قائم ساتلو مطلب دا دې چه دَ ټولو صحابه کرامو نومونه په يو شان ادب او احترام سره واخستې شى او دَ دې ټولو دَ پاره دَ ترضى صيغه استعمال کړې شى چاسره(او چا سره) دَ دې يوشان والى منافى دى. دَ حضرت على خصوصيات دى که چرې دا خصوصيات دَ دې دَ جواز وجه اوګرځولې شى نو حضرت صديق اکبر ﷺ سره هم دا ونيل پکار دى ځکه چه دَ هغوى خصوصيات دَ حضرت على) نه زيات دى. نودا وينا چه په دې کښې څه شرعى قباحت نشته محل نظر دې، والله اعلم.

دغه شان دَ حضرت حسن ﷺ او حضرت حسين ﷺ دَ پاره دَ "امام" لفظ استعمالول هم دَ امامت عقيدې ته رواج ورکولو دَ پاره ليکلې او ونيلې شى او دَ خلافت عقيده کمزورې کولودپاره داسې کولې شى ګنى دَ دې دَ پاره بله هيڅ څه معقول وجه نشته. او دا په ائمه فقهاء يا ائمه محدثين باندې نشى قياس کولې. ولې چه هلته په فقه اوحديث کښې دَ هغوى امامت دَ مسلماتونه دې باقى پاتې شوه دَ ادب او احترام خبره نودَ دې ټول صحابه مستحق دى او دَ اهل بيتونه دَ کيدو خصوصيت دَ دې سبب ځکه نشى جوړيدې چه اول خودَ اهل بيت اصلى مصداق دَ نبى کريم ﷺ ازواج مطهرات دى "کما صرح به القرآن الکريم فى اية التطهير وشهد به العرف" دوئمه خبره دا ده چه په دې اطلاق سره دَ يوې غلطې نظريه ترويج لازم کيږى او په صحيح عقيده باندې په دې ګذار پريوځى نودَ دې دَ پاره دا مناسب نه ده.

دَ کلماتو تشريح:

قوله: وقَالَ غيره: تذروه: تفرقه: په سورة کهف کښې دى (فَاخْتَلَطَ بِهٖ نَبَاتُ الْاَرْضِ فَاَصْبَحَ هَشِيْمًا تَذْرُوْهُ الرِّيٰحُ) په دې کښې (تَذْرُوْهُ) معنى ده هواګانې دا خوروى، ګډوډ کوى، دا لفظ "ذاريات" په مناسبت سره دلته ذکرکړيدې.

قوله: وَفِىْٓ اَنْفُسِكُمْ: تَاْكُلُ وَتَشْرَبُ فِىْ مَدْخَلٍ وَاحِدٍ، وَيَخْرُجُ مِنْ مَوْضِعَيْنِ: آيت کښې دى (وَفِىْٓ اَنْفُسِكُمْ ؕ اَفَلَا تُبْصِرُوْنَ) او پخپله ستاسو په ذات کښې هم)دلائل دى دَقيامت په امکان او واقع کيدوباندې) نو آياتاسوته نه ښکارى. فرمائى "وَفِىْٓ اَنْفُسِكُمْ ...." دَ انسان په ذات کښې دَ قدرت نښې دى کومو کښې چه يوه دا ده چه انسان خوراک څښاک په لار کوى. يعنى په خله او دَ ده فضله په دوو لارو يعنى وړاندې وروستو نه اوځى.

قوله: فَرَاغَ: فَرَجَعَ: آيت کښې دى "فراغ الى اهله فجاء بعجل سمين" بيا خپل کورطرف ته لاړلو يو چاق سخې (وريت شوې) راوړلو. فرمائى آيت کښې " "فَرَاغَ په معنى "فَرَجَعَ" يعنى واپس راتلل، راغ (ن) روغا په پټه يو طرف ته وتل، مائل کيدل.

قوله: فَصَكَّتْ فَجَمَعَتْ أَصَابِعَهَا فَضَرَبَتْ بِهِ جَبْهَتَهَا: آيت كښې دى "**فاقبلت امرأته في صرة فصكت وجهها**" بيا دَ هغوى بى بى خبرې كونكې راغله او په حيرانتياسره خپل تندې په لاس اووهلو، صرة چغې صورې، په زوره آواز.

قوله: وَالرَّمِيمُ: نَبَاتُ الْأَرْضِ إِذَا يَبِسَ وَدِيسَ: په آيت كښې دى "**ماتذر من شئ الا جعلته كالرميم**" په كوم څيز چه به(هغه طوفان) تيريدونوهغه به ئې دا كړو لكه چه يوڅيز سخاشى او ذره ذره شى. فرمائى رميم معنى ده دَ زمكې واښه چه كله اوچ شى او چقنړې كړيشى.

قوله: لَمُوسِعُونَ: أَيْ لَذُوسَعَةٍ، وَكَذَلِكَ عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ يَعْنِي الْقَوِيَّ: په آيت كښې دى "**والسماء بنينها بايد وانا لموسعون**" او مونږ آسمان په خپل قدرت سره جوړكړو اوزمونږ قدرت وسيع دې. فرمائى چه په آيت مبارك كښې **لموسعون** معنى ده وسعت(قدرت) والا اوهمدغه شان په سورة بقره كښې (وَمَتِّعُوهُنَّ عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ) كښې (الْمُوسِعِ قَدَرُهُ) نه وسعت او قوت والا كيدل مراد دى.

قوله: خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ: الذَّكَرَ وَالْأُنْثَى، وَاخْتِلَافُ الْأَلْوَانِ حُلْوٌ وَحَامِضٌ: دَ زوجين اطلاق په مذكر او مؤنث باندې هم كيږى اود الوان او انواع اختلاف لكه چه خوږ او تريو څيز باندې هم دَ دې اطلاق كيږى. په آسمان او زمكه باندې هم دَ زوجين اطلاق كيږى، رڼړا او تياره، ايمان اوكفر ته هم داسې وئيلې شى.

قوله: فَفِرُّوا إِلَى اللَّهِ، مَعْنَاهُ: مِنَ اللَّهِ إِلَيْهِ: يعنې دَ الله تعالى دَ عذاب او غضب نه دَ بچ كيدلو دپاره دالله طرف ته منډه كړه اود الله تعالى دَ رحمت په لمن كښې پناه حاصله كړئ.

قوله: وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ:

د ايت ``**وما خلقت الجن والانس**،، **تفسير**: امام بخارى رحمه الله دَ دې په تفسيركښې فرمائى چه مونږ په پيريانو او انسانانوكښې نيك بخت دَ خپل توحيد دپاره پيدا كړيدى، بعض وائې چه الله تعالى ټول دَ توجيد دپاره پيدا كړيدى خو بعضو اومنلو او بعض اونه منلو نو په دې آيت كښې دَ معتزله او قدريه دَ پاره هيڅ دليل نشته.

دَايت نه دَمعتزله دَدريو مسئلو اثبات اودَهغې رد: دې آيت نه قدريه درې مسئلې ثابتوى، يوه دا چه دې آيت نه دَ الله تعالى دَ فعل خير سره متعلق كيدل ثابتيږى دَ شرسره دَ دې تعلق نه وې اوهمدغ دَ دوى مذهب دې [١] ليكن دا استدلال په دې وجه ضعيف دې چه په آيت كښې دَ خير ذكر كړيدې، دينه دَ دوئم نفى نه لازميږى، دَ يو ذكر دَ دوئم عدم ته نه مستلزم كيږى.

---

[١]) اوګورئى فتاوى شيخ الاسلام احمدبن تيمية-٥٥-٥٤/٨:

دونمه مسئله هغوی دا ثابتوی چه دې آیت نه دَ الله تعالی دَ افعال معلل بالاغراض کیدل معلومیږی ځکه چه په دې کښې دَ انسان او پیری دَ تخلیق علت "إِلَّا لِيَعْبُدُونِ" یعنی عبادت بیان کړیشوې دې او دَ معتزله او قدریه همدغه مسلك دې.هغوی تعلیل بالاغراض ته واجب وائی.(۱)
حضرات اشاعره د الله جل شانه دَ افعال دَ تعلیل مطلقاً انکار کوی هغوی وائی چه یو فعل فاعل دَ څه غرض دَ پاره کوی هغه په حقیقت کښې ناقص وی. دَ دې غرض په ذریعه هغه خپل تکمیل غواړی او الله تعالی) خو دَ نقص دَ شك نه هم منزه او پاك دې په دې وجه دَ الله تعالی افعال دَ څه غرض او علت سره معلل کیږی نه، پس دَ الله تعالی جل شانه افعال ته دَ هغوی په نیزد معلل بالاغراض نشی وئیلې.(۲)
ماتریدیه، بعضې حنابله او حافظ ابن قیم رحمه الله نقطه نظر دا دې چه دَ الله تعالی په افعال کښې تعلیل بالاغراض جواز خو شته او دلته په آیت کښې ثبوت هم دَ جواز کیږی دَ وجوب ثبوت دلته نه کیږی خو معتزله دَ دې نه دَ وجوب ثبوت باندې استدلال کوی. خود دې نه دَ هغوی استدلال نه صحیح کیږی. دَ الله تعالی دَ یوفعل دَ پاره دَ څه غرض مخې ته ساتل دې خبرې ته مستلزم نه دې چه دَ ذات باری تعالی یو فعل به دَ څه غرض نه خالی نه وی. دلته دا خبره هم یاد ساتل پکار دې چه ماتریدیه او حنابله دَ غرض نه مراد حکمت اخلی. هغه غرض چه دَ فاعل دَ تکمیل دَ پاره کیږی هغه دَ الله تعالی سبحانه وتعالی په افعال کښې مراد نه دې اوپه دې کښې هیڅ اشکال نشته، الله تعالی حکیم دې اودَ حکیم یو فعل دَ څه حکمت نه خالی نه وی.
دریمه مسئله دې آیت نه معتزله دا ثابتوی چه په دې کښې دَافعال عباد مخلوق للعباد کیدل معلومیږی ځکه چه "لیعبدون" کښې دَ عبادت نسبت بندیګانو طرف کړیدې. دَ دې جواب دا دې چه دا نسبت علی سبیل الکسب دې علی سبیل الخلق نه دې دَ دې دَ پاره دَ افعال عباد مخلوق للعباد کیدل نه ثابتیږی.(۳) امام بخاری رحمه الله دَ دې آیت ذکر کولونه پس اوفرمائیل "ماخلقت اهل السعادة من اهل الفریقین الالیوحدون" دلته په حقیقت کښې امام بخاری رحمه الله دَ یو اشکال جواب ورکوی. اشکال دا دې چه دَ انسان او پیری دَ تخلیق غرض عبادت بیان کړیشو، انسانان او پیریان ئې په دې وجه پیدا کړل چه هغوی عبادت اوکړی لیکن خو په دوی کښې ډیر داسې دی چه هغوی عبادت نه کوی نودَ دې مطلب دا شو چه

---

(۱)تفسیر کبیر-۲۳۲/۲۸:
(۲) مذهب الاشاعرة القایلین بان افعاله تعالی لاتعلل بالاغراض)روح المعانی-(۸۹/۲۶:
(۳) دَ مذاهب دَ تفصیل او دلائلودَ پاره اوګورئی شرح العقیدة الطحاویة ۴۴۴-۴۳۶:وشرح ملاعلی قاری علی الفقه الاکبر ۵۱-۴۹:وروح المعانی ۳۱-۱۷/۲۸:و-۹۰-۲۵/۸۸

الله تعالى دَ كومې ارادې او مقصد دَ پاره هغوى پيدا كړل هغه پوره نه شو او دا په عقلى توګه محال دى چه دَ كوم كار دَ پاره الله تعالى څوك پيدا كړى بيا هغه دَ دغه كارنه انحراف اوكړى. امام بخارى رحمه الله دَ دې اشكال دوه جوابونه وركړى دى چه دَ امام فراء نه نقل دى. ړومبې جواب دا دې چه دلته خو لفظ بې شكه عام بيان كړيشوې دې ليكن مراد ترينه دلته نيك بخت دى او هغه ښكاره خبره ده چه دَ الله تعالى په عبادت كښې مشغول دى. ابن قتيبه په "مشكل القرآن" كښې داجواب قوى ګرځولې دې.

دَ دوئم جواب حاصل دا دې چه الله تعالى كله انسانان او پيريان پيدا كړل نو په دوى كښې دَ عبادت طاقت او صلاحيت كيخودو. اوس څوك دا طاقت استعمالوى او څوك دا طاقت نه استعمالوى، چا چه استعمال كړو نو دَ الله تعالى په عبادت كښې مشغول دې. او چا چه دا طاقت او صلاحيت بې كاره او ضائع كړو هغه دَ الله تعالى دَ عبادت نه منحرف دې.

حضرت كشميرى رحمه الله يوه بله خبرهٔ ارشاد فرمائيلې ده چه په اصل كښې يو غايت تشريعيه وى او يو غايت تكوينيه وى، په غايت تشريعيه كښې تخلف وى او په غايت تكوينيه كښې تخلف نه وى او په دې آيت كښې غايت تشريعيه بيان كړيشوې دې نو په دې وجه كه تخلف وى نو دَ اشكال قابل نه دې.(١) والله اعلم.

د كلماتو تشريح:

قوله: وَالذَّنُوبُ: الدَّلْوُ الْعَظِيمِ، وَقَالَ مُجَاهِدٌ: ذَنُوبًا: سَبِيلًا: په آيت كښې دى ﴿فَإِنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا ذَنُوبًا مِّثْلَ ذَنُوبِ أَصْحَابِهِمْ فَلَا يَسْتَعْجِلُونِ﴾ ذنوب په لغت كښې غټې ډولچې ته وائى مجاهد رحمه الله فرمائى چه ذنوب معنى لار ده، دَ آيت ترجمه ده " نو دَ هغه ګناهګارانو ډولچه هم ډكه شويده لكه څنګه دَ هغوى دَ ملګرو ډولچه ډكه شوه اوس مانه تندى مه كوئى" يعنى كه دا ظالمان دَ بندګئى طرف ته نه راځى نو پوهه شئى چه دَ نورو ظالمانوپه شان دَ دوى ډولچې هم ډكې شويدى. بس اوس ډوبيدل غواړى. هسې په سزا كښې تندى مه كوئى لكه څنګه چه نورو كافرانوته دَ الله تعالى دَ سزا حصه اورسيده دوى ته به هم رسى.

قوله: الْعَقِيمُ: الَّتِي لَا تَلِدُ: آيت كښې دى "وقالت انى عجوز عقيم" عقيم معنى ده هغه ښځه دَ چا چه بچې نه پيداكيږى يعنى شنډه.

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: وَالْحُبُكُ: اسْتِوَاؤُهَا وَحُسْنُهَا: ﴿وَالسَّمَآءِ ذَاتِ الْحُبُكِ﴾ حضرت ابن عباس رضي الله عنه اوفرمائيل دَ حُبُك نه دَ آسمان برابريدل اودَ هغې حسن مراد دې. دا لفظ دَ حبيكة يا حباك جمع دې. په اصل كښې دا هغه لارې ته وائى چه په شګه يا په آرام اوبو كښې نرې هوا چليدو سره جوړيږى. دلته دَ ستورې لارې مراد دى.

قوله: فِي غَمْرَةٍ: فِي ضَلَالَتِهِمْ يَتَمَادَوْنَ: آيت كښې دى ﴿قُتِلَ الْخَرَّاصُونَ ۝ الَّذِينَ هُمْ فِي غَمْرَةٍ

---

(١)فيض البارى-۴/۲۳۶:

سَاهُونَ۝) تباه دې شی بې سنده خبرې کونکی چه په جهالت کښې ورك شوی دی. فرمائی (غَمْرَةٍ سَاهُونَ۝) معنی ده په خپله گمراهئی کښې زیاتیږی.

قوله: وَقَالَ غَيْرُهُ :تَوَاصَوْا: تَوَاطَئُوا:آیت کښې دی (أَتَوَاصَوْا بِهِ ۚ بَلْ هُمْ قَوْمٌ طَاغُونَ۝) دَ حضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه علاوه بل چا فرمائیلی دی چه تواصوا معنی ده دوی هم دَ هغوی برابر اووئیل، تواطأ معنی دَ موافقت راخی.

قوله: مُسَوَّمَةً :مُعَلَّمَةً مِنَ السِّيمَاءِ:آیت کښې دی (لِنُرْسِلَ عَلَيْهِمْ حِجَارَةً مِّن طِينٍ۝ مُّسَوَّمَةً عِندَ رَبِّكَ لِلْمُسْرِفِينَ۝) دې دَ پاره چه مونږ په دوی باندې نری کانړی راوږو په کوموچه ستا دَ رب سره(یعنی عالم غیب کښې) خاص نښه هم ده، دَ حد نه تیریدونکو دَ پاره فرمائی مسومة معنی معلمة: نښه لریدلې، نښې والا.

[۳۳۶]باب: تفسير سُورَةُ وَالطُّور

وَقَالَ قَتَادَةُ مَسْطُورٍ مَكْتُوبٍ وَقَالَ مُجَاهِدٌ الطُّورُ الْجَبَلُ بِالسُّرْيَانِيَّةِ رَقٍّ مَنْشُورٍ صَحِيفَةٍ وَالسَّقْفِ الْمَرْفُوعِ سَمَاءٌ الْمَسْجُورِ الْمُوقَدِ وَقَالَ الْحَسَنُ تُسْجَرُ حَتَّى يَذْهَبَ مَاؤُهَا فَلَا يَبْقَى فِيهَا قَطْرَةٌ وَقَالَ مُجَاهِدٌ أَلَتْنَاهُمْ نَقَصْنَا وَقَالَ غَيْرُهُ تَمُورُ تَدُورُ أَحْلَامُهُمُ الْعُقُولُ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ الْبَرُّ اللَّطِيفُ كِسْفًا قِطَعًا الْمَنُونُ الْمَوْتُ وَقَالَ غَيْرُهُ يَتَنَازَعُونَ يَتَعَاطَوْنَ

قوله: مَسْطُورٍ: مَكْتُوبٍ:آیت مبارك کښې دی (وَالطُّورِ۝ وَكِتَابٍ مَّسْطُورٍ۝) په دې کښې دَ مسطور معنی ده لیکلې شوې.

قوله: الطُّورُ الْجَبَلُ بِالسُّرْيَانِيَّةِ:فرمائی طور په سریانی ژبه کښې غرته وائی.

قوله: رَقٍّ مَنْشُورٍ صَحِيفَةٍ:آیت کښې دی (فِي رَقٍّ مَّنشُورٍ۝) د(رَقٍّ مَّنشُورٍ۝) نه صحیفه مراد ده.

قوله: وَالسَّقْفِ الْمَرْفُوعِ سَمَاءٌ:فرمائی آیت کښې دی (وَالْبَحْرِ الْمَسْجُورِ۝) اوچت چت، دې نه مراد آسمان دې.

قوله: الْمَسْجُورِ الْمُوقَدِ وَقَالَ الْحَسَنُ تُسْجَرُ حَتَّى يَذْهَبَ مَاؤُهَا فَلَا يَبْقَى فِيهَا قَطْرَةٌ

:آیت کښې دی (وَالْبَحْرِ الْمَسْجُورِ۝) قتاده رحمه الله فرمائی چه دَ مسجور معنی ده موقد یعنی گرم کړیشوې او حضرت حسن بصری رحمه الله فرمائی چه سمندربه دومره غصه کړې شی چه دَ دې اوبه به ټولې ختمې شی تردې چه په دې کښې به یوڅاڅکې هم باقی پاتې نشی. وقیل: المسجور: المملوء، من سجر النهر اذا ملاءه، اوالموقد من سجرت التنور، اذا اوقدتها وملاتها وقوداً، وعليه تفسير الحسن البصري رحمه الله تعالى.

قوله: أَلَتْنَاهُمْ: نَقَصْنَاهُم:آیت کښې دی (وَالَّذِينَ آمَنُوا وَاتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُم بِإِيمَانٍ أَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ

وَمَآ اَلَتۡنٰهُمۡ مِّنۡ عَمَلِهِمۡ مِّنۡ شَیۡءٍ ط) اوچه کوموخلقو ایمان راوړو اود هغوی اولاد هم هغوی سره په ایمان کښې ملګرتیااوکړه)یعنی چه هغوی هم ایمان راوړوخو په اعمالوکښې د خپلو پلارانو مرتبې ته اونه رسیدل نود هغوی پلاران خوشحالولود پاره) مونږ به د هغوی اولاد ته هم)درجوکښې) هغوی سره شامل کړو او مونږ به)د دې اهل جنت متبوعین) د عمل نه هیڅ څیز نه کموو. فرمائی آیت کښې التنا په معنی د نقصان دې.

قوله: وَقَالَ غَيۡرُهُ تَمُورُ تَدُورُ: (يَوۡمَ تَمُورُ السَّمَآءُ مَوۡرًا ۝) په کومه ورځ چه آسمان تاؤ راتاؤ شی. فرمائی تمور معنی ته تاویدل.

قوله: أَحۡلَامُهُمۡ الۡعُقُولُ: آیت کښې دی (اَمۡ تَاۡمُرُهُمۡ اَحۡلَامُهُمۡ بِهٰذَآ اَمۡ هُمۡ قَوۡمٌ طَاغُوۡنَ ۝) آیا د دوی عقلونه دوی ته د دې خبرو حکم ورکوی یا دا چه دا شیطانان خلق دی. فرمائی احلام معنی ده عقول، احلام: د حلم جمع ده په معنی د عقل.

قوله: وَقَالَ ابۡنُ عَبَّاسٍ الۡبَرُّ اللَّطِيفُ: آیت کښې دی (اِنَّهٗ هُوَ الۡبَرُّ الرَّحِيۡمُ ۝) فرمائی چه برمعنی لطیف مهربان اود هغه محسن ده د چا احسان چه عام وی.

قوله: كِسۡفًا قِطَعًا: په آیت کښې دی (وَاِنۡ يَّرَوۡا كِسۡفًا مِّنَ السَّمَآءِ سَاقِطًا يَّقُوۡلُوۡا سَحَابٌ مَّرۡكُوۡمٌ ۝) اوکه هغه د آسمان ټکړه اووینی هم چه راپریوتونکې راروانه ده نو)هغه به هم) داسې به وائی چه دا خو یو د بل د پاسه اوریځې دی. فرمائی د کسفا معنی ده ټکړه.

قوله: الۡمَنُونُ الۡمَوۡتُ: (اَمۡ يَقُوۡلُوۡنَ شَاعِرٌ نَّتَرَبَّصُ بِهٖ رَيۡبَ الۡمَنُوۡنِ ۝) آیا دا خلق)د کاهن او مجنون کیدو نه علاوه ستا نسبت) دا)هم) وائی چه دا شاعر دې او مونږ د هغوی باره کښې د ناخاپی مرګ انتظار کوو. فرمائی آیت کښې منون معنی مرګ ده.

قوله: وَقَالَ غَيۡرُهُ يَتَنَازَعُونَ يَتَعَاطَوۡنَ: آیت کښې دی (يَتَنَازَعُوۡنَ فِيۡهَا كَاۡسًا لَّا لَغۡوٌ فِيۡهَا وَلَا تَاۡثِيۡمٌ ۝) یعنی جنتیان به په خپل مینځ کښې)د خوش طبیعتئی په توګه) ګپ شپ هم کوی او په دې او په هغې کښې به فضول او خرابه خبره نه وی. د حضرت ابن عباس رضی الله عنه نه علاوه وینا ده چه يتنازعون معنی ده د یو بل نه به اخلی.

[۴۵۷۲] حَدَّثَنَا عَبۡدُ اللَّهِ بۡنُ يُوسُفَ أَخۡبَرَنَا مَالِكٌ عَنۡ مُحَمَّدِ بۡنِ عَبۡدِ الرَّحۡمَنِ بۡنِ نَوۡفَلٍ عَنۡ عُرۡوَةَ عَنۡ زَيۡنَبَ بِنۡتِ أَبِي سَلَمَةَ عَنۡ أُمِّ سَلَمَةَ قَالَتۡ شَكَوۡتُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيۡهِ وَسَلَّمَ أَنِّي أَشۡتَكِي فَقَالَ طُوفِي مِنۡ وَرَاءِ النَّاسِ وَأَنۡتِ رَاكِبَةٌ فَطُفۡتُ وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيۡهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي إِلَى جَنۡبِ الۡبَيۡتِ يَقۡرَأُ بِالطُّورِ وَكِتَابٍ مَسۡطُورٍ

[۴۵۷۳] حَدَّثَنَا الۡحُمَيۡدِيُّ حَدَّثَنَا سُفۡيَانُ قَالَ حَدَّثُونِي عَنۡ الزُّهۡرِيِّ عَنۡ مُحَمَّدِ بۡنِ جُبَيۡرِ بۡنِ مُطۡعِمٍ عَنۡ أَبِيهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنۡهُ قَالَ سَمِعۡتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيۡهِ وَسَلَّمَ يَقۡرَأُ فِي الۡمَغۡرِبِ بِالطُّورِ فَلَمَّا بَلَغَ هَذِهِ الۡآيَةَ أَمۡ خُلِقُوا مِنۡ غَيۡرِ شَيۡءٍ أَمۡ هُمۡ الۡخَالِقُونَ أَمۡ خَلَقُوا السَّمَوَاتِ وَالۡأَرۡضَ بَلۡ

لَا يُوقِنُونَ أَمْ عِنْدَهُمْ خَزَائِنُ رَبِّكَ أَمْ هُمُ الْمُسَيْطِرُونَ قَالَ كَادَ قَلْبِي أَنْ يَطِيرَ قَالَ سُفْيَانُ فَأَمَّا أَنَا فَإِنَّمَا سَمِعْتُ الزُّهْرِيَّ يُحَدِّثُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جُبَيْرِ بْنِ مُطْعِمٍ عَنْ أَبِيهِ سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرَأُ فِي الْمَغْرِبِ بِالطُّورِ وَلَمْ أَسْمَعْهُ زَادَ الَّذِي قَالُوا لِي

سفيان رحمه الله فرمائي چه د امام زهري رحمه الله نه دا روايت ما واورېدو خو ما صرف دومره واورېدو "سمعت النبي صلى الله عليه وسلم يقرء في المغرب بالطور" اود دې نه پس الفاظ ما د زهري رحمه الله نه نه دي اورېدلي.

[٣٣٧] باب: تفسير سُورَةُ وَالنَّجْمِ

وَقَالَ مُجَاهِدٌ ذُو مِرَّةٍ ذُو قُوَّةٍ قَابَ قَوْسَيْنِ حَيْثُ الْوَتَرُ مِنَ الْقَوْسِ ضِيزَى عَوْجَاءُ وَأَكْدَى قَطَعَ عَطَاءَهُ رَبُّ الشِّعْرَى هُوَ مِرْزَمُ الْجَوْزَاءِ الَّذِي وَفَّى وَفَّى مَا فُرِضَ عَلَيْهِ أَزِفَتِ الْآزِفَةُ اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ سَامِدُونَ الْبَرْطَمَةُ وَقَالَ عِكْرِمَةُ يَتَغَنَّوْنَ بِالْحِمْيَرِيَّةِ وَقَالَ إِبْرَاهِيمُ أَفَتُمَارُونَهُ أَفَتُجَادِلُونَهُ وَمَنْ قَرَأَ أَفَتَمْرُونَهُ يَعْنِي أَفَتَجْحَدُونَهُ وَقَالَ مَا زَاغَ الْبَصَرُ بَصَرُ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمَا طَغَى وَمَا جَاوَزَ مَا رَأَى فَتَمَارَوْا كَذَّبُوا وَقَالَ الْحَسَنُ إِذَا هَوَى غَابَ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ أَغْنَى وَأَقْنَى أَعْطَى فَأَرْضَى

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ ذُو مِرَّةٍ ذُو قُوَّةٍ: آيت مبارك كښې دى ﴿عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَى ۝ ذُو مِرَّةٍ فَاسْتَوَى ۝﴾ په دې كښې ذومرة معنى ده طاقت والا، مراد ترې حضرت جبرائيل) دې.

قوله: قَابَ قَوْسَيْنِ حَيْثُ الْوَتَرُ مِنَ الْقَوْسِ:

د "**فكان قاب قوسين**" **تفسير:** آيت مبارك كښې دى ﴿فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَى ۝﴾ د دې آيت مختلف تفسيرونه بيان كړيشوى دى.

① **قاب:** مقدار ته وائي او **قوسين** د **قوس** تثنيه كمان ته وائي. اود آيت مطلب دا دې چه رسول الله ﷺ د الله تعالى يا د حضرت جبرائيل عليه السلام سره دومره نزدې شو چه د دوو كمانونو برابر فاصله پاتې شوه. علامه قرطبي رحمه الله فرمائي "**تقديره: فكان مقدار مسافة قربه مثل قاب قوسين**"[1] په عربوكښې دا طريقه وه چه كله به دو سرو په خپل مينځ كښې اتحاد او د يوځائ كېدو معاهده كول غوښتل نو دواړو به خپل كمانونه اوچتول او يو بل سره به ئې خپل كمانونه داسې يو ځائ كول چه د دواړو كمانونو لرګى خو به ئې خپل طرف ته كول او د پلې تار)چه لينده كښې استعمالېږى) بل طرف ته، دغه شان به چه د دواړو ليندو تارونه يوځائ شو او يو به شو نو په هغه دواړو كښې به د قوسونو د قاب فاصله پاتې كېدله، مطلب به دا ووچه د دې كمانونو په شان نن مونږ هم يو بل سره يو ځائ شو او زمونږ دوست او دښمن به اوس

[1] تفسير قرطبي-١٧/٨٩:

یو وی. نو اوس دا دَ محاورې په توګه استعمالولې شی، په خیل مینځ کښې یو ځایْ کیدل، او یوشان کیدل اودَ فاصلې دَ کمی تعبیر "قاب قوسین" سره کوی (۱) دلته هم دا مطلب دې چه رسول الله ﷺ حضرت جبرائیل علیہ السلام ته دومره نزدې راغلوچه دَ دواړو په مینځ کښې دَ دوو کمانونو برابر فاصله پاتې شوه، بلکه دینه هم کمه، اوهغوی دواړه یو بل سره په هر لحاظ سره یوشان او یو ځایْ او په دواړو کښې مکمل اتصال اوشو.

② بعضې مفسرین وائی چه قاب هغه فاصله ته وائی چه دَ کمان قبضه(دَ نیولو لاسکې) اودَ کمان تار په مینځ کښې وی دَ څه اندازه چه په یو لاس کولې شی، دَ یو کمان دوه قابه وی دَ نیولو دَ لاسکی نه دَ تار طرف ته تلونکې دوو حصوکښې دَ هرې یوې حصې فاصله قاب دې. قرطبی رحمہ اللہ فرمائی "والقاب مابین المقبض والسیة، ولکل قوس قابان" په آیت کښې لفظی قلب کړېشویدې، اصل عبارت دې "قابَیْ قوس" یعنی دَ یو قوس دوه قابه،مضاف چه تثنیه دې دَ دې عوض مضاف الیه ئی تثنیه جوړکړو (۲)دَ دوو قابونو فاصله دَ یو کمان برابره ده. دَ آیت مطلب به دا وی چه رسول الله ﷺ اودَ حضرت جبرائیل علیہ السلام په مینځ کښې دَ یو کمان دَ دوو قابونو برابره فاصله وه، حاصل دا چه دَ یو کمان برابره فاصله وه یا دَ دې نه هم کمه.

③ سعیدبن جبیر رحمہ اللہ او ابواسحاق همدانی رحمہ اللہ وغیره فرمائی چه قاب مقدار او قوس دَ ذراع په معنی کښې دی. ذراع ته قوس ولې اووئیلې شو "لانه یقاس بها کل شئ" چه دَ دې په ذریعه دَ هر څیز حساب لکولې شی، ناپ کولې شی اوس به معنی دا وی دَ نبی کریم ﷺ او حضرت جبرائیل علیہ السلام په مینځ کښې فاصله دَ دوو ذراعو برابر پاتې شوې وه. حافظ ابن حجر رحمہ اللہ دا اولی او ارجح ګرځولې(۳)اکثرو حضراتو اولنی تفسیر ته ترجیح ورکړیده.(۴)

د کلماتو تشریح:

قوله: ضِیزَیٰ: عَوْجَاءُ: آیت مبارك کښې دی (تِلْكَ إِذًا قِسْمَةٌ ضِيزَىٰ) په دې حالت کښې خو ډیر کوږ تقسیم اوشو... فرمائی چه ضیزی معنی نه ده کوږ.

قوله: وَأَكْدَىٰ: قَطَعَ عَطَاءَهُ: آیت کښې دی (وَأَعْطَىٰ قَلِيلًا وَأَكْدَىٰ) لږ شان مال ورکړو او(بیا هغه هم) بند کړو، فرمائی آیت کښې اکدی معنی ده قطع عطاءه ورکول ئی ختم کړل.

قوله: رَبُّ الشِّعْرَىٰ: مِرْزَمُ الْجَوْزَاءِ: (وَأَنَّهُ هُوَ رَبُّ الشِّعْرَىٰ) حضرت انورشاه کشمیری رحمہ اللہ

---

(۱) اوګورئی معالم التنزیل-۴/۲۴۶:

(۲) تفسیر قرطبی ۱۷/۹۰:وفتح الباری-۸/۶۱۰ :

(۳)فتح الباری-۸/۶۱۰ :

(۴) تفسیرقرطبی ۱۷/۸۹ :وروح المعانی ۱۵/۷۵: جزء ۲۷ وتفسیر عثمانی:ص ۶۹۸ وفیض الباری-۴/۲۳۷:

"شعرى" ترجمه "پرنى" كړې ده.(۱) امام بخارى رحمه الله فرمائى چه شعرى ته مرزم الجوزاء هم وائى، دا ستورى جوزاء نه پس دَ ګرمئى په موسم كښې راخيژى(۲) يو قول دا هم دې چه دَ نمر نه شعرى لوئ دې.

قوله: الَّذِي وَفَّى : وَفَّى مَا فُرِضَ عَلَيْهِ :آيت كښې دى ﴿وَإِبْرٰهِيْمَ الَّذِيْ وَفّٰٓى﴾ فرمائى د ﴿الَّذِيْ وَفّٰٓى﴾ معنى ده كوم چه په هغوى فرض وو هغه ئى پوره كړل.

قوله: أَزِفَتِ الْآزِفَةُ : اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ : آيت كښې دى ﴿اَزِفَتِ الْاٰزِفَةُ لَيْسَ لَهَا مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ كَاشِفَةٌ﴾ هغه زر راتلونكې څيز نزدې راورسيدو.دَ الله تعالى نه علاوه بل څوك هغه اخوا كونكې نشته. فرمائى د﴿اَزِفَتِ الْاٰزِفَةُ﴾ معنى ده قيامت نزدې راغلو.

قوله: سَامِدُونَ : الْبَرْطَمَةُ، وَقَالَ عِكْرِمَةُ: يَتَغَنَّوْنَ، بِالْحِمْيَرِيَّةِ :آيت كښې دى ﴿وَتَضْحَكُوْنَ وَلَا تَبْكُوْنَ وَاَنْتُمْ سٰمِدُوْنَ﴾ فرمائى چه سامدون نه برطمة مراد دې. دَ برطمة معنى ده ډډه: كونكې(۳)او عكرمه رحمه الله وئيلى دى سامدون معنى په حميرى ژبه كښې ګانه يعنى لوبه وئيل دى.

قوله: وَقَالَ إِبْرَاهِيمُ: أَفَتُمَارُونَهُ: أَفَتُجَادِلُونَهُ، وَمَنْ قَرَأَ: أَفَتَمْرُونَهُ يَعْنِي أَفَتَجْحَدُونَهُ : ﴿اَفَتُمٰرُوْنَهٗ عَلٰى مَا يَرٰى﴾ آيا ته هغه رسول صلى عليه وسلم سره دَ هغه كتونكى څيز باندې نزاع كوئ حمزه او كسائى "اَفَتَمْرُوْنَهٗ" لولى دَ كوم معنى چه آيا تاسو دَ هغې انكار كوئى.

قوله: مَا زَاغَ الْبَصَرُ: بَصَرُ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمَا طَغَى : وَلَا جَاوَزَ مَا رَأَى :آيت كښې دى ﴿مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغٰى﴾ نه دَ هغه نظر دهوكه شو مراد دَ حضرت محمد ﷺ نظرمبارك دې او نه نظر تجاوز اوكړو دَ هغې نه چه څه ئى اوكتل، يعنى دَ هغوى) نظر مبارك دَ حد نه زيات نه شو څومره چه حكم وو هم دومره ئى اوكتل.

قوله: فَتَمَارَوْا :كَذَّبُوا :دا لفظ دَ سورة قمر دې، هلته په آيت كښې دى "ولقد انذرهم بطشتنا فتماروا بالنذر" او هغه ويريدلې وو زمونږ دَ نيولو نه ليكن هغوى زمونږ ويرول دروغ اوګڼړل، دلته دې لفظ ته ﴿اَفَتُمٰرُوْنَهٗ عَلٰى مَا يَرٰى﴾ په مناسبت سره راوړيدې.

قوله: إِذَا هَوَى: غَابَ: ﴿وَالنَّجْمِ اِذَا هَوٰى﴾ قسم دې دَ ستورى.كله چه هغه ډوبيږى، هوى

---

(۱)فيض البارى-۴/۲۴۷ :

(۲) دَ تفصيل دَ پاره اوګورئى فتح البارى ۸/۶۰۵ :وعمدة القارى-۱۹/۱۹۶:

(۳)البرطمة. بفتح الباء، وسكون الراء وفتح الطاء، الاعراض، وقال ابن عيينة :البرطمة هكذا، ووضع ذقنه فى صدره)فتح البارى (۸/۶۰۵)

معنی غیبیدل دی.

قوله: أَغْنَى وَأَقْنَى : أَعْطَى فَأَرْضَى :آیت کښې دی (وَأَنَّهُ هُوَ أَغْنَى وَأَقْنَى) یعنی هغه راکړه اوخوشحاله ئې کړو، اغنی: غنی جوړ کړل، مال اودولت ورکول، اقنی راضی کول، خوشحالول.

[۴۵۷۴]حَدَّثَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا وَكِيعٌ عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أَبِي خَالِدٍ عَنْ عَامِرٍ عَنْ مَسْرُوقٍ قَالَ قُلْتُ لِعَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا يَا أُمَّتَاهْ هَلْ رَأَى مُحَمَّدٌ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَبَّهُ فَقَالَتْ لَقَدْ قَفَّ شَعَرِي مِمَّا قُلْتَ أَيْنَ أَنْتَ مِنْ ثَلَاثٍ مَنْ حَدَّثَكَهُنَّ فَقَدْ كَذَبَ مَنْ حَدَّثَكَ أَنَّ مُحَمَّدًا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَأَى رَبَّهُ فَقَدْ كَذَبَ ثُمَّ قَرَأَتْ لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ وَمَا كَانَ لِبَشَرٍ أَنْ يُكَلِّمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَحْيًا أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ وَمَنْ حَدَّثَكَ أَنَّهُ يَعْلَمُ مَا فِي غَدٍ فَقَدْ كَذَبَ ثُمَّ قَرَأَتْ وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَاذَا تَكْسِبُ غَدًا وَمَنْ حَدَّثَكَ أَنَّهُ كَتَمَ فَقَدْ كَذَبَ ثُمَّ قَرَأَتْ يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ الْآيَةَ وَلَكِنَّهُ رَأَى جِبْرِيلَ عَلَيْهِ السَّلَام فِي صُورَتِهِ مَرَّتَيْنِ

[۳۳۸]بَاب فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَى

حَيْثُ الْوَتَرُ مِنْ الْقَوْسِ

[۴۵۷۵]حَدَّثَنَا أَبُو النُّعْمَانِ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ حَدَّثَنَا الشَّيْبَانِيُّ قَالَ سَمِعْتُ زِرًّا عَنْ عَبْدِ اللَّهِ فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَى فَأَوْحَى إِلَى عَبْدِهِ مَا أَوْحَى قَالَ حَدَّثَنَا ابْنُ مَسْعُودٍ أَنَّهُ رَأَى جِبْرِيلَ لَهُ سِتُّ مِائَةِ جَنَاحٍ

[۳۳۹]بَاب قَوْلِهِ فَأَوْحَى إِلَى عَبْدِهِ مَا أَوْحَى

[۴۵۷۶]حَدَّثَنَا طَلْقُ بْنُ غَنَّامٍ حَدَّثَنَا زَائِدَةُ عَنْ الشَّيْبَانِيِّ قَالَ سَأَلْتُ زِرًّا عَنْ قَوْلِهِ تَعَالَى فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَى فَأَوْحَى إِلَى عَبْدِهِ مَا أَوْحَى قَالَ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَنَّ مُحَمَّدًا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَأَى جِبْرِيلَ لَهُ سِتُّ مِائَةِ جَنَاحٍ

[۳۴۰]بَاب لَقَدْ رَأَى مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَى

[۴۵۷۷]حَدَّثَنَا قَبِيصَةُ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ الْأَعْمَشِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَلْقَمَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ لَقَدْ رَأَى مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَى قَالَ رَأَى رَفْرَفًا أَخْضَرَ قَدْ سَدَّ الْأُفُقَ

[۳۴۱]بَاب أَفَرَأَيْتُمْ اللَّاتَ وَالْعُزَّى

[۴۵۷۸]حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا أَبُو الْأَشْهَبِ حَدَّثَنَا أَبُو الْجَوْزَاءِ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا فِي قَوْلِهِ اللَّاتَ وَالْعُزَّى كَانَ اللَّاتُ رَجُلًا يَلُتُّ سَوِيقَ الْحَاجِّ

[۴۵۷۹]حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ أَخْبَرَنَا هِشَامُ بْنُ يُوسُفَ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنْ الزُّهْرِيِّ عَنْ حُمَيْدٍ

بْنِ عَبْدِ الرَّحْمٰنِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ حَلَفَ فَقَالَ فِي حَلِفِهِ وَاللَّاتِ وَالْعُزَّى فَلْيَقُلْ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ وَمَنْ قَالَ لِصَاحِبِهِ تَعَالَ أُقَامِرْكَ فَلْيَتَصَدَّقْ

حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمائی چه لات دَ یو سړی نوم دې چه دَ حاجیانودَ پاره به ئی ستوان تړکول. فاکهی دَ مجاهد رحمه الله نه نقل کړی دی چه دا سړې دَ جاهلیت په زمانه کښې دَ طائف په یو غربانډې ناست وو او دَ طائف دَ کشمش او پنیر نه به ئی یوه حلوه جوړوله او په خلقو به ئی خوړله، کله چه دې مړ شو نو خلقودَ ده عبادت شروع کړو (۱) دَ دې سړی باره کښې اختلاف دې، بعض وائی چه دا عامربن ظرب ووچه په خپله زمانه کښې دَ عربومشهور دانشوروو، علامه سهیلی نقل کړی دی چه دا عمرو بن لحی بن قمعه وو لیکن حافظ رحمه الله دا قول رد کړیدې اودَ حضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه ئی روایت نقل کړیدې چه لات کله مړشو نو خلقو ته عمرو بن لحی اووئیل چه دا مړ نه دې بلکه په ګټان کښې داخل شویدې دَ څه په وجه چه خلقو دَ هغه عبادت کول شروع کړه، دَ دې روایت نه معلومیږی چه لات او عمرو بن لحی دوه جداجدا سړو نامې دی. (۲)

بهرحال دا دَ یو سړی نوم دې دَ چا دَ مرګ نه پس چه خلقو دَ ده بت جوړکړو او دَ هغې عبادت کول ئی شروع کړه. دا بت حضرت مغیره بن شعبه) دَ رسول الله صلی الله علیه وسلم په حکم هغه وخت اونړولو کله چه دَ طائف قبیلې ثقیف اسلام قبول کړلو. (۳)

دوئم بت عزی وو کوم چه دَ ټولو نه اول ظالم بن سعد دَ نخله په وادئی کښې دَ عبادت دَ پاره اوټاکلو اوحضرت خالدبن ولید) دَفتح مکې په کال دَ نبی کریم صلی الله علیه وسلم په حکم سره مات کړو. (۴)

دریم بت مناة وو چه دَ لات نه هم وړاندې وو، داحضرت علی) دَ مکې دَ فتح په کال مات کړو (۵)

قوله: مَن حلف. فقال في حلفه: واللات والعزى، فليقل: لااله الا الله: که چرې هغه "واللات والعزی" تعظیماً وئیلې وی نو دَ ایمان تجدید به کوی او که تعظیماً ئی نه وی وئیلی هسې په ناپوهئی کښې دَ خلې نه وتلی وی نو بیا هم دَ بت نوم ئی اخستې دې، په زړه کښې به ئی څه نا څه ظلمت او تیاره ضرور راځی نوپه دې وجه دَ دې دَ ازاله دَ پاره بیا هم کلمه توحید وئیل پکار دی (۶)

---

(۱) فتح الباری-۸/۶۱۲:
(۲) فتح الباری-۸/۶۱۲:
(۳) فتح الباری-۸/۶۱۲:
(۴) فتح الباری-۸/۶۱۲:
(۵) فتح الباری-۸/۶۱۲:
(۶) فتح الباری-۸/۶۱:

قوله: ومن قال لصاحبه: تعالی، اقامرك، فلیتصدق: که یو سړی خپل ملګری ته اووائی چه راځه جواری کوو نو ده له پکار دی چه صدقه اوکړی علامه طحاوی رحمه الله فرمائی چه هغه مال صدقه کول مراد دی کوم چه د جوارۍ د پاره راویستلې وو ځکه چه دا په جوارئی کښې د خرچ کولو نه بهتر ده چه په صدقه کښې خرچ کړې (۱) علامه خطابی رحمه الله همدغه مراد اخستې دې. لیکن علامه نووی رحمه الله فرمائی چه مطلقاً صدقه کول مراد دی ځکه چه جواری حرامه ده اود یو حرام کار دعوت د ده په ژبه جاری شو نوپه دې وجه د کفارې په خاطر دې څه نا څه صدقه اوکړی، د مسلم شریف روایت هم په دې معنی دلالت کوی، په دې کښې دی "فلیتصدق بشیء" (۲)

[۳۴۲] بَاب وَمَنَاةَ الثَّالِثَةَ الأُخْرَى

[۴۵۸۰] حَدَّثَنَا الحُمَيْدِيُّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا الزُّهْرِيُّ سَمِعْتُ عُرْوَةَ قُلْتُ لِعَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا فَقَالَتْ إِنَّمَا كَانَ مَنْ أَهَلَّ بِمَنَاةَ الطَّاغِيَةِ الَّتِي بِالْمُشَلَّلِ لاَ يَطُوفُونَ بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَطَافَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَالْمُسْلِمُونَ قَالَ سُفْيَانُ مَنَاةُ بِالْمُشَلَّلِ مِنْ قُدَيْدٍ

داحدیث د سورة بقره په تفسیر کښې تیرشویدې. مشلل د ځائ نوم دې او قدید هم د مکې نه د مدینې طرف ته په لارکښې د یومقام نوم دې.

وَقَالَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ خَالِدٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ عُرْوَةُ قَالَتْ عَائِشَةُ نَزَلَتْ فِي الأَنْصَارِ كَانُوا هُمْ وَغَسَّانُ قَبْلَ أَنْ يُسْلِمُوا يُهِلُّونَ لِمَنَاةَ مِثْلَهُ

په دې تعلیق کښې دی د اسلام نه وړاندې انصار او د قبیله غسان خلقو د مناة بت په نوم باندې احرام تړلو، د دې متعلق دا مذکوره آیت نازل شو "یُهِلُّونَ لِمَنَاةَ" ای یحرمون لمناة "مثله" یعنی د دې تعلیق مفهوم هم د سفیان د حدیث په شان دې. دعبدالرحمن بن خالد دا تعلیق امام ذهلی په "زهریات" کښې او امام طحاوی په "مشکل الآثار" کښې موصولاً نقل کړیدې. (۳)

وَقَالَ مَعْمَرٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ عُرْوَةَ عَنْ عَائِشَةَ كَانَ رِجَالٌ مِنَ الأَنْصَارِ مِمَّنْ كَانَ يُهِلُّ لِمَنَاةَ وَمَنَاةُ صَنَمٌ بَيْنَ مَكَّةَ وَالْمَدِينَةِ قَالُوا يَا نَبِيَّ اللَّهِ كُنَّا لاَ نَطُوفُ بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ تَعْظِيمًا لِمَنَاةَ نَحْوَهُ

د معمرنه معمر بن راشد مراددې "نحو" ای نحوالحدیث المذکور، دا تعلیق امام احمد رحمه الله موصولاً نقل کړیدې.

---

(۱) فیض الباری-۴/۲۴۱:
(۲) فتح الباری-۸/۶۱۲:
(۳) تعلیق التعلیق ۴/۳۲۵ :عمدة القاری-۱۹/۲۰۳:

[۳۴۳] باب فاسجدوا لله واعبدوا

[۴۵۸۱] حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ حَدَّثَنَا أَيُّوبُ عَنْ عِكْرِمَةَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ سَجَدَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالنَّجْمِ وَسَجَدَ مَعَهُ الْمُسْلِمُونَ وَالْمُشْرِكُونَ وَالْجِنُّ وَالْإِنْسُ تَابَعَهُ إِبْرَاهِيمُ بْنُ طَهْمَانَ عَنْ أَيُّوبَ وَلَمْ يَذْكُرِ ابْنُ عُلَيَّةَ ابْنَ عَبَّاسٍ

[۴۵۸۲] حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ عَلِيٍّ أَخْبَرَنِي أَبُو أَحْمَدَ حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنِ الْأَسْوَدِ بْنِ يَزِيدَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أَوَّلُ سُورَةٍ أُنْزِلَتْ فِيهَا سَجْدَةٌ وَالنَّجْمِ قَالَ فَسَجَدَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَسَجَدَ مَنْ خَلْفَهُ إِلَّا رَجُلًا رَأَيْتُهُ أَخَذَ كَفًّا مِنْ تُرَابٍ فَسَجَدَ عَلَيْهِ فَرَأَيْتُهُ بَعْدَ ذَلِكَ قُتِلَ كَافِرًا وَهُوَ أُمَيَّةُ بْنُ خَلَفٍ

[۳۴۴] باب: تفسیر سورة القمر (اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ)

قَالَ مُجَاهِدٌ مُسْتَمِرٌّ ذَاهِبٌ مُزْدَجَرٌ مُتَنَاهٍ وَازْدُجِرَ فَاسْتُطِيرَ جُنُونًا دُسُرٍ أَضْلَاعُ السَّفِينَةِ لِمَنْ كَانَ كُفِرَ يَقُولُ كُفِرَ لَهُ جَزَاءً مِنَ اللَّهِ مُحْتَضَرٌ يَحْضُرُونَ الْمَاءَ وَقَالَ ابْنُ جُبَيْرٍ مُهْطِعِينَ النَّسَلَانُ الْخَبَبُ السِّرَاعُ وَقَالَ غَيْرُهُ فَتَعَاطَى فَعَاطَهَا بِيَدِهِ فَعَقَرَهَا الْمُحْتَظِرِ كَحِظَارٍ مِنَ الشَّجَرِ مُحْتَرِقٍ ازْدُجِرَ افْتُعِلَ مِنْ زَجَرْتُ كُفِرَ فَعَلْنَا بِهِ وَبِهِمْ مَا فَعَلْنَا جَزَاءً لِمَا صُنِعَ بِنُوحٍ وَأَصْحَابِهِ مُسْتَقِرٌّ عَذَابٌ حَقٌّ يُقَالُ الْأَشَرُ الْمَرَحُ وَالتَّجَبُّرُ

قوله: قَالَ مُجَاهِدٌ: مُسْتَمِرٌّ: ذَاهِبٌ: ﴿وَإِنْ يَرَوْا آيَةً يُعْرِضُوا وَيَقُولُوا سِحْرٌ مُسْتَمِرٌّ﴾ اوکه هغوی چرته څه نښه وینی او ډېره کوی او وائی دا جادو دې چه د اول نه راوان دې. یعنی مدعیان نبوت اول هم داسې جادو کولو نو لکه څنګه چه د هغوی جادوپاتې نشو نو دا به هم پاتې نشی. مستمر معنی مجاهد رحمه الله ذاهب بیان کړیده یعنی تلونکې، ختمیدونکې، بعضو وئیلی دی ذاهب په معنی د سائر ده یعنی باقی پاتې کیدونکې(۱)

قوله: مُزْدَجَرٌ: مُتَنَاهٍ: ﴿وَلَقَدْ جَاءَهُمْ مِنَ الْأَنْبَاءِ مَا فِيهِ مُزْدَجَرٌ﴾ فرمائی مزدجر په معنی د "متناه" ده چه د باب تفاعل نه صیغه د اسم فاعل ده. "ای غایة فی الزجر، لامزید علیه" (۲) یعنی بې انتهاء رټنه مطلب دا دې چه دې خلقو سره دومره خبرې رسیدلې دی په کوموکښې چه په اوچته درجه رټنه او تنبیه موجود ده.

قوله: وَازْدُجِرَ: فَاسْتُطِيرَ جُنُونًا: ﴿وَقَالُوا مَجْنُونٌ وَازْدُجِرَ﴾ اودې خلقو د حضرت نوح علیه السلام باره کښې اووئیل چه دا مجنون دې، اود جنون د وجه نه وریدلې او نشه دې. أستطیر صیغه

---

(۱) فتح الباری-۸/۶۱۲:

(۲) عمدة القاری-۱۹/۲۰۴ :

مجهول ده. أستطير الرجل ، ويرولې، خوف زده كړيشوې. بعضو د دې ترجمه صرعَ سره كړيده. يعنى دَ مرگى بيمارئى كښې اخته كړيشوې. بهرحال په دې صورت كښې داعطف دې مجنون باندې او دَ قوم په مقوله كښې داخل دې. بعضو دا دَ الله تعالى مقوله گرځولې ده اودَ دې تفسير ئې كړيدې "دهمكى وركړيشوې"(١)
مطلب دا دې چه دَ نوح عليه السلام قوم نوح عليه السلام ته مجنون اووئيل او هغه ته ئې دهمكى وركړه چه دَ تبليغ نه منع شه مونږ به تا رجم كړو.

قوله: دُسُر: أَضْلَاعُ السَّفِينَةِ ﴿وَحَمَلْنٰهُ عَلٰى ذَاتِ اَلْوَاحٍ وَّدُسُرٍ﴾ فرمائى چه "دسر" دَ كشتئى اړخونه يعنى تختې ميخونو او رسو وغيره ته وائى، دا دَ دسار جمع ده ميخ ته وائى.

قوله: لِمَنْ كَانَ كُفِرَ: يَقُولُ: كُفِرَ لَهُ جَزَاءً مِنَ اللّٰهِ: ﴿لِّمَنْ كَانَ كُفِرَ﴾ مطلب دا دې چه دا عذاب په حقيقت كښې دَ الله تعالى دَ طرف نه بدله وه د حضرت نوح عليه السلام چه دَ هغه ناقدرى او انكار ئې كړې وو.

قوله: مُحْتَضَرٌ: يَحْضُرُونَ الْمَاءَ: آيت كښې دى ﴿وَنَبِّئْهُمْ اَنَّ الْمَآءَ قِسْمَةٌۢ بَيْنَهُمْ ۚ كُلُّ شِرْبٍ مُّحْتَضَرٌ﴾ اوهغه خلقو ته دا اوښايه چه اوبه)كويان) تقسيم كړيشوى دى هر يو دې په خپل نمبر راځى. فرمائى محتضر معنى ده نمبر والا ټول دې اوبه ته حاضرېږى.

قوله: مُهْطِعِينَ: النَّسَلَانُ: الْخَبَبُ السِّرَاعُ: ﴿مُّهْطِعِيْنَ اِلَى الدَّاعِ﴾" دا دَ اهطاع نه صيغه اسم فاعل ده. د كوم معنى چه په تيزئى سره د تللو ده. دَدې تفسير النسلان سره كړيدې. اودَ النسلان تفسير "الخبب السراع" سره، دَ ټولو معنى په تيزئى سره دَ تللو ده.

قوله: وَقَالَ غَيْرُهُ: فَتَعَاطٰى: فَعَاطَهَا بِيَدِهٖ فَعَقَرَهَا: ﴿فَنَادَوْا صَاحِبَهُمْ فَتَعَاطٰى فَعَقَرَ﴾

فتعاطى ترجمه عاط سره كړيده، عاط عوط نه ماخوذ دې دَ كوم چه دَ عربو په كلام كښې هيڅ معنى نه راځى. په دې وجه شراح حضراتو وئيلى دى چه په دې كښې قلب شويدې دَ عين كلمه دَ لام په ځائ كړشويده او دا عطو نه ماخوذ دې دَ كوم معنى چه په لاس دَ نيولو راځى او هغه دلته صحيح ده.(٢)

قوله: الْمُحْتَظِرِ: كَحِظَارٍ مِنَ الشَّجَرِ مُحْتَرِقٍ: ﴿فَكَانُوْا كَهَشِيْمِ الْمُحْتَظِرِ﴾ محتظر معنى ده دَ ونو)يعنى لرگو) سوزيدلې او مات شوې شپول. حظار از ضرب حظر، حظراً منع كول، حظار وحظيرة شپول هغه ځيز چه ستا او دَ نورو په مينځ كښې بنديز جوړشى. مطلب دا چه په عذاب راتلوباندې هغه دَ چقنړى شوى ازغودَ شپول په شان شو لكه څنگه چه هغه شپول ذره ذره كيږى دا هم تباه شو.

---

(١) تفسير كشاف-٤/٤٣٣ :
(٢) فتح البارى ٨/٦١٦:وعمدة القارى-١٩/٢٠٥:

قوله: كُفِرَ: فَعَلْنَا بِهِ وَبِهِمْ مَا فَعَلْنَا جَزَاءً لِمَا صُنِعَ بِنُوحٍ وَأَصْحَابِهِ: په آيت مبارك كښې دى "جَزَآءً لِّمَنْ كَانَ كُفِرَ" د نوح عليه السلام امداد كول او قوم غرق كول، دا بدله وه د هغه معاملې چه نوح عليه السلام اود هغه ملګرو سره اوکړې شوه.

قوله: مُسْتَقِرٌّ: عَذَابٌ حَقٌّ: آيت كښې دى وَلَقَدْ صَبَّحَهُمْ بُكْرَةً عَذَابٌ مُّسْتَقِرٌّ ۞ او سحر وختې په هغوى باندې د هميشه عذاب راغلو. فرمائى مستقر معنى عذاب حق.

قوله: يُقَالُ: الْأَشَرُ: الْمَرَحُ وَالتَّجَبُّرُ: آيت كښې د "سَيَعْلَمُونَ غَدًا مَّنِ الْكَذَّابُ الْأَشِرُ ۞" هغوى ته ډيرزر معلوم شى چه دروغ وايونكې څوك وو. ونيلې شى چه اشر معنى ده كبر او غرور كول، اشر كبر او غروركونكې.

[۳۴۵] بَاب وَانْشَقَّ الْقَمَرُ وَإِنْ يَرَوْا آيَةً يُعْرِضُوا

[۴۵۸۳] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ شُعْبَةَ وَسُفْيَانَ عَنْ الْأَعْمَشِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِي مَعْمَرٍ عَنْ ابْنِ مَسْعُودٍ قَالَ انْشَقَّ الْقَمَرُ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِرْقَتَيْنِ فِرْقَةً فَوْقَ الْجَبَلِ وَفِرْقَةً دُونَهُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اشْهَدُوا

[۴۵۸۴] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ أَخْبَرَنَا ابْنُ أَبِي نَجِيحٍ عَنْ مُجَاهِدٍ عَنْ أَبِي مَعْمَرٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ انْشَقَّ الْقَمَرُ وَنَحْنُ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَصَارَ فِرْقَتَيْنِ فَقَالَ لَنَا اشْهَدُوا اشْهَدُوا

[۴۵۸۵] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ قَالَ حَدَّثَنِي بَكْرٌ عَنْ جَعْفَرٍ عَنْ عِرَاكِ بْنِ مَالِكٍ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ بْنِ مَسْعُودٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ انْشَقَّ الْقَمَرُ فِي زَمَانِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

[۴۵۸۶] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا شَيْبَانُ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَأَلَ أَهْلُ مَكَّةَ أَنْ يُرِيَهُمْ آيَةً فَأَرَاهُمْ انْشِقَاقَ الْقَمَرِ

[۴۵۸۷] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسٍ قَالَ انْشَقَّ الْقَمَرُ فِرْقَتَيْنِ

د انشقاق قمر بحث: امام بخارى رحمه الله دلته د اشقاق القمر روايتونه حضرت عبدالله بن مسعود، حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهما او حضرت انس رضي الله عنه نه نقل كړى دى. حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه خو د انشقاق قمر كتونكونه دې. حضرت ابن عباس رضي الله عنهما لا پيدا شوې هم نه وو. ځكه چه دا واقعه د هجرت نه پنځه كاله وړاندې ده، او ابن عباس رضي الله عنهما هغه وخت نه وو پيدا شوې او حضرت انس رضي الله عنه د ځلورو پنځو كالو ماشوم وو او په مدينه منوره كښې وو، په مكه مكرمه كښې موجود نه وو. غالباً هغوى د باقى صحابه كرامو نه اوريدوسره دا واقعه

بيان كړيده.(١) ابونعيم "دلائل النبوة" كښې دَ حضرت ابن عباس ﷠ روايت نقل كړيدې چه يو څو مشركان دَ رسول الله ﷺ په خواكې راجمع شول. په هغوى كښې ابوجهل، وليد بن مغيره، عاص بن وائل او نظربن حارث شامل وو او رسول الله ﷺ ته ئې اووئيل كه ته رښتونې ئې نو دا سپوږمئى دوه ټكړې كړه. نبى كريم ﷺ دعا اوكړه او سپوږمئى دوه ټكړې شوه (٢)

حافظ جلال الدين سيوطى رحمه الله فرمائيلى دى چه دَ دې ثبوت په تواتر سره دې، حافظ ابن كثير دا متفق عليه ګرځولې دې (٣) دَ حافظ ابن حجر رحمه الله استاد حافظ زين الدين عراقى رحمه الله اجماع نقل كړې. هغه په خپل منظوم سيرت كښې فرمائى:

فصار فرقتين فرقة علت وفرقة للطود منه نزلت

وذاك مرتين بالاجماع والنص والتواتر السماع(٤)

دَ بعض قديم علماؤ دا خيال دې چه دَ شق قمر معجزه نه ده واقع شوې دا به قرب قيامت كښې واقع كيږى. باقى پاتې شوه دا خبره ﴿وَانْشَقَّ الْقَمَرُ﴾ كښې دَ ماضى صيغه استعمال شويده نو هغوى وائى چه دَ مستقبل دَ پاره دَ ماضى صيغه استعمالولې شى كله چه په مستقبل كښې دَ هغه څيز په وقوع كښې تحقق كښې مبالغه مقصود وى لكه څنګه چه ﴿اِقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ﴾ كښې استعمال كړيشويده. ليكن دَ جمهورو علماؤ مسلك دا دې چه انشقاق قمر دَ رسول الله ﷺ په زمانه كښې واقع شويده. لكه څنګه چه په رواياتوكښې دى.

حافظ رحمه الله ليكى: "والذى ذهب اليه الجمهور اصح، كما جزم به ابن مسعود وحذيفة وغيرهما" (٥) حافظ ابن حجر رحمه الله دَ انشقاق قمر متعلق بعض سوالونه او اعتراضونه او دَ هغې جوابونه نقل كړيدى (٦) دلته دَ مولاناشبيراحمد عثمانى رحمه الله تفسيرى حاشيه نقل كولې شى چه په دې كښې دَهغه مختصر جوابونه راځى، هغوى ليكى: "طحاوى او ابن كثير دَ دې واقعې دَ تواتر دعوى كړيده اودَ يوعقلى دليل نه هم ترنن پورې ددې قسم واقعه محال كيدل ثابت نه كړيشو .اوصرف دَاستبعاد په بنيادباندې داسې قطعى الثبوت څيزونه رد كولې نشى، بلكه استبعاد خو دَ معجزې دَ پاره لازم دې، دَ روزمره معمولى واقعاتوته معجزه څوك وائى"

(١) فتح البارى، كتاب مناقب النصار، باب انشقاق القمر-٧/١٨٢:

(٢) دلائل ابى نعيم، الفصل السادس عشر، انشقاق القمر -١/٢٨٠: نور اوګورئى الخصائص الكبرى، باب انشقاق القمر-١٢٦-١/١٢٥:

(٣) تفسير ابن كثير-٤/٢٦١:

(٤) فتح البارى، كتاب مناقب الانصار، باب انشقاق القمر-٧/١٨٣:

(٥) فتح البارى، كتاب مناقب الانصار، باب انشقاق القمر-٧/١٨٦:

(٦) فتح البارى، باب انشقاق القمر-١٨٦-٧/١٨٣:

باقي دا وينا چه شق قمر كه واقع شوې وې نو په تاريخ كښې دَ دې وجود ولې نشته نو يادساتنې چه دا واقعه دَ شپې ده او په بعض ملكونو كښې خود مطالع دَ اختلاف دَ وجه هغه وخت ورځ وى او په بعض ځايونو كښې نيمه شپه وى او خلقو عام توګه باندې اوده وى او چه چرته بيدارى وى او دَ كولاؤ آسمان لاندې ناست وى نو عادتاً دا ضرورى نه ده چه ټول به آسمان ته ګورى، په زمكه چه كومه دَ سپوږمئى رڼا خوروى په دې شرط چه آسمان صفاوى نو په دې كښې دَ سپوږمئى دوه ټكړې كيدل څه فرق نه راولى، بيا دَ لږ وخت قصه وه، مونږ وينو ګورو چه بار بار سپوږمئى تندر نيسى او ډيره ټوره وى خو په لاكهونو انسانانو ته پته هم نه وى او په هغه زمانه كښې دَ رصد وغيره دومره وسيع او مكمل انتظامات او تقويم(جنترياني) او دومره دَ خورونو ذرائع هم نه وې. بهر حال په تاريخونو كښې دَ نه ذكركيدو په وجه دَ دې تكذيب نشى كيدې. سره دَ دې چه "تاريخ فرشته" وغيره كښې دَ دې ذكر موجود دې، دَ هندوستان مهاراجه "ماليبار" دَ اسلام راوړلو سبب هم دا واقعه ليكى.(۱) قديم فلاسفه چونكه دَ آسمان او سياراتوخرق او التيام قائل نه دى په دې وجه هغوى دَ دينه انكار كوى نو حافظ ابن حجر رحمه الله ليكى: "وقد انكر جمهور الفلاسفة انشقاق القمر، متمسكين بان الايات العلوية، لايتهيأ فيها الانخراق والالتيام"

حافظ ابن حجر رحمه الله دَ زجاج په حواله سره دَ دې جواب وركړيدې چه قمر او نور اجرام سماويه دَ الله تعالى) مخلوق دې اوالله تعالى دَ هغوى دَ تخليق په شان دَ هغوى په انشقاق او په هغې كښې انخراق او التيام باندې قادر دې.(۲) او مولانا انورشاه كشميرى رحمه الله فرمائى "وقد ثبت اليوم الخرق، والالتئام، والانشقاق، والانفطار كلها فى الاجرام السماوية"(۳)

[۳۴۶] بَاب تَجْرِي بِأَعْيُنِنَا جَزَاءً لِمَنْ كَانَ كُفِرَ

وَلَقَدْ تَرَكْنَاهَا آيَةً فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ قَالَ قَتَادَةُ أَبْقَى اللَّهُ سَفِينَةَ نُوحٍ حَتَّى أَدْرَكَهَا أَوَائِلُ هَذِهِ الْأُمَّةِ

[۴۵۸۸] حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنْ الْأَسْوَدِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرَأُ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ

دَ دې ترجمة الباب نه واخله باب ولقد اهلكنا اشياعكم پورې شپږ مختلف ترجمې دى او په هره يوه كښې دَ حضرت عبدالله بن مسعود رضى الله عنه هم يو روايت نقل دې. دَ امام بخارى رحمه الله مقصد خودل دا دى چه په آيت كښې "فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ" دَ دال سره دې او په دې خبره باندې هم

---

(۱) تفسيرعثمانى ۷۰۱:فائده نمبر-۱۲

(۲) فتح البارى، كتاب مناقب الانصار، باب انشقاق القمر-۷/۱۸۵:

(۳) فيض البارى-۴/۲۴۱:

خبرداري مقصد دي چه قرآن پاك كومې قصې او واقعات بيانوى دې نه عبرت حاصلول پكار دى.

[۳۴۷] بَاب وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ

قَالَ مُجَاهِدٌ يَسَّرْنَا هَوَّنَّا قِرَاءَتَهُ.

[۴۵۸۹] حدثنا مسدد، عن يحيى، عن شعبة، عن أبى إسحق، عن الأسود، عن عبدالله رضى الله عنه، عن النبى) أنه كان يقرأ: فهل من مدكر.

[۳۴۸] بَاب أَعْجَازُ نَخْلٍ مُنْقَعِرٍ فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي وَنُذُرِ

[۴۵۹۰] حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ أَنَّهُ سَمِعَ رَجُلًا سَأَلَ الْأَسْوَدَ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ أَوْ مُذَّكِرٍ فَقَالَ سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ يَقْرَؤُهَا فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ قَالَ وَسَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرَؤُهَا فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ دَالًا

[۳۴۹] بَاب فَكَانُوا كَهَشِيمِ الْمُحْتَظِرِ وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ

[۴۵۹۱] حَدَّثَنَا عَبْدَانُ أَخْبَرَنَا أَبِي عَنْ شُعْبَةَ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنْ الْأَسْوَدِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَرَأَ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ الْآيَةَ

[۳۵۰] بَاب وَلَقَدْ صَبَّحَهُمْ بُكْرَةً عَذَابٌ مُسْتَقِرٌّ فَذُوقُوا عَذَابِي وَنُذُرِ إِلَى فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ

[۴۵۹۲] حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنْ الْأَسْوَدِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَرَأَ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ

[۳۵۱] بَاب وَلَقَدْ أَهْلَكْنَا أَشْيَاعَكُمْ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ

[۴۵۹۳] حَدَّثَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا وَكِيعٌ عَنْ إِسْرَائِيلَ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنْ الْأَسْوَدِ بْنِ يَزِيدَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ قَرَأْتُ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَهَلْ مِنْ مُذَّكِرٍ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ

[۳۵۲] بَاب قَوْلُهُ سَيُهْزَمُ الْجَمْعُ وَيُوَلُّونَ الدُّبُرَ

[۴۵۹۴] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حَوْشَبٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ حَدَّثَنَا خَالِدٌ عَنْ عِكْرِمَةَ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ ح وَحَدَّثَنِي مُحَمَّدٌ حَدَّثَنَا عَفَّانُ بْنُ مُسْلِمٍ عَنْ وُهَيْبٍ حَدَّثَنَا خَالِدٌ عَنْ

عِكْرِمَةَ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ وَهُوَ فِي قُبَّةٍ يَوْمَ بَدْرٍ اللّٰهُمَّ إِنِّي أَنْشُدُكَ عَهْدَكَ وَوَعْدَكَ اللّٰهُمَّ إِنْ تَشَأْ لَا تُعْبَدْ بَعْدَ الْيَوْمِ فَأَخَذَ أَبُو بَكْرٍ بِيَدِهِ فَقَالَ حَسْبُكَ يَا رَسُولَ اللّٰهِ أَلْحَحْتَ عَلَى رَبِّكَ وَهُوَ يَثِبُ فِي الدِّرْعِ فَخَرَجَ وَهُوَ يَقُولُ سَيُهْزَمُ الْجَمْعُ وَيُوَلُّونَ الدُّبُرَ

[٣٥٣] بَابُ قَوْلِهِ بَلِ السَّاعَةُ مَوْعِدُهُمْ وَالسَّاعَةُ أَدْهَى وَأَمَرُّ يَعْنِي مِنَ الْمَرَارَةِ

[٤٥٩٥] حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ يُوسُفَ أَنَّ ابْنَ جُرَيْجٍ أَخْبَرَهُمْ قَالَ أَخْبَرَنِي يُوسُفُ بْنُ مَاهَكٍ قَالَ إِنِّي عِنْدَ عَائِشَةَ أُمِّ الْمُؤْمِنِينَ قَالَتْ لَقَدْ أُنْزِلَ عَلَى مُحَمَّدٍ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِمَكَّةَ وَإِنِّي لَجَارِيَةٌ أَلْعَبُ بَلِ السَّاعَةُ مَوْعِدُهُمْ وَالسَّاعَةُ أَدْهَى وَأَمَرُّ

[٤٥٩٦] حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ حَدَّثَنَا خَالِدٌ عَنْ خَالِدٍ عَنْ عِكْرِمَةَ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ وَهُوَ فِي قُبَّةٍ لَهُ يَوْمَ بَدْرٍ أَنْشُدُكَ عَهْدَكَ وَوَعْدَكَ اللّٰهُمَّ إِنْ شِئْتَ لَمْ تُعْبَدْ بَعْدَ الْيَوْمِ أَبَدًا فَأَخَذَ أَبُو بَكْرٍ بِيَدِهِ وَقَالَ حَسْبُكَ يَا رَسُولَ اللّٰهِ فَقَدْ أَلْحَحْتَ عَلَى رَبِّكَ وَهُوَ فِي الدِّرْعِ فَخَرَجَ وَهُوَ يَقُولُ سَيُهْزَمُ الْجَمْعُ وَيُوَلُّونَ الدُّبُرَ بَلِ السَّاعَةُ مَوْعِدُهُمْ وَالسَّاعَةُ أَدْهَى وَأَمَرُّ

[٣٥٤] باب: تفسير سُورَةُ الرَّحْمٰنِ

وَقَالَ مُجَاهِدٌ بِحُسْبَانٍ كَحُسْبَانِ الرَّحَى وَقَالَ غَيْرُهُ وَأَقِيمُوا الْوَزْنَ يُرِيدُ لِسَانَ الْمِيزَانِ وَالْعَصْفُ بَقْلُ الزَّرْعِ إِذَا قُطِعَ مِنْهُ شَيْءٌ قَبْلَ أَنْ يُدْرِكَ فَذَلِكَ الْعَصْفُ وَالرَّيْحَانُ رِزْقُهُ وَالْحَبُّ الَّذِي يُؤْكَلُ مِنْهُ وَالرَّيْحَانُ فِي كَلَامِ الْعَرَبِ الرِّزْقُ وَقَالَ بَعْضُهُمْ وَالْعَصْفُ يُرِيدُ الْمَأْكُولَ مِنَ الْحَبِّ وَالرَّيْحَانُ النَّضِيجُ الَّذِي لَمْ يُؤْكَلْ وَقَالَ غَيْرُهُ الْعَصْفُ وَرَقُ الْحِنْطَةِ وَقَالَ الضَّحَّاكُ الْعَصْفُ التِّبْنُ وَقَالَ أَبُو مَالِكٍ الْعَصْفُ أَوَّلُ مَا يَنْبُتُ تُسَمِّيهِ النَّبَطُ هَبُورًا وَقَالَ مُجَاهِدٌ الْعَصْفُ وَرَقُ الْحِنْطَةِ وَالرَّيْحَانُ الرِّزْقُ وَالْمَارِجُ اللَّهَبُ الْأَصْفَرُ وَالْأَخْضَرُ الَّذِي يَعْلُو النَّارَ إِذَا أُوقِدَتْ وَقَالَ بَعْضُهُمْ عَنْ مُجَاهِدٍ رَبُّ الْمَشْرِقَيْنِ لِلشَّمْسِ فِي الشِّتَاءِ مَشْرِقٌ وَمَشْرِقٌ فِي الصَّيْفِ وَرَبُّ الْمَغْرِبَيْنِ مَغْرِبُهَا فِي الشِّتَاءِ وَالصَّيْفِ لَا يَبْغِيَانِ لَا يَخْتَلِطَانِ الْمُنْشَآتُ مَا رُفِعَ قِلْعُهُ مِنَ السُّفُنِ فَأَمَّا مَا لَمْ يُرْفَعْ قِلْعُهُ فَلَيْسَ بِمُنْشَأَةٍ وَقَالَ مُجَاهِدٌ كَالْفَخَّارِ كَمَا يُصْنَعُ الْفَخَّارُ الشُّوَاظُ لَهَبٌ مِنْ نَارٍ وَنُحَاسٌ النُّحَاسُ الصُّفْرُ يُصَبُّ عَلَى رُءُوسِهِمْ فَيُعَذَّبُونَ بِهِ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ يَهُمُّ بِالْمَعْصِيَةِ فَيَذْكُرُ اللّٰهَ عَزَّ وَجَلَّ فَيَتْرُكُهَا مُدْهَامَّتَانِ سَوْدَاوَانِ مِنَ الرِّيِّ صَلْصَالٍ طِينٌ خُلِطَ بِرَمْلٍ فَصَلْصَلَ كَمَا يُصَلْصِلُ الْفَخَّارُ وَيُقَالُ مُنْتِنٌ يُرِيدُونَ بِهِ صَلَّ يُقَالُ صَلْصَالٌ كَمَا يُقَالُ صَرَّ الْبَابُ عِنْدَ الْإِغْلَاقِ وَصَرْصَرَ مِثْلُ كَبْكَبْتُهُ يَعْنِي كَبَبْتُهُ فَاكِهَةٌ

وَنَخْلٌ وَرُمَّانٌ وَقَالَ بَعْضُهُمْ لَيْسَ الرُّمَّانُ وَالنَّخْلُ بِالْفَاكِهَةِ وَأَمَّا الْعَرَبُ فَإِنَّهَا تَعُدُّهَا فَاكِهَةً كَقَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى فَأَمَرَهُمْ بِالْمُحَافَظَةِ عَلَى كُلِّ الصَّلَوَاتِ ثُمَّ أَعَادَ الْعَصْرَ تَشْدِيدًا لَهَا كَمَا أُعِيدَ النَّخْلُ وَالرُّمَّانُ وَمِثْلُهَا أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَسْجُدُ لَهُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ ثُمَّ قَالَ وَكَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ وَكَثِيرٌ حَقَّ عَلَيْهِ الْعَذَابُ وَقَدْ ذَكَرَهُمُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ فِي أَوَّلِ قَوْلِهِ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ وَقَالَ غَيْرُهُ أَفْنَانٍ أَغْصَانٍ وَجَنَى الْجَنَّتَيْنِ دَانٍ مَا يُجْتَنَى قَرِيبٌ وَقَالَ الْحَسَنُ فَبِأَيِّ آلَاءِ نِعَمِهِ وَقَالَ قَتَادَةُ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ يَعْنِي الْجِنَّ وَالْإِنْسَ وَقَالَ أَبُو الدَّرْدَاءِ كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ يَغْفِرُ ذَنْبًا وَيَكْشِفُ كَرْبًا وَيَرْفَعُ قَوْمًا وَيَضَعُ آخَرِينَ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ بَرْزَخٌ حَاجِزٌ الْأَنَامُ الْخَلْقُ نَضَّاخَتَانِ فَيَّاضَتَانِ ذُو الْجَلَالِ ذُو الْعَظَمَةِ وَقَالَ غَيْرُهُ مَارِجٌ خَالِصٌ مِنَ النَّارِ يُقَالُ مَرَجَ الْأَمِيرُ رَعِيَّتَهُ إِذَا خَلَّاهُمْ يَعْدُو بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَيُقَالُ مَرَجَ أَمْرُ النَّاسِ مَرِيجٍ مُلْتَبِسٍ مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ اخْتَلَطَ الْبَحْرَانِ مِنْ مَرَجْتَ دَابَّتَكَ تَرَكْتَهَا سَنَفْرُغُ لَكُمْ سَنُحَاسِبُكُمْ لَا يَشْغَلُهُ شَيْءٌ عَنْ شَيْءٍ وَهُوَ مَعْرُوفٌ فِي كَلَامِ الْعَرَبِ يُقَالُ لَأَتَفَرَّغَنَّ لَكَ وَمَا بِهِ شُغْلٌ يَقُولُ لَآخُذَنَّكَ عَلَى غِرَّتِكَ

د كلماتو تشريح:

قوله: وَأَقِيمُوا الْوَزْنَ: يُرِيدُ لِسَانَ الْمِيزَانِ: دَ تلې دَ دواړو چابړو په مينځ کښې دَ لرګی په مينځ کښې يوه وړه شان ستن وی په څه سره چه دواړه چابړې برابرولې شی که هغه يو طرف ته ټيټ شی نو دَ هغه طرف چابړې ښکته شی. چه هغه بالکل نيغ ويښو بيا دواړه چابړې برابر وی هم ديته لسان الميزان وائی او په آيت کښې همدغه مراد دې.

قوله: والحب ذوالعصف والريحان:

د "والحب ذوالعصف والريحان" تفسير: امام بخاري رحمه الله دَ العصف پنځه معنې بيان کړيدی.

① يوه داچه دَ پتی هغه سبزی کومه چه دَ پخيدونه وړاندې پرکړې شی هغې ته عصف وائی.

② دوئم دا چه عصف نه مراد هغه دانې وی کوم چه خوړلې شی.

③ دريم دا چه عصف دَ غنمو پاڼړو ته وائی.

④ څلورم دَ ضحاک رحمه الله قول دې چه عصف اوچووښو او بهوسوته وائی.

⑤ پنځم دَ ابومالک رحمه الله قول دې چه عصف هغه سبزئی ته وائی چه اول ميوه کوی او نبطی کښې عصف په ځائ هغې ته هبور وائی. او دَ "الريحان" دوه معنې بيان کړيدی. يو دا چه ريحان دَ عربو په کلام کښې رزق او روزئی ته وائی او دوئم دا چه دَ دې اطلاق په هغه پخه غله باندې کيږی چه کچه نشی خوړلې، نو فرمائی "والريحان: النضيج الذی لم يؤکل" دَ عصف په شرح کښې يو لفظ "تبن" تيرشو دَ دې معنی ده بهوس، او اوچ وابنه.

قوله: وَالْمَارِجُ اللَّهَبُ الْأَصْفَرُ وَالْأَخْضَرُ الَّذِي يَعْلُو النَّارَ إِذَا أُوقِدَتْ: ﴿وَخَلَقَ الْجَانَّ مِنْ مَّارِجٍ مِّنْ نَّارٍ﴾ كله چه أور بل كړې شي نودَ شين او زيړ رنګ شغله پورته طرف ته اوچتيږي، هغې ته مارج وائي.

قوله: رَبُّ الْمَشْرِقَيْنِ لِلشَّمْسِ فِي الشِّتَاءِ مَشْرِقٌ وَمَشْرِقٌ فِي الصَّيْفِ وَرَبُّ الْمَغْرِبَيْنِ مَغْرِبُهَا فِي الشِّتَاءِ وَالصَّيْفِ: آيت كښې دى ﴿رَبُّ الْمَشْرِقَيْنِ وَرَبُّ الْمَغْرِبَيْنِ﴾ هغه دَ دواړو مشرقونواو دواړو مغربونومالك دې، فرمائي "مشرقين" نه مراد دا دې چه دَ نمر دپاره يو مشرق د ژمى په موسم كښې وى او يومشرق دَ ګرمئى په موسم كښې وى. دغه شان دَ نمر دوه مشرقونه شو او "مغربين" نه هم دَ ژمى مغرب او ګرمئى مغرب مراد دې. علامه شبيراحمد عثمانى رحمه الله فرمائى: " په ژمى او اوړى كښې دَ كومې كومې نقطې نه نمر راخيژى هم دَ دغه مشرقينواومغربينو په په تغير او تبدل سره موسم او فصلونه بدليږى او مختلف انقلابات كيږى. دَ زمكې دَ خلقو په زرګونو فوائد او مصالح دې بدلون سره تړلى دى نودَ دې اول بدليدل هم دَ الله تعالى يو لوئ نعمت او دَهغه دَ قدرت يو عظيم نښه ده."

قوله: لَا يَبْغِيَانِ: لَا يَخْتَلِطَانِ :آيت كښې دى ﴿مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ ۝ بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَا يَبْغِيَانِ﴾ هم هغه دودريابونه(صورتاً) يوځائ كړل(په ظاهركښې) يوبل سره ملاوشوى دى او حقيقة دَ دې دواړو په مينځ كښې يو پرده(قدرتى) ده. چه(دَ دې په وجه) دواړه(دَ خپلې خپلې موقع نه) نشى وړاندې كيدې. فرمائى لايبغيان معنى ده لايختلطان يعنى هغه دواړه يو بل سره ملاويږى نه، مطلب دا چه خوږ درياب او مالړين درياب كوم ځائ كښې چه يوبل سره يوځائ كيږى هلته يو بل سره ګډوډ كيږى نه علامه شبيراحمدعثمانى رحمه الله فرمائى: "بيان القرآن كښې دَ دوو معتبرو بنګالى علماؤ شهادت نقل كړيدې. "اركان" نه "چاټ ګام" پورې درياب داسې دې چه دَ هغې دوه بالكل جدا جدا مختلف دريابونه ښكارى، دَ يواوبه سپينې دى او دَ يو تورې، په تورو كښې دَ سمندر غوندې تلاطم او تموج يعنى اوچتيدل او راخلاصيدل كيږى او سپينې اوبه بالك خاموش دى. كشتئى په سپينواوبوكښې راوانه وى او دَ دواړو په مينځ كښې يوه كرخه شان برابره روانه وى چه دَ دواړو ملتقى ده، خلق وائى سپينې اوبه خوږې دى او تورې تروې.

اوماته دَ "باريسال" يو څو طالبانو بيان اوكړوچه په ضلع "باريسال" كښې دوه ولې دى چه هم دَ يو درياب نه وتلى دى دَ يوې اوبه ترخې دى او دَ يوې ډيرې خوږې او مزيدارې دى.دلته په ګجرات راقم الحروف چه كوم ځائ مقيم دې سمندر تقريباً دَ لس دولسو ميلوپه فاصله باندې دې. دَ هغه ځائ په ولوكښې ښكته والې پورته والې كيږى، ډيرو ثقاتو بيان كړيدې دَ مدپه وخت كښې چه كله دَ سمندر اوبه ولې ته راخى نودَ خوږو اوبوپه مخ ترخې اوبه ډير زور سره راخيژى خو هغه وخت هم دواړه اوبه ګډې وډې كيږى نه، بره ترخې وى او لاندې خوږې، دَ جزر په وخت كښې دَ پاسه نه ترخې اوبه كوزې شى او خوږې چه څنګه وى نو هغه شان باقى پاتې شى. دا شواهد كتلوسره دَ آيت مطلب بالكل واضح كيږى."

قوله: وَالْمُنْشَآتُ: مَا رُفِعَ قِلْعُهُ مِنَ السُّفُنِ، فَأَمَّا مَا لَمْ يُرْفَعْ قَلْعُهُ، فَلَيْسَ بِمُنْشَأَةٍ:
(وَلَهُ الْجَوَارِ الْمُنْشَئٰتُ فِي الْبَحْرِ كَالْأَعْلَامِ) منشئات هغه کشتوته وائی دَ کومو بادبانونه چه پورته اوچت کړیشوی وی(څکه چه دَ لرینه داسې کشتئی لکه دَ غرونو په شان ښکاری) دَ کومو بادبان چه نه وی اوچت شوی په هغې باندې دَ دې اطلاق نه کیږی.

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ: كَالْفَخَّارِ: كَمَا يُصْنَعُ الْفَخَّارُ: (خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِ) الله تعالی انسان یعنی حضرت ادم) دَ یومعمولی غوندې آوازکونکې خاورې نه پیدا کړو. مجاهد رحمه الله فرمائی الله تعالی دَ آواز کونکې خاورینه داسې پیدا کړولکه څنګه چه دَ دې نه خاورین لوښی جوړیږی. وړاندې دَ صلحاو تشریح امام کړیده "طين خلط برمل، فصلصل، كما يصلصل الفخار" یعنی هغه ختې کومې سره چه شګه یوځائ کړیشی نو هغه دَ خاورین لوښی غوندې آواز کوی. دوئم قول دا دې چه صلصال بدبویه ختې ته وائی. دا صل نه ماخوذدې وائی چه صل اللحم، غوښه سخاشوه، بدبویه شوه، صل او صلصال یوه معنی ده، لکه صَرَّ او صَرْ صَر چه یوه معنی ده. صرالباب: دروازې دَ بندیدلووخت کښې آواز اوکړی او لکه چه کَبَّ او کَبْکَبَ یوه معنی ده، اولټه کول.

قوله: وَنُحَاسٌ: النُّحَاسُ الصُّفْرُ، يُصَبُّ عَلَى رُءُوسِهِمْ، فَيُعَذَّبُونَ بِهِ: آیت کښې دی (يُرْسَلُ عَلَيْكُمَا شُوَاظٌ مِنْ نَارٍ وَنُحَاسٌ فَلَا تَنْتَصِرَانِ) اې پیریانواو انسانانو مجرمانو!تاسو دواړو باندې(دَ قیامت په ورځ) دَ اُور شغله او ویلې شوی پیتل اچولې شی، بیا به تاسو(دا) اخوانه کړې شئ. فرمائی آیت مبارك کښې نحاس نه پیتل مراد دې چه ویلې کولې به شی او دَ دوزخیانو په سرونوبه اچولې شی اود دې په ذریعه به هغوی له عذاب ورکولې شی.

قوله: خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ: يَهُمُّ بِالْمَعْصِيَةِ فَيَذْكُرُ اللَّهَ فَيَتْرُكُهَا: آیت کښې دی (وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّتٰنِ) اوکوم سړې چه دَ خپل رب په مخکښې دَ اودریدونه ویریږی دَ هغه دَ پاره به په جنت کښې دوه باغونه وی. فرمائی (خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ) مطلب دا دې چه یو سړې دَ ګناه کولو اراده اوکړی بیا الله تعالی یادکړی اوهغه ګناه پریږدی.

قوله: الشُّوَاظُ: لَهَبٌ مِنْ نَارٍ: آیت کښې دی (يُرْسَلُ عَلَيْكُمَا شُوَاظٌ مِنْ نَارٍ) (اې پیریانو اوانسانانومجرمانو!) په تاسو دواړوباندې به(دَ قیامت په ورځ)دَ اُورشغله درپریخودې شی. فرمائی شواظ معنی دَ اُور شغله.

قوله: مُدْهَامَّتَانِ سَوْدَاوَانِ مِنَ الرِّيِّ: هغه دواړه باغونه به دَ خړوبوالی دَ وجې تور ښکاری، شینکې او آبادی چه خومره ژوریږی نو هغه دَ تُوروالی طرف ته مائله وی.

قوله: وَقَالَ بَعْضُهُمْ لَيْسَ الرُّمَّانُ وَالنَّخْلُ بِالْفَاكِهَةِ وَأَمَّا الْعَرَبُ فَإِنَّهَا تَعُدُّهَا فَاكِهَةً:

نخل او رمان په فواکه کښې داخل دی یا نه؟ : ﴿فِيهِمَا فَاكِهَةٌ وَنَخْلٌ وَرُمَّانٌ﴾ امام بخاری رحمه الله دَ دې آیت نه دَ امام اعظم ابوحنیفه رحمه الله استدلال ردکول غواړی(۱)- دَ امام ابوحنیفه رحمه الله رائې ده چه نخل او رمان فواکه کښې داخل نه دی بلکه دَ دې حیثیت دَ مستقل غذا یعنی خوراك دې. دَ ائمه ثلاثه، صاحبینو او جمهور علماؤ رائې دا ده چه نخل او رمان فواکه کښې داخل دی.

(۲)امام اعظم رحمه الله دَ مذکوره آیت نه استدلال کوی چه دې کښې "فاکهة" او "نخل ورمان" په مینځ کښې واو عاطفه راوړلې شویدې او عطف په مغایرت باندې دلالت کوی په دې وجه دا "فاکهة" کښې داخل نه دی. امام بخاری رحمه الله فرمائی چه داعطف په مغایرت دَ دلالت دَ پاره نه دې بلکه دا "تخصیص بعد التعمیم" دَ قبیل نه دې لکه چه په نورو ډیرو آیاتونو کښې دَ کوم ذکر چه هغوی دلته اوکړو دَ دې مثال موجود دې نو دَ دې تقاضادا ده چه نخل ورمان فاکهة کښې داخلیدل پکار دی. امام ابوحنیفه رحمه الله فرمائی چه "نخل ورمان" کښې دَ تفکه شان موجود خودې لیکن دا دَ غذا او دا دوائ دواړو په توګه هم استعمالیږی په دې بنا دا فواکه کښې به نشی شاملولې.(۳) جمهور فرمائی چه هم دَ دې دَپاره خودَ دې تخصیص شویدې چه په دې کښې دَ تفکه دَ شان سره سره شان تغذی او تداوی هم موجود دی.ثمره اختلاف به هغه وخت ښکاره کیږی چه څوك قسم اوخوری چه هغه به فاکهة نه خوری، بیا هغه په نخل ورمان کښې یو څیز اوخوړلو نودَ جمهورو په نیزد به هغه حانث شی او دَ امام ابوحنیفه رحمه الله په نیزد به حانث نه وی. بعضوئیلی دی چه دا ختلاف دَ حجت او دلیل اختلاف نه دې بلکه دَ عصر زمان او عرف اختلاف دې، یعنی دَ امام اعظم رحمه الله په زمانه او علاقه کښې عرف همدغه وو چه دا به په فواکه کښې نشو شمیرلې او دَ نورو فقهاؤ په نیزد عرف دَ دې نه مختلف وو دابه ئې په فواکه کښې شمیرل او په یمین کښې دَ عرف اعتبار وی نو دَ دې دَ پاره به اعتبار عرف له وی (۴)

قوله: أَفْنَانٍ: أَغْصَانٍ :آیت کښې ﴿ذَوَاتَا أَفْنَانٍ﴾ دواړه باغونه به دَ ښاخووالا وی. فرمائی افنان نه ښاخونه مراد دی.

قوله: وَجَنَى الْجَنَّتَيْنِ دَانٍ: مَا يُجْتَنَى قَرِيبٌ :دآیت ترجمه ده "اودَدې دواړو باغونو میوې به ډیرې نزدې وی" مطلب دا چه دې نه کومې میوې راشوکولې شی هغه به ډیرې نزدې وی.

---

(۱)وفی الفتح :۸/۲۲۳:العض المذکور هوابوحنیفة. وفی عمدة القاری ۱۹/۲۱٤:لایلزم تخصیص هذا القول بابی حنیفة وحده. فان جماعة المفسرین ذهبواالی هذاالقول

(۲) الهدایه. کتاب الایمان. باب الیمین فی الاکل والشرب ۲/٤۹۱:وفیض الباری-٤/۲٤۳

(۳)تعلیقات لامع الدراری-۹/۱۷۳:

(٤) دَ تفصیل دَ پاره تعلیقات لامع الدراری ۱۷٤-۹/۱۷۲:وفتح القدیر-٤/٤۰۵:

قوله: فَبِأَيِّ آلَاءِ: نِعَمِهِ، رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ: يَعْنِي الْجِنَّ وَالْإِنْسَ: آیت کښې دی ﴿فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ﴾ تاسو به دَ خپل رب کوم کوم نعمتونه دروغ گڼرئی. فرمائی الاء نه مراد نعمتونه دی او ربکما کښې پیری او انسان ته خطاب دې.

قوله: وَقَالَ أَبُو الدَّرْدَاءِ: كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ: يَغْفِرُ ذَنْبًا: ابن حبان او ابن ماجه دا روایت مرفوعاً نقل کړیدې امام په خپل تاریخ کښې دا موصولاً نقل کړیدې، امام بیهقی هم دا موصولاً نقل کړیدې[۱] "کل یوم" معنی "کل وقت" ده.

قوله: بَرْزَخٌ: حَاجِزٌ: آیت کښې دی ﴿بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَا يَبْغِيَانِ﴾ په دواړوکښې یوه پرده ده (دینه وړاندې والې نشی کولې په دې کښې دَ برزخ معنی ده حاجز، بندیز.

قوله: الْأَنَامُ: الْخَلْقُ: آیت کښې دی ﴿وَالْأَرْضَ وَضَعَهَا لِلْأَنَامِ﴾ او هم هغه زمکه دَ مخلوق دَ پاره (دَ هغې په ځائې) کیخوده. فرمائی انام معنی مخلوق ده.

قوله: نَضَّاخَتَانِ: فَيَّاضَتَانِ: آیت کښې دی ﴿فِيهِمَا عَيْنَانِ نَضَّاخَتَانِ﴾ په دې دواړو باغونو کښې به ده چینې جوش وهونکې وی. فرمائی نضاختان معنی ده فیاضتان یعنی په جنتیانو باندې خیر او برکت وروونکې.

قوله: ذُو الْجَلَالِ: ذُو الْعَظَمَةِ: آیت کښې دی ﴿تَبَارَكَ اسْمُ رَبِّكَ ذِي الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ﴾ ډیر دَ برکت نوم دې ستا دَ رب چه دَ عظمت والا دې او دَ احسان والا دې. فرمائی ذوالجلال معنی عظمت او بزرګئی والا.

قوله: مَارِجٌ: خَالِصٌ مِنَ النَّارِ، يُقَالُ: مَرَجَ الْأَمِيرُ رَعِيَّتَهُ، إِذَا خَلَّاهُمْ، يَعْدُو بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ، مَرَجَ أَمْرُ النَّاسِ، مَرِيجٍ: مُلْتَبِسٌ: آیت کښې دی ﴿وَخَلَقَ الْجَانَّ مِنْ مَارِجٍ مِنْ نَارٍ﴾ او پیریان دَ اُور دَ شغلې نه پیدا کړل، دَ مارج معنی ده خالص اُور، عرب وائی مرج الامیر رعیته حاکم خپل رعیت آزاد پریخودو، بعض په بعضو باندې ظلم کوی، مرج امرالناس دَ خلقو معامله خرابه شوه، مریج معنی مختلط مرج البحران دواړه دزیابونه یوځائ شو. دا مرجت دابتك نه ماخوذ دې یعنی تا خپل څاروی پریخودل چه هغه دَ څرن په ځائ کښې اوڅری، مقصد دا چه مرج مختلف معنې راځی، آزادپریخودل، او ګډوډ کیدل.

قوله: سَنَفْرُغُ لَكُمْ: سَنُحَاسِبُكُمْ، لَا يَشْغَلُهُ شَيْءٌ عَنْ شَيْءٍ وَهُوَ مَعْرُوفٌ فِي كَلَامِ الْعَرَبِ: آیت کښې دی ﴿سَنَفْرُغُ لَكُمْ أَيُّهَ الثَّقَلَانِ﴾ دلته اشکال کیږی چه الله تعالی اول په څه

---

[۱] قال الحافظ: وصله المصنف فی التاریخ، وابن حبان فی الصحیح وابن ماجه ...عن ابی الدرداء مرفوعاً واخرجه البیهقی فی الشعب عن ابی الدرداء مرفوعاً) فتح الباری " -۶۲۳/۸ :

کارکښي مشغول وو او اوس هغه د ثقلين د پاره اوزګارېږي، د دې اشکال جواب امام ورکړيدې د محاورې په توګه استعمالیږي او د عربوبه کلام کښې دا معروف دی وائی لاتفرغنلك اوس زه ستاد پاره اوزګارېږم حالانکه د اول د هغه څه مشغولتیانه وی، د دې مطلب دا وی چه اوس به هغه تانسی او مزه ورکونکې او سزا ورکونکې دې.

[٣٥٥] بَابٌ قَوْلِهِ وَمِنْ دُونِهِمَا جَنَّتَانِ

[٤٥٩٧] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي الْأَسْوَدِ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ الصَّمَدِ الْعَمِّيُّ حَدَّثَنَا أَبُو عِمْرَانَ الْجَوْنِيُّ عَنْ أَبِي بَكْرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ قَيْسٍ عَنْ أَبِيهِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ جَنَّتَانِ مِنْ فِضَّةٍ آنِيَتُهُمَا وَمَا فِيهِمَا وَجَنَّتَانِ مِنْ ذَهَبٍ آنِيَتُهُمَا وَمَا فِيهِمَا وَمَا بَيْنَ الْقَوْمِ وَبَيْنَ أَنْ يَنْظُرُوا إِلَى رَبِّهِمْ إِلَّا رِدَاءُ الْكِبْرِ عَلَى وَجْهِهِ فِي جَنَّةِ عَدْنٍ

[٣٥٦] بَابٌ حُورٌ مَقْصُورَاتٌ فِي الْخِيَامِ

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ الْحُورُ السُّودُ الْحَدَقِ وَقَالَ مُجَاهِدٌ مَقْصُورَاتٌ مَحْبُوسَاتٌ قُصِرَ طَرْفُهُنَّ وَأَنْفُسُهُنَّ عَلَى أَزْوَاجِهِنَّ قَاصِرَاتٌ لَا يَبْغِينَ غَيْرَ أَزْوَاجِهِنَّ

[٤٥٩٨] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى قَالَ حَدَّثَنِي عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ الصَّمَدِ حَدَّثَنَا أَبُو عِمْرَانَ الْجَوْنِيُّ عَنْ أَبِي بَكْرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ قَيْسٍ عَنْ أَبِيهِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِنَّ فِي الْجَنَّةِ خَيْمَةً مِنْ لُؤْلُؤَةٍ مُجَوَّفَةٍ عَرْضُهَا سِتُّونَ مِيلًا فِي كُلِّ زَاوِيَةٍ مِنْهَا أَهْلٌ مَا يَرَوْنَ الْآخَرِينَ يَطُوفُ عَلَيْهِمُ الْمُؤْمِنُونَ وَجَنَّتَانِ مِنْ فِضَّةٍ آنِيَتُهُمَا وَمَا فِيهِمَا وَجَنَّتَانِ مِنْ كَذَا آنِيَتُهُمَا وَمَا فِيهِمَا وَمَا بَيْنَ الْقَوْمِ وَبَيْنَ أَنْ يَنْظُرُوا إِلَى رَبِّهِمْ إِلَّا رِدَاءُ الْكِبْرِ عَلَى وَجْهِهِ فِي جَنَّةِ عَدْنٍ

حضرت ابن عباس رضی الله عنهما د حور تشریح سودالحدق د تورو سترګووالا، الحدق حدقة جمع ده، د سترکو توروالي ته وائي، حور، د حوراء جمع ده اود مقصورات تفسیرئي بیان کړو چه د هغوی نظر اود هغوی ذات به د هغوی د خاوندانود پاره محفوظ وی اود بل چا په تصرت کښې راتلووالا به نه وی او د بل چاطرف ته به سترګو اوچتولووالا هم نه وی.

[٣٥٧] بَاب: تفسير سورة الواقعه

وَقَالَ مُجَاهِدٌ (رُجَّتْ) زُلْزِلَتْ (بُسَّتْ) فُتَّتْ لُتَّتْ كَمَا يُلَتُّ السَّوِيقُ، الْمَخْضُودُ الْمُوقَرُ حَمْلًا، وَيُقَالُ أَيْضًا لَا شَوْكَ لَهُ (مَنْضُودٍ) الْمَوْزُ، وَالْعُرُبُ الْمُحَبَّبَاتُ إِلَى أَزْوَاجِهِنَّ (ثُلَّةٌ) أُمَّةٌ (يَحْمُومٍ) دُخَانٌ أَسْوَدُ (يُصِرُّونَ) يُدِيمُونَ. الْهِيمُ الْإِبِلُ الظِّمَاءُ (لَمُغْرَمُونَ) لَمُلْزَمُونَ (رَوْحٌ) جَنَّةٌ وَرَخَاءٌ (وَرَيْحَانٌ) الرِّزْقُ (وَنُنْشِئَكُمْ) فِي أَيِّ خَلْقٍ نَشَاءُ. وَقَالَ غَيْرُهُ (تَفَكَّهُونَ) تَعْجَبُونَ (عُرُبًا) مُثَقَّلَةً وَاحِدُهَا عَرُوبٌ مِثْلُ صَبُورٍ وَصُبُرٍ، يُسَمِّيهَا أَهْلُ مَكَّةَ الْعَرِبَةَ، وَأَهْلُ الْمَدِينَةِ الْغَنِجَةَ، وَأَهْلُ

الْعِرَاقِ الشَّكِلَةَ. وَقَالَ فِي (خَافِضَةٌ) لِقَوْمٍ إِلَى النَّارِ، وَ(رَافِعَةٌ) إِلَى الْجَنَّةِ (مَوْضُونَةٍ) مَنْسُوجَةٍ، وَمِنْهُ وَضِينُ النَّاقَةِ، وَالْكُوبُ لاَ آذَانَ لَهُ وَلاَ عُرْوَةَ، وَالأَبَارِيقُ ذَوَاتُ الآذَانِ وَالْعُرَى. (مَسْكُوبٍ) جَارٍ (وَفُرُشٍ مَرْفُوعَةٍ) بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ (مُتْرَفِينَ) مُتَمَتِّعِينَ (مَا تُمْنُونَ) هِيَ النُّطْفَةُ فِي أَرْحَامِ النِّسَاءِ. (لِلْمُقْوِينَ) لِلْمُسَافِرِينَ، وَالْقِيُّ الْقَفْرُ. (بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ) بِمُحْكَمِ الْقُرْآنِ، وَيُقَالُ بِمَسْقِطِ النُّجُومِ إِذَا سَقَطْنَ، وَمَوَاقِعُ وَمَوْقِعٌ وَاحِدٌ. (مُدْهِنُونَ) مُكَذِّبُونَ مِثْلُ (لَوْ تُدْهِنُ فَيُدْهِنُونَ). (فَسَلاَمٌ لَكَ) أَيْ مُسَلَّمٌ لَكَ إِنَّكَ مِنْ أَصْحَابِ الْيَمِينِ، وَأُلْغِيَتْ إِنَّ وَهُوَ مَعْنَاهَا كَمَا تَقُولُ أَنْتَ مُصَدَّقٌ مُسَافِرٌ عَنْ قَلِيلٍ، إِذَا كَانَ قَدْ قَالَ إِنِّي مُسَافِرٌ عَنْ قَلِيلٍ. وَقَدْ يَكُونُ كَالدُّعَاءِ لَهُ كَقَوْلِكَ فَسَقْيًا مِنَ الرِّجَالِ. إِنْ رَفَعْتَ السَّلاَمَ فَهُوَ مِنَ الدُّعَاءِ (تُورُونَ) تَسْتَخْرِجُونَ. أَوْرَيْتُ أَوْقَدْتُ. (لَغْوًا) بَاطِلاً. (تَأْثِيمًا) كَذِبًا.

د کلماتو تشریح:

قوله: رجت: زلزلت: آیت کښې دی ﴿إِذَا رُجَّتِ الْأَرْضُ رَجًّا﴾ په زمکه کښې به سخته زلزله راشی په دې کښې د رجت معنی ده چه کله هغه اوخوزلې شی، هغه اوړقولې.

قوله: بست: فتت والتت کما یلت السویق: ﴿وَبُسَّتِ الْجِبَالُ بَسًّا﴾ فرمائی چه بست معنی ده فتت غرونه به ذره ذره کړیشی، لتت: ګډوډ به کړیشی، لکه څنګه چه ستوان ګډوډ کولې شی.

قوله: المخضود: الموقر حملا، ویقال ایضاً: لاشوك له: ﴿فِي سِدْرٍ مَّخْضُودٍ﴾ معنی ده د هغه بیرې ونه چه د میوې د بوج نه بارکړیشوې وی او دا هم ونیلی شی چه مخضود هغې ته ونیلی شی په کومه کښې چه ازغی نه وی.

قوله: منضود: الموز: ﴿وَطَلْحٍ مَّنضُودٍ﴾ طلح تفسیر دې الموز یعنی کیلا او منضود معنی ده په یوبل باندې کیخودې شوې.

قوله: والعرب: المحببات الی ازواجهن: ﴿فَجَعَلْنَاهُنَّ أَبْكَارًا عُرُبًا أَتْرَابًا﴾ مونږ دې حورو لره ښځې، د خاوندانو د پاره محبوب اود هغوی هم عمر جوړکړې. هغه ښځې چه د خپلو خاوندانو محبوبې وی "عرب" وائی، عروب: عروب وعروبة جمع ده، د اتو نهولفظونو تشریح نه پس امام دوباره د دې لفظ تشریح کړیده، نواوفرمائیلې شو عربها: مثقلة یعنی عرب مثقله دې، مثقله معنی ده د دې په را باندې پیش دې. محبوبې بی بی ته اهل مکه عَرِبَة وائی، اهل مدینه دیته غَنِجَة وائی اهل عراق دې ته شَكِلَة وائی

قوله: ثلة: امة: آیت کښې ﴿ثُلَّةٌ مِّنَ الْأَوَّلِينَ﴾ په دې کښې ثلة معنی ډله، اوګروه.

قوله: یحموم: دخان اسود: آیت کښې دی ﴿وَظِلٍّ مِّن يَحْمُومٍ﴾ او (اصحاب شمال) د تور لوګی په سوری کښې به وی یحموم تور لوګی ته وائی.

قوله: یصرون: یدیمون :آیت کښې دی ﴿وَكَانُوا يُصِرُّونَ عَلَى الْحِنْثِ الْعَظِيمِ﴾ اودې خلقو به په ډیره درنه ګناه باندې اصرار کولو (یعنی ایمان به ئی نه راوړلو) یصرون معنی یدیمون همیشه والې اختیار کړې وو.

قوله: الهیم: الابل الظماء :آیت کښې دی ﴿فَشٰرِبُوْنَ عَلَيْهِ مِنَ الْحَمِيمِ﴾ هغوی به دَ تږی اوښانو په شان څکونکی وی، الهیم تږی اوښانوته وائی.

قوله: لمغرمون: لملزمون :آیت کښې دی ﴿إِنَّا لَمُغْرَمُونَ ۙ بَلْ نَحْنُ مَحْرُومُونَ﴾ په مونږ باندې تاوان راپریوتلو بلکه بالکل محرومه پاتې شو. لمعزمون معنی ده الزام ورکړیشو، په مونږ باندې لازم کړیشو، قرضدارې شو.

قوله: فروح: جنة ورخاء، وریحان: الرزق :آیت کښې دی ﴿فَأَمَّا إِن كَانَ مِنَ الْمُقَرَّبِينَ ۙ فَرَوْحٌ وَرَيْحَانٌ ۙ وَجَنَّتُ نَعِيمٍ﴾ بیا چه کوم خلق دَ مقربینونه وی دَ هغوی دَ پاره خو راحت دې او خوراکونه دی او دَ آرام جنت دې. روح معنی جنت او فراخی ده او ریحان معنی رزق ده.

قوله: وننشئکم: في اي خلق نشاء :آیت کښې دی ﴿وَنُنشِئَكُمْ فِي مَا لَا تَعْلَمُونَ﴾ او ستاسو به داسې صورت جوړ کړیشی کوم چه تاسو پیژنې هم نه، فرمائی مطلب دا دې چه مونږ په کوم صورت کښې غواړو تاسو به پیدا کوو.

قوله: تفکهون: تعجبون :آیت کښې دی ﴿لَوْ نَشَاءُ لَجَعَلْنَاهُ حُطَامًا فَظَلْتُمْ تَفَكَّهُونَ﴾ یعنی که مونږ اوغواړو نو دا به ذره ذره کړو بیا به تاسو حیران شئ.

قوله: خافضة: لقوم الی النار، رافعة: الی الجنة :آیت کښې دی ﴿لَيْسَ لِوَقْعَتِهَا كَاذِبَةٌ ۝ خَافِضَةٌ رَّافِعَةٌ﴾ دَ قیامت په واقع کیدوکښې هیڅ اختلاف نشته هغه به بعضې ښکته کړی او بعضې به اوچت کړی، امام فرمائی خافضة معنی ده هغه قیامت به یو قوم جهنم طرف ته یوسی او رافعة معنی یو قوم به دَ جنت طرف تهَ اوچتونکې دې.

قوله: موضونة: منسوجة، ومنه: وضین الناقة: ﴿عَلَىٰ سُرُرٍ مَّوْضُونَةٍ﴾ معنی ده جوړشوی، هم دینه وضین الناقة دې هغه رسئی ته وائی په کومه چه په اوښ باندې کجاوه او بار تړلې شی.

قوله: باکواب واباریق :کوب هغه لوښی ته وائی کوم کښې چه نه ټوټئی او او لاسکې لکه ګلاس، پیاله. ابریق هغه لوښی ته وائي په کوم کښې چه دا دواړه وی لکه لوټه، بعضو لوټو کښې دَ ټوټئی سره لاسکې هم وی لکه چه په عربو کښې رواج دې.

قوله: مسکوب: جار :آیت کښې دی ﴿وَمَاءٍ مَّسْكُوبٍ﴾ او رواني اوبه وی... مسکوب معنی رواني.

قوله: وفرش موفوعة: بعضها فوق بعض :فرمائی آیت کښې دی ﴿وَفُرُشٍ مَّرْفُوعَةٍ﴾ قط په قط فرش مراد دې.

قوله: مترفین: متمتعین: آیت کښې دی (اِنَّهُمۡ كَانُوۡا قَبۡلَ ذٰلِكَ مُتۡرَفِيۡنَ) هغه خلق به دې نه وړاندې (یعنی دنیاکښې) په ډیره خوشحالئی کښې اوسیدل، فرمائی مترفین معنی متمتعین، په آرام سره ژوندتیرونکی، خوشحاله.

قوله: ماتمنون: هي النطفة في ارحام النساء: آیت کښې دی (اَفَرَءَيۡتُمۡ مَّا تُمۡنُوۡنَ ؕ ءَاَنۡتُمۡ تَخۡلُقُوۡنَهٗۤ اَمۡ نَحۡنُ الۡخٰلِقُوۡنَ) بنه بیا دا اوښائې تاسو کومه (د ښځو په رحم کښې) منی رسوئی هغې نه تاسو انسان جوړوئی که مونږ جوړونکې یو. فرمائی ماتمنون معنی ده هغه نطفه چه د ښځې په رحم کښې اچوئی.

قوله: للمقوین: للمسافرین، والقي: القفر: (نَحۡنُ جَعَلۡنٰهَا تَذۡكِرَةً وَّمَتَاعًا لِّلۡمُقۡوِيۡنَ) هم مونږ ونې پیدا کړی (کوم نه چه اوررا اوځی (ستاسو د یاداشت د پاره) چه کوم الله د شنې ونې نه اور راویستلو باندې قادر دې هغه مړی ژوندی کولوباندې هم قادردې) اوپه ځنګل کښې سفر کونکو د نفع اوچتلو د پاره مقوین معنی مسافرین ده قِی (بکسرالقاف) نه ماخوذ دې صحرا او بیابان ته وائی.

قوله: بمواقع النجوم: بحكم القران، ويقال: بمسقط النجوم اذا سقطن: (فَلَاۤ اُقۡسِمُ بِمَوٰقِعِ النُّجُوۡمِ) فرمائې چه مواقع النجوم نه د قرآن کریم محکم آیاتونه مراد دې. د موقع تفسیر محکم سره اود نجوم تفسیر قرآن سره کړیدې. ځکه چه قرآن نجماً نجماً نازل شویدې او مواقع النجوم دوئم تفسیر د ستور پریوتل یعنی ډوبیدلو منازل.

قوله: مدهنون: مكذبون، مثل: لوتدهن فيدهنون: آیت کښې دی (اَفَبِهٰذَا الۡحَدِيۡثِ اَنۡتُمۡ مُّدۡهِنُوۡنَ) آیا تاسو دا کلام دروغ ګرځونکی ئې، د سورة قلم په آیت کښې هم داشان دی (وَدُّوۡا لَوۡ تُدۡهِنُ فَيُدۡهِنُوۡنَ) دا خلق غواړی چه تاسو (د تبلیغ په کار کښې) سست شئی نو دوی به هم سست شی.

قوله: فسلام لك: اي مسلم لك، انك من اصحاب اليمين: سلام په معنی د مسلم ده، اود دې معنی ده مسلم لك انك من اصحاب اليمين یعنی دا ستاسو د پاره منلې شوی ده چه تاسو د اصحاب اليمين نه ئې "ان" اګرچه په لفظونوکښې غورزولې شویدې لیکن په معنی کښې د دې اعتبار شته، لکه چه یو سړې اووائی زردې چه سفرکونکې یم نو د دې په جواب کښې به تاسو وائی انت مصدق، مسافر عن قلیل دلته هم "ان" محذوف دې او اصل عبارت دې "انت مصدق انك مسافر عن قليل" د سلام لفظ د دعا په توګه هم استعمالیږی لکه "سقيا من الرجال" لفظ چه د دعا په توګه استعمالیږی، "یعنی سقاك الله سقيا من الرجال" په خلق کښې دې الله تعالی هم تا خړوب کړی، البته "سقیا" د دعا د پاره منسوب استعمالیږی او سلام مرفوع استعمالیږی.

قوله: توورون: تستخرجون: آيت كښې دى ﴿أَفَرَءَيْتُمُ النَّارَ الَّتِي تُورُونَ﴾ بنه ده بيا دا اوښايئې كوم اُور چه تاسو بلوئې. فرمائي تورون معنى كوم اُور چه تاسو راوباسئى.

قوله: لغوا: باطلا: تاثيما: كذبا: آيت كښې دى ﴿لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا وَلَا تَأْثِيمًا﴾ دې كښې لغو معنى باطل او تاثيما معنى د دروغوده.

[۳۵۸] بَابُ قَوْلِهِ وَظِلٍّ مَمْدُودٍ

[۴۵۹۹] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ أَبِي الزِّنَادِ عَنِ الْأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَبْلُغُ بِهِ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِنَّ فِي الْجَنَّةِ شَجَرَةً يَسِيرُ الرَّاكِبُ فِي ظِلِّهَا مِائَةَ عَامٍ لَا يَقْطَعُهَا وَاقْرَءُوا إِنْ شِئْتُمْ وَظِلٍّ مَمْدُودٍ

[۳۵۹] بَاب: تفسير سُورَةُ الْحَدِيدِ

وَقَالَ مُجَاهِدٌ جَعَلَكُمْ مُسْتَخْلَفِينَ مُعَمَّرِينَ فِيهِ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ مِنَ الضَّلَالَةِ إِلَى الْهُدَى فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ جُنَّةٌ وَسِلَاحٌ مَوْلَاكُمْ أَوْلَى بِكُمْ لِئَلَّا يَعْلَمَ أَهْلُ الْكِتَابِ لِيَعْلَمَ أَهْلُ الْكِتَابِ يُقَالُ الظَّاهِرُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا وَالْبَاطِنُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا أَنْظِرُونَا انْتَظِرُونَا

د كلماتو تشريح:

قوله: قَالَ مُجَاهِدٌ: جَعَلَكُمْ مُسْتَخْلَفِينَ: مُعَمَّرِينَ فِيهِ: ﴿وَأَنْفِقُوا مِمَّا جَعَلَكُمْ مُسْتَخْلَفِينَ فِيهِ﴾ اوبه كوم مال كښې چه هغه تاسو د نور قائم مقام جوړكړې ئى دينه خرچ كوئى، مجاهد رحمه الله د دې ترجمه كړيده "تاسوئى آبادكړى ئى په دې كښې د نورو خلقو د تللونه پس"

قوله: مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ: مِنَ الضَّلَالَةِ إِلَى الْهُدَى: آيت كښې دى ﴿هُوَ الَّذِي يُنَزِّلُ عَلَىٰ عَبْدِهِ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ لِيُخْرِجَكُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ﴾ هغه داسې (رحيم) دې چه خپل بنده (محمد) باندې صفاصفا آياتونه راليگى دې د پاره چه هغه تاسو) د كفر او جهل) تيارونه (د ايمان او حقيقى علم) رانړا طرف ته راولى. فرمائى الظلمت نه گمراهى او النور نه هدايت مراد دې.

قوله: فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ: جُنَّةٌ وَسِلَاحٌ: آيت مبارك كښې دى ﴿وَأَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ﴾ اومونږ اوسپنه پيدا كړيده په كومه كښې چه سختوالې دې او د خلقو د پاره نورې هم قسماقسم فائدې دى. فرمائى منافع لناس نه ډهال او وسله مراد ده.

قوله: مَوْلَاكُمْ: أَوْلَى بِكُمْ: آيت كښې دى ﴿مَأْوَاكُمُ النَّارُ هِيَ مَوْلَاكُمْ﴾ ستاسو د ټولو ځائ دوزخ دې هم هغه ستاسو (د هميشه د پاره) ملګرې دې. فرمائى مولاكم معنى اولى بكم يعنى د دوزخ اُور ستاسو د پاره لائق دې.

قوله: لِئَلَّا يَعْلَمَ أَهْلُ الْكِتَابِ: لِيَعْلَمَ أَهْلُ الْكِتَابِ: آيت مبارك كښې دى ﴿لِئَلَّا يَعْلَمَ أَهْلُ

الْكِتٰبِ اَلَّا يَقْدِرُوْنَ عَلٰى شَيْءٍ مِّنْ فَضْلِ اللّٰهِ) دي دَ پاره چه دَ قيامت په ورځ اهل كتابوته دا خبره معلومه شى چه دي خلقو ته دَ الله تعالى په فضل كښې په يو جزء باندې هم(بغير دَ ايمان راوړلو) قدرت نشته. فرمائى آيت كښې لئلايعلم معنى ليعلم ده يعنى په دې كښې لا زائد دې.

قوله: يُقَالُ: اَلظَّاهِرُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا، وَالْبَاطِنُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا: آيت مبارك كښې دى (هُوَ الْاَوَّلُ وَالْاٰخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ ۚ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيْمٌ) دَ دې يو مطلب خودا دې چه الله تعالى هرڅيز پيژنى، كه هغه پټ وى كه ښكاره او دوئم مطلب دا دې چه دَ الله تعالى وجود ظاهر دې ځكه چه دَ هغه دَ وجود خودونكى ډير دلائل دى او دَ الله تعالى وجود باطن هم دې ځكه چه هغه مدرك بالحواس نه دې.

قوله: أَنْظِرُوْنَا: اِنْتَظِرُوْنَا: آيت كښې دى (يَوْمَ يَقُوْلُ الْمُنٰفِقُوْنَ وَالْمُنٰفِقٰتُ لِلَّذِيْنَ اٰمَنُوا انْظُرُوْنَا نَقْتَبِسْ مِنْ نُّوْرِكُمْ ۚ) په كومه ورځ چه منافقان سړى او منافقانې ښځې مسلمانانوته اووائى(لږ شان) زمونږ انتظار اوكړئى. انظرونا معنى زمونږ انتظار اوكړئى.

[۳۶۰] باب: تفسير سُوْرَةُ الْمُجَادَلَةِ

د كلماتو تشريح:

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ يُحَادُّوْنَ يُشَاقُّوْنَ اللّٰهَ كُبِتُوْا أُخْزُوْا مِنَ الْخِزْيِ اسْتَحْوَذَ غَلَبَ: (اِنَّ الَّذِيْنَ يُحَادُّوْنَ اللّٰهَ وَرَسُوْلَهٗ كُبِتُوْا كَمَا كُبِتَ الَّذِيْنَ مِنْ قَبْلِهِمْ) دې كښې يحادون ترجمه يشاقون سره كړيده دَ څه معنى چه مخالفت كولو راځى او كبتوا معنى ذليل كړشوى.

قوله: اسْتَحْوَذَ غَلَبَ: آيت مبارك كښې دى (اِسْتَحْوَذَ عَلَيْهِمُ الشَّيْطٰنُ) په دوى باندې شيطان غلبه حاصله كړيده. استحوذ معنى غالب راتلل، تسلط حاصلو.

[۳۶۱] باب: تفسير سورة الحشر

قوله: اَلْجَلَاءَ الْاِخْرَاجُ مِنْ أَرْضٍ إِلٰى أَرْضٍ: آيت كښې دى (وَلَوْلَآ اَنْ كَتَبَ اللّٰهُ عَلَيْهِمُ الْجَلَآءَ لَعَذَّبَهُمْ فِي الدُّنْيَا ؕ) اوكه الله تعالى دَ هغوى په قسمت كښې وطن پريخودل نه وو ليكلى نو هغوى ته به په دنياكښې سزا وركوله. فرمائى الجلاء معنى دَ يوې زمكې نه بلې زمكې طرف ته راويستل دى.

[۴۶۰۰] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحِيمِ حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ سُلَيْمَانَ حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ أَخْبَرَنَا أَبُو بِشْرٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ قَالَ قُلْتُ لِابْنِ عَبَّاسٍ سُورَةُ التَّوْبَةِ قَالَ التَّوْبَةُ هِيَ الْفَاضِحَةُ مَا زَالَتْ تَنْزِلُ وَمِنْهُمْ وَمِنْهُمْ حَتّٰى ظَنُّوا أَنَّهَا لَنْ تُبْقِيَ أَحَدًا مِنْهُمْ إِلَّا ذُكِرَ فِيهَا قَالَ قُلْتُ سُورَةُ الْأَنْفَالِ قَالَ نَزَلَتْ فِي بَدْرٍ قَالَ قُلْتُ سُورَةُ الْحَشْرِ قَالَ نَزَلَتْ فِي بَنِي النَّضِيرِ

حضرت عبدالله بن عباس ﷺ نه دَ سورة توبه متعلق تپوس اوشو نو هغوى اوفرمائيل چه دا سورة فاضحه ده يعنى دې ډير خلق رسوا كړل او دَ ډيروخلقو دَ حقيقت حال نه ئى پرده

اوچته کړیده. د صحابه کرامو خو دا خیال پیدا شوې وو چه کیدیشی چه دا څوك هم پرینږدی او د ټولوحال به په دې کښې ذکرکړیشی، خو ظاهره ده چه په دې کښې صرف د منافقانو او د هغه خلقو ذکراوکړیشو چه د الله تعالی په حکم ئې عمل نه کولو. د غایت ورع او تقوی په وجه صحابه کرامو ته په خپله باره کښې اندیښنه شوې وه.

[۴۶۰۱]حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ مُدْرِكٍ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ حَمَّادٍ أَخْبَرَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ أَبِي بِشْرٍ عَنْ سَعِيدٍ قَالَ قُلْتُ لِابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا سُورَةُ الْحَشْرِ قَالَ قُلْ سُورَةُ النَّضِيرِ

داحدیث کتاب الغازی کښې "باب حدیث بنی النضیر" لاندې تیرشویدې (۱)

[۳۶۲] بَاب قَوْلِهِ مَا قَطَعْتُمْ مِنْ لِينَةٍ نَخْلَةٍ مَا لَمْ تَكُنْ عَجْوَةً أَوْ بَرْنِيَّةً

[۴۶۰۲]حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ حَدَّثَنَا لَيْثٌ عَنْ نَافِعٍ عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَرَّقَ نَخْلَ بَنِي النَّضِيرِ وَقَطَعَ وَهِيَ الْبُوَيْرَةُ فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى مَا قَطَعْتُمْ مِنْ لِينَةٍ أَوْ تَرَكْتُمُوهَا قَائِمَةً عَلَى أُصُولِهَا فَبِإِذْنِ اللَّهِ وَلِيُخْزِيَ الْفَاسِقِينَ

[۳۶۳] بَاب قَوْلُهُ مَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ

[۴۶۰۳]حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ غَيْرَ مَرَّةٍ عَنْ عَمْرٍو عَنْ الزُّهْرِيِّ عَنْ مَالِكِ بْنِ أَوْسِ بْنِ الْحَدَثَانِ عَنْ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَتْ أَمْوَالُ بَنِي النَّضِيرِ مِمَّا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِمَّا لَمْ يُوجِفْ الْمُسْلِمُونَ عَلَيْهِ بِخَيْلٍ وَلَا رِكَابٍ فَكَانَتْ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَاصَّةً يُنْفِقُ عَلَى أَهْلِهِ مِنْهَا نَفَقَةَ سَنَتِهِ ثُمَّ يَجْعَلُ مَا بَقِيَ فِي السِّلَاحِ وَالْكُرَاعِ عُدَّةً فِي سَبِيلِ اللَّهِ

[۳۶۴] بَاب وَمَا آتَاكُمْ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ

[۴۶۰۴](۲)حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَلْقَمَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ لَعَنَ اللَّهُ الْوَاشِمَاتِ وَالْمُوتَشِمَاتِ وَالْمُتَنَمِّصَاتِ وَالْمُتَفَلِّجَاتِ لِلْحُسْنِ الْمُغَيِّرَاتِ خَلْقَ اللَّهِ فَبَلَغَ ذَلِكَ امْرَأَةً مِنْ بَنِي أَسَدٍ يُقَالُ لَهَا أُمُّ يَعْقُوبَ فَجَاءَتْ فَقَالَتْ إِنَّهُ بَلَغَنِي عَنْكَ أَنَّكَ

---

(۱) اوګورئی کشف الباری کتاب المغازی-۱۸۳:

(۲) واخرجه مسلم فی اللباس والزینة، باب تحریم فعل الواصلة والمستوصلة، رقم احدیث۲۱۲۵:. واخرجه ابوداؤد فی کتاب الترجل، باب فی صلة الشعر، رقم الحدیث۴۱۶۹ :. واخرجه الترمذی فی الادب، باب ماجاء فی الواصلة المستوصلة والواشمة والمستوشمة، رقم الحدیث۲۷۸۲:. واخرجه النسائی فی السنن الکبری، باب ومانهاکم عنه فانتهوا، رقم الحدیث۱/۱۱۵۷۹ :. واخرجه ابن ماجه فی النکاح،باب الواصلة والواشمة، رقم الحدیث-۱۹۸۷:

لَعَنْتَ كَيْتَ وَكَيْتَ فَقَالَ وَمَا لِي أَلْعَنُ مَنْ لَعَنَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمَنْ هُوَ فِي كِتَابِ اللّٰهِ فَقَالَتْ لَقَدْ قَرَأْتُ مَا بَيْنَ اللَّوْحَيْنِ فَمَا وَجَدْتُ فِيهِ مَا تَقُولُ قَالَ لَئِنْ كُنْتِ قَرَأْتِيهِ لَقَدْ وَجَدْتِيهِ أَمَا قَرَأْتِ وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا قَالَتْ بَلَى قَالَ فَإِنَّهُ قَدْ نَهَى عَنْهُ قَالَتْ فَإِنِّي أَرَى أَهْلَكَ يَفْعَلُونَهُ قَالَ فَاذْهَبِي فَانْظُرِي فَذَهَبَتْ فَنَظَرَتْ فَلَمْ تَرَ مِنْ حَاجَتِهَا شَيْئًا فَقَالَ لَوْ كَانَتْ كَذٰلِكَ مَا جَامَعْتُهَا

[۴۶۰۵] [۱] حَدَّثَنَا عَلِيٌّ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمٰنِ عَنْ سُفْيَانَ قَالَ ذَكَرْتُ لِعَبْدِ الرَّحْمٰنِ بْنِ عَابِسٍ حَدِيثَ مَنْصُورٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَلْقَمَةَ عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ لَعَنَ اللّٰهُ الْوَاصِلَةَ فَقَالَ سَمِعْتُهُ مِنِ امْرَأَةٍ يُقَالُ لَهَا أُمُّ يَعْقُوبَ عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ مِثْلَ حَدِيثِ مَنْصُورٍ

د حديث باب تشريح: دا حديث دلته په اول ځل راځي، امام بخاري رحمه الله وړاندې کتاب اللباس کښې هم نقل کړيدې، امام مسلم امام ابوداؤد امام ترمذی اوامام نسائی هم دا نقل کړيدې. حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه فرمائی چه الله تعالی لعنت راليګلې دې واشمات باندې دا دَ واشمة جمع ده، هغه ښځې ته وائی چه لاس مړوند يا شونډه وغيره باندې خالونه کوی. او په موتشمات باندې دا دَ موتشمة جمع ده، په هغه ښځه چه په خپل يا دَ بل په اندام باندې خالونه وهی. او په متنمصات باندې دا دَ متنمصة جمع ده، هغه ښځه چه دَ مخ نه وېښته راوباسی، په مخ باندې که ږيره يا بريت راوځی نو ښځوته دَ دې دَ وېښتو راويستلو اجازت ورکړيشوې دې مګر دينه علاوه دَ مخ دَ اطرافو نه يا دَ سترګود بڼړو نه يا اوريځو نه دَ حسن اوښائست په غرض وېښته ويستل جائز نه دی. اومتفلجات باندې دا دَمتفلجة جمع ده، نه هغه ښځه مرادده چه په خپلو غاښونوکښې دَ څه آلې وغيره په ذريعه کولاوالی پيدا کوی. په دې ټولو ښځو باندې لعنت ليګلې شويدې ځکه چه دَ الله تعالی په ورکړيشوی قدرتی صورت کښې بدلون کوی. دَ حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه دا کلام دَ بنی اسد قبيلې يوې ښځې ته معلوم شو چه دَ ام يعقوب په نوم باندې مشهوره وه، هغه راغله او وئی وئيل چه ماته معلومه شويده چه تا په داسې قسمه ښځو دَ الله تعالی لعنت ليګلې دې، ابن مسعود رضي الله عنه اوفرمائيل دَ الله تعالی رسول صلی عليه وسلم چه په چا لعنت اوليګلو او چه دَ کتاب الله په نيزدمعلون دی په هغوی زه لعنت ولې اونه ليګم، ښځې وئيل چه دَ دوو تختو يعنی ګتوپه مينځ کښې قرآن ما لوستلې دې په هغې کښې خودا نشته، حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه اوفرمائيل که تالوستلې وې نو ضرور به ملاوشوې وو، بيا هغوی دا آيت تلاوت کړو "وما اتاكم الرسول فخذوه ومانهاكم عنه فانتهوا" په دې باندې هغه ښځې اووئيل

[۱]) وايضًا اخرجه فی اللباس، باب المتفلجات للحسن، رقم الحديث۵۹۳۱: وباب المتنمصات، رقم الحديث۵۹۳۹: وباب الموصلة رقم الحديث ۵۹۴۳: وباب المستوشمة رقم الحديث ۵۹۴۸: واخرجه الترمذی فی الزينة-۲۸۰۰/۲:

چه ستا کور والاهم داسې کوی، هغوی اووئیل لاړه شه او اوګوره، هغه لاړه خوداقسم څه څیز ئې اونه لیدو، حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه اوفرمائیل "که زما کوروالاداسې وه نو ماسره نشوه اوسیدلې".

[۳۶۵] بَاب وَالَّذِينَ تَبَوَّءُوا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ

[۴۶۰۶] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرٍ يَعْنِي ابْنَ عَيَّاشٍ عَنْ حُصَيْنٍ عَنْ عَمْرِو بْنِ مَيْمُونٍ قَالَ قَالَ عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أُوصِي الْخَلِيفَةَ بِالْمُهَاجِرِينَ الْأَوَّلِينَ أَنْ يَعْرِفَ لَهُمْ حَقَّهُمْ وَأُوصِي الْخَلِيفَةَ بِالْأَنْصَارِ الَّذِينَ تَبَوَّءُوا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِنْ قَبْلِ أَنْ يُهَاجِرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يَقْبَلَ مِنْ مُحْسِنِهِمْ وَيَعْفُوَ عَنْ مُسِيئِهِمْ

[۳۶۶] بَاب قَوْلُهُ وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ الْآيَةَ

الْخَصَاصَةُ الْفَاقَةُ الْمُفْلِحُونَ الْفَائِزُونَ بِالْخُلُودِ وَالْفَلَاحُ الْبَقَاءُ حَيَّ عَلَى الْفَلَاحِ عَجِّلْ وَقَالَ الْحَسَنُ حَاجَةً حَسَدًا

[۴۶۰۷] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ كَثِيرٍ حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ حَدَّثَنَا فُضَيْلُ بْنُ غَزْوَانَ حَدَّثَنَا أَبُو حَازِمٍ الْأَشْجَعِيُّ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أَتَى رَجُلٌ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَصَابَنِي الْجَهْدُ فَأَرْسَلَ إِلَى نِسَائِهِ فَلَمْ يَجِدْ عِنْدَهُنَّ شَيْئًا فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَلَا رَجُلٌ يُضَيِّفُهُ هَذِهِ اللَّيْلَةَ يَرْحَمُهُ اللَّهُ فَقَامَ رَجُلٌ مِنْ الْأَنْصَارِ فَقَالَ أَنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ فَذَهَبَ إِلَى أَهْلِهِ فَقَالَ لِامْرَأَتِهِ ضَيْفُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا تَدَّخِرِيهِ شَيْئًا قَالَتْ وَاللَّهِ مَا عِنْدِي إِلَّا قُوتُ الصِّبْيَةِ قَالَ فَإِذَا أَرَادَ الصِّبْيَةُ الْعَشَاءَ فَنَوِّمِيهِمْ وَتَعَالَيْ فَأَطْفِئِي السِّرَاجَ وَنَطْوِي بُطُونَنَا اللَّيْلَةَ فَفَعَلَتْ ثُمَّ غَدَا الرَّجُلُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ لَقَدْ عَجِبَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ أَوْ ضَحِكَ مِنْ فُلَانٍ وَفُلَانَةَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ

قوله: أَتَى رَجُلٌ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: دَ طبرانی په روایت کښې دا یو سړې حضرت ابوهریره) وو(۱)

قوله: فَقَامَ رَجُلٌ مِنْ الْأَنْصَارِ: دا حضرت ابوطلحه رضی الله عنه وو، بعض وائی چه دا ثابت بن قیس) وو(۲) دا روایت په "مناقب انصار" کښې تیرشویدې.

---

(۱) فتح البارى ۸/۶۳۲: وعمدة القارى-۱۹/۲۲۸:
(۲) فتح البارى-۸/۶۳۲:

[۳٦۷] باب: تفسیر سورة المُمتحنة

وَقَالَ مُجَاهِدٌ لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لَا تُعَذِّبْنَا بِأَيْدِيهِمْ فَيَقُولُونَ لَوْ كَانَ هَؤُلَاءِ عَلَى الْحَقِّ مَا أَصَابَهُمْ هَذَا بِعِصَمِ الْكَوَافِرِ أُمِرَ أَصْحَابُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِفِرَاقِ نِسَائِهِمْ كُنَّ كَوَافِرَ بِمَكَّةَ

قوله: لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لَا تُعَذِّبْنَا بِأَيْدِيهِمْ فَيَقُولُونَ لَوْ كَانَ هَؤُلَاءِ عَلَى الْحَقِّ مَا أَصَابَهُمْ هَذَا: آیت کښې دی ﴿رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِلَّذِينَ كَفَرُوا﴾ فرمانی ﴿لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً﴾ معنی ده چه د کافرانود لاسه مونږ ته څه تکلیف راونه رسیدو چه هغوی داسې اووئیل که دا مسلمانان په حقه وې نو دوی ته به دامصیبت نه وو رسیدلې)یعنی که د مسلمانانودین برحق وونون به دوی زمونږ نه مغلوب نه وو اوزمونږ د لاسه به دوی په تکلیف کښې نه وو)

قوله: بِعِصَمِ الْكَوَافِرِ أُمِرَ أَصْحَابُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِفِرَاقِ نِسَائِهِمْ: ﴿وَلَا تُمْسِكُوا بِعِصَمِ الْكَوَافِرِ﴾ د دې مطلب دا بیان کړیشوچه د رسول الله ﷺ صحابه کرامو ته حکم ورکړیشو چه خپلې هغه ښځې جدا کړئی کومې چه په مکه کښې کافرانې دی، عِصَم"عصمة" جمع ده عقد زواج مراد دې، الكوافر"كافرة" جمع ده.

[۳٦۸] بَاب لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ

[۴٦۰۸] حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ دِينَارٍ قَالَ حَدَّثَنِي الْحَسَنُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ أَنَّهُ سَمِعَ عُبَيْدَ اللَّهِ بْنَ أَبِي رَافِعٍ كَاتِبَ عَلِيٍّ يَقُولُ سَمِعْتُ عَلِيًّا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَقُولُ بَعَثَنِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَا وَالزُّبَيْرَ وَالْمِقْدَادَ فَقَالَ انْطَلِقُوا حَتَّى تَأْتُوا رَوْضَةَ خَاخٍ فَإِنَّ بِهَا ظَعِينَةً مَعَهَا كِتَابٌ فَخُذُوهُ مِنْهَا فَذَهَبْنَا تَعَادَى بِنَا خَيْلُنَا حَتَّى أَتَيْنَا الرَّوْضَةَ فَإِذَا نَحْنُ بِالظَّعِينَةِ فَقُلْنَا أَخْرِجِي الْكِتَابَ فَقَالَتْ مَا مَعِي مِنْ كِتَابٍ فَقُلْنَا لَتُخْرِجِنَّ الْكِتَابَ أَوْ لَنُلْقِيَنَّ الثِّيَابَ فَأَخْرَجَتْهُ مِنْ عِقَاصِهَا فَأَتَيْنَا بِهِ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَإِذَا فِيهِ مِنْ حَاطِبِ بْنِ أَبِي بَلْتَعَةَ إِلَى أُنَاسٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ مِمَّنْ بِمَكَّةَ يُخْبِرُهُمْ بِبَعْضِ أَمْرِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا هَذَا يَا حَاطِبُ قَالَ لَا تَعْجَلْ عَلَيَّ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي كُنْتُ امْرَأً مِنْ قُرَيْشٍ وَلَمْ أَكُنْ مِنْ أَنْفُسِهِمْ وَكَانَ مَنْ مَعَكَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ لَهُمْ قَرَابَاتٌ يَحْمُونَ بِهَا أَهْلِيهِمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِمَكَّةَ فَأَحْبَبْتُ إِذْ فَاتَنِي مِنَ النَّسَبِ فِيهِمْ أَنْ أَصْطَنِعَ إِلَيْهِمْ يَدًا يَحْمُونَ قَرَابَتِي وَمَا فَعَلْتُ ذَلِكَ كُفْرًا وَلَا ارْتِدَادًا عَنْ دِينِي فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّهُ قَدْ صَدَقَكُمْ فَقَالَ عُمَرُ دَعْنِي يَا رَسُولَ اللَّهِ فَأَضْرِبَ عُنُقَهُ فَقَالَ إِنَّهُ شَهِدَ بَدْرًا وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ اطَّلَعَ عَلَى أَهْلِ بَدْرٍ فَقَالَ اعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ فَقَدْ غَفَرْتُ لَكُمْ قَالَ عَمْرٌو وَنَزَلَتْ فِيهِ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ

قَالَ لَا أَدرِی الآیَةَ فِی الحَدِیثِ أَوقَولُ عَمرٍو حَدَّثَنَا عَلِیٌّ قَالَ قِیلَ لِسُفیَانَ فِی هَذَا فَنَزَلَت لَاتَتَّخِذُوا عَدُوِّی وَعَدُوَّكُم أَولِیَاءَ الآیَةَ قَالَ سُفیَانُ هَذَا فِی حَدِیثِ النَّاسِ حَفِظتُهُ مِن عَمرٍو مَاتَرَكتُ مِنهُ حَرفًا وَمَا أُرَی أَحَدًا حَفِظَهُ غَیرِی

د سند توضیح: دَ حمیدی رحمه الله دَ دې روایت په آخره کښې دی "قال: لاادری الایة فی الحدیث، اوقول عمرو" دا دَ ابوسفیان بن عیینه قول دې، هغه فرمائي چه ماته معلومه نه ده چه دَ روایت په آخره کښې دَ آیت دَ نزول آخری کومه خبره ده هغه دَ حدیث متعلق ده یادا دَ عمرو بن دینار قول دې، علی بن مدینی رحمه الله فرمائی چه سفیان ته په دې سلسله کښې اووئیلې شوچه دَ روایت په آخرکښې دا کوم آیت دې چه دا آیت "لاتتخذواعدوی...." دَ حضرت حاطب په واقعه کښې نازل شویدې نو سفیان ابن عیینه اووئیل چه دا دَ خلقو روایت دې. لیکن ما چه دَ عمروبن دینار نه کوم محفوظ کړی دی دَ هغې نه مایو حرف هم نه دې پریخې او زه نه پوهیږم چه زما نه علاوه بل چا دا حدیث داسې محفوظ کړې وی. حاصل دا دې چه آیت کریمه دَ دې واقعې باره کښې نازل شویدې، په دې سلسله کښې سفیان ته شك دې چه دا دَ حدیث حصه ده که دَ عمروبن دینار قول دې، علامه عینی رحمه الله لیکلی:

ملخص ماقاله سفیان لاادری ان حکایة نزول الایة من تتمة الحدیث الذی رواه علی بن ابی طالب رضي الله عنه، اوقول عمروبن دینار موقوفاعلیه ادرجه هومن عنده، وسفیان لم یجزم بهذه الزیادة، وقدروی النسائی عن محمدبن منصور مایدل علی هذه الزیادة مدرجة، وروی الثعلبی هذا الحدیث بطوله، وفی اخره: فانزل الله تعالی فی شان حاطب ومکاتبته، یاایهاالذین امنوالاتتخذوا....الایة [۱]

[۴۶۹] بَاب إِذَا جَاءَكُمُ المُؤمِنَاتُ مُهَاجِرَاتٍ

[۴۶۰۹] [۲] حَدَّثَنَا إِسحَاقُ حَدَّثَنَا یَعقُوبُ بنُ إِبرَاهِیمَ بنِ سَعدٍ حَدَّثَنَا ابنُ أَخِی ابنِ شِهَابٍ عَن عَمِّهِ أَخبَرَنِی عُروَةُ أَنَّ عَائِشَةَ رَضِیَ اللَّهُ عَنهَا زَوجَ النَّبِیِّ صَلَّی اللَّهُ عَلَیهِ وَسَلَّمَ أَخبَرَتهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّی اللَّهُ عَلَیهِ وَسَلَّمَ كَانَ یَمتَحِنُ مَن هَاجَرَ إِلَیهِ مِنَ المُؤمِنَاتِ بِهَذِهِ الآیَةِ بِقَولِ اللَّهِ یَا أَیُّهَا النَّبِیُّ إِذَا جَاءَكَ المُؤمِنَاتُ یُبَایِعنَكَ إِلَی قَولِهِ غَفُورٌ رَحِیمٌ قَالَ عُروَةُ قَالَت عَائِشَةُ فَمَن أَقَرَّ بِهَذَا الشَّرطِ مِنَ المُؤمِنَاتِ قَالَ لَهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّی اللَّهُ عَلَیهِ وَسَلَّمَ قَد بَایَعتُكِ كَلَامًا وَلَا وَاللَّهِ مَا مَسَّت یَدُهُ یَدَ امرَأَةٍ قَطُّ فِی المُبَایَعَةِ مَا یُبَایِعُهُنَّ إِلَّا بِقَولِهِ قَد بَایَعتُكِ عَلَی ذَلِكِ تَابَعَهُ یُونُسُ وَمَعمَرٌ وَعَبدُ الرَّحمَنِ بنُ إِسحَاقَ عَنِ الزُّهرِیِّ وَقَالَ إِسحَاقُ بنُ

[۱] عمدة القاری-۱۹/۲۳۰:

[۲] واخرجه مسلم فی کتاب الامارة، باب کیفیة بیعة النساء، رقم الحدیث۱۸۶۶: وایضاً اخرجه فی الطلاق، باب اذااسلمت المشرکة والنصرانیة، رقم الحدیث-۵۲۸۸:

رَاشِدٍعَنْ الزُّهْرِيِّ عَنْ عُرْوَةَ وَعَمْرَةَ

قوله: وَلَا وَاللّٰهِ مَا مَسَّتْ يَدُهُ يَدَ امْرَأَةٍ قَطُّ فِي الْمُبَايَعَةِ:

حضرت ام عطیه ته د نوحه اجازت ملاویدو په سلسله کې اشکال او جواب: "دَ الله قسم! چه دَ رسول الله ﷺ لاس مبارك دَ بیعت په وخت کښې دَ یوې ښځې لاسره نه دې لګیدلې" په ظاهره داسې معلومیږی چه حضرت عائشه رضی الله عنها دَ حضرت ام عطیه رضی الله عنها دَ دې روایت تردید کول غواړی په کوم کښې چه دی "فمددنا من خارج البیت، ومددنا ایدینا من داخل البیت ثم قال: اللهم اشهد" دغه شان په وړاندې باب کښې روایت راځی په هغې کښې دی "فقبضت امرأة یدها" کوم نه چه معلومیږی چه ښځو به دَ بیعت کولو په وخت کښې لاس وړاندې کولو. په ظاهره په دواړو روایاتوکښې تعارض دې، دَدې جواب دا ورکړیشو چه دَ رسول الله ﷺ معمول خو هم هغه وو چه کوم حضرت عائشه رضی الله عنها په روایت باب کښې بیان اوفرمائیلو اودَ ام عطیه رضی الله عنها دَ ړومبنی روایت دا توجیهه اوکړیشوه چه "مدّالایدی" نه دَ بیعت دَ وقوع طرف ته اشاره ده، مصافحه مراد نه ده، دَ هغې په دوئم روایت کښې "قبض ید" نه مراددې چه بیعت هغوی موخرکړو[1] بعضو وئیلی دی چه په اصل کښې به یوه کپړا وه دَ یوطرف نه به هغوی ﷺ نیوله او دَ بل طرف نه به بیعت کونکوښځو هغه نیولې وه، بیابه ئی بیعت اخستلو، ابوداؤد "مراسیل" کښې دَ شعبی رحمه الله نه دَ دې مفهوم روایت نقل کړیدې.[2] ابن اسحاق په مغازی کښې دَ صالح بن ابان نه روایت نقل کړیدې په دې کښې دی چه هغوی ﷺ بیعت داسې اوکړو لاس مبارك ئی په لوښی کښې واچولو او ښځې هم په هغې کښې لاس واچولو نو داسې بیعت اوفرمائیلو[3]

په آخرکښې امام یونس، معمرو او عبدالرحمن رحمهم الله متابعت نقل کړیدې دَ یونس متابعت په کتاب الطلاق کښې او دَ معمر متابعت "احکام" کښې امام بخاری موصولا نقل کړیدی[4])- اودَ عبدالرحمن متابعت ابن مردویه موصولاً نقل کړی دی اودَ اسحاق تعلیق ذهلی "الزهریات" کښې موصولاً نقل کړیدی[5]

---

[1])فتح الباری ۸/۶۳۶:وعمدةالقاری-۱۹/۲۳۱:

[2])فتح الباری-۸/۶۳۶:

[3]) فتح الباری-۸/۶۳۷:

[4]) فتح الباری ۸/۶۳۸:وعمدة القاری۱۹/۲۳۱:، بخاری کتاب الاحکام، باب بیعة النساء، رقم الحدیث ۷۲۱٤)مع الفتح

[5])فتح الباری ۸/۶۳۷:وعمدة القاری ۱۹/۲۳۱:وتغلیق التعلیق-٤/۳۳۹:

[۳۷۰] بَاب إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعْنَكَ

[۴۶۱۰] حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ حَدَّثَنَا أَيُّوبُ عَنْ حَفْصَةَ بِنْتِ سِيرِينَ عَنْ أُمِّ عَطِيَّةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ بَايَعْنَا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَرَأَ عَلَيْنَا أَنْ لَا يُشْرِكْنَ بِاللَّهِ شَيْئًا وَنَهَانَا عَنِ النِّيَاحَةِ فَقَبَضَتْ امْرَأَةٌ يَدَهَا فَقَالَتْ أَسْعَدَتْنِي فُلَانَةُ أُرِيدُ أَنْ أَجْزِيَهَا فَمَا قَالَ لَهَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ شَيْئًا فَانْطَلَقَتْ وَرَجَعَتْ فَبَايَعَهَا

حضرت ام عطیه ﷺ فرمائی چه رسول الله ﷺ مونږ دَ بیعت کولو په وخت کښې نوحه یعنی دَ ژړا فریاد نه منع کړو نو یوې ښځې خپل لاس رانښکلو او وئیل "اسعدتنی فلانة، اریدان اجزیها" فلانکئی ښځې ماسره په ژړا کښې امدادکړې ووزه غواړم چه دَ هغې بدله ورکړم. دَ اسعاد معنی ده "قیام المراة مع الاخری فی النیاحة"[۱] نو هغه لاړه او ژړافریاد ئی اوکړو نو واپس راغله، رسول الله ﷺ هغې ته هیڅ اونه وئیل او بیعت ئی کړه. دا ښځه پخپله ام عطیه ﷺ وه، لیکن په دې روایت باندې اشکال داکیږی چه رسول الله ﷺ هغې له دَ نوحه بدله خلاصولو اجازت څنګه ورکړو حالانکه نوحه حرام ده؟ دَ دې اشکال مختلف جوابونه ورکړیشوی دی.

① علامه نووی رحمه الله فرمائي دا دَ حضرت ام عطیه ﷺ خصوصیت وو چه نبی کریم ﷺ هغه دَ دې عام حکم نه صرف دَ دې یوې موقع دَ پاره مستثنی اوګرځوله او شارع ته دا اختیار وی چه هغه دَ عموم نه څوك مستثنی اوګرځوی. لیکن دا جواب ضعیف دې ځکه چه یو حرام څیز دَ هغې دَ پاره څنګه حلال اوګرځولې شو. حافظ رحمه الله فرمائی "وهوجواب فاسد، فانها لاتختص بتحلیل شئی من المحرمات"[۲]

② دونم جواب دا ورکړیشوچه نوحه په شروع کښې مباح وه بیا مکروه تنزیهی شوه او بیا حرام، مذکوره واقعه چه کوم وخت پیښه شوې وه هغه وخت دَ حرمت حکم نه وو راغلې صرف دَ کراهت تنزیهی حکم وو په دې وجه هغوی ﷺ دوی ته اجازت ورکړو، حافظ ابن حجر رحمه الله دا جواب خوښ کړیدې، نو لیکی: "وظهر من هذا کله ان ارب الاجوبة انها کانت مباحة، ثم کرهت کراهة تنزیه، ثم تحریم۔

[۴۶۱۱] ([۳]) وهذا الحدیث لم یخرجه احد من اصحاب السته سوی البخاری- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ قَالَ حَدَّثَنَا أَبِي قَالَ سَمِعْتُ الزُّبَيْرَ عَنْ عِكْرِمَةَ عَنِ ابْنِ

---

[۱] فتح الباری-۸/۶۳۸:

[۲] فتح الباری-۸/۶۳۹:

[۳] وهذا الحدیث لم یخرجه احد من اصحاب السته سوی البخاری.

عَبَّاسٍ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى وَلَا يَعْصِينَكَ فِي مَعْرُوفٍ قَالَ إِنَّمَا هُوَ شَرْطٌ شَرَطَهُ اللَّهُ لِلنِّسَاءِ

[۴۶۱۲] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ الزُّهْرِيُّ حَدَّثَنَاهُ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو إِدْرِيسَ سَمِعَ عُبَادَةَ بْنَ الصَّامِتِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كُنَّا عِنْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ أَتُبَايِعُونِي عَلَى أَنْ لَا تُشْرِكُوا بِاللَّهِ شَيْئًا وَلَا تَزْنُوا وَلَا تَسْرِقُوا وَقَرَأَ آيَةَ النِّسَاءِ وَأَكْثَرُ لَفْظِ سُفْيَانَ قَرَأَ الْآيَةَ فَمَنْ وَفَى مِنْكُمْ فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ وَمَنْ أَصَابَ مِنْ ذَلِكَ شَيْئًا فَعُوقِبَ فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَهُ وَمَنْ أَصَابَ مِنْهَا شَيْئًا مِنْ ذَلِكَ فَسَتَرَهُ اللَّهُ فَهُوَ إِلَى اللَّهِ إِنْ شَاءَ عَذَّبَهُ وَإِنْ شَاءَ غَفَرَ لَهُ تَابَعَهُ عَبْدُ الرَّزَّاقِ عَنْ مَعْمَرٍ فِي الْآيَةِ

[۴۶۱۳] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحِيمِ حَدَّثَنَا هَارُونُ بْنُ مَعْرُوفٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ وَهْبٍ قَالَ وَأَخْبَرَنِي ابْنُ جُرَيْجٍ أَنَّ الْحَسَنَ بْنَ مُسْلِمٍ أَخْبَرَهُ عَنْ طَاوُسٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ شَهِدْتُ الصَّلَاةَ يَوْمَ الْفِطْرِ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَبِي بَكْرٍ وَعُمَرَ وَعُثْمَانَ فَكُلُّهُمْ يُصَلِّيهَا قَبْلَ الْخُطْبَةِ ثُمَّ يَخْطُبُ بَعْدُ فَنَزَلَ نَبِيُّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَكَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَيْهِ حِينَ يُجَلِّسُ الرِّجَالَ بِيَدِهِ ثُمَّ أَقْبَلَ يَشُقُّهُمْ حَتَّى أَتَى النِّسَاءَ مَعَ بِلَالٍ فَقَالَ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعْنَكَ عَلَى أَنْ لَا يُشْرِكْنَ بِاللَّهِ شَيْئًا وَلَا يَسْرِقْنَ وَلَا يَزْنِينَ وَلَا يَقْتُلْنَ أَوْلَادَهُنَّ وَلَا يَأْتِينَ بِبُهْتَانٍ يَفْتَرِينَهُ بَيْنَ أَيْدِيهِنَّ وَأَرْجُلِهِنَّ حَتَّى فَرَغَ مِنَ الْآيَةِ كُلِّهَا ثُمَّ قَالَ حِينَ فَرَغَ أَنْتُنَّ عَلَى ذَلِكَ فَقَالَتِ امْرَأَةٌ وَاحِدَةٌ لَمْ يُجِبْهُ غَيْرُهَا نَعَمْ يَا رَسُولَ اللَّهِ لَا يَدْرِي الْحَسَنُ مَنْ هِيَ قَالَ فَتَصَدَّقْنَ وَبَسَطَ بِلَالٌ ثَوْبَهُ فَجَعَلْنَ يُلْقِينَ الْفَتَخَ وَالْخَوَاتِيمَ فِي ثَوْبِ بِلَالٍ

[۳۷۱] باب: تفسير سُورَةُ الصَّفِّ

وَقَالَ مُجَاهِدٌ مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ مَنْ يَتَّبِعُنِي إِلَى اللَّهِ

آیت مبارك کښې دی ﴿كَمَا قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ لِلْحَوَارِيِّينَ مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ﴾ لکه څنګه چه عیسی بن مریم حوارییڼوته اوفرمائیل چه دَ الله تعالی دَ پاره څوك زما امداد کوئی فرمائی ﴿مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ﴾ معنی ده څوك دَ الله تعالی طرف ته په تلوکښې زما تابعداری کوئی.

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ مَرْصُوصٌ مُلْصَقٌ بَعْضُهُ بِبَعْضٍ وَقَالَ يَحْيَى بِالرَّصَاصِ: په آیت کښې دی ﴿كَأَنَّهُمْ بُنْيَانٌ مَرْصُوصٌ﴾ لکه چه هغه یو عمارت دې کوم کښې چه سیسه اچولې شویده، حضرت ابن عباس رضي الله عنهما فرمائی دَمرصوص معنی ده دَ دې بعضې حصه دَ بعضې سره اینختې ده، اودَ ابن عباس رضي الله عنهما نه غیر وائی چه مرصوص معنی ملصق بالرصاص یعنی په سیسه سره اینختې، سیسه چراوشوې.

[٣٧٢] بَاب قَوْلُهُ تَعَالَى مِنْ بَعْدِي اسْمُهُ أَحْمَدُ

[٤٦١٤] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي مُحَمَّدُ بْنُ جُبَيْرِ بْنِ مُطْعِمٍ عَنْ أَبِيهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ إِنَّ لِي أَسْمَاءً أَنَا مُحَمَّدٌ وَأَنَا أَحْمَدُ وَأَنَا الْمَاحِي الَّذِي يَمْحُو اللَّهُ بِيَ الْكُفْرَ وَأَنَا الْحَاشِرُ الَّذِي يُحْشَرُ النَّاسُ عَلَى قَدَمِي وَأَنَا الْعَاقِبُ

دَ نبی کریم ﷺ اسماء مبارکه: په دې روایت کښې دَ نبی کریم ﷺ پنځه اسماء مبارکه بیان کړیشوي دي ① محمد ② احمد ③ ماحی ④ حاشر او ⑤ عاقب، بعضې علماؤ فرمائیلی دی چه دَ دې پنځونومونو ذکر دلته شویدې چه په سابقه کتابونو کښې دَ هغوی ﷺ هم دا نومونه مشهور وو. ګنی دَ حضور اکرم ﷺ دَ اسماء مبارکه تعداد علماؤ ٣٧٥ پورې بیان کړی دی او حافظ جلال الدین سیوطی رحمه الله په یوه مستقل رساله کښې دا راجمع کړیدی.

"محمد" دَ چا چه دومره تعریف شوی وی چه په مخلوق کښې دومره تعریف دَ چاهم نه وې شوې. نو په زمکه او آسمان کښې دَ هغوی ﷺ مشهورتیاده، په منبر او محراب کښې دَ هغوی تعریف کیږی، منارو او محفلونوکښې دَ هغوی ﷺ ذکرکیږی، دَ شپې ورځې یو وخت داسې نشته چه دَ هغوی ﷺ دَ نبوت او رسالت ذکر نه کیږی یا په هغوی ﷺ باندې درود نشی لیکلې او چه دَ نبوت او رسالت ذکر وی یا درود لوستلې شی هغه ټول دَ هغوی ﷺ تعریف دې، دا وصف نبوت او رسالت دَ هغوی ﷺ په دَ اوچتې درجې په کمال باندې دلیل دې او وصف کمال ذکر هم تعریف او حمد دې.

بونوم دَ نبی کریم ﷺ "احمد" دې چه په قرآن کښې صرف په یو ځائ کښې سورة الصف کښې وارد دې، دا اسم تفصیل صیغه ده ،دَ فاعل یا مفعول په معنی کښې دې، دَ فاعل په صورت کښې معنی "احمد الحامدین" به وی او دَ مفعول په صورت کښې به معنی دا وی چه الله تعالی دَ هغوی ﷺ حمد کړیدې، او ملائکه اولین او آخرین هم دَ هغوی ﷺ تعریف کړیدې. نو چه څومره تعریف دَ هغوی) کړیشویدې دَ الله تعالی نه علاوه دَ بل چا دومره تعریف نه دې شوې.

نبی کریم ﷺ فرمائیلی دی چه ماته "حاشر" هم وئیلی شی ځکه چه دَ خلقو حشر به زما په پښوکښې وی یعنی دَ قبر نه به اول هغوی ﷺ اوچتولې شی بیا به نور خلق دَ خپلو قبرونو نه اوچتولې شی او "عاقب" هم زما نوم دې، دې دَ پاره چه "عاقب" روستوراتلونکی ته وائی او په انبیاء ﷺ کښې هغوی خاتم الانبیاء جوړشوې او دَ ټولو نه روستو ئی تشریف راوړیدې. دَ هغوی ﷺ نوم "ماحی" هم دې هغوی دَ نبوت دَ تعلیم په ذریعه دَ کفر تیارې ختم کړیدی.

تفسیر سُورَةُ الْجُمُعَةِ

[٣٧٣] بَاب قَوْلُهُ وَآخَرِينَ مِنْهُمْ لَمَّا يَلْحَقُوا بِهِمْ وَقَرَأَ عُمَرُ فَامْضُوا إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ

دا دَ حضرت عمر بن الخطاب) قراءت دې، مشهور قراءت "فَاسْعَوْا اِلٰى ذِكْرِ اللّٰهِ" دې.

[۴۶۱۵] (۱) حَدَّثَنِي عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللّٰهِ قَالَ حَدَّثَنِي سُلَيْمَانُ بْنُ بِلَالٍ عَنْ ثَوْرٍ عَنْ أَبِي الْغَيْثِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ كُنَّا جُلُوسًا عِنْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأُنْزِلَتْ عَلَيْهِ سُورَةُ الْجُمُعَةِ وَآخَرِينَ مِنْهُمْ لَمَّا يَلْحَقُوا بِهِمْ قَالَ قُلْتُ مَنْ هُمْ يَا رَسُولَ اللّٰهِ فَلَمْ يُرَاجِعْهُ حَتَّى سَأَلَ ثَلَاثًا وَفِينَا سَلْمَانُ الْفَارِسِيُّ وَضَعَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَدَهُ عَلَى سَلْمَانَ ثُمَّ قَالَ لَوْ كَانَ الْإِيمَانُ عِنْدَ الثُّرَيَّا لَنَالَهُ رِجَالٌ أَوْ رَجُلٌ مِنْ هَؤُلَاءِ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ عَبْدِ الْوَهَّابِ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ أَخْبَرَنِي ثَوْرٌ عَنْ أَبِي الْغَيْثِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَنَالَهُ رِجَالٌ مِنْ هَؤُلَاءِ

د سند توضيح: دا روايت دلته امام بخاري رحمه الله په اول ځل ذکر کړيدې او صرف په دې ځائ کښې دې امام مسلم، ترمذی او نسائی هم دَ دې تخريج کړيدې. دلته په دوئم سند کښې دَ عبدالله بن عبدالوهاب شيخ عبدالعزيز دې، ابونصر کلاباذی وئيلی دی دا عبدالعزيز بن ابی حازم سلمه بن دينار دې (۲) ليکن صحيح دا دی چه دا عبدالعزيزبن محمد دراوردی دې. امام مسلم، اسماعيلی او ابونعيم اصفهانی دا هم دَ دراوردی په نسبت سره نقل کړيدې. (۳) حافظ رحمه الله فرمائی چه زما په علم کښې دَ ابن ابی حازم نه دا روايت هيڅ چا هم نه دې نقل کړې (۴)

امام بخاري رحمه الله دَ عبدالعزيز بن محمد دراوردی روايات مستقلاً نه ذکر کوی بلکه يا دَ متابعت په توګه نقل کوی اويا دَ بل روايت سره يوځائ کوی نو ذکر کوی(۵) دلته هم دَ هغوی روايت دَ سليمان بن بلال روايت سره مقرون ذکر کړيدې.

قوله: لَوْ كَانَ الْإِيمَانُ عِنْدَ الثُّرَيَّا لَنَالَهُ رِجَالٌ:

د "**لوکان الايمان عند الثريا لنا له رجال**"، **معنی:** حضرت انورشاه کشميری رحمه الله فرمائيلی دی چه دَدينه په عجم کښې دَدين خدمت کونکی لوئ لوئ علماء مراد دی په کومو کښې چه حضرات فقهاء، محدثين او خاص کر ارباب صحاح داخل دی. (۶) خو دا په هغه صورت

---

(۱) واخرجه مسلم فی فضائل الصحابة،باب فضل فارس، رقم۲۵۴۶: ، واخرجه الترمذی فی التفسير، باب من سورة الجمعة، رقم الحديث ۳۳۱۰: واخرجه النسائی فی التفسير، باب واخرين منهم لما يلحقوا بهم، رقم الحديث-۱۱۵۹۲/۱:

(۲) فتح الباری-۸/۶٤۲:

(۳) فتح الباری-۸/۶٤۲:

(۴) فتح الباری: ۸| ٤۲ ۶

(۵) فتح الباری-۸/۶٤۲:

(۶) فيض الباری ٤/۲٤۵:

کښې دی چه په روایت کښې د جمع صیغه (رجال) وی مگر په بعض روایاتوکښې "رجل" د مفرد صیغه واردشویده، علماؤ وئیلی دی چه دې نه امام ابوحنیفه رحمه الله مراد دې، حافظ جلال الدین سیوطی رحمه الله "تبییض الصحیفة" کښې ارشاد فرمائیلې دې چه په دې کښې د امام ابوحنیفه رحمه الله د پاره بشارت او منقبت دې[۱] مولانا وحیدالزمان د بخاری په ترجمه کښې د دې نه انکار کړیدې هغه وائی چه چه امام خو د کابل اوسیدونکې دې او کابل د هندوستان علاقه شمیرلې شی او په حدیث کښې د فارس لفظ راغلې دې. د دې جواب دا دې چه د کابل بعض علاقې هم فارس سره متصل دی لکه هرات وغیره، او امام ابوحنیفه رحمه الله د دې علاقې اوسیدونکې دې نو دې ته فارس وئیلی شی بلکه بعض علماؤ خو هغوی ته فارسی وئیلې دې.[۲] حضرت شاه ولی الله رحمه الله "ازالة الخفاء" کښې "خلافة الخلفاء" بحث فرمائیلې دې چه دینه حضرات محدثین مراددی.

[۳۷۴] بَاب وَإِذَا رَأَوْا تِجَارَةً أَوْ لَهْوًا

[۴۶۱۶] حَدَّثَنِي حَفْصُ بْنُ عُمَرَ حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا حُصَيْنٌ عَنْ سَالِمِ بْنِ أَبِي الْجَعْدِ وَعَنْ أَبِي سُفْيَانَ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ أَقْبَلَتْ عِيرٌ يَوْمَ الْجُمُعَةِ وَنَحْنُ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَثَارَ النَّاسُ إِلَّا اثْنَيْ عَشَرَ رَجُلًا فَأَنْزَلَ اللَّهُ وَإِذَا رَأَوْا تِجَارَةً أَوْ لَهْوًا انْفَضُّوا إِلَيْهَا وَتَرَكُوكَ قَائِمًا

تفسیر سُورَةُ الْمُنَافِقِينَ

[۳۷۵] بَاب قَوْلُهُ إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ إِلَى لَكَاذِبُونَ

[۴۶۱۷] [۳] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَجَاءٍ حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَرْقَمَ قَالَ كُنْتُ فِي غَزَاةٍ فَسَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ أُبَيٍّ يَقُولُ لَا تُنْفِقُوا عَلَى مَنْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ حَتَّى يَنْفَضُّوا مِنْ حَوْلِهِ وَلَئِنْ رَجَعْنَا مِنْ عِنْدِهِ لَيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ فَذَكَرْتُ ذَلِكَ لِعَمِّي أَوْ لِعُمَرَ فَذَكَرَهُ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَدَعَانِي فَحَدَّثْتُهُ فَأَرْسَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ

---

[۱] فیض الباری ٤/٢٤٥:وتبییض الصحیفة بمناقب الامام ابی حنیفة-١:

[۲] سیر اعلام النبلاء ٣٩٥-٦/٣٩٠:وتهذیب الکمال-٢٩/٤١٨:

[۳] واخرجه ملسم فی اول صفات المنافقین واحکامهم، رقم الحدیث٢٧٧٢:، واخرجه الترمذی فی التفسیر باب من سورة المنافقین رقم الحدیث ٣٣١٢:واخرجه النسائی فی السنن الکبری فی التفسیر باب الذین یقولون لاتنفقوا علی من عندرسول الله حتی ینفضوا رقم الحدیث-١١٥٩٧ :

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أُبَيٍّ وَأَصْحَابِهِ فَحَلَفُوا مَا قَالُوا فَكَذَّبَنِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَصَدَّقَهُ فَأَصَابَنِي هَمٌّ لَمْ يُصِبْنِي مِثْلُهُ قَطُّ فَجَلَسْتُ فِي الْبَيْتِ فَقَالَ لِي عَمِّي مَا أَرَدْتَ إِلَى أَنْ كَذَّبَكَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمَقَتَكَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ فَبَعَثَ إِلَيَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَرَأَ فَقَالَ إِنَّ اللَّهَ قَدْ صَدَّقَكَ يَا زَيْدُ

دَ دې سورة لاندې چه کوم احاديث او په هغې کښې چه کوم واقعات بيان شوی دی دَ هغې تشريح په کتاب المغازی کښې تيرشوې دې.

د کلماتو تشريح:

قوله: كُنْتُ فِي غَزَاةٍ: دَ محمدبن کعب په روايت کښې دی چه دا دَ غزوه تبوك واقعه ده دَ دې تائيددا دې چه دَ دې روايت نه په بعض طرق کښې دی "اصاب الناس، فيه شدی"(۱) او غزوه تبوك کښې خلقوته شدت او سختی پيښه شوې وه. ليکن اهل مغازی دا دَ غزوه بنی المصطلق واقعة گرځوی (۲) والله اعلم

قوله: فَذَكَرْتُ ذَلِكَ لِعَمِّي أَوْ لِعُمَرَ: دلته په دې روايت کښې "عم" او "عمر" په مينځ کښې "او" دَ شك کلمه راغلې ده ليکن وړاندې چه څومره روايات راغی په هغې کښې "لعمی" دې "اولعمر" الفاظ نشته. صرف په دې روايت کښې کلمه شك واقع شويده. امام ترمذی هم "لعمی" بغيرِ دَ شك نه نقل کړيدې. (۳) دَ طبرانی او ابن مردويه په روايت کښې دی چه "عمی" نه حضرت سعدبن عباده) مراد دې، حضرت سعدبن عباده) دَ حضرت زيدبن ارقم) سکه تره نه وو خودَ هغوی دَ قوم سردار وو په دې وجه "عمی" سره تعبيرکړو، دَ حضرت زيدبن ارقم سکه تره ثابت بن قيس وو(۴) دَ سورة منافقون په تفسيرکښې اما بخاری رحمه الله اته(۸) تراجم قائم کړی دې او دَ ټولولاندې ئی هم يو حديث نقل کړيدې. دَ خودلو مقصد دا دې چه دَ دې ټولو آياتونودَ نزول تعلق هم دې واقعه سره دې.

[۳۷۶] بَاب اتَّخَذُوا أَيْمَانَهُمْ جُنَّةً يَجْتَنُّونَ بِهَا

[۴۶۱۸] حَدَّثَنَا آدَمُ بْنُ أَبِي إِيَاسٍ حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَرْقَمَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كُنْتُ مَعَ عَمِّي فَسَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ أُبَيٍّ ابْنَ سَلُولَ يَقُولُ لَا تُنْفِقُوا

---

(۱) فتح الباری-۸/۶٤٤:

(۲) والذی عليه اهل المغازی انها عزوة بنی المصطلق) فتح الباری-(۸/۶٤٤:

(۳) سنن الترمذی کتاب التفسير باب ومن سورة المنافقين ۵/٤۱۵: رقم الحديث ۳۳۱۲:

(٤) فتح الباری ۸/۶٤۵:

عَلَى مَنْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ حَتَّى يَنْفَضُّوا وَقَالَ أَيْضًا لَئِنْ رَجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ لَيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ فَذَكَرْتُ ذَلِكَ لِعَمِّي فَذَكَرَ عَمِّي لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَرْسَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أُبَيٍّ وَأَصْحَابِهِ فَحَلَفُوا مَا قَالُوا فَصَدَّقَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَكَذَّبَنِي فَأَصَابَنِي هَمٌّ لَمْ يُصِبْنِي مِثْلُهُ قَطُّ فَجَلَسْتُ فِي بَيْتِي فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ إِلَى قَوْلِهِ هُمُ الَّذِينَ يَقُولُونَ لَا تُنْفِقُوا عَلَى مَنْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ إِلَى قَوْلِهِ لَيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ فَأَرْسَلَ إِلَيَّ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَرَأَهَا عَلَيَّ ثُمَّ قَالَ إِنَّ اللَّهَ قَدْ صَدَّقَكَ

[۳۷۷] بَاب قَوْلِهِ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا فَطُبِعَ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ

[۴٦۱۹] حَدَّثَنَا آدَمُ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنِ الْحَكَمِ قَالَ سَمِعْتُ مُحَمَّدَ بْنَ كَعْبٍ الْقُرَظِيَّ قَالَ سَمِعْتُ زَيْدَ بْنَ أَرْقَمَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ لَمَّا قَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أُبَيٍّ لَا تُنْفِقُوا عَلَى مَنْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ وَقَالَ أَيْضًا لَئِنْ رَجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ أَخْبَرْتُ بِهِ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلَامَنِي الْأَنْصَارُ وَحَلَفَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أُبَيٍّ مَا قَالَ ذَلِكَ فَرَجَعْتُ إِلَى الْمَنْزِلِ فَنِمْتُ فَدَعَانِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَتَيْتُهُ فَقَالَ إِنَّ اللَّهَ قَدْ صَدَّقَكَ وَنَزَلَ هُمُ الَّذِينَ يَقُولُونَ لَا تُنْفِقُوا الْآيَةَ وَقَالَ ابْنُ أَبِي زَائِدَةَ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ عَمْرٍو عَنِ ابْنِ أَبِي لَيْلَى عَنْ زَيْدٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

[۳۷۸] بَاب وَإِذَا رَأَيْتَهُمْ تُعْجِبُكَ أَجْسَامُهُمْ وَإِنْ يَقُولُوا تَسْمَعْ لِقَوْلِهِمْ كَأَنَّهُمْ خُشُبٌ مُسَنَّدَةٌ يَحْسَبُونَ كُلَّ صَيْحَةٍ عَلَيْهِمْ هُمُ الْعَدُوُّ فَاحْذَرْهُمْ قَاتَلَهُمُ اللَّهُ أَنَّى يُؤْفَكُونَ

[۴٦۲۰] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ خَالِدٍ حَدَّثَنَا زُهَيْرُ بْنُ مُعَاوِيَةَ حَدَّثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ قَالَ سَمِعْتُ زَيْدَ بْنَ أَرْقَمَ قَالَ خَرَجْنَا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي سَفَرٍ أَصَابَ النَّاسَ فِيهِ شِدَّةٌ فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أُبَيٍّ لِأَصْحَابِهِ لَا تُنْفِقُوا عَلَى مَنْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ حَتَّى يَنْفَضُّوا مِنْ حَوْلِهِ وَقَالَ لَئِنْ رَجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ لَيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ فَأَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَخْبَرْتُهُ فَأَرْسَلَ إِلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أُبَيٍّ فَسَأَلَهُ فَاجْتَهَدَ يَمِينَهُ مَا فَعَلَ قَالُوا كَذَبَ زَيْدٌ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَوَقَعَ فِي نَفْسِي مِمَّا قَالُوا شِدَّةٌ حَتَّى أَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ تَصْدِيقِي فِي إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ فَدَعَاهُمُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِيَسْتَغْفِرَ لَهُمْ فَلَوَّوْا رُءُوسَهُمْ وَقَوْلُهُ خُشُبٌ مُسَنَّدَةٌ قَالَ كَانُوا رِجَالًا أَجْمَلَ شَيْءٍ

[۳۷۹] بَاب قَوْلِهِ وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا يَسْتَغْفِرْ لَكُمْ رَسُولُ اللَّهِ

لَوَّوْا رُءُوسَهُمْ وَرَأَيْتَهُمْ يَصُدُّونَ وَهُمْ مُسْتَكْبِرُونَ حَرَّكُوا اسْتَهْزَءُوا بِالنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَيُقْرَأُ بِالتَّخْفِيفِ مِنْ لَوَيْتُ

[۴۶۲۱] حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى عَنْ إِسْرَائِيلَ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَرْقَمَ قَالَ كُنْتُ مَعَ عَمِّي فَسَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ أُبَيٍّ ابْنَ سَلُولَ يَقُولُ لَا تُنْفِقُوا عَلَى مَنْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ حَتَّى يَنْفَضُّوا وَلَئِنْ رَجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ لَيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ فَذَكَرْتُ ذَلِكَ لِعَمِّي فَذَكَرَ عَمِّي لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَدَعَانِي فَحَدَّثْتُهُ فَأَرْسَلَ إِلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أُبَيٍّ وَأَصْحَابِهِ فَحَلَفُوا مَا قَالُوا وَكَذَّبَنِي النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَصَدَّقَهُمْ فَأَصَابَنِي غَمٌّ لَمْ يُصِبْنِي مِثْلُهُ قَطُّ فَجَلَسْتُ فِي بَيْتِي وَقَالَ عَمِّي مَا أَرَدْتَ إِلَى أَنْ كَذَّبَكَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمَقَتَكَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ وَأَرْسَلَ إِلَيَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَرَأَهَا وَقَالَ إِنَّ اللَّهَ قَدْ صَدَّقَكَ

[۳۸۰] بَاب قَوْلِهِ سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَسْتَغْفَرْتَ لَهُمْ أَمْ لَمْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ لَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ

[۴۶۲۲] حَدَّثَنَا عَلِيٌّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ عَمْرٌو سَمِعْتُ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ كُنَّا فِي غَزَاةٍ قَالَ سُفْيَانُ مَرَّةً فِي جَيْشٍ فَكَسَعَ رَجُلٌ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ رَجُلًا مِنَ الْأَنْصَارِ فَقَالَ الْأَنْصَارِيُّ يَا لَلْأَنْصَارِ وَقَالَ الْمُهَاجِرِيُّ يَا لَلْمُهَاجِرِينَ فَسَمِعَ ذَلِكَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ مَا بَالُ دَعْوَى الْجَاهِلِيَّةِ قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ كَسَعَ رَجُلٌ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ رَجُلًا مِنَ الْأَنْصَارِ فَقَالَ دَعُوهَا فَإِنَّهَا مُنْتِنَةٌ فَسَمِعَ بِذَلِكَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أُبَيٍّ فَقَالَ فَعَلُوهَا أَمَا وَاللَّهِ لَئِنْ رَجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ لَيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ فَبَلَغَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَامَ عُمَرُ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ دَعْنِي أَضْرِبْ عُنُقَ هَذَا الْمُنَافِقِ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَعْهُ لَا يَتَحَدَّثُ النَّاسُ أَنَّ مُحَمَّدًا يَقْتُلُ أَصْحَابَهُ وَكَانَتِ الْأَنْصَارُ أَكْثَرَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ حِينَ قَدِمُوا الْمَدِينَةَ ثُمَّ إِنَّ الْمُهَاجِرِينَ كَثُرُوا بَعْدُ قَالَ سُفْيَانُ فَحَفِظْتُهُ مِنْ عَمْرٍو قَالَ عَمْرٌو سَمِعْتُ جَابِرًا كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

[۳۸۱] بَاب قَوْلِهِ هُمُ الَّذِينَ يَقُولُونَ لَا تُنْفِقُوا عَلَى مَنْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ

حَتَّى يَنْفَضُّوا يَتَفَرَّقُوا وَلِلَّهِ خَزَائِنُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَفْقَهُونَ

[۴۶۲۳] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنِي إِسْمَاعِيلُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عُقْبَةَ عَنْ مُوسَى بْنِ عُقْبَةَ قَالَ حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْفَضْلِ أَنَّهُ سَمِعَ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ يَقُولُ

حَزِنْتُ عَلَى مَنْ أُصِيبَ بِالْحَرَّةِ فَكَتَبَ إِلَيَّ زَيْدُ بْنُ أَرْقَمَ وَبَلَغَهُ شِدَّةُ حُزْنِي يَذْكُرُ أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِلْأَنْصَارِ وَلِأَبْنَاءِ الْأَنْصَارِ وَشَكَّ ابْنُ الْفَضْلِ فِي أَبْنَاءِ أَبْنَاءِ الْأَنْصَارِ فَسَأَلَ أَنَسًا بَعْضُ مَنْ كَانَ عِنْدَهُ فَقَالَ هُوَ الَّذِي يَقُولُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هَذَا الَّذِي أَوْفَى اللَّهُ لَهُ بِأُذُنِهِ

[۳۸۲] بَاب قَوْلُهُ يَقُولُونَ لَئِنْ رَجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ لَيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ وَلِلَّهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَلَكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَعْلَمُونَ

[۴٦٢۴] حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ حَفِظْنَاهُ مِنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ قَالَ سَمِعْتُ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا يَقُولُ كُنَّا فِي غَزَاةٍ فَكَسَعَ رَجُلٌ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ رَجُلًا مِنَ الْأَنْصَارِ فَقَالَ الْأَنْصَارِيُّ يَا لَلْأَنْصَارِ وَقَالَ الْمُهَاجِرِيُّ يَا لَلْمُهَاجِرِينَ فَسَمَّعَهَا اللَّهُ رَسُولَهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ مَا هَذَا فَقَالُوا كَسَعَ رَجُلٌ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ رَجُلًا مِنَ الْأَنْصَارِ فَقَالَ الْأَنْصَارِيُّ يَا لَلْأَنْصَارِ وَقَالَ الْمُهَاجِرِيُّ يَا لَلْمُهَاجِرِينَ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَعُوهَا فَإِنَّهَا مُنْتِنَةٌ قَالَ جَابِرٌ وَكَانَتِ الْأَنْصَارُ حِينَ قَدِمَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَكْثَرَ ثُمَّ كَثُرَ الْمُهَاجِرُونَ بَعْدُ فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أُبَيٍّ أَوَقَدْ فَعَلُوا وَاللَّهِ لَئِنْ رَجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ لَيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ فَقَالَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ دَعْنِي يَا رَسُولَ اللَّهِ أَضْرِبْ عُنُقَ هَذَا الْمُنَافِقِ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَعْهُ لَا يَتَحَدَّثُ النَّاسُ أَنَّ مُحَمَّدًا يَقْتُلُ أَصْحَابَهُ

[۳۸۳] باب: تفسير سُورَةُ التَّغَابُنِ

وَقَالَ عَلْقَمَةُ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ وَمَنْ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ يَهْدِ قَلْبَهُ هُوَ الَّذِي إِذَا أَصَابَتْهُ مُصِيبَةٌ رَضِيَ وَعَرَفَ أَنَّهَا مِنَ اللَّهِ وَقَالَ مُجَاهِدٌ التَّغَابُنُ غَبْنُ أَهْلِ الْجَنَّةِ أَهْلَ النَّارِ

حضرت علقمه رحمه الله ﴿وَمَنْ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ يَهْدِ قَلْبَهُ﴾ لاندې فرمائی چه دينه هغه سړې مراد دې چه په چا مصيبت راشی او هغه راضی وی اوهغه د الله تعالى د طرف نه اوګنړی ليکن د دې دا مطلب نه دې چه هغه په ژبه سره د مصيبت څرګندونه هم اونه کړی، په ژبه سره د مصيبت اظهار د ګيلې مانې نه بغير ناجائزنه دې. پخپله نبی کريم ﷺ "واراساه" فرمائيلی دی اود خپلې بيمارئ ذکرئی کړيدې. حضرت عائشه رضی الله عنها "واراساه" فرمائيلی اونبی کريم ﷺ په دې څه ناخوښی نه ده فرمائيلې. هغوی ﷺ "إنا بفراقك لمحزونون يا ابراهيم" فرمائيلی اود غم اظهارئی کړيدې[۱]

---

[۱]) السيرة الحلبية-۳/۳۱۰:

[۳۸۴] باب: تفسير سورة الطلاق

بَاب وَقَالَ مُجَاهِدٌ إِنْ ارْتَبْتُمْ إِنْ لَمْ تَعْلَمُوا أَتَحِيضُ أَمْ لَا تَحِيضُ فَاللَّائِي قَعَدْنَ عَنْ الْمَحِيضِ وَاللَّائِي لَمْ يَحِضْنَ بَعْدُ فَعِدَّتُهُنَّ ثَلَاثَةُ أَشْهُرٍ وَبَالَ أَمْرِهَا جَزَاءَ أَمْرِهَا

په آيت مبارك كښې دى ﴿فَذَاقَتْ وَبَالَ أَمْرِهَا وَكَانَ عَاقِبَةُ أَمْرِهَا خُسْرًا﴾ هغوى د خپلو عملونومزه اوڅكله اود هغوى د كار انجام هم خساره شوه، مجاهد رحمه الله فرمائى چه وبال امرها معنى د خپل كارسزا. د وبال اصل معنى ده شدت او سختى، دلته د بدواعمالو سختى او د هغې سخته سزا مراد ده.

[۴۶۲۵] (۱) حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ قَالَ حَدَّثَنِي عُقَيْلٌ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِي سَالِمٌ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَخْبَرَهُ أَنَّهُ طَلَّقَ امْرَأَتَهُ وَهِيَ حَائِضٌ فَذَكَرَ عُمَرُ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَتَغَيَّظَ فِيهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثُمَّ قَالَ لِيُرَاجِعْهَا ثُمَّ يُمْسِكْهَا حَتَّى تَطْهُرَ ثُمَّ تَحِيضَ فَتَطْهُرَ فَإِنْ بَدَا لَهُ أَنْ يُطَلِّقَهَا فَلْيُطَلِّقْهَا طَاهِرًا قَبْلَ أَنْ يَمَسَّهَا فَتِلْكَ الْعِدَّةُ كَمَا أَمَرَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ

د دې تفصيل به ان شاء الله كتاب الطلاق كښې راځى.

[۳۸۵] بَاب وَأُولَاتُ الْأَحْمَالِ أَجَلُهُنَّ أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ

وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مِنْ أَمْرِهِ يُسْرًا وَأُولَاتُ الْأَحْمَالِ وَاحِدُهَا ذَاتُ حَمْلٍ

[۴۶۲۶] (۲) حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ حَفْصٍ حَدَّثَنَا شَيْبَانُ عَنْ يَحْيَى قَالَ أَخْبَرَنِي أَبُو سَلَمَةَ

---

[۱]) واخرجه ايضاً فى الطلاق باب قوله تعالى :ياايهالنبى اذاطلقتم النساء، فطلقوهن لعدتهن واحصواالعدة، رقم الحديث۵۲۵۱: وباب اذاطلقت الحائض تعتدبذلک الطلاق رقم الحديث۵۲۵۲: ۵۲۵۳وباب من طلق وهل يواجه الرجل امراته بالطلاق رقم الحديث ۵۸۵۸:وباب من قال لامراته :انت على حرام، رقم الحديث ۵۲۶۴:وباب وبعولتهن احق بردهن، رقم الحديث۵۳۳۲: ۵۳۳۳، والاحكام باب هل يقضى القاضى اويفتى وهوغضبان رقم الحديث ۷۱۶۰:واخرجه ابن ماجه فى الطلاق باب طلاق السنة، رقم الحديث ۲۰۱۹: واخرجه النسائى فى السنن الكبرى فى الطلاق، باب وقت الطلاق للعدة، رقم الحديث۲/۵۵۸۲: واخرجه الترمذى فى الطلاق، باب ماجاء فى طلاق السنة، رقم الحديث۱۱۷۵: واخرجه ابوداؤد فى الطلاق، باب فى طلاق السنة، رقم الحديث۲۱۷۹: واخرجه مسلم فى كتاب الطلاق رقم الحديث ۱۴۷۱: واخرجه النسائى فى الطلاق-۲/۹۸:

[۲]) وايضاً اخرجه فى الطلاق باب والات الاحمال اجلهن ان يضعن حملهن رقم الحديث۵۳۱۸:)مع الفتح واخرجه مسلم فى الطلاق باب انقضاء عدة المتوفى عنها زوجها وغير ها بوضع الحمل، رقم الحديث ۱۴۸۵ واخرجه الترمذى فى الطلاق باب ماجاء فى الحامل المتوفى عنهازوجها رقم الحديث ۱۱۹۴:واخرجه النسائى فى الطلاق باب عدة الحامل المتوفى عنها زوجها رقم الحديث-۵/۵۷۰۳:

قَالَ جَاءَ رَجُلٌ إِلَى ابْنِ عَبَّاسٍ وَأَبُو هُرَيْرَةَ جَالِسٌ عِنْدَهُ فَقَالَ أَفْتِنِي فِي امْرَأَةٍ وَلَدَتْ بَعْدَ زَوْجِهَا بِأَرْبَعِينَ لَيْلَةً فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ آخِرُ الْأَجَلَيْنِ قُلْتُ أَنَا وَأُولَاتُ الْأَحْمَالِ أَجَلُهُنَّ أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ أَنَا مَعَ ابْنِ أَخِي يَعْنِي أَبَا سَلَمَةَ فَأَرْسَلَ ابْنُ عَبَّاسٍ غُلَامَهُ كُرَيْبًا إِلَى أُمِّ سَلَمَةَ يَسْأَلُهَا فَقَالَتْ قُتِلَ زَوْجُ سُبَيْعَةَ الْأَسْلَمِيَّةِ وَهِيَ حُبْلَى فَوَضَعَتْ بَعْدَ مَوْتِهِ بِأَرْبَعِينَ لَيْلَةً فَخُطِبَتْ فَأَنْكَحَهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَكَانَ أَبُو السَّنَابِلِ فِيمَنْ خَطَبَهَا

[۴۶۲۶ م] وَقَالَ سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ وَأَبُو النُّعْمَانِ حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ مُحَمَّدٍ قَالَ كُنْتُ فِي حَلْقَةٍ فِيهَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي لَيْلَى وَكَانَ أَصْحَابُهُ يُعَظِّمُونَهُ فَذَكَرُوا لَهُ فَذَكَرَ آخِرَ الْأَجَلَيْنِ فَحَدَّثْتُ بِحَدِيثِ سُبَيْعَةَ بِنْتِ الْحَارِثِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ قَالَ فَضَمَّزَ لِي بَعْضُ أَصْحَابِهِ قَالَ مُحَمَّدٌ فَفَطِنْتُ لَهُ فَقُلْتُ إِنِّي إِذًا لَجَرِيءٌ إِنْ كَذَبْتُ عَلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ وَهُوَ فِي نَاحِيَةِ الْكُوفَةِ فَاسْتَحْيَا وَقَالَ لَكِنْ عَمُّهُ لَمْ يَقُلْ ذَاكَ فَلَقِيتُ أَبَا عَطِيَّةَ مَالِكَ بْنَ عَامِرٍ فَسَأَلْتُهُ فَذَهَبَ يُحَدِّثُنِي حَدِيثَ سُبَيْعَةَ فَقُلْتُ هَلْ سَمِعْتَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ فِيهَا شَيْئًا فَقَالَ كُنَّا عِنْدَ عَبْدِ اللَّهِ فَقَالَ أَتَجْعَلُونَ عَلَيْهَا التَّغْلِيظَ وَلَا تَجْعَلُونَ عَلَيْهَا الرُّخْصَةَ لَنَزَلَتْ سُورَةُ النِّسَاءِ الْقُصْرَى بَعْدَ الطُّولَى وَأُولَاتُ الْأَحْمَالِ أَجَلُهُنَّ أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ

د سورة بقره په تفسير كښې دا روايت تېر شويدې.

سُورَةُ التَّحْرِيمِ

[۳۸۶] بَاب يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ تَبْتَغِي مَرْضَاةَ أَزْوَاجِكَ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

[۴۶۲۷] (۱) حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ فَضَالَةَ حَدَّثَنَا هِشَامٌ عَنْ يَحْيَى عَنْ ابْنِ حَكِيمٍ هُوَ يَعْلَى بْنُ حَكِيمٍ الثَّقَفِيُّ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ فِي الْحَرَامِ يُكَفِّرُ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ إِسْوَةٌ حَسَنَةٌ

[۴۶۲۸] (۲) حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا هِشَامُ بْنُ يُوسُفَ عَنْ ابْنِ جُرَيْجٍ عَنْ عَطَاءٍ

---

(۱) واخرجه ايضاً فى الطلاق باب لم تحرم ماأحل الله لک رقم الحديث۵۲۶۶:)مع الفتح (واخرجه مسلم فى الطلاق باب وجوب الكفارة على من حرم امراته وليم ينوالطلاق رقم الحديث-۱۴۷۳:

(۲) وايضاً اخرجه فى النكاح باب دخول الرجل على نسائه فى اليوم رقم الحديث۵۲۱۶:)مع الفتح (وفى الطلاق باب لم تحرم ما احل الله لک رقم۵۲۶۷:، ۵۲۶۸وفى كتاب الاطعمة باب الادم رقم الحديث۵۴۳۰:، وفى الاشربة باب الباذق رقم الحديث ۵۵۹۹:وباب شراب الحلووالعسل رقم الحديث : ۵۶۱۴وفى الطب باب الدواء بالعسل وقول الله عزوجل :وفيه شفاء للناس ۶۶۸۲:وباب السعوط رقم ۵۶۹۱:وفى كتاب الحيل، باب مايكره من احتيال المراة مع الزوج والضرائر، رقم الحديث ۶۹۷۲: واخرجه ابوداؤد فى الاشربة باب فى شراب العسل، رقم الحديث ۳۷۱۴:...[بقيه حاشيه په راروانه صفحه..

عَنْ عُبَيْدِ بْنِ عُمَيْرٍ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَشْرَبُ عَسَلًا عِنْدَ زَيْنَبَ بِنْتِ جَحْشٍ وَيَمْكُثُ عِنْدَهَا فَوَاطَيْتُ أَنَا وَحَفْصَةُ عَلَى أَيَّتُنَا دَخَلَ عَلَيْهَا فَلْتَقُلْ لَهُ أَكَلْتَ مَغَافِيرَ إِنِّي أَجِدُ مِنْكَ رِيحَ مَغَافِيرَ قَالَ لَا وَلَكِنِّي كُنْتُ أَشْرَبُ عَسَلًا عِنْدَ زَيْنَبَ بِنْتِ جَحْشٍ فَلَنْ أَعُودَ لَهُ وَقَدْ حَلَفْتُ لَا تُخْبِرِي بِذَلِكَ أَحَدًا

د ايت كريمه په شانِ نزول كې مختلف واقعات: د آيت باب په شان نزول كښې اختلاف دې دلته په باب كښې د حضرت عائشه صديقه ﷝ په روايت كښې دى چه حضور اكرم ﷺ د زينب بنت جحش كره شهد څكلې وو او حصار شوې وو، ما او حضرت حفصه ﷝ مشوره اوكړه چه په مونږ كښې چا كره هم نبى كريم ﷺ داخل شو نو هغه ته به وائى چه آياتاسو مغافير څكلى دى؟ زه تاسو نه د مغافيرو بوئى محسوس كوم، نو چه كله نبى كريم ﷺ هلته لاړو نو هغوى هم هغه خبره اوكړه. نبى كريم ﷺ به بدبوئى نه خوښوله او مغافير يو خاص قسم ګونددى په كوم كښې چه څه بدبوئى غوندې وى په دې وجه هغوى ﷺ اوفرمائيل چه نه، ماخوزينب ﷝ كره شهد څكلې دى بيا به نه څكم. ماقسم كړيدې خو ته د دې ذكر چاته مه كوه، په دې باندې دا مذكوره آيت نازل شو چه حلال څيز په ځان حراموِل نه دى پكار.

د دې روايت نه خو معلومه شوه چه هغوى ﷺ حضرت زينب كره شهد استعمال كړى وو او وړاندې د بخارى كتاب الطلاق نه روايت معلوميږى چه هغوى د شهدو استعمال حضرت حفصه ﷝ كره كړى وو (۱) اود ابن مردويه د روايت نه معلوميږى چه هغوى ﷺ د شهدواستعمال حضرت سوده بنت زمعه ﷝ كره كړى وو(۲) د بې شميره رواياتو په وجه بعض نور علماء د بې شميره واقعاتو قائل شوى دى خو د قاضى عياض او نورو محققينو رائې دا ده چه مذكوره واقعه حضرت زينب ﷝ كره پيښه شوې وه، ځكه چه د حضرت زينب متعلق وړاندې تيرشوى دى "وهى التى تساميني" اود حضرت عائشه ﷝ يوه بله ډله وه، حضرت سوده او حضرت حفصه ﷝ داواړه د حضرت عائشه ﷝ ډلې سره تعلق لرلو، په دې وجه هم دا معلوميږى چه ذكر شوې منصوبه حضرت عائشه او حضرت حفصه ﷝ يو ځائ د حضرت زينب ﷝ خلاف جوړه كړې وه لكه څنګه چه د باب په روايت كښې دى (۳)

څوک چه حلال په خپل ځان باندې حرام كړى نو هغه له كفاره د يمين اداكول پكاردى يا نه؟: طبرانى او مردويه روايت نقل كړيدې چه مذكوره آيت د حضرت ماريه قبطيه متعلق نازل

...بقيه ازحاشيه گذشته] واخرجه السنائى فى السنن الكبرى فى التفسير باب سورة التحريم ۲/۱۱۶۰۸ : واخرجه النسائى فى كتاب عشرة النساء۲/۹۷:، واخرجه فى كتاب النذور والايمان-۲/۱۴۴:

(۱) صحيح البخارى مع فتح البارى كتاب الطلاق باب لم تحرم مااحل الله لک ۳۷۵-۹/۳۷۴ :رقم الحديث-۵۲۶۸:

(۲) فتح البارى كتاب الطلاق-۹/۳۷۶

(۳) فتح البارى كتاب الطلاق-۹/۳۷۶:

شویدې، دَ حضرت حفصه رضي الله عنها په کورکښې هغوی ﷺ دې سره همبستري کړې وه او په څه طریقه حضرت حفصه رضي الله عنها ته دَ دې علم شوې وو په څه چه حضرت حفصه رضي الله عنها ناخوښې ښکاره کړې وه نو هغوی ﷺ اوفرمائیل "هي علي حرام" په دې باندې دا آیت نازل شو (۱)

علامه خطابی فرمائی چه دَ اکثرو حضراتو رائې دا ده چه مذکوره آیت دَ حضرت ماریه قبطیه رضي الله عنها په واقعه کښې نازل شوې دې (۲)- لیکن دا جمع کولې شی چه دا ټول واقعات پیښیدونه پس دَ باب آیت نازل شوې وی.

قوله: حدثنا معاذ.... قال في الحرام يكفر: یعنی چه کوم سړې په ځان باندې یوڅیز حرام کړی نو هغه له کفاره یمین یعنی دَ قسم کفاره ادا کول پکار دی. دینه پس به دا دَ هغه دَ پاره حلال وی. دَ امام شافعی او امام مالک رحمهما الله مذهب دا دې که چا حلال څیز په ځان حرام کړو نو دَ ده دا کلام عبث دې او دا به فضول شمیرلې شی ځکه چه الله تعالی کوم څیز حلال گرځولې دې هغه دَ چا په حرام والې باندې نه حرامیږی.(۳)دَ حنفیه او حنابله مذهب هم دغه دې چه په دې روایت کښې دَ حضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه نقل کړېشویدې. چه دَ قسم کفاره به اداکوی(۴)

[۳۸۷] بَاب تَبْتَغِي مَرْضَاةَ أَزْوَاجِكَ قَدْ فَرَضَ اللَّهُ لَكُمْ تَحِلَّةَ أَيْمَانِكُمْ وَاللَّهُ مَوْلَاكُمْ وَهُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ

[۴۶۲۹] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ بِلَالٍ عَنْ يَحْيَى عَنْ عُبَيْدِ بْنِ حُنَيْنٍ أَنَّهُ سَمِعَ ابْنَ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا يُحَدِّثُ أَنَّهُ قَالَ مَكَثْتُ سَنَةً أُرِيدُ أَنْ أَسْأَلَ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ عَنْ آيَةٍ فَمَا أَسْتَطِيعُ أَنْ أَسْأَلَهُ هَيْبَةً لَهُ حَتَّى خَرَجَ حَاجًّا فَخَرَجْتُ مَعَهُ فَلَمَّا رَجَعْنَا وَكُنَّا بِبَعْضِ الطَّرِيقِ عَدَلَ إِلَى الْأَرَاكِ لِحَاجَةٍ لَهُ قَالَ فَوَقَفْتُ لَهُ حَتَّى فَرَغَ ثُمَّ سِرْتُ مَعَهُ فَقُلْتُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ مَنْ اللَّتَانِ تَظَاهَرَتَا عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ أَزْوَاجِهِ فَقَالَ تِلْكَ حَفْصَةُ وَعَائِشَةُ قَالَ فَقُلْتُ وَاللَّهِ إِنْ كُنْتُ لَأُرِيدُ أَنْ أَسْأَلَكَ عَنْ هَذَا مُنْذُ سَنَةٍ فَمَا

---

(۱) فتح الباری

(۲) مولانا فخر الحسن گنگوهی رحمه الله دَ ابوداؤد په حاشیه" التعلیق المحمود "کښې لیکی" :وقال الخطابی :الاکثرعلی ان الایةنزلت فی تحریم ماریة حین حرمهاعلی نفسه")التعلیق المحمود (۲/۱۶۶ : لیکن علامه خطابی" معالم السنن "کښې دَ دې بالکل برعکس لیکی " وفی الهذاالحدیث :دلیل علی ان یمین النبی صلی الله علیه وسلم انما وقعت فی تحریم العسل لافی تحریم ام ولده"ماریة قبطیه "کما زعمه بعض الناس") وانظر معهالم السنن ۵/۲۸۰:باب فی شراب العسل کتاب الاشربة

(۳) فیض الباری-۴/۲۴۸:

(۴) فیض الباری-۴/۲۴۸:

أَسْتَطِيعُ هَيْبَةً لَكَ قَالَ فَلَا تَفْعَلْ مَا ظَنَنْتَ أَنَّ عِنْدِي مِنْ عِلْمٍ فَاسْأَلْنِي فَإِنْ كَانَ لِي عِلْمٌ خَبَّرْتُكَ بِهِ قَالَ ثُمَّ قَالَ عُمَرُ وَاللَّهِ إِنْ كُنَّا فِي الْجَاهِلِيَّةِ مَا نَعُدُّ لِلنِّسَاءِ أَمْرًا حَتَّى أَنْزَلَ اللَّهُ فِيهِنَّ مَا أَنْزَلَ وَقَسَمَ لَهُنَّ مَا قَسَمَ قَالَ فَبَيْنَا أَنَا فِي أَمْرٍ أَتَأَمَّرُهُ إِذْ قَالَتِ امْرَأَتِي لَوْ صَنَعْتَ كَذَا وَكَذَا قَالَ فَقُلْتُ لَهَا مَا لَكِ وَلِمَا هَا هُنَا وَفِيمَ تَكَلُّفُكِ فِي أَمْرٍ أُرِيدُهُ فَقَالَتْ لِي عَجَبًا لَكَ يَا ابْنَ الْخَطَّابِ مَا تُرِيدُ أَنْ تُرَاجَعَ أَنْتَ وَإِنَّ ابْنَتَكَ لَتُرَاجِعُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى يَظَلَّ يَوْمَهُ غَضْبَانَ فَقَامَ عُمَرُ فَأَخَذَ رِدَاءَهُ مَكَانَهُ حَتَّى دَخَلَ عَلَى حَفْصَةَ فَقَالَ لَهَا يَا بُنَيَّةُ إِنَّكِ لَتُرَاجِعِينَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى يَظَلَّ يَوْمَهُ غَضْبَانَ فَقَالَتْ حَفْصَةُ وَاللَّهِ إِنَّا لَنُرَاجِعُهُ فَقُلْتُ تَعْلَمِينَ أَنِّي أُحَذِّرُكِ عُقُوبَةَ اللَّهِ وَغَضَبَ رَسُولِهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَا بُنَيَّةُ لَا يَغُرَّنَّكِ هَذِهِ الَّتِي أَعْجَبَهَا حُسْنُهَا حُبُّ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِيَّاهَا يُرِيدُ عَائِشَةَ قَالَ ثُمَّ خَرَجْتُ حَتَّى دَخَلْتُ عَلَى أُمِّ سَلَمَةَ لِقَرَابَتِي مِنْهَا فَكَلَّمْتُهَا فَقَالَتْ أُمُّ سَلَمَةَ عَجَبًا لَكَ يَا ابْنَ الْخَطَّابِ دَخَلْتَ فِي كُلِّ شَيْءٍ حَتَّى تَبْتَغِيَ أَنْ تَدْخُلَ بَيْنَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَزْوَاجِهِ فَأَخَذَتْنِي وَاللَّهِ أَخْذًا كَسَرَتْنِي عَنْ بَعْضِ مَا كُنْتُ أَجِدُ فَخَرَجْتُ مِنْ عِنْدِهَا وَكَانَ لِي صَاحِبٌ مِنَ الْأَنْصَارِ إِذَا غِبْتُ أَتَانِي بِالْخَبَرِ وَإِذَا غَابَ كُنْتُ أَنَا آتِيهِ بِالْخَبَرِ وَنَحْنُ نَتَخَوَّفُ مَلِكًا مِنْ مُلُوكِ غَسَّانَ ذُكِرَ لَنَا أَنَّهُ يُرِيدُ أَنْ يَسِيرَ إِلَيْنَا فَقَدِ امْتَلَأَتْ صُدُورُنَا مِنْهُ فَإِذَا صَاحِبِي الْأَنْصَارِيُّ يَدُقُّ الْبَابَ فَقَالَ افْتَحْ افْتَحْ فَقُلْتُ جَاءَ الْغَسَّانِيُّ فَقَالَ بَلْ أَشَدُّ مِنْ ذَلِكَ اعْتَزَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَزْوَاجَهُ فَقُلْتُ رَغَمَ أَنْفُ حَفْصَةَ وَعَائِشَةَ فَأَخَذْتُ ثَوْبِي فَأَخْرُجُ حَتَّى جِئْتُ فَإِذَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي مَشْرُبَةٍ لَهُ يَرْقَى عَلَيْهَا بِعَجَلَةٍ وَغُلَامٌ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَسْوَدُ عَلَى رَأْسِ الدَّرَجَةِ فَقُلْتُ لَهُ قُلْ هَذَا عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ فَأَذِنَ لِي قَالَ عُمَرُ فَقَصَصْتُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هَذَا الْحَدِيثَ فَلَمَّا بَلَغْتُ حَدِيثَ أُمِّ سَلَمَةَ تَبَسَّمَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَإِنَّهُ لَعَلَى حَصِيرٍ مَا بَيْنَهُ وَبَيْنَهُ شَيْءٌ وَتَحْتَ رَأْسِهِ وِسَادَةٌ مِنْ أَدَمٍ حَشْوُهَا لِيفٌ وَإِنَّ عِنْدَ رِجْلَيْهِ قَرَظًا مَصْبُوبًا وَعِنْدَ رَأْسِهِ أَهَبٌ مُعَلَّقَةٌ فَرَأَيْتُ أَثَرَ الْحَصِيرِ فِي جَنْبِهِ فَبَكَيْتُ فَقَالَ مَا يُبْكِيكَ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ كِسْرَى وَقَيْصَرَ فِيمَا هُمَا فِيهِ وَأَنْتَ رَسُولُ اللَّهِ فَقَالَ أَمَا تَرْضَى أَنْ تَكُونَ لَهُمُ الدُّنْيَا وَلَنَا الْآخِرَةُ

د روایت باب تشریح: دا روایت کتاب العلم کښې مختصراً تیرشوې دې [۱] اووړاندې به په کتاب النکاح کښې په تفصیل سره راځی هم هلته به ان شاء الله بحث وی دلته صرف یو څو الفاظ اوګورئ.

قوله: مَا تُرِيدُ أَنْ تُرَاجَعَ أَنْتَ وَإِنَّ ابْنَتَكَ لَتُرَاجِعُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ:

---

[۱] صحیح البخاری مع الفتح، کتاب العلم باب التناوب فی العلم ۱/۱۸۵: رقم الحدیث-۸۹:

یعنی تاسونه غواړئی چه تاسوسره مراجعت اوکړیشی او ستاسوته دَ خبرو ستاسو جواب درکړیشی، ستاسو لور رسول الله ﷺته خبرې واپس ګرځوی او دَ هغوی ﷺ دَ خبرو جواب ورکوی.

قوله: یَا بُنَیَّةُ لَا یَغُرَّنَّكِ هَذِهِ الَّتِي أَعْجَبَهَا حُسْنُهَا حُبُّ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِيَّاهَا: دې کښې "حسنها" دَ "اعجبها" فاعل دې او "حب رسول الله" دَ "حسنها" ته بدل اشتمال دې، د دې حسن دَ رسول الله ﷺدې سره مینه دا په ځان خوښئی کښې اخته کړه، مطلب دا چه نبی کریم ﷺ هغې سره ډیره مینه کوی نودَ حضور ﷺ دَ دې محبت نه زما مراددې. دَ حسن نه دوئم صورت دا کیدیشی چه دلته "واوعاطفه" محذوف اوګنړلې شی "اعجبها حسنها وحب رسول الله" دَ مسلم وغیره په روایت کښې دلته "واوعاطفه" موجود دې. نو په دې صورت کښې به ترجمه وی "د هغې حسن او دَ هغې سره دَ رسول الله ﷺمحبت هغه په ځان خوښئی کښې اخته کړه" په دې دواړو صورتونوکښې به"حب رسول...." مرفوع وی. دریم صورت دا دې چه "حب...." دَ مفعول له په بناء باندې منصوب اولولې "ای اعجبها من اجل حبه لها" دَ رسول الله ﷺدِ محبت دَ وجه هغه دَ هغې حسن په ځان خوښئی کښې اخته کړه "(١)

قوله: وَتَحْتَ رَأْسِهِ وِسَادَةٌ مِنْ أَدَمٍ حَشْوُهَا لِيفٌ: دَ هغوی ﷺ دَ سر لاندې دَ څرمنې یوه تکیه وه، په هغې کښې دَ کجهورې پاڼې ډکې شوې وې، "لیف" دَ کجهورو پاڼو ته وائی.

قوله: یَرْقَى عَلَيْهَا بِعَجَلَةٍ: عجلة پاوړئی ته وائی په هغې به دَ پاوړئی په ذریعه ختله.

قوله: وَإِنَّ عِنْدَ رِجْلَيْهِ قَرَظًا مَصْبُوبًا: اودَ هغوی ﷺ پښې سره دَ ونې پاڼې اچولې شوې وې، قَرَظ دَ قاف او را دَ زبر سره) دَ یوې خاص ونې پاڼوته وائی دَ څه په ذریعه چه څرمنې جوړیږی، "مصبوبا" معنی "مسکوبا" ده، بهیولې شوی وو، اچولې شوی وو، بعض روایاتو کښې"مصبورا" دې ای مجموعا(٢) ترجمه به وی "دَ هغې دَ پښوسره دَ ونودَ پاڼو یو ډهیرې وو".

قوله: وَعِنْدَ رَأْسِهِ أَهَبٌ مُعَلَّقَةٌ: اودَ هغوی دَ سر سره څه څرمنې زوړندوې. اهب: اهاب جمع ده هغې څرمن ته وائی چه کومه جوړه شوی نه وی یعنی کچه څرمن.

[٣٨٨] بَاب وَإِذْ أَسَرَّ النَّبِيُّ إِلَى بَعْضِ أَزْوَاجِهِ حَدِيثًا

فَلَمَّا نَبَّأَتْ بِهِ وَأَظْهَرَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ عَرَّفَ بَعْضَهُ وَأَعْرَضَ عَنْ بَعْضٍ فَلَمَّا نَبَّأَهَا بِهِ قَالَتْ مَنْ أَنْبَأَكَ هَذَا قَالَ نَبَّأَنِيَ الْعَلِيمُ الْخَبِيرُ فِيهِ عَائِشَةُ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

(١) دَ مذکوره درې واړو صورتونو دپاره اوګورئی عمدة القاری-١٩/٢٥١:
(٢) عمدة القاری-١٩/٢٥١:

[۴۶۳۰] حَدَّثَنَا عَلِيٌّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ قَالَ سَمِعْتُ عُبَيْدَ بْنَ حُنَيْنٍ قَالَ سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا يَقُولُ أَرَدْتُ أَنْ أَسْأَلَ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فَقُلْتُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ مَنِ الْمَرْأَتَانِ اللَّتَانِ تَظَاهَرَتَا عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَمَا أَتْمَمْتُ كَلَامِي حَتَّى قَالَ عَائِشَةُ وَحَفْصَةُ

[۳۸۹] بَاب إِنْ تَتُوبَا إِلَى اللَّهِ فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَا

صَغَوْتُ وَأَصْغَيْتُ مِلْتُ لِتَصْغَى لِتَمِيلَ وَإِنْ تَظَاهَرَا عَلَيْهِ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ مَوْلَاهُ وَجِبْرِيلُ وَصَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمَلَائِكَةُ بَعْدَ ذَلِكَ ظَهِيرٌ عَوْنٌ تَظَاهَرُونَ تَعَاوَنُونَ وَقَالَ مُجَاهِدٌ قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ أَوْصُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ بِتَقْوَى اللَّهِ وَأَدِّبُوهُمْ

[۴۶۳۱] حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ قَالَ سَمِعْتُ عُبَيْدَ بْنَ حُنَيْنٍ يَقُولُ سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ يَقُولُ أَرَدْتُ أَنْ أَسْأَلَ عُمَرَ عَنِ الْمَرْأَتَيْنِ اللَّتَيْنِ تَظَاهَرَتَا عَلَى رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَمَكُثْتُ سَنَةً فَلَمْ أَجِدْ لَهُ مَوْضِعًا، حَتَّى خَرَجْتُ مَعَهُ حَاجًّا، فَلَمَّا كُنَّا بِظَهْرَانَ ذَهَبَ عُمَرُ لِحَاجَتِهِ فَقَالَ أَدْرِكْنِي بِالْوَضُوءِ فَأَدْرَكْتُهُ بِالإِدَاوَةِ، فَجَعَلْتُ أَسْكُبُ عَلَيْهِ وَرَأَيْتُ مَوْضِعًا فَقُلْتُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ مَنِ الْمَرْأَتَانِ اللَّتَانِ تَظَاهَرَتَا قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ فَمَا أَتْمَمْتُ كَلَامِي حَتَّى قَالَ عَائِشَةُ وَحَفْصَةُ.

[۳۹۰] بَاب قَوْلُهُ عَسَى رَبُّهُ إِنْ طَلَّقَكُنَّ أَنْ يُبَدِّلَهُ أَزْوَاجًا خَيْرًا مِنْكُنَّ

مُسْلِمَاتٍ مُؤْمِنَاتٍ قَانِتَاتٍ تَائِبَاتٍ عَابِدَاتٍ سَائِحَاتٍ ثَيِّبَاتٍ وَأَبْكَارًا

[۴۶۳۲] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَوْنٍ حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ عَنْ حُمَيْدٍ عَنْ أَنَسٍ قَالَ قَالَ عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ اجْتَمَعَ نِسَاءُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْغَيْرَةِ عَلَيْهِ فَقُلْتُ لَهُنَّ عَسَى رَبُّهُ إِنْ طَلَّقَكُنَّ أَنْ يُبَدِّلَهُ أَزْوَاجًا خَيْرًا مِنْكُنَّ فَنَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ

[۳۹۱] بَاب: تفسير سُورَةُ الْمُلْكِ

تَبَارَكَ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ التَّفَاوُتُ الِاخْتِلَافُ وَالتَّفَاوُتُ وَالتَّفَوُّتُ وَاحِدٌ تَمَيَّزُ تَقَطَّعُ مَنَاكِبِهَا جَوَانِبِهَا تَدَّعُونَ وَتَدْعُونَ وَاحِدٌ مِثْلُ تَذَّكَّرُونَ وَتَذْكُرُونَ وَيَقْبِضْنَ يَضْرِبْنَ بِأَجْنِحَتِهِنَّ وَقَالَ مُجَاهِدٌ صَافَّاتٍ بَسْطُ أَجْنِحَتِهِنَّ وَنُفُورٌ الْكُفُورُ

د کلماتو تشریح:

قوله: التَّفَاوُتُ: الِاخْتِلَافُ، وَالتَّفَاوُتُ وَالتَّفَوُّتُ وَاحِدٌ: آیت مبارک کښې دی ﴿مَا تَرَىٰ فِي خَلْقِ الرَّحْمَٰنِ مِنْ تَفَاوُتٍ﴾ ته به دَ الله تعالی په تخلیق کښې هیڅ تفاوت اونه وینې.... فرمائی تفاوت معنی اختلاف، تفاوت او تفوت دواړه په یوه معنی کښې دی.

قوله: تَمَيَّزُ: تَقَطَّعُ: آيت مبارك كښې دى (تَكَادُ تَمَيَّزُ مِنَ الْغَيْظِ) دې کښې دَ تميز معنى ده تقطع يعنى داسې ښکارى چه دَ غصې نه به هغه اوشليږى.

قوله: مَنَاكِبِهَا: جَوَانِبِهَا: آيت مبارك كښې دى (هُوَ الَّذِىْ جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ ذَلُوْلًا فَامْشُوْا فِىْ مَنَاكِبِهَا وَكُلُوْا مِنْ رِّزْقِهٖ وَاِلَيْهِ النُّشُوْرُ) هغه الله تعالى داسې دې چا چه ستاسو دَ پاره زمکه مسخر کړه (چه تاسو په دې کښې هرقسم تصرفات کولې شئ) نو تاسو دَ هغه په لارو باندې ځئ (گرځئ) اودَ الله تعالى دَ رزق نه خورئ او هم هغه له به بيا ژوندى ورځئ. فرمائى آيت کښې "مناکب" معنى دَ اطراف، اړخونه،

قوله: تَدَّعُونَ وَتَدْعُونَ، مِثْلُ تَذَّكَّرُونَ وَتَذْكُرُونَ: آيت مبارك كښې دى (وَقِيْلَ هٰذَا الَّذِىْ كُنْتُمْ بِهٖ تَدَّعُوْنَ) اووئيلې به شى چه هغه همدغه دې چانه به چه تاسو غوښتنه کوله.... فرمائى تَدَّعُونَ او وتَدْعُونَ يو معنى ده لکه تَذَّكَّرُونَ اووتَذْكُرُونَ

قوله: وَيَقْبِضْنَ: يَضْرِبْنَ بِأَجْنِحَتِهِنَّ، وَقَالَ مُجَاهِدٌ: صَافَّاتٍ: بَسْطُ أَجْنِحَتِهِنَّ: آيت مبارك كښې دى (اَوَلَمْ يَرَوْا اِلَى الطَّيْرِ فَوْقَهُمْ صٰٓفّٰتٍ وَّيَقْبِضْنَ) آيا دې خلقو په خپل ځان باندې مرغوته نظر نه دې کړې چه وزرې خورې کړې (الوزى) او (کله په دې حالت باندې) راغونډوى. فرمائى ويقبضن معنى خپلې وزرې وهى راغونډوى او مجاهد رحمه الله فرمائى آيت کښې صافات معنى دَ هغوى خپل متې خورول.

قوله: وَنُفُورٍ الْكُفُورُ: آيت مبارك كښې دى (بَلْ لَّجُّوْا فِىْ عُتُوٍّ وَّنُفُوْرٍ) بلکه دا خلق سرکشى او نفرت (عن الحق) باندې کلك دى. نفور معنى کفور ده يعنى دَ حق نه تبنتيدل.

[۳۹۲] باب: تفسير سُورَةُ ن وَالْقَلَمِ

وَقَالَ قَتَادَةُ حَرْدٍ جِدٍّ فِى أَنْفُسِهِمْ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ يَتَخَافَتُونَ يَنْتَجُونَ السِّرَارَ وَالْكَلَامَ الْخَفِيَّ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ لَضَالُّونَ أَضْلَلْنَا مَكَانَ جَنَّتِنَا وَقَالَ غَيْرُهُ كَالصَّرِيمِ كَالصُّبْحِ انْصَرَمَ مِنَ اللَّيْلِ وَاللَّيْلِ انْصَرَمَ مِنَ النَّهَارِ وَهُوَ أَيْضًا كُلُّ رَمْلَةٍ انْصَرَمَتْ مِنْ مُعْظَمِ الرَّمْلِ وَالصَّرِيمُ أَيْضًا الْمَصْرُومُ مِثْلُ قَتِيلٍ وَمَقْتُولٍ

د کلماتو تشريح:

قوله: وَقَالَ قَتَادَةُ: حَرْدٍ: جِدٍّ فِى أَنْفُسِهِمْ: (وَّغَدَوْا عَلٰى حَرْدٍ قٰدِرِيْنَ) دَ حرد معنى دَ په ځان او زړه سره دَ کوشش کولو هم راځى لکه چه دلته قتاده رحمه الله فرمائيلى دى دَ ارادې او مقرر شوې فيصلې دَ پاره هم استعماليږى اودَ منع کولو او نه ورکولو پاره هم وئيلې کيږى، دَ آيت مفهوم دې "هغه دَ څه نه ورکولو فيصله کولوپه وخت کښې سحر وختى داسې هلته لاړل لکه چه (هغوى دَ ميوو په شوکولو) قادر دى.

قوله: يَتَخَافَتُونَ: يَنْتَجُونَ السِّرَارَ وَالْكَلَامَ الْخَفِيَّ: (فَانْطَلَقُوْا وَهُمْ يَتَخَافَتُوْنَ) هغوى لاړل

په داسې حال کښې چه يو بل سره ئې پټې پټې خبرکولو سره، يتنجون: يكلم بعضهم بعضا

قوله: لَضَـآلُّونَ: أَضْلَلْنَـا مَكَـانَ جَنَّتِنَـا : ﴿فَلَمَّا رَاَوْهَا قَالُوْٓا اِنَّا لَضَاۤلُّوْنَ﴾ بيا چه کله هغوى هغه باغ اوليدو نو وئى وئيل بې شکه مونږ ته دَ خپل باغ خائ نه معلوميږى او مونږ نه هغه اورك شو.بدرالدين زرکشي رحمه الله فرمائى چه "اضللنا" په "ضللنا" بغير دَ همزه نه کيدل پکار دى اودَ دې وجه دا ده چه "ضللت الشئ" هغه وخت وئيلې شى کله چه ته يو څيز په يوخاص خائ کښې کيږدې اودينه پس تاته ياد نه وى چه هغه کوم خائ دې او "اضللت الشئ" هغه وخت وئيلى شى کله چه يو سړې خپل څه څيز ضائع او برباد کړى او دلته خو اولنې صورت دې هغوى ته دَ خپل باغ دَ خائ پته نه لګيدله په دې وجه "ضللنا"کيدل پکار دى(١)خو حافظ ابن حجر رحمه الله "اضللنا" ته هم صحيح وائى هغه فرمائى چه دَ دې معنى ده "عملنا عمل من ضيع" مونږ دَ هغه سړى په شان عمل اوکړوچه خپل څيز ضائع کوى (٢)

قوله: وَقَـالَ غَيْرُهُ: كَـالصَّرِيمِ: كَـالصُّبْحِ انْصَرَمَ مِنْ اللَّيْلِ، وَاللَّيْلِ انْصَرَمَ مِنْ النَّهَـارِ: ﴿فَاَصْبَحَتْ كَالصَّرِيْمِ﴾ بيا سحرهغه باغ دَ پريکړيشوى پټى غوندې شو. سحرته هم "صريم" وائى، څکه چه سحر دَ شپې نه جداکيږى پريکړې کيږى چه شپه ختميږى، نو سحر راځى او شپه دَ ورځې نه منقطع کيږى چه ورځ ځى، نوشپه راځى. او صريم دَ شګې هغه حصې ته هم وائى چه دَ شګې دَ يو لوئ غوندې نه جدا کيږى او صريم په معنى مصروم هم دې لکه چه قتيل په معنى مقتول دې. امام بخارى رحمه الله خودل دا غواړى چه دَ صريم مختلف معنې راځى خوپه هره معنى کښې پريکيدلو او جدا کيدلومفهوم داخل دې. "والصريم ايضا المصروم" نه داخودل مقصددې چه دا لفظ څنګه لازم استعماليږى متعدى هم استعماليږى.

[٣٩٣]بَاب عُتُلٍّ بَعْدَ ذَلِكَ زَنِيمٍ

[٤٦٢٣]حَدَّثَنَا مَحْمُودٌ حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى عَنْ إِسْرَائِيلَ عَنْ أَبِي حَصِينٍ عَنْ مُجَاهِدٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا عُتُلٍّ بَعْدَ ذَلِكَ زَنِيمٍ قَالَ رَجُلٌ مِنْ قُرَيْشٍ لَهُ زَنَمَةٌ مِثْلُ زَنَمَةِ الشَّاةِ

[٤٦٢٤] (٣)حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ مَعْبَدِ بْنِ خَالِدٍ قَالَ سَمِعْتُ حَارِثَةَ بْنَ

---

١) فتح البارى-٨/٦٦٢:

٢) فتح البارى-٨/٦٦٢:

٣) واخرجه ايضاً فى كتاب الأدب باب الكبر ٦٠٧١:وفى كتاب الايمان والنذور باب قول الله تعالى : واقسموا بالله جهدايمانهم رقم الحديث ٦٦٥٧ :واخرجه مسلم فى الجنة...[بقيه حاشيه په راروانه صفحه.

وَهْبٍ الْخُزَاعِيَّ قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ أَلَا أُخْبِرُكُمْ بِأَهْلِ الْجَنَّةِ كُلُّ ضَعِيفٍ مُتَضَعِّفٍ لَوْ أَقْسَمَ عَلَى اللَّهِ لَأَبَرَّهُ أَلَا أُخْبِرُكُمْ بِأَهْلِ النَّارِ كُلُّ عُتُلٍّ جَوَّاظٍ مُسْتَكْبِرٍ

قوله: قَالَ رَجُلٌ مِنْ قُرَيْشٍ لَهُ زَنَمَةٌ مِثْلُ زَنَمَةِ الشَّاةِ: دَ چيلئي غوږ سره دَ غوبني يوه زياتي ټكړه زوړنده وي، داشان د بعضو سړو د غوږونوسره هم يوه ټكړه زوړندوی هغې ته زنمه وائي. بعضي حضراتو "له زنمة" نه مراداخستي دي چه دَ هغه دَ لاسونوګوتي شپږ دي. بعض خلقو وئيلي دی چه زنيم هغه سړی ته وائي چه يو قوم سره يوځائ شوې وی او د هغې قوم فرد نه وی لکه په مرې يا غوږ كښې زياتي ټكړه بې مقصده وی دغه شان هغه سړې هم په دې قوم كښې دَ اهميت مالك نه وی(۱)دلته دَ زنيم نه څوك مراد دې يحيی بن سلام په خپل تفسيركښې وئيلی دی چه دينه وليدبن مغيره مراد دې، بعض اسودبن عبد يغوث او بعض اخنس بن شريق نوم هم ذكر كړيدي(۲) اولني قول مشهور دې. دَ زنيم معنی دَ بعض سلف په نيزد ولدالزنااو حرام زاده دي (۳)دَ كوم يوكافر متعلق چه دا آيت نازل شوې وو هغه هم داسې وو.

عُتُلٍّ: سخت مزاج، هغه سړې چه وعظ او تذكير باندې نه پوهيږی (۴)

[۳۹۴] بَاب يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ

[۴۶۳۵] حَدَّثَنَا آدَمُ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ خَالِدِ بْنِ يَزِيدَ عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي هِلَالٍ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ يَكْشِفُ رَبُّنَا عَنْ سَاقِهِ فَيَسْجُدُ لَهُ كُلُّ مُؤْمِنٍ وَمُؤْمِنَةٍ فَيَبْقَى كُلُّ مَنْ كَانَ يَسْجُدُ فِي الدُّنْيَا رِيَاءً وَسُمْعَةً فَيَذْهَبُ لِيَسْجُدَ فَيَعُودُ ظَهْرُهُ طَبَقًا وَاحِدًا

"په كومه ورځ چه الله تعالى دَ خپل ساق(پنډئ) تجلی ښكاره اوفرمائی" بعضو حضراتو

...بقيه ازحاشيه گذشته] وصفة نعيمها واهلها باب النار يدخلها لجبارون رقم الحديث ۲۸۵۳:واخرجه النسائى فى السنن الكبرى فى التفسير باب قوله تعالىٰ :عتل بعدذلک زنيم رقم الحديث ۱/۱۱۶۱۵: واخرجه الترمذى فى صفة النار باب ۱۳رقم الحديث ۲۶۰۵ واخرجه ابن ماجة فى الزهد باب من لايوبه له :رقم الحديث-۴۱۱۶ :

(۱) المفردات للراغب۲۱۵:ومشاهدالانصاف على شواهد الكشاف-۴/۵۸۷:

(۲)فتح البارى-۸/۶۶۲:

(۳)تفسير عثمانى ۷۴۹:فائده نمبر-۱۱

(۴) العتل :الفانک الشديد المنافق عن عبيد بن عمير :العتل :الاكول الشروب القوى الشديد)عمدة القارى (۱۹/۲۵۶:وفى المفردات للراغب۳۲۱:. العتل :الا خذبمجامع الشئ وجره بقهر والعتل :الاكول المنوع الذى يعتل الشئ عتلاً-

وئیلی دی چه دا شدت او سختئی نه کنایه ده او مطلب دا دې چه هغه وخت به ډیر سخت تکلیف ده او ګران وی (۱) علامه ابوبکر فرمائی دې نه هغه فوائد او الطاف مرا دی چه دَ الله تعالی دَ طرف نه به بندګانوته باربار حاصلیږی. لیکن څنګه چه اول اووئیلې شو چه روایت دَ متشابهاتونه دې او په دې سلسله کښې تسلیم او تفویض احوط او احسن دې ، علامه شبیر احمد عثمانی رحمه الله لیکی: " دَ دې قصه په حدیث شیخین کښې داسې راغلې ده چه الله تعالی به دَ قیامت په میدان کښې خپله پنډئی ښکاره کړی، ساق پنډئي ته وائی او دا یو خاص صفت او حقیقت دې، صفات او حقائق الهیه نه دې کوم ته چه دَ یوخاص مناسبت سره ساق فرمائیلې شوې دې لکه چه په قرآن پاك کښې دَ ید او وجه لفظ راغلې دې، دا دَ مفهوماتو او متشابهاتونه بللې شی په دې باندې هم په دې شان سره بلاکیف ایمان ساتل پکار دی لکه چه دَ الله تعالی په ذات، وجود، حیات او سمع او بصر وغیره باندې ایمان ساتلې شی.

هم په دې حدیث کښې دی چه دا تجلی لیدلوسره به ټول مؤمنان سرې او ښځې په سجده پریوزی مګر کوم سرې چه به په ریاسره سجده کوله دَ هغه ملا به نه ګګیږی دَ تختې په شان به شی، اوچه کله دَ ریا او نفاق خاوندان په سجده باندې قادر نشی نو دَ کفارو په دې باندې نه قادرکیدل په طریقه اولی معلوم شو. دا هر څه به په محشر په دې وجه کولې شی چه مؤمن او کافر، مخلص او منافق په صفا توګه معلوم شی اودَ هر یو دننه حالت څنګه چه وو ښکاره نه شی. (۲)

[۳۹۵] باب: تفسیر سُورَةُ الْحَاقَّةِ

قَالَ ابْنُ جُبَيْرٍ عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ يُرِيدُ فِيهَا الرِّضَا الْقَاضِيَةَ الْمَوْتَةَ الْأُولَى الَّتِي مُتُّهَا لَمْ أُحْيَ بَعْدَهَا مِنْ أَحَدٍ عَنْهُ حَاجِزِينَ أَحَدٌ يَكُونُ لِلْجَمْعِ وَلِلْوَاحِدِ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ الْوَتِينَ نِيَاطُ الْقَلْبِ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ طَغَى كَثُرَ وَيُقَالُ بِالطَّاغِيَةِ بِطُغْيَانِهِمْ وَيُقَالُ طَغَتْ عَلَى الْخُزَّانِ كَمَا طَغَى الْمَاءُ عَلَى قَوْمِ نُوحٍ

(غِسْلِينَ) كُلُّ شَيْءٍ غَسَلْتَهُ فَخَرَجَ مِنْهُ شَيْءٌ فَهُوَ غِسْلِينَ، فِعْلِينَ مِنَ الْغَسْلِ مِنَ الْجُرْحِ وَالدَّبَرِ. أَعْجَازُ نَخْلٍ) أُصُولُهَا) بَقِيَّةٍ.

دَ کلماتو تشریح:

قوله: <u>عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ: يُرِيدُ فِيهَا الرِّضَا</u> : آیت مبارك کښې دی ﴿فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَّاضِيَةٍ﴾ غرض هغوی به په خوښ کړیشوی عیش کښې وی، فرمائی چه په دې آیت کښې ﴿عِيشَةٍ رَّاضِيَةٍ﴾ نه مراد داسې ژوندې کوم کښې چه رضا وی چونکه ﴿رَّاضِيَةٍ﴾ دَ عیش صفت نشی جوړیدې

[۱] فتح الباری ۸/۶۶۴:وعمدة القاری-۱۹/۲۵۷:

[۲] تفسیرعثمانی ۷۵۰:فائده نمبر-۴

بلکه دا دَ عیش دَ خاوند صفت دې دَ دې وجې (عِیْشَةٍ رَّاضِیَةٍ) نه مراد دا دې چه هغه به په دې ژوند کښې راضی وی.

قوله: الْقَاضِيَةَ: الْمَوْتَةَ الْأُولَى الَّتِي مُتُّهَا: لَمْ أُحْيَ بَعْدَهَا: (يٰلَيْتَهَا كَانَتِ الْقَاضِيَةَ) الموتة الاولى التى متها" دا د (يٰلَيْتَهَا) دَ ضمير تفسير دې او "لم احى بعدها" "القاضية" تفسير دې. يعنى هغه مرګ چه اول راغلې وو افسوس چه هم په هغې سره فيصله شوې وه دينه پس نی چه زه وې ژوندې کړې.

قوله: فَمَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ عَنْهُ حَاجِزِينَ: احد: دَ واحد او جمع دواړو دَ پاره استعماليږی، مطلب دا دې که په محمد ﷺ باندې دَ الله تعالى دَ طرف ته څه عتاب راغلو نوتاسو ټول په هغه منع کولې نشئ.

تنبيه: غلام احمد قاديانی دَ دينه استدلال کوی که چرې زه هم (وَلَوْ تَقَوَّلَ عَلَيْنَا بَعْضَ الْأَقَاوِيلِ) مطابق په الله تعالى باندې الزام او بهتان لګونکې يم نو ماته سزا ملاويدل پکار وو حالانکه ماته سزا ملاؤ نشوه. دَ دې جواب دا دې چه دَ الله تعالى مذکوره ارشاد دَ انبياء او صادقين باره کښې دې دَ کذابين متعلق نه دې، دروغژن او مفترى ته خو وخت ورکولې شی په دې وجه دَ دې استدلال دينه صحيح نه دې.

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: الْوَتِينَ نِيَاطُ الْقَلْبِ: (ثُمَّ لَقَطَعْنَا مِنْهُ الْوَتِينَ) وتين دَ زړه رګ ته وائی د کوم په پريکيدوسره چه مرګ واقع کيږی.

قوله: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: طَغَى: كَثُرَ، وَيُقَالُ: بِالطَّاغِيَةِ: بِطُغْيَانِهِمْ: (إِنَّا لَمَّا طَغَا الْمَاءُ حَمَلْنَاكُمْ فِي الْجَارِيَةِ) معنى ده چه کله اوبه ډيرې زياتې شی، دوئم آيت کښې (فَأَمَّا ثَمُودُ فَأُهْلِكُوا بِالطَّاغِيَةِ) معنى طغيان او سرکشى ده، وائی چه "طغت على الخزان کما طغى الماء على قوم نوح" هغه هوا په فرښتوباندې زياته شوه لکه چه په قوم نوح باندې اوبه زياتې شوې وې.

الخزان: هغه فرښتوته وائی چه دَ هوا چلولو باندې ماموره دی. خاء په پيش سره جمع او زبرسره مفرد دې. دلته دواړه مرادکيديشی. علامه عينی رحمه الله فرمائی دا دَ خازن جمع ده.[1]

[۳۹۶] باب: تفسير سورة المعارج "سال سائل"

الْفَصِيلَةُ أَصْغَرُ آبَائِهِ، الْقُرْبَى إِلَيْهِ يَنْتَمِي مَنِ انْتَمَى. (لِلشَّوَى) الْيَدَانِ وَالرِّجْلَانِ وَالْأَطْرَافُ وَجِلْدَةُ الرَّأْسِ يُقَالُ لَهَا شَوَاةٌ، وَمَا كَانَ غَيْرَ مَقْتَلٍ فَهُوَ شَوًى، وَالْعِزُونَ الْجَمَاعَاتُ، وَوَاحِدُهَا عِزَةٌ. يُوفِضُونَ الايفاض الاسراع

[1] قال العينى فى العمدة ۱۹/۲۵۹: وهوجمع خازن، وللريح خزان الاترسلهاالابمقدار-

قوله: الفصيلة: اصغر ابائي القربي، اليه ينتمي من انتمى: ﴿وَفَصِيلَتِهِ الَّتِي تُؤْوِيهِ﴾ مجرم به خواهش کوی چه د قیامت د ورځې د عذاب په عوض خپل خاندان په کوم کښې چه هغه اوسیدلو په فدیه کښې ورکړی او ځان خلاص کړی د نیکه نه چه کوم اولاد شروع کیږی هغې ته فصیله وائی اود نیکه نه بره چه د خاندان کومه سلسله وی هغې ته شعب وائی نو دلته هم دغه اوفرمائیلې شوچه فصیله قریبی نیکونوکښې د ټولونه نزدې ته وائی د کوم طرف ته چه د سړی نسبت کیږی.

قوله: كلا انها لظى نزاعة للشوى: "هیڅ کله هم نه بیشکه هغه سورکړیشوې اُوردې د ارخونواو د سرخرمن رابنکونکې" حضرت شیخ الهند رحمه الله ترجمه کړینده "اُور دې اِینه رابنکونکې" فرمائی چه دواړه لاسونه، دواړه پښې، د بدن اړخونه او د سرخرمن ته شواة وائی اود بدن هره هغه حصه په کوم چه گذار واقع کیږی یاد کوم په پریکیدو چه مرګ نه واقع کیږی هغې ته شوی وائی.

قوله: والعزون: الحلق، والجماعات. وواحدها: عزة: ﴿عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمَالِ عِزِينَ﴾ عزة جمع ده ډلو او حلقوته وائی یعنی دا کافرانو ستا نبی او ګس طرف ته ډلې ډلې راځی.

[۳۹۷] باب: تفسیر سورة نوح "انا ارسلنا"

طَوْرًا كَذَا وَطَوْرًا كَذَا، يُقَالُ عَدَا طَوْرَهُ . أَيْ قَدْرَهُ، وَالْكُبَّارُ أَشَدُّ مِنَ الْكُبَارِ، وَكَذَلِكَ جُمَّالٌ وَجَمِيلٌ، لِأَنَّهَا أَشَدُّ مُبَالَغَةً، وَكُبَّارٌ الْكَبِيرُ، وَكُبَارًا أَيْضًا بِالتَّخْفِيفِ، وَالْعَرَبُ تَقُولُ رَجُلٌ حُسَّانٌ وَجُمَّالٌ وَحُسَانٌ مُخَفَّفٌ وَجُمَالٌ مُخَفَّفٌ. (دَيَّارًا) مِنْ دَوْرٍ وَلَكِنَّهُ فَيْعَالٌ مِنَ الدَّوَرَانِ كَمَا قَرَأَ عُمَرُ الْحَيُّ الْقَيَّامُ. وَهِيَ مِنْ قُمْتُ. وَقَالَ غَيْرُهُ دَيَّارًا أَحَدًا. (تَبَارًا) هَلَاكًا. وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ رضي الله عنهما مِدْرَارًا (يَتْبَعُ بَعْضُهَا بَعْضًا. (وَقَارًا) عَظَمَةً.

قوله: اطوارا: طورا كذا، وطورا كذا: ﴿وَقَدْ خَلَقَكُمْ أَطْوَارًا﴾ یعنی یو وخت هغه ووچه انسان د ناپاکه قطرې په شکل کښې ووبیا هغه وینه جوړه شوه، بیا چك شوه، بیا یوه ټکړه شوه او دغه شان تغیرات راتلل تردې چه انسان جوړشو، عرب وائی عداطوره: د خپلې مرتبې نه وراندې شو.

قوله: والكبار اشد من الكبار: ﴿وَمَكَرُوا مَكْرًا كُبَّارًا﴾ کبار د تشدیداو تخفیف دواړو په شان استعمالیږی. د تشدیدپه صورت کښې مبالغه ډیره وی او همدغه حال د جمال او حسان هم دې دا دواړه الفاظ هم د تشدید او تخفیف د پاره مستعمل دی.

قوله: ديارا: من دور، ولكنه فيعال من الدوران، كما قرا عمر: الحي القيام: ﴿وَقَالَ نُوحٌ رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا﴾ امام بخاری رحمه الله فرمائی چه دیار د دور نه مشتق دې لیکن داد "فَيْعَال" په وزن دې "فعّال" په وزن نه دې ګنی نو "دوّار" به وو. په اصل کښې "دَیْوار" وو، واو په یاء سره بدل کړیشو نو ادغام اوشو دا بالکل هم داسې ده لکه حضرت عمر رضی الله عنه

دَ الحي القيوم په ځای الحي القيام وئيلي دي هغه هم دَ قمت نه ماخوذ دي ليکن هغه هم دَ فعّال په وزن نه دي بلکه دَ فيعال په وزن دي چه په اصل کښې قيوام وودَ هغې نه قيّام جوړ کړلو.

[۳۹۸] بَاب وَلَا تَذَرُنَّ وَدًّا وَلَا سُوَاعًا وَلَا يَغُوثَ وَيَعُوقَ

[۴۶۳۶] (۱) حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا هِشَامٌ عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ وَقَالَ عَطَاءٌ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا صَارَتِ الْأَوْثَانُ الَّتِي كَانَتْ فِي قَوْمِ نُوحٍ فِي الْعَرَبِ بَعْدُ أَمَّا وَدٌّ كَانَتْ لِكَلْبٍ بِدَوْمَةِ الْجَنْدَلِ وَأَمَّا سُوَاعٌ كَانَتْ لِهُذَيْلٍ وَأَمَّا يَغُوثُ فَكَانَتْ لِمُرَادٍ ثُمَّ لِبَنِي غُطَيْفٍ بِالْجُوفِ عِنْدَ سَبَإٍ وَأَمَّا يَعُوقُ فَكَانَتْ لِهَمْدَانَ وَأَمَّا نَسْرٌ فَكَانَتْ لِحِمْيَرَ لِآلِ ذِي الْكَلَاعِ أَسْمَاءُ رِجَالٍ صَالِحِينَ مِنْ قَوْمِ نُوحٍ فَلَمَّا هَلَكُوا أَوْحَى الشَّيْطَانُ إِلَى قَوْمِهِمْ أَنِ انْصِبُوا إِلَى مَجَالِسِهِمُ الَّتِي كَانُوا يَجْلِسُونَ أَنْصَابًا وَسَمُّوهَا بِأَسْمَائِهِمْ فَفَعَلُوا فَلَمْ تُعْبَدْ حَتَّى إِذَا هَلَكَ أُولَئِكَ وَتَنَسَّخَ الْعِلْمُ عُبِدَتْ

حضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه روايت دي چه دَ نوح عليه السلام په قوم کښې دَ کوموبتانوعبادت کيدلو روستو بيا هغه په عربوکښې راغله. "ودّ" دَ قبيله کلب بت وو او دومة الجندل کښې وو، دَ دي متعلق داعقيده وه که دَ دوو زړونوپه مينځ کښې دښمني پيداشوي وي اواوس په دې کښې محبت پيداکول وي نو چه ده ته درخواست اوکړې شي نو مات شوي زړونه يوځائ شي. "سُوَاع" دَ قبيله هذيل بت وو دَ هرمقصددَ حاصلولودَپاره دَ ده طرف ته رجوع کولې شوه. "يغوث" دَ بنومراد بت وو دې نه پس دا بيا دَ بنی غُطيف بت جوړشو او بنی غُطيف په مقام جوف کښې اوسيدل چه سبا سره نزدې واقع دې. "يعوق" دَ بنی همدان بت وواوده ته به په دښمن باندې دَ رعب اچولودَپاره درخواست کيدلو. "نَسْر" گدھ (دَ ټپوس په شان يومرداره خوړونکې مرغئی) په شکل جوړشوې بت وو آلِ ذِي الْكَلَاعِ يعنی قبيله حِمير به دَ دې عبادت کولو. دا ټول دَ حضرت نوح عليه السلام دَ قوم دَ نيکانوخلقو نومونه وو بيا چه کله دا حضرات وفات شو نو شيطان دَ دې خلقو په زړونوکښې دا خبره واچوله چه په کوموځايونوکښې به هغه بزرگانو ناسته پاسته کوله هلته دَ دوی په شان بتان جوړ کړئی اودَ دې بتانونومونه هم دَ دوی په نومونوکيږدئی، چه دوی ته گورئی نو دَ دوی کارنامې به درياديږی اوبيا به تاسو دَ دوی تابعداری کولې شئی که تاسو دَ دوی بتان جوړنه کړل او اومونه سأتل نو دوی به هير کړئی او په نيغه لار دَ تللو دَ پاره به تاسو سره هيڅ څيز پاتې نشی. خلقو هم داسې اوکړل، کومو خلقو چه بتان سازکړی وودَ هغوی عقيدې صحيح وې کله چه دَ هغوی وفات اوشو او دَ هغوی په اولاد کښې علم باقی پاتې نشو نودَ دې بتانو عبادت کول شروع شو.

---

(۱) وهذاالحديث لم يخرجه احد من اصحاب الستة سوى البخاري، انظرجامع الاصول-۲/۴۱۳:

د روايت باب په سند باندې اعتراض: روايت باب سند دَ امام بخاري‌رحمه‌الله په هغه سندونو كښې دې كوم باندې چه اعتراضونه شوي دي، اغراض دا دې چه په سند كښې ابن جريج عطاءرحمه‌الله نه روايت كوى عطاء دوه دى، يو عطاء خراسانى او بل عطاء بن ابى رباح، عطاء بن ابى رباح دَ امام بخاري‌رحمه‌الله په رجال كښې دې ليكن عطاء خراسانى دَ هغوى په رجال كښې نه دې چه هغه دَ دوى په شرائطو پوره نه دې. دلته امام بخاري‌رحمه‌الله نه مغالطه شويده اوهغوى په سند كښې عطاء لره عطاء بن ابى رباح گنړلې او دَ هغه نه ئې روايت اخستې دې حالانكه دا عطاء خراسانى دې، عطاء بن ابى رباح نه دې. دوئمه دا چه ابن جريج دا روايت دَ عطاء خراسانى نه نيغ په نيغه نه دې كړې بلكه جريج دَ هغه كتاب نه روايت اخستې دې چه دَ عطاء خراسانى وو او دَهغه دَ خوى عثمان سره وو(۱) دَ عطاء خراسانى روايت دَ بخارى په شرط نه پوره كيږى په دې وجه امام بخارى له دلته ذكر نه وو كول پكار، ليكن امام ته دَ دې خبرې هډو احساس نه دې شوې. حافظ ابن حجررحمه‌الله فرمائى چه زما نيزد قوى خبره دا ده مذكوره روايت عطاء خراسانى او عطاء بن ابى رباح دواړو روايت كړيدې او دلته دَ بخارى په روايت كښې عطاء بن ابى رباح مراد دې(۲) ليكن حافظ ابن حجررحمه‌الله "مقدمه فتح البارى" كښې پخپله دا اقرار كړيدې چه دا وينا چه مذكوره روايت دَ عطاء خراسانى او عطاء بن ابى رباح دَ دواړو په روايت سره ابن جريج سره وو او عطاء ابن ابى رباح دَ روايت قصد كړيدې يو اقناعى جواب دې او تسلى بخش خبره نه ده، هلته كښې هغوى فرمائى "وهذا عندمن المواضع العقيمة عن الجواب السديد، ولابدللجواد من كبوة" (۳)۔ يعنى دا اعتراض په بخارى باندې داسې دې چه دَ دې صحيح جواب ممكن نه دې او ښه اس هم ټوكرخورى.

باقى پاتې شوه دا خبره چه په دې باندې څه دليل دې چه مذكوره روايت كښې دَ عطاء نه عطاء خراسانى مراد دې نود دې دليل دا دې چه مذكوره حديث عبدالرزاق خپل تفسير كښې دَ ابن جريج نه نقل كړيدې او په دې كښې تصريح ده، "اخبرنى عطاء الخراسانى عن ابن عباس" (۴) دغه شان ابوالسعود فرمائى "ثبت هذا الحديث فى تفسيرابن جريج عن عطاء الخراسانى" (۵) على بن مدينى دَ دې نور وضاحت كولو سره فرمائى چه ابن جريج به كله تفسيرى روايات نقل كول نو ونيل به ئې "عن عطاء الخراسانى، عن ابن عباس" ورّاق هرځائ "عطاء" سره "خراسانى" ليكلو نه ستړې شو نو صرف "عطاء" ئې ليكلو دَ څه په وجه چه بعضې خلقوته روستو دا شك

---

(۱) فتح البارى ۸/۶۶۷ والهدى السارى-۳۷۵:

(۲) فتح البارى-۸/۶۶۷:

(۳) الهداى للسارى ۳۷۶:الفصل الثامن فى سياق الاحاديث التى انتقدها عليه ابوالحسن الدارقطنى وغيره من النقاد

(۴) فتح البارى-۸/۶۶۷:

(۵) فتح البارى-۸/۶۶۷:

شو چه د عطاء نه عطاء بن ابی رباح مراد دې، محمد بن ثور ته هم دا مغالطه لګیدلې ده او هغه عطاء بن ابی رباح مراداخستې دې اوداعطاء خراسانی دې(۱)بهرحال محدثینو حضراتو په نیزد دومره خبره متعین ده چه په مذکوره روایت کښې عطاء نه عطاء خراسانی مراد دې، د هغوی روایت ذکرکولوسره په ظاهره امام بخاری رحمه الله ته هم غلط فهمی شویده، والله اعلم.

[۳۹۹]باب: تفسیرسورة الجن "قل أُوحِيَ إلَيَّ"

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ لِبَدًا أَعْوَانًا

[۴۶۳۷]حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ أَبِي بِشْرٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ انْطَلَقَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي طَائِفَةٍ مِنْ أَصْحَابِهِ عَامِدِينَ إِلَى سُوقِ عُكَاظٍ وَقَدْ حِيلَ بَيْنَ الشَّيَاطِينِ وَبَيْنَ خَبَرِ السَّمَاءِ وَأُرْسِلَتْ عَلَيْهِمُ الشُّهُبُ فَرَجَعَتِ الشَّيَاطِينُ فَقَالُوا مَا لَكُمْ فَقَالُوا حِيلَ بَيْنَنَا وَبَيْنَ خَبَرِ السَّمَاءِ وَأُرْسِلَتْ عَلَيْنَا الشُّهُبُ قَالَ مَا حَالَ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَ خَبَرِ السَّمَاءِ إِلَّا مَا حَدَثَ فَاضْرِبُوا مَشَارِقَ الْأَرْضِ وَمَغَارِبَهَا فَانْظُرُوا مَا هَذَا الْأَمْرُ الَّذِي حَدَثَ فَانْطَلَقُوا فَضَرَبُوا مَشَارِقَ الْأَرْضِ وَمَغَارِبَهَا يَنْظُرُونَ مَا هَذَا الْأَمْرُ الَّذِي حَالَ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ خَبَرِ السَّمَاءِ قَالَ فَانْطَلَقَ الَّذِينَ تَوَجَّهُوا نَحْوَ تِهَامَةَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِنَخْلَةَ وَهُوَ عَامِدٌ إِلَى سُوقِ عُكَاظٍ وَهُوَ يُصَلِّي بِأَصْحَابِهِ صَلَاةَ الْفَجْرِ فَلَمَّا سَمِعُوا الْقُرْآنَ تَسَمَّعُوا لَهُ فَقَالُوا هَذَا الَّذِي حَالَ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَ خَبَرِ السَّمَاءِ فَهُنَالِكَ رَجَعُوا إِلَى قَوْمِهِمْ فَقَالُوا يَا قَوْمَنَا إِنَّا سَمِعْنَا قُرْآنًا عَجَبًا يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ فَآمَنَّا بِهِ وَلَنْ نُشْرِكَ بِرَبِّنَا أَحَدًا وَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ عَلَى نَبِيِّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قُلْ أُوحِيَ إِلَيَّ أَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِنَ الْجِنِّ وَإِنَّمَا أُوحِيَ إِلَيْهِ قَوْلُ الْجِنِّ

د کلماتو تشریح:

قوله: وقال الحسن: جدربنا: غنا ربنا، وقال عکرمة، جلال ربنا، وقال ابراهیم، امر ربنا: آیت مبارك کښې دی (وَأَنَّهُ تَعَالَىٰ جَدُّ رَبِّنَا مَا اتَّخَذَ صَاحِبَةً وَلَا وَلَدًا) اوزمونږ د پروردګار ډیرلوئ شان دې هغه نه څوك خپله بی بی جوړه کړې او نه اولاد، حضرت حسن بصری رحمه الله فرمائی چه د جدربنا نه د الله جل شانه غنا او مالداری مراد ده، او حضرت عکرمه رحمه الله فرمائی دې نه د الله تعالی جلال مراد دې او حضرت ابراهیم رحمه الله فرمائی چه جد ربنا نه د رب حکم مراد دې. د دې لفظ دا تشریح صرف هندوستانی نسخو کښې ده.

قوله: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ لِبَدًا أَعْوَانًا: آیت مبارك کښې دی (وَأَنَّهُ لَمَّا قَامَ عَبْدُ اللَّهِ يَدْعُوهُ كَادُوا يَكُونُونَ عَلَيْهِ لِبَدًا) اوچه کله د الله تعالی خاص بنده (رسول الله ﷺ) د الله تعالی عبادت ته

---

۱) فتح الباری-۸/۶۶۷:

اودریږی نو دا (کافر) خلق په دې بنده باندې ګنړه لګوی(یعنی د تعجب او دښمنئی د وجه هر سړې داسې ګوری لکه چه اوس حمله کونکی دی) علامه شبیر احمد عثمانیؒ فرمائی: "یعنی چه کله هغوی ﷺ اودریږی او قرآن لولی نو خلق ډلې ډلې په هغه باندې راپریوزی، مؤمنان خود شوق او رغبت نه د قرآن اوریدو په خاطر او کافران د عداوت او دښمنئی په وجه په هغوی ﷺ باندې ګنړه کولو د پاره" امام بخاریؒ فرمائی چه په آیت مبارك کښې د لبدا نه اعوان وانصار مراد دی یعنی امداد او تعاون کونکی.

قوله: انْطَلَقَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي طَائِفَةٍ مِنْ أَصْحَابِهِ: ابن اسحاق او ابن سعد په نیزد دا واقعه په لسم کال د نبوت د ذی قعده په میاشت کښې پیښه شوې وه کله چه حضور ﷺ د طائف طرف ته وتلې وو او بیا د هغه ځائ نه د هغوی ﷺ واپسی اوشوه.([1])

تعارض روایات او د هغې حل: لیکن په دې باندې اشکال دا کیږی چه دلته په روایت کښې دی چه هغوی ﷺ سره د صحابه کرامو ډله وه، او د ابن اسحاق په روایت کښې دی چه کله هغوی ﷺ طائف ته وتلې وی نو د حضرت زیدبن حارثه ؓ نه علاوه هغوی ﷺ سره بل هیڅ څوك نه وو ([2]) حافظ ابن حجرؒ فرمائی چه دواړه روایتونه داسې جمع کولې شی چه په تلوکښې ورسره د زیدبن حارثه ؓ نه علاوه څوك نه وو خو په واپس راتلوکښې صحابه کرام هغوی ﷺ سره ملاؤ شوې وو دلته هم د دې ذکر دې([3]) او په نورو واقعاتو هم دا محمول کولې شی.

د باب په روایت اشکال او د هغې جواب: دلته په روایت کښې دی چه شیطانان به اول آسمانونوته تلل، لیکن د رسول الله ﷺ د بعثت نه پس د هغوی آسمانونوته تللوباندې پابندی اولګیده چه که هغوی هلته د تلو کوشش کوی نو شهاب ثاقب په ذریعه ویشتلې شی. په دې باندې دا اشکال کیږی چه د شهاب ثاقب تذکره خو د جاهلیت په اشعاروکښې هم راځی د څه نه چه معلومیږی چه د ستورو داسې ماتیدل او پریوتل د جاهلیت په زمانه کښې هم وو، نو دغه شان دا عهدنبوی سره خاص کول څه معنی ده؟ د امام مسلمؒ د روایت نه هم دغه معلومیږی چه د هغوی ﷺ د بعثت نه وړاندې هم ارسال شهب شوی وو.([4])

① د دې جواب امام زهریؒ ورکړیدې، چه د بعثت نبوی نه اول هم دا سلسله وه لیکن په دې کښې سختی او شدت نه وو د بعثت نه پس په دې کښې بیا شدت راغلو([5])

---

[1] فتح الباری-۸/۶۷۰:
[2] فتح الباری-۸/۶۷۰:
[3] فتح الباری-۸/۶۷۰:
[4] فتح الباری ۸/۶۷۲:والروض الانف ۱/۱۳۵:فصل فی الکهانة-
[5] فتح الباری ۸/۶۷۲:والروض الانف ۱/۱۳۵:فصل فی الکهانة-

② علامه قرطبی رحمه الله فرمائیلی دی چه د بعثت نه وړاندې ارسال شهاب سلسله مستقل نه وه کله به کیدله او کله نه، د بعثت نه روستو دا مستقل شوه[1]

③ وهب بن منبه نه یو روایت نقل کړیدې کوم سره چه په ټولو اخباروکښې تطبیق کیږی او هغه دا چه د حضرت آدم علیه السلام د زمانې نه واخله تر حضرت عیسی علیه السلام زمانې پورې په شیطانانو هیڅ پابندی نه وه ، آسمانونوته د دوی ته په ټلو کښې مطلقاً آزادی وه، د حضرت عیسی علیه السلام آسمان ته پورته کیدو نه پس د هغوی پورته خلورو آسمانونو ته رسیدل موقوف شو او د لاندې دریو آسمانونوپورې د هغوی د تګ سلسله باقی وه، کله چه د نبی کریم ﷺ بعثت اوشو نوپه لاندینو دریو آسمانونو باندې تلل هم موقوف کړیشو. [2]

قوله: فَانْطَلَقَ الَّذِينَ تَوَجَّهُوا نَحْوَ تِهَامَةَ: سعیدبن جبیرد حضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه روایت نقل کړیدې چه د پیریانودا وفد په نهه کسانو باندې مشتمل وو، د عکرمه په روایت کښې اووه وو او د "نصیبین" وو، او په بعضې روایاتوکښې دی چه خلور نصیبین وو او درې حران وو د هغوی نومونه دا وو. "حسا،نسا،شاصر،ماضر،الادرس،وردان، احقب" ابن درید پنځه نومونه ذکر کړی دی شاصر، ماضر، منشی، یاشی او احقب په بعض روایاتوکښې دی چه دا د موصل وو اود هغوی شمیر دولس زره وو[3] تعداد او واقعات تسلیم کولو سره جمع بین الروایات کیږی.

قوله: وَإِنَّمَا أُوحِيَ إِلَيْهِ قَوْلُ الْجِنِّ: دا د حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنهما قول دې دینه دا معلومیږی چه جنات سره د نبی کریم ﷺ ملاقات نه دې شوې بلکه د وحی په ذریعه د هغوی قول نبی کریم ﷺ ته خودلې شویدې، خوظاهره ده چه په دې موقع د جنات سره د هغوی ﷺ ملاقات نه وی شوې نو په دې سره دا نه لازمیږی چه په بله موقع باندې به هم ملاقات نه وی شوې، ځکه چه د لیلة الجن واقعه یو ځل نه بلکه څو ځل پیښه شویده، دې وخت کښې هغوی د حال د تحقیق د پاره راغلی وو او سبب معلومولو سره لاړل او ملاقات اونه شو. دینه پس په حضور ﷺ باندې ایمان راوړو او د اسلامی تعلیماتو د زده کړې د پاره د هغوی ﷺ په خدمت کښې حاضر شو او ملاقات اوشو.[4]

[۴۰۰] باب: تفسیر سورة المزمل

وَقَالَ مُجَاهِدٌ وَتَبَتَّلْ أَخْلِصْ وَقَالَ الْحَسَنُ أَنْكَالًا قُيُودًا مُنْفَطِرٌ بِهِ مُثْقَلَةٌ بِهِ وَقَالَ ابْنُ

[1] فتح الباری ۸/۶۷۲:وتفسیر قرطبی ۱۹/۱۳:سورة الجن-
[2] فتح الباری ۸/۶۷۲:والروض الانف ۱/۱۳۵:فصل فی الکهانة-
[3] فتح الباری-۸/۶۷۴:
[4] د تفصیل د پاره الجامع الاحکام القران-۵-۱۹/۱:

عَبَّاسٍ كَثِيبًا مَهِيلًا الرَّمْلُ السَّائِلُ وَبِيلًا شَدِيدًا

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ: وَتَبَتَّلْ: أَخْلِصْ :آيت كښې دى ﴿وَاذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلًا﴾ اوډ خپل رب نوم يادوه اوډ ټولونه تعلق ختم كړه او د هغه طرف ته متوجه اوسيږه، حضرت مجاهد رحمه الله فرمائى د تبتل معنى ده اخلص يعنى خالص هم د هغه شه.

قوله: وَقَالَ الْحَسَنُ: أَنْكَالًا: قُيُودًا :آيت كښې دى ﴿إِنَّ لَدَيْنَا أَنْكَالًا وَجَحِيمًا﴾ مونږ سره بيړنى او دوزخ دې.حضرت حسن بصرى رحمه الله فرمائى انكال نه بيړنى مراددى.

قوله: مُنْفَطِرٌ بِهِ: مُثْقَلَةٌ بِهِ : ﴿يَوْمًا يَجْعَلُ الْوِلْدَانَ شِيبًا ۝ السَّمَاءُ مُنْفَطِرٌ بِهِ﴾ فرمائى چه "منفطربه" معنى ده "اسمان به د هغې د ويرې درونډ او ثقيل شي"

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: كَثِيبًا مَهِيلًا: الرَّمْلُ السَّائِلُ :آيت كښې دى ﴿وَكَانَتِ الْجِبَالُ كَثِيبًا مَهِيلًا﴾ او غرونه(به ذره ذره شي) اوډ الوتونكى ګردپه شان به شي. حضرت ابن عباس رضي الله عنهما فرمائى چه د ﴿كَثِيبًا مَهِيلًا﴾ معنى ده،ريګ روان، بهيدونكې شګه.

قوله: وَبِيلًا شَدِيدًا: آيت كښې دى ﴿فَأَخَذْنَاهُ أَخْذًا وَبِيلًا﴾ نومونږ هغوى په سختو نيولو سره اونيول، فرمائى چه وبيلاً معنى ده شديداً يعنى سخت.

[۴۰۱] باب: تفسير سُورَةُ الْمُدَّثِّرِ

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ عَسِيرٌ شَدِيدٌ قَسْوَرَةٌ رِكْزُ النَّاسِ وَأَصْوَاتُهُمْ وَكُلُّ شَدِيدٍ قَسْوَرَةٌ وَقَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ الْقَسْوَرَةُ قَسْوَرُ الْأَسَدِ الرِّكْزُ الصَّوْتُ مُسْتَنْفِرَةٌ نَافِرَةٌ مَذْعُورَةٌ

قوله: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: عَسِيرٌ: شَدِيدٌ :آيت كښې دى ﴿فَذَٰلِكَ يَوْمَئِذٍ يَوْمٌ عَسِيرٌ﴾ پس هغه ورځ (كافرانوباندې)سخته وى.حضرت ابن عباس رضي الله عنهما فرمائى چه عسيرمعنى ده شديد ،سخت.

قوله: فرت من قَسْوَرَةٍ :د قسورة درې معنى بيان كړيشوى دى يوډ خلقو آوازونه او د هغوى كشار. دوئمه معنى زمرې او دريمه معنى هريو سخت څيز.

قوله: كَأَنَّهُمْ حُمُرٌ مُسْتَنْفِرَةٌ: مُسْتَنْفِرَةٌ معنى ده تختيدونكى ويريدلى.

[۴۶۳۸] حَدَّثَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا وَكِيعٌ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْمُبَارَكِ عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ سَأَلْتُ أَبَا سَلَمَةَ بْنَ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ أَوَّلِ مَا نَزَلَ مِنَ الْقُرْآنِ قَالَ يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ قُلْتُ يَقُولُونَ اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ فَقَالَ أَبُو سَلَمَةَ سَأَلْتُ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا عَنْ ذَلِكَ وَقُلْتُ لَهُ مِثْلَ الَّذِي قُلْتَ فَقَالَ جَابِرٌ لَا أُحَدِّثُكَ إِلَّا مَا حَدَّثَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ جَاوَرْتُ بِحِرَاءٍ فَلَمَّا قَضَيْتُ جِوَارِي هَبَطْتُ فَنُودِيتُ فَنَظَرْتُ عَنْ يَمِينِي فَلَمْ أَرَ شَيْئًا وَنَظَرْتُ عَنْ شِمَالِي فَلَمْ أَرَ شَيْئًا وَنَظَرْتُ أَمَامِي فَلَمْ أَرَ شَيْئًا وَنَظَرْتُ خَلْفِي فَلَمْ أَرَ شَيْئًا فَرَفَعْتُ رَأْسِي فَرَأَيْتُ شَيْئًا فَأَتَيْتُ خَدِيجَةَ فَقُلْتُ دَثِّرُونِي وَصُبُّوا عَلَيَّ مَاءً بَارِدًا قَالَ فَدَثَّرُونِي وَصَبُّوا

عَلَىَّ مَاءً بَارِدًا قَالَ فَنَزَلَتْ يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ قُمْ فَأَنْذِرْ وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ

[۴۰۲] بَاب قُمْ فَأَنْذِرْ

[۴۶۳۹] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ وَغَيْرُهُ قَالَا حَدَّثَنَا حَرْبُ بْنُ شَدَّادٍ عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ جَاوَرْتُ بِحِرَاءٍ مِثْلَ حَدِيثِ عُثْمَانَ بْنِ عُمَرَ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْمُبَارَكِ

[۴۰۳] بَاب قَوْلِهِ وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ

[۴۶۴۰] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ مَنْصُورٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الصَّمَدِ حَدَّثَنَا حَرْبٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى قَالَ سَأَلْتُ أَبَا سَلَمَةَ أَيُّ الْقُرْآنِ أُنْزِلَ أَوَّلُ فَقَالَ يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ فَقُلْتُ أُنْبِئْتُ أَنَّهُ اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ فَقَالَ أَبُو سَلَمَةَ سَأَلْتُ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ أَيُّ الْقُرْآنِ أُنْزِلَ أَوَّلُ فَقَالَ يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ فَقُلْتُ أُنْبِئْتُ أَنَّهُ اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ فَقَالَ لَا أُخْبِرُكَ إِلَّا بِمَا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جَاوَرْتُ فِي حِرَاءٍ فَلَمَّا قَضَيْتُ جِوَارِي هَبَطْتُ فَاسْتَبْطَنْتُ الْوَادِيَ فَنُودِيتُ فَنَظَرْتُ أَمَامِي وَخَلْفِي وَعَنْ يَمِينِي وَعَنْ شِمَالِي فَإِذَا هُوَ جَالِسٌ عَلَى كُرْسِيٍّ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ فَأَتَيْتُ خَدِيجَةَ فَقُلْتُ دَثِّرُونِي وَصُبُّوا عَلَيَّ مَاءً بَارِدًا وَأُنْزِلَ عَلَيَّ يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ قُمْ فَأَنْذِرْ وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ

دَ ټولونه اول نازل شوې اياتونه: دَ قرآن شريف دَ ټولونه اول کوم آياتونه نازل شوی په دې باره کښې اختلاف دې او څلوره قوله مشهور دی:

① دَ جمهورعلماؤ قول دا دې چه سورة علق ړومبنی پنځه آياتونه دَ ټولونه اول نازل شوی دی لکه چه دَ "بدء الوحی" په روايت کښې دی امام نووی رحمه الله فرمائی "وهذا هوالصواب الذی علیه الجماهیرمن السلف والخلف"(۱)

② دوئم قول په حديث باب کښې حضرت جابر رضی الله عنه اختيار کړيدې چه دَ ټولونه اول سورة مدثر نازل شويدې. دَ حضرت جابر رضی الله عنه شاګرد حضرت ابوسلمه بن عبدالرحمن همدغه رائې ده (۲)

③ دريم قول دا دې چه "بسم الله الرحمن الرحيم" دَ ټولونه اول نازل شوې (۳)- ليکن دا قول درست نه دې ځکه چه حضرت ابن عباس رضی الله عنه نه روايت دې "کان النبی صلی الله علیه وسلم

---

(۱) شرح مسلم للنووی ۱/۸۹: کتاب الايمان باب بدء الوحی الی رسول الله ﷺ

(۲) لکه چه په روايت باب کښې دی-

(۳) الانقال ۱/۳۳: النوع السابع، معرفة اول مانزل

لایعرف فصل السورة، حتی تنزل علیه، بسم الله الرحمن الرحیم" (۱) دینه معلومه شوه چه "بسم الله" روستونازل شویده.

④ څلورم قول دا دې چه سورة فاتحه دَ ټولونه اول نازل شوې، علامه زمخشری نقل کړی دی چه دادَ اکثرومفسرینوقول دې (۲)تفسیرسورة العلق- خودَ علامه زمخشری دا خبره صحیح نه ده، بلکه اکثر خو څه چه کثیر هم دَ دې قائل نه دی،دَ دې صرف ابومیسره عمروبن شرجیل قائل دې، دَ هغوی مرسل روایت علامه بیهقی "دلائل النبوة" کښې ذکر دې، په دې کښې دی "فلماخلا، ناداه یامحمد، قل: بسم الله الرحمن الرحیم، الحمدلله رب العالمین، حتی بلغ: ولاالضالین" لیکن امام بیهقی رحمه الله دَ دې روایت متعلق فرمائی"فهذامنقطع" (۳)- مشهور قول اولنی دوه دی او په دې کښې اول قول دَ جمهورو دې چه دَ دوئم قول نه راجح دې. یو خودَ دې دَ پاره چه سورة علق په رومبنوَپنځو آیاتونوکښې وارد دی چه فرښتې اوونیل "اقرأ" هغوی ﷺ اوفرمائیل "ماانابقاری" که دَ سورة مدثردَ آیات نزول شوې وې نو نبی کریم ﷺ به ولې "ماانابقاری" فرمائیل بلکه هغوی ﷺ به زر آیت لوستلې وو(۴)- بل دا چه په سورة اقراء کښې دَ قراءت امردې او په سورة مدثر کښې دَ انداز، اودَ انداز درجه دَ قراءت نه پس ده. اول به قراءت حاصلیږی بیا به دَ هغې مطابق انداز وی(۵)- دریم په دې وجه چه وړاندې باب، وثیابك فطهر کښې حضرت جابر رضی الله عنه په روایت کښې دی "فرفعت راسی، فاذاالملك الذی جاءنی بحراء جالس علی کرسی بین السماء والارض" دینه معلومیږی چه دَ مدثردَ نازلیدلونه اول نبی کریم ﷺ دَ فرښتې سره ملاقات شوې وو (۶) بعض حضراتودا دواړه اقواله راجمع کړی او مختلف توجیهات نې کړی دی:

① اول ماانزل علی الاطلاق خودَ سورة علق آیاتونه دی او مدثرته اول مانزل کاملاًخصوصیت حاصل دې.(۷) ② دونمه توجیهه دا شویده چه دَفترت نه پس کله بیا دَ وحی نزول شروع شو نوسورة مدثر نازل شو په دې اعتبارديته اولیت حاصل دې.(۸)

---

(۱)سنن ابی دواؤدکتاب الصلاة باب من جهربها)ای بالبسملة(رقم-۷۸۸:

(۲)تفسیر کشاف۷۷۵/ ٤:

(۳) دلائل النبوة للبیهقی۲/۱۵۸: باب اول سورة نزلت من القران

(۴)زادالمعاد ۱/۸۵:فصل فی مبعثه واول مانزل علیه

(۵)زادالمعاد ۱/۸۵:فصل فی مبعثه واول مانزل علیه

(۶)زادالمعاد-۱/۸۵:

(۷) الاتقان فی علوم القران، النوع السابع معرفة اول مانزل-۱/۳۲:

(۸)فتح الباری-۸/۶۷۸:

③ دريمه توجيهه دا ده چه اندازسره مقيدشونو دَ ټولونه اول سورة مدثر نازل شو.(۱)
④ څلورمه توجيهه دا شويده چه دَسورة علق دَ آياتونودَ نزول دَ پاره څه سبب پيښ شوې نه دې اودَ سبب دَ پيښيدلونه پس دَ ټولونه اول سورة مدثر نازل شو په دې اعتبارسره ديته اول مانزل اوونيلې شو(۲)

[۴۰۴]بَاب وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ

[۴۶۴۱]حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ عُقَيْلٍ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ ح وحَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ قَالَ الزُّهْرِيُّ فَأَخْبَرَنِي أَبُو سَلَمَةَ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ يُحَدِّثُ عَنْ فَتْرَةِ الْوَحْيِ فَقَالَ فِي حَدِيثِهِ فَبَيْنَا أَنَا أَمْشِي إِذْ سَمِعْتُ صَوْتًا مِنْ السَّمَاءِ فَرَفَعْتُ رَأْسِي فَإِذَا الْمَلَكُ الَّذِي جَاءَنِي بِحِرَاءٍ جَالِسٌ عَلَى كُرْسِيٍّ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ فَجُئِثْتُ مِنْهُ رُعْبًا فَرَجَعْتُ فَقُلْتُ زَمِّلُونِي زَمِّلُونِي فَدَثَّرُونِي فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ إِلَى وَالرِّجْزَ فَاهْجُرْ قَبْلَ أَنْ تُفْرَضَ الصَّلَاةُ وَهِيَ الْأَوْثَانُ

[۴۰۵]بَاب قَوْلُهُ وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ يُقَالُ الرِّجْزُ وَالرِّجْسُ الْعَذَابُ

[۴۶۴۲]حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ عُقَيْلٍ قَالَ ابْنُ شِهَابٍ سَمِعْتُ أَبَا سَلَمَةَ قَالَ أَخْبَرَنِي جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُحَدِّثُ عَنْ فَتْرَةِ الْوَحْيِ فَبَيْنَا أَنَا أَمْشِي سَمِعْتُ صَوْتًا مِنْ السَّمَاءِ فَرَفَعْتُ بَصَرِي قِبَلَ السَّمَاءِ فَإِذَا الْمَلَكُ الَّذِي جَاءَنِي بِحِرَاءٍ قَاعِدٌ عَلَى كُرْسِيٍّ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ فَجُئِثْتُ مِنْهُ حَتَّى هَوَيْتُ إِلَى الْأَرْضِ فَجِئْتُ أَهْلِي فَقُلْتُ زَمِّلُونِي زَمِّلُونِي فَزَمَّلُونِي فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ قُمْ فَأَنْذِرْ إِلَى قَوْلِهِ فَاهْجُرْ قَالَ أَبُو سَلَمَةَ وَالرِّجْزَ الْأَوْثَانَ ثُمَّ حَمِيَ الْوَحْيُ وَتَتَابَعَ

[۴۰۶]بَاب: تفسير سُورَةُ الْقِيَامَةِ

وَقَوْلُهُ لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ لِيَفْجُرَ أَمَامَهُ سَوْفَ أَتُوبُ سَوْفَ أَعْمَلُ لَا وَزَرَ لَا حِصْنَ سُدًى هَمَلًا

[۴۶۴۳]حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ أَبِي عَائِشَةَ وَكَانَ ثِقَةً عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ

---

(۱)فتح الباری-۸/۶۷۸:
(۲)فتح الباری-۸/۶۷۸:

وَسَلَّمَ إِذَا نَزَلَ عَلَيْهِ الْوَحْيُ حَرَّكَ بِهِ لِسَانَهُ وَوَصَفَ سُفْيَانُ يُرِيدُ أَنْ يَحْفَظَهُ فَأَنْزَلَ اللَّهُ لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ

[۴۰۷] بَاب إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ

[۴۶۴۴] حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى عَنْ إِسْرَائِيلَ عَنْ مُوسَى بْنِ أَبِي عَائِشَةَ أَنَّهُ سَأَلَ سَعِيدَ بْنَ جُبَيْرٍ عَنْ قَوْلِهِ تَعَالَى لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ قَالَ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ كَانَ يُحَرِّكُ شَفَتَيْهِ إِذَا أُنْزِلَ عَلَيْهِ فَقِيلَ لَهُ لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ يَخْشَى أَنْ يَنْفَلِتَ مِنْهُ إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ أَنْ نَجْمَعَهُ فِي صَدْرِكَ وَقُرْآنَهُ أَنْ تَقْرَأَهُ فَإِذَا قَرَأْنَاهُ يَقُولُ أُنْزِلَ عَلَيْهِ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ أَنْ نُبَيِّنَهُ عَلَى لِسَانِكَ

[۴۰۸] بَاب قَوْلُهُ فَإِذَا قَرَأْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ قَرَأْنَاهُ بَيَّنَّاهُ فَاتَّبِعْ اعْمَلْ بِهِ

[۴۶۴۵] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ مُوسَى بْنِ أَبِي عَائِشَةَ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ فِي قَوْلِهِ لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا نَزَلَ جِبْرِيلُ بِالْوَحْيِ وَكَانَ مِمَّا يُحَرِّكُ بِهِ لِسَانَهُ وَشَفَتَيْهِ فَيَشْتَدُّ عَلَيْهِ وَكَانَ يُعْرَفُ مِنْهُ فَأَنْزَلَ اللَّهُ الْآيَةَ الَّتِي فِي لَا أُقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيَامَةِ لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ قَالَ عَلَيْنَا أَنْ نَجْمَعَهُ فِي صَدْرِكَ وَقُرْآنَهُ فَإِذَا قَرَأْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ فَإِذَا أَنْزَلْنَاهُ فَاسْتَمِعْ ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ عَلَيْنَا أَنْ نُبَيِّنَهُ بِلِسَانِكَ قَالَ فَكَانَ إِذَا أَتَاهُ جِبْرِيلُ أَطْرَقَ فَإِذَا ذَهَبَ قَرَأَهُ كَمَا وَعَدَهُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ أَوْلَى لَكَ فَأَوْلَى تَوَعُّدٌ

قوله: وقال ابن عباس: سدى: هملاً: آیت کښې دی ﴿أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَنْ يُتْرَكَ سُدًى﴾ آیا انسان دا خیال کوی چه داسې به مهمل پریخودې شی. او حضرت ابن عباس ﷺ فرمائی چه سدی په معنی هملا دې: مهمل او آزاد

قوله: لَا وَزَرَ: لَا حِصْنَ: آیت کښې دی ﴿كَلَّا لَا وَزَرَ ۝ إِلَىٰ رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمُسْتَقَرُّ﴾ هیڅ کله نه(تیخته ممکن) نه ده (څکه) چرته د پناه ځائ نشته، په هغه ورځ صرف ستا رب سره ځائ دې. حضرت ابن عباس ﷺ فرمائی چه په آیت مبارك کښې وزر معنی حصن یعنی پناه گاه لاوزر: هیڅ پناه گاه نشته.

قوله: لِيَفْجُرَ أَمَامَهُ: سَوْفَ أَتُوبُ، سَوْفَ أَعْمَلُ: ﴿بَلْ يُرِيدُ الْإِنْسَانُ لِيَفْجُرَ أَمَامَهُ﴾ یعنی وړاندې په ژوند کښې برابره گناه کوی، نه توبه کوی اونه نیك عمل، بلکه دې سوچ سره د دروغو تسلی ورکوی چه راتلونکی وخت کښې به توبه اوکړم او نیك عمل به اوکړم، شیخ الهند ﷫ ترجمه کړیده "بلکه غواړی انسان چه د هغه په وړاندې بهادری اوکړی" یعنی د قیامت د

راتلونه وړاندې راتلونکې عمر کښې چه کوم عمر باقي دې بالکل آزاد پاتې شي او دَ ګناه نه ډك ژوندتيرکړي په دې وجه دَ قيامت نه انکار کوي ګني که قيامت ئې اومنلو اودَ حساب کتاب قائل شو نو بيا به دَ آخرت دَ ويرينه آزاد پاتې نشي.

د اياتونو ربط: دلته علماؤ دا بحث کړيدې چه دَ آيات باب ماقبل او مابعدسره څه ربط دې خکه چه په ماقبل کښې دَ قيامت تذکره ده او مابعدکښې هم دَ قيامت ذکر دې او په مينځ کښې دا آيت دې کوم کښې چه حضور ﷺ دَ تحريك لسان نه منع اوفرمائيلو، دَ دې مختلف توجيهات کړيشوي دي:

① مناسبت او ربط دَ انسانانوپه کلام کښې لټولې شي خکه چه دَ هغوي دَ عقل او نقل دائره محدود ده اودَ هغوي مقاصدهم محدود وي. نو په دې حدودوکښې دننه اوسيدلوسره هغوي څه کولې شي، څه ليکلې شي او څه وئيلې شي اودَ حق تعالى شانه علم په ټولو موجوداتو او معدوماتو باندې محيط دې. هلته دَ دې مناسبت دَ لټون څه ضرورت نشته بلکه هلته خو به دا کتلې شي چه دې حکيم مطلق په خپل حکمت سره کوم چه دَ موقع مناسب وو هغه بيان اوفرمائيلو.

② امام رازي رحمه الله فرمائي دا دَ معترضه جملې په شان دې اودَ مدرس دَ تنبيه دَ قبيل نه دې. لکه مدرس دَ درس په دوران کښې دَ طالب علم غفلت ويني نو هغه له خبردارې ورکول غواړي او هغه خبردار کوي، په ماقبل کښې هم سبق وي او په مابعد کښې هم او په مينځ کښې دَ تنبيه جمله راځي، اوس که څوك درس ضبط کړي او دا دَ مينځ والاجمله هم اوليکي نو چاته چه سبب معلوم دې هغه خو به دا غيرمربوط نه ګڼړي خو چه چاته دَ سبب علم نشته هغه به ئې غيرمربوط ګڼړي. دلته همدغه صورت پيښ شو چه کله دَ قرآن کريم رومبنی آياتونه نازل شو نو حضور ﷺ دَ يادولو په نيت سره لوستل، هم هغه وخت په دې آياتونوکښې تنبيه اوشوله چه ته دَ يادولو په نيت سره قرآن مجيد زر زر مه يادوه، يادول زمونږ ذمه داري ده. (١)

③ علامه زمحشري رحمه الله فرمائي په ماقبل کښې دَ قيامت تذکره وه، دَ دې دَ فکر او اهتمام ترغيب وو، لکه چه ضمناً دَ عاجله مذمت وو او مابعدکښې دَ عاجله صراحةً مذمت راځي (كَلَّا بَلْ تُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ) او نبي کريم ﷺ هم په لوستلوکښې تندي کوله دَ دې دَ پاره "لاتحرك به لسانك" ويناسره هغوي ﷺ دَ تندئي نه منع کړې شو نوداسې دَماقبل او مابعد ربط کيږي.(٢)

④ علامه قفال رحمه الله فرمائي چه (لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ) سره خطاب حضور ﷺ ته نه دې بلکه (يُنَبَّؤُا الْإِنسَانُ يَوْمَئِذٍ بِمَا قَدَّمَ وَأَخَّرَ) کښې چه "الانسان" دې هغه ته خطاب دې، يعنې دَ هغه مخکښې روستو اعمالو باندې به هغه خبرولې شي، دَ دې صورت به دا وي چه اعمال نامه

---

(١) تفسير كبير-٢٢٣-٢٢٢/٣٠:

(٢) تفسير كشاف-٦٦٢/٤:

به هغه ته ورکولې شی او ده ته به وئیلی شي ﴿اِقْرَاْ كِتٰبَكَ كَفٰى بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيْبًا﴾ کله چه هغه خپله اعمال نامه لوستل شروع کړی نودَ هغه ژبه به دَ ډیرې ویرې اونخلی او زر زر به لوستل کوی نو هغه وخت به الله تعالی اوفرمائی ﴿لَا تُحَرِّكْ بِهٖ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهٖ﴾ خپلې ژبې ته زر زر حرکت ورکولوسره اعمال نامه مه ختمه وه ﴿اِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهٗ وَقُرْاٰنَهٗ﴾ مونږ ستا اعمال راجمع کړی او په دې اعمال نامه کښې مو لیکلی دی اوس دا زمونږ ذمه داری ده چه دا اولولو یعنی هر څیز به ستا په وړاندې پیش کولې شی ﴿فَاِذَا قَرَاْنٰهُ فَاتَّبِعْ قُرْاٰنَهٗ﴾ کله چه مونږ دا اعمال نامه په تفصیل سره اولولو نو دَ هرې خبرې څه چه تاکړی اقرار اومنل اوکړه ﴿ثُمَّ اِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهٗ﴾ بیا زمونږ په ذمه دی چه مونږ دَ دې عقوبت او سزا بیان کړو. امام قفالؒ چه کوم مناسبت بیان کړیدې په دې صورت کښې دا آیت دَ ماقبل او مابعد والا آیت بالکل مربوط کیږی لیکن دَ ابن عباس رضی الله عنه نه دَ دې آیاتونو دَ شان نزول سره دَ دې هیڅ مناسبت نشته [1]

⑤ دَ قرآن کریم عادت دې چه چرته هغه دَ اعمال نامې یا کتاب اعمال ذکر کوی هلته دَ نامه احکام یا کتاب احکام هم ذکر کوی. دغه شان دلته هم ﴿يُنَبَّؤُا الْاِنْسَانُ يَوْمَئِذٍۭ بِمَا قَدَّمَ وَاَخَّرَ﴾ کتاب اعمال ذکر دې، دې نه پس ﴿لَا تُحَرِّكْ بِهٖ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهٖ﴾ کښې قرآن کریم یعنی کتاب احکام ذکر دې [2]

⑥ حضرت کشمیریؒ فرمائی چه بعض وخت دَ قرآن کریم دوه مرادونه وی یو مراد نظم قرآن او دَ سیاق قرآن نه مفهوم وی دا مراد اولی دې او یومراد خارج نه یعنی شان نزول نه په پوهه کښې راځی هغه مراد ثانی دې. په مذکوره آیاتونو کښې هم یو مراد اولی دې او یو مراد ثانی، مراد اولی دا دې چه کله الله تعالی دَ قیامت او دَ دې دَ احوالو ذکر اوکړونو مشرکانو دَ دې متعلق تعنتاً تپوس اوکړو، کله به ئی وئیل "ایان یوم الدین" او کله به ئی تپوس کولو "ایان مرسها" الله تعالی په دې باره کښې اول امر نه حضور ﷺ ته فرمائی ﴿لَا تُحَرِّكْ بِهٖ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهٖ﴾ دَ قیامت دَ ورځ دَ تعیین په سلسله کښې ته بالکل ژبه مه خوزوه ﴿اِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهٗ وَقُرْاٰنَهٗ﴾ دَ وعدې مطابق مونږ به دَ محشر په ورځ دَ دې عالم خواره شوی اجزاء راجمع کړو اودَ قرآن په ذریعه مونږ پخپله دَ محشر احوال بیانونکی یو ﴿فَاِذَا قَرَاْنٰهُ فَاتَّبِعْ قُرْاٰنَهٗ﴾ کله چه مونږ دَ قرآن دَ قیامت متعلق آیت اولولو نودَ دې په تقاضا باندې عمل کوه اونوروته هم دَ دې دَ تیاری تاکید کوه ﴿ثُمَّ اِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهٗ﴾ بیا دَ وعدې مطابق زمونږ ذمه داری ده دَ شپیلئی دَ پوکوهلو په ذریعه دَ دې اظهار! نو دا مراد اولي دې چه په سیاق او سباق سره متعین کیږی اودَ مدلول اولی په اعتبارسره دَ دې آیاتونودَ ماقبل سره ربط دې او مدلول ثانوی اګرچه په نورو اعتبارو سره ملحوظ دې خود آیاتونوپه منیځ کښې دَ ربط دَ پاره دَ دې

---

[1]) تفسیر کبیر-۲۲۴-۳/۲۲۳:

[2])فتح الباری-۸/۶۸۰:

لحاظ ضروری نه دې.(۱)

⑦ حضرت مولانا عبدالرحمن امروهوی صاحب فرمائی چه په اصل کښې په ماقبل کښې وو ﴿يُنَبَّؤُا الْإِنسَانُ يَوْمَئِذٍ بِمَا قَدَّمَ وَأَخَّرَ﴾ په قیامت کښې به دا تپوس وی چه کوم څیز د روستوکولو وو هغه تاولې وړاندې کړو او وړاندینې دې ولې روستوکړو؟ دلته هم دغه تقدیم او تاخیر یعنی وړاندیوالې روستوالې موندلې کیږی چه په حضور ﷺ باندې وحی نازلیدله، دلته د وړاندې کیدلو څیز وو چه اوره او چپ اوسیږه اود دې لوستل، ژبه خوزول او شوندې روستونې څیز وو هغوی مقدم موخر او موخر مقدم کړلو په دې وجه اوفرمائیلې شو ﴿لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ﴾ یعنی دا ستا لوستل د مقدم کولوڅیز نه دې د موخر کولوڅیز دې. کله چه مونږ لولو نو ته په خاموشئ سره اوره، دا شان د دې آیاتونوربط﴿يُنَبَّؤُا الْإِنسَانُ يَوْمَئِذٍ بِمَا قَدَّمَ وَأَخَّرَ﴾ نه بالکل ظاهریږی.(۲)

⑧ یو ربط علامه شبیراحمدعثمانی‌رحمه‌الله بیان کړیدې لیکی: "په شروع کښې چه کوم وخت حضرت جبرائیل علیه‌السلام د الله تعالی د طرف نه قرآن راوړلو نود هغې د لوستلو سره به حضرت هم په زړه کښې لوستلو دې د پاره چه زر ئې یاد کړی او زده ئې کړی. مګر په دې صورت کښې به هغوی ﷺ ته سخت تکلیف وو، ترکومې چه به ئې اولنې لفظ وئیلو راتلونکې به په اوریدوکښې نه راتلو اوظاهره خبره ده چه په پوهه کښې به هم تکلیف وو. په دې باندې الله تعالی اوفرمائیل چه دې وخت کښې لوستلو او ژبه خوزولو ضرورت نشته صرف غوږکیږده اوریدل پکار دی دا فکر مه کوه چه یادبه نشی. دا ستا په سینه کښې تکې په تکې جمع کول او ستا د ژبې نه لوستل زمونږ ذمه واری ده. حضرت جبرائیل علیه‌السلام چه کوم وخت کښې زمونږ د طرف نه لوستل کوی نو ته په خاموشئ سره اوره، دینه پس حضور ﷺ د جبرائیل علیه‌السلام سره لوستل پریخودل، داهم یوه معجزه شوه چه ټوله وحی اوریده، هغه وخت په ژبه سره یو لفظ نه ادا کولو، لیکن د فرښتې د تلونه پس به ټوله وحی لفظ په لفظ پوره ترتیب سره بغیرد یو زبر زیر د بدلون نه هوار اورولو. دا په دې دنیاکښې یوه وړه غوندې نمونه شوه ﴿يُنَبَّؤُا الْإِنسَانُ يَوْمَئِذٍ بِمَا قَدَّمَ وَأَخَّرَ﴾ یعنی څنګه چه الله تعالی په دې قادر دې چه خپله وحی د فرښتې د تلونه پس پوره ترتیب سره تکې په تکې بغیر د څه معمولی هیرینه د خپل پیغمبر په سینه کښې راجمع کړی، آیا په دې باندې قادر نه دې چه د بندیګانو مخکینی او روستونی اعمال کوم کښې چه بعض کونکې پخپله هم هیرکړې وی ټول راجمع کړی او په یووخت کښې رامخامخ کړی او هغه ته ئې ښه رایاد کړی او دغه شان د هډوکو خوارې شوې ذرې ټولې یو ځای کښې راجمع کړی او بالکل په اولنی صحیح ترتیب باندې ترې انسان ته بیا وجود ورکړی. بیشکه هغه په دې باندې بلکه د دې نه په زیاتو باندې

(۱)فیض الباری-۱/۳۵:

(۲) ایضاح البخاری-۱/۹۸:

قادردې.(١)

⑨ بعض علماؤ یو مناسبت دا بیان کړیدې چه الله تعالی اول دَ نفس انسان ذکر اوکړلو او وئې فرمائیل ﴿وَلَآ أُقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ﴾ کله چه دَ دې متعلق بیان اوشو نو بیا دَ اشرف النفوس اواکمل النفوس نفس رسول الله ﷺ تذکره اوفرمائیله اودا ارشاد اوشو چه ستاسو نفس دَ ټولونه اشرف او اکمل دې نو تاله دَ ټولونه اشرف او اکمل صورت اختیارول پکار دی.دَ جبرائیل علیه السلام دَ لوستلو په وخت کښې غوږ کیخودل پکار دی ځکه چه هغه زمونږ کلام لولی نو دَ زړه په حضور سره پوره شان سره اوریدلوکښې مشغو ل شه او چه کله هغه فارغ شی نو بیازمونږ په ذمه دی چه مونږ دابیا په تاباندې اولولو(٢)

⑩ یومناسبت حضرت حکیم الامت، مجدد المله مولانااشرف علی تهانوی رحمه الله بیان کړیدې، دَ هغې حاصل دا دې چه الله تعالیٰ دَ دې نه وړاندې ﴿يُنَبَّؤُا الْإِنسَانُ يَوْمَئِذٍ بِمَا قَدَّمَ وَأَخَّرَ﴾ فرمائیلی دی دَ کومې نه چه دوه خبرې معلومې شوې یوه دا چه دَ الله تعالی علم ټول څیزونه په خپله احاطه کښې اخستې دی. هیڅ یو لوئ یا وړوکې څیز دَ الله تعالی دَ دائره علم نه بهر نه دې، که هغه سرې وی، بدنونه وی یا اعراض وی، الله تعالی ته دَ ټولو علم محیط حاصل دې، دوئم څیز دا معلوم شو چه الله تعالی کله غواړی ډیر غائب علوم او امور دَ انسان په ذهن کښې حاضروی. ګورئی دا انسان په ټول ژوند کښې نه ده معلومه چه څومره کارکوی، صبا به دَ قیامت په ورځ دَ ده ټول کار دَ ده مخې ته کړیشی.

اوس الله تعالی خپل رسول ته خطاب فرمائی چه کله تاته معلومه شوه چه زمونږ علم محیط دې او مونږ چه کله غائب علوم غواړو حاضرولې شونو هڅې ته ولې خپل ځان په مشقت کښې اچوې چه جبرائیل علیه السلام سره لوستلوکښې ځان مصروف کوې، دیخوا دَ اوریدو طرف ته خیال کوې او اخوا دَ یادولو طرف ته خیال کوې، بل خوا مضامینوطرف ته متوجه کیږې، بلکه ته صرف یو کار کوه چه کله جبرائیل علیه السلام لولی نو ته اوره او وړاندې دَ دې یادول، لوستل او بیانول زمونږ ذمه واری ده.(٣)

[۴۰۹] باب: تفسیر سُورَةُ هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنسَانِ

يُقَالُ مَعْنَاهُ أَتَى عَلَى الْإِنسَانِ وَهَلْ تَكُونُ جَحْدًا وَتَكُونُ خَبَرًا وَهَذَا مِنَ الْخَبَرِ يَقُولُ كَانَ شَيْئًا فَلَمْ يَكُنْ مَذْكُورًا وَذَلِكَ مِنْ حِينِ خَلَقَهُ مِنْ طِينٍ إِلَى أَنْ يُنْفَخَ فِيهِ الرُّوحُ أَمْشَاجٍ الْأَخْلَاطُ مَاءُ الْمَرْأَةِ وَمَاءُ الرَّجُلِ الدَّمُ وَالْعَلَقَةُ وَيُقَالُ إِذَا خُلِطَ مَشِيجٌ كَقَوْلِكَ خَلِيطٌ وَمَمْشُوجٌ مِثْلُ مَخْلُوطٍ وَيُقَالُ سَلَاسِلًا وَأَغْلَالًا وَلَمْ يُجْزِ بَعْضُهُمْ مُسْتَطِيرًا مُمْتَدًّا الْبَلَاءُ وَالْقَمْطَرِيرُ الشَّدِيدُ

---

(١) تفسیر عثمانی ۷۶۷: فائده نمبر-١

(٢) فتح الباری-۶۸١/۸:

(٣) بیان القران-۶١/١٢:

يُقَالُ يَوْمٌ قَمْطَرِيرٌ وَيَوْمٌ قُمَاطِرٌ وَالْعَبُوسُ وَالْقَمْطَرِيرُ وَالْقُمَاطِرُ وَالْعَصِيبُ أَشَدُّ مَا يَكُونُ مِنَ الْأَيَّامِ فِي الْبَلَاءِ وَقَالَ الْحَسَنُ النُّضْرَةُ فِي الْوَجْهِ وَالسُّرُورُ فِي الْقَلْبِ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ الْأَرَائِكِ السُّرُرُ وَقَالَ الْبَرَاءُ وَذُلِّلَتْ قُطُوفُهَا يَقْطِفُونَ كَيْفَ شَاءُوا وَقَالَ مَعْمَرٌ أَسْرَهُمْ شِدَّةُ الْخَلْقِ وَكُلُّ شَيْءٍ شَدَدْتَهُ مِنْ قَتَبٍ وَغَبِيطٍ فَهُوَ مَأْسُورٌ

قوله: هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ يُقَالُ مَعْنَاهُ: مطلب دا دي چه آيت کښې "هل" استفهام تقريری دې استفهام انکاری نه دې. امام رازی رحمه الله په تفسيرکبيرکښې په دې باندې اتفاق نقل کړيدې چه "هل" دلته په معنی کښې د "قد" راغلې دې دغه شان "هل اتاك حديث الغاشية "[1] کښې "هل" هم د "قد" په معنی کښې دې.

الله تعالی فرمانی چه انسان کله يو څيز وو ليکن قابل ذکر نه وو. د امام بخاری رحمه الله په دې تفسيرکښې اشاره ده دې خبرې ته چه "لم يكن" کښې چه کومه نفي داخله ده دا د قيدنفي ده، د مقيدنفي نه ده. يعنی آيت کښې چه "مذكوراً" کوم قيددې د دې نفي ده. انسان څه خو وو، نطفه وه، دې نه پس وينه جوړه شوه دې نه پس غوښه، بيا په دې کښې هډوکی پيدا کړيشونو په دې وجه څه خو وو ليکن قابل ذکر نه ووبلکه د نطفې نه اول خاوره وو، بيا په دې کښې بوټی پيدا شو، په هغې کښې غله راغله، هغه غلې نه بيا خوراك حاصل کړيشو، دې غذا نه د بدن اجزاء تيار شو، دې اجزاء سره په بدن کښې د پيدائش ماده پيدا شوه او د نطفې په شکل کښې د مور رحم ته منتقل شوه او بيا د موريه رحم کښې د مختلفو طريقونه تيره شوه نوهغه وخت هغه وو ليکن قابل ذکر نه وو، قابل ذکرکله جوړشو، چه کله پيدا شو.

معدوم وصف عدم سره موجود فی الخارج وی يا نه؟: د معتزله مسلك دا دې چه معدوم وصف عدم سره موصوف کيدلوپه صورت کښې موجودفی الخارج وی او د اهل سنت والجماعت مذهب دا دې چه کله هغه معدوم وی نوهغه وخت هغه موجود فی الخارج او متحقق فی نفس الامر نه وی، په وجودکښې د راتلونه پس هغې ته نفس الامر او خارج کښې تحقق حاصليږی.[2] د دې آيت نه به د معتزله د پاره په دې خبره استدلال اخستل جائزنه وی چه دلته د معدوم د پاره وجود ثابتوی څکه چه هغه معدوم نه وو، د خاورې په شکل کښې وويا د بوټو او غذاپه شکل کښې وو او يا د نطفې په صورت کښې وو.

قوله: أَمْشَاجٍ: الْأَخْلَاطُ، مَاءُ الْمَرْأَةِ وَمَاءُ الرَّجُلِ، الدَّمُ وَالْعَلَقَةُ، وَيُقَالُ: إِذَا خُلِطَ: مَشِيجٌ كَقَوْلِكَ خَلِيطٌ، وَمَمْشُوجٌ مِثْلُ: مَخْلُوطٍ: آيت کښې دی ﴿إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ أَمْشَاجٍ﴾ مونږ انسان د مخلوط نطفې نه پيدا کړو(يعنی د ښځې او سړی دواړو د نطفې نه)

---

[1] تفسير کبير-۳۰/۲۳۵:

[2] النبراس شرح العقائد ۴۰-۳۹:وحاشيه برخوردار-۴۰:

فرمائی امشاج په معنی دَ اخلاط دي يعنی سړی او ښځې دَ اوبو دَ اختلاط نه. الله تعالی انسان پیدا کړو داسې چه دَ خاورې نه وینه، او بیا دَ وینې نه علقه جوړیږی، **ويقال اذا خلط: مشيج:** کله چه یو څیز بل څیز سره ملاوکړیشی نو دې ته مشیج وائی لکه چه هغوی ته خلیط هم وائی او ممشوج په معنی دَ مخلوط دې.

قوله: وَيُقرا: سَلَاسِلًا وَأَغْلَالًا وَلَمْ يُجْزِ بَعْضُهُمْ: دا هشام،نافع، ابوبکر او کسائی ﷭ قراءت دې، دا حضرات دا په تنوین سره لولی حالانکه سلاسل غیرمنصرف دې لیکن اغلالاً په قرب کښې دَ واقع کیدو په وجه سره تنوین ورکړیشوې دې او بعض حضرات سلاسل باندې تنوین لوستلوته جائزنه وائی.

قوله: مُسْتَطِيرًا: مُمْتَدًّا الْبَلَاءُ: آیت کښې دی ﴿وَيَخَافُونَ يَوْمًا كَانَ شَرُّهُ مُسْتَطِيرًا﴾ اوهغوی دَ داسې ورځ نه ویریږی دَ کومې سختی چه عام وی، مستطيرا معنی ده ممتداً یعنی دَ هغه ورځ امتحان اوسختی به خوریږی.

قوله: يُقَالُ: يَوْمٌ قَمْطَرِيرٌ، قُمَاطِرٌ عَبُوسٌ عَصِيبٌ قَمْطَرِيرٌ: دا ټول الفاظ دَ هغه ورځ دَ پاره استعمالیږی په کومه کښې چه به ډیره سختی وی او تکلیف زیات وی.

قوله: وَقَالَ مَعْمَرٌ: أَسْرَهُمْ: شِدَّةُ الْخَلْقِ : ﴿وَشَدَدْنَا أَسْرَهُمْ﴾ معنی ده، دَ هغوی جوړونه مونږ سخت کړل اودهغوی د اندامونو بندش مو مضبوط جوړکړو،هرداسې څیز کوم سره چه کته وغیره تړلې شی هغې ته ماسور وائی په دې وجه چه په مضبوطیاسره په هغې تړلې کیږی.

[۴۱۰] باب: تفسير سُورَةُ وَالْمُرْسَلَاتِ

وَقَالَ مُجَاهِدٌ جِمَالَاتٌ حِبَالٌ ارْكَعُوا صَلُّوا لَا يَرْكَعُونَ لَا يُصَلُّونَ وَسُئِلَ ابْنُ عَبَّاسٍ لَا يَنْطِقُونَ وَاللَّهِ رَبِّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ الْيَوْمَ نَخْتِمُ عَلَى أَفْوَاهِهِمْ فَقَالَ إِنَّهُ ذُو أَلْوَانٍ مَرَّةً يَنْطِقُونَ وَمَرَّةً يُخْتَمُ عَلَيْهِمْ

قوله: جمالات: حبال: آیت کښې دی ﴿كَأَنَّهُ جِمَالَتٌ صُفْرٌ﴾ بضم الجيم هم لوستلې شویدې. او بالکسر هم، بالضم په صورت کښې دَ دې معنی به دَ رسو وی اودَ بالکسر په صورت کښې به دَ دې معنی دَ اوښانووی چه دَ جمالة جمع ده او جمالة دَ جمل جمع ده.[1]

[۴۶۴۶] حَدَّثَنِي مَحْمُودٌ حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ عَنْ إِسْرَائِيلَ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَلْقَمَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كُنَّا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأُنْزِلَتْ عَلَيْهِ وَالْمُرْسَلَاتِ وَإِنَّا لَنَتَلَقَّاهَا مِنْ فِيهِ فَخَرَجَتْ حَيَّةٌ فَابْتَدَرْنَاهَا فَسَبَقَتْنَا فَدَخَلَتْ جُحْرَهَا فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وُقِيَتْ شَرَّكُمْ كَمَا وُقِيتُمْ شَرَّهَا حَدَّثَنَا عَبْدَةُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ أَخْبَرَنَا يَحْيَى

---

[1] عمدة القاری-۱۹/۲۷۲:

بْنُ آدَمَ عَنْ إِسْرَائِيلَ عَنْ مَنْصُورٍ بِهَذَا وَعَنْ إِسْرَائِيلَ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَلْقَمَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ مِثْلَهُ وَتَابَعَهُ أَسْوَدُ بْنُ عَامِرٍ عَنْ إِسْرَائِيلَ وَقَالَ حَفْصٌ وَأَبُو مُعَاوِيَةَ وَسُلَيْمَانُ بْنُ قَرْمٍ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنِ الْأَسْوَدِ قَالَ يَحْيَى بْنُ حَمَّادٍ أَخْبَرَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ مُغِيرَةَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَلْقَمَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ وَقَالَ ابْنُ إِسْحَاقَ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْأَسْوَدِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ

[۴۶۴۷] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنِ الْأَسْوَدِ قَالَ قَالَ عَبْدُ اللَّهِ بَيْنَا نَحْنُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي غَارٍ إِذْ نَزَلَتْ عَلَيْهِ وَالْمُرْسَلَاتِ فَتَلَقَّيْنَاهَا مِنْ فِيهِ وَإِنَّ فَاهُ لَرَطْبٌ بِهَا إِذْ خَرَجَتْ حَيَّةٌ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَيْكُمْ اقْتُلُوهَا قَالَ فَابْتَدَرْنَاهَا فَسَبَقَتْنَا قَالَ فَقَالَ وُقِيَتْ شَرَّكُمْ كَمَا وُقِيتُمْ شَرَّهَا

[۴۱۱] بَاب قَوْلُهُ إِنَّهَا تَرْمِي بِشَرَرٍ كَالْقَصْرِ

[۴۶۴۸] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَابِسٍ قَالَ سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ إِنَّهَا تَرْمِي بِشَرَرٍ كَالْقَصْرِ قَالَ كُنَّا نَرْفَعُ الْخَشَبَ بِقَصَرٍ ثَلَاثَةَ أَذْرُعٍ أَوْ أَقَلَّ فَنَرْفَعُهُ لِلشِّتَاءِ فَنُسَمِّيهِ الْقَصَرَ

قوله: انها ترمی بشرر کالقصر: په دې کښې دوه قراءتونه دی یو القصر په سکون دَ صاد او دوئم قراءت القصر په فتح دَ صاد. په رومبی صورت کښې به معنی دَ محلُ وی او مطلب به دا وی چه دوزخ به دومره لوئ لوئ بخری غورزوی لکه چه لوئ لوئ محلونه وی او په دوئم صورت کښې به معنی وی دوزخ به په اندازه دَ دریولاسونو بخری غورزوی لکه چه دلته په روایت کښې دی.

قوله: کنا نرفع الخشب، بقصر ثلاثة اذرع اواقل: دلته دوه صورتونه کیدیشی یو صورت دا دې چه بقصر کسره او تنوین سره اولوستلې شی او "ثلاثة اذرع" منصوب اوونیلې شی مطلب به دا وی چه مونږ به دَ یخنئی دَ پاره درې درې لاسه لرگی برابر اوچتول کیخودل او هغه به دَ اوبنانودَ ستونوبرابروو دَ هغې نوم به مونږ قصر کیخودلو قصر اعناق الابل ته هم ونیلی شی، اصول الشجر ته هم وائی او دَ کهجورې تنې ته هم ونیلی شی.(۱) اودوئم صورت دا دې چه "بقصر ثلاثة اذرع" دَ مضاف په بنا اولوستلې شی یعنی دَ دریودریو ذراع په اندازه، حافظ عینی او علامه کرمانی رحمه الله هم دا اختیار کړیده.(۲)

---

(۱) فتح الباري-۸/۶۸۸:

(۲) عمدة القاري ۱۹/۲۷۴: وشرح الکرماني-۱۸/۱۷۷:

[۴۱۲] بَاب قَوْلُهُ كَأَنَّهُ جِمَالَاتٌ صُفْرٌ

[۴۶۴۹] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ حَدَّثَنَا يَحْيَى أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَابِسٍ سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا تَرْمِي بِشَرَرٍ كَالْقَصْرِ قَالَ كُنَّا نَعْمِدُ إِلَى الْخَشَبَةِ ثَلَاثَةَ أَذْرُعٍ أَوْ فَوْقَ ذَلِكَ فَنَرْفَعُهُ لِلشِّتَاءِ فَنُسَمِّيهِ الْقَصَرَ كَأَنَّهُ جِمَالَاتٌ صُفْرٌ حِبَالُ السُّفُنِ تُجْمَعُ حَتَّى تَكُونَ كَأَوْسَاطِ الرِّجَالِ

[۴۱۳] بَاب قَوْلُهُ هَذَا يَوْمُ لَا يَنْطِقُونَ

[۴۶۵۰] حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصِ بْنِ غِيَاثٍ حَدَّثَنَا أَبِي حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ عَنْ الْأَسْوَدِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ بَيْنَمَا نَحْنُ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي غَارٍ إِذْ نَزَلَتْ عَلَيْهِ وَالْمُرْسَلَاتِ فَإِنَّهُ لَيَتْلُوهَا وَإِنِّي لَأَتَلَقَّاهَا مِنْ فِيهِ وَإِنَّ فَاهُ لَرَطْبٌ بِهَا إِذْ وَثَبَتْ عَلَيْنَا حَيَّةٌ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اقْتُلُوهَا فَابْتَدَرْنَاهَا فَذَهَبَتْ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وُقِيَتْ شَرَّكُمْ كَمَا وُقِيتُمْ شَرَّهَا قَالَ عُمَرُ حَفِظْتُهُ مِنْ أَبِي فِي غَارٍ بِمِنًى

[۴۱۴] بَاب: تفسير سُورَةُ النَّبَأِ (عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ)

قَالَ مُجَاهِدٌ لَا يَرْجُونَ حِسَابًا لَا يَخَافُونَهُ لَا يَمْلِكُونَ مِنْهُ خِطَابًا لَا يُكَلِّمُونَهُ إِلَّا أَنْ يَأْذَنَ لَهُمْ صَوَابًا حَقًّا فِي الدُّنْيَا وَعَمِلَ بِهِ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ وَهَّاجًا مُضِيئًا وَقَالَ غَيْرُهُ غَسَّاقًا غَسَقَتْ عَيْنُهُ وَيَغْسِقُ الْجُرْحُ يَسِيلُ كَأَنَّ الْغَسَاقَ وَالْغَسِيقَ وَاحِدٌ عَطَاءً حِسَابًا جَزَاءً كَافِيًا أَعْطَانِي مَا أَحْسَبَنِي أَيْ كَفَانِي

[۴۱۵] بَاب يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ فَتَأْتُونَ أَفْوَاجًا زُمَرًا

[۴۶۵۱] حَدَّثَنِي مُحَمَّدٌ أَخْبَرَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ عَنْ الْأَعْمَشِ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا بَيْنَ النَّفْخَتَيْنِ أَرْبَعُونَ قَالَ أَرْبَعُونَ يَوْمًا قَالَ أَبَيْتُ قَالَ أَرْبَعُونَ شَهْرًا قَالَ أَبَيْتُ قَالَ أَرْبَعُونَ سَنَةً قَالَ أَبَيْتُ قَالَ ثُمَّ يُنْزِلُ اللَّهُ مِنْ السَّمَاءِ مَاءً فَيَنْبُتُونَ كَمَا يَنْبُتُ الْبَقْلُ لَيْسَ مِنْ الْإِنْسَانِ شَيْءٌ إِلَّا يَبْلَى إِلَّا عَظْمًا وَاحِدًا وَهُوَ عَجْبُ الذَّنَبِ وَمِنْهُ يُرَكَّبُ الْخَلْقُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

قوله: قَالَ مُجَاهِدٌ: لَا يَرْجُونَ حِسَابًا: لَا يَخَافُونَهُ: آیت کښې دی (إِنَّهُمْ كَانُوا لَا يَرْجُونَ حِسَابًا) هغه خلق دَ حساب اندیښنه نه لرله، مجاهد رحمه الله فرمائی آیت کښې لايرجون معنی لايخافون، هغه خلق دَ حساب ويره نه لرى.

قوله: لَا يَمْلِكُونَ مِنْهُ خِطَابًا: لَا يُكَلِّمُونَهُ إِلَّا أَنْ يَأْذَنَ لَهُمْ: آیت کښې دی (رَبِّ السَّمٰوٰتِ

وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا الرَّحْمٰنِ لَا يَمْلِكُوْنَ مِنْهُ خِطَابًا﴾ څوك چه مالك دې د آسمانونو او زمكې او د هغه څیزونوچه د دې په مینځ كښې دی(اوچه) رحمن دې (او) چاته به د هغه طرف نه (مستقل) اختیار نه وی چه د هغه په وړاندې عرض معروض او كړیشی. فرمائی (لَا يَمْلِكُوْنَ مِنْهُ خِطَابًا﴾ معنی ده الله تعالی سره به خلق خبرې نشی كولې بغیر د هغې نه چاله چه اجازت وركړیشی.

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: وَهَّاجًا: مُضِيئًا :آیت كښې دی (وَّجَعَلْنَا سِرَاجًا وَّهَّاجًا﴾ اومونږ (اسمان كښې) یو روښانه چراغ جوړكړو، حضرت ابن عباس رضي الله عنهما فرمائی وهاج معنی روښانه

قوله: عَطَاءً حِسَابًا: جَزَاءً كَافِيًا، أَعْطَانِي مَا أَحْسَبَنِي، أَيْ كَفَانِي :آیت كښې دی (جَزَآءً مِّنْ رَّبِّكَ عَطَآءً حِسَابًا﴾ دا بدله به ملاویږی ستاد رب د طرف نه چه كافی انعام به وی. فرمائی عطاءً حساباً معنی ده جزاءً كافیًا یعنی پوره بدله، اعطانی ما احسبنی یعنی ماله ئی دومره راكړه چه كافی شو.

قوله: أَفْوَاجًا: زُمَرًا :آیت كښې دی (يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّوْرِ فَتَأْتُوْنَ أَفْوَاجًا﴾ په كومه ورځ چه شپیلئی پوكولې شې تاسو خلق به ډلې ډلې راځئی. فرمائی افواجاً معنی ده زمراً، دا د زمرة جمع ده په معنی د ټولی او ډلې.

[۴۱۶]باب: تفسیرسورة والنازعات

وَقَالَ مُجَاهِدٌ الْآيَةَ الْكُبْرَى عَصَاهُ وَيَدُهُ يُقَالُ النَّاخِرَةُ وَالنَّخِرَةُ سَوَاءٌ مِثْلُ الطَّامِعِ وَالطَّمِعِ وَالْبَاخِلِ وَالْبَخِيلِ وَقَالَ بَعْضُهُمُ النَّخِرَةُ الْبَالِيَةُ وَالنَّاخِرَةُ الْعَظْمُ الْمُجَوَّفُ الَّذِي تَمُرُّ فِيهِ الرِّيحُ فَيَنْخَرُ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ الْحَافِرَةِ الَّتِي أَمْرُنَا الْأَوَّلُ إِلَى الْحَيَاةِ وَقَالَ غَيْرُهُ أَيَّانَ مُرْسَاهَا مَتَى مُنْتَهَاهَا وَمُرْسَى السَّفِينَةِ حَيْثُ تَنْتَهِي الطَّامَّةُ تَطِمُّ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ: الْآيَةَ الْكُبْرَى: عَصَاهُ وَيَدُهُ :آیت كښې دی (فَأَرَاهُ الْآيَةَ الْكُبْرَى﴾ بیا موسی علیه السلام هغه ته (یعنی فرعون ته) لویه نښه (دنبوت) اوخودله. حضرت مجاهد رحمه الله فرمائی الْآيَةَ الْكُبْرٰى نه مراد د حضرت موسی علیه السلام همسا او یدبیضا مراد دی.

قوله: النَّاخِرَةُ وَالنَّخِرَةُ سَوَاءٌ: (ءَاِذَا كُنَّا عِظَامًا نَّخِرَةً﴾ وئیلې شی چه ناخره او نخره دواړو یوه معنی ده لكه طامع او طمع او باخل او بخل او بعض خلقو وئیلی دی چه نخره هغه هډوكی ته وائی چه سخا او خراب شوې وی او ناخره هغه هډوكی ته وائی چه ډډ وی، كوم كښې چه هوا تیریږی نو آواز كوی.

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: الْحَافِرَةَ: الَّتِي أَمْرُنَا الْأَوَّلُ إِلَى الْحَيَاةِ: (ءَاِنَّا لَمَرْدُوْدُوْنَ فِي الْحَافِرَةِ﴾ یعنی اول ژوندچه مونږ ته په دنیاكښې راكړې شوې وو آیا مونږ به د هغې طرف ته واپس گرځولې شو.

قوله: وَقَالَ غَيْرُهُ: أَيَّانَ مُرْسَاهَا: مَتَى مُنْتَهَاهَا: وَمُرْسَى السَّفِينَةِ حَيْثُ تَنْتَهِي:
آيت كښې دى ﴿يَسْئَلُوْنَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسٰهَا﴾ دا خلق تانه دَ قيامت باره كښې تپوس كوى چه دا به كله واقع كيږى. حضرت ابن عباس رضي الله عنه نه غير وئيلى دى چه ايان مرساها معنى ده دَهغې انتها كوم ځائ ده.دا ماخوذدې مرسى السفينة نه چرته چه كشتئى په آخره كښې اودريږى.

[۴۶۵۲] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ الْمِقْدَامِ حَدَّثَنَا الْفُضَيْلُ بْنُ سُلَيْمَانَ حَدَّثَنَا أَبُو حَازِمٍ حَدَّثَنَا سَهْلُ بْنُ سَعْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ بِإِصْبَعَيْهِ هٰكَذَا بِالْوُسْطَى وَالَّتِي تَلِي الْإِبْهَامَ بُعِثْتُ وَالسَّاعَةُ كَهَاتَيْنِ[1]

قوله: بُعِثْتُ وَالسَّاعَةُ كَهَاتَيْنِ: حضرت سهل بن سعد رضي الله عنه فرمائى چه ما رسول الله ﷺ اوليدو چه هغوى خپله مينځمئى او دَ شهادت په ګوته اشاره اوفرمائيله چه زه په داسې وخت كښې راليګلې شوې يم چه زه او قيامت داواړه داسې يو يعنى زه لږ شان وړاندې يم او قيامت دينه لږ شان روستو، لكه څنګه چه مينځمئى ګوته لږه شان وړاندې وتلې وى او سبابه يعنى مسواكه ګوته دينه لږه شان روستو. دوئم مطلب دا هم كيديشى چه څنګه دا دواړه ګوتې ملاؤ شوى دى دغه شان زه او قيامت ملاؤشوى يو، زما او دَ قيامت په منځ كښې به الله تعالى څوك نبى يا رسول نه راليګى، څه اوګورو- په رومبى صورت كښې سوال وى چه دَ قيامت نه په څومره فاصله باندې هغوى ﷺ تشريف راوړيدې؟ ښكاره خبره ده چه په دې سلسله كښې څه خبره نشى خودلې چه دَ هغوى ﷺ او قيامت په مينځ كښې څومره فاصله ده.

دَامت محمديه ټول عمر: ابن جرير طبرى رحمه الله په خپله زمانه كښې يوه خبره كړې وه چه دَ دې امت ټول عمرپنځه سوه كاله دې،او هغه دَ ابوثعلبه خشنى رضي الله عنه دَ روايت نه استدلال كړيدې، كوم چه امام ابوداؤد په خپل سنن كښې نقل كړيدې. "**لن يعجزالله هذه الامة من نصف يوم**"[2] يعنى الله تعالى به ستا امت ته دَ نيمې ورځې ژوند وركولو نه عاجز نه فرمائى، طبرى رحمه الله دَ نصف يوم نه نصف يوم آخرت اوګڼړلو اود يوم آخرت مقدار زر كاله دې نو نصف به پنځه سوا كاله وى. ليكن دَ هغوى دا قول او استدلال غلط ثابت شو، څوارلس سوه كاله دې امت تيركړى دى. حافظ جلال الدين سيوطى رحمه الله يوه رساله ليكلې ده "**الكشف عن مجاوزة هذه الامة الالف**" او په دې كښې هغه دَ ډيرو آثارونه دا ثابته كړيده چه دَ دې امت عمر به دَ زرو كالونه

---

[1] وايضاً اخرجه فى الطلاق باب اللعان رقم الحديث ۵۳۱۰:وفى الرقاق باب قول لنبى صلى الله عليه وسلم :بعثت انا والساعة كهاتين. رقم الحديث ۶۵۰۳:وقال العينى فى عمدة" ۲/۲۷۸ :والحديث من افراده من هذه الوجه "واخرجه مسلم فى الفتن واشراط الساعة بوجه اخر رقم الحديث-۲۹۵۰:
[2] سنن ابى داوٗد كتاب الملاحم باب قيام الساعة-۲/۲۴۲:

زيات وی (١) نود هغه خبره صحيح راوُوتله.
حضرت مولانا کشمیری رحمه الله فرمائيل چه په سلف کښې مشهوره وه چه دَ دنيا مجموعی عمر پنخوس زره کاله دې.دَ قرآن کريم په دې آيت کښې هم دې طرف ته اشاره ملاويږی (فِىْ يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهٗ خَمْسِيْنَ اَلْفَ سَنَةٍ) حضرت کشمیری رحمه الله فرمائی چه په ميدان محشر کښې زما په نيزد دَ دنيا پوره عمر به دوباره واپس کولې شی او قرآن دَ يوم حشر مقدار پنخوس زره کاله خودلی کوم نه چه معلوميږی چه دَ دنيا مجموعی عمر پنخوس زره کاله دې (٢)والله اعلم.
دَ حضرت ابن عباس رضی الله عنه نه يو روايت نقل دې چه دَ دنيا عمر اووه زره کاله دې او په دې کښې شپږ دَ حضرت آدم عليه السلام نه واخله تر نبی کريم صلی الله عليه وسلم پورې تيرشوی دی اودَ هغوی نه پس هم زر کاله تير شو نودَ دې تقاضا خو دا ده چه دَ دنيا عمر خو پورا شو او قيامت قائم کيدل پکار دی.(٣)ليکن دا روايت موقوف دې (۴) او دا ټولې اندازې او تخمينې دی دَ قيامت دَ واقع کيدو صحيح علم الله تعالى نه سوا بل هيڅ چا سره نشته (اِنَّ اللّٰهَ عِنْدَهٗ عِلْمُ السَّاعَةِ)

قوله: الطَّامَّةُ تَطِمُّ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ: آيت کښې دی (فَاِذَا جَآءَتِ الطَّآمَّةُ الْكُبْرٰى) نو چه کله لويه هنګامه راشی فرمائی چه طامة معنی چه په هرڅيز باندې راخور شی، غالب شی.

[۴۱۷] باب: تفسير سُورَةُ عَبَسَ

عَبَسَ وَتَوَلّٰى كَلَحَ وَأَعْرَضَ وَقَالَ غَيْرُهُ مُطَهَّرَةٍ لَا يَمَسُّهَا إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ وَهُمُ الْمَلَائِكَةُ وَهَذَا مِثْلُ قَوْلِهِ فَالْمُدَبِّرَاتِ أَمْرًا جَعَلَ الْمَلَائِكَةَ وَالصُّحُفَ مُطَهَّرَةً لِأَنَّ الصُّحُفَ يَقَعُ عَلَيْهَا التَّطْهِيرُ فَجُعِلَ التَّطْهِيرُ لِمَنْ حَمَلَهَا أَيْضًا سَفَرَةٍ الْمَلَائِكَةُ وَاحِدُهُمْ سَافِرٌ سَفَرْتُ أَصْلَحْتُ بَيْنَهُمْ وَجُعِلَتِ الْمَلَائِكَةُ إِذَا نَزَلَتْ بِوَحْيِ اللَّهِ وَتَأْدِيَتِهِ كَالسَّفِيرِ الَّذِي يُصْلِحُ بَيْنَ الْقَوْمِ وَقَالَ غَيْرُهُ تَصَدّٰى تَغَافَلَ عَنْهُ وَقَالَ مُجَاهِدٌ لَمَّا يَقْضِ لَا يَقْضِي أَحَدٌ مَا أُمِرَ بِهِ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ تَرْهَقُهَا تَغْشَاهَا شِدَّةٌ مُسْفِرَةٌ مُشْرِقَةٌ بِأَيْدِي سَفَرَةٍ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ كَتَبَةٍ أَسْفَارًا كُتُبًا تَلَهّٰى تَشَاغَلَ يُقَالُ وَاحِدُ الْأَسْفَارِ سِفْرٌ

[۴۶۵۳] (۵) حَدَّثَنَا آدَمُ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ حَدَّثَنَا قَتَادَةُ قَالَ سَمِعْتُ زُرَارَةَ بْنَ أَوْفٰى يُحَدِّثُ عَنْ سَعْدِ

---

(١) مذکوره رساله اووړئی الحاوی للفتاوی للسیوطی-۹۰-۲/۸۶:
(٢) فيض الباری-٤/٢٥٤:
(٣) فيض الباری-٤/٢٥٤:
(۴) فيض الباری-٤/٢٥٤:
(۵) واخرجه مسلم فی صلاة المسافرين وقصرها باب فضل الماهر بالقران والذی يتتعتع به رقم الحديث ٧٩٨ واخرجه الترمذی رحمه الله فی كتاب فضائل القران باب ماجاء فی فضل قاری القران رقم الحديث ٢٩٠٤: واخرجه ابوداود فی كتاب الصلاة باب فی ثواب قراءة القران ...[بقيه حاشيه په راروانه صفحه..

بْنِ هِشَامٍ عَنْ عَائِشَةَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ مَثَلُ الَّذِي يَقْرَأُ الْقُرْآنَ وَهُوَ حَافِظٌ لَهُ مَعَ السَّفَرَةِ الْكِرَامِ الْبَرَرَةِ وَمَثَلُ الَّذِي يَقْرَأُ وَهُوَ يَتَعَاهَدُهُ وَهُوَ عَلَيْهِ شَدِيدٌ فَلَهُ أَجْرَانِ

قوله: عَبَسَ: كَلَحَ وَأَعْرَضَ: (عَبَسَ وَتَوَلَّىٰ ۝ أَن جَاءَهُ الْأَعْمَىٰ ۝) هغوی غصه شو او متوجه نه شو په دې خبره چه هغوی له یو ړوند راغلو. فرمائي عبس معنی کلح، یعنی تریوتندې شو اود تولی معنی ده اعراض یعنی ډډه ئی اوکړه او متوجه نه شو.

قوله: وَقَالَ غَيْرُهُ: مُطَهَّرَةٍ: لَا يَمَسُّهَا إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ وَهُمُ الْمَلَائِكَةُ: دوه آیاتونه دی (صُحُفًا مُّطَهَّرَةً ۝) او (لَّا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ ۝) دینه معلومیږی چه امام بخاری رحمه الله "مس" نه حقیقی مس مراد اخلی او دا خودل غواړی چه قرآن مجید ته بغیرد پاکوالی نه لاس اوړل جائزنه دی،دې له لاس اوړلو دپاره طهارت شرط دې،د جمهورو اوائمه اربعه همدغه مسلك دې.(١)

مس مصحف او طهارت: داؤد ظاهری ابن حزم، ابن منذر او ابن جریر په نیزد حائضه جنبی او **محدث بالحدث الاصغر** د پاره مس مصحف جائز دی- امام بخاری رحمه الله (صُحُفًا مُّطَهَّرَةً ۝) نه پس (لَّا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ ۝) ذکر کولوسره دې خبرې طرف ته اشاره کړیده چه د مس حقیقی معنی مراد ده. لهذا حائضه، جنبی او محدث بالحدث الاصغر د پاره مصحف مس کول جائزنه دی. بعض خلق د دې قائل دی چه دلته د مس مجازی معنی مراد ده او هغه مس مصحف ته په حالت د حدث او جنابت کښې جائزوائی. مجازی معنی دا ده چه د قرآن مجید تلاوت اود دې په معنی کښې غور کولوسره خوندهغه خلق حاصلولې شی د چا زړه چه د ایمان د نور نه منور وی او خوك چه د كفر او شرك د نجاست نه پاك وی.(٢)-

ابن العربی رحمه الله د امام بخاری رحمه الله د طرف نه د مجازی معنی نسبت کړیدې او وئیلی دی چه د امام بخاری په نیزد (لَّا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ ۝) کښې مجازی معنی مراد ده، او بیائی وئیلی چه همدغه معنی صحیح هم ده. هغوی وائی چه حدیث "**ذاق طعم الایمان، من رضی بالله ربا، وبالاسلام دینا، وبمحمد صلی الله علیه وسلم نبیاورسولا**" نه د دې تائیدهم کیږی، خو بیاهم په دې کښې په ظاهره عدول دې.(٣) لیکن د ابن العربی د امام بخاری رحمه الله طرف ته دا نسبت کول

...بقیه ازحاشیه گذشته]رقم الحدیث ١٤٥٤ :واخرجه ابن ماجاه فی کتاب الادب باب ثواب القران رقم الحدیث ٣٧٧٩:واخرجه النسائی فی السنن الکبری کتاب التفسیر باب سورة عبس رقم الحدیث : ١١٦٤٦ واخرجه فی فضائل القران رقم الحدیث-٨٠٤٦ :

(١) الجامع لاحکام القران للقرطبی ١٧/٢٢٦:واحکام القران للشیخ محمدادریس الکاندهلوی سورة الواقعة-٥/١٠٠:

(٢) الجامع لاحکام القران ١٧/٢٢٦ :سورة واقعه

(٣) الجامع لاحکام القران ١٧/٢٢٦ :سورة واقعة واحکام القران لابن العربی-٤/١٧٣٨:

صحیح نه دی ځکه چه د امام بخاری رحمه الله په نیزد حقیقی معنی مراد ده. امام مالک رحمه الله د عمروبن حزم د کتاب نه روایت نقل کړیدې "لایمس القران الاطاهر"(۱)- نود دې په وړاندې (لَّا يَمَسُّهٗۤ اِلَّا الْمُطَهَّرُوْنَ) هم دغه مطلب کیدو چه قرآن له لاس اوړلود پاره طهارت شرط دې او امام بخاری هم د دې طرف ته اشاره کوی، ابن العربی چه کومه خبره کړیده هغه د امام بخاری نه چرته نقل نه ده.

قوله: لِأَنَّ الصُّحُفَ: (۲) يَقَعُ عَلَيْهَا التَّطْهِيرُ فَجُعِلَ التَّطْهِيرُ لِمَنْ حَمَلَهَا أَيْضًا: دامام بخاری رحمه الله مقصد دا دې چه (صُحُفًا مُّطَهَّرَةً) کښې صحف ته "مطهرة" ونیلې شویدې او (لَّا يَمَسُّهٗۤ اِلَّا الْمُطَهَّرُوْنَ) کښې حاملین صحف ملائکه ته مطهر ونیلې شویدې. اصلاً دا "تطهیر" د صحف صفت دې لیکن ملائکه د دې صحف حامل دی نود دوی صفت هم تطهیر اوګرځیدلو او دوی ته هم مطهر اوونیلې شو دا بالکل داسې ده لکه (فَالْمُدَبِّرٰتِ اَمْرًا) کښې تدبیر اصل صفت نو راکبین خیل یعنی د فرښتودې لیکن هغه خیل (اسونه) د دې راکبین(فرښتو) حامل دی په دې وجه خیل ته هم مدبرات اوونیلې شو او تدبیرد هغوی صفت جوړکړلو.

قوله: سَفَرَةٍ الْمَلَائِكَةُ وَاحِدُهُمْ سَافِرٌ سَفَرْتُ أَصْلَحْتُ بَيْنَهُمْ وَجُعِلَتِ الْمَلَائِكَةُ إِذَا نَزَلَتْ بِوَحْيِ اللَّهِ وَتَأْدِيَتِهِ كَالسَّفِيرِ الَّذِي يُصْلِحُ بَيْنَ الْقَوْمِ: آیت کښې دی (بِاَيْدِيْ سَفَرَةٍ) فرمائی سفرة نه فرښتې مرادوی. دا د سافر جمع ده سافر لیکلونکې ته وائی، سفرت بین القوم ما په قوم کښې صلح اوکړه، د الله تعالی وحی راوړل او غه انبیاء کرام ته رسولوکښې فرښتو لره په شان د سفیر اوګرځولې شوې چه په خلقو کښې صلح کوی.

قوله: وَقَالَ غَيْرُهُ تَصَدَّى تَغَافَلَ عَنْهُ: (فَاَنْتَ لَهٗ تَصَدّٰى) کښې تصدی ترجمه تغافل سره کړیده، لیکن دا صحیح نه ده بلکه د دې معنی توجه کول او وریسې لګیدلو راځی.(۳) دا تفسیرد تلهی دې تصدی تفسیرغالبًا حذف شویدې او د کاتب د سهو نه تلهی تفسیردلته اولیکلې شو.

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ لَمَّا يَقْضِ لَا يَقْضِي أَحَدٌ مَا أُمِرَ بِهِ: آیت کښې دی (كَلَّا لَمَّا يَقْضِ مَاۤ اَمَرَهٗ) هیڅ کله (شکن نه (اداکوی) هغوی ته چه کوم حکم ورکړیشوې وو هغه ئی په ځائ راونړلو. مجاهد رحمه الله فرمائی لمایقض معنی ده د کومې خبرې حکم چه ورکړیشوې وو هغه چا

(۱) الجامع لاحکام القران للقرطبی ۱۷/۲۲۶ :سورة واقعة
(۲) وفی بعض النسخ" لایقع "بزیادةلا......وجهه ان الصحف لایطلق علیها التطهیر الذی هوخلاف التنجیس حقیقة، وانما المراد انها مطهرة عن ان بنا لها ایدی الکفار)عمدة القاری_(۱۹/۲۷۸:
(۳) عمدة القاری-۱۹/۲۷۸:

پوره نه کړه.

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ تَرْهَقُهَا تَغْشَاهَا شِدَّةٌ: آیت کښې دی ﴿تَرْهَقُهَا قَتَرَةٌ﴾ په هغوی باندې به غم، خفګان به خورشوي وی حضرت ابن عباس رضی الله عنه فرمائی چه ترهقها معنی ده په هغوی به شدت او سختی خوره وی

قوله: مُسْفِرَةٌ مُشْرِقَةٌ: آیت کښې دی ﴿وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ مُسْفِرَةٌ﴾ ډیر مخونه به په هغه ورځ روښانه وی. فرمائی مسفرة معنی روښانه پرقیه ونکی.

قوله: تَلَهَّى تَشَاغَلَ: آیت کښې دی ﴿فَأَنْتَ عَنْهُ تَلَهَّى﴾ ته د دوی نه بې رخی کوې. تلهی معنی بې رخی کول، بیده کول.

[۴۱۸] باب: تفسیر سورة إذا الشمس كورت

انْكَدَرَتْ انْتَثَرَتْ وَقَالَ الْحَسَنُ سُجِّرَتْ ذَهَبَ مَاؤُهَا فَلَا يَبْقَى قَطْرَةٌ وَقَالَ مُجَاهِدٌ الْمَسْجُورُ الْمَمْلُوءُ وَقَالَ غَيْرُهُ سُجِرَتْ أَفْضَى بَعْضُهَا إِلَى بَعْضٍ فَصَارَتْ بَحْرًا وَاحِدًا وَالْخُنَّسُ تَخْنِسُ فِي مُجْرَاهَا تَرْجِعُ وَتَكْنِسُ تَسْتَتِرُ كَمَا تَكْنِسُ الظِّبَاءُ تَنَفَّسَ ارْتَفَعَ النَّهَارُ وَالظَّنِينُ الْمُتَّهَمُ وَالضَّنِينُ يَضَنُّ بِهِ وَقَالَ عُمَرُ النُّفُوسُ زُوِّجَتْ يُزَوَّجُ نَظِيرَهُ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ وَالنَّارِ ثُمَّ قَرَأَ احْشُرُوا الَّذِينَ ظَلَمُوا وَأَزْوَاجَهُمْ عَسْعَسَ أَدْبَرَ

قوله: انْكَدَرَتْ انْتَثَرَتْ: آیت کښې دی ﴿وَإِذَا النُّجُومُ انْكَدَرَتْ﴾ او چه کله ستوری ماتیږی او راپریوزی. فرمائی انکدرت معنی انتشرت ده یعنی خواره واره پریوزی.

قوله: وَالْخُنَّسُ تَخْنِسُ فِي مُجْرَاهَا تَرْجِعُ وَتَكْنِسُ تَسْتَتِرُ كَمَا تَكْنِسُ الظِّبَاءُ: ﴿فَلَا أُقْسِمُ بِالْخُنَّسِ الْجَوَارِ الْكُنَّسِ﴾ فرمائی خنس معنی ده هغه ستورې چه واپس راګرځي په خپله لار او خپل ځای ته واپس کیږی او د جوار نه نیغ تلونکی ستوری مراد دی او د کنس نه هغه ستوری مراد دی چه د هوسئی په شان پټیږی. د ستورو دړې صفتونه ذکر دی دا د کرمانی رحمه الله په قول اووه سیارات دی او د قسطلانی رحمه الله په قول زحل، مشتری، مریخ، زهره او عطارد مراد دی چه کله د مغرب نه مشرق طرف ته نیغ ځی او کله بیا په دغه لار واپس راګرځی او کله نمر سره خواکې راشی او غائب شی لکه څنګه چه هوسئی د بناخونو جوړشوی کور کښې پټیږی. (۱)

قوله: تَنَفَّسَ ارْتَفَعَ النَّهَارُ: آیت کښې دی ﴿وَالصُّبْحِ إِذَا تَنَفَّسَ﴾ او قسم دې د سحر کله چه هغه راشی، تنفس معنی ورځ راختل.

قوله: وَالظَّنِينُ الْمُتَّهَمُ وَالضَّنِينُ يَضَنُّ بِهِ: ﴿وَمَا هُوَ عَلَى الْغَيْبِ بِضَنِينٍ﴾ په دې کښې دوه

---

(۱) ماخوذ ازحاشیه کتاب ۷۳۵ و تفسیرعثمانی-۷۸۰

قراءتونه دی یوقراءت دَ ابن کثیر او کسائی دې "ظنین" په معنی متبهم په چا چه تهمت لګولې شوی وی او دوئم قراءت دَ حمزه او عاصم دې "بضنین" په معنی دَ بخیل.

قوله: وَقَالَ عُمَرُ النُّفُوسُ زُوِّجَتْ يُزَوَّجُ نَظِيرَهُ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ وَالنَّارِ ثُمَّ قَرَأَ احْشُرُوا الَّذِينَ ظَلَمُوا وَأَزْوَاجَهُمْ: آیت کښې دی ﴿وَإِذَا النُّفُوسُ زُوِّجَتْ﴾ حضرت عمر رضی الله عنه دَ دې په تفسیر کښې فرمائی چه اهل جنت او اهل دوزخ نه به هر سړې دَ ده په شان سره اوتړلې شی بیا هغوی دَ سورة صافات دا آیت تلاوت کړو ﴿احْشُرُوا الَّذِينَ ظَلَمُوا وَأَزْوَاجَهُمْ﴾ (ملائکه ته په حکم وی) جمع کړئی ظالمانولره اودَ هغوی سره څکونکولره.

قوله: عَسْعَسَ أَدْبَرَ: آیت کښې دی ﴿وَاللَّيْلِ إِذَا عَسْعَسَ﴾ اوقسم دې دَ شپې کله چه هغه ځی. عسعس په معنی د ادبر ده، واپس تلل، شاکول واپس کیدل.

[٤١٩] باب: تفسیر سُورَةُ إِذَا السَّمَاءُ انْفَطَرَتْ

وَقَالَ الرَّبِيعُ بْنُ خُثَيْمٍ فُجِّرَتْ فَاضَتْ وَقَرَأَ الْأَعْمَشُ وَعَاصِمٌ فَعَدَلَكَ بِالتَّخْفِيفِ وَقَرَأَهُ أَهْلُ الْحِجَازِ بِالتَّشْدِيدِ وَأَرَادَ مُعْتَدِلَ الْخَلْقِ وَمَنْ خَفَّفَ يَعْنِي فِي أَيِّ صُورَةٍ شَاءَ إِمَّا حَسَنٌ وَإِمَّا قَبِيحٌ أَوْ طَوِيلٌ أَوْ قَصِيرٌ

قوله: فُجِّرَتْ فَاضَتْ: آیت کښې دی ﴿وَإِذَا الْبِحَارُ فُجِّرَتْ﴾ اوچه کله ټول په دریاب لاهوشی. فجرت معنی فاضت یعنی لاهوکیدل.

قوله: الذي خلقك فسواك فعدلك في اي صورة ماشاء ركبك: اعمش او عاصم "فعدلك" تخفیف سره لوستلې دې او اهل حجاز دا "فعدلك" تشدید سره لولی، هغوی دینه په خلقت کښې دَ اعتدال مراد اخلی چه الله تعالی دَ انسان اندامونه برابر برابر جوړکړی دی، داسې نه ده چه یو لاس اوږد او بل لنډ، او کوموخلقو چه دَ دال په تخفیف سره لوستلې دې هغوی مراد اخلی چه الله تعالی په کوم صورت کښې غوښتل ته ئې جوړکړې. ښائسته یا بدرنګه، اوږد یا وړوکې. لیکن "ومن خفف" عطف که دَ "اراد" په فاعل باندې اوکړیشی نو په دواړو صورتونوکښې معتدل الخلق به مراد وی یعنی چا چه په تشدیدسره لوستلې هغوی هم، او چا چه تخفیف سره هغوی هم معتدالخلق معنی مراد اخلی. اودَ دې ګنجائش په دې وجه دې چه عدل او عدل بالتشدیدوالتخفیف دواړه په یوه معنی هم راځی. یعنی ﴿فِي أَيِّ صُورَةٍ مَا شَاءَ رَكَّبَكَ﴾ نه مقصود دا دې چه دَ ټولوپه صورتونو کښې لږ ډیر فرق کیخودو، څوك ښائسته دې څوك بدرنګه، څوك اوږدې څوك لنډ خو په حیثیت مجموعی سره دَ انسان صورت دَ ټولوځناورو دَ صورت نه بهتر جوړکړې.

[۴۲۰] باب: تفسیر سُورَةُ وَیْلٌ لِلْمُطَفِّفِینَ

وَقَالَ مُجَاهِدٌ بَلْ رَانَ ثَبْتُ الْخَطَایَا ثُوِّبَ جُوزِیَ وَقَالَ غَیْرُهُ الْمُطَفِّفُ لَایُوَفِّی غَیْرَهُ وَقَالَ غَیْرُهُ الْمُطَفِّفُ لَایُوَفِّی غَیْرَهُ. الرَّحِیقِ: الخمر، خِتَامُهُ مِسْكٌ: طینته، اَلتَّسْنِیمِ: یعلو شراب أهل الجنّة. یَوْمَ یَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِینَ.

[۴۶۵۴] (۱) حَدَّثَنَا إِبْرَاهِیمُ بْنُ الْمُنْذِرِ حَدَّثَنَا مَعْنٌ قَالَ حَدَّثَنِی مَالِكٌ عَنْ نَافِعٍ عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ عُمَرَ رَضِیَ اللّٰهُ عَنْهُمَا أَنَّ النَّبِیَّ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ قَالَ یَوْمَ یَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِینَ حَتّٰی یَغِیبَ أَحَدُهُمْ فِی رَشْحِهِ إِلٰی أَنْصَافِ أُذُنَیْهِ

قوله: رَانَ ثَبْتُ الْخَطَایَا: آیت کښې دی (کَلَّا بَلْ ۜ رَانَ عَلٰی قُلُوْبِهِمْ مَّا کَانُوْا یَکْسِبُوْنَ۝) هیڅ کله نه، (یعنی د قیامت منکرانو سره هیڅ دلیل نشته) بلکه (دَ تکذیب اصل وجه دا ده چه) دَ هغوی په زړونو باندې دَهغوی دَ بدو اعمالو رنګ ناست دې. فرمائی ران معنی دَ ګناهونو کلکیدل.

قوله: ثُوِّبَ جُوزِیَ: آیت کښې دی (هَلْ ثُوِّبَ الْکُفَّارُ مَا کَانُوْا یَفْعَلُوْنَ۝) واقعی کافرانو ته دَ هغوی دَ کړېشوی عمل ښه بدله ملاؤشوه. فرمائی ثوب معنی جوزی هغوی ته بدله ورکړېشوه.

قوله: وَقَالَ غَیْرُهُ الْمُطَفِّفُ لَا یُوَفِّی غَیْرَهُ: (وَیْلٌ لِّلْمُطَفِّفِیْنَ۝) لویه خرابی ده په ناپ تول کښې کمې کونکو دپاره. مجاهد نه غیر فرمائی مطفف معنی چه بل ته پوره تول نه ورکوی.

[۴۲۱] باب: تفسیر سُورَةُ إِذَا السَّمَاءُ انْشَقَّتْ

قَالَ مُجَاهِدٌ کِتَابَهُ بِشِمَالِهِ یَأْخُذُ کِتَابَهُ مِنْ وَرَاءِ ظَهْرِهِ وَسَقَ جَمَعَ مِنْ دَابَّةٍ ظَنَّ أَنْ لَنْ یَحُورَ لَا یَرْجِعَ إِلَیْنَا وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ یُوعُونَ یُسِرُّونَ

قوله: وَسَقَ: جَمَعَ مِنْ دَابَّةٍ: آیت کښې دی (وَالَّیْلِ وَمَا وَسَقَ۝) اوقسم دې دَ شپې او دَ هغه څیزونو کوم چه شپه راغونډه‌وی یاپټوی. فرمائی وسق معنی شپه ځناور وغیره راجمع کوی، او دَ شپې تول په خپل خپل ځائ کښې راجمع کیږی.

قوله: ظَنَّ أَنْ لَنْ یَحُورَ: لَا یَرْجِعَ إِلَیْنَا: آیت کښې دی (إِنَّهُ ظَنَّ أَنْ لَّنْ یَّحُوْرَ۝) هغه دا خیال کړې وو چه هغه ته (د الله دَ طرف ته) واپس کیدل نه دی. فرمائی لن یحور معنی هغه به هیڅ کله هم زمونږ طرف ته نه واپس کیږی.

قوله: قَالَ مُجَاهِدٌ: کِتَابَهُ بِشِمَالِهِ: یَأْخُذُ کِتَابَهُ مِنْ وَرَاءِ ظَهْرِهِ: دوه آیاتونه دی، په یوآیت کښې دی (وَأَمَّا مَنْ أُوْتِیَ کِتٰبَهٗ بِشِمَالِهٖ۝) بِشِمَالِهٖ . او په دونم آیت کښې دی (وَأَمَّا مَنْ أُوْتِیَ کِتٰبَهٗ

(۱) واخرجه ایضاً فی کتاب الرقاق قوله تعالی الایظن اولئک انهم مبعوثون لیوم عظیم، رقم الحدیث ۶۵۳۱: واخرجه مسلم فی الجنة وصفة نعیمها واهلها رقم الحدیث-۲۸۶۲:

وَرَآءَ ظَهْرِهٖ﴾ حضرت مجاهد رحمه الله دواړه دلته جمع کړل یعنی هغه به خپله اعمال نامه په ګس لاس کښې واخلی او د شا د طرف نه به ئی اخلی (ځکه چه د کافرلاس به د شاد طرف نه راویستلې شوې وی)

[۴۲۲] بَاب فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا يَسِيرًا

[۴۶۵۵] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ عُثْمَانَ بْنِ الْأَسْوَدِ قَالَ سَمِعْتُ ابْنَ أَبِي مُلَيْكَةَ سَمِعْتُ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ح وحَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ عَنْ عَائِشَةَ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ح وحَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ عَنْ يَحْيَى عَنْ أَبِي يُونُسَ حَاتِمِ بْنِ أَبِي صَغِيرَةَ عَنْ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ عَنْ الْقَاسِمِ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَيْسَ أَحَدٌ يُحَاسَبُ إِلَّا هَلَكَ قَالَتْ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ جَعَلَنِي اللَّهُ فِدَاءَكَ أَلَيْسَ يَقُولُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ فَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا يَسِيرًا قَالَ ذَاكَ الْعَرْضُ يُعْرَضُونَ وَمَنْ نُوقِشَ الْحِسَابَ هَلَكَ

[۴۲۳] بَاب لَتَرْكَبُنَّ طَبَقًا عَنْ طَبَقٍ

[۴۶۵۶] حَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ النَّضْرِ أَخْبَرَنَا هُشَيْمٌ أَخْبَرَنَا أَبُو بِشْرٍ جَعْفَرُ بْنُ إِيَاسٍ عَنْ مُجَاهِدٍ قَالَ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ لَتَرْكَبُنَّ طَبَقًا عَنْ طَبَقٍ حَالًا بَعْدَ حَالٍ قَالَ هَذَا نَبِيُّكُمْ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

[۴۲۴] باب: تفسير سُورَةُ الْبُرُوجِ

وَقَالَ مُجَاهِدٌ الْأُخْدُودِ شَقٌّ فِي الْأَرْضِ فَتَنُوا عَذَّبُوا وقال ابن عباس في قوله تعالى الودود الحبيب المجيد الكريم

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ الْأُخْدُودِ شَقٌّ فِي الْأَرْضِ: آیت کښې دی ﴿قُتِلَ أَصْحٰبُ الْأُخْدُوْدِ﴾ خندق والا مړه کړېشو، مجاهد رحمه الله فرمائی چه اخدود په زمکه کښې کندې اوخندق ته وائی.

قوله: فَتَنُوا عَذَّبُوا: آیت کښې دی ﴿اِنَّ الَّذِيْنَ فَتَنُوا الْمُؤْمِنِيْنَ وَالْمُؤْمِنٰتِ ثُمَّ لَمْ يَتُوْبُوْا فَلَهُمْ عَذَابُ جَهَنَّمَ﴾ بیشکه کومو خلقو چه ایماندارو سړو او ایماندارو ښځوته عذاب ورکړو بیا هغوی توبه اونه کړه نود هغوی د پاره د دوزخ عذاب دې. فرمائی فتنوا معنی هغوی عذاب ورکړو، تکلیف ئی اورسولو.

[۴۲۵] باب: تفسير سُورَةُ الطَّارِقِ

هو النجم، وما اتاك ليلاً فهو طارق، النجم الثاقب: المضيئ وقال مجاهد: الثاقب: الذي يتوهّج.

وَقَالَ مُجَاهِدٌ ذَاتِ الرَّجْعِ سَحَابٌ يَرْجِعُ بِالْمَطَرِ ذَاتِ الصَّدْعِ تَتَصَدَّعُ بِالنَّبَاتِ

وقال ابن عباس: لقول فصل: لحق، لما عليها حافظ: الا عليها حافظ

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ ذَاتِ الرَّجْعِ سَحَابٌ يَرْجِعُ بِالْمَطَرِ ذَاتِ الصَّدْعِ تَتَصَدَّعُ بِالنَّبَاتِ:
آيت مبارك كښې دى ﴿وَالسَّمَآءِ ذَاتِ الرَّجْعِ ۝ وَالْاَرْضِ ذَاتِ الصَّدْعِ ۝﴾ قسم دې د باران ورونکى آسمان باندې، اوقسم دې د زمکې چه (تخم راوتلووخت کښې) شليږى. مجاهد رحمه الله فرمائى الرجع نه اوريخې مراد دى چه باران راګرځوى او ذات الصدع نه مراد زمکه ده کوم چه تخم راټوکوى او شليږى.

[۴۲۶] باب: تفسير سورة سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْاَعْلٰى

وقال مجاهد قدر فهدى قدر للانسان الشقاء والسعادة وهدى الانعام لمراتعها وقال ابن عباس غثاء احوى هشيما متغيرا.

[۴۶۵۷] حَدَّثَنَا عَبْدَانُ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبِي عَنْ شُعْبَةَ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنِ الْبَرَاءِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أَوَّلُ مَنْ قَدِمَ عَلَيْنَا مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُصْعَبُ بْنُ عُمَيْرٍ وَابْنُ أُمِّ مَكْتُومٍ فَجَعَلَا يُقْرِئَانِنَا الْقُرْآنَ ثُمَّ جَاءَ عَمَّارٌ وَبِلَالٌ وَسَعْدٌ ثُمَّ جَاءَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ فِي عِشْرِينَ ثُمَّ جَاءَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَمَا رَأَيْتُ أَهْلَ الْمَدِينَةِ فَرِحُوا بِشَيْءٍ فَرَحَهُمْ بِهِ حَتَّى رَأَيْتُ الْوَلَائِدَ وَالصِّبْيَانَ يَقُولُونَ هَذَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ جَاءَ فَمَا جَاءَ حَتَّى قَرَأْتُ سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى فِي سُوَرٍ مِثْلِهَا

[۴۲۷] باب: تفسير سورة هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ الْغَاشِيَةِ

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ عَامِلَةٌ نَاصِبَةٌ النَّصَارَى وَقَالَ مُجَاهِدٌ عَيْنٍ آنِيَةٍ بَلَغَ إِنَاهَا وَحَانَ شُرْبُهَا حَمِيمٍ آنٍ بَلَغَ إِنَاهُ لَا تَسْمَعُ فِيهَا لَاغِيَةً شَتْمًا وَيُقَالُ الضَّرِيعُ نَبْتٌ يُقَالُ لَهُ الشِّبْرِقُ يُسَمِّيهِ أَهْلُ الْحِجَازِ الضَّرِيعَ إِذَا يَبِسَ وَهُوَ سُمٌّ بِمُسَيْطِرٍ بِمُسَلَّطٍ وَيُقْرَأُ بِالصَّادِ وَالسِّينِ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ إِيَابَهُمْ مَرْجِعَهُمْ

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: عَامِلَةٌ نَاصِبَةٌ: النَّصَارَى: آيت کښې دى ﴿وُجُوْهٌ يَّوْمَئِذٍ خَاشِعَةٌ ۝ عَامِلَةٌ نَّاصِبَةٌ ۝﴾ ډير مخونه به په هغه ورځ ذليل او محنت کونکې ستړى وى، حضرت ابن عباس رضي الله عنهما فرمائى عاملة ناصبة نه مراد انصار دى. علامه شبيراحمد عثمانى رحمه الله د دې آيت لاندې ليکى: "يعنى په آخرت کښې تکليفونه برداشت کونکى او د مصيبت برداشت کولو نه خراب حال او بعضو وئيلى دى "عاملة ناصبة" نه د دنيا حال مراد دې يعنى څومره خلق دى چه په دنيا کښې خوارئ کولوکولو سره ستړې کيږى مګر د هغوى ټول محنتونه اوخوارئ د حق په لار د نه کيدو په وجه ټول بيکاره دى، دلته هم تکليفونه اوچت کړل او هلته هم په مصيبت کښې.

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ: عَيْنٍ آنِيَةٍ: بَلَغَ إِنَاهَا، وَحَانَ شُرْبُهَا، حَمِيمٍ آنٍ: بَلَغَ إِنَاهُ: آيت كښې دى (تُسْقَىٰ مِنْ عَيْنٍ آنِيَةٍ) اوډ خوټکيدلې چينې نه به پرې اوبه څکولې شى. مجاهد رحمه الله فرمائى عين انية معنى بلغ اناها يعنى دغې ګرمۍ آخرى حدته اورسيدله. اوډ هغې د څکلو وخت راغلو. دسورة رحمن آيت "حميم ان" همدغه معنى ده، چه دغې ګرمۍ حدته اورسيدله.

قوله: لَا تَسْمَعُ فِيهَا لَاغِيَةً: شَتْمًا: په هغه جنت کښې هيڅ فضول خبره نه اورې. فرمائى لاغية نه کنځل وغيره مراد دى.

قوله: الضَّرِيعُ نَبْتٌ يُقَالُ لَهُ الشِّبْرِقُ يُسَمِّيهِ أَهْلُ الْحِجَازِ الضَّرِيعَ إِذَا يَبِسَ وَهُوَ سُمٌّ: آيت کښې دى (لَيْسَ لَهُمْ طَعَامٌ إِلَّا مِنْ ضَرِيعٍ) اوهغوى له به بغيرد ازغنې جاړې بل هيڅ خوراك نه نصيب کيږى. فرمائى ضريع يووابنه دى کوم ته چه شبرق وائى، دا وابنه چه کله اوچ شى نو اهل حجاز دې ته ضريع وائى او دا زهر دى.

قوله: بِمُسَيْطِرٍ: بِمُسَلَّطٍ، وَيُقْرَأُ بِالصَّادِ وَالسِّينِ: آيت کښې دى (لَسْتَ عَلَيْهِمْ بِمُصَيْطِرٍ) ته په دوى باندې مسلط نه ئې. فرمائى مصيطر معنى مسلط اودا صاد اوسين دواړو سره لوستلې شى.

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: إِيَابَهُمْ: مَرْجِعَهُمْ: آيت کښې دى (إِنَّ إِلَيْنَا إِيَابَهُمْ) هم مونږ ته به واپس کيږى. حضرت ابن عباس رضي الله عنهما فرمائى ايابهم په معنى مرجعهم ده يعنى د هغوى واپس کيدل.

[۴۲۸] باب: تفسير سُورَةُ وَالْفَجْرِ

وَقَالَ مُجَاهِدٌ الْوَتْرُ اللَّهُ إِرَمَ ذَاتِ الْعِمَادِ يَعْنِي الْقَدِيمَةَ وَالْعِمَادُ أَهْلُ عَمُودٍ لَا يُقِيمُونَ سَوْطَ عَذَابٍ الَّذِي عُذِّبُوا بِهِ أَكْلًا لَمًّا السَّفُّ وَجَمًّا الْكَثِيرُ وَقَالَ مُجَاهِدٌ كُلُّ شَيْءٍ خَلَقَهُ فَهُوَ شَفْعٌ السَّمَاءُ شَفْعٌ وَالْوَتْرُ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى وَقَالَ غَيْرُهُ سَوْطَ عَذَابٍ كَلِمَةٌ تَقُولُهَا الْعَرَبُ لِكُلِّ نَوْعٍ مِنَ الْعَذَابِ يَدْخُلُ فِيهِ السَّوْطُ لَبِالْمِرْصَادِ إِلَيْهِ الْمَصِيرُ تَحَاضُّونَ تُحَافِظُونَ وَتَحُضُّونَ تَأْمُرُونَ بِإِطْعَامِهِ الْمُطْمَئِنَّةُ الْمُصَدِّقَةُ بِالثَّوَابِ وَقَالَ الْحَسَنُ يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ إِذَا أَرَادَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ قَبْضَهَا اطْمَأَنَّتْ إِلَى اللَّهِ وَاطْمَأَنَّ اللَّهُ إِلَيْهَا وَرَضِيَتْ عَنِ اللَّهِ وَرَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا فَأَمَرَ بِقَبْضِ رُوحِهَا وَأَدْخَلَهَا اللَّهُ الْجَنَّةَ وَجَعَلَهُ مِنْ عِبَادِهِ الصَّالِحِينَ وَقَالَ غَيْرُهُ جَابُوا نَقَبُوا مِنْ جِيبِ الْقَمِيصِ قُطِعَ لَهُ جَيْبٌ يَجُوبُ الْفَلَاةَ يَقْطَعُهَا لَمًّا لَمَمْتُهُ أَجْمَعَ أَتَيْتُ عَلَى آخِرِهِ

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ: الْوَتْرُ اللَّهُ: (وَالشَّفْعِ وَالْوَتْرِ) الوتر هوفى اللغة الفرد ومن العدد ما ليس بشفع اى زوج ومنه صلاة الوتر وهو من اسماء الله تعالى وهو الفذ الفرد جل جلاله ويطلق على يوم عرفة وقرا حمزة وعلى بكسر الواو وقرا غيرهما بفتحها

قوله: إِرَمَ ذَاتِ الْعِمَادِ: يَعْنِي الْقَدِيمَةَ وَالْعِمَادُ أَهْلُ عَمُودٍ لَا يُقِيمُونَ: ﴿أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِعَادٍ ۝ إِرَمَ ذَاتِ الْعِمَادِ﴾ دَقوم عاد دوه قسمونه دي يوعاد اولى او دونم عادآخره. دلته په آيت كښې "ارم" چه دَ عاد دَ پاره عطف بيان په توګه ذکر شويدې دا دَ دې خبرې دَ خودلودپاره دې چه دلته دَ عادنه عاداولى او عاد قديمه مراد دى. وړاندې فرمائي چه عماد دَ عمود والا ته وائى اوعمود ستن ته وائى دلته دَ دينه خيمې مراد دى چه هغوى دَ خيمووالا وو، په خيموكښې به اوسيدل په کوموکښې چه دَ ستنواستعمال کيدلو.

قوله: سَوْطَ عَذَابٍ: الَّذِي عُذِّبُوا بِهِ :آيت كښې دى ﴿فَصَبَّ عَلَيْهِمْ رَبُّكَ سَوْطَ عَذَابٍ﴾ نوستا رب په هغوى باندې دَ غذاب کوړا راوړوله. فرمائى سوط عذاب نه هغه څيز مراد دې کوم سره چه هغوى له عذاب ورکړيشو.

قوله: أَكْلًا لَمًّا: السَّفُّ: ﴿وَتَأْكُلُونَ التُّرَاثَ أَكْلًا لَمًّا﴾ فرمائى اكلالما معنى ده تيرول، راغونډولو خوړلو ته وائى "لممتة اجمع: اتيت على اخره" کښې دَ دې آخره پورې اورسيدل، راغلل.

قوله: لَبِالْمِرْصَادِ: إِلَيْهِ الْمَصِيرُ :آيت كښې دى ﴿إِنَّ رَبَّكَ لَبِالْمِرْصَادِ﴾ بيشکه ستا رب ﴿دَ نافرمانو﴾ په شيش کښې دې. فرمائى لبالمرصاد معنى ده الله تعالى طرف ته به ټول واپس ځى.

قوله: تَحَاضُّونَ: تُحَافِظُونَ وَتَحُضُّونَ: تَأْمُرُونَ بِإِطْعَامِهِ :آيت كښې دى ﴿وَلَا تَحَاضُّونَ عَلَىٰ طَعَامِ الْمِسْكِينِ﴾ او تاسو نوروته هم دَ مسکينانودَ خوراك ورکولو ترغيب نه ورکوئى. فرمائى تحاضون په معنى دَتحافظون دې يعنى مسکين ته دَ خوراك ورکولو حفاظت نه کوئى. او بل قراءت تحضون دې يعنى تاسو دَ خوړلو حکم نه ورکوئى.

قوله: الْمُطْمَئِنَّةُ: الْمُصَدِّقَةُ بِالثَّوَابِ :آيت كښې دى ﴿يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ۝ ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً﴾ اې دَ اطمينان والا روحه! ته دَ خپل پروردګار ﴿جواررحمت﴾ طرف ته ځه او داسې چه ته دَ هغه نه خوشحاله او هغه ستانه خوشحاله. فرمائى المطمئنة معنى دَ الله تعالى په ثواب باندې يقين لرونکې اوحضرت حسن بصرى رحمه الله فرمائى نفس مطمئنه هغه دې چه کله الله تعالىٰ هغه راغوښتل غواړى نو چه هغه دَ الله تعالى طرف ته مطمئن وى او الله تعالى ته دَ هغه دَ طرف نه اطمينان وى.هغه دَ الله نه راضى او خوشحاله او الله تعالى دَ هغه نه راضى اوخوشحال وى. الله تعالى دَ خپل نفس دَ روح قبض کولو حکم ورکوى او هغه جنت ته داخله وى او هغه دَ خپلو نيکانو بنديګانونه جوړوى.

قوله: وَقَالَ غَيْرُهُ: جَابُوا: نَقَبُوا مِنْ جِيبِ الْقَمِيصِ قُطِعَ لَهُ جَيْبٌ يَجُوبُ الْفَلَاةَ: يَقْطَعُهَا :آيت كښې دى ﴿وَثَمُودَ الَّذِينَ جَابُوا الصَّخْرَ بِالْوَادِ﴾ اودَ قوم ثمود سره ﴿څه معامله اوشوه﴾ چه په وادى قرى کښې ﴿دَغر﴾کاڼړى تراشل. فرمائى آيت کښې جابوا په معنى دَ نقبوا دې يعنى سورې به ئى کولې.څيرل به ئى کول. جابوا ...جيب القميص نه ماخوذ دې کله چه پريکړې

شي او په قميص كښې جيب لګولې شی هغې ته وائى. يجوب الفلاة: هغه ځنګل قطع کوى.

[٤٢٩] باب: تفسير سورة لا أقسم

وَقَالَ مُجَاهِدٌ وَأَنْتَ حِلٌّ بِهَذَا الْبَلَدِ بِمَكَّةَ لَيْسَ عَلَيْكَ مَا عَلَى النَّاسِ فِيهِ مِنَ الْإِثْمِ وَوَالِدٍ آدَمَ وَمَا وَلَدَ لُبَدًا كَثِيرًا وَالنَّجْدَيْنِ الْخَيْرُ وَالشَّرُّ مَسْغَبَةٍ مَجَاعَةٍ مَتْرَبَةٍ السَّاقِطُ فِي التُّرَابِ يُقَالُ فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ فَلَمْ يَقْتَحِمِ الْعَقَبَةَ فِي الدُّنْيَا ثُمَّ فَسَّرَ الْعَقَبَةَ فَقَالَ وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْعَقَبَةُ فَكُّ رَقَبَةٍ أَوْ إِطْعَامٌ فِي يَوْمٍ ذِي مَسْغَبَةٍ

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ: بِهَذَا الْبَلَدِ: بِمَكَّةَ لَيْسَ عَلَيْكَ مَا عَلَى النَّاسِ فِيهِ مِنَ الْإِثْمِ: آيت كښې دى ﴿لَا أُقْسِمُ بِهَذَا الْبَلَدِ ۝ وَأَنْتَ حِلٌّ بِهَذَا الْبَلَدِ ۝﴾ زه قسم خورم دَ دې ښار(مكې) او ستا دَ پاره په دې ښاركښې جنګ كول حلال كيدونكې دې، مجاهد رحمه الله فرمائى چه بهذاالبلد نه مراد مكه ده يعنى په تاباندې (قتال حلال كولوكښې) ګناه نشته كومه چه په نورو خلقو كښې په دې باندې ګناه ده. علامه شبيراحمد عثمانى رحمه الله دَ دې آيت لاندې ليكى: "په مكه كښې په هر سړى باندې دَ جنګ ممانعت دې مګر دَ حضور ﷺ دَ پاره دَ مكې دَ فتح په ورځ دا ممانعت نه وو پاتې، ځوك چه هغوى ﷺ سره اوجنګيدل هغه ئى اووهلو او بعضې سنګين مجرمان ئې خاص دَ كعبې ديوال سره قتل كړل.بيا دَ هغه ورځ نه پس دا ممانعت ترقيامته پورې قائم شو. په دې آيت كښې دَ مكې قسم خوړلو سره دَ هغه مشكلاتو او سختو طرف ته اشارفرمائيلې ده، په كوم كښې چه انسان تيريږى او هغه وخت كښې دَ دنيا دَ ټولو نه بزرګ انسان هم په دې ښار كښې دَ دښمنانو طرف نه ډيرې زياتې سختئى تيرولې دَ دې دَ پاره په منيځ كښې جمله معترضه ﴿وَأَنْتَ حِلٌّ بِهَذَا الْبَلَدِ ۝﴾ فرمائيلوسره تسلى وركړه چه ستا احترام دَ دې ښار په جاهلانوكښې نشته خويووخت داسې راتلل غواړى چه ستا به هم په دې ښاركښې فاتحانه داخله وى او دَ دې مقدس مقام دَ هميشه پاكوالى او تقديس دَ پاره مجرمانوته سزا وركولو هم تا ته اجازت دې.

تنبيه: بعضو ﴿وَأَنْتَ حِلٌّ بِهَذَا الْبَلَدِ ۝﴾ معنى وانت نازل دَ پاره دې يعنى زه دَ دې ښارقسم خورم چه ته په دې ښاركښې پيداكړيشوې او پاتې شوې.

قوله: وَوَالِدٍ: آدَمَ وَمَا وَلَدَ: آيت كښې دى ﴿وَوَالِدٍ وَمَا وَلَدَ ۝﴾ قسم دې دَ پلار او اولاد. فرمائى والد نه حضرت آدم عليه السلام او ماولد نه دَ هغه اولاد مراد دې.

قوله: لُبَدًا: كَثِيرًا: آيت مبارك كښې دى ﴿يَقُولُ أَهْلَكْتُ مَالًا لُبَدًا ۝﴾ وائى ما ډيرمال خرچ كړو. لبدا په معنى دَ كثيرا دې يعنى ډير مال.

قوله: النَّجْدَيْنِ: الْخَيْرُ وَالشَّرُّ: آيت كښې دى ﴿وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ ۝﴾ اوهغه ته دواړه لارې دَ خير او شر اوخودلې نجدين معنى خيراوشر.

قوله: مَسْغَبَةٍ: مَجَاعَةٍ: آيت مبارك كښې دى ﴿أَوْ إِطْعَامٌ فِي يَوْمٍ ذِي مَسْغَبَةٍ ۝﴾ يا خوراك وركول دَ

نهري په ورځ. فرمائي مسغبة په معنی دَ مجاعة ده يعني ولږه، نهره.

قوله: مَتْرَبَةٍ: السَّاقِطُ فِي التُّرَابِ :آيت مبارك كښې دی ﴿اَوْ مِسْكِيْنًا ذَا مَتْرَبَةٍ﴾ يا يو فقير محتاج ته خوراك ورکول. فرمائي متربة معنی داسې محتاج په په خاورو كښې ككړوی.

قوله: يُقَالُ: فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ: فَلَمْ يَقْتَحِمِ الْعَقَبَةَ فِي الدُّنْيَا : په آيت كښې دی "فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ" مگر هغه سړی دَ دين دَ كندې نه دې وتلې(دَدين كارونو يعني طاعات او عبادات ته په دې وجه كنده اوونيلې شوه چه په نفس باندې گران دی) فرمائي "فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ" معنی هغه په دنيا كښې كنده باندې نه دې تيرشوې.

[۴۳۰] باب: تفسير سُورَةُ وَالشَّمْسِ وَضُحَاهَا

وَقَالَ مُجَاهِدٌ بِطَغْوَاهَا بِمَعَاصِيهَا وَلَا يَخَافُ عُقْبَاهَا عُقْبَى أَحَدٍ

[۴۶۵۸] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا وُهَيْبٌ حَدَّثَنَا هِشَامٌ عَنْ أَبِيهِ أَنَّهُ أَخْبَرَهُ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ زَمْعَةَ أَنَّهُ سَمِعَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَخْطُبُ وَذَكَرَ النَّاقَةَ وَالَّذِي عَقَرَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذِ انْبَعَثَ أَشْقَاهَا انْبَعَثَ لَهَا رَجُلٌ عَزِيزٌ عَارِمٌ مَنِيعٌ فِي رَهْطِهِ مِثْلُ أَبِي زَمْعَةَ وَذَكَرَ النِّسَاءَ فَقَالَ يَعْمِدُ أَحَدُكُمْ فَيَجْلِدُ امْرَأَتَهُ جَلْدَ الْعَبْدِ فَلَعَلَّهُ يُضَاجِعُهَا مِنْ آخِرِ يَوْمِهِ ثُمَّ وَعَظَهُمْ فِي ضَحِكِهِمْ مِنَ الضَّرْطَةِ وَقَالَ لِمَ يَضْحَكُ أَحَدُكُمْ مِمَّا يَفْعَلُ وَقَالَ أَبُو مُعَاوِيَةَ حَدَّثَنَا هِشَامٌ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ زَمْعَةَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِثْلُ أَبِي زَمْعَةَ عَمِّ الزُّبَيْرِ بْنِ الْعَوَّامِ

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ: بِطَغْوَاهَا: بِمَعَاصِيهَا :آيت كښې دی ﴿كَذَّبَتْ ثَمُوْدُ بِطَغْوٰهَآ﴾ قوم ثمود دَ خپل شرارت په وجه (دصالح عليه السلام) تكذيب اوكړو. مجاهد رحمه الله فرمائي چه طغواها نه گناه مراد ده.

قوله: وَلَا يَخَافُ عُقْبَاهَا: عُقْبَى أَحَدٍ:اوالله تعالى ته دَ دې هلاكت په انجام كښې دَ څه خرابئ (د چانه) انديښنه اونه شوه. عقباها تفسير كښې فرمائي عقبى احد يعني الله تعالى ته دَ هيڅ چا دَ انجام انديښنه نشته چه څوك به دَ هغه نه بدله واخلي.

[۴۳۱] باب: تفسير سُورَةُ وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ وَكَذَّبَ بِالْحُسْنَى بِالْخَلَفِ :آيت كښې دی ﴿وَكَذَّبَ بِالْحُسْنٰى﴾ اوښه خبره (يعني ملت اسلام) ئې دروغ اوگڼړو، حضرت ابن عباس رضي الله عنهما فرمائي چه حسنى نه انجام اودَ اعمالوثواب او بدله مراد دې.

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ تَرَدَّى مَاتَ وَتَلَظَّى تَوَهَّجُ وَقَرَأَ عُبَيْدُ بْنُ عُمَيْرٍ تَتَلَظَّى :آيت

مبارك كښې دى ﴿وَمَا يُغْنِيْ عَنْهُ مَالُهٗۤ اِذَا تَرَدّٰى﴾ دَ هغه مال به دَ هغه هيڅ پكار رانشى كله چه هغه هلاك كيږى.. تردى په معنى هلاك شوې مړشوې.

قوله: تَلَظّٰى : تَوَهَّجُ:آيت مبارك كښې دى ﴿فَاَنْذَرْتُكُمْ نَارًا تَلَظّٰى﴾ ما تاسو دَ يو سور كړيشوى اُور نه ويرولې نى. تلظى په معنى توهج يعنى شغلې.

[۴۳۲] بَاب وَالنَّهَارِ إِذَا تَجَلَّى

[۴۶۵۹] (¹) حَدَّثَنَا قَبِيصَةُ بْنُ عُقْبَةَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ الْأَعْمَشِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَلْقَمَةَ قَالَ دَخَلْتُ فِي نَفَرٍ مِنْ أَصْحَابِ عَبْدِ اللَّهِ الشَّأْمَ فَسَمِعَ بِنَا أَبُو الدَّرْدَاءِ فَأَتَانَا فَقَالَ أَفِيكُمْ مَنْ يَقْرَأُ فَقُلْنَا نَعَمْ قَالَ فَأَيُّكُمْ أَقْرَأُ فَأَشَارُوا إِلَيَّ فَقَالَ اقْرَأْ فَقَرَأْتُ وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى وَالنَّهَارِ إِذَا تَجَلَّى وَالذَّكَرِ وَالْأُنْثَى قَالَ أَنْتَ سَمِعْتَهَا مِنْ فِي صَاحِبِكَ قُلْتُ نَعَمْ قَالَ وَأَنَا سَمِعْتُهَا مِنْ فِي النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهَؤُلَاءِ يَأْبَوْنَ عَلَيْنَا

[۴۳۳] بَاب وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنْثَى

[۴۶۶۰] حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصٍ حَدَّثَنَا أَبِي حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ عَنْ إِبْرَاهِيمَ قَالَ قَدِمَ أَصْحَابُ عَبْدِ اللَّهِ عَلَى أَبِي الدَّرْدَاءِ فَطَلَبَهُمْ فَوَجَدَهُمْ فَقَالَ أَيُّكُمْ يَقْرَأُ عَلَى قِرَاءَةِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ كُلُّنَا قَالَ فَأَيُّكُمْ أَحْفَظُ فَأَشَارُوا إِلَى عَلْقَمَةَ قَالَ كَيْفَ سَمِعْتَهُ يَقْرَأُ وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى قَالَ عَلْقَمَةُ وَالذَّكَرِ وَالْأُنْثَى قَالَ أَشْهَدُ أَنِّي سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرَأُ هَكَذَا وَهَؤُلَاءِ يُرِيدُونِي عَلَى أَنْ أَقْرَأَ وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنْثَى وَاللَّهِ لَا أُتَابِعُهُمْ

"والذكر والانثى" دا قراءت منسوخ دې حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه او حضرت ابوالدرداء رضي الله عنه دواړو ته دَ نسخ علم نه وو شوې په دې وجه به دواړو "والذكر والانثى" لوستلو (²)

[۴۳۴] بَاب قَوْلِهِ فَأَمَّا مَنْ أَعْطَى وَاتَّقَى

[۴۶۶۱] حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ الْأَعْمَشِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عُبَيْدَةَ عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ السُّلَمِيِّ عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي بَقِيعِ الْغَرْقَدِ فِي جَنَازَةٍ فَقَالَ مَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا وَقَدْ كُتِبَ مَقْعَدُهُ مِنْ الْجَنَّةِ وَمَقْعَدُهُ مِنْ النَّارِ فَقَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ أَفَلَا نَتَّكِلُ فَقَالَ اعْمَلُوا فَكُلٌّ مُيَسَّرٌ ثُمَّ قَرَأَ فَأَمَّا مَنْ أَعْطَى وَاتَّقَى

---

¹) وايضاً باب وما خلق الذكروالانثى رقم الحديث ۴۶۶۰:واخرجه مسلم فى الصلوة باب مايتعلق بالقرات رقم الحديث ۸۲٤.:واخرجه الترمذى فى القراءة باب من سورة الليل رقم الحديث ۲۹۳۹:واخرجه النسائى فى السنن الكبرى فى التفسيرباب سورة الليل رقم الحديث-۱۱۶۷۶/۱:

²) فتح البارى-۶۰۷/۸:

وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَى إِلَى قَوْلِهِ لِلْعُسْرَى حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ عَنْ سَعْدِ بْنِ عُبَيْدَةَ عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كُنَّا قُعُودًا عِنْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَذَكَرَ الْحَدِيثَ نَحْوَهُ

[۴۳۶] بَاب فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْيُسْرَى

[۴۶۶۳] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ خَالِدٍ أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ سُلَيْمَانَ عَنْ سَعْدِ بْنِ عُبَيْدَةَ عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ السُّلَمِيِّ عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ كَانَ فِي جَنَازَةٍ فَأَخَذَ عُودًا يَنْكُتُ فِي الْأَرْضِ فَقَالَ مَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا وَقَدْ كُتِبَ مَقْعَدُهُ مِنَ النَّارِ أَوْ مِنَ الْجَنَّةِ قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ أَفَلَا نَتَّكِلُ قَالَ اعْمَلُوا فَكُلٌّ مُيَسَّرٌ فَأَمَّا مَنْ أَعْطَى وَاتَّقَى وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَى الْآيَةَ قَالَ شُعْبَةُ وَحَدَّثَنِي بِهِ مَنْصُورٌ فَلَمْ أُنْكِرْهُ مِنْ حَدِيثِ سُلَيْمَانَ

[۴۳۷] بَاب قَوْلِهِ وَأَمَّا مَنْ بَخِلَ وَاسْتَغْنَى

[۴۶۶۴] حَدَّثَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا وَكِيعٌ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عُبَيْدَةَ عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَام قَالَ كُنَّا جُلُوسًا عِنْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ مَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا وَقَدْ كُتِبَ مَقْعَدُهُ مِنَ الْجَنَّةِ وَمَقْعَدُهُ مِنَ النَّارِ فَقُلْنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ أَفَلَا نَتَّكِلُ قَالَ لَا اعْمَلُوا فَكُلٌّ مُيَسَّرٌ ثُمَّ قَرَأَ فَأَمَّا مَنْ أَعْطَى وَاتَّقَى وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَى فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْيُسْرَى إِلَى قَوْلِهِ فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْعُسْرَى

[۴۳۸] بَاب قَوْلُهُ وَكَذَّبَ بِالْحُسْنَى

[۴۶۶۵] حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ سَعْدِ بْنِ عُبَيْدَةَ عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ السُّلَمِيِّ عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كُنَّا فِي جَنَازَةٍ فِي بَقِيعِ الْغَرْقَدِ فَأَتَانَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَعَدَ وَقَعَدْنَا حَوْلَهُ وَمَعَهُ مِخْصَرَةٌ فَنَكَّسَ فَجَعَلَ يَنْكُتُ بِمِخْصَرَتِهِ ثُمَّ قَالَ مَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ وَمَا مِنْ نَفْسٍ مَنْفُوسَةٍ إِلَّا كُتِبَ مَكَانُهَا مِنَ الْجَنَّةِ وَالنَّارِ وَإِلَّا قَدْ كُتِبَتْ شَقِيَّةً أَوْ سَعِيدَةً قَالَ رَجُلٌ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَفَلَا نَتَّكِلُ عَلَى كِتَابِنَا وَنَدَعُ الْعَمَلَ فَمَنْ كَانَ مِنَّا مِنْ أَهْلِ السَّعَادَةِ فَسَيَصِيرُ إِلَى عَمَلِ أَهْلِ السَّعَادَةِ وَمَنْ كَانَ مِنَّا مِنْ أَهْلِ الشَّقَاءِ فَسَيَصِيرُ إِلَى عَمَلِ أَهْلِ الشَّقَاوَةِ قَالَ أَمَّا أَهْلُ السَّعَادَةِ فَيُيَسَّرُونَ لِعَمَلِ أَهْلِ السَّعَادَةِ وَأَمَّا أَهْلُ الشَّقَاوَةِ فَيُيَسَّرُونَ لِعَمَلِ أَهْلِ الشَّقَاءِ ثُمَّ قَرَأَ فَأَمَّا مَنْ أَعْطَى وَاتَّقَى وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَى الْآيَةَ

[۴۳۹] باب فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْعُسْرَى

[۴۶۶۶] حَدَّثَنَا آدَمُ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنِ الْأَعْمَشِ قَالَ سَمِعْتُ سَعْدَ بْنَ عُبَيْدَةَ يُحَدِّثُ عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ السُّلَمِيِّ عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي جَنَازَةٍ فَأَخَذَ شَيْئًا فَجَعَلَ يَنْكُتُ بِهِ الْأَرْضَ فَقَالَ مَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا وَقَدْ كُتِبَ مَقْعَدُهُ مِنَ النَّارِ وَمَقْعَدُهُ مِنَ الْجَنَّةِ قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ أَفَلَا نَتَّكِلُ عَلَى كِتَابِنَا وَنَدَعُ الْعَمَلَ قَالَ اعْمَلُوا فَكُلٌّ مُيَسَّرٌ لِمَا خُلِقَ لَهُ أَمَّا مَنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ السَّعَادَةِ فَيُيَسَّرُ لِعَمَلِ أَهْلِ السَّعَادَةِ وَأَمَّا مَنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ الشَّقَاءِ فَيُيَسَّرُ لِعَمَلِ أَهْلِ الشَّقَاوَةِ ثُمَّ قَرَأَ فَأَمَّا مَنْ أَعْطَى وَاتَّقَى وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَى الْآيَةَ

قوله: إِلَّا وَقَدْ كُتِبَ مَقْعَدُهُ مِنَ النَّارِ وَمَقْعَدُهُ مِنَ الْجَنَّةِ: بعض حضراتو "ومقعده من الجنة" واؤ دَ "او" په معنى كښې اخستې دې او په بعض رواياتوكښې "او" موجود هم دې، مطلب دا دې چه يا جنت كښې دَ هغه ځائ ليكلې شوې دې يا دوزخ كښې. داسې نه ده چه دواړو ځايونوكښې دې. خو دا خبره صحيح نه ده ځكه چه په بعضو رواياتوكښې صفاصفا دَ دې صراحت موجود دې چه دَ هر سړى ځائ په جنت او دوزخ دواړوكښې وى(۱)اوس دا يوه بله خبره ده چه كه ده ته جنت ملاؤ شى نودَ دوزخ ځائ به دَ ده دَ پاره نه وى او چه دوزخ ملاؤ شى نو دَجنت ځائ به دَ ده دَ پاره نه وى (۲)

[۴۴۰] باب: تفسير سُورَةُ وَالضُّحَى

وَقَالَ مُجَاهِدٌ إِذَا سَجَى اسْتَوَى وَقَالَ غَيْرُهُ سَجَى أَظْلَمَ وَسَكَنَ عَائِلًا ذُو عِيَالٍ

آيت مبارك كښې سجى معنى استوى يعنى چه كله شپه دَ ورځې برابره شى او دَ مجاهد نه غير وائى چه سجى معنى اظلم وسكن يعنى چه كله شپه تياره او خاموشه شى.

قوله: عَائِلًا: فَاغْنَى ذُو عِيَالٍ: آيت كښې دى (وَوَجَدَكَ عَائِلًا فَأَغْنَىٰ) او الله تعالى ته ناچاره اوليدلې نو مالداره ئې جوړكړې. فرمائى عائلا معنى عيال دار، بال بچه دار، دا دَ ابوعبيده تفسير دې، جمهور مفسرين عائلا معنى نادار او فقير اخلى.

[۴۶۶۷] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ حَدَّثَنَا الْأَسْوَدُ بْنُ قَيْسٍ قَالَ سَمِعْتُ جُنْدَبَ بْنَ سُفْيَانَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ اشْتَكَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلَمْ يَقُمْ لَيْلَتَيْنِ أَوْ ثَلَاثًا فَجَاءَتِ امْرَأَةٌ فَقَالَتْ يَا مُحَمَّدُ إِنِّي لَأَرْجُو أَنْ يَكُونَ شَيْطَانُكَ قَدْ تَرَكَكَ لَمْ أَرَهُ قَرِبَكَ مُنْذُ

---

(۱) فيض البارى-۴/۲۵۶:

(۲) په دې حديث باندې تفصيلى بحث به وړاندې په كتاب القدركښې ان شاء الله راځى-

لَيْلَتَيْنِ أَوْثَلَاثَةٍ فَأَنْزَلَ اللّٰهُ عَزَّوَجَلَّ وَالضُّحَى وَاللَّيْلِ إِذَاسَجَى مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَى قَوْلُهُ مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَى تُقْرَأُ بِالتَّشْدِيدِ وَالتَّخْفِيفِ بِمَعْنًى وَاحِدٍ مَا تَرَكَكَ رَبُّكَ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ مَا تَرَكَكَ وَمَا أَبْغَضَكَ

[۴۴۱] بَاب مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَى

[۴۶۶۸] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ الْأَسْوَدِ بْنِ قَيْسٍ قَالَ سَمِعْتُ جُنْدُبًا الْبَجَلِيَّ قَالَتْ امْرَأَةٌ يَا رَسُولَ اللّٰهِ مَا أَرَى صَاحِبَكَ إِلَّا أَبْطَأَكَ فَنَزَلَتْ مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَى

دلته دَ اسودبن قيس ړومبنې او دوئم روايت کښې عنوان بدل دې، په اول روايت کښې سوال کونکې ښځې دَ "يامحمد" نو واخستو او سوال نې اوکړو او په دوئم روايت کښې "يارسول الله" دې دغه شان په اولنی روايت کښې "ان يکون شيطانك..." راغلې دې او په دوئم کښې "ان يکون صاحبك....." راغلې دې. حافظ ابن حجر رحمه الله او کشميری رحمه الله رائې دا ده چه په اولنی روايت کښې سوال کونکې ښځه کافره ، ابولهب ښځه ام جميل ده او په دوئم روايت کښې سوال کونکې ښځه ام المؤمنين حضرت خديجه رضي الله عنها ده.(۱)

او دا هم کيديشی چه دَ اسود بن قيس نه روايت کونکې شعبه دې. ممکنه ده چه هغه روايت بالمعنی کړې وی ګنی اصل خبره هم هغه ده چه دَ ابولهب ښځې دا سوال کړې وو لکه چه په ړومبی روايت کښې دی(۲)

[۴۴۲] بَاب: تفسير سُورَةُ أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ

وَقَالَ مُجَاهِدٌ وِزْرَكَ فِي الْجَاهِلِيَّةِ أَنْقَضَ أَثْقَلَ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا قَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ أَيْ مَعَ ذَلِكَ الْعُسْرِ يُسْرًا آخَرَ كَقَوْلِهِ هَلْ تَرَبَّصُونَ بِنَا إِلَّا إِحْدَى الْحُسْنَيَيْنِ وَلَنْ يَغْلِبَ عُسْرٌ يُسْرَيْنِ وَقَالَ مُجَاهِدٌ فَانْصَبْ فِي حَاجَتِكَ إِلَى رَبِّكَ وَيُذْكَرُ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ شَرَحَ اللّٰهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ: وِزْرَكَ: فِي الْجَاهِلِيَّةِ: ﴿وَوَضَعْنَا عَنْكَ وِزْرَكَ﴾ مجاهد رحمه الله فرمائی چه د ﴿وِزْرَكَ﴾ نه مراد هغه غيرافضل کار دې چه دَ حضور اکرم ﷺ نه دَ نبوت نه وړاندې صادر شوې وو هغه دلته په وزر سره تعبير کړې شو.

قوله: أَنْقَضَ: أَثْقَلَ: آيت کښې دی ﴿الَّذِيْٓ اَنْقَضَ ظَهْرَكَ﴾ کوم چه دَ هغه ملامانه کړې وه.

۱) فتح الباری ۸/۷۱۱: وفيض الباری-۴/۲۵۲:
۲) شرح الکرمانی-۱۸/۱۹۷:

فرمائي انقض په معنی دَ اثقل دي يعنی وزندار كړو.

قوله: مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا: ابن عينيه فرمائي چه دَ دې مطلب دا دې چه ګران سره يوه آساني ده. دَ معاني او بلاغت قاعده ده چه كله كلمه معرف باللام مكرر راشي نود دواړو مصداق يو وي ليكن كه نكره مكرر وي نو په هغه صورت كښې به دَ دواړو مصداق جدا جدا وي. دلته العسر مكرر راغلې دې او معرف باللام دې په دې وجه په دواړوځايونوكښې يو مراد دې. او يسرا مكرر راغلې دې او نكره دې په دې وجه دَ دواړو مصداق جدا جدا دې كوم نه چه نتيجه دا راوتله چه هم په يو عسر سره دَ دوو آسانو وعده ده.(۱) هم دې قاعدې ته اشاره كولوسره ابن عينيه رحمه الله فرمائي "اى مع ذلك العسر يسرا آخر" دې يوې تنګئي سره يوه آساني به بله وي. كقوله: ﴿هَلْ تَرَبَّصُونَ بِنَآ إِلَّآ إِحْدَى الْحُسْنَيَيْنِ﴾ يعنی څنګه چه دَ مؤمن دَ پاره په دې آيت كښې دَ تعدد حسنيين زيرې دې، دغه شان په دې سورة كښې هم دَ تعدد يسر خبر وركړېشوې دې.

قوله: فَانْصَبْ فِي حَاجَتِكَ إِلَى رَبِّكَ: آيت كښې دى ﴿فَإِذَا فَرَغْتَ فَانْصَبْ﴾ نو چه كله تاسو دَ (تبليغى احكامونه) فارغ شئ نو (په نورو عباداتو متعلقه بذات خاص كښې) محنت كوئی. مجاهد رحمه الله فرمائي فانصب معنی ده دَ خپل رب نه په خپل حاجت كښې خواري كوه.

[۴۴۳] باب: تفسير سُورَةُ وَالتِّين

وَقَالَ مُجَاهِدٌ هُوَ التِّينُ وَالزَّيْتُونُ الَّذِي يَأْكُلُ النَّاسُ يُقَالُ فَمَا يُكَذِّبُكَ فَمَا الَّذِي يُكَذِّبُكَ بِأَنَّ النَّاسَ يُدَانُونَ بِأَعْمَالِهِمْ كَأَنَّهُ قَالَ وَمَنْ يَقْدِرُ عَلَى تَكْذِيبِكَ بِالثَّوَابِ وَالْعِقَابِ

قوله: وَالتِّينِ وَالزَّيْتُونِ: مجاهد رحمه الله فرمائي چه دَ تين او زيتون نه هم هغه مشهورې ميوې مراد دى كومې چه خلق خورى. په آيت مبارك كښې دى ﴿فَمَا يُكَذِّبُكَ بَعْدُ بِالدِّينِ﴾ بياهغه څه څيز دې چه ستا په تكذيب باندې اماده كوى. په دې باره كښې چه خلق به دَ خپلو اعمالويده بيامومى، نولكه چه داسې اووئيل څوك قدرت لرى دَ ثواب او عقاب متعلق ستا په تكذيب باندې.

[۴۶۶۹] حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ أَخْبَرَنِي عَدِيٌّ قَالَ سَمِعْتُ الْبَرَاءَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ فِي سَفَرٍ فَقَرَأَ فِي الْعِشَاءِ فِي إِحْدَى الرَّكْعَتَيْنِ بِالتِّينِ وَالزَّيْتُونِ تَقْوِيمِ الْخَلْقِ

---

(۱) الكشاف عن حقائق غوامض التنزيل ۴/۷۷۱؛ وفتح البارى-۸/۷۱۲؛

[۴۴۴] باب: تفسیر سُورَةُ اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ

حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ حَدَّثَنَا حَمَّادٌ عَنْ يَحْيَى بْنِ عَتِيقٍ عَنِ الْحَسَنِ قَالَ اكْتُبْ فِي الْمُصْحَفِ فِي أَوَّلِ الْإِمَامِ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَاجْعَلْ بَيْنَ السُّورَتَيْنِ خَطًّا وَقَالَ مُجَاهِدٌ نَادِيَهُ عَشِيرَتَهُ الزَّبَانِيَةَ الْمَلَائِكَةَ وَقَالَ مَعْمَرٌ الرُّجْعَى الْمَرْجِعُ لَنَسْفَعَنْ قَالَ لَنَأْخُذَنْ وَلَنَسْفَعَنْ بِالنُّونِ وَهِيَ الْخَفِيفَةُ سَفَعْتُ بِيَدِهِ أَخَذْتُ

حضرت حسن بصری رحمه الله فرمائی چه دَ سورة فاتحه په شروع کښې بسم الله ليکه، وړاندې دَ نورو سورتونو په شروع کښې يوخط دَ علامت فاصلې په توګه ليکه. علامه سهيلی دَ حضرت حسن بصری رحمه الله قول ردکړيدې اوفرمائيلی دی "فيه شذوذ" ولې چه ټولوصحابه کرامو به دَ سورة په شروع کښې بسم الله ليکله.(۱)

قوله: نَادِيَهُ: عَشِيرَتَهُ: آيت کښې دی ﴿فَلْيَدْعُ نَادِيَهُ﴾ نودوی دې خپل مجلس والا راوغواړی. فرمائی ناديه معنی خپله ټبله.

قوله: الزَّبَانِيَةَ: الْمَلَائِكَةَ: آيت کښې دی ﴿سَنَدْعُ الزَّبَانِيَةَ﴾ زبانية نه فرښتې مراد دی.

قوله: الرُّجْعَى: الْمَرْجِعُ: آيت کښې دی ﴿إِنَّ إِلَى رَبِّكَ الرُّجْعَى﴾ هم ستا رب طرف ته به ټول واپس کيږی. رجعی په معنی دَ مرجع دې يعنی واپس کيدل دامصدردې.

قوله: لَنَسْفَعًا: لَنَأْخُذَنْ وَلَنَسْفَعَنْ بِالنُّونِ وَهِيَ الْخَفِيفَةُ سَفَعْتُ بِيَدِهِ: أَخَذْتُ: آيت کښې دی ﴿كَلَّا لَئِنْ لَمْ يَنْتَهِ لَنَسْفَعًا بِالنَّاصِيَةِ﴾ هيڅ کله (داسې) نه (دی کول پکار) که داسړې منع نه شو نو مونږ به ئی دَ سر نه اونيسو رابه ئی کاږو. فرمائی لنسفعن معنی مونږ به ئی ضرور اونيسو. په دې کښې نون خفيفه دې وائی سفعت بيده يعنی ما هغه دَ لاس نه اونيولو.

[۴۶۷۰] حَدَّثَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ عُقَيْلٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ حَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ مَرْوَانَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ أَبِي رِزْمَةَ أَخْبَرَنَا أَبُو صَالِحٍ سَلْمَوَيْهِ قَالَ حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ عَنْ يُونُسَ بْنِ يَزِيدَ قَالَ أَخْبَرَنِي ابْنُ شِهَابٍ أَنَّ عُرْوَةَ بْنَ الزُّبَيْرِ أَخْبَرَهُ أَنَّ عَائِشَةَ زَوْجَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَتْ كَانَ أَوَّلَ مَا بُدِئَ بِهِ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - الرُّؤْيَا الصَّادِقَةُ فِي النَّوْمِ، فَكَانَ لاَ يَرَى رُؤْيَا إِلاَّ جَاءَتْ مِثْلَ فَلَقِ الصُّبْحِ، ثُمَّ حُبِّبَ إِلَيْهِ الْخَلاَءُ فَكَانَ يَلْحَقُ بِغَارِ حِرَاءٍ فَيَتَحَنَّثُ فِيهِ - قَالَ وَالتَّحَنُّثُ التَّعَبُّدُ - اللَّيَالِيَ ذَوَاتِ الْعَدَدِ قَبْلَ أَنْ يَرْجِعَ إِلَى أَهْلِهِ، وَيَتَزَوَّدُ لِذَلِكَ، ثُمَّ يَرْجِعُ إِلَى خَدِيجَةَ فَيَتَزَوَّدُ بِمِثْلِهَا، حَتَّى فَجِئَهُ الْحَقُّ وَهُوَ فِي غَارِ

---

(۱)عمدة القاری-۱۹/۳۰۳:

حِرَاءٍ فَجَاءَهُ الْمَلَكُ فَقَالَ اقْرَأْ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «مَا أَنَا بِقَارِئٍ». قَالَ «فَأَخَذَنِي فَغَطَّنِي حَتَّى بَلَغَ مِنِّي الْجَهْدُ ثُمَّ أَرْسَلَنِي. فَقَالَ اقْرَأْ. قُلْتُ مَا أَنَا بِقَارِئٍ. فَأَخَذَنِي فَغَطَّنِي الثَّانِيَةَ حَتَّى بَلَغَ مِنِّي الْجَهْدُ، ثُمَّ أَرْسَلَنِي. فَقَالَ اقْرَأْ. قُلْتُ مَا أَنَا بِقَارِئٍ. فَأَخَذَنِي فَغَطَّنِي الثَّالِثَةَ حَتَّى بَلَغَ مِنِّي الْجَهْدُ ثُمَّ أَرْسَلَنِي. فَقَالَ (اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ * خَلَقَ الإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ * اقْرَأْ وَرَبُّكَ الأَكْرَمُ * الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ) » . الآيَاتِ إِلَى قَوْلِهِ (عَلَّمَ الإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ) فَرَجَعَ بِهَا رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - تَرْجُفُ بَوَادِرُهُ حَتَّى دَخَلَ عَلَى خَدِيجَةَ فَقَالَ « زَمِّلُونِي زَمِّلُونِي » . فَزَمَّلُوهُ حَتَّى ذَهَبَ عَنْهُ الرَّوْعُ قَالَ لِخَدِيجَةَ « أَيْ خَدِيجَةُ مَا لِي، لَقَدْ خَشِيتُ عَلَى نَفْسِي » . فَأَخْبَرَهَا الْخَبَرَ. قَالَتْ خَدِيجَةُ كَلاَّ أَبْشِرْ، فَوَاللَّهِ لاَ يُخْزِيكَ اللَّهُ أَبَدًا، فَوَاللَّهِ إِنَّكَ لَتَصِلُ الرَّحِمَ، وَتَصْدُقُ الْحَدِيثَ، وَتَحْمِلُ الْكَلَّ، وَتَكْسِبُ الْمَعْدُومَ، وَتَقْرِي الضَّيْفَ، وَتُعِينُ عَلَى نَوَائِبِ الْحَقِّ. فَانْطَلَقَتْ بِهِ خَدِيجَةُ حَتَّى أَتَتْ بِهِ وَرَقَةَ بْنَ نَوْفَلٍ وَهُوَ ابْنُ عَمِّ خَدِيجَةَ أَخِي أَبِيهَا، وَكَانَ امْرَأً تَنَصَّرَ فِي الْجَاهِلِيَّةِ، وَكَانَ يَكْتُبُ الْكِتَابَ الْعَرَبِيَّ وَيَكْتُبُ مِنَ الإِنْجِيلِ بِالْعَرَبِيَّةِ مَا شَاءَ اللَّهُ أَنْ يَكْتُبَ، وَكَانَ شَيْخًا كَبِيرًا قَدْ عَمِيَ فَقَالَتْ خَدِيجَةُ يَا ابْنَ عَمِّ اسْمَعْ مِنِ ابْنِ أَخِيكَ. قَالَ وَرَقَةُ يَا ابْنَ أَخِي مَاذَا تَرَى فَأَخْبَرَهُ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - خَبَرَ مَا رَأَى. فَقَالَ وَرَقَةُ هَذَا النَّامُوسُ الَّذِي أُنْزِلَ عَلَى مُوسَى، لَيْتَنِي فِيهَا جَذَعًا، لَيْتَنِي أَكُونُ حَيًّا. ذَكَرَ حَرْفًا. قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - « أَوَمُخْرِجِيَّ هُمْ » . قَالَ وَرَقَةُ نَعَمْ لَمْ يَأْتِ رَجُلٌ بِمَا جِئْتَ بِهِ إِلاَّ أُوذِيَ، وَإِنْ يُدْرِكْنِي يَوْمُكَ حَيًّا أَنْصُرْكَ نَصْرًا مُؤَزَّرًا. ثُمَّ لَمْ يَنْشَبْ وَرَقَةُ أَنْ تُوُفِّيَ، وَفَتَرَ الْوَحْىُ، فَتْرَةً حَتَّى حَزِنَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم -

د سند توضيح: دلته په سند کښې تحويل دې. او دوه سندونه دى. دَ اول سند الفاظ امام بخارى رحمه الله "بدء الوحى" کښې ذکر کړى دى اودَ تحويل نه پس چه کوم سند ثانى دې هغه دَ سعيدبن مروان بغدادى نه شروع کيږى دَ هغې الفاظ دلته بيان شوى دى.

په ړومبى سندکښې امام بخارى او ابن شهاب زهرى په مينځ کښې درې واسطې دى ①يحيى بن بکير ②ليث بن سعد ③ عقيل.

دغه شان په دوئم سند کښې دَ امام بخارى او ابن شهاب زهرى په مينځ کښې پنځه واسطې دى ① سعيدبن مروان ②محمدبن عبدالعزيز ③ابوصالح سلمويه ④عبدالله بن مبارک ⑤يونس بن يزيد ، دې نه پس بيا زهرى دَ حضرت عروه او حضرت عائشه رضي الله عنها نه روايت کوى. دغه شان دَ امام بخارى نه دَ نبى کريم صلى الله عليه وسلم پورې اته واسطې دى په دې وجه دې روايت ته ثمانى الاسناد وائى. دَ ړومبى سند دَ رجال تعارف "بدء الوحى" کښې شوې دې،په دوئم سندکښې دَ امام بخارى شيخ سعيدبن مروان دې.

سعيد بن مروان: دَ هغوى کنيت ابوعثمان دې او دَ بغدادى په نسبت دَ هغه ذکر کولې شى،

دي دَ امام بخاری دَ طبقې دي او دَ هغه په بخاری شریف کښې همدغه یوروایت دې.([1]) دا سعیدبن سلیمان واسطی، سلیمان بن حرب، سویدبن سعید، محمدبن عبدالعزیز بن ابی رزمه نه روایت کوی اوده نه ابراهیم بن اسحاق، احمدبن سلمه، محمدبن اسحاق بن خزیمه او امام بخاری روایت نقل کړیدي.([2]) دَ هغوی وفات دَ امام بخاری نه څلور کاله پس شویدي.([3]) حاکم ابوعبدالله نیشاپوری فرمائی چه دَهغوی وفات دَ پیرپه ورځ ۱۵ شعبان کال ۲۵۲ هجری نیشاپورکښې اوشو او محمدبن یحیی ذهلی دَ هغوی جنازه اوکړه.([4]) سعید بن ابوعثمان یو بل هم دې، هغه "ازدی رهاوی" په نسبت سره یادیږی. بعض حضراتو وئیلی چه دواړه یو دی لیکن صحیح خبره داده چه دواړه جداجدا دی. ([5])

محمدبن عبدالعزیز بن ابی رزمه: دوی دَ "مروزی" په نسبت سره یادولې شی، په محدثینو کښې دَ امام احمدبن حنبل رحمه الله دَ طبقې دې. دَ بخاری دَ شیوخو دَوسطی طبقې سره تعلق لری. دَ هغوی په بخاری شریف کښې صرف دغه یو روایت دې. ([6])ابوحاتم دَ هغوی باره کښې فرمائی :صدوق ([7])امام نسائی رحمه الله اودارقطنی فرمائی: ثقة([8])ابن حبان کتاب الثقات کښې دَ هغوی ذکر کړیدې. ([9]) دَ هغوی وفات ۲۴۱ه کښې شوې. ([10])

قوله: اخبرنا ابوصالح سلموية:

ابوصالح سلمویه: دَ هغوی نوم سیلمان بن صالح دې، سلیمان سلمویه جوړشو، دَنحویانو دَ قاعدې مطابق هغه سلمویه لوستلې شی او محدثین هغه ته سلمویه وائی. دې دَ بخاری استاذ الاستاذ محمدبن عبدالعزیز دَ طبقې دې اودَ عبدالله بن مبارك دَ مخصوص استاذانو نه دې اودَ هغوی نه په کثرت سره روایات مشهور دی. امام بخاری دَ عمر په لحاظ سره دَ هغوی دَ پائې نه شمیرلې کیږی لیکن دَ امام ملاقات هغوی سره نه دې شوې.دَ هغوی وفات

---

[1]) عمدة القاری ۱۹/۳۰۳:وفتح الباری-۸/۷۱۶:

[2]) تهذیب الکمال-۵۷-۱۱/۵۶:

[3]) عمدة القاری-۱۹/۳۰۳:

[4]) تهذیب الکمال ۵۷-۱۱/۵۶: دَ هغوی دَ حالاتودپاره اوګورئی تاریخ بغدادی ۹/۹۱ :والجمع لابن القیسر انی ۱/۱۷٤:والکاشف/۱: الترجمه ۱۹۷۵وخلاصة الخزرجی/۱:الترجمة-۲۵۳۶

[5]) تعلیقات تهذیب الکمال-۱۱/۵۶:

[6]) عمدة القاری ۱۹/۳۰۳:وفتح الباری-۸/۷۱۶:

[7]) الجرح والتعدیل/۸:الترجمة-۳۰

[8]) تهذیب الکمال-۱/۲۶:

[9]) ثقات ابن حبان-۹/۹۵:

[10]) تهذیب الکمال۲۶/۱۰: دَ هغوی دَ حالاتودپاره اوګورئی تاریخ الکبیر/۱:الترجمة ٤۹۸:و الجرح والتعدیل/۸:الترجمة ۳۰ وتهذیب التهذیب ۹/۳۱۲وخلاصة الخزرجی/۲:الترجمة-۶٤۵۳

په ۲۱۰ ه كښې شوې.(۱) د حافظ ابن حجر او علامه عينى مطابق ابوصالح سلمويه په صحيح بخارى كښې همدغه يو روايت دې.(۲) ليكن هغوى ته سهو شوې ده ځكه چه د ابوصالح سلمويه يو روايت كتاب الكفاله كښې هم راغلې دې.(۳) هلته كښې حافظ پخپله د دې تصريح هم كړيده چه د حديث راوى ابوصالح سلمويه دې.(۴)- دا روايت په بدء الوحى كښې تيرشوې دې او هلته په دې تفصيلى بحث شويدې.

[۴۶۷۱] قَالَ مُحَمَّدُ بْنُ شِهَابٍ فَأَخْبَرَنِي أَبُوسَلَمَةَ أَنَّ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ الْأَنْصَارِيَ - رضى الله عنهما - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَهُوَ يُحَدِّثُ عَنْ فَتْرَةِ الْوَحْيِ قَالَ فِي حَدِيثِهِ «بَيْنَا أَنَا أَمْشِي سَمِعْتُ صَوْتًا مِنَ السَّمَاءِ فَرَفَعْتُ بَصَرِي، فَإِذَا الْمَلَكُ الَّذِي جَاءَنِي بِحِرَاءٍ جَالِسٌ عَلَى كُرْسِيٍّ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ فَفَرِقْتُ مِنْهُ فَرَجَعْتُ فَقُلْتُ زَمِّلُونِي زَمِّلُونِي «. فَدَثَّرُوهُ فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى (يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ * قُمْ فَأَنْذِرْ * وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ * وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ * وَالرِّجْزَ فَاهْجُرْ). قَالَ أَبُوسَلَمَةَ وَهِيَ الْأَوْثَانُ الَّتِي كَانَ أَهْلُ الْجَاهِلِيَّةِ يَعْبُدُونَ. قَالَ ثُمَّ تَتَابَعَ الْوَحْيُ

دا تعليق نه دې بلكه ماقبل دوسندونوسره موصول دې. نوعلامه عينى ليكى هذا موصول بالاسنادين المذكورين فى اول الباب.(۵)

[۴۴۵] بَاب قَوْلُهُ خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ

[۴۶۷۲] حَدَّثَنَا ابْنُ بُكَيْرٍ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ عُقَيْلٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ عُرْوَةَ أَنَّ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ أَوَّلُ مَا بُدِئَ بِهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الرُّؤْيَا الصَّالِحَةُ فَجَاءَهُ الْمَلَكُ فَقَالَ اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ

[۴۴۶] بَاب قَوْلُهُ اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ

[۴۶۷۳] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ ح وَقَالَ اللَّيْثُ حَدَّثَنِي عُقَيْلٌ قَالَ مُحَمَّدٌ أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَوَّلُ مَا بُدِئَ بِهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الرُّؤْيَا الصَّادِقَةُ جَاءَهُ الْمَلَكُ فَقَالَ اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ

---

(۱) عمدة القارى ۱۹/۳۰۳: وفتح البارى -۸/۷۱۶:
(۲) عمدة القارى ۱۹/۳۰۳: وفتح البارى-۸/۷۱۶:
(۳) صحيح بخارى مع فتح البارى كتاب الكفاله باب جوارابى بكر فى عهد النبى) وعقده رقم الحديث-۲۲۹۷
(۴) فتح البارى ۴۷۷-۴۷۶/۴: كتاب الكفاله
(۵) عمدة القارى-۱۹/۳۰۷:

[۴۴۷] باب الَّذِی عَلَّمَ بِالْقَلَمِ

[۴۶۷۴] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ عُقَيْلٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ سَمِعْتُ عُرْوَةَ قَالَتْ عَائِشَةُ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهَا فَرَجَعَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى خَدِيجَةَ فَقَالَ زَمِّلُونِي زَمِّلُونِي فَذَكَرَ الْحَدِيثَ

[۴۴۸] بَابٌ كَلَّا لَئِنْ لَمْ يَنْتَهِ لَنَسْفَعًا بِالنَّاصِيَةِ نَاصِيَةٍ كَاذِبَةٍ خَاطِئَةٍ

[۴۶۷۵] حَدَّثَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ عَنْ مَعْمَرٍ عَنْ عَبْدِ الْكَرِيمِ الْجَزَرِيِّ عَنْ عِكْرِمَةَ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ قَالَ أَبُو جَهْلٍ لَئِنْ رَأَيْتُ مُحَمَّدًا يُصَلِّي عِنْدَ الْكَعْبَةِ لَأَطَأَنَّ عَلَى عُنُقِهِ فَبَلَغَ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ لَوْ فَعَلَهُ لَأَخَذَتْهُ الْمَلَائِكَةُ تَابَعَهُ عَمْرُو بْنُ خَالِدٍ عَنْ عُبَيْدِ اللّٰهِ عَنْ عَبْدِ الْكَرِيمِ

[۴۴۹] باب: تفسير سورة إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ (القدر)

يُقَالُ الْمَطْلَعُ هُوَ الطُّلُوعُ وَالْمَطْلِعُ الْمَوْضِعُ الَّذِي يُطْلَعُ مِنْهُ أَنْزَلْنَاهُ الْهَاءُ كِنَايَةٌ عَنِ الْقُرْآنِ إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ خَرَجَ مَخْرَجَ الْجَمِيعِ وَالْمُنْزِلُ هُوَ اللّٰهُ وَالْعَرَبُ تُوَكِّدُ فِعْلَ الْوَاحِدِ فَتَجْعَلُهُ بِلَفْظِ الْجَمِيعِ لِيَكُونَ أَثْبَتَ وَأَوْكَدَ

آيت کښې دی ﴿إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ﴾ فرمائی انزلناه کښې هاضمير دَ قرآن کريم طرف ته راجع دې سره دَ دې نه چه دَ قرآن لفظ اول نه دې ذکر مکرحکماً مذکور دې او سياق په دې باندې دلالت کوی. امام بخاری دلته دَ ابوعبيده "مجاز القرآن" عبارت نقل کړيدې چه په دې سورة کښې انا انزلنا دَ جمع صيغه استعمال شويده حالانکه قرآن نازل کونکې خو صرف يو الله دې، نودا دَ جمع صيغه دَ دې دَ پاره استعمال شويده چه اهل عرب دَ واحد دَ فعل دَ تاکيد په غرض دَ جمع صيغه تعبير کوی. دا خبره هغوی کړې ده چه کله په اهل عرب کښې مشهوره ده چه دَ تعظيم په غرض واحد فعل دَ جمع سره تعبير کوی، امام بخاری دغه شان دَ ابوعبيده خبرې بغيردَ تحقيق نه نقل کوی. دَ دې نتيجه دا ده چه کتاب التفسير کښې ډير اقوال مرجوح دی.

قوله: يُقَالُ الْمَطْلَعُ هُوَ الطُّلُوعُ وَالْمَطْلِعُ الْمَوْضِعُ الَّذِي يُطْلَعُ مِنْهُ: آيت کښې دی ﴿سَلَامٌ هِيَ حَتَّى مَطْلَعِ الْفَجْرِ﴾ (اوهغه شپه) ټوله سلام دې (او) هغه شپه دَ قدردَ سحردَ راختوپورې وی. فرمائی مطلع (په فتح دَ لام مصدر ميمی) په معنی دَ طلوع دې، اوهمدغه دَ جمهورو قراءت دې او مطلع (په کسر دَ لام) ظرف مکان دې يعنی هغه ځائ کوم ځائ نه چه نمر راخيژی.

[۴۵۰] باب: تفسير سورة لَمْ يَكُنْ

مُنْفَكِّينَ زَائِلِينَ قَيِّمَةٌ الْقَائِمَةُ دِينُ الْقَيِّمَةِ أَضَافَ الدِّينَ إِلَى الْمُؤَنَّثِ

قوله: مُنْفَكِّيْنَ: زَايِلِينَ: آيت كښې دى ﴿لَمْ يَكُنِ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا مِنْ اَهْلِ الْكِتٰبِ وَالْمُشْرِكِيْنَ مُنْفَكِّيْنَ حَتّٰى تَاْتِيَهُمُ الْبَيِّنَةُ﴾ كوم خلق چه دَ اهل كتاب او مشركينونه (قبل بعثت نبويه) كافروو هغوى (دَخپل كفر نه هيڅ كله) نه منع كيدونكى وو تركومې چه هغوى له واضح دليل نه راتلو.

قوله: قَيِّمَةٌ: اَلْقَائِمَةُ: ﴿وَذٰلِكَ دِيْنُ الْقَيِّمَةِ﴾ دين مذكردې او القيمة مؤنث دې. دَ دې جواب دا دې چه دين مضاف دې او ملة طرف ته كوم چه محذوف دې. او ملة مؤنث دې نو اوس به په دواړوكښې مطابقت اوشى.(١)

[٤٦٧٦] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ سَمِعْتُ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِأُبَيٍّ إِنَّ اللَّهَ أَمَرَنِي أَنْ أَقْرَأَ عَلَيْكَ لَمْ يَكُنْ الَّذِينَ كَفَرُوا قَالَ وَسَمَّانِي قَالَ نَعَمْ فَبَكَى

دا روايت هم په دې سند ابواب المناقب كښې تيرشويدې.(٢)

حَدَّثَنَا حَسَّانُ بْنُ حَسَّانَ حَدَّثَنَا هَمَّامٌ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِأُبَيٍّ إِنَّ اللَّهَ أَمَرَنِي أَنْ أَقْرَأَ عَلَيْكَ الْقُرْآنَ قَالَ أُبَيٌّ أَللَّهُ سَمَّانِي لَكَ قَالَ اللَّهُ سَمَّاكَ لِي فَجَعَلَ أُبَيٌّ يَبْكِي قَالَ قَتَادَةُ فَأُنْبِئْتُ أَنَّهُ قَرَأَ عَلَيْهِ لَمْ يَكُنْ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ

[٤٦٧٧] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ أَبِي دَاوُدَ أَبُو جَعْفَرٍ الْمُنَادِي حَدَّثَنَا رَوْحٌ حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي عَرُوبَةَ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ أَنَّ نَبِيَّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لِأُبَيِّ بْنِ كَعْبٍ إِنَّ اللَّهَ أَمَرَنِي أَنْ أُقْرِئَكَ الْقُرْآنَ قَالَ أَللَّهُ سَمَّانِي لَكَ قَالَ نَعَمْ قَالَ وَقَدْ ذُكِرْتُ عِنْدَ رَبِّ الْعَالَمِينَ قَالَ نَعَمْ فَذَرَفَتْ عَيْنَاهُ

قوله: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ أَبِي دَاوُدَ أَبُو جَعْفَرٍ الْمُنَادِي:

احمد بن ابى داؤد جعفر المناوى: دَ فربرى په نسخه كښې دغه شان واقع شوى دى.علامه ابوالقاسم هبة الله ابن حسين لالكائى نه خطيب بغدادى نقل كړيدى چه دلته دَ امام نه اشتباه شويده او هغه "احمد بن ابى داود" نقل كړيدې حالانكه دَ ابوجعفر منادى نوم احمد نه بلكه محمد دې.(٣) بعض خلقو وئيلى دى چه دَ محمد يو رورو احمد. وو امام دا روايت دَ

---

(١) قال العينى :اى دين الملة القائمة المستقيمة فالذين مضاف الى مؤنث وهى الملة والقيمةصفة فحذف الموصوف)عمدة القارى-١٩/٣٠٩:

(٢) صحيح البخارى مع فتح البارى كتاب المناقب باب مناقب ابى بن كعب رقم الحديث-٣٨٠٨

(٣) فتح البارى-٨/٧٢٦:

هغوی نه نقل کړيدي ليکن لالکائی دا ردکړيدي او وئيلی دی چه دا صحيح نه ده.(١)
او غالب گمان دغه دي چه امام بخاری ته دلته اشتباه شويده او ياپيادا وئيلی شی چه دَ امام بخاری په رائې کښې احمد او محمد يو دي، نو خطيب بغدادی دَ ابوبکر اسماعيلی نه نقل کړيدی چه عبدالله بن ناديه به کله دَ حديث املاء کوله نوونيل به ئې "حدثنا احمدبن ابي داؤد" نو هغه، ته اووئيلي شو چه دَ ابن ابی داوُد نوم احمد نه دې محمد دې نو هغه اووئيل چه احمد او محمد يو دی.
حافظ ابن حجر رحمه الله وائی دَ فربری دَ نسخې نه علاوه صرف "حدثنا ابوجعفر المنادی" واقع شويدي دَ "احمد بن ابي داؤد" هلته نشته. دې نه معلومه شوه چه دا شروع دَفربری دَ طرف نه شويده او هغه په غلطئی سره "احمدبن ابی داود" اووئيل، په دې وجه امام بخاری طرف ته دَ وهم نسبت کول يا دا وينا کول چه امام بخاری احمد او محمد يو گنړل نو دا صحيح نه ده. (٢)
ليکن بيا حافظ اوفرمائيل چه دَ محدثينويوه دا متفقه فيصله او حتمی اصول دی چه شاگرد کله دَ استاذ کلام نقل کوی نو دَ خپل طرف نه په کښې څه زياتې نه کوی که زياتې کول وی نو دَ هغې طريقه دا وی چه شاگرد دَ يولفظ نه دَ هغې زياتی طرف ته اشاره کوی چه دا دَ شاگرد اضافه ده او دلته داسې يو لفظ نشته په ځکه به لامحاله دا منلې شی "احمدبن ابی داود ابوجعفر المنادي" دَ فربری په نسخه کښې هم دَ بخاری ارشاد دې. (٣)
دَ ابوجعفر بن ابی داؤد بخاری کښې صرف همدغه يوروايت دې دا دَ بخاری استاذ دې او دَ بخاری نه پس شپاړس کاله ژوندې وو، دَ هغه عمر دَ سلوکالونه څه زيات وو، دَ هغه نه هغه خلقو هم روايت نقل کړيدې چه امام بخاری ئې نهووليدلې. ولې چه دَ امام بخاری وفات دَ ابوعمرو سماك نه اته اتيا (٨٨) کاله وړاندې شوې وو.دا دَ سابق او لاحق عجيبه مثال دې امام بخاری سابق شاگرد دې او ابوعمرو بن سماك لاحق شاگرد دې اودَ دواړو په مينځ کښې اته اتيا کالوفاصله ده.(٤)

[٤٥١]باب تفسير سورة: إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزَالَهَا

قوله: فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ يُقَالُ أَوْحَى لَهَا أَوْحَى إِلَيْهَا وَوَحَى لَهَا وَوَحَى إِلَيْهَا وَاحِدٌ: آيت کښې دی (يَوْمَئِذٍ تُحَدِّثُ أَخْبَارَهَا) په هغه ورځ به زمکه خپل ټول(بنه اوبد) خبرونه بيان کړی په دې سبب چه ستا دَ رب به دې ته دا حکم وی. وئيلی شی اوحی لها، اوحی اليها، وحی لها، وحی اليها دَ دې ټولوهم يوه معنی ده يعنی اشاره کول او وحی ليګل.

(١)فتح الباری-٨/٧٢٦:
(٢)فتح الباری-٨/٧٢٦:
(٣)فتح الباری-٨/٧٢٦:
(٤)فتح الباری-٨/٧٢٦:

[۴۶۷۸] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا مَالِكٌ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ عَنْ أَبِي صَالِحٍ السَّمَّانِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ الْخَيْلُ لِثَلَاثَةٍ لِرَجُلٍ أَجْرٌ وَلِرَجُلٍ سِتْرٌ وَعَلَى رَجُلٍ وِزْرٌ فَأَمَّا الَّذِي لَهُ أَجْرٌ فَرَجُلٌ رَبَطَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَأَطَالَ لَهَا فِي مَرْجٍ أَوْ رَوْضَةٍ فَمَا أَصَابَتْ فِي طِيَلِهَا ذَلِكَ فِي الْمَرْجِ وَالرَّوْضَةِ كَانَ لَهُ حَسَنَاتٍ وَلَوْ أَنَّهَا قَطَعَتْ طِيَلَهَا فَاسْتَنَّتْ شَرَفًا أَوْ شَرَفَيْنِ كَانَتْ آثَارُهَا وَأَرْوَاثُهَا حَسَنَاتٍ لَهُ وَلَوْ أَنَّهَا مَرَّتْ بِنَهَرٍ فَشَرِبَتْ مِنْهُ وَلَمْ يُرِدْ أَنْ يَسْقِيَ بِهِ كَانَ ذَلِكَ حَسَنَاتٍ لَهُ فَهِيَ لِذَلِكَ الرَّجُلِ أَجْرٌ وَرَجُلٌ رَبَطَهَا تَغَنِّيًا وَتَعَفُّفًا وَلَمْ يَنْسَ حَقَّ اللَّهِ فِي رِقَابِهَا وَلَا ظُهُورِهَا فَهِيَ لَهُ سِتْرٌ وَرَجُلٌ رَبَطَهَا فَخْرًا وَرِيَاءً وَنِوَاءً فَهِيَ عَلَى ذَلِكَ وِزْرٌ فَسُئِلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ الْحُمُرِ قَالَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيَّ فِيهَا إِلَّا هَذِهِ الْآيَةَ الْفَاذَّةَ الْجَامِعَةَ فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ

په کتاب الاعتصام کښې دا روايت په دې سندسره به راځي او په کتاب الجهاد کښې هم دا روايت تيرشوې دې.(۱)

[۴۵۲] بَاب وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ

[۴۶۷۹] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سُلَيْمَانَ قَالَ حَدَّثَنِي ابْنُ وَهْبٍ قَالَ أَخْبَرَنِي مَالِكٌ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ عَنْ أَبِي صَالِحٍ السَّمَّانِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ سُئِلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ الْحُمُرِ فَقَالَ لَمْ يُنْزَلْ عَلَيَّ فِيهَا شَيْءٌ إِلَّا هَذِهِ الْآيَةُ الْجَامِعَةُ الْفَاذَّةُ فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ

[۴۵۳] بَاب: تفسير سورة وَالْعَادِيَاتِ

وَقَالَ مُجَاهِدٌ الْكَنُودُ الْكَفُورُ يُقَالُ فَأَثَرْنَ بِهِ نَقْعًا رَفَعْنَا بِهِ غُبَارًا لِحُبِّ الْخَيْرِ مِنْ أَجْلِ حُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ لَبَخِيلٌ وَيُقَالُ لِلْبَخِيلِ شَدِيدٌ حُصِّلَ مُيِّزَ

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ: الْكَنُودُ الْكَفُورُ: آيت کښې دی (اِنَّ الْاِنْسَانَ لِرَبِّهٖ لَكَنُوْدٌ) په دې کښې کنود معنی ناشکرا يعنی انسان دَ خپل رب ډيرناشکرا دې.

قوله: يُقَالُ: فَأَثَرْنَ بِهِ نَقْعًا: رَفَعْنَا بِهِ غُبَارًا: يعني هغه اسونه گرد اوچتوی، الوزوی.

قوله: لِحُبِّ الْخَيْرِ: مِنْ أَجْلِ حُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ: لَبَخِيلٌ وَيُقَالُ لِلْبَخِيلِ: شَدِيدٌ: آيت کښې دی (وَاِنَّهٗ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيْدٌ) او هغه دَ مال په مينه کښې ډير سخت بخيل دې فرمائی لِحُبِّ الْخَيْرِ کښې لام دَ تعليل دَ پاره دې يعنی دَ مال دَ محبت دَ وجه نه او شديد په معنی بخيل، بخيل ته شديد وائی.

قوله: حُصِّلَ: مُيِّزَ: آيت کښې دی (وَحُصِّلَ مَا فِي الصُّدُوْرِ) او ښکاره به شی کوم څه چه په

---

۱) صحيح البخاری کتاب الجهاد باب الخيل لثلاثة ۱/۴۰۰: باب الاحكام التی تعرف بالدلائل-۲/۱۰۹۳:

زړونو کښې دی. فرمائی حصل په معنی میز دې، یعني جدا به شی او څان او ممتازبه شی.

[۴۵۴]باب: تفسیر سُورَةُ الْقَارِعَةِ

كَالْفَرَاشِ الْمَبْثُوثِ كَغَوْغَاءِ الْجَرَادِ يَرْكَبُ بَعْضُهُ بَعْضًا كَذَلِكَ النَّاسُ يَجُولُ بَعْضُهُمْ فِي بَعْضٍ كَالْعِهْنِ كَأَلْوَانِ الْعِهْنِ وَقَرَأَ عَبْدُ اللَّهِ كَالصُّوفِ

آیت کښې دی ﴿يَوْمَ يَكُونُ النَّاسُ كَالْفَرَاشِ الْمَبْثُوثِ﴾ په کومه ورځ چه انسانان دَ پریشانه پتنګانوپه شان"كَالْفَرَاشِ الْمَبْثُوثِ" دَ پریشانه ملخانو په شان په یوبل ورخیژی، دغه شان به دَ قیامت په ورځ دَ پریشانئی په حال کښې په یوبل به چکرې وهی او ګرځی به.

قوله: كَالْعِهْنِ: كَأَلْوَانِ الْعِهْنِ: آیت کښې دی ﴿وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ﴾ اوغرونه به دَ ویشنلې شوی رنګینې وړئی په شان شی. فرمائی كَالْعِهْنِ نه الوان عهن کښې تشبیه ورکول مقصود دی، عهن رنګینه وړئی ته وائی. دَ غرونورنګ هم مختلف وی په دې وجه دَ رنګینې وړئی سره تشبیه ورکړیده. علامه شبیراحمد عثمانی رحمه الله لیکی: لکه څنګه چه وړئی ویشنونکې وړئی ویشنلوسره یوه یوه جدا کوی الوزوی دغه شان به غرونه جدا شی الوزی به.

[۴۵۵] باب: تفسیر سُورَةُ أَلْهَاكُمُ التَّكَاثُرُ

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ التَّكَاثُرُ مِنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ

آیت کښې دی ﴿أَلْهَاكُمُ التَّكَاثُرُ﴾ (دنیاوی سامان باندې) فخرکول به تا(دَ آخرت) نه غافله ساتی، حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمائی چه تکاثر معنی مال دولت ډیروالې.

[۴۵۶] باب: تفسیر سُورَةُ وَالْعَصْرِ

وَقَالَ يَحْيَى الْعَصْرُ الدَّهْرُ أَقْسَمَ بِهِ

[۴۵۷] باب: تفسیر سُورَةُ وَيْلٌ لِكُلِّ هُمَزَةٍ

الْحُطَمَةُ اسْمُ النَّارِ مِثْلُ سَقَرَ وَلَظَى

آیت کښې دی ﴿كَلَّا لَيُنْبَذَنَّ فِي الْحُطَمَةِ﴾ هیڅ کله نه هغه خوبه دَ چقنړی کولو ځائ غورزولې شی. فرمائی حطمة دَ دوزخ یونوم دې لکه چه سقر او لظی نومونه دی.

[۴۵۸] باب: تفسیر سُورَةُ أَلَمْ تَرَ (الفيل) أَلَمْ تَعْلَمْ

قَالَ مُجَاهِدٌ أَبَابِيلَ مُتَتَابِعَةً مُجْتَمِعَةً وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ مِنْ سِجِّيلٍ هِيَ سَنْكِ وَكِلْ

د سجیل مختلف معنی: مجاهد رحمه الله فرمائی چه "ابابیل" معنی وار په وار راتلونکی، ډلې ډلې راتلونکې مرغنی متتابعة "طیر"صفت دې. "ابابیل" دا اسم جمع ده اودَ دې هیڅ واحد نشته، بعضوئیلی دی دا دَ "ابول" جمع ده لکه "عجول"جمع چه عجاجیل راځی او بعضو وئیلی

دی دا دَ "ابالة" جمع ده. (۱) روميې قول مشهور دې. حضرت ابن عباس رضي الله عنهما فرمائی چه دا یو خاص قسم مرغنی دی دَ کوموچه دَ هاتهی غوندې خړتم وی او لاسونه ئی هم وی. (۲)

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ مِنْ سِجِّيلٍ هِيَ سَنْكِ وَكِلِ: حضرت ابن عباس رضي الله عنهما فرمائی "سجیل"هم هغه دَ فارسئی سنگ وگل دې مطلب دا دې چه دا لفظ دَ فارسی ژبې "سنگ گل" نه معرب دې سنگ کانړی ته وائی او گل خاورې ته. "سنگ گل" هغه قوت کانړوته وائی چه لمدې خاورې نه په اور کښې پخولوسره جوړېږی.

بعض حضراتووئیلی دی چه دَ سجیل نه هغه دفتراورجسټر مراد دې په کوم کښې چه دَ معذبینو دَ عذاب قسمونه درج دی.(۳)

بعضوونیلی دی چه دا دَ دنیاد آسمان نوم دې. (۴)

بعضو وئیلی چه دا دَ جهنم په اور باندې پوخ شوی یوخاص قسم کانړی نوم دې.(۵)

بعضود دې ترجمه سخت او شدید سره کړیده. (۶)

[۴۵۹] باب: تفسیر سُورَةُ لِإِيلَافِ قُرَيْشٍ

وَقَالَ مُجَاهِدٌ لِإِيلَافِ أَلِفُوا ذَلِكَ فَلَا يَشُقُّ عَلَيْهِمْ فِي الشِّتَاءِ وَالصَّيْفِ وَآمَنَهُمْ مِنْ كُلِّ عَدُوِّهِمْ فِي حَرَمِهِمْ قَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ لِإِيلَافِ لِنِعْمَتِي عَلَى قُرَيْشٍ

قوله: قَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ لِإِيلَافِ لِنِعْمَتِي عَلَى قُرَيْشٍ: دا "لايلاف" "فليعبدوا" سره متعلق دې.(۷) هغوی له پکار دی چه دَ دې بیت الله دَ رب عبادت اوکړی ځکه چه هغه په دوی باندې انعام کړې دې چه دَ رحلة الشتاء او رحلة الصیف دَ هغوی په زړونوزکښې محبت پیدا کړیدې او دا سفر دهغوی دَ پاره سهل او آسان کړیدې. مطلب دا چه زمونږ دَ نورو احسانونو په وجه که چرې دوی عبادت کولودَ پاره نه تیارېږی نو کم نه کم په دې وجه خو دوی له زمونږ عبادت کول پکار دی چه مونږ دَ هغوی په زړونوکښې په گرمئی او یخنئی کښې سفر کولومینه پیدا کړه.

(۱)عمدة القاری ۱۹/۳۱٤:وقال الراغب فی المفردات ۸:الواحد ابیل
(۲)عمدة القاری ۱۹/۳۱٤:ومعالم التنزیل للبغوی-٤/۵۲۸:
(۳)وفی الکشاف ٤/۷۹۹:وسجیل :کانه علم للدیوان الذی کتب فیه عذاب الکفار ....کانه قیل :یحجارة من جملة العذاب المکتوب المدون، واشتقاقه من الاسجال وهوالارسال، لان العذاب موصوف بذلک-
(۴) الجامع لاحکام القران-۲۰/۱۹۸:
(۵) الجامع لاحکام القران-۲۰/۱۹۸:
(۶) الکشاف-٤/۸۰۰:
(۷)روح المعانی ۳۰/۲۸۶:وتفسیرقرطبی-۲۰/۲۱۰:

بعض حضراتو وئیلی چه "لایلاف" تعلق دَ سورة الفیل آخری آیت (فَجَعَلَهُمۡ کَعَصۡفٍ مَّأۡکُولٍۭ) نه دې. اودَ حضرت ابی بن کعب رضی الله عنه په مصحف کښې دا دواړه سورتونه یوځای کړی لیکلی دی.(۱)په دې صورت کښې به مطلب دا وی چه الله تعالی اصحاب فیل ته "عصف ماکول" په شان هغوی جوړ کړل چه الله تعالی قریشوته په رحلة الشتاء والصیف مینه ورکړه دَ څه په ذریعه چه هغوی دَ خپل ځان دَ پاره دَ خوراك څښاك سامان راحت او آسائش انتظامات اوکړل. الله تعالی اصحاب فیل هلاك کړل قریش محفوظ، مامون او باقی پاتې کړل.(۲) - قریشو به په کال کښې دَ تجارت په غرض دوه سفرې کولې. یخنئی کښې دَ یمن طرف ته او ګرمئی کښې دَ شام طرف ته.(۳)علامه شبیراحمد عثمانی رحمه الله لیکی: " مکه کښې غله وغیره نه پیدا کیده په دې وجه دَقریشوعادت وو چه په کال کښې به ئی دَ تجارت په غرض دوه سفرې کولې. په یخنئی کښې دَ یمن طرف ته چه ګرم ملك دې او په ګرمئی کښې دَ شام ملك ته چه یخ او آباد ملك دې. خلقو به دوی اهل حرم او خادم بیت الله ګڼړل او ډیر په درنه او دَعزت او احترام په سترګه به ئی ورته کتل. دَ دوی خدمت به ئی کولو اودَ هغوی جان ومال سره به ئی هیڅ غرض نه لرلو. دغه شان به هغوی ته زړه پورې نفع کیدله. بیا به ښه په آرام او امن سره کور ناست وو پخپله به ئی هم خوړله او په نوروبه ئی هم خوړله.دَ حرم شریف څلورو واړو طرفونوته به دَ شوکې غلا ډاکې بازار ګرم وو لیکن دَ کعبې دَ ادب دَ وجه به یو ډاکو او غل په قریشو لاس نه صفاکولو. همدغه انعام دلته کښې یادکړلې شو چه دَ دې کور په خاطر تاسوته رزق درکړو او امن او آرام درکړو، دَ اصحاب فیل دَ مقابلې نه محفوظ کړیشوئ. نو بیا دَ دې کور دَ خاوند بندګی ولې نه کوئی او دَ هغه رسول ولې تنګوئی. دا ډیره ناشکری او احسان فراموشی ده. که په نورو خبرو نه پوهیږئ نو داسې کولاؤ حقیقت باندې خان پوهه کول څه ګران دی." (۴)

[۴۶۰]باب: تفسیرسُورَةُ أَرَأَیتَ (الماعون)

وَقَالَ مُجَاهِدٌ یَدُعُّ یَدْفَعُ عَنْ حَقِّهِ یُقَالُ هُوَ مِنْ دَعَعْتُ یُدَعُّونَ یُدْفَعُونَ سَاهُونَ لَاهُونَ وَالْمَاعُونَ الْمَعْرُوفُ کُلُّهُ وَقَالَ بَعْضُ الْعَرَبِ الْمَاعُونُ الْمَاءُ وَقَالَ عِکْرِمَةُ أَعْلَاهَا

---

۱) الجامع لاحکام القران-۲۰/۲۰۰:

۲) قال الرازی فی التفسیرالکبیر " ۲۰/۱۰۲:فجعلهم کعصف ماکول "لالف قریش، ای اهلک الله اصحاب الفیل لتبقی قریش وما قد الفوا من رحلة الشتاء والصیف فان قیل :هذاضعیف، لانهم انما جعلوا کعصف ماکول، لکفرهم، ولم یجعلو کذلک لتالیف قریش. قلنا :هذاالسؤال ضعیف...لا نالانسلم ان الله تعالی انما فعل بهم ذلک لکفر هم فان الجزاء علی الکفر مؤخرللقیامة ....ولانه تعالی لوفعل بهم ذلک لکفر هم لکان قد فعل ذلک بجمیع الکفار بل انما فعل ذلک بهم لایلاف قریش ولتعظیم منصبهم واظهارقدرهم

۳)روح المعانی-۳۰/۲۷۷:

۴) تفسیرعثمانی ۸۰۳:فائده نمبر-۵

الزَّكَاةُ الْمَفْرُوضَةُ وَأَدْنَاهَا عَارِيَّةُ الْمَتَاعِ
آيت كښې دى (فَذٰلِكَ الَّذِیْ یَدُعُّ الْیَتِیْمَ) نو هغه سړې چه يتيم ته ديكې وركوى. مجاهد رحمه الله فرمائى د يدع معنى يدفع ده. هغه منع كوى. يعنى يتيم د هغه د حق اخستلونه اخوا كوى. دا د دععت نه ماخوذ دې د كوم معنى ديكه كول دى اود سورة الطور آيت (یَوْمَ یُدَعُّوْنَ اِلٰی نَارِ جَهَنَّمَ دَعًّا) كښې يدعون په معنى يدفعون دې. په كومه ورځ چه به كافران په دوزخ طرف ته ديكه كړيشى.

قوله: سَاهُوْنَ: لَاهُوْنَ: (فَوَیْلٌ لِّلْمُصَلِّیْنَ الَّذِیْنَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُوْنَ) نود داسې مونځ ګذارو د پاره خرابى ده چه خپل مونځونه هير كړى، ساهون په معنى د لاهون يعنى غافل بې خبره. او په آيت مبارك كښې دى (وَیَمْنَعُوْنَ الْمَاعُوْنَ) فرمائى ماعون اطلاق په هريو ښه كار باندې كيږى. بعضوئيلى دى ماعون اوبوته وائى او حضرت عكرمه رحمه الله فرمائى ماعون اعلى قسم فرض زكوة دې او ادنى قسم د كور د عام سامان قرض وركول دى.) لكه لوټا، پياله ماچس وغيره) علامه شبيراحمدعثمانى رحمه الله د دې آيت لاندې ليكى: "يعنى زكوة او صدقات خو به څه ادا كوى معمولى لوښى مثلاً لوټه، رسې، كټوئى ستن اوتار وغيره چه څوك غوارى نو نه وركوى د كوم چه په دنياكښې د وركولو عام رواج دې. چه د بخل اوفسق دا حال وى نود ځان خودنې د مانځه به څه فائده وى. كه يو سړې خپل ځان ته مسلمان مونځ ګذار وائى ولې الله تعالى سره اخلاص او مخلوق سره همدردى نه ساتى نود هغه اسلام لفظ بې معنى دې او د هغه مونځ د حقيقت نه ډير لرې دې، دا رياكارى اوبدبختى خود دې بدبختانو طريقه كيدل پكار دى چه د الله تعالى په دين او جزاء په ورځ هيڅ عقيده نه لرى.

[۴۶۱] بَاب: تفسير سُورَةُ إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ شَانِئَكَ عَدُوَّكَ

[۴۶۸۰] (۱) حَدَّثَنَا آدَمُ حَدَّثَنَا شَيْبَانُ حَدَّثَنَا قَتَادَةُ عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ لَمَّا عُرِجَ بِالنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى السَّمَاءِ قَالَ أَتَيْتُ عَلَى نَهَرٍ حَافَتَاهُ قِبَابُ اللُّؤْلُؤِ مُجَوَّفًا فَقُلْتُ مَا هَذَا يَا جِبْرِيلُ قَالَ هَذَا الْكَوْثَرُ

[۴۶۸۱] (۲) حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ يَزِيدَ الْكَاهِلِيُّ حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنْ أَبِي عُبَيْدَةَ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَ سَأَلْتُهَا عَنْ قَوْلِهِ تَعَالَى إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ قَالَتْ نَهَرٌ أُعْطِيَهُ نَبِيُّكُمْ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ شَاطِئَاهُ عَلَيْهِ دُرٌّ مُجَوَّفٌ آنِيَتُهُ كَعَدَدِ النُّجُومِ رَوَاهُ زَكَرِيَّاءُ وَأَبُو الْأَحْوَصِ وَمُطَرِّفٌ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ

---

[۱] واخرجه ابوداؤد فى كتاب السنة باب الحوض رقم الحديث-۴۷۴۸:

[۲] واخرجه النسائى فى السنن الكبرى فى التفسير رقم الحديث۱۱۷۰۵/۳:)حافتاه قباب اللؤلؤ(اى على خافتيه)مجوفاً (اى القبة كلها من لؤلؤمجوفة واللؤلؤجوهر نفيس معروف

[۴۶۸۲] (١) حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ حَدَّثَنَا أَبُو بِشْرٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّهُ قَالَ فِي الْكَوْثَرِ هُوَ الْخَيْرُ الَّذِي أَعْطَاهُ اللَّهُ إِيَّاهُ قَالَ أَبُو بِشْرٍ قُلْتُ لِسَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ فَإِنَّ النَّاسَ يَزْعُمُونَ أَنَّهُ نَهَرٌ فِي الْجَنَّةِ فَقَالَ سَعِيدٌ النَّهَرُ الَّذِي فِي الْجَنَّةِ مِنْ الْخَيْرِ الَّذِي أَعْطَاهُ اللَّهُ إِيَّاهُ

قوله: شَانِئَكَ: عَدُوَّكَ: آیت کښې دی (إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْأَبْتَرُ) یقینی هم ستادښمن بې نوم او نښې دې. حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمائی شانئك نه دښمن مراد دې.

قوله: أَتَيْتُ عَلَى نَهَرٍ حَافَتَاهُ قِبَابُ اللُّؤْلُؤِ مُجَوَّفًا: حافتا نه دَ هغه دواړه اړخه مراد دی، قباب دَ قبة جمع ده گنبد ته وائی یعنی دَ هغه نهر په دواړو غاړو باندې دَ ډدومرغلرو گنبد وو.

دَ کوثر مصداق څه دې؟: په دې روایت کښې هم دغه دی چه دَ کوثرمصداق یو نهر دې چه په جنت کښې دې او دَ مسلم په روایت کښې هم دغه شان نقل کړی دی.(٢) - او په وړاندې روایت کښې حضرت ابن عباس رضی الله عنهما دَ کوثر تفسیر "خیر" سره کړیدې. علامه ابن تیمیه رحمه الله خپله فتاوی کښې هم دې تفسیرته ترجیح ورکړیده.(٣)-علامه عینی رحمه الله فرمائی دَ نهرتفسیر په حدیث کښې دَ نبی کریم صلی الله علیه وسلم نه منصوص دې په دې وجه به دا راجح گرخولې شی.(٤)

دَ کوثر په تفسیرکښې دَ علماؤ ډیر اقوال دی توحید، اسلام، قرآن، نبوت وغیره ډیر اقوال دی. تفسیر بحرمحیط کښې دی چه دَ کوثر متعلق شپږویشت(٢۶) اقوال بعض علماؤ ذکر کړی دی(٥) لیکن راجح دا دی چه دَ دې لفظ لاندې دَ هرقسم دینی او دنیاوی دولتونه او حسی او معنوی نعمتونه داخل دی. چه هغوی صلی الله علیه وسلم ته یا دَ هغوی په برکت امت مرحومه ته ملاویدونکی وو، دې نعمتونونه یو ډیر لوئ نعمت حوض کوثر هم دې چه هم په دې نوم مسلمانانو کښې مشهور دې اودَ کوم په اوبوبه چه نبی کریم صلی الله علیه وسلم دَ محشر په ورځ خپل اومت خړوبوی.(٦) دَ بعض روایاتونه دَ دې محشر کښې کیدل او اکثرو روایاتونه په جنت کښې کیدل ثابتیږی. اکثرو علماؤ داسې تطبیق ورکړیدې چه اصل نهر به په جنت کښې وی او دَ دې اوبه به میدان محشرته راوړلې شی او په یوحوض کښې به جمع کولې شی او

(١) وایضا اخرجخ فی الرقاق باب فی الحوض وقوله تعالی :انااعطیناک الکوثر رقم الحدیث۶۵۷۸ :)مع الفتح (واخرجه النسائی فی السنن الکبری فی التفسیر باب سورة الکوثر رقم الحدث-١١٧٠٤ /٣:

(٢) صحیح مسلم ٢/٢٥١ :باب اثبات حوض نبینا وصفاته

(٣) مجموع فتاوی ابن تیمیه کتاب التفسیر ٥٢٨-١۶/٥٢٧ :سورة الکوثر

(٤) عمدة القاری-١٩/٧٣٢:

(٥) تفسیربحر المحیط-٨/٥١٩:

(٦) تفسیرعثمانی ٨٠٤ :فائده نمبر-٧

دوا روته به کوثر ونیلې شي.(۱) والله اعلم بالصواب.

تنبيه: مولاناشبيراحمدعثماني رحمه الله دَ کوثر متعلق تفسیر دَ بحر محیط په حواله سره اوليکل چه په دې کښې کوثر متعلق شپږويشت(۲۶) اقوال ذکر کړی دی او په آخره کښې ترجیح هم دې ته ورکړيده چه دَ دې لفظ لاندې دَ هرقسم دنياوی او اخروی نعمتونه داخل دی. ليکن تفسير بحرمحيط کښې دَ کوثر متعلق تقريباً نهه اقوال ذکر دی او "نهرفي الجنة" تفسیر هغوی صحیح گرځولې البته هغوی ليکلی دی چه په "تحرير" کښې کوثر متعلق شپږويشت اقوال ذکر دی.(۲) والله اعلم

[۴۶۲] باب: تفسير سُورَةُ قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ (الكافرون)

يُقَالُ لَكُمْ دِينُكُمُ الْكُفْرُ وَلِيَ دِينِ الْإِسْلَامُ وَلَمْ يَقُلْ دِينِي لِأَنَّ الْآيَاتِ بِالنُّونِ فَحُذِفَتِ الْيَاءُ كَمَا قَالَ يَهْدِينِ وَيَشْفِينِ وَقَالَ غَيْرُهُ لَا أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ الْآنَ وَلَا أُجِيبُكُمْ فِيمَا بَقِيَ مِنْ عُمُرِي وَلَا أَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ وَهُمُ الَّذِينَ قَالَ وَلَيَزِيدَنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ طُغْيَانًا وَكُفْرًا

قوله: لَا أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ الْآنَ وَلَا أُجِيبُكُمْ فِيمَا بَقِيَ مِنْ عُمُرِي: دلته دا خودل غواړی چه (لَآ أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ ۞ وَلَآ أَنْتُمْ عٰبِدُونَ مَآ أَعْبُدُ ۞ وَلَآ أَنَا عَابِدٌ مَّا عَبَدْتُّمْ ۞ وَلَآ أَنْتُمْ عٰبِدُونَ مَآ أَعْبُدُ ۞) په دې جملوکښې په ظاهره تکرار دې. دَ دې تکرار وجه امام بخاري رحمه الله فرمائی (لَآ أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ ۞ وَلَآ أَنْتُمْ عٰبِدُونَ مَآ أَعْبُدُ ۞) دا دَ حال زمانې سره متعلق دې او وړاندې دَ دوو آياتونو تعلق دَ مستقبل زمانې سره دې. "ولااجيبكم فيما بقي من عمري" نه دې طرف ته اشاره ده. ليکن اشکال دا پيداکيږی چه نبی کريم ﷺ دَ هغوی دَ معبودانو عبادت په مستقبل کښې نه کوی، داخوصحيح ده ليکن کفارو نه ډيرو خلقوايمان قبول کړې او ستا دَ معبود يعنی الله تعالی عبادت اوکړو نو دَ هغوی په حق کښې دا وينا کول چه تاسو به هم زما دَ معبود عبادت نه کونی څنګه صحيح کيدیشی. امام بخاري رحمه الله دَ دې جواب ورکړيدې "وهم الذين قال: وليزيدن كثيرا منهم ما انزل اليك من ربك طغيانا وكفرا" يعنی (وَلَآ أَنْتُمْ عٰبِدُونَ مَآ أَعْبُدُ ۞) نه هغه کافران مراد دی دَ چا باره کښې چه فيصله شوې وه چه دَ هغوی په حق کښې دَ قرآن پاك دَ آيات نازليدل به دَ طغيان او کفر دَ اضافې ذريعه شی دَ هغوی باره کښې (وَلَآ أَنْتُمْ عٰبِدُونَ مَآ أَعْبُدُ ۞) اوفرمائيلې شو دَ ټولو باره کښې نه دې فرمائيلې شوې.

---

(۱) تفسيرعثماني ۸۰٤: فائده نمبر-۷

(۲) البحر المحيط-۵۱۹/۸:

[۴۶۳] باب: تفسیر سورۃ إذا جاء نصر اللہ (النصر)

[۴۶۸۳] حَدَّثَنَا الحَسَنُ بْنُ الرَّبِيعِ حَدَّثَنَا أَبُو الأَحْوَصِ عَنِ الأَعْمَشِ عَنْ أَبِي الضُّحَى عَنْ مَسْرُوقٍ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ مَا صَلَّى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَاةً بَعْدَ أَنْ نَزَلَتْ عَلَيْهِ إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ إِلَّا يَقُولُ فِيهَا سُبْحَانَكَ رَبَّنَا وَبِحَمْدِكَ اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي

[۴۶۸۴] حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ أَبِي الضُّحَى عَنْ مَسْرُوقٍ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُكْثِرُ أَنْ يَقُولَ فِي رُكُوعِهِ وَسُجُودِهِ سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ رَبَّنَا وَبِحَمْدِكَ اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي يَتَأَوَّلُ الْقُرْآنَ

[۴۶۴] بَاب قَوْلُهُ وَرَأَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ أَفْوَاجًا

[۴۶۸۵] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ قَالَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ حَبِيبِ بْنِ أَبِي ثَابِتٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ سَأَلَهُمْ عَنْ قَوْلِهِ تَعَالَى إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ قَالُوا فَتْحُ الْمَدَائِنِ وَالْقُصُورِ قَالَ مَا تَقُولُ يَا ابْنَ عَبَّاسٍ قَالَ أَجَلٌ أَوْ مَثَلٌ ضُرِبَ لِمُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نُعِيَتْ لَهُ نَفْسُهُ

[۴۶۵] بَاب قَوْلُهُ فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَاسْتَغْفِرْهُ إِنَّهُ كَانَ تَوَّابًا

تَوَّابٌ عَلَى الْعِبَادِ وَالتَّوَّابُ مِنَ النَّاسِ التَّائِبُ مِنَ الذَّنْبِ

[۴۶۸۶] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ أَبِي بِشْرٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ كَانَ عُمَرُ يُدْخِلُنِي مَعَ أَشْيَاخِ بَدْرٍ فَكَأَنَّ بَعْضَهُمْ وَجَدَ فِي نَفْسِهِ فَقَالَ لِمَ تُدْخِلُ هَذَا مَعَنَا وَلَنَا أَبْنَاءٌ مِثْلُهُ فَقَالَ عُمَرُ إِنَّهُ مَنْ قَدْ عَلِمْتُمْ فَدَعَاهُ ذَاتَ يَوْمٍ فَأَدْخَلَهُ مَعَهُمْ فَمَا رُئِيتُ أَنَّهُ دَعَانِي يَوْمَئِذٍ إِلَّا لِيُرِيَهُمْ قَالَ مَا تَقُولُونَ فِي قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ فَقَالَ بَعْضُهُمْ أُمِرْنَا أَنْ نَحْمَدَ اللَّهَ وَنَسْتَغْفِرَهُ إِذَا نُصِرْنَا وَفُتِحَ عَلَيْنَا وَسَكَتَ بَعْضُهُمْ فَلَمْ يَقُلْ شَيْئًا فَقَالَ لِي أَكَذَاكَ تَقُولُ يَا ابْنَ عَبَّاسٍ فَقُلْتُ لَا قَالَ فَمَا تَقُولُ قُلْتُ هُوَ أَجَلُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَعْلَمَهُ لَهُ قَالَ إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ وَذَلِكَ عَلَامَةُ أَجَلِكَ فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَاسْتَغْفِرْهُ إِنَّهُ كَانَ تَوَّابًا فَقَالَ عُمَرُ مَا أَعْلَمُ مِنْهَا إِلَّا مَا تَقُولُ

[۴۶۶] باب: تفسیر سورۃ تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ

قوله: تَبَابٌ خُسْرَانٌ تَتْبِيبٌ تَدْمِيرٌ: مذکوره الفاظ په سورة لهب کښې نشته بلکه رومبې لفظ د سورة مؤمنين دې هلته په آيت مبارك کښې دی ﴿وَمَا كَيْدُ فِرْعَوْنَ إِلَّا فِي تَبَابٍ﴾ اود فرعون هرتدبير غرق شو. فرمائی تباب په معنی خسران دې يعنی هر تدبير دخسارې ذريعه جوړشو او يو تدبيرئی کامياب نه شو. دونم لفظ تتبيب سورة هود کښې دې ﴿وَمَا زَادُوهُمْ غَيْرَ تَتْبِيبٍ﴾

او هغې دوی ته دَ هلاکت او بربادئ نه علاوه بله هیڅ فائده اونه رسوله. دې کښې تتبیب په معنی تدمیر دې یعنی بربادی. دا دواړه لفظونه دلته دَ تبت په مناسبت سره ذکر کړی دی.

[۴۶۸۷] حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ مُوسَى حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ مُرَّةَ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ لَمَّا نَزَلَتْ وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ وَرَهْطَكَ مِنْهُمْ الْمُخْلَصِينَ خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى صَعِدَ الصَّفَا فَهَتَفَ يَا صَبَاحَاهْ فَقَالُوا مَنْ هَذَا فَاجْتَمَعُوا إِلَيْهِ فَقَالَ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَخْبَرْتُكُمْ أَنَّ خَيْلًا تَخْرُجُ مِنْ سَفْحِ هَذَا الْجَبَلِ أَكُنْتُمْ مُصَدِّقِيَّ قَالُوا مَا جَرَّبْنَا عَلَيْكَ كَذِبًا قَالَ فَإِنِّي نَذِيرٌ لَكُمْ بَيْنَ يَدَيْ عَذَابٍ شَدِيدٍ قَالَ أَبُو لَهَبٍ تَبًّا لَكَ مَا جَمَعْتَنَا إِلَّا لِهَذَا ثُمَّ قَامَ فَنَزَلَتْ تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ وَقَدْ تَبَّ هَكَذَا قَرَأَهَا الْأَعْمَشُ يَوْمَئِذٍ

[۴۶۷] بَاب قَوْلُهُ وَتَبَّ مَا أَغْنَى عَنْهُ مَالُهُ وَمَا كَسَبَ

[۴۶۸۸] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلَامٍ أَخْبَرَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَرَجَ إِلَى الْبَطْحَاءِ فَصَعِدَ إِلَى الْجَبَلِ فَنَادَى يَا صَبَاحَاهْ فَاجْتَمَعَتْ إِلَيْهِ قُرَيْشٌ فَقَالَ أَرَأَيْتُمْ إِنْ حَدَّثْتُكُمْ أَنَّ الْعَدُوَّ مُصَبِّحُكُمْ أَوْ مُمَسِّيكُمْ أَكُنْتُمْ تُصَدِّقُونِي قَالُوا نَعَمْ قَالَ فَإِنِّي نَذِيرٌ لَكُمْ بَيْنَ يَدَيْ عَذَابٍ شَدِيدٍ فَقَالَ أَبُو لَهَبٍ أَلِهَذَا جَمَعْتَنَا تَبًّا لَكَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ إِلَى آخِرِهَا

[۴۶۸] بَاب قَوْلُهُ سَيَصْلَى نَارًا ذَاتَ لَهَبٍ

[۴۶۸۹] حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصٍ حَدَّثَنَا أَبِي حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ مُرَّةَ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ أَبُو لَهَبٍ تَبًّا لَكَ أَلِهَذَا جَمَعْتَنَا فَنَزَلَتْ تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ إِلَى آخِرِهَا

[۴۶۹] بَاب قَوْلِهِ وَامْرَأَتُهُ حَمَّالَةُ الْحَطَبِ

وَقَالَ مُجَاهِدٌ حَمَّالَةُ الْحَطَبِ تَمْشِي بِالنَّمِيمَةِ فِي جِيدِهَا حَبْلٌ مِنْ مَسَدٍ يُقَالُ مِنْ مَسَدٍ لِيفِ الْمُقْلِ وَهِيَ السِّلْسِلَةُ الَّتِي فِي النَّارِ

قوله: وَامْرَأَتُهُ حَمَّالَةُ الْحَطَبِ: دَ ابولهب ښځه ام جمیل دَ مالدارئ سره سخته بخیله وه، دَ ځنګل نه به ئی پخپله لرګی راغونډول راوړل به ئی. ازغی به ئی دَ حضور ﷺ په لارکښې غورزول. یوه ورځ هغې لرګی په شا کړی راروانه وه، او رسئی خپل تندی سره تړلې وه، په لار کښې دَ دمې او آرام دَ پاره کیناسته، یوه فرښته دَ شانه راغله او هغه لرګی راښکل نورسئی دَ هغې دَ تندی نه اوخونیده په مرئی کښې راغله او مرئی خفه کیدو سره مړه

شوه.(١) قرآن دې ته حمالة الحطب اوونيل. بعض وائى چه حمالة الحطب معنى د چغلخور ده، اودَ عربويه محاوراتوكښې هم په دې معنى كښې دا لفظ استعماليږى. (٢) لكه چه په فارسى كښې هم داسې سړى ته "هيزم كش" وائى. مجاهد رحمه الله همدغه معنى كړيده.

قوله: فِي جِيدِهَا حَبْلٌ مِنْ مَسَدٍ يُقَالُ مِنْ مَسَدٍ لِيفِ الْمُقْلِ: اودَ هغې په مرئى كښې بنه ټكليدلې يوه رسئى ده. يا خود هغه رسئى نه هغه رسئې مراد ده چه دَ مرګ په وخت كښې دَ هغې په مرئى كښې وه لكه پورته تير شو، دا رسئى دَ ګوګل ونې دَ پوستكى وه، مقل ونه ګوګل ته وائى چه دَ كهجورې دَ ونې په شان وى او يا دينه دَ اوسپنې هغه زنځير مراد دې چه په دوزخ كښې به دَ هغې په غاړه كښې پريوزى.(٣) ليكن په دې كښې هيڅ تعارض نشته دواړه مراد كيديشى. حضرت شيخ الهند دَ مونجهٔ دَ ونې رسئى ترجمه كړيده. ډيره مضبوطه وى او ورخنبيدونكې وى.

[٤٧٠] باب: تفسير سُورَةُ قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ (الاخلاص)

يُقَالُ لاَ يُنَوَّنُ أَحَدٌ أَىْ وَاحِدٌ

[٤٩٩٠] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ حَدَّثَنَا شُعَيْبٌ حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ عَنْ الْأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ قَالَ اللَّهُ كَذَّبَنِي ابْنُ آدَمَ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ ذَلِكَ وَشَتَمَنِي وَلَمْ يَكُنْ لَهُ ذَلِكَ فَأَمَّا تَكْذِيبُهُ إِيَّايَ فَقَوْلُهُ لَنْ يُعِيدَنِي كَمَا بَدَأَنِي وَلَيْسَ أَوَّلُ الْخَلْقِ بِأَهْوَنَ عَلَيَّ مِنْ إِعَادَتِهِ وَأَمَّا شَتْمُهُ إِيَّايَ فَقَوْلُهُ اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا وَأَنَا الْأَحَدُ الصَّمَدُ لَمْ أَلِدْ وَلَمْ أُولَدْ وَلَمْ يَكُنْ لِي كُفْئًا أَحَدٌ

قوله: يُقَالُ لاَ يُنَوَّنُ أَحَدٌ أَىْ وَاحِدٌ: ابوعبيده وائى چه (قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ) كله يوځائ لولې نو "احد" باندې به تنوين نشى لوستلې، مونږ خو دَ تنوين په وجه دَ وصل كولو په وخت كښې "احدن الله الصمد" لولو، ليكن ابوعبيده وائى چه بغيرتنوين "احد الله الصمد" به لوستلې شى.

[٤٧١] بَاب قَوْلُهُ اللَّهُ الصَّمَدُ وَالْعَرَبُ تُسَمِّي أَشْرَافَهَا الصَّمَدَ

قَالَ أَبُو وَائِلٍ هُوَ السَّيِّدُ الَّذِي انْتَهَى سُودَدُهُ

[٤٦٩١] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ مَنْصُورٍ قَالَ وَحَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنْ هَمَّامٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ اللَّهُ كَذَّبَنِي ابْنُ آدَمَ وَلَمْ

---

[١]) الجامع لاحكا القران-٢٠/٢٤٠ :

[٢])فتح القدير للشوكانى ٥/٥١٢:والبحر المحيط ٨/٥٢٦:والجامع لاحكام القران-٢٠/٢٣٩:

[٣]) روح المعانى-٣٠/٣٠٥:

يَكُنْ لَهُ ذٰلِكَ وَشَتَمَنِي وَلَمْ يَكُنْ لَهُ ذٰلِكَ أَمَّا تَكْذِيبُهُ إِيَّايَ أَنْ يَقُولَ إِنِّي لَنْ أُعِيدَهُ كَمَا بَدَأْتُهُ وَأَمَّا شَتْمُهُ إِيَّايَ أَنْ يَقُولَ اتَّخَذَ اللّٰهُ وَلَدًا وَأَنَا الصَّمَدُ الَّذِي لَمْ أَلِدْ وَلَمْ أُولَدْ وَلَمْ يَكُنْ لِي كُفُوًا أَحَدٌ لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ كُفُؤًا وَكَفِيئًا وَكِفَاءً وَاحِدٌ

دَ لفظ صمد ډيرې معنې کيديشی په دې وجه دَ مفسرينوحضراتو په نيزد دې کښې مختلف اقوال دی ليکن د صمد اصل معنی داده چه دَ چا طرف ته خلق په حاجاتواو ضروریاتوکښې رجوع اوکړی او چه دَ لوئې او سیادت په انتها باندې وی، چه دَ هغه نه څوك لوئ نه وی، ټول دَ هغه محتاج وی او هغه دَ هيڅ چا محتاج نه وی(۱) حافظ ابن تيميه رحمه الله فرمائی چه سورة اخلاص دوه ځل نازل شوې دې. يو ځل په مکه مکرمه کښې کله چه مشرکان راغله او هغوی ﷺ ته ئی دا وئيلی ووچه دَ خپل رب نسب نامه بيان کړه او هغې نه پس په مدينه منوره کښې يهوديانوهمدغه سوال دَ نبی کريم ﷺ نه کړې وو هغه وخت دا دوباره نازل شو (۲) ليکن دا هم وئيلی شی چه هم يو ځل په مکه مکرمه کښې نازل شوې دې، خو چه يهوديانو په مدينه منوره کښې دَ دې قسمه سوال اوکړو نو حضرت جبرائيل عليه السلام راغلو او وئی خودل چه (قُلْ هُوَ اللّٰهُ أَحَدٌ) اولوله.

[۴۷۲] باب: تفسیر سورة قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ (الفلق)

وَقَالَ مُجَاهِدٌ الْفَلَقُ الصُّبْحُ وَغَاسِقٍ اللَّيْلُ إِذَا وَقَبَ غُرُوبُ الشَّمْسِ يُقَالُ أَبْيَنُ مِنْ فَرَقِ وَفَلَقِ الصُّبْحِ وَقَبَ إِذَا دَخَلَ فِي كُلِّ شَيْءٍ وَأَظْلَمَ

مجاهد رحمه الله دلته "غاسق" تفسير "ليل" سره کړيدې او "اذاوقب" معنی دَ نمرپريوتل بيان کړی دی. فلق شليدو ته وائی، دَ صبح صادق دَ رڼرا چه کله دَ شروع نه ښکارکيدنه کيږی نو دې ته شليدل وائی متل دې "ابين من فرق الصبح وفلق الصبح" يعنی دا خبره دَ سحر دَ سرکې او رڼرا ښکاره کيدونه ډيره ښکاره او واضحه ده. او وقب هغه وخت ته وائی کله چه يو شئی په څه څيز کښې داخل شی او تياره خوره شی، دلته دَ نمر ډوبيدل مراد دی ځکه چه په دې سره هم تياره خوريږی.

[۴۶۹۲] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ عَاصِمٍ وَعَبْدَةَ عَنْ زِرِّ بْنِ حُبَيْشٍ قَالَ سَأَلْتُ أُبَيَّ بْنَ كَعْبٍ عَنِ الْمُعَوِّذَتَيْنِ فَقَالَ سَأَلْتُ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ قِيلَ لِي فَقُلْتُ فَنَحْنُ نَقُولُ كَمَا قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

دَ حضرت ابی بن کعب رضي الله عنه نه دَ معوذتين باره کښې سوال اوکړې شو چه دا په قرآن مجيد

---

(۱) قال ابن الانباری :لاخلاف بين اهل اللغة ان الصمدهوالسيد الذی ليس فوقه احد الذی يصمداليه الناس فی امورهم وحوائجهم)البحر المحيط-(۸/۵۲۸:

(۲) مجموع فتاوی شيخ الاسلام ابن تيميه کتاب التفسير)الجزء الرابع (سورة الاخلاص-۱۷/۱۹۱:

کښې داخل دی او که نه؟ نو هغوی دَ نبی کریم ﷺ په حواله سره اوخودل چه دَ هغوی ﷺ نه تپوس اوکړې شو نو هغوی ﷺ اوخودل.

قوله: قِيلَ لِي فَقُلْتُ: یعنی ماته دَ ﴿قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ﴾ او ﴿قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ﴾ لوستلو دَ پاره اووئیلې شو مقصد دا دې چه حضرت جبرائیل علیه السلام وحی راوړله او راغلو نو ما هغه اولوستل.

قوله: فَنَحْنُ نَقُولُ كَمَا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: حضرت ابی بن کعب فرمائی نو مونږ هم هغه شان لولو څنګه به چه هغوی ﷺ لوستلو. یعنی هغوی ﷺ دا وحی متلوجوړه کړه او دَ قرآن حصه ئې اوګرځوله نو مونږ هم دې ته وحی متلو وایو او دَ قرآن حصه ئې ګنړو.

[۴۷۳] باب: تفسير سُورَةُ قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ (الناس)

وَيُذْكَرُ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ الْوَسْوَاسِ إِذَا وُلِدَ خَنَسَهُ الشَّيْطَانُ فَإِذَا ذُكِرَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ ذَهَبَ وَإِذَا لَمْ يُذْكَرِ اللَّهُ ثَبَتَ عَلَى قَلْبِهِ

حضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه ﴿مِنْ شَرِّ الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِ﴾ کښې وسواس تفسیر نقل دې چه کله ماشوم پیداکیږی نو شیطان په ده نوکاره لګوی، بیاچه هلته دَ الله تعالی نوم اخستې شی او دَ ماشوم په غوږ کښې اذان کولې شی نو هغه تختی خو که چرې دَ الله تعالی نوم نه شو اخستې نو شیطان به دَ هغه زړه پورې اینختلو. دلته عبارت دې "واذا ولد خنسه الشیطان" قاضی عیاض او بن التین په دې اعتراض کړیدې چه خنس معنی خو رجع او انقبض راځی. دَ کلام دَ سیاق تقاضادا ده چه دَ خنس په ځائ نخس وی دَ څه معنی چه نوکاره لګول راځی.[1] لیکن که خنس وی نو دا توجیهه کولې شی چه شیطان راځی نوکاره لګوی او نوکاره لګولو سره هغه دَ خپل ځائ نه اخواکوی او روستوکوی[2]

[۴۶۹۳] [3] **حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا عَبْدَةُ بْنُ أَبِي لُبَابَةَ عَنْ زِرِّ بْنِ حُبَيْشٍ ح وَحَدَّثَنَا عَاصِمٌ عَنْ زِرٍّ قَالَ سَأَلْتُ أُبَيَّ بْنَ كَعْبٍ قُلْتُ يَا أَبَا الْمُنْذِرِ إِنَّ أَخَاكَ ابْنَ مَسْعُودٍ يَقُولُ كَذَا وَكَذَا فَقَالَ أُبَيٌّ سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ لِي قِيلَ لِي فَقُلْتُ قَالَ فَنَحْنُ نَقُولُ كَمَا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ**

حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه او معوذتین: دَ معوذتین په کلام الله کښې دَ کیدلو هیڅ شک نشته او دَ ټولو په دې باندې اجماع او اتفاق دې، دغه شان دَ معوذتین په قرآن کیدلو

---

[1] فتح الباری-۸/۷۴۲:

[2] فتح الباری-۸/۷۴۲:

[3] واخرجه النسائی فی السنن الکبری فی التفسیر رقم الحدیث :

باندې د ټولو صحابه کرامو اجماع ده او د هغوی د زمانې نه تراوسه پورې په تواتر سره ثابت دی البته حضرت عبدالله بن مسعود ﷺ باره کښې مختلف رائې دی چه هغه دا د قرآن حصه منی او که نه؟

① حضرت عبدالله بن مسعود ﷺ معوذتین په قرآن کښې شامل نه منلو. نو طبرانی او ابن مردویه روایت نقل کړیدې "کان عبدالله بن مسعود یحك المعوذتین من مصاحفه، ویقول: انهما لیستامن کتاب الله"(۱) هغوی به فرمائیل چه د دې د نازلیدلو مقصد رقیه او علاج وو معلومه نه ده چه د تلاوت په غرض نازل شوی دی که نه. په دې وجه دا په مصحف کښې درج کول او په قرآن کښې شامل کول خلاف احتیاط دی. "روح البیان" کښې دی "انه کان لایعدالمعوذتین من القرآن، وکان لایکتبهما فی مصحفه، یقول: انهما منزلتان من السماء، وهما من کلام رب العالمین، ولکن النبی صلی الله علیه وسلم کان یرقی ویعوذبهما، فاشتبه علیه انهما من القرآن اولیستامنه، فلم یکتبهمافی المصحف"(۲)۔ او ښکاره خبره ده چه دا رائې د هغوی انفرادی او ذاتی وه. صحابه کراموکښې چا هم هغه سره اتفاق نه دې کړې، بزاز ﷺ فرمائی "ولم یتابع ابن مسعودعلی ذلك احدمن الصحابة"(۳)او بعض علماء فرمائی چه هغوی روستو رجوع کړې وه او ټولو صحابه کرامو سره متفق شوې وو. (۴)

② ابوبکر باقلانی او قاضی عیاض فرمائی چه حضرت عبدالله بن مسعود ﷺ د هغې په قرآن کښې د شاملیدلو انکار نه کولو البته په مصحف کښې د لیکلونه منکر وو ځکه چه د هغوی رائې دا وه چه مصحف کښې د قرآن کریم یوه حصه هم د هغه وخت پورې لیکی کله چه رسول الله ﷺ دې د لیکلو اجازت ورکړی او د معوذتین متعلق مصحف کښې د لیکلواجازت کیدیشی هغه ته معلوم نه وو په دې وجه ئې دا په مصحف کښې نه لیکلو. (۵)باقي طبرانی اوابن مردویه په کوم روایت کښې چه دی "ویقول: انهمالیستا من کتاب الله" نو هلته د کتاب الله نه مراد مصحف دی(۶)

③ امام نووی، ابن حزم ظاهری او امام فخرالدین رازی وغیره علماؤ د حضرت عبدالله بن مسعود ﷺ طرف ته د دې قول نسبت کول باطل ګرځولې، نووی ﷺ فرمائی "اجمع المسلمون

(۱)فتح الباری۸/۷٤۲:وروح المعانی-۳۰/۳۲۲:
(۲)روح المعانی
(۳)فتح الباری۸/۷٤۲:وروح المعانی-۳۰/۳۲۲:
(۴)روح المعانی-۳۰/۳۲۲:
(۵) فتح الباری-۸/۷٤۳:
(۶) فتح الباری-۸/۷٤۲:

علی ان المعوذتین والفاتحة من القران، وان من جحد منهما شیئا، کفر، ومانقل عن ابن مسعود باطل لیس بصحیح" او ابن حزم فرمائی "ما نقل عن ابن مسعود من انکار قرانیة المعوذتین، فهو کذب باطل" او امام رازی فرمائی "الاغلب علی الظن ان هذا النقل عن ابن مسعود کذب باطل".(۱) اودَ دې دَ غلط کیدلو وجه بیان کړې شوې دي چه عاصم، حمزه او کسائی دَ قراءت دَ روایت دَ سلسلې سند حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه پورې رسی او په دې کښې معوذتین موجود دي. (۲)
دغه شان حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه مسجدنبوی کښې هر کال د رمضان په میاشت کښې صلاة تراویح اداکولې او امام په دې کښې معوذتین لوستلو لیکن هغوی اعتراض نه وو کړې.(۳) په دې وجه دَ دې قول دَ هغوی طرف ته نسبت کول چه هغه دا په قرآن کښې شامل نه ګڼړلو صحیح نه دې. لیکن حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه په روایات صحیحه کښې حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه مذکوره قول ثابت دې او په دې روایاتو بغیر دَ مستند دلیل طعن کول لائق قبول نه دی (۴) علامه عبدالعلی لکهنوی مسلم الثبوت په شرح "فواتح الرحموت" کښې حافظ ابن حجر رحمه الله باندې ردکړیدې. هغه فرمائی چه ابن مسعود رضي الله عنه ته دَ دې قول نسبت کول سراسر غلط دی. دَ صحت سند دَ پاره متن صحت لازم نه دې او انقطاع باطنی موندلې شی هغه لیکی: "فنسبة انکار کونها من القران الیه غلط فاحش، ومن اسند الانکار الی ابن مسعود فلایعبا بسنده عند معارضة هذا الاسانید الصحیحة بالاجماع، والمتلقاة عند العلماء الکرام، بل والامة کلها کافة".(۵)
بهرحال ډیرو محقق علماء دا روایات ضعیف او یاکم نه کم ناقابل قبول خودلی دی چه دَ حضرت ابن مسعود رضي الله عنه طرف ته چه دا مذهب منسوب کوی. حافظ ابن حجر او علامه هیثمی اګرچه تصریح کړیده چه دَ دې روایتونو ټول راویان ثقه دی (۶) لیکن صرف دَ راویانو ثقه کیدل دَ صحت دَ پاره کافی نه دی بلکه دا هم ضروری دی چه په دې کښې څه علت یا شذوذ اونه موندلې شی. محدثینو دَ صحیح حدیث تعریف کښې دا خبره لیکلې ده چه هغه روایت دَ هرقسم علت او شذوذ نه خالی وی، که په روایت کښې علت یا شذوذ

---

(۱) الاتقان فی علوم القران ۲/۸۱:والمحلی لابن حزم ۱/۱۳:وفواتح الرحموت شرح مسلم الثبوت ۲/۱۲:ومقالات الکوثری-۱۶:
(۲) البدرالساری الی فیض الباری۲۶۲/٤:والنشر فی القراات العشر لابن الجزری-۱۶۶-۱/۱۶۵:
(۳) البدرالساری الی فیض الباری-۲۶۲/٤:
(۴) فتح الباری-۸/۷٤۳:
(۵)فواتح الرحموت-۱۰-۲/۹:
(۶) فتح الباری ۸/۷٤۳:ومجمع الزوائدللهیشمی-۷/۱٤۹:

موندلې شي نودَ راویانوثقه کیدلو باوجود دا صحیح نشي ګرځولې(۱) په دې وجه دَ دې روایتونو دَ راویانو ثقه کیدلو سره ډېرو علماؤ ناقابل قبول ګرځولې. یو خو په دې وجه چه دا روایتونه معلول دی اودَ دې دَ ټولو نه لوئ علت دا دې چه حضرت عبدالله بن مسعود ﷺ دَ دې قراءتونو خلاف دې چه دَ هغه نه په تواتر سره نقل دی. په کوم روایت کښې چه دَ عبدالله بن مسعود ﷺ دا قول نقل کړیدې چه "انهما لیستامن کتاب الله" دا قول صرف دَ عبدالرحمن بن یزید نخعي نه نقل دی او چا هم دا جمله صراحة نه ده نقل شوې(۲)اودَ متواتر نه دَ خلاف کیدلو په وجه دا جمله یقینًا شاذ ده او "حدیث شاذ" مقبول نه وی. اوکه فرض کړه دا روایتونه صحیح هم اوګڼلې شی نو بیاهم دا اخبار آحاد دی او په دې باندې دامت اجماع ده چه کوم خبرواحد دَ متواتر او قطعیات خلاف وی هغه به مقبول نه وی. حضرت عبدالله بن مسعود ﷺ نه چه کوم قراءتونه په تواترسره ثابت دی هغه قطعي دی نودَ دې په مقابله کښې دا اخبار یقینًا واجب الرد دی. (۳)

او صرف دا سوال پاتې کیږی چه دا دومره ثقه راویانو داسې بې اصل خبره ولې روایت کړیده؟ دَ دې جواب دا دې چه دَ دې روایتونوحقیقت دا کیدیشی چه حضرت عبدالله بن مسعود ﷺ معوذتین خو دَ قرآن حصه منی لیکن دا ئې په مصحف کښې نه لیکل، په مصحف کښې ولې نه لیکل دَ دې یوه وجه خو قاضي عیاض په حواله کښې تیره شوې ده او علامه زاهدالکوثری ﷫ فرمائي چه هغه معوذتین په مصحف کښې په دې وجه نه لیکل چه دَ هغه هیرولو څه ویره نه وه ځکه چه هرمسلمان ته یاد وی (۴)والله اعلم وعلمه اتم

وهذا اخرما اردنا ایراده من شرح احادیث کتاب التفسیر من صحیح البخاری رحمه الله تعالی للشیخ المحدث الجلیل سلیم الله خان حفظه الله ورعاه ومتعنا الله بطول حیاته.... وقد وقع الفراغ من تسویده واعادة النظر فیه ثم تصحیح ملازم الطبع بیوم الاثنین ۹ من ذی القعدة ۱۴۱۸هجری الموافق ۹ من مارس ۱۹۹۸ م والحمد لله الذی بنعمته تتم الصالحات وصلی الله علی النبی الامی واله وصحبه وتابعیهم وسلم علیه وعلیهم مادامت الارض والسموت، رتبه وراجع نصوصه وعلق علیه ابن الحسن العباسی عضو قسم التحقیق والتصنیف والاستاذ بالجامعة الفاروقیة وفقه الله تعالی لاتمام باقی الکتب کما یحبه ویرضاه وهو علی کل شئ قدیر، ولاحول ولاقوة الابالله العلی العظیم، ویلیه ان شاء الله شرح کتاب فضائل القران.

...

[1]) مقدمة ابن اصلاح فی علوم الحدیث ۸-۷:وتیسیر مصطلح الحدیث ۳۳:ومقدمة فتح الملهم-۱/۵۴:
[2])مجمع الزوائدللهیثمی ۷/۱۴۹ :والتح الربانی-۳۵۲-۱۸/۳۵۱:
[3]) مقالات الکوثری-۱۶:
[4])مقالات الکوثری-۱۶:

مصادر ومراجع

- ایضاح البخاری \ مولانا فخر الدین صاحب \ مکتبہ مجلس قاسم المعارف دیوبند
- الاتقان فی علوم القرآن \ جلال الدین سیوطی مصطفی البابی الحلبی
- اسد الغابہ فی معرفۃ الصحابہ \ عزالدین ابن الاثیر جزری \ دار الکتب العلمیہ، بیروت
- الاصابہ حافظ ابن حجر \ دار الفکر بیروت
- اسباب النزول جلال الدین سیوطی \ مکتبہ اسلامیہ کوئٹہ
- اساسہ البلاغہ محمد بن عمرز محشری \ دار المعرفہ، بیروت
- السعایہ مولانا عبد الحی لکھنوی \ سہیل اکیڈمی لاہور
- الاستیعاب علامہ ابن عبد البر \ دار فکر بیروت
- احکام القرآن محمد بن عبداللہ: ابن العربی، مالکی \ دار المعرفہ بیروت
- احکام القرآن مفتی محمد شفیع و مولانا ظفر احمد عثمانی \ ادارۃ القرآن، کراچی
- احکام القرآن امام شافعی (جمعہ البیہقی) \ دار الکتب العلمیہ، بیروت
- اکتشاف کہف اصحاب کہف \ رفیق وفا دجانی
- الانتصاب علی الکشاف احمد بن منیر \ دار الکتاب العربی، بیروت
- ارشاد الساری احمد بن محمد قسطلانی \ دار الکتب العلمیہ، بیروت
- الاعلام خیر الدین زرکلی \ دار العلم للملایین
- اعلاء السنن مولانا ظفر احمد عثمانی \ ادارۃ القرآن، کراچی
- اعانۃ الطالبین سید ابوبکر المشہور بالسید بکری \ احیاء التراث العربی، بیروت
- الانصاف فی معرفہ الراجح من الخلاف علاء الدین علی بن سلیمان مرداوی \ دار احیاء التراث العربی
- اوجز المسالک شیخ الحدیث مولانا زکریا صاحب \ ادارۃ تالیفات اشرفیہ، ملتان
- اکمال اکمال المعلم محمد بن خلفہ ابی مالکی \ دار الکتاب العلمیہ، بیروت
- انباہ الرواۃ جمال الدین علی بن یوسف قطفی \ دار احیاء التراث، بیروت
- الاعتبار فی الناسخ والمنسوخ من الآثار ابوبکر محمد بن موسی ہمدانی \ مطبعہ علمیہ، حلب
- اصول البزدوی ابو الحسن علی ابن محمد البزدوی \ الصدف پبلشرز، کراچی
- البحر المحیط محمد بن یوسف ابوحیان مالکی اندلسی \ دار الفکر، بیروت
- البدر الساری مولانا بدر عالم میرٹھی \ خضر راہ بک ڈپو دیوبند

- بیان القرآن حضرت مولانا اشرف علی تھانوی \ مطبع مجتبائی، دھلی
- البحر الرائق شیخ زین العابدین ابن نجیم \ ایچ ایم سعید کمپنی، کراچی
- البرھان فی علوم القرآن بدر الدین محمد بن عبداللہ زرکشی \ دار المعرفہ، بیروت
- البیان والتبیین عمرو بن الجاحظ \ دار الکتب العلمیہ، بیروت
- بغیة الوعاة علامہ جلال الدین سیوطی \ مکتبہ عیسی البابی، مصر
- تذکرة الحفاظ شمس الدین ذھبی \ دار احیاء التراث، کویت
- تھذیب التھذیب حافظ ابن حجر \ دار صادر، بیروت
- تقریب التھذیب حافظ ابن حجر \ دار الرشید، حلب
- تاریخ بغداد احمد خطیب بغدادی \ دار الکتاب العربی، بیروت
- تاریخ ارض القرآن مولانا سید سلیمان ندوی \ مجلس نشریات اسلام
- تاریخ تفسیر و مفسرین غلام احمد حریری \ ملک سنز پبلشرز، فیصل آباد
- تاریخ بخاری کبیر امام بخاری \ دار الکتب العلمیہ، بیروت
- تغلیق التعلیق حافظ ابن حجر \ المکتب الاسلامی
- تبییض الصحیفہ حافظ جلال الدین سیوطی \ مولانا عاشق الٰہی برنی
- تدریب الراوی جلال الدین سیوطی \ مکتبہ علمیہ مدینہ منورہ
- التقریب امام نووی \ مکتبہ علمیہ، مدینہ منورہ
- تعلیقات لامع الدراری شیخ الحدیث مولانا زکریا صاحب \ مکتبہ امدادیہ، مکہ مکرمہ
- تعلیقات الانساب عبداللہ عمر البارودی \ دار الجنان، بیروت
- تعلیقات البخاری مصطفی دیپ بغا \ دار ابن کثیر، بیروت
- تکملہ فتح الملھم مولانا محمد تقی عثمانی \ مکتبہ دار العلوم کراچی
- تفسیر کبیر امام فخر الدین رازی \ مکتبة الاعلام الاسلامیہ، ایران
- تفسیر عثمانی علامہ شبیر احمد عثمانی \ مجمع الملک فھد سعودی عرب
- تفسیر ابن جریر حافظ ابن جریر طبری \ دار المعرفہ بیروت
- تفسیر ابن کثیر اسماعیل ابن کثیر \ دار الفکر بیروت
- تفسیر الجمل شیخ سلیمان الجمل \ قدیمی کتب خانہ کراچی
- تفسیر صاوی احمد بن محمد الصاوی \ مکتبہ دار الباز، مکہ مکرمہ

- تفسیر خازن علی بن محمد خازن \ دار لمعرفہ بیروت
- تفسیر ابی السعود ابی السعود محمد بن العمادی \ دار الاحیاء التراث الاسلامی، بیروت
- تفسیر سورۃ کہف مولانا شیر علی شاہ \ مؤتمر المصنفین، اکوڑہ خٹک
- التحریر والتنویر شیخ محمد طاہر ابن عاشوراء \ الدار التونسیہ، تیونس
- ترجمان قرآن مولانا ابو الکلام آزاد \ مکتبہ سعید ناظم آباد
- التعلیق الصبیح مولانا ادریس کاندھلوی \ مکتبہ عثمانیہ لاہور
- التعلیق المحمود (حاشیہ ابی داؤد) مولانا فخر الحسن گنگوہی \ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی
- التلخیص الحبیر حافظ ابن حجر \ دار نشر الکتب الاسلامیہ، لاہور
- تفسیر مظہری قاضی ثناء اللہ مظہری \ بلوچستان بک ڈپو، کوئٹہ
- تفسیر نسفی عبداللہ بن احمد نسفی \ دار الاحیاء الکتب العربیہ، مصر
- تاج العروس محمد مرتضٰی زبیدی دار \ مکتبہ الحیاۃ، بیروت
- تفسیر بیضاوی عبداللہ بن عمر بیضاوی \ مکتبہ رشیدیہ کوئٹہ
- تفسیر القاسمی (محاسن التاویل) محمد جمال الدین قاسمی \ دار الفکر، بیروت
- التفسیر الواضح محمود حجازی
- تفسیر المراغی احمد مصطفی مراغی \ مطبعہ مصطفی البابی، مصر
- تفسیر ثعلبی (جواہر الحسان فی التفسیر القرآن) عبدالرحمٰن بن محمد ثعالبی \ مؤسسہ الاعلی، بیروت
- توضیح و تلویح علامہ تفتازانی \ نور احمد کتب خانہ
- تخریج احادیث اصول البزدوی قاسم بن قطلوبغا \ الصدف پبلشرز کراچی
- ترجمان السنہ مولانا بدر عالم میرٹھی \ ایچ ایم سعید کمپنی
- تیسیر الباری مولانا وحید الزمان \ تاج کمپنی لمیٹڈ، پاکستان
- تفسیر منیر وھبہ الزحیلی \ دار الفکر، بیروت
- الجامع الاحکام القرآن محمد بن احمد قرطبی \ دار الفکر، بیروت
- جلاء الافہام فی الصلاۃ علی خیر الانام علامہ ابن قیم \ دار الکتب العلمیہ، بیروت
- جامع الاصول مبارک ابن احمد ابن اثیر جزری \ دار الفکر بیروت
- جلالین جلال الدین سیوطی و محلی \ ایچ ایم سعید کمپنی، کراچی
- جامع البیان (علی ھامش الجالین) سید معین الدین \ ایچ ایم سعید کمپنی، کراچی

✍ جہان دیدہ مولانا محمد تقی عثمانی \ ادارۃ المعارف، کراچی
✍ الجرح والتعدیل عبدالرحمٰن بن ابی حاتم رازی \ دائرۃ معارف عثمانیہ، حیدرآباد
✍ الحاوی للفتاوی جلال الدین سیوطی \ مکتبہ نوریہ فیصل آباد
✍ حاشیہ برخوردار مولوی برخوردار ملتانی \ مکتبہ حبیبیہ کوئٹہ
✍ حاشیہ صحیح البخاری احمد علی سہارنپوری \ قدیمی کتب خانہ کراچی
✍ حاشیہ صحیح البخاری ابوالحسن محمد بن عبدالہادی سندھی \ قدیمی کتب خانہ، کراچی
✍ حاشیہ القنوی علی تفسیر البیضاوی حافظ اسماعیل قنوی \ مکتبہ محمودیہ، اسانبول
✍ حاشیہ سیرت النبی ﷺ مولانا سید سلیمان ندوی \ دارالاشاعت، کراچی
✍ حاشیہ حمداللہ شیخ عبداللہ ٹونکی \ سعید اینڈ سنز، کراچی
✍ حاشیہ حمداللہ شیخ عبداللہ ٹونکی \ سعید اینڈ سنز، کراچی
✍ الحاوی الکبیر علی بن محمد بن حبیب ماوردی \ دارالفکر، بیروت
✍ حجۃ اللہ البالغہ شاہ ولی اللہ \ ادارۃ الطباعۃ المنیریہ، مصر
✍ حلیۃ الاولیاء ابونعیم اصبہانی \ دارالفکر، بیروت
✍ حمداللہ شرح سلم العلوم مولوی حمداللہ \ محمد سعید اینڈ سنز
✍ خلاصہ الخزرجی علامہ صفی الدین خزرجی \ دارالفکر بیروت
✍ الخصائص الکبریٰ جلال الدین سیوطی \ دارالکتب العلمیہ، بیروت
✍ دلائل النبوۃ ابونعیم اصبہانی \ دارالنفائس
✍ دلائل النبوۃ احمد بن الحسین بیہقی \ مکتبہ اثریہ لاہور
✍ الدرالمختار محمد بن علی حصکفی \ ایچ ایم سعید کمپنی
✍ الدرالمنشور جلال الدین سیوطی \ مؤسسہ الرسالہ
✍ روح المعانی ابوالفضل محمود آلوسی \ مکتبہ امدادیہ ملتان
✍ الروض الانف عبدالرحمٰن بن عبداللہ سہیلی \ مکتبہ فاروقیہ ملتان
✍ رفع الصوت بذبح الموت جلال الدین سیوطی \ مکتبہ رضویہ فیصل آباد
✍ زادالمعاد علامہ ابن القیم \ مؤسسہ الرسالہ
✍ سنن نسائی احمد بن شعیب نسائی \ قدیمی کتب خانہ، کراچی
✍ السنن الکبریٰ احمد بن شعیب نسائی \ ادارۃ تالیفات اشرفیہ، ملتان

- سنن ابی داؤد سلیمان بن اشعث : ابو داود \ دار احیاء السنه النبویه
- سنن دار قطنی علی بن عمر دار قطنی \ دار نشر الکتب الاسلامیه ، لاهور
- سیر اعلام النبلاء شمس الدین بن محمد ذهبی \ مؤسه الرساله
- السیرۃ الحلبیه علی بن برهان الدین حلبی \ المکتبه الاسلامیه ، بیروت
- سیرۃ ابن هشام ابو محمد عبد الله بن هشام \ مصطفی البابی ، مصر
- سیرۃ النبی مولانا شبلی نعمانی \ دار الاشاعت ، کراچی
- سنن الترمذی محمد بن عیسیٰ ترمذی \ دار احیاء التراث العربی ، بیروت
- شرح الکرمانی محمد بن یوسف الکرمانی \ دار احیاء التراث العربی ، بیروت
- شرح تهذیب ملا عبد الله یزدی \ فاروقی کتب خانه
- الشرح الصغیر احمد بن محمد در دیر \ دار المعارف ، مصر
- الشرح الکبیر العزیز شرح الوجیز عبد الکریم بن محمد رافعی \ مکتبه عباس احمد الباز ، مکه مکرمه
- شرح مسلم یحیٰ بن شرف نووی \ قدیمی کتب خانه ، کراچی
- شرح معانی الآثار احمد بن محمد ی طحاوی \ ایچ ایم سعید کمپنی ، کراچی
- شرح ملا علی القاری علی الفقه الاکبر ملا علی قاری \ قدیمی کتب خانه ، کراچی
- شرح الطیبی حسین بن محمد طیبی \ ادارۃ القرآن ، کراچی
- شرح الکوکب المنیر محمد بن احمد : ابن النجار \ دار الفکر ، دمشق
- شرح العقیدۃ الطحاویه علی بن العزحنفی \ قدیمی کتب خانه ، کراچی
- شیخ محمد بن عبد الوهاب اور علماء حق مولانا محمد منظور نعمانی \ قدیمی کتب خانه کراچی
- صحیح البخاری محمد بن اسماعیل بخاری \ قدیمی کتب خانه ، کراچی
- صحیح مسلم مسلم بن حجاج قدیمی کتب خانه ، \ دار الفکر
- صفوۃ التفاسیر محمد علی صابونی \ دار القرآن الکریم ، بیروت
- الصواعق المرسله علامه ابن قیم
- طبقات ابن سعد محمد بن سعد \ دار صادر ، بیروت
- عمدۃ القاری محمد بن احمد عینی \ المطبعه المنیریه ، بیروت
- عمل الیوم و اللیله ابو بکر احمد بن محمد ابن السُنی \ مؤسسه علوم القرآن ، بیروت
- العدۃ شرح العمدۃ بهاء الدین عبد الرحمٰن بن ابراهیم مقدسی \ مکتبه الریاض الحدیثه

- العرف الشذی مولانا انور شاہ کشمیری قدیمی کتب خانہ، کراچی
- غایہ السعایہ مولانا عبد الحی لکھنوی \ مکتبہ خیر کثیر
- غرائب القرآن (علی ھامش تفسیر ابن جریر) نظام الدین الحسن بن محمد نیساپوری \ مطبعہ امیریہ، مصر
- فہرست ابن ندیم محمد بن اسحاق ندیم \ نور محمد کتب خانہ، کراچی
- فتح البیان فی مقاصد القرآن نواب صدیق حسن خان \ مطبعہ العاصمہ، قاہرۃ
- فتح القدیر محمد بن عبد الواحد ابن الھام \ مکتبہ رشیدیہ، کوئٹہ
- فتح القدیر محمد بن علی شوکانی \ مکتبہ مصطفی البابی، مصر
- الفتوحات الربانیہ علی الاذکار النواویہ محمد بن علان صدیقی \ المکتبہ الاسلامیہ
- فتح الباری حافظ ابن حجر عقلانی \ دار الفکر، بیروت
- الفتح الربانی احمد عبد الرحمٰن البنا \ دار الحدیث، قاہرۃ
- فیض الباری مولانا انور شاہ کشمیری \ خضر راہ بک ڈپو، دیوبند
- الفقہ الاسلامی وادلتہ علامہ وھبہ زحیلی \ مکتبہ حقانیہ پشاور
- فتاوی عالمگیری جماعۃ من علماء الھند \ نورانی کتب خانہ، پشاور
- فتح المغیث عبد الرحیم بن الحسین عراقی \ دار الکتب العلمیہ، بیروت
- الفوز الکبیر شاہ ولی اللہ \ قدیمی کتب خانہ، کراچی
- فواتح الرحموت شرح مسلم الثبوت \ بحر العلوم مولانا عبد العلی
- الفرق بین الفرق شیخ عبد القاھر بن طاھر بغدادی \ مکتب نشر الثقافہ الاسلامیہ
- القاموس المحیط مجد الدین محمد بن یعقوب فیروز آبادی \ مطبعہ مصطفی البابی، مصر
- قصص القرآن مولانا حفظ الرحمٰن سیوھاروی \ ندوۃ المصنفین، دھلی
- القول البدیع فی الصلوۃ علی الحبیب الشفیع محمد بن عبد الرحمٰن سخاوی \ دار الکتاب العربی، بیروت
- کشاف محمد بن عمر ذھبی \ مؤسسہ علوم القرآن، جدۃ
- کشف الباری (کتاب المغازی) شیخ الحدیث مولانا سلیم اللہ خان \ مکتبہ فاروقیہ، کراچی
- الکافی الشاف فی تخریج احادیث الکشاف حافظ ابن حجر عسقلانی \ دار الکتاب العربی، بیروت
- الکامل فی ضعفاء الرجال عبد اللہ بن عدی \ دار الفکر، بیروت
- الکوکب الدری مولانا رشید احمد گنگوھی \ ادارۃ القرآن، کراچی
- کتاب الآثار امام اعظم ابوحنیفہ \ کتب خانہ مجیدیہ ملتان

- کشف الاستار نور الدین علی بن ابی بکر ہیثمی \ مؤسہ الرسالہ، بیروت
- کنز العمال علامہ علی متقی بن حسام الدین \ مکتبہ التراث الاسلامی، حلب
- کشف الاسرار علی اصول فخر الاسلام علامہ عبد العزیز بن احمد بن بخاری \ الصدف پبلشرز، کراچی
- کتاب الام امام شافعی \ دار المعرفہ بیروت
- اللباب عبد الغنی عنیمی میدانی \ مکتبہ علمیہ، بیروت
- لامع الدراری مولانا رشید احمد گنگوہی \ مکتبہ امدادیہ، مکہ مکرمہ
- لطائف الاشارات امام قشیری \ دار الکاتب العربی، قاہرہ
- لسان العرب علامہ ابن منظور افریقی \ نشر الادب حوزۃ، ایران
- معالم التنزیل محمد حسین بن مسعود بغوی \ ادارۃ تالیفات اشرافیہ، ملتان
- معالم السنن امام احمد بن محمد الخطابی \ مطبعہ الانصار الاسلامیہ المحمدیہ
- المفردات فی غریب القرآن علامہ راغب اصفہانی \ نور محمد کتب خانہ، کراچی
- مجموعہ فتاوٰی ابن تیمیہ شیخ الاسلام علامہ ابن تیمیہ \ دار العربیہ بیروت
- المحلّٰی بالآثار علی ابن احمد ابن حزم \ دار الکتب العلمیہ، بیروت
- مقالات الکوثری علامہ زاہد الکوثری \ ایچ ایم سعید کمپنی، کراچی
- المعجم الکبیر سلیمان بن احمد طبرانی \ دار الحیاء التراث العربی
- مشاہد الانصاف علی شواہد الکشاف شیخ محمد علیان مرزوقی \ دار الکتاب العربی، بیروت
- مجمع بحار الانوار علامہ محمد طاہر پٹنی \ مجلس دائرۃ المعارف، حیدرآباد دکن
- مشکاۃ المصابیح محمد بن عبد اللہ خطیب تبریزی \ قدیمی کتب خانہ، کراچی
- منہج الدراسات لآیات الاسماء والصفات علامہ محمد امین شنقیطی
- المعجم الوسیط لجنہ من العلماء \ انتشارات ناصر خسرو، تہران
- مرقاۃ المفاتیح ملا علی قاری \ مکتبہ امدادیہ ملتان
- المغنی موفق الدین ابن قدامہ \ دار الفکر، بیروت
- مسالک الحنفائی والدی المصطفی علامہ جلال الدین سیوطی \ مکتبہ رضویہ، فیصل آباد
- معارف القرآن مفتی محمد شفیع صاحب \ ادارۃ المعارف، کراچی
- موقع اصحاب کہف محمد تیسیر ظبیان مطبع \ دار الاعتصام
- مسند امام احمد بن حنبل امام احمد بن حنبل \ المکتب الاسلامی، \ دار صادر، بیروت

- المصنوع فى معرفة الحديث الموضوع ملا على قارى \ ادارہ نشر الثقافه النعمانيه
- مختار الصحاح محمد بن ابى بكر رازى \ دار المعارف، مصر
- ميزان الاعتدال علامه ذهبى \ دار احياء التراث العربى، بيروت
- مغنى المحتاج شيخ محمد شربينى الخطيب \ دار احياء التراث العربى، بيروت
- معانى القرآن ابوزكريا يحىٰ بن زياد \ فراء عالم الكتب، بيروت
- المغرب ابو الفتح ناصر الدين مطرزى \ يوسفيه بنوريه، كراچى
- المقاصد الحسنه شمس الدين محمد بن عبد الرحمان سخاوى \ مكتبه خانجى، مصر
- مصنف ابن ابى شيبه عبد الله بن محمد بن ابى شيبه \ الدار السلفيه، بمبئى
- المعرفه والتاريخ يعقوب بن سفيان \ مؤسسه الرساله
- المقنع فى فقه الامام احمد بن حنبل موفق الدين ابن قدامه \ مكتبه الرياض الحديثه، رياض
- المنتقى شرح المؤطا ابو الوليد سليمان بن خلف باجى \ دار الكتاب العربى، بيروت
- المحرر الوجيز محمد عبد الحق بن عطيه غرناطى \ مطابع الاهرام التجاريه، قاهره
- مكمل اكمال الاكمال محمد بن محمد تنوسى \ دار الكتب العلميه، بيروت
- معجم البلدان ياقوت بن عبد الله حموى \ دار احياء التراث العربى، بيروت
- مقدمه مجاز القرآن محمد فواد سزكين \ مكتبه خانجى، قاهره
- مجاز القرآن ابو عبيده معمر بن المثنى \ مكتبه خانجى، قاهره
- النشر فى القرأت العشر محمد بن الجزرى \ مكتبه تجاريه مصر
- نيل الاوطار محمد بن على شوكانى مطبع مصطفى البابى، مصر
- النهايه فى غريب الحديث علامه ابن الاثير \ دار احياء التراث العربى، بيروت
- النكت والعيون (تفسير الماوردى) على بن حبيب ماوردى \ وزارة الاوقاف والشئون الاسلاميه، بيروت
- النامى شرح حسامى مولوى محمد عبد الحق \ كتب خانه مجيديه، ملتان
- النبراس شرح شرح العقائد عبد العزيز بن احمد فرهارى \ مكتبه حبيبيه، كوئٹه
- وفيات الاعيان علامه ابن خلكان \ دار صادر، بيرت
- هدى السارى حافظ ابن حجر عسقلانى \ دار الفكر، بيروت
- الهدايه على بن ابى بكر مرغينانى \ ايچ، ايم سعيد كمپنى، كراچى